ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM VIII.

AZ EGRI HO SI MINH TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

VIII.

EGER, HUNGARIA
1970

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM VIII.

AZ
EGRI HO SI MINH
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

VIII.

EGER, HUNGARIA
1970

A szerkesztő bizottság

Dr. BAKOS JÓZSEF, Dr. BENDE SÁNDOR, Dr. BIHARI JÓZSEF,
BLASKÓ JÁNOS, FRIEDRICHNÉ Dr. KOVÁCS IRÉN, Dr. KÖVES JÓZSEF,
Dr. MÁTRAI TIBOR, Dr. NAGY SÁNDOR, RADOS MIHÁLY,
Dr. ZOMBOR ZOLTÁN

Szerkesztő — Redigit

Dr. KÖVES JÓZSEF

Felelős kiadó:
SZŰCS LÁSZLÓ

I.

A JUBILEUMI TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKON ELHANGZOTT ELŐADÁSOK

LENIN SZEMÉLYISÉGE — LENIN PEDAGÓGIAI ÖRÖKSÉGE

DR. ZOMBOR ZOLTÁN

(Közlésre érkezett: 1970. január 26.) *

Tisztelt Tudományos Ülésszak! Kedves Vendégeink! Kedves Elvtársak!

Április 22-én századszor tér vissza az a nap, amelyen az egyetemes emberi haladás géniusza, *Vlagyimir Iljics Uljanov Lenin* megszületett. Ez az évforduló ismét időszerűvé teszi az örökösen időszerűt, a hozzá méltó egyetlen természetes viselkedésmódot, a reá való hódolatteljes emlékezést, s életművének, gondolatainak, emberi magatartásának elemzését, tanulmányozását.

Műveivel, reánk maradt örökbecsű alkotásaival úgy vagyunk, mint minden klasszikussá vált értékkel: minél többször és minél behatóbban foglalkozik vele gondolkodásunk, annál több értéket fedezünk fel benne: mindig újabbakat és egyre időszerűbbeket.

Ennek a magától értetődő természetes tiszteletnek óhajtunk most kifejezést adni, amikor a következő vázlatos képben fel szeretnénk mutatni, mit jelent nekünk, pedagógusoknak ez a rendkívüli személyiség: mi volt a szerepe és jelentősége az emberi fejlődés történetének minket közelebbről érintő területén, az emberiség jövőjét formáló nevelés és neveléstudomány szempontjából.

Élete

1870-ben született, a Volga menti Szimbirszkben. Apja matematika—fizikatanár volt. Mind a négy testvére forradalmár lett; bátyját, *Alekszandr Uljanovot* a cár elleni összeesküvésért kivégezték. Lenin maga jogot végzett, de ügyvédi, jogászi gyakorlatot alig folytatott. Minden idejét lefoglalta a forradalmi munka. Huszonöt éves korában letartóztatták, Szibériába száműzték. 1900-ban kiszabadult, majd emigrált. Hosszú és változatos külföldi tartózkodásait arra használta fel, hogy tanuljon és megismerje a fejlett nyugati államok kultúráját, termelési viszonyait, a munkások és az egyszerű emberek életmódját, gondolkodását.

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató

Lenin nem vezetett naplót életéről, nem volt *Eckermannja,* mint *Goethének,* s nem vették körül olyasféle rajongók, mint *Tolsztojt,* akik jegyezték volna elejtett szavait.

Ötvenkötetes életművében is alig-alig lehet felfedezni a saját életének eseményeire vonatkozó mondatokat.

Az alkotás örök lázában élt: olvasott, tanult és mindent végiggondolt...

Tanulmányai

A régi orosz klasszikus gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, de az akkori iskoláról, sőt még a korabeli egyetemeken folyó oktatásról is lesújtó volt a véleménye.

Tanulóéveit arra használta fel, hogy már ifjúkorában sokoldalú és átfogó tudás birtokába jusson. Műveltségének megszerzését rendszeres szellemi tornának tekintette. Csak így vált lehetségessé számára, hogy páratlan ökonómiával szervezett, maga szabta élet- és munkarendet alakítson ki, amely számára az önművelő ismeretszerzést és a tudományos munkát hallatlanul termékennyé is tette.

A lángész új utat tör magának: a száműzetés, a börtön, az emigráció minden percét tudatosan használja fel az ernyedetlen, állandó önképzésre. Kialakítja a neki magának leginkább megfelelő tanulási és munkamódszereket is: a témára vonatkozó szakirodalom elemző tanulmányozását, az olvasottak lényegének írásbeli rögzítését; az idegen nyelvek tanulásában pedig a beszédgyakorlatot, a fordítást és visszafordítást. 1898-as száműzetése idején pl. *Turgenyev*nek egy németre fordított kötetét kéri és hozzá egy jó nyelvtant, hogy gyakorolhassa nyelvtudását.

Felesége, *Nagyezsda Krupszkaja* visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy *Lenin* sok idegen nyelvet ismert. *Jól tudott németül, angolul, franciául.* Fordított belőlük oroszra. Olvasott lengyelül és olaszul is.

A klasszikus orosz gimnáziumban az orosz, óegyházi-szláv, latin, görög, francia, német nyelvvel foglalkoztak. Összesen tehát hat — három élő, három holt — nyelvvel.

Ennek a középiskolában tanult sokféle nyelvnek a grammatikája a maga zárt és szigorú logikai rendszerével nyilvánvalóan nagymértékben előmozdította a fiatal *Lenin* gondolkodásmódjának, meggyőző képességének kifejlődését.

Az emigrációja idejéből származó *Filozófiai Füzetek* tanúsága szerint áttanulmányozta az európai filozófia történetének csaknem valamennyi jelentős dokumentumát. Ezek közben a tökéletesen végiggondolt és elemzett olvasmányok közben alkotja újra a logika, a dialektika és az ismeretelmélet egységes törvényeit, s megsemmisítő bírálattal leplezi le a polgári idealista filozófia misztifikációit, üres fecsegéseit és naiv vagy tudatos hazugságait.

Lapszéli rövid jegyzetei, utalásai, szellemes, sokszor ironikus megjegyzései a filozófia magasiskoláját kijárt tudós számára is érdekes és izgalmas élményt nyújtanak, s nagyon tanulságosak. A kezdőnek pedig példát mutatnak a tudományos alaposságra, az olvasottak logikai átgondo-

lására, kommentálására, a sorok közé rejtett szándékok nyomozásának módszereire.

Jól tudta, hogy az igazsághoz vezető út nem könnyű; a tudást és a csiszolt, gyors gondolkodást csak szívós, *kitartó gyakorlással* lehet elérni. Ennek a rendszeres szellemi tornának köszönhető, hogy alkotóereje egészen élete végéig, betegsége utolsó szakaszáig állandóan csak fokozódott.

Ötvenéves korában, alkotó- és munkaereje teljében vette majd hasznát annak, hogy egész életében ily fáradhatatlanul gyarapította ismereteit, s hogy olyan sokoldalú és a részletekben is elmélyült általános műveltséget szerzett, amely képessé tette arra, hogy — a rengeteg bajjal küzdő fiatal szovjet állam politikai, gazdasági és kulturális életének nagyvonalú irányitása mellett — a legkisebb részletkérdésben is nagy biztonsággal nyújthatott segítséget munkatársainak, akiket a legjobb forradalmár szakemberekből válogatott össze.

Egyéni élete is ebben az örökös tevékenységben oldódott fel; személyisége inkarnációja volt az eszmének, az elveknek, amelyeket hirdetett, sugalmazott és tanított.

Öröke

Hátrahagyott életműve az emberi tudás tárháza: gondolatai, tanításai az emberi és társadalmi élet, a kultúra és a tudomány minden területét megvilágitják.

Művei az államférfinak, a politikusnak és a közéleti embernek éppoly nélkülözhetetlen tanácsadói, mint a tudósnak és a pedagógusnak. Írásait a *neveléstudomány* alapvető nagy kérdésein töprengő és rendszert alkotó pedagógiai elmélkedőnek ma éppen úgy ismernie kell, mint az isten háta mögötti tanyán működő tanitónak. Tanításai irányt szabnak az egyiknek: hivatástudatát, forradalmi lendületét, munkájába vetett hitét fokozzák az utóbbinak.

Marxszal és *Engelsszel* együtt világosan látta, hogy a forradalom útján átalakított, *minőségileg* is megváltozott társadalomnak más, *új* kultúrára és tudományra van szüksége ahhoz, hogy képes legyen megoldani legfőbb feladatát: a kizsákmányolástól felszabadított embernek az emberibb élet biztositását, életszínvonalának, műveltségének szakadatlan emelését.

A forradalom által teremtett alaphelyzet azonban a cári *Oroszországban* egészen más volt, mint a nyugati fejlett kapitalista társadalmakban, amelyekre *Marx* és *Engels* építette az elméletét. *Leninnek* tehát *újra kellett alkotnia* a forradalmi átalakulás egész stratégiáját és taktikáját, hogy a *Puskin, Csehov, Csernisevszkij, Gogol, Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj* és *Gorkij* műveiből is jól ismert állapotból kivezesse az orosz népet, megteremtse a modern szocialista állam építésének feltételeit.

Lángelméje, alkotó zsenije és munkabírása azonban legyőzte a csaknem emberfeletti akadályokat: stratégiai és taktikai lépéseit igazolta a gyakorlat, a történelem.

A pedagógia megalapozása

Minden neveléstudományi és gyakorlati pedagógiai rendszeralkotás alapvető feladata a jelen és az eljövendő társadalmi viszonyoknak megfelelő, a közeli és távolabbi jövőt szolgáló *célok* és *feladatok* megállapítása.

Ezek határozzák meg a nevelés és oktatás gyakorlatának *eszközrendszerét* is.

Lenin nem alkotott tudományos pedagógiai *rendszert,* de tanításai a szocialista neveléstudomány valamennyi alapvető kérdésére így is feleletet adnak. Gondolatai, tanításai, amelyeket személyiség-tulajdonságai tesznek hitelessé, megteremtették a szocialista pedagógia alapját. Ezek a pedagógusok előtt ma már *közismertek.* Minden modern pedagógiai elméleti és gyakorlati kérdést tárgyaló mű természetszerűen erre épül, ezt használja fel.

Mégis most ez ünnepi megemlékezés alkalmával újra felidézzük legalább részben gondolatait, már csak azért is, hogy egybevessük mindennapi oktató-nevelő munkánk gyakorlatával, mérleget készítsünk tevékenységünkről, és tudatosabbá tegyük céljainkat.

Marx és *Engels* óta tudjuk, hogy a nevelés a *felépítmény* része, s hogy az osztálytársadalmakban *történeti* jellege mellett *osztályjellegű* is. A két lángelme bebizonyította, hogy az osztálytársadalmakban a nevelés az uralkodó osztályok elnyomó eszközeinek egyike, tehát *politikum.*

Lenin is ebből indul ki, amikor megállapítja, hogy *politikamentes iskoláról beszélni hazugság és képmutatás.* A nevelés és oktatás a forradalommal átalakított társadalomban a további fejlődésnek döntő jelentőségű politikai eszköze.

Mindenekelőtt világosan meg kellett tehát fogalmaznia a társadalom átnevelésére vonatkozó célokat, amelyek egységesek és átfogók, s a kisdedneveléstől a felnőtt társadalom átneveléséig mindenre kiterjednek.

Minthogy a neveléstudomány a maga célrendszerét az *etika* segítségével építi fel, ehhez *Leninnek* meg kellett teremtenie a szocialista társadalom etikájának alapjait is.

Ennek előzménye a burzsoá társadalom ún. *laikus morálja* és a *valláserkölcs* volt. Nyilvánvaló, hogy *ezt az alapot el kellett vetnie.* Az Összoroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség III. kongresszusán tartott beszédében oly tökéletes logikával és annyira kulturált pedagógiai érzékkel magyarázza meg az új erkölcs és az új erkölcstan alapkérdéseit, hogy a *meggyőzésre* mint *nevelési eszközre* is példát ad. Ezért idézzük a gondolatmenetét.

A lenini etika

Beszédének ebben a részében abból indul ki: *az ifjúság egész nevelésének, képzésének és oktatásának arra kell irányulnia, hogy az ifjúságot kommunista erkölcsre nevelje.*

Utána felteszi a kérdést: de vajon *van-e kommunista erkölcs?!* Van-e kommunista erkölcsösség?!

„Persze, hogy van — mondja —, de rögtön idézi a burzsoá vádakat

is, amelyekre megsemmisítő logikával ad választ: gyakran úgy tüntetik fel a dolgot, hogy nekünk nincs erkölcsünk; a burzsoázia azzal vádol bennünket, hogy mi, kommunisták, minden erkölcsöt tagadunk. Ez a fogalmak összezavarásának módszere, amelynek segítségével port hintenek a munkások és parasztok szemébe. Milyen értelemben tagadjuk mi az erkölcsöt? Milyen értelemben tagadjuk az erkölcsösséget? Abban az értelemben, ahogy azt a *burzsoázia* prédikálta, amely az erkölcsöt *az isten parancsolataiból* vezette le."

„Ami ezt illeti, mi persze kijelentjük, hogy *istenben nem hiszünk,* és igen jól tudjuk, hogy isten nevében a papság beszélt, a földesurak beszéltek, a burzsoázia beszélt, hogy a kizsákmányoló érdekeiket érvényesítsék. Vagy pedig erkölcsi törvények és isteni parancsolatok helyett szintén mindig olyasvalamit mondtak, ami igen hasonló az isteni parancsolatokhoz."

Ezzel szemben deklarálja az egyedül helyes kommunista álláspontot: *„mi tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken kívül álló, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le. Mi azt mondjuk, hogy ez csalás és szemfényvesztés, a munkások és parasztok elbódítása a földbirtokosok és tőkések érdekében.*

Mi azt mondjuk — folytatja —, hogy a mi erkölcsünk teljesen alá van rendelve a proletár osztályharc érdekeinek. Mi erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le: *erkölcsös az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását,* és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül."

„A kommunista erkölcs az az erkölcs, amely ezt a harcot szolgálja, amely egyesíti a dolgozókat minden kizsákmányolás ellen, minden kistulajdon ellen, mert a kistulajdon egyetlen egyén kezébe adja azt, amit az egész társadalom munkája hozott létre. Mi *nem hiszünk az örök erkölcsben sem,* és leleplezzük az erkölcsről szóló mindenféle mesével űzött csalást. *Az erkölcs célja az, hogy az emberi társadalom magasabb fokra emelkedjék,* megszabaduljon a dolgozók kizsákmányolásától."

A keresztény erkölcstanok és a morálfilozófusok csiszolt és kenetteljes mondataival, művészettel álcázott hazug frázisaival szemben tömör mondatban határozza meg, hogy *a kommunista erkölcs alapja a kommunizmus megszilárdításáért és betetőzéséért folyó harc.* Ez a nagyon egyszerű mondat mégis a legmagasztosabb elvet fejezi ki: erkölcsös az a cselekvés, ami a kommunizmushoz vezető társadalmi haladást előmozdítja, ami segít megszüntetni az ember és ember közé vont mesterséges válaszfalakat, ami *megszünteti az ember számára a legelviselhetetlenebb, leggyötrelmesebb helyzetet: az egyik embernek a másik ember által való kizsákmányolását, megaláztatását.*

Ennek az új típusú etikának nemcsak hirdetésével és részletesebb kifejtésével, hanem elsősorban *a saját élete példájával,* emberi, társadalmi magatartásával ő maga testesíti meg az alapelveit, normáit és kategóriáit.

Egész élete *példamutató,* még akkor is, ha — mint ismeretes —

egyéniségét, lángelméjét, személyiségének minden jellemvonását úgy igyekezett elrejteni életműve, alkotásai mögé, hogy ő maga szinte személytelenül tudott (mert akart) a háttérben maradni. Szerénységének, saját személyével kapcsolatos igénytelenségének és nemes emberségének tanúi csak azok voltak és lehettek, akik közvetlen közelében éltek, a legbizalmasabb munkatársai.

A lenini humanizmus

Személyiségének egyik legjellemzőbb emberi vonása volt mélységes *humanizmusa:* emberszeretete, amelyet a környezetében élő emberek, munkatársak, családtagok, s az egész dolgozó emberiség iránt táplált, s amely természetes harmóniában egyesült a sokat szenvedett, agyonsanyargatott *orosz nép* és az *orosz haza* szeretetével.

S mivel férfi volt, férfiasan és szemérmesen rejtette érzéseit. Ha szólt is róluk, kerülte a patetikus nyilatkozatokat és a nagy szavakat, de minden lépését, minden gondolatát és tettét internacionalista gondolkodásával szerves egységet alkotó hazaszeretete és az orosz nép iránti odaadása jellemezte.

Ember, jó munkatárs tudott maradni a legnagyobb állami méltóságában is, nem szédült meg a magasban. Észrevette a hozzá fordulók gondját-baját; segített, amikor az ismeretlen rászorulók kérték, de akkor is, amikor látta, hogy egy-egy munkatársának nincs meleg ruhája, cipője, kielégítő táplálkozása. Egyik legtiszteletreméltóbb tulajdonsága volt *az emberről való figyelmes gondoskodása* még akkor is, amikor a polgárháború és az újjáépítés mérhetetlen terhét érezte a vállán. Teljes mértékben azonosulni tudott a munkásokkal, az egész szovjet dolgozó néppel.

Humanizmusa, tapasztalata és emberismerete *megértővé* tette, ezért tudott *elnéző lenni az emberi gyöngeségek iránt.* Tudta, hogy az embereknek vannak kisebb-nagyobb hibáik, fogyatékosságaik. Ezeket tudomásul kell venni. De nem bocsátott meg az ellenségnek; könyörtelen volt a hazaárulóval és a tudatos kártevővel szemben.

A lenini egyszerűség és szerénység

Nem engedte meg, hogy vele *kivételt* tegyenek. Emberi nagyságának egyik jelképe az is, mennyire *egyszerű és igénytelen volt ruházata,* s általában egész *magánélete.*

A lakással és a berendezéssel szemben meglehetősen közömbös volt. Lakásaiban, otthonában — a fő helyet mindig az íróasztal és a könyvszekrény foglalta el, ez egyébként lényegesen szerényebb volt, mint feltételezhetnők. A legtöbb könyvet ugyanis kikölcsönözte, de amikor már nem volt rá tovább szüksége, azonnal visszaszármaztatta a könyvtáraknak.

Megmaradt az egyszerű emberek életmódjánál, *mint államfő* is. A *Kreml*ben, a cárok egykori palotájában meglepően kicsiny és szeré-

nyen berendezett lakásban lakott feleségével, *Nagyezsda Krupszkajával,* s ezt a lakást is megosztották *Lenin* nővérével.

Ételrendjében, *étkezéseiben* nem volt válogatós. Az sem okozott gondot neki, ha véletlenül több napon át egymás után zabpehelykását kellett fogyasztania. Önfegyelme, tudatos igénytelensége ebben is példamutató. Volt életének olyan időszaka is, amikor csaknem naponta nem került más, mint lóhús az asztalára.

Étkezéseihez általában ásványvizet ivott. De megitta a bort is. Szerette a sört. Inkább whiskyt és vodkát ivott, mint konyakot, de mindegyiket mértékkel fogyasztotta.

Emberi nagyságát mutatja, hogy élete apró dolgaiban is az elvek vezették. Rendszeretetére vall a *takarékossága* is. A háztartási könyv vezetése *Lenin* dolga volt: pontosan beírta, mennyit adott ki és mire. Többnyire a cikkeiért és könyveiért kapott tiszteletdíjból élt. Sohasem éltek nagy jómódban, de nem is nyomorogtak, s amennyire tehette, *Lenin* maga támogatta a rászorulókat.

Államfő korában sem engedte meg, hogy túl magas honoráriumot fizessenek vagy fizetést adjanak neki, visszautasította a rendkívüli előnyöket. Ezt tette például akkor, amikor az állami könyvkiadó egy brosuráért aránytalanul magas tiszteletdíjat utalt ki a számára: csak annyit hagyott meg magának, amennyit igazságosnak tartott.

Nagyon szerette az édesanyját. „Drága anyukám" — így szólította gyermeki aggódást és szeretetet sugárzó leveleiben. Szerette a testvéreit; bátyját, Alekszandrt pedig egyenesen bálványozta.

Nagyon *szerette a természetet,* a hegyeket, az erdőt, a folyókat és tavakat. Szeretett szabadon kószálni a természetben. Kitartó gyalogló volt, korcsolyázott és úszott; párizsi tartózkodása idején például naponta másfél órát kerékpározott.

Minden vonatkozásban példamutató volt: sokoldalú, optimista, *vidám és kiegyensúlyozott.* Igen *jó érzéke volt a humor, a tréfa iránt.* Gyakran mosolyog, de csak ritkán nevet ki valakit, *szeret nevetni,* de tud kacagni, olykor hahotázni is, amikor is hátraveti a fejét, az egész felsőtestét, s szeméből csurognak a könnyek . . .

Élvezni tud tehát mindent, amit az élet nyújt, a vadászattól, horgászattól és sakkozástól *Puskin* és *Tolsztoj* olvasásáig; képes átadni magát a valóságos embereknek, azonosul velük — írja *Lukács György.* Elvhűsége a polgárháborúban kérlelhetetlen keménységgé fokozódott, de *Leninben* — folytatja — *sohasem volt gyűlölet.* Intézmények ellen harcolt, ami természetesen magával hozta, hogy az őket képviselő emberek ellen is harcolnia kellett, akár a teljes megsemmisítésig. Ám mindig olyan szükségszerűségnek tekintette ezt, amely *emberileg sajnálatos,* bármennyire elkerülhetetlen is, bármennyire nem lehet kitérni előle bizonyos konkrét helyzetekben . . .

Pártossága azt jelenti, „hogy az események minden megítélésénél kozvetlenül és nyiltan egy bizonyos meghatározott társadalmi osztály álláspontjára helyezkedünk."

Leninben nincs semmi, ami akár távolról is emlékeztetne valami-

féle önmagába fordulásra; *a siker nem teszi elbizakodottá, a kudarc nem töri le.* Tagadja, hogy vannak olyan helyzetek, amelyekre az ember nem képes gyakorlatilag reagálni. Lenin egy a kevés nagy ember közül, akiknek nagyon sok, a leglényegesebb sikerült, és éppen a gyakorlatban. Mégis — vagy talán éppen ezért — alig volt még valaki, aki olyan józanul és pátoszmentesen fogta volna föl az elkövethető és elkövetett hibákat: *„nem az az okos, aki sohasem téved. Ilyen ember nincs és nem is lehet. Az az okos, aki nem követ el túl lényeges hibákat, és érti a módját, hogy gyorsan, könnyedén kijavítsa őket."* Páratlan néptribun volt, de a szónokiasságnak árnyéka sem fér egyéniségéhez...

A magánéletben és a közéletben egyaránt *mély ellenszenvvel viseltetett minden iránt, ami frázisszerű, felfújt, vagy túlhajtott.* S megint csak jellemző, hogy a túlzásoknak ez a politikai és egyben emberi elutasítása objektív filozófiai alapokra támaszkodik: „mert ha túlhajtják, ha túllépik valóságos érvényességének határait..., minden igazság abszurddá változhat, sőt ilyen körülmények között elkerülhetetlenül abszurddá is kell változnia." *(Lukács* György: *Lenin.* Élet és Irodalom. 1970. 1. sz. 3. lap.)

Minél magasabbra emelkedett — írja kitűnő könyvében *Gyurkó László* —, annál konokabbul ragaszkodott hozzá, hogy semmiféle *különleges jogok ne illessék* meg. Ez az életelve annyira rögeszméjévé vált, hogy sokáig nem tűrt meg maga mellett testőröket. A gépkocsivezetőjének sem engedte meg, hogy fegyvert viseljen. A kedveskedő ajándékokat sem volt hajlandó elfogadni még akkor sem, amikor nagyon szűkösen táplálkozott. Mindennemű ünneplés elől következetesen kitért. Nem hangsúlyozta a szerénységet, szerény volt. S amikor 1918-ban úgy találta, hogy kezdik túlságosan kiemelni a személyét, augusztusban magához hivatott néhány elvtársat, és *Lunacsarszkij* szerint ezeket mondotta: *„Visszataszítónak találom ezt, és károsnak. Vessünk ennek véget."*

1920 áprilisában töltötte be ötvenedik évét, s éppen akkor ülésezett a IX. pártkongresszus. A küldöttek nagy ovációval fogadták, ünnepi beszédekkel üdvözölték. *Lenin* kérte, hogy hagyják abba. Amikor mégis folytatták az ünneplést, felkelt, és azzal hagyta ott a kongresszust, hogy addig nem megy vissza, amíg nem térnek át a napirendre.

A lenini munkastílus

A szocialista erkölcsű ember magatartásának egyik alapvető normája *a munkához való szocialista viszony: a munka becsületügy, dicsőség és hősiesség dolga.*

Lenin számára a munka nem egyszerűen becsület, hiúság, vagy hivatástudat kérdése volt, hanem *életforma.* Fiatal kora óta megszokta a rendszeres és kitartó munkát, az alaposságot. Életrajzíróitól tudjuk, hogy naponta átlagban rendszeresen 12, 14, sőt — ha szükségesnek látta — 16 órát is dolgozott. Ezt bizonyítja az az ötven kötetnyi írás, amit hátrahagyott. Minden leírt sora, mondata, politikai tárgyú művei, tudományos kötetei, esszéi, tanulmányai azt mutatják, hogy a kutató tudós

elmélyedő szenvedélyével foglalkozott tárgyával; sokoldalú és alapos előtanulmányokat végzett minden kérdés tisztázásához. Ugyanezzel az alapos műgonddal készült beszédeire, felszólalásaira is: tanulmányozta a szakirodalmat, a helyzetet, meghallgatta és mérlegelte a mások véleményét, s végül megírta vázlatát.

Beszédeinek felépítése, belső tartalmi és logikai struktúrája mindig világos és áttekinthető. A legelvontabb kérdésekről is mindig közérthetően, világosan írt és beszélt. Hallgatóságával már az első mondatai révén megteremti a közvetlen kapcsolatot. Egyszerűsége, közvetlensége, póznélkülisége, stílusa mindig magával ragadja hallgatóságát.

Kerüli a nagy szavakat, megveti a tudálékos, fontoskodó stílust.

Hazaszeretetéből, politikai és népnevelői hivatástudatából származik az *anyanyelve iránti felelősségérzése.* Tudja, hogy az anyanyelv helyes használata, a stílus világossága és tisztasága teszi igazán és helyesen érthetővé a gondolatot. Ezért figyelmezteti a felelősöket.

Rontjuk az orosz nyelvet — mondja —, idegen szavakat használunk szükségtelenül és sokszor helytelenül. Miért mondjuk: „defektusok", amikor mondhatjuk: hibák, hiányok vagy fogyatékosságok. Persze, ha valaki nemrég tanult meg egyáltalán olvasni, különösen újságot olvasni, akaratlanul is elsajátítja kifejezésmódjukat. De éppen újságnyelvünk kezd szintén romlani. Aki nemrég tanulta meg a betűvetést, annak még megbocsátható az idegen szavak használata, mert újdonság számára, de az íróknak ez nem bocsátható meg. Bevallom, bosszant, ha szükségtelenül idegen szavakat használnak, mert ez megnehezíti, hogy a tömegekre hassunk..., az újságírók némely hibái egészen kihoznak sodromból.

Lenin egyértelműen foglalt állást az időt rabló, *terjedelmes jelentésekkel* szemben is: *„Röviden kell írni,* távirati stílusban, utalni kell a mellékletekre... Hosszú írásokat egyáltalán el sem olvasok" — mondotta.

Munkatársainak visszaemlékezéseiből tudjuk: minden megbeszélést, értekezletet pontosan a kitűzött időpontban kezdett. Ha valaki késett, Lenin az órájára nézett, és nyugodt hangon csak ennyit mondott: „Meg kell javíttatnom az órámat, úgy látszik, siet."

A *bürokrácia elleni harc* érdekében igen fontosnak tartotta a vezetés tudományos megalapozását. A kortársi visszaemlékezések egyértelmű tanúsága szerint tanulmányt készült írni *a vezetés és az igazgatás tudományos megszervezéséről,* a vezetés megjavítása és a túlzott adminisztráció elleni harc megalapozása érdekében. 1922 májusában bibliográfiai jegyzeteket is készített a vezetés tudományos megalapozásának kérdésével foglalkozó hazai és külföldi szakirodalmi művekről. Örök veszteség, hogy ezt a munkát már nem tudta elvégezni.

Fotijevova, titkárnője, visszaemlékezéseiben Leninnek egy rendkívül fontos olyan tulajdonságát említi, amely az emberek megítélésével és a velük való bánással kapcsolatos, s amely minden mai vezető számára is útmutatást jelent: „Rendelkezett azzal a képességgel, hogy mindenkiben észrevegye személyiségének jobbik oldalát, feltárja azt a

bizonyos aranyfedezetet, amelyről maga az illető sem tudott. Lenin észrevette, érzékelte azt a bizonyos szikrát, a minden emberben rejlő »egyedi tartalékot«. Így a maga példájával bizonyította, hogy a hatékonyabb vezetés olyan művészet, amely az emberi erőfeszítéseket felszabadítja és a szükséges munkák elvégzésére irányítja."

Ebben a vezetési koncepcióban — írja dr. Dobossy Imre „Lenin és a korszerű munkaszervezés" c. cikkében — a beosztott többé már *nem alárendelt,* hanem *munkatárs,* akit meg kell nyerni, mert gondolatai, javaslatai, ötletei lehetnek, munkatárs, akit nem utasítunk, hanem *meggyőzünk* az elvégzendő feladat szükségességéről, társadalmi hasznosságáról és fontosságáról. Az így értelmezett vezetői ráhatás eredménye pedig a beosztottnál nem a belső meggyőződés nélküli, formális engedelmesség, hanem az *alkotó és kezdeményező együttműködés.*

A nemi erkölcs lenini normái

A szocialista erkölcs az elvek és a gyakorlat egységét követeli meg az emberi gondolkodás és erkölcsi magatartás minden területén.

Ezen belül különösen a nemi erkölcs kérdéseiben, mert itt sok vitára adtak és adnak alkalmat ma is a különböző előítéletek, a prüdéria, a kispolgári álszemérem, a magát forradalminak nevező szabad szerelem és a nemi élet területén tapasztalható szabadosságok megítélése.

Mivel a vita mind a publicisztikában, mind az ifjúság, mind a pedagógusok közvéleményében még mindig felvet néhány problémát, célszerű, ha ebben a kérdésben egy kissé részletesebben is felidézzük *Lenin* szavait.

A *Clara Zetkinnel* folytatott emlékezetes beszélgetésében elhangzott kemény kritikáját és minden képmutatással szemben kinyilatkoztatott elutasító szavait ma is időszerűnek és érvényesnek tartjuk. Ezért még csak kommentárt sem kell hozzá fűzni. Azt hallottam — mondja beszélgetés közben Lenin —, hogy az elvtársnők — mármint *Clara Zetkin* és a német elvtársnők — olvasó- és vitaestjein főleg a *nemi kérdést* és a *házasság* kérdését tárgyalják. Ez az érdeklődés és a politikai oktatás és nevelés legfőbb tárgya.

Nem akartam hinni a fülemnek!

A proletariátus diktatúrájának első állama harcban áll az egész világ ellenforradalmáraival. A németországi helyzet maga is azt követeli, hogy minden proletár és forradalmi erőt az egyre jobban előnyomuló ellenforradalom visszaverésére összpontosítsanak. Az aktív elvtársnők pedig a nemi kérdést vitatják; azt tárgyalják, hogy melyek a házasság formái a múltban, a jelenben és a jövőben. Azt tartják legfontosabb kötelességüknek, hogy a proletár nőket ez irányban felvilágosítsák...

... *Bebel* fejtegetéseinek *Freud* hipotéziseivel való kibővítése igen *műveltül,* sőt tudományosan fest, de nem egyéb *laikus* kontárkodásnál. A Freud-féle elmélet is amolyan *divatőrület.* Semmi bizalmam sincs az újságcikkek, értekezések, röpiratok stb. szexuális elméleteihez, nincs

bizalmam annak a különös irodalomnak elméleteihez, amely oly buján tenyészik a polgári társadalom szemétdombján.

Bizalmatlan vagyok — folytatja Lenin — azokkal szemben, akik nem látnak egyebet, fontosabbat a szexuális kérdésnél. Úgy látszik, a túltengő szexuális teóriák, amelyek nagyrészt csak hipotézisek, gyakran egészen *önkényes* hipotézisek, a szerzőknek abból a személyes szükségletéből erednek, hogy abnormális vagy túltengő nemi életüket a polgári erkölcs előtt igazolják, vagy elnézést kérjenek tőle. A polgári erkölcsnek ez a burkolt tiszteletben tartása éppoly ellenszenves előttem, mint a szexuális dolgokban való turkálás...

Bár nem vagyok aszkéta — folytatja —, de úgy látom, hogy az ifjúság és néha az öregek „új nemi élete" is gyakran egészen polgári: a jó polgári bordélyházi élet bővített kiadása. Mindennek semmi köze sincs a kommunista értelemben vett szerelem szabadságához.

Bizonyára ismeri azt a hírhedt „elméletet", hogy a kommunista társadalomban a nemi ösztön kielégítése olyan egyszerű, olyan jelentéktelen, mintha valaki egy pohár vizet innék. Ez a *„pohár víz elmélet"* ifjaink egy részét megbolondította, egészen megbolondította. Sok fiatal ifjúnak és leánynak végzetévé lett. Hívei azt állítják, hogy ez *marxista* elmélet. Köszönöm az olyan marxizmust, amely a társadalom ideológiai felépítményének minden jelenségét és változását egyenesen és *közvetlenül* annak gazdasági alapjaiból vezeti le. A dolgok azért mégsem ilyen egyszerűek. Ezt egy bizonyos *Engels Frigyes* a történelmi materializmussal kapcsolatban már rég megállapította.

A hírhedt „pohár víz elmélet"-et egyébként teljesen antimarxista, és tetejébe társadalomellenes „elméletnek" tartom. A nemi életre nemcsak a természeti adottság hat, hanem az is, ami már kultúrává lett, akár alacsony, akár magas ez a kultúra. *Engels* A család eredete c. munkájában rámutatott annak a jelentőségére, hogy az általános nemi ösztön *egyéni nemi szerelemmé* fejlődött és finomodott. A nemek kölcsönös viszonya nem egyszerű kifejezője a társadalmi gazdaság és egy olyan fizikai szükséglet kölcsönhatásának, amelyet a fiziológiai szemlélet gondolatban elszigetel. Nem marxizmus, hanem racionalizmus lenne, ha e viszonyok változását önmagában, kiragadva egész ideológiai összefüggéséből, közvetlenül a társadalom gazdasági alapjára akarnók visszavezetni.

Persze, aki szomjas, az inni akar. De egy *normális* ember *normális körülmények között nem fog az utca sarába feküdni, hogy pocsolyából igyék. Olyan pohárból sem fog inni, amelyből már sokan ittak, és a sok szájtól zsíros a széle.*

De mindennél fontosabb a dolog *szociális* oldala. A vízivás egyéni dolog. A szerelemhez azonban kettő kell és egy harmadik, mert *új élet* keletkezhet. Ez pedig már *társadalmi érdeket érint,* közösség iránti kötelességet jelent.

Mint kommunista — mondja a továbbiakban Clara Zetkinnek — egyáltalán nem rokonszenvezem ezzel a pohár víz elmélettel, még akkor sem, ha ez a szép címke ékeskedik rajta: „A szerelem felszabadítása".

Egyébként a szerelemnek ez a felszabadítása sem nem új, sem nem kommunista. Nyilván emlékszik rá, hogy például a múlt század közepén ugyanezt prédikálták a szépirodalomban, csakhogy akkor ez volt a címe: „A szív felszabadítása". A burzsoázia gyakorlatában kiderült, hogy „a szív felszabadítása" nem egyéb, mint a testiség felszabadítása.

Kritikámmal — folytatja Lenin — nem kívánok *aszkézist* prédikálni. Eszemben sincs. A kommunizmus nem aszkézist hoz, hanem életörömöt, életerőt — a kielégített szerelemben is. De véleményem szerint a nemi szenvedély most tapasztalt gyakori *túltengése* nem ad életörömöt és életerőt, hanem *elhervasztja,* elsorvasztja azt. Ez baj, nagyon nagy baj a forradalom korszakában...

Az ifjúság csakugyan életörömökre vágyik, életerős akar lenni. Egészséges sport, torna, úszás, gyaloglás, mindenféle testgyakorlat, sokoldalú szellemi érdeklődés, tanulás, vizsgálódás, amennyire csak lehet, közösen. Mindez többet ad az ifjúságnak, mint azok az örökös előadások és viták, amelyek középpontjában a nemi kérdés áll. Mindez többet ad, mint az úgynevezett kiélés. Ép test, ép lélek! Se szerzetes, se Don Juan: de a középút se a német nyárspolgár legyen. Ugye, jól ismeri a fiatal X. Y. elvtársat? Nagyszerű fiú, nagy tehetség. Félek, hogy mégsem lesz belőle semmi. Egyik asszonyhistóriából ki, a másikba be. Ennek nincs helye a politikai harcban, a forradalomban. Nem kezeskedhetem az olyan asszonyok megbízhatóságáért, harcban való kitartásáért, akiknek személyes regénye egybefonódik a politikával. De az olyan férfiakéra sem adok semmit, akik futnak minden szoknya után, és akiket minden fiatal nő hálójába keríthet. Nem, ez nem fér össze a forradalommal...

A forradalom az erők koncentrációját, megfeszítését követeli. A tömegektől és az egyéntől egyaránt. A nemi élet zabolátlansága polgári jelenség, hanyatlás jele. A proletariátus felfelé ívelő osztály. Nincs szüksége mámorra, hogy elkábítsa vagy előrelendítse. Nincs szüksége sem a nemi orgiák, sem az alkohol mámorára. Nem szabad gyöngíteni, eltékozolni, elpusztítani az erőket. Az önuralom és önfegyelem — nem rabszolgaság, a szerelemben sem. (*Clara Zetkin:* Erinnerungen an Lenin, 48—49. lap.)

Íme: *az egészséges szexszuáletika lenini normái.* Hogy ezek mennyiben reálisak és megvalósíthatók, arra ismét *Lenin* példáját kell idéznünk. Feleségét, *Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaját,* a kivételes műveltségű forradalmár tanítónőt 24—25 éves korában ismerte meg. Ettől kezdve sorsuk és forradalmi hivatásuk is egyesítette őket.

„Krupszkaját a legmélyebb élet- és munkaközösség fűzte Leninhez — írja Clara Zetkin. — Lehetetlen Leninről szólni anélkül, hogy rá ne gondolnánk. Ő volt Lenin jobb keze, legjobb titkára, legmeggyőződésesebb elvtársa és eszméinek legavatottabb tolmácsolója. Egyaránt fáradhatatlan volt, akár barátokat és követőket kellett toborozni — óvatosan és tapintattal — a zseniális mester számára, akár propagandamunkát kellett folytatni a munkások között, Lenin szíve vágyának megfelelően".

Olyan összhangban éltek, amely csak azoknak adatik meg, akiket na-

gyon mély érzések fűznek össze, s akik tudatosan is törekszenek a harmóniára, a harmonikus családi életre.

Lenin esztétikai kultúrája

Levelezéseiből és tudományos munkáiban fellelhető megnyilatkozásaiból ismeretes, hogy mennyire sokoldalú, alapos és mély volt esztétikai, képzőművészeti, irodalmi és zenei tájékozottsága. Visszatükrözési elméletével pedig megalapozta a marxista esztétikát is.

Gorkijjal folytatott beszélgetéseiből és *Krupszkaja* közléseiből tudjuk, mennyire szerette *Beethoven* egyik legcsodálatosabb remekét, az Appassionata-szonátát, amelyről azt mondta, hogy akár mindennap is meghallgatná. De *Beethoven* művein kívül is szeretett minden komoly, klasszikus muzsikát. Szívesen dúdolja, fütyüli vagy énekli a Carmen, az Anyegin áriáit, becsüli *Wagner* zenéjét. Láthatóan nem osztozik a másik világraszóló nagy orosz lángelmének, Tolsztojnak a Wagnerről vagy általában a zenéről (öreg korában) kialakított egyoldalú véleményével. Szívesen énekli természetesen az egyszerű forradalmi dalokat és az orosz népi dallamokat is.

Irodalmi ízléséről az olvasott művek gazdag jegyzéke tanúskodik. Alapos ismerője volt az orosz költészet és irodalom klasszikusain kívül a jelentős világirodalmi alkotásoknak. Gorkijtól tudjuk, mennyire élvezte *Tolsztoj* Háború és békéjének néhány epizódját, például a vadászat leírását.

Emigrációja idején a könyvtárak mellett nyilvánvalóan megismerte a nagy európai múzeumokat, képtárakat és a képzőművészeti kiállításokat is. Miközben az európai magas kultúra és művészetek alkotásaiban elmerült, a nép forradalmi harcára, az otthoni nyomorúságos viszonyokra gondolt; mindent ebből a szempontból mérlegelt, ezért utasította el a képzőművészetek forradalminak nevezett izmusainak vadhajtásait.

Nagyon tanulságosak ebből a szempontból a *Clara Zetkinnel* folytatott későbbi beszélgetései. Idézzük.

„Új erőket felébreszteni, azon dolgozni, hogy Szovjet-Oroszországban új művészetet és új kultúrát teremtsünk — mondta —, ez helyes, nagyon helyes. Fejlődésünk viharos tempója érthető és hasznos. Pótolnunk kell azt, amit száz éven át mulasztottunk, és mi ezt pótolni akarjuk. A kaotikus erjedés, új jelszavak lázas keresése, olyan jelszavaké, amelyek manapság bizonyos irányoknak hozsannáznak a művészet és gondolkodás terén, de holnap feszítsd meg-et kiáltanak — mindez elkerülhetetlen . . ."

„A forradalom kifejleszt minden eddig megláncolt erőt, és a mélyből az élet felszínére hajtja őket . . ."

„De persze, mi — kommunisták vagyunk. Nem állhatunk karba tett kézzel, és nem hagyhatjuk, hogy a káosz tetszése szerint alakuljon. Ezt a folyamatot egészen *tervszerűen* kell irányítani és eredményét kialakítani."

„Ami szép, azt meg kell tartani, például kell venni, belőle kell ki-

indulni, még ha régi is. Miért kellene elfordulnunk az igazi széptől, lemondani róla, mint a további fejlődés kiinduló pontjáról, csupán azért, mert régi? Miért kell meghajolnunk az új előtt, mint valami istenség előtt, amelynek alá kell vetnünk magunkat, csak azért, mert ez új?!"

„Nekem *van bátorságom* ahhoz, hogy magamat e tekintetben barbárnak nyilvánítsam. Nem tudom az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus és a többi izmusok alkotásait a művészi géniusz legmagasabb rendű megnyilvánulásainak tekinteni. Nem értem őket. Nem találok bennük semmi gyönyörűséget. Majd hozzáteszi: nem az a fontos, hogy mi a *mi* véleményünk a művészetről, — ti. a Lenine és Clara Zetkiné. Az sem fontos, hogy mit ad a művészet néhány száznak vagy akár néhány ezernek. *A művészet a népé*, a legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe kell lebocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell *érthetőnek* és kedvesnek lennie. Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és akaratát kell összefognia, őket kell felemelnie. Bennük kell a művészt felébresztenie és kifejlesztenie."

Végső következtetését a következőkben fogalmazza meg: „ahhoz, hogy a művészet közel juthasson a néphez, először is fel kell emelnünk a közműveltséget és az egyetemes kulturális színvonalat."

Ez a követelmény ismét a művelődéspolitika egyik legidőszerűbb kérdéséhez vezette, a népművelés gondjaihoz, a kulturális színvonal emelésének problémájához.

A műveltség színvonalának emelése és az ifjúság

Szerinte a munkatermelékenység emelésének is egyik legfontosabb feltétele a lakosság tömegeinek kulturális felemelkedése. Ez a felemelkedés most — mondja — óriási iramban folyik, s ezt nem látják a burzsoá megszokottságtól elvakított emberek, akik képtelenek megérteni, hogy a nép mélyén micsoda erővel bontakozik ki a tudás világossága és a kezdeményezés felé hajtó törekvés, hála a szovjet szervezetnek.

Világosan utal több ízben is arra, hogy a kommunista társadalom megteremtésének igazi feladata az *ifjúságra* vár. Az ifjúsági szervezetek különböző kongresszusain igyekszik megértetni a küldöttekkel, hogy a tőkés társadalomban felnevelkedett dolgozók nemzedéke a legjobb esetben is csak azt a feladatot oldhatja meg, hogy megsemmisíti a kizsákmányoláson épült régi kapitalista életforma alapjait. Megmagyarázta nekik, hogy ez a nemzedék a legjobb esetben is csak azt a feladatot oldhatja meg, hogy olyan társadalmi berendezést hoz létre, amely segíti a proletariátust és általában a dolgozó osztályokat abban, hogy *a hatalmat megtartsák, és lerakják* azokat *a szilárd alapokat,* amelyeken csak az a nemzedék tud majd tovább építeni, amely már új körülmények között lát hozzá a munkához, olyan körülmények között, amikor nincs kizsákmányolási viszony az emberek között.

Közismert az ifjúság számára hangoztatott követelése is: az ifjúság feladatait általában, a kommunista ifjúsági szövetségek és mindenféle más szervezet feladatait különösképpen, egyetlen szóval lehetne kifejezni: a feladat — *tanulni!*

De hozzáteszi azt is, hogy munka nélkül, harc nélkül fabatkát sem ér a kommunizmusnak a kommunista brosúrákból és művekből *bemagolt* ismerete, mert ez azt jelentené, hogy továbbra is fennáll az elmélet és a gyakorlat közötti régi szakadás, ami a régi polgári társadalom legvisszataszítóbb vonása volt. Miképpen kell tehát mindezt úgy összhangba hoznunk, hogy a kommunizmusra tanítsunk? Mit kell átvennünk a régi iskolából, a régi tudományból? — teszi fel a kérdést, majd így válaszol: a régi iskola azt állította, hogy sokoldalúan képzett embert akar kialakítani, hogy általában a tudományokra tanít.

Tudjuk, hogy ez elejétől végéig hazugság volt, mert az egész társadalom azon alapult és arra támaszkodott, hogy az emberek osztályokra, kizsákmányolókra és elnyomottakra oszlottak. Természetes, hogy a régi iskola, amelyet teljesen áthatott az osztályszellem, csak a burzsoázia gyermekeinek adott tudást. Minden egyes szava meg volt hamisítva a burzsoázia érdekében. A munkások és parasztok ifjú nemzedékét ezekben az iskolákban nem annyira nevelték, mint inkább *idomították* ugyanennek a burzsoáziának az érdekében.

Aztán rátér azokra a szemrehányásokra és vádakra, amelyekkel a régi iskolát állandóan illetik, s amelyek nem ritkán teljesen helytelen értelmezésre adnak alkalmat: azt mondják — veti fel —, hogy *a régi iskola a gépies tanulás iskolája,* az idomítás iskolája, a *magolás* iskolája volt. Ez igaz. De nekünk mégis meg kell tudni különböztetnünk, mi volt a régi iskolában rossz, és mi volt az, ami számunkra hasznos; értenünk kell ahhoz, hogy *kiválasszuk* azt, ami a kommunizmus számára szükséges.

A régi iskola arra kényszerítette az embereket, hogy rengeteg szükségtelen, holt ismeretet sajátítsanak el, amivel teletömték a fejüket, és az ifjú nemzedékből tucat-hivatalnokokat neveltek. De óriási hibát követne el az, aki ebből azt a következtetést próbálná levonni — mondja —, hogy lehet valakiből kommunista anélkül is, hogy elsajátítaná azt, amit az emberi tudás felhalmozott. Hiba volna úgy gondolkozni, hogy elég elsajátítani a kommunista jelszavakat, a kommunista tudomány következtetéseit anélkül, hogy elsajátítanánk az ismereteknek azt az összességét, amelynek következménye maga a kommunizmus. A marxizmus a példája annak, hogyan született meg az emberi ismeretek összességéből a kommunizmus . . .

Kommunistákká csak úgy lehetünk — mondja —, ha elménket mindazoknak a kincseknek ismeretével gazdagítjuk, amelyeket az emberiség felhalmozott.

Ezeket az ismereteket az ifjúságnak nemcsak el kell sajátítania, de úgy kell elsajátítania, hogy kritikai álláspontot foglaljon el velük szemben, hogy ne terhelje túl elméjét szükségtelen limlommal, hanem gyarapítsa mindazoknak a tényeknek ismeretével, amelyek nélkül manapság senki sem lehet művelt ember. A kommunizmust csak a korunk színvonalán álló műveltség alapján valósíthatja meg, és ha ezzel a műveltséggel nem fog rendelkezni, a kommunizmus csak *óhaj* marad.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség lenini alapelvei

A Kommunista Ifjúsági Szövetség feladatait is megmagyarázza Lenin az ifjúságnak. Hangsúlyozza, hogy a szövetség csak akkor igazolja elnevezését, azt, hogy a kommunista ifjú nemzedék szövetsége, ha tanító, nevelő munkájának minden egyes lépését összekapcsolja azzal, hogy részt vesz a dolgozók közös harcában a kizsákmányolók ellen ...

Hogyan kell ezt megtanulni? — teszi fel a kérdést, majd válaszol is reá: csakis úgy, hogy az iskolában folytatott tevékenység minden egyes lépését, a nevelés, képzés és az oktatás minden egyes lépését elválaszthatatlanul bekapcsoljuk a dolgozóknak a kizsákmányolók ellen folytatott harcával.

Az ifjúsági szövetség tagjának lenni ezek szerint annyit jelent, hogy úgy végezzük dolgunkat, hogy munkánkat, erőnket a közérdeknek szenteljük. Ez a kommunista nevelés lényege. Csak az ilyen munka során válik az ifjú vagy leány igazi kommunistává. Csak abban az esetben válnak kommunistákká, ha ezzel a munkával *gyakorlati eredményeket* tudnak elérni.

Legyen tehát a Kommunista Ifjúsági Szövetség *rohamcsapat*, amely minden munkánál segítő kezet nyújt, *önálló* tevékenységet fejt ki, *kezdeményez*. Legyen a szövetség olyan, hogy benne minden munkás, ha esetleg nem érti is meg azonnal, sőt talán el sem hiszi a tanítását, olyan embereket lásson, akiknek gyakorlati munkáján, tevékenységén látja, hogy ezek valóban olyan emberek, akik a helyes utat mutatják neki.

Munkájuk úgy lesz valóban eredményes, mert nem fog elszakadni *a viharzó élettől*, a társadalom hétköznapi életétől, a nép életétől ...

A könyvtári munka színvonalának emelése is alapvető forradalmi feladat

A nép felvilágosításában, az általános műveltségi színvonal emelésében igen fontosnak tartja a könyvtárosok, különösen a vidéki könyvtárosok tevékenységét. Bár a könyvtári munkában neki igen nagy tapasztalata van, mégis, amikor ez a kérdés a Népbiztosok Tanácsának 1919. februári ülésén szóba kerül, szükségesnek tartja a hivatásos szakértők meghallgatását. A helyzetet felmérő adatszolgáltatással kapcsolatos javaslathoz hozzáfűzi a saját — szerényen fogalmazott — elgondolásait is. Tájékozódó kérdései azonban világosan mutatják, hogy a könyvtári nevelő munkának éppen a *lényegére* tapint, amikor azt kívánja, hogy az adatszolgáltató kérdések között szerepelniük kell pl. mindazoknak az *újításoknak*, amelyeket Svájcban és Amerikában (valamint más országokban) alkalmaznak, hogy ösztönözzék (könyvjutalmakkal, értékes kiadványokkal, sorozatokkal stb.) azokat, akik a legtöbb újítást a legjobban valósították meg.

Például: tudja-e a könyvtáros pontos adatokkal igazolni könyvtára kötetforgalmának növekedését; olvasóterme látogatottságát; a könyv- és hírlapcserét más könyvtárakkal és olvasótermekkel; a központi katalógus

összeállítását; a vasárnapok, az esték felhasználását; új olvasórétegek, nők, gyermekek, nem oroszok stb. megnyerését; tudnak-e válaszolni az olvasó kérdéseire; milyen egyszerű és gyakorlati módszereket alkalmaz a könyvek és napilapok megőrzésére; megóvására? A könyveket és napilapokat az olvasás után gépiesen rakják-e el vagy rendezik? stb., stb. A legjobb válaszokat és eredményeket — javasolja — természetesen prémiumokkal kell jutalmazni.

Éles szemmel látja meg a további szervezési tennivalókat is. Utal a nehézségekre, a bürokráciára, és követeli ezek megszüntetését.

Azok az állandóan hallható panaszok, hogy könyvkiadásunk elmaradott, hogy kevés a könyv, és nem tudunk kellő mennyiségű könyvet előállítani — mondja —, megfelelnek az igazságnak. Persze, nincs fűtőanyagunk, a gyárak állnak, kevés a papír, és nem tudunk könyvekhez jutni. Ez mind igaz, de azonkívül igaz az is, hogy nem tudjuk megszerezni azt a könyvet sem, ami van. Ebben a tekintetben továbbra is paraszti naivságban és paraszti gyámoltalanságban szenvedünk. Ha egyesítjük Oroszország könyvtárait — mondja —, akkor lesz elég könyv az írástudók számára és az írástudatlanok tanítására. Fel kell venni a harcot a *szervezetlenség* maradványai, a zűrzavar, *a nevetséges hatásköri viták* ellen. Ez legyen a fő feladatunk. Hozzá kell látnunk az egyszerű, de halaszthatatlanul fontos dologhoz, az írástudók mozgósításához és az írástudatlanság elleni harchoz. Fel kell használnunk azokat a könyveket, amelyekkel rendelkezünk, és hozzá kell látnunk, hogy megteremtsük a szervezett könyvhálózatot. A könyvtárak lehetővé teszik, hogy a nép minden egyes rendelkezésünkre álló könyvet felhasználjon: *ne létesítsünk párhuzamos szervezeteket,* hanem hozzunk létre egységes, tervszerűen dolgozó szervezetet. Ebben a kis dologban *forradalmunk alapvető feladata* tükröződik.

A kulturális felvilágosító munka lenini elvei és módszerei

Az eddigiekben többször is kiemeltük Leninnek azokat a tanításait, amelyek a nagy tömegek, a nép kulturális színvonalának felemelésére vonatkoztak.

Lenin, a kiváló szervező reálpolitikusnak tűnik ezen a területen is. Ismeri a helyzetet, világosan látja a nehézségeket és a kulturális propaganda fogyatékosságait.

A kormányzósági közoktatási osztályok iskolán kívüli oktatási alosztályvezetőinek III. összoroszországi tanácskozásán kifejezte azt a reményét, hogy — mint mondja — a propaganda régi módszereitől, amelyeknek az volt a baja, hogy elavultak, hogy mindeddig az osztályharcról szóló *általános frázisokkal közeledtek a paraszthoz,* s ezen az alapon *mindenféle ostobaságot* gondoltak ki a proletár kultúráról stb., ettől az ócska kacattól, amely nagyon hasonlít a gyermekkorral járó betegségekre, igen gyorsan meg fogunk szabadulni.

Abszolút biztosak vagyunk abban, hogy ha két év alatt megoldottuk

a rendkívül nehéz katonai feladatot, akkor 5—10 év alatt megoldjuk a kultúra, művelődés és felvilágosítás még nehezebb feladatát is.

Meg kell mondanom — jegyzi meg más alkalommal —, hogy a szovjethatalom néhány új és tapasztalatlan képviselője gyakran *a régi módszereket alkalmazza, és ezzel kompromittálja a hatóságokat.*

Az iskolán kívüli népművelés vezetőire nehéz feladat vár. A pártmunkában már kidolgozták a tömegekre való széles körű ráhatás módszereit, de ezeket egyesíteni kell a kulturális-felvilágosító módszerekkel, nevezetesen az iskolai és különösen az iskolán kívüli népművelés módszereivel, ami eddig nem mindig sikerült.

Az iskolán kívüli munkában segíteni fognak a dolgozó tömegek, a tömegek igen erős tudásvágya, és ezért könnyebben meg lehet találni a velük való kapcsolat formáit. Ezen a területen lehet a legkevésbé ugrásszerű eredményeket elérni, főképpen azok közt a tömegek közt, amelyek alacsony kulturális színvonalon állnak. Közelebbi kapcsolatra kell törekedni a pártszervezetekkel mint propagandaszervekkel, és *be kell vonni a tömegeket az iskolán kívüli népművelés munkájába.* Ha a tömegek kezdeményezése kellő visszhangra talál, jobb eredményeket remélhetünk.

Még az *ateista,* illetve *egyházellenes propaganda* tekintetében is reálisan ítéli meg a tennivalókat, és humánus eszközöket ajánl.

Leszögezi: a párt arra törekszik, hogy teljesen megsemmisítse a kizsákmányoló osztályok és a vallási propaganda szervezete közötti kapcsolatokat, továbbá, hogy ténylegesen megszabadítsa a dolgozó tömegeket a vallási előítéletektől. Ebből a célból megszervezi a legszélesebb körű tudományos-felvilágosító és vallásellenes propagandát. Ugyanakkor gondosan *el kell kerülnie a hívők érzéseinek bármiféle megbántását,* ami csak a vallási *fanatizmus erősödésére* vezet.

A tudatlanságban tartott emberekkel szemben tehát a *türelmet és bölcsességet ajánlja.*

A pedagógusok társadalmi feladatai

Tisztelt Elvtársak!

A rendelkezésemre álló — természetszerűen szűkre szabott — időm letelt. Befejezésül már csak azt a néhány sort idézem, amely közvetlenül nekünk is szól.

Ma is egészen időszerű ugyanis az, amit Lenin a tanítói rendtől kíván. A pedagógusok hadseregének — mondja az internacionalista tanítók 1918. június 5-én tartott összoroszországi kongresszusán — roppant felvilágosító feladatokat kell kitűznie maga elé, és mindenekelőtt a szocialista felvilágosítás fő hadseregévé kell válnia. Nem zárkózhatnak be a szoros értelemben vett iskolai tevékenység szűk keretei közé. A tanítói rendnek egybe kell forrnia a dolgozók egész harcoló tömegével. Az új pedagógia feladata az, hogy összekapcsolja a tanítói tevékenységet a társadalom szocialista megszervezésének feladataival . . .

Nem kerüli el a figyelmét azonban az érem másik oldala sem. 1923-ban írt naplójegyzeteiben teljes határozottsággal veti fel a kérdést, milyen

további intézkedések szükségesek a tanítóság helyzetének megjavítása és új tanítók kiképzése érdekében. „A néptanítót olyan magasra kell emelnünk — írja —, amilyen magasan a burzsoá társadalomban sohasem állt, nem áll és nem is állhat. Ez olyan igazság, amely bizonyításra nem szorul. E cél elérése érdekében rendszeresen, szakadatlanul és kitartóan kell dolgoznunk a tanító szellemi színvonalának emelésén, magas hivatásához való sokoldalú előkészítésén és főleg, főleg és főleg — anyagi helyzetének emelésén."

Ez a követelése a társadalomnak szól. Az előbbi pedig reánk vonatkozik, s arra figyelmeztet, hogy mi sem zárkózhatunk be szaktudományunk, tantermeink falai közé. Tanárképző, pedagógusnevelő hivatásunkat csakis úgy tudjuk igazán betölteni, ha a lenini tanításhoz méltó módon mi magunk is megtaláljuk a néphez, a néptömegek felvilágosításához vezető utakat, és erre neveljük tanítványainkat, népünk leendő nevelőit is . . .

*

Kedves Elvtársak! Azok a gondolatok és tanítások, amelyeket az előzőkben felvetettem, csak töredékét érinthették a nagy lenini életműnek, hiszen a Leninről írt munkák is ma már könyvtárakat töltenek meg. Az elmondottakkal azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a jövőbe mutató lenini tudomány, államférfiúi előrelátás és politikai művészet ma már mindennapi életünk szerves részévé vált: a mi magyar népünk életét is forradalmi módon megváltoztatta.

PERSÖNLICHKEIT UND PÄDAGOGISCHE ERBSCHAFT VON LENIN

DR. ZOLTÁN ZOMBOR

Der Autor macht anlässlich der 100-jährigen Jahreswende der Geburt von Lenin die wichtigen Ereignisse des Lebens, die grundlegenden und zugleich musterhaften menschlichen Eigenschaften der Persönlichkeit, den Charakter, die vielseitige und gründliche Bildung, den wissenschaftlichen Aufwand, dann die pädagogische Erbschaft des grössten revolutionären Genies bekannt.

In dessen Reihe zeigt der Autor vor, wieso die Philosophie, die Ethik, die Erkenntnistheorie, die Ästhetik von Lenin zum Grund der Kulturpolitik, der Erziehung und der Erziehungslehre dienen; dann macht er die Inhaltskennzeichen des kommunistischen Ästhetikbegriffs von Lenin und zwei musterhafte menschlichen Charakterzüge seiner Persönlichkeit: die Einfachheit und die Bescheidenheit bekannt.

Der Autor analysiert scharf betont die Konzeptionen der Kultur- und Schulpolitik von Lenin, die Aufgaben der Kulturinformationsarbeit, die Rolle der Pädagogen in der Kulturrevolution und im Gesellschaftsleben.

LENIN A TUDOMÁNY ÉS A TECHNIKA TÁRSADALMI FEJLŐDÉSBEN BETÖLTÖTT SZEREPÉRŐL

LAKATOS IMRE

(Közlésre érkezett: 1970. január 30.)*

Lenin és a leninizmus, a világtörténelem egyik legnagyobb alakja és politikai ideológiája „... eurázsiai impériumot hozott létre", „... mely előtt elhalványulnak Dániel összes próféciái — és amelyben az Apokalipszis víziói alakot öltöttek" — olvashatjuk Georg von Rauchs nyugatnémet történész, a kelet-európai történelem szakértője Lenin-biográfiájában. Lenin a XX. század személyisége abban az értelemben, mint a Burckhard és Nietzsche megjövendölte; „megnyitotta az emberi lélek irracionális erői és démoni ösztönei lázadásának útját. A bolsevizmus hatása az emberiség legbensőbb szellemi gyökerének változásáig terjedt."

Az ilyen és hasonló rezignáló siránkozás a vissza nem térő kapitalista múlt felett, amelynek bírálata összekapcsolódott Lenin és tanítványai elméleti és gyakorlati tevékenységével, ma sokkal inkább történeti, mint aktuális érdeklődésre tarthat igényt. Bizonyos, hogy a kispolgári, pesszimista válsághangulatok említett kifejezője, az apokaliptikus félelem a bukástól, menekülés a nemcsak démonként megpillantott történelmi folyamatból az irracionalitásba, az objektív társadalmi törvények irracionalista és pszichologizáló értelmezése, mindezek a hanyatló polgári osztályok filozófusai, ideológusai, művészei, irodalmárai egy részével folytatott jelenkori vitába nyúlnak. Azonban ezeket a hangulatokat, magatartásokat a 60-as évek elejétől a vita sokkal agresszívabb, politikailag kiélezett tendenciái, a marxizmus—leninizmus meghamisítása a háttérbe szorították.

Lenin tanításának meghamisítása kedvenc fogása a hanyatló polgári ideológiának. Ez a torzítás a következőkben fejeződik ki. Ellentmondás van a marxizmus és Lenin tanítása között. Lenin a marxizmust russzifikálta, továbbá tárgyilagossá tette és végül voluntarista fordulatot hajtott végre. Ami az első pontot illeti, ezt azzal próbálják bizonyítani,

— hogy Leninnél az agrárkérdés különös szerepet játszott,
— hogy a pártról szóló lenini elmélet az orosz elmaradottsághoz való alkalmazkodás volt, és

* Közlésre javasolta: Friedrichné dr. Kovács Irén tanszékvezető

— hogy az orosz forradalmi hagyomány Lenin marxizmusának egy speciális, a nyugat-európaitól eltérő színezetet adott.

Az említett érvek tarthatatlanságát könnyű kimutatni. Lenin szövetségi politikakoncepciója, és válasza nemcsak az orosz, hanem általában a parasztság sorsdöntő kérdéseire, logikus továbbfejlesztése Marx és Engels XIX. században kifejtett elméleti tételeinek.

A marxizmus russzifikálásának vádja arra irányul, hogy a leninizmus eszméinek előrenyomulását megakadályozzák, ezeket az eszméket sajátosan orosz jelenségeknek tüntessék fel, amelyek a nyugat-európai feltételekre nem alkalmazhatóak. Itt elsősorban Lenin orosz forradalmi hagyományokhoz való viszonyáról van szó. Ahogyan a XIX. század marxizmusa nem jelentette a klasszikus német filozófia francia vagy angol átértékelését, mert Marx, Hegel és Feuerbach nyomán a francia utópikus szocializmushoz és az angol politikai gazdaságtanhoz kritikailag viszonyult, így a XX. század leninizmusáról nem lehet azt állítani, hogy az a marxizmus egyszerű rissztifikálása, csak azért, mert Lenin mint Marx követője, az orosz forradalmi demokraták társadalomkritikai és filozófiai eszményeihez nyúlt. A marxizmus mint a nemzetközi munkásmozgalom elméleti kifejezője jelentkezett és mint ilyen fejlődött; benne a nemzetközi forradalom elméleti és politikai tradíciói őrződtek meg és fejlődtek. Egészen más kérdés, milyen elméleti következményei voltak annak, hogy a forradalmi mozgalom súlypontja Nyugat-Európából Oroszországba helyeződött át és ezzel az orosz forradalmi mozgalom tapasztalatai és eredményei a marxista elmélet továbbfejlesztése szempontjából különös súlyt kaptak. Erre azonban nem térnek ki Lenin meghamisítói. Az elmondottak azt bizonyítják, hogy Lenin politikai és filozófiai hagyatékának ismerete és megközelítése a kommunisták számára ma különösen jelentős. A leninizmus ma nem véletlenül fő célpontja az osztályellenségnek. Lenin elméleti megállapításai a szocialista építés problémái megoldásának továbbra is elengedhetetlen alapját képezik. Alapos magyarázatuk, konkretizálásuk a szocialista világrendszer gazdaságában, technikájában és történelmi fejlődésében bekövetkezett jelentős változásoknak megfelelően olyan követelmény, amelyet többek között a filozófusoknak kell megoldani.

A következőkben Lenin néhány, a tudománnyal és technikával kapcsolatos filozófiai gondolatát vizsgálom, elsősorban a tudomány és technika társadalmi fejlődésére gyakorolt hatása szempontjából.

A társadalmi fejlődés folyamatában a termelőerők a legmozgékonyabb, legdinamikusabb elemet képezik. A technika a termelőerők objektív oldalát alkotja. Ezt az oldalt próbálja a burzsoázia a munkásosztály és élcsapata, a párt vezető szerepe ellen felhasználni.

Milyen szerepet tölt be a technika Lenin elméleti és politikai tevékenységében?

Lenin művei elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy az Októberi Szocialista Forradalom, mely határkövet jelentett Oroszország fejlődésében, egyben választóvonal Lenin technikaértelmezésében, de főleg a technikának a termelőerők rendszerében elfoglalt helye értékelésében.

A kapitalizmus fejlődése Oroszországban c. művében pl. kimutatja, hogy a gépek kettős szerepet töltenek be. Kialakítanak bizonyos belső piacot a kapitalizmus számára; egyrészt a termelési eszközöknek a piacát, és másrészt a munkaerő piacát. „... Éppen a kapitalizmus az a tényező, amely a mezőgazdaságban gépek alkalmazásához vezet és azt egyre jobban elterjeszti, másrészt a gépek alkalmazása a mezőgazdaságban kapitalista jellegű, vagyis kialakítja és fejleszti a kapitalista viszonyokat". [2] Ezzel a megfogalmazással azt emeli ki, hogy a technika fejlődése kettős hatással bír. Közvetlen hatása a termelőeszközök és ezen keresztül a termelőerők minőségi megváltoztatását eredményezi. Közvetve befolyásolja a termelési viszonyok alakulását, miközben maga is elszenvedi a termelési viszonyok hatását. Ezt a folyamatot azonban nem korlátozza kizárólag a mezőgazdaság különböző területeire. Lenin kimutatja a technika fejlődésének következményeit, azt az ellentmondást, amely a gépek és tökéletesített munkaeszközök terjedése és a parasztság kisajátítása között fennáll. Ilyen következmények

— a gépek kiszorítják a bérmunkásokat és kapitalista tartalékssereget hoznak létre a mezőgazdaságban,
— a női és gyermekmunkát fokozottan igénybe veszik,
— a munkásokat fokozott munkaintenzitásra késztetik,
— a munkanapot meghosszabbítják, növekszik a balesetek száma.

Ha csak ezeket a következményeket tekintjük, akkor el kellene utasítani a technika fejlődését. Ez azonban a jelenségnek csak az egyik oldala. Lenin a narodnyikok ellen éppen azt veti fel, hogy nem veszik figyelembe a tökéletesített munkaeszközök használatának *tőkés jellegét.* Lenin érdeme, hogy felismeri a folyamat szükségszerű voltát. A termelőerők fejlődésének szükségszerű következménye Oroszország kapitalista viszonyai között a nyomor fokozódása.

Felvetődik a kérdés, vajon igaz-e, hogy a technika különböző rendszereinek a kapitalizmus különböző fejlődési fokai felelnek meg, ahogyan azt Lenin értelmezi? A technika különböző rendszerei befolyásolják a termelőerők, illetve a termelési viszonyok alakulását és fejlődését, a kérdésre mégis tagadó választ kell adnunk. Ha ugyanis a technika rendszerei döntenek egy társadalom fejlettségi fokáról, akkor éppen az adott társadalom minőségét kérdőjelezzük meg, vagy pontosabban szólva, a társadalmi rendszerek közötti különbség szorul háttérbe. Lenin persze a kapitalizmus fejlődését vizsgálta olyan időszakban, amikor a szocialista társadalom még csak történelmi lehetőség volt.

Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka c. művében Lenin feltárja a technika és a társadalmi átalakulás kölcsönhatását. Ez a kölcsönhatás abban fejeződik ki, hogy a konkurrencia monopóliumba csap át; ennek eredménye pedig, hogy a technikai feltalálás- és újításfolyamat is társadalmasodik. A konkurrencia-harc nem egyszerűen technikailag fejletlen vagy fejlett vállalatok harca, hanem a *monopóliumok* harca. A technika ebben a folyamatban csak áttételeken, a monopóliumok uralmán keresztül érvényesül. Az imperializmus időszakában a technika

kettős hatás alatt áll. A technika tökéletesítése növeli a profitot, csökkenti a termelési költségeket, ezért támogatják. De jelentkezik a gazdasági lehetőség a technikai haladás mesterséges feltartóztatására is. Mert ha csak időlegesen is, monopolárakat állapítanak meg, annyiban bizonyos fokig eltűnnek azok a fokok, amelyek technikai haladásra és így minden egyéb haladásra, fejlődésre is késztetnek.

A „második ipari forradalom" hirdetői szerint a tudomány és technika vívmányai nyomán a fejlett tőkés országokban minőségileg új termelési viszonyok jöttek létre. E kérdésben a marxista közgazdászok is eltérő véleményt vallanak. Egyesek szerint a tudományos technikai vívmányok egyáltalán nem hatottak a tőkés termelési viszonyokra. Mások azt vallják, hogy a tőkés gazdaság új jelenségei befolyásolják a termelési viszonyokat is, módosítják egyes formáit anélkül, hogy a lényegüket érintenék.

A termelőerők társadalmi jellegének növekedésével egyre éleződik az ellentét a termelőerők és termelési viszonyok között, amely ellentét az imperializmus időszakában a tőkés tulajdon megjelenési formáinak változásában fejeződik ki. Ez a formaváltozás felfogható úgy is, mint a termelési viszonyokban bekövetkezett változás, függetlenül attól, hogy az egész rendszeren belül nincs minőségi változás.

Amíg azonban a második ipari forradalom hirdetőinek nézete arra irányul, hogy a kapitalizmus létjogosultságát igazolják, addig a marxisták azt az objektív történelmi folyamatot elemzik, amelynek során a tőkés társadalom önmagát konzerválni igyekszik.

Raymond Aron szerint nem érthetjük meg korunk gazdasági problémáit, ha nem vizsgáljuk meg először is azt, ami minden technikailag meghatározott termelésben közös.

A termelés tehát technikailag meghatározott. Igaz, elismeri, nem lehet minden társadalmi átalakulást valamely technikai változással összefüggésbe hozni. Ez azonban semmit sem változtat azon, hogy az ipari társadalmak egyik meghatározója a technika.

Az ipari társadalmak (helyesebb volna, ha azt mondaná, a szocialista és kapitalista társadalmak) a termelési eszközök tulajdonában és a szabályozás módjában különböznek egymástól. A tőkés gazdaságban — Aron szerint — a termelési eszközök magánszemélyek, nem pedig az állam tulajdonában vannak. Az erőforrások elosztását a szocializmusban a tervhivatal szuverén módon szabja meg, a kapitalizmusban pedig az egyének, piaci döntések határozzák meg. Aron egyik érve sem állja meg helyét, mert ismeretes az imperializmus fejlődési folyamatában az állammonopolista kapitalizmus, ahol a tőke nem kizárólag a magánszemély tulajdonát képezi. Másrészt éppen a gazdasági mechanizmus gyakorlata igazolja, hogy a piacnak milyen szerepe van az erőforrások elosztásában. A technika nem határozza meg közvetlenül a társadalom fejlődését, ahogyan azt Aron feltételezi.

Az ipari társadalomról szóló elképzelések cáfolata már Lenin művében megtalálható.

Lenin nemcsak kimutatja a technika szerepét, és jelentőségét, a társa-

dalmi fejlődés konkrét szakaszában, de elméletileg is megindokolja a történelmi valósággal való kapcsolatát. Ebben a vonatkozásban a technika az ember temészethez való magatartásában realizálódik. „'Vagy azt hiszi a kritikai kritika," — feleli Marx — „hogy eljutott a történelmi valóság megismerésének csak az elejéhez is, ameddig az embereknek a természethez való elméleti és gyakorlati magatartását, a természettudományt és ipart kizárja a történelmi mozgásból? vagy úgy véli, hogy bármely időszakot már megismert anélkül, hogy például ez időszak iparát magának az életnek a közvetlen termelési módját megismerhette volna'?" [3]

A Filozófiai füzetekben Lenin a technikát tágabb értelemben használja. Véleményem szerint az emberi tevékenység, a gyakorlat, a technika bizonyos értelemben szinonimként szerepelnek. A technika révén (az emberi tevékenység révén) az ember megváltoztatja a külső valóságot, igazolja valóságos voltát. „Az ember tevékenysége, aki objektív képet alkotott magának a világról, *megváltoztatja* a külső valóságot, megszünteti annak meghatározottságát (= megváltoztatja egyik vagy másik oldalát, minőségét) s ily módon megfosztja a látszat a külsőlegesség és semmisség vonásaitól, magán- és magáért-valóvá (= objektíve igazzá) teszi". [4] A Filozófiai füzetekben a tudomány és technika összefonódik és az ember célirányos tevékenységében bontakozik ki. Az objektív folyamatnak két formája van: a természet és az ember célirányos tevékenysége. Az ember tudata, a tudomány a természet lényegét, szubsztanciáját tükrözi. De, mert a tudat külsőleges a természethez képest (nem egyszerre és egyszerűen esik vele egybe) meg is haladja azt, megváltoztatja a gyakorlat következtében. A tudomány és technika jelentőségét emeli ki, amikor azt írja: „Hegel és Marx művét folytatni annyit jelent, hogy *dialektikusan* fel kell dolgozni az emberi gondolat, a tudomány és technika történetét" [5]. Megjegyzendő, hogy Lenin nem kizárólag a technika és tudomány egységét akarja itt igazolni. Hanem mindennek mindennel való világméretű, minden oldalú, *eleven* összefüggését és ennek az összefüggésnek a tükröződését, illetve kölcsönhatásukat.

A tudomány és technika kérdése az Októberi Szocialista Forradalom után a szocialista társadalom átalakításának egyik döntő láncszeme. A szovjethatalom soron levő feladataiban a munkatermelékenység emelésének két fontos feltételét határozza meg. Egyrészt a nagyipar anyagi alapjának biztosítását: a fűtőanyag-, a vastermelés, a gépgyártás, a vegyipar fejlesztését, másrészt a lakosság tömegeinek műveltségi és kulturális felemelkedését.

Amíg a Taylor-rendszerrel kapcsolatban „A verejtékeztetés ‚tudományos' rendszere" c. cikkében még azt írta. hogy „a technika és a tudomány haladása a kapitalista világban a verejtékeztetés művészetének haladását jelenti" [6], addig a szovjethatalom elé azt a célt tűzi ki, hogy „ha törik, ha szakad, át kell venni mindent, ami értékes a tudomány és technika ezen területén" [7] (A Taylor-rendszer területén).

Lenin felismerte, hogy a tudomány, a technika, a tapasztalat különböző területein jártas szakemberek nélkül lehetetlen az átmenet a szo-

cializmusba, mert a szocializmus megköveteli, hogy tudatosan és tömegesen haladjunk előre úgy, hogy a kapitalizmushoz viszonyítva és a kapitalizmus által elért eredmények alapján, magasabb termelékenységet érjünk el. Ez azonban megköveteli az egyidejű ellenőrzést és egy új vezető réteg kialakulását. „... a ‚népből', a munkások és dolgozó parasztok soraiból kikerülő gyakorlati szervezők segítsége és *vezető szerepe nélkül* semmiképpen sem lehetünk meg" [8]. „Nem az istenek égetik a fazekat." Ez a gondolat az elmélet és a gyakorlat viszonyára is utal. A gyakorlatnak kell az elméletet megelevenítenie, igazolnia.

A hatalomra jutott munkásosztály gyakorlati nehézségekkel találja magát szemben, amikor azt a feladatot tűzi ki maga elé, hogy a kapitalizmus által gazdagon felhalmozott kultúrát, tudást és technikát teljes egészében a kapitalizmus fegyveréből a szocializmus fegyverévé változtassa. Milyen gyakorlati nehézségekről van itt szó? A termelőeszközök alacsony fejlettségi szintje, a kultúra, a műveltség hiánya, a külső és belső ellenség elleni harc győzelemre vitele, az évszázados szellemi nyomor megszüntetése képezi ezeket a nehézségeket. Az OK(b)P IX. kongresszusán Lenin kifejtette, hogy a tudomány és technika elsajátítása politikai és gazdasági feladat. A kommunizmus építésének elengedhetetlen feltétele a tudomány és technika művelése. De ezt a technikát csak a burzsoáziától lehet elvenni. Lenin szerint a munkásosztály egyedül ezt nem képes megoldani. A nyomort, a szennyet, a betegséget csak a tudomány és a munkások képviselőinek együttműködésével lehet megsemmisíteni. „A tudomány a proletariátus és a technika képviselőinek szövetsége minden sötét erőt elsöpör" [9].

Lenin szembefordult azokkal, akik a tudomány, a kultúra folytonosságát ellenezték. Elutasított minden olyan kísérletet, hogy saját külön kultúrát hozzanak létre. A marxizmus, mint a proletariátus forradalmi ideológiáját azáltal tett szert világtörténelmi jelentőségére, mert korántsem vetette el a polgári korszak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és feldolgozta azt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint két évezredes fejlődésében értékes volt" [10]. Ennek a hagyománynak az átvétele azonban nem ment zökkenőmentesen. A régi rendet eszmei téren is meg kell semmisíteni. A tömegek gondolkodásának, erkölcsének átformálása nem kisebb feladatot ró a forradalom vezetőire, mint a hatalom megszerzése. A politikát és a nevelést ezért a legszorosabban össze kell kapcsolni.

A VIII. összoroszországi szovjet kongresszuson Lenin kifejtette, hogy a pártprogram nem maradhat csupán a párt programja. Ennek a programnak a gazdasági építés programjává kell válnia. Ki kell egészíteni szerinte egy másik pártprogrammal. Az egész népgazdaság újjáteremtésének és modern technikai színvonalra emelésének a munkatervével. Villamosítási terv nélkül nem lehet áttérni a valóságos építésre. „A kommunizmus = szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása" [11]. Lenin e híres mondása egyrészt kifejezi a szovjethatalom és a gazdaság összefüggését, azt az elképzelést, hogy milyen szerepet játszik a szovjethatalom a társadalom gazdaságának átalakításában. Másrészt

megtalálható benne az a gondolat is, hogy a gazdasági átalakulás elképzelhetetlen a modern technika alkalmazása nélkül. Az ország villamosítása többet fejez ki, mint az elektromosság egyszerű felhasználása, és ezt a gondolatot a kommunista internacionálé III. kongresszusán elhangzott beszédével lehetne igazolni. „A legmodernebb technika színvonalának megfelelő és a mezőgazdaság átszervezésére képes nagyipar az egész ország villamosítását jelenti" [12]. Oroszország korabeli fejlettségi szintjén Lenin természetesen nem láthatta még a tudományos technikai forradalom fél évszázaddal később bekövetkező hatását és főleg azokat az eredményeket, amelyeket a tudomány az utóbbi 50 évben produkált. Viszont felismerte mind a tudomány, mind pedig a modern technika társadalmi jelentőségét.

Nem véletlen, hogy Lenin a tudomány, a kultúra, a technika megértését és művelését az ifjúság egyik fő feladatává tette. Az ifjúságnak magáévá kell tenni az egész ország, az ipar és a mezőgazdaság villamosításának feladatát. Ezt a feladatot csak az új nemzedék képes megoldani. Az ifjúságra vár az egész ország gazdasági felélesztése, a mezőgazdaság és az ipar újjászervezése, helyreállítása, a modern tudomány és technika, a villamosság korszerű technikai alapján.

A tudomány és technika elszakíthatatlan kapcsolata a felnövekvő nemzedék jövőjével sehol sem mutatkozik meg olyan pregnánsan, mint éppen az ifjúsági szövetségek feladatairól vallott nézeteiben. Lehet-e időszerűbb, modernebb követelmény, lehet-e nemesebb cél egy fél évszázaddal Lenin beszédének elhangzása óta, mint az, hogy az ifjúságnak „meg kell értenie, hogy a kommunizmust csak a korunk színvonalán álló műveltség alapján valósíthatja meg, és ha ezzel a műveltséggel nem fog rendelkezni, a kommunizmus csupán óhaj marad" [13].

IRODALOMJEGYZÉK

[1] *G. V. Rauch:* Lenin. Die Grundlegung des Sovjetsystems. Göttingen (Berlin) Frankfurt 1957. 98—99. old.
[2] *Lenin:* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban Szikra, Budapest, 1956. Művei 3. 226. old.
[3] *Lenin:* Filozófiai füzetek Művei 38. 29. old. Franklin Budapest, 1961.
[4] *Lenin:* Filozófiai füzetek. Művei 38. 202—203. Franklin Budapest, 1961.
[5] *Lenin:* Filozófiai füzetek. Művei 38. 129—130. Franklin Budapest, 1961.
[6] *Lenin:* A verejtékeztetés „tudományos" rendszere. Művei 18. 608. old. Budapest, Szikra 1955.
[7] *Lenin:* A szovjethatalom soron levő feladatai. Művei 27. 254. old. Szikra, Budapest, 1952.
[8] *Lenin:* Hogyan szervezzük meg a versenyt? Művei 26. 427. old. Szikra, Budapest, 1952.
[9] *Lenin:* Beszéd az orvosok és egészségügyi dolgozók II. összoroszországi kongresszusán 1920. március 1-én. Művei 30. 404. old. Szikra, Budapest, 1953.
[10] *Lenin:* A proletárkultúráról Művei. 31. 322. old. Szikra, Budapest, 1951.
[11] A VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszus Művei 31. 533. old. Szikra, Budapest, 1951.
[12] A Kommunista Internacionálé III. kongresszusa. Művei 32. 493 old. Szikra, Budapest, 1953.

[13] Az ifjúsági szövetségek feladatai. Lenin válogatott művei III. köt. 287. old. Budapest, 1967. Kossuth.
Az OK(b)P IX. kongresszusa, Lenin művei 30. Szikra, Budapest, 1953. A tudományos technikai munkák tervének vázlata, Lenin művei 27. Szikra, Budapest, 1952.
Beszéd a népgazdasági tanácsok első kongresszusán. Lenin művei 27. Szikra, Budapest, 1952.
Beszéd az I. Közoktatásügyi Kongresszuson. Lenin művei, 28. Szikra, Budapest, 1952.
A Taylor-rendszer — az ember leigázása a gép által. Lenin művei 20. Szikra, Budapest, 1955.
Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lenin válogatott művei I. Kossuth, Budapest, 1967.
Nyilas József: Mit várhatunk a tudományos-technikai forradalomtól? Kossuth, Budapest, 1962.

MEINUNGEN VON LENIN ÜBER DIE ROLLE DER WISSENSCHAFT UND DER TECHNIK IN DER GESELLSCHAFTSENTWICKLUNG

IMRE LAKATOS

Die Widerlegung und die Verfälschung des Leninismus im XX-sten Jahrhundert stellten sich in den Vordergrund in der Ideologie der internationalen Bourgeoisie nicht zufällig. Die Vertreter der bürgerlichen Philosophie verwirklichen die verschiedenen Formen und Arten der Verfälschung. Erklärung, Konkretisieren, Weiterentwicklung der Ideen von Lenin sind auch deshalb, aber besonders vom Standpunkt des Aufbaus des Sozialismus sehr wesentlich.

Der Autor untersucht, was für eine Rolle die Wissenschaft und die Technik in der konkreten Periode der Gesellschaftsentwicklung erfüllen und wie sich dies in der theoretischen politischen Tätigkeit von Lenin spiegelte. Die Zeitgemassheit seiner Lehre wird dadurch am besten beweist, dass man die Kritik der Theorie „der zweiten Industrierevolution" — obwohl Lenin diese Theorie noch nicht kennen konnte — in seinen Werken mittelbar schon finden kann. Nicht der einzige, aber ein bedeutender bestimmender Faktor der Produktionskräfte — revolutionäre der Wissenschaft und der Technik — innerhalb des Imperialismus ist der staatliche Monopolkapitalismus. Aber es bedeutet auch das, dass die Entwicklung der Wissenschaft und der Technik innerhalb des Imperialismus eine solche Qualitatsveränderung hervorbringt, die das Ganze des Systems nicht betrifft.

AZ ÚTTÖRŐSZERVEZET HATÁSA A MAGYAR PEDAGÓGIA FEJLŐDÉSÉRE

DR. KIRÁLY GYULA

(Közlésre érkezett: 1970. január 23.)*

Ahogyan a kérdés felvetődik

A társadalom fejlődésében nem korosztályok, hanem társadalmi osztályok tevékenysége, küzdelme a fő mozgatóerő.

Témánkban a gyermekszervezetet nem mint korosztályt tekintjük. Ilyen felfogásban ugyanis valóban kissé furcsa lenne hatóerőként szemlélni. Helyette inkább mint *társadalmi szervezetet*, méghozzá a magyarországi társadalmi fejlődés legfontosabb irányító és vezető erejének, a kommunista pártnak egyik szervezetét vesszük. Így már politikai tényezőként, a pedagógiára ható társadalmi erőként értelmezhetjük. Felfogásunk értelmében, meg történelmi ismereteink nyomán elfogadhatjuk a kommunista gyermekszervezetet olyan tekintélyes társadalmi erőnek, amely valóban hatást tud gyakorolni a vele szoros kapcsolatban álló tudományra. Ilyen tekintetben a téma megközelítése, illetve a probléma felvetése indokolt.

A neveléstudomány oldaláról vizsgálva ugyancsak jogos a felvetés. A szocialista pedagógia a nevelést *bipoláris folyamatnak* fogja fel. Mindkét pólus erős aktivitására számítunk, hatásaik kölcsönös, dialektikus kapcsolatban vannak egymással. A folyamat nem egyes tanulók—nevelők páros munkáját jelenti, hanem a nevelés tömegesen, nagyüzemi módon történik. A bipolaritást két szervezet összefüggésében is kell értelmeznünk. Konkrétan: az egyik oldalon a nevelőközösségek és az iskolarendszer — másik oldalon a gyermekközösségek és azok rendszere (ifjúsági szervezet) él és dolgozik egymás mellett.

A pedagógia oldaláról röviden megközelítve szintén igazoltnak látszik a kérdésfeltevés.

A téma felvetése semmiképpen sem jogi, valamiféle „elsőségi" kérdés, hanem mélyen pedagógiai probléma. Tisztázása szemléletformáláshoz szükséges. Egyrészt, mert a neveléstudomány bár nem kevés oldalról foglalkozik az úttörőmozgalom jó néhány kérdésével, de megmarad egyes pedagógiai jelenségek elemzésénél. A törekvések ellenére sem

* Közlésre javasolta: dr. Zombor Zoltán tanszékvezető

sikerült még egyértelműen úgy kialakítani a nevelés rendszerét, hogy abba szervesen beilleszkedjék a mozgalom nevelő munkája. Az V. nevelésügyi kongresszusra való felkészülés mutat most ilyen irányú tendenciát.

Az iskola és a mozgalom viszonyának tisztázásából, illetve a mozgalom iskolai nevelésre gyakorolt hatásának kimutatásából gyakorlati nevelői magatartásmódok, eljárások származnak. Sajnos, nem lehet nem észrevennünk, hogy a mozgalmat nem kevés iskolában még ma is valami szükségtelen többletnek, mellőzhető játékelemnek tekintik. S ebből nemcsak az úttörőmunka elhanyagolása származik, hanem az iskolai oktató-nevelő munka eszköztárának szegényesítése, onnan a hasznos mozgalmi módszerek kiiktatása történik. Erre jellemző olykor az önkormányzatok gyenge működtetése, a szakköri munka elhanyagolása, illetve a tanulás segítésének csak a korrepetálásokra való leszűkítése stb.

Azt kell világosan látnunk, hogy az ifjúsági mozgalom nélkül nincs sem szocialista neveléstudomány, sem szocialista nevelési gyakorlat. Ezt a gondolatot ezúttal markáns áttekintéssel, a magyar szocialista pedagógiára gyakorolt hatásának kimutatásával igyekszünk szemléltetni.

Az iskola és a mozgalom együtt-fejlődésének sajátos története van, ami külön kimunkálandó lenne. Bizonyos hullámzás tapasztalható: közeledés, szinte „összeolvadás", majd — különösen az ellenforradalom után — ismét merev „szétválasztás", s az utóbbi években az egészséges összhang tendenciája. A párt és a kormány hivatalosan a következőképpen fogalmaz: „A tantestületeknek az iskolai nevelőmunka továbbfejlesztésében első számú segítőtársa, szövetségese az ifjúság körében a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Magyar Úttörők Szövetsége" (Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére, Pedagógiai Szemle, 1960 (10. 841 o.). Ezt a gondolatot a korábbi párt- és KISZ-határozatok is nyilvánítják.

Áttekintésünk középpontjában csak az úttörőszervezet áll, nem térünk ki a magasabb ifjúsági korosztályok szervezeteinek (MINSZ, DISZ, KISZ) elemzésére.

Továbbá nem történetírás a feladat, hanem néhány összefüggés, tényező megvillantásával „metszetet készíteni" annak érzékeltetésére, hogy a magyar úttörőszervezet a 25 év alatt nemcsak komoly nevelési erőként élt és dolgozott hazánkban, hanem erőteljesen hozzájárult a magyar neveléstudomány fejlődéséhez.

Pillantás a téma irodalmába

Az általános neveléstudomány meglehetősen késve reagált hatékonyan a mozgalom munkájára, illetve az iskolai neveléssel való összefüggésére. Érdemben a hivatalos rendelkezések és a mozgalom vezetőképző irodalma művelik a mozgalom pedagógiáját.

Sokáig és nagymértékben „szakszerűen" a szovjet pionírmozgalom irodalmát használhattuk (Makarenko, Krupszkaja; kézikönyvek). Ha-

sonlít a jelenség az általános pedagógiához — a szovjet pedagógia felhasználását illetően. Azzal a különbséggel, hogy a mozgalmon belül nem jelentkezett ellenállás, ferdítés, vagy elhallgatás a szovjet irodalomról. Nem jelentkezett az ironikusan elnevezett „szovjetológia" meglehetősen visszahúzó jelensége, ami talán azzal is magyarázható, hogy a hazai neveléstudománytól eltérően a pionirtémának nem voltak a polgári pedagógiából nekünk maradt szakemberei.

A szovjet pedagógia magyarországi útjának történetét dr. Székely Endréné: A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógiai tudományban (PSz, 55/7—8), valamint dr. Szarka József: A szovjet pedagógiáról (PSz, 58/301) című tanulmányaikban elemzik meggyőző erővel.

A mozgalom egyértelműen a kommunista párt irányítása alatt élt, művelte elméletét. S a pártirányítás szigorú biztosítékot jelentett az elhajlások megelőzésére, illetve megakadályozására.

A legjelentősebb a mozgalmat az általános pedagógiába bekapcsolni törekvés folyamatában Ágoston György: Közösségi nevelés és úttörőmozgalom című könyve (Tankönyvkiadó, Bp., 1952). A vele foglalkozó kritika — bár felhívja a figyelmet fogyatékosságaira — egészében igen pozitív hatásúnak értékeli. (Dr. Székely Endréné: Ágoston György: Közösségi nevelés és úttörőmozgalom című könyvének vitája, PSz, 1954/6). Kissé érthetetlen, miért sikkadt el a könyv az akkori gyakorlatban — amire Berencz János hívja fel a figyelmet „Az úttörőszervezet néhány időszerű kérdése" című, a Köznevelés 1955. 9. számában megjelent cikkében.

Salamon Zoltán tömör tanulmányban vázolja az ifjúsági mozgalom és az általános pedagógia rendszertani összefüggéseinek hiányosságait, kidolgozatlanságát. E tekintetben jogos bírálatot tesz a Jeszipov—Goncsarov tankönyvre, de Ágoston György egyik tanulmányának koncepciójára is. Sürgeti — nemcsak az iskolai, hanem az *egész* — ifjúsági szervezet szempontjából a tudományos kutatást és rendszerezést, s erre figyelemre méltó javaslatot is tesz. Témánk szempontjából azonban fontos a következő észrevétele, amelyet az *Irányelvekből* (i. m.) szigorú logikával következtet: „A kommunista ifjúsági mozgalomtól tehát egyrészt segítséget kell kapniok a neveléstudomány művelőinek és maguknak a tantestületeknek az oktató-nevelőmunka továbbfejlesztéséhez; másrészt a kommunista ifjúsági szervezetek pedagógiai munkájának tudatosításában, hatékonyabbá tételében aktívan közre kell működnie a neveléstudománynak és maguknak a nevelőknek is" (Salamon Zoltán: Az ifjúsági szervezetek pedagógiája a neveléstudomány rendszerében, PSz, 1961/1. 6. o.)

Dr. Szarka József tanulmányaiban több helyen szól a mozgalom termékenyítő pedagógiai hatásairól; a gondolat egyértelmű képviselője. „Tanulmányok a neveléselmélet köréből" című kötet előszavában írja: „...az ifjúsági szervezetek pedagógiája fontos kiegészítője, szerves része az ifjúság általános nevelésének". „...Az ifjúsági szerve-

zetek ügye ma sem szorulhat az általános nevelési kérdések tárgyalásának perifériájára" (Tankönyvkiadó, Bp., 1960. 7. 1.) Igaz, hogy egyik aránylag részletesen elemző tanulmányában kissé kiejti a látószögből az ifjúsági mozgalom lendítőerejét, s csak részkérdésekben utal pedagógiai összefüggéseire. Pedig csak egy mozzanat lenne a mozgalom fejlesztő hatásának megfogalmazása. (A nevelés elméletének fejlődése. Nevelésügyünk 20 éve c. kötetben.) Más tanulmányában azonban tömör dialektikával fogalmazza meg, hogy a kommunista ifjúsági mozgalom egyértelműen nevezhető a szocialista pedagógia fejlődése egyik hatékony hajtóerejének. „A szocialista nevelési törekvések hordozói, illetve ennek előiskolái voltak a különböző ifjúsági szervezetek közül azok, amelyek a kommunista párt irányítása vagy befolyása alatt működtek. Úgy adódott, hogy a szocialista nevelési eszmék, törekvések, s az ezeknek megfelelő oktatási és nevelési gyakorlat előbb született meg az ifjúsági mozgalomban, a népi kollégiumokban, mint az iskolákban. Az iskola merevebben tartotta hadállásait, és nehézkesebben reagált az új társadalom követelményeire, mint a dolog természeténél fogva rugalmasabb, az új iránt fogékonyabb ifjúsági szervezetek és mozgalmak. A demokratikus és szocialista pártok ifjúsági szervezetei közvetlenebbül álltak a párt befolyása, politikai és szervezeti irányítása alatt, mint a koalíciós korszak állami iskolái.

A haladó ifjúsági mozgalomban az ifjak szocializmust tanultak, politikai aktualitásokkal foglalkoztak, szervezeti életüket a demokratikus centralizmus jegyében alakították, választhattak és választhatók voltak, társadalmi akciókban, a szocializmus előiskoláiban vettek részt az osztályharcot a gyakorlatban tanulták. Úgy gondolom, hogy a szocialista nevelői gondolat fejlődésének elemzésekor és értékelésénél az ifjúsági mozgalomnak e nagyobb szerepét látnunk kell." (Dr. Szarka József: A szocialista pedagógiai gondolat hazai fejlődése, PSz. 1965 4. 324. oldal.) Jóllehet az idézet a magyar kommunista ifjúsági szervezetek egészéről beszél, de nyilvánvalóan benne értendő a kommunista gyermekszervezet is. Simon Gyula elemezve nevelésügyünk fejlődését, a következő tömör megjegyzést teszi: „Az 1946/47-es tanévben megkezdi iskolai működését az úttörőszervezet. *A mozgalom, melynek életéhez* — az ifjúsági szervezetek körében — *eddig a legtöbb pedagógiai eredményünk fűződik, és a legnagyobb elismerést érdemli,* már 1946-ban 10 ezer tagot számlál, hogy aztán napjainkig 1 milliós mozgalommá szélesedjék. (A köznevelésügy fejlődésének néhány sajátossága. A Nevelésügyünk 20 éve c. kötetben, 37. o. — Kiemelés tőlem — KGy.)

Az áttekintés során nem foglalkozom más ifjúsági szervezetekkel, mert csak az úttörőmozgalom van vizsgálódásunk fókuszában. Simon Gyula megjegyzése az úttörőmozgalmat tartja a leghatásosabbnak, amelyhez „a legtöbb pedagógiai eredményünk fűződik". — Talán, mert a legproletárabb iskolatípusban honosodott meg, amely a legmélyebbről emelkedett a mai színvonalra? Talán, mert a legnagyobb tömeget is képviseli a magyar iskolás ifjúságból? Vagy, mert szervezetileg kevesebb változásnak volt kitéve, mint a magasabb korosztályok szervezete (MADISZ.

MINSZ Diákszövetség, DISZ, KISZ)? — Érdekes és hasznos témát jelentene a kérdés ilyen értelmű vizsgálata is.

Az Úttörővezetők Országos Konferenciáján hozzászólásában, majd referátumát értékes tanulmánnyá érlelve a Pedagógiai Szemle 1965. 12. számában — többek között — a következő gondolatokkal járul hozzá dr. Jurcsák Lászlóné az úttörőmozgalom pedagógiai érdemeinek illusztrálásához: „Ifjúsági mozgalmunk 20 éves fejlődése azt bizonyítja, hogy a mozgalmi gyakorlat több területen megelőzte a szocialista pedagógia elméletét — kidolgozott elméleti rendszer nélkül —, s a társadalmi önigazgatásnak több formáját megkísérelte és gyakorolja — a neveléstudománnyal való szoros elméleti kapcsolat nélkül is." (Pedagógiai hatások a kisdobos- és úttörőközösségek fejlődésében.)

Az úttörőmozgalom hatásai a pedagógia fejlődésére

A pionírmozgalom a huszadik század nagy kommunista gyermekmozgalma. Az Októberi Forradalom harcaiban született, s azóta is az új társadalom aktív építőivé és védelmezőivé neveli tagjait.

Magyarországon a kommunista gyermekmozgalom szükségességének gondolata és körvonalai már a Tanácsköztársaság idején kibontakoztak, sőt néhány úttörőcsapat működött is. Kiépítésére, tömegszervezetté alakítására csak a felszabadulás után kerülhetett sor. Történetével többen foglalkoztak. Átfogó elemzését Szirmay Györgyné végzi „A magyar úttörőszervezet" című tanulmányában (Nevelésügyünk 20 éve c. kötetben).

1945 tavaszától a MKP erős szervezést indít; ez év nyarán már elszórt szervezetei működnek — egyelőre a Gyermekbarátok Országos Egyesülete keretében. Sok politikai harc után veti meg lábát e szervezet az iskolában. Azonnal harcos szervezetként kelt életre, politikai harccal kellett megvívnia létjogosultságát. Ezzel szerves elemévé vált az akkori, demokráciáért vívott küzdelemnek, az osztályharcnak. Múltja, történelmi hagyományai vannak — akár nemzetközi, akár hazai vonatkozásban tekintjük. Gyökerei visszanyúlnak a nagy forradalomhoz: van honnan hozni a megfelelő szellemet és módszereket.

Témánk szempontjából jellegzetesen figyelembe veendő az, hogy a 8 osztályos általános iskola is a felszabadulás után közvetlenül jött létre. Akkor alakult, tehát semmilyen története nincs sem szervezetileg, sem szubjektíve: a nevelők tapasztalataiban, sem pedig az oktatáspolitikában. Mindemellett az általános iskolába ötvöződött a volt 8 osztályos gimnázium alsó 4 osztálya, valamint a polgári iskola ugyancsak négy évfolyama. Mindez azért fontos, mert az iskolai gyakorlat nem kevés helyen éppen a két középiskola szellemét, gondolkodásmódját, szokásformáit, nevelői stílusát konzerválta, illetve igyekezett az általános iskolában meghonosítani. Emellett az akkor élő más ifjúsági szervezetek (Szívgárda, cserkészet, Emericana) a burzsoá iskolában eresztett gyökereiket erősen tartották. Mindehhez hozzászámítva az egyéb ideológiai, politikai életből a tanteremhiányból, a pedagógushiányból, felszereltségbeli fogyatékosságokból származó problémákat, 25 év távlatából is szemléletesen

elénk tárul: mit jelentett egy ízig-vérig kommunista gyermekszervezet megjelenése.

Az úttörőmozgalom puszta létrejöttével, megjelenésével, kommunista nevelői hatóerejével azonnal az iskolai oktató- és nevelőmunka fejlődésének aktív tényezőjévé vált. A háború borzalmas és sivár élményei után azonnal a sürgő, eleven, pezsgő élet levegőjét honosította meg az iskolában. S ha hozzávesszük a felnőttek — pedagógusok — háborús tapasztalatait, azt, hogy náluk többet rombolt a háború, több letörtséget, sokszor bizonytalanságot, de mindenesetre erős világnézeti tarkaságot okozott, még jobban kitűnik, hogy a létrejövő egységes gyermekszellemre igen szükség volt. A pedagógus és nem pedagógus úttörővezetők által mozgásba hozott tömeges gyermeki aktivitás magával ragadta a mozgalom forgatagába azokat a nevelői fejeket és szíveket is, melyek enélkül talán jóval hosszabb idő múlva lelték volna meg az így megtalált helyüket e teljesen új világban. A kommunista gyermekszervezet — kommunista erkölcsi törvényeivel, pártos szellemével, rögzített és stabil szervezeti életével, programjával kezdettől *jelen van* és *részt vesz* a tantestületek ideológiai-politikai forrongásaiban, tisztulásaiban.

Az úttörőmozgalom létrejöttekor, főleg iskolában való meghonosodásakor azonnal a gyerekek kedvelt tömegmozgalmává lett. 1948-ban a jubileumi évet 1500 csapattal és 100 000 taggal ünneplik; az 1948—49-es tanévben 5600 csapatot és közel 600 000 tagot számlálunk! Gyakorlatilag ezzel az egész általános iskolás korosztály döntő többsége a kommunista párt irányította mozgalom programja szerint tevékenykedett.

Végül is önmagát irányító és nevelő szervezetté vált — felajánlva energiáját, szellemét, tevékenységét a szocialista irányban fejlődő iskolának. Egyszer s mindenkorra a kommunista nevelés, a szovjet pedagógia képviselőinek nevét tette ismertté, gondolataikat, módszereiket alkalmazta. Ezzel megelőzte a neveléstudományt, de az iskolai nevelési gyakorlatot is. Ki is tartott nevelési koncepciói mellett. Fejlődésének útján nem találhatók elhajlások, „polgári beütések". Jóllehet történetének részletes elemzése során az általános politikai élethez hasonlóan lehet találni „fejlődési rendellenességeket", megrekedési vagy egyéb jelenségeket. Mai szemléletű elemzésük nagyon is sürgős lenne. Összességében azonban mégsem a hibák voltak a jellemzők és döntők az úttörőszervezet életében, hanem az eredmények.

Az *állampolgári nevelés* az utóbbi időkig szinte kizárólag a mozgalom keretei között folyt. A társadalmi élethez szükséges ismeretek, tevékenység, az állampolgári jogok és kötelességek megismerése és gyakorlása a mozgalom programjába tartozott. Tevékenységi rendszere nem csupán tudományos ismereteket nyújtott és nyújt ma is, hanem *a politikai életben* való állandó benneélést igényel. Ezzel a gyerekeket, de az egész iskolát az élettel automatikusan és szervesen kapcsolta össze. A választás, választhatóság, a különböző állami és társadalmi szervek megismerése, azokkal gyakorlati, szemléletes kapcsolattartás (tanácsok, társadalmi rendezvények); de a szocialista társadalom eszközeinek felhasználása, az azokkal való élés (szociális juttatások, üdülések), egész népünk életének megismerése — mind-mind olyan többlet, amelyet a mozgalom tett a gyerme-

kek számára lehetővé, s amelyeket az iskola egyedül nem oldhat meg sohasem.

A mozgalom nevelési gyakorlata egy mozdulattal a szocialista, a *cselekvő hazafiságot* honosította meg. A társadalmi gyakorlatot használta fel arra, hogy a gyerekek érzelmileg, valamint élményeikkel, idegeikkel nőjenek hozzá hazájukhoz. A gyakorlat itt is megelőzte az elméletet: a szocialista hazafiság kiteljesedése éppen a közelmúlt évek, hónapok komoly teljesítménye. (Hadd utaljak csak az évenkénti színvonalas egri konferenciákra.) S hogy a politikai és hazafias nevelés nem volt eredménytelen, hatott a gyermekekre, nagyon sok ténnyel illusztrálhatnánk. Mégis egyet állítok ide illusztrációként szocializmusunk fájó idejéből, az 1956-os ellenforradalomból a gyermeki magatartással kapcsolatban: „Az ellenforradalom tragikus eseményei közepette az ellenforradalmárok sok gyereket használtak fel saját céljaikra. Ugyanakkor a gyerekek tekintélyes részén érezhető volt a kommunista gyermekmozgalom hatása. Az ellenforradalom elleni forradalmi harcban a felnőtteknek akadtak kis harcostársai az úttörők soraiban. Amikor a kalandorok a vörös csillagokat szétlőtték, az úttörők ezrei féltve őrizték és dugdosták vörös nyakkendőiket. Az ellenforradalom napjaiban *a keszthelyi úttörők szeretett csapatvezetőjük kertjében rejtőztek el botokkal felszerelve* —, hogy védjék őt az ellenforradalmároktól. L. B. szegedi úttörő felvarrt ruhájára egy vörös csillagot, de a felbujtatott gyerekek letépték róla, tetejében meg is verték. A kisfiú heteken át mindennap újra felvarrta a csillagot, vállalva a megaláztatást, verést." (Szirmai Györgyné: i. m. 217. o.)

Az úttörőszervezet megszámlálhatatlan szálakkal fonta össze az iskolát és a társadalmat. A neveléstörténelem, valamint a neveléselmélet ezt a tényt *az iskola és a társadalom kapcsolatának* nevezi. Valóban az is, hiszen az „iskola" fogalma manapság nemcsak az épületet jelenti, s nemcsak a tanterv anyagát tartalmazza. Ehhez az átalakuláshoz azonban szükség volt a gyermekszervezet több éves társadalmi tapasztalataira, azok neveléstudományba való beszivárgásaira, iskolai asszimilációjára. Az iskola eszközrendszere — éppen a társadalommal való kapcsolat szorosabbra fűzése érdekében — kibővült. Az úttörőszervezet programjával, próbarendszerével, az aktuális politikai eseményekre való gyors reagálásával, testvér- és más kapcsolataival; munkások, katonák, parasztok, értelmiségiek, az ifjúvezetők nevelőmunkába való bevonásával, ezernyi szállal kapcsolta be a társadalom hatóerőit a nevelésbe. Megsokszorozta a nevelők számát, ezzel az iskola, mint nevelési intézmény személyi hatóerőinek mennyiségét. Más oldalról pedig: konkrétan, intencionálisan is társadalmi üggyé tette az ifjú nemzedék nevelését.

Olyan „tantárgyat" honosított meg, amelyet a neveléstörténelem során — a szocializmuson kívül —, semmilyen iskolában sem tanítottak: a tevékeny hazaszeretetet, az élő hősökké válás módját. Részt venni a felnőtt társadalom életében, aktívan bekapcsolódni az irányításba, megtanulni a jövő társadalmi együttélést.

Az iskolai *fegyelemnek* és magatartásnak lényegében helyes módját teremtette meg a mozgalom. A részvétel gyermekek és vezetők számára egyaránt önkéntes. Önként vállalják a munkát, de elfogadják az erkölcsi

törvényeket, amelyek eleve szabályozott magatartást, fegyelmet igényelnek. Azonnal szakítást jelent mindez a polgári pedagógia fegyelmezésével, amely a fegyelemtartás érdekében a pedagógustól valamiféle egyéni mesterkedést igényel. A belső fegyelem, kötelem (szabályok, 12 és 6 pont) mellett a mozgalom eszközei is olyanok, amelyeknek hozzáértő felhasználása, alkalmazása az iskolában is hatásos eredményekhez vezet. Ide sorolhatók a formaságok, alaki mozgások, egyenruha, a mozgalom egész szimbolikája, az önként vállalt rend szépsége, annak külsőségekben is tetszetős megoldásai. Mindez az iskolai nevelés eszköztárába is bevonult, ott szervesen meghonosodott.

A mozgalom egész tevékenységével lényegében helyesen ismertette meg a gyermeki *öntevékenység és aktivitás* fogalmát. Növeli értékét, hogy azonnal a gyakorlatban honosította meg — akkor és olyan körülmények között, amikor a neveléstudomány előtt ennek szocialista tartalma és formája még kidolgozatlan volt. „Az ifjúsági szervezetek keresték először az utat — az iskolai oktatást megelőzően — az ifjúság öntevékenységének kibontakoztatásához. Itt jelentkeztek a felszabadulás után először a fiatalokban a szocialista etikai tulajdonságok, mint pl. a társadalmilag hasznos munka végzése, a tanulásban nyújtott önzetlen segítség, az iskolán kívüli szabad idő kultúrált és célszerű felhasználása, az ifjú nemzedék nevelési követelményeivel összhangban álló cselekvési formák megtervezése"; (dr. Jurcsák Lászlóné: i. m. 1154. o.).

A fejlődés során a mozgalmon belül ezek a tevékenységi formák próbarendszerré alakultak. De nyugodtan nevezhetjük az első nevelési tervnek, illetve: programozott nevelésnek. Az öntevékenységet pedig nem a nevelés eszközének, hanem céljának tekintette, a gyermekszervezet létezési módjának értelmezte, amelyre tervszerűen nevelni kell. (V. ö.: Lóránd Ferenc: Öntevékenység. Úttörővezető, 1956/9.)

* * *

A közösségi nevelés az egyik legkritikusabb probléma, amely körül az iskola és a mozgalom viszonyában a legerősebb hullámverés zajlott. Azzal magyarázható ez, hogy a közösségi nevelés a két nevelési rendszer leginkább szembetűnő felületeinek találkozási pontján van. Szocialista nevelésünk fókuszáról van szó: érthető, ha a két nagy nevelési rendszer munkájának tartalmi egyeztetése hosszas és nehéz vajúdással történt, illetve történik még ma is.

Történelmi tény, hogy a közösségi nevelés polgári felfogása és módszere élt iskoláinkban a felszabadulás idején. Szocialista értelmezését és gyakorlatát a mozgalom honosította meg hazánkban. Ehhez mind szervezeti kerete és formája, mind a szovjet pedagógiai irodalom és a pionírmozgalom tapasztalatai rendelkezésére álltak. A gyermekek természetes ösztöne, valamint a mozgalmas politikai élet, a kommunista párt harcainak szelleme — amely a felnőtteket is közösségekké tömörítette — különösen kedvező módon serkentette az úttörőközösségek létrejöttét, kialakulását.

Iskolai vonatkozásban gyakorlatilag késve indult meg érdemben a

szovjet pedagógiai irodalom alkotó felhasználása. Ismeretes ennek immár önálló problématörténeti témává nőtt folyamata, amelynek kérdései között a közösségi nevelés problémái is szenvedtek. Dr. Székely Endréné és dr. Szarka József már korábban idézett, a szovjet pedagógia magyarországi útjával kapcsolatos tanulmányaiban a közösségi nevelés elemzése is részletesen szerepel.

A mozgalom és az iskola közötti ilyen értelmű fáziseltolódás nyugvópontjából való kimozdulása, a közösségi nevelés iskolai vonalon történő erőteljesebb közelítése meglehetősen később, az 1950-es évek végén indult. Annak ellenére, hogy már korábban is született e témában az akkori körülményekhez viszonyítva értékes monografikus mű (Ágoston György: Közösségi nevelés és úttörőmozgalom, i. m), amelyet a nyilvános vita pozitív értékeléssel fogadott (Székely Endréné: Ágoston György: A közösségi nevelés című könyvének vitája, i. m.), valamint, hogy nem volt hangtalan a közösségi nevelés témája a publicisztika egyéb területein sem, az útkeresés a közösségi nevelés tekintetében mégis az úttörőszervezet megkerülésével kezdődött. A vitát — a mozgalom és az iskolai pedagógiai gyakorlat között — a Budapest néhány kerületében végzett kísérlet indította el. A kísérletek ugyanis Makarenko koncepciója szerint próbálták az iskolai közösségeket megszervezni és működtetni, de *az úttörőmozgalom nélkül.* Nyilvánvalóan azonnal élesen vetődött fel a kérdés: miért nem az úttörőszervezettel, annak keretei között? Hiszen azok adottak, kipróbáltak, beváltak. (V. ö.: Kiss Béla: A közösségi nevelés és az úttörőmozgalom, PSz, 1961/12). A vita akkori tanulmányai közül figyelemre méltó Bara János: Az úttörőszervezet az iskolai közösségek megszilárdításáért (Úttörővezető, XV. évf. 2. sz.); A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége — Művelődésügyi Minisztérium Alsófokú Oktatási Főosztály: Az úttörőszervezet az iskolai közösségek megszilárdításáért (Köznevelés, XVII. évf. 5. sz.).

Valóban meglepő — bár a pedagógiai, ideológiai tarkaságot ismerve némileg érthető —, hogy a kb. másfél évtizede működő, megismert és megkedvelt úttörőszervezetet nem egyértelműen, automatikusan veszik a közösségi nevelés iskolai alapjául, különösen akkor, amikor erre vonatkozóan van már korábbi hivatalos állásfoglalás is: „A kezdeti eredmények kibontakoztatásával egyidejűleg a következő veszély jelentkezett: Az osztály- és iskolaközösségek kialakításánál egyes iskolák szem elől tévesztették, hogy a tanulóközösség magva, mozgató ereje az *úttörő-, illetve a DISZ-szervezet.* Erős, életképes úttörő- és DISZ-szervezet nélkül nem alakulhat ki egészséges osztály- és iskolaközösség, amely erkölcsi erejével formálja a tanulók jellemét". (Az Oktatásügyi Miniszter 61/1955 (O. K. 16.) O. M. számú utasítása az 1955/56-os tanév fő feladatairól az általános- és középiskolák és nevelőintézmények számára. 211. o.)

Megnyugtató, rendezettebb útmutatást adó módon később, 1964 elején az úttörőszövetség és a Művelődésügyi Minisztérium közös *Állásfoglalása* zárja le az elvi vitát (Köznevelés, 1964/1.). Végérvényesen itt tisztázódik, hogy egy iskolaközösségben nincs szükség két közösségi mechanizmusra. Érvényt nyer a mozgalom állásfoglalása, amelyet Bara János fogalmaz meg „Az úttörőszervezet a szocialista gyermekközösségek

kialakításáért" címmel a Pedagógiai Szemle 1961/9. számában megjelent cikkében: „Nem új formákat kell keresnünk! Nem kell mesterségesen létrehozni más, új közösségi mechanizmust, hanem támaszkodni kell az úttörőmozgalomnak a közösségi nevelésben elért 15 éves tapasztalataira, a ma már minden iskolában meglevő szervezeti adottságaira, lehetőségeire. Vagyis az úttörőmozgalmat és annak a már létező szerveit helyezzük a közösségformálás középpontjába és tegyük alkalmassá e nagy feladat betöltésére" (i. m. 794. o.).

És hogy az ifjúsági szervezet a szocialista iskola közösségi nevelésében nélkülözhetetlen, nevelő hatása annak szerves része, pregnánsan fejezi ki dr. Széchy Éva kandidátusi disszertációjában: „A szocialista fejlődés velejárója, hogy a Szovjetunióban és a szocialista országok nagy részében a társadalmi előrehaladás érettségének, a szocialista nevelés kibontakozásának eredményeképpen a tanulóifjúság túlnyomó többsége a kommunista ifjúsági és gyermekmozgalom tagjává vált. Ez a körülmény *a tanulóközösségi élet magasabb típusú megoldását* teszi lehetővé, amikor nemcsak az iskolai tanulói kötelesség, hanem a párt vezetésével dolgozó kommunista ifjúsági tömegszervezethez való csatlakozás elveinek, programjának önkéntes vállalása határozza meg a közösségi élet fejlesztésének tartalmát, társas viszonyait" (Dr. Széchy Éva: A közösségi nevelés továbbfejlődésének tendenciái a szocialista iskolafejlődés új szakaszában. PSz, 1965/12. 1113. o.).

A közösségi nevelés problematikájának tudományos kutatása a mozgalommal való összefüggéseiben ma lényegében helyes tendenciát követ. A figyelem egy része már a közösségek mikroszkopikus vizsgálata felé irányul — mikrocsoportok, mikroközösségek. Szociológiai és egyéb tudományos szempontból az informális és szubformális közösségek elemzése is fontos, de ha aránytalanul kevés figyelem maradna a formális közösségek vizsgálatára, félő, ismét a problémák tömkelegével kellene találkoznunk...

A mozgalomnak iskolában való jelenléte sajátosan befolyásolta az *osztályfőnöki funkció* fejlődését.

A korábbi — polgári iskolai és gimnáziumi — tantervekben, rendtartásokban az osztályfőnöki teendők között nem szerepeltek ifjúsági mozgalommal kapcsolatos feladatok.

Az úttörőmozgalom az osztályfőnöki funkcióval dialektikus viszonyt alakított ki. Egyrészt igénybe veszi formailag önkéntes, de tartalmilag hivatásbeli alapon — amennyiben a rajközösség életében a szakszerű pedagógiai irányítás nélkülözhetetlen. Ugyanakkor a raj, mint mozgalmi közösség egész szervezettségével (tevékenységi és eszközrendszere, funkcionáriusai) az osztályfőnök rendelkezésére áll — *segítségül a rábízott feladatok elvégzésében.* S ez a szituáció általános iskoláink valamennyi osztályfőnökénél fennáll. A történelem során ilyen viszony az osztályfőnök és az osztályközösség között nem volt, csak a szocialista iskolában található. Az osztályfőnök így két hatásrendszer találkozási pontjában van: nevelési koncepcióit mindkét szervezet összehangolt igénybevételével valósíthatja meg, akár „hivatalos rajvezető", akár nem.

A mozgalom kezdettől fogva igényelte és kérte az osztályfőnökök és valamennyi pedagógus közreműködését. Voltak ugyan ennek jogosan bírált formái, amikor is megsértve az önkéntesség elvét, dogmatikus módon, kötelező jelleggel kapták osztályfőnökeink „társadalmi megbízatásul" a rajvezetést. A mozgalom és az állami vezetés 1957-től felszámolta ezt a módszert. A teljesség kedvéért azonban azt sem hallgathatjuk el, hogy az osztályfőnökök egy részének a mozgalomba való ilyen erőszakos bekapcsolása nem kis mértékben azokon a pedagógusokon is múlott, akik kényelemből, közömbösségből, vagy éppen ideológiai-politikai okoknál fogva szándékosan tartották magukat távol a mozgalomtól, mitsem törődve azzal, hogy mi lesz tanulóinak mozgalmi nevelésével. Ma — s ez így helyes, hogy — saját adottságaitól függően, két formában működhet együtt az osztályfőnök a rajjal: rajvezetőként, vagy csak mint osztályfőnök. Mindkét minőségben egyaránt szükség van közreműködésére, és támaszkodhatik is a raj munkájára. Mindkettőnek a módszerei ismeretesek. Viszont „... Legjobb pedagógus rajvezetőink tapasztalatai igazolják: akkor tud az osztályfőnök rajára támaszkodni nevelőmunkájában, ha céltudatosan erősíti az úttörőraj önálló, mozgalmi jellegét, ha működteti és támaszkodik a rajvezetőségre, ha kötetlen és közvetlen munkastílust, hangnemet alakít ki a rajában, ha ismeri, megtartja a formaságokat, részt vesz az úttörők játékaiban" (Szabó Ferenc: A mozgalom és az iskola. Úttörővezetők Országos Konferenciája. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Bp., 1965. 65. o.).

Iskolai, de különösen az osztályfőnöki munkában igen sok területen nyújthat — és nyújt — segítséget a mozgalom. A már említett területeken kívül a hátrányos helyzetű, veszélyeztetett tanulók felkutatásában, segítésében; a nehezen nevelhető gyerekek formálásában, pályaválasztásában, jellemzésben stb. És ott van az osztályfőnöki óra, amelynek témáihoz rengeteg élményt, ötletet biztosít; az óravezetés, szervezés technikai, módszerbeli megoldásaihoz sajátos alkalmakat, formákat, eszközöket honosított meg az ifjúsági szervezet. Érdemes észrevenni, hogy tartalmi, módszertani szempontból az osztályfőnöki óra igen sokat vett át a mozgalom foglalkozásainak stíluselemeiből.

A mozgalom — munkamódszeréhez híven — kezdettől fogva *tervezte a nevelést,* méghozzá megszakítatlan folyamatnak tekintve azt. Gyakorlatilag a táborozások, egyéb szünidei programok szervezésével biztosította a nevelés tervszerű folyamatát. Keretei között valósult meg elsőnek az a pedagógiai szemlélet és gyakorlat, hogy a tanítási év nem korlátozódik a szokásos 10 hónapra, hogy az állandóan tartó folyamat.

Az utóbbi években ez a szemlélet az egész neveléselméletben meghonosodott, sőt az iskolai gyakorlat bő fél évtizede ennek szellemében folyik. A nyári, illetve szünidei programok átfogó terveit szorgalmazta a legutóbbi úttörővezetői konferencia (Úttörővezetők III. Országos Konferenciája, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Bp., 1969). De szorgalmazzák ezt már a különböző tanári, osztályfőnöki kézikönyvek, a tervezésre vonatkozó tudományos kutatások is. (Nevelőmunka az általános iskola 5—8 osztályában, Tk. K. Bp., 1967. Szerk.: Pataki Ferenc, Tóth László, Hunyady Györgyné; dr Zombor Zoltán: Az

általános iskolai osztályfőnök munkájának tervezése, Tudósító, Heves m. Nyomda, Eger, 1968).

S azt is látnunk kell, hogy hazai alsófokú nevelésügyünk kimagasló eredménye: a nevelés tudatos tervezésének elmélete—gyakorlata, szorosan kapcsolódik az úttörőpróbák rendszeréhez. A Nevelési Terv a pedagógusok, a szakemberek nyelvén, gondolataival és módszereivel — a próbarendszer gyermeki nyelven és romantikusan írják elő lényegében ugyanazokat a szocialista személyiségformáláshoz szükséges tevékenységi formákat. S a szaktudomány a Nevelési Terv elképzeléseinek szakszerű megvalósításában az úttörőszervezetnek kulcsszerepet ad (V. ö.: Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja. Tk. k. Bp., 1963). Nyugodtan tekinthetjük ezt a tényt, mint az úttörőszervezet potenciáljának legfontosabb tartalmi elismerését és törvényesítését.

Az iskola hagyományos szemléletében a legkritikusabb problémaként vonult végig az, hogy a *mozgalom segíti-e az oktatást,* avagy sokrétű tevékenységével éppen erről vonja el a gyermekek figyelmét és energiáját?

Hosszas elemzése helyett inkább tárgyi bizonyítékait sorolom fel annak, hogy a mozgalom központi céljai között is kezdettől fogva az első helyen szerepelt a tanulás mozgalmi módszerű segítése.

a) Az Alapszabályzat rögzítette,
b) valamennyi programtervezet megfogalmazza,
c) a mozgalom vezetői kézikönyvei tartalmazzák,
d) a mozgalom sajtója, illetve egyéb propagandaszerve rendszeresen rajta tartja a gyerekek és a vezetők figyelmét,
e) a 12 és a 6 pontban (a tömörített erkölcsi szabályokban) törvényként szerepel,
f) a próbarendszer külön követelményként kötelesség- és tervszerűen írja elő.
g) Mindezek nyomán olyan átfogó akciók színes tarkasága született, amelyek vonzó, romantikus: mozgalmi módon eleve motiválják és konkrétan szervezik a gyermekek tanulását.

E helyt nehéz lenne ezek tömegét felsorolni, s főleg elemezni. (Pedig oktatási, korszerűsítési törekvéseink — és kényszerünk — következtében ez egyre sürgősebbé válik!)

De a csapat közvéleményének irányításától, ráhangolásától kezdve; a tanulópárokon, az egyéni (pl. őrsön belüli) számonkéréseken, az eredmények regisztrálásán, terveken, kollektív tanulásokon át; a gyűjtögetések, szaktárgyi játékok, honi és külföldi szakmai levelezések, üzemlátogatások, szakkörök, pályázatok, helyi és országos méretűekké óriásodó tantárgyi versenyek sokaságáig is — csak az aránylag *közvetlenebb* segítési formákat tekintettük át. Pedig még komolyan kell számítanunk a tanulásra serkentés *áttételes* formáira is: táborozások, talán más támájú rendezvények, rajfoglalkozások, megbízatások alkalmaira, a közösség direkt és indirekt hatásaira, amelyek talán részismereteket, olykor sokszínű és értelmű, komplex élményeket nyújtanak, de kötelességtudatra, felelősségre, helytállásra taníthatnak — a tanulás vonatkozásában is.

Az iskolai jellegű oktató-nevelőmunka egyik legnagyobb jelentőségű támogatásaként kell értelmeznünk az utóbbi 2—3 év úttörő *szaktárgyi táborait* is. Ezzel olyan „gesztust" tesz a mozgalom, ami csak „áttételesen tartoznék" feladatai közé. De a tanulásra való hangolás, serkentés egyik korszerű direkt módszerét ismerte fel ezzel a mozgalom. A gyerekek ezreit részesíti a táborok keretei között szaktárgyi továbbképzésben. A tanulmányi munka szervezésének gyermek parancsnokai ők; fizika, ének, biológia, matematika, orosz, történelem stb. tantárgyak szakköreinek „titkárai", a tantárgyak legjobb ifjú „szakemberei" és propagandistái. Konkrét szaktárgyi ismeretek mellett a tárgy tanulására való tömeges serkentés, motiválás szervezési módszereit is megtanulják.

S megérdemelné a részletes kutatást az is: a szaktárgyi oktatás, sőt a tanári óravezetés mennyit merített az úttörőmozgalom létrehozta és fejlesztette módszerekből?...

Adhat-e mozgalom ennél gazdagabb többletet az iskolai oktató-nevelőmunkához? Feltétlenül, ahogyan a mindenkori fejlődés követelményei és az adott körülmények igénylik és lehetővé teszik.

A mozgalom a *pedagógusok fejlődését* nem csupán az iskolai mozgalmi munka gyakorlata során, rendeletekben, tudományosan, „személytelenül", úgy „általában" segítette, hanem direkt, céltudatos, szervezett formában is. A vezetőképző tanfolyamok, táborok, évközi ankétok, értekezletek stb. mind-mind a pedagógusok és a társadalmi úttörővezetők ezreivel ismertették meg a kommunista nevelés elveit és módszereit. Nehéz lenne statisztikailag áttekinteni az úttörő vezetőképzésben részt vett nevelők számát. De már a kezdeti évektől évenként rendszeresen több száz nevelő ki-, át- és továbbképzésével foglalkozott a mozgalom. A vezetőképzés a pedagógusok szocialista nevelővé válásának kedvelt iskolája lett. A nevelők zöme szívesen maradt ifjú, vagy fiatalodott meg ismét az úttörők között és táboraikban. Nem véletlen, hogy szállóigévé vált: nem is lehet igazi pedagógus, aki úttörőtáborban nem volt. Ezek a tanfolyamok, táborok elméleti és főleg gyakorlati tematikájukkal a tömény pedagógusképzés hatékony katalizátorai lettek: rövid egy-két hét alatt nevelők százainak elméleti ismeretanyaga töltődött újra a szocialista nevelés elméleti és gyakorlati, talán soha nem hallott ismereteivel és gyakorlati tapasztalataival, s az iskolába hazatérve teljesen kicserélt vagy újjászületett világnézeti és pedagógiai értékrendszerrel, tettvággyal, ambíciókkal tele fogtak csapatuk, rajuk neveléséhez, sőt más irányú pedagógus feladataik végzéséhez.

A nevelők szaktárgyi és mozgalmi képzése meglehetősen különböző pályán halad. Egyrészt indokolt, mert mindkettőnek épp elég „tatarozni-valója" volt saját képző-továbbképző rendszerében. De valamilyen kapcsolattartás, folyamatos tartalmi összehangolás szükséges lett volna — legalább az általános pedagógiai kérdésekben. Az iskolai gyakorlat szempontjából különösen a szaktárgyi továbbképzések többet vehettek volna témáik közé a mozgalmi nevelés elméleti-gyakorlati kérdéseiből. Az utóbbi években, főleg a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB közös állásfoglalása óta (Köznevelés, 1964/1) a közeledés mindkét irányból erőteljе-

sebb. A továbbképzésben egyik kimagasló kezdeményezés a Heves megyei Úttörő Elnökség és a Heves megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályának sikeres próbája: közös vezetőképző tábor az iskolaigazgatók és úttörő csapatvezetők részére (1969).

A tanárképző intézményekben az új nevelők úttörővezetői munkával kapcsolatos előképzése 1957-ben indult meg szervezetten. Ennek rendszere is most, az utóbbi években alakult teljesebbé és hatékonyabbá, és a Művelődésügyi Minisztérium legutóbbi ezzel kapcsolatos rendelkezése nyomán került a súlyának megfelelő helyre. (58 636/1967. sz. miniszteri utasítás a nevelési (úttörő) gyakorlat módosításáról a tanárképző főiskolákon és a tanítóképző intézményekben. L. még: Miklósvári Sándor: Az általános iskolai pedagógusképzés helyzete és fejlesztésének feladatai. Az általános iskolai tanárképzés pedagógiai problémái. Szerkesztette: dr. Zombor Zoltán. Borsod megyei Nyomda, 1968. — Dr. Zombor Zoltán: Az oktatás korszerűsítése és az általános iskolai pedagógusképzés néhány kérdése. U. o.: Dr. Füle Sándor: Felkészítés az úttörőmunkára. Köznevelés, 1967/24; dr. Zombor Zoltán: Az önellenőrzés jelentősége és adatainak hasznosítása. A Ho Si Minh Tanárképző Főiskola hagyományos eredményesség-vizsgálatának hatása a tanárképző munkára. L.: jelen kötetben.)

Az iskolák és a tanulóifjúság egész képzése tárgyi feltételeinek megteremtése szempontjából nem lebecsülendő az a *konkrét anyagi támogatás,* amit kaptak az iskolák a *mozgalomtól* vagy *a mozgalom révén.* A gyermekszervezetben programban szerepelt és szerepel ma is a szertárfejlesztés, szemléltetőeszközök készítése, az iskola díszítése, parkosítása stb. De ki tudná megszámlálni, hogy az üzemi munkások, KISZ-ista ifjúvezetők, szülők, szervező testületi és pártoló tagok vagy csak szimpatizáns dolgozók révén, vagy a csapat és üzemek, termelőszövetkezetek, gépállomások között teremtett kapcsolat következtében mennyi anyagi érték (politechnikai gépek, nyersanyagok, szállítóeszközök vagy éppen pénzösszegek) került az iskolák tulajdonába. Az ilyen gyarapító erők mozgásba hozása fontos nevelési, képzési feladataink anyagi feltételeinek megteremtése érdekében az úttörőszervezet vitathatatlan érdemei közé tartozik. Ez is történelmi valóság.

Összegezésként

Az úttörőmozgalomnak az iskolai nevelés fejlődésére gyakorolt hatása egyértelműen pozitív.

Ha az áttekintés során kissé külön is választottuk az *iskolát* és a *gyermekszervezetet,* ez mindössze a szemléletesség kedvéért, mintegy metszetkészítés céljából történt.

A mozgalom iskolára gyakorolt hatása mellett észre kell vennünk a dialektikus kölcsönhatást is. Azt ugyanis, hogy az iskola nélkül a mozgalom sem oldhatta volna meg igy, ilyen hatásfokkal feladatait. Az ifjúsági szervezet ott élhet és dolgozhat, ahol tagjai élnek és dolgoznak. Az úttörők „termelőmunkája" a tanulás, a fejlődés, „munkahelyük" az

iskola. Ez a munkahely az ifjúság nevelésének egyik fő tényezője, alapvető intézménye. Erre a tevékenységre hivatott, és ezért az államnak és a társadalomnak felelősséggel tartozik. Ebben a nagyüzemben két automata géprendszer formálja bonyolult munkafolyamatokban a felnövekvő nemzedéket. Mindkettő sajátos információival, a környezet sugárhatásaival betáplálja, s a közbeni formálódás mértékének megfelelően aktivizálja a „terméket" önmaga, környezete és ifjú társai továbbfejlesztésére... Két gépsor, minden lényeges munkamozzanatnál erős és érzékeny összeköttetéssel, és a szalag mindkettőn egy irányban halad...

„Az iskola és a mozgalom elsősorban nem a módszerek elemeiben különbözik, hisz mindezek a szocialista pedagógia módszertanának gazdag tárházából valók, hanem a módszerek és ezek elemeinek kombinációiban, s az egyes módszerek kiemelésében, a cél szolgálatában...

...Hogyan jelentkezik a különbség a gyermek számára az iskolai munka és az úttörőmunka között?

Nem lehet a kettőt mindenben mereven szétválasztani, de mégis szükséges. Iskolai munkának tekintjük mindazt a munkát, amit a gyermek az iskola követelményeként kötelezően végez. Amit azon túl önként vállal, társadalmi munkaként végez, azt tekintjük a gyermek úttörőmunkájának, társadalmi munkájának.

Példaként említeném a legtipikusabb iskolai munkát, a tanulást. A házi feladatként adott lecke elvégzése, megtanulása kötelező, tehát iskolai. Ha a gyermek a feladott leckéhez saját és közössége érdekében többet tesz, például előadást tart, szakköri foglalkozásra jár, segít társainak a lecke, a tanulmány megértésében, megtanulásában, ez már az ő társadalmi, önként vállalt munkája, tehát úttörőmunkája." (Szabó Ferenc: Az úttörőmozgalom és az iskola. Úttörővezetők Országos Konferenciája, i. m. 59. o.)

Az iskolai nevelőmunka — most már elvileg szerves egységben a gyermekszervezettel — helyes irányban fejlődik tovább. Tisztázódik, hogy szocialista nevelés csak a kettő szerves egységében, összehangoltságában lehetséges. Az ilyen felfogás egyre inkább válik az egész iskolai nevelői szemlélet és gyakorlat alapjává.

Kikristályosítása és megfogalmazása a mozgalom kezdeményezése és negyedszázados munkájának eredménye.

* * *

Az úttörőszervezet irodalma hallgat a témáról, nem fitogtatja a magyar általános iskolai nevelésre kifejtett hatását. Viszont szorgalmazza, szervezi az úttörők nevelőmunkáját: eddigi történetéhez híven aktív részese a nevelés és neveléstudomány fejlesztésének.

Így a stílszerű és a férfias.

EINFLUSS DER PIONIRERORGANISATION AUF DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN PÄDAGOGIK

DR. GYULA KIRÁLY

Die Kinderorganisation ist eine Massenorganisation der kommunistischen Partei. Sie ist ein politischer Faktor, der die Entwicklung der Gesellschaftserscheinungen und auch die Erziehungslehre beeinflusst. Die Abhandlung überblickt kurz die Literatur des Themas in Ungarn und sie stellt fest, dass die Bewegung schon mit ihrer Entstehung ein Faktor der Erziehungsentwicklung wurde. Sie nimmt der Reihe nach die Staatsbürgererziehung, den aktiven Patriotismus, die Beziehung der Schule und der Gesellschaft, die Disziplin, die Selbsttätigkeit und Aktivität, die gemeinschaftliche Erziehung, die Funktionen des Klassenvorstandes, die Planung der Erziehung, die Entwicklung der Pädagogen, die Fragen der materiellen Einrichtung der Schulen vor. Mit deren Überblick zeigt die Abhandlung kurz vor, wie die Pionierorganisation die Entwicklung der ungarischen Pädagogik beeinflusst.

EGER OROSZ ÉS SZOVJET ÚTLEÍRÁSOK TÜKRÉBEN

DR. BIHARI JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1970. január 17.)*

I.

Szűkebb hazánk, városunk, illetve megyénk szláv kapcsolatainak a feltárása még nem történt meg. Részletmunkák e témával kapcsolatban azonban már vannak [1], és most van folyamatban annak a megállapítása is, hogy hogyan tükröződött a régi orosz és a mai szovjet irodalom az egri sajtóban napjainkig. Ezt a munkát az orosz tanszék néhány munkatársa végzi, hallgatóink bevonásával.

Mi ez előadásban szerényebb célt tűztünk magunk elé. Azt akarjuk bemutatni, hogyan látták Egert orosz és szovjet útleírók, illetve pontosabban: hogyan tükröződik Eger ezekben az útleírásokban és ki nyitotta meg ez utazások sorát.

II.

Ismeretes, hogy II. Rákóczi Ferenc a XVIII. század elején rövidebb időre Egerben ütötte fel főhadiszállását. Az osztrák udvar elleni harcára felfigyelt az orosz cár, I. Péter is, aki többek között azért is kereste Rákóczi barátságát, mert utóbbinak jó francia kapcsolatai voltak és I. Péter Magyarországot sajátszerű összekötő hídnak tekintette Franciaország felé.

I. Péter 1708. június 12-én (a régi naptár szerint: 1-én) *Jemelján Ivanovics Ukraincev* diplomatát rendkívüli követ minőségben, részletes utasításokkal ellátva Rákóczihoz küldte, hogy az ő révén tovább mélyítsék az orosz—magyar kapcsolatokat. Az utasítás első pontja értelmében Ukraincev megbízást kap arra, hogy utazzék „Rákóczi herceghez inkognito" és jelentse ki előtte, hogy „a cár őfelsége Rákóczi és az egész magyar nép iránt táplált jóindulata jeléül, a köztük létre jött szövetség értelmében követül küldi őhozzá és legjobb kívánságait tolmácsolja, s azzal a tanáccsal méltóztatott útnak indítani őt..., hogy kísérleteket tegyen olyan irányban, hogy kibékítse a császár őfelségével." [2]

A cár azért igyekezett közvetíteni Ausztria és Magyarország között,

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató

mert abban az időben a nemzetközi helyzet úgy alakult, hogy Oroszországnak érdeke volt a magyarországi háború megszüntetése.

Ukraincev Magyarországról keltezett augusztus 28-i (17-i) levelében a következőket írta: „Habár nagy nehézségek árán, nagy hegyeken, meredeken köves utakon, sziklákon áthaladva, de Isten segedelmével augusztus 19-én (8-án) megérkeztem Rákóczi fejedelem őfelségéhez és a Magyar Királyság szövetkezet rendjeihez Eger városába" [3]. Ugyanezt a napot jelöli meg Ukraincev Egerbe érkezéseként Beniczky Gáspár, Rákóczi titkára is, aki leírja Ukraincev ünnepélyes fogadtatását [4]. „A mosqua követ eleibe — írja Beniczky — ... küldettetvén három karabélyos sereg, kétszáz lovas granatiros, fele a nemes companiának, eő felsége fő-embere szolgái, bejárói, inassi és étekfogói két hintóval." Ezekután a követet „solemniter béhozván ... az első hintóban nemzetes Zibrik Miklós hopmester mosqua czár secretáriussával, a másodikban pedig tekéntetes director Ráday Pál, Aemilianus Ignatovics Ukrainci nevű követtel és mosqua czár fő-miniszterivel ült, az kit is az elrendelt szállására vitték."

Az osztrákok Trencsén alatt mérték legsúlyosabb csapásukat a magyar szabadságharc seregére, és Ukraincev Magyarországra érkezése közvetlenül a trencséni csata utáni napokra esett. Ezért a szabadságharc vezetői siettek Ukraincev érkezését felhasználni nemzetközi tekintélyük megerősítésére, és a szabadságharc megbomlott belső rendjének visszaállítására. Ezt a célt szolgálta az orosz követ ünnepélyes fogadása is. Amikor Rákóczi Ukraincev megérkezése alkalmából a békepontok megtárgyalására összehívta a szenátorokat, hangsúlyozta, hogy „a külföld lelkét, akaratát magatartásunkra, boldogulásunkra irányozza, közös munkára készti és ügyünket mindenható kezére veszi. Most például az orosz követ kíván ... a nemes haza rendeivel olyan dolgokat közölni, a melyek boldogulásunk megközelítését nagy mértékben illetik" [5].

Ukraincev magyarországi levelei és jelentései elég részletesen tájékoztatnak bennünket a közte és a magyar vezetők közt lefolyt tárgyalások menetéről és mibenlétéről.

Az orosz követ augusztus 28-án (17-én) kelt első levelében részletesen ír tárgyalásairól: „Augusztus 19-én (8-án) — írja — Eger városába érkeztem. A fejedelem őfelsége szívélyesen fogadott ... Röviden közöltem vele cári felséged meditációját a felséges császárral való megbékülésben. Midőn azt meghallotta tőlem, örvendeni kezdett és iránta s az egész magyar nép iránt tanúsított ily szívélyes magatartásért hálás köszönetet mondott; a kíséretében volt akkor egy Bercsényi Miklós nevű gróf, és a fejedelem lengyelül beszélt velem, Bercsényi pedig szlávul és azután mondottam a fejedelemnek, hogy fogadjon kihallgatáson a cári felség megbízó levelének átadása ügyében" [6].

Politikai okok miatt azonban a szabadságharc vezetői úgy döntöttek, hogy a cár levelét nem magánkihallgatás keretében veszik át. Erről Ukraincev a következőképpen emlékezik meg: „... reggel nyilvános kihallgatáson fogad (Rákóczi) és a cári felség megbízó levelét a kellő tisztesség megadásával, a magyar királyság szenátorainak jelenlétében fogja átvenni. Augusztus 20-án (9-én) pedig nyilvánosan a fejedelem udva-

rába hajtattam és átadtam felséged megbízó levelét. És ugyanakkor a cári felség által rámbízott ügyről a kapott rendelkezésnek megfelelően magánkihallgatáson tárgyaltam vele" [7].

Bár a tárgyalások során később komoly ellentétek merültek fel a közvetítés módja körül a két fél között, Egerből augusztus 28-án (17-én) kelt válaszlevelében Rákóczi az orosz követ érkezését úgy értékelte, mint a cár jóindulatát „az iránt az egykor virágzó, s mai napság ugyancsak régi szabadságának újfent való kivivásán verejtékező dicsőséges és szabad nép iránt" [8]. Mindazonáltal az orosz kezességen kívül Rákóczi ragaszkodott az angol és holland kezességhez is, majd Bercsényi javaslata alapján elrendelte, hogy hozzák Egerbe a kurucok által elfogott Tököli János császári ezredest, az Arad vidéki rácok fő emberét, hogy az orosz diplomata beszélhessen vele [9]. Ennek a tervnek a kivitelét azonban megakadályozta Ukraincev betegsége és váratlan halála.

Ukraincev már szeptember 5-i (augusztus 25-i) levelében arról panaszkodott, hogy magas láza van, és nem bírja a magyarországi éghajlatot [10]. Ukraincev szeptember 11-én (aug. 31-én) hunyt el. Rákóczi udvari krónikása leírta az orosz követ szeptember 13-i (2-i) temetését, mely „nagy ceremóniával" folyt le. Mint Beniczky írja, a „mosqua... követ halálának a Felséges Fejedelem szánakodóan az egész templomokban harangoztatott" [11]. Ukraincevet az egri rác templom udvarán temették el [12].

Az orosz közvetítés Magyarország számára előnyös volt, ha az nem is járt a kívánt eredménnyel. Ukraincev magyarországi útja megszilárdította a magyar—orosz kapcsolatokat és küldetésének megvolt a maga pozitív jelentősége a magyar szabadságharc történetében.

III.

Az úgynevezett eredeti, ősi egzotikus magyarok felkutatása végett több külföldi utazó megfordult hazánkban már a XVIII. és XIX. században is, de *Bronyevszkij Vlagyimir Bogdanovics,* fiatal orosz tengerészhadnagy az első olyan útleíró, akinek figyelmét elsősorban a társadalmi viszonyok, ezek rugói és kihatásai kötik le. Hozzánk egy véletlen folytán jutott el 1810 tavaszán. Csapattestét Triesztből hirtelen Kronstadtba rendelték és mivel az átcsoportosítás sürgős volt, Ausztria, Magyarország és Lengyelország útbaejtésével kellett visszatérniük Oroszországba. Alig lépett magyar földre, máris azt állapítja meg, hogy az évszázados idegen, úri és papi elnyomás az egykor szabad magyar népet nyomorékká tette. „Beteges arcszínű, alázatos, megtört parasztság, sár, piszok mindenütt, jó karban csak az urasági kastély — és a tömlöc, előtte példás rendben a fenyítőeszközök. De még a kastélyok kapuit is sokhelyütt a gaz veri fel — tulajdonosaik Bécsben, Párizsban verik el jobbágyaik véres verítékéből szerzett millióikat" [13].

Bronyevszkij világosan feltárja az akkori Magyarország borzalmas elmaradottságának okait és mélyen belát a vezető osztály bűneibe, esztelen politikájába. Utazása idején a mágnások és főpapok hazánkban

az urak, a nemességgel együtt ők tartják kezükben a föld nagy részét, míg a paraszt az igát húzza és a végtelenségig kizsákmányolják. Ez az útleírás kemény vádbeszéd a bűnösök ellen, sugárzik belőle a szeretet az elnyomottak, a kizsákmányoltak iránt, akik „megművelik ezt a szép országot és maguknak még csak annyijuk sem marad, mint a madaraknak." A magyar paraszt állati sorsa, a rettenetes földbirtokviszonyok, a nemesség gőgje, az egyház dölyfös gazdagsága megdöbbentette Bronyevszkijt és naplójában szokatlan erővel és őszinteséggel ad kifejezést érzelmeinek. Valóban minden sora kiáltó vádirat minden kizsákmányolás, nemzetiségi elnyomás, népbutítás ellen. Benne a szociális igazságok egy korai meglátóját tisztelhetjük már, éppen ezért külön érdeklődésre számíthat részünkről, hogy mit látott ez az éles szemű utazó a múlt század elején városunkban, Egerben.

Rázós, göröngyös úton haladva, Kálból érkezett Egerbe, melyről megjegyzi, hogy a püspök birtoka, aki körülbelül évi 200 000 rubel jövedelemmel rendelkezik. Péntek lévén, a püspök szigorú húsfogyasztási tilalma miatt ő is böjti ebédre kényszerül, utána pedig megszemléli a várost. Útját a szétrombolt vár romjainak a megtekintésével kezdte. Tudja, hogy József császár nem akarta a főpapság és nemesség kezén hagyni az erődítményt, ezért parancsolta meg a vár lerombolását és hogy az akkori püspök elődje a lebontott építőanyagokból felépítette a gyönyörű papneveldét és kiköveztetett néhány utcát. A szeminárium épületéről, amely tudomása szerint négymillió rubelbe került, igen elismerőleg nyilatkozik. „Ízléses díszítéssel, nyugodt, rendeltetéséhez illő stílusban épült. A konferencia-terem és a könyvtárterem, mondhatni egész nagyszerűek. Az utóbbinak mennyezetképe a tridenti zsinatot ábrázolja, ahol az egyik püspök — valószínűleg az egri — hatalmas kézzel mennyköveket szór eretnek iratokra. Az egyik freskó allegorikus módon a tudományt ábrázolja és a kilenc múzsát. A gyönyörű festmények nyugodtan hasonlíthatók össze a legjobb itáliai művészek alkotásaival és mint nekem mondták, egy Wienben tanult magyar művész alkotásai. Az asztronomiai műszerek, amelyeket az obszervatóriumban megmutattak nekem, nagy összegekbe kerültek. A természettudományi múzeum is meglehetősen gazdag, kár, hogy a gyönyörű madárgyűjteményt erősen kikezdték a molyok."

Úgy vélem, e körben nem kell rámutatnom arra, hogy Bronyevszkij szemináriuma éppen az az épület, amelyben ma főiskolánk foglal helyet.

Tengerésztisztünk megcsodálta Eger templomait is, amelyeknek „különösen faragványaik csodálatosan szépek." A püspöki palotát és általában a paplakokat gyönyörűnek találja, de a többi lakóház „alacsony, szennyes, omladozó." Rámutatva Eger akkori püspökének, báró Fischernek igen szigorú életmódjára, kiemeli, hogy „alattvalói közül senki sem emlegeti dicsérettel jótékonysága miatt." És most következik a legcsattanósabb megjegyzése, amely így hangzik: „Találkoztam Őeminenciájával a főutcán és megfigyeltem, hogy az összes őt körülvevő lények közül csakis és kizárólag a lovak tűntek jóllakottaknak."

Egert egyébként kis Rómának nevezi, ahol az összes hivatalokban

papok „pöffeszkednek" és elnyomásuk mértékére jellemző, hogy még a kormányhatóságok is szüntelen harcban állnak a püspöki hatalommal „és minden adódó alkalommal azon vannak, hogy legalább kis könnyítést nyújthassanak a népnek."

Érdekesen írja le az újoncszedést, amelynek éppen szemtanúja volt Egerben. A szegény, elnyomott nép, mely torkig van már földesuraival, könnyen felül a huszárok csalogató ígéreteinek, felveszi a csákót, megkapja előre egy évi zsoldját és nyomban felesküszik.

Megemlékezik Eger „ásványvizű" folyóiról is, melynek vize 30 fokot ér el és keresztül folyik a városon. Dicséri a fürdőépületeket, amelyek tágasak és tiszták; „... a vízvezeték egész sor szobán halad keresztül. Azokban a fürdőkamrákban, amelyekben a padlózat ritkán összeillesztett deszkákból áll, leengedik a vízvezetékből a vizet és a szoba csaknem embermagasságban megtelik meleg, átlátszó vízzel. Nincs kénes illata, de sajátságai majdnem ugyanazok, mint a budai vizeké, csak nem hatnak olyan erősen. A kiütést szintén elmulasztják, de gyógyító hatásuk lassabban jelentkezik. Két fürdőt vettem — írja Bronyevszkij —, egy forintot fizettem érte összesen."

Fürdő után a püspöki parkba látogatott el, amelynek legszebb dísze egy nyírott hársfasor. Ennek azonban csak egyik részét közelítheti meg közönséges halandó, a „másik rész a hidegvizű forrás mögött kizárólag Őeminenciája magányos sétáira" van fenntartva. Az utóbbit szökőkutak, virágágyak, kis hidak, mesterséges apró hegyek és különböző kis, fából készített házacskák teszik még vonzóbbá. A főkertész végigvezeti a nagy narancsoson is, ahol több ezer narancs- és citromfát látott érett gyümölccsel terhesen. A vadászó és műértő püspök nagy gondot fordít a 60 évvel ezelőtt megteremtett kert karbantartására, amelyben ritka amerikai növények között egy ritkafajú birsalmafa, sok spanyoleper és főzelékfajta keltette fel még útleírónk figyelmét. Közönséges gyümölcsfát nem is látott, mert ezek a park végén voltak, ahová már nem látogatott el, „hogy ne kelljen találkozni a püspökkel", és hogy ne kényszerüljön túllépni a megengedett határidőt.

Néhány szót szentel a város lakosai foglalkozásának is: „Egerben viaszgyertyákat készítenek. A külvárosokban pedig kecskebőrből vörös, sárga és fekete szaffianánbőrt készítenek ki. Az első két fajtát női csizmákhoz használják, színük azonban hamar lekopik."

Végül úgy jellemzi Egert, hogy az a gőg, fennhéjázás és a lealacsonyító ellentétek városa, amelyben csak a püspök és kanonokjai érzik jól magukat, ezért minden sajnálkozás nélkül hagyja el.

V.

Bronyevszkij útleírásában döbbenetes erővel tárul elénk a múltszázadbeli feudális, úri Magyarország minden mocska, piszka. Járhatatlan utak, rosszul megművelt földek, járványos betegségek, a nép nyomora és szenvedése jelzi az urak garázdálkodását: „Tedd hozzá a mostoha természet kellemetlenségeit, ismerd meg a pórnép nyomorúságát,

hozzá a nemesség gőgjét és pontos képpel rendelkezel Magyarországról, a valaha oly dicső országról" — foglalja össze Bronyevszkij mondanivalóját hazánkról, amelynek térképén a múlt század eleji Eger sem jelentett derűsebb színfoltot. Persze a későbbiek folyamán sokat változott a város képe. Az „alacsony, omladozó" lakóházakat modern épületek váltották fel, de falai közé csak 1945 után költözött be a szabadság, amikor a papok uralmát a nép uralma váltotta fel.

VI.

Leomlottak hát azok a falak, amelyeket mesterségesen emeltek hazánk és a Szovjetunió népei közé több mint egy negyedévszázadon át. 1954-ben már egy szovjet író is ellátogat Egerbe, aki tapasztalatairól „Magyar találkozások" című útinaplójában számol be olvasóinak [14]. Mielőtt azonban az Egerre vonatkozó feljegyzéseit ismertetnők, szóljunk néhány szót magáról az íróról.

A hozzánk ellátogatott író neve *Em. G. Kazakevics*, aki 1913-ban Ukrajnában született és nevelkedett, és nálunk főleg „Tavasz az Oderán" című regénye tette ismertté, melynek filmváltozatát is ismeri a magyar közönség. A regény 1949-ben jelent meg és a Nagy Honvédő Háború utolsó szakaszát, a hitlerizmus bukását, valamint az új, demokratikus Németország megalakulását mutatja be.

A „Magyar találkozások" bevezetőjében költői szárnyalású szavakban vázolja az ősmagyarok vándorútját az Uraltól Pannóniáig, amely évszázadokon át tartott, ő viszont csaknem ugyanezt az utat 8 óra alatt tette meg repülőgépen. A magyar—szovjet barátság hónapja alkalmából érkezett Budapestre, mint a hat főből álló küldöttség egyik tagja. Vele volt *Nyeprincev*, a híres szovjet rajzoló is, aki az író könyvéhez illusztrációkat készített, többek között Egerről is.

Heves megyébe érkezve, a szovjet elvtársak meglátogatták Hevesen a járási pártbizottságot. Elbeszélgettek Tóth elvtárssal, a járási párttitkárral, aki nagyon jó benyomást tett rájuk. Kazakevics közli Tóth elvtárs életrajzi adatait is: Gyöngyösen született, szülei zsellérek voltak. Ő maga hat elemit végzett, a felszabadulás után pedig pártfőiskolára küldték. Most jól megállja helyét. Felkeresik Bak Jánosnét is, a községi tanács elnöknőjét és vele is hosszasan elbeszélgetnek. Kazakevics ezt írja róla: „Bak Jánosné a magyar falu igazi vezetője. Reggel 7-től talpon van. Mindenhová eljut — az iskolákba, az üzletekbe, bejárja az udvarokat, ellenőrzi az utcák világítását, és fogadja a látogatókat. Látogatóból pedig sok van: a község lakosai ugyanis már megszokták, hogy ezt a kis asszonyt bármilyen problémával fel lehet keresni... mindemellett még önképzésre is jut ideje."

Hevesről Erdőtelken keresztül Eger felé vitt az útjuk. Már tavaszodott, piroslottak a kertek, és a fehér hócsíkok is eltűntek a szakadékok mélyéről. Az Alföld rónái után megörvendeztetik őket az Eger felől közeledő dombok, amelyek már szinte hegyeknek látszanak. Különben balról valóban hegy tűnik elébük: a Mátra. Aztán kanyarodik a mindkét oldal-

ról eperfáktól szegélyezett út. Ágaik lenyesve, rövid, bütykös ujjaikkal nagy, fekete kezekre emlékeztetnek. A szovjet elvtársakat elbűvölik a magyar falvak. A sok színben játszadozó falusi házak, a cseresznye- és szilvafák, mint valami apró mozaikok, mind bevonulnak az útinapló fehér lapjaira. „Néha lassan eldöcög mellettünk egy szekér — írja Kazakevics —, amelybe igen hosszú szarvú fehér ökrök vannak fogva... nagyon szépek ezek az ökrök... Ilyen ökröket és teheneket csak a Hortobágyon láttam még... És ime balról, a hegyen a fák között egy templom csillan föl. Szent Mária temploma ez, a ‚csodatevő' ikonnal. Ide járt le valamikor a főváros felső tízezre ájtatoskodni. Ide járt maga Horthy kormányzó úr is. Kissé távolabb az úttól, jobbra csárda áll... Az egészen gyors könyörgés után Horthy és a többi magas állású úr ide jöttek, ebbe a csárdába, ahol a legjobb egri borokkal erősítgették magukat... Aztán továbbálltak vadászni, mert ez a táj nagyon gazdag vadakban..."

Éppen vasárnap van. Áll a vásár a városokban és a falvakban. Sportolókkal találkoznak, biciklis ifjak és leányok szelik végig az utakat. Autójuk nagy műhelyek mellett robog el, „amelyeknek a kerítésére hatalmas betűkkel rá van írva a régi tulajdonos neve. A kapuk fölött pedig egy kis szerény tábla azt adja a tudtunkra, hogy az üzem államosítva van. Nem tudni, hol van most a tulajdonos, vajon külföldre menekült-e, mint gróf Semsey, vagy valahol a közelben él-e; lehet, hogy időnként ellátogat ide, elnézegeti nevének hatalmas betűit és a múltra emlékezik."

„Bizonyára a múltra gondol főtisztelendő dr. Czapik Gyula is — Magyarország érsekhelyettese. Czapik úr Eger főtere mellett, a tágas érseki palotában lakik, a székesegyház közelében. Nem látogattam meg, de később nagyon megbántam ezt. A székesegyházban azonban voltam."

Kazakevics elismerően nyilatkozik a székesegyház épületéről, ahol látogatása idején éppen nem volt istentisztelet. Néhány nappal később azonban részt vett az esztergomi székesegyházban egy istentiszteleten, amelyről érdekes feljegyzései vannak. „A papok fehér karingben énekeltek. A szentatyák sötét csuhákban ültek a gyóntatószékekben, amelyek telefonfülkékre emlékeztettek, és várták a gyónni szándékozókat. A szentatyák eléggé leverteknek látszottak és észrevehetőleg unatkoztak. A templomban sokan voltak. Az ifjúság is ott volt. Őszintén szólva, ez nekem nem túlságosan volt ínyemre. Azonban kb. 20 percet, vagy talán tovább is időzve a székesegyházban, nem kis örömmel vettem észre, hogy az ifjúság meglehetősen hanyagul hallgatja az istentiszteletet és az ifjak figyelmét inkább egészen földi dolgok kötik le, pl. a lányok, akikkel összekacsintgatnak, összenevetnek, sőt — bocsásson meg nekünk ezért a megfigyelésért doktor Czapik —, cédulákat küldözgetnek egymásnak."

„Ez nagyon érdekes volt. Lelkemből nevettem, bár látszólag, természetesen, igyekeztem megőrizni komoly és bőjti ábrázatomat. Kétségtelen, hogy Magyarországon az egyház befolyása még eléggé erős, bár ennek elsősorban az az oka, hogy a tömegmunka még gyenge a magyar falvakban. Ám ennek ellenére sohasem fogom elfelejteni az ifjak és

lányok ezen vidám és huncut szempillantásait az ünnepi istentisztelet kellős közepén, a híres Esztergomi székesegyházban. Szinte távolról is rám kacsintgatnak ezek a szemek és ezt üzenik: Ne izgulj, te istentagadó szovjet író! A fiatalság nem hagyja magát, és a telefonfülkéhez hasonló gyóntatószékekben az unatkozó szentatyák hiába várakoznak."

De térjünk vissza a kis kitérő után az íróval együtt, ismét Egerbe. Kazakevics így ír róla: „Szép kis város. Völgyben fekszik, dombok veszik körül. A háztetők piros és zöld cserepei, ha magasról nézzük a várost, szemgyönyörködtetők."

„Gyönyörű kilátás nyílik a városra az elég jól megmaradt ősi Egervár tetejéről. Ez a vár nagy szerepet jászott Magyarország történetében. A XVI. században megvédte magát a megszámlálhatatlan törökseregek rendkívül nehéz ostromával szemben. Minden magyar ember ismeri ennek az ostromnak a történetét. Mikor a törökök utolsó rohamra indultak, a hősi egri nők férjeik és testvéreik helyére állva verték a törököt, súlyos veszteséget okozva nekik. Erről az ostromról egy szép könyvet írt a nagy magyar író, Gárdonyi Géza. A könyv címe: Egri csillagok. Gárdonyi ugyanitt van eltemetve a vár egyik bástyáján."

Az útinapló további lapjain meleg szeretettel emlékezik meg az író Magyarország asszonyairól, akik nagy szerepet játszottak az ország történetében. „Az évszázadok folyamán rendkívüli vitézséget és nagyszerű hősiességet tanúsítottak ők. A törökkel szemben megvédték Csobánc várát, a Balaton mellett akkor, amikor a férfiak a várból portyázásra mentek. Magyar asszonyok védték férjeikkel együtt Egert is. Vejh Lajosné csepeli munkásnőnek, Bak Jánosné parasztasszonynak és Csiszár Erzsébetnek, ennek a volt napszámosnőnek ezek az ősanyái arra tanítják a mai magyar nőket, hogy hogyan kell harcolni az embernek a hazájáért."

Így válik az egri nők hősi elszántsága a hazaszeretet általános példájává, és ennek kapcsán Kazakevics arra mutat rá, nagyon fontos most, hogy Magyarországon még nagyobb teret engedjenek a felszabadult magyar asszonyok alkotó kezdeményezéseinek. Szerinte e téren még sok a tennivaló. Azt tapasztalta, hogy egyes falvakban az asztalhoz csak a férfiak ülnek, az asszonyok pedig azalatt főznek, vagy felszolgálnak. Volt olyan eset is, amikor a férj régi szokás szerint tegezte a feleségét, az asszony azonban magázta a férjét. Ebből és abból, hogy a férjezett nő nem tarthatja meg törvény szerint régi leánykori nevét, arra következtet, hogy helyenként még életben vannak az elavult, patriarchális szokások. „Én hive vagyok a régi szokásoknak — jegyzi meg az író —, de őszintén szólva, ezt a régi szokást nem helyeslem. Én azt hiszem, hogy Magyarország haladó szellemű női tökéletesen egyetértenek velem."

A továbbiakban a dolgozók üdültetéséről ír Kazakevics. De még mielőtt rátérne tárgyára, újra visszakanyarodik mondanivalójában Egerre, és a következőket jegyzi meg róla:

„Eger utcái szűkek és árnyasak. Kis udvarai csodálatosan szépek. A házakat nem választják el egymástól kerítések vagy kapuk, hanem fal fal mellett áll, mintha egymáshoz lennének ragasztva, úgy hogy az egész utca szinte egyetlen különböző magasságú és színű házból áll. És

mindegyik háznak van egy kis zárt kapuja. Ha kinyitjuk, kis udvaron vagyunk... Akácok, gyümölcsfák, vagy pedig alacsony ciprusok vesznek körül bennünket. Hasonló ciprusok és puszpángok nőnek az utcákra nyíló kis parkokban is, amelyek a Krím örökzöld növényeire emlékeztetnek.

A gimnázium udvarából éppen most indul el a fiatal lányok egy lelkes csapata. Magasak, nyurgák. Akik elől mennek, labdát visznek. Az utcára lépve nótára gyújtanak. Figyelem: a motívum ismerős. Azt hiszem, magyarul, aztán oroszul is a „Fenn az égen" (Jeszli zavtra vojna) című dalt éneklik."

Kazakevics jóleső érzéssel állapítja meg, milyen sok magyar tud már oroszul, és még többen szorgalmasan tanulják az orosz nyelvet. Őt most a magyar szavak záporozzák. Lehetőleg nem kérdezget, a mozdulatok és a hangsúly nyomán igyekszik eligazodni az „érthetetlen szavak tengerében." Negyvenéves kora ellenére úgy tanul, mint a gyermek. Ösztönösen. Az a benyomása, hogy a módszere nem rossz. Rájön, hogy a magyar nyelvben elég sok a szláv jövevényszó. Már sok mindent megért. Úgy érzi, közelebb került hozzánk, és Egert örökre a szívébe zárta.

VII.

Bár 1955-ben újabb orosz írók látogattak el Egerbe (*Trifonov, Gorbuzov* stb.) [15], úti élményeikről írt beszámolóik egyelőre még nem jutottak el hozzánk. Annál több olyan cikkel, vagy cikksorozattal rendelkezünk, amelyekben szovjet turisták adnak számot arról, hogy milyen benyomások érték őket Egerben.

1958 szeptemberében a *Jeleci Pedagógiai Főiskola* diákjai és tanárai töltöttek néhány napot városunkban. Az ottani Vörös Lobogó című újságban *Szevrjugina Ljudmilla* tanárnő számolt be a küldöttség tapasztalatairól [16].

Azonban még a jeleciek ide utazása előtt több cikk jelent meg Egerről a jeleci lapokban. Az egyik cikk: „Egy távoli, de kedves város" szerzője *A. Klokova*, a következőket írta Egerről:

Eger Budapesttől északkeletre terül el a Mátra és Bükk festői szépségű magas hegyei között. Eger története igen érdekes. A XVI. században hosszú időn át védelmezték függetlenségüket az egriek a török hóditókkal szemben. 1552-ben Dobó István vezérletével alig 2000 harcos védte Eger várát II. Ahmed török szultán, 150 000 létszámú csapata ellen. A várat majdnem földig lerombolták, de a hős védők nem adták meg magukat. A vár hősi védelmét Gárdonyi Géza irta le Egri csillagok c. regényében. Később a törökök elfoglalták a várat és az rányomta bélyegét a város külső arculatára. A mai napig is megmaradtak szük utcái, alacsony viskói, amelyeket magas kőkerítések vesznek körül. A város közepén emelkedik a magasba a régi török minaret a XVII. századból. Sok szép barokk stílusú épülete van Egernek. Ezek közül legszebb a mai pedagógiai főiskola épülete, amely 1785-ben készült el. Megemlékezik Klokova az egri székesegyházról, valamint az egri borról

és megjegyzi, hogy az egri bikavért tartják a legjobb bornak. Néhány mondatban képet ad a mai Egerről is, felsorolja ipari létesítményeit, iskoláit, színházát, stadionját, könyvtárát és képtárát.

Egy másik cikkben [17] *N. Poloszina* ismerteti részletesen az Egri csillagokat. Megemlíti, hogy Gárdonyi 1901-ben írta könyvét, de cselekménye a XVI. század második felére nyúlik vissza, amikor a törökök és osztrákok között állandó harc folyt Magyarország birtoklásáért. A magyarok vitézül harcoltak a hazájukra tört rengeteg török ellen. Az egyenlőtlen harcban sok vár esett el, majd az egri vár került sorra, amely Magyarország nyugati és keleti részének érintkezésénél terül el. A magyarok megértették, hogy Eger feladása Magyarország elvesztését jelentené.

Poloszina ismerteti Gárdonyi színes leírását a várról és Eger városáról. Kiemeli, hogy 2000 magyar állt szemben 200 000 törökkel, de a király — Ferdinánd — egyetlen katonát sem küldött a várat védelmezők segítségére. Ugyanígy járt el Eger püspöke is, aki Bécsben élt, és amikor segítséget kértek tőle, akkor csak azt helyezte kilátásba nekik, hogy imádkozni fog érettük. Gárdonyi bebizonyította, hogy a magyar nemesek többsége hazaáruló volt és a győzelmet csak a néptömegek vívták ki.

Gárdonyira támaszkodva igen elismerő szavakkal emlékezik meg Poloszina a vár hősi vezetőiről és az egyszerű emberekről, akik utolsó leheletükig védelmezték a várat. A vár egész védelmén piros fonálként húzódik végig az egri nők bátorsága és az anyaság magasztos érzése, amelynek Gárdonyi örök emléket állított művében. Recenzióját a következő szavakkal fejezi be Poloszina:

„Sok év múlt el a regényben leírt események óta. Eger védőinek utódai ma a szabad Magyarországon élnek, amely a szocializmust építő népek táborához tartozik. Sikeresen építik hazájukban a szocializmust és büszkén tekintenek vissza hősi múltukra. Gárdonyi könyve hazaszeretetre nevel és arra, hogy kíméletlenül kell harcolnunk ellenségeink ellen."

VIII.

A jeleciek Budapesthez közeledve izgatottan lesték, vajon várják-e majd őket a régi jó barátok. Nem csalódtak: régi ismerőseik fogadták őket és így már az első perctől kezdve otthon érezték magukat nálunk. Késő este érkeztek Egerbe, ahol virágesővel várták a diákotthonok lakói a kedves szovjet vendégeket. Szevrjugina részletesen leírja a másnapi fogadást és kiemeli, hogy a Heves megyei Népújság vezércikkben üdvözölte őket, amely szinte könnyeket csalt a szemükbe. A főiskola falai között felcsendülő orosz melódiák is a szívükig hatoltak, amikor pedig észrevették, hogy az a zászló, amelyet a jeleci pártszervezet ajándékozott 1956-ban Jelecben az ott-tartózkodó egri főiskolai küldöttségnek, átvészelte az ellenforradalmat és megvan, lelkesedésük határtalan volt. Felejthetetlen maradt részükre a gyakorló iskolai látogatás, a dohánygyári találkozás, a jelvényeket kérő gyerekek serege és nem fog-

ják elfelejteni azt sem, hogy a Petőfi Tsz-ben, Eger határában Szecskó néni elénekelte nekik a Volga-dalt. Ők sokat hallottak már azelőtt is a hagyományos magyar vendégszeretetről, de most saját szemükkel győződtek meg erről. Egerből azzal a meggyőződéssel távoztak, hogy sok, még több igaz barátot szereztek maguknak, és hogy nincs többé olyan hatalom a földön, amely a testvéri szovjet és magyar nép barátságát megdönthetné.

A jeleci pedagógiai főiskola kandidátusa, L. Szevrjugina egy másik cikksorozatában is megörökítette egri látogatásukat [18]. Ebben lelkes hangon emlékezik meg az egyes tanszékeken látottakról és hallottakról. A főiskola Tudományos Közleményeit is átlapozgatja és talál bennük nagy jelentőségű tanulmányokat. Felkeltik érdeklődését az orosz tanszék hallgatóinak szakdolgozatai, amelyek az orosz és szovjet klasszikusok egy-egy fontosabb problémáját világítják meg. Dicséri a magyar nép munkaszeretetét és erejét, amellyel legyőzte az 1956-os ellenforradalmat. Az Eger környéki Petőfi Tsz-ben elbeszélget a munkásokkal, amelyből azt a következtetést vonja le, hogy a magyar nép óriási lendülettel építi jövőjét, a szocialista Magyarországot.

Szevrjugina beszámol cikkeiben azokról a kirándulásokról is, amelyeket főiskolánk szervezett a küldöttségük részére. Sikerült jól megismerkedniük Budapesten kívül az ország többi nagy városaival és történelmi emlékeivel is. A „magyar tenger" — a Balaton fodros hullámai, a ragyogó ősz a maga tarka szineivel, mindenütt a jól megművelt földek, a terhüktől roskadozó gyümölcsfák az országutak szegélyein, a sok-sok virág, a Bükk és a Mátra magas csúcsai, az aggteleki cseppkőbarlang fantasztikus képződményei szinte felejthetetlenül bevésődtek a küldöttség emlékezetébe.

Bár csak rövid három napot töltöttek a jeleciek Egerben, itt-tartózkodásuk nemcsak a két főiskola hagyományos baráti kapcsolatát mélyítette el, hanem hozzájárult a magyar—szovjet barátság megerősítéséhez is.

IX.

Egerről tudnak azonban már a Krím-félszigeten is.

A. Oliferov bánya- és erdőmérnök, a földrajztudományok kandidátusa 1959 májusában járt Egerben. Egy alustai újságban [19] így ír rólunk: „... Magyarországi utazásunk alkalmából mindenütt szívesen fogadtak bennünket, de különösen meleg fogadtatásban volt részünk Egerben. Itt nagyon jól dolgozik a Magyar—Szovjet Baráti Társaság, amelynek 30 elnökségi tagja van és akikkel nagyrészt meg is ismerkedtünk. A társaság tevékenységében aktív szerepet játszanak az Egri Pedagógiai Főiskola orosz tanszékének munkatársai, akik beszélnek oroszul. Ma Magyarország csaknem minden iskolájában tanítják az orosz nyelvet és ezért a jól képzett orosztanárokban nagy a kereslet.

Eger egyik történelmi nevezetessége a vár. 1552-ben, a törökök ostroma idején, alig kétezer főnyi védősereg védelmezte a várat egy hónapon át a hatalmas túlerő, 150 ezer török ellen, és csak 40 évvel ké-

sőbb esett az el. A török idők emlékét őrzi még ma is Egerben a 40 méter magas minaret. Amint olvasóink jól tudják, az egri vár védelmét írja le Gárdonyi Géza az „Egri csillagok"-ban.

Eger híres a borairól, ezek közül is a leghíresebb az „egri bikavér". Ez egy száraz vörös bor. Meglátogattuk az egri borkombinát pincéjét is. A pince nagyon régi, még a török uralom idején vésték ki a sziklák alatt. Érdekes, hogy a pince falait különös moha borítja el, amely kedvező hatással van a jó minőségű bor előállítására.

Eger nevezetességei közé tartozik a sok radioaktív hőforrás is. Az MSZBT tagjai megmutatták nekünk a strandfürdőt gyönyörű medencéivel, ahol meg is fürödtünk. A medencék előtt elfekvő piros-fehér-zöld színű padok, festői látványt kölcsönöznek a strandnak."

X.

És mit ír rólunk a „Keletszibériai Pravda?"

G. Kungurov professzor az orosz irodalom tanára az Irkutszki Pedagógiai Főiskolán. Tanári működésén kívül mint író is széles körben ismert. „Az arany sztyeppe" című elbeszéléskötete magyarul is megjelent. A keleti tájak és emberek egyik legjobb ismerője. Nemrég hagyta el a sajtót „Natasa Bruszkova" című regénye 30 000 példányban, amelyről élénk vita folyt a szovjet olvasók körében. A kritika általában kedvezően fogadta ezt a művét is. (E sorok írása közben kaptuk kézhez legújabb művét, melynek címe: Szvetlejut daljokije gori.)

Kungurov professzor „A baráti Magyarországban" című cikkében így emlékszik vissza a nálunk töltött órákra:

„Felejthetetlen marad számunkra az egri látogatás. Eger ősrégi város, több mint ezeréves. Budapesthez hasonlóan híres a „vízi világáról" — gyógyvizeiről, hőforrásairól. Pompás gyógymedencéi, sportuszodája a turisták és üdülők ezreit vonzzák Egerbe. Voltunk a Pedagógiai Főiskolán is, amely egy különös, bonyolult architektúrájú épületben helyezkedik el: dísztermének gyönyörű boltívein és freskóin kívül hatalmas könyvtára vonja még magára a figyelmet, amelyben sok régi könyv, ősnyomtatvány és kézirat van. Mutattak itt nekünk ódon orosz és ószláv könyveket [20], megismerkedtünk a főiskola tudományos dolgozóival és hallgatóival.

Az MSZBT képviselői meghívására meglátogattuk a híres Egri Állami Pincegazdaság borpincéjét, ahol borkóstoláson vettünk részt. A pincehelyiségek a föld alatt vannak és folyosói néhány kilométer hosszúak.

Magyarország kitűnő bortartalékait helyezik itt el. Láttunk nyolc vagon űrtartalmú tölgyfahordókat és megízleltük a legjobb borfajtákat. Több egri bor kapott már aranyérmet nemzetközi kiállításokon.

Amikor elhagytuk Egert, úgy éreztük, őszinte barátság szövődött köztünk és az egri elvtársak között..."

Kungurov igazat írt, a barátságot azóta is ápoljuk, főiskolánk hallgatói is leveleznek az Irkutszki Pedagógiai Főiskola hallgatóival, akik éven-

ként hazánk felszabadításának nagy ünnepe alkalmából táviratban szoktak köszönteni bennünket. Amikor pedig nemrég Kungurov 60. születésnapját ünnepelte Irkutszk, főiskolánk ifjúsága is elküldte a maga ajándékát a messzi városba. Kungurov azt írta ezzel kapcsolatban, hogy egy egész szobára való ajándékot kapott különböző helyekről születésnapja alkalmából, de az egriek ajándéka volt a legszebb és szívéhez ez állt a legközelebb.

XI.

Hírünk, nevünk Szovjet-Észtországba is elkerült. Észt lapok cikksorozatban számolnak be Egerről.

„Tíz nap Magyarországon" — ez a címe annak a cikksorozatnak, amelyet *O. Benenszon* tallini újságíró írt magyarországi tapasztalatairól. Színes riportjait fényképek is tarkítják: közli a milleneumi emlékművet, a parlamentet, a Balatont, az egri vár kapuját és az akkor, 1959-ben még épülőben levő debreceni vasútállomást. Benenszon két újságba is írt, az egyikben oroszul, a másikban észt nyelven jelentek meg cikkei. Előbb az orosz nyelvű cikksorozatából ismertetünk néhány részletet.

„Valamennyiünket nagy izgalom fogott el — írja —, amikor a nevezetes magyar városhoz, Egerhez közeledtünk, hiszen mindenki olvasta közülünk Gárdonyi Géza nagyszerű regényét, az Egri csillagokat. Nemsokára azokon a történelmi helyeken jártunk, ahol az egri várat 1552-ben csak kétezer hős védte mintegy 150 000 török ellen egy hónapon át, majd 44 éven keresztül állták a török ármádia ostromát, és ekkor is csupán árulás következtében esett el a vár.

Az egriek mélyen tisztelik hős elődeik emlékét és különösen a vár védőjét, Dobó István kapitányt. A vár kapujánál a romfalhoz rögzítve művészi kivitelű, hatalmas rézdombormű hirdeti az egri várvédők örök dicsőségét, Eger központi terét pedig a vár hős kapitányának, Dobó Istvánnak emlékszobra díszíti.

Nagy érdeklődéssel tekintettük meg a magas halmon elterülő történelmi nevezetességű egri vár maradványait. Innen jól láthatók a városhoz vezető összes utak, ami segített is a vár helyőrségének a törökök előnyomulásának a megakadályozásában. Itt, a romok tetején alussza örök álmát Gárdonyi Géza, az író.

Eger Észak-Magyarország egyik festői városa. A hasonló nevű patak mentén terül el és hegyek, dombok veszik körül, amelyek lejtőit hatalmas térségben szőlők borítják. Egerben nagyon fejlett a szőlőtermelés. Az egri bor híre az ország határain túl is jól ismert. Nekünk sikerült bejutnunk az egyik egri pincébe, ahol a legkülönbözőbb fajtájú, eredeti és nagyszerű borokkal vendégeltek meg bennünket, többek között a híres egri bikavérrel. A pincében megleptek bennünket az óriás méretű hordók (ha ugyan lehet még ezeket az óriásokat hordónak nevezni, mert a kinézésük szerint tényleg hordók). Mutattak nekünk például egy 86 ezer literes (8 és fél vagonos) „hordót". És még egy érdekes részlet: amikor beléptünk a pincébe, vigyáztunk, nehogy nekidörzsölődjünk a falaknak, az asztaloknak, vagy a pince más tárgyainak. Mindent valami sötétszürke

színű korom borított. Az egri elvtársak látva, milyen óvatosan húzódunk el a falaktól, nevetni kezdtek, majd elmondták nekünk az igazságot. Kiderült, hogy amit mi koromnak néztünk, valami nemes gombafajta, amely elősegíti a bor erjedését, és javítja a minőséget is. A borgőz hatására terem meg a pincében és része van abban is, hogy a borok jól konzerválhatók, mivel állandó hőmérsékletet biztosít a pincében. Kezünket a falhoz érintve, meg is győződtünk erről. Tényleg puha, kétcentiméteres gombaréteg fedi a falakat, amely hasonlít a vattához. És bár a gomba sötétszürke színű, hozzányúlva az ember kezén semmi nyomot nem hagy.

A török időket idézi Egerben a mintegy 40—45 méter magas minaret. Nagy érdeklődésre tarthat számot az egri székesegyház és a Pedagógiai Főiskola könyvtára, amelyben 38 nyelven találhatók a világ minden részén a XIX. századig kiadott könyvek."

Néhány részlet Benenszon észt nyelvű cikkéből:

„Valamennyien kíváncsian vártuk azokat a történelmi helyeket, ahol Eger lakói legendás kapitányuk, Dobó István vezérletével 400 évvel ezelőtt hősi harcot vívtak a törökök ellen. Az egri várból csak a romok egy része maradt meg, de amikor felmentünk oda, szemünkbe szökött az a nagy dombormű a kapu mellett, amely az egriek küzdelmét ábrázolja a török hódítók ellen. Pillantást vetettünk a vár legmagasabb pontjáról a város környékére, akarva-akaratlanul szemünk elé tűntek epizódok Gárdonyi Géza könyvéből és nagy tisztelet ébredt bennünk Eger hőse iránt.

Az egri székesegyházban őriznek egy Stradivári és két Amatti hegedűt" [21].

Egy másik észt újságíró: *V. Rikunov*, a tallini „Szovjet-Esztország" című napilap 1959. novemberi számaiban számolt be magyarországi élményeiről olvasóinak.

Már mindjárt az elején megjegyzi, hogy Magyarország bármely része sajátosan szép, a nép mindenütt egyformán udvarias és barátian vendégszerető.

„Még mielőtt a Mátrába mentünk volna — folytatja Rikunov cikkét —, megismerkedtünk Észak-Magyarország egyik legrégibb városával: Egerrel. Nemzedékről nemzedékre száll a vár hősies védelmének legendája.

Amikor 1552-ben 150 ezres török sereg ostromolta a várat, azt mindössze 2000 magyar katona védelmezte. A város minden lakosa, még a gyerekek, a nők és öregek is, a vár falai mögé húzódtak. A hódítók nem voltak képesek megtörni az ostromoltak bátorságát és kénytelenek voltak dolguk végezetlenül továbbállni. Erről a hősi küzdelemről szól Gárdonyi Géza magyar író nagyszerű regénye, az Egri csillagok.

Egerben és a környékbeli fürdőhelyeken a múltban főleg csak az urak nyaraltak. Most minden a dolgozó népé.

A magyarok mondják: aki a Mátra lábánál jár, tartson magánál boros demizsont. Ez a vidék nagyon gazdag szőlőben, a szőlőművelés nagyon fejlett. Egerben mi is megízleltük a kitűnő magyar borokat."

És éppen itt, a Mátra lábánál zajlott le az észt turisták egyik legérdekesebb találkozása a dolgozó magyar néppel. „Késő este az Eszter-

gomból Eger felé tartó autóbuszunkra felszállt az MSZBT Heves megyei szervezetének titkára. Azt ajánlotta nekünk, hogy látogassunk meg egy kis falut — Sirokot. Elfogadtuk a meghívást. A későre járó idő ellenére már vártak bennünket a faluban egy kivilágított kultúrházban, ahol sok nép gyűlt egybe. A zenekar játszott, de mindenki velünk akart beszélgetni. Sirok érdekes történetét az Aranykalász Tsz párttitkára, Pomrényi Imre beszélte el nekünk.

A Horthy-korszakra emlékeztet a település neve: sírok*. És ez nem véletlen. Kizárólag szegényparasztok éltek itt, akiknek se saját földjük, se állandó munkájuk nem volt. Nyáron a férfiak rendszerint az ország déli részébe mentek kenyeret keresni, télen azonban újra beköszöntött minden családhoz az éhség és a hideg.

A népi hatalom óta itt is megváltozott teljesen az élet. Az utóbbi években nem messze Siroktól egy nagy gyár létesült, amelyben különböző közszükségleti cikkeket gyártanak. Most nem kell a falu lakóinak messze vándorolni, hogy pénzt kereshessenek. A gyár dolgozóinak nemcsak állandó munkát és keresetet biztosít, hanem lakást is ad nekik az új szocialista telepen. A félig rozzant kunyhók és barakkok helyén most kétemeletes házak és minden kényelemmel ellátott nyaralók nőttek ki a földből. A telepnek van saját iskolája, amelyben 250 gyermek tanul, van óvodája, bölcsődéje, kultúrháza és stadionja. A lakosság száma a népi hatalom óta csaknem megkétszereződött.

Azok, akik nem a gyárban dolgoznak, az Aranykalász Tsz-ben egyesültek. És ők nemcsak a saját telepüket látják el mezőgazdasági termékekkel, hanem a közeli fürdőhelyeket és üdülőket is.

Így változott meg a felismerhetetlenségig egy kis magyar faluban az emberek sorsa és hasonló változások mentek végbe az ország más helyein is — a falvakban és városokban egyaránt."

XII.

Nyugat-Szibéria síkságán terül el Tyumeny városa, amelynek egyik napilapjában 1966-ban hosszabb cikk jelent meg Magyarországról. A cikk szerzője *V. Sztorozsev*, és Egerről is megemlékezik benne, ahova a Hortobágyon keresztül érkezett. A város alatt feltűnnek neki a szépasszonyvölgyi borpincék. Egerről azt állítja, hogy az a bor és napfény városa. Röviden vázolja a város történetét is. „Eger fejlődése az első magyar király, Szent István nevéhez fűződik, aki 1009-ben megalapította itt az első püspökséget. Eger virágkora azonban a reneszánsz idejére esik, és csak rövid ideig tart. A szerencsétlen mohácsi csata után a megosztott ország minden baja a város nyakára szakad. Így köszöntött be az 1552. év, Eger történetében a legkritikusabb dátum. Az egyesített törökök 120 000 főnyi serege rátámadt a dugig telt egri várra, amelynek hős védői azonban visszaverték a törökök ádáz ostromát". Megemlékezik Gárdonyi regényéről, majd azt írja, hogy a dicső győzelem csak elodázta a szeren-

* Népetimológia!

csétlenséget, de Egert végleg megmenteni nem tudta, mert 1596-ban újra megostromolták a törökök Egert és akkor csaknem 100 évre török uralom alá került a város. Nagy hatást gyakorolnak rá a vár kazamatái és a székesegyház, amely utóbbiról azt írja, hogy egy süllyedő világ jelképe, és nem tartja véletlennek, hogy éppen vele szemben emelkedik a „szellem birodalma", a pedagógiai főiskola, amelynek orosz tanszékét is meglátogatja. Valaki a turisták közül tréfásan megjegyezte, hogy itt az alkalom, lehet vizsgázni az orosz nyelvből. Sorjáznak a kérdések, egyik nehezebb a másiknál és a szovjet turisták meglepetve konstatálják, hogy majdnem elbuktak orosz nyelvből.

Az egri körséta végét ezúttal is az állami pincészet labirintusai jelzik, amelyeket költői szavakkal ecsetel Sztorozsev. A borok kóstolgatásában ismert orosz melódiák akkordjai csendülnek bele, emelkedetté válik a hangulat, megoldódnak a nyelvek és a nagy barátkozásnak csak egy másik turista csoport megérkezése tud véget vetni [22].

XIII.

A lembergi turisták útiélményeiről *I. Sapiro* mérnök számolt be a Lvovszkaja Pravda hasábjain [23]. A Bükk lábánál elterülő Egert romantikus városkának véli, amelynek több mint 1000 éves története iránt nagy érdeklődést tanúsít. Az egriek — írja — joggal büszkék elődeikre, akik 1552-ben oly hősiesen megvédték a várat a török ellen. Otthonosan mozgott a főiskola orosz tanszékén, megszemlélte az érseki könyvtár gazdag anyagát és kitűnő benyomásokkal folytatta útját Miskolc felé.

XIV.

„Egy rózsaszál szebben beszél, — Mint a legszerelmesebb levél . . ." Bármilyen furcsának is tűnik, ez a dal egy őszhajú szovjet elvtársnőnek az ajkáról csendült fel 1960 tavaszán az állami pincegazdaság egri pincéjében [24]). Hamisítatlanul, magyarul szállt a dal, hogy majd zokogásba fulladjon. Ennek a megható kis epizódnak a története látott napvilágot a Moszkvában megjelenő Irodalmi Újság hasábjain . . .

A cikk szerzői: *J. Gorelik*, időközben elhunyt író és *R. Rozsdyesztvenszkij* fiatal szovjet költő. Néhány szemelvény:

„Elutazóban voltunk egy kis magyar városból, Egerből. A szálloda előcsarnokát már új vendégek népesítették be — a környékbeli falvak parasztjai. Néhány óra múlva valamilyen értekezletnek kellett megnyílnia és addig élénken beszélgettek egymással. Valószínűleg a tavaszról és mindarról, amit a világ bármely részén ígér a tavasz a földművelőnek.

Fejüket jóságosan csóválva nézegettek bennünket és nekünk érthetetlen nyelven beszélgettek egymással.

Mi már kényelmesen elhelyezkedtünk autóbuszunk puha ülésein és egyszer csak a parasztok egy nagyobb csoportjára lettünk figyelmesek. Egy 12 évesnek látszó kisfiú állt hozzánk a járdáról a legközelebb, és

bizonyos jelekkel integetett nekünk. Mi is búcsúra emeltük kezünket, de ő nem nyugodott meg és továbbra is hívogatott bennünket. Ekkor kiszálltunk. A kisfiú elkiáltotta az egyetlen orosz szót, amelyet tudott:

— Szovjetek!

A járdán tolongó parasztok felélénkültek. Egy idősebb, széltől barnult arcú, csizmás, kendőbe burkolt asszony hangosan így szólt felénk:

— Szovjetszkije!

Aztán széttárta férfiszabású kiskabátját, megmutatta jelvényét és tört orosz nyelven büszkén magyarázta nekünk:

— Magyarszkij kolhoz!

Az eleven kisfiú pedig odacsúsztatott nekünk egy papírlapot, majd nevetségesen meghajolva, a hátát tartotta nekünk, hogy ráhelyezve a papírlapját, írjunk rá neki valamit. Mit várt ő tőlünk? Autogramot? Jókívánságokat?

Fordítónk megkérdezte a kisfiút, mit óhajt.

— Megadom a szovjet elvtársaknak a címemet, ők pedig írják meg nekem, hogyan értek Moszkvába — válaszolta a kisfiú és tovább tartotta a hátát.

Most hirtelen egy szürkekendős, csizmás parasztasszony hívta magához a gyereket, megcsókolta és mondott valamit hangosan, úgyhogy valamennyien hallottuk. Lefordították nekünk a szavait:

— Adják át Hruscsov elvtársnak üdvözletünket. Bárcsak lenne minden úgy, ahogy ő akarja...

Eger egész Magyarországon híres régi, de máig is fennmaradt váráról, amelyben a legendás hírű kapitány. Dobó István az utolsó leheletéig harcolt a törökök ellen. De Eger borairól is híres: „leányka", „bikavér", „medok" stb.

Egri tartózkodásunk alatt elbeszélgettünk munkásokkal, főiskolai hallgatókkal, művészeti dolgozókkal. Most Eger borászai vártak bennünket. A pince bejáratánál már vártak ránk, majd megmutatták hatalmas hordóikat, amelyek közül egyesek még a falban folytatódnak. Itt a kőbarlangban egy festetlen faasztal mellett hosszú és baráti beszélgetést folytattunk egymással. A poharaink pedig sűrű, hol borostyánsárga, hol rubinvörös folyadékkal teltek meg.

Már bőségesen kibeszélgettük magunkat, a magyar borászok már elmondták nekünk, mit hozott nekik a népköztársaság és hogy milyen változások mentek végbe életükben, amikor házigazdáink, a kedves magyar borászok nótára gyújtottak. Egymás után csendültek fel az orosz nóták: a „Moszkva-parti esték", a „Katyusa", aztán mi is együtt énekeltük velük a „tak bugytye zdorovi, zsivitye bogati" (Jó egészséget, éljetek boldogan!) című orosz dalt. Amikor pedig eljött a búcsú ideje, váratlanul társaságunk egyik éltes tagja, egy moszkvai műszaki könyvtár vezetője, Szverobojeva Alekszandra Ivanovna szót kért és így szólt:

— Eléneklek magyar nyelven egy dalt...

Egy régi dal volt ez, szerelemről és rózsáról regélt, amely a kedves sírján nőtt ki...

Hogy mi kerekedett most! Alighogy befejezte Alekszandra Ivanovna a dalt, hozzárohantak a borászok. Lelkesedésükben kiáltoztak, megcsókolták arcát és ezüstös haját."

A dal végén a kirándulásvezetőhöz lépett a szovjet turistacsoport vezetője és a következőket mondotta neki:

— Látja, kérem, ennek az asszonynak itt esett el a fia Magyarország határában a harcok idején. Most mégsem sír, hanem magyarul énekel és az önök egészségére üríti poharát... (Csak a csókzápor után tört ki rajta a zokogás).

Később kiderült, hogy húgának a férje magyar ember volt, tőle tanulta a dalt valamikor. Sógorának tragikus sors jutott osztályrészül, a személyi kultusz áldozata lett...

XV

Hely- és időhiány miatt nem idézhetjük valamennyi újságcikket, amelyekben jelentékeny helyet foglal el történelmi nevezetességű városunk, a szocialista szellemben megújult Eger. Az útleírásokban akadhatnak kisebb pontatlanságok, valamennyi azonban arról tanúskodik, hogy Egert szívükbe zárták mind az ittjárt írók, mind a turisták. Városunkból valamennyien maradandó élményekkel távoztak és mivel Eger, mint az egyik turista megjegyezte, a borok és a napfény városa, nem csoda, ha lelkesedésük forrása néha éppen a bor volt, amely az itt járt fiatal szovjet költő, R. Rozsdyesztvenszkij következő, a Moszkvai Irodalmi Újságban megjelent versében is kifejezésre jutott:

Megteltek pincéi Egernek
drága nedüjével az áldott vidéknek:
borral,
csudajóval.
A pincében, mely mély s hűvös
mint a bányák méhe;
a pincében, mely bűvös
istenség szentélye,
hol bálványok helyett
hordók állják utad, vidámság nyújt kezet,
s csengő jókedv fakad.

Minden öblös hordó
hét országra szóló
lakodalmat ígér;
s a bordó bikavér
ötezer év múltán,
száz nemzedék után,
akkor is hevít,
kacajra derít.

A kádakból, nézd, ottan
magyar csárdás csobban.
Száz évnyire hallik a vidám kurjantás!
Jövő szerelmekre koccintsunk itt, pajtás.
Vágyott találkákat
és boldog mátkákat,
újszülött fiút lát
messze néző szemem
gyöngyöző kelyhen át.
Kívánom: úgy legyen!

Jövő ünnep-hangra
mért hegyezem fülem?
A tüzes borocska
űz tán tréfát velem?
Nem hiszem, nem biz' a'!
Nem hallucináció.
Magyar szőlősgazda,
tudja ő, mi a jó!

De nézd, poharamban
újra medoc noir.
Zsongás tagjaimban,
lábam ni: csárdást jár . . .

Mi történt ezután, bizony én nem tudom,
lányka mámorába szédült gondolatom.

(Szabó István fordítása)

IRODALOMJEGYZÉK

[1] Vö. *Bihari József:* Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. (Egri Pedag. Főiskola Füzetei, 41. sz.)
[2] Vö. *Váradi Sternberg János:* Ukraincev, Péter cár követe Magyarországon 1708-ban. (Különlenyomat a Századok 1959. évi 2—4. számából.) — L. ehhez Kolacskovszky Lajos cikkét a Hevesmegyei Népújság 1953. jan. 8-i számában. Az Ukraincevre vonatkozó helyeket a továbbiakban V. Sternberg János után idézem.
[3] Moszkvai Központi Levéltár, Magyar ügyek, 1708. fasc. 5. 30. l.
[4] Beniczky Gáspár naplója, Rákóczi-tár, I. 153. l.
[5] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. II. k. 607. l.
[6] Golovkinhez intézett, 1708. aug. 28 (17)-i leveléből. Moszkvai Központi Levéltár, Magyar ügyek, 1708. fasc. 5. 23—25. l.
[7] Uo. 23—25. l.
[8] Sternberg i. m. 246. l.
[9] Archivum Rakoczianum, 1. oszt. VI. köt. 24. l.; XII. köt. 2. l.
[10] Moszkvai Központi Levéltár, Magyar ügyek, 1708. fasc. 5. 36. l.
[11] Beniczky naplója. 158—159. l.
[12] *Márki:* II. Rákóczi Ferenc. II. k. 620. l.

[13] V. B. Bronyevszkij útinaplója, Budapest.
[14] Em. *Kazakevics:* Vengerszkije vsztrecsi, Moszkva 1955.
[15] Vö. Hevesmegyei Népújság 1955. okt. 16. sz.
[16] Vö. Krasznoje Znamja, Jelec, 1958 októberi számai.
[17] Uo.
[18] Uo.
[19] Alustszkaja Pravda 1959. jún. 21.
[20] Vö. *Nyíri Lászlóné* cikkét a Hevesmegyei Népújság 1955. okt. 16. sz.
[21] Vö. Zseleznodorozsnyik Esztonyiji, 1959. 8. sz.
Eesti raudteelane, 1959. 8. sz.
[22] Vö. Tyumenszkaja pravda, 1966.
[23] Vö. Ljvovszkaja pravda, 1959. dec. 17.
[24] Vö. Lityeraturnaja gazeta, Moszkva, 1960. ápr. 2. — 40. sz.

РУССКИЕ ОБ ЭГЕРЕ

Д-Р ЙОЖЕФ БИХАРИ

В настоящей статье описывается приезд русской делегации, возглавляемой *Е. И. Украинцевым*, в Эгер в начале XVIII века. Делегация вела здесь переговоры с Ракоци II-ом.Позднее Украинцев упоминает в своих письмах об Эгере.

В 1810 посетил Эгер русский путешественник *Вл. Е. Броневский*, молодой морской офицер. Он дал о своем дневнике очень интересную характеристику тогдашнего Эгера, где только помещики и попы жили очень роскошно, а народ очень бедно. Он является очень острым наблюдателем и замечает все отрицательные стороны феодальной Венгрии и подробно рассказывает о достопримечательностях Эгера.

С 1945 года, со дня нашего освобождения открывается новая страница в истории путешествий в Венгрию Стены, искусственно возведенные фашистами между Советским Союзом и Венгрией, рухнули. Посещают Эгер много советских писателей (*Казакевич, Трифонов, Горбузов, Кунгуров, Рождественский* и др,) и туристов, которые, возвращаясь на родину, в очерках пишут о своих впечатлениях от поездки в Венгрию и в Эгер. В этих очерках уже показывается совсем новая картина нашей страны и нашего города, который из города попов стал городом народа, успешно строящего социализм.

SARKADI IMRE ÉS A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR PRÓZA FEJLŐDÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI

DR. NAGY SÁNDOR

(Közlésre érkezett: 1970. január 24.)*

A Sarkadi-életmű először az író 1961. április 12-én bekövetkezett tragikus halála után egy évre, az életművet reprezentáló kétkötetes gyűjtemény, *A szökevény* megjelenésekor váltott ki szenvedélyes vitát. A *Kortárs* című folyóiratban lezajlott indulatos vita már 1962-ben jelezte, hogy Sarkadi Imre torzónak maradt, befejezetlen életműve a felszabadulás utáni magyar szépprózа fejlődésének egyik legproblematikusabb kérdése, s máig kellően nem tisztázott, de szervesen hozzá tartozó teljesítménye [1]. Az író egyes műveiről és egész életművéről szóló, egymásnak szélsőségesen ellentmondó értékelések nemcsak a szépírói teljesítmény esztétikai értékét avatták izgalmas kérdéssé, de az író eszmei-ideológiai szemléletét is vitatták, és figyelmeztettek a Sarkadi-kérdés egész irodalmunkra kisugárzó összefüggéseire. A *Kortárs* vitájában sajnos éppen ezek az összefüggések maradtak megvilágítatlanok, az indulatok akkor elnyomták a józanabb szempontokat. Ha a vitapartnerek az 1945 utáni magyar társadalmi-politikai fejlődés ellentmondásos alakulásának és az irodalomnak összefüggéseire nagyobb körültekintéssel tudtak volna figyelni, a vita is megnyugtatóbb eredményeket hozott volna. Így azonban csak a hatvanas évtized irodalmi gyakorlata, a magyar próza ekkori fejlődése és mostani eredményei láttatják már tisztábban az egész életmű ideológiai és esztétikai problémáit, valamint a magyar szépprózа fejlődésében betöltött szerepét. Az 1962-es Sarkadi-vitában azoknak volt igazuk, akik árnyalt és körültekintő elemzésre intettek.

Az állásfoglalás persze még ma sem egyszerű. B. Nagy László és Béládi Miklós tanulmányai sok kérdést segítenek már tisztábban látni [2], de még mindig kritikust és irodalomtörténészt próbáló feladat válaszolni a feltoluló kérdésekre. Sarkadi emberi és írói egyénisége hozzáférhető és jelenleg ismert művei alapján még mindig tartalmaz olyan ellentmondásokat, amelyeknek tisztázása mindenki számára köte-

* Közlésre javasolta: Berzy András tanszékvezető

lezően fontos, aki a magyar irodalom felszabadulás utáni kérdéseivel foglalkozik.

A mindannyiunktól választ váró kérdések keményen megfogalmazhatók. Ki is volt Sarkadi Imre? Kispolgári kalandor vagy tudatosan alkotó író? A társadalom törvényeit elvető, és ezért a társadalomból kiszoruló szélsőséges individualista vagy az ellentmondásokkal terhelt társadalom súlyos problémáival önmagában megküzdő ember és felelősséggel válaszokat kereső író, aki felismerte József Attila költői igazságának minden korra érvényes tartalmát: azt az igazságot, hogy aki dudás akar lenni, annak a pokolraszállás gyötrelmeit is vállalni kell? Mit kell látnunk a Sarkadi-művekben? A modern egzisztencializmus és irracionalizmus magyar képviselőjét, vagy a tájékozódás szenvedélye által fűtött, égtájakat kereső ember gyötrődését, aki pályakezdő élményeinek, makacs, sokszor különc és emberi tartását egy idő után elvesztő egyéniségének, valamint hiteket megingató korának hármas szorításában vergődve futotta be másfél évtizedes írói pályáját?

Hármas tagozódású pályájának melyik szakasza becsülhető többre? A pályakezdő novellák szürrealizmusa, 1949 után a paraszti világgal foglalkozó, a móriczi látásmódot öröklő és a népi írók szociografikus realizmusát vállaló novellák, regények és a csehovi dramaturgiát oly mesterien modernné alakító *Szeptember* című drámája, vagy a harmadik pályaszakasz, az 1955 körül induló és az ellenforradalom kataklizmáján haláláig átívelő időszak művei, az ironikus, groteszk látásmódot kiteljesítő drámák és kisregények, amelyekből a különleges alaphelyzetek és jellemek torzulásán is átcsap a rendteremtés szép szándéka?

A keményen kiélezett kérdések csak újabbakat ébresztenek bennünk. Hogyan kellene kijelölni a Sarkadi-életmű irodalomtörténeti helyét? A móriczi parasztábrázolás nyomán született novellák és regények — bár a felszabadulás után megváltozott paraszti élet új tartalmát tükrözik —, hol drámaian sűrített jellem- és helyzetábrázolással, hol líraian színezett, nyugodt tempójú cselekménnyel idézik a mester műveit, és ebben az értelemben Sarkadi *hagyományőrző*, másutt pedig a zaklatott jellemek, extrém helyzetek és különleges témák arról a felfokozott etikai érzékenységről vallanak, amely majd a hatvanas évek magyar prózájának lesz fő jellemzője. A valósághoz tapadó, leíró ábrázolást ezekben a lélekelemző, analitikus ábrázolásmód váltja fel, amely az etikai érzékenységgel Sarkadi *újító* törekvéseire utal.

Felvetődik az a kérdés is, hogy az író eszmei-ideológiai ellentmondásait nem kellene-e — szélesebb kitekintéssel — ugyanilyen átmeneti jelenségnek felfogni? Sarkadi 40 éves korában halt meg, tehát ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai a második világháború borzalmas élményeivel érkeztek el a felszabaduláshoz, s már tudatosan felmérték a változások új lehetőségeit. Ez a 25—26 éves fejjel új életet kezdő nemzedék teljes hittel vállalta az ötvenes évek világát, és éppen ezért bizonytalanodott el vagy került a legmélyebb válságba az 1956-os megpróbáltatások idején. Az a nemzedék volt ez, amelynek tagjaira talán a legtöbb feladat várt a szocializmus építésének kezdeti időszaká-

ban — és paradox dolog —, de talán mégis a legkevesebbet tudták tenni. Mert a cselekvés szabadságát és értelmét fonta gúzsba a kor eltorzulása, és nem mindig sikerült a napi politika tévelygésein túltekintve a szocializmus hitének távoli kibontakozást ígérő perspektívájában megkapaszkodni. Érthető, hogy mindez befelé forduláshoz, önelemző meditációhoz, sokszor látszólagos individualizmushoz és egyéni tragédiaként még pszichopatologikus eltorzulásokhoz is vezethetett. Mindez persze azokban, akik gondolkodtak és felelősséggel éltek. Nem Sarkadi Imre volt az egyetlen, de nála, aki egyébként is szélsőséges érzelmi állapotok között hányódó lelki alkat volt, és kemény fegyelemmel igyekezett úrrá lenni önmagán, még erőteljesebben jelentkezett ez a nemzedéki probléma.

Ha ezt az eszmei-ideológiai helyzetet így fogjuk fel, meg is értettük, hogy miért foglalkoztatta az írót elsősorban a cselekvés lehetősége, a tettek nyomán megszülető teljesítmény, miért vállaltatott hőseivel veszélyes helyzeteket és kalandokat, és nem utolsósorban, hogy miért váltak hősei különösen 1956 körül és azután a cselekvés személyiségből fakadó értelmének megszállottjaivá. Úgy véljük, itt tudatos törekvésről van szó: az író az okos, értelmes tettek lehetőségeit mérte fel jellemekben és életsorsokban, és nem mindig biztos, hogy azonosult teremtett hőseivel. Mint látni fogjuk, a groteszk irónia segítségével szinte pellengérre állítja a cselekedetekben eltévedt vagy eltorzult figuráit, és kegyetlen indulattal küldi őket az őrületbe, halálba vagy a börtönbe. Ez utóbbi esetekben azonnal meg is teremti az eltorzult jellemű és sorsú hősök ellenpólusát, hol egy felragyogó tiszta gondolatban, egy tüneményesen szép női alakban, hol pedig egy kiegyensúlyozott, fegyelmezetten élő szereplőben.

Úgy gondoljuk, hogy az eddigiekben említett, és véleményünk szerint a Sarkadi-életmű lényegét felsorakoztató problémák tisztázása csak úgy lehetséges, ha egyrészt nyomon követjük Sarkadi hőseinek cselekvési körét, személyiségüknek és tetteiknek az ábrázolt körülmények között kiteljesedő vagy eltorzuló sajátosságait, másrészt elemzésünk folytatásaként felfedjük azokat az összefüggéseket, amelyek az egyes műveket és az egész életművet a kor irodalmához kapcsolják. Témánk szempontjából a továbbiakban e két feladat elvégzését tartjuk fontosnak.

Cselekvési szabadság és kiteljesedő személyiség

Sarkadi Imre 25 évesen érte meg a felszabadulást. A háború borzalmainak bénító sokkja, a tehetetlenség érzése egyszerre lehámlott róla, és úgy gondolta — a mindig népközelben élő értelmiségi környezet ösztönző élményeivel —, hogy az elhivatott feladata most csak egyetlen dolog lehet: tettekkel szolgálni a felszabadult ország értelmes rendjének kialakulását. Ezért vállalta már 1945 őszén — Darvas József felkérésére — az újságírást a *Szabad Szó*nál, amelynek 1947-ben egy ideig szerkesztője is volt. Ezért vállalta a vidéki riportkészítést: riportszociográfiái a kunsági, hajdúsági és bihari falvak népének gondokkal-bajok-

kal teli életét rajzolják meg a földosztás után. (Új jobbágyság felé.) A szociográfia és a publicisztika éltető elem volt számára, amelyben a felfedezés lázas örömével tettekké formálhatta cselekvési vágyát még akkor is, amikor a népiek újrainduló folyóirata, a *Válasz* kapcsolta körébe 1947—48-ban. Jelentős írásokban támadta a forradalom bürokratáit, bírálta a népi kollégiumok nevelési rendszerét, amelyben az egyoldalúvá vált politikai nevelés elhanyagoltatta a szakmai képzést [3].

Sajátságos dolog, hogy ez a valóságközelség csak 1949 után vált szépírói műveinek ösztönzőjévé. Talán természetes ez így, hiszen a jelen cselekvési perspektívái csak a múlttal való leszámolás után eredményezhettek művészi rangú igazságot. Figyeljünk azonban arra, hogy ez a leszámolás is az egyéni sorsot determináló körülmények morális konfliktusát jelentette Sarkadi számára.

A félelem, a rettegés és kiszolgáltatottság mellett a körülmények megteremtik a gátlástalan tettek anarchiáját, amikor az értelmes cselekvési vágyból már csak a teljesítmény vakmerősége marad meg. Ily módon a cselekvésre törekvő személyiség kettéválik, és már az első novellákban megszületett nemcsak a B. Nagy László által a Sarkadi-életmű „két őstípusának" nevezett gátlástalan, a kaland izgalmát vállaló „játékos" és a körülményeket elszenvedő szelíd hős kettőse, hanem a két lehetséges alaphelyzet is. Az író a háborús szörnyűségek és vérengzések emlékétől szabadulva látta ilyennek a személyiség kötöttségét: Kőműves Kelemen elszenvedi, hogy felesége az ördögi Boldizsár által kiagyalt ötlet áldozata legyen, és vérével-húsával erősítse a leomló várfalat (Kőműves Kelemen, 1947), a szelíd Marszüászt a gyilkossá züllő, szép Apolló nyúzza meg (A szatír bőre, 1948), a sátáni Zsigmond hadnagy szinte énjének ellenpólusaként cipeli magával az öncélú gyilkosságtól öklendező Ábelt (Pokolraszállás, 1948) [4].

Az író úgy harcolt a determináció ellen, hogy tagadta jelentőségét: hirdette, hogy csak a puszta tények a fontosak, az összefüggések keresése az önámítás rabságába dönti a személyiséget. Az önámítás pedig végletes szubjektivitás, ami nem jár messze a hazugságtól sem: „Képtelenek vagyunk még magunk előtt is úgy vallani be a tényeket, ahogy megtörténtek. De ha a tényekhez nem is teszünk hozzá szándékosan semmit, még mindig ott vannak a tények közötti összefüggések. Ezek aztán reménytelenül szubjektív összefoglalásba szaladnak bele — szubjektivitás helyett itt egész nyugodtan mondhatnék hazugságot is — s ezeknek az összefoglalásoknak tulajdonsága, hogy mentségeket keresnek a történtek számára. Ez önámítás" — mondja Virág, a próféta az 1947-ből való *Az önámító halála* című elbeszélésben. A *Párbaj az igazságért* Hektora is ezt a szubjektivitást vágja gyilkosa szemébe: „Bosszút állok — mondta Akhilleusz — A bosszú az igazság. Hektor nevetett: — Persze, a magad igazsága..."

Tévedés lenne azt gondolni, hogy a fenti összefüggésekből kiolvasható szkepticizmus egyetlen tanulsága Sarkadi korai elbeszéléseinek. Már ekkor kellő távolságból tudta szemlélni önmagát. Az 1948-ban keletkezett *Ödipusz megvakul* című elbeszélésben a király örül Iokaszté

öngyilkosságának, mert így szabadulhat a vérfertőzés nyomasztó helyzetéből. Antigoné azonban rádöbbenti, hogy szabadsága nem az igazi: „Ödipusz, Ödipusz — őrjöngött Antigoné —, mindig azt csináltad, amire az események sodortak, sohasem lehetsz szabad, ha Iokasztétől megszabadultál is, ha tőlem megszabadulsz is, mindig keresel valamit, amit soha meg nem találsz, s egyre nehezebb a keresés". Ez Ödipuszt a dolgok közötti összefüggések keresésére ösztönzi. Becsapottnak érzi magát, s bár kivájja szemeit, az elhirtelenkedett tettek szörnyű kínja kíséri vezeklő útján. Ödipusz tragédiája az, hogy soha nem tudott cselekedni önállóan, s bár csodálni vagy irigyelni is lehet a távozó királyt, mert „imádott, egyetlen szent önmagát" a „nagy lélek" erejével büntette, amit mindig keresni fog, az nem más, mint az értelmes, okos cselekedetek logikája. Sarkadi nagyon jól tudta, hogy a személyiség teljes szabadsága csak akkor valósulhat meg, ha cselekedeteit a körülményekkel összehangolt szükségszerűség irányítja. S hogy végleg egyértelmű legyen megállapításunk, idézzük még *A szökevény* (1948) című elbeszélését, amelynek névtelen katonáját, mert az értelmetlen körülmények ellen mert cselekedni, a háborúban elvadult gyilkosok pusztítják el. Aligha vitatható tehát, hogy Sarkadi értelemkereső útján az első nagy leszámolás a háborús múlttal történt, amely áldozatokat szedett és öncélúan pusztító gyilkosokat teremtett.

A dolog azonban így túlzottan egyszerű lenne. Az író miközben riportjait írta, és valóban a társadalmi jelen sűrűjében élt, miközben készült az 1949 után művészi igazsággá jegecesedő mondanivaló, nemcsak a háborús múlt emlékeivel nézett szembe, de szembe került önmagával is. Ennek bizonysága az 1948 nyarán félbemaradt *Oszlopos Simeon* című regénye. Hőse teljesen szakít a világgal, mert a világ is magára hagyta. Felbomló világban felbomló személyiség a regény hőse, mert közöttük minden kontaktus értelmetlenné vált. B. Nagy László már idézett tanulmányában utal a regény kapcsolataira, azokra az ösztönző motívumokra, amelyeket Sarkadi Németh Lászlótól, de legfőképpen Joyce *Ulysses*étől kapott. Minket most sokkal inkább az érdekel, hogy a naplószerű én-regény íróval azonosult hőse képtelen a cselekvésre, s már egy beteges lelkiállapot teljes értelmi züllésében, a szubjektív individualizmus zárt körében tud csak megmaradni.

A félbemaradt regény zárójelenetében tükörbeli arcmását szemlélő, és tekintetében a magára hagyott emberek egyikének, egy darab emberiségnek tragédiáját felfedező Kis János azt a félelmet sugározza, amellyel az író ekkori önmagát figyelte: képes lesz-e vállalni a kötelező cselekedeteket, amelyeknek értelmét a felfedezett népi sors egyre jobban megvilágította. És itt nemcsak az új utakra lépő társadalom vállalásáról van szó, hanem Sarkadi személyiségének fegyelmezettségéről is. Képes lesz-e megbirkózni a feladatokkal, vajon a zaklatott idegrendszer engedelmeskedik-e majd az értelem parancsának? Az aktivitási vágy és a körülmények lehetőségei egyensúlyba tudnak-e úgy kerülni, hogy ne csak a teljesítmény individualista gőgjét fejlesszék ki a lélekben, de a közösség hasznára végzett cselekedetek felé emeljék személyiségét, túl az öncélú tettek és az alkohol mámorán?

Részletesen kellett foglalkoznunk a pályakezdés alapvető problémáival, mert ezek az egész Sarkadi-életmű alapkérdését foglalják magukba. A múlt és a jelen kísértő árnyaival nem volt könnyű leszámolni, de a jelen jövő felé mutató valósága erősebbnek bizonyult: az 1947-es *Népgyűlés és hitvita,* majd az 1948-ból való *Népítélet* jelzi, hogy első küzdelmei mélységéből merre fordul majd az író figyelme.

Sarkadinak nem kellett felfedezni a falut, hiszen benne élt napról napra, és éppen ezért természetes, hogy itt kereste az írói cselekvés lehetőségeit. Parasztíró lett Sarkadi, vagy nem? Értelmetlen vita ez, mert amint majd bizonyítani fogjuk, paraszti tárgyú műveiben is az átalakuló világ morális kérdései izgatták: a cselekvés, a tett, mint a személyiséget kiteljesítő lehetőség, 1949 után is írásainak központi problémája maradt. Éppen azok a művei sikerültek legjobban, amelyek a paraszti téma egyediségét megőrizve, az első pályaszakasz morális kérdéseit az egyetemesebb mondanivaló igényével és szintjén a kor körülményeihez mérték.

Igaz, az 1949 és 1955 között született műveknek konkrét társadalmi vonzása és „anyaga" jobban érzékelhető, mint az eddigieké. 1949 tavaszától, az első földbérlő szövetkezetek megalakulásától 1956-ig a paraszti világ olyan változásokat élt át, amelyek alkalmassá váltak cselekvés- és hőstípusok morális kérdéseinek vizsgálatára. Különösen érvényes ez az 1953 körüli időkre, amikor az életforma eldöntése jobban az egyéniség szuverén jogává vált, de nagyobb próba elé is állította. A szocialista építés történelmi szükségszerűsége az ötvenes évek első felének paraszti világában koncentráltan jelentkezett, és alkalmas volt arra, hogy az író a szocializmus egészére kiterjessze etikai vizsgálódását.

Ez a megállapítás nem jelenti persze a paraszti tematika egyoldalú misztifikálását, de talán nem véletlen, hogy az 1949 és 1953 közötti időszaknak magyar szépprózájában a paraszti tematikát művelő Veres Péter-i teljesítmény a legjelentősebb. Elsősorban azért, mert a magyar faluban a változások élesen kiugrottak, és a múltból a jövőbe fejlődő jelent a szocializmus egészére vonatkozóan is élesen lehetett látni. „Nagy munka van előttünk — írta Veres Péter a *Próbatétel* ajánlásában. — A magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen minden ember életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó és újraformáló forradalom. Ezt kell megírni. A mát, amint jön a tegnapból és megyen a holnapba." Jellempróbáló időszak volt ez, amely a cselekvés lehetőségét és igazságát élezte ki. A lehetőség ily módon találkozott az írói alkattal és törekvéssel Sarkadi ekkori munkásságában.

Sarkadi Imre hősei közül Gál János az első, aki találkozik az új történelemmel. Az 1949-ben megírt nagy sikerű *Gál János útja* című kisregény úgy szól a jelenről, amint jön a múltból, s halad a jövőbe. Gál János cseléd volt, társtalan, majd ráeszmélve helyzetére eltalál a közösséghez, a nehézségeivel is biztató új élethez. A kisregény szándékoltan visszafogott, sokszor a tárgyias közléshez közeledő líraiságát az első személyű előadásmód adja meg leginkább. A hős cselekvési körében az a legmegragadóbb, hogy önállóan tudja döntését meghozni, személyiségének szuverenitása teljes mértékben kibomlik a cselédsors és a szövetkezeti élet

felcserélésének nagy vízválasztóján. Annak a „lelki útnak" bemutatása, amíg Gál János a nagygazda portájáról eljut a frissen alakult szövetkezet földjére, írói remeklés, az irodalmi lélekábrázolás bravúrja. Sarkadi mesterien „térképezi fel" Gál János cselekvési lehetőségét a megszokott cselédsorsban, a földbérletben és a szövetkezeti életformában, s szinte aprólékos részletességgel mérlegeli az egyéni szándék és a történelmi szükségszerűség találkozását. Mindezt úgy tudja tenni, hogy a sematikus „átpolitizálás" nem rontja le a megformált jellem hitelét, illetve a politikát természetes életszemléletté tudja transzponálni, amely szemlélet áthatja Gál János minden emberi kapcsolatát, még a Monoki Zsuzsihoz fűződő szerelmét is. Ritka szerencsés pillanat az alkotó pályáján, amikor a mű ilyen tökéletesre sikerül. Talán majd 1953-ban lesz így még Bíró Máté alakjában és a *Kútban* című elbeszélésben.

Nem mi állapítjuk meg először, hogy a *Gál János útja* Móricz regényét, a *Boldog embert* idézi. Természetes dolog ez, hiszen Móricz — főleg a harmincas években írott jelentős műveiben, a Barbárokban, a Boldog emberben, az Árvácskában és a Rózsa Sándorban — olyan erős, a nemzeti problematikán túlmutató realista irodalmi parasztábrázolást valósított meg, amit nem kerülhetett meg a paraszti világ ábrázolására vállalkozó fiatal író. Igaz, Gál János és Joó György különböző jellemek is: amíg Móricz hőse passzív, beletörődő, tájékozatlanul útkereső, addig Gál János a fokozatos tudatosodáson keresztül a cselekvésig eljutó hős, kinek kivételes helye van az eddigi Sarkadi-hősök sorában. Ő már nem a körülmények játékszere, hanem a körülmények szükségszerűségét helyesen felismerő, gondolkodó és cselekvő jellemtípus.

Szó sincs persze arról, hogy az 1949-et követő 3—4 évben egyformán hasonló igénnyel tudott volna alkotni az író. A sematizmus korának irodalompolitikai követelményei elhalványították egyik-másik alakjának jellemét, néhány művének helyzetteremtő erejét. A *Rozi* és a *Kísértetjárás Szikesen* című kisregények, az *Út a tanyákról* című dráma és néhány elbeszélés (Szerelem, 1950; Barla Mihály szerencséje, 1952; Szövetkezetiek, 1952; Tűz és víz, 1953 stb.) hibája nem az, hogy emberfeletti, idealizált hősöket és állativá süllyesztett osztályellenséget teremtettek, ezekben inkább a hősök cselekvési köre szűkült le vagy akcióképességük gyengült. Sarkadi azonban hamar észrevehette az írói művészetét fenyegető veszélyt, mert 1953-ban újra vállalta a valósághoz kapcsolódó élményszerzést. A balmazújvárosi tanárkodás „népközelben" eltöltött egy éve már az 1953-ban keletkezett novellák egyik részén is éreztette jótékony hatását. Az 1954-ben megjelent, és 1955-ben Kossuth-díjjal kitüntetett *Verébdűlő* című kötet egyenetlenségei tanúskodnak erről az útról.

1953 körül talált magára az író: novellái egyre inkább kimunkáltabbak lettek, konfliktusai elmélyültebbé váltak, hősei újra a válaszúton álló szocializmus hitét és ellentmondásait élik át. Az igazságkeresés makacs vágya hajtja az új művek jelentősebb alakjait, az egyén és társadalom összehangolt cselekvési lehetőségét keresi maga az író is. A magáratalálás biztos jeleként folytatódnak a móriczi hagyományt egyéni színekkel feltöltő elbeszélések. Az *Igazság* Rózsa Jánosában sűrűsödtek össze újra a hit, a bizalom, a cselekvési harmónia ellentmondásai, majd a *Vadlibák*

reprezentálta Sarkadi élménykörének felfrissülését. Erre az utóbbira érdemes jobban is figyelni!

Nagy Bálint 1953-ban kilépett a szövetkezetből, s azóta nem találja helyét, meggyűlölte a sárba húzó életet, a vályogviskót, az egész tehetetlenséget: „Kicsi, görbe vállú, fekete ember állt a rettentő nagy pusztában, s nézte az eget. Fehérszürke felhőt látott mindenfelé, akármerre nézett, s a kezére esett egy korai hópihe. Havazást ígért az idő... Nézte jobbra a csöppnyi tanyát, amiben laktak, s lángolt a szeme. A fene ette vóna meg, amikor idetette a lábát. Azt kellene, nekimenni ennek a rossz vályogviskónak, belerúgni az oldalába, de nagyot, erőset, hogy összedőljön, megrepedjen a fala, ráomoljon a tető, aztán gyufát alá, meggyújtani, felégetni, nem hagyni belőle semmit..."

Figyelemre méltó a novella móriczi hangulatú indítása, de a hős nyugtalan lelkiállapotának erőteljes rajza is. A cselekvési vágy indulata szinte szétrobbantja a kicsi embert: „... A fene egye meg, csinálni kéne valamit, változtatni kéne valamit, sehogy se jó így, semmi se jó így... nem vadlúd az ember, hogy csatangoljon, kószáljon, meghúzódjon egész télen keresztül, csáráljon, gágogjon, isten haragját, nem ez az élet, meleg vacok a kemence mellett, meg a büdös petróleum, meg veszekedés — hát erre született vóna a paraszt? Kész lehetetlenség." Ez a nagyindulatú belső akarat keresi újra az értelmes tettet, az okos döntést. A várakozás izgalma feszül ebben a helyzetben: helyes irányba is lehet indulni, de a belső feszültség anarchiává és megszállott hatalomvággyá is elvadulhatott. Az író mindkét lehetőséggel számolt, megteremtve az egész életmű két emlékezetes figuráját a *Tanyasi dúvad*ban és a *Kútban* című elbeszélésben.

Mindkét írás Móriczot idézi: az elsőben Ulveczki Sándor féktelen, állati indulata és megszállottsága a *Sárarany* hősére, Túri Danira üt vissza, a másikban Bíró Máté és Pataki Mari szerelmének története Darabos Jóska és Hitves Zsuzsika idilljét ébreszti a *Pillangó*ból. Ulveczki Sándor vadsága nem egyszerűen a gazdag paraszt gőgjéből ered: magatartása és gyilkossága jelképesen már a megszállott hatalomvágy, a szélsőséges individualizmus és társadalmonkívüliség patologikus esete, az író sajnálat nélkül, irtózva küldi börtönbe az elbeszélés végén. Nem így Bíró Mátét! Ő lesz a tudatosan cselekvő hős, aki szembeszáll a régi életforma nyomasztó örökségével. Máté küzdelme a kútban szintén jelképes: az értelmesen végigélt élet próbája ez a küzdelem, a megérdemelt boldogság ígérete, a kiteljesedett személyiség harmóniája. Bíró Máté Sarkadi egyik legszebben megmintázott hőse. Tisztult értelme, céltudatos akarata túlemeli minden megelőző szereplőn. Az író Máté egyértelmű emberségét a novella modern, az idősíkokat mesterien váltogató, de ugyanakkor gondolatilag keményen összeálló kompozíciójával hangsúlyozza. A *Kútban* című elbeszélés az újabb magyar szépprózа egyik legemlékezetesebb alkotása.

Sarkadi az Ulveczki Sándor—Bíró Máté ellentétpárban végleg tisztázta a személyiség magatartásformáinak értelmét. Az embertelen dúvad elődei a sátáni Zsigmond hadnagy, a züllött Apolló és a szökevényt le-

gyilkoló géppisztolyos katonák, Bíró Máté pedig a Kőműves Kelemenek, az Ábelek, a Gál Jánosok végkifejlete. A körülményekkel szembekerülő hős mindkettő, de amíg Ulveczki kiszolgáltatottja az általa teremtett körülményeknek, addig Bíró Máté a körülményekben benne levő szükségszerűséget helyesen felismerve, értelemmel cselekszik.

Ehhez a képlethez Sarkadi az adott történelmi periódusban mást már nem tudott hozzátenni. Az átalakuló szocialista valóság etikája itt világos írói állásfoglalásban áll előttünk.

Sarkadi Imre minden méltatója ellentmondást lát az író 1955 körül, a *Viharban* című kisregénnyel kezdődő harmadik alkotói periódusa és az 1949-től a paraszti valóságot a hagyományos realizmus eszközeivel ábrázoló művek korszaka között. Látszólag valóban így van: az ugyancsak 1955-ben írt *Szeptember* című dráma még fegyelmezetten zárja le a történelmi-társadalmi változások egyéni sorsokra kiható konfliktusát. A mű központi hőse, Sípos István, bár nehéz szívvel néz a változásokra, hiszen élete értelme van a felépített tanyában és az évek gürcölésével megszerzett földben, mégis felismeri a továbbfejlődés helyes irányát: „... Azért haragudjak, mer ők mán többet akarnak? Haragudjék az öreg a fiatalra? Régi ember a maira? Nem, arrul mán szó sincs. Arrul mán egyáltalán nem lehet szó. Megérem vagy nem érem meg, énnekem az is mindegy — ha nem vóna mindegy, akkor se tehetnék rulla — majd csak csinálnak ők is valamit. Mindenki a maga dógát — ez a fontos. Én ezt a tanyát — ők majd valami nagyot. Csak sikerüljön nekik."

A *Viharban* hőse, Bot Sándor pedig csalódva munkájában, az építésben, az egyszeri kaland türelmetlen indulatában, szinte a társadalmon kívül keresi boldogságát. Azután jönnek a társadalom perifériájára szakadt Sarkadi-hősök: Sebők Zoltán a *Bolond és szörnyeteg,* valamint az *Elveszett paradicsom hőse,* Bátori körorvos a gátlástalan hedonista a *Ház a város mellett* című drámában, Kis János az *Cszlopos Simeon* felbomlott személyiségű festője, majd *A gyáva* Évája, aki a legtudatosabban züllik le. Mi történt itt valójában? Az írói személyiség fegyelme — hirtelen teljes fordulattal — az anarchia káoszába fulladt? Milyen egyedi motívumok és társadalmi események magyarázzák a teljes fordulatot? Vagy egyáltalán teljes fordulatról van itt szó?

Emlékeztetünk arra, hogy már az első pályaszakasz novelláinak tartalmi problémaköre és az ötvenes évek paraszti tárgyú művei között sem láttunk éles különbséget: mindkét esetben arra a morális érzékenységre figyeltünk fel, amellyel az író az egyéniség cselekvési szabadságát, a sze- Tény, hogy ezt a pálya egész alakulása során erősen színezte a személyes mélyiség kiteljesedését elemezte az adott társadalmi viszonyok között. problematika, a nemzedéki tudatkeresés és esetleg az egzaltációra való hajlam, de mindenkor megragadott bennünket az író erőfeszítése, amely az értelem fegyelmezett vasabroncsai között tartotta ezt a személyes problematikát. Nem történt más 1955 után sem: ha a művészi ábrázolás technikájában van is változás — hiszen van, mert a korábbi, valósághoz tapadó realista eszközöket az áttételesebb, esetleg jelképes értelmeket tartalmazó lélekelemzések váltják fel —, Sarkadi fokozott idegrendszeri és művészi

érzékenységével, amit a társadalomban bekövetkezett tragédiák, majd mellőzése és betegsége váltottak ki az ellenforradalom körüli és az azt követő években, ugyanazt a tematikai problémakört mérte fel 1955 után is, ami az egész életmű alapkérdésének tekinthető. Lehet, hogy látásmódja komorabb lett, de mindenképpen fegyelmezetten elmélyült maradt.

Az az áttételes, de a társadalom valóságos közegével mindig eleven kapcsolatot tartó etikai érzékenység, ami az utolsó művek alapvető sajátossága, mindig megvolt Sarkadi pályáján. Bizonyságként most csak a mitologikus témákat feldolgozó novellák idején született *Három játék* (1948) című elbeszélésre és az ugyancsak 1948-ban keletkezett *Oszlopos Simeon*ra hivatkozunk. Az első *A gyáva* előképének tekinthető, a második pedig a hasonló című dráma korai regényváltozata. A középső pályaszakasz paraszti tárgyú művei szintén beilleszkednek ebbe a sorba, hiszen — elemzésünk tanulsága szerint — azokban is a cselekvés és személyiség kapcsolatára kereste a választ.

Az bizonyos, hogy az 1955 után született művekben ez a válaszkeresés kiélezettebb, a társadalom fejlődésével szinkronban végletesebb is. Ezért vált szükségessé írásainak „alapanyagát" megváltoztatni: az érzékelhetőbb, vaskosabb paraszti világ már nem bírta el a groteszket, az iróniát, a jellem- és helyzetábrázolásban megvalósuló jelképes parabolát. A műveknek most is megvan a társadalmi realitásuk, de gondolati tartalmukat az érzékelhető közeg mögött kell keresni.

Különösen fontosnak tartjuk a groteszk látásmód intenzív jelenlétét, mert ez figyelmeztet bennünket arra, hogy az ábrázolt jellemeket ne azonosítsuk minden esetben az íróval. Racionális felmérést, a szocializmus szempontjából is fontos kérdéseket látunk ezekben a művekben. Legfontosabbként azt, hogy a cselekvő személyiség helyesen ismerje fel a történelmi perspektíva szükségszerűségét, hogy azt tegye, amit kell. A groteszk eszközök kiélezik a helyzet- és jellemtulajdonságokat, ezért alkalmasak e racionális felmérés elvégzésére.

A Sarkadi-életmű utolsó periódusának megértéséhez az 1956-ban írt *Mementó* című naplószerű novella adja kezünkbe a kulcsot. Egy időtlenné szűrt lelkiállapot rajza ez az írás, amely állapotban a tudati és fizikai létezés értelmét elemzi az író. Az elmulasztott vagy helytelen tettek a felbomló világ káoszába kényszeríthetik a személyiséget, amely azért küzd, hogy „kívül kerülve önmagán", fel tudja mérni a fizikai létezés értelmét vagy értelmetlenségét. Mert ha már késő lesz, „a szavak hirtelen megszöknek, szétmásznak, mint a poloskák, s egy pillanatra bezárul minden." S aztán nem nyílik ki soha többé... Időben ismerjük fel tehát a közösség javát szolgáló cselekvés irányát — ha nem is a relativitáselmélet felfedezésében, vagy a Psalmus Hungaricus megkomponálásában, hanem a hétköznapi tettekben —, mert különben a megnőtt szörnyeteg, az „én", őrületbe kergethet bennünket. Félelmetes emberi tragédiát sejtet ez az alternatíva, amelynek tisztázására vállalkozott az alkotó művész utolsó műveiben.

Kétségtelen, hogy a véglet az *Oszlopos Simeon* Kis Jánosa. A világ magára hagyta: képeit elutasítják, szerelme és barátai elhagyják, csak a

rosszra ösztönző Lucifer, a vén takarítónő marad mellette. Kis Jánosnak az a tragédiája, hogy helytelenül cselekszik. Modern Bolond Istók módjára tovább rontja a rosszat. Tettei groteszk, torz helyzeteket teremtenek, abszurdakká, értelmetlenekké válnak. Cinizmusa önáltató filozofálgatásokba viszi az oblomovok forradalmáról, a predesztinációról és a szabad akaratról. Huszadik századi aszkéta akar lenni, aki kívül él a társadalmon, rá nem kötelező semmiféle törvény. Egocentrikus lénnyé torzul, aki kihívja maga ellen a rosszat. Bűne, hogy nem tudott helyesen cselekedni, így elveszítette önmagát is. Kis János nem az értelmes tettet vállalja sorsának adott körülményei között, hanem a gonoszat, a rosszat, a züllöttet. Amikor becsapott szeretőjének késszúrásától összeesik, megérdemelten jut az „ötödik dimenzióba", a semmibe. Felismerése, hogy nem segítünk a rosszon, ha tovább rontjuk, már elkésett, az ötödik dimenzió számára a halált jelentette, ha nem is a fizikait, de az erkölcsit mindenképpen.

Sarkadi fegyelmezetten járta körül az ellenforradalom után is a magyar sors problémáit. Etikai síkon mérte fel a továbbhaladás lehetőségeit. A Kis János-féle, az önmutogatás oszlopra álló Simeon-magatartását elutasította, és éppen ezért ábrázolt ilyen végletesen. A problémát hordozó másik jellemző hősben, a *Bolond és szörnyeteg*, valamint az *Elveszett paradicsom* Sebők Zoltánjában talán árnyaltabban fogalmazott. Sebők Zoltán a kalandot kereste, hiányzik belőle még az önmagához való őszinteség is. Legalább a regényben. A drámában az orvosi műhiba elkövetése után mélyebb lelkiismeret-vizsgálatra kényszerül. „... Egy őrült ül az agyamban, és keveri a kártyákat, s én, a szép, értelmes ember, a normális... adott pillanatban azt csinálom, amit ez az őrült kikevert..." — jellemzi saját megbolydult lelkiállapotát. „Én a félresikerült zseni vagyok — mondja Mirának. — Minden adottságom megvolt hozzá, hogy egy Pasteurje, egy Pavlovja legyek a kornak — csak az az egy hiányzott, hogy higgyek ilyesmiben... Nem ismertem magam fölött törvényt mást, mint a saját magam törvényét — s most se ismerek. Erkölcs, társadalom törvényét — magamra nézve kötelezőnek nem érzem, evék a tiltott gyümölcsből s ez gyümölcsből — ahogy a halotti beszéd mondja: halálút evék. Kiűzettem a paradicsomból, s ezen már semmi nem változtathat."

Zoltán abban téved, hogy a paradicsomból kiűzött, egyedül levő embernek tartja magát. Téved, mert körülveszi a társadalom, s hiába rúgná szét a világot, felparázslik benne a tiszta emberi kapcsolat vágya: „... Mit érek én a te bölcsességeddel, ha benned van? — mondja apjának. — Bennen nincs. Csak pokol... Ezért a lányért éltem volna..." Sebők Zoltán nem vesztette el a paradicsomot, mert el sem nyerte. Nem cselekedett értelmesen, bűnhődése megérdemelt. Tragikus sors? Persze, hogy az. az író is így látja, de legfeljebb az együttérzés és nem a felmentés katarzisával néz hőse után.

A gyáva Évájának sorsában teljesedik ki a Sarkadi-művek alapképletének — az erkölcsös tettekből sarjadt szabadságérzésnek — negatív oldala. Ha Kis János az *Oszlopos Simeon*ban az egyik véglet volt, a gono-

szul elzüllő, de cselekvő ember, akkor Éva a másik véglet, nem a cselekvő rossz, hanem a gyáva, cselekvésre képtelen rossz képviselője. Számára nem adatik meg még az írói együttérzés sem. Nem tudja vállalni a hétköznapi munkás életet, valójában a cselekvésképtelenség zárt körében, a személyiség rabságában züllik el: „Nem... én csak csillogni tudok... elemektől, feladattól, állattól, embertől nem félek... Semmitől se félek. De ahhoz gyáva vagyok, hogy a hétköznapokat éljem... S ahogy a szőnyeg mintáit nézegettem magam előtt, láttam, hogy most már ez mindig így lesz, míg megöregszem és meghalok" — olvashatjuk Éva tépelődését a kisregény végén.

Szembetűnő a groteszk elemek jelenléte ezekben az utolsó művekben. Kis János az értelmetlen helyzetek egész sorát produkálja, Sebők Zoltán is százezer forintot ajánl fel sógornőjének, ha övé lesz, *A gyáva* hősnője pedig — bátorságát bizonyítandó — őrült sebességgel száguldozik autóján, késsel kivágja a kígyómarás helyét, megeszik egy hernyót — és mindez értelmetlen, hiábavaló cselekedet. A szándékosan teremtett groteszk jellemek és helyzetek az író elutasító, és számunkra egyértelmű véleményét fejezik ki. Az egoista — néha már patalogikus — személyiségtorzulás éppen abból ered, hogy ezek a hősök a cselekvés helyes irányát nem ismerik fel. S ha van különbség az írói pálya előző szakaszai és az utolsó időszak művei között, az éppen abban keresendő, hogy a szereplők nem az objektív helyzet determinációjával küzdenek meg, hanem az általuk teremtett helyzet torzítja el cselekedeteiket. Sarkadi az egyén megnövekedett felelősségére figyelmezteti kortársait, és belső válságokra hajlamos önmagát. Mindennél többet mond a B. Nagy László által idézett szerzői ajánlás az Oszlopos Simeonhoz: „Oszlopos Simeon, a vallástörténetből emlékezhetünk rá, az a korai keresztény aszkéta volt, aki száműzte magát az emberi társadalomból, kiment a sivatagba, s ott állt egy oszlop tetején talán 30 évig. Ezt a szimbolikus címet azért választottam, mert ilyenfajta hősről szól a dráma is; egy emberről, aki sértve érzi magát a világban, dolgai nem sikerülnek, s úgy érzi, hogy a világ rossz. Manapság nem vonulhat el a világtól, ott jár-kel hát az emberek közt, de befelé bezárulva, s ezt az alcímet adtam a darabnak: avagy lássuk Uram isten, mire megyünk ketten — hát a meglevő rosszat igyekszik maga is tovább rontani. Előbb-utóbb persze, hogy helyrehozhatatlan dolgokat művel, ebbe a magatartásba csak belepusztulni lehet... A darab egyébként ma játszódik, hiszen a keresztény kor elismerte ezt a magatartást, a mi korunkkal pedig a magába zártnak szembe kell kerülni, hiszen a léte mindazzal szemben ellentmondás, ami él és mozog és boldog..." [5]

Az író a negatív magatartás mellett megteremtette műveiben az eltorzult személyiségek ellenpontját is: a Pokolraszállás elmosódott Ábelétől Gál Jánoson keresztül Bíró Mátéig ível ez a vonal, de ide sorolhatjuk Mirát az *Elveszett paradicsom*ban, az öreg Sebők Imrét, a *Bolond és szörnyeteg* kitűnő karakterrel mintázott miniszterét, vagy Szabó Istvánt *A gyáva*ban.

Az író bírálói kifogásolják, hogy ezeket a „pozitív figurákat" nem tudja „belülről" ábrázolni, és inkább a negatív hősök felé vonzódik. Az

igazság az, hogy a negatív ellenpéldák indulatos elutasítása már önmagában egyértelművé teszi Sarkadi eszmei alapállását. Meglehet, hogy íróilag éppen ezért kimunkáltak, de ez nem azonosítható alkotójuk állásfoglalásával. Az öreg Sebők Imre (kiegyensúlyozott elődjét a *Tavaszi történet* című elbeszélésben találjuk 1955-ben) az *Elveszett paradicsom* higgadt tudósa mellé az író megmintázta Mirát, az egyik legragyogóbb színekkel ábrázolt női alakot irodalmunkban. Ő az, aki Sebők Zoltán egyik ellenpontja (a főhős édesapja mellett), az erőtől, a tennivágyástól duzzadó értelmesen cselekvő ember emlékezetes alakja. Célja határozott, a világot robbantani kész Sebők Zoltán is benne látja elhibázott élete elszalasztott értelmét.

A gyáva Szabó Istvánja sem egyszerre született. 1956-ban a *Vagányok* című elbeszélésében bukkant fel rokonszenves alakja. (Sarkadi tudatos írói munkáját jellemzi egyébként az is, hogy a regénymotívumok kitartóan foglalkoztatták. Még egy példát idézhetünk: a *Viharban* hősnőjében, Kun Terézben készült már a választási szükségszerűség, ami *A gyáva* hősnőjében került magasabb szinten megfogalmazásra.) Szabó Istvánt nem látványos pozitív hősnek ábrázolja az író, hőstettei a munkában mérhetők. A hősnőt lelki és testi prostitúciójában Szabó István becsületessége perzseli meg egy kalandban: eszmei-kompozíciós szerepe a katalizátoré, amely meggyorsítja a tehetetlenségbe züllött szobrász-feleség döntését. Éva helyett nem dönthet, hiszen az élet az egyént állítja felelősséggel elhatározó tettek elé. Kettőjük útja természetszerűen kanyarodik másfelé, mert bennük a kibékíthetetlen elemek, a tűz és a víz találkoztak.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Sarkadi-életműnek kettős értelme van: egyrészt hordozója és kifejezője annak a nemzedéki tudatnak, amellyel a felszabadulás után induló írók a szocializmus hazai fejlődéséhez viszonyultak. A háborút és kirobbantóit gyűlölték, vállalták az új világot, majd az ötvenes években a szocializmus jelenének és perspektívájának mélyebb átgondolására kényszerültek. 1956 nagy kataklizmája a poklot szenvedtette meg velük, és egy nép sorsáért felelősséget érezve elsősorban önmaguknak próbálták újrafogalmazni a helyes tettekben megvalósuló elkötelezettséget. A másik tanulság személyes jellegű: az érzékeny idegrendszerű Sarkadi Imre óriási küzdelmet vívott anarchiára és izgalmas kalandra hajlamos önmagával. A *Mementó* kettévált személyiségű hőse az író maga, aki bizonyára többször is az utolsó pillanatban riadt vissza gyötrelmei végső következményeitől.

Hagyomány és újítás Sarkadi Imre prózájában

A felszabadulás után új reményekkel indulhatott fejlődésnek a magyar szépprózа. 1948-ban Németh László is úgy látta, hogy „a magyar szellem napjainkban megközelítette a nagy prózához szükséges bőséget." „Aki azonban most tör fel — hangzanak tovább Németh László szavai — s problémáinkat a magyar művészet eddigi eredményeinek az összefoglalásával ez alá az új, megnőtt ég alá tudja állítani, az tán megírhatja a regényt, amelyre gondolok" [6]. A felszabadulás körül induló prózaíró

nemzedék előtt tehát nyitva volt az út: a jelen problémáit kellett megírni, s az író csak az eddigi eredmények összefoglalásával vállalkozott erre a feladatra.

Az elődök útja több lehetőséget kínált: a legnagyobbnak tisztelt Móricz Zsigmond-i prózaeszmény nagy tekintélyével a magyar próza hagyományos, élethűséget követelő irányát jelölte meg folytatható örökségnek; az élethűséget megőrző, de az áttételesebb ábrázolástechnikát vállaló Németh László-i „tudatregény" sokak szemében Móricz prózájának egy modernebb változata volt; azután ott voltak az előző korszak „újítói", a líraiságot romantikus módon átélő Krúdy Gyula, a mélyebb lélekelemzés igényével alkotó Kosztolányi Dezső és Babits Mihály, az avantgarde elemeit is vállaló Nagy Lajos, és nem utolsósorban a valóságot és látomást ötvöző Gelléri Andor Endre. A sor még így sem teljes, mert a felszabadulásig eleven hagyományt dolgozott ki a népi írók dokumentáló, szociografikus realizmusa, és nagy lehetőségként eleven példa volt a realista törekvések folytatására Déry Tibor *Befejezetlen mondata* is. Mindehhez számítsuk még hozzá a realizmus és szürrealizmus összeötvözésére tett kísérletet Sőtér István *Bűnbeesés* (1947) című regényében, s akkor megközelítően előttünk áll szépprózánk képlete a felszabadulást követő első esztendőkben.

A fordulat éve körüli kritikai csatározások a hagyományos realizmust tették meg esztétikai eszményképnek, és ennek élethűséget követelő normatívái merevedtek sablonokká az ötvenes évek elején. Azok a kezdeményezések, amelyek a fenti példákban a gondolatiság intenzívebb vállalásával el akarták szakítani prózánkat a cselekményes „fejlődésregény" hagyományától, és ily módon akarták az európai regény fejlődési vonalába emelni, egy időre háttérbe szorultak, és majd csak az ötvenes évek közepén jelentkeztek olyan törekvések, amelyek a megkésettséget be akarták hozni. Az 1956-os események azonban egy időre ezt a folyamatot hátráltatták, s csak a hatvanas években engedték kiteljesedni a magyar próza „új hullámát."

Visszatérve még az ötvenes évek problémájához azt kell elmondanunk, hogy a Lukács György „nagyrealista" koncepcióját elferdítő szocialista realista eszmény (hiszen Lukács György soha nem követelt helyzet- és jellemsablonokat, sőt!) misztifikálta a témaválasztást, és türelmetlen volt a jelen problémáihoz a múlt felől közeledő regényvállalkozásokhoz. Voltak ugyan jelentős kísérletek (Veres Péter: Három nemzedék, Sándor Kálmán: Szégyenfa, Rideg Sándor: Tűzpróba és Sámson, Illés Béla: Fegyvert s vitézt éneklek és Honfoglalás), de ezek félbemaradása, valamint Déry Tibor *Felelet* című regénye körüli vita bebizonyították, hogy sem az igényesebb realizmus, sem a társadalmi problémákat morális síkon tárgyaló, az áttételes lélekelemzéssel a gondolatiságot elmélyítő, esetleg esszéizáló törekvés nem fért bele a sematizmus esztétikai rendszerébe.

1953 után egyre több olyan törekvés volt prózánkban, amely — a korszak politikai légkörének változásával és az irodalompolitikai viszonyok rugalmasabbá válásával — merészebben nyúlt addig tiltott témákhoz is, és a közelmúlt, a személyi kultusz és a jelen erkölcsi problémái-

nak (hatalom, erőszak, hit, bizalom stb.) ábrázolására vállalkozott. Az új törekvésekre példákat bőven idézhetnénk (Veres Péter: Rossz asszony és Almáskert, Cseres Tibor: Here báró, Örkény István írásai, Déry Tibor: Niki, Palotai Boris: Ünnepi vacsora, Bárány Tamás: Csigalépcső stb.), s bár voltak nagyobb lélegzetű művek is (pl. Karinthy Ferenc: Budapesti tavasz, Veres Péter: Három nemzedék, Tatay Sándor: Simeon ház, Remenyik Zsigmond: Por és hamu, Németh László: Égető Eszter), most elégedjünk meg azzal a megállapítással, hogy az erkölcsi érzékenység és a műfajok átalakulása (a kisregény, a novella, a riport, az önéletrajz és önportré előtérbe kerülése) prózairodalmunk fő jellemzője volt 1953 után, s ez már a hatvanas évek felé enged tekinteni.

A harmincas—negyvenes évek fordulóján induló, és a háború élményét magukkal hozó írók meglehetősen nehéz időszakban léptek fel. Az „irodalmi derékhadnak" tisztelt írói csoport tagjai nehezen találtak magukra. Ottlik Géza, Örkény István, Mándy Iván, Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, Szeberényi Lehel, Sarkadi Imre és általában a negyvenes évek nemzedéke meglehetősen kanyargós pályákon érkeztek el a hatvanas évekhez, az új magyar próza „virágkorához". Érthető módon történt ez így, hiszen az eszmei útkeresés és az irodalompolitikai viszonyokkal változó esztétikai normák meglehetősen változó produkcióra kényszerítették őket.

Sarkadi Imre nemzedékének kivételes egyénisége. Első novelláiban — a népköltészeti témát modernizáló *Kőműves Kelemen*ben, valamint a mitológiai témákat feldolgozó elbeszélésekben — a háborús emlékekkel számolt le, és leginkább a szürrealizmus szabadabb asszociációi serkentették írásait. Még a közvetlenül társadalmi kapcsolatokat mutató elbeszélésekben is felfedezzük a freudi hatásokat (Pokolraszállás, A szökevény). Nehéz lenne ezt a nagy pszichológiai érzékenységet bárkivel is rokonítani, de azt mindenesetre mutatják ezek a novellák, hogy Sarkadi újító írónak indult. Racionális értelemkeresés jellemzi korai írásait, és a magyar próza anekdotikus-cselekményes hagyományaival szemben erős gondolatiság, valamint a jelenre vonatkozó jelképes tartalom. Hiábavaló lenne találgatni, hogy a lehetséges kapcsolatok közül kivel is rokonítható mindez — előzményei ott vannak Kosztolányi novelláiban is például —, mert az írói pálya szempontjából csak az erőteljes egyéni hang a fontos.

Az életmű továbbfejlődése szempontjából az a lényeges talán, hogy ezt az önálló hangot Sarkadi nem annyira a magyar szépirodalmi előzmények nyomán találta meg, hanem sokkal inkább világirodalmi és filozófiai tájékozódása segítették ebben. A bergsoni időproblémát — igaz, Joyce *Ulysses*ének ismeretében — a tudati vagy helyesebben a tudatalatti indítékokkal összekapcsoló *Cszlopos Simeon* című regény 1948-ban utalt ezekre a tájékozódásokra. A személyiség modern életérzései izgatták elsősorban az írót, ami a próza szabadabb kezelését kívánta meg. Mindemellett Sarkadi tájékozódása a magyar próza újabb eredményei felé nyilvánvaló, amit Németh László *Iszony* című regényéről a *Válasz* hasábjain közzétett, máig érvényes sorai is mutatnak: Németh Lászlót az *Iszony* tette „a mai magyar irodalom legizgalmasabb aktualitásává, s

régen nem a ‚harmadik út' adta izgalmak miatt, hanem mert hazai izzását jelenti mindannak, amiről Európa-szerte, mint a próza megújuló törekvéseiről beszélünk" — olvashatjuk a regény értékelésében [7].

Sarkadi prózaírói törekvései 1949 körül mutatnak változásokat. A paraszti témájú írások — amelyeknek eszmei szerepét már tisztáztuk —, új ábrázolási törekvéseket kívántak, helyesebben a hagyományos realizmus vállalását tették szükségessé. A *Gál János útja* és a novellák egész sora besorolható a móriczi próza hagyományait vállaló irányba, bár a jellemábrázolásban megfigyelhető különbségek mutatják, hogy Sarkadi ekkor sem epigon volt. Móricz Zsigmond nyomán — a riport-szociográfiákból következően — pályáján a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején kialakult a cselekményes, nyugodt ritmusú kisregény-forma (Gál János útja) és a drámai töltésű, konkrét társadalmi közegben játszódó, a nyelvi eszközökkel és a szereplők beszéltetésével élő novellatípus. Ennek legkiválóbb eredményei (Igazság, Vadlibák, A Hortobágyon stb.) mellett felfigyelünk viszont arra is, hogy a paraszti életforma változásait ábrázolva Sarkadi modernebb eszközöket is felhasznált. A *Kútban* című elbeszélés nemcsak hiteles és igényes lélekrajzával tűnik ki, de kompozíciója is elüt a többi novella hagyományos, előrehaladó, cselekményt rögzítő szerkezetétől. A főhős árnyalt jellemzésének kerettörténete Bíró Máté és Pataki Mari lakodalma, s ebbe ágyazza be az író a régebben történt eseményeket úgy, hogy mindig visszatér a jelenbe. Az idősíkokat váltó szerkesztés gyorsan pergő lüktetést ad e novellának, amely ugyanakkor korszerű folytatója az anekdotikus-cselekményes hagyományoknak.

Sarkadi Imrét a hagyományokkal merészen bánó újítási szándék megőrizte a sematizmus torzító hatásának végleteitől. Írásainak konfliktusa még akkor is megőrizte humanista kisugárzását, amikor egyik-másik helyen tőle idegen, hamis hangot fogott (pl. Tűz és víz, 1953). Számára természetes volt prózánk 1953 utáni megújulása, az erkölcsi kérdések merész felvetése. Az életteliség vállalását tartotta az író feladatának: „A követelmény hát nem az, hogy ábrázoljunk több nehézséget, hanem az, hogy az irodalom élettelibb, igazabb legyen" — írta 1953-ban [8]. Ezt az írói célt teljesítették ki az 1953-tól írott novellái (pl. Igazság, 1953; Vadlibák, 1953; Kútban, 1953; Elmaradt találkozás, 1955; Jég alatt, nád alatt, 1955; A kis Madár lába, 1955; Tavaszi történet, 1955; Vendégek, 1956; Anna haragszik, 1956 stb.), és ugyanezt szolgálja az a tudatos etikai számvetés, amely az utolsó nagyobb művek sajátja (Viharban, Bolond és szörnyeteg, A gyáva, és a drámák, az Elveszett paradicsom, valamint az Oszlopos Simeon).

Az utolsó prózai művek sem kerekedtek széles epikává. Lemondtak a széles társadalmi tablóról, de a társadalom egészére vonatkozóan igyekeztek megfogalmazni etikai kérdéseket. A szocialista társadalom fejlődésében nemcsak 1953 és 1956 között volt fontos erkölcsi probléma a helyes történelmi szükségszerűséget felismerő, tudatosan cselekvő személyiség aktív együttélése a közösséggel, de 1956 után is ez volt társadalmunk továbbhaladásának alapkérdése. Sarkadit — bírálói — hibáztatták már azért, hogy hősei elveszítették „társadalmi kapcsolataikat", és az általuk

képviselt eszmények idegenek a szocialista társadalomtól. Nem sok értelme van perelni ezekkel az állításokkal, hiszen egész dolgozatunk cáfolja tévedéseiket. A *Viharban* és a *Bolond és szörnyeteg* groteszk-ironikus hangja, ügyesen ellenpontozott figurái jelképes értelmekkel bírnak ugyan, de egy társadalmi jelenség végső kifejletét jelzik. *A gyáva* leszűkített, mégis teljesnek ható társadalmi közege és ennek jellemeket alakító szerepe pedig egészen nyilvánvaló.

Sarkadi ebben a regényében a hagyományos fejlődésregénnyel szemben nem a cselekmény fordulatos vezetésével, nem a helyzetek részletező leírásával éri el a művészi hatást, hanem a szűkebbre fogott, de rendkívül sűrített lélekelemzéssel, amit az első személyű előadásmód még jobban elmélyít. A szereplők életéből azokra a mozzanatokra figyel, amelyek jellemző módon egész jellemük kifejezésére alkalmasak. Ily módon a regény változó képekből áll össze, a cselekmény, a szerkezet és a jellemek hagyományos összefüggései helyett az olvasó ezekből a képekből rakja össze a mű gondolati körét. Gondolkoztató regény *A gyáva*, a hatvanas évek prózai „új hullámának" reprezentatív alkotása.

Nem volt célja e dolgozatnak, hogy részletesen szóljon a hatvanas évek magyar prózájáról, de a teljesség kedvéért szükségesnek látszik rámutatni arra, hogy az évtized magyar regénye éppen azt az utat járta, amit Sarkadi elkezdett. Nem egyedül persze, de mindenesetre az elsők között tarthatjuk nyilván újító törekvéseit. Az új regénytípus — amit Béládi Miklós igen találóan erkölcsregénynek vagy problémakereső regénynek nevezett — hivatott arra, hogy a magyar prózát kiemelje nemzeti hagyományainak szűk köréből, és a merészebb témakezeléssel, az egyetemesebben fogalmazott mondanivalóval, az esszéizálással, a lazább szerkesztéssel, az idősíkok „vágásaival" folytassa a negyvenes évek kezdeményeit.

Persze világos az is, hogy a prózaírói megújulás elválaszthatatlan attól a társadalmi megújulástól, amely 1956 után bekövetkezett hazánkban. A változott politikai-társadalmi légkör késztette íróinkat, hogy merészebben szóljanak a nemzeti történelemről, a közelmúltról és a jelen problémáiról. Különben bizonyára nehezebben születhettek volna meg az új regénytípus reprezentánsai, mint Sánta Ferenc *Húsz órája*, *Az áruló* című regénye, Fejes Endre műve: a *Rozsdatemető*, Darvas József még befejezetlen műve, a *Részeg eső*, Somogyi Tóth Sándor regénye, a *Próféta voltál, szívem*, Cseres Tibor *Hideg napok*ja, Mészöly Miklós műve, a *Saulus*, Déry Tibor parabolája, a *G. A. úr X.-ben*, és hogy példáinkat újabbakkal is kiegészítsük, ennek a folyamatnak eredménye lehetett csak Somogyi Tóth Sándor *Gabi* című regénye, vagy Konrád György műve, *A látogató*.

Befejezésként még az a feladatunk, hogy összegezzük gondolatmenetünk eredményét. Miként átmeneti jelenségnek fogtuk fel Sarkadi eszmei útkeresését, s nemcsak a személyes tragédiát, de nemzedékének útkeresését is láttuk életművében, ugyanúgy átmenetinek, helyesebben áthidalónak tartjuk írói szemléletét és ábrázolástechnikáját. A hagyományokat vállaló, azokat korszerűsítő és megújító mai próza eszménye Sarkadi életművében is készülődött. Így lett az író ebben is kettős jelentőségű: hagyományőrző és újító egyszerre.

JEGYZETEK

[1] Az 1962-es Sarkadi-vita: Márkus István: A szökevényről. Kortárs, 1962. 7. sz.; B. Nagy László, Gondos Ernő és Cseres Tibor hozzászólásai. Kortárs, 1962. 9. sz.; Kiss Lajos: A módszer tévedése. Kortárs, 1962. 10. sz.

[2] B. Nagy László: Sarkadi Imre. Élő irodalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 119—163. — Béládi Miklós: Vázlatok a mai magyar regényről. Élő irodalom. Akadémia Kiadó, Budapest, 1969. 381—446. — Béládi Miklós: Az epikai hagyományok és a mai „erkölcs regény". Kortárs, 1962. 4. sz.

[3] Elbürokratizált forradalom. Válasz, 1947. 5. sz. — Nevelési válság — új kollégiumok. Válasz, 1947. 3. sz.

[4] Sarkadi Imre írásait *A szökevény* című kétkötetes gyűjteményből idézzük: Sarkadi Imre: A szökevény. I—II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. Összegyűjtötte és szerkesztette B. Nagy László. — Lásd még: Sarkadi Imre:

[5] I. m. 153—154.
Ház a város mellett. (Drámák.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

[6] Idézi Béládi Miklós: Vázlatok a mai magyar regényről.
I. m. 381—382.

[7] Idézi B. Nagy László: A teremtés kezdetén. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 258—259.

[8] Sarkadi Imre: Az irodalom és haszna. Irodalmi Újság, 1953. 24. sz.

IMRE SARKADI UND EINIGE FRAGEN DER ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN PROSE NACH DER BEFREIUNG

DR. SÁNDOR NAGY

Der Verfasser bewertet das Lebenswerk von Imre *Sarkadi,* eines bedeutenden Schriftstellers der ungarischen Prose nach dem zweiten Weltkrieg. In der Einleitung befasst er sich mit der Diskussion vom Jahre 1962, die sich um das Lebenswerk des Schriftstellers entfaltet hat. Er weist auf die Fragen hin, die das Lebenswerk von Sarkadi zu einer noch heute diskutierten Leistung machen. In den folgenden Teilen analysiert er die Personen der einzelnen Werke, deckt die Zusammenhänge zwischen Taten und Persönlichkeit auf und gibt mit Hilfe von diesen Antwort auf die Probleme des Suchens nach Ideenweg seitens des Schriftstellers. Der Erfolg dieser Forschung liegt im Wesentlichen darin, dass der menschliche und schriftstellerische Weg Imre Sarkadi 's von der Entwicklung der ungarischen Gesellschaft nach der Befreiung nicht getrennt werden kann, und dass er die eigenartigen Probleme seiner Generation ausdrückt.

In einem gesonderten Teil befasst sich der Artikel mit der literaturgeschichtlichen Bedeutung des Lebenswerkes von Imre Sarkadi. Die Hauptrichtungen der ungarischen und europäischen Prose berücksichtigend, kommt der Verfasser auf die Schlussfolgerung, dass die Kunst des Schriftstellers die Traditionen der ungarischen Prose fortsetzt, er aber auch solche Bestrebungen hat, die auf die neuen Erfolge der sechzigsten Jahre hindeuten. So bildet das Lebenswerk von Imre Sarkadi einen Teil der Prozesse, die zur Ausgestaltung der heutigen modernen ungarischen Prose geführt haben.

II.

TANULMÁNYOK AZ OKTATÁS ÉS NEVELÉS KÉRDÉSEIRŐL

A PEDAGÓGUSKÉPZÉS HATÁSFOKÁNAK VIZSGÁLATA ÉS EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTÁSA

(A Ho Si Minh Tanárképző Főiskola hagyományos eredményességvizsgálatának hatása a tanárképző munkára.)

DR. ZOMBOR ZOLTÁN

(Közlésre érkezett: 1970. január 8.)*

Minden pedagógus komoly gondja, de egyben erkölcsi kötelessége is, hogy oktató és nevelő munkájának *közvetlen* hatásán túl, annak *közvetett,* távolabbi — esetleg már a *társadalmi* életben is ható — eredményeit megismerje, felmérje és értékelje. Izgalmas — vagy megnyugtató — ez már csak az önellenőrzés és saját pedagógiai munkájának folytatólagos, távlati tervezése szempontjából is.

Nálunk, a pedagógusképző intézmények oktatóinál ez a probléma jóval összetettebb, jelentősége is sokkal nagyobb, fontosabb. Azt kell ugyanis megvizsgálnunk, hogy hallgatóink a főiskolán szerzett *szaktudományi* és *elméleti* pedagógiai ismereteiknek, jártasságaiknak és készségeiknek alkotó jellegű *gyakorlati pedagógiai* alkalmazására mennyiben váltak éretté; tehát, hogy mint fiatal tanárok, hogyan állják meg helyüket: milyen pedagógusok és milyen közéleti emberek lettek.

Ugyanezeket a kérdéseket vetette fel a *Művelődésügyi Minisztérium* Pedagógusképző Osztálya is, amikor 1966-ban megvizsgálta az irányítása alá tartozó intézmények tevékenységét, pedagógusképző munkájának hatásfokát, s maguknak az intézményeknek is kötelességévé tette a saját munkájuk eredményességéről való alapos tájékozódást, sőt célfeladatul tűzte ki az eredményességvizsgálatok komplex tudományos módszereinek a kidolgozását is.

A mi intézményünk, a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola igazgatósága és oktatói kara az utóbbi néhány évben többféle eljárást tervezett és próbált ki erre vonatkozóan.

Midenekelőtt azt vizsgáltuk, hogy a környező megyékben elhelyezkedett tanítványaink milyen *kezdeti nehézségekkel* küzdenek, milyen pozitív és negatív vonások tapasztalhatók a munkájukban, s ezek közül melyek azok, amelyek a *mi főiskolai munkánk* eredményességére vagy

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató
Lektorálta: Miklósvári Sándor osztályvezető, Művelődésügyi Minisztérium

hiányosságaira vezethetők vissza, és melyek azok, amelyek a tanárképzés jelenlegi struktúrájából erednek.

A pontos és megbízható tájékozódás érdekében valamennyi érdekelt tényezőt megkérdeztük: a főiskolai szaktanszékeket, a környező megyék és járások művelődésügyi osztályvezetőit, szakfelügyelőit, az iskolák igazgatóit, sőt természetesen magukat az érdekelt egykori hallgatóinkat is.

Az írásbeli konkrét vizsgálatokon, felméréseken túl néhányszor csoportos személyes konzultációt, ankétot is szervezett a főiskola valamennyi „partnerével", sőt Borsod megyéből megkapta a kezdő tanárok *iskolai minősítését* is.

A komplex felmérések és visszajelzések adatainak elemzése során kiderült, hogy *a legjobban bevált módszer* a felügyeleti hatóságokkal és az igazgatókkal, valamint az érdekelt egykori hallgatókkal való rendszeres *személyes tanácskozás,* továbbá a velük való levelező kapcsolat megszervezése.

A kezdő pedagógusok főbb problémáinak számbavétele

Munkánk eredményességéről való tájékozódásunk során elsősorban azokra a kérdésekre kerestünk feleletet, amelyek arra adnak választ, hogy hallgatóink a pedagógus pályán a reájuk váró pedagógiai, iskolapolitikai és társadalmi feladataikat hogyan oldják meg. Pl.:

1. Mennyiben, milyen eredménnyel valósítják meg az *oktatási* reformtörvény irányelveit? Tehát:
   a) Össze tudják-e oktató-nevelő munkájukat kapcsolni az élettel, a gyakorlattal, a termeléssel?
   b) Milyen hatásfokkal emelik tanítványaik általános és szakmai műveltségének színvonalát?
   c) Milyen látható eredménnyel törekszenek arra, hogy a szocialista világnézet és erkölcs alapján jó hazafiakat, jellemes és törvénytisztelő állampolgárokat neveljenek, akik szeretik hazánkat, népünket, odaadással szolgálják a szocializmust, a békét, a népek testvériségének ügyét, építik a nép államát?
2. Mennyire ismerik és *alkalmazzák* az iskolareform-törvény dokumentumait, azaz
   a) a Tantervet és Utasításokat, a Nevelési tervet, a Rendtartást, a szaktárgyi útmutatókat, módszertani leveleket, folyóiratokat?
   b) Mennyiben élnek a kommunista tanári és emberi magatartás követelményei szerint?
   c) Szükségét érzik-e a szakmai és ideológiai önképzésnek, és milyen mértékben törekszenek erre, továbbá általános műveltségük öntevékeny fokozására?
3. Hogyan, milyen kötelességtudással, *hivatásszeretettel* és pontossággal látják el a tanári hivatással járó adminisztrációs teendőket (pl. tanmenetkészítés, óravázlatok készítése, szemléltetőeszközök előállítása, gyűjtése, anyakönyvi és osztálynaplók stb. helyes és pontos kezelése)?
4. Hogyan látják el *osztályfőnöki* nevelő és adminisztrációs teendőiket? Mi okoz nekik ebben nehézségeket (pl. a munkaterv elkészítése vagy a konkrét nevelőmunka megszervezése, az osztályukban tanító tanárok munkájának koordinálása, az úttörőrajjal való együttműködés, az úttörőmozgalom segítése, a szülők közösségének kialakítása és az együttes nevelőmunkára való megszervezése stb.)?
5. Milyen hivatástudattal és eredménnyel vesznek részt a *népművelő ismeretterjesztő* munkában?
6. Elegendő-e a *szaktárgyi felkészültségük,* milyen hiányosságok tapasztalhatók náluk?

7. Hogyan ítélik meg a felügyeleti szervek a fiatal tanárok *pedagógiai felkészültségét*, lélektani, neveléselméleti, didaktikai stb. tájékozottságát és a gyakorlati tanításokra való előkészítésüket?
8. Általában mely területen tapasztalnak a kezdő tanároknál
   a) előremutató, megnyugtató tényeket, és
   b) mely területen nyugtalanító hiányosságokat?

Az előzőkben felsorolt — önmagunknak is állandóan feltett — kérdésekre kapott információinkat minden esetben *megosztottuk a minisztérium illetékeseivel* is. Ezeket a minisztérium egybevetette a saját országos tapasztalataival. Így jöttek létre egymás után azok az intézkedések, amelyek jelentősen hozzájárultak a tanárképzés jelentősebb fogyatékosságainak megszüntetéséhez, színvonalának emeléséhez, gyakorlatiassá, életszerűvé tételéhez.

Elrendelte a minisztérium többek között a *gyakorlati kiképzés* idejének egy félévvel való előrehozatalát. A *vidéki gyakorlatok* időtartamát a harmadával növelte. Rendezte a *szakmódszertanok* oktatásának függőben levő kérdéseit; vizsgával zárja le a stúdiumot. Biztosította azt is, hogy a hallgatók számára a szükséges példányszámban rendelkezésre álljanak az *iskolareform-törvény dokumentumai* és a nevelőmunkát nagymértékben segítő tanári, osztályfőnöki kézikönyvek, reformtankönyvek stb. Döntő jelentőségű változást jelentettek azok az intézkedések is, amelyek az *úttörővezetésre* és az *osztályfőnöki* munkára való alapos elméleti és gyakorlati kiképzést biztosítják. Ezen túlmenően a minisztérium nagy összegeket utalt ki meghatározott célokra: a szaktanszékek, elsősorban a neveléstudományi és pszichológiai laboratóriumok felszerelésének kiegészítésére, korszerű, új audiovizuális oktatási eszközök beszerzésére stb.

A hiányosságok felszámolása érdekében tett minisztériumi és főiskolai intézkedések

Az elmúlt években végzett felméréseinkkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek adatai általában az *5—8 évvel ezelőtt végzett tanárokra vonatkoznak*, tehát azokra, akik 7—10 évvel ezelőtt voltak hallgatói főiskolánknak. Bár a szórványos elmarasztalások zöme is természetszerűen reájuk vonatkozik, mégis *egybevetettük adatainkat a jelenlegi helyzettel* is, és így törekedtünk egyrészt a minisztériumi rendelkezések alapján, másrészt öntevékenyen a tőlünk függő hiányosságok fokozatos megszüntetésére.

A reformdokumentumok megismertetése

Az említett jelzések jogosan kifogásolták, hogy különösen a régebben végzett kezdő pedagógusok egy része nem ismerte eléggé az *oktatási reformtörvény* alapvető *dokumentumait*. A reformtörvény általános *irányelveinek* szellemében végezték ugyan ők is oktató-nevelő munkájukat, de mégis határozottan megállapítható volt, hogy a Nevelési tervet,

a Tantervet, különösen annak utasításait vagy például a Rendtartást nem tanulmányozták kellő alapossággal.

Ez a kritika helytálló is volt.

A probléma főképpen onnan eredt, hogy a didaktikai előadások és szemináriumi gyakorlatok keretében erre a neveléstudományi tanszéknek a szűk időkeretben alig volt lehetősége, a szaktárgyi metodikák főiskolai oktatóinak pedig — vizsgakötelezettség híján — nem volt módjuk a számonkérésre. Mivel a jelölteknek ezekről a kérdésekről csak tanulmányaik befejezésekor, az *államvizsgán* kellett beszámolniuk, többségük úgy kezdte meg a IV. évfolyamon a tanítási gyakorlatait, hogy a hónapokkal előbb tanult anyagot *rendszeresen* nem ismételte át, mert hiszen vizsga vagy beszámolási kötelezettség *nem kényszerítette* erre...

Ezt a hibaforrást szünteti meg az a *miniszteri rendelkezés,* amely most már előírja, hogy *a jelölt a tanítási gyakorlatok megkezdése előtt vizsgát tegyen* a szaktárgyi metodikából, amelynek szerves része a reformdokumentumok ismerete. Miután — a jelzések alapján — ennek szükségességét magunk is beláttuk, a saját hatáskörünkben már a rendelkezés előtt is gondoskodtunk róla, hogy egyetlenegy hallgató se hagyhassa el főiskolánkat anélkül, hogy ne adna számot szaktárgya tantervi anyagának és utasítási részének ismeretéből. Hasonlóképpen gondoskodunk arról is, hogy legalább az *iskolaszervezettan* keretében megismerjék a Rendtartás legfontosabb fejezeteit.

Metodikai tanulmányaik és gyakorlati kiképzésük során viszont már nem csupán megismerik, hanem rendszeresen *használják* is az összes reformtankönyvet.

A korszerű oktatási eszközök és módszerek megismertetése és alkalmazása

Régebben végzett hallgatóink oktató-nevelő munkájával kapcsolatban *szórványosan* felmerült az a jogos kifogás is, hogy pedagógiai tudásuk *elméleti* jellegű, oktató-nevelő munkájukat pedig bizonyos fokú *konzervatívizmus* jellemzi. Nem ismerik eléggé a legújabb módszerjavító törekvéseket, az oktatási folyamat korszerűsítésére vonatkozó szakirodalmat, nem eléggé tájékozottak például a programozott oktatás elméleti és gyakorlati kérdéseiben. Általában a megszokott, járt utat, az egyszerű, szinte sablonos, receptszerű megoldásokat keresik és alkalmazzák.

A kritikát — amely, ismételjük, csupán a *hallgatók egy töredékére* vonatkozott — jogosnak tartjuk. A kifogásolt tények fő oka a nagyrészt teljesen elavult és koordinálatlan főiskolai jegyzetekre, másrészt főiskolai könyvtárunk néhány év előtti súlyos hiányosságaira vezethető vissza.

A hibák kiküszöbölése érdekében a *minisztérium* a maga részéről már eleve *intézkedett:* valamennyi pszichológiai és pedagógiai stúdiumhoz — beleértve a szakmódszertanokat is — korszerű, *új tankönyveket* írat, amelyeket tartalom, terminológia, módszer és szerkesztési elvek tekintetében összehangoltat.

Az új tankönyvek megjelenéséig azonban mi magunk is biztosítottuk

a hibák kiküszöbölésének elemi feltételeit: a főiskolai nagykönyvtár számára megvásároltuk mindazokat a műveket, amelyekből a hallgatók az új tankönyvek és jegyzetek megjelenéséig megfelelő tanári irányítás mellett tanulmányozhatják a korszerűsítésre vonatkozó gazdag, modern szakirodalmat.

A hallgatók már a II. éves neveléselméleti és didaktikai szemináriumokon saját kezükbe véve *közvetlenül* is megismerik ezeket a tanulmányokat, másrészt a szemináriumokhoz csatlakozó gyakorlóiskolai *bemutató tanításokon* közvetlenül is *látják és tanulmányozzák* a korszerű nevelési és oktatási módszereket. A szakmódszertani órák és gyakorlatok keretében pedig *maguk is megpróbálkoznak* programok, feladatlapok, csoportfoglalkozási tervek készítésével. Mindezek betetőzéseképpen a IV. évfolyam második felében a vidéki gyakorlat után a pedagógiai szemináriumon megtörténik minden korszerűsítési törekvés végső áttekintése, értékelése.

A neveléstudományi tanszékkel koordináltan a *gyakorlóiskola* is folyamatosan figyelembe veszi a jelzéseket: a II. éves hallgatók neveléselméleti és didaktikai előadásaihoz és szemináriumaihoz csatlakozó *bemutató tanítások* rendjét például évről évre úgy állítja össze, hogy a hallgatók előtt valamennyi (hagyományos és korszerű) módszer, eszköz, óratípus bemutatására sor kerüljön, beleértve az iskolarádió és az iskolatelevízió adásainak felhasználását is.

Vezető tanáraink azt is szorgalmazzák, hogy a IV. éves hallgatók tanítási gyakorlataikon maguk is kipróbálják és gyakorolják a *korszerű* oktatási eszközöket, és módszeres eljárásokat. Ezenkívül különös gondjuk van arra is, hogy a jelöltek rászokjanak a reformdokumentumok, elsősorban a Nevelési terv, továbbá a Tanterv és Utasítások, valamint a Rendtartás állandó *felhasználására*. Az iskolai életre való alaposabb előkészítés érdekében szervezetten tanulmányozzák a gyakorlóiskola házirendjét, a munkaterveket, *az iskolai adminisztrációt* és dokumentációt, a tanulókról készített osztályfőnöki feljegyzéseket stb.

Néhány jelzés utalt ugyanis arra, hogy a kezdő tanárok nem ismerik elég alaposan az iskolai dokumentációval kapcsolatos feladatokat, sokszor hibásan, felületesen töltik ki a különböző nyomtatványok rovatait és *húzódoznak az adminisztrációtól.*

Bár véleményünk szerint az adminisztrációs munkára való előkészítés nem tekinthető szorosan vett tanárképzési feladatnak, mégis egyrészt az iskolaszervezettani előadások keretében, másrészt pedig a tanítási gyakorlaton alkalmat találunk arra, hogy a dokumentáció, az anyakönyvek, előmeneteli és osztályozó naplók stb. vezetésének pontosságára felhívjuk hallgatóink figyelmét. A szakmetodikák tanárai pedig a gyakorlóiskolai vezető tanárokkal együtt a munkaterv-, tanmenet- és óravázlat-készítés technikájába is bevezetik őket.

A gyakorlati életre való jobb előkészítést a neveléstudományi tanszék azzal is igyekszik biztosítani, hogy *vidéki gyakorlatra* — a megyei művelődési osztályokkal egyetértésben — csak *kiváló vezető tanárokhoz*

bocsát jelölteket. Ezenkívül mind a vidéki vezető tanárok, mind a jelöltek számára olyan időszerű és *korszerű* feladatokat, megfigyelési szempontokat ad, amelyek a gyakorlatok optimális kihasználtságát eredményezik.

A hallgatók előkészítése az ifjúsági mozgalmi és az osztályfőnöki nevelőmunkára

A legtöbb *jogos régebbi kifogás* hallgatóinknak az *osztályfőnöki* és *ifjúsági mozgalmi* munkára való előkészítésével kapcsolatban hangzott el.

Mivel ez nemcsak helyi, hanem országos probléma volt, sőt a legutóbbi (IX.) pártkongresszus is foglalkozott vele, ezért *a Művelődésügyi Minisztérium Pedagógusképző Osztálya soron kívül rendezte ezt a kérdést:* 1967. szeptember 13-án kelt 58 635 67. IX. sz. rendelete az eddigi nevelési, illetve úttörőmozgalmi gyakorlatokkal koordináltan, de a jelenlegi óratervi keretben, a IV. félévben heti 2 órában biztosítja az osztályfőnöki ismeretek elméleti és gyakorlati elsajátítását.

A rendelkezés meghatározza mind az *elméleti* anyag programját (tantervét), mind az általános iskolákban és a szemináriumokon elvégzendő *gyakorlati* feladatokat. Ezenfelül a főiskolák egységes szellemű eljárásának biztosítása érdekében kijelöli a felhasználandó dokumentumokat, forrásműveket is. Végül külön mellékletben szabályozza az osztályfőnöki ismeretek elméleti anyagának részletes tematikáját. (L. 58 838/1967. IX. sz. r.)

A minisztériumi rendelkezések végrehajtása, az előírt elméleti anyag megismertetése kezdetben meglehetősen sok gyakorlati problémát vetett fel.

A legfőbb nehézség mindenekelőtt az volt, hogy az ún. reformdokumentumok akkor még nem álltak elegendő példányban a hallgatók rendelkezésére.

A másik nehézséget az okozta, hogy mivel az osztályfőnöki tevékenység komplex tanulmányozását célzó munka közvetlen irányításával és helyi szervezésével az egyetlen gyakorlóiskolánkat tovább terhelni nem lehetett, külső segítséget kellett kérni az Egri Városi Tanács V. B. Művelődési Osztályától: engedélyezze, hogy Eger 12 általános iskolájába a legjobb osztályfőnökökhöz hallgatókat osszunk be a félév tartamára. Ez azonban — bár az osztályfőnökök és igazgatóik is lelkesen vállalták a munkát — újabb problémákat vetett fel.

A széles körű szervező munkára *fizetett* gyakorlatvezetői segítséget — megfelelő keret hiányában — nem kaphattunk (az osztályfőnökök is minden díjazás nélkül látták és látják el a munkát). Ezért — kényszerhelyzetünkben — az iskolákkal és az érdekelt osztályfőnökökkel való állandó és rendszeres kapcsolat megszervezése és fenntartása érdekében az erre önként vállalkozó hallgatókból *aktívahálózatot* szerveztünk. Ezek az aktívák — hallgatótársaikkal együtt — rövid idő alatt otthonosan és *öntevékenyen* mozogtak mind az igazgatói irodákban, mind a tanári szobákban, mind a gyermekek között.

Munkafüzet a hallgatók szemináriumi tevékenységéhez

A neveléstudományi tanszéknek az volt az álláspontja, hogy a miniszteri rendelkezés optimális végrehajtása érdekében a hallgatók számára olyan konkrét feladatokat kell kijelölni, amelyek mindenképpen *végrehajthatók,* de egyben minimális adminisztrációval *ellenőrizhetők* is.

Erre a célra *dr. Király Gyula* főiskolai adjunktus *munkafüzetet* szerkesztett, amelyet sokszorosítva minden hallgató kellő időben megkapott. Ebbe a hallgatónak be kellett jegyeznie, hogy melyik általános iskola melyik osztályfőnökéhez kapott beosztást, majd fel kellett sorolnia a meghatározott, részben határidős egyéni feladatokat és a külön megbizatás alapján végzendő munkáját, hogy jól át lehessen azt tekinteni az értékeléskor.

A munkafüzet kiemelhető *munkalapokat* tartalmaz. Minden feladat számára kettőt, hogy az indigóval készített másodpéldányt a feladat elkészítése után a hallgató a szakcsoportfelelősnek 48 órán belül átadhassa. Ezt az évfolyamfelelős a tanszéken gyűjti és rendszerezve tárolja. Az eredeti példányokat mindenki a munkafüzetében őrzi, hogy a gyűjtött tapasztalati anyagot a szemináriumokon felhasználhassa, továbbá, hogy a félévi gyakorlati jegy megállapításakor és majd az államvizsgán is bemutathassa.

A feladatokat *dr. Király Gyula* a miniszteri rendelkezések alapján állította össze. Munkafüzetében az alábbi módon sorolta fel és részletezte azokat.

1. feladat — Családlátogatás

Együtt történik az osztályfőnökkel. Választani kell egyet az alábbi típusok közül: „nagyon jó", „problémátlan", „hátrányos helyzetű", „veszélyeztetett" gyermekek családjai.

Szempontok:
(az elméleti ismeretek figyelembevételével)

a) Személyi adatok: A családlátogatás spontán szükségessége: a szülőkkel konkrétan megbeszélendő téma.
b) A megismert környezet és annak hatásai a gyermekre: a látogatás eseményeinek rövid leírása.
c) Észrevételek a témával, a család viselkedésével, az osztályfőnök magatartásával kapcsolatban (hangnem, gondolatvezetés stb.).
d) Mennyiben vitte előbbre a családlátogatás az adott probléma megoldásának ügyét?
e) Az osztály és az osztályfőnök munkájának eddigi ismerete alapján észrevételeim az osztályfőnök és a szülők kapcsolatáról.
f) Egyéb észrevételek; megjegyzések.

2. feladat — Osztályfőnöki óra tartása

a) Az óravázlatot — az előadás, jegyzet és a szemináriumi megbeszélés figyelembevételével — az osztályfőnök tanácsai szerint kell elkészíteni. Nem formális *tervezet* kell, hanem az órán használható vázlat.
b) Az óra után az osztályfőnökkel együtt elemezni kell az órát tartalmi és módszertani szempontból.
c) A vázlatra rá kell vezetni a hallgató önbírálatát, az osztályfőnök részletes értékelését és az osztályzatot.

3. feladat — Részvétel szülői munkaközösségi értekezleten

a) Időpont, hely, téma.
b) Az értekezlet leírása. Az osztályfőnök (előadó) beszédének tartalma, vázlata, stílusa, színvonala. A szülők aktivitása. Az értekezlet eredményessége, hatása.
c) Egyéb megfigyelések, elképzelések, megjegyzések.

4. feladat — Fegyelmi eset elemzése

Ha van időszerű eset: részt kell venni annak lefolytatásában, tárgyalásában, és feljegyzéseket kell készíteni róla.

Ha nincs: úgy régebbi fegyelmi jegyzőkönyv(ek) alapján kell legalább egy elemzést elvégezni.

A feljegyzések szerkesztése, gondolatkörei:
a) a tényállás, a fegyelmi vétség, a körülmények;
b) a vizsgálat módszereinek elemzése;
c) a döntés elemzése a gyermek további fejlődése, vagy más, ezzel összefüggő pedagógiai szempontból;
d) egyéb észrevételek.

5. feladat — Szemináriumi referátum

a) A szemináriumokon az előadások elméleti anyagának nyomon követése történik oly módon, hogy az adott iskola gyakorlatát az elméleti anyag tükrében elemezzük.
b) A gyakorlatban szerzett tapasztalatait a szemináriumi csoport kollektív munkával gyűjti, s az így gyűjtött adatok felhasználásával készül az elemző referátum, amelyet egy vagy több hallgató dolgoz fel és tart meg.
Referátumot a félév folyamán minden hallgató tart.
c) A mindenkori referátum készítője tehát
— a referáló társaival együtt részt vesz az oktató által tartott konzultáción;
— összeszedi a szemináriumi csoport tagjaitól a csoportmunkában kapott feladatokról készített feljegyzéseket;
— a konzultáció értelmében elkészíti referátumát, és előadja a szemináriumon;
— a feladatlapon rögzíti a szemináriumon a referátumával kapcsolatban elhangzott megjegyzéseket, egyéni észrevételeit;
— a referátum teljes anyagát, valamint a csoportmunka feljegyzéseit neki átadó hallgatók névsorát a feljegyzésekkel és saját feladatlapjával együtt átadja a szemináriumvezető főiskolai oktatónak.

6. feladat — Csoportmunkában való részvétel

(Anyaggyűjtés a szemináriumi referátumokhoz) — 1—5. feladat —

a) Az adatok gyűjtése előtt alaposan át kell nézni az azokkal kapcsolatos elméleti anyagot, irodalmat.
b) A gyűjtött adatokat a megbeszélt határidőre kell a referátum készítőjének átadni.
c) A munkalapra csak a gyűjtött témát kell feljegyezni; az adatokról összeállított feljegyzéseket külön lapon kell odaadni annak a hallgatónak, aki a szemináriumi előadást tartja.

7. feladat — Zárthelyi dolgozat

A félév folyamán *egy alkalommal* néhány kérdésre adott válasz formájában minden hallgató tanúságot tesz az osztályfőnöki munkában való jártasságát illetően.

E kis dolgozat megírása külön feladatlapon történik.

8. feladat — Évfolyamdolgozat

a) Témaválasztás és a dolgozatról való egyéni konzultáció még februárban.
b) A munkafüzetben rögzítendő: az elkészített évfolyamdolgozat rövid vázlata és a szerző saját értékelése.

c) A dolgozat elkészítendő két példányban. Az egyik példány a tanári értékelés után visszakerül tulajdonosához.
d) Beadási határidő: május 1. napja.

9. feladat — Egyéb feljegyzések

1. Külön megbízatások minden esetben önkéntes vállalás, illetve a szakcsoport megbízása alapján végezhetők.
2. Ugyancsak külön értékeli a szemináriumvezető az egyéni ötleteket, az önállóan kezdeményezett munkákat is.
Végrehajtásuk előtt azonban konzultáció ajánlatos.

A gyakorlatok jelentősége a hivatásra nevelés szempontjából

A munkafüzet első négy feladata — mint látjuk — az iskolai élet problémáinak kellős közepébe kényszeríti bele hallgatóinkat.

A felügyeleti szervektől és volt hallgatóinktól is tudtuk, hogy a *kezdő* pedagógusok némelyikének mennyi kínos nehézséget okoz például az első szülői értekezleteken való szereplés, vagy a szülőkkel a kapcsolat felvétele. Azt is tudjuk, hogy a kezdőnek milyen nehéz dolog a családlátogatáskor az iskolával szemben közömbös vagy éppen ellenséges érzületű és magatartású szülővel való beszélgetés elindítása.

Ennek kiküszöbölésére nagyon jó alkalmat szereznek és jó példát láthatnak, amikor az osztályfőnökkel együtt látogatnak meg egy-egy szülőt, vagy amikor részt vesznek az osztály szülői értekezletén. Egyik esetben sem lehetnek a jelenetnek passzív szemlélői, mert előzetesen nekik is fel kell készülniük a maguk megfigyelési szempontjai szerint, és nagyon meg kell figyelniük mindent ahhoz, hogy a beszámoló konkrét legyen, és a megfelelő dokumentumok ismeretéről is bizonyítékot szolgáltasson.

A miniszteri rendelet megkívánja, hogy lehetőleg maguk a hallgatók is tartsanak a szülők számára pedagógiai tárgyú előadást (szemináriumi csoportonként legalább két hallgató), amit meg kell vitatni és értékelni. Mivel ez — többek között — *szervezési* nehézségeket is okozott volna, eltekintettünk tőle, s helyette — a minisztérium engedélyével — bevezettük, hogy ilyen, a szülők pedagógiai kultúrájának emelését célzó előadást a neveléselméleti, didaktikai és népművelési szemináriumokon készítsenek, mégpedig félévenként egyet-egyet. Ezt mutassák be a szemináriumokon, és elemezzék is.

A gyakorlati feladatokkal kapcsolatban vitát váltott ki, hogy hallgatóinknak *osztályfőnöki* óra tartását is javasoltuk. Tulajdonképpen ezt tekintettük gyakorlati tevékenységük *betetőzésének,* legvégső és legigényesebb feladatának, amire csak akkor kell vállalkozniuk, amikor a szakvezető osztályfőnökükkel erre az időt *megérettnek* tartják, amikor az osztállyal, az úttörőrajjal alaposan megismerkednek és „megbarátkoznak".

Hallgatóink *hivatástudatát,* ambícióját erőteljesen növelte, a nevelői pálya és az osztályfőnöki nevelőmunka iránti érdeklődését nagymértékben felkeltette ez a rendkívüli feladat. Nagy gonddal tanulmányozták az osztályfőnöki órákkal kapcsolatos szakirodalmat, a neveléselméletnek a

közösségi nevelésre vonatkozó fejezeteit, az oktatási folyamat korszerűsítésére vonatkozó elképzeléseket. Szabad idejükben többször is ellátogattak osztályfőnöki órákra, tanácskoztak az osztályfőnökkel, a neveléstudományi tanszék tagjaival, szemináriumi csoporttársaikkal. Meghallgatták tapasztalataikat, tanulmányozták óravázlataikat, sűrűbben részt vettek az úttörőraj foglalkozásain stb. Végül pedig heteken át szorgalmasan gyűjtötték az „anyagot", irodalmi forrásszemelvényeket, szemléltetőeszközöket, magnószalagokat, filmeket stb., amelyeket az órájukon bemutatni szándékoztak. Még a *didaktika* tanulására is kedvező hatással volt ez a lázas készülődés, mert hiszen rájöttek, hogy félig-meddig tanítási óráról van szó.

Az osztályfőnöki óra metodikájával kapcsolatban egyébként azt tanácsoltuk nekik, hogy annak beszélgetés jelleget adjanak. Ezért olyasféle témákat válasszanak, mint például a szabad idő helyes felhasználása, a kedvelt játékok és szórakozások, a napirend, a szép tanterem, a személyi higiénia kérdései, az alkoholfogyasztás és dohányzás ártalmai, a helyes viselkedés, a közlekedési szabályok, az úttörőélet szépségei, a táborozások, közös kirándulások együttes élményei, a rádióhallgatás, televíziónézés stb. Ennek ellenére szívesen vállalkoztak komoly „kötött" *etikai* témákra is, amelyeket megfelelő alapos előkészület után *meglepően színvonalasan* oldottak meg.

A munkafüzethez tartozó feladatlapok

Az előzőkben már ismertetett munkafüzethez külön sokszorosított mellékletet is kapott minden hallgató. Ebben a saját maguk és a közös szemináriumi foglalkozások számára végzendő anyaggyűjtéshez kapnak kézzelfogható, pontos tájékoztatást arra nézve, hogy az iskolákban az igazgatók és az osztályfőnökök segítségével témánként milyen anyagot és hogyan gyűjtsenek. Idézzük:

I. szeminárium

Téma: az osztályfőnöki dokumentumok felhasználása az egri ..... sz. ált. iskolában.

1. A napi sajtóval kapcsolatban. Milyen folyóiratok járnak az iskolába? Kezelésük módja, rendszere. Milyen folyóiratok járnak a nevelőknek; ki, hogyan tudja hasznosítani ezeket munkájában?
2. A Rendtartás példányszáma, helye, használati módja, ismertsége.
3. A Tanterv és Utasítás használata a nevelők, osztályfőnökök tapasztalatai szerint.
4. Milyen egyéb, az osztályfőnöki munkával kapcsolatos irodalom található az iskolában? Annak felhasználása. (Szakkönyvek.)
5. A Nevelési terv elméleti és gyakorlati felhasználása a kartársak véleményei alapján.
6. A felügyeleti szervek (MüM, megyei, városi szervek) és az osztályfőnöki munkaközösség által kiadott dokumentumok tartalma, felhasználásának módja.
7. Az iskola igazgatója által hozott intézkedések, az iskolai osztályfőnöki munkaközösség határozatai; azoknak végrehajtása — a nevelőkkel folytatott interjúk, beszélgetések alapján.

II. szeminárium

Téma: Az osztályfőnöki órák tartalmi és módszertani problémái.

1. Feljegyzések az osztályfőnöki órákon végzett egyéni hospitálásokról.
2. Az osztályfőnöki tanmenetek készítésének módjai; a témák forrásai, a Nevelési terv, valamint a Tanterv és Utasítás felhasználásának szokásai, módszerei; a tanmenetek rovatai; a tanmenet összevetése a raj munkatervével. Az alkalmazott szemléltetések típusai, módszerei. A gyermekek aktivizálására tervezett módszerek, megoldási formák.
3. Az óravázlatok (fontos minél többet áttanulmányozni!) készítési módszerei, tartalma, használati módja.
4. A gyermekek véleménye. Pl. miért szeretik az osztályfőnöki órákat? Miket tanultak az osztályfőnöki órákon? Ki, mivel készült már az osztályfőnöki órára? (Mondja el!)
5. Az osztályfőnöki órák legfőbb gyakorlati problémái, a nevelők véleménye alapján.

III. szeminárium

Téma: Az osztályfőnök kapcsolata a nevelés különböző tényezőivel.

1. Az osztályfőnök legfontosabb problémái a következőkkel kapcsolatban: úttörőraj, őrsök, ifivezetők stb., napközi otthon, kultúrház, SZMK, sportszervek, sportkör, szakkörök, énekkar.
2. Az osztályok SZMK munkaterveinek elemzése.
3. A rajok munkaterveinek elemzése.
4. Interjú az osztály SZMK elnökével. Pl.: Hogyan ismeri az osztály legfontosabb problémáit? Miben tud az SZMK segíteni, hogyan akar közreműködni? Jelenleg milyen problémák foglalkoztatják az SZMK-t? Hogyan tudják a szülőket a legfontosabb feladatok elvégzésére mozgósítani? Hogyan tartják a kapcsolatot az osztályfőnökkel? Esetleg gyűjtés arról, hogyan segíti az SZMK a raj munkáját.
5. A napközi otthon vezetőjének gyakorlati problémái a különböző osztályok tanulóival kapcsolatban.
6. A csoportvezető hogyan látja a raj és az osztály munkájának az összefüggéseit? Hogyan tükröződik az osztályfőnök munkája a csapat (rajok) életében? Milyen konkrét problémák és megoldási formák vannak ezzel kapcsolatban?

IV. szeminárium

Téma: A közösségi nevelés problémái.

1. Interjú az osztályfőnökkel. Mióta vezeti osztályát? Hogyan lehet bizonyos fejlődési szakaszokat megállapítani osztálya közösségi fejlődésében? Főbb egyéni és közösségi vonatkozású konfliktusok (esetelemzések) osztályában. Jelenlegi véleménye osztályáról, mint gyermekközösségről.
2. Interjú az őrsvezetőkkel. Az őrs alakulása, egyetértés az őrsben. Milyen vezetési gondjai vannak? Hogyan tervezi a foglalkozásokat? Milyen segítséget kap az osztályfőnöktől, jelenleg miben vár segítséget? (Minél több esetelemzést!)
3. Az osztály és a raj dokumentumainak átnézése. A rajnapló, tanári feljegyzések, őrsi naplók, egyéb dokumentumok (jelentések stb.). Az egészből az osztály közösségi fejlődésével kapcsolatban leszűrhető következtetések.
4. Interjú az osztályban tanító szaktanárokkal. Az osztályközösség értékelése. Saját tevékenysége az osztály közösségi nevelésében. Jelenlegi tennivalók (véleménye szerint).
5. Interjú az igazgatóval vagy igazgatóhelyettessel az osztály közösségi életéről, értékeléséről.

V. szeminárium

Téma: A közösségek és a tanulók jellemzésének problémái.

1. Interjú az osztályfőnökkel. Milyen fő gondok, problémák vannak a tanulók jellemnevelésével kapcsolatban? (Esetelemzések, leírások.)
2. Ellenőrzőkönyvi bejegyzés-típusok gyűjtése, elemzése. (Osztályonként.)

3. A tanulókról készített jellemzések elemzése. Szerkezetük, főbb gondolatköreik, az adatgyűjtések módszerei, adminisztrációja.
4. A különböző adatgyűjtő módszerek, eszközök elemzése. (Osztályfőnöki füzetek, feljegyzések stb. típusai.)

VI. szeminárium

Téma: A pályaválasztás problémái.

1. A gyermekek megkérdezése alapján osztálytérkép készítése arról: a) milyen pályákra készülnek a gyermekek, b) a 8. osztály után hol folytatják tanulmányaikat? Közvetlen teendőik? (Miért, mi a motívum, hogyan képzelik stb?)
2. Az osztályfőnök
   a) véleménye a gyermekeknek a választott pályára való alkalmasságával kapcsolatban,
   b) elvi és gyakorlati problémái, konkrét teendői a 8. osztályosok pályaválasztásával és pályairányításával kapcsolatban.
3. Tájékozódás a szülők (SZMK) körében.
   a) A körzet jellege (foglalkozás és általános műveltség szerint).
   b) Milyen foglalkozási ágak, pályák szerepelnek főleg a körzet érdeklődésének középpontjában?
4. Központi és igazgatói intézkedések, rendelkezések a pályairányítással kapcsolatban.
5. A pályaválasztással és irányítással kapcsolatos irodalom áttekintése.
6. Az úttörőraj, valamint az őrsök pályairányításával kapcsolatos tevékenysége.

VII. szeminárium

Téma:

a) A szexuális nevelés problémái.
b) A gyermekvédelem kérdései.

Esetelemzések:

1. az osztályfőnökkel (jelenlegi és régebbi osztályában),
2. az iskolaorvossal,
3. szülőkkel.
4. Amennyiben néhány gyermekkel a kialakult megértő viszony megengedi: gyermekekkel való beszélgetés alapján.

Az iskolában megfigyelhető főbb általános jelenségek (biológiai, erkölcsi, divat stb.) vonatkozásában. A szexuális nevelés leginkább alkalmazott formái, módszerei.

b) A Gyermek- és Ifjúságvédelmi Intézet kiadványainak áttekintése, főbb intézkedéseinek feljegyzése, az iskolában ezzel kapcsolatban hozott esetleges intézkedések.
   Túlkoros gyermekek problémái az osztályközösségben.
   Veszélyeztetett és nehezen nevelhető gyermekek az osztályban.
   Hátrányos helyzetben levő gyermekek az osztályban.

1. Konkrét esetelemzések,
2. osztályfőnöki gondok, pedagógiai megoldások,
3. az SZMK ezekkel kapcsolatos munkái,
4. az úttörőraj ezekkel kapcsolatos teendői.

Az előzők során ismertetett feladatok tehát — mint látjuk — szinte rákényszerítik a hallgatókat arra, hogy az iskolai életnek az osztályfőnöki munkával összefüggő *valamennyi* kérdését *részleteiben is* alaposan megismerjék. Az adatok összegyűjtése során betekintést nyertek az iskolának még a „kulisszatitkaiba" is. A feladatlapokon olyan „kényes" kérdések is szerepeltek, mint pl. a folyóiratok, a Tanterv és Utasítások, Nevelési terv felhasználása, a tanmenet és az óravázlat, az osztályfőnöki munkaterv, az úttörőmunka problémái. Ezek első tekintetre elgondolkoztatták az iskola illetékeseit. Mivel azonban a kiemelkedő munkát végző osztály-

főnökökhöz osztották be hallgatóinkat az igazgatók, azért ők (akiknek tehát volt mivel akár „dicsekedniük" is) szívesen mutatták meg, adták át tanulmányozás céljából írásos dokumentumaikat (tanmeneteiket, munkatervüket, a tanulókról készített feljegyzéseket stb.).

Az iskolák és a felügyeleti szervek segítsége

Az igazgatók többsége örömmel fogadta hallgatóinkat. Nemcsak azért, mert — mint ezt hangoztatták is — megtisztelő kötelességüknek tartják, hogy a tanárképzést aktívan segítsék, hanem azért is, mert ez tantestületüket is mintegy rákényszeríti az alaposabb önképzésre, az igényesebb munkára, továbbá arra, hogy még a legjobban felkészült tanárok is újra áttanulmányozzák, felfrissítsék mindazokat a tudnivalókat, amelyeket az oktatási reform dokumentumai javasolnak vagy előírnak.

Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy Egerben jó munkatársakra találtunk. Nélkülözhetetlen segítséget jelentett a felügyeleti szervek, az igazgatók részéről nyújtott messzemenő támogatás, mindenekelőtt pedig az osztályfőnökök hivatástudattal, szakértelemmel és megértő segítőkészséggel, sőt szeretettel való hozzáállása ehhez a munkához.

A hallgatóink számára tartott foglalkozásokon, bemutató osztályfőnöki órákon — különösen az első időkben — az igazgatók csaknem kivétel nélkül mindig jelen voltak éppen úgy, mint mindazok a testületi tagok, akik arra az időre szabaddá tudták tenni magukat. Az órák elemzésében igen aktívan vettek részt, sőt egyre többen kérték, hogy a főiskolai szemináriumi foglalkozásokon is jelen lehessenek.

*

Ez a miniszteri rendelkezés is tehát jelentős lépéssel előrevitte a tanárképzést: döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy a főiskolákról ezután kikerülő fiatal pedagógusok osztályfőnöki nevelőmunkája színvonalasabb legyen.

Végeredményben erősítette a tanárképzés területén az *iskolaközpontú,* ezen belül pedig a *nevelésközpontú* szemléletet. De szerencsés olyan vonatkozásban is, ami általában már *a felsőfokú oktatás metodikáját illetően is előremutat:* az elméleti előadások primátusa helyett a szemináriumi foglalkozásokon is jelen lehessenek.

A főiskolai Nevelésmódszertani Kabinet létrehozása

Az osztályfőnöki munkára való előkészítés a hivatásra nevelést egyéb vonatkozásban is előrelendítette és elmélyítette.

Magától értetődően csatlakoztattuk ezt pl. hallgatóinknak az ifjúsági mozgalmi (úttörő) vezetői kiképzéséhez; így a kettő nemcsak egymás mellé került, hanem szerves *egységgé* fejlődött. Még a feladatlapokat és a munkafüzeteket ellenőrző aktívákat is egyesíteni lehetett.

Ebből a meghatározott, viszonylag egyszerű és igen fontos feladatra

egyesült kis csoportból mindjárt kezdetben igen jó szellemű, 10—12 hallgatóból álló kollektíva jött létre, amely az érdeklődés fokozódásával párhuzamosan egyre bővült. Az 1968—69. tanévben már mintegy 40 főre szaporodott az aktivisták száma, 1969—70-ben pedig 60-ra bővült.

Már kezdetben is felmerült az az igény, hogy — mivel a főiskolai könyvtár nagyrészt elavult osztályfőnöki és ifjúsági mozgalmi anyagot tartalmaz — valahogyan a magunk erejéből mégis gondoskodjunk a szükséges anyagról. Így vetődött fel annak az ötlete, hogy ezeket a hallgatók egykori iskolájuktól, ifjúsági szervezeteiktől szerezzék meg, és helyezzék a tanszéken letétbe, vagy ajándékozzák a főiskolánknak. Így hozták létre az *ifjúsági mozgalmi könyvtárat*, amely ma már jelentős mennyiségű és egyre bővülő, jól használható szakirodalmi anyaggal segíti a szemináriumi gyakorlatra készülő hallgatókat.

A közösségi élet és a felelősségteljes pedagógiai, mozgalmi munka igénye hozta létre ugyanazon közösségen belül azt az újabb kollektívát, amelynek tagjai felváltva *ügyeletes szolgálatot* tartanak, s tanácsaikkal, tapasztalataik átadásával, könyvekkel stb. segítik azokat, akiknek a gyakorlati munkában valami nehézségük, problémájuk akad.

A nagy közösségen belül újabban létrejött egy harmadik aktív csoport, amely bekapcsolódott a „Forradalom lángjai" országos akcióba is. Ennek keretében olyan *„múzeumi" anyag* összegyűjtését kezdte el, amely a félévszázados kommunista ifjúsági mozgalom fennmaradt tárgyi emlékeit fogja tanulságosan demonstrálni.

A szocialista közösségi nevelés egyik legfőbb *feladata*, de egyben kézzelfogható *eredménye* is, ha a pedagógus köré csoportosuló, egyre bővülő, megbízható réteg *öntevékennyé* válik, hogy odáig fejlődik, hogy közösségi céljait, feladatait önállóan tervezi, szervezi, hajtja végre, elemzi és értékeli.

Nos, ez a kis közösség is eljutott idáig: az önként, lelkesedéssel és hivatástudattal vállalt feladatok végrehajtását becsületügyüknek tekintik, s a felmerült problémák megoldásához gazdag invencióval alakítottak mindig újabb és újabb önálló és öntevékeny munkacsoportokat.

A szocialista közösség fogalmának lényeges tartalmi jegye az is, hogy *beilleszkedik a társadalmi közösségek rendszerébe*. A szaktanár nevelőmunkájának egyik bizonyítéka, hogy ez a meghatározott szemináriumi feladat megoldására létrehozott kis csoport is helyet kért magának főiskolánk KISZ-szervezetében. A neveléstudományi tanszéket tehát egyik hivatalos állami feladatának végrehajtásában teljes *mozgalmi felelősséggel* és odaadással segíti.

Ez a közösség más vonatkozásban is igazolja életképességét: a *fejlődésben*. Abban, hogy — mint látjuk — állandóan új feladatokat keres és talál is magának. Szűk körűnek találta az elnevezést is, ezért azt kérte, hogy közös megegyezéssel változtassuk meg. Így alakult át *Nevelésmódszertani Kabinetté*.

A kabinet törzsgárdája jelentős segítséget nyújtott tanszékünknek abban is, hogy vezetőjét, *dr. Király Gyula* főiskolai adjunktust az úttörő- és osztályfőnöki munkára előkészítő tevékenységében messzemenően segítette: nagy szerepe volt pl. a II. éves hallgatók nyár végi felsőtárkányi egyhetes úttörővezető-képző táborának sikeres szervezésében. A nyári szünet utolsó hetében rendezett táborba ugyanis nem minden hallgató érkezett egyforma örömmel: volt, aki szünidejének megrövidítését vélte, de a második naptól kezdve a tábori életben már lelkesedéssel vett részt, és onnan úgy távozott, hogy megszerette az úttörőéletet. Hangulatos, vidám formák

között ott alaposan megismerték mindazokat a tennivalókat, amelyek az ifjúsági mozgalmi munkát nevelő hatású, vonzó foglalkozássá teszik. A Nevelésmódszertani Kabinet eddig végrehajtott, tehát *teljesített* programjából illusztrációképpen csupán néhányat idézünk. Ezek: az úttörő és osztályfőnöki gyakorlatokra készülő hallgatók folyamatos tárgyi és metodikai segítése, a kabinethez fordulók számára tanácsadás; a mozgalmi könyvtár anyagának folyamatos gyarapítása a patronált iskolák úttörőinek és az ország legkiválóbb csapatainak a gyűjtésbe való bevonásával; rendszeres könyvtári kölcsönző szolgálat, a mozgalmi múzeum anyagából időszakos kiállítások rendezése a nagy évfordulókra; diafilmek készítése Eger város úttörőcsapatainak megmozdulásairól; módszertani mozgófilmek készítése, fotokópiák készítése a múzeumi gyűjtemény számára ifjúsági mozgalmi tárgyi emlékekről, dokumentumokról; félévenként legalább egy közös kirándulás szervezése.

A hallgatók eszmei-politikai nevelése

A Művelődésügyi Minisztérium a négyéves kétszakos képzés bevezetése utáni első években végzett tájékozódása alapján megállapította, hogy ennek tanterve alapjaiban megfelelő. Szükséges azonban a főiskolai oktató-nevelő munka eszmei-politikai és szakmai-tudományos színvonalának állandó emelése; a pedagógusjelölteknek az élettel, a szocialista termelés gyakorlatával való szorosabb kapcsolata, illetve ennek biztosítása; továbbá a tanszékek, a párt- és KISZ-szervezetek együttműködésének fokozása.

Mindezen tennivalók egységes elvi irányítása érdekében a Művelődésügyi Minisztérium közreadta „A nevelőmunka helyzete és feladatai a pedagógusképző intézményekben" c. kötetet (Tankönyvkiadó, Bp., 1968.), amely elvi és gyakorlati szempontból jól áttekinthetően, a *lényegre* mutatva összegezte a szükséges és lehetséges tennivalókat. Ugyanebben az évben a minisztérium az *MM. 110.596 1968. sz. rendelkezésben felhívta valamennyi felsőoktatási intézmény vezetőségét,* hogy a nevelőmunka szervezetté és tudatossá tétele, eredményességének, hatásfokának megjavítása érdekében az intézmények oktatói, dolgozói és diákaktivistái bevonásával nevelési konferenciákat és szemináriumokat szervezzenek, és ezeken *dolgozzák ki közvetlen és perspektivikus nevelési programjaikat.*

Az így kialakított, intézményenként alaposan és sokoldalúan megvitatott egységes főiskolai nevelési munkatervek alapján készítették el a tanszékek, a főiskolai párt- és KISZ-szervezetek, világnézeti, nevelési és tudományos bizottságok, kollégiumok, könyvtárak stb. a maguk egy évre szóló, kísérleti jellegű koordinált nevelési munkaterveit. Ez a munka *önmagában is* a nevelés kérdései felé fordította az érdeklődést, és *egységes közvéleményt* alakított ki a szervezett és tervszerű nevelőmunka mellett.

A tanárképzés színvonalának emelését célzó minisztériumi intézkedések rendszerébe illeszkedik az a *tudományos ülésszak* is, amelyet a *tanárképző főiskolák fennállásának 20. évfordulója alkalmából* éppen nálunk, Egerben tartottak az ünneplő főiskolák. Ezen *a minisztérium Pedagógusképző Osztályának kívánságára* az általános iskolai tanárképzés pedagógiai problémáit — elsősorban az oktató-nevelő munka korszerűsítésének a kérdéseit — vitatták meg a jelenlevő delegációk.

Az előadók, korreferensek és felszólalók a tanárképzés és nevelés kérdésein túl *a főiskolai oktatás korszerűsítésének* időszerű és szükséges lehetőségeit és módozatait is részletesen feltárták.

Az elhangzottak alapján nálunk Egerben *is új lendületet* vett a főiskolai oktató- és nevelőmunka. Ennek külső feltételeit is biztosítják az immár befejezéshez közeledő építkezések. Így válik lehetővé, hogy a neveléstudományi tárgyak itt is megkapják az őket megillető szerepet, amelyet a tanárképzésben be kell tölteniük.

Ezzel kapcsolatban elsősorban arra gondolunk, amire bevezető előadásában *Miklósvári Sándor* is célzott: hogy ti. *a neveléstudományok elméletének és gyakorlatának az általános iskolai pedagógusképzésben „a legkorrektebb értelemben vett hegemóniát" kell biztosítani.* A neveléstudományi tanszékek Hamupipőke-szerepét tehát meg kell szüntetni. Ehhez azonban mindenekelőtt az szükséges, hogy a pedagógiai tárgyak oktatói gyakorlati eredményeikkel, oktató-nevelő munkájuk színvonalával, tehát *tényekkel* igazolják a nekik szánt és őket a pedagógusképzésben megillető szerepre való alkalmasságukat.

A szaktanszékek intenzívebb bekapcsolódása az általános iskolai pedagógia tudományos művelésébe

A tanárképző főiskolák munkájának szelleme a reform előtt nem minden vonatkozásban felelt meg az élet követelményeinek. A *tudományos* igények egyoldalú hangoztatása mellett itt-ott háttérbe szorult a *gyakorlati* tanárképzés igénye. Ezért a minisztérium 1967-ben a főiskolák igazgatóinak szambathelyi értekezletén hozott együttes határozata alapján kötelező érvényűvé tette az *iskolaközpontú* szemléletet, az általános iskolai pedagógusképzés egyedül helyes alapelvét.

Az oktatási reform egyik iránymutató tézise azt követeli, hogy szorosabbá kell tenni az iskolák kapcsolatát az élettel, a gyakorlattal, a termeléssel. Ettől az elvtől nem szakadhat el a tanárképzés sem: az élet, a társadalom sürgető igénye, hogy a leendő általános iskolai tanárt mindenekelőtt *ennek* a feladatnak a szolgálatára képezzük ki, tehát a magas fokú és igényes szaktudományi képzést az új követelményeknek megfelelő *tanárneveléssel* kell összhangba hozni.

Bár a mi egri főiskolánk számára *természetes* volt ez a feladat, a szombathelyi értekezlet határozatai mégis jelentős változást hoztak az oktatók tudományos kutatási terveinek fokozatos átszervezésében is. Nem feladatunk az igazgatóság és a Tudományos Bizottság ilyen irányú szervező tevékenységének ismertetése, mégis ki kell térnünk néhány utalással annak igazolására, hogy a minisztérium intencióinak megfelelően a szaktanszékek és a gyakorlóiskola oktatói milyen mértékben tértek át az iskolaközpontú tudományos kutatásra, az általános iskolai pedagógia művelésére. (Csak a legutóbbi két tanév adatait közöljük.)

Az *Állattani Tanszéken dr. Vajon Imre* adjunktus „Az állathatározásokkal kapcsolatos tapasztalatok a szakköri foglalkozásokon c. témán dolgozik. Ezzel igen komoly segítséget nyújt egyrészről a biológia szakos

hallgatóinknak, másrészt a már működő biológiatanároknak. Feladatlapokat, feladatlap-mintákat, példamegoldásokat dolgozott ki az állathatározásokhoz, amelyekkel mintegy az állathatározás algoritmusára vezeti rá az érdekelteket. E tárgykörben négy publikációja jelent meg a Biológia Tanítása c. folyóiratban.

Külön foglalkozik a biológiai terepgyakorlatok metodikai kérdéseivel is: erről a feleségével, *dr. Vajon Imrénével* együtt írt közös publikációja jelent meg a Felsőoktatási Szemlében. Ezenkívül szakköröket vezet (Ifjú Biológusok Köre, gyakorlóiskolai biológia szakkör), és a szakkörvezetés szaktárgyi és pedagógiai kérdéseit vizsgálja. Tapasztalatairól a Magyar Biológiai Társaság Didaktikai Szekciójának 1969. évi májusi ülésén beszámolt. Ez irányú tevékenységére a TIT biológiai szekciója is felfigyelt: tematikája alapján tervbe vette, hogy az országban másutt is szervez hasonló szakköröket.

A *Fizikai Tanszék* tagjai közül *Vidó Imre* adjunktus az új oktatási eszközök és módszerek kipróbálása, fejlesztése és demonstrálása érdekében heti 4 órában tanít fizikát a gyakorlóiskolában. Ezenkívül a tévés órák felhasználásának módszertanát tanulmányozza abból a célból, hogy a fizikaszakos hallgatók számára tartott módszertani előadásainak a gyakorlattal (a tanítási gyakorlattal) való összehangolása minél eredményesebb legyen. Erről szóló publikációja most készül.

A *Földrajzi Tanszéken dr. Köves József* főiskolai docens végez az oktatási folyamat és az oktatási módszerek korszerűsítését célzó, jelentős eredményeket dokumentáló módszertani kísérleteket a helybeli gyakorlóiskolában és a IV. sz. általános iskolában *Kálmán Miklósné* és *Révész Márta* vezető tanárok bevonásával. A feladatlapokkal és munkafüzetekkel végzett kísérleteinek eredményeit folyamatosan publikálja a Földrajztanítás és a Módszertani Közlemények c. folyóiratokban, valamint főiskolánk Tudományos Közleményeinek köteteiben. A folyó évben „A munkafüzet eredményes, változatos felhasználásáról" 5 íves munkája van sajtó alatt (Tankönyvkiadó). Emellett *dr. Udvarhelyi Károly* tanszékvezetővel földrajzi felmérőlapokat állított össze az általános iskola 5—8. osztálya számára (Tankönyvkiadó, 1970.). *Dr. Köves József* didaktikai és metodikai kísérletsorozatának jelentős állomását jelentik azok a kísérletek és felmérések, amelyekkel kikísérletezte a földrajzi munkafüzetek változatos és eredményes felhasználásának módszereit, eljárásait és alkalmassá tette a füzeteket arra, hogy azok a tananyag emlékezetbe vésésén túl, a feldolgozás és ellenőrzés céljaira is megfeleljenek.

Az utóbbi hetekben fejezte be azt a munkáját (110 lap), amely az általános iskolai földrajztanítás követelményrendszerét tartalmazza. A maga nemében *úttörő jelentőségű* dokumentumot a minisztérium számára a minisztérium megbízásából készítette. Ennek vitáját az illetékesek 1970. márciusában kezdik meg.

Az *Irodalomtörténeti Tanszék* oktatóközössége *Berzy András* tanszékvezető főiskolai tanár szerkesztésében — a hallgatók közreműködésével — összeállította az általános iskolai irodalmi tantervi anyag szakmetodikai szempontú teljes bibliográfiáját, *Gál István* főiskolai

adjunktus pedig a negyedéves magyar szakos hallgatók tanítási gyakorlatainak új rendszerét dolgozta ki, amely lehetővé teszi, hogy a hallgatók megismerjék a korszerű irodalomtanítás valamennyi módszerének és eszközének legcélravezetőbb kombinációit.

A *Kémiai Tanszéken Sárik Tibor* főiskolai adjunktus két tantárgypedagógiai kutatómunkával foglalkozik. Egyik témája: „A programozott, a hagyományos és a feladatlapos módszer hatékonyságának összehasonlítása." Az elmúlt évben a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Kémia Tanszékével közösen elkészítette 10 óra programját a *sók* témaköréből (a 8. osztály számára).

A kísérletet egy időben négy általános iskolában végezték: az egri IV. sz. általános iskolában, az ózdi Bartók Béla általános iskolában, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola gyakorlóiskolájában és a rakamazi általános iskolában.

A programozott órákkal mindenütt számszerűen is kimutatott jobb eredményt értek el.

A programokat *Sárik Tibor* az 1969/70-es tanévben teljes egészében átdolgozta és lerövidítette, s a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának segítségével 1000 példányban rotával is sokszorosíttatta. Az új, tökéletesített, javított programokkal ismét a három módszert hasonlítják össze a következő iskolákban: sárospataki Esze Tamás általános iskola, sátoraljaújhelyi általános iskola, szomolyai általános iskola, az Egri Tanárképző Főiskola gyakorlóiskolája és az egri IV. sz. általános iskola.

Az értékelést 1970. december 31-ig végzik el.

Ezeket a programozott óraterveket *Sárik Tibor* magas színvonalú pedagógiai kultúrával öntötte végső formába. Külön érdeme a szöveg és az ábraanyag gondos kompozíciója, áttekinthetősége, ami fokozza az anyag könnyebb és gyorsabb emlékezetbe vésését is.

Kísérlete jelentős mértékben segíti a főiskolákon folyó oktatáselmélet tanítását is, mert a didaktikai szemináriumokon egy főiskolák közötti alkotóközösség munkája gyanánt létrejött programot tudunk szemléltető anyagként bemutatni.

Sárik Tibor másik témája: az általános iskolai szakköri munka. Munkatársaival három éve dolgoznak egy meghatározott szakköri tematika kialakításán. Az egri Városi Úttörőház kémiai szakkörében kísérletezik ki a témát. A Tankönyvkiadóval való előzetes megbeszélés alapján 1971-ben szakköri füzet kiadását tervezik. Ezzel kapcsolatban A Kémia Tanítása c. lapban *Sárik Tibornak* publikációja is megjelent.

A *Matematikai Tanszék* két tagja az általános iskolai számtan-mértan tanítása keretében két korszerűsítési kísérlettel is foglalkozik.

Az egyik a „Komplex matematikatanítás", a Varga Tamás-féle tantervi+módszertani kísérlet az OPI munkaprogramja keretében.

Nagy Lajosné főiskolai adjunktus irányításával a gyakorlóiskola 1. és 2. osztályában *Erdész Edéné* tanítónő közreműködésével.

Ezzel egyidőben *Rados Mihály* tanársegéd irányításával is folyik ugyanez a kísérlet a gyakorlóiskola párhuzamos 1. osztályában *Varju Vilmosné* tanítónő közreműködésével.

A kísérlet célja: az általános iskolai számtan-mértan oktatás tartalmi és módszertani korszerűsítése az általános iskola első osztályától az alapoktól kezdve.

A Matematikai Tanszék felügyelete alatt folyik egy másik kísérlet is: a „Forrainé-féle kísérleti matematikaoktatás" *Vajda József* gyakorló-iskolai tanár irányításával a gyakorló általános iskola két osztályában.

A kísérletet *Oldal Vincéné* és *Bardi István* gyakorlóiskolai tanárok végzik.

Vajda József gyakorlóiskolai tanár az irányítója (tanácsadója) Eger város és Heves megye többi ilyen kísérleteinek is, így kapcsolatot tart 11 általános iskolával.

A kísérlet célja az általános iskolai számtan-mértan oktatás hatékonyabbá tétele.

A *Mezőgazdasági ismeretek és gyakorlatok* tanszéke az általános iskolai mezőgazdasági gyakorlati foglalkozás és a természettudományi tárgyak anyagának tanításával kapcsolatban hat vidéki iskolában végez fizikai, kémiai, élővilág, földrajz, számtan-mértan és rajz tanmeneteivel összehangolt kísérleteket, amelyeknek eredményeit feladatlapok segítségével ellenőrzik és értékelik, A kísérleteket *Firkó János* főiskolai adjunktus irányítja az OPI Politechnikai Tanszékével koordináltan. A két évvel ezelőtt megindított munka eredményéről a Gyakorlati Foglalkozás c. folyóiratban számoltak be.

Az északi országrész általános iskoláiban tervszerűen kiválasztott iskolákban végzett kísérletek abból a szempontból is jelentősek, hogy a kísérletező munka iránt sikerült széles körben felkelteni a pedagógusok érdeklődését. A legkorszerűbb didaktikai szemléletet tükröző tananyag-koncentráció érdekében a szerzők által megfogalmazott feladatok alkalmasak arra, hogy a tanulók megszokják az okok, okozatok és jelenségek közötti összefüggések keresését, az alkotó aktivitást.

Publikációjukban a kontrollvizsgálatok eredményeképpen azt is kimutatják, hogy a didaktikai feladatoknak az általuk szervezett és kidolgozott koncentrációja jelentős mértékben fokozza, számszerűen is igazolt módon bizonyítja a teljesítőképesebb tárgyi tudást.

A *Magyar Nyelvészeti Tanszéken dr. Bakos József* tanszékvezető főiskolai tanár két (de valójában összefüggő) problémakörben végez kísérleti vizsgálódást. Foglalkozik a tanári beszéd hatásfokát erősítő tényezőkkel: „a tanári beszéd hangalakjának, nyelvi formálásának, retorikájának és ektoszemantikai faktorainak külön információs értékével." Az OPI munkaterve keretében a tanulói beszéd sokoldalú vizsgálatát végzi. Ennek a vizsgálatnak a feladata: bemutatni, hogyan fejlődik a gyermek beszéde, kifejezőképessége, és milyen fejlődéslélektani, pedagógiai összefüggésekre kell ügyelnünk a gyermek beszéde fejlődésének motiválásában, fejlesztésében stb. Az egész országra kiterjedő kísérleti vizsgálódás keretében igen sok magnófelvételt készített; ennek a feldolgozása most van folyamatban.

A vizsgálódás részeredményeiről már eddig is több tanulmánya jelent meg a Magyar Nyelvőr, a Pedagógiai Szemle, a Magyar Pedagógia és a Felsőoktatási Szemle hasábjain.

Az 1968—69. tanévben jelentős szakmódszertani kísérleteket indított a tanszék egyrészt tudományos céllal, másrészt azért, hogy a hallgatókkal megismertesse a nyelvtanítás korszerű módszereit. *Dr. Chikán Zoltánné* főiskolai adjunktus koordináló és szervező tevékenysége mellett a gyakorlóiskola valamennyi magyar szakos tanárának közreműködésével feladatlapokon, programozott feladatlapokon és csoportmunka-feladatlapokon dolgozzák fel a magyar nyelvtan általános iskolai tantervi anyagának súlyponti témáit. Emellett az arra önként vállalkozó hallgatókat is fokozatosan bevonják mind a feladatlapok szerkesztésébe, mind a feladatlapok felhasználásával tervezett órák levezetésébe. A hallgatók előtt máris bizonyították ezek a kísérletek, hogy az új módszeres eljárások alkalmazása fogékonnyá teszi a tanulókat az önálló ismeretszerzésre és a közösségi munkára; a megnövekedett tanulói aktivitás pedig biztosítja a tanítás jobb hatásfokát is.

Bár a feladatlapokkal és programokkal egybeépített tanítási terveiket a neveléstudományi tanszék oktatói a didaktikai szemináriumok keretében rendszeresen hasznosítják, publikációra érettnek tartják, s megjelenését is hasznosnak ítélik, a Nyelvészeti Tanszék oktatóközössége és a szerző továbbra is csiszolja, finomítja azokat.

Jelentős felmérések és kísérletek alapján végez ugyancsak fontos általános iskolai tantárgypedagógiai tudományos kutatást *dr. Pásztor Emil* főiskolai adjunktus az „Anyanyelvi nevelés — magyartanítás" c. témakörben. Ezzel kapcsolatban több cikke, tanulmánya jelent meg az utóbbi években a Köznevelés, a Magyar Pedagógia, a Magyar Nyelvőr, a Magyartanítás, a Módszertani Közlemények, a Tudósító és a Hevesi Művelődés c. folyóiratban. Az OPI munkaterve keretében pedig „A helyesírási kézikönyvek és a nyelvtanítás" című témával foglalkozik.

A *Neveléstudományi Tanszék* — amellett, hogy a főiskolánkon folyó kísérletek eredményeit a saját oktató munkájában népszerűsíti és felhasználja — maga is végez tantárgypedagógiai kísérleteket. Ezek egyrészt a főiskolai oktatás korszerűsítését szolgálják, másrészt — közvetlenül és közvetve — az általános iskolai oktató-nevelő munka optimalizálását.

Juhász Tamásné adjunktus a főiskolai logikai szemináriumi gyakorlatok anyagához készített jól átgondolt, többszörösen kipróbált programozott és tantárgyteszt jellegű feladatlapokat, amelyeket úgy állított össze, hogy a hallgatók saját szaktárgyuk általános iskolai tantervét és tankönyveit kényszerüljenek felhasználni és ezen keresztül is megismerni. Kísérleteinek egy részéről a főiskolánk előző évi Tudományos Közlemények c. kötetében számolt be. Munkáját azonban tovább folytatja: jelenleg a logikai szemináriumi gyakorlatok második felének programozott feladatlapos kidolgozását végzi.

Dr. Király Gyula adjunktus két év óta általános iskolai *nevelésmódszertani* kísérleteket végez. A hallgatók az ifjúsági mozgalmi, közelebbről az úttörő és az osztályfőnöki tervező és nevelő munkára való előkészítése érdekében készített feladatlapokat és munkafüzeteket, amelyek a teljes főiskolai szemináriumi anyagot tartalmazzák, s az elméleti kérdések tisztázásához szükséges tananyag összegyűjtéséhez is rendszeres segítséget nyújtanak. Ezek a feladatlapok azt is lehetővé teszik, hogy a hallgatók

szabad óráikban végezzék el mindazoknak a feladatoknak nagy részét, amelyeket a miniszteri rendelkezés előír. Emellett tudatosan szerkesztett követelmény- és feladatrendszerével a hallgatókat önálló megfigyelésre, alkotó önállóságra szoktatja.

Dr. Kovács Vendel kandidátus, főiskolai docens elsősorban az általános iskola *hagyományos* oktatási módszereinek *korszerű* felhasználásával, továbbá a csoportmunkával kapcsolatban végez tudományos megfigyeléseket és kísérleteket, főképpen a gyakorlóiskola munkájára, közreműködésére támaszkodva. Témájáról rendszeres publikációi jelentek meg a tekintélyes tudományos folyóiratokban. Tudományos tevékenysége legmagasabb elismerését jelenti az érte elnyert kandidátusi tudományos fokozat és az a kitüntetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a Didaktikai Bizottság tagjául hívta meg.

Dr. Nagy Andor adjunktus elsősorban az iskolatévé adásainak didaktikai és metodikai kérdéseit vizsgálja. Heves megye és Eger város iskoláiban végzett felméréseinek eredményeit hasznosító és a tévépedagógia elméleti és gyakorlati kérdéseit rendszeresen feldolgozó publikációi a főiskolai Tudományos Közlemények köteteiben, a Módszertani Közleményekben, a Tévépedagógiában, a Köznevelésben és a Heves megyei Tudósítóban jelentek meg.

Póbis István adjunktus a mostani téli vizsgaidőszakban programozott feladatlapokat is tartalmazó *munkafüzetet* készített a másodéves hallgatók *didaktikai* szemináriumi gyakorlataihoz. Ezekben az elméleti előadásokkal teljesen koordináltan dolgozza fel a korszerű didaktika súlyponti kérdéseit, a teljes didaktikai szemináriumi tematikát. A hallgatóknak ezzel lehetőséget ad arra, hogy az általános iskolai oktatás valamennyi alapvető kérdését könnyebben és jobb hatásfokkal sajátítsák el, s tulajdonképpen a gyakorlatban, a programok megoldása közben ismerjék meg mindazokat a didaktikai fogalmakat, amelyekre a főiskolai metodika tanítása és az általános iskolai oktató-nevelő munka épül.

Az *Crosz Tanszéken dr. Bihari József* tanszékvezető főiskolai tanár a gyakorlóiskola orosz szakos tanáraival egységes közösségben végzi az érdekeltek szaktudományi és metodikai önképzését, másrészt a hallgatókkal a tanítási órán kívüli nyelvgyakorló foglalkozásokat is rendszeressé tette: testületileg vesznek részt pl. az élő orosz nyelv gyakorlását célzó klubesteken, rendszeres *kísérleti jellegű* bemutató tanításokat szerveznek annak érdekében, hogy a hallgatók valamennyi korszerű nyelvoktatási eszközt és módszert megismerjenek.

A *Testnevelési Tanszéken Rátkai István* adjunktus két hallgató bevonásával végez nevelés- és oktatásmódszertani kísérleteket azzal a céllal, hogy bebizonyítsák: „a nyolcéves kisgyermekeknek a tornamozgás magas fokú elemei is rövid idő alatt" megtaníthatók az alapvető egyszerű mozgások kihagyásával. Röviden: a gazdaságos tornaoktatás bizonyításáról van szó. A kísérlet másik (neveléselméleti és metodikai) célja, hogy megvizsgálja, milyen motivációs hatással van a mozgásanyag elsajátítására, illetve a tanulók aktivitására a dicséret és a korholás.

A főiskola és az általános iskolai igazgatási és felügyeleti szervek együttműködésének szükségessége

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy munkánk eredményeinek és fogyatékosságainak rendszeres és komplex feltárása egyike a legfontosabb feladatainknak. Nemcsak abban segít, hogy tanárképző és nevelő tevékenységünket állandóan ellenőrizhetjük, hanem abban is, hogy hibáinkat munka közben mi magunk is kijavíthatjuk.

A felsorolt — s immár nagyrészt *megszüntetett* — hiányosságokon kívül *megnyugtató* és *felemelő kép tárul elénk* azokból a felügyeleti közlésekből és igazgatói minősítésekből, amelyeket a mi főiskolánkon a legutóbbi időkben végzett tanárok hivatástudatával, ügyszeretetével, kötelességtudásával, emberi magatartásával kapcsolatban kaptunk. Az elenyészően csekély számban előforduló — főképpen emberi gyöngeségből származó — kisiklások is arra utalnak, hogy ahol a kezdő pedagógus jó közösségre lelt, ahol nem hagyták magára, ő is megtalálta a helyét mind a nevelőtestületben, mind a gyerekek között, mind a társadalomban.

Ahol *segítik* abban, hogy életkörülményeit rendezze, lakáshoz jusson, tehát hivatásának élhessen, ott otthonra lel, s szívesen és rövid idő alatt beilleszkedik a falu társadalmába is.

Befejezésül hangsúlyozni kívánjuk, hogy *egyetlen pedagógusképző intézmény sem képezhet minden tekintetben kész pedagógusokat.* Ehhez csupán a legszükségesebb útravalót: a szaktárgyi tudást, szilárd tudományos világnézetet, nevelői hivatástudatot, valamint a pedagógiai tájékozottságot adhatjuk, és egy kevés, de most már az eddiginél több gyakorlatot.

Igazi pedagógussá, a tanítás és nevelés mesterévé — esetleg művészévé — csak az olyan, jól irányított iskolai közösség érlelheti őket, amelyben a felügyelőktől, igazgatóktól és a tapasztalt kartársaktól messzemenő segítséget kapnak.

ZUSAMMENFASSUNG

Es ist eine der spannendsten Aufgaben für jeden Pädagog, ausser dem unmittelbaren Einfluss seiner Unterrichts- und Erziehungsarbeit auch dessen fernere, indirekte Erfolge zu sehen, sie abzumessen und auszuwerten.

Für die Lehrkräfte der Lehrerbildungsinstitutionen tritt dieses Problem komplexer auf. Sie müssen nämlich prüfen, wie weit ihre Hörer in schöpfenden pädagogischen Anwendungen der fachwissenschaftlichen Kenntnisse, Informationen, Erfahrenheiten und Fertigkeiten reif geworden sind, die sie an der Hochschule erhalten hatten; also wie ihre früheren Studenten die jungen Pädagoge ihren Menschen stehen: was für Pädagoge und was für sozialistische Menschen sie im öffentlichen Leben geworden sind.

In dieser Beziehung hat die Direktion und der Erziehungsrat der Pädagogischen Hochschule Eger mehrere Verfahren ausprobiert.

Vor allem haben die besten Ergebnisse die persönlichen Zusammenkünfte und Equeten gegeben. Dadurch konnte das Ungarische Unterrichtsministerium viele gute und praktische Einrichtungen getroffen.

A TANODAI LAPOK HARCA AZ 1868. ÉVI NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY ELLEN

MÁK MIHÁLY

(Közlésre érkezett: 1969. december 13.)*

„Kevés kérdés van, mely újabb időben többször tárgyaltatott. Melynek mind jogi, mind gyakorlati oldala kevesebb vitatkozásnak s élesebb ellentéteknek szolgált volna alapul, mint a nevelés ügye" [1].

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg e fenti idézetben foglaltakat az országgyűlés elé terjesztett, 1870. évi népoktatási jelentésében, egy évvel az 1868. évi XXXVIII. tc. bevezetése után. Jelentésében több helyen is kénytelen vitába szállni azzal az egyházi állásponttal, mely „az ősi szerzett jogokba" való beavatkozásnak tekinti a törvénybe foglalt korszerűbb népoktatási törekvéseket és „minden anyagi nehézségnél nagyobb akadályokat gördítenek az 1868.-ik évi XXXVIII. tc. gyorsabb végrehajtása elé" [2]. Beszámolójában részletesen elemzi, hogy a felekezetek részéről megnyilvánuló oppozíció éppen attól az erőtől fosztja meg a törvényt, melyre a legnagyobb szüksége lenne: az egyházak támogatásától. *Érthetetlennek* minősíti ezt az ellenállást, hiszen a törvény nem irányul az egyházak érdekei ellen, másrészt *értelmetlennek,* mert a törvénybe foglalt rendelkezéseket az egyházi oppozíció ellenére is végre kell hajtani. Ezt követeli a nemzet gazdasági, politikai és kulturális fejlődése.

A nevezett törvény valóban nem tartalmaz semmiféle egyház- vagy vallásellenes koncepciót, sem tartalmában, sem tendenciájában, Eötvös többször is hangoztatta, hogyha a helyzet megérett volna az oktatásügy államosítására, ő ezzel — mint mélyen vallásos ember — nem értene egyet. Ez az álláspontja tükröződik a törvény ama intézkedéseiből is, melyek lényegében változatlanul hagyják az egyházak iskolaállítási jogát (II., 23, 44. §); továbbá abból a szemléletből, ahogyan a népiskolai tanítással szembeni követelményeket meghatározza, jelentős önállóságot biztosítva az egyes felekezetek vallási igényeinek.

* Közlésre javasolta: dr. Zombor Zoltán tanszékvezető
Lektorálta: Balogh László aspiráns, Országos Pedagógiai Intézet

Mindezek ellenére az egyházak — mindenekelőtt a katolikus egyház — rendkívül éles támadást indítanak a törvény létrehozása, illetve később annak végrehajtása ellen.

E nagyfokú ellenállás okainak sokoldalú elemzése, egyáltalán a törvény értékelése [3] nem feladata e tanulmánynak. Csak arra próbáltunk vállalkozni, hogy egyetlen hetilap, a katolikus egyházi álláspontot és ellenállást viszonylag teljes egészében tükröző Tanodai Lapok e vonatkozású témáit tesszük vizsgálat tárgyává. A katolikus egyház népoktatási törvénnyel szembeni álláspontjának ismertetésén túl a lap tartalmazza azokat a propagandisztikus módszereket és aktív szervezői tevékenységet is, mellyel a vallásos tömegeket és a tanítóságot próbálták a törvény végrehajtásától eltántorítani.

Témánkat tehát az 1856—1872 között megjelent Tanodai Lapok cikkeinek áttanulmányozása adja. Az egyházi álláspontot és ellenvéleményeket kifejező lapok közül azért választottuk ezt a nem hivatalos orgánumot, mert e lap szinte az egyetlen nagy példányszámú pedagógiai újság, vagy ahogy önmaga jellegét meghatározza a címsor alatti szövegben: „Egyetemes Katholikus nevelészeti, közoktatási és tudományos hetiközlöny" [4]. E jellegénél fogva illetékességét is hangoztatja arra, hogy beleszóljon minden nevelés- és oktatásügyi kérdésbe. A lap tulajdonosa és egyben főszerkesztője Lonkay Antal korában közismert egyházi személyiség, a pápai Szent Gergely-rend lovagja, akit a római pápa — IX. Pius — egy Lonkay által gyűjtött és a pápához eljuttatott pénzadományt nyugtázó, illetve megköszönő levelében tovább buzdít a „vészes tanok" elleni harcra [5]. Lonkay ugyan a pápai buzdítás nélkül sem tétlenkedik. Ez a bátorítás legfeljebb azt a tartózkodását segíti feloldani, amelyet a hazai katolikus főpapok jól megfontolt politikai elgondolásokból hangoztatnak, azért, hogy némileg csitítsák egyes egyházi személyiségek vagy sajtótermékek túlzásba vitt agitációját a törvénnyel szemben.

Lonkay lapjában több helyen is hangoztatja, hogy „vészes tanokon" mindenekelőtt a kötelező népoktatást érti, s mindent megtesz annak érdekében, hogy akadályt gördítsen a törvény meghozatalának, majd később a végrehajtásának útjába. E szándékát azzal próbálja indokolni, hogy az utóbbi évszázadban az állami hatalom egyre nagyobb teret foglal el a mindennapi élet irányításában, s ez hovatovább oda fog vezetni, hogy „tanintézeteink, hacsak mindnyájan ébren nem leszünk, dekatholizálásnak vannak kitéve" [6]. Jelzi, hogy lapja a jövőben még erőteljesebben fogja szervezni az „állami beavatkozás elleni harcot", és minden eszközt felhasznál ennek érdekében. Ígéretének eleget is tesz. Egészen 1872-ben történt megszűnéséig, szinte válogatás nélkül, esetenként a legdurvább hangot használva, minden logikát és józan megfontolást félretéve, szervezi és közli az ellennyilatkozatokat, cikkeket, tudósításokat; szórja a rágalmakat a törvényre és mindazokra, akik valamilyen formában azzal egyetértenek. Szinte áttekinthetetlen ez a rágalomhadjárat. Valamilyen rendszer biztosítása érdekében egyrészt vizsgálat tárgyává tesszük: mit tesz a lap a *törvényjavaslat* ellen annak a felsőházban való

elfogadásáig; másrészt, hogyan próbálja megakadályozni a törvény elfogadása után a felekezetek által annyira kifogásolt *közös iskolák létrehozását.*

A Tanodai Lapok harca a népoktatási törvényjavaslat ellen

A lap megalapitása — 1856 — óta számos cikkben és tanulmányban foglalkozik a népoktatásügy megjavításának szükségességével. E témákban azonban nem valamiféle korszerű népoktatási koncepciót fogalmaz meg. Mindössze ama kérdések körül folyik némi meditáció, hogy miképpen lehetne az iskolákban a vallásoktatás hatékonyságát fokozni [7]. Mindazokról a problémákról, melyek a törvényben jelentkeznek: a kötelező népoktatás bevezetése, a hatosztályos elemi és 3 éves ismétlőiskola, a tananyag némi korszerűsítése, esetleg magasabb iskoláztatás biztosítása ezekben a meditációkban fel sem merül. Nem is csoda, hisz a lap még a hetvenes évek elején is nevetségesnek tartja azokat az elképzeléseket, melyek pl. a nőképzés magasabb szintű megoldását javasolják. „Az lesz ám a furcsa dolog", ha majd a dámák egzámenjeire járunk — írja —, s ifjú szüzek fognak felelni netán még kémiából és matematikából is [8]. Ilyen állásfoglalás alapján érthető, hogy amikor ez a viszonylag liberális szellemű, de túlzott korszerűséggel, különösen vallásellenességgel nem vádolható törvényjavaslat első megfogalmazásban napvilágra kerül, a Tanodai Lapok azonnal opponál és éppen azokat a pontokat támadja legélesebben, melyek valamelyes korszerű jelleget adnak a törvénynek. Hivatalos egyházi álláspont még alig hangzott el a felsőbb egyházi vezetés részéről, amikor az alsóbb egyházi körök értekezletein már nagyszabású ellenakciók indulnak meg általában a törvény, különösen pedig a közös iskolák, az állami felügyelet és a kötelező tanterv ellen. A Tanodai Lapok szorgalmasan közli ezeknek az értekezleteknek az anyagát. 1868. évi 19. számában bejelenti, hogy figyelemmel fogja kísérni a törvénytervezet alakulását és az ellene felhozott érveket. Ez évfolyam 29. számában közli a törvényjavaslatot. Előtte azonban a szerkesztő egy rövid cikkben rendkívül negatívan értékeli a tervezetet, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy másokat is erre biztasson [9].

A fent jelölt szándék érdekében és szellemében közli — többek között — az egri egyházmegyéhez tartozó, rakamazi egyházi tankerület Zalkodon tartott „tanítói tanácskozmányának" anyagát. Ezen az értekezleten két főtisztelendő: Fekete Mátyás rakamazi esperes, kerületi tanfelügyelő és Horváth Farkas berceli plébános sem kisebb témát tárgyal az összehívott egyházi iskolai tanítókkal, minthogy „Kívánatos-e, szaszabad-e a népiskolát az egyháztól elválasztani?" A lap részletesen közli a két pap által elmondott ellenérveket, melyekben a legfontosabb mondanivalót az alábbiak jelentették. Az egyháztól az iskolát nem szabad elválasztani, mert „Az egyház a tanodára isteni és történeti joggal bír . . .", mert „az iskola . . . leánya, előcsarnoka az egyháznak" [10]. Nyilvánvalóan ők is érezhették, hogy ezek a „nyomós érvek" aligha lesznek elégségesek a törvény elfogadásának megakadályozására. Ezért újabb és esetleg nyomósabb érvekért a jelenlevő tanítókhoz fordulnak, fejenként 5—5 forintot

ajánlva a legjobb dolgozatokért, melyek bebizonyítják a törvény életképtelenségét [11].

Az 1868. évi 38. számtól rendszeresen közli a lap, hogy mely esperesi kerületek szavaztak a „hirdetett törvény" [12] ellen. Minden esetben közli a törvényjavaslat elutasításának indokait. Ezekből kiderül, hogy a lap nemcsak ellenállásra izgat, hanem igyekszik megfélemlíteni mindenekelőtt a tanítókat, de a szülőket is. A törvény bevezetése esetén — írja a lap egy Pozsony megyei gyűlésről szóló tudósításában — „Tanodáink a vallás szellemétől meg lesznek fosztva, mert iskolában taníthat zsidó, avagy más vallású egyén is. A falusi bíró fog pálcával a tanító felett állni" [13] (célzás a közös iskolákra). Ugyancsak a tanítókat fenyegeti a szerkesztő — Lonkay — által írt Jó reményeink c. vezércikk, melyben kijelenti, hogy „... felettébb csalódnak mindazok, kik a közoktatás és a nevelés egyedül helyes alapelveit, melyekhez a kereszténység ragaszkodik, az új korszellem vallásmellőző iránya által csak úgy könnyedén halomra dönthetőnek vélték, hirdették, vagy éppen e gyáva merényletnek pillanatnyi és látszólagos keresztülvitelére Júdás-szerepű eszközül is készek voltak magukat odaadni" [14]. Amiért csalódni fognak, az nem a hagyományos egyházi kiátkozással, vagy pokolba juttatással való fenyegetés. Lonkay is tudja, hogy a XIX. században ezzel már még a nagyon vallásos tanítókat sem lehet fegyelmezni. Ehelyett kilátásba helyezi, hogy az „eltévedt bárányokat" nem fogják egyházi iskolákban alkalmazni, egyházi tanítóegyesületbe felvenni.

Az egyházi tanítói gyűlések anyagának közlése mellett a lapban megtaláljuk egyéb — szintén vallási jellegű — szervezetek állásfoglalását is a törvény ellen. Ennek illusztrálására, s arra, hogy hányféle oldalról támadják a törvényjavaslatot, érdemes idézni a lapban teljes egészében közölt Szent László Társulati ülést, melyet Győrben tartottak meg Rostaházy Kálmán műegyetemi hitszónok referátuma alapján. E jeles egyházi személyiség is jogot formált arra, hogy megbírálja a törvényjavaslatot, s új oldalról mutasson rá annak hibáira. Referátumában egyrészt felsorolja az egyháznak az oktatásban elért „érdemeit", majd rátér a „jelen feladatainak" vázolására. Kijelenti, hogy a törvénytervezetben olyan sokat hangoztatott haladás valójában nem tekinthető annak, „mert mindaz, ami napjainkban a haladás cégére alatt árultatik a nagyközönség előtt —, azt annak valójában el nem ismerhetjük, főleg, miután e bizonyos irányzat egyik fő elve az, hogy a vallást el kell választani a neveléstől". Alapvető hibája — véleménye szerint — a tervezetnek, hogy a tudományos nevelést hangoztatja, holott erre a népnek semmi szüksége nincs, inkább a vallástanítást kellene még hathatósabb módszerek bevezetésével fokozni [15].

A törvényjavaslatot hosszas viták és alkudozások után 1868. december 5-én törvényerőre emelik és elrendelik a végrehajtását. E tényt a lap is közli, egyúttal bejelentve, hogy most már a *végrehajtás ellen* kell küzdeni. Hangsúlyozza, hogy a katolikus főpapok a Felsőházban mindent elkövettek legalább a kifogásolt paragrafusok törlésére, de erőfeszítéseik nem jártak kellő eredménnyel. Egyúttal azt is bejelenti, hogy — a további

harc érdekében — közli a Felsőházban elhangzott főpapi beszédeket. A cél kettős: egyrészt a tanítóság és az alsópapság ismerje meg legfőbb vezetőinek álláspontját, másrészt ezekkel is segítse a törvény végrehajtása elleni harcot. Azt mondanunk sem kell, hogy a lap sem a képviselőházi, sem a felsőházi vitákból mást nem közöl, csak a törvény ellen elhangzott felszólalásokat.

Mindjárt 1868. évi 52. számban megkezdi a jelzett főpapi beszédek közlését. Elsőként — ezt és a többit is bő kivonatokban — Simor János hercegprímás felszólalását ismerteti. A hercegprímás — tekintettel funkciójának politikai jellegére — december elsején elmondott beszédében lényegében egyetért a törvénnyel, „mely nem egyház- és vallásellenes", de törlésre javasolja a közös iskolákra vonatkozó paragrafusokat, mert „ezek az iskolák inpraktikusak és sehol nem váltak be". Kissé erősnek tartja a vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatot bevezető expozéját, annak elsősorban az egyházi nevelést bíráló passzusait. Elismeri ugyan az egyházi nevelés hiányosságait ő is, de kijelenti, hogy *ezek nem annyira hibák, mint inkább erények.* Ha ugyanis az egyházi nevelés alacsony foka miatt „népünk nélkülözi is egy bizonyos műveltség csalékony fénymázát: de megőrizte azt a vallásos nevelés az álműveltséggel járó romlottságtól: ... a szocialisztikus tanoktól" [16].

A másik főpap — szintén a Felsőház tagja — Haynald Lajos kalocsai érsek, ugyancsak egyetért a törvénnyel; bár elvben ellene foglal állást amiatt, hogy a közös iskolák állításának lehetősége kifejezésre jutott. A közös iskolák veszélyeztetik az egyházi iskolákat — hangoztatja —, mert állami támogatást csak ezek kaphatnak, és ez az olcsó megoldás sok szülőt és közösséget fog csábítani. Pedig a közös iskolák nemcsak az egyházak, hanem az állam érdekeit is veszélyeztetik. Igazán jó állampolgárokat csak valláserkölcsi alapon lehet nevelni. Ezt az alapot a közös iskolák nélkülözni fogják. Csak úgy ért egyet a törvénnyel, ha a közös iskolára és általa néhány feleslegesnek ítélt állami beavatkozásra — felügyelet, tanterv, felszereléssel szemben támasztott követelmények — vonatkozó paragrafust törlik belőle [17].

A harmadik magas rangú egyházi személy Kreusz Krizosztom pannonhalmi főapát. Tekintettel arra, hogy ő mint egy független egyházi rend elnöke politikailag kötetlenebb — sokkal egyértelműbben, radikálisabban foglal állást és elutasítja a törvényjavaslatot ugyanazon a felsőházi vitán. Az elutasításnak lényegében három alapvető okát jelöli meg. Elsőként, éppen a „demokráciára" hivatkozva kijelenti, hogy nem ért egyet az oktatás kötelező jellegű bevezetésével. Véleménye szerint a törvény „tiszteletben látszik tartani a családok szabadságát a gyermek oktatását illetően", de ez csak látszat. Csak abban a kérdésben dönthet a szülő, hogy a gyereket milyen iskolába adja, holott a *szülőnek szabadságában áll annak eldöntése is, hogy a gyereket taníttassa-e egyáltalán.* A kötelező oktatás bevezetésével a szülőknek ezt az elemi jogát érte a legnagyobb sérelem. Az a tény pedig, hogy a kötelező jellegen belül az iskola választható, a szülők jelentős részét — mindenekelőtt a nevelésre legjobban rászorult nincstelen tömegeket — arra fogja késztetni, hogy gyerme-

keiket a legolcsóbb közös, esetleg állami iskolákba adják, ahol a vallásos szemlélet megfelelő mélységének hiánya miatt eltévelyedésnek vannak kitéve.

Második kifogás a közös iskolák létrehozásával kapcsolatos. Ellentmondást lát abban, hogy a törvény fenntartja a felekezeti iskolák állításának lehetőségét, de anyagi támogatást csak „A hitfelekezetség nélkül szűkölködő" iskoláknak nyújt, bár amazok számára is előírja az állami tantervet és a szükséges felszerelést. Ebben az intézkedésben az is súlyos hiba, hogy a szülők és a közösségek, a dolgokban tájékozatlan tényezők dönthetik el, hogy szervezzenek-e közös iskolákat, illetve, hogy fenntartsák-e a meglevő egyháziakat (a törvény 26. §-a).

Harmadik alapvető kifogása az állami beavatkozás ellen hangzik el. Ezzel kapcsolatban elmondja, hogy a parlamentáris államban nem egységes elvek, hanem politikai és pártviszonyok határozzák meg a kormányzás jellegét. Ez állandó ellentétek és változások forrása. Ilyen körülmények között nem látja biztosítottnak az oktatás — főleg a valláserkölcsi és állampolgári nevelés — eredményes végzéséhez szükséges feltételeket. A változó politikai és pártkoncepciók olyan változásokat eredményeznek szinte egyik napról a másikra, mely alapjaiban rendítheti meg az iskolai munkát. Ilyenformán „Az állam részéről történő iskolai képzés a métely forrása, a kommunizmus felé első lépés" [18]. Végezetül reményét fejezi ki, hogy a többi felekezetek is elutasítják a törvényjavaslatot.

A Tanodai Lapok harca a közös iskolák ellen

A három vezető egyházi személyiségnek a lapban közölt beszédei már a törvény végrehajtása elleni akciók kezdetét jelzik. Miután nem sikerült nemcsak a törvényt, de a legjobban kifogásolt 24—26. §-okat sem töröltetni, megindul a küzdelem e paragrafusokban foglaltak végrehajtásának megakadályozásáért. Az egyházi vezetők végül is kénytelenek egyetérteni a törvénnyel — e paragrafusokat kivéve —, már felsőházi beszédeikben erre hívták fel a figyelmet. Ennek nyomán indít újabb támadást a Tanodai Lapok, most már nem általában a törvény, hanem mindenekelőtt a közös iskolák létrehozása ellen. Ebben az akciójában még a korábbiaknál is gátlástalanabbul alkalmazza a rágalmazás, megfélemlítés, rábeszélés, fenyegetés és agitáció legkülönbözőbb eszközeit. A rendszeresebb bemutatás érdekében a következőkben külön vizsgálat tárgyává tesszük a közös iskolák elleni támadás néhány fontosabb okának elemzését, az egyes közös iskolát támogató személyek és szervezetek elleni támadás jellegét, formáit, minőségét; és végül áttekintést próbálunk adni a közös iskolák elleni harc egyéb eszközeinek és módszereinek a lapban található formáiról.

A közös iskolák ellenzésének néhány fentosabb oka

A közös iskolák elleni harc okainak vizsgálatakor többféle motiváló tényezővel találkozunk. Egyfelől elvi, másfelől gazdasági tényezők ezek, bár természetszerűen keverednek egyéb, az oktatásra vonatkozó tudomá-

nyos és vallásos koncepciók közötti ellentétekkel. Eléggé bonyolult problémákról lévén szó, a rendelkezésre álló anyag alapján, röviden, az alábbi okokat tudjuk bemutatni.

Az egyik ok: *az államosítástól való félelem.* Bár erről a törvényben sem esik szó — legalábbis népiskolai vonatkozásban —, önmagában az a tény, hogy a községek is állíthatnak iskolákat, sőt bizonyos feltételek esetén meglevő egyházi iskolákat is közösökké alakíthattuk át; mindehhez járul az állami tanfelügyelet; a minimális mértékben előírt tananyag. Egyes egyházi körök szerint ez nemcsak az egyház oktatásügyi monopóliumát veszélyezteti, hanem az állami beavatkozásnak azokat az alapvető elemeit is jelenti, melyeknek következménye az iskolák államosítása lesz. Egyes egyházi vezetők nyíltan ki is fejezik ilyen irányú aggodalmaikat. Így pl. Zalka János győri püspök kijelenti, hogy „Az állam magának követeli az egész ország valamennyi iskolája feletti felügyeleti jogot, előír bizonyos kellékeket, melyekkel a felekezeti iskoláknak is birniok kell, sőt bizonyos esetekben semmi felekezethez nem tartozó *közös iskolákat* (kiem. a Tanodai Lapok-ban) szándékozik állítani" [19]. Vagyis a püspök szerint ezek a tendenciák valamiféle államosítás irányába mutatnak. Hasonló vélekedéssel találkozunk Jekefalusy Vince székesfehérvári püspök „Főpásztori szózatában" is, melyben kijelenti, hogy a korszellem nemcsak az egyházat az államtól, hanem az iskolát is el akarja szakítani az egyháztól [20]. Ugyancsak erre utalt Lonkay korábban idézett, „az állami hatalom befolyását" [21], illetve annak erősödését kifogásoló nyilatkozatában.

Azzal tisztában vannak az egyházi vezetők, hogy sem a törvény általában, sem a közös iskolákra vonatkozó paragrafusok nem jelentik az államosítás közvetlen veszélyét. Nehezményezik viszont, hogy az egyházak kénytelenek lesznek az állami normához igazodni, mely egyfelől komoly anyagi megterhelést, másfelől ideológiai megalkuvást is követel. Ez a tény a közös iskolák elleni dühödt propagandahadjárat további okait is motiválja. A törvény ugyanis eléggé egyértelműen kimondja, hogy vagy megtartják a felekezeti iskolák az államilag előírt normát, épület, felszerelés, tankönyvek, képzett tanszemélyzet és a minimális tantervi anyag vonatkozásában, vagy ha erre nem képesek, az iskolákat közös intézményekké kell átalakítani. Ennek elkerülése érdekében a katolikus egyház is arra kényszerül, hogy az eddigieknél nagyobb gondot fordítson nemcsak az iskolaépületek karbantartására, felszerelésére, hanem a tanítók képzésére, sőt a tantervi anyag bizonyos fokú átdolgozására is.

Ennek a felismerésnek nyilvánvaló jeleivel találkozunk a Tanodai Lapok hasábjain megjelent olyan közleményekben, melyek egyrészt egyes egyházmegyék és egyházi vezetőknek az iskolák fejlesztésére fordított „adományairól" adnak hírt, másrészt a „sajátosan katolikus", de már az állami tantervet figyelembe vevő tantervi koncepciókról tudósítanak [22].

Tény, hogy a közös iskolák elleni harcban jelentős szerepe, oka volt e fent említett tényezőknek. Bár ami az anyagi ráfordítás mértékét illeti sem a Tanodai Lapokban is közöltek, sem az egyház részéről nyújtott egyéb támogatás nem érte el a szükséges mértéket. Az egyház saját va-

gyonából nem óhajtott nagyobb beruházást eszközölni a népoktatás fellendítésére, többek között azért sem, mert hamar felismerték, hogy — anyagi eszközök híján — a burzsoá állam nem lesz képes a törvényben előírt programot végrehajtani. Az egyház igyekezett a terheket a vallásos hívőkre áthárítani inkább és agitáció, a meggyőzés legkülönbözőbb fogásaival a katolikus iskolák fenntartására rábeszélni [23]. Nem jelentéktelen körülmény az sem, hogy az egyház inkább megalkudott, mintsem nagyobb anyagi ráfordításokat eszközöljön. A tantervek ugyanis elégséges teret nyújtottak a felekezeteknek ahhoz, hogy saját érdekeiket a tanítás szemléletében is érvényesítsék. Ennek következménye, hogy az állami iskolák száma a század végére jelentős emelkedést mutat ugyan, de korszerűségben szinte semmit nem lépett előre [24].

Egy következő fontos tényező, mely erőteljesen motiválta a közös iskolák elleni küzdelmet abban a félelemben kereshető, hogy a közös iskolák valamiféle *egységes világnézetre* nevelő intézmények lesznek. Az a körülmény, hogy itt a különböző felekezetű gyerekek együtt tanulnak, azt eredményezheti, hogy a tantárgyakat nem lehet kellőképpen átitatni vallásos ideológiával. Emiatt a szintézis nem vallásos, hanem tudományos világnézetű lehet, melyet nem lesz képes ellensúlyozni a heti két hittanóra. A tömegeket tehát a közös iskolák szükségletükön felüli ismeretanyaggal látják el, s ez „veszélyes tanok forrása" a „kommunizmus melegágya" lehet [25].

Ezt elkerülendő, a legkülönbözőbb rendű és rangú személyek nyilatkoznak ebben a vonatkozásban is a közös iskolák ellen. Egyesek azt igyekeznek bizonyítani, hogy a különböző felekezetű gyerekeket nem lehet már csak azért sem együtt tanítani, mert „Magyar és zsidó, katolikus és protestáns soha nem fogja gyermekeit egyformán nevelni" [26]. Az egyes „fajok" és felekezetek között kibékíthetetlen az ellentét. Más az erkölcsi habitusa mindegyiknek, s ezen nem lehet változtatni. Valamiféle „állami erkölcs" nem létezik, csak valláserkölcs. Ez mindig kizárja, hogy különböző felekezetű gyermekeket együtt tanítsanak.

Más oldalról amiatt tiltakoznak, hogy a vallás a közös iskolában egyszerűen csak „tantárgy" lesz. A világi tárgyak háttérbe szorítják a hittant. A már említett Zalka János győri püspök egy katolikus gyűlésen a következőket jelenti ki ezzel kapcsolatban „... katolikus jellegét iskoláinknak pedig okvetlenül szükséges fönntartanunk, ha vallásunkat az ifjabb nemzedék szívéből kiirtani nem akarjuk. Mert nem elég az, hogy gyerekeink csak a kátéból tanulják hitünk alapszabályait... Összhangzásban kell lenni gyermekeink minden tanulmányainak, nehogy, míg a hitre oktató vallásos előadások lelkére irányoztatnak, hatnak, a többi tudományok netán vallástalan, hitellenes irányzata, azoknak üdvös hatását eltompítsa, megmételyezze" [27].

Más szerzők a közös iskola elleni harc során *a tantervet is támadják,* hisz ezekben az iskolákban jelentkezhetnek a tantervben lefektetett irányelvek a legtisztább formában. Bacsák Imre esperes kijelenti a Tanodai Lapok hasábjain, hogy ennek az új tantervnek az a legnagyobb hibája, hogy ott is a tudományt erőlteti, ahol erre semmi szükség nincs. A

községek nagyobb részének nincs szüksége a népiskola felső tagozatára, bőven elég az alsó négy osztály. Ennek következtében az ide készülő tanítókat is felesleges a miniszter tervezete szerinti tudományokra oktatni. Bőven elégségesek azok az ismeretek, „melyek a népéletnek legalsóbb rétegében szükségeltetnek" [28].

Hasonlóképpen nyilatkozik a Tanodai Lapok egy másik szerzője, Gundy Mihály is, aki attól való félelmében, hogy az iskolában netán valami ismeretet is kell nyújtani a hittanon túlmenően, a következőket jelenti ki: „... a népet állapoton felüli ismeretekkel megtömni annyi, mint elégedetlenné és legügyetlenebb ítélethozóvá készíteni". Cikkében nemcsak a nép felvilágosításától való félelmének ad hangot, hanem a túlzott ismeretnyújtás lehetetlenségét is megpróbálja indokolni azzal, hogy a „földmívelő közrend gyermekeinek sem idejük, sem felfogásuk nincs" a magasabb tudományok megértésére. Ezért mindjárt javasolja is, hogy a népiskolákban csak papok tanítsanak, a közös iskolákat pedig meg kell szüntetni [29]. Egy magát Agricolának nevező szerző azon meditál, hogy a népiskolában „holmi természettudományokat" is kellene tanítani, felveti, hogy ki fogja ezt „csinálni"? A tanítók nagy többsége ehhez nem ért, a papnak meg nem kötelessége. S, hogy illusztrálja a tanítók hozzá nem értését elmondja, hogy egy részük *még abban is kételkedik, hogy a „föld gömbölyű"* [30]. (Kiem. M. M.) Akadnak olyan szerzők, akik a közös iskolákban folyó nevelésben a világforradalom előszelét látják. „E jelenlegi törekvésekről előbb-utóbb világforradalom lesz" [31]. Nem járt messze az igazságtól a forradalmat illetően, bár az is tény, hogy ezt nem a közös iskolákban folyó „világnézeti nevelés" idézte elő.

A Tanodai Lapok támadása a közös iskolák „hívei" ellen

A Tanodai Lapok természetesen nem elégszik meg a közös iskolák „leplezésével", hanem a legdurvább formában, esetenként útszéli hangot használva, támadást indít a közös iskolák létrehozásával szimpatizáló, vagy annak érdekében tevékenykedő személyek, egyesületek és hatóságok ellen is. Nem kíméli még azokat a katolikus papokat sem — néhány ilyen is akad —, akik akár politikai, gazdasági vagy éppen szociális okokból egyetértenek a közös iskolákkal. Ilyen támadásnak lehetünk tanúi egy Székesfehérvárott tartott közgyűlési beszámolóról szóló tudósítás révén, mely leírja, hogy Kuthy Márton plébános, a közgyűlés néhány katolikus tagjával együtt, a közös iskolák létrehozása mellett szavazott, a jelenlevő más felekezeti tagokkal egyetértésben. A Tanodai Lapok erről a következőket írja: „Mit mondanának a reformátusok Debrecenben? Mit a protestánsok Berlinben, hogyha a katolikus minoritás néhány ribanc, hitétől elrugaszkodott protestánssal szövetkezve... az iskolákat ott közösekké decratálni merészelné" [31]. A közös iskolákat támogató plébánost „hitárulónak" nevezi és követeli, hogy a püspök távolítsa el állásából.

A szerkesztő, a cikkekkel szemben támasztott igényességét, sőt a fe-

lekezeti ellentéteket is félreteszi, ha a közös iskolák elleni harcról van szó. Közöl például egy rendkívül primitív cikket vezércikként, melyet egy Zellinger József nevű „katolikus néptanító"!! írt. Ebben a cikkben hetet havat összehord a szerző, többek között ilyeneket: „A tanítók helyzetén javítsatok mindenekelőtt ámításból élő, nagyszájú népbolondítók". Az ellentmondást ez a „katolikus néptanító" nem vette észre. Azt ugyanis, hogy az ő helyzetén legfeljebb a katolikus egyház javíthatna, viszont a szerkesztő, a cikk tendenciája és mondanivalója miatt szintén nem a logikával, még kevésbé a józlással törődött. Annál inkább sem, mert a cikkíró a második közlemény végén reményét fejezi ki az iránt, hogy „... az egyház nem fogja cserbenhagyni hű fiait (tanítókat), mert jól tudja, hogy felekezeti tanodák nélkül veszve az egyház, s ha ez kihal, a hazát is eltemetik" [33].

„Hűséges jó katholikus tanítók" [34] címmel gúnyos hangú cikk jelenik meg a lapban, azokhoz a tanítókhoz címezve, akik a Néptanítók Lapjában — „a kormányhoz hű ingyenlapba" — cikkeket írnak, ezzel is támogatva a kormány „közösiskolás" intézkedéseit. Züllésssel vádolja őket, mert olyan lapba írnak, amelybe „zsidók és más vallásúak is írhatnak" [35]. Külön megfenyegeti egy másik cikkben — e témáról is nagyon sokat ir a lap — azokat a fiatalokat, akik állami képzőbe iratkoznak, kijelentve, hogy nem fognak tudni elhelyezkedni az állami képző elvégzése után, mert egyetlen felekezet sem fog állami képzőben végzett tanítókat alkalmazni [36].

Sok cikk jelenik meg azon képviselőtestületek, törvényhatóságok ellen is, melyek szorgalmazzák a közös iskolák létrehozását. Több cikk értekezik a „Fővárosi Tanács viselt dolgairól" is [37], ahol a „szabadelvűség eszmezavarában" elnyomják a katolikusok törekvéseit és minden áron közös iskolákat akarnak létesíteni. Egy másik tudósítás szót emel a Fővárosi Tanács egyik intézkedése ellen, mely a tanítói állások betöltésénél a jövőben nem a felekezeti hovatartozást, hanem a rátermettséget kívánja figyelembe venni [38]. Felháborodva tárgyalja, hogy Pest után Buda is fellépett a közös iskola állításának igényével: sőt a főváros odáig jutott, hogy iskoláiban megtűri a felekezet nélküli felügyelők működését [39]. Elkeseredett hangú tudósítást közöl a pozsonyi tanárok és tanítók viselt dolgairól, akik odáig mentek, hogy sajtóban követelték a mindennapos templombajárás eltörlését, a liturgia kivételét a rendes tárgyak közül, és a hittannak jeggyel történő értékelését. Mélységes felháborodását fejezi ki e tények felett és megrója nemcsak a pozsonyi tanítói kart, hanem a katolikus szülőket is, akik megtűrik az ilyen nevelőket [40].

Ez a sajtóorgánum a közös iskolák elleni elvakult dühében odáig megy, hogy „mélységesen katolikus" létére helyet ad azoknak a nyilatkozatoknak is, melyek *más felekezetek részéről hangzanak el a közös iskolák ellen.* Így például közli az egyik budapesti izraelita hitközség iskolai gyűlésén elhangzott egyetlen közös iskola elleni felszólalást, azzal a meglepően hangzatos címmel, hogy „Zsidó szózat a közös iskolák ellen" [41]. Hasonlóképpen tudósításokat közöl az egyéb felekezetek értekezletein elhangzott egy-egy közösiskola-ellenes felszólalásról is [42].

Végezetül, hogy a közös iskolák elleni harcot külföldi példákkal is „megtámogassa", közli a legkülönbözőbb külföldi egyházi és világi személyek közösiskola-ellenes nyilatkozatait: értekezleti jegyzőkönyv-részleteket, kongresszusi anyagokat és ezekről szóló, a közös iskolák ellen elhangzott megjegyzéseket. Hosszú, részletes beszámolókat közöl a holland püspökök állásfoglalásáról, a bécsi parlamentben elhangzott hozzászólásokról, a bajor parlament vitájáról, természetesen abban az egyoldalú beállításban, ahogyan az a lap programjának megfelel [43]. A fő cél a közös iskolák létrehozásának megakadályozása. Ennek érdekében a lap félretesz minden moralitást, igazságot, teljességet. Gátlástalanul hamisít, szervez és lenyeget, tucatszámra gyártja a vádakat és rágalmakat. Helyet ad minden közösiskola-elleni megnyilvánulásnak, és szemrebbenés nélkül visszautasít minden józan érvet a közös iskolák mellett. Javaslatai nincsenek, csak ellenvéleménye minden ésszerű elgondolással szemben.

Befejezésül még egy kérdést szeretnénk megközelíteni, anélkül, hogy a leírtakat megváltoztathatatlan igazságnak, egyedüli magyarázatnak tekintették. Jogosan merül fel ugyanis a kérdés: mi a mélyebb oka a katolikus egyház közösiskola-ellenes támadásának? Bár a Tanodai Lapok nem hivatalos egyházi orgánum, aligha lehet kétséges, hogy mindaz, amit tett, nemcsak egyházi jóváhagyással, hanem egyenesen a felsőbb katolikus egyházi vezetés biztatására történt.

Úgy véljük a tanulmány egyes részleteiben az okokra némileg magyarázatot adtunk. Ezt ki kell egészíteni még azzal, hogy a kiegyezés után a parlamentáris államformára való áttérés szükségszerűen, a burzsoá fejlődés velejárójaként, a katolikus egyház hosszú évszázadon keresztül meglevő hegemóniáját — nem elsősorban a törvényhozók szándéka (példa erre Eötvös) inkább a dolgok logikája miatt —, ha nem is rendítette meg alapvetően, jelentős változtatásokra késztette. A Tanodai Lapok eléggé világosan kifejezi ennek a lényegét. Placetum Regium címmel írt rövid kis megjegyzésben elmondja, hogy ez a királyi jog a parlamentáris államokban természetszerűen átszáll a miniszterekre. „Miniszterek pedig a parlamentarizmus rendszerében zsidók és semmivallásúak is lehetnek" [44]. Szomorúan állapítja meg, hogy ezentúl ők lesznek a pápai körlevelek cenzorai is. Ebben egyértelműen kifejezésre jut, hogy a katolikus egyház, mint alapvető politikai tényező a parlamentáris rendszerben már nem funkcionálhat, mint kizárólagos tényező. A parlamentáris rendszer bevezetésekor, annak természetes következményeként az 1868. évi népoktatási törvény a katolikus egyház közoktatás és neveléspolitikai funkcióját — ha kis mértékben is —, megcsorbította. A több évszázados monopolhelyzetet élvező egyház már Mária Terézia óta érezte ugyan kultúrpolitikai funkciójának ingatagságát (Lonkay megállapítja, hogy ekkor kezdődött az egyház hanyatlása) [45], s félt attól, ha ez a bázis is kiesik kezéből, akkor nemcsak híveinek nagy részét, hanem hatalmának gazdasági és politikai alapjait is előbb-utóbb elveszti.

Ez a félelem — amint a történelem menete mutatta — nem volt alaptalan. Éppen ezért kívánjuk kiemelni, hogy a népoktatási törvény

bármilyen kis rést ütött is az egyház hajóján, elősegítette annak süllyedését. Ezért válik szükségessé most már száz év elmúltával a törvény értékeinek és hibáinak részletes, marxista értékelése.

IRODALOM JEGYZÉK

[1] Vö. *Eötvös József:* Válogatott pedagógiai művei. Neveléstörténeti könyvtár PTI. — Tankönyvkiadó, Bp. 1957. Szerk.: Felkai László, 310. old.

[2] Ugyanott, 317. old.

[3] Az említett törvényről bő terjedelmű irodalom áll rendelkezésre. Itt csak a legújabb időben megjelent neveléstörténeti munkákat, illetve ezekből a tanulmány megírásához felhasznált dolgozatokat említjük. Szeretnénk mindjárt megemlíteni, hogy tanulmányunkban foglaltak részletes vizsgálatával a felsorolt művek nem foglalkoznak.

a) Vö. a fent említett könyv bevezetését, továbbá

b) Ravasz—Felkai—Bellér—Simon: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. (Szerk.: Ravasz János).

c) *Felkai László:* A klerikális reakció harca az 1868. évi népoktatási törvény ellen. Magyar Pedagógia, 1950.

d) A törvény századik évfordulójára jelent meg egy nagyobb összeállítás a népoktatásról: 100 éves a magyar népoktatás címmel. (Szerk.: Arató Ferenc. Tankönyvkiadó, Bp. 1968.

[4] Tanodai Lapok (a továbbiakban T. L.) 1856. I. évf. 1. sz.

[5] T. L. Bp. 1868. év. 13. évf. 24. sz. 189 old.

[6] T. L. Bp. 1869. év. 14. évf. 3. sz. 17. old.

[7] T. L. Bp. 1859. év. 4. évf. 50. sz. 538—540. old.
51. sz. 550—552. old.
52. sz. 561—563. old.
1861. év. 6. évf. 38. sz. 408—410. old.
48. sz. 494—450. old.
(Csak mutatóban közöltünk néhány lapszámot címek nélkül annak illusztrálására, hogy mennyi adat található egy-egy évfolyamban.)

[8] T. L. Bp. 1871. év. 14 évf. 4. sz. 15. old.

[9] Vö. T. L. Bp. 1868. év. 13. évf. 29. sz. 226—227. old.
és 30. sz. 233—237. old.

[10] A katolikus plébánosok általában használják ezt a módszert, s kisebb nagyobb jutalmat tűznek ki a legjobb dolgozatokra. Példaképpen itt is megjelölünk néhány számot. T. L. 1868. 13. évf. 4. sz., 29. old. 43. sz., 342. old. 1870. év 15. évf., 49. sz., 369—370 old.

[12] T. L. 1868. év 13. évf. 43. sz. 310. old.

[13] Ugyanott, 341. old.

[14] Ugyanott 52. sz. 409. old.

[15] Ugyanott 48. sz. 381—383. old.

[16] Ugyanott 49. sz. 385—387. old.

[17] Ugyanott 50. sz. 394—397. old.

[18] Ugyanott 50. sz. 397—400. old.

[19] T. L. 1869. év 14. évf. 3. sz. 18. old.

[20] Ugyanott 50. sz. 414—415. old.

[21] Ugyanott 3. sz. 17. old.

[22] Vö. a T. L. alább megjelölt számaiban található adományokról szóló tudósításokkal, illetve tantervi javaslattal, T. L. 1870. év. 15. évf. 5. sz. 35—39. old. (tantervi jav.), T. L. 1871. évi 16. évf. 10. sz. 72. old. és ugyanott 14. sz. 104. old.

[23] Vö. az alábbi számok alatt található felszólításokkal, beszédekkel, melyeket püspökök és plébánosok mondanak a népnek. T. L. 1869. év. 14. évf. 12. sz. 90—91. old.
28. sz. 220—221. old., 46. sz. 361—362. old., 50. sz. 414—415 old.

[24] Ezt igazolják egy 1928-ban kiadott, a hazai népoktatás fejlődését bemutató kötet adatai a népiskolák fejlődéséről, tantervéről stb. vö. Magyar Népoktatás Bp., 1928.

[25] T. L. 1868. év. 13. évf. 49—50. számaiban e jegyzet 16—17—18. pontjaiban jelölt főpapi beszédek.
[26] T. L. 1870. év. 15. évf. 14. sz. 89. old.
[27] T. L. 1869. év. 14. évf. 4. sz. 30. old.
[28] Ugyanott 46. sz. 362—363. old.
[29] T. L. 1871. év. 16. évf. 18. sz. 140 old.
[30] Ugyanott 18. sz. 137—138. és 21. sz. 161—162. old.
[31] T. L. 1870. év. 15. évf. 14. sz. 89—90. old.
[32] T. L. 1871. év. 16. évf. 46. sz. 364. old.
[33] T. L. 1869. év. 14. évf. 44. sz. 345—346. old.
[34] T. L. 1871. év. 16. évf. 16. sz. 127. old.
[35] Ugyanott. 16. sz., 127. old.
[36] T. L. 1868. év. 13. évf. 4. sz. 25. old.
[37] Ezekből is csak néhányat jelölünk meg. T. L. 1868. év. 13. évf. 51. sz. 402—403. old. 1870. évf. 15. évf. 48. sz. 362—363. old.
[38] T. L. 1868. év. 14. évf. 5. sz. 35—36. old.
[39] Ugyanott 21. sz. 164—165. old.
[40] Ugyanott 6. sz. 45—46. old.
[41] Ugyanott 13. sz. 101—102. old.
[42] Ugyanott 17. sz. 129. old.
[43] T. L. 1868. év, 13. évf. 39—40. sz. 307—308. old., 1869. év. 14. évf. 6. sz. 45. old., s így lehetne felsorolni minden évfolyam hasonló tartalmú cikkeit, számszerint mintegy harmincat. 1868—1872-ig.
[44] T. L. 1871. 14. évf. 49. sz. 373. old.
[45] T. L. 1870. év. 15. évf. 18. sz. 121—122. old. és a 26. sz. 185—187. old.

ANGRIFF DER KLERIKALEN ZEITSCHRIFT „TANODAI LAPOK" GEGEN DAS GESETZ DES VOLKSUNTERRICHTS VON 1868

MIHÁLY MÁK

Im Jahre 1868 erschien das Gesetz, das die Einleitung des verpflichtenden Volksunterrichts vorschrieb. Nachdem das Dokument den Bedarf der bürgerlichen Gesellschaft befriedigt hatte, enthielt es in seinem Inhalt und seiner Tendenz auch unzählige fortschreitenden Elemente. Es wird nicht gegen den Religionsunterricht gerichtet, aber die Tatsache, dass auch die Elemente zur Befriedigung der bürgerlichen Forderungen gewissermassen vorkommen, lösten den Protest der Kirchen aus. Sie waren in der Ausgabe des Gesetzes nicht einig. Besonders die katholische Kirche, das heisst eines von ihren extremen Wochenblättern, „Tanodai Lapok" protestiert das erste Mal gegen die Ausgabe und später die Ausführung des Gesetzes. Es organisiert, agitiert und bedroht einen jeden, der damit nicht einverstanden ist und unterstützt auch irgend einer Form die Anweisung des Gesetzes bezüglich der gemeinsamen Schulen und des verpflichtenden staatlichen Lehrplanes. Die jetzige Abhandlung enthält von diesem Kampf gegen das Gesetz Dokumente, analisierend ausführlich die Ursachen des kirchlichen Widerstandes und die verschiedenen Methoden des Kampfes gegen das Gesetz.

KOLACSKOVSZKY LAJOS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

(Az 1918 19-es forradalmak és az ellenforradalmi rendszer időszakában

FRIEDRICHNÉ DR. KOVÁCS IRÉN—SZECSKÓ KÁROLY

(Közlésre érkezett: 1969. december 29.)*

I.

Kolacskovszky Lajos szerepe az 1918 19-es forradalmak Heves megyei történetében

Az I. világháború nem oldotta meg a felmerült gazdasági-társadalmi problémákat, sőt kiélezte azokat. A tömegek mesterségesen felszított lelkesedése gyorsan lelohadt, s egyre erőteljesebben jelentkezett hazánkban az esztelen háborúból való kiábrándulás, a béke utáni vágy. Ennek felismerése arra kényszerítette az uralkodó osztály egy részét, hogy kiálljon a béke követelése mellett. Szükséges volt ez azért is, mert fennállt annak a „veszélye", hogy a tömegek az oroszországi eseményeken felbuzdulva forradalmi úton vetnek véget a háborúnak [1].

A forradalmi mozgalmaktól való félelem a megyei burzsoáziát már az 1917-es oroszországi polgári demokratikus forradalom győzelme után arra késztette, hogy szembeszálljon a forradalmi mozgalom gondolatával. Az Egri Újság 1917. július 21-i számában az egyik cikkíró a közelmúltban lezajlott pétervári tüntetés ismertetését használta fel arra, hogy általában elítélje a forradalmi mozgalmakat. „A francia forradalom negyedszázados öldöklést, a magyar kétévi háborút jelentett — írja a cikkíró. Mutasson nekem valaki egy forradalmat, amely békét teremtett" [2].

A világháború kitörése a század elején kibontakozó párt- és szakszervezeti mozgalmat is szétzúzta. A munkásotthonok bezárták kapuikat. A megyei forradalmi mozgalom az 1917-es februári oroszországi polgári demokratikus forradalom kitörése után élénkült meg ismét. Megyei viszonylatban különösen jelentős az egri dohánygyári munkásnők szervezkedése. A dohánygyári munkásság forradalmasodása arra késztette az SZDP budapesti központját, hogy foglalkozzon az itteni dohánygyári munkások szervezkedésével. 1917. szeptember végén két szociáldemokrata munkásnő

* Közlésre javasolta: Szűcs László főigazgató
Lektorálta: dr. Nagy István tanszékvezető, Szegedi Tanárképző Főiskola

Schmithmaier Vilma és Keresztény Józsefné Egerbe érkezett, akiknek az volt a feladatuk, hogy a dohánygyári munkásnőket szakszervezetbe tömörítsék [3].

A mintegy 800 munkást és munkásnőt foglalkoztató üzemben szépen haladt a szervezőmunka. Csakhamar a dolgozók zöme szakszervezeti tag lett. Közben észbe kapott a Keresztény Szocialista Párt is, és ellenakciót indított, s mintegy 15—20 munkásnőt sikerült beszervezniök a Keresztény Szocialista Szakszervezetbe. Az üzem dolgozói a munkásegység biztosítása érdekében követelték, hogy az összes dolgozó lépjen be a szocialista szakszervezetbe, tehát a keresztény szocialista szakszervezet tagjai is. Abban az esetben, ha a keresztény szocialisták megtagadják a belépést, kérték az üzem vezetőségét, azok gyárból való eltávolítására [4].

A dohánygyári igazgatóság azonban nem engedett, s a helyzet egyre feszültebb lett. Október 12-én kitört a dohánygyári munkások sztrájkja. A gyár igazgatósága megrémülve a munkások megmozdulásától, karhatalmat kért az alispántól. A hatóság erőszakkal távolította el a sztrájkolókat az üzem területéről [5].

A város vezetői attól tartottak, hogy a sztrájk kiterjed a többi helyi üzem dolgozójára is. Ezért mindent megtettek a dohánygyári sztrájk elszigetelésére. Állandó rendőrjáratok cirkáltak a városban, a város vezetősége pedig megegyezést igyekezett létrehozni a munkások és az igazgatóság között [6].

Akcióba lépett a klérus is. A sztrájk kitörése napján az Egri Katolikus Tudósítónak különszáma jelent meg, amelyet Subik Károly kanonok írt. A röpiratban Subik Károly óvta a munkásokat a szociáldemokratáktól, a munkásmozgalomtól. Hangsúlyozta, hogy nem lehet valaki egyszerre jó szociáldemokrata és jó keresztény. Vagy az egyik, vagy a másik. Felszólította a dohánygyári dolgozókat, hogy lépjenek ki a szakszervezetből. Sőt a demagógia fegyveréhez is nyúlt. Többek között azt hozta fel, hogy az egyház anyagi segítséget adott a dohánygyári bölcsőde létrehozásához. Az érsekség adott, „a szociáldemokraták, viszont nem adnak, hanem vesznek, ugyanis tagdíjat szednek . . .” — írja [7].

A munkásokat azonban nem lehetett megtörni, nem dolgoztak mindaddig, míg az igazgatóság október 29-én ki nem elégítette követeléseiket [8].

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Heves megyei tömegek még nagyobb figyelemmel fordultak az oroszországi események felé. A forradalomról érkező hírek különösen a szegényparasztság körében váltottak ki jelentős hatást. A békevágyon kívül felébresztették bennük az évszázadok óta szunnyadó, föld utáni vágyat is. Az Egri Újság 1917. november 21-i száma arról adott hírt, hogy „a város lakossága, különösen a földművesek gyűléseket akarnak tartani, ahol meg akarják tudni a háború jelenlegi állását és a békekilátásokat” [9].

A gyűléseket csaknem kivétel nélkül az egri hóstyákon tartották meg, ahol zömmel szegény- és kisparasztok laktak.

A szegényparasztság forradalmasodására abból is következtethetünk, hogy 1918 januárjában az aratási szerződéskötések időpontjában a korábbi

éveknél kedvezőbb feltételek mellett sem voltak hajlandók sok helyen szerződést kötni [10].

Az uralkodó osztályok, azok sajtóorgánumai igyekeztek az oroszországi forradalmi eseményeket elködösíteni, tudatosan elferdíteni. A forradalmi eseményeket kommentálva hol bolsevikokról, hol szovjetekről, hol pedig marxistákról beszélnek azonos értelemben [11].

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomról az Egri Újságban 1917. november 9-én olvashatunk először, „Pétervárott győzött az ellenforradalom" címmel [12].

Az újság november 11-i számában ismertette a Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusán elfogadott, békéről szóló dekrétumot. A földről és a népbiztosok tanácsának felállításáról szóló dekrétumról a lap viszont hallgatott [13].

A lap későbbi számaiban számtalan rágalmat zúdított az orosz nép nagy forradalmára. A forradalom igazi lényegét, azt, hogy a hatalom a nép kezébe került, igyekeztek elhomályosítani. Arról, hogy valójában mi történt Oroszországban, az első hiteles híreket Heves megyében is az orosz hadifogságból hazatért katonák hozták meg. A volt hadifoglyok agitációja hozzájárult a nép forradalmasodásához [14].

A néptömegek forradalmi hangulata kialakulásának alapvető forrása azonban megyénkben is a belső gazdasági és szociális helyzet romlása volt. Ezt számos tény igazolja. 1917 áprilisában a cselédek a havi konvenció kimérésekor megyeszerte elégedetlenkedtek. Az év őszén a vármegye községeinek kb. a fele nem volt ellátva megfelelő mennyiségű kenyérgabonával. Nagy volt a burgonya-, a zöldséghiány is, alig volt zsír [15].

*

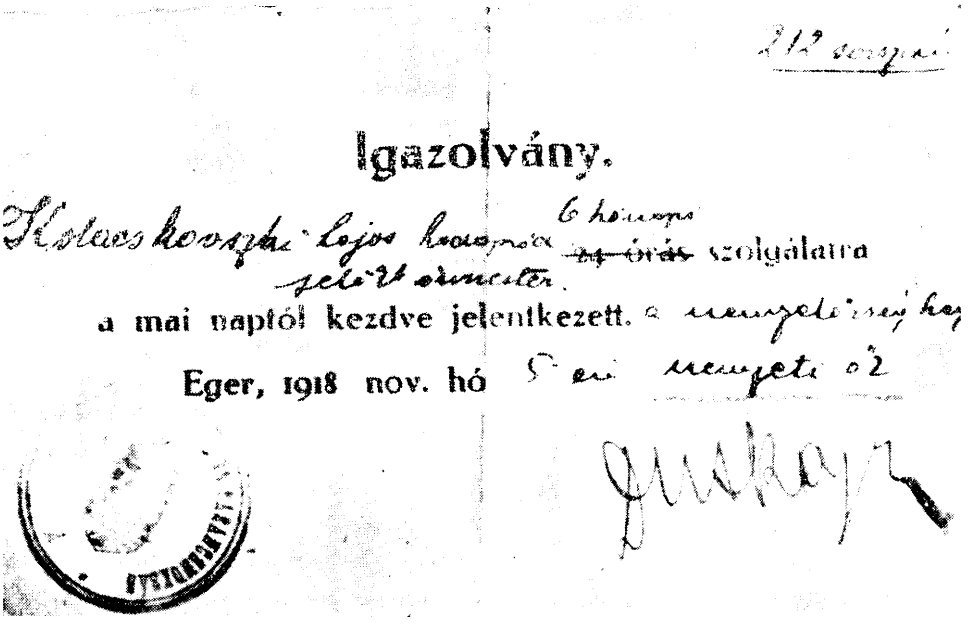
Kolacskovszky Lajos életútjának első nagy jelentőségű állomása az 1918-as polgári demokratikus és az 1919-es proletárforradalom volt. A forradalmak tüzében edződik még szilárdabb harcossá, válik kommunista meggyőződésűvé. Ezért élete e szakasza különös figyelmet érdemel.

A frontról 1917 őszén került haza Egerbe. Jogi végzettsége alapján a vármegyéhez került közigazgatási gyakornoknak 1917. október 22-i hatállyal. Majd nemsokára a megye Károlyi-párti főispánja, dr. Vass János közismert baloldali magatartása miatt tiszteletbeli szolgabírónak nevezte ki. Egy évvel később, 1918. október 21-én a megyei törvényhatósági gyűlés, „közfelkiáltással" vármegyei aljegyzőnek választotta meg [15]. Mint aljegyzőt később a forradalom idején a megye kormánybiztos főispánja, dr. Módly László jogakadémiai tanár mellé osztják be titkári teendők ellátására, s egyben rábízták a megyei levéltár vezetését is. Módly mellett, aki szabadkőműves és antiklerikális felfogású volt, az 1919-es III. néptörvény alapján töltötte be a magántitkári tisztet [17].

Az 1918. októberi magyar polgári demokratikus forradalom megyei történetében aktív szerepet játszott. Tehetségét és tudását a polgári demokratikus forradalom sikere érdekében a szociáldemokrata párt oldalán kamatoztatta. A polgári demokratikus forradalom győzelme után a hatalom az ipari proletariátus gyengesége miatt Egerben és a megyében a polgári pártok kezébe került. A szociáldemokrata párt szervezése a forra-

dalom győzelme után indult meg nagyobb mértékben. Ebben az időben az egri szociáldemokraták jelentősebb képviselői a következők voltak: *Lájer Dezső, Fischer Manó, Vályi István, Kovács Domonkos, Gyifka Ferenc* és *Kolacskovszky Lajos.* Ők, 1918 őszén Egerben számos szocialista jellegű előadást tartottak. Ezzel is hozzájárultak a párt erősödéséhez. Elméleti tudásával és felkészültségével kitűnt a szociáldemokrata vezérek közül Kolacskovszky Lajos. Bár már 1918 őszén szoros kapcsolatban volt a szociáldemokratákkal, a pártba forma szerint csak 1919. január 1-én lépett be. Hogy Kolacskovszky a szociáldemokrata pártba lépett, amely hibái ellenére mégis munkáspárt volt, s nem valamelyik polgári pártba, eddigi fejlődéséből következett. Már mint joghallgató meg volt győződve a kapitalizmus minél előbbi összeomlásáról és a munkásosztály győzelméről. Ezt a hitét igazolta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme 1917 őszén. Az Októberi Forradalom eseményeit mindvégig nagy figyelemmel kísérte. Különösen Lenin személye volt rá nagy hatással. Mint önéletrajzában írja: „Lenin egyszerre úgy tűnt fel előttem, mint a kizsákmányoltak szemefénye, mint megtestesítője minden nép szabadságvágyának". Leninről cikket is írt, amely 1918 őszén jelent meg az *Egri Hírlapban, Téli ballada címen.*

A cikk jelentőségét növeli, hogy ez volt Heves megyében az első Leninről szóló hírlapi közlemény [18]. Lenin művei közül először az *Állam és forradalmat* olvasta. Ezt géppel leírva 1918 őszén egy Moszkvából hazatért hadifogoly, a ma is élő *Németi Lajos* adta kezébe. Később a proletárdiktatúra idején ebből a könyvből merítette a legjobb érveit [19].

Igazolvány.

Kolacskovszky Lajos hadapród 6 hónapos ~~gyakorlati írás~~ szolgálatra jelentkezett.

a mai naptól kezdve jelentkezett. a menetszázadhoz

Eger, 1918 nov. hó 5-én menetszázadnál

Polgárőri igazolványa

A szociáldemokrata párt egri szervezetébe való belépése után a párttal való kapcsolata tovább mélyült. Hamarosan a vezetőségbe is bekerült. „Szerény modorával, tartalmas felszólalásaival megnyerte a mieinket, a párt »ideológusa« lett — írta róla Kelemen Bertalan [20]. Mint a szociáldemokrata párt tagja első dolga volt a közalkalmazottak megszervezése. Munkája nyomán 1919. január 25-én jött létre a Köztisztviselők Egri Szervezete, amelynek elnöke lett.

A főispán-kormánybiztos az 1919. évi néptörvény 2. paragrafusa alapján mint szocialistát, 1919. február 25-én kinevezte a városi néptanácsba [21]. Mint főispáni titkár 1919 februárjában Módly László kormánybiztossal együtt részt vett Gyöngyösön a néptanács megalakításában [22].

Kolacskovszkynak a néptanácsba való kinevezése azt tükrözi, hogy a város és a megye vezetői, különösen a szociáldemokrata párt vezetői elismerték eddigi tevékenységét. Beválasztása a szociáldemokrata párt baloldalának erősödését jelentette a városi néptanácsban. Mivel Egerben és Heves megyében nem alakult meg kommunista pártszervezet, a szociáldemokrata pártszervezetek baloldalán tömörülő erők voltak a forradalmi fejlődés motorjai. Vele együtt került a fenti szervekbe Kovács Domonkos és Szepesi András is. Mindhárman később komoly szerepet játszottak a proletárdiktatúra idején [23].

1919. elején az ország vezetését kezükben tartó polgári pártok között mindjobban kiéleződött az ellentét. A szociáldemokrata baloldal követelésére annak vezetése egyre határozottabban lépett fel a visszahúzó erők ellen. A szociáldemokrata párt országos vezetésének bizonyos fokú balratolódása éreztette hatását megyénkben is. Itt is kezdett kiéleződni az ellentét a szociáldemokrata párt és a polgári pártok között. Az ellentét éleződésének egyik mutatója az iskolai vallásoktatás kérdése volt. A Berinkey-kormány ugyanis kettéosztotta a Vallás- és Közoktatási Minisztériumot, és tervbe vette a vallás kötelező oktatásának megszüntetését is. Egerben ez a terv nagy felháborodást váltott ki a papság körében. Hisz az iskola elvesztése az egyházi befolyás csökkenését vonhatta volna maga után. Ezért a papság minden követ igyekezett megmozgatni. 1919. február 7-én az egri házak falán plakátok jelentek meg, amelyen *dr. Csutorás László* jogakadémiai tanár vallási, politikai és osztálykülönbség nélkül felhívta Eger város lakosságát arra, hogy február 9-én délelőtt jelenjenek meg a Városháza nagytermében, és „együttesen foglaljanak állást a hazafias-vallásos nevelés mellett". De a szociáldemokrata párt is résen volt. A jelzett napra ő is mozgósította tagságát. A szociáldemokraták már a gyűlés megkezdésének időpontja előtt 2—3 órával annyira megszállották a Városháza nagytermét, hogy ott szinte mozdulni sem lehetett. Mire a gyűlést összehívó keresztényszocialisták megjelentek, a jelenlevők hangulata annyira izzó volt, hogy a gyűlés rendezőit, Breznay Imrét és társait szóhoz sem engedték jutni. Miután a keresztényszocialisták úgy látták, hogy a gyűlés számukra kedvezőtlen határozatot hozhat, arra kérték a jelenlevő Módly László kormánybiztost, hogy oszlassa fel a gyűlést. Módly azonban szabadkőműves és antiklerikális volt. Így semmi okot nem látott a gyűlés

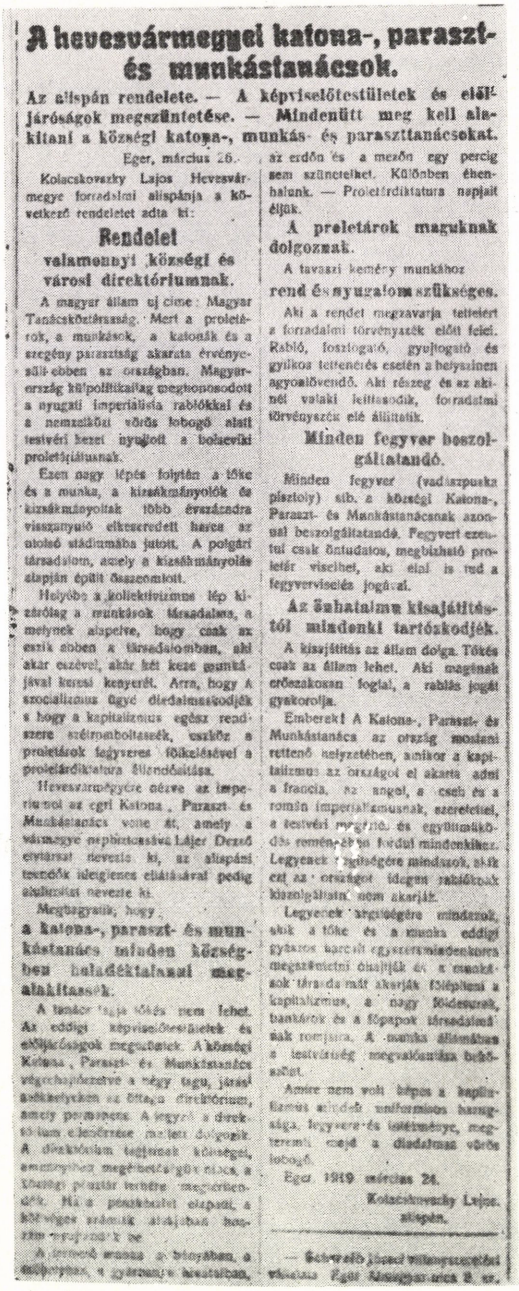
feloszlatására. Mivel a keresztényszocialisták ekkor a gyűlés megtartásáról lemondtak, a főispán átadta a gyűlés jogát a szociáldemokratáknak. Ekkor a szociáldemokrata párt nevében Kolacskovszky Lajos tartott nagy hatású beszédet. Beszédében kiemelte, hogy a szociáldemokrácia a vallást magánügynek tartja, és az elmúlt világháború megmutatta, hogy imával, vallásos szellemmel hogyan lehet egymás ellen uszítani az embereket [24].

Ezután határozati javaslatot olvasott fel, amely így hangzott: „Eger város közönsége, amely f. évi február 9-én osztály- és felekezetkülönbség nélkül a Városháza tanácstermében megtartott nagygyűlésen nagy lelkesedéssel vett részt, elhatározta, hogy a népkormányt az ország javát célzó nehéz munkájában szeretettel üdvözli és további erőkifejtésében minden készséggel támogatja. Egyszersmind kifejezésre juttatni óhajtja abbeli állásfoglalását, hogy miután elérkezett az ideje annak, hogy egy nagyobb társadalmi összhang kedvéért mindenki vallása magánügynek nyilváníttassék, ennélfogva a vallás-erkölcsi alapokon való oktatási rendszer megszüntetése a kor támasztott igényeinek megfelelően fölöttébb kívánatosnak látszik. A felekezet nélküli ingyenes állami oktatás elvének az ország nevelésügyében minél előbb érvény szerzendő. Szilárd és megfontolt határozatunk továbbítása alkalmából fogadja ismételten a Népköztársaság Minisztériuma a népgyűlés szívből jövő jókívánságait a jövő teendőit illetőleg". A felolvasott határozati javaslatot a jelenlevők „tomboló tetszésnyilvánítása" követte, s egyhangúlag elfogadták azt [25].

Az 1919. elejéig tartó eszmei, politikai fejlődésből következett, hogy amikor 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot, ő is ott lesz a megye vezetői között. Március 22-én ő jelentette be a proletárdiktatúra kikiáltását az egybegyűltek örömujjongása közben a megyei munkástanács ülésén. A forradalmi helyzetre való tekintettel a gyűlés után megválasztották a megye és a város új vezetőségét. Kolacskovszky tagja lett a megye élén álló ötös direktóriumnak. Mint ötös direktóriumi tagot bízták meg az alispáni teendők ellátásával. Így ő lett a megye hivatalfőnöke [26].

Ettől kezdve a Tanácsköztársaság megszűnéséig jelentős gyakorlati és elméleti munkát fejtett ki a proletárdiktatúra érdekében.

Már március 24-én közzétette valamennyi városi és községi direktóriumnak szóló rendeletét. A rendelet első részében így magyarázta meg az új rend lényegét: „A magyar állam új címe: Magyar Tanácsköztársaság, mert a proletárok, a munkások, katonák és szegényparasztok akarata érvényesül ebben az országban. Magyarország külpolitikailag meghasonlott a nyugati imperialista rablókkal és a nemzetközi vörös lobogó alatt testvéri kezet nyújtott a bolsevik proletariátusnak. Ezen nagy lépés folytán a tőke és a munka, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak több évszázadra visszanyúló elkeseredett harca az utolsó stádiumába jutott. A polgári társadalom, amely a kizsákmányolás alapján épül, gyalázatosan összeomlott. Helyébe a kollektivizmus lép, kizárólag a munkások társadalma, amelynek alapelve »csak az eszik ebben a társadalomban, aki akár eszével, akár két keze munkájával keresi kenyerét.«" végül a rendeletben felhívja a megye lakosságát a munka további folytatására, a rend és nyugalom megőrzésére [27].

A hevesvármegyei katona-, paraszt- és munkástanácsok.

Az alispán rendelete. — A képviselőtestületek és előljáróságok megszüntetése. — Mindenütt meg kell alakítani a községi katona-, munkás- és parasztanácsokat.

Eger, március 26.

Kolacskovszky Lajos Hevesvármegye forradalmi alispánja a következő rendeletet adta ki:

Rendelet
valamennyi községi és városi direktóriumnak.

A magyar állam uj címe: Magyar Tanácsköztársaság. Mert a proletárok, a munkások, a katonák és a szegény parasztság akarata érvényesülésében az országban. Magyarország külpolitikailag megbonyolodott a nyugati imperialisták rablókkal és a nemzetközi vörös lobogó alatt testvéri bezet nyujtott a bolseviki proletárjátusnak.

Ezen nagy lépés folytán a tőke és a munka, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak több évszázados visszanyuló elkeseredett harca az utolsó stádiumába jutott. A polgári társadalom, amely a kizsákmányolás alapján épült összeomlott.

Helyébe a kollektivizmus lép kizárólag a munkások társadalma, a melynek alapelve, hogy csak az, aki abban a társadalomban, aki akar ezével, aki két kezo munkájával kenyerét. Arra, hogy a szocializmus ügye diadalmaskodjék s hogy a kapitalizmus egész rendszere szétmorbolassék, szükség a proletárok fegyveres föllépésével a proletárdiktatura létesítésére.

Hevesvármegyére nézve az imperializmust az egri Katona-, Paraszt- és Munkástanács vette át, amely a vármegye népbiztosává Lájer Dezső elvtársat nevezte ki, az alispáni teendők ideiglenes ellátásával pedig alispánt nevezte ki.

Megtagyam, hogy

a katona-, paraszt- és munkástanács minden községben haladéktalanul megalakítassék.

A tanácsok tagja tőkés nem lehet. Az eddigi képviselőtestületek és előljáróságok megszűnnek. A községi Katona-, Paraszt- és Munkástanács végrehajtóközvetve a négy tagu, járási székhelyeken az öttagu direktórium, amely permanens. A egyes a direktórium elnökének melleit dolgozik. A direktórium tagjainak közegei, amennyiben megbízatásuk ügyében a községi pénztár terhére megtérítendők. Ha a pénztárnak elegendő, a közvetlen számok alapjában hozzá megtérítendők be.

A termelő munka a helyében, a gyárban, a gyárnak a hivatalban, az erdőn és a mezőn egy percig sem szünetelhet. Különben éhenhalunk. — Proletárdiktatura napjait éljük.

A proletárok maguknak dolgoznak.

A tavaszi kemény munkához

rend és nyugalom szükséges.

Aki a rendet megzavarja tettéért a forradalmi törvényszék előtt felel. Rablő, fosztogató, gyujtogató és gyilkos tettenérés esetén a helyszinen agyonlövendő. Aki részeg és az alkoholi valaki leöntsönök, forradalmi törvényszék elé állítatik.

Minden fegyver beszolgáltatandó.

Minden fegyver (vadászpuska pisztoly) stb. a községi Katona-, Paraszt- és Munkástanácsnak azonnal beszolgáltatandó. Fegyvert ezentul csak öntudatos, megbízható proletár viselhet, aki erről is tud a fegyverviselés jogával.

Az önhatalmu kisajátitástól mindenki tartózkodjék.

A kisajátitás az állam dolga. Tőkés csak az állam lehet. Aki magának erőszakosan foglal, a rablás jogát gyakorolja.

Emberek! A Katona-, Paraszt- és Munkástanács az ország most is rettenő helyzetében, amikor a kapitalizmus az országot el akarta adni a francia, az angol, a cseh és a román imperializmusnak, szeretettel, a testvéri megértés és együttműködés reményében kéri mindenkitől. Legyenek legfőképpen mindnyájan, akik ezt az országot idegen rablóknak kiszolgáltatni nem akarják.

Legyenek legelsőképpen mindnyájan, akik a tőke és a munka eddigi gyászos harcát egyszersmindenkorra megszüntetni óhajtják és a munkások társadalmát akarják felépíteni a kapitalizmus, a nagy földesurak, bankárok és a főpapok társadalmának romjain. A munka áldásában a testvériség megvalósulása befészkelődjék.

Amire nem volt képes a kapitalizmus minden uniformisos hazugsága, fegyvere és tudománya, megteremti majd a diadalmas vörös lobogó.

Eger, 1919 március 26.

Kolacskovszky Lajos,
alispán.

— Szövetségi jegyzőkönyvi nyomtatványokat [illegible] Egri Könyvnyomda 2. sz.

A városi és községi direktóriumoknak kiadott rendelete

A *Vörös Őrség* megszervezésére vonatkozó rendeletét a megyei hivatalos lap április 10-i számában tette közzé [28].

Sok fáradtsággal és vesződéssel járt az új rend alapjainak lerakása. Teendői különösen sokasodtak akkor, amikor 1919. április második felében a cseh burzsoá csapatok Eger felé közeledtek, s a magyar Vörös Hadsereg egységei számára máról holnapra úgyszólván semmiből kellett előteremteni az élelmet [29].

A Tanácsköztársaság államrendje megyei vezetésében 1919. május elejéig vett részt. A május eleji egri ellenforradalmi megmozdulás után május 7-én a Forradalmi Kormányzótanács kormányzótanácsi biztost nevezett ki a megye élére, *Jackwerth Ede* személyében. Ekkor a megyei direktóriumot átszervezték, abba újból már nem került be a Budapestről ide helyezett Molnár Dániel nevű politikai biztossal kapcsolatos, részben személyi és elvi ellentétei miatt [30].

Ezután sem tétlenkedett, júliusban az újonnan felállított agitátorképző iskolán vállalt munkát [31].

A proletárdiktatúra megszilárdítása érdekében kifejtett gyakorlati munkája mellett jelentős elméleti munkát is fejtett ki. Cikkei az Egri Hírlapban, az Egri Újságban jelentek meg. Komoly elméleti kérdéseket tárgyaló írásai egyedülállóak a Kommün egri sajtójában. Írásait a gyakorlati élet szükségletei sugallták. Érveinek jó részét az általa addig már megismert marxi, engelsi és lenini munkákból vette.

A proletárdiktatúra alatti egri sajtóban a következő cikkei jelentek meg: *A tőke amerikázik* (Egri Újság, 1919. márc. 29.), *A proletárdiktatúra szükségességének igazolása* (Egri Vörös Újság, 1919. ápr. 9., 10., 11.) *A fogyasztás megszervezése* (Egri Vörös Újság, ápr. 13.), *A bolseviki feltámadás* (Egri Vörös Újság, 1919. ápr. 19.), *Mit kíván az új rend?* (Egri Hírlap, 1919. márc. 27.), *A termelőszövetkezetek haszna* (Egri Hírlap, 1919. ápr. 17.), *Válasz a szociáldemokrácia ellenségeinek* (röpirat). A fenti írások közül lényeges gondolataikkal kitűntek a következők: Mit kíván az új rend?, A proletárdiktatúra szükségességének igazolása, A termelőszövetkezetek haszna, Válasz a szociáldemokrácia ellenségeinek.

Mit kíván az új rend? c. írásával a Tanácsköztársaság kezdetén fejtette ki a proletárdiktatúra fő vonásait: „A tanácsrendszer legyen segítségére mindazoknak, akik a tőke és a munka eddigi gyászos harcait egyszer s mindenkorra megszüntetni akarják és a munkás társadalmát akarják felépíteni a kapitalizmus, a nagy földesurak, bankárok, főpapok hatalmának romjaira. Amire nem volt képes a kapitalizmus ... fegyvere és intézménye, megteremti majd a diadalmas vörös lobogó" [32].

A proletárdiktatúra szükségességének igazolása c. írásában a tőkés rend megdöntésének jogosságát a kapitalista rend elavultságában látja. Világosan megfogalmazza azt is, hogy a tőkés rend nem egykönnyen mond le hatalmáról, ezért erőszakot kell vele szemben alkalmazni: „Hogy a burzsoázia, amely a kapitalisztikus termelési rend folytán egy epikureuszi élet összes gyönyörűségét kiélvezte, életboldogsága legfőbb forrásáról a tőke tulajdon jogáról nem egykönnyen hajlandó lemondani, azzal nagyon tisztában lehetünk ... A torkon ragadott tőke, melyet évszázadok hosszú

során át rablás, csalás, erőszak, lelkiismeretlenség és a legridegebb önzés halmozott el, lehetőleg védekezni próbál... Amikor az eddigi társadalmi rend egy jobb jövő kedvéért fejtetőre lett állítva, amíg csak a burzsoázia tagjai munkásokká nem válnak... az átmeneti állapot idejére a proletáriátus kormányformája a tömegdiktatúra, melynek lesújtó vulkánjai a forradalmi törvények és a Vörös Hadsereg..."

A polgári demokrácia és diktatúra kérdésében következőképpen foglalt állást: „A hatalmon levő tőke a demokratikus terjeszkedést csak addig hajlandó eltűrni, amíg létalapjait nem rongálja. A múlt bizonyítja, hogy valahányszor a dolgozók osztálya részéről annak lehetősége, hogy az állam sorsára a tőkés urakéival ellentétes akarat gyakoroltatik, fennforgott, a mágnások, a földbirtokosok és a generálisok szent szövetsége egy pillanatig sem késett a demokratikus szabadság alapelvein túltenni magát."

A szociáldemokraták által vitatott „proletárdiktatúra" kérdéséről a következőképpen vall: „Miután azonban a tőke uralma hosszú évszázadok alatt szerveződött, és mivel sajtója, iskolái és templomai még a proletáriátus jelentékeny tömegeit is intézményei babonás tiszteletében nevelték fel, könnyű belátni, hogy a burzsoázia csodás állami gépezete... mindjárt nem fog összeomlani, hanem *szívós életerejét csak a harcok és a folyton meg-megújuló támadások vihara* (szerzők kiemelése) őrölheti meg.

Ne feledjük továbbá, hogy a világ túlnyomóan nagy részében még a kapitalizmus... terpeszkedik, s hogy kívül-belül az országban számos ellenség igyekszik a Tanácsok Köztársasága megrontására".

Az új rend megvalósításában a proletárdiktatúra szerepét a következőképpen látja: „A proletárdiktatúra eszköze egy a mainál kétségkívül ideálisabbnak bizonyuló kommunista társadalmi berendezkedésnek" [33].

A tőke amerikázik c. munkájából világosan kitűnik, hogy tisztába van az osztályharc kiélezettségével az adott történelmi helyzetben. „A proletárdiktatúra a kapitalizmusról a kollektivizmusra való átmeneti állapot kormányformája. Ezen állapotot a tőke és a munka élet-halál harca jellemzi" [34].

A fogyasztás megszervezése c. cikkében a termelés és fogyasztás anarchiájáról ír, amely a kapitalista társadalmat jellemzi. Az új gazdasági politika lényegére akarja felhívni a figyelmet, igazságos elosztást akar biztosítani.

A termelőszövetkezetek hasznát abban látja, hogy az által megszűnik a gazdasági cseléd és a summás kizsákmányolása: „A földesúr a gazdasági cseléd és a summás munkáját kizsákmányolta. A haszon és a tiszteletlenül kisajtolt munka közötti jelentékeny különbséget lelkiismeretlenül zsebre vágta és a Riviérán félvilági hölgyek és szerencselovagok társaságában elverte" [35].

Válasz a szociáldemokrácia ellenségeinek című röpiratában a tőkés magántulajdon megszüntetésének jogosságát hirdette: „A magántulajdon alapján álló kapitalisztikus termelési rend törvénnyé tette a rablást és fosztogatást... Sajátságos társadalmi rend, amely kizsákmányoláson alapszik... Meg akarjuk szüntetni a magántulajdont, amely csak úgy állhatott fenn, ha a társadalom túlnyomó részének nincsen tulajdona."

Cikkeinek tartalmukon kívül értéke még a választékos stílus és a nagy meggyőző erő.

Kolacskovszky Lajosnak a forradalmakban betöltött szerepe életének legszebb lapjaira tartozik Erre mindig büszke volt. Élete e szakaszáról jó pár évtizeddel később, a múltat összekapcsolva a jelennel, így vall:

„Dehát nagy időket értem át! Két világháborúnak, három forradalmi átalakulásnak voltam aktív résztvevője. Még láttam a Monarchiát teljes fényében pompázni, s másodszor éltem meg a köztársaság kikiáltását... Ezt, hogy megélhettem, életem legnagyobb öröme! Diákkorom óta ezért küzdöttem, egy emberöltőn keresztül ezért áldoztam fel mindazt, ami csak kedves lehet egy férfinak, ennek a demokratikus átalakulásnak a reménye tartotta bennem a lelket, a testi és lelki megpróbáltatások hosszú és igen sokszor ijesztően fekete éjszakájában...

Büszke vagyok, hogy eszményeimet, a demokráciát, az emberszeretetet, a felvilágosultságot, ebben a vármegyében jóban és rosszban egyforma eltökéltséggel szolgálhattam" [36].

II.

Az ellenforradalmi rend sötét évei alatt

A proletárdiktatúra leverése után az uralkodó osztályok bosszútól lihegve igyekeztek kegyetlenül megtorolni a proletárhatalom melletti kiállást. Mindazokat, akiknek bármi szerepe volt a Tanácsköztársaság alatt, összefogták, s börtönbe csukták, sok embert kivégeztek a fehérterroristák. 1919 augusztusában a fehérterrorista csoportok Egerben is több száz embert összefogdostak, akiknek része volt a Tanácsköztársaság munkájában. Elfogták Kolacskovszky Lajost is.

1919. augusztus 12-én tizedmagával az akkoriban alakult vésztörvényszék halálra ítélte. A vésztörvényszék az ítéletet a megszálló román katonai hatóságok törvényei alapján hozta meg. A kivégzés azonban elmaradt, mivel a magyar kormány tiltakozott a román katonai parancsnokságnál, magának tartván fel az ítélkezés jogát [37]. Ennek elmaradása után még több hétig volt társaival a börtönben nagy bizonytalanságban és borzasztó körülmények között. Az ügyészség 1919. szeptember elején vette át a kommunista foglyokat az ellenforradalmároktól. A 4039/1919. M. E. sz. rendelet értelmében megalakult egri ötös tanács december 22-én 1592/1919. sz. alatt kelt ítéletével másfél évi börtönre ítélte, súlyos tüdőbaja ellenére. Az ügyészség kétrendbeli izgatás címén emelt ellene vádat. Az egyik izgatás tárgyát a helyi lapokban megjelent cikkei „izgató kitételei" képezték, a másik izgatás abban állott, hogy a vádlott 1919. április 21-én a főispáni lakban, amely akkor a direktórium épülete volt, mintegy 60 főnyi ember előtt, amikor a munkászászlóaljak felállításáról volt szó, ilyen kijelentést tett: „A burzsoáziát teljesen le kell törni, meg kell őket fosztani munkájuktól, kényelmüktől, le kell tiporni a burzsoáziát, oda kell süllyeszteni, ahol a proletárok voltak." A bíróság szerint

ezek a kijelentések alkalmasak voltak arra, „hogy a vagyonos osztályok ellen gyűlöletet szítsanak" [38]. Az ítélet indoklásában a bíróság enyhítő körülménynek vette büntetlen előéletét és egészségi állapotát. Súlyosbítónak „magasabb értelmi képességét és a sorozatos cikkeiben rejlő nagyobb fokú tevékenységét." Ezenkívül az ügyészség vádat emelt ellene hatóság elleni erőszak és 14 rendbeli személyi szabadság megsértésének bűntette miatt. Az ötös tanács azonban közelebbi bizonyítékok hiányában ezek alól felmenteni volt kénytelen [39].

A börtönbüntetését Egerben töltötte ki. Az ellenforradalmi rend őrei nem elégedtek meg a másfél évi börtön letöltésével. Az egri államrendőrség internálását rendelte el. Az internálási eljárás lefolytatása időszakában ismét börtönben kellett ülnie. Innen 1921 szeptemberében került a zalaegerszegi hírhedt internálótáborba. A tábor életének forrásértékű leírását adta a felszabadulás után írt: Az „őszirózsás" forradalom és Kommün Heves megyében c. munkájában [40]. A táborban aktívan részt vett az internáltak szellemi életében. Vadász Ferenc Sollner Józsefről,

„Származásfa", amelyet a zalaegerszegi internálótáborban készített az internáltak oktatása céljából

a magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakjáról írott könyvében Sollner feljegyzései alapján a következőket írja:

„A filozófiai vitákon egy Kolacskovszky nevű elvtárs volt a vitavezető — folytatta elbeszélését Sollner. — Kellő tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy az éles, sokszor személyeskedésig fajuló szócsatákat »parlamentáris« mederbe terelje" [41].

A táborból 1922. február 5-én szabadult állandó betegeskedése miatt. Összesen 30 hónapot volt szabadságától megfosztva [42]. Zalaegerszegről megromlott egészséggel tért vissza Egerbe özvegy édesanyjához. A forradalmak alatti magatartása miatt az úri rend szemében „jegyes" ember lett. Nem hagyták az internálótábortól való szabadulás után sem nyugton. Újra szigorú rendőri felügyelet alá helyezték. Hetenként kétszer is jelentkeznie kellett a rendőrségen. Látogatókat nem fogadhatott, nyilvános helyekre be sem tehette a lábát. Még a levelezését is ellenőrizték. A rendőrség még azt is nehezményezte, hogy régi szokásához híven, az Eger környéki hegyekben kedvére botanizálhasson, kövületeket gyűjthessen. A rendőrség szerint Kolacskovszky a turistáskodást csak ürügyül akarta felhasználni arra, hogy a határban dolgozó parasztok között szocialista tanokat hirdethessen.

Meg volt tehát kötve, állása nem volt. Ezt még 1919. augusztus 26-án elvesztette, Tanácsköztársaság alatti szereplése miatt [43]. Pedig valamiből meg kellett élnie. Özvegy édesanyja nyugdíja kevés volt kettőjük eltartására. Ideje volt állás után néznie. Állást kapnia a megyében akkor egyenlő volt a lehetetlenséggel. Forradalmi múltja miatt sehol sem alkalmazták. Volt a megyének nem egy olyan helysége, ahová be sem tehette a lábát; például Felsőtárkányba, Egercsehibe, úgyszintén a pértervásári járás területére. Így kénytelen volt máshol szerencsét próbálni. A megyétől távol, Szegeden próbált szerencsét. Itt kétszer is volt, 1924-ben és 1925—26-ban. Szegeden alkalmi munkából (másolás stb.) tengette életét. Itt is megtalálta az utat a munkásmozgalomhoz. A munkásotthonokban számos ismeretterjesztő előadást tartott. A munkások a rajongásig szerették Kolacskovszkyt. Beválasztották a szociáldemokrata párt helyi szervezete vezetőségébe is. A szegedi munkások között végzett tevékenységének híre eljutott a város vezetői fülébe. A kormánypárti Új Nemzedék c. lap nem is késett szóvá tenni [44]. Szegedi tevékenységének fénypontja volt 1926. május 23-a és 24-e. Ekkor rendezték meg Szegeden a XI. Országos Munkás Dalosversenyt. A dalosverseny első napján (V. 23.) a Városi Színházban Móra Ferenc, a kiváló író tartotta az ünnepi beszédet. Másnap Kolacskovszky Lajos [45].

A város főispánja látva Kolacskovszky népszerűségének növekedését, elejét akarta venni további munkájának. 1926 nyarán kiutasították Szegedről is. A munkásság nagyon sajnálta távozását, s a vasútállomáson a munkás-dalárda búcsúztatta a „Ballag már a vén diák" kezdetű dallal [46].

Szeged után Budapestre költözött. A főváros mintegy 15 évig adott neki menedéket. Itt is megtalálta az utat a munkásságig. Emiatt sok baja volt a rendőrséggel. Különösen azért nehezteltek rá, mert gyakran for-

golódott az ifjúmunkások között, s részükre a szakszervezeti helyiségekben előadásokat tartott. De sokszor kivitte őket a budai hegyekbe is, s ott nevelte őket [47]. Budapesten mindvégig kemény harcot kellett vívnia a megélhetésért. Alkalmi munkából tengődött. Megfelelő erkölcsi bizonyítvány hiányában állandó állást sehol sem kapott. Mivel pénze sokszor nem volt, sokat éhezett, sokszor telelt fűtetlen szobában. Kicsit könnyített a sorsán az, hogy 1930-ban felvették a szellemi ínségmunkások listájára. Így néha egy kis segélyhez, illetve alkalmi munkához jutott. 1938-ban múltja miatt azonban ettől is elesett. 1930—38. között a következő esetekben kapott segélyt: 1930. december 1., 1931. március 15., 1932. január 1., április 20., december 15., 1933. április 30., július 1., augusztus 31., november 1., 1934. június 30., szeptember 1., 1935. július 31., november 1., 1936. április 30., augusztus 1., 1937. május 31., augusztus 1., október 31. (48). Budapesti tartózkodása alatt Budán lakott, közel a Margit-hídhoz. Így a víziárosi szociáldemokrata pártszervezethez tartozott. A szociáldemokrata párt ellenforradalmi korszak alatti politikájáért Kolacskovszky nem lelkesedett. Látta, hogy annak vezetői lepaktáltak az uralkodó osztályokkal. Az 1920-as évek második felében nagy hatással volt rá a szociáldemokrata vezetést bíráló magatartása miatt, Stromfeld Aurél, a Tanácsköztársaság volt híres vezérkari főnöke. Tetszett neki, hogy Stromfeld bátran a szociáldemokrata párt vezetői szemére hányta annak opportunizmusát, a parasztság körében végzett munka elhanyagolását. A szociáldemokrata párt akkori vezetői közül jelentős hatással volt még rá dr. Madzsar József orvos, aki később Sándor Pállal együtt szerkesztette a Társadalmi Szemlét és dr. Kiss Jenő. Ő általuk jutott a Szovjetuniót ismertető füzetekhez, képes újságokhoz.

A szociáldemokrata vezetők opportunizmusát látva a pártból is kiábrándult. Az illegális KMP-vel eddigi adataink szerint nem volt kapcsolata. De feltehető, hogy ismeretterjesztő előadásai során a természetbarát mozgalomban kapcsolatba került a párttal. Budapesti éveinek, s Kolacskovszky egész ellenforradalmi rendszer alatti tevékenységének legnagyobb jelentőségű ténye: az ismeretterjesztő munkába való bekapcsolódás, a természetbarát mozgalomban végzett munka. Megismervén nagy tudását, páratlan előadóképességét, sűrűn foglalkoztatta az Oktatásügyi Központi Titkárság; Budapesten, s több vidéki városban: Békéscsabán, Szentesen, Székesfehérváron, Sopronban, Győrben, Kaposváron, Pécsett, Debrecenben, Miskolcon, Ózdon stb. számos előadást tartott.

Ismeretterjesztő előadásainak száma a szemináriumokkal együtt kb. másfél ezerre tehető. Az ezredik előadását a rabszolgaságról az Újpesti Munkásotthonban tartotta.

Előadásainak tematikája sokrétű volt, átfogta a társadalom- és természettudományokat egyaránt. Az 1920-as évek végén és a 30-as évek első felében kedvenc előadástémái a következők voltak: A jégkorszak és az ősember, Az őskommunizmustól az államig, (Másképp: A barbár világ), Hogyan születtek meg az államok?, A vallási hiedelmek kezdetei, (Másképp: A barbárok vallásos nézetei). Ezeknek az előadásoknak a rö-

vidított szövege megjelent alkalmi lapkiadványokban is. (Haladás, Tanuljunk, Világosság, Akarat) [49].

Budapesten is szűkös viszonyok közepette állandóan képezte magát. Rengeteget olvasott, s megragadott minden alkalmat, hogy előadásokat hallgasson. A haladó gondolkodású, marxista szemléletű előadók érdekelték leginkább. Például: 1925-ben részt vett Budapesten a „Szabad vallástudományi előadásokon", amelyeket Szimonidesz Lajos, dr. Czakó Ambró, Zoványi Jenő, dr. Gyürki János tartottak [50].

Az 1930-as évek második felében ismeretterjesztő előadásai során leginkább a következő témák szerepeltek: Az ember származása és fajai, Az aranycsinálástól az atomrombolóig, Az ősember kultúrája, A babonák és népszokások, Az újkor születése I. (A gazdasági élet átalakulása), Az újkor születése II. (A gazdasági élet átalakulása), Az újkor születése III. (A társadalmi élet átalakulása stb.). Ebben az időszakban Budapesten leginkább a következő helyeken tartott előadásokat: Rákoshegy, Újpest, Pestszentimre, Rákospalota, Kelenföld, Pesterzsébet. Az előadások zöme munkásotthonokban hangzott el, egyszerű munkáshallgatóság előtt. Sok előadását összekapcsolta diavetítéssel, s más zemléltető eszközök felhasználásával. Előadásai marxista szemléletűek voltak, természettudomá-

Egri természetbarátok a bélapátfalvi tónál, 1927.

nyos alapon nyugodtak. Jelentős szerepet játszottak a pesti külvárosi munkásság kulturális nevelésében [51].

Budapesten került szoros kapcsolatba a természetbarát mozgalommal. A természetbarát mozgalom a munkásság körében jött létre, annak testi és értelmi fejlődését volt hivatva szolgálni.

A természetbarát mozgalomnak az ellenforradalmi rendszer idején nagy szerepe volt a szocialista eszmék teljesítésében. Mint legális szervezet, erre jó lehetőséget nyújtott. Az sem véletlen, hogy Kolacskovszky kereste vele a kapcsolatot. A természetbarát mozgalomban neki fontos szerep jutott. Évekig volt választmányi tagja a Természetbarátok Országos Szövetségének, ugyanakkor központi oktatásügyi megbízottja volt e mozgalomnak [52].

A Természetbarátok Turistaegyesülete választmányi tagjává az 1929. március 10-én tartott XIX. rendes közgyűlésén választották meg [53].

Az egyesületnek 1932-ig volt választmányi tagja. Mint választmányi tag, igen élénk tevékenységet fejtett ki. Például az 1931. augusztus 13-i választmányi ülésen egy kiállítás megszervezésével bízták meg. Az 1932. május 30-i választmányi ülésen pedig a Természetbarátban meghirdetett irodalmi pályázat bíráló bizottságába választották be [54].

Kolacskovszky a természetbarát mozgalmon belül számos turisztikai tárgyú előadást tartott, rengeteg tanulmányi kirándulást szervezett és

A Természetbarátok Turistaegyesületének 1928. április 8-i bakonyi vándorgyűlésének egyik szónoka volt

vezetett. Az általa vezetett túrákról számos leírást készített. Ezek nagy része a Természetbarátban, a Turisták Lapjá-ban, a Népszava sportrovatában meg is jelent. Így leírásai vannak a Velencei-tóról, a Vértes és Bakony hegységről, a budai hegyekről, a Hegyközről, Győrről, a Balatonról, a Mátráról, a Mecsekről stb. [55].

1928-ban vezérszónoka volt a természetbarátok bakonyi vándorgyűlésének. Az 1935-ös országos természetbarát kiállításra megszervezte a természetrajzi tárlatot. 1928—1938 között 16 diapozitíves előadás kép- és szöveganyagát állította össze oktatás céljaira. 1931-ben az Erzsébet Népakadémián (Budapest, VII., Szentkirály u. 7.) hegyvidékeinket ismertető előadássorozatot tartott. (1931. november 10., 12., 17., 19. és 21-én.) Turista múltjához számít az is, hogy mint a Víziváros (Budapest, III. kerület) természetbarátainak egyik fő hangadója, két ízben elnöke, segített tető alá hozni Budaőrs határában a Frankhegyi menedékházat [56].

A természetbarát mozgalomban végzett gyakorlati munkája mellett jelentős turisztikai irodalmi munkásságot is fejtett ki. Kolacskovszky ebben az időszakban és később, a felszabadulás után is jelentős turisztikai szakírónak számított. Turisztikai tárgyú közleményei a Természetbarátban, a Turisták Lapjá-ban, a Népszava sportrovatában láttak napvilágot. A Természetbarátba 1928—1941 között 16; a Népszavába 1938—41 között 21; a Turisták Lapjá-ba 11 cikket írt. Ezek tájismertetések, túraleírások. A Népszava sportrovatában például 1939-ben ilyen címek alatt olvashatók írásai: A betyárok országútján, Érdtől Ercsiig, Nyaraljunk a

A budai Mátyás-hegyen tanítványai között, 1938. április 10-én

Velencei-tónál, Boszorkány-szombat, Rákospalotától Gödöllőig, Az Ökörhegy, Tétenytől a Frankhegyig, Az Észak-Börzsönyben, Az ajnácskői hegység, Emberevők a Bükkben, A Bükk nagy átka, stb. [57].

Hangulatos, remek stílusú, humorral átszőtt írásai nagyon megnyerték az olvasók tetszését. 1938-ban a Turisták Lapja így írt róla: „Kolacskovszky Lajos régi ismerőse folyóiratunk olvasóinak. Hangulatos írásai, nemes veretű magyar stílusa a leghivatottabb turista írók közé emelik" [58].

Vajon miért szerette annyira a természetbarát mozgalmat? Ennek több oka van: de legalább kettő, ide kívánkozik; az egyik ok régi természettudományos beállítottsága, a másik a természetbarát mozgalom mint legális szervezet, igen alkalmas volt baloldali, a szocialista eszmék terjesztésére. Mint önéletrajzában írja:

„A Horthy-uralom utolsó évtizedében (a kuruc időkhöz hasonlóan) újra az erdőn dobog Magyarország szive. Pesthidegkút határában, a Gémeskútnál, a Szépvölgy legvégén, a Csíkhegyek között, a Kevély-nyeregben, vagy pl. a Frankhegyen komoly politikai viták voltak, amelyekbe magam is bekapcsolódtam" [59].

Természetesen a csendőrség és rendőrség is rájött arra, hogy a természetbarát mozgalom kereteit a munkásság kihasználja a szocialista eszmék terjesztésére, s igyekeztek a munkások kirándulásait, túráit ellenőrizni. Kolacskovszky Lajos is sokszor került olyan helyzetbe, hogy amikor előadást tartott a szabad természetben, meglepte őket a csendőrség. Ilyenkor a politikai témáról a világ legtermészetesebb hangján tért át egy kankalin vagy zsálya ismertetésére. Így sikerült sokszor a csendőrséget megtévesztenie [60]. Egy alkalommal azonban ő és társai a csendőrség csapdájába estek. Ez 1928. május elsején történt a Bükkben. Az egri rendőrkapitányság május elseje, munkásünnep közeledvén eltiltott mindenféle csoportosulást, gyűlést, felvonulást. A munkások így Egerből kénytelenek voltak a Bükk hegységbe kivonulni, és ott megünnepelni május elsejét. Az ún. Diana-lápában kb. 210 főnyi egri munkás gyűlt össze családtagjaival együtt. Ünnepi előadónak a természetbarátok útján Kolacskovszky Lajost kérték meg Budapestről. Ő készséggel eleget tett régi elvtársai kérésének, s leutazott Egerbe. A május elsejére virradó éjszakát a Tarkő barlangjában vészelte át. Éjfélkor idejött érte *Fazekas János* és *Dancza János*. Másnap, május elsején elhangzott Kolacskovszky ünnepi előadása. Az előadás után a munkások szétszéledve, örömmel élvezték a tavaszi nap sugarait. Közben a gyűlést, amire nem is számítottak a munkások, valaki besúgta a csendőrségnek. A felsőtárkányi csendőrőrs erre kiszállott az ünnepély színhelyére, s bekerítette az ünneplőket, s megkezdődtek az igazoltatások, a kosarak és hátizsákok kiforgatása, csendőrpofonok csattantak egyesek arcán. Kolacskovszkynak csak az volt a szerencséje, hogy ő még a csendőrök megérkezése előtt elindult az egri vasútállomáshoz. Különben, ha ott maradt volna, ő sem kerülte volna el a verést [61].

Bár Egertől, gyermekkora és ifjúkora színhelyétől távolt élt, mégis gyakran titokban hazalátogatott Egerbe, ahol elvtársainak iratokat,

könyveket adott át. Részt vett több bükki túrán, ahol meggyőző előadásai hatására sokan kerültek közel a szocializmus eszméihez, a munkásmozgalomhoz. Eger és környéke állandóan foglalkoztatta. 1932-ben az egyik egri barátja, a munkásból lett amatőr-régész Dancza János a bükki subalyuki barlangban neandervölgyi ősembergyermek állkapocscsontját találta meg. Erről a szenzációs leletről több cikket írt. Így a Népszavában 1938-ban: *A Kiskőhát vallatása, Látogatás Danczánál a Bükk szívében, A bükki szfinx* címen írt cikket.

Nagyon érdekelték az ebben az időben Eger környékén feltárt mammut-leletek is. Az ezekről szóló leírásokat szintén összegyűjtötte. Róluk előadást tartott, sőt 1928 júniusában egy leírást készített, „A bocsi mammut" címen [63].

Közben leteltek az évek, s az országot vezető nagybirtokosok, főpapok, gyárosok, bankárok az ország szekerét mindjobban odaláncolták a hitleri Németországhoz. Az ország egyre jobban fasizálódott. Az uralkodó osztályok népellenes politikája következményeképpen 1941-ben Magyarország a hitleri Németország oldalán belépett a háborúba a Szovjetunió ellen. Ettől kezdve mindjobban fokozódott a kommunisták, a baloldaliak, a hazafiak üldözése. Kolacskovszky Lajos élete is veszélybe került ekkor. 1941 júniusában éppen szigorúan megválogatott elvtársak előtt tartott előadást Újpesten a Szovjetunióról, amikor közölték vele, hogy Magyarország hadiállapotba lépett a Szovjetunióval. Barátai ekkor azt ajánlották neki, hogy igyekezzék minél előbb valahová vidékre húzódni. Így jött haza 1942 szeptemberében Egerbe özvegy édesanyjához, aki Görög utca 2. szám alatt lakott [64]. Hazatérése után hosszú heteken, hónapokon át munka nélkül volt, míg végre pénzbeszedőnek alkalmazták a tűzoltóknál. 1943. június 1-től sikerült jobb állást szereznie. Ettől az időponttól kezdve, mint írnok dolgozott dr. Kiss Gyula akkor megnyílt ügyvédi irodájában. Ezen a helyen 1944. december 1-ig volt alkalmazásban. Annak ellenére, hogy ebben az időben már a haladó erőket kegyetlenül üldözték, igyekezett felvenni a kapcsolatot a még élő 1919-es harcostársaival: Czirmaz Dezső, Pogonyi József, Német Kálmán, Abonyi Ervin, Szepesi András, Ankli József, Kovács Domonkos, Dancza János, Benedek Lajos, Veres Zoltán és Kaló Miklós voltak ebben az időben leghívebb társai. Beszélgetésük során megvitatták a front állását és kitartásra biztatták egymást. 1944. április elején a német megszállás után Egerben is letartóztatták a baloldali és kommunistagyanús embereket. Városunkban ekkor 10 munkásmozgalmi harcost tartóztattak le. Ebben az időszakban Kolacskovszky Lajos is tartott a letartóztatástól és heteken keresztül nap mint nap felöltözve, széken aludva várta a fejleményeket. 1944. október 15. után, amikor a nyilasok átvették a hatalmat, ismét számos munkásmozgalmi embert tartóztattak le. Jóformán a szomszédságból hurcolták el a nyilasok Ankli Józsefet és Szepesi Andrást. A város felszabadulását megelőző heteket édesanyjával együtt egy pincében vészelte át.

Végre november 30-án a szovjet csapatok Egert is felszabadították. Ekkor számára is megszűntek a bizonytalanság és rettegés évei. Erről

egyik írásában a következő szemléletes sorokat olvashatjuk: „Végre megvirradt. Az én pincémbe reggel egy fiatal hadnagy és egy közlegény lépett be elsőnek. Mintha a tavasz friss fuvalmát hozták volna magukkal. Teljes negyedszázados elnyomás után végre megértem, hogy szabadon mozoghatok, nem kell félnem. A múlt, mint valami szörnyű lidércnyomás maradt el mögöttem" [65].

*

Kolacskovszky Lajos az 1918/19-es forradalmak időszakában a megye életének aktív résztvevője volt. A proletárdiktatúra leverése után börtönbüntetésre ítélték, majd internálták. Az ellenforradalmi rendszer idején a Természetbarátok Turista Egyesületében fejtett ki hasznos munkát, főleg a tudományos ismeretek terjesztése terén. A felszabadulás az ő számára is lehetővé tette, hogy tehetségét és tudását még intenzívebben a dolgozó nép szolgálatába állítsa. Életének felszabadulás utáni alakulásáról dolgozatunk utolsó részében írunk.

JEGYZETEK

[1] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 5. kötet. Bp. 1956. 5—7. l.
[2] Egri Újság. 1917. július 21.
[3] *Szecskó Károly:* Adalékok az Egri Dohánygyár munkásmozgalmainak történetéhez (1904—1920). — Borsodi Szemle. 1962. 2. sz., 65. l.
[4] *Nagy József:* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Heves megyében. — A pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 1968. 34. l.
[5] *Szecskó Károly:* i. m. 65—66 l.
[6] *Nagy József:* i. m. 35. l.
[7] *Szecskó Károly:* i. m. 66. l.
[8] *Szecskó Károly:* i. m. 67. l.
[9] Egri Újság. 1917. november 25.
[10] Egri Újság. 1918. január 16.
[11] *Nagy József:* i. m. 36. l.
[12] Egri Újság. 1917. november 9.
[13] Egri Újság. 1917. november 11.
[14] *Nagy József:* i. m. 38. l.
[15] A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében (1918—1919.). Dokumentumgyűjtemény. Eger, (1969.) 25—30. l.
[16] Heves megyei Állami Levéltár (HÁL), Kolacskovszky-hagyaték. Önéletrajz (Ör.).
[17] U. o.
[18] HÁL—K-h. Ör. és Kolacskovszky Lajos: Az „őszirózsás" forradalom és Kommün Heves megyében. Eger 1969., Megyei Könyvtár Füzetei 17. sz.
[19] *Kolacskovszky Lajos:* i. m.
[20] *Kelemen Bertalan:* Régi dolgok. Igazság. 1947. július 22.
[21] HÁL K-h. Ör.
[22] *Kolacskovszky Lajos:* Az „őszirózsás" forradalom és Kommün Heves megyében. Eger, 1969. Megyei Könyvtár Füzetei. 17. sz. 18. l.
[23] *Nagy József:* Heves megye a Tanácsköztársaság idején. Eger, 1959. 25. l.
[24] *Nagy József:* Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. Eger, 1955. 13—14. l.
[25] Egri Újság. 1919. február 11.

[26] *Kolacskovszky Lajos:* Az „őszirózsás" forradalom és Kommün Heves megyében. Megyei Könyvtár Füzetei. 17. sz. 21. l.
[27] Egri Újság. 1919. március 24.
[28] A Heves vármegyei Direktórium Hivatalos Lapja. 1919. április 10.
[29] HÁL K-h. Ör.
[30] Pártörténeti Intézet Archívuma. Az Egri Büntetőtörvényszék Iratai. 1920—B 2942.
[31] HÁL K-h. Ör.
[32] Egri Hírlap. 1919. március 27.
[33] Egri Újság. 1919. április 9—10—11.
[34] Egri Újság. 1919. március 29.
[35] Egri Újság. 1919. április 13.
[36] HÁL K-h. Nyugdíjkérelme. Eger, 1947. január 2.
[37] *Szántó Imre:* A fehérterror rémuralma Heves megyében. Heves megye a Tanácsköztársaság idején. Emlékkönyv. Eger, 1959. 152. l.
[38] HÁL K-h. Az Egri Királyi Törvényszék ítélete.
[39] U. o.
[40] HÁL K-h. Ör.
[41] *Vadász Ferenc:* A nagy optimista. — Sollner József élete. Bp. 1967. Kossuth Kiadó, 74. l.
[42] HÁL K-h. Ör.
[43] U. o.
[44] U. o.
[45] HÁL K-h. A XI. Országos Munkás Dalos Találkozó műsora.
[46] HÁL K-h. Ör.
[47] U. o.
[48] HÁL K-h. A Budapesti polgármester igazolása arról, hogy Kolacskovszky Lajos mint szellemi ínségmunkás segélyt kapott. Bp. 1941. december 3.
[49] HÁL K-h. Ör.
[50] HÁL K-h. A szabad vallástudományi előadások programja. Bp. 1925.
[51] Népszava, 1928—1940 közötti évfolyamok.
[52] HÁL K-h. Ör.
[53] Párttörténeti Intézet Archívuma. 680 fond 1. őrzési egység. A Természetbarátok Turista Egyesülete március 10-i 19. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.
[54] Párttörténeti Intézet Archívuma. A Természetbarátok Turista Egyesülete 1931. augusztus 13-i és 1932. május 30-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.
[55] HÁL K-h. Ör.
[56] U. o.
[57] HÁL K-h. Ör. és a Népszava 1939. évi évfolyama.
[58] Turisták Lapja. 1938. 14. sz.
[59] HÁL K-h. Ör.
[60] *Okos Miklós:* Kolacskovszky Lajos — Népújság, 1961. január 8.
[61] HÁL K-h. Ör. és Herendovics István: Az 1928-as május elsejéről. — Népújság, 1952. május 1.
[62] Például az 1939. március 11-i számban.
[63] HAL K-h. Cikkgyűjtemény az Eger környéki mammutlelőhelyekről.
[64] HÁL K-h. Ör.
[65] HÁL K-h. Önéletarajzi feljegyzések.

LEBEN UND TÄTIGKEIT VON KOLACSKOVSZKY LAJOS II.

FRIEDRICHNÉ DR. IRÉN KOVÁCS und KÁROLY SZECSKÓ

Die Autoren setzen in dem zweiten Teil ihrer Arbeit die Klärung der Lebensbahn von Kolacskovszky Lajos in der Periode der Revolutionen von 1918/19 und des Systems der Gegenrevolution fort.

Der Soldatendienst von Kolacskovszky Lajos endet im Herbst 1917. Nach seiner Ankunft in Eger bekam er eine Stelle beim Komitat. In der Periode der

bürgergerlich-demokratischen Revolution von 1918 war er Obergespanssekretär. Er nimmt an den Revolutionsbewegungen der Stadt Eger teil. Nach der Proklamation der Räterepublik wurde er zum Mitglied des Fünfter-Komitatsdirektoriums. Als Mitglied des Komitatsdirektoriums führte er die Reorganisation der Verwaltung durch. Auch seine publizistische Tätigkeit ist bedeutend.

Nach dem Niederschlagen der Diktatur der Proletariats wurde er zu Kerker verurteilt, bald interniert. In der Periode der Gegenrevolution lebte er in Szeged und Budapest. Er erhielt sich von gelegentlichen Arbeiten. Er schloss sich der Bewegung der Naturfreunde an. Als Mitglied des Touristenvereins der Naturfreunde hielt er in den Kreisen der Arbeiter populärwissenschaftliche Vorträge mehrmal, organisierte und führte Touren für Kennenlernen der ungarischen Landschaften. Seine Schriften in den Zeitschriften „Természetbarát", „Turisták Lapja" und in der Rubrik der Zeitung „Népszava" waren beliebte Lektüren.

Die jetzige Arbeit der Autoren erschliesst die Thematik der Vorträge von Kolacskovszky und mit deren Analyse wird bewiesen, dass Kolacskovszky auch in der Periode der Gegenrevolution — weiter von der öffentlichen Tätigkeit — mehr als ein Mensch von fortschreitender Denkart blieb.

A MAGYAR NYELVTANTANÍTÁS CÉLKITŰZÉSEINEK VÁLTOZÁSA A TANTERVEK TÜKRÉBEN

DR. CHIKÁN ZOLTÁNNÉ

(Közlésre érkezett: 1969. december 13.)*

A tantárgytörténeti vizsgálódás egyik legjelentősebb feladatköre a tantervi változások számbavétele. Azért fontos terület ez, mivel minden korban a társadalmi törekvések szabják meg az iskola célját, s az iskola célja a szaktárgyi célt. Ilyen összefüggésben a tantervek mindig az adott kor társadalmi igényeit tükrözik [1], s így a tantervi célkitűzés változásának elemzése mélyreható következtetések levonására ad lehetőséget.

Elöljáróban néhány közismert, de témánk szempontjából különösen fontos tényt kell felidéznünk.

Az általános iskolakötelezettség gondolata, a közoktatás eszméje csak a felvilágosodás után kezd Európa-szerte terjedni abból a gyakorlati szemléletből kiindulva, hogy az iskola nem más, mint a hasznos és engedelmes alattvalók képzőhelye [2].

Ebből a meggondolásból természetesen következett, hogy az *első magyar közoktatásügyi szabályrendelet, Mária Terézia Ratio Educationisa (1777.) nem juttatta szerephez az anyanyelvi oktatást*, hiszen nyiltan *németesítő törekvéseket szolgált*. A latin és a német nyelv sokkal nagyobb teret kapott, mint az anyanyelv, mert a latin és a német nyelv szolgálta azt a célt, hogy a „soknemzetiségű és soknyelvű ország alattvalóit egymással és a monarchia többi népével is összekösse, az összmonarchia hűséges alattvalójává tegye" [3].

Az ezután következő évtizedek a magyar tanítási nyelvért folytatott küzdelem jegyében teltek el [4] és csak 1867., a kiegyezés után következett el az a viszonylag békés korszak, amelyik megteremtette az alapot a mai modern oktatás számára. 1868-ban kötelezővé lett a népoktatás. Az erről intézkedő 1868. XXX-as törvényt európai szinten is jelentősnek kell elismernünk, mert az általános tankötelezettség elrendelésével megelőztünk más, kulturális vonalon élenjáró államokat is (Ausztria, Anglia, Franciaország). Ez a törvény megjelölte az iskoláztatás rendezésének, egységesítésének legsürgetőbb feladatait. Az elgondolások azonban sok szempontból irreálisak voltak: mind a tárgyi, mind az anyagi, mind a

* Közlésre javasolta: dr. Bakos József tanszékvezető
Lektorálta: dr. Szende Aladár docens, Országos Pedagógiai Intézet

személyi feltételek biztosítása az adott körülmények között lehetetlen volt [5].

Mégis feltétlenül pozitív irányban befolyásolta ez a nagyszabású terv a további fejlődést. Bár nem számolta fel teljesen az eddigi gyakorlatban is érvényesülő kettősséget az alsófokú iskolázásban (a népiskolák „anyagi foglalatosságra", az elemi iskolák „tudományos ítéletekre" készítettek fel) [6], mégis célul tűzte ki, hogy a széles tömegeknek anyanyelven széles műveltséget nyújtson — a gyakorlati életnek megfelelően. Ennek az elgondolásnak valóra váltásához *szükségessé vált a tanítandó anyag rendezése, a tantervek összeállítása is.*

Végét kellett vetni annak a tarthatatlan állapotnak, hogy a tanítás tartalma, színvonala teljes egészében a tanítótól függjön.

Mind ez ideig igen sok helyen tantervi anarchia, módszerbeli tájékozatlanság, és ennek következtében igen csekély eredmény volt az iskolai munka jellemzője.

•

Az első hivatalos tanterv megjelenését megelőzik bizonyos, legalább némi rendezésre irányuló törekvések.

Így pl. 1539-ben Stöckel Lénárd elkészített egy „protestáns tanrendet" [7]. — 1648 júniusában a Zemplén, Abaúj, Borsod és Ungvár megyei lelkészek Sárospatakon tartott gyűlésükben új iskolai rendtartást állapítottak meg, és megszabták, hogy melyik iskolában mit kell tanulni [8]. — 1770-ben a debreceni kollégium is kiadott egy „Methodust" [9], amelyet a Ratio megjelenése után 1791-ben átdolgoztak [10].

Az 1843/44. évi országgyűlés kerületi választmánya Bezerédi István elnöklete alatt foglalkozott ilyen jellegű kérdésekkel, és kidolgozott egy törvényjavaslatot. Ezután *1846-ban* megjelenik az első hivatalos magyar iskolai szabályzat (*„Magyarország elemi iskoláinak szabálya"*, 1846).

Ezek azonban csak törekvések, esetleg helyi vagy egyházi jellegű rendezések maradtak.

1868-ban, a kötelező népoktatás elrendelését követően *lát napvilágot az első tulajdonképpeni hivatalos tanterv.*

Ettől kezdve egyre sűrűbben jelennek meg a mind részletesebb tantervek, hogy segítsék a pedagógus munkáját, hatékonyabbá tegyék az oktatást.

Az anyanyelvi oktatás tanterveinkben mindenkor központi szerepet kapott, mégis óriási az a változás, amely ennek a tantárgynak fejlődéstörténetében bekövetkezett. Mivel a különböző iskolatípusok célkitűzése sokkal inkább jellemző az egyes korszakokra, mint az egyes iskolatípusokra, időrendi sorrendben fogok haladni, és nem választom külön az egyes iskolatípusokat.

*

Már *az 1869-es első hivatalos népiskolai tanterv* [11] felhívja a tanítók figyelmét arra, hogy „a tanítás fősúlyát az anyanyelvi oktatásra fektessék". De a „Szükséges tudnivalók"-nál figyelmeztet: „A nyelv alak-

tanának szabályszerinti mélyebb taglalásába ne bocsátkozzanak, e részben szorítkozzanak főleg a helyesírás megtaníthatására szükséges nyelvtani legfőbb alakok ismertetésére." A „Magyar nyelv" tárgyához írt utasításokban még egyértelműbben rögzíti a célt: „Az elemi népiskolai tanítás központjául a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, akár figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán tudja kifejezni, aztán gondolatait következetesen és szabatosan tudja egymásután sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni." „Az elemi iskolai nyelvtani tanításban tehát a czél az, hogy a gyermek tisztán, világosan és természetes hangsúlyozással tudjon beszélni, vagy gondolatait előadni." „. . . fel kell e végből használni az iskolai tantárgyak mindegyikét."

A „Magyar nyelvtan" szaktárgya előtt így jelöli meg a feladatokat: „Az elemi, különösen a népiskolában az anyanyelvtanbeli oktatásnak nincs egyéb czélja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni. Az olyan tanító igen nagyon eltévesztené czélját, ki az elemi népiskolában a nyelvtan szabályait elvontan és rendszeresen tanítaná és a tanuló idejét a szóragozás meddő tanítására és annak alkalmazás nélküli sikertelen felmondására fordítaná." „. . . a fősúlyt az olvasmányok és a mondatok értelmi taglalására és fejtegetésére fektessék, ezekkel kapcsolatban a nyelvtani alaktan tanítását leginkább a helyesírás alapjául szolgáló tudnivalókra szorítsák." (12. o.)

Ha egybevetjük a magyar nyelv általánosabb és a „nyelvtan" szűkebb „célkitűzését", elsősorban az tűnhet fel, hogy azok alig különböznek egymástól. *A nyelvtanóráknak tulajdonképpen nincs is semmiféle speciális szerepük:* azt az oktatás egésze elé kitűzött célt kell azokon is megvalósítani, amit az olvasás, beszélgetés stb. órákon: a gyermek tanuljon meg szabatosan beszélni, és értse meg mások beszédét is. De a tantervi utasítás maga világosan kimondja: „Fel kell e végből használni az iskolai tantárgyak mindegyikét."

Mint az idézett részben olvashattuk, óva intette a tanítót a szabályok „elvont és rendszeres" tanításától. A nyelvtanórák ezek szerint aligha különböztek sokban pl. az olvasás illetve olvasmánytárgyalás óráitól — mint ezt a korabeli módszertani irodalom is bizonyítja. *A nyelvtan tehát tulajdonképpen csak elnevezésében önálló tárgy:* a helyes (szabatos) beszéd és helyesírás sokszor rendszertelen, alkalomszerű gyakoroltatása jelenti a nyelvtantanítást. Az a tanítási anyag, amelynek keretében ez folyik, éppen olyan mellékes, mint az irodalomórákon az olvasmány tartalma [12], s éppen úgy nem lép fel a nyelvtan tanításának igényével, mint ahogyan nem gondol az irodalmi műveltség megalapozásával sem. Mégis, jóllehet egyrészt elkerülendőnek tartja a szabályok megtanítását, másrészt nagyon is túlzó anyagismeretet követel meg (mondatalkotás, mondatelemzés, igeragozás, szóképzés stb.)

Elegendő a Néptanítók Lapjának megfelelő évfolyamait átlapozgatnunk, és annak cikkeiből kiviláglik, hogy mennyire nagy bizonytalanság uralkodott a tantárgy tartalmával kapcsolatban. *Mező Dániel* határozot-

tan kijelenti: sok és nehéz az elméleti anyag [13]. *Radó Vilmos* is túlzottnak találja a követelményeket. „Az utóbbi időben annyit támadták meg a grammatika túltengését az elemi iskolákban és oly meggyőző módon, hogy különbül én bizonyosan nem tudnám. E lap olvasói jól tudják, mit tesz az, hétéves gyermekeknek, kik csak a konkrét világról érzékeik által tudnak képzeteket szerezni, de elvontságokra még korántsem érettek — mit tesz hétéves gyermekeknek merő abstrakciókat, logikai kategóriákat tanítani. Pedig hát ezt követeli a tanterv, mikor elrendeli, hogy annak a második osztályú gyermeknek a mondat, az alany, az állítmány stb. fogalmát adjuk" [14]. — Nem is csoda, ha problematikusnak találta a nyelvtan tanítását Radó, ha a továbbiakban ezt fejtegeti: „A nyelvtan a nyelvnek a filozófiája. Aki tehát nyelvtant tanít, az filozófiát tanít" [15]. — Az is általános panasz, hogy az elmélet nincs összhangban a gyakorlattal. *Péterfy Sándor* megállapítja: Sokan még ma is a nyelv törvényeit akarják megtaníttatni a gyermekeknek, megtanítják őket a szófajokra, a beszédrészekre, s csudálatosnak tartják, hogy 9—10 éves tanítványaik hiba nélkül tudnak elemezni, ugyanezek a gyermekek pedig nem tudnak egy levelet hiba nélkül megírni" [16]. — *Láng Mihály* a nyelvtant említi okként elsősorban, amikor a tanulók túlterheltségét, „elfásultságát" vizsgálja: „Vessünk egy futó pillantást a népiskolai tankönyvekre. Mennyit szajkol be a gyermek, ami értelmét meghaladja... Pl. A szók a mondatban módosulást és változást szenvednek a ragok és képzők által" [17]. „A túlzott követelmények felállítása egyrészt a neveléslélektan fejletlenségében keresendő, másrészt abban az oktatáspolitikai realitásban, hogy csak 10—11 éves korig lehetett rendszeres iskolázásra számítani" — állapítja meg Arató Ferenc [18].

Lényegében *a beszéd- és íráskészség fejlesztésének általános célkitűzése* — az anyanyelvi oktatás bármelyik részterületéről legyen szó: ez a lényege a tantervi elgondolásnak az első népiskolai tantervben.

*

A korszak középiskolái sem tekintettek messzebbre. 1869-ben megjelenik az *első polgári iskolai tanterv* [19] is. Elgondolásaiban a népiskolai tantervhez igazodik; mind a megtanítandó anyagot, mind a célt csak éppen körülhatárolja. Leglényegesebbnek ítéli az előadási és fogalmazási készség fejlesztését.

*

A *fiúgimnáziumok* számára *1871-ben* kiadott mindössze 13 oldalas kis tanterv [20] sem fogalmazza meg tételesen a célkitűzést, csak a megtanítandó anyagot sorolja fel fő vonásaiban. Ebből viszont kitűnik, hogy az anyanyelvi oktatás keretén belül az értelmes olvasás, az előadás és szavalás gyakorlása, továbbá a helyesírás elsajátítása a fő feladat. Az előadási készség fejlesztését tartotta különösen fontosnak e kor középiskolai oktatása, és ezt természetesnek kell tartanunk, ha meggondoljuk, hogy a gimnázium a művelt középosztály iskolája volt, ahol az ifjak általában a közéleti szereplésre készültek fel [21]. Nem volt lényeges a tárgyi tudás

megalapozása, nem fordítottak különösebb gondot a logikus gondolkodás fejlesztésére sem: csak a jó kifejezőkészség, a hatásos előadás a fontos, és „az emlékezés gyakorlása". Ilyen céllal hazafias verseket kellett a tanulóknak megtanulniuk.

*

Éppen az a tény, hogy az első *polgári iskolai* tanterv alig lép túl a népiskolai anyag igényén, teszi természetessé, hogy rövidesen revízióra szorul. Az *1879-es tanterv* [22] már inkább a gimnáziumhoz közeledik, s így szabja meg a feladatát: „... azon jártasság megszerzése, hogy a tanuló oly tárgyakról, amelyek tapasztalata és tanulmányai körébe esnek, világosan és szabatosan tudjon szólni és stiláris ügyességgel tudjon írni."

Itt találkozunk tehát először a nyelvtan alapos ismeretének követelményével. Nyilvánvaló, hogy még nem gondolhatunk olyasfajta széles körű ismeretre, amelyet a mai iskola ad a tanulóknak — ezt a kérdést majd a további fejezetek tárgyalják —, de legalább az igény megvan az alapos szaktárgyi ismeret megadására. Hangot kap tehát az a felismerés, hogy az eredményes készségfejlesztés csak tudatos ismeretre alapozva képzelhető el.

A gyakorlati élet követelményét tekinti ez a tanterv akkor is, amikor a világos és szabatos szóbeli kifejezés mellett külön hangsúlyozza, hogy a tanulóknak meg kell tanulniuk „stiláris ügyességgel" írni. Ez a célkitűzés az írásbeliség terjedését, térhódítását dokumentálja a mindennapi polgári életben.

A polgári iskola és a gimnázium tantervi célmeghatározása pusztán megfogalmazásban tér el, ott sem lényegesen. A különbség mindössze annyi, hogy a „jártasság megszerzése" helyett a gimnáziumi tantervben „képesség" szerepel [23].

Gyakorlatilag tehát *az első tantervek nem sokkal vitték előbbre az anyanyelvi képzés ügyét: érezték a jelentőségét, hangoztatták is, csak éppen a megfelelő helyre nem tudták beilleszteni, mivel tisztázatlan volt a „mit" és a „hogyan" kérdése:* vitatott volt, hogy mennyit lehet megtanítani a nyelvi anyagból, de kidolgozatlanok voltak a módszerek is.

*

Figyelemre méltó, hogy a *polgári leányiskolák* számára *1887-ben kiadott tanterv* [24] hangoztatja először, hogy szükséges „a nyelvtan öntudatos és alapos ismerete, a növendékek értelmi erejének azon fokon kiművelése, hogy magyarul világosan és szabatosan tudjanak beszélni és írni". Végre *szóba kerül hát az „öntudatosság" is.* De meglepő, hogy éppen a polgári leányiskolában, hiszen a polgári iskola létrejöttétől kezdve gyakorlatibb irányú iskola volt, és a gimnáziumnak volt szinte kizárólagos feladata, hogy előkészítsen az egyetemi tanulmányokra. Mégis a polgári hirdeti meg először az „öntudatosság" követelményét, és éppen a leánypolgári, pedig ebben az időben a leányiskolák kevesebb elméleti anyagot nyújtottak növendékeiknek, mint a fiúiskolák.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a polgári iskolában — különö-

sen éppen a leánypolgáriban — valamiféle elvont, elméleti tanítást folyt volna. Már maga az a tény, hogy a nyelvtani anyagot, a nyelvtani szabályokat csak az olvasmánytárgyalás kapcsán tisztázták, lehetetlenné tette az elméleti jelleg túlsúlyra jutását.

A polgári leányiskolák számára 1887-ben kiadott tanterv mégis *nagy lépést jelent előre,* annál is inkább, mert nemcsak a nyelvtan területén ad újat az „öntudatosság" hangsúlyozásával, hanem irodalomban is, hiszen „elsőnek emeli ki az irodalomnak a nemzeti érzés kialakításában betöltött nagy szerepét" [25].

Éppen a tanterv gyakorlati jellegéből következik, hogy a nyújtott „öntudatos" elméleti ismeretek mennyiségileg leszűkülnek, s háttérbe szorulnak a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztése mellett, ami már abból is kitűnik, hogy minden osztály anyagában ez szerepel az első helyen [26]. Kevesebb, de „öntudatos ismeretre alapozott" gyakorlás: ez volt a polgári iskola nagyon is célirányos törekvése.

A tények ismeretében elmondhatjuk tehát, hogy *a múlt század utolsó évtizedeiben a különböző iskolatípusok közül a polgári iskola közelítette meg leginkább az anyanyelvi oktatással kapcsolatos mai elképzeléseinket.* Éppen annak a haladó, modern szemléletnek, amellyel az első polgári iskolai tantervek készültek, volt a következménye, hogy a polgári iskola egész fennállása alatt tanterve nem sokat változott. Igaz, hogy a tantervi célkitűzések alig lépnek túl a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztésének egyszerű igényén, de az alap, amelyből el akarnak indulni, szilárd. Természetes, hogy az anyag mennyiségében nem támasztanak nagyobb követelményt: az anyanyelvi oktatás önmagában is eredménynek számított: így azon belül csekélyebb eredményekkel is beérték.

A helyesírás- és fogalmazástanítás gyakorlati szemléletétől nem is távolodott el a későbbi évtizedek során sem a polgári iskola. Juhász Jenő 1939-ben kiadott polgári iskolai óraterveinek bevezetésében így ad hangot ennek a szemléletnek: „Polgári iskolai tanulónak, akiből úgyis iparos, vagy kereskedő lesz, nem a magyar nyelv rendszerét kell tudnia, hanem a fogalmazást, a magyaros beszédet, a helyesírást és magyar anyanyelvének szeretetét kell megtanulnia. A nyelv rendszerének tanítását engedjük át azoknak az iskoláknak, melyek azt szükségesnek tartják" [27].

Nem lenne azonban teljes a kép, ha nem figyelnénk fel arra, hogy már viszonylag rövid idő alatt is nagy fejlődést jelentett a haladó, *ma is érvényes nézetek jelentkezése a szakirodalomban.* Már Kármán igen sok megszívlelendő megállapítást tartalmazó pedagógiai írásaiban is megtaláljuk pl. azt a figyelmeztetést, hogy „a grammatica, de a többi formális disciplina tanítása sem lehet öncél" [28]. Az *Utasítás* pedig, amelyet a gimnáziumok számára adnak ki, felhívja a figyelmet arra, hogy az ismeretek rendszerezése és egybefoglalása is feltétlenül szükséges [29].

Súlyos akadályt gördített a múlt század utolsó évtizedében nyelvtantanításunk fejlődése elé a *pozitivista szemléletmód eluralkodása,* amelynek megfelelően a nyelvi tényeket nem belső összefüggések alapján vizsgálták,

hanem csak elvont elméleti adathalmazt sorakoztattak fel. Ennek „beemléztetése" meddő és felesleges fáradság volt. *A túlzott elméletieskedés ellen* azonban rövid időn belül egészséges *tiltakozás indult meg,* amelyik azonban szinte már *szélsőséges nyelvtanellenességgé fajult.* Ennek más oka is volt. A századforduló idején nagyrészt a latin és német nyelvtan mintájára tanították a magyar nyelvtant is, s mivel ez rendkívüli nehézségeket okozott, egyesek úgy akarták megoldani a problémát, hogy teljesen száműzni akarták a nyelvtant az iskolákból.

1871-ben egy, tanítók és tanítójelöltek számára kiadott neveléstörténeti könyv így ad képet az anyanyelvi oktatás helyzetéről: „A nyelvoktatás — mely kezdetben a latin, később az anyanyelv nyelvtanának, tartalomnélküli s legtöbbnyire értetlen szabályoknak tanultatásában állott — csak az utóbbi évtizedekben talált munkás ápolókra. Azonban a nyelvtani oktatás nagy szorgalommal fejlődvén, szerény kételyek támadtak annak haszna iránt, sőt némelyek elég merészek arra, hogy minden nyelvtant a népiskolából *egyszerűen kiűzzenek*" [30].

A „Nyelvet tanítsunk, ne nyelvtant!" — jelszó állandóan visszatérő motívum a századforduló idején a Néptanítók Lapjában is. A lap 1896-i első számában hírül adta, hogy Mező Dániel terjedelmes írást küldött be a szerkesztőségbe „Reform az elemi iskola nyelvtani anyagában és módszertani kezelésében" címen, és közölte: „E reformjavaslathoz rövid és velős hozzászólást szívesen veszünk (4. o.). — Ez a felhívás nagy érdeklődést váltott ki, igen sok hozzászólás érkezett a témához. Ezekből egy-két jellemző példa világosan dokumentálja a nyelvtanellenes hangulatot: „. . . a magyar nyelv tanítása nem felel meg a hozzá fűzött várakozásnak . . . Nagyon sokan vagyunk, akik ezen igazságot valljuk . . . Sokan szíves örömest kiküszöbölnők a nyelvtant az iskolából . . ." [31] — „. . . az elemi nyelvtanításhoz — jelenlegi stádiumában — nagyon is ráfér az alapos rostálás" [32]. — „Megvallom, én egyáltalán a módszeres nyelvtan tanítását a népiskolából — kivéve az V—VI. osztályt — teljesen kiküszöbölni óhajtanám. . . . Mit vétett az a 7 éves gyermek, hogy elméjét már alany — állítmánnyal, stb-vel megterheljük?" [33] — „. . . a grammatika régi időből fatális örökség, mint akár a babonahit." [34]

Ez a nyelvtanellenesség a későbbi években is hangot kap. Szabó Kálmán 1903-ban így ír: „Itt ahelyett, hogy egyenesen felelnénk, csupán kérdéseket vetünk föl. Kérdezi-e valakitől az élet, hogy például ez a szó: „költség" főnév-e, avagy melléknév? Soha. Hát azt kérdezi-e az élet valakitől, hogy „hússzor" számnév-e? Ilyen kérdést se hallott az élettől senki. Az élet sokkal józanabb, hogysem ilyen kérdésekkel zaklassa a benne élőket. Van azoknak amúgy is zaklatásuk bőven. Ezeket a kérdéseket csak a grammatikusok és a felsőbb iskolák kérdik . . . — De azt sem kérdi az élet, hogy egy mondat mellé- vagy alárendelt. Ezeket csak az elemi iskola kérdezi. Hogy miért kérdezi, azt senki sem tudja" [35].

A nyelvtanellenesség olyan erőteljesen jelentkezett, hogy voltak, akik az oktatás minden hibájáért a nyelvtantanítást tették felelőssé. Jellemzően dokumentálják ezt a szélsőséges felfogást *Jancsó Benedek sorai:* „A grammatika, az elmélet lehet az értelem fegyelmezője és fejlesztője, de nem-

igen szolgálhat az érzelem nemesítésére vagy a gyermeki képzelet táplálékául... *úgy lesz tantervünk a maga grammatikai tényeivel okozója mindazon erkölcsi és jellembeli hibáknak, melyeket intelligens ifjúságunknak szemére szoktunk hányni.* Ifjaink értelmét megtömjük nyelvtani adatokkal, de érzését üresen hagyjuk, a képzeletét megnyomorítjuk. A virágnak napfény és világosság kell, de mi levisszük a pincébe, s aztán panaszkodunk, hogy halvány, sárga és beteges, hogy nincs illata és nem lesz gyümölcse" [36].

*

A közhangulat tehát a századforduló idején erősen az elmélet ellen van, a *fiúgimnáziumok részére 1899-ben* kiadott tanterv [37] a magyar nyelv és irodalom tanítása elé mégis így tűzi ki a célt:

„a) A magyar nyelv és stíl főtörvényeinek ismerete.
b) Írásban és szóval világosan és szabatos előadó képesség."

Első helyen tűzi ki tehát a törvények ismeretét, de ez így teljesen öncélúnak tűnik, s mintegy igazolni látszik a nyelvtantanítás ellen hangoztatott vádakat. Ez a tanterv az irodalomtanításban a gyakorlatiasság felé előrelép, és reális a nyelvtanórák elé tűzött cél is. A gyakorlatban azonban nem fordítottak különösebb figyelmet az anyanyelvi képzésre: *a magyar nyelvtani ismeretek még mindig elsősorban azért szükségesek, hogy a tanuló könnyebben tanulja a latint.* Ami elvileg helyes lenne a tantervben, annak gyakorlati megvalósítása is súlyos nehézségekbe ütközött: a gimnáziumban a latin nyelv egyeduralma minden mást háttérbe szorított.

*

Bár a századforduló idején — mint ezt az előzőekben láttuk — sok pedagógus hangoztatta nyíltan nyelvtanellenes meggyőződését, mégis ismételten a nyelvtan alapvető szerepét hangsúlyozta az oktatásban *az 1903-as gimnáziumi tanterv* [38] is, amelyik — mint azt „Bevezetés"-e hangoztatja — csak átdolgozása az 1879-ben megjelent, és azóta több alkalommal módosított tantervnek. Ez a tanterv 3 évet szán a nyelvtan tanítására: az első két év betetőzi az elemi iskolai nyelvtantanulás gyakorlati módját, egyúttal megveti az alapot a nyelvtan rendszeres áttekintéséhez. Ezért az első két évben főként gyakorlati a cél: „a nyelv pontos kiejtésének és helyes írásának tökéletes begyakorlása". Ennek az „előkészítő tanfolyamnak" az is feladata, hogy a nyelvtani kategóriák tisztázásával segédkezet nyújtson az idegen nyelv tanulásához. „A grammatika egyszerű, világos szisztematikája nyitja meg ekképp az összes gimnáziumi tanulmányok számára a rendszeres tanulmányok sorát, mintegy könnyen érthető példáját adva a tudományos tárgyalásnak." (Utasítás, 5. o.)

Ez a tanterv is szervesen *kapcsolódik* elgondolásaiban *az előzményekhez: a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztése mellett az idegen nyelvek tanulásához akar segédkezet nyújtani.*

De *új, haladó gondolatokat* is rögzít. Ilyen pl. a *helyes kiejtés* elsajátításának követelménye, és az a tény, hogy felhívja a figyelmet *a* nyelv-

tan tanításának *gondolkodásfejlesztő erejére:* a nyelvtan tanulása „ a tanulók nyelvérzékének tudatos fejlesztésével és nyelvkincsének gyarapításával gondolkodásukat is világosabbá, szabatosabbá, rendszerezettebbé teszi."

Nagy előrelépést jelent, hogy végre túlmozdul a célkitűzés a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztésének hasznos, de kissé egyoldalú szempontján.

A tantárgy jelentőségének hangsúlyozása serkentőleg hat annak népiskolai oktatásra is. A Néptanítók Lapjában *Borbély József* ismerteti a gimnáziumi tantervhez kiadott Utasításoknak a népiskolai tanítókat érdeklő részét. Felhívja a tanítók figyelmét arra, hogy „a középiskolai tanterv és az ehhez kiadott Utasítás nemcsak elsőrendű helyet ad és biztosít e tárgynak az I., II., és III-ik osztályban, hanem megfelelő gonddal és részletességgel is kívánja azt földolgoztatni."

Indoklásul idézi az Utasítást: „Ez veti meg alapját a tudományos tanításnak, melynek a nyelvbeli közlés a leghathatósabb módja, amennyiben a növendék nyelvérzékének tudatossá váltával, nyelvkincsének gyarapodtával gondolkodása is világosabbá, szabatosabbá és rendezettebbé válik."

Az Utasítás nemcsak a magyartanártól várja el a nyelv ügyének ápolását, hanem más tanszakok tanáraitól is. A népiskolai tanítónak feladata ezért, hogy ha kevesebb anyagot ad is, de jobb módszerrel adja, hogy a tanulók a középiskolában hasznát tudják venni annak, amit tanultak [39]. *Az 1903-as tanterv célkitűzése* az előzőknél sok szempontból igényesebb. Annál sajnálatosabb, hogy *gyakorlatban szinte semmit sem valósítottak meg belőle.* A mai módszertani alapelvek: a rendszeresség és a fokozatosság következetes érvényesítése helyett a legtöbb tanár csak esetlegesen és alkalomszerűen foglalkozott a nyelvtani problémákkal. Ilyen körülmények között az eredmény messze elmaradt az elképzelés mögött, ami azonban nem a tanterv hibája.

*

Ilyenformán legfeljebb papír szerinti visszalépést jelent az, hogy *az elemi népiskolák* számára *1906-ban* kiadott Tanterv és utasítás [40] a nyelvtani magyarázatok anyagát tetemesen megszorítja; a rájuk szánt időt a felére leszállítja. A bevezető részben figyelmeztet: „Hogy a grammatizálás túlságait kiküszöbölhessük a népiskolából, az Utasítás az egész felveendő anyagot részletezi. A grammatika tanítása a népiskolában főleg a helyesírást szolgálja. A fődolog, hogy a gyermekek, ha a népiskolából távoznak, tudjanak és szeressenek olvasni, egyszerű gondolataikat pedig tudják élőszóval és írásban könnyen, világosan és szabatosan kifejezni [41]. Természetesen a magyar nyelvi oktatást — éppúgy, mint az egész népiskolai oktatást — a nemzeti, vallásos és erkölcsi nevelés szolgálatába állítja (XIX. o.).

Mivel ennek a tantervnek elég részletes célkitűzése sok szempontból tanulságos, érdemes alaposabban is megvizsgálnunk.

A „*Különös rész*"-ben így szabja meg ui. a magyar nyelv tantárgyának feladatát:

A magyar nyelvi oktatás célja:
1. A gyermek megértse mások élőszóval vagy írásban kifejezett gondolatait.
2. A maga gondolatait is ki tudja szóban vagy írásban fejezni.

„Ezzel a magyar nyelvi oktatás az egész népiskolának egyik főtengelyévé lesz. Helyes és szabatos beszédre meg írásra tanítván a gyermeket, gondolkodását fejlesztjük és világossá tesszük, és ezzel a népiskola nevelésének egyik legfontosabb, úgynevezett alaki feladatát szolgáljuk, de egyszersmind gyakorlati irányban is neveljük a gyermeket, mert megadjuk neki a másokkal való érintkezés tökéletesebb eszközét. Ugyancsak a nyelvi oktatás kulcsa minden egyéb tanításnak is, mely a nyelv útján történik. Végül pedig *a nevelés nemzeti jellege a magyar nyelvi oktatáson fordul meg.* Nyelvében él a nemzet; nyelvében nyilatkozik meg a nemzet szelleme, erkölcse, érzés- és gondolkodásmódja, egész műveltsége. Nyelvében, irodalmában halmozta fel a nemzet szellemi fejlődésének kincseit. A nyelvtanítás útján vezetjük be a gyermeket nemzetének szellemi közösségébe, emeljük fölebb műveltségét, hogy e nemzeti szellemnek abból az energiájából, mely nyelvében és irodalmában összegyűlt, minél többet változtassunk át lelkének eleven erejévé. Minden tanítás a népiskolában a nyelvben való kiművelést is szolgálja, és viszont minden haladás a nyelvi készségben a tanítás minden ágának javára válik." (41—42. o.)

Ez a célkitűzés pozitív és negatív vonásokat egyaránt tartalmaz.

A nemzeti érzés erőteljes hangsúlyozásával előkészíti a talajt a későbbi évtizedek nacionalista-soviniszta szemléletéhez. Még nem szélsőséges, hangoztatott elvei józanak, de alkalmas arra, hogy a soviniszta eszmék táplálójává legyen. A „Nyelvében él a nemzet" elvének felbukkanása is már politikai talajra utal, hiszen ez a jelmondat a nemzeti nyelvért folytatott politikai harcokban született.

De pozitív vonása a tantervnek, *hogy tágítja a tanítók látókörét* azzal, hogy a gimnáziumi tanterv nyomán ez is beszél a nyelvtantanítás gondolkozásfejlesztő szerepéről.

Szélesíti a látókört azzal is, hogy a nemzeti érzés ápolásának kidomborítása mellett némi kitekintést ad más országok hasonló jellegű problémáira, eredményeire is, sőt némi történeti visszapillantással segíti elő az adott helyzet megértését.

Beszél arról, hogy „a múlt században külföldön, de főként Németországban és nálunk is, nagy volt az ingadozás abban, hogy milyen legyen a népiskolában az anyanyelvi oktatás, és mennyit kell ebbe az oktatásba a tulajdonképpeni nyelvtanból bevinni. Németországban túlságosan is nagy teret engedtek a grammatikának, és a mondat és szóalakok által a logika törvényeit akarták szemléltetni. Ez a törekvés a mondatelemzés és alaktani elemzés túlságba vitelére vezetett, ami nálunk is tapasztalható volt.

Ellenhatásként jelentkezett az a nézet, hogy a grammatikai formalizmust a népiskolából ki kell küszöbölni: a nyelvtant teljesen száműzni kell.

Ezután megszületett a közvetítő megoldás: a túlságos grammatizálás kerülendő, de bizonyos mértékű nyelvtani oktatásra szükség van gyakorlati célból: az pedig a helyes beszéd és a helyesírás. A nyelvtani oktatás csak segédeszköz a nyelvismeret tudatossá tételéhez. A tanító ezt ne tévessze szem elől, s ott, ahol a nyelvérzék eligazít, grammatizálásra nincs szüksége a népiskolának."

Ez a tanterv sem kíván tehát *rendszeres és következetes nyelvtani oktatást.* Nagyon sok szempontból túlságosan is szabad kezet ad a tanítónak azzal, hogy csak ott kívánja a grammatikát elővenni, ahol a nyelvérzék már nem segít. — Ennek hatására egyre-másra teret kapott annak a tételnek a hangoztatása, hogy a nyelvérzéket a grammatizálás, a nyelvtan tanulása csak megrontja. Felmerül a szükségesség kérdése: „Más a nyelvtanítás és más a nyelvtantanítás. A nyelvtan csak elméleti belátást nyújt. Sokan vitatják: szükséges-e egyáltalán?" [42]

A megtanítandó anyag visszaszorításánál is *nagyobb kárt okozott ez a tanterv azzal, hogy tágra nyitotta a kaput a mindenható nyelvérzék hangoztatói előtt.* Legalább nagyjából mégis megjelölte a tanítás anyagának főbb pontjait, s ezzel megszüntette a tanító bizonytalanságát. Nagy szolgálatot tett abból a szempontból is, hogy felhívta a figyelmet a tanító élőbeszédének oktatási és nevelési jelentőségére.

Az 1905-ös tanterv tehát sok tekintetben ellentmondásos. Van, amiben előrelépést jelent (a tanító élőbeszédére, a gondolkodási készség fejlesztésére irányuló megjegyzések stb., stb.), van, amiben holtpontot (a nyelvérzék erejének hangoztatása), és van, amiben helytelen irányban való elindulást mutat (a soviniszta eszmék alapjának megvetése).

Ez az ellentmondásosság *az útkeresés bizonytalanságának következménye.* Nyelvtantanításunk alig néhány éves (évtizedesnek alig nevezhető) múltra tekinthet csak vissza, s a kezdeti hibák felismerése után (öncélú grammatizálás) keresni kezdik a célravezetőbbnek vélt elgondolásokat (a nyelvérzék érvényesítése, fejlesztése).

*

Míg ennek a népiskolai tantervnek vannak előre lendítő jellemzői, *szinte teljes egészében visszalépést jelent az előzőkhöz képest a polgári leányiskolák számára 1908-ban kiadott tanterv* [43], s a hozzá 1914-ben mellékelt Utasítás. Mivel ez az iskolatípus befejezett ismeretanyagot akar nyújtani növendékeinek, az ismeretanyag terjedelmét erősen csökkenti, a tanítás anyagát a leendő életkörülményekhez méri, s azt teljesen gyakorlati alkalmazásban törekszik elsajátíttatni. Ebből következik, hogy a célkitűzésben is igénytelenebb: *„A magyar nyelv tudatos ismerete és kellő ügyesség szóbeli és írásbeli használatában."*

Ha összehasonlítjuk ezt az elgondolást az 1887-es tanterv célkitűzésével, szembetűnik igénytelensége a régebbihez képest. A „világos és szabatos" nyelvhasználattal szemben — ami elméleti ismeretek nélkül elképzelhetetlen! — itt csak a „kellő ügyesség" a követelmény.

*

Az 1918-ban a polgári fiúiskolák számára kiadott tanterv is elsősorban *ehhez* a tantervhez *csatlakozik,* bár a gimnázium alsó 4 osztályának anyagára is tekintettel van [44]. Ez az 1918-ban megjelent polgári fiúiskolák számára kiadott tanterv *1927-ben változatlanul újra megjelenik.* Ez a tanterv nem jelent különösebb haladást. Igaz ugyan, hogy legnagyobb óraszámban a magyar nyelv szerepel a tantárgyak között, de ezen belül a nyelvtan tanítása igen szegényes. Csak az első két osztályban van nyelvtantanítás, mintegy előkészítésül a stilisztikai oktatáshoz. Erről tanúskodik a célkitűzés is. A cél:

a) A szabatos előadás képessége szóban és írásban.
b) A magyar nyelv és stílus legfontosabb törvényeinek ismerete.
c) Megfelelő olvasottság alapján bevezetés a magyar irodalom ismeretébe.

Ez a szerény célkitűzés nyilvánvalóan nem hozhatott jelentősebb eredményeket sem. Igaz, közrejátszottak ebben a történelmi körülmények is. A háborús szenvedésekkel végsőkig csigázott országot elsősorban a politikai kérdések foglalkoztatták. A történelmi helyzet adott szakaszában létrejött a Tanácsköztársaság. *A Magyar Tanácsköztársaság* néhány hónapos uralma alatt a fejlődésnek óriási távlatait mutatta meg. Az osztatlan népiskola felszámolása, a kötelező nyolc osztályos iskola megszervezése, az egyházi iskolák állami kezelésbe vétele bizonyítják az új elképzelések forradalmi irányát. Az új típusú iskolák tanterveit *az Iskolai Reformokat Előkészítő Bizottság* dolgozta ki. *Ezeket a tervezeteket sokoldalúan elemzi Rácz Endre* ezzel a kérdéssel foglalkozó tanulmányában [45]. Megállapítja, hogy a reformtervezet előzményei már megvoltak ugyan: egyes kezdeményei visszanyúlnak a polgári demokratikus forradalom időszakába.

„A Közoktatásügyi Népbiztosság azonban az iskolareform kereteit nemcsak kijelölte, hanem meg is töltötte őket tartalommal." A VAOSZ (Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége) iskolai reformbizottsága hihetetlenül gyors ütemben elkészítette a reformtervezetet.

A népiskolai tantervjavaslat így jelöli meg a magyar nyelv tanításának célját: „A magyar nyelvi oktatás célja, hogy a tanuló gondolatait szóban és írásban helyesen és közvetlenséggel úgy fejezze ki, hogy egyénisége azokban megnyilatkozzék."

Igényesebb tehát, mint az addig érvényben levő tanterv, amelyik csak annyit akar elérni, hogy a tanulók a „népiskola nyújtotta műveltséghez képest... helyesen és csinosan tudják kifejezni magukat". — Ez az igényesség részben természetes is, hiszen az új iskolatípus több, mint a népiskola: egyesíti a régi népiskolát és a középiskola alsó tagozatát.

Jellemző, hogy a tanterv erőteljesen hangsúlyozza a helyesírás tanításának jelentőségét, s a IV. fejezet ezt a címet viseli: „A helyesírás tanítása és a hozzáfűződő nyelvi ismeretek." A nyelvi ismereteknek főként azokkal a részeivel foglalkozik ez a fejezet, amelyek a helyesírás-tanítás szolgálatában állnak. „Ez a koncepció alapjában véve megfelel az iskola céljának, gyakorlatias jellegének, s bár a nyelvművelő ismeretek, a helyes beszédre nevelés követelményei a részletezésben már nem dombo-

rodnak ki, a helyesírás nyelvtani alapozású tanítására nézve ma is mintául szolgálhat" — állapítja meg Rácz. „A tanterv felépítése rendkívül következetes. Az ismereteket koncentrikusan bővíti, s minden osztály anyagában pontosan megjelöli az új tudnivalókat, ezeknek helyesírási vonatkozásait, s az előző osztályok anyagához való viszonyát. Így jut el a VI. osztály tananyagához, amely egy félig-meddig kerek, mondattani alapú leíró nyelvtan" [46].

Még figyelemre méltóbb a középiskolára vonatkozó tantervi javaslat. Az anyanyelvi képzés célját — a régi középiskola alsóbb osztályainak „logiko-grammatikai észtornáival" és a felsőbb osztályoknak részben elavult és formális stilisztikai, retorikai, poétikai oktatásával szemben — a javaslat így fogalmazza: „Világos és szabatos nyelvi kifejező készség és előadó képesség élőszóban és írásban." Az oktatás módszere: „Nyelvi és stiláris elemzés, párhuzamosan a szóbeli előadás és a fogalmazás állandó gyakorlásával" [47].

A középiskolai anyanyelvi oktatástól az új társadalom azt igényli, hogy képessé tegye a tanulót „a legnagyobb s a legkisebb állami feladatok elvégzésére. Gondolatait világosan és szabatosan kifejezni, beszélni és beszédet tartani, följegyezni és valamit megírni, sőt a köz számára egyszerűbb dolgokat a nyomdafesték alá dolgozni, mindez oly képesség, amelyre az állam minden oly egyénének szüksége lesz, kinek agyrendszere ilyen szellemi feladatok elvégzésére egyáltalán alkalmas." Ez elsősorban a gyakorlati készség dolga, tehát a beszédet és írást sokat kell gyakorolni, de nem unalmasan és mechanikusan, hanem mélyebb és érdekesebb szempontok kitűzésével, elsősorban nagy írók műveinek nyelvi-stilisztikai elemzésével.

Ez a tanterv tehát igen sok szempontból mutat rokon vonásokat a most érvényben levő gimnáziumi tantervvel. „A két tanterv szembetűnő közös vonása: a tananyag gerincében — a gyakorlati célnak megfelelően — a nyelvművelés, a stilisztika és a szerkesztéstan áll, s szerepel bennük a nyelvi kifejezés szépségei iránti fogékonyság és a korszerű nyelvszemlélet kialakításának az igénye." [48]

Szembetűnő különbség, hogy mindezeknek az ismereteknek mai felfogásunk szerint szilárd nyelvtani alapra kell épülniük. Hogy ez a ma lényeges szempont a Tanácsköztársaság tantervi tervezetéből hiányzik, annak nagyon természetes oka van: a század elején a leíró nyelvtan még nem vívott ki magának igazi tudományos rangot [49].

Rácz Endre tanulmánya széles látókörrel tárja fel a Tanácsköztársaság vezető kultúrpolitikusainak központi törekvéseit.

A műveltségi szint emelése azonban nem csupán néhány vezető személy törekvése volt, hanem általános igényként jelentkezett. Bizonyítja ezt az a tény, hogy egyének és hivatalos szervek egyaránt felszínre hozták *a helyi problémákat is,* és közösen keresték a megoldást, amit a Heves megyei napilapnak e korból származó lapjai és hivatalos okmányok egyaránt igazolnak.

Már a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően, a polgári demokratikus forradalom eredményeképpen — 1919 januárjában — ilyen gondo-

latok jelzik a reformok iránti igényt: „A haladó élet mindent elsöpör útjából, s mint a tavasz áldott melege, életet varázsol oda is, ahol már csak a korhadás jelei mutatkoznak.

Ilyen korhadó intézmény Magyarország iskolaügye, amely a rendi Magyarország emlőin táplálkozott, annak majd minden tekintetben elavult eszméin nevelődött, nem csodálhatjuk tehát, hogyha tantervében, egész szervezetében elmarad a kortól. Ez pedig öreg hiba, mert az iskola célja nem a múlt konzerválása, hanem a jövő nemzedék lelki fölépítése az élet küzdelmeire. A jövő nemzedéket csak a jelen megértése alapján vértezhetjük föl az élet nagy feladatainak megvívásához szükséges fegyverekkel.

Szociális reformokra van szükség az iskolában, hogy olyan embereket nevelhessen, akik testben, lélekben megérve, kifejlődve, erőiket a köz javára tudják és akarják szegődtetni és értékesíteni.

A munka megbecsülése, az emberi szolidaritás érzése, a körülöttünk levő világmindenség törvényeinek biztos szemmel való felismerése, az emberi társadalmat összekötő szociális igazságok megértetése, élő erkölcsi elvvé való avatása s annak az akaratnak a gyermekifjúság lelkébe leendő beplántálása, hogy a jó, igaz és szép eszméit a saját lelkükben igyekezzenek élővé tenni: ez legyen a jövő iskolájának célja. *Ezt pedig a mai eszközökkel, elkorhadt, elavult tantervekkel még csak megközelíteni sem lehet"* [50].

De *általánossá is kell tenni a műveltséget.* A lap egyik februári száma idézetet közöl Dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszternek „A magyar tanítósághoz" intézett szózatából: „A tudomány a fejlettebb műveltség, a nemesebb kultúra eddig túlnyomó mértékben a vagyonos osztályok kiváltsága volt. Ennek az állapotnak véget kell vetni. Én a magyar közoktatásügyet a nép-felvilágosítás hatalmas szervévé szeretném átalakítani . . ." [51].

A szép gondolatok mellett reálisan *felmérik az objektív nehézségeket is:* sok iskolát fűtőanyag hiánya miatt zárva kell tartani, bár tanítóhiány nincs [52]. Sok a nehézség a tankönyvek körül is: részben át kell a meglevőket dolgozni „a köztársasági szellem és a szociális gondolkodás szempontjából" [53], részben újakkal kell pótolni a hiányzókat. A helyzet 1919 őszén ilyen szempontból súlyosabb, mint a háborús években volt. Súlyos nehézségeket jelent az élelem és a ruha is, de a legnagyobb gond a tankönyv [54].

Az objektív nehézségek ellenére folyik a reformok életbe léptetése. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében 1919 áprilisában Heves megyében is megindul a művelődési osztályok szervezése: erről „Az iskolák is a proletároké" c. cikkből kapunk hírt: a tanácsoknak művelődési osztályokat kell alakítaniuk. Az iskola igen jelentős: „Emlékezzenek vissza arra, hogy az állam és a felekezetek micsoda csatákat vívtak az iskolákért, mert jól tudták, hogy aki kezében tartja az iskolákat, az óriási befolyást gyakorol a jövendő fejlődésére" [55].

Megtudjuk azt is, hogy *milyen lesz a reformok nyomán létrejött új iskola:* a katedra nem lesz rideg trónus, a tanítónak és gyermeknek közelednie kell egymáshoz, az érintkezést bensőségesebbé kell tenni. „El-

engedhetetlen előfeltétele ennek természetesen az is, hogy a tanító ne legyen elkeseredett, kisajtolt pária" [56].

A tanító személyének jelentőségét is világosan felismerik. Nagy László földműves, iskolaszéki tag a tanítóválasztás alkalmából figyelmeztet: mennyire fontos a tanító szerepe, munkája a társadalomban. Gondosan kell választani, mert a műveltség alacsony színvonalának felszámolása ezzel kezdődik [57].

Néhány nap múlva „Tanítónő" aláírással válasz jelenik meg Nagy László soraira. Ebben a pedagógus is lényeges szempontot vet fel. Jó tanítóra valóban szükség van. De a társadalom is becsülje meg a tanítót, a szülők is segítsék a gyerekeket a tanulásban, ne vonják el őket az iskolából. Nem elég, ha jó tanítót választanak, azt támogatni is kell! [58].

Hivatalos szervek is hangoztatják az iskola és a család kapcsolatának szükségességét. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt nem sokat törődtek az iskolák a tanulók szüleivel. Nem vizsgálták meg a gyermekek családi körülményeit. A megyei művelődési osztály körirata felhívta a helyi művelődési osztályokat arra, hogy jelentsék azt, „hogyan gondolkodnak a szülők ma az iskoláról, nincs-e szükség rá, hogy a községben esetleg propaganda előadások tartassanak oly czélzattal, hogy a szülők az iskolaügyet a magukénak érezzék, hogy érdeklődő figyelmük jobban feléje irányuljon; jelentse az osztály azt is, milyen módokat és eszközöket lát alkalmazandónak, hogy a szülői ház és az iskola között a réginél közvetlenebb és áldásosabb kapcsolat létesüljön" [59].

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája túlnőtt az iskola keretein. *A minél magasabb szintű tudás megszerzésére lehetőséget ad a felnőtteknek is.* Egerben *munkás szabadiskola* létesült, ahol „mindenki azt tanul, amit akar", hiszen „minden felnőtt ember érzi és tudja, hogy mely dologban hiányosak az ismeretei". Elsők között említik a tanítandók között: tanítjuk az írást, olvasást, helyesírást . . ." [60].

A Tanácsköztársaságnak valóban sikerült felkeltenie a művelődés iránti igényt a tömegekben is. Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1920-ban olyan tömegével jelentkeznek az ifjak a középiskolákba, hogy a bejutást felvételi vizsgákhoz kötik, amelynek tárgya a magyar és a számtan: „Azon egészségtelen állapot kiküszöbölésére, hogy a középiskolákba tódulók száma évről évre növekszik, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki, amelynek értelmében mindazon tanulók, kik a középiskola I. osztályába akarnak beiratkozni, felvételi vizsgát tartoznak tenni. A felvételi vizsga, mely külön bizottság előtt tétetik le, írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbeli vizsgálat tárgya egy magyar nyelvi olvasmány szövegének leírása tollbamondás után. A szóbeli vizsgálat tárgya magyar nyelvből: valamely, a vizsgálaton olvasott rövidebb olvasmány tartalmának előadása, s az olvasmányban előforduló legegyszerűbb nyelvtani jelenségek felismerése [61].

A Tanácsköztársaság tehát helyileg is, országosan is óriási munkát végzett, hogy a magasabb rendű proletárkultúrát megteremtse. Számtalan termékeny gondolat született meg, amelyek a későbbi reformok alapjául szolgáltak. *Fogarasi Béla* ennek az időben rövid, de kihatásaiban an-

nál jelentősebb korszaknak a lényegét fogalmazza meg ezekben a sorokban: „Egy forradalom szellemét és szellemi hatását nemcsak azon ismerjük meg, hogy 133 nap alatt az új kultúra felépítésének terveit hány százalékig sikerült keresztülvinnie. Terveknek, programoknak adott történelmi helyzetben megvan a maguk történelmi jelentősége, akkor is, és addig is, amíg nem sikerült azokat a valóságban keresztülvinni. Különösen akkor, ha a tervek kidolgozásában széles rétegek, a kultúra aktív erői elevenen részt vesznek. S ez volt a helyzet 1919-ben" [62].

Csak sajnálnunk lehet, hogy a számos értékes gondolat nem kerülhetett megvalósításra. De hogy még maguk az elképzelések is mennyire valóban termékenyítőleg hatottak, azt bizonyítja a Néptanítók Lapjának számos módszertani, gyakorlati vonatkozású cikke, amelyik ennek a néhány hónapnak tanulságaiból meríti eredményeit. (A következő fejezetekben erre több példát fogunk látni.)

*

A Tanácsköztársaság bukása után *az ellenforradalmi rendszer vezető kultúrpolitikusai nem vették át a haladó elgondolásokat.* A Tanácsköztársaság számos értékes elgondolását figyelmen kívül hagyva az *1925-ben megjelent új népiskolai tanterv* [63] azzal az igénnyel lép fel, hogy továbbfejlessze az 1905-ben kijelölt irányokat.

A Tanácsköztársaság létrejöttének ténye természetesen gyakorol hatást az elkövetkező társadalomra. *Új, reakciós társadalmi célkitűzések lesznek irányadók;* s ez megmutatkozik az iskola célkitűzéseiben is. Új ebben a célkitűzésben az öntudatos hazafiasság hangoztatása, mely a kor uralkodó osztályainak nagyon is tudatos irányítása következtében néhány év alatt a nacionalista-soviniszta uszítás leplezője lesz. Az új népiskolai tanterv reakciós szellemét ez világosan megmutatja. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy az ehhez a tantervhez készült Utasítások és a korabeli vezérkönyvek ilyen gondolatok szellemében akarják nevelni az ifjúságot; a népiskola „vezércsillagai legyenek . . . Isten, Király, Haza, Munka." A gyermek tanulja meg, hogy az ember . . . nemcsak kenyérrel él", hogy „nem a kenyér a fő cél, ez is csak eszköz az istenfélő, becsületes, hazafiúi élethez . . . Ha a népiskola ebben az irányban neveli növendékeit, . . . akkor távol tartja a nép lelkétől azokat a felforgató elméleteket, amelyek a gondolkodásban járatlant, az erkölcsi erejében megfogyatkozottat, a munkától idegenkedőt oly könnyen megtévesztik" [64].

Ilyen általános irányelvek mellett *a szaktárgyi célkitűzés* sem sokat fejlődött. Ez természetes is, hiszen nem volt cél „a gondolkodásban járatlant" a gondolkodásban jártassá tenni. A kor szellemi, pedagógiai irányelve, hogy a gyermeket értelmileg „túlterhelni" nem szabad, mert az árt a fejlődésének. Ebben az utasításban folytatja ez a tanterv is az intellektualizmus elleni küzdelmet, de túlzó formában: szine teljesen lemond a rendszeres és igényes ismeretnyújtásról. Nyelvtani szabályt, meghatározást tilos tanítani. A Néptanítók Lapjában Kornis Gyula hivatalos álláspontként mondja ki: „A népiskola öncélú iskola, amelynek tanulóitól nem követelhető meg a nyelvtan behatóbb tanulása annak a viszonylag csekély számú tanulónak kedvéért, akik a középfokú iskolában folytatják ta-

nulmányaikat" [65]. Az 1925-ös népiskolai tanterv ennek megfelelően így rögzíti a magyar nyelv tanításának célját:

A gyermek természetes kifejezési ösztönének fejlesztése, hogy gondolatait és érzelmeit szóban és írásban szabatosan ki tudja fejezni;

az élőszó és az olvasmány megértése, hogy a gyermek íróinknak és nagy költőinknek a gyermek fejlettségéhez mért műveiben foglalt gondolatait felfogja és érzelmeit átérezze, az értékes olvasmányokat megkedvelje és élvezni tudja;

a családi élet és az iskolai nevelés áthidalása és a nemzet szellemi életébe való bekapcsolása;

az otthon, a szülőföld, a nép és a haza megszerettetése, a vallásos és erkölcsi alapon nyugvó nemzeti műveltség elemeinek biztosítása.

Ha alaposabban szemügyre vesszük ezt a célkitűzést, először is *igénytelensége* tűnik fel. Bár *megfogalmazásában terjedelmes, mégis nagyon szűk körben mozognak az adott szempontok.* Jóformán semmiben sem jelent haladást az előzőkhöz képest. Egy helyben topogás, sőt, szinte visszalépés. Ez a tanterv nem kívánja meg a törvényszerűségek alapos ismeretét, még kevésbé a nyelvi tudatosságot. Nem hívja fel a figyelmet a gondolkodási formák fejlesztésére sem. Nyelvi szempontból a szabatos kifejezés az egyetlen elérendő cél, ez is nélkülözi a tudatosságot, mert az út, amelyen járni kíván, „a természetes kifejezési ösztön fejlesztése."

*

A gimnáziumok számára 1926-ban adnak ki új tantervet [66]. Ennek célkitűzésében új elemként tűnik fel a vallásos alapon jelentkező erkölcsös és hazafias eszmék térhódítása. A régebbi tantervek csak magasabb műveltségi szintet tűznek ki célul, alapot akarnak adni a felsőbb tanulmányokhoz. Nem lehet véletlen, hogy a Tanácsköztársaság leverése után jelennek meg először ezek a gondolatok. A reakciós kultúrpolitika egyik legfőbb célkitűzése éppen az volt, hogy a nemzetnevelés programját meghirdesse. *Komár Pálné* a magyar irodalomtanítás történetét vizsgálva helytállóan állapítja meg: „A nemzetnevelés programja a Tanácsköztársaság leverését követő első hónaptól kezdve a reakciós kultúrpolitika legfőbb irányelve volt (a 182311/1919 sz. rendelet hirdette meg). E fogalom tartalma azonban az ellenforradalom 25 éve alatt jelentős „fejlődésen" ment át a népiskolai utasításokban. Ugyanis a Horthy-korszak első évtizedében a „vallásos és erkölcsös állampolgárok" nevelésének tendenciái álltak benne előtérben („Isten, Király, Haza, Munka"), s az „öntudatosan hazafias állampolgárokra" nevelés gondolatában — az 1925. évi tanterv olvasmánytárgyalási anyagát tekintve — még inkább csak a háborús vér- és területveszteség miatt érzett nosztalgikus nacionalizmus dominált (a már kezdettől kétségkívül jelen levő soviniszta és irredenta elemek mellett), a magyar fasizmus erőteljesebb kibontakozása idején azonban a nemzetnevelés programja már a „tettrekész fajiság" kialakítására irányuló törekvést jelentette." [67]

Ilyen körülmények között nem lehet meglepő, hogy *ez a tanterv mű-*

velődési anyagában az 1899. évi tantervre épül, s az elméleti ismeretek nyújtásában meglehetősen szerény igényű. Célkitűzés: a) a magyar nyelv és stílus törvényeinek ismerete; b) a szabatos előadás képessége szóval és írásban. — Megkívánja még az irodalmi művek formai elemzését is.

*

Az iskolával szemben támasztott fokozódó igények kielégítésére *1932-ben* megjelenik a *népiskolák számára az újabb tanterv* [68], de az is csak némi előrelépést jelent. Ezt a tantervet is, mint az ellenforradalmi korszak tanterveit általában jellemzi az, hogy hangoztatja ugyan az anyanyelvi oktatás „nemzetnevelő erejét", de csak ebből a szempontból foglalkozik a nyelvtannal. *A szaktárgy szempontjából ez nem, vagy alig jelent haladást.*

Az 1932-es tanterv így jelöli meg a feladatokat: „A helyesírás tanításának és a nyelvi magyarázatoknak célja a gyermeket képessé tenni arra, hogy a magyar nyelv kifejező erejét, szerkezetének lényegét, s azokat a főbb törvényszerűségeket észrevegye, beszédében és írásában alkalmazni tudja, melyek a nyelvnek szóban és írásban való helyes használatát szabályozzák." (228. o.) — Majd kimondja: „Mindaz a nyelvtani ismeret, amely ezt a célt nem szolgálja, mellőzendő a népiskolában. Mellőzendő a nyelvi ismereteknek elvont meghatározásokba, szabályokba való foglalása s ezek beemléztetése is. — A népiskolában nem annyira nyelvmagyarázat kell, hanem nyelvszemléltetés és némi rendezés, amit a gyermekek a szemléletek alapján önmaguk is elvégeznek." (232. o.)

Az Utasítás figyelmezteti a tanítót: „Az iskola van hivatva arra, hogy az irodalmi nyelvben használt kiejtést, szókincset s a legfőbb szerkezeteket szemléltesse, s ezeknek szóban és írásban való használatát a gyermek értelmi fokához mért alakban tudatossá tegye." (228. o.)

A nyelvi magyarázatok módjaiban viszont: „A népiskolában nyelvet tanítunk, nem nyelvtant; a nyelvnek használatát tanítjuk, nem pedig elméletét, a helyes beszélést, az ügyes fogalmazást, nem a meghatározásokat és szabályokat." (231. o.) „. . . az ismeretek arra valók, hogy a tanuló észrevegye anyanyelve szerkezetének fő vonásait, s ez támogassa nyelvhasználatát. — Ebből következik, hogy mellőzni kell elvont meghatározások és szabályok megtanítását." (232. o.)

Bár ez a tanterv is erősen *elméletellenes*, és a tudatos nyelvhasználatra való törekvés még mindig nem szerepel a célkitűzések között, mégis a puszta szemléltetés mellett *feltűnik a „némi rendezés" igénye.* De nem lép fel a helyes kiejtés és a nyelvi forma esztétikumának kérdése sem. A fejlődés üteme tehát nagyon lassú.

*

Az 1941-ben kiadott népiskolai tanterv [69] is csak új kiadása a réginek: szó szerint egyezik célkitűzéseiben, célmegjelölésében az 1932-essel. A cél: „. . . a magyar nyelv kifejező erejének, legfőbb törvényszerűségeinek észrevétetése az értelmes, tiszta, helyes beszéd és írás elsajátíttatása érdekében." (105. o.)

Kiemeli ez a tanterv is, hogy a népiskolában nyelvet tanítunk és nem nyelvtant, a nyelv használatát és nem a szerkezetét. Az ismeretek arra valók, hogy a tanuló *észrevegye* (így kiemelve!) anyanyelve szerkezetének fő vonásait. (107. o.) Az egyes osztályok anyagának részletezése előtt még külön is kiemeli: „Nyelvünk törvényszerűségeinek és sajátosságainak észrevétetésével a nyelvérzék fejlesztése, a kifejezőképesség és a helyesírási készség gyakorlása. (Nyelvi ismeretek, 23. o.)

Ez a népiskolai tanterv *egyik legfontosabb feladatának tartja, hogy a magyar nyelv tanítása útján bekapcsolja a tanulókat „a nemzet szellemi életébe"*. („. . . az értékes olvasmányok megkedvelése és élvezése, s ezzel a nemzet szellemi életébe való bekapcsolódás"). A 30-as évek nacionalista-soviniszta szemlélete jelentkezik ezzel a mozzanattal is. Hiszen egyik tantárgy sem alkalmasabb ezeknek az eszméknek a terjesztésére, mint éppen az anyanyelv. A kor kultúrpolitikusai élnek is a lehetőséggel, és szabad folyást engednek a soviniszta uszításnak. Bár a tantervek csak mérsékelten mutatják ezt az irányt, a korabeli tankönyvek azt bizonyítják, hogy *iskoláinkban igen erőteljesen érvényesült a soviniszta szellem.*

A korabeli tankönyvek tanulmányozása számos dokumentumot szolgáltat erre. Itt csak példaként említem meg Gergely Ferenc—Jósvay Gábor—Szkalka Lajos Magyar nyelvkönyvét [70], amelyik nyilván éppen erős nacionalista-soviniszta szellemének köszönhette, hogy 7 kiadása látott napvilágot, vagy Múth János nyelvtanát [71], amelyik az „életre nevelést" tűzi ki maga elé célként, és ennek értelmében a nyelv tanítását azért tartja fontosnak, mert a nyelv ismerete a tanulót „a nyelv katonájává avatja", s minden tudatos katonája a nyelvnek: erőssége a nemzetnek. — „A nyelvtant nem a helyesírás kedvéért tanítjuk, sokkal magasabb, értékesebb, nemzetnevelőbb szempontba kell azt állítanunk" — jelenti ki Múth [72]. Egészen szélsőséges példákat is idézhetünk. Egyik, 1930-ban kiadott továbbképzési könyv borítójának belső oldalán pl. ezt olvashatjuk: „Ezt a könyvet magyar gyártmányú fűzfői papíron, magyar festékkel, Hollósy János könyvnyomtató mester nyomta." [73] A könyv szövege is megfelelően patetikus: „Zengzetes szép magyar nyelvünk! Legdrágább kincsünk! Tényleg félünk tanulásodtól s tanításodtól?" (279. o.)

*

Még szélsőségesebb a gimnáziumok számára érvényben levő (1938) *tanterv* [74], *mint a népiskolai.* Egyben tanulságos példát mutat arra is, hogy mennyire hiven tükrözi a tanterv a kor eszményeit és művelődési ideálját, és hogyan állítja szolgálatába az egyes tantárgyak oktatását.

A gimnáziumi tantervek tanítási anyaga az évek során változatlan maradt. Voltak, akik ennek „előnyére" mutattak rá: „A magyar nyelv és irodalom tanításának anyaga a reformok egymásutánjában változatlanul tartotta magát. Ez előny is volt (módszerbeli elmozdulás nélkül állhatott legfontosabb nemzetnevelő tárgyunk), de hátrány is (elmaradt.)" [75]

A reform természetesen mégis *elkerülhetetlenné vált,* hiszen a fejlődést megállítani nem lehet. *1938-ban megjelent az új gimnáziumi tanterv* [76]. Ez így határozza meg az iskola célját:

„A gimnázium célja, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös állampolgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa, s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye."

Ez az 1938-as tanterv *az iskola fő feladatának tekinti, hogy tanulóinak általános műveltséget adjon, s ezt így határozza meg:* „Ennek az általános műveltségnek fő eleme és egyben a vallásosságon felépülő középiskolai nevelésnek gerince a nemzetismeret. A tanítás középpontjában is a legtágabb értelemben volt nemzeti tárgyak állnak.

Ilyen nemzeti tárgyak elsősorban a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem, az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeinek ismerete, a föld- és néprajz, s — bizonyos mértékig — a magyar művelődés történetében alapvető szerepet betöltő latin nyelv." (3. o.)

A korszerű műveltség ilyen megjelölése az egyes tantárgyak keretén belül is hasonló formában jelentkezik. A „Magyar nyelv és irodalom" tanításának célját ebben látja: „Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható irodalmi művek segítségével a tanulóknak erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar emberekké való nevelése." (12. o.)

„A nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar ember" igen tág megfogalmazást jelent, gyakorlatilag tehát nincs határozott oktatási cél; elsődlegesnek tűnik az iskola nevelési célja, de ez a nevelés is egysíkú, mint az a célkitűzésből is kitűnik.

A nemzeti vonások ilyen erőteljes hangoztatása a kor szellemének, törekvéseinek megnyilatkozása.

A kor törekvése pedig ebben a korszakban kimondottan fasiszta jellegű. A faji öntudat, a nemzeti gőg erősítése az iskola egyik legfontosabb feladata lett, hiszen ezek a tulajdonságok a fasiszta embertípusra jellemzőek. A reakciós nevelési tartalom érvényesítése mellett háttérbe is szorul a szaktárgyak szakmai szempontja. Ezért van, hogy az 1944-ben kiadott pedagógiai szakkönyvsorozat előszavában még mindig joggal hangzik el a panasz: „... a magyartanítás méltatlan helyzetben van régóta, sőt mindmáig, holott a magyar a középiskola szívközpontja, a „központi tárgy hivatalosan is, csak épp szűken mérték ki érvényesíthetőségeinek kereteit a régi iskolai tantervek" [77].

Az ellenforradalmi korszakban legkevesebb változáson a polgári iskola esett át. Nem cserélték ki a század elején kiadott tanterveket, mert azok alkalmasak voltak arra, hogy a reakciós nevelési elgondolásokat ezeken belül is érvényesítsék. Így nem látszott szükségesnek a tantervi módosítás. *Az 1908-as leány és 1918-as fiú polgárik számára kiadott tantervet változatlanul adják ki 1927-ben.* Ekkor jelenik meg az Utasítás is, és ennek szellemében folyik a tanítás a polgári iskolákban egészen 1945-ig. Ezt lehetővé tette az az eleve reálisabb, gyakorlatibb célkitűzés, amely a polgári iskolát kezdettől fogva jellemezte. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a polgári iskolán belül ne lett volna változás, haladás, csak az sokkal kisebb mérvű volt, mint a többi iskolatípusnál.

Míg az első polgári iskolai tantervek erősen haladóknak tekinthetők,

néhány év múlva ezek már igénytelennek, túlhaladottnak tűnnek. Így pl. a gyakorlatiasság elve a kezdeti szakaszban haladó, de túlhaladottá válik, mihelyt nem tart lépést azzal a felismeréssel, hogy elmélet nélkül nincs gyakorlat. A polgári iskolai oktatás tehát megreked a kezdeti szakasznál, s így elmarad a többi iskolatípus mögött.

*

A reakciós kultúrpolitika nem hozott, nem is hozhatott fejlődést. Az oktatás minden vonalán a „nemzetnevelés" volt a lényeges mozzanat, s háttérbe szorította a szakmai vonatkozásokat.

*

1945-ben megindult köznevelésünk demokratikus átalakulása is. A 6650/1945. M. E. számú kormányrendelet értelmében *általános iskola elnevezéssel új iskolát kellett szervezni.* Ennek az iskolának feladata, az *1946-ban megjelent tanterv* szerint: „... a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önnevelésre képessé tegye, és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje." [78]

Már az *általános célkitűzésnek jelentős pozitív vonatkozásai vannak az előzményekhez képest.* Továbbra is követelmény marad az egységes, alapvető nemzeti műveltség elsajátítása, de ez a megváltozott társadalmi körülményeknek megfelelően teljesen *új tartalmat kap.*

Új és a nagy társadalmi átalakulást hiven jelző mozzanat, hogy az alsó fokú iskola elvégzése után sokféle járható út kínálkozik a tanuló számára. *Az új iskolatípus* tehát csak úgy töltheti be hivatását, ha tanulóit *„minden irányú továbbnevelésre" képessé teszi.* Ez a célkitűzés megfelel társadalmunk általános igényeinek: az élet minden területére jól képzett, jól felkészített egyént kell állítanunk; a műveltség ne egyesek kiváltsága, hanem társadalmunk minden tagjának jellemzője legyen. Néhány év alatt milyen messze jutott ez az elnevezésében is általános iskola a Kornis által megjelölt öncélúságtól!

Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a célkitűzés az iskola feladatává teszi, hogy *kialakítsa* a modern embertípus fontos sajátságát: *az önnevelésre való alkalmasságot* és egyben az igényt is. Elmondhatjuk, hogy az általános iskola ezt a feladatát egyre inkább betölti. Bizonyítja, hogy ezrek és ezrek törekednek a magasabb műveltségi szint elérésére. A sokféle esti iskolában tanuló dolgozó tömegek, a nagy példányszámban fogyó ismeretterjesztő munkák, az ismeretterjesztő előadások látogatottsága stb., stb. bizonyítják, hogy társadalmunk tagjai látják: ha a társadalom hasznos tagjai akarnak maradni, lépést kell tartaniuk a fejlődés óriási lendületű tempójával. Az önnevelés új igénye tehát az új társadalom igénye, és ennek az igényességnek általánossá válása az általánosan képző iskola jó működésének is köszönhető.

Nagy lépést jelent előre az is, hogy a célkitűzés értelmében *az iskolának a közösségi élet számára tudatos tagokat kell nevelnie.*

A célkitűzés új mozzanatai világosan tükrözik az új társadalom igényét: *minden ember, a társadalom minden tagjának öntudatos dolgozóvá nevelése.* Ennek a társadalmi igénynek elsősorban az iskolára, az általános iskolára kell támaszkodnia: az iskola feladata, hogy tudatos közösségi embereket neveljen széles körű tudatos ismeretek elsajátítása útján.

Ez a célkitűzés *realizálódik a szaktárgy keretén belül is.* A „Magyar nyelv és irodalom" tanításának célja: „A magyar nyelv tudatos írásbeli és szóbeli használata. Helyes gondolkodásra, magyaros, világos és szabatos nyelvi kifejezésre való nevelés". (17. o.)

A nyelvi ismereteknél ezt olvashatjuk: „Az élőbeszéd és az olvasmányok nyelvének tudatosabb vizsgálatával a nyelvérzék és helyesírási készség továbbfejlesztése . . . " (23. o.)

Sok szempontból megegyezik tehát az előző tantervekkel, azok haladó hagyományait átveszi: a nyelvérzék és helyesírási készség fejlesztése itt is szerepel; de éppen ennél a tárgynál szerényebben fogalmazza meg a követeléseket: „tudatosabb" vizsgálatot kíván az iskolában. Viszont ki kell emelnünk, hogy *a helyes gondolkodásra nevelésnek a kor szellemét hiven tükröző célkitűzése az eddiginél* sokkal *nagyobb hangsúlyt kap.* A társadalom számára öntudatos tagokat csak a helyes gondolkodási készség kialakítása útján nevelhetünk.

A látókör szélesedését így bizonyítja a korabeli szakirodalom: „Az iskola legelső feladata, hogy a tanulókban kialakítsa és minél tökéletesebbre fejlessze azokat az alapkészségeket, amelyek nélkül a műveltség elsajátítása lehetetlen. Ez a feladat határozza meg a nyelvtantanítás helyét az iskolában." „Az általános- és szakműveltség megszerzésének alapfeltétele az anyanyelv szóbeli és írásbeli használatának tökéletes elajátítása. Nem sajátos nyelvtudományi cél, hanem ez az igazság követeli, hogy az alsó tagozattól kezdve kellő időt fordítsunk az anyanyelv nyelvtanának tanítására." [79]

*

Az első tapasztalatok értékesítése jellemzi az *1950-es tantervet.* Eszerint „. . . el kell érni, hogy a tanulók gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, sajátítsák el a kifejező olvasást, a folyamatos írást és a tudatos helyesírást, tehát olyan alapvető jártasságokat, készségeket és képességeket, amelyekre a szocializmust építő társadalom minden tagjának szüksége van." (7. o.)

A fejlődés rohamos lett. A csírák, amelyek hol itt, hol ott fellelhetők voltak, most végre kibontakoztak, hogy azután gyors fejlődésnek indulhassanak. Ennek sokféle jele lelhető fel. „. . . mind többen kezdenek a nyelv és a gondolkodás, iskolai vonalon pedig a nyelvtan és a gondolkodásra nevelés kapcsolatának kérdéseivel foglalkozni" [80].

Az 1950-es tanterv meglehetősen maximalista, és a sok évtizedes mulasztást szinte egy csapásra akarja pótolni. Túlzsúfolt tananyag, túlterhelő oktatás okozott gondot tanárnak és diáknak egyaránt.

Az 1956/58-as tanterv sok fogyatékosságot kiküszöbölt, csökkentette az átmenet töréseit.

1952-ben országos nyelvtantanítási konferencián elemzik a nyelvtan-

tanítás helyzetét, és vitatják meg a szakemberek a teendőket [81]. Ez a konferencia világosan kimondja: a nyelvtantanítás területén vettük át a Horthy-korszaktól a legnagyobb csődtömeget. A nyelvtant legfeljebb az irodalom függvényeként tanították [82]. Ebből következik, hogy ezen a területen igen sok a tennivalónk.

Nyilvánvalóan mutatja a társadalmi változást, a perspektívák tágulását a szemléletmód változása. A Köznevelés egyik cikke így ad hírt erről: „A nyelv szinte felbecsülhetetlen társadalmi szerepének felismerése szükségszerűen vezetett a nyelvtanítás jelentőségének felismeréséhez. Az 1952. nov. 28—29-én megtartott országos nyelvtantanítási konferencia éppen ezért felmérve nyelvtantanításunk helyzetét már nemcsak az iskolai élet szempontjából vizsgálta a hibákat, és a feladatokat sokkal nagyobb távlatban, kulturális forradalmunk és a szocializmus építése nézőpontjából jelölhette meg" [83].

Ennek megfelelően nagyobb lendülettel indul meg az iskolai nyelvtantanítás. A pedagógus-továbbképzés anyagát rögzítő kiadvány örömmel ad számot arról, hogy „. . . a nyelvtan megszűnt oktatásunk mostohagyermeke lenni, hivatalos tényezők és maguk a nevelők szinte egyidőben kezdték keresni az utat, amely a jobb, eredményesebb tanításhoz vezet" [84]. Az Anyanyelvünk az iskolában c. folyóirat beköszöntője már tényként rögzíti: „Az 1952/53. tanévben elértük, hogy mind az általános, mind a középiskolákban rendszeres nyelvtantanítás folyik" [85].

*

Természetesen jelentkeznek még problémák, hiszen a nyelvtan rendszeres tanítása alig néhány éves múltra tekint vissza, szinte teljesen új terület. A szaktárgyi célkitűzés fejlődése, bővülése világosan mutatja a haladás útját. *Az ált. iskolai 1962-es tantervben* [86] *ezt a szaktárgyi célkitűzést találjuk:* „A magyar nyelvtan tanításának feladata az ált. iskola 5—8. osztályában — az 1—4. osztályban szerzett ismeretekre és az ott kialakított készségekre alapítva — az, hogy nyújtson szilárd és rendszerezett ismereteket a leíró nyelvtan legfontosabb elemeiről, és ezáltal tegye tudatossá a tanulók ösztönös nyelvhasználatát;

alakítsa ki bennük a helyesírás készségét;

tegye képessé őket arra, hogy gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki;

a nyelvi tudatosítás útján járuljon hozzá a tanulók logikus gondolkodásának kialakításához és fejlesztéséhez;

a magyar nyelv szépségének, gazdagságának, kifejező erejének bemutatásával neveljen hazaszeretetre. A művelt köznyelv és az irodalmi nyelv példáin arra kell nevelnünk a tanulókat, hogy maguk is törekedjenek igényes, szép beszédre és írásra, s ezzel is fejezzék ki megbecsülésüket, szeretetüket a nemzeti nyelv iránt;

a korszerű nyelvszemléletnek megfelelő elemi fokon mutasson rá a nyelv életének, társadalmi szerepének jellemző vonásaira.

Mindezeket a feladatokat az ált. iskolai nyelvtantanítás egész folya-

matában, az egyes osztályfokoknak szervesen egymásra épülő rendszerében kell megvalósítani." (247. o.)

A Tantervi Utasítás (274—285) *is ezeket a feladatokat* emeli ki.

Az 5—8. osztályokban jobban érvényre jut a nyelvtani anyag rendszerszerűsége. Az alsó osztályokban a koncentrikus, a felsőkben a lineáris anyagfelépítés a jellemző.

Alapvető elv: minden korábbi nyelvtani-helyesírási ismeretet a továbbhaladás során újból és újból alkalmazni kell.

Tantervünk *az ismeretek alkalmazásának fokozott érvényesítését követeli.*

Elsősorban a nyelvtan tanulása során sajátítják el a tanulók a helyes gondolkodási eljárásait, műveleteit.

Meg kell alapoznunk a korszerű nyelvszemléletet. Az irodalomórákon jelentkező régies nyelvi formáknál rámutathatunk a nyelvi változásokra: a nyelv változik, fejlődik: nem merev sablon.

A gondolkodás fejlesztésének fontos célkitűzése tehát nemcsak erősen tágítja a perspektívát, hanem a gyakorlati megvalósulásban is érvényre jut. Ha rámutatunk pl. arra, hogy a nyelv fejlődik, változik, ezzel a dialektikus szemléletmód elsajátításának igen fontos és értékes lehetőségét teremtjük meg.

Az a tény, hogy tantervünk az ismeretek alkalmazásának fokozott érvényesítését követeli, bizonyítja, hogy az iskola messze távolodott az öncélú grammatizálás lélekölő, agytompító, időfecsérlő munkájától.

Az általános iskola előtt tehát egyenes az út, csak haladni kell rajta.

*

Lényegesen *több a megoldásra váró probléma a középiskoláknál. Az 1950-es tanterv* [87] szaktárgyi célkitűzésében ezeket találhatjuk: Cél: „A helyes magyar beszéd- és íráskészség továbbfejlesztése, a leíró magyar nyelvtan alapos megismerése, jó irodalmi művek olvasása és elemzése útján. A nyelvtudomány egyes fontos kérdéseinek, a stilisztika, verstan és műfajelmélet fő kérdéseinek ismerete."

Már a célkitűzés sem választja el tehát a szorosabb értelemben vett nyelvtani és irodalmi ismereteket. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy míg az I. évben a reál tagozaton 2, a humán tagozaton 3 órát ad a nyelvi anyagra, de a II—III—IV. osztályokban már csak heti 1—1 órát szán ezekre, s ugyanakkor maximális anyagot tűz ki az egyes osztályok elé, akkor nem is csodálhatjuk, hogy nyelvi nevelést a középiskolákban eredményesen végezni egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen lehetett.

Az *1960-ban kiadott Tájékoztató* megállapítja: „Az 1950-ben kiadott tanterv pontot tett a magyartanítás nyelvtan nélküli korszakának végére. „De ez még nem jelentett elegendő eredményt. „Mindkét iskolatípus megkapta tehát a maga tankönyvét, de csupán a könyvek változtak. A tantervi koncepció, amely ugyanolyan jellegű ismeretanyagot írt elő az általános iskola, mint a gimnázium számára, változatlan maradt. Ez lett azután a gimnáziumban az 1955—56. tanévtől kezdve évről évre jobban észlelhető válság forrásává" [88].

*

Ezt a válságot próbálják feloldani a reformtörekvések. Az 1962-ben a gimnáziumok számára kiadott tantervi tervezet [89] a jelentkező hibák okait kutatva rögzíti: „... az 1950-ben kiadott általános iskolai és gimnáziumi tanterv mindkét iskolatípusban azonos célt tűzött az anyanyelvi oktatás elé: a leíró nyelvtan ismeretanyagának, nyelvünk szerkezeti szabályainak elsajátítását és gyakorlati alkalmazását. Sőt nemcsak a képzés célját jelölte meg azonos tartalommal, hanem a nagyjában azonos anyagot is teljesen azonos elrendezésben osztotta el az általános iskolai felső tagozat és a gimnázium négy-négy osztálya között. Ez a jelenség kezdetben, amíg a nyelvtan „új" tantárgynak számított az általános iskolában is, a gimnáziumban is, nem volt különösebben feltűnő. 1955 szeptemberétől azonban (amikor olyan tanulók iratkoztak be a gimnáziumok I. osztályába, akik a „közös kurzus" anyagán már végigmentek az általános iskolában), évről évre nyilvánvalóbbá lett az 1950-es koncepció tarthatatlansága: az általános iskolai anyag újratanítása nem lehet középiskolai feladat" [90]. — Ezt még az a tény sem indokolja, hogy az általános iskolát végzett tanulók helyesírási és kifejezésbeli készsége nem üti meg a kívánt mértéket. Ez a körülmény csak azt bizonyítja, hogy mind az általános iskola, mind a középiskola tanterve reformra szorul.

*

A reformmunkálatok megindultak, de a helyzet válságos volta azonnali átmeneti intézkedéseket tett szükségessé. *1958-ban* megjelent *az általános iskola felső tagozatának új tanterve,* a gimnáziumokban pedig az 1960/61. tanévben kísérleti tankönyvet vezettek be.

Milyen elvekre épült az új tantervi reform?

1. *Az elmélet és a gyakorlat* minél teljesebb és sokrétűbb *összekapcsolása.* Csak tudományos igazságokat kíván tanítani, de egyet sem csak azért, mert tudományos igazság.

2. *Az ismeretek célszerű elrendezése.* Ehhez szükséges, hogy az egész általánosan képző iskolarendszeren belül megteremtsük az anyanyelvi képzés pedagógiai egységét.

3. Az eddiginél alaposabban kell figyelembe vennünk a *tanulók életkori sajátságait.* A tantervek készítéséhez kiadott általános irányelvek rögzítik: minden ismeretet ott kell tanítanunk, ahol már megvannak a szükséges előzmények, ahol támaszkodhatunk a tanulók életkori érettségére, s ahol a kellő színvonalon történő feldolgozás a legtöbb haszonnal kecsegtet a további tanulmányok szempontjából. Ez azt is jelenti, hogy sajátos tantárgyi rendszert kell kialakítanunk, a didaktika az irányadó a sorrend megállapításánál, és nem a szaktudomány rendszere.

Az általános iskola ennek megfelelően a középiskolai anyanyelvi nevelés alapjává lesz, amely a nyelvtani szempontok helyett elsődlegesen a nyelvművelésre lesz tekintettel. Ezt hangoztatják a gimnáziumi tantervek vitájához kiadott szempontok is: az anyanyelvi képzésben központ a helyes és szép nyelvhasználat. Fő cél: az általános iskolainál magasabb szin-

ten a helyesírási készség továbbfejlesztése, a nyelvhelyességi-stilisztikai nevelés [91].

Az 1959-es pécsi nyelvművelő konferencián hozott határozat is ennek megfelelően rögzíti a középiskolai anyanyelvi nevelés célját: „Szükségesnek látjuk, hogy a középiskolában . . . a szilárd leíró nyelvtani alapra épített nyelvművelés és stilisztika álljon az oktatás középpontjában" [92].

A gimnáziumi tantervek vitájához kiadott szempontok megállapítják: az 1961. évi III. törvény hosszú időre kijelölte oktatási rendszerünk útját. Kifejezi azokat a közösségi és egyéni igényeket, követelményeket, amelyek a szocialista iskolarendszerrel szemben fennállnak. A szocializmus építése sokoldalúan művelt embereket kíván (ez a társadalom, a közösség igénye az iskolával szemben), a jövő szocialista állampolgárai pedig joggal várnak az iskolától olyan nevelést, amelynek segítségével erejük és képességeik szerint részt vehetnek az alkotó munkában. (Ez pedig az egyén igénye az iskolával szemben.)

Ennek megfelelően a tervezet elkészítői mindenekelőtt azt a társadalmi igényt tartották szem előtt, hogy a középiskolai tanulók sajátítsák el „a művelt köznyelv szintjén álló nyelvhasználatot." Ezt azzal indokolják, hogy „társadalmunk méltán látja ebben a középfokú műveltség egyik alapkövetelményét." „Ennek megfelelően a gimnáziumi anyanyelvi nevelés gerince a gyakorlati nyelvművelés, a tanulók nyelvhelyességi-stilisztikai képzése. Ez a tevékenység kétsíkú. A nyelvtan korszerű rendszerében haladva megvilágítjuk, hogy a különféle nyelvi jelenségek helyesek-e vagy helytelenek (azaz megfelelnek-e nyelvünk törvényeinek, közlő funkciójának vagy sem), másfelől stílusosak-e vagy stílustalanok (azaz használhatók-e a megnyilatkozás adott körülményei között vagy sem). „Hangoztatja a tervezet a gyakorlatiasságot: célunk a képzés hatásfokának a gyakorlatban megmutatkozó emelkedése." Ugyanakkor rögzíti azt is, hogy világosan be kell azt is látnunk, „hogy ez a nyelvművelés legkevésbé sem „nyelvtanmentes": korszerű nyelvművelés csak biztos nyelvtani ismeretek alapján lehetséges [93].

Ezt tekinti a tervezet az anyanyelvi műveltség törzsanyagának, amelyben nem lehet különbség humán és reál tagozat között. Az általános társadalmi igényt minden iskolatípusnak ki kell elégítenie. A humán tagozat osztályai csak a legfelső fokon kapnak ennél többet: bizonyos stílustani elmélet, stílusgyakorlatok és stíluselemzés egészíti ki a tanulmányi anyagot.

Ilyen gondolatok jegyében indítják meg az országos szintű vitát a tervezetről.

Kissé hosszasabban időztünk ennek a tantervnek az előkészítésénél, mint az eddigieknél. Ezzel kettős célt kívántam szolgálni. Egyrészt itt zárul az eddig megtett út, s ez a tantervi célkitűzés az eddigi munkálatokon alapulva a jelenlegi helyzet rögzítése; rámutat az útra, amelyen tovább haladnunk kell. — Másrészt néhány, már ma is nehezen hozzáférhető dokumentum rögzítése is célom volt ezzel a részletes elemzéssel.

Ilyen előzmények után kerül kiadásra 1965-ben az új gimnáziumi tanterv [94], s összegezi mindazt, ami az előzetes programvitákon felmerült. A tantárgyi célt így rögzíti:

„Az általános iskolában elsajátított leíró nyelvtani ismeretek bővítésével, a megszerzett jártasságok és készségek továbbfejlesztésével emelje a tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességét művelt köznyelvi szintre; az irodalmi tanulmányokkal szerves egységben alakítsa ki bennük mondanivalójuk világos, szabatos, szabályos és alkalomhoz illő kifejezésének képességét;

fejlessze bennük a helyes és szép magyar beszéd képességét;
tegye biztossá helyesírási készségüket;
tegye őket jártassá a közkeletű beszéd- és írásművek megszerkesztésében, kidolgozásában és előadásában;
a szükséges nyelvelméleti ismeretekkel alakítsa ki bennük a nyelv dialektikus szemléletének képességét, fejlessze logikus gondolkodásukat;
az irodalmi tanulmányokkal összehangoltan emelje anyanyelvi műveltségüket arra a fokra, amelyen az irodalmi alkotások eszmei tartalmát a nyelvi megformálás sajátos szépségében is felfogják és élvezik."

Az utasításokban hangsúlyozza: A nyelvhelyességi tudnivalók feldolgozásánál a korszerű pozitív nyelvművelés vonul be a gimnáziumba (75. o.).

Valóban *úgy látszik, hogy középiskolai anyanyelvi oktatásunk is megtalálta végre a maga területét,* és az az alap, amelyre a mostani tanterv helyezte az anyanyelvi oktatást a középfokú iskolákban, elég szilárdnak látszik ahhoz, hogy végre felszámoljuk azokat a hibákat, amelyek sajnálatos módon jellemezték középiskolai nyelvtantanításunkat. És amikor ezt rögzítjük, arra is rá kell mutatnunk, hogy súlyos, mélyreható okai voltak annak, hogy középiskoláinkat olyan sok jogos szemrehányás érte az anyanyelvi oktatás eredménytelensége miatt. Rámutattam a hibák okaira: tulajdonképpen ezen a területen a legújabb időkig csak kísérletezés, tapogatózás folyt, és nem a pedagógusokon múlott, hogy csak napjainkban sikerült a helyes irányban elindulni. Sokkal bonyolultabb, mélyebb társadalmi összefüggések tükrében kell ezt a kérdést bírálnunk.

*

Végigtekintve tehát tanterveinken megfigyelhettük, hogy *a nyelvtantanítás viszonylag rövid idő alatt is óriási fejlődésen ment keresztül.* Bár kezdettől fogva központi helyet kap az anyanyelvi képzés, ez csak elméleti tényállás, és nem reális helyzet. A kezdetben lélekölő, öncélú grammatizálásra ellenhatásként fellép a nyelvtanellenesség. A fasizmus kibontakozásával egyidejűleg az anyanyelvi oktatás a reakciós kultuszkormányzat egyik fő területe lesz a nacionalizmus és sovinizmus eszméinek terjesztésében. Valójában tehát csak a felszabadulás után indulhatott meg a munka a helyes irányban, és szinte csak napjainkról mondhatjuk el, hogy sikerült a helyes, a járható utat megtalálnunk. A tantárgyi célkitűzések vi-

lágosan dokumentálják ezt a folyamatot, s egyben rávilágítanak arra is, hogy anyanyelvi oktatásunk hosszú utat tett meg, míg eljutott ahhoz az igényes célkitűzéshez, amellyel ma elfoglalja méltó helyét az iskolai tantárgyak között.

A fejlődést végigkísértük. Nézzük most át összehasonlító táblázat segítségével is.

A magyar nyelvtantanítás célkitűzéseinek változása

Népiskola	Polgári	Gimnázium
1869: A tanítás fősúlya: az anyanyelvi oktatás: „Nincs egyéb célja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni."	1869 Célkitűzésében a népiskolához igazodik: Cél: a beszéd- és íráskészség fejlesztése.	1871: Konkrét célkitűzést nem ad, de anyagából kitűnik: cél: az értelmes olvasás, előadás, szavalás és helyesírás.
	1879: A tanuló világosan, szabatosan, stiláris ügyességgel tudjon szólni.	1899: Cél: a) A magyar nyelv és stíl fő törvényeinek ismerete. b) Írásban és szóval világosan és szabatosan előadó képesség.
	1887: Szükséges a nyelvtan öntudatos és alapos ismerete.	
1906: A grammatika tanítása főként a helyesírást szolgálja: „A nyelvtani magyarázatok főleg a nyelv írásbeli helyes használatára képesítenek. Célunk, hogy a gyermekek a nyelvalakokat szóval, főleg írásban helyesen használják."	1908: A magyar nyelv tudatos ismerete, és kellő ügyesség szóbeli és írásbeli használatában.	1903 A nyelv pontos kiejtésének és helyes írásának tökéletes begyakorlása. Alap az idegen nyelvek tanulására. Minta a tudományos tárgyalásra.
1925: A gyermek természetes kifejezési ösztönének fejlesztése, hogy gondolatait szóban és írásban szabatosan ki tudja fejezni.	1918, 1927: a) A szabatos előadás képessége szóban és írásban. b) A magyar nyelv és stílus legfontosabb törvényeinek ismerete.	1926: a) A magyar nyelv és stílus törvényeinek ismerete. b) A szabatos előadás képessége szóval és írásban.
1932: A gyermekeket képessé tenni arra, hogy a magyar nyelv kifejező erejét, szerkezetének lényegét s a főbb törvényszerűségeket észrevegye és alkalmazni tudja. Minden ismeret, ami nem ezt a célt szolgálja, mellőzendő.	—	1938: Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható irodalmi művek segítségével a tanulók erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar emberekké való nevelése.
1941: A magyar nyelv kifejezőerejének, legfőbb törvényszerűségeinek észrevétetése az értelmes, tiszta, helyes beszéd és írás elsajátíttatása érdekében.		
1946: A magyar nyelv tudatos írásbeli és szóbeli használata. Helyes gondolkodásra, magyaros, világos és szabatos nyelvi kifejezésre való nevelés.		

Népiskola	Polgári	Gimnázium
1950: El kell érni, hogy a tanulók gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, sajátítsák el a kifejező olvasást, a folyamatos írást, és a tudatos helyesírást, tehát olyan alapvető jártasságokat, készségeket és képességeket, amelyekre a szocializmust építő társadalom minden tagjának szüksége van.	—	1950: A helyes magyar beszéd- és íráskészség továbbfejlesztése, a leíró magyar nyelvtan alapos megismerése jó irodalmi művek olvasása és elemzése útján. A nyelvtudomány egyes fontos kérdéseinek, a stilisztika, a verstan, a műfajelmélet fő kérdéseinek ismerete.
1962: A magyar nyelvtan tanításának feladata az általános iskola 5—8. osztályában — az 1—4. osztályában szerzett ismeretekre és az ott kialakított készségekre alapítva — az, hogy nyújtson szilárd és rendszerezett ismereteket a leíró nyelvtan legfontosabb elemeiről, és ezáltal tegye tudatossá a tanulók ösztönös nyelvhasználatát; alakítsa ki bennük a helyesírás készségét, tegye képessé őket arra, hogy gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, a nyelvi tudatosítás útján járuljon hozzá a tanulók logikus gondolkodásának kialakításához és fejlesztéséhez; a magyar nyelv szépségének, gazdagságának, kifejező erejének bemutatásával neveljen hazaszeretetre. A művelt köznyelv és az irodalmi nyelv példáin arra kell nevelnünk a tanulókat, hogy maguk is törekedjenek igényes, szép beszédre és írásra, s ezzel is fejezzék ki megbecsülésüket, szeretetüket a nemzeti nyelv iránt; a korszerű nyelvszemléletnek megfelelő elemi fokon mutasson rá a nyelv életének, társadalmi szerepének jellemző vonásaira.	—	1965: Az általános iskolában elsajátított leíró nyelvtani ismeretek bővítésével, a megszerzett jártasságok és készségek továbbfejlesztésével emelje a tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességét művelt köznyelvi szintre; az irodalmi tanulmányokkal szerves egységben alakítsa ki bennük mondanivalójuk világos, szabatos, szabályos és alkalomhoz illő kifejezésének képességét; fejlessze bennük a helyes és szép magyar beszéd képességét; tegye biztossá helyesírási készségüket; tegye őket jártassá a közkeletű beszéd- és írásművek megszerkesztésében, kidolgozásában és előadásában, a szükséges nyelvelméleti ismeretekkel alakítsa ki bennük a nyelv dialektikus szemléletének képességét, fejlessze logikus gondolkodásukat; az irodalmi tanulmányokkal összehangoltan emelje anyanyelvi műveltségüket arra a fokra, amelyen az irodalmi alkotások eszmei tartalmát, a nyelvi megformálás sajátos szépségében is felfogják és élvezik.

A tantárgyi célkitűzések összefoglaló vizsgálata arra is rávilágít, hogy a fő szempontok (a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztése, a helyesírás fejlesztése) nem változtak lényegükben a tantárgytörténet során. Mégis igen nagy a fejlődés. Ez részben „a szintek megjelölésében, a készségfokban, az automatizáltsági szint elérése időtartamában, s a nyelvi tudatosság megkövetelésében mutatkozott" [95]. „50 vagy akár 30 évvel ezelőtt csak a negyedik osztály végére érték el a tanulók azt a szintet (igen sokan itt meg is rekedtek), amit ma már a II. osztály végére elérnek a tanulók" — állapítja meg Arató Ferenc [96].

Másrészt társadalmi vonatkozásban jelent igen nagy fejlődést a nyelvtantanítási szemlélet változása. Ma iskoláinkban az anyanyelvet mint a korszerű műveltség egyik fő tényezőjét tartjuk számon. Mint ezt a leg-

újabb tantervek ki is emelik, szoros egységben épülnek egymásra az alsó és felső tagozat, majd a gimnázium anyagegységei: ma már *egységes anyanyelvi nevelés* váltja fel az azelőtt sokszor elszigetelt és öncélú „grammatizálgatást".

Természetesen vizsgálódásunk úgy lenne valóban teljes, ha nagyobb mértékben lennénk tekintettel a külföldi vonatkozásokra is. De azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a vázolt tantervi anyagok hogyan realizálódtak a korabeli tankönyvekben, és milyen módszerekkel közvetítették ezeket a pedagógusok a tanulók számára. Ezek a kérdések azonban már egy újabb tanulmány tárgyát fogják képezni.

JEGYZETEK

[1] vö.: Garami Károly szerk.: Tantárgytörténeti tanulmányok. Bp. 1963. 58. o.
[2] Somogyi József: Hazánk közoktatásügye a II. világháborúig. Bp. 1942. 27. o.
[3] Jóború Magda: Élet és iskola. (A modern köznevelés történelmi háttere.) Bp. 1961. Stúdium Könyvek. 24. o.
[4] Bakos József: Nyelv és iskola. (Fejezetek a magyar tanítási nyelv, a magyar nyelvtantanítás és az iskolai nyelvművelés történetéből, 1790—1849.) Eger, 1955. Az Egri Ped. Főiskola Füzetei, 1. Különnyomat az Egri Ped. Főisk. Évkönyvének I. kötetéből. — Nyelv és iskola. (Fejezetek a magyar nyelvtantanítás történetéből, 1849—1900.) Eger, 1956. Különnyomat az Egri Ped. Főisk. Évkönyvének II. kötetéből. Az Egri Ped. Főiskola füzetei, 68.
[5] vö: Arató Ferenc: Az oktatás tartalma. 100 éves a kötelező népoktatás. Tanulmányok, Bp. 1968. 115. o.
[6] Uo. 104. o.
[7] Békefi Remig: Az iskolázás története Magyarországon 1000—1883. Bp. 1907. (Különnyomat Beöthy Zsolt Képes Magyar Irodalomtörténetének 3. kiadásából).
[8] Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. Pápa, 1906. 30. o.
[9] Methodus, quam in collegio reformatorum helv. confessionis ommes scholas inferioris docentes inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. — A Debreczeni ev. ref. főgymnasium Értesítője az 1894—95. iskolai évről. Debreczen, 1895. 95. o.
[10] Uo. 106. o.
[11] Tanterv a népiskolák számára. Az 1868-i XXXVIII. t. cz. értelmében kiadta a Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Budán, 1869.
[12] Komár Pálné: A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig. Tantárgytörténeti Tanulmányok, I. Bp. 1960. 24. o.
[13] Mező Dániel: Reform az elemi iskola nyelvtani anyagában és módszertani kezelésében. Néptanítók Lapja, 1896. 11. sz. 4. o.
[14] Radó Vilmos: Az elemi iskolai tanterv revíziója. Néptanítók Lapja, 1896. 10. sz. 5. o.
[15] Uo. 6. o.
[16] Gyakorlati tanítások s az 1868-i XXXVIII. és az 1879-i XVIII. t. cikkek értelmében készült Népiskolai Tantervek. Bp. 1880. Tanítók Könyvtára I. Szerkesztik: Dr. Kiss Áron és Péterfy Sándor. I. k. 44. o.
[17] Láng Mihály: Mi az oka a túlterhelésnek, gyermekeink koraérettségének és ifjúságunk elfásultságának? Magyar Tanítóképző, 1895. X. évf. 358. o.
[18] Arató Ferenc: i. m. 111. o.
[19] Tanterv a polgári iskolák számára, 1869.
[20] Tanterv a gymnasiumok számára. Kiadva a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Miniszter 20855/1871. szept. 18-án kelt rendeletével.
[21] Komár Pálné: i. m. 35. o.
[22] Tanterv a polgári fiúiskolák számára az 1868-i XXXVIII. t. c. értelmében. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879-ik évi szeptember hó 12-én kelt 25409. sz. a. kelt rendeletével.

[23] A gimnázium tanítás terve. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter 1879-ik évi 17630. sz. a. kelt rendeletével. Budapesten, 1879.
[24] Tanterv a polgári leányiskolák számára. Az 1868. évi XXXVIII. t. cz. értelmében kiadatott a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter 1887-ik évi augusztus 11. napján 29 000 sz. a. kelt rendeletével.
[25] Komár Pálné: i. m. 35. o.
[26] Uo. 37. o.
[27] Juhász Jenő: Magyar nyelvtani óratervek a polgári iskolák számára. I. rész. I. osztály. Bp. 1939. 5. o.
[28] Dr. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Bp. 1881. Idézi és elemzi ezeket Komár Pálné, i. m. 135—138. o.
[29] Utasítások a gymnasiumi tanítás tantervéhez. Kiadta a M. Kir. Min. 1880-ik évi 16179. sz. alatt kelt rendeletével. Bp. 1880. Részletes utasítások. A magyar nyelv- és irodalomtanítás feladatai, 27. o.
[30] Dölle Ödön: A nevelészet története. Tanítók és tanítójelöltek számára. Pest, 1871. 340. o.
[31] Brózsik Pál: A népiskolai nyelvtantanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 14. sz. 7—8. o.
[32] Iszlay István: A népiskolai nyelvtanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 15. sz. 6. o.
[33] Stark Mór: A népiskolai nyelvtanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 15. sz. 5. o.
[34] Radó Vilmos: Az elemi iskolai tanterv revíziója. Néptanítók Lapja, 1896: 10. sz. 5. o.
[35] Szabó Kálmán: A nyelvtanítás az elemi iskolában. Néptanítók Lapja, 1903/(36): 47. sz. 6—8. o.
[36] Idézi Komár Pálné: i. m. 39. o.
[37] Tanterv a gymnasiumok számára. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1899. május 6-án 32818, 18997. sz. alatti rendeletével.
[38] A gimnáziumi tanítás terve, s reá vonatkozó utasítások. Kiadatott a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter 1903. évi 43.381 sz. a. kelt rendeletével. Bp. 1903. Hivatalos Közlöny Kiadóhivatala.
[39] Vö. Borbély József: A gimnáziumi tantervhez kiadott Utasításnak a népiskolai tanítókat érdeklő része. Néptanítók Lapja, 1903 (36): 29., 30., 31. sz.
[40] Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára. (Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi jún. 16-án kelt 2202 eln. sz. rendeletével.) Bp. 1906. M. Kir. Egyetemi Nyomda.
[41] Uo. XII—XIII.
[42] Weszely Ödön: A magyar nyelvi oktatás vezérkönyve az elemi népiskolák tanítás-anyagához. Bp. 1917. 34. o.
[43] Tanterv a polgári leányiskolák számára, 1908.
[44] Tanterv és Utasítás a polgári fiúiskolák számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. április hó 30-án 70022 sz. alatti rendeletével. Bp. M. Kir. Egyetemi Nyomda.
Újabb kiadása: 1927.
[45] Rácz Endre: Az anyanyelvi ismeretek oktatásának tervezetei a Magyar Tanácsköztársaság idejéből. Király Péter szerk.: A nyelvtudomány a haladásért. Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969. Nyelvtudományi Értekezések, 65. sz. 66—87. o.
[46] Uo. 71. o.
[47] Uo. 73. o.
[48] Uo. 75. o.
[49] Uo. 76. o.
[50] Szociális reformok az iskolában. Egri Újság, 1919. (XXVI.) jan. 28. (22. szám.)
[51] Az új magyar népoktatás. Egri Újság, 1919. (XXVI.) febr. 9. (33. szám.)
[52] A népoktatás még mindig pang. Egri Újság, 1919. (XXVI.) febr. 12. (35. szám.)
[53] A forradalom az iskolában. Egri Újság, 1919. (XXVI.) márc. 1. (50. szám.)
[54] Egri Népújság, 1919. (XXVI.) aug. 15. (8. sz.)
[55] Az iskolák is a proletároké! Egri Újság, 1919. (XXVI.) ápr. 16. (89. sz.)
[56] Egri Munkás, 1919. (I.) júl. 16. (2. sz.)

[57] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) aug. 22. (192. sz.)
[58] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) aug. 26. (195. sz.)
[59] A Heves megyei munkás-, katona- és földművestanács művelődési osztályának körirata. Eger, 1919. jún. 25. Idézi Szecskó Károly: A Tanácsköztársaság iskolapolitikájának hatása Heves megyében. Kézirat.
[60] Egri Munkás, 1919. (I.) júl. 16. (2. sz.)
[61] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) júl. 4. (151. sz.)
[62] Vincze László: A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája, Bp. 1951. — Idézi Szántó Imre: A szocialista pedagógus-mozgalom Heves megyében (1918—1919). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, V., Eger, 1959. 141. o.
[63] Tanterv az elemi népiskola számára. Bp. 1925. Királyi M. Egyetemi Nyomda. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. sz. alatti rendeletével.
[64] vö. Komár Pálné: i. m. 85. o.
[65] Kornis Gyula: Kultúra és túlterhelés. Néptanítók Lapja, 1929. 19—20. sz.
[66] Tanterv a gimnáziumok számára, 1926.
[67] Komár Pálné: i. m. 157. o.
[68] Tanterv és utasítások a népiskola számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1932.
[69] Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. Bp. 1941. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
[70] Gergely Ferenc—Jósvay Gábor—Szkalka Lajos: Magyar nyelvkönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi iskolák V—VI. o.-a számára. Bp. 1936.
[71] Múth János: A magyar nyelvtan módszeres megvilágításban. — A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára, VII. — Radnóti Dezsőné és Múth János: Életre nevelő anyanyelvi tanítás. Szeged, 1933.
[72] Uo. 16. o.
[73] Kehrer Károly és Krehnyay Béla: Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgykőre. Bp. 1930.
[74] Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. évi máj. hó 25-én kelt 109-646 1938. IX. sz. rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
[75] Kerecsényi Dezső: A gimnáziumi új magyar tanterv elvi háttere. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1937. 323—329.
[76] L. 74. jegyzet.
[77] Bence István: A magyar nyelv és irodalom tanítása. Bp. 1944. Pedagógiai Szakkönyvek, 9.
[78] Tanterv az általános iskola számára. Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000 1946. VKM. számú rendeletével. Bp. 14. o.
[79] Kerékgyártó Imre: Az új nyelvtani tantervről. Köznevelés, 1954. (12.) 189.
[80] Kerékgyártó Imre: Nyelvtan és logika. Köznevelés, 1952(8): 54—55.
[81] Nyelvtantanításunk helyzete és feladatai. Az országos nyelvtantanítási konferencia. Bp. 1952. nov. 28—29. Bp. 1953. Tankönyvkiadó. Szoc. Nevelés Könyvtára. 67. sz.
[82] Uo. 12. o.
[83] Kerékgyártó Imre: Anyanyelvi oktatásunk kérdései. Köznevelés, 1953. (9): 197.
[84] Fábián Pál—Kerékgyártó Imre—Rácz Endre: A magyar nyelvtan tanítása. A kétéves pedagógus továbbképzés anyaga ált. isk. és középiskolai nevelők számára. Bp. 1952. 3. o.
[85] Kovács József: Anyanyelvünk az iskolában. 1953/54. (I): l. Beköszöntő.
[86] Tanterv az általános iskolák számára, Bp. 1962.
[87] Tanterv a gimnáziumok számára, Bp. 1950.
[88] Szemere Gyula: Tájékoztató a magyar nyelvtan tanításához a gimnáziumokban, Bp. 1960.
[89] Tanterv a gimnáziumok számára, Bp. 1962.
[90] Tantervi tervezet anyanyelv- és irodalomból a gimnáziumok számára. Kézirat. Tankönyvkiadó. Bp. 1962. 66. o.
[91] A gimnáziumi tantervek vitájához. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
[92] Anyanyelvi műveltségünk. Bp. Akadémiai Kiadó, 1960. 328. o.

[93] Tantervi tervezet anyanyelv- és irodalomból a gimnáziumok számára. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 69. o.
[94] Tanterv a gimnáziumok számára. Bp. 1965.
[95] Arató Ferenc: i. m. 111. o.
[96] Uo. 125. o.

UMÄNDERUNG DER ZIELAUSSETZUNGEN FÜR DEN UNGARISCHEN SPRACHLEHREUNTERRICHT IN DEN EINZELNEN LEHRPLÄNEN

DR. CHIKÁN, ZOLTÁNNÉ

Die Untersuchung der Lehrpläne einzelner Lehrgegenstände ist ein wichtiges Gebiet auch aus dem Gesichtspunkt der Sozialgeschichte, weil das Ziel der Schule in jeder Zeit von den Bestrebungen der Gesellschaft und das Ziel der Lehrgegenstände vom Ziel der Schule bemessen wird.

Dem ersten offiziellen Lehrplan gehen Bestrebungen voran, die sich auf gewisse Systematisierung richten. Im Jahre 1868, — nach der Verordnung der pflichtlichen Volksbildung — erschien der erste offizielle Lehrplan. Schon dieser macht uns aufmerksam, dass es dem Muttersprachunterricht eine grosse Rolle gesichert werden muss. Die Zielaussetzungen sind den drei Vorläufern der jetzigen allgemeinen Schule entsprechend — Volksschule, Bürgerschule und Gymnasium — verschieden.

Entgegen den manchmal maximalistischen Forderungen äusserten einige ausübende Pädagoge am Jahrhundertswende antigrammatische Ansichten. Die am Anfang dieses Jahrhunderts ausgegebenen neuen Lehrpläne bezeichnen unter diesem Einfluss den zu unterrichtenden Lehrstoff aus vielen Gesichtspunkten schon richtig. Viele wertvolle Ideen liegen in den Reformplänen der Räterepublik.

Wie auch unser ganzer Unterricht zwischen den zwei Weltkriegen, stand auch der Grammatikunterricht im Dienst chauvinistischer Ideen.

Nach 1945 haben wir auf diesem Gebiet eine wesentliche Veränderung. Die Erkenntnis seiner bedeutenden gesellschaftlichen Rolle deutete auf die Wichtigkeit der Muttersprachbildung in entsprechendem Masse hin. Obwohl wir noch Probleme haben, geht der Muttersprachunterricht in den allgemeinen Schulen nach den anfänglichen Übertreibungen in guter Richtung, und auch unsere Oberschulen (erweiterte Oberschulen) haben ihre Aufgaben erkannt. Die erfreulich zunehmende theoretische und methodische Fachliteratur und gute Lehrbücher helfen den Lehrern in der Arbeit.

EGY FELADATLAPOS TÖRTÉNELEMÓRA

DR. ANNÁSI FERENC

(Közlésre érkezett: 1969. december 4.)*

Tanáraink egyre gyakrabban érdeklődnek az újabb, hatékonyabb módszerek (módszeres eljárások) iránt. Igénylik a programozott oktatásra vonatkozó útmutatást, ötletet, de leginkább a követésre méltó gyakorlati példát. Csoportos foglalkoztatásra óratervezeteket készítenek, feladatlapos megoldásokkal kísérleteznek.

Óralátogatásaink során egyre több feladatlappal találkozunk. Ezeknek a feladatlapoknak azonban az általános jellemzője az, hogy azok a tanulóktól (a feladatlapokon szereplő fogalmak, történelmi események, tények, évszámok stb.) megadott szempontok szerinti válogatását, csoportosítását, rendezését, összefüggések keresését igénylik. Az ilyen jellegű feladatok oktatói-nevelési és képzési értéke vitathatatlan, hiszen az osztály összes tanulóját gondolkodásra serkentik, önálló állásfoglalásra késztetik, passzív befogadás helyett önállóságra ösztönzik.

Ezeket a törekvéseket pártoljuk és helyeseljük. Szükséges lenne azonban egy lépéssel előbbre lépnünk. Arra kellene törekednünk, hogy tanulóink öntevékenysége ne csak óráink egyes részeinél érvényesüljön, hanem a tanulók aktivitása egész óra alatt meghatározó szerepet kapjon. Azok a valóban jó feladatlapok, melyek a megtanítandó anyagot a lehető legteljesebben felölelik. Továbbá, amelyek tükrözik az oktatás egész folyamatát, tehát tényeket nyújtanak — igénylik azok elemzését (gondolkodási műveletek végzését) — és elvezetnek a legfontosabb általánosításokhoz.

Az alábbiakban példaként és gondolatébresztőül egy ilyen igénnyel elkészített feladatlapos óratervezetet ismertetünk.

Tanítási egység: Az 1437. évi magyar—román parasztfelkelés

Osztály: VI.

Óratípus: vegyes (feladatlapos változat).

Oktatási, nevelési és képzési célkitűzés:

Tanítsuk meg, hogy az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés a feudális egyházi és világi kizsákmányolás ellen irányuló antifeudális és antiklerikális küzdelem volt.

* Közlésre javasolta: dr. Nagy József igazgató-helyettes, tanszékvezető
Lektorálta: dr. Veress Judit kandidátus, Országos Pedagógiai Intézet

Mélyítsük tovább az osztályharc fogalmát és jelentőségét.

Mutassunk rá: az elnyomás és kizsákmányolás ellen küzdő parasztok hősiességére, becsületességére és az uralkodó osztály álnokságára, hitszegésére, továbbá arra, hogy az a felkelés a magyar és román parasztok közös mozgalma volt.

Fejlesszük a tanulók lényegkiemelő, gondolkodó és önálló ismeretszerző képességét.

Az óra leírása

I.. Kapcsolatteremtés, a tanulók előkészítése az új anyag befogadására. (Idő: 10 perc)

Tanultunk már arról, hogy a korai feudalizmus időszakában (V—XI. században) szükségleti, önellátó gazdálkodás folyt. Mi ennek a termelésnek a lényege? (A jobbágy csak annyit termelt, amennyire földesurának és saját magának szüksége volt.)

Később, ahogy a mezőgazdaság és a kézműipar fejlődött, a virágzó feudalizmus korában (XI—XV. században) Nyugat-Európában az önellátó gazdálkodást fokozatosan felváltotta a piacra való termelés. Hogyan neveztük az eladás céljára történő termelést? (Árutermelésnek.) És azt a gazdálkodást, ami az önellátó gazdálkodást felváltotta? (Pénzgazdálkodásnak.) (A középkori árutermelés fejlődése c. anyag felelevenítése. Tankönyv, 44—47. oldal.)

Tudjuk, hogy népünk pár száz évvel később lépett a feudalizmus útjára. Mikor kezd nálunk kibontakozni a pénzgazdálkodás? (Az 1200-as években, II. András uralkodása idején.) (A királyi hatalom gyengülése c. anyag ide vonatkozó részének ismétlése, tankönyv 65—66. oldal.)

A későbbiek folyamán a pénzgazdálkodás hazánkban is széles körben elterjedt, uralkodóvá vált. Ez súlyosabbá tette a dolgozó nép helyzetét. Miért vált a pénzgazdálkodás következtében súlyosabbá a parasztság helyzete? (Könnyebb a szolgáltatást terményben teljesíteni, mint azt piacra vinni, ott változó áron eladni, és az előre kiszabott pénzösszeget készpénzben fizetni a királynak, földesúrnak és az egyháznak. A természeti gazdálkodás idején a kizsákmányolásnak határt szabott „a földesúr gyomrának befogadóképessége". Nem kért több terményt, mint amennyire szüksége volt, mert a töblettel nem tudott mit kezdeni. Most azonban, hogy a pénzért „mindent" lehetett kapni, arra törekedett, hogy minél több pénzt sajtoljon ki a jobbágyoktól.) Látjuk, hogy a haladás a dolgozó népnek nem mindig hozott jobb életet. Pedig ez lett volna természetes! Ilyen körülmények között megnőtt a parasztság gyűlölete az őket kizsákmányoló egyházi és világi urakkal szemben. Ebben a gyűlölködő légkörben nem csodálkozhatunk azon, hogy termékeny talajra hullottak azok a tanítások, amelyek az egyházi és világi urak ellen, a feudális rend és az azt támogató egyház ellen irányultak. Már tanultunk arról a mozgalomról, amely a szomszéd országban véres háborúhoz vezetett. Mi volt ennek a mozgalomnak a neve és hol zajlott az le? (Az osztályharc élesedése Európában a

XIV—XV. században c. anyag a huszitákkal foglalkozó részének felelevenítése. Tankönyv 50—53. oldal.) A huszitizmus terjedésének megakadályozására hozott megtorló intézkedések pedig még csak tovább fokozták Erdélyben a parasztság szenvedését. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a nyomor és szenvedések a végső eszköz a fegyveres harc felvételére kényszerítette az ott lakó magyar és román parasztságot. A mai órán erről a parasztfelkelésről fogunk tanulni. Írjuk fel óránk címét!

Az 1437-i évi magyar—román parasztfelkelés

II. Az új anyag megtanítása (idő: 25'; A) rész 18', B) rész 7')

A) Ezek után már felelni tudunk első kérdésünkre. Mi idézte elő a parasztság helyzetének súlyosbodását? Milyen következményekkel jár a parasztságra a pénzgazdálkodás uralkodóvá válása? (Fokozódott a kizsákmányolás.) Írjuk fel!

A felkelés oka: a kizsákmányolás súlyosbodása.

A feladatlapok kiosztása. Nagyon figyelmesen olvassátok el a lapon közölt szöveget és utána feleljetek a szöveg alatti kérdésekre! (A kérdésekre vonatkozó válaszokat a szöveg megfelelő részeinél ceruzával megjelölhetitek.)

Feladatlap

A Bábolna-hegy oldalában százával hevert a lódög. De nem sokkal volt kevesebb azoknak a halottaknak a száma sem, akik eleven korukban büszke nemesként vetették meg az ínséges parasztot, s akik nemrégiben még elbiggyesztették a szájukat az alparéti gyülekezés hírére. Ilyeneket mondtak: — Csak hadd gyűljön a büdös parasztja, majd ellátjuk a baját!

A Bábolna-hegy lejtőin azonban nem úgy dőlt el a csata, ahogy Csákiék gondolták. A nemesség megszaladt, vagy ott hagyta a fogát, és Lépes Györgynek, a kemény öklű, kemény szívű püspöknek, akár tetszett neki, akár nem, le kellett ülnie a talpasok konok vezérével a tárgyalóasztalhoz. Ott ült a fukar, sok pénzű püspök mellett Csáki vajda, a vesztes vezér, s még ketten-hárman a fogukat csikorgató és lúdbőrző nemesek közül, s ott ült az asztal másik végén Budai Nagy Antal, a parasztok győzedelmes vezére, a maga sötét szemű, elszánt, sovány cimboráival. Budai Nagy Antal végignézett az urakon, de nem szólott. A püspökön pihent meg a szeme. Most látta először. Mindig ilyennek képzelte: kövérnek, hideg tekintetűnek, összeszorított szájúnak. A püspök úgy tett, mintha nem venné észre a homlokán végigsúroló kemény pillantást. A csend kezdett terhessé válni.

Akkor Lépes György egy kissé megemelte összefont, vaskos tenyereit, és tikkadt torokkal megszólalt.

— Sajnálatos, fölöttébb sajnálatos, ami történt, s bizonyára nem tetsző az Úristennek sem . . .

Az utolsó szavaknál kényszeredetten elmosolyodott, és ez a mosoly egyszeriben kihozta a sodrából Antal vezért. Úgy tervezte ugyanis, hogy

végighallgatja a parasztnyúzó főpapot, de most nem állta meg szó nélkül. Akaratlanul is odacsapott öklével a tölgyfaasztalra. A vizes kanna megloccsant, a fakupák táncoltak egy sort.

— Nem tetsző az Úristennek? Így gondolja, püspök uram? Hát az talán tetsző volt a püspök uram istenének, amikor a Zsigmond király haszontalan pénzét rátukmálták a szegényparasztra, de a paraszt hiába fizetett volna ezzel tizedet, nem fogadták el püspök uramék?

Lépes György ellenkezve csóválta a fejét, talán mondani is akart valamit, de Budai Nagy Antal még nem fejezte be mondókáját. Most Csákira vetette lángoló szemét.

— S az talán tetsző volt a Csáki uram istenének, hogy Lépes György uram az idén, amikor már tisztességes pénzt veret a király, se szó, se beszéd, egyszerre visszafelé három esztendőre akarja bevasalni az elmaradt tizedet? És miből, Csáki uram? A bőrünkből? A húsunkból?

Csáki László zavartan ümmögött, de szóhoz ő sem jutott.

Antal vezér most a nemesekhez fordult. Megmarkolta a kupát, hogy vesztegesse valamire gyülemlő indulatát, erejét.

— És ez talán tetszik az urak istenének, hogy püspök urunk bezáratta a templomainkat: ha nem fizet a paraszt adót a papjának, ne is szólhasson az istenével! Ez tetszett? Vagy az tetszett inkább, hogy halottainkat beszentelés nélkül, az árokban vagy a mezőn kapartuk be, mint a döglött kutyát? Mert hát a püspök úrnak három évről és egyszerre, és az új pénzből kellett csak a tized!

A nemesek a nyakuk közé húzták a fejüket, úgy pislogtak Lépes György felé. Nagy bajba rántotta őket ez a kapzsi ember!

Budai Nagy Antal megint ütött egyet a tölgyfalapra és megemelte kemény hangját.

— Vagy az tetszett a püspök uram és a nemes urak istenének, hogy a szegény jobbágy még el sem költözködhetett, ha az egyik helyen már nem bírta a poklot, és enyhébb parázsú pokolba kívánkozott? Pedig erre másfél száz esztendővel ezelőtt az országgyűlés hozott törvényt! De az uraknak a maguk hozta törvény is semmi, kapcarongy!

A püspök most szólni próbált.

— A jobbágyság költözködési jogáról...

De Budai Nagy Antal talán meg sem hallotta. A maga híveire vetette a szemét, úgy dörgött tovább.

— És miféle istennek tetsző az, a keserves mindenségit, hogy a mi becsületes, jó szándékú követeinket, akiket elküldöttünk az urak táborába, szép szóval egyezkedni, hogy azokat az urak lófarkára kötik, kerékbetörik, karóba húzzák?

A parasztvezérnek a kiálló pofacsontján megfeszült és izzott a sárgás bőr, amikor süvítve ismételte.

— Miféle istennek tetszik ez, nemes uraim?

Majd köszörült egyet a torkán, aztán csöndesebben mondta.

— Szóljanak az urak!

A püspök vette át a szót. Halkan beszélt és nagyon olajosan csúszó mondatokban. Hogyhát mélységesen fájlalja, hogy szándékát félreértet-

ték. És hogy nincs hőbb kívánsága, mint az egyetértést minél előbb helyreállitani. S hogyha az egyházi tized dolgában nem tudnának jóra jönni, akkor hát döntsön a király, ő behunyt szemmel elfogadja az ítéletét.

A parasztok nem bánták: döntsön a király! Az ő igazuk olyan világos, mint a nap az égen!

A püspök folytatta. Hogy azt mondja, ő a maga részéről igazán híve a szabad költözködésnek. S ha a nemesek itt-ott megfeledkeztek a törvényről, és erőszakkal is visszatartották a költözködni kívánókat, hát azért sem őt, sem a nemesek összességét jó lélekkel felelőssé tenni nem lehet. De ha ezután ragadtatná magát valamely nemes ilyen jogtalanságra, súlyos büntetés járjon . . .

A vajda elhúzta a száját, mint akinek ehhez már nem nagyon fűlik a foga; de azért hallgatott.

— Írást akarunk róla, hogy a törvényszegő nemesurat ne védhesse meg a többi nemes. Mert jól tudjuk, hogy egyik holló nem vájja ki a másiknak a szemét, de a szegény parasztét mindenki szívesen kivájná.

A püspök most szelíd volt és engedékeny. Meglesz az írás, hogyne lenne meg! Nemes uraimék kényelmetlenül fészkelődtek. Az egyik harcos a vezérhez fordulva még hozzátette:

— Arra is gondoljunk, amit Alparéten beszéltünk a tanácsban. Minden esztendőben minden falu parasztsága küldje el gyűlésbe a maga emberét, hogy meghányjuk-vessük a szegény nép dolgát, s egymásnak is, meg a nemes uraknak is elmondhassuk, ami a szívünket nyomja. Ezt se felejtsük . . .

Püspök uram ámént mondott erre is. Csáki uram összenézett a nemesekkel, de szólni nem szólt egyikük sem.

Így ment ez tovább. Lépes György mindent belátott, mindenben igazságos volt, mindenre adta áldását. Mikor a javán túl voltak, a harcosok egyike bizalmatlanul felmordult.

— Jöjjön elő a diák! Tegye írásba sorra mindet!

Lépes György szeretettel hajtotta meg a fejét.

Az egyezmény főbb pontjai a következők voltak:

„. . . Hogy a jövőben közöttük ellentétek, cívódások, összeütközések és veszedelmek ne támadjanak —, a jövőben ily bajok elhárítása céljából elhatározták és elrendelték: hogy a püspöki tized fizetésére minden húsz kepe (1 kepéből kb. 1 q szemet csépeltek ki) után egy forintot tartoznak fizetni. Gyümölcsből, gabonából, szőlőből kilencedet szedni se főúr, se nemes, se nagyságos úr, se bármely ember ne merészkedjék, se saját jobbágyaitól, se mások földjén lakóktól, avagy vincellérektől . . .

Miután pedig az ország lakosainak minden kegyetlen sanyargatása és elnyomása abból ered, hogy azokat, akik máshová akartak költözni, még kifosztva sem engedték távozni —, ezért elrendelték, hogy az igaz földvám letétele és tartozásaik megfizetése után tehetségük legyen szabadon és bizton elköltözniök oda, ahová inkább kívánkoznak . . .

Elrendelték azt is, hogy a jövendő időkben mindörökké, évenként, az Úr mennybemenetelének ünnepe előtt minden faluból, birtokról, mezővárosról két bölcs eszű és bizalomra méltó vén gyűljék össze a mondott

Bábolna hegyén, az említett kapitányokkal vagy helyettük másokkal, vagy idővel helyükre más választandókkal, és ott ezek a kapitányok vagy egyikük kérdezze meg és firtassa ezektől a vénektől: uraik közül melyik tartja meg őket szabadságaikban és melyik nem; és ha valamely nemes az előbb mondott rendelkezéseket megsértené, s úgy találnák, hogy azok ellenére cselekszik, tekintsék azt esküszegőnek, s a többi nemesek tartózkodjanak, óvakodjanak attól, hogy megvédelmezzék.
Továbbá elrendelték a földesúri adóra, az ajándékokra és robotra nézve, hogy minden jobbágy cenzusképpen évenként, Szent István napján, a forgalomban levő tíz dénárt fizesse és ne többet... Robotban pedig egy nap aratást vagy kaszálást szolgáltatnak, megjavítják a malom gátjait, és szokás szerint megfelelő állapotban tartják...

E dolog emlékezetére és örök nyomatékul kiadtuk jelen kiváltságlevelünket, s ráfüggesztettük pecsétünket.

Kelt az Úr 1437. évében, Sarlós Boldogasszony napját követő szombaton."

Az ákombákomos pergamenre mind odatették a kezük jegyét. Csak a püspök kanyarintotta oda nagy komolyan, lassan és méltósággal az egész nevét, cifrán, latinosan...

A parasztok vezetői szedelőzködtek és elvonultak. A püspök ott maradt a nemesekkel. Az ólomkarikás ablakokon az alkonyati setétség kezdett befáradni. A diák meggyújtotta a gyertyát.

Csak most néztek egymás szemébe. Csáki, a vajda megcsóválta a fejét.

— Szentatyám nagyonis eleresztette a parasztját! Hisz már a markukban tartanak bennünket!

Lépes György szélesen, élvetegen, ravaszul elmosolyodott.

— Csáki uram ne tüzeljen! Mit tehettünk volna egyebet? Előrehajolt s magához intette a nemeseket. Összedugták a fejüket.

— Időt kell nyerni! — mondta halkan és erélyesen a püspök.

— Időt kell nyerni.

— De az írás! — háborgott az egyik nemes.

A püspök csitítólag tette vállára a kezét.

Az írás? Akkor hasítjuk ketté, amikor elég erősek leszünk hozzá.

És harsányan, váratlanul felkacagott.

Felelj az alábbi kérdésekre:

1. Melyek voltak a fegyveres felkelés kibontakozásának közvetlen előzményei?
2. Hogyan folyt le a felkelés?
3. Mit tartalmazott az első kolozsmonostori egyezmény?

Miután a tanulók a feladatlapot áttanulmányozták, sorra vesszük a kérdéseket, azok közös megbeszélése után a lényeget táblai vázlatban rögzítjük.

1. Melyek voltak a fegyveres felkelés kirobbanásának közvetlen okai? Milyen sérelmei voltak a parasztságnak? (Zsigmond király rossz

pénzt veretett, de azt a püspök nem fogadta el a parasztoktól, amikor azonban jó pénzt hoztak forgalomba, 3 évre visszamenően követelte az egyházi tized behajtását. Amikor pedig ezt a parasztok teljesíteni nem tudták, a püspök megtorlást alkalmazott. — Erőszakosan visszatartották a költözködni kívánó parasztokat.)

Az itt elmondottakhoz még azt a képtelenséget is meg kell említeni, hogy Lépes György erdélyi püspök még a nem katolikus, a román parasztokra is kivetette az egyházi tizedet. Sőt még az egytelkes kisnemeseket is tized fizetésére akarta kényszeríteni. Akik ezért szintén a felkelőkhöz csatlakoztak. Mi volt tehát a fegyveres felkelés kirobbanásának közvetlen oka? (Az egyházi kizsákmányolás fokozódása.) Most már azt is tudjuk, hogy miért Erdélyben tört ki a felkelés. Írjuk fel a táblára!

Közvetlen kirobbantó ok: az egyházi kizsákmányolás fokozódása. (Lépes György)

Feleljünk a második kérdésre!

2. Hogyan folyt le a felkelés? — Mi mutatja a parasztok jó szándékát, hogyan akarták elkerülni a véres harcot? (Egyezkedés céljából követeket küldtek a vajda táborába.) Mi volt a vajda válasza? (Lefejeztette a parasztok követeit.) Hol folyt le az első ütközet? (Bábolna-hegy lejtőjén.) — Mi volt az első harc eredménye? Mire kényszerültek a büszke nemesek? — Milyen embernek ismertük meg Budai Nagy Antait és társait? — Milyennek Lépes György püspököt és Csáki László erdélyi vajdát? — (Szemléltetjük a tankönyv vonatkozó képét; megállapítván a nemesi és paraszti sereg öltözetét, fegyverzetét.)

3. Milyen eredménnyel zárult az első kolozsmonostori egyezmény? (Pontosan megállapították az egyházi tized, a földesúri szolgáltatás mértékét, eltörölték a kilencedet, biztosították a szabad költözködést, sőt még az egyezség betartását is ellenőrizhették az évenként összeülő nemes és paraszti képviselők.) Írjuk fel a leglényegesebb megállapításainkat!

Első összeütközés: Bábolna

A parasztok győznek.
Kolozsmonostori egyezmény
(kilenced eltörlése, szabad költözködés, évenkénti ellenőrzés.)

B) Vajon betartották-e az urak a parasztokkal kötött egyezséget? Mit mondott a püspök az aggodalmaskodó nemeseknek? (Időt kell nyerni! Az írást akkor hasítjuk kettő, amikor elég erősek leszünk hozzá!)

Így is történt. A magyar, székely, és szász előkelők szövetségre léptek a parasztok ellen. A hírre Budai Nagy Antal villámgyorsan összeszedte szétszéledt seregét. Bár a kisnemesek már elpártoltak, Apátinál mégis másodszor is győzedelmeskedtek a nemeseken. Utána új egyezményt kötöttek, de az már kevesebb eredményt tartalmazott. Például a szerződés évenkénti ellenőrzése már nem szerepelt az egyezményben.

Mi lett ennek a második egyezménynek a sorsa? — A szövetkezett

urak ezt sem tartották be. Megtámadták a megfogyatkozott parasztsereget, és Kolozsvár mellett döntő vereséget mértek a felkelőkre. A vezér, Budai Nagy Antal elesett a csatában. Holttestét a bosszúálló nemesek feldarabolták. A vezér nélkül maradt meggyengült sereg még tovább harcolt. Végül is győzött a nemesi túlerő. Az elfogott alvezéreket a győzelemittas, bosszúálló nemesség karóba húzatta, a fogságba esettek közül többnek kiszúrták a szemét, „nagy részüknek lemetélték orrát, fülét, ajkát, némelyeket kezük levágásával büntettek, hogy rút sebhelyeikkel szerte hirdessék, minő aljas gonoszságot követtek el", (Bonfini krónikája szerint.)

Részösszefoglalás

Mi történt az első kolozsmonostori egyezmény után? — Hogyan erősítette meg sorait a nemesség? — Kiknek a kiválása miatt gyengült a paraszti sereg? — Hol zajlott le a második összetűzés? — Milyen eredménnyel zárult?

Vázlatként felírjuk!

Második összeütközés: Apáti
magyar—román parasztok ←—— *magyar, székely és szász előkelők szövetsége.*

A parasztok győznek

Új egyezmény: enyhébb feltételek.

Hol volt az utolsó véres küzdelem? — Mi lett a vége?

Vázlat:
Harmadik összeütközés Kolozsvár mellett.
A parasztság vereséget szenvedett.

III. Óravégi összefoglalás: (idő 8 perc)

Láttuk milyen okok vezettek Erdélyben a parasztfelkeléshez. Megismertük hazánk első parasztfelkelésének történetét: a magyar és román parasztság becsületes, hősi helytállását és az urak álnokságát, hitszegését.

Jellegére nézve minek nevezhetjük ezt a küzdelmet? — Kik ellen irányult a parasztság harca? — Kik álltak az egyik és kik a másik oldalon? (Elnyomottak, elnyomók.) — Minek nevezzük azt a harcot, amit az elnyomók vívnak elnyomóik ellen? (Osztályharcnak.) Megállapíthatjuk: az 1437-i évi parasztfelkelés osztályharc volt, ami a feudalizmust és a nemesség uralmát támogató egyház képviselői ellen irányult.

Láttuk továbbá azt is, hogy a magyar jobbágyokkal együtt ott harcoltak a román jobbágyok is. Volt-e ellentét e két nép között? (Nem volt. Sőt . . .)

Végezetül még egy kérdést kell tisztázni. Láttuk: a magyar és román parasztok hősi küzdelemben, de végül mégis alulmaradtak. Vajon — vereségük ellenére — volt-e értelme áldozatos harcuknak? — Hány alkalommal győztek a paraszti seregek a felkelés során? — Tehát bebizonyo-

sodott, hogy az uralkodó osztályt — ha csak ideiglenesen is — a harcmezőn is le lehet győzni.

Ez egyrészt növelte az elnyomottak önbizalmát, másrészt figyelmeztetésül is szolgált: nem lehet a kizsákmányolást mértéken felül fokozni. Jegyezzük meg jól: minden osztályharc — még ha vereséggel is végződik az — a haladást szolgálja. Csak az osztályharc vezet el végső soron az elnyomottak felszabadításához, a kizsákmányolás megszüntetéséhez.

Házi feladat. Értékelés. (Idő: 2 perc.)

Az óratervezet rövid indokolása

Óránk első részében — miként láttuk — az új anyaggal összefüggő, annak jobb megértését szolgáló *régebbi ismereteket* elevenítettünk fel. Így érzékeltettük a fejlődést, a történelmi jelenségeket saját belső összefüggéseibe ágyaztuk. Megbeszélő módszert alkalmazva, a tanulókkal közösen jutottunk el óránk első lényeges megállapításához: az 1437. évi parasztfelkelés általános oka, a kizsákmányolás súlyosbodása volt.

Feladatlapunk olyan indukciós anyagot tartalmazott, amely egyrészt *szemléletes* képet nyújtott a paraszti sérelmekről, a harcról, a kolozsmonostori tárgyalás lefolyásáról, másrészt a megkötött szerződés főbb pontjairól. Tanulóink a feladatlap szövegének gondos elolvasása után már könnyen válaszoltak az új anyag lényegére utaló kérdésekre. (Kérdéseink különben megegyeztek a tankönyv kérdéseivel.) Legfontosabb megállapításainkat táblai vázlatban rögzítettük.

Ezután rövid vázlatos áttekintést adtunk a felkelés további sorsáról és bukásáról. Lényeges megállapításainkat ugyancsak táblai vázlatban rögzítettük.

Óránk végén — a szükséges ismeretek birtokában — megbeszélő módszer alkalmazásával *magasabb szintű általánosításokat* végeztünk. A tanulókkal közösen ítéleteket mondtunk, értékeltünk, következtetéseket fogalmaztunk meg.

Egységünk megtanítása során *gazdag érzelmi és értelmi élmények* nyújtásával gondosan ügyeltünk arra, hogy az anyagban rejlő nevelési (világnézeti, erkölcsi stb.) lehetőségek jól érvényesüljenek.

Az ajánlott feladatlapos megoldás előnyei

Az elmondottakhoz a következő megállapitásokat tehetjük: Tervezetünkben *új megoldást jelent a tényanyagnak és az azzal kapcsolatos elemző kérdéseknek feladatlapon való nyújtása.* Tehát egy olyan *újszerű feladatlap* változatot ismertünk meg, amely *az új anyag feldolgozásához adott intenzív logikai munkát igénylő indukciós alapot* (olyat, amelyből a tények mellett a tények összefüggései is a tanulók öntevékeny gondolkodása útján felismerhetőkké váltak).

Ellenvetésül felhozhatnánk: miért jobb ez, mint a már ismert és széles körben alkalmazott hagyományos módszer, amikor is a tanár szemel-

vény felolvasásával vagy színes képzeletindító elbeszélésével teremti meg a lényeg kiemelésének feltételét, nevelési és képzési lehetőségek érvényesítését? — Pótolja-e a feladatlappal való foglalkozás azt az emocionális hatást, amit a tanár élőszava nyújt?

Az ellenvetésre meggyőződéssel válaszolhatjuk: a szemelvény felolvasásánál ez az eljárás feltétlenül értékesebb. A szemelvény bemutatása során ugyanis — bár a tanár mindent elkövet a tanulók figyelmének biztosításáért — mégis könnyen előfordulhat, hogy ez a tanulók egy részénél nem jár sikerrel. A feladatlap szövegének elolvasását azonban egyetlen tanuló sem mellőzheti. Továbbá: amennyiben hagyományos módon adja a tanár az indukciós anyagot (azaz: megfigyelő szempontokat ad, felolvassa a szemléltető szöveget) — az utána feltett elemző kérdésekre a választ majdnem minden esetben a gyors gondolkozású, éles eszű, ún. „szemfüles" tanulóktól kapja meg. Tehát a látszólagos aktivitás mellett is, a tanulók többsége — lassúbb gondolkozása miatt — passzív marad. Ezt a hiányosságot a feladatlap alkalmazásával azzal, hogy *az osztály minden tanulóját önálló gondolkodásra serkentjük* és ennek feltételét is biztosítjuk, a minimálisra csökkenthetjük. Nagyobb sikerrel, időveszteség nélkül is szerepeltethetjük a passzivitásra hajlamos tanulókat.

Mivel a feladatlap önálló tevékenységet, elemző munkát, gondolkozást, állásfoglalást igényel, nagyban fokozza a tanulók képességeinek kibontakoztatását.

Arra a kérdésünkre pedig, hogy pótolja-e ez a módszeres eljárás a tanári elbeszélést, csak igennel válaszolhatunk. A feladatlapunkon közölt eleven, színes, képzeletindító anyagunkhoz hasonló értékű szóbeli szemléletnyújtásra csak kiváló elbeszélőképességgel rendelkező tanárok vállalkozhatnak.

Dolgozatunkban — mint látható — a hagyományos óra keretébe ágyaztuk be az újat: az indukciós anyagnak feladatlapon történő nyújtását. Ezzel is kifejezésre akartuk juttatni azt, hogy ez az újszerű feladatlap nem „csodaszer", amely egycsapásra megoldja problémáinkat. Önmagában semmiesetre sem. Feltétlenül szükség van a tények ismertetésén kívül azok elemzésére, általánosításokra, rendszerezésre és a megszerzett ismeretek megszilárdítására is. Ezeknek a didaktikai feladatoknak szem előtt tartásával *az itt ismertetett óra menetétől természetesen el lehet térni.* A célok és a feladatok gondos figyelembevételével elképzelhető többféle jó megoldás is. Pl.: olyan is, hogy a tanár a feladatlap szövegének elemzésekor nem ragaszkodik mereven az ismertetett három kérdéshez, hanem több teret enged a tanulók önállóságának. Lehetőséget adva arra, hogy a tanulók is tegyenek fel kérdéseket. S ha úgy látja, hogy az elemzés során már eljutottak a leglényegesebb általánosításokhoz, elhagyhatja a külön részösszefoglalást, sőt a vázlatírást is.

Azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy akkor, amikor mi a feladatlapok szélesebb körű alkalmazását propagáljuk, ez semmiképp sem jelenti jól bevált, hagyományos módszereink elvetését. *Módszereinket nem szegényíteni, hanem gazdagítani kell!* De okvetlenül fel kell számolnunk a még ma is széltében-hosszában alkalmazott csekély értékű tanári prele-

gálást. *Feltétlenül szükség van* az aktivitást eddigieknél jobban igénylő, képességeik kibontakozását fokozottabban biztosító, tantervünk célkitűzéseit teljesebben megvalósító *új, módszeres eljárásokra.* Ilyen új módszeres eljárás lehetne a feladatlapoknak szélesebb körű alkalmazása az új ismeretek közlésében és feldolgozásában. Természetesen csak ott és akkor, ahol és amikor a megtanítandó anyag belső sajátossága ezt lehetővé teszi.

Tudjuk, a feladatlapok alkalmas szövegeinek kiválasztása, megkonstruálása, sokszorosítása tanárainktól komoly és fáradságos többletmunkát igényel. Széles körű, kollektív gyűjtő- és alkotó munkával ezt a valóban meglevő nehézséget legyőzhetnénk, s idővel elkészülhetne az a régóta igényelt történelmi munkafüzet is, amely — többek között — a megfelelő tanítási egységekhez az indukciós szemléleti anyagot is feladatlapos formában tartalmazhatná.

Meggyőződésünk: a jól szerkesztett feladatlapokkal nemcsak az ismeretek ellenőrzésében, hanem az új anyag feldolgozásában is oktató-, nevelő-képző munkánk eredményességét lényegesen fokozhatnánk.

*

A feladatlap indukációs anyagát Kardos László: Budai Nagy Antal c. elbeszélése (Történelmi olvasmányok az V. osztály számára, Bp., 1947.) és az Erdélyi parasztfelkelés c. forrásszemelvény (Történelmi olvasókönyv II. Forrásszemelvények, Bp., 1966.) alapján állítottuk össze.

A KOMPLEX MATEMATIKATANÍTÁSI KÍSÉRLET BEMUTATÁSA

NAGY LAJOSNÉ—ERDÉSZ EDÉNÉ

(Közlésre érkezett: 1969. december 5.)*

Az összetettség a tananyagra és az alkalmazott módszerekre egyaránt vonatkozik.

A kísérlet indítékai, szervezése és célja

„A matematikatanítással szemben mind nagyobb követelményeket támasztanak a tudományok, a technika képviselői, a társadalom. Ezeket a követelményeket a jelenlegi oktatás nem tudja kielégíteni. Ma már általánosnak mondható az a felismerés, hogy a matematikatanítás korszerűsítése időszerű."

„A matematika korszerűsítésén" a matematikatanítás megjavítására irányuló azon törekvést értjük, amely alapjaiban változtatja meg annak koncepcióját, tananyagát és tanítási módszerét, figyelembe véve azokat az eredményeket, amelyeket a matematikában, pedagógiában és pszichológiában az utóbbi időben elértek.

A világnak csaknem minden táján keresik és formálják a korszerűbb matematikatanítás útjait és folytatnak ilyen irányú kísérleteket. Hazánkban az 1963/64-es tanévben Budapesten (Váci utcai ált. iskolában) két első osztályban indult ilyen jellegű kísérlet az Országos Pedagógiai Intézet irányításával és ellenőrzésével.

Ez a kísérlet rokon vonásokat mutat a Davidov és Elkonyin professzorok irányításával a Szovjetunióban, Dienes professzor irányításával Kanadában, Krygovszka professzor-asszony irányításával a Lengyelországban folyó kísérletekkel.

Az egri II. sz. gyakorló ált. iskola ének-zenei tagozatú első osztálya az 1968—69. évi kiterjesztés során kapcsolódott ebbe a kísérletbe. A közvetlen irányítást, patronálást a Főiskola Matematikai Tanszéke vállalta.

A kísérletben részt vevő osztály zenei tagozatú. A beiratkozáskor

* Közlésre javasolta: dr. Pelle Béla tanszékvezető és Mikus László gyak. isk. igazgató
Lektorálta: Pálfy Sándor docens, Országos Pedagógiai Intézet

még nem tudtuk, hogy lesz-e lehetőségünk a kísérlet beindítására. A válogatás olyan volt, amilyet a kialakult gyakorlat a zenei osztályokba való felvételhez megkívánt. Az osztály létszáma 29, a tanulók közül 23 napközis. A szülők szeptember elsején tudták meg, hogy ebben az osztályban komplex matematikatanítási kísérlet lesz. Az első napokban megtartott osztály-szülőiértekezleten az iskola igazgatója közölte velük, hogy mi a kísérlet célja, kérte, hogy bizalmukkal támogassák munkánkat. Egyben ismertette, hogy aki nem kívánja, hogy gyermeke abba az osztályba járjon, ahol a kísérlet folyik, adott a lehetőség az iskola másik első osztályába való átiratkozásra. Ennek eldöntésére a szülőknek két hét gondolkodási időt biztosított. Az osztály létszáma, összetétele ezt követően sem változott.

Nagy segítséget jelentett részünkre az Országos Pedagógiai Intézet Matematikai Tanszékének oktatói által készített tanterv, munkafüzet, a félévenkénti rendszeres tapasztalatcsere, a Kapcsolat c. sokszorosított kiadvány és az a jóakarat, ami a kis és nagy problémák megoldásában részükről megnyilvánult.

A kísérlet célja: tapasztalatok gyűjtése az ált. isk. 1—8. osztályaiban arra nézve, hogy korszerűbb tananyaggal és módszerekkel hogyan lehetne a matematikatanítás eredményességét fokozni, a tanulók logikus gondolkodását fejleszteni túlterhelésük nélkül, hogy a társadalom részéről jelentkező igényeket az eddiginél jobban kielégítsük.

A komplex matematikatanítási kísérlet a tanterv anyagára és a tanítás módszereire keres korszerű és realizálható megoldásokat. A *komplex* elnevezés éppen azt kívánja hangsúlyozni, hogy a korszerűbb tananyag tanítása csak korszerűbb módszerekkel oldható meg.

Milyen elveken és elgondolásokon épül a kísérlet?

A hazai és külföldi kísérletek, központilag irányított vagy egyéni próbálkozások mind meggyőzőbben arra mutatnak, hogy eredményes változást csak a korszerűen felépített anyaghoz szervesen kapcsolódó, korszerű módszereken alapuló oktatás hozhat.

— *Mást és másképpen kell tanítani.* — A gondolkodás fejlesztését céltudatos és tervszerű munkával nagyon korán, már az óvodás korban el kell kezdeni.

— *Az első osztálytól kezdve matematikát kell tanítani,* egységben látva és összekapcsolva az alsó és felső tagozat, valamint a középiskola anyagát.

— *A fogalmak kialakítását korán kell kezdeni, és* érésükre hosszabb időt kell biztosítani.

— *A tanítás helyébe a tanulás,* a tanítás-központúság helyébe a tanulóközpontúság lép.

— Olyan tanári magatartás, légkör kialakítása, ahol a *tanuló önállóan megnyilatkozik,* elképzeléseit, „felfedezéseit", tévedéseit bátran, a megszégyenítés veszélye nélkül elmondhatja.

— *Változatos módszerek alkalmazása, amely megszeretteti ezt a tárgyat* a tanulókkal.

— Olyan helyzeteket kell az órákon teremteni, hogy a tanulók maguk fedezzék fel az összefüggéseket, győződjenek meg az állítások helyességéről, járják végig az ismeretszerzés útjait és *tapasztalatok gyűjtésével jussanak el az általánosításhoz.*

Az első osztály tanítási anyaga

(A heti beosztású irányító tanmenet ismertetésére itt most nincs lehetőségünk. Érdeklődő kartársainknak szívesen bocsátjuk rendelkezésére. — Matematikai Tanszék, Eger.)

A kísérlet tanterve leginkább spirálisnak nevezhető. Minden téma korán jelenik meg, hogy az ismeretek észlelésére, fogalmak kialakítására elég idő legyen. Ezek a gyerekek nem számtant tanulnak, hanem algebrát is, geometriát is, egy kis halmazelméletet is, vagyis — matematikát.

Az első osztályban elkezdik a tanulók az ismerkedést:

a halmazokkal,
a relációkkal,
függvényekkel,
egydimenziós vektorokkal,
koordináta-rendszerrel,
egyenletekkel,
logikai függvényekkel,
negatív mennyiségekkel,
a különböző alapú számrendszerekkel,

mindezek mellett természetesen kialakítjuk a szám fogalmát, és megtanítjuk az összeadást és kivonást.

A tanulóknak ezeket a „félelmetes" elnevezéseket nem emlegetjük, koruknak megfelelően játékosan találkoznak ezekkel az ismeretekkel.

Pl. Halmazokat alkotnak a csillagok, a pálcikák, az egyenlőtlenségek megoldásai.

A „kisebb"; „nagyobb"; „egyenlő" relációkat és a jeleket év elejétől használják.

A függvény fogalom a halmaz fogalmára épül. Ezt a fogalmat használják az ún. „szabályjátékok" összefüggésének megfigyelésére, leírására. Ezzel előkészítjük az algebrát, az egyenletek megoldását stb.

Az egydimenziós vektorokkal ismerkednek, amikor a számegyenesen lépegetnek jobbra és balra.

A koordináta-rendszerben még csak pontokat ábrázolnak (pl. a saját helyüket az osztályban).

Egy- és kétismeretlenes egyenleteket próbálgatással, kitalálással oldanak meg. Az ismeretleneket keretekkel, később betűkkel jelölik. A „nyitott mondatok", más néven logikai függvények is igen népszerűek a tanulók előtt. Ezekből a mondatokból pl. valamelyik szám hiányzik, a

gyerekeknek kell megállapítaniok, mit kell odaírni, hogy igaz legyen.

Fontos célkitűzés a nulla helypótló szerepe, számjegyként való tudatos alkalmazása.

A Dienes-készletek nagyon megkönnyítik az ismerkedést különböző alapú számrendszerekkel. Ezek hiányában pálcikák, rajzok segítségével történt az előkészítő munka.

A felsoroltak talán a legjellemzőbbek a tantervi anyag újszerűségére vonatkozóan. Természetesen a hagyományos anyagot is tartalmazza a kísérleteknél használt tanterv.

Az osztályozás alapja: a jelenleg érvényben levő hagyományos tantervi követelmény.

A heti óraszám: 5 (azonos a normál osztályok óraszámával).

Az ismerkedéshez, a tapasztalatszerzéshez megfelelő munkaeszközöket adunk a tanulók kezébe.

Munkaeszközök:

Ilyen vonatkozásban is nélkülözhetetlenek:

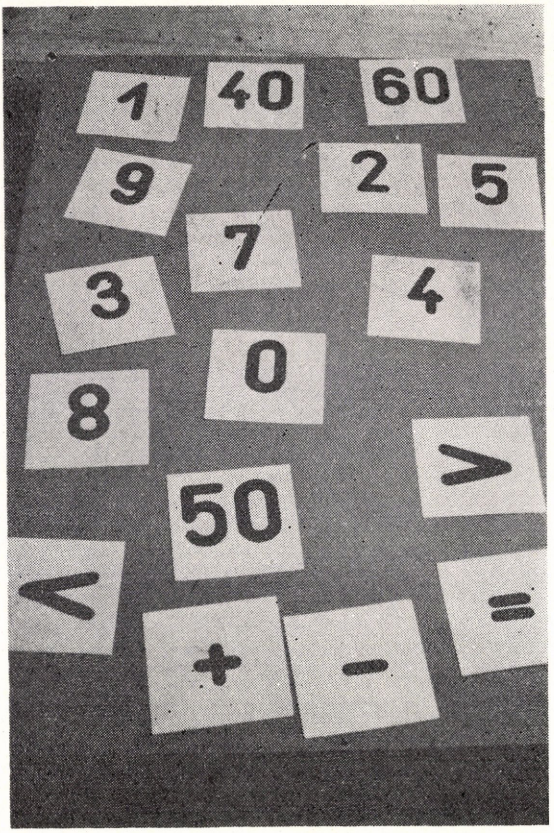
színes korongok,
számkártyák (1. kép),
pálcikák,
applikációs tábla,
munkalapok,
színes rúdkészlet (2. kép),
szöges (lyukas) tábla (3. kép),
Dienes-készletek (4. kép),
térmértani modellező készlet,
logikai készlet, tulajdonságtestek (5. kép),

Fényképfelvételekkel mutatunk be ezek közül az eszközök közül néhányat a következő oldalakon.

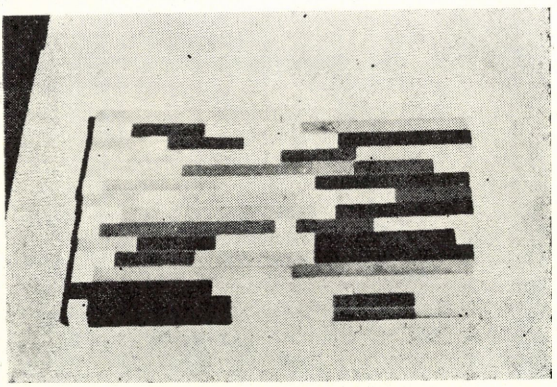
Az önálló tapasztalatszerzésben erőteljesen tudtunk építeni a tanulók manipulativ tevékenységére, ennek előnyét a tanítás minden vonatkozásában pozitivnak találtuk.

Ezeket az eszközöket szerették, nagyon szívesen, örömmel dolgoztak velük.

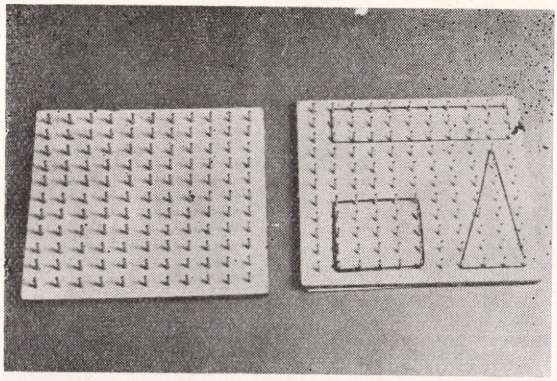
Úgy gondoltuk, munkánk gyakorlati bemutatását akkor érzékeltethetjük a legjobban, ha leírását adjuk olyan óráknak, ahol a hagyományos eszközöknek (pálcika, korong, táblai rajz) felhasználását együtt mutatjuk be a kísérleti osztálynak készített munkaeszközökkel, egy-egy adott óra keretében. Pl. a 3. és 48. óra leírásánál még nem voltak új eszközeink (dec. első hetében kaptuk meg).

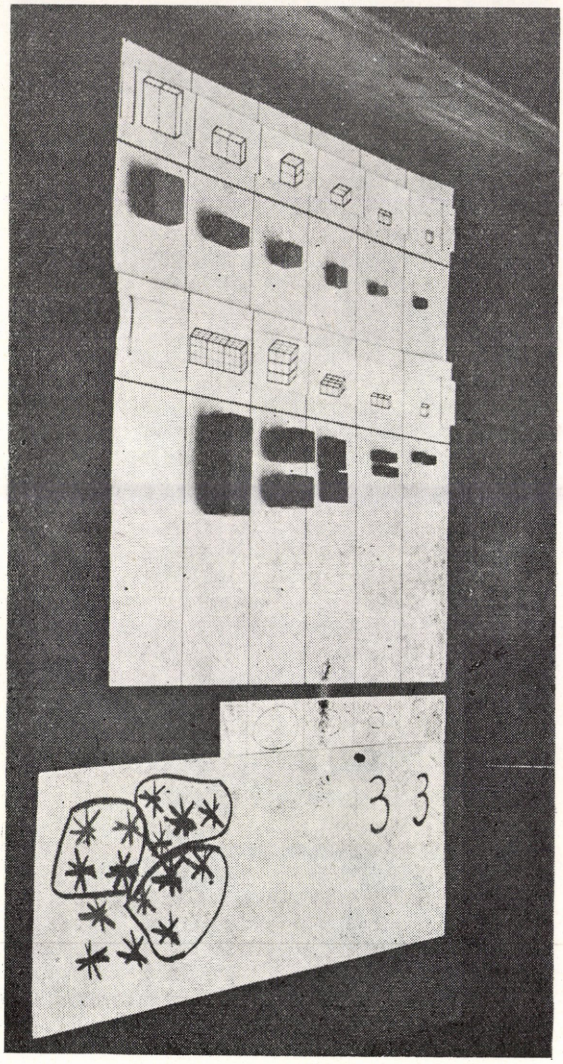
1. kép.

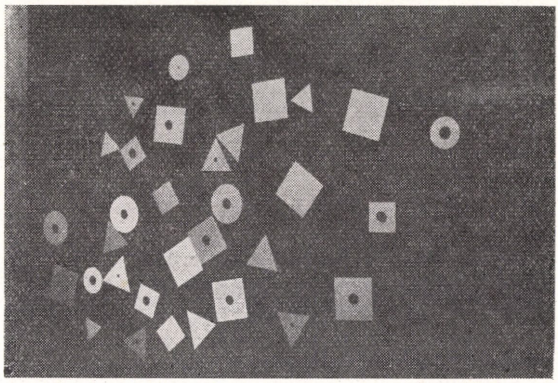
2. kép.

3. kép.

4. kép.

5. kép.

Óravázlatok

3. óra.

Több, kevesebb, ugyanannyi (egyenlő)

1. *Jelentés.*

A hetes jelenti az osztály létszámát, a hiányzókat és a jelenlevők számát. Jelenti, hogy milyen az időjárás. Pl. az idő meleg.

2. *Játékos számlálgatás.*

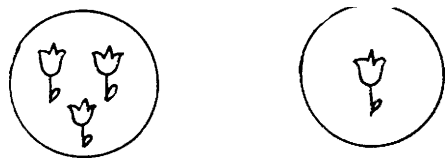
A tanulók a padba dugják a kezüket. A tanító mondja:
— Elbújtak a nyuszik. Előugrik három. Erre a tanulók kiveszik egyik kezüket a padból. Ujjaikon mutatják, hogy hány nyuszi ugrott elő. Közben figyelik egymás kezét, hogy a többiek hányat mutatnak.
— Visszabújnak. A tanulók visszadugják kezüket a padba.
— Előugrik öt.
— Visszabújnak.
— Előugrik nulla. Erre nem veszik ki a kezüket a padból. Majd folytatják a játékot még néhányszor „ugratva" a nyuszikat.
— Most játsszuk másképpen! Hunyjátok be a szemeteket! Amit hallottatok, nyitott szemmel ismételjétek!
— Tapsolok ötöt. A tanulók nyitott szemmel visszatapsolják. Ezt más számokkal néhányszor megismételjük.
— Lépek négyet. A tanulók a padban ülve, helyben négyet lépnek. Néhányszor megismételjük, más számokkal.
— Kopogok hatot. Folytatás az előbbiek szerint.

3. *Nagy alakú sima lapon pálcák, karikák rajzolgatása.*

A hetesek a szünetben minden szükséges munkaeszközt, a padra kikészítenek. Így a nagy alakú (A4) gépírópapír minden tanuló előtt a padon van. Ennek a feladatnak az a célja, hogy a tanulók gyakorolják a lapon való tájékozódást, az utasítások pontos végrehajtását és a feladatok jól megkülönböztethető elhelyezését.
— Piros színessel húzz két pálcát, messzebb négyet, messzebb egy pálcát!
— Rajzolj a pálcák alá három karikát, távolabb öt karikát, még távolabb hat karikát!
— Most új sorba, más színű ceruzával rajzolj három pettyet, messzebb kettőt!
— Kezdj ismét új sort. Rajzolj hat karikát! Színezd ki az elsőt és az utolsót!

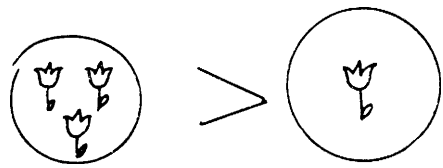
4. *Relációs játék*

(Nagyságbeli viszony mennyiségek között.)

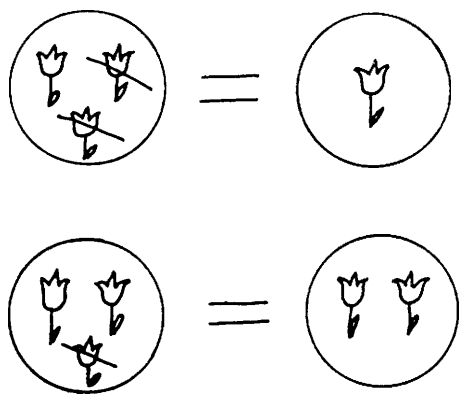
1. ábra.

A) Az applikációs táblán az 1. ábrán látható figurák vannak elhelyezve. Kérdések:
— Melyik karikában látsz több virágot? Válasz: a bal oldaliban látok több virágot.
— Melyik karikában látsz kevesebb virágot? (Válasz.)
— Milyen jelet írhatunk közé? Válasz: háztetőt lefektetve (2. ábra).

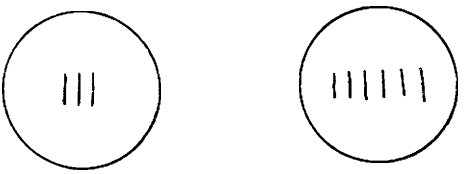
2. ábra.

Egy tanuló odarajzolja a jelet.
— Miért arra nyílik a jel? Válasz: abban van a több.
— Mikor lesz ugyanannyi az egyik és a másik karikában? Válasz:
a) ha a bal oldaliból kettőt elveszek;
b) ha a bal oldaliból elveszek egyet, és a jobb oldalihoz teszem (3. ábra).

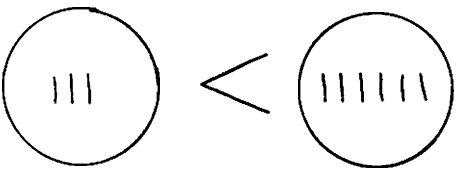
3. ábra.

B) Pálcikákkal, zsinórral a padon.
Vékony zsinórból karikák vannak összekötve.
— Tedd ki a megkerekített zsinórt a padra! Egyiket a jobb, másikat a bal kezed felől.
— A bal karikába tegyél 3 pálcikát!
— A jobb karikába tegyél hat pálcikát! (4. ábra.)

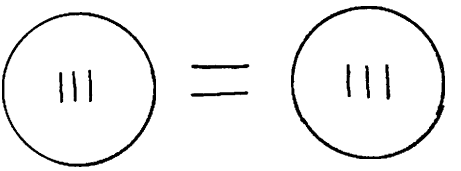
4. ábra.

— Tedd ki a jelet!
— Kérdezz! A kérdések azonosak az applikációs táblánál leírtakkal. A tanulók a műveleteket a padon elvégzik a pálcikákkal. (5. ábra.)

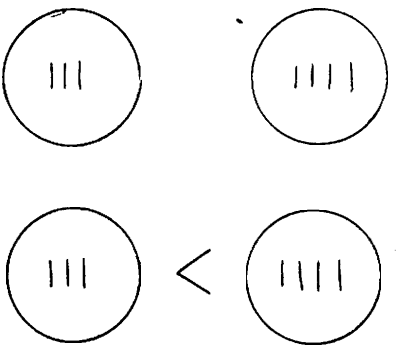
5. ábra.

— Tegyél a karikába három-három pálcikát!
— Most milyen jelet tegyünk közé? (6. ábra.)

6. ábra.

— Jobbra tegyél négy pálcikát, balra eggyel kevesebbet!
— Tedd ki a jelet! (7. ábra.)

7. ábra.

— Kérdezz!
— Tedd egyenlővé!

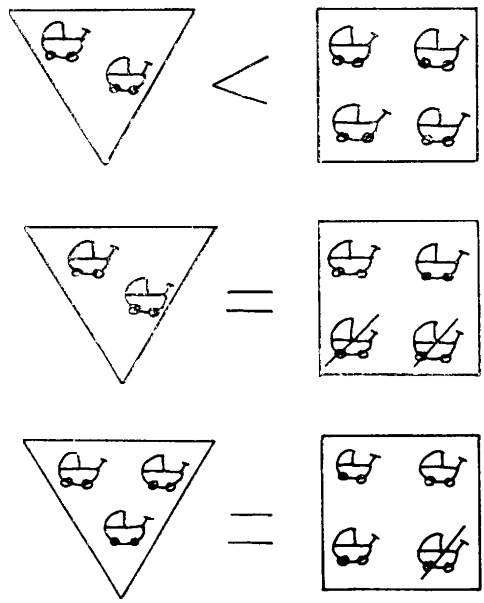
C) Táblán, figurák rajzával.

A táblára előre fel van rajzolva a 8. ábra (a tanító előző napon vagy a szünetben felrajzolja és a táblára szerelt függönnyel eltakarja addig, míg az óra folyamán eljutnak ehhez a részhez).

8. ábra.

— Tedd ki a jelet!
— Tedd egyenlővé!
A feladatokat egy-egy gyerek a táblánál rajzban oldja meg. (9. ábra)

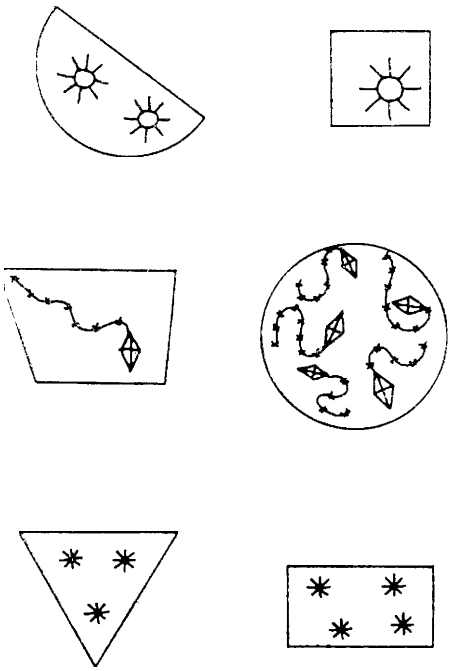
9. ábra.

5. *Gyakorlás, önállóan.*

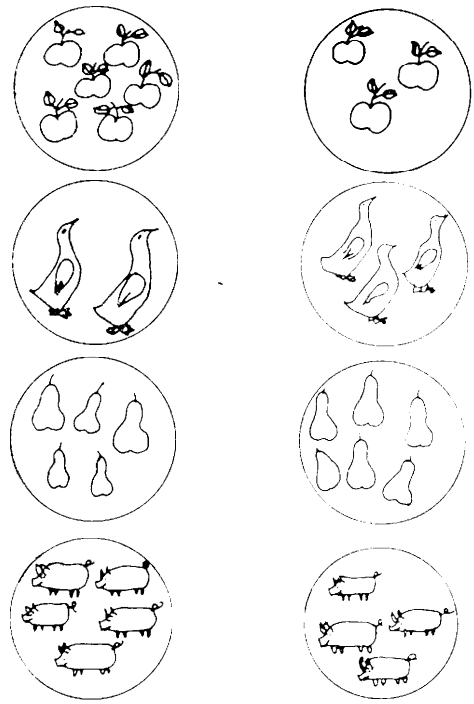
A másik függönnyel eltakart táblán a 10. ábrán látható rajz van előkészítve. Minden figuracsoporthoz 2—2 gyerek megy a táblához. Felírják a jeleket. Egyenlővé teszik a csoportokat. Ezt a figurák lehúzásával, illetve hozzárajzolással jelzik.

6. *Feladatlap* (2. számú — 11. ábra).

— Tedd magad elé a lapot!
— Mit látsz rajta?
— Mit mond a rajz?
— Állapítsd meg, melyik karikában van több vagy kevesebb, és ennek megfelelően tedd ki a jelet!
— Párosítsd össze az almákat, a kacsákat, a körtéket, a malacokat, azután tedd ki a karikák közé a megfelelő jeleket!

10. ábra.

11. ábra.

— Mikor lenne egyenlő számú figura a két karikában? A műveletet a figurák színezésével jelzik. A színtelen figura azt jelenti, hogy annyival több, mint a másik, és a színtelen figurákat elvette.

A feladatlap megoldásának értékelése itt még csak dicsérettel történik.

48. óra.

Kivonásjel bevezetése

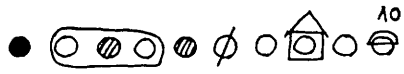
A meglevő ismeretek továbbfejlesztése, új ismeretekkel való bővítése.

1. *Jelentés.*

A hetes jelenti az osztály létszámát, a hiányzók nevét. Jelenti az időjárást, pl. az idő szeles, hűvös. A hőmérséklet 8—11 fok között lesz. Lehetséges: 8 és fél, kilenc, kilenc és fél...

2. *Tő- és sorszámnevek gyakorlása.*

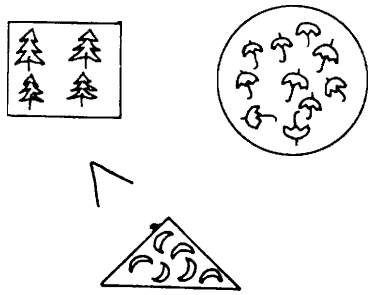
— Rajzolj tíz karikát!
— Színezd az elsőt feketére!
— Rajzolj kalapot az utolsónak!
— Húzd át a hatodikat!
— Rajzolj házat a nyolcadiknak!
— Írj tízet a tizedikre!
— Színezz kettőt pirosra!
— Zárj be egy zsákba három karikát! (12. ábra.)

12. ábra.

3. *Halmazok összehasonlítása.*

Az eddig függönnyel eltakart táblán a 13. ábrán látható rajz van előkészítve, sokszínű színes krétával.

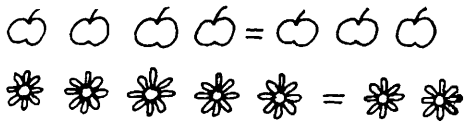

13. ábra.

Feladat: az adott halmazok közé megrajzolni a megfelelő relációs jeleket. Egy jel fel van rajzolva.

4. *Egyenlőtlenség kiegészítése.*

Feladat: be kell fejezni az egyenlőtlenséget úgy, hogy a jel igaz legyen (egyenlőek legyenek a mennyiségek). A 14. ábrán látható kép az applikációs táblán van felrakva. A tábla mellett vannak elhelyezve a többi figurák. A tanuló szabadon felhasználhatja ezeket.

14. ábra.

— Hogyan gondolkodol?

— Mit csinálsz és miért?

Ezekre úgy ad választ a tanuló, hogy a feladat megoldása közben hangosan gondolkodik, mondja, hogy mit csinál, s miért csinálja.

5. *Kivonásjel bevezetése.*

— Van öt darab cukorkám. Adok kettőt Petinek. Hány marad nekem?

A feladatot a valóságban, igazi cukorkákkal, közösen oldjuk meg. A következő lépésben az applikációs táblán, figurák tényleges elvételével oldjuk meg a feladatot.

— Mondd számtan nyelven! (Ötből elveszek kettőt, marad három.)

— Így írjuk le, amit mondtál:

$$5 - 2 = 3$$

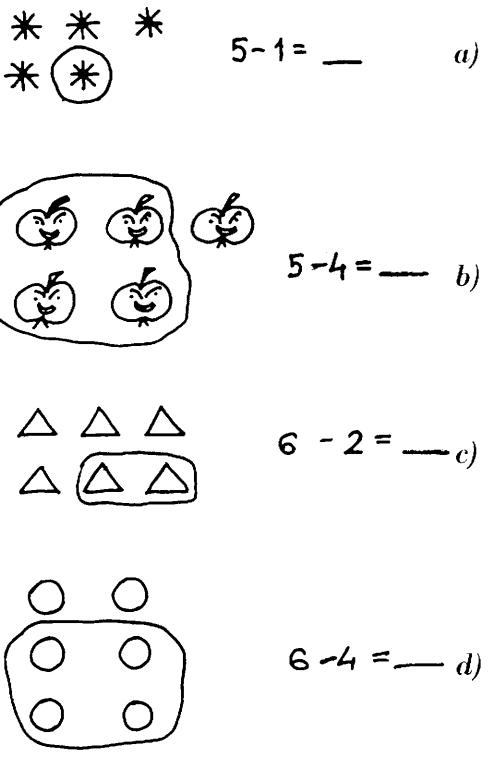
— Az elvételt egy rövid fekvő vonallal jelöljük.

A 15. ábra előre el van készítve a táblán, elfüggönyözve. Az a) feladatnál a tanító bekarikáz egy csillagot, felírja a műveletet:

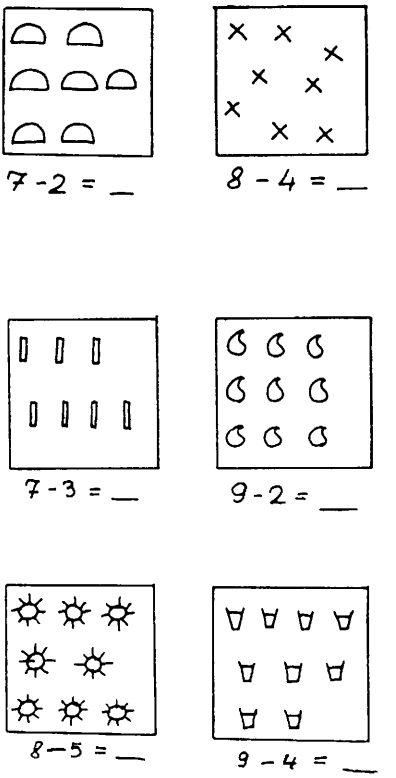
$$5 - 1 =$$

A b) feladatnál bekarikáz négy almát, felírja a műveletet:

$$5 - 4 =$$

15. ábra.

16. ábra.

Hasonlóan jár el a c) és d) feladatoknál is.

— Fejezd be! (A tanulók közül minden feladathoz kijön egy gyerek a táblához és a vonalra írja az eredményt.)

Másik táblán látható a függöny elhúzása után a 16. ábra.

— Jelöld, amit elveszel, és fejezd be az egyenlőséget!

A tanulók az előző feladatokhoz hasonlóan dolgoznak a táblánál.

A 17. ábra ismét más táblán látható.

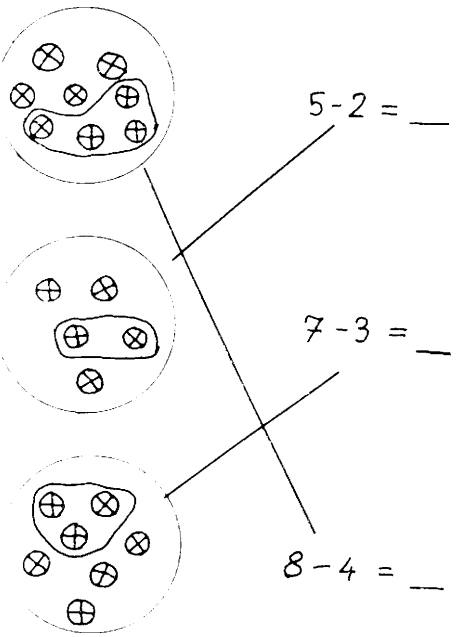
— Fejezd be az egyenlőséget!

— Kösd össze ami összetartozik!

A 17. ábrán a feladatot láthatjuk.

Jegyzet: A 3. és 48. óra vázlata hagyományos eszközökre épült. Akik rendelkeznek a színesrúd-készlettel, azok jól kiegészíthetik a 48. óra vázlatát a következő feladatokkal pl.:

1. Vedd elő az 5-ös rudat!
   Tedd alá a 3-ast. Pótold 5-re!
   Mennyivel több az öt, mint a három?
   Ha ötből elveszem a kettes rudat, hányas rúd marad?
   Ha 5-ből elveszem a 3-at, mennyi marad?
2. Mennyi a piros és a világoskék együtt?
   Vedd el a pirosat!

17. ábra.

Mennyi marad, ha 7-ből elveszünk 4-et?
Mennyi marad, ha 7-ből elveszünk 3-at?

Az 1. o-ban használt munkalapok közül a 30., 31., 34., 35., 37., 39., 46., 48. lapokon találhatók hasonló feladatok a kivonásra.

148. óra

Az elsajátított ismeretek komplex alkalmazásának gyakorlása. A „jelek" használatának tudatos alkalmazása különböző feladatok során

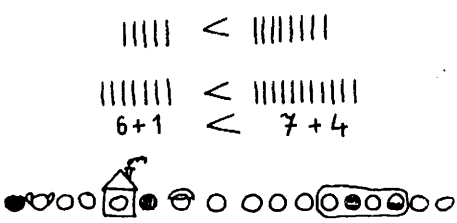
1. *Jelentés.*

A hetes jelenti az osztály létszámát. (Tanító néninek jelentem, hogy az osztály létszáma 29. Nem hiányzik senki. Jelen van 29.) Jelentést tesz az időjárásról, az aznap várható hőmérsékleti értékekről. (Pl. az időjárás kellemes, tavaszias. Az égbolt felhőtlen. Szélcsend van. A hőmérséklet plusz tíz és plusz tizennégy fok között lesz. Lehetséges: tíz és fél, tizenegy, tizenegy és fél, tizenkettő, tizenkettő és fél, tizenhárom fok stb.) A nagy hőmérőn mutatja a felsorolt értékeket.

2. *Relációs játék, nagyalakú lapon.*

— Állítva helyezd magad elé a lapot!
— Vegyél a kezedbe egy színest!
— Húzz a lapra öt pálcikát!
— Messzebb tőle nyolc pálcikát!
— Írd közé a jelet!
— Új sort kezdve húzz meg egy pálcikát!
— Írd alá számtan nyelven, hogy hány pálcikát húztál!
— Távolabb, néggyel több pálcikát húzz!

— Írd alá számtan nyelven!
— Tedd ki a jelet a pálcikák közé és a számtan nyelven írottak közé is!
— Kezdj ismét új sort! Most rajzolj tizenhét karikát!
— Színezd ki az elsőt, a hatodikat, a tizenharmadikat!
— Rajzolj két fület a másodiknak, szájat a tizenotödiknek, sapkát a hetediknek!
— Tegyél egy zsákba négyet!
— Rajzolj a negyediknek egy kis házikót! (18. ábra.)

18. ábra.

3. *Reláció pálcikákkal és megkerekített zsinórral.*
— Tedd a két karikát a padra!
— A jobb oldali karikába helyezz tizennégy, a bal oldali karikába tíz pálcikát!
— Tedd ki a jelet!
— Kérdezz!
— Válaszolj!

A gyerekek kérdeznek társaiktól és a megkérdezettek válaszolnak.

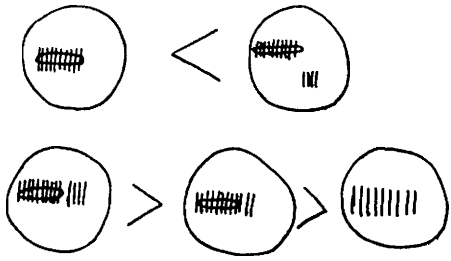
A lehetséges kérdések és válaszok közül néhány:

Merre nyílik a jel? A jel jobbra nyílik.
Merre csukódik a jel? A jel balra csukódik.

Hánnyal van kevesebb a bal oldali karikában?
Néggyel van kevesebb a bal oldali karikában.
Hánnyal van több a jobb oldali karikában?
Néggyel van több a jobb oldali karikában.
Mikor lenne ugyanannyi?
Akkor lenne ugyanannyi, ha a bal oldalihoz tennék négyet.
Mikor lesz egyenlő?
Akkor lesz egyenlő, ha a jobb oldaliból elveszünk négyet.

— Most három karikát helyezz el a padon!
— A jobb oldaliba tegyél kilenc pálcikát, a középsőbe hárommal többet, a bal oldaliba tizenhattól kettővel kevesebbet!
— Tedd ki a jeleket!
— Kérdezz!
— Válaszolj!

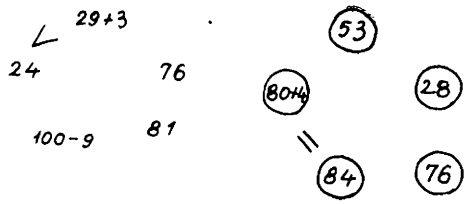
A feladat megoldása az előzőhöz hasonlóan történik! (19. ábra.)

19. ábra.

4. *Reláció a táblán.*

A tábla képét a 20. ábra mutatja.

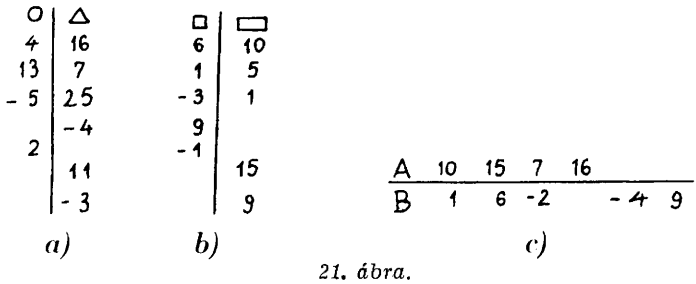
20. ábra.

— Írd fel a jeleket!

A táblához 4 tanuló megy ki. Kettő az egyik, kettő a másik feladaton dolgozik. Számlálnak és felírják a jeleket. Ha segítségre szorulnak, társaik — akik a helyükön figyelik a feladatok megoldását — azonnal indulnak a táblához, javítanak, illetve helyesbítenek. Az ellenőrzést az osztály többi tanulója elvégezte a helyén, készülhetnek a következő munka elvégzésére.

5. *Szabály játék.*

A táblán a 21. a), b), c) ábrák láthatók.

21. ábra.

— Folytasd a játékot!

— Mondd meg szóban, mi a szabálya a játéknak?

— A játék szabályát írd le a füzetbe!

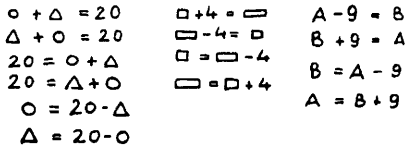
A gyerekek a füzetbe csak a szabályt írják le, a játékot a táblánál fejezik be. (3—5 gyerek)

A leggyengébb tanulók „kitalálták" a hiányzó számokat, a jobbak megfogalmazták a szabályt egy-kétféleképpen, a legügyesebbek hatféleképpen is felírták (pl. az a) feladatnál).

A szabály az a) feladatnál: a kör és háromszög alatti oszlopok minden sorának összege 20.

A b) feladatnál a téglalap oszlopában levő számok mindegyike néggyel több, mint a vele egy sorban levő négyzet alatti szám. A c) feladatnál a B sorban levő minden szám kilenccel kevesebb, mint az A sorban felette levő szám.

A szabályok felírása a 22. ábrán látható.

22. ábra.

6. *Szőnyegezés.*

Minden tanulónak van műanyagból készült színes rudakból egy készlete. A rudak egy négyzetcentiméter keresztmetszetűek. A legkisebb rúd 1 cm hosszú, (1 × 1 × 1 cm), a legnagyobb 10 cm (1 × 1 × 10 cm). Egyméretű rúdból több darab is van. A különböző hosszúságú rudak különböző színűek. A szőnyegezés a tárolódoboz fedelén történik.

— Szőnyegezd — ablak felőli padsor — a tizenötöt,
— középső padsor — a tizennyolcat,
— ajtó felőli padsor — a húszat!

— Ha kiraktad, jegyezd le!

A tanulók teljesen önállóan dolgoznak. A feladat megoldása minden csoportban egyszerre történik. Saját elképzelésük szerint, percek alatt kirakják és lejegyzik a sima lapra. A lejegyzést minden csoportból visszaolvassa egy tanuló. (A 23. ábrán látható egy példa a 18. szőnyegezésére.)

7. *Lépegetés a számegyenesen.*

A táblán elő van rajzolva két számegyenes és a lépések. Két tanuló jön a táblához lépni, és megjelölik, hova jutottak.

— Lépj! Hova jutottál?

A többiek a helyükön, a füzetükben dolgoznak. Órára készülve, otthon ők is előre megrajzolják a két számegyenest.

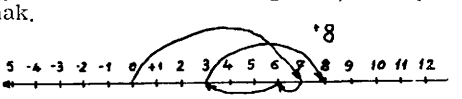
(A feladat megoldása a 24. ábrán látható.)

8. *Kösd össze.*

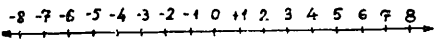
A függöny elhúzása után a táblán a 25. ábra látható.

— Kösd össze, ami összetartozik!

Gyerekek jönnek a táblához. Számlálgatnak és összekötik a háromszöget azokkal a számtan nyelven felírt kifejezésekkel, amelyeknek értéke annyi, mint a háromszögben levő figurák száma (jelen esetben 25.). Ez önként vállalt munka. Csak az jön ki, aki akar. A többiek figyelnek. Ha hibás a megoldás, a helyükön ülők szó nélkül indulnak és javítanak.

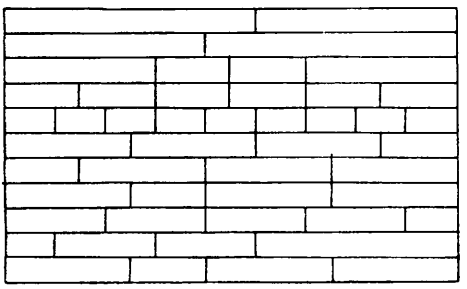

+7 -1 -3 +5 =

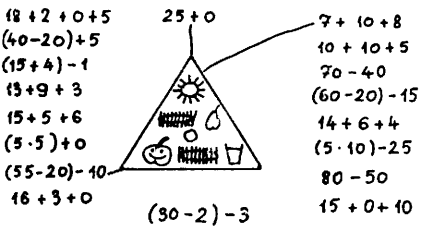
-6 +3 -4 +8 =

24. ábra.

10+8 9+9
8+10 6+6+6
10+8+0 3+3+3+3+3+3
8+10+0 5+5+5+3
3+5+5+5 3+5+0+5+5
2+2+2+2+2+2+2+2+2

23. ábra.

25. ábra.

9. *Nyitott mondat.*

A táblán a 26. ábra látható. Gyerekek mennek a táblához.

$10 + \triangle = 15$ $\quad\quad$ $\triangle - 2 = 14$

$\square + 6 = 16$ $\quad\quad$ $43 = \triangle + \triangle + 3$

$25 - \square = 10$ $\quad\quad$ $\square + \square + \square + 8 = 68$

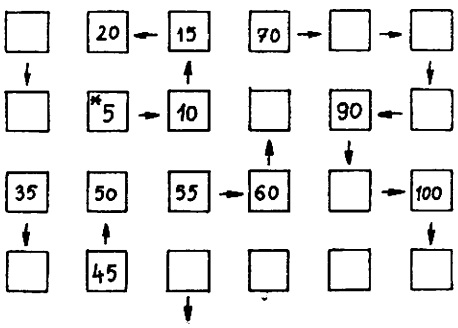
26. ábra.

— Fejezd be!

A gyerekek beírják az üres helyekre a hiányzó számokat.

10. *Indulj el a jelzésen!*

A táblán van a 27. ábrán látható rajz. Az önként jelentkezők elindulnak a piros jelzésen. Beírják a hiányzó jeleket és számokat. Akik itt nem dolgoznak, figyelik a következő táblára írt feladatot.

27. ábra.

11. *Szöveges feladat.*

a) A táblán láthatók a következő adatok:

K 45

P 25

Utasítás: mondj szöveget.

(Pl. Kati és Piri szüleikkel kirándulni mentek, virágot szedtek. Kati 45 fehér, Piri 25 kék színűt szedett. Hány szál virágot szedett a két lány összesen? Hánnyal szedett többet Kati, mint Piri?)

— Írd fel számtan nyelven!

A tanulók felírják a táblára:

$K + P =$ $\quad\quad$ $45 + 25 = 70$

$K - P =$ $\quad\quad$ $45 - 25 = 20$

b) Készítsetek szöveges feladatot az alábbi adatok felhasználásával!

$$29 > \square > 13$$

(Pl. Zsuzsa piros színű szalagja 29 cm-nél rövidebb, de 13 cm-nél hosszabb. Hány cm lehet?)

Lehet: 21, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 28 cm.

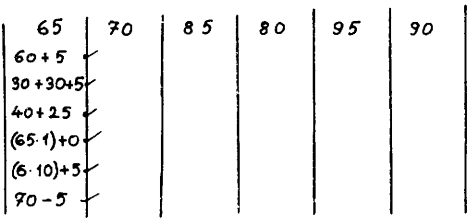
12. *Staféta.*

A táblán hat üres oszlop van rajzolva, felül egy-egy számmal. A tanulóknak mind a hat sora versenyszerűen végzi el a feladatot. Feladat, hogy a megadott számot más alakban írják fel.

— Kész? Rajt!

Minden sorból (kinn állnak a padokból) az első tanuló krétával a kezében a sornak kijelölt oszlophoz siet. Felírja, amit gondolt, visszaindul és átadja a krétát a sorban következő tanulónak. Így halad a sorban a kréta és jut ki minden gyerek a táblához. Aki végzett, a sor végére áll.

A játék lényege: másképpen leírni, mint ahogyan már leírták az adott számot, lendületesen dolgozni, a csoport győzelméért pontosan és gyorsan tevékenykedni. Győztes az a csapat, melynek a teljesítménye 100 százalékos (hibátlanok a felírásai). Minden sorban van egy gyerek, aki ellenőrzi a leírtakat. A jó megoldásokat kipipázza. (28. ábra.)

28. ábra.

13. *Dicséret*

Az órát mindig úgy fejezzük be, hogy értékeljük az osztály teljesítményét. Csak dicséret van, elmarasztalás nincs. Pl. „Zsuzsikám, most sokat dolgoztál, nagyon örülök." „Peti, láttam, hogy neked a staféta tetszett nagyon. Nagyon ügyes volt, amit felírtál."

Tapasztalatok

A gyerekek számára az volt a természetes, érdekes, sokszor még nagyon izgalmas is, hogy mindenről maguk is meggyőződhettek, minden eszközt megfoghattak, használhattak, kérdezhettek, sőt, ha tudtak, a kérdésekre is felelhettek. Természetesnek vették mindezt, mint ahogy azt is, hogy nem tudnak mindenre felelni, de majd megtanulják, hiszen azért járnak iskolába.

Dolgozhattak a saját elgondolásaik alapján, ellenőrizhették magukat. Milyen sikerélmény volt egyedül rájönni valamire és arra, hogy sokszor másképpen is lehet egy feladatot megoldani, és meg is mutathatja, hogyan csinálta.

A „győzelem" olyan lendületet adott a munkához, amilyet a hagyományos módszerek alkalmazása esetén soha nem tapasztaltunk. Egyetlen matematika órán sem volt unatkozó gyerek. Egy-két esettől eltekintve nem kellett őket biztatni, hogy „csináld te is", „dolgozz te is", legtöbb esetben a csengő megszólalása után is csak biztatásra, felszólításra hagyták abba a munkát. A hagyományos módszerrel nagyon kevés órán dolgoztunk, de használtuk a hagyományos eszközöket.

Amikor megkezdődött a tanév — a kísérletekhez szükséges — munkaeszközökkel nem rendelkeztünk. Dolgozni, eredményt elérni pedig

akartunk. Így használtuk a hagyományos eszközöket új módon, új fogalmak megtanítására. Az új eszközök megérkezésekor sem hagytuk el a régieket, és a kettő együtt változatos, érdekes, és ami a legfontosabb, nagymértékben segítették munkánkat.

Tudatosan használjuk a munka szót, mert véleményünk szerint minden tanuló, a rendelkezésére bocsátott eszközökkel, erejéhez képest nagyon komoly munkát végzett. Mindez játékosan olyan módszerekkel történt, amely lekötötte őket, fejlesztette képességüket, gondolkodásukat.

A legtöbb gyerek különböző időben, a gyakorlás más-más fokán jutott el oda, hogy tudta „fejben is megcsinálni", amit eddig csak munkaeszközei segítségével tudott. Igyekeztünk inkább tanáccsal, mint parancscsal irányítani, nagyobb teret adni a gyerekek saját döntésének. Ez gyakran járt azzal, hogy a tanítási órán egy adott időben is nagyon különböző dolgokkal foglalkoztak az osztály tanulói. Egy óra keretében ez pl. a következőképpen valósult meg:

1. Voltak olyanok, akik munkalappal dolgoztak.
2. Egy másik csoport ugyanezt a munkát csak előkészítő magyarázat után csinálta.
3. A leggyengébbek a pedagógus közvetlen irányításával, utasításai alapján, vagy a tanító által számukra készített feladatlapokkal dolgoztak (közben sok segítséget igényeltek és kaptak).

Hogyan oldottuk meg mindezt egy adott időpontban az első osztály tanulóinál?

Pl. > < használatában — különösen az elején — adódtak hibák. Jelzés volt erre nézve a pedagógusok részére az előző órai feladatlap helyes vagy hibás megoldása. A gyerekek nem vitték haza munkafüzetüket, így szinte naprakészen tudtuk, kik azok, akiknek problémája volt, félig vagy rosszul oldották meg a kijelölt feladatokat. Tapasztaltuk, hogy szinte már az első órától kezdve észrevehető különbségek vannak a munka minőségében, ritmusában, stílusában egyaránt. Nehéz volt leküzdeni azt a már hagyományossá vált módszert, hogy ne akarjuk minden órán egy szintre hozni őket. Ez természetesen nem jelentette a gyengébbek elhanyagolását, vagy a belenyugvást abba, hogy az osztály jelentős részének „nem megy magától."

— A hibátlan megoldóknak mindig volt előre elkészített „prémiumfeladat", amit ők igényeltek, és szívesen foglalkoztak vele. Ez váltakozott pl. azzal, hogy jutalmul „szőnyegezést" végezhettek, vagy kiszínezhették az éppen nekik tetsző figurákat a munkafüzetükben. Ezeknek a tanulóknak munkával való ellátása egyénre szabottan és azalatt történt, amíg a többiek dolgoztak.

— A második csoportba a lassabban, de hibátlanul, jól dolgozókat soroltuk. Ők is önállóan, az utasításokat értve és követve dolgoztak, képesek voltak egyéni utak, megoldásmódok keresésére is. Az ő külön munkával való ellátásuk hasonló módon történt az előző csoporthoz tartozókéval.

— Külön figyelmet igényeltek az érdeklődő, szorgalmas, de nehezebben tanuló gyerekek, akiknél mindig jól jött az idejében érkező segítség. Ennek a pedagógus részéről megnyilvánuló formái a következők:

önállóan kezdték a munkát, de a hiba észlelése után a tanító újra kézbe adja a megfelelő munkaeszközt, kirakják, elmondják, kettő-három fokozatosan nehezedő feladaton gyakorolják, s azután vették elő a feladatlapokat. Sokaknál ekkor már sikeres a megoldás, a leggyengébbek számára hasznos az előre megtervezett külön feladat (ezt a tanító az órát megelőzően készítette el), vagy ennek hiányában ezekkel a tanulókkal külön foglalkozott a pedagógus — a probléma megoldásához mért feladatokkal és módszerekkel.

Olyan „egyedül üdvözítő" módszert nem tudunk, ami minden esetben és mindenkinél biztos eredményhez vezetne.

Alapvetőnek tartottuk, hogy legyen választási lehetőség a munkában, sok esetben rájuk bíztuk azt, hogy az adott lehetőségeken belül milyen foglalkozást végezzenek, milyen feladatokat oldjanak meg. Szervezetten biztosítottuk azokat a lehetőségeket, amelyek közül választani lehetett, gondolva itt nemcsak a gyengébbekre és a jobbakra, hanem a különböző gondolkodású típusúakra is. Fontos törekvésünk, hogy tanulóink képesség szerinti foglalkoztatása ne járjon együtt az osztályon belüli kategorizálással, legalábbis ne úgy, hogy arról a gyerekek tudomást szereznének.

Hangsúlyozni szeretnénk , hogy egy-egy matematikai fogalom kialakulását éveken át tartó folyamatnak tekintjük. Az eredmény megtervezésének helyébe valami tervezhetőbb lép, az osztály és egyének tevékenységének olyan irányítása, ami a fogalmak folyamatos érlelődésének a legjobban kedvez.

Itt említenénk meg a kísérletnek általunk legfontosabbnak tartott elvét, az önállóságra nevelést. Az önállóságnak nálunk bevezetett fokát sokan talán túlzottnak tartanák. Pl.: ha egy gyerek készen volt egy feladatsorral, kért egy következőt, vagy készített egy kedvére valót, pl. szabályjátékot, szöveges feladatot, nyitott mondatot stb.

Azt tapasztaltuk, ha a gyerek maga adott magának feladatot, vagy ha olyan munkát kapott, amelyben szabad kezet biztosítottunk a megoldás módjait illetően, akkor jobban fejleszthetők egyéni képességei. Aki többre képes, az többet produkált mennyiségben és minőségben, aki kevesebbet teljesített, abban sem maradt keserűség, hiszen megoldotta feladatát legjobb tudása szerint.

Az eddigi gyakorlat azt igazolta, hogy a gyerekek önállóságra nevelésében az egyéni különbségek figyelembevétele szükséges tényező. Sok még a tennivalónk a jobbak és gyengébbek megfelelő munkával való ellátása terén, az egyéni és csoportmunkák lehetőségeinek feltárásában, ezek megszervezésében, az ezen a téren is legcélravezetőbb módszerek kidolgozásában stb.

Miden órán szerepelt: közös, irányított, de az egyéni tempót figyelembe vevő munka. De biztosított minden óra keretében több-kevesebb idő (az anyagtól függően) az önálló munkára. Fontosnak tartjuk az önellenőrzésre való tanítást és szoktatást — ez a későbbi éveknek is egyik fontos feladata lesz.

A motiváció szerepét a kísérletben alapvetőnek tekintettük. Ez egy-

szerű fogalmazásban azt is jelentette, hogy igyekeztünk az érdeklődésre építeni. A hangsúly a matematikán, közelebbről az adott problémán volt. Fő törekvésünk: tanítványainkkal megszerettetni a matematikát, hogy szívesen foglalkozzanak vele, gondolataikat félelem nélkül közöljék.

Sikerült olyan légkört kialakítani, amelyben hibázni nem szégyen, hanem alkalom arra, hogy megértsünk, megtanuljunk, megoldjunk valamit.

A kísérletben részt vevő első osztályosoknál megszüntettük a kötelező házi feladatokat. Ez nem azt jelentette, hogy otthon vagy a napközben nem foglalkozhattak a matematikával. A gyerekek sokszor kérték, mit lehet az órán kívül dolgozni. Mondanunk sem kell, hogy lehetett, és ók munkálkodtak is, ki ezt, ki azt, sokszor kötelezettség nélkül. (Pl.: az első osztályos tankönyvet önként „kitöltötték", mintha feladatlap lenne, az órán megoldottakhoz hasonló feladatokat készítettek, amit másnap az órán megmutattak.)

A matematika valósággal betöltötte kicsi, de egyre táguló világukat.

Természetesnek hat, hogy ez a módszer magatartásukat és az érdeklődésüket is befolyásolta, irányította.

A következőkben magatartásukkal, fegyelmezettségükkel foglalkozunk

A magatartás, illetve a fegyelem más volt, mint egy nem kísérleti osztályban. Más, de nem rosszabb. Igaz, hogy nem volt pisszenés és moccanás nélküli óra. Az órákat általában a közös és az egyéni munka jellemezte. Volt jövés, menés, állandó ténykedés, de soha nem cél nélkül. A szomszédok vagy a kijelölt, kialakult csoportok megbeszélték, kinek a megoldása jó vagy rossz, kié tetszik jobban, kié igaz, vagy hamis. A vitába gyakran a pedagógust is bekapcsolták. Soha nem kellett olyan utasítást adni, hogy „figyelj", „ne rendetlenkedj" stb.

Fontos a szervezésnél, hogy mindenkinek legyen munkája és annyi, hogy ne legyen ideje unatkozni, mással foglalkozni. Változtak a tevékenységi formák, a feladatsorok, figyelembe vettük életkorukat, érdeklődési körüket és nem utolsósorban a tanítandó anyagot. Sokszor egy mozdulat elegendő volt, hogy az osztályban egészséges fegyelem uralkodjék.

Bátrak, szókimondók voltak, tiszteletlenek vagy szemtelenek soha. Amikor úgy alakult, harsogott a terem a nevetéstől, a tapstól. Igyekeztünk arra nevelni őket, hogy a maguk elért sikerei mellett tudjanak örülni a másikénak is, pl. ismerjék el, tapsolják meg a győztes csoportot. de tudják fegyelmezni is magukat, hisz „a hatéves gyerekek is nagyon sokra képesek".

A kísérlet hatása más tárgyakra

Meggyőződésünk, hogy a matematika ilyen módon való tanítása kedvezően éreztette hatását más tárgyak tanításában is. Már nem lehetett a többi órákat sem a hagyományos módon tervezni és megtartani.

A következő részben idézzük az ének kivételével minden tárgyat tanító pedagógust:

„A gyerekek, akik megszokták, hogy a matematika órán önállóan, a saját maguk által választott egyik helyes úton járjanak, más órákon is igényelték ezt a „szabadságot". Én megadtam. Egy év tapasztalata alapján állítom, hogy nem éltek vele vissza. A saját úton járásnak köszönhetem, hogy minden nehézség nélkül ismerkedtek meg a betűkkel, összekapcsolták és leírták őket. Mind a 29 tanuló megtanult írni és olvasni. Voltak olyanok,, akik nemcsak az olvasókönyvet, hanem más gyermek- és ifjúsági könyveket is olvastak. Beszámoltak az elolvasott mesékről, történetekről, s ami igen fontos, véleményt is mondtak róla, hogy pl. ilyen a valóságban nincs, vagy kiemelték a történetek rokon-, ellenszenves szereplőit, mi a követendő és mi a rossz a leírtakból stb. Mások verset tanultak meg és próbálgatták emlékezetből leírni. Szóban fogalmaztak meg történeteket, dialógusokat. A gyerekek beszéd- és kifejezőkészsége jól és egyenletesen fejlődött. A beszédben pontosságra, tömör, érthető fogalmazásra és választékosságra törekedtek. Sokat és ügyesen tettek fel kérdéseket több oldalról érintve egy témát."

Az éneket tanító kartársnő véleménye:

„A kísérleti osztály ének-zenei tagozatú, tehát e tárgy tanítása heti 6 órában folyik. Meggyőződésem, ha heti 2 órában lenne énekoktatás, a két szaktárgy úgy is kölcsönhatásban lenne és a jelen körülmények között ez a kapcsolat még közvetlenebbül érzékelhető. A jelenlegi helyzetkép: a tantervi követelmények maximumát képesek vagyunk teljesíteni.

Hogyan hat a matematikai kísérlet az ének-zene tanulására?

A két szaktárgy egymásra hatásában problémát csak a kezdeti időszakban éreztem.

A leglényegesebb: megállapításom szerint számtanórán az egyén, az énekórán a közösség munkája kerül előtérbe. Ezt elsősorban a figyelemkoncentráció szempontjából tapasztaltam — bizonyos mértékig még most is érzem. Osztálymunkában szétszórtabb, egyéni feladatok megoldásában tartósabb a figyelem, jobban produkálnak egyedül, a közös bevésés több munkát, időt igényel.

E probléma másik oldala pozitív: önállóbbak ezek a gyerekek az átlagosnál. Ezt tapasztalom a szóbeli, az írásbeli, az énekes feladatmegoldásoknál is.

Legnagyobb eredményt, segítséget az önálló alkotókészség fejlettségében tapasztalok. Megadott szöveghez képes az osztály 80 százaléka gyorsan, ügyesen ritmust, dallamot, vagy megadott hangokból dallamot szerkeszteni. Új dallam vagy ritmikai elem tanítása szintén a szokottnál sokkal könnyebb módon történik. Az osztály megfigyelőkészsége nagyon pontos, sokrétű. Ritmusérzékük igen jó.

Teljesen szubjektív véleményem: bár minden ének-zenei osztály matematikai kísérleti osztály lenne!

Hogyan fogadták a szülők a kísérletet?

Mi igyekeztünk ismertetni a szülőkkel azt a követelményt, amit a tanítandó anyag és eredmények tekintetében támasztunk gyermekeikkel szemben, és azt a törekvésünket, hogy mi is mindent megteszünk mun-

kánk eredményessége érdekében. Kértük, hogy ők azzal segítsenek, hogy előlegezzék bizalmukat az iskolának, esetleges észrevételeiket tegyék meg nekünk, hogy azokat is felhasználhassuk gyerekeik jobb, nagyobb tudása érdekében.

Ők érdeklődéssel fogadták az elmondottakat és többen közölték, örülnek, hogy gyerekük ebbe az osztályba járhat. A gondolkodási idő elteltével egyetlen gyereket sem írattak át másik osztályba, első perctől kezdve segítő szándékkal álltak mellettünk. Érdeklődésük nem csappant egész évben. Minden hónap utolsó hétfőjén a fogadóóra szülő—pedagógus tanácskozásává alakult, itt kaptak tájékoztatást arról, mit és hogyan tanultak gyermekeik az elmúlt hónapban matematikából, milyen munkaeszközöket használtak stb. Ekkor tekinthették meg a munkalapokat és tanácsot kaptak arra nézve, hogy melyik anyagrésznél segíthetnek és hogyan. Először érthetetlen volt számukra, hogyan lehet az, hogy nincs kötelező házi feladat. Gyerekeik füzetét nézve sokan tanácstalanok voltak a segítés formáját illetően. A gyerekektől nyert tájékoztatás alapján „nagyon érdekesnek találták, ami az órán történik", de nehezen nyugodtak bele, hogy most az a legnagyobb segítség, ha ők a „hagyományos módon" nem segítenek.

Szívesen ismerkedtek az eszközökkel és azok felhasználásával. Amikor eljött annak az ideje, hogy láthatnak is valamit a munkából, részt vettek a részükre tartott bemutató órákon. Nagyon örültek ennek, később is úgy emlegették, mint egy maradandó élményt.

Lehetséges, hogy egy szerencsés összetételű osztály nagyon gondos szüleit nyerhettük így meg munkánknak. Az új munka számtalan felvetődő problémája — amit nyíltan tártunk a szülők elé — kérve segítségüket is, úgy gondoljuk, hozzájárult, hogy egy év alatt érdeklődő, jó szándékú közösséggé kovácsolódott a szülők egy nagyobbik része, és mi hiszszük, hogy ebben része volt a kísérletnek is.

Mit tanácsolnánk a nem kísérleti anyagot tanító nevelőknek?

Az eddigi tapasztalatok alapján hasznosnak és eredményesnek tartjuk a matematika tanításának ezt a módját. Tudjuk, hogy jelenleg még nem valósítható meg, hogy minden első osztályban ezt alkalmazzák. Úgy gondoljuk, néhány elképzelés, eljárás a bevált módszerek közül alkalmazható a hagyományos anyag tanításánál is.

A régi szemléltető eszközöket (amelyeket már az előzőekben felsoroltunk), tekintsük munkaeszközöknek, hiszen ezek minden gyereknél „kéznél vannak". Ezek segítségével oldják meg a feladatokat és az eredményt is erről olvassák le.

Adjunk lehetőséget az önálló tapasztalatszerzésre, arra, hogy a feladatait más úton, többféle módon is megoldhassa, és mindegyik jó megoldás nyerje el jutalmát.

Kerüljük a kész tények elé állítást!

Ne diktáljuk mindig mi a munka ütemét, válassza azt meg sokszor maga a tanuló. Legyen lehetősége a több mozgásra, a választásra, a manuális tevékenységre.

A lehetőségekhez képest biztosítsunk sok sikerélményt. Ne érezze, azért mert valamit nem tudott, nem becsülik. Lehessen tévedni a munka során, de legyen részük minél többször a jó munka felett érzett örömben is. Engedjük őket beszélni, főként kérdezni és felelni, szóban és írásban. Ne feledjük, hogy amiről a pedagógus sokszor azt képzeli, hogy a gyerek ezt nem fogja megérteni, nehéz neki, sok esetben tanulóinknak magától érthetődő problémáról vagy annak megoldásáról van szó. A nehézség leküzdése akaratukat edzi, önbizalmukat erősíti.

A magunk tapasztalataira alapozva merjük ajánlani, hogy változtassuk meg azt a ma még sok esetben eluralkodó felfogást, hogy a „gyermekeinket nem szabad sok ismerettel megterhelni, mert nem képesek azok feldolgozására." Mi igazolva láttuk, hogy rengeteg ismeretet képesek befogadni, ha ezt megfelelő módon és szinten kapják.

Az elkövetkezendő években is keressük a választ, sokrétű, alapos megfigyeléseket végzünk olyan céllal, hogy a hiányosságok kiküszöbölése, az elért eredmények feldolgozása mutassák meg az egyik helyes utat a matematikát tanulóknak, tanítóknak.

Ezen célkitűzésünk egyik szerény része a komplex matematikatanítási kísérlet eddigi tapasztalatainak a bemutatása.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] Gádor Endréné: A természetes szám fogalmának kialakításáról. A Tanító, 1969. 1. sz.
[2] Z. P. Dienes: A matematika felépítése.
[3] Kapcsolat (Tájékoztató és továbbképző anyag)
[4] Pálfi Sándor: A komplex matematikatanítási kísérlet néhány módszerének ismertetése. A Tanító, 1968. 6—7. sz.
[5] Varga Tamás: Számtan és Algebra az 1—2. osztályban. 1968. 11. sz. A Tanító.
[6] Varga Tamás: Komplex módszer a 6 éves kortól kezdődő matematikatanításban. (Országos Pedagógiai Intézet kiadványa.)
[7] Varga Tamás: Matematika — születőfélben. Élet és Irodalom. 1969. 1. sz.

DEMONSTRATION OF AN EXPERIMENT OF TEACHING COMPLEX MATHEMATICS

L. NAGY—E. ERDÉSZ

Scientists, men of technology, as well as modern society are setting up nowadays ever growing requirements to the teaching of mathematics. The present experiment of teaching complex mathematics is endeavouring to find a more modern solution as for the extent of subject-matter of curriculum and the methods to be adopted. The term „complex" wants to underline that a more modern teaching of any school subject-matter can be realized only by more modern methods.

In Part One the authors acquaint the reader with the motives of the birth of the present experiment of complex mathematics teaching, the present stage of such experiments, and their most essential basic principles; in Part Two figure lesson-plans; and in Part Three follows a summarizing and generalizing of the experiences gained so far. The tratise ends with a Bibliography.

A FÖLDRAJZI ÍRÁSBELI VIZSGÁZTATÁS TAPASZTALATAI

DR. FUTÓ JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1969. december 9.)*

Már évek óta folynak törekvések más felsőoktatási intézményekben (orvosegyetemeken, műszaki egyetemen) más tárgyakból, hogy a szóbeli vizsgáztatás szubjektivitását az objektívebben értékelhető írásbeli vizsgákkal cseréljék fel. Az 1968—1969. tanév második felében — a Tanárképző Főiskola Igazgatóságának megértő támogatásával — én is változtatni kívántam megszokott vizsgáztatási gyakorlatomon. Elképzelésem az volt, hogy az I. éves földrajz szakos hallgatókkal a félév folyamán három alkalommal — előre nem közölt időpontban — *írásban* feladatokat oldatok meg. A három feladatlapon elért teljesítmény alapján *„megajánlott jegyet"* kaphatnak. A feladatok sikeres megoldásának előfeltétele a *folyamatos tanulás*. A vizsgaidőszak előtt megszerzett közepes, jó vagy jeles osztályzat pedig a hallgatók számára a vizsgaidőszakra sok energiát, időt szabadít fel a többi tárgy vizsgáira való készüléshez.

A félév első óráján ismertettem a hallgatókkal tervemet. Közöltem, hogy megajánlott jegyet csak az kaphat, aki mind a három feladatot megírja. Csak a közepes, jó és jeles osztályzatok kerülhetnek be — szóbeli vizsga nélkül — az indexbe. Hozzátettem, hogy aki nem elégszik meg a közepes vagy jó osztályzattal, a jelesért szóbeli kollokviumra jelentkezhet, de akkor elért teljesítményét elvesztette. Aki csak elégségesre dolgozik, vagy még azt sem éri el, annak szóbeli vizsgát kell tennie.

A feladatokat az I. év II. félévének teljes anyagából: a légkör földrajzából és a víz földrajzából (Általános természeti földrajz, főiskolai tankönyv, 335—620. l.) állítottam össze.

A csoport 24 hallgatóból állott, s a három írásbeli dolgozatot március, április és május hónapok közepe táján írattam, kb. öt hetenként. Egy-egy feladatcsoport megoldására másfél óra állt rendelkezésükre.

Az írásbeli vizsgáztatásról általában

Az írásbeli vizsgáztatás *előnyeiről* a nemzetközi szakirodalomban már nagyon sok publikáció jelent meg. Ezért az ott olvasott megálla-

* Közlésre javasolta: dr. Udvarhelyi Károly tanszékvezető
Lektorálta: dr. Szabó László főiskolai tanár, Szegedi Tanárképző Főiskola

pításokat csak röviden foglalom össze, megerősítve azokat a magam tapasztalataival is.

— Az írásbelire összeállított feladatsor úgy készíthető el, hogy úgyszólván az egész elsajátítandó anyagot magába foglalja.

— Mindenki ugyanazt a feladatsort dolgozza fel, tehát megszűnik a vizsgának a szerencsejellege („vajon milyen tételt húzok vagy kapok?").

— Nagymértékben csökkenti a vizsgadrukkot. A hallgató csak a kérdésekkel, és nem a tanárral áll szemben. Megnyugtatja a hallgatót az a tény, hogy ha valamelyik feladatot nem is tudja megoldani, a továbbiakban módja van teljesítményén javítani, esetleg a szóbeli vizsga alkalmával.

— Egészséges versenyszellemet alakít ki a hallgatók, sőt az egyes szakcsoportok között.

— Legfőbb előnye az, hogy minden eddigi módszernél objektívebben értékelhető. Valamennyi hallgató munkája ugyanazon az értékmérőn mérhető le.

Az írásos feladatlapokkal szemben természetesen sok *ellenvélemény* is merült fel.

— Sokan kifogásolják, hogy szóbeli vizsga hiján nem fejlődik a tanárjelöltek szókincse, beszédkészsége.

— Nem tanulják meg a szakmai nyelvet.

— Hiányolják a tanár és a hallgató személyes kapcsolatát.

— Azt állítják, hogy az ilyen írásos feladatok csak reprodukciót, lexikális tudást kívánhatnak meg.

Ezeket az ellenvetéseket már jórészt *megcáfolták*. A magam tapasztalatából is állíthatom, hogy

— a hallgatók szókincsének, beszédkészségének fejlesztésére a szóbeli vizsgáztatásnál sokkal alkalmasabb forma a tanárjelölteknek a szemináriumokon való önálló szerepeltetése (a szigorlatokon úgyis szóban vizsgáznak);

— az írásos feladatlapon sokkal objektívebben lemérhető, hogy mennyire sajátították el a szakmai nyelvet;

— a tanár és a hallgató személyes kapcsolata nem korlátozódhat csak a szóbeli vizsga idejére, hanem azt az oktatás első órájától az államvizsgáig folyamatosan kell kiépíteni;

— a feladatokat úgy kell összeállítani, hogy ne csak reprodukciót, verbalizmust kívánjon meg, hanem a szükséges adatok, nevek, definíciók reprodukálásán kívül gondolkodtasson is.

A feladatlapok összeállítása

A feladatlapokon rendkívül sokféle teljesítményt kívánhatunk. De bármilyen feladatokat is állítunk össze, feltétlenül szükséges, hogy a megtervezett kérdésekhez az elvárt választ *előre* meghatározzuk. Ezeket mindenkor a hallgatók számára kötelező főiskolai tankönyvből állapítjuk meg, miután ez az információs forrás mindenki számára egyformán ren-

delkezésre áll. Az elvárható válaszokat minden esetben nagyon gondosan kell mérlegelnünk. Meg kell állapítanunk, hogy melyek azok a szavak, amelyeket szinonimaként elfogadhatunk. Melyek azok a szakkifejezések, amelyeket kérdésünkre feltétlenül elvárunk. Melyek azok a feladatok, amelyek több tényezősök, s ezek esetében előre fel kell tüntetnünk, hogy mely elemeket várjuk vissza helyes megoldásként. Különösen nagy előkészítő munkát igényel ez abban az esetben, ha valamilyen rajzot kívánunk a hallgatóktól.

Az előkészítő munka során előre meg kell állapítanunk *az elérhető teljesítményeket* is. Ehhez azt vesszük alapul, hogy ahány információt várunk vissza, annyi pontot adunk a feladatra. Mivel a teljesítmények szóródásához szükség van arra, hogy nagyszámú, sokténye zős feladatot oldjanak meg a hallgatók, a feladatlapokat úgy állítottam össze, hogy egy-egy alkalommal 100 teljesítményt érhettek el, azaz maximálisan 100 pontot szerezhettek. A három feladatlappal 300 pontot érhettek el.

Természetesen a feladatokat úgy kell összeválogatni, hogy legyen köztük néhány nagyon könnyű, néhány nagyon nehéz, és a nagy többség közepes szintű, hogy a mezőny széthúzódjék.

A feladatlapok elé írásos instrukciót kell szerkesztenünk, azért, hogy a szóbeli tájékoztatás szubjektivitását kiküszöböljük. Így az írásbeli utasítás mindenki számára ugyanazt a tájékoztatást adta. Az írásos instrukció a következő volt:

Név: ..... Dátum .....

Szak: ..... Évfolyam: .....

Mellékelem a feladatlapokat, mindegyik lapon 7 kérdés van. Mindegyik kérdés alatt a), b), c), d), e) jelzéssel öt válasz van. *Az öt válasz közül mindig csak egy helyes.* Döntse el, hogy az öt válasz közül melyik a helyes, és *jobb oldalon* a megfelelő betűt karikázza be. Minden kérdésre csak *egy betűt* karikázhat be. Ha egy kérdéshez több betűt karikáz be, vagy javít, akkor a válasz érvénytelen. A feladatlapot *csak tintával, golyóstollal* szabad kitölteni.

Íme egy megoldott minta:

Melyik állomás csapadéktörzsértéke legnagyobb a Földön?

a) Yaoundé a b c d e
b) Debundzsa
c) Cherrapunji
d) Andagoya
e) Mount Waialeale

Alaposan olvassa el a kérdéseket, gondolja meg jól a választ, s csak azután karikázza be a megfelelő betűt. Ha nem tudja eldönteni rövid gondolkodás után, hogy melyik válasz a helyes, ne álljon meg, hanem haladjon tovább. Ha végére jutott a lapoknak, akkor még lesz ideje a kihagyott kérdéseken gondolkodni.

*

A kérdések másik csoportját önállóan kell megválasztania!

Írásbeli feladatok megoldása esetén szükséges az önálló munka biztosítása, a meg nem engedhető segítés kiküszöbölése. Ez az én esetemben könnyen megoldható, mert a tanterem olyan nagy, hogy a hallgatókat

távol ültethetem egymástól. Így egymás segítése szinte lehetetlen. Ahol nagyobb számú a hallgatóság, és kisebb terem áll rendelkezésre, ott a feladatlapok variálásával oldható meg ez a probléma.

Feladattípusok

A nemzetközi szakirodalom megállapítása szerint legobjektívebben értékelhetők a *feleletválogatáson* alapuló feladatok. Az általam összeállított feladatlapokon mindhárom alkalommal az első 20 feladatot — tehát összesen 60 feladatot — feleletválogatással kellett megoldani. Ebben az esetben az egyes feladatoknál a hallgatóknak öt előre megadott válaszlehetőség közül kellett a legmegfelelőbbet kiválasztani. A helyes választási lehetőség minden esetben a tankönyv szövegében vagy ábráiban megtalálható információ.

Az irodalomban „multiple choice" elnevezéssel szereplő *feleletválogató módszernek* most csak a legegyszerűbb típusával, az *ötféle kiegészítéssel* dolgoztam, de a jövőben annak komplikáltabb változatait is szeretném kipróbálni (egyszeres és többszörös asszociációs típus, reláció analízis stb.).

A feladatok másik csoportját *hagyományos kérdésekből* állítottam össze mindenkor úgy, hogy egy-egy feladatlapon ezek megoldásával 80 teljesítményt érhessenek el. A három feladatlapon ezeknek a feladatoknak összteljesítménye 240 pont.

A hagyományos kérdésekre mindkét jelzőrendszerben vártam a hallgatók válaszát. Volt olyan feladat, amelyre írásban, volt amelyre rajzban kellett válaszolniok, s volt olyan, amelyet írás és rajz kombinációjával oldhattak meg.

A hagyományos kérdések háromfélék voltak:

a) A legegyszerűbbek azok a kérdések, amelyekkel *földrajzi nevek, szakkifejezések, számok tudását* ellenőrizhetjük. Leggyakrabban ezek egyszerű felsorolások.

b) A másik csoportban levő kérdések megválaszolására valamilyen *általános földrajzi definíciót vagy képletet* kellett tudniok a képletekben levő betűk jelentőségének magyarázatával együtt.

c) A legnehezebbek azok a kérdések voltak, amelyek *az összefüggések* felismerését követelték meg. Ezekre a választ írásban, rajzban vagy számítással kellett megadni.

A feladatlap összeállításakor az is szempont volt, hogy az elején több, könnyebben megoldható feladattal kedvet kapjanak a hallgatók a munkához, és ezzel sikerélményhez jussanak. A továbbiakban a feladatok fokozatosan nehezebbek lettek, mind többféle teljesítményt kívántak meg tőlük.

A feladattípusok elemzése

A *feleletválogatós kérdések* esetében öt válaszlehetőség közül kellett a hallgatóknak a megfelelőt kiválasztani. A kérdések megválaszolása nemcsak memóriapróba, hanem a jó választáshoz sokrétű ismeretanyag összefüggésének a tudása szükséges.

Az első mérés 6. kérdése a következő formában került a hallgatók elé:

6. Melyik állomásnak van a legnagyobb évi hőmérsékletingása?

a b c d e

a) Róma
b) Bengazi
c) San Francisco
d) Moszkva
e) Budapest

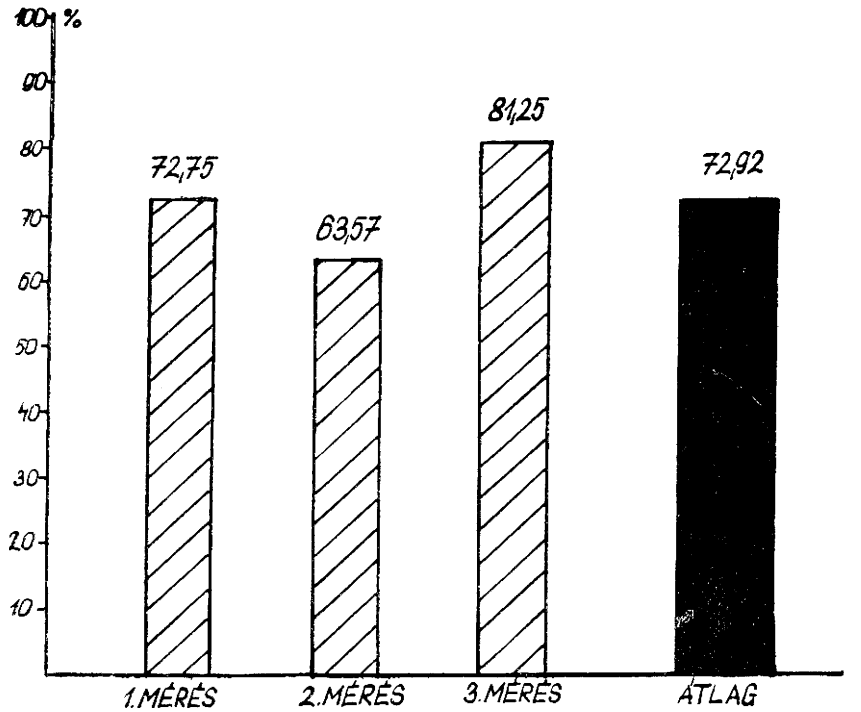
E kérdés helyes megválaszolásához feltétlenül topográfiai tudásra van szükség, vagyis tudni kell, hogy a Földön az öt város hol helyezkedik el.

Továbbá ismerniök kell az éghajlati övek, azokon belül az éghajlati területek jellemzőit. Tudni kell, hogy 3 város az aránylag kisebb évi hőingadozású mediterrán éghajlati területen, kettő a nagy évi hőingadozású kontinentális éghajlati területen fekszik. Sőt a helyes válaszhoz a kontinentális éghajlat három változatának az általános jellemzésére is szükség van. Budapest a kontinentális éghajlat hosszú nyarú, Moszkva a kontinentális éghajlat rövid nyarú változatában foglal helyet. Ha a két változat jellemzését ismeri a hallgató, nincs szüksége a két város leghidegebb és legmelegebb hónapjának pontos számadataira, mert az általános jellemzés tudásának a birtokában meg tudja adni a helyes választ (Moszkva). A helyes választásban segítséget nyújt az Általános természeti földrajz c. tankönyv 475. oldalán levő térképvázlat, ahol a kontinentális klímaterületen Moszkva és Budapest is fel van tüntetve. Azonkívül ugyanezen az oldalon a 3. szám alatt Budapest, a 4. szám alatt Moszkva klímadiagramja látható. Ezekről leolvasható, hogy Moszkva évi hőingadozása csaknem 10 °C-kal nagyobb, mint Budapesté.

Erre a kérdésre a helyes feleletet 20 hallgató közül csak 10 választotta. Öten Bengazit választották, valószínűleg azért, mert nem tudták a város helyét a térképen, vagy talán nem is hallották még ezt a nevet. Hárman választották San Franciscot. Ez nemigen érthető, mert a tankönyvben a 464. oldalon hangsúlyozottan szerepel San Francisco feltűnően kicsi évi hőingadozása, a nyugati partok előtt haladó hideg áramok hatása miatt. San Francisco hőmérsékletadatai még a 463. oldalon levő táblázatban is olvashatók. Egy hallgató választása Budapestre esett, egy pedig nem válaszolt a kérdésre.

A három mérés 60 feleletválogató módszerrel megoldandó feladataiból 10-et mindenki megoldott. 16 feladatra a hallgatók fele vagy annál kevesebben adtak helyes választ.

Az *1. táblázatról* a három méréskor részt vett hallgatók létszámát, a *feleletválogatással* elérhető maximális pontszámot és a valóban elért teljesítményt olvashatjuk le. Kitűnik ebből, hogy a feleletválogató módszerrel megoldott feladatok elért teljesítménye 72,92 százalék. A mérések eredményeit az 1. ábrán szemlélhetjük.

1. ábra

1. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	400	291	72,75
2. mérés	21	420	267	63,57
3. mérés	24	480	390	81,25
Összesen		1300	948	72,92

A feladatok nagyobb részét *hagyományos kérdésekből* állítottuk össze. Az első feladatlapon 20, a másodikon 19, a harmadikon 20 hagyományos kérdésre való helyes válasz esetében érhették el a 80—80 pontot.

A legegyszerűbb kérdések azok, amelyekkel a földrajzi neveket, szakkifejezéseket, számokat lehet ellenőrizni. Például a harmadik méréskor az egyik kérdés ilyen formában került a hallgatók elé:

Milyen áramlásokat ismer a Csendes-óceánban?

a) .....
b) .....
c) .....
d) .....
e) .....
f) .....

A várható válasz a következő: Kuro-shio, Kamcsatka, Kurili, Kaliforniai, Kelet-ausztráliai, Humboldt; 6 teljesítményt (földrajzi név felso-

rolását) várunk vissza, értéke 6 pont. A feladatot 69,44 százalékban oldották meg. 4 hallgató mind a 6 nevet pontosan tudta. Földrajzi nevek esetében követelmény a név pontos írása is (pl. Humboldt).

Ebben a feladattípusban néhány olyan kérdés is szerepelt, amelynek helyes megválaszolásához a felsorolás sorrendje is kívánalom volt. Ilyen kérdés pl. a következő:

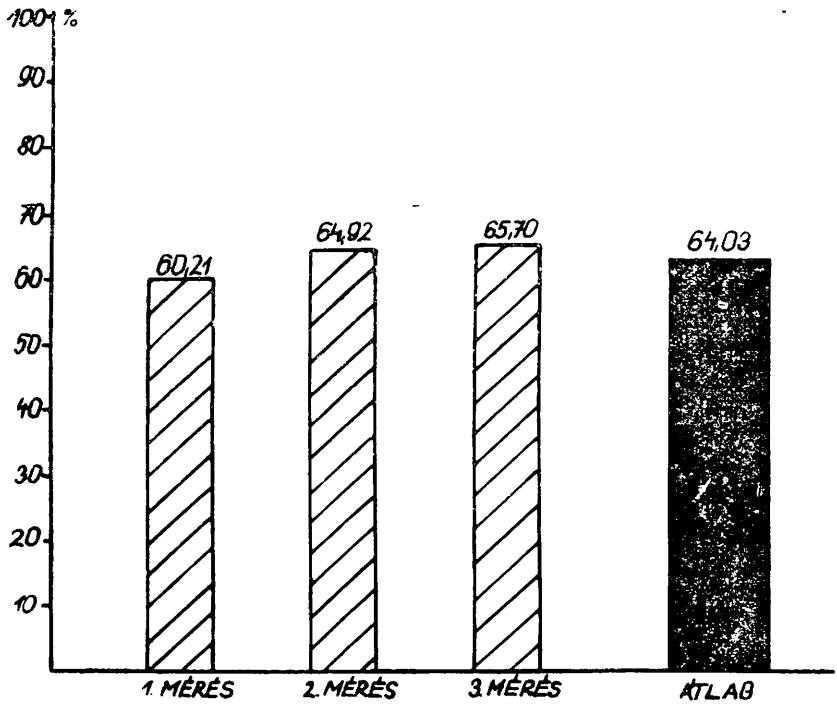
Sorolja fel az alsó és középső légkör rétegeit! Vigyázzon a sorrendre is!

a) .....
b) .....
c) .....
d) .....
e) .....

A várható válasz: troposzféra, sztratoszféra, második sztratoszféra, második troposzféra, harmadik sztratoszféra. Az 5 teljesítmény értéke 5 pont.

Bár ez könnyű kérdésnek tűnik, a 20 hallgató közül a troposzféra megnevezését 19-en, a sztratoszféráét 19-en, a második sztratoszférát 10-en, a második troposzférát 10-en, és a harmadik sztratoszférát 9-en tudták csak helyesen. Összesítve a helyes válasz 67 százalék.

E feladattípus megoldásának számszerű eredményeit a *2. táblázat*ról olvashatjuk le, és a 2. ábrán szemléltetjük.

2. ábra

2. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	940	566	60,21
2. mérés	21	1092	709	64,92
3. mérés	24	1560	1025	65,70
Összesen		3592	2300	64,03

Az általános földrajzi definíciók és képletek tudását megkövetelő feladatok száma aránylag kevés. Ilyen kérdés volt pl. a következő:

Mi az a) idő, b) az időjárás, c) az éghajlat?

a) .....
b) .....
c) .....

A várható helyes válaszok a tankönyvben szó szerint megtalálhatók (344. oldalon: a) a légkör pillanatnyi fizikai állapota, b) a légkör fizikai állapotának a változása, c) egy földrajzi hely időjárási rendszere). A 3 teljesítmény értéke 3 pont. A hallgatók ezt a feladatot 53,33 százalékra oldották meg.

A képletek ismeretét ellenőrző feladat nem elégszik meg pusztán a képlet tudásával, hanem a képletben szereplő betűk vagy számok jelentését is megkívánja. Például:

A folyók energiáját milyen képlet fejezi ki, és a betűk a képletben mit jelentenek?

a) Képlet: .....
b) Betűk: .....
c) .....
d) .....

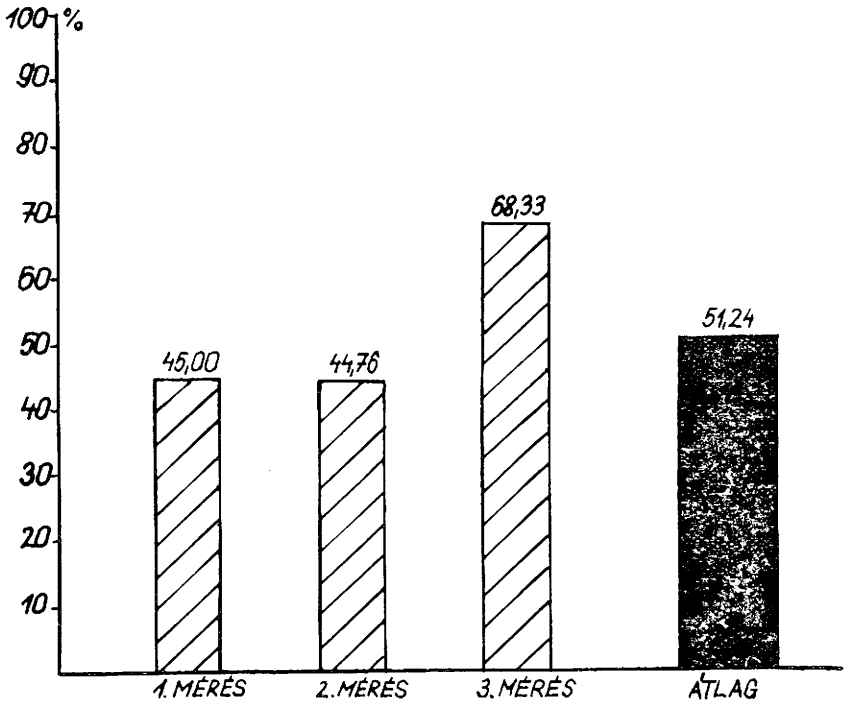
A válasz a tankönyv 585. oldalán levő szövegben megtalálható. Az elvárható válasz tehát a következő: $E = t \cdot \frac{v^2}{2}$, E = a vízfolyás energiája, t = a víztömeg; v = a sebesség. A 4 teljesítmény értéke 4 pont. Ezt a feladatot 73,96 százalékban oldották meg.

A definíciók és képletek tudását megkívánó feladatok megoldásának számszerű eredményeit a *3. táblázaton* mutatjuk be, és a 3. ábrán szemléltetjük.

3. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	220	99	45,00
2. mérés	21	105	47	44,76
3. mérés	24	120	82	68,33
Összesen		445	228	51,24

Az összefüggések felismerését megkívánó feladatok követelték a legtöbbet a hallgatóktól. Ebben az esetben a tankönyv szövegének puszta

3. ábra

reprodukálásán kívül szükség volt gondolkodási tevékenységre is ahhoz, hogy a helyes választ megadhassák. Ilyen típusú kérdés pl. a következő:

Mennyi a légnyomás értéke Egerben, ha a Kékestetőn 670 Hgmm?
.....

A kérdés helyes megoldásához tudni kell, hogy Eger tengerszint feletti magassága 185 m, Kékestetőé 1015 m. Tudni kell, hogy a légtérben felfelé haladva a légnyomás 11 méterenként egy Hgmm-t csökken. Ha még az ehhez tartozó számtani műveleteket jól elvégzi, akkor kapja meg a kívánt eredményt (745 Hgmm). Ez a feladat 4 teljesítményt követel, értéke 4 pont. A meglehetősen összetett, sokféle teljesítményt kívánó feladatot mindössze 25 százalékra oldották meg a hallgatók.

Az összefüggések felismerését rajzban is megkívánhatjuk. Ilyen volt a következő feladat:

Rajzolja le Gibraltár éghajlati diagramját!

Ha rajzot kívánunk, az mindig bonyolult, sokténye zős teljesítményt jelent. Ennek megfelelően az értékelése sem könnyű. Az előre megtervezett válaszban le kell rögzíteni, hogy milyen lényeges elemeket várunk. Ebben a feladatban az értékelendő tényezők a következők voltak:

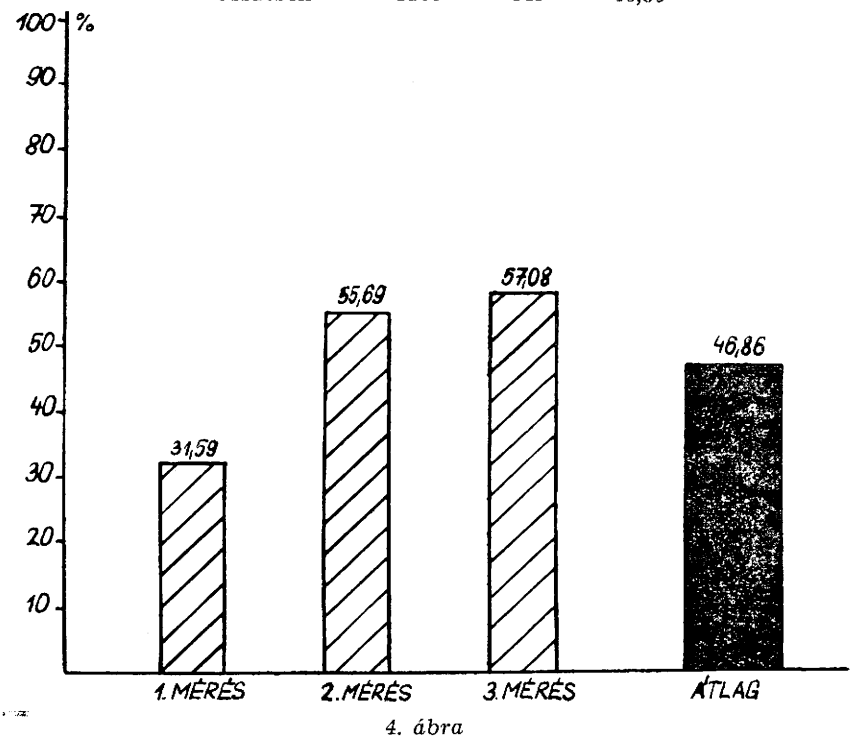
az egyszerű vonalakkal megrajzolt diagram hőmérséklet-, illetve csapadékbeosztása (kb. 30 °C-ig, ill. 300 mm-ig) — — — 2 tényező
az egycsúcsú hőmérsékleti görbe megrajzolása (12 és 24°C között) — 2 tényező
a téli nagy csapadék feltüntetése (kb. 6—7 hónapban) — — — 1 tényező
a nyári kis csapadék jelölése (kb. 6—5 hónapban) — — — — — 1 tényező
Összteljesítmény 6 tényező, értéke 6 pont.

A feladat megoldását segíti a tankönyv 462. oldalán levő 2. ábra ismerete. E feladatot a hallgatók 47,63 százalékra oldották meg.

Az összefüggéseket feltáró feladattípus számszerű eredményeit a *4. táblázat* foglalja össze és a 4. ábra szemlélteti.

4. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	440	139	31,59
2. mérés	21	483	269	55,69
3. mérés	24	240	137	57,08
Összesen		1163	545	46,86

4. ábra

A hagyományos kérdések háromféle típusa közül aránylag könnyűek és elsősorban reproduktív jellegűek azok, amelyek a földrajzi nevek, szakkifejezések és adatok tudását kívánják meg. A földrajz tantárgy azonban ezek ismeretét nem nélkülözheti. Meggondolandó azonban, hogy a jövő-

ben a feladatlapok összeállításakor ezek számát csökkenteni, míg az összefüggésekre utaló kérdések számát növelni kell.

A hagyományos kérdésekből álló feladatok összesített eredményeiről az 5. *táblázat* tájékoztat.

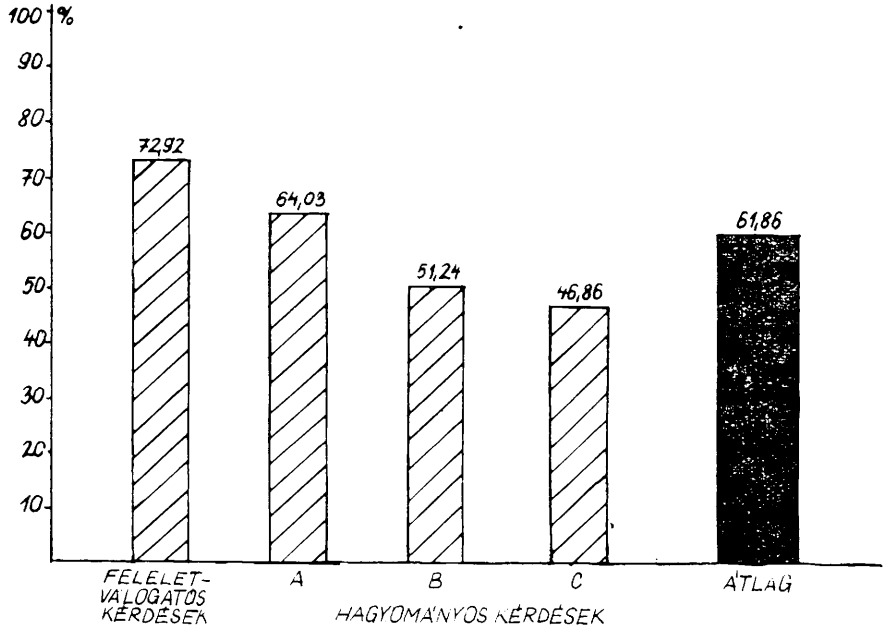
5. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	1600	804	50,25
2. mérés	21	1680	1025	61,01
3. mérés	24	1920	1244	64,79
Összesen		5200	3073	59,09

A három mérés valamennyi feladattípusának összesített eredményeit a 6. *táblázatról* olvashatjuk le.

6. táblázat

	Létszám	Maximális pontszám	Elért teljesítmény száma	%-ban
1. mérés	20	2000	1095	54,75
2. mérés	21	2100	1292	61,52
3. mérés	24	2400	1634	68,08
Összesen		6500	4021	61,86

5. ábra

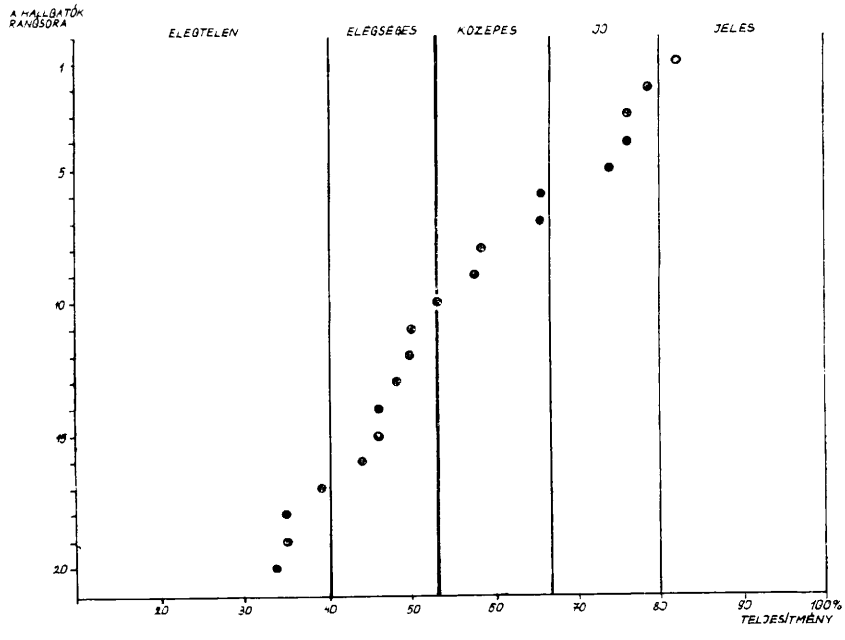
Az 5. ábra jól szemlélteti az egyes típusok megoldásának százalékos arányát. Legjobb eredménnyel a feleletválogatós módszerrel megoldott kérdések zárultak, s legkevésbé jó az eredmény az összefüggést felismertető feladatok esetében.

A feladatlapok értékelése és az osztályozás

A feladatlapokat az előre elkészített elvárható válaszok alapján kell értékelnünk. Minden válasznak előre megállapítjuk a pontszámát is. A hallgatók munkáját ehhez az értékmérőhöz viszonyítjuk, s ennek segítségével +, — jellel jelöljük feladatonként a jó, illetve rossz megoldásokat. Összeadva az elért jó pontokat, minden hallgató lapjára ráírjuk — pontszámban kifejezve — a teljesítményt. A hallgatókat az elért pontszámok alapján rangsorba állíthatjuk. A feladatlap megoldása utáni órán közöljük velük a sorrendet az elért pontszámmal együtt. Ekkor azt is közöljük, hogy az évfolyam hány százalékos eredményt ért el, valamint azt, hogy melyik szakcsoportnak milyen az eredménye. Ez az egyes szakcsoportok között egészséges versenyt fejleszt ki.

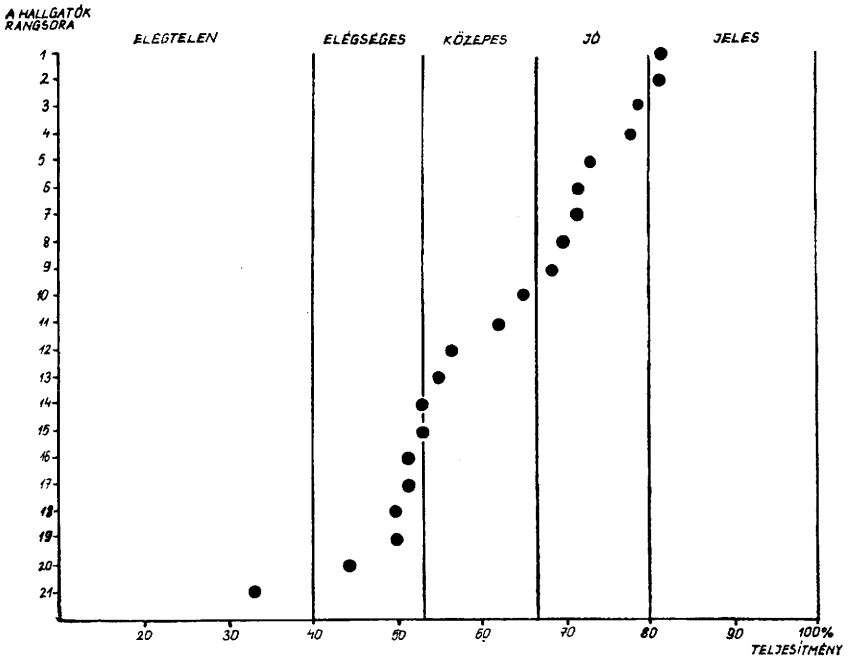
Amikor a hallgatók pontszámokban kifejezett teljesítményét osztályzatra váltjuk át, akkor a feleletválogató módszerrel megoldható feladatokból kell kiindulnunk. Ha öt felelet közül választhatnak, akkor 20 százalék a vaktalálat maximális valószínűsége. Ebben az esetben a nemzetközi gyakorlat szerint 40 százalékig elégtelennek minősül a teljesítmény. A további 60 százalékot a mi osztályozási rendszerünk szerint 4 részre osztjuk: 53 százalékig elégséges, 67 százalékig közepes, 80 százalékig jó, e felett jeles a teljesítmény. Ez az átváltási norma a többi feladattípussal kapcsolatban is reálisnak mondható.

A hallgatók teljesítményük szerinti megoszlását — az első méréskor — a 6. ábrán láthatjuk. A koordináta-rendszer vízszintes tengelyén a tel-

6. ábra

jesítményeket százalékban tüntettük fel. Az egyes osztályzási mezőket — a fenti megosztás szerint — elhatároltuk. A függőleges tengelyre a felmérést végző hallgatók rangsorát vittük fel. Minden hallgató teljesítményét egy pont jelzi a koordináta-rendszerben, az elért pontszáma helyén. Az első méréskor mindössze egy hallgató érte el a jeles értékhatárt, és négyen maradtak az elégtelen határán alul.

7. ábra

A második méréskor 21 hallgató dolgozott. Teljesítményük szóródását a 7. ábra mutatja. Ekkor ketten értek el jelest, és csak egy volt elégtelen.

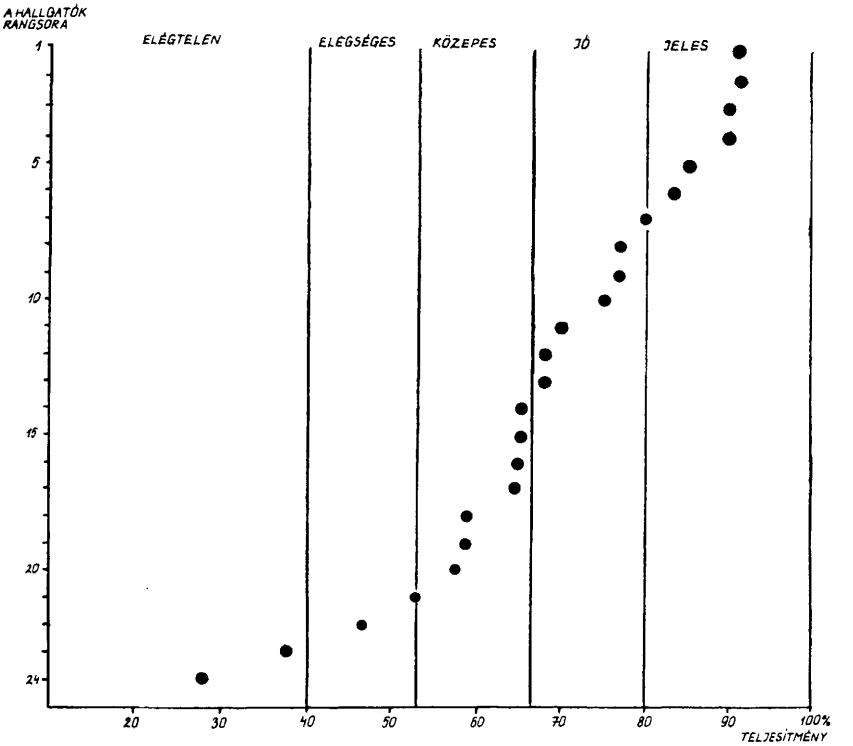
A víz földrajzából elért teljesítmények szóródását a 8. ábra szemlélteti. Ekkor 6-an érték el a jeles szintet, s 2 lett elégtelen. A jó eredmény több tényezővel magyarázható.

— A hallgatók már jól ismerték a feladatlapok feldolgozásának technikáját.

— Többségük már két dolgozatot több-kevesebb sikerrel megírt, ezért minden erejüket megfeszítve dolgoztak, hogy sok pontot szerezzenek. Tudták, hogy ezzel esetleg összesített eredményük is emelkedik, s azzal egy jeggyel jobbat kaphatnak.

— A hidrológia viszonylag könnyebb anyagrész, mint a légkör földrajza.

A három feladatlap alapján az előzőleg ismertetett norma szerint váltjuk át a teljesítményeket osztályzatra:

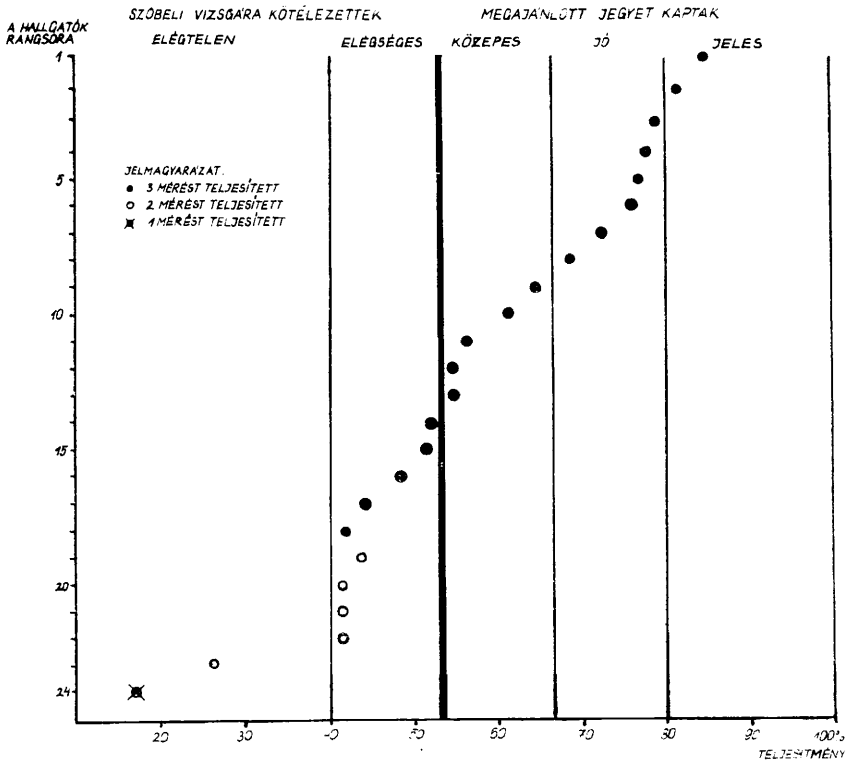
8. ábra

1—120 pontig: elégtelen
121—160 pontig: elégséges,
161—200 pontig: közepes,
201—240 pontig: jó,
241—300 pontig: jeles.

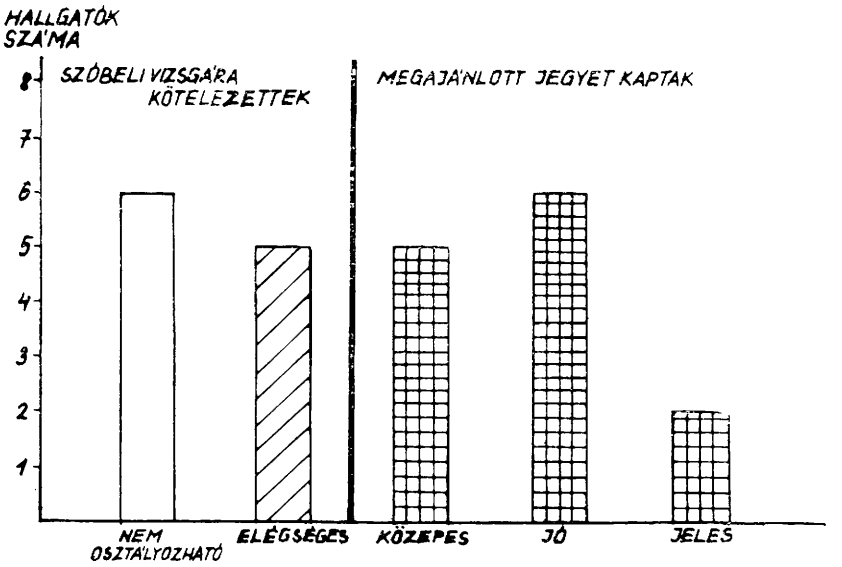
A három feladatlap hallgatónként összesített eredményét az elért pontszámok szerint a 9. ábra tünteti fel. Erről leolvasható, hogy a 24 hallgató közül csak 18-an dolgozták ki mind a három feladatlapot, tehát csak 18-an kaphattak megajánlott jegyet. Közülük 5 csak elégségest ért el, tehát szóban kellett kollokválniok. Ugyancsak szóban kellett vizsgázni annak a 6 hallgatónak, akik csak 2 vagy 1 dolgozatot írtak. Az ő helyüket is feltüntettük a 9. ábrán (más jelzéssel). A 10. ábra az osztályzatok szerinti megoszlást szemlélteti.

A 11. ábra a három mérés eredményét, illetve az összesített eredményt mutatja grafikusan. A fejlődés mérésről mérésre megállapítható.

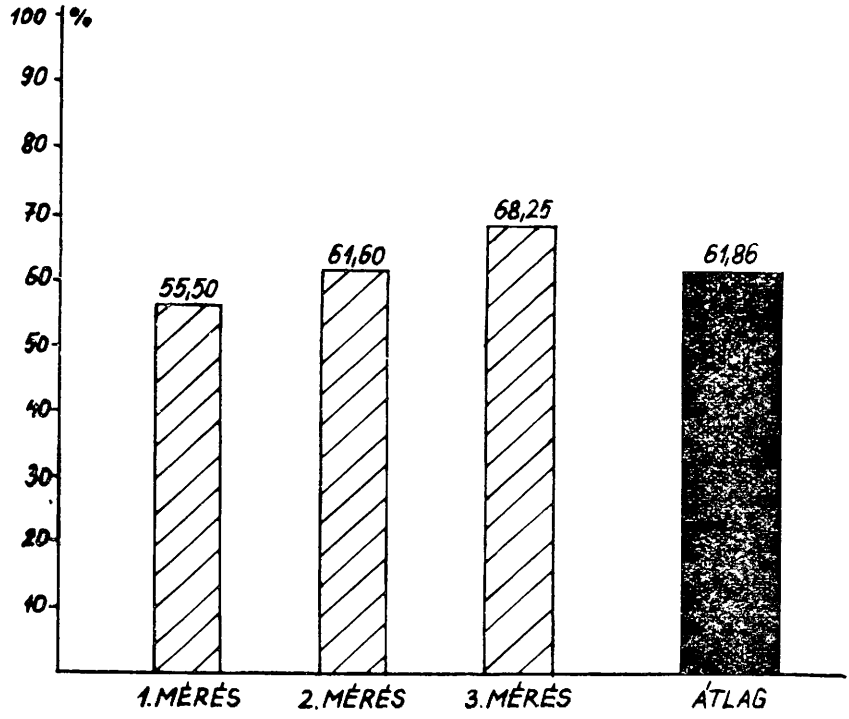
Az egyes hallgatók mérésenként elért pontszámát, a pontokban kifejezett összteljesítményt, s az ezek alapján megkapható megajánlott jegyet

9. ábra

10. ábra

11. ábra

a 7. *táblázatban* mutatjuk be. Összehasonlításul feltüntettük a hallgatók II. félévi tanulmányi átlagát.

7. táblázat

A hallgató nevének kezdőbetűi	1. méréskor elért pontszámai	2. méréskor elért pontszámai	3. méréskor elért pontszámai	Összpontszám	Megajánlott jegy	Tanulmányi átlag
Cs. K.	82	79	91	252	jeles	4,78
Gy. M.	79	72	91	242	jeles	4,64
K. E.	74	71	90	235	jó	3,69
B. K.	76	68	90	234	jó	3,85
P. G.	66	81	84	231	jó	4,16
H. G.	76	78	76	230	jó	4,53
B. M.	59	81	77	217	jó	4,21
N. K.	66	71	70	207	jó	4,21
B. K.	50	62	83	195	közepes	4,15
Zs. L.	53	51	80	184	közepes	4,07
S. A.	46	56	66	168	közepes	2,76
B. P.	35	70	58	163	közepes	3,84
L. M.	43	53	66	162	közepes	3,00

A *8. táblázat* azoknak a hallgatóknak a teljesítményét mutatja be, akik csak elégségest értek el, vagy nem dolgozták ki mind a 3 feladatlapot. A teljesítmény számszerű adatain kívül az első szóbeli kollokviumok eredményét, illetve a II. félévi tanulmányi átlagokat is feltüntettük a táblázatban.

8. táblázat

A hallgató nevének kezdőbetűi	1.	2.	3. méréskor elért pontszámai	Összpontszám	Megajánlott jegy	Tanulmányi átlag
L. E.	45	53	59	157	elégséges	4,00
T. M.	35	50	68	153	elégtelen	3,30
H. Zs.	39	44	59	142	elégtelen	3,53
L. K.	33	50	46	129	elégtelen	3,00
Sz. L.	50	33	38	121	elégséges	3,33
K. A.	—	65	65	130	elégtelen	1,00
D. I.	58	—	64	122	elégséges	3,53
D. Zs.	45	—	77	122	elégtelen	3,53
S. Gy.	—	54	68	122	jó	1,00
L. P.	—	51	29	80	elégtelen	1,00
N. Gy.	—	—	53	53	elégtelen	4,30

Ha a 7. és 8. táblázaton közölt teljesítményeket a tanulmányi átlagokkal összevetjük, láthatjuk, hogy a 6 nem osztályozható hallgató közül hármat évismétlésre utasítottak.

A *9. táblázat* a földrajz szakos hallgatók teljesítményét szakcsoportok szerinti megoszlásban mutatja be.

9. táblázat

	Létszám	1. mérés %-ban	2. mérés %-ban	3. mérés %-ban	Összesen %-ban
Földrajz—biológia	7	68,70	71,86	81,85	74,11
Földrajz—testnev.	6	51,00	57,50	60,83	56,44
Földrajz—rajz	11	46,90	56,00	61,73	54,87

A táblázatból megállapítható, hogy a földrajz—biológia szakosok kollektívája igen jó eredményt ért el.

Összegezés

Az egyetlen csoporttal, egy féléven keresztül végzett írásbeli vizsgáztatás természetesen nem szolgáltat elegendő adatot semmiféle általánosításra. De a munka közben szerzett tapasztalatok meggyőztek arról, hogy az írásbeli feladatlapokkal elérhető teljesítmények sokkal objektívebben mérhetők, és sokkal hatékonyabbak, mint a szóbeli kollokvium. Azzal, hogy rászoktatja a hallgatókat a folyamatos tanulásra, valószínűvé teszi, hogy a tudásuk elmélyültebb, maradandóbb lesz. Erről azonban majd csak

a III. és IV. évben, a regionális földrajz tanításakor győződhetünk meg. Ennek érdekében tovább kívánom folytatni ugyanezekkel a hallgatókkal ezt a vizsgáztatási módszert. A magam számára is rendkívül hasznos volt az adatok feldolgozása, és az eddig szerzett tapasztalatok felhasználásával kívánom a továbbiakban a feladatlapokat összeállítani.

IRODALOMJEGYZÉK

Kontra György: A biológiai ismeretek objektív értékelése. A VI. biológiai vándorgyűlés előadásainak ismertetése. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 85—86. l.

Tigyi András: Az írásbeli vizsgáztatás tapasztalatai. Felsőoktatási Szemle, 1964. 10. sz. 609—616. l.

Straub F. Brunó—Gaál Ödön: Az új vizsgáztatási módszer tapasztalatai. Felsőoktatási Szemle, 1964. 11. sz. 669—675. l.

Nagy Mária: Az újabb biológiai felvételi írásbeli vizsgatesztről. Felsőoktatási Szemle, 1965. 6. sz. 398—399. l.

Nagy Mária: Az Állatorvostudományi Egyetem Anatómiai és Szövettani Tanszékén tartott írásbeli kollokviumok tapasztalatairól. Felsőoktatási Szemle, 1965. 7—8. sz. 464—467. l.

Teljesítményértékelés a biológia tanításában (szerk.: Futó Józsefné). Országos Pedagógiai Intézet, Bp., 1969.

Dr. Fazekas György: Eredményvizsgálat biológiából a gimnázium III. osztályában. A Biológia Tanítása, 1968. 5. sz. 130—149. l.

Dr. Fazekas György: Eredményvizsgálat biológiából a gimnáziumok IV. osztályában. A Biológia Tanítása, 1969. 5. sz. 129—149. l.

Dr. Kontra György: A tudományok fejlődése és a permanens reform. Pedagógiai Szemle, 1969. 11. sz. 961—979. l.

ERFAHRUNGEN DER SCHRIFTLICHEN PRÜFUNG VON GEOGRAPHIE

DR. JÓZSEF FUTÓ

Der Autor gibt Rechenschaft über jene Erfahrungen, die er beim Unterricht der allgemeinen Naturgeographie an der Pädagogischen Hochschule im zweiten Halbjahr des Lehrjahres 1968—69 gesammalt hat.

Er liess von den Studenten während des Halbjahres — zur im voraus nicht bestimmten Zeit — bei drei Gelegenheit verschiedene Aufgaben schriftlich lösen. Sie konnten durch die Methode des Antwortauswählens den ersten Teil der Fragen beantworten, den zweiten Teil der Aufgaben mussten sie auf traditionelle Weise lösen. Die Auswärtung der Aufgabeblätter war objektiv, eine Information galt einen Punkt. Jedes Aufgabeblatt wünschte von den Studenten insgesamt 100 Leistungen, also es galt 100 Punkte. Die Maximalleistung der drei Aufgaben konnte 300 Punkte sein.

Die international sich ausgebildeten Normen in Betracht gezogen konnte man die Leistungen der Aufgabeblätter auf Note umsetzen. Auf dessen Grund konnten die Studenten nach der Ausarbeitung der Aufgabeblätter die bewilligte Note bekommen. Wer die mässige oder die gute Note nicht empfing, konnte man sich zur mündlichen Prüfung melden. Wer nur eine Genügende oder auch sie nicht erreichte, musste man während der Prüfungsperiode mündliche Prüfung ablegen.

Die Abhandlung behandelt die Abwicklung der schriftlichen Prüfung und dem mündlichen Examen gegenüber auch ihre Vorteile.

A NYÁRI GAZDASÁGFÖLDRAJZI GYAKORLATOKRÓL

STRBÁK ISTVÁN

(Közlésre érkezett: 1969. december 30.)*

1. A nyári gazdaságföldrajzi gyakorlatok célkitűzése, szaktárgyi és nevelési jelentősége.

A tanárképző főiskolák tantervének programja a negyedik félévi földrajzi terepgyakorlatok célját a következőképpen határozza meg: „a tanév végén kéthetes terepgyakorlat. Feladata az általános földrajzi megfigyelések továbbfejlesztése, kiegészítése bioglográfiai és morfológiai terepmunkával. A terepgyakorlat kiterjed gazdaságföldrajzi megfigyelésekre és adatgyűjtésre. A térképészeti gyakorlatokon tanultak alkalmazása a terepen. Célul tűzhetjük ki egy kistáj komplex természeti és gazdasági, földrajzi feldolgozását az egész évfolyam együttes terep- és gyűjtő munkája segítségével."

Ennek a célkitűzésnek a megvalósítása egyrészt a hallgatók földrajzi szakismereti, módszertani fejlesztését és több irányú nevelési lehetőségeit biztosítja, másrészt pedig az ismeretek szilárdsága mellett a megértés fokát, az alkalmazási képességet, a jártasságokat ellenőrzi. A természeti és gazdaságföldrajzi ismeretek köréből olyan konkrét tapasztalatok szerzésére nyílik lehetőség, amilyeneket a főiskolai évközi elméleti órákon és a tantermi gyakorlatokon nem tudunk nyújtani. A megtanult elméleti és gyakorlati ismeretek a nyári földrajzi gyakorlatokon tudatosabbá, élményszerűvé válnak, így kapcsolódnak szorosabban a gyakorlathoz, az élethez. A komplex földrajzi szemlélet biztosítja, hogy átfogóan vizsgáljuk a társadalom földrajzi környezetét, gazdasági tevékenységét, ennek térbeli megoszlását, valamint a megoszlást meghatározó természeti földrajzi és társadalmi-gazdasági tényezőket. A termelés földrajzi elhelyezkedését befolyásoló természeti, földrajzi és társadalmi-gazdasági tényezők megértése a korszerű földrajzoktatás lényeges feladata. A korszerű földrajztudomány már nem tudomány csupán, hanem konstruktív tudomány, melynek fontos szerepe van az alkotó és termelő munka minden területén. A termelőerők térbeli elhelyezkedésének fejlesztése, a termőföldek ésszerű felhasználása, a termelés területi specializációja, a népesség elhe-

* Közlésre javasolta: dr. Udvarhelyi Károly tanszékvezető
Lektorálta: dr. Asztalos István tudományos főmunkatárs, MTA Földrajztudományi Kutató Intézete

lyezkedése és belső vándorlása, a települések korszerű fejlesztése, öntözési és energetikai rendszerek létrehozása, a szállítási hálózat fejlesztése, a földrajzi munkamegosztás és sok más probléma lett a földrajzi kutatás területe.

Így a nyári gyakorlatokon egyik legdöntőbb feladat, hogy valóságos környezetben megtanítsuk a hallgatókat a természet és a társadalom közötti földrajzi kapcsolatok megértésére, a gazdasági tevékenységben pedig azok figyelembevételére. Vagyis a termelőerők térbeli elhelyezkedésének vizsgálata mindig a természeti, földrajzi és társadalmi-gazdasági tényezőkkel való összefüggések keresése alapján történik. Emellett az automatizálás, kemizálás lényegét, az energiatermelés új útjaival ismerkednek meg a hallgatók, egyben a politechnikai szemlélet formálására is lehetőség nyílik.

A jól szervezett gyakorlatokon a tudományos kutatás alapvető módszereivel is megismerkednek a hallgatók. Elsősorban a szakdolgozatok anyagának gyűjtéséhez, rendezéséhez és megírásához szükséges hasznosítható járatosságra tesznek szert. De ez a munka jól összekapcsolható a bemutatási és szemléltető anyag gyűjtésével is, ami a gyűjtés módszertanán túl, az iskolai szemléltető anyaggyűjteményt egészítheti ki vagy gazdagíthatja azt.

Az ismeretek gyarapítása és megszilárdítása mellett a gyakorlatok jelentősége a tudományos világnézet kialakításában. A tudományos világnézet kialakítása és megszilárdítása bonyolult, ugyanakkor sokrétű folyamat is, melynek egyaránt hatni kell az értelemre, érzelemre és az akaratra. A világnézeti nevelés nem jelenti azt, hogy a hallgatók a korszerű ismeretek bizonyos mennyiségét elsajátították és begyakorolták. A tudás még nem világnézet, csupán a tudományos nézetek kialakításának alapja. Úgy alakíthatjuk ki hallgatóink tudományos világnézetét, ha megtanítjuk a szerzett ismeretek általánosítására, világnézeti jelentőségük megértésére. Ebből a szempontból a marxista földrajzi szemlélet tudatos kialakításának van nagy jelentősége, mivel a korszerű földrajzi műveltség a tankönyvi földrajzi ismeretek mellett éppen a közvetlen valóság megismerésének és elemzésének készségét jelenti többek között. Nélküle a megszerzett ismeretek formálissá válnak hallgatóinknál, ha azokat alkalmazni és felhasználni nem tudják. A földrajztudományt fejlődése közelebb hozta a gyakorlati élethez, így a korszerű földrajzi műveltség tartalma szorosabb kapcsolatba került a termeléssel, szemléletmódja pedig megfelel a szocialista társadalom igényeinek.

A nyári gyakorlatok lehetőséget biztosítanak a dialektikus természetszemlélet kialakításához és elmélyítéséhez, mivel az élővilág, a társadalom és a természeti földrajzi környezet összefüggéseit tárja fel közvetlenül, így az oktatás elméleti és gyakorlati vonatkozásait kapcsolja össze. Az önálló dialektikus gondolkodásra nevelés akkor lesz eredményes, ha fokozatosan magasabb szintre emeljük. Ezért a gyakorlatokon el kell jutni a hallgatóknak a jelenségek és folyamatok kialakulását magyarázó, a természetben és társadalomban betöltött szerepét feltáró genetikus és funkcionális értelmezésig. Az összefüggések rendkívül bonyolult rendszeréből egyre több tényező felismerésére irányítjuk a hallgatók

figyelmét. Ezzel végül is a bonyolult összefüggések önálló elemzésére is képessé tesszük őket. Megtanulják a lényeges, a jellemző kiemelését, a kevésbé lényeges, kevésbé jellemző mellőzését.

A nyári földrajzi gyakorlatok tág teret biztosítanak az új gazdasági mechanizmus elvi és gyakorlati céljainak megismerésében, a helyes közgazdasági szemlélet kialakításában, mely a marxista földrajzi szemlélet szerves részét képezi. A hallgatóinknak olyan ismeretek megszerzését kell biztosítani, melyeknek döntő szerepe van a társadalmi életben, a társadalmunk fejlődése szempontjából aktuálisak, a jövő felé mutatnak és ugyanakkor tudományosan kiforrott eredményeket foglalnak magukba. A hallgatók saját megfigyeléseik és értékelésük alapján értik meg, hogy a reform célja a szocializmus gyorsabb építése előtt álló akadályok lebontása és hatékonyabb gazdaságfejlesztési eszközök kidolgozása. Ennek egyik alapkövetelménye a gazdaságosság fokozottabb érvényesülése.

A konkrét ipari üzemben és termelőszövetkezetben történt megfigyelések, adatgyűjtések, majd ezeknek feldolgozása lehetőséget nyújt a felszabadulás utáni fejlődésünk helyes megítélésében. Ez a munka hozzájárul ahhoz, hogy hallgatóink megértsék ezt a kort, lássák ennek lényegét, a nagy társadalmi átalakulást és fordulatot a szocializmus felé, a szocializmus alapjainak megszületését a maga tévedéseivel és hibáival együtt. Mindezeken túl a szocializmust építő embert munka közben megismerni, alkotásait közelebbről látni, a fizikai munka megbecsülésére nevel, a hivatástudat, a felelősségérzet elmélyülését segíti elő és hosszan tartó gazdag érzelmek forrásává válik. Mindez szorosan összefügg a szocialista hazafiság erősítésével és elmélyítésével az élő, valóságos szemléltetésen keresztül.

Ezért úgy kell megszervezni ezeket a gyakorlatokat, hogy valóban biztosítsák a mindennapi gyakorlati élet nyújtotta tapasztalatok összegyűjtését, elemzését és feldolgozását, a tényeken nyugvó általánosításokat, a gyakorlatban igazolt valóságot tükröző ismeretek nyújtását. Így egészíthetik ki hallgatóink a korábban elsajátított ismereteiket, elmélyítik, átértékelik és megszilárdítják azokat, fejlesztik gyakorlati járatosságukat, készségüket. Ezzel segítjük elő annak a követelménynek a megvalósítását, hogy a jó általános iskolai tanár a magas fokú pedagógiai járatosság mellett egyre inkább magasabb színvonalú szaktárgyi tudású legyen. Vagyis az ifjú pedagógus elegendő biztos, korszerű ismeretekkel, az ismeretek önálló alkalmazásának, az önálló alkotásnak, az ismeretek meghatározott irányban történő önálló fejlesztésének készségével rendelkezzék.

A nyári földrajzi gyakorlatok egyik legfőbb pedagógiai jelentősége a több irányú nevelő jellegében van meg. A hallgatók tudatának, nézeteinek, erkölcseinek és szokásainak kialakítása bonyolult feladat, amihez hosszú időre van szükség. Ehhez a feladathoz biztosít lehetőséget a nyári gyakorlati idő. A gyakorlatvezető tanárok hosszabb ideig élnek és dolgoznak együtt a hallgatókkal. Ez a hosszabb együttlét igen komoly lehetőséget nyújt ahhoz, hogy közelebbről ismerjük meg a ránk bízott hallgatókat, tájékozódhassunk az évfolyam erejéről és képességeiről.

A tanárok és a hallgatók közötti kapcsolat olyan mértékben erősödhet a közvetlenség és a bizalom jegyében, amit az évközi főiskolai ok-

tató-nevelő munka során csak igen nagy erőfeszítéssel és időráfordítással érhetünk el. Ennek a kapcsolatnak az alapja mindenkor döntően a közös munka. Ez akkor alakulhat ki, ha a vezető tanár önzetlenül átadja tapasztalatait, megtanítja a hallgatókat az alapvető munkafogásokra, a munka irányítása közben pedig nagy körültekintéssel, tapintatossággal korrigálja a hibákat. Természetesen ez nem zárja ki, sőt feltételezi, az együttlét által nyújtott más, gazdag nevelési lehetőségek területeinek a kiaknázását. A közös alkotó munka közben kialakult elvi alapon nyugvó kölcsönös kapcsolat utat nyit az évfolyam egésze, de az egyes hallgatók felé is, amelyen keresztül intenzív és tartós nevelési hatás érhető el a pedagógussá formálás sokoldalú, színes útjain. Sokszor nem is a hivatalos idő vagy gyakorlat keretén belül, hanem négyszemközt, vagy kisebb csoportokkal történő beszélgetés során lehet a helyes politikai, világnézeti, erkölcsi magatartás kialakításához segítséget nyújtani. Mindenesetre olyan légkör kialakítása szükséges, melyben a hallgatók problémáikat, mindennapi gondjaikat őszintén és nyiltan elmondják. De a táborélet megszervezése önmagában is közelebb hozza a tanárjelölteket. Az ezzel járó együttélés a közösségi felelősségvállalásnak új megnyilatkozásait teszi lehetővé. A táborélet romantikája „két hét élménye" is lényeges, amit mással pótolni nem lehet.

Így válhatnak a gyakorlatok a közösségi embertípus jellemvonásai kialakításának eszközévé: az alkotó- és kezdeményezőkészség, a felelősségérzés, az önállóság, a pontosság, az egymásrautaltság és segítés stb. érzés kifejlesztése terén. Mindezeknek lényeges szerepe van a pedagógus hivatástudat erősítésében, a szocialista erkölcsi magatartás kialakításában, a személyiség sokoldalú fejlesztésében, vagyis a tanárjelöltek közvetlen előkészítésében az általános ikolai oktató és nevelői munkára.

A reform bevezetésétől eltelt rövid időszakban a nyári gyakorlatok vezetésének és lebonyolításának területén komoly eredményeket értünk el, de objektív és szubjektív okok miatt még nem alakulhatott ki alapelveiben is egységes módszer. Sok értékes kezdeményezés és kitűnő megoldás nem mondható általánosnak. Nem tükröződik megfelelő mértékben a gazdaságföldrajzi szemlélet. A határozott, egyöntetű állásfoglalás az alapvető elvi és gyakorlati kérdésekben szilárd alapot biztosít a reform megvalósításával a további feladatok megoldásának számára is.

Mivel a nyári földrajzi gyakorlatok egységes követelményei és módszerei nincsenek kellőképpen kidolgozva, a megfelelő módszertani irodalom sem áll rendelkezésre, ismeretlen, új utakon kell haladni. Bár az meghatározott, hogy az oktatás legfőbb módszerének, a hallgatók gyakorlati munkájának a természeti-gazdasági környezetben folyó kutatásnak kell lenni. Sok problémával, nehézséggel kell megküzdeni, hogy a rendelkezésre álló időt úgy lehessen beosztani és az összegyűjtött anyagot feldolgozni, amellyel legtöbbet nyújthatunk a hallgatóknak. Ezért szükséges egységes célravezető módszereket kidolgozni és alkalmazni az órán kívüli oktatás ezen gazdag, sok lehetőséget biztosító új területén.

2. A sikeres munka alapja, mindenkor a jó előkészítés.

A nyári földrajzi gyakorlatok a főiskolai tanárképzés szerves és nélkülözhetetlen részét képezik. Így természetesen céljuk azonos az egész képzési folyamattal. A legfőbb funkciójuk a megszerzett ismeretek bővítése, elmélyítése és gyakorlati alkalmazása, a szükséges gyakorlati jártasságok és készségek kialakítása, a személyiség sokoldalú fejlesztése. Mégis sajátos oktatási forma ez, amely kiegészíti az évközi főiskolai elméleti és gyakorlati oktatást. A sajátos oktatási és nevelési feladatok megvalósításával a nyári földrajzi gyakorlatok is közvetve a termelés érdekeit szolgálják, ami most az új gazdasági mechanizmus bevezetésével a gazdasági kérdések különös előtérbe kerülésével kiemelt jelentőségűvé válik. A földrajzi tanszék nemcsak megszervezi, hanem annak irányítását és lebonyolítását is ellátja úgy, hogy az érintett oktatók együtt dolgozzanak a hallgatókkal a tanév befejezése után az előírt időszak alatt. A vezető tanár feladata nemcsak az, hogy kialakítsa és megszilárdítsa a hallgatókban a gyakorlati ismeretek egy meghatározott körét, hanem az is, hogy megmutassa az új ismeretekhez vezető utat. Ez a munka neveléscentrikus szemléletet kíván, ami gyakorlati munkával száműzi a kizárólagos ismeretátadást és egyre inkább érvényre juttatja a nevelési hatásokat.

A gyakorlatok megtervezése, szervezése, levezetése és az értékelő munka végrehajtása a tantervi óráktól eltérően más, különleges formát és módszereket igényel. Nagy előny, hogy a gyakorlatok folyamatosak, nem aprózódik el az idő, ezért sok tekintetben alkalmasabbak a feladatok önállóbb megoldására. Nehézséget okoz viszont a tervezésnél, hogy a megvalósítandó feladatok és az elérendő követelmények a programban előírt anyag alapján mégsem realizálódtak. Az előkészítő munka a következő fő feladatokat tartalmazza: A hallgatók bevonása az előkészítésbe. A terület kiválasztása tanulmányi szempontból. A munka megszervezése és a szakirányú felszerelés biztosítása.

A sikeres munka alapja a hallgatók tervszerű bevonása az előkészítő és a lebonyolító munkába. A legfőbb támaszunk a KISZ-alapszervezet titkára és a gondosan megválasztott brigádvezetők. Bekapcsoljuk őket az előzetes terepjárásba, az irodalom és a térképek összegyűjtésébe, a program összeállításába, a csoportbeosztás elkészítésébe, a felszerelés összegyűjtésébe, a szállítás és utazás irányításába, a fegyelem fenntartásába stb. Ezzel elérjük, hogy a hallgatók nem passzív végrehajtói lesznek a tanári utasításoknak, hanem aktív, tevékeny hozzájárulói a fegyelmezett és komoly tanulmányi munkának. Az így szerzett tapasztalatok feltétlenül elmélyítik az elméleti tudást, de a tanári munkában annyira nélkülözhetetlen szervezési készségeket is kifejlesztik.

Az előkészítő munka lényeges része a gyakorlatok helyének helyes kiválasztása. Olyan területet kell kiszemelnünk, amely a tananyaggal szorosan összefügg és lehetőleg a legtöbb tipikus, jellegzetes elemet tartalmazza földrajzi szempontból. Olyan legyen a kiválasztott terület, amelyet előzetes bejárás mellett, a megfelelő személyi kapcsolatok felvételével a vezető tanárok már jól ismernek. De a kiválasztott terület legfontosabb alapvető földrajzi irodalma és térképeinek az ismerete is nélkülözhetet-

len. A terep és az odatartozó irodalom ismeretének a birtokában lehet a megfigyeléseket, a gyűjtő munka konkrét célravezető szempontjait kidolgozni, a helyes arányokat kialakítva biztosítani az elvégzendő munka realitását.

A szemrevételezés során lényeges a megfelelő szálláshely kiválasztása és a kulturált étkezési lehetőségek biztosítása. Eredményes munkát nem fáradt, hanem megfelelően kipihent hallgatóktól lehet csak megkövetelni és elvárni. Gondoskodni kell egészségügyi és orvosi ellátás lehetőségéről. Még a legkörültekintőbb kioktatás mellett is előfordulhatnak baleset ek, fertőzések, megbetegedések, amivel a vezető tanárnak számolnia kell. A főiskolai foglalkozásokból hiányzik a szabad levegő, a napfény, a tágas térség, a nagyobb mozgási lehetőség, ezért a terv összeállításánál szükséges a túrák beiktatása, fürdés biztosítása, a helyi ipari üzem vagy termelőszövetkezetek fiataljaival egy-egy labdajáték, tábortűz szervezése. Mindez nemcsak szórakozást jelent, hanem a település fiataljaival való közvetlen ismerkedést teszi lehetővé. Ne engedjük majd, hogy a szórakozás messze benyúljon az éjszakába, mert ez a következő napi feladatok elvégzését gátolhatja. A tervezésnél a pénzbeli kiadásokat úgy kell összeállítani, hogy a hallgatók részére nyújtott nyári ösztöndíj fedezze a költségeket, sőt maradjon zsebpénznek is.

Az előkészítő munka már megkezdődik „Magyarország természeti és gazdasági földrajza" című előadásokon és ezt kísérő gyakorlatokon. A megfelelő anyagrészeknél, ahol erre lehetőség nyílik, utalunk a gyakorlatok színhelyén előforduló földrajzi jelenségekre. Felkeltjük az érdeklődést, amit állandóan felszínen tartunk. Egyes részfeladatok elvégzésére már a félév folyamán felkészítjük a hallgatókat. Kiadjuk a megfelelő irodalmat. Olyan kérdéseket dolgoztatunk ki előre, amire a terepen választ nem kaphatunk vizsgálódásunk során, de az általános kép kialakításához feltétlenül fontosak. Az utolsó tanítási héten a hallgatókkal megbeszélést, eligazítást tartunk. Itt ismertetjük részletesen a programot, a csoportbeosztást, az indulás és visszaérkezés időpontját, a táborélet szabályait. Szempontokat adunk az egyéni felszerelés összeállítására.

Az elvégzendő feladatok elvégzéséhez munkacsoportokat hozunk létre, minden munkacsoport élére csoportvezetőt és helyettest jelölünk ki. A feladatokat a csoportok kapják meg, de egyes részfeladatok megoldását önkéntes vállalkozás esetén, egyénileg is adhatnak a csoportvezetők. A feladatok feltétlenül konkrétak, elhatárolhatók legyenek. A terepen a munka megkezdése előtt minden csoportvezető írásban is megkapja. Minél részletesebben bontjuk fel a feladatokat, annál nagyobb eredményekre számíthatunk. A pontosan, világosan körvonalazott feladatok félreérthetetlenek, biztosítják a gyorsabb és a tervszerűbb munkát. Ügyeljünk viszont arra, hogy a hallgatók kezdeményezéseinek is adjunk teret, sőt biztassuk az öntevékenységre.

Az adatgyűjtés és feldolgozás feltétele az írásbeliség, vagyis a megfigyeléseket írásban, rajzban és fényképen rögzíteni kell. Majd külön ki kell jelölni azokat a hallgatókat, akik felelősek érte. Nem lehet a feldolgozást megkövetelni, ha a tárgyi feltételeiről nem gondoskodunk előre. A legalapvetőbb felszerelés a mérőműszereken kívül a rajzfelszerelés, papír,

körző, vonalzó, festékek, tus, rajztáblak és természetesen megfelelő termek, ahol dolgozni lehet.

Az előzetes megbeszélésen a hallgatók által elmondott javaslatokat kellő mérlegeléssel figyelembe kell venni. A jó ötleteket meg kell valósítani. Ez a megbeszélés elősegíti, hogy mindenki világosan látja teljes egészében a gyakorlatok általános célkitűzéseit, tisztában lesz azzal, hogy milyen megfigyeléseket kell végezni, milyen anyagot kell gyűjtenie, hogyan kell felkészülnie és milyen magatartást várunk tőle a terepgyakorlati munka során. Arra kell törekedni tehát, hogy minden hallgató ismerje és érezze át a feladat jelentőségét és célját, a munka elsajátításából származó örömet, hasznot, önmaga és a közösség számára. Találja meg a feladat érdekességét, szeresse meg azt, legyen kedve a végrehajtásához. Nagy gondot fordítsunk tehát arra, hogy a gyakorlatok érdekesek és élményszerűek legyenek. Hassanak az értelemre, a hallgatók érzelmeire, képzeletére és akaratára is. A közös megbeszélések közvetlenebb tanácskozókedvet, a közös ügy iránt érzett, s mindinkább gyarapodó felelősségérzetet fejlesztik ki, aminek az iskolai munkán túl a közéletben is egyre nagyobb szerepe van.

3. A tanár irányító, ellenőrző és segítő munkája a végrehajtás során

Az előbb felvázoltak alapján több időráfordítással is, ha sikerült jól megoldani az előkészítést, akkor a terepen a vezető tanár már látszólag háttérbe került, de a program szinte filmkockaszerűen pereg. A legjobb akarat mellett sem lehetséges, hogy a vezető állandóan minden munkacsoportnál ott legyen. Itt már döntően a kölcsönös bizalmon alapuló munka lép előtérbe. A munka megkezdése előtt azonban minden csoporttal újra meg kell beszélni a feladatokat elvileg és módszertanilag is.

A gyakorlatvezető tanár irányító és ellenőrző munkája közé tartozik a csoportvezetők esti beszámoltatása a végzett munkáról, és az esetlegesen felvetődő nehézségekről, amit a csoportok egyedül nem tudnak megoldani. Helyes, ha a megbeszélés az egész kollektíva előtt történik, mert így mindenki látja és hallja, hogy ki mit végzett el, és hogyan akarja tovább folytatni a megkezdett munkát. Ezzel nemcsak azt érjük el, hogy hallgatóink képet kapnak az összmunkáról, hanem tapasztalatcsere formájában sokszor a saját munkaterületükre is kapnak szempontokat, sőt egyes kérdések új megvilágításban is léphetnek elő. Serkentő hatásúak is lehetnek ezek a megbeszélések olyan munkacsoportok számára, amelyek esetleg nem megfelelő ütemben dolgoztak eddig. Az így kialakult munkamegosztás végső soron a kölcsönös érdeklődés és megbecsülés alapjává válik. Ilyenkor a megfelelő tárgyilagos tanári értékelés, amelynek dicséretekben és elismerésekben nem szabad szűkkeblűnek lenni, a verseny, a nemes vetélkedés elindítója lehet. Még nagyobb feladatok elvégzésére, az öntevékenység kibontakoztatására serkenti a kollektíva tagjait és felébreszti a munka-öröm mély, értékes érzelmét.

A munka szervezése során feltétlenül biztosítani kell olyan munkakörülményeket, melyek lehetőséget nyújtanak a megfigyelések és a gyűj-

tött adatok csoportosítására, hogy azokat a hallgatók fel is dolgozzák, következtetéseket vonjanak le, az összefüggéseket meg is találják. Az összefüggések feltárására legalkalmasabbak az ábrázolt számadatok. Így megköveteljük a számszerű adatok ábrázolását, elsősorban táblázatok, grafikonok, diagramok, térképvázlatok elkészítését, melyek egybevetésével szintén különféle összefüggésekre deríthetnek fényt. Ügyelni kell arra, hogy ne álljanak meg a tények megállapításainál, hanem különböző logikai módszerekkel mint az elemzés, azonosságok és különbözőségek megállapítása, ok és okozati kapcsolatok kimutatása, lényeges és kevésbé lényeges jegyek megkülönböztetése, az összehasonlítás, szintézis stb. alkalmazásával fogalmakat, ítéleteket és következtetéseket alakítsanak ki.

Tehát hallgatóink igazán akkor lesznek aktívak, ha önálló munkát végeznek, ha új, még nem ismert összefüggéseket és kapcsolatokat vagy ellentmondásokat önállóan ismernek fel és az alapvető gazdaságföldrajzi ismereteket képesek feleleveníteni. Ezeket fénykép, grafikon, diagram, kartogram és térképvázlat megtervezésével és kivitelezésével rögzítik, illetve szemléletessé teszik. Ezek értékelésénél a lényeges szempont az ötletesség, a tervezőképesség és a korszerű földrajzi szemlélet színvonala, illetve a megoldás módja.

A gyakorlatok befejezése előtt el kell érni, hogy minden csoport írásba foglalja az értékelt feladatait és a befejezés előtti napon ennek az anyagnak az alapján minden munkacsoportvezető számoljon be a kollektíva előtt. Ezen az utolsó megbeszélésen a gyakorlatvezető tanár feltétlenül értékelje az együtt eltöltött idő eredményeit és hiányosságait. Foglalja össze az elvégzett munkát főbb vonásaiban, mutasson rá arra is, hogy mit kellett volna még megoldani, hogy valóban megfelelő földrajzi képet kaphassunk arról a terepről, ahol dolgoztunk.

4. Két nyári földrajzi gyakorlat levezetése és megoldásra váró közvetlen problémák

1. Az előbbiekben leírt célkitűzések megvalósítása érdekében terepgyakorlatunk színhelyéül Bélapátfalvát és közvetlen környékét választottuk ki. A gyakorlatok 1965. június 28-tól 1965. július 6-ig tartottak. Ebben a munkában 42 fő II. éves földrajz-biológia szakos hallgató vett részt, két tanár vezetésével. Azért választottuk ezt a területet, mert Bélapátfalva és közvetlen környéke tanulmányozásra alkalmas komplex természeti és gazdasági-földrajzi terület.

A feladatok végrehajtására nyolc munkacsoportot alakítottunk ki. A csoportok a következő kérdésekkel foglalkoztak:

Az első csoport az ÉM. Cement és Mészipari Országos V. Bélapátfalvai Cement és Mészműben a természeti és társadalmi, gazdasági iparletelepítő tényezők vizsgálatával, a nyersanyag, a segédanyag, az energia, a vízellátás, a megközelíthetőség és a szállítás földrajzi körülményeivel foglalkozott.

A második csoport az üzem történetéről, az üzemszervezésről és a szociális, kulturális, sport intézményekről gyűjtött adatokat. Kiemelt kér-

désként foglalkoztak az önköltségcsökkentés módszereinek, a termelékenység fokozásának lehetőségeivel.

A harmadik csoport a gépellátás, gépesítés fokával, a korszerűsítés és terjeszkedés lehetőségeivel foglalkozott. Másrészt az üzem termékeinek értékesítéséről gyűjtött adatokat. Kiemelt kérdésként a munkaerőgazdálkodás külön szerepelt, ezen belül is a szakképzettség, törzsgárda kialakítása, női munkaerő bevonása, az ingázó dolgozók helyzete stb.

A negyedik csoport a „Március 12" termelőszövetkezetben végzett megfigyeléseket és adatgyűjtést elsősorban a termelőszövetkezet földrajzi fekvésére, helyzetére, a természeti-földrajzi adottságokra, másrészt a növénytermesztés és állattenyésztés hatékonyságára vonatkozóan, különösen pedig a hozamnövelés szempontjából.

Az ötödik csoport mennyiségi és minőségi méréseket végzett a vízszolgáltató forrásokról és patakokról. Összegyűjtötték az ún. gyári tó szükséges és felmérhető adatait. Hatvan évre visszamenőleg tanulmányozták Bélapátfalva csapadékviszonyait, a helyi erdészetnél összegyűjtött meteorológiai adatokat dolgozták fel.

A hatodik csoport morfológiai feladatokat kapott. A község peremén emelkedő Márgás domb tömbszelvényeit szerkesztette meg. Azonkívül a Bélkőn folytattak felépítési, szerkezeti vizsgálatokat, valamint lejtőszögeket mértek, vázlatokat készítettek.

A hetedik a térképészeti csoport volt. A többi csoport munkálataihoz elkészítette a község és környéke részletes térképeit. Ezekre vezettük rá a gyűjtött adatokat, amelyeket az értékelő munka során használtunk fel.

A nyolcadik csoport felkutatta a régebben megszüntetett Kőedénygyár történetére és működésére vonatkozó adatokat. Gyűjtést végeztek a faluban még található megmaradt edényekből, melyeket az ottani gyárban készítettek. Foglalkoztak még a község történeti fejlődésével és a település földrajzi viszonyaival.

2. Az 1966—67-es tanévben nyári gyakorlatunk színhelye a Bükkhegységben Szalajka völgye és Eger város volt. Június 26-tól július 8-ig 23 II. éves földrajzi szakos hallgató vett részt ebben a munkában.

Ezt a két területet szintén azért választottuk ki, mert kiválóan alkalmas a hallgatók természeti és gazdaságföldrajzi vizsgálataihoz. Mikroklimatológiai, hidrológiai és morfológiai mérésekre és megfigyelésekre különösen alkalmas terület a Szalajka völgye, egyben a Bükk egyik legszebb részével is megismerkedtek közelebbről a hallgatók. Eger várost azért választottuk, mert egyrészt viszonylag közel fekszik a Szalajka völgyéhez, másrészt pedig gazdasági-földrajzi megfigyelésekre, konkrétan városi vonzási kérdések vizsgálatára ezt tartottuk legalkalmasabbnak. A választáshoz hozzájárult az a tény is, hogy a gyakorlatokat vezető tanárok részletes helyi ismeretekkel rendelkeztek ezekről a területekről és megfelelő személyi kapcsolatokat is ki tudtak alakítani.

A hallgatókat szintén munkacsoportokba osztottuk be. Természeti földrajzi területen 4 csoport dolgozott. Három mikroklimatológiai és egy hidrológus csoport. Az első állomás a Tótfalusi völgyben volt. Itt három mérőhely működött. Az első mérőhely a patak partján, a második az

északra néző hegyoldalon árnyas bükkösben, a harmadik a délre néző ritkás erdőben működött.

A második állomás az Istállóskői-barlangban volt. A barlangban három, a barlang előtt egy mérőhelyet létesítettünk. A barlangban ezenkívül hidrográf és termográf is működött.

A harmadik állomás a Szalajka-patak partján a vadászházzal szemben, két mérőhellyel üzemelt. Mind a három állomáson óránként végeztek leolvasásokat, így több mint 3000 adatot jegyeztek fel. Mérési adatokat táblázatokba foglalva az erdészet is megkapta.

A hidrológus csoport a Szalajka-forrástól Szilvásváradig kilenc helyen mérte a patak hőmérsékletét. A méréseket háromóránként végezték el. Ezeket az adatokat a völgyben működő pisztrángtenyészet jól fel tudta használni.

A gazdasági-földrajzi gyakorlatokon belül településföldrajzi adatgyűjtést, feldolgozást és térképezést végeztünk. Központi kérdésként Eger város vonzásterületét, mai funkcióit és funkcionális morfológiai övezeteit vizsgáltuk.

Az első csoport Eger munkaerővonzását, ipari munkahelyeinek sajátosságait vizsgálta.

Az első csoport témája a mezőgazdaság volt, döntően a szőlő- és gyümölcstermelés szerepének növekedése a szocialista nagyüzemi gazdálkodás tükrében.

A harmadik csoport az intézményhálózathoz kapcsolódó központi funkciók közül a kereskedelem, iskolaváros jellege, egészségügyi intézmények vonzáskörét vizsgálta, valamint a város szerepét a megye és a járás igazgatásában.

A negyedik csoport Eger város izokronját és funkcionális morfológiai övezeteinek térképét szerkesztette meg.

És végül mind a négy csoporttal közösen, önálló piacfelmérések alapján Eger város piaci vonzását tanulmányoztuk.

A kitűzött feladatokat sikeresen megoldottuk.

A két nyári földrajzi gyakorlat megszervezésének és levezetésének tapasztalatai alapján mind a két típus megfelelő és eredményes. Csakis e csoportmunka alapján célszerű ezeknek a gyakarlatoknak a megtartása. Mégis a két típus közül az elsőt lehetne előnyben részesíteni, mivel az egyugyanazon egység komplex feldolgozásával jobban biztosítható a természeti földrajzi környezet és a társadalom gazdasági tevékenysége összefüggéseinek kimutatására és tanulmányozására, ami a korszerű földrajzi szemlélet kialakítása szempontjából is előnyös, ha a hallgatók két héten át egy nagyobb közösségben élnek és dolgoznak.

A helyes közgazdasági szemlélet kialakítása érdekében szükséges a témán belül célravezető részletes szempontok szerint folytatni az adatgyűjtést és -feldolgozást. Erre példaképpen a mezőgazdasági téma földrajzi feldolgozásának szempontjait ismertetem:

A község mezőgazdasági termelésének helyzete és fejlesztési lehetőségei:

1. A község földrajzi fekvése.

2. Természeti viszonyok:
   domborzat
   időjárás
   vízügyi helyzet
   talajadottságok
   talajtulajdonsági kateszter
   talajjavítási lehetőségek
   talajpusztulás — talajvédelem.

3. Közgazdasági viszonyok.
   birtokviszonyok
   népesség
   munkaerőhelyzet
   igaerő-ellátottság — gépesítés
   közlekedés — útviszonyok
   értékesítés — piaci lehetőségek
   ipar befolyása a mezőgazdaságra.

4. Mezőgazdasági termelés helyzetének jellemzése.
   művelődési ágak megoszlása
   növénytermelés szerkezete
   felhasználás szerinti csoportosítás
   termésátlagok
   gyümölcstermesztés
   gyümölcsfélék nemenkénti megoszlása
   bogyós gyümölcstermelés
   takarmánytermelés helyzete, rét és legelő
   takarmánymérleg
   állattartás darabban és megoszlás százalékban
   állatsűrűség 100 kat. hold/db.
   állattartás termelési mutatói.

5. Talajerő-gazdálkodás.
   trágyamérleg.

6. Termési ábrák, térképek, javaslatok.

A témával kapcsolatban a következő számítások elvégzése szükséges:

Mezőgazdasággal foglalkozók népsűrűsége, négyzetkilométerenként.
Alapvető mezőgazdasági termelőeszközök értéke Ft-ban, egy kat. holdra számítva.
Alapvető mezőgazdasági eszközök értéke Ft-ban, egy munkaképes mezőgazdasági dolgozóra számítva.
Egy kat. hold megművelésére fordított munkanapok száma.
Egy kat. hold megművelésére fordított munkaegységek száma.

A mezőgazdasági termelés összértéke 100 kat. holdanként, Ft-ban.
Egy munkaképes főre jutó mezőgazdasági termelési összérték.
100 kat. hold mezőgazdasági területre jutó pénzjövedelem, Ft-ban.
Egy munkaképes főre jutó megművelhető terület kat. holdban.
A mezőgazdasági termelés összes közös költségei kat. holdanként, Ft-ban.
Szántók százalékos részesedése az összes területből.
Az elterített trágyamennyiség kat. holdanként.
Műtrágya felhasználása kg-ban, kat. holdanként és hatóanyagban is kimutatva.
Szemestermények átlagtermése q-ban (ötéves átlagok).
Egy q szemestermény előállításához szükséges munkaráfordítás.
Egy q burgonya előállításához szükséges munkaráfordítás, munkanapokban.
Egy q zöldség előállításához szükséges munkaráfordítás munkanapokban.
Egy q szemestermény önköltsége, Ft-ban.
Egy q zöldség önköltsége, Ft-ban.
Egy q burgonya önköltsége, Ft-ban.
Egy kat. hold szántó előkészítésének önköltsége, Ft-ban.
Egy mezőgazdasági dolgozóra jutó szemestermény, q-ban.
Egy mezőgazdasági dolgozóra jutó burgonya, q-ban.
Megállapított szemestermény tsz-tagonként egy munkaegységre, kg-ban.
A növénygazdálkodás részesedése a pénzjövedelemből.
A szemestermények részesedése a pénzjövedelemből.
Az ipari növények részesedése a pénzjövedelemből.
A másodvetemények részesedése a pénzjövedelemből.
A takarmánynövények részesedése a pénzjövedelemből.
A növénytermesztéshez felszámított munkaegység részesedése az összes felszámított munkaegység mennyiségéből.
100 kat. holdra jutó számosállat.
100 liter tej előállításához szükséges munkaráfordítás munkanapokban és munkaegységekben.
Egy q szarvasmarhahús előállításához szükséges munkaráfordítás.
Egy q sertéshús előállításához szükséges munkaráfordítás.
Egy mezőgazdasági dolgozóra jutó tej, literben.
Növendékállatok (borjú, bárány stb.) és szárnyasok egy főre jutó súlya, kg-ban.
100 kat. holdra jutó növendékállatok és szárnyasok q-ban.
Közepes tejhozam tehenenként, literben.
Átlagos gyapjúhozam kg-ban, juhonként.
Tehenek százalékos részesedése a szarvasmarha-állományból.
A szarvasmarha-állomány részesedése az összes állatállományból.
A sertésállomány részesedése az állatállományból, százalékban.
A juh részesedése az állatállományból, százalékban.
Az állattenyésztés részesedése a pénzjövedelemből.
A szarvasmarha-állomány részesedése a pénzjövedelemből.

A tej és tejtermékek részesedése a pénzjövedelemből.
A sertéstenyésztés részesedése a pénzjövedelemből.
A gyapjú részesedése a pénzjövedelemből.
Az állattenyésztés részesedése az összes termelési értékből.
Az állattenyésztésre felszámított munkaegységek részesedése az összes munkaegységből.
Rétek és legelők részesedése az összes mezőgazdasági területből.
Az erdők részesedése az összes mezőgazdasági területből.
Az ugar százalékos részesedése a szántóföldből.

A szempontok felsorolása csak tájékoztató jellegű. Az adott gazdasági körzet, állami gazdaság vagy termelőszövetkezet gazdálkodási struktúrájának alapján, tehát a helyi viszonyoknak megfelelően állítjuk össze. A kiszámított és ábrázolt adatokat összehasonlítva megyei, járási vagy országos jellegű adatokkal képet kapunk a gazdálkodás színvonaláról a természeti, földrajzi adottságok kihasználási fokáról. Következtetéseket vonhatunk le a perspektivikus fejlesztés irányára vonatkozóan.

A problémák és feladatok közül a következőket emelem ki, melyeknek megoldása a gyakorlatok jelentőségét feltétlenül fokozná és eredményesebbé tenné:

1. Mivel a földrajzi gyakorlatok szerves részét képezik a főiskolai tanárképzésnek, célszerű lenne a hallgatók minősítését, osztályozását beírni a leckekönyvbe és a beírt jegyet a tanulmányi átlagba is beszámítani. Ennek jelentőségét nem lehet lebecsülni, mert a hallgatók nagyobb igyekezettel vennének részt a közös munkában, így az oktatók munkáját is segítené ez az intézkedés.

2. Megoldásra váró tanrendi probléma, hogy a nyári gyakorlatokat „Magyarország természeti és gazdasági földrajza" című elméleti tárgyból előírt vizsga előtt bonyolítsuk le, nem pedig vizsga után.

3. A nyári gyakorlatokra biztosított ösztöndíjak alacsonyak. Nem helyes, hogy az útiköltségeket és az ösztöndíjat nem választják külön. De rosszul megoldott kérdés jelenleg a résztvevők elszámolása is.

4. A nyári gyakorlatokat irányító és lebonyolító oktató munkáját megfelelő súlyozással kellene a tanszéki óraterhelésben figyelembe venni. A gyakorlatok színvonalát úgy is lehetne emelni, ha egy-egy oktatóra legfeljebb 15 hallgató esne. Nem megoldott és nem szabályozott a nyári gyakorlatokat irányító oktatók lábbelivel és munkaruhával történő ellátása.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] A földrajz szakon folyó képzés tanterve és programjai. Budapest, Tankönyvkiadó V. 1964.
[2] A főiskolai gyakorlatok és szemináriumok szerepe és jelentősége az oktatónevelő munkában. Eger, 1964.
[3] Megfigyelések és gyakorlatok a földrajzoktatásban. Budapest, Tankönyvkiadó V. 1959.
[4] Dr. Széll Tamás: A szaktárgyi külső szakmai gyakorlatok a természettudomány szakos tanárok képzésében. Felsőoktatási Szemle 1966. 6. sz.

[5] Dr. Láng Sándor—dr. Mérő József: Korszerű földrajztanár-képzés az egyetemi reform irányelvei alapján.
Felsőoktatási Szemle, 1968. 3. sz.
[6] Dr. Udvarhelyi Károly: A földrajztanítás módszertana.
Budapest, Tankönyvkiadó V. 1964.

ÜBER DIE SOMMERLICHEN ÖKONOMISCHEN ERDKUNDEÜBUNGEN

ISTVÁN STRBÁK

In der obigen Arbeit beschäftigt der Verfasser mit den Zielaussetzungen, mit der fachlichen und erzieherischen Bedeutung, sowie mit den Möglichkeiten der sommerlichen ökonomischen Erdkundeübungen. Er betont die Vielseitigkeit der Vorbereitungsarbeit, die Möglichkeiten der leiteden, kontrollierenden und helfenden Arbeit des — die Übungen leitenden — Lehrers auf dem Glände. Schliesslich gibt er die Beschreibung von zwei Übungen verschiedener Type und macht einen auf die zu lösenden unmittelbaren Probleme aufmerksam.

A FÖLDRAJZI GYAKORLATOK RENDSZERE ÉS MÓDSZERE A TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN

DR. UDVARHELYI KÁROLY

(Közlésre érkezett: 1969. december 29.)*

A Művelődésügyi Minisztérium 1960. évi, *„Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére"* című kiadványa ezt mondja: „... a ma iskolába kerülő fiatalokat úgy kell nevelni, hogy az iskolából kilépve meg tudjanak felelni a szocialista társadalom igényeinek." „... Szorosabbra kell fűzni a felsőoktatásnak a gyakorlattal, a gyakorlati élettel, a termelőmunkával való kapcsolatát." „... A tanszékek fokozottabban kapcsolódjanak be a társadalom, a népgazdaság előtt álló tudományos és gyakorlati feladatok megoldásába."

A társadalom igényeit szolgáló gyakorlati jellegű feladatok között nem utolsó, inkább kiemelkedő az oktatás és nevelés munkája, vele kapcsolatban a tudományosan és metodikailag kiművelt nevelők képzése. A követelmények minden téren fokozódnak. A társadalmi és a tudományos „robbanás", mely korunkat jellemzi, nemcsak a tudományok anyagát sokszorozza és szelektálja, de átalakítja szemléletünket, társadalmi tudatunkat, és gyökeresen megváltoztatja a természeti jelenségekhez való viszonyunkat is. Átalakuló szemléletünk egyik fő vonására a szovjet földrajztudomány célkitűzése is felhívja a figyelmet: „... a tudomány művelése (vagy közvetítése) nem öncél; a tudománynak és az oktatásnak az a célja, hogy a geográfusokat ... a fejlődés törvényeinek helytálló értelmezésével és azzal a készséggel lássa el, hogy az emberi társadalom érdekében felismerjék és következetesen hasznosítsák a természet törvényeit" [1].

A gyakorlat a természettudományos világnézet szerves része

A világnézeti nevelés ideológiai alapja (és igazolása) a megfigyelő ember *közvetlen kontaktusa* a környezettel, a természettel, *a tudatát elsődlegesen alakító szférával. A földrajzi szférának — biológiailag — maga az* ember is elszakíthatatlan része. Mint érzékelő, s azonfelül gondolkodó élőlény, innen meríti *valóságismereteit,* az ideológiai formálódás fő eszközeit.

* Közlésre javasolta: Szűcs László főigazgató
Lektorálta: dr. Tóth Aurél tanszékvezető, Országos Pedagógiai Intézet

Ez indokolja, hogy az oktatásban is létrehozzuk a természettel való közvetlen érintkezést. Igaz, a való világ nem egyedüli forrása az ismereteknek, a közvetlen tapasztalaton túl spekulatív úton is gyarapíthatjuk azokat. *Eredeti forrásunk* mégis a valóság. Ha fogalmat alakítunk vagy következtetünk, ítéleteket formálunk, akkor sem dolgozhatunk másképp, mint a természeti és társadalmi jelenségek belső összefüggései szerint. A spekulatív gondolkodás valójában a külső világ objektív dialektikájának a tükröződése. A valósággal való érintkezés tehát nem egysíkú, csupán az érzetekre támaszkodó kérdés, annál sokkal mélyebb értelmű, aminthogy az oktatásban sem egyszerű szemléletről van szó, hanem az értelem, a gondolkodó képesség kifejlesztéséről, amelynek a valóságszemlélet csupán alapja. Mint alap azonban, nélkülözhetetlen.

A természeti és a társadalmi jelenségeket egyaránt magában foglaló *valóság* — az ismeretek özöne mellett — világnézeti, társadalmi, erkölcsi és politikai magatartásunkat is meghatározza. Az oktatásban vitt szerepe mellett így válik a földrajzi környezet *nélkülözhetetlen nevelő tényezővé.* Érvényesülésének feltételei a következők:

a) A valóságot alkalmas módszerekkel *meg kell ismertetnünk.*
b) Tanítványainkat *meg kell győznünk az ismeretek igazságáról.*
c) Meg kell tanítanunk őket, *hogyan lehet alkalmazni a törvényszerűségeket a gyakorlatban* (a termelésben).

Az igazság próbaköve a gyakorlat. Maga a termelő munka, és a termelőeszközök történelmileg kifejlesztett hosszú sora egyrészt a törvényszerűségek objektív meglétének, másrészt a megismerés eredményességének a legjobb bizonyítéka. A megismerést, a meggyőződést és a gyakorlatot korszerű világképünk nem nélkülözheti. A három együtt — köztük a különösen fontos gyakorlat — *korszerű tudományos világnézetünk szerves része.*

A világnézet és a gyakorlat feltételezik egymást

A megismerés — meggyőződés — gyakorlat egysége, mint dialektikus-materialista világszemléletünk fő tartalma, már egységénél fogva is megköveteli, hogy *az elméleti oktatást kiegészítsük gyakorlatokkal.* Gyakorlat (és a természet értékeit célszerűen felhasználó termelés) nélkül tudományos világszemléletünk nem lehetne töretlen. Dialektikus-materialista szemlélet és módszerek nélkül nem lehet tárgyilagosan tisztázni az ember és a természet viszonyát. Oktatni sem lehetne helyesen.

„Az élet, a gyakorlat szempontjának kell lenni az ismeretelmélet első és fő szempontjának . . ." — írja *Lenin* [2]. A gyakorlat, a munkában való aktív és közvetlen részvétel kulcsfontosságú a fiatalok ideológiai nevelésében is. Fontos, hogy tanítványaink a jelenségek megismerésében, analizálásában, a törvényszerűségek alkalmazásában *személyesen és önállóan dolgozzanak.* Végezzenek gyakorlatokat. Közvetlenül győződjenek meg, hogy hol vannak a jelenségek legbensőbb rugói, hogy a dialektikus tar-

talom minden földrajzi jelenségnek a lényege. Vegyék tudomásul, hogy a jelenségek lefolyásában, a földrajzi objektumok alakulásában csakis az anyag sajátos természete, a tényezők lényegi összefüggése, belső ellentmondása és kölcsönhatása az irányadó. Ezek a fejlődés belső motorjai. Az, hogy gyakorlati munkájuk tervezésében tanítványaink csupán erre gondolhatnak és építhetnek, meggyőzi őket arról, hogy a termelésben a törvényszerűségek alkalmazásáról van szó.

A világnézeti nevelés szempontjából előttünk álló három feladat:

a) *Ismeretnyújtás.* Tanítványaink tudatában létrehozzuk közvetlen tapasztalat útján *a földrajzi szféra egyszerű fogalmi tükröződését* (leíró fokozat).

b) *A gondolkodás fejlesztése.* Tudatukban kialakítjuk a tárgyak és jelenségek *dialektikus fogalmi rendszerét,* más szóval a földrajzi szféra objektív dialektikájának, a törvényszerűségeknek az ismeretét (értelmező, igazoló fokozat).

c) *A képességek fejlesztése.* Az ismeretek, a törvényszerűségek *alkalmazása a gyakorlatban.* Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása, a termelési kapcsolatok ismerete, az ismeretek átadásának módja (iskolai gyakorlat), manuális és egyéb készségek kialakítása (alkalmazás foka).

A földrajzi gyakorlatok rendszere a tanárképző főiskolán

A felszabadulás után létrehozott főiskolák földrajzi tantervét az elődnek tekinthető polgári iskolai tanárképző főiskola hagyományai alapján, a népi demokratikus forradalom igényeinek megfelelően menet közben kellett kialakítani. A polgári iskolai tanárképzésben — az egyébként kiváló elméleti képzés mellett — a földrajzi gyakorlatok szűk térre szorultak. Alig terjedtek túl a globusgyakorlatokon és a részletes térkép ismeretén. Állomásozó terepgyakorlatot nem tartottak, hiányoztak a gazdaságföldrajzi gyakorlatok. Természeti és gazdaságföldrajzi megfigyelésre csak spontán — általában a közelebbi környékre vezetett nem rendszeres tanulmányutak során — nyílt alkalom. Az oktatás e természetes lehetőségeinek a kihasználására a régi intézetnek sem tantervi, sem anyagi lehetősége nem volt.

A rendszeres gyakorlati munka — elsősorban az egri tanárképző főiskola kezdeményezésére — az 1949—50-es évek elején indult meg. Az első gyakorlati jegyzetek is itt készültek, amelyeket később a többi főiskola hathatós munkája követett [3]. A módszerek kialakításával együtt, előre meghatározott tematikával az egri tanszék rendezte az első állomásozó terepgyakorlatokat. A tanárképző főiskolák 1964-ben kiadott reformtanterve az alábbi földrajzi gyakorlatokat írja elő:

	Megnevezés	Félév*
I. Órarend szerint	Csillagászati földrajzi gyakorlatok	I.
	Kőzet- és földtani gyakorlatok	I.
	Klimatológiai gyakorlatok	II.
	Hidrogeográfiai gyakorlatok	II.
	Geomorfológiai gyakorlatok	III.
	Térképészeti gyakorlatok	II.
	Általános gazdaságföldrajzi gyakorlatok	III.
	Regionális földrajzi gyakorlatok	IV., V., VI.
	Tantárgypedagógiai gyakorlatok	V., VI.
	Tanítási (iskolai) gyakorlatok	VII., VIII.
II. Órarenden kívül	Helyi időjárás-megfigyelések 1/4 éven át	II.
	Természeti földrajzi terepgyakorlatok	II., 6 nap
	Term. és gazdaságföldr. terepgy.	IV., 12 nap
	Tanulmányút (komplex), belföldi	IV., 6 nap
	Tanulmányút (komplex), lehetőleg külföldi	VI., 6 nap

* Az 1970-ben életbe lépett korszerűsítéssel ez az időbeosztás némileg változik.

A fentieket — tanterven kívül — kiegészíti néhány tanulmányi séta, fél- vagy egynapos tanulmányút a város területén és közvetlen környékén.

Az elméleti és a gyakorlati órák aránya a tanterv szerint 2:1. A korszerűsítés folyamán ez az arány egy keveset változik a gyakorlat javára. A hagyományos „előadás-gyakorlat" oktatásrendszer olyan gyökeres módosításához azonban, hogy a hallgató döntően *önálló munkával* szerezze szakismereteit, a jelenlegi tanterv és a tanszékek berendezettsége nem nyújt lehetőséget. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajon a földrajz oktatása *általában* eleget tesz-e a szocialista építés követelményeinek, az elméletileg jól képzett, ennek alapján a termelés problémáit biztos szemmel megítélő, a társadalmi-politikai kérdésekben is járatos emberek nevelésének. Nyilván csak az alapokat rakhatjuk le, a kérdés befejezett megoldására ma még nem számíthatunk. Valamivel biztatóbb a kép, ha az óraszámokban nem szereplő tanulmányutakat, terep- és tanítási gyakorlatokat, valamint a tanterven kívüli évközi fél- vagy egész napos tanulmányutakat és gyűjtőmunkát is figyelembe vesszük. Ez elég jelentős. A négyéves képzés alatt csupán az előírt tanulmányutak és terepgyakorlatok legalább 300 óra többletet jelentenek a gyakorlat javára olyan időben, amikor más szaktárgyak munkáját nem zavarjuk, amikor a hallgatóknak semmi más kötelezettségük nincs. Egy-egy napra legalább 6 értékes munkaórát számítunk. A tanulmányutak és a terepgyakorlatok nagy fontosságát jelzi, hogy tanítványaink huzamosan, koncentrált figyelemmel és a szaktárgy kívánalmaihoz mért szervezettséggel dolgoznak.

Az elmélet és gyakorlat viszonya a földrajzoktatásban

Az elméleti ismeret elsődlegesen a valóságból ered. Megszerzéséhez azonban emberi tevékenység szükséges. Életkörülményeink is kényszerítenek arra, hogy foglalkozzunk a természet jelenségeivel, hogy megszerezzük javait, védelmet keressünk az elemi csapások ellen. A valóság megfigyelése tehát életszükséglet is. Az erre irányuló gyakorlati munka *történetileg elsődleges.* Kezdetben a gyakorlat szülte az ismereteket. A fejlődés magasabb fokán az elmélet fontossága megnő, amennyiben módszert és irányt ad a valóság pontosabb megismeréséhez, az ismeretek gyakorlati alkalmazásához.

„Valamennyien megegyezünk abban, hogy ... az adott tényekből kell kiindulni, a természetben tehát az anyag különböző mozgásformáiból; ... az összefüggéseket nem a tényekbe belekonstruálni, hanem belőlük felfedezni kell, és hogy a felfedezett összefüggéseket ... tapasztalati úton be kell bizonyítani" — írja *Engels* [4].

Ez a gondolat is a valóság elsődlegességét, valamint az elmélet és a gyakorlat egységét hangsúlyozza. Szó van a „bizonyításról" is, amely lehet elméleti. Mégis azt tartjuk, hogy *az alkalmazás, a gyakorlat bizonyító ereje a fő.* A termelésben való értékesítés a legfőbb. Ez a tény pedig elengedhetetlenné teszi, hogy a földrajzba is bevezessük az exakt matematikai módszereket, a kísérleteket és a statisztikai műveleteket [5]. A marxista dialektikus szemlélet mellett tehát a földrajzban a növekedő társadalmi igényekhez szabott új módszerek is a gyakorlati oldal erősítését kívánják. Nagyon kedvező, hogy mai viszonyaink nemcsak aktuálissá, hanem lehetővé is teszik oktatásmódszerünk ilyen irányú javítását. Az új technikai eszközök és az általuk kínált módszerek egész sora rendelkezésünkre áll, hogy ezt meg is tehessük. *Most már* valósággá válhat *Than Károly* — legalább 100 éves — követelése. Az egyetem feladata — mondja — „a valódi tudás terjesztése". Ez pedig „nem pusztán a tények ismerete, hanem ... a szellemnek azon képessége, melynél fogva a tényeket, adatokat felhasználni, értékesíteni bírja. Ilyen tudás a tanításból csak akkor fakad, ha az szellemi öncselekvésre ébreszt, s az újnak létrehozására van irányozva." (Than Károly 1871. évi akadémiai székfoglalójából.)

A meggyőző gondolatokat nem szabad félremagyaráznunk. A szellemi erők ilyen irányú fejlesztése nem valamely szűken értelmezett hasznosság miatt szükséges. Az utilitarizmus nem a szocialista ember gondolkodása. Nem illik rá a vulgárisan értelmezett prakticizmus. A mi nevelés-eszményünk a sokoldalúan képzett és alkotó szocialista ember, aki a világot teljes szinképében igyekszik megismerni, erejének növeléséért, a társadalom hasznáért és a maga örömeért. Eszményképe a tudományos igazság és a haladás. Egyesül benne a gondolkodás és a munka, *az önmagát fejleszteni képes elméleti tudás és a gyakorlat.* Az ilyen ember okos és hatóképes.

Korunk a környező világ és a társadalom viszonyának új rendezését követeli. S miközben új technikai eszközeivel az ember már-már a szomszéd égitesteket is hatalmába keríti, maga is átalakul. Horizontja egyik napról a másikra változik. Az új típusú ember kialakításának egyik fő tényezője a technika, a másik a tudomány (tantárgy) és ennek nélkülözhetetlen közvetítője az iskola. A tudományok között fontos a földrajz szerepe. Különleges feladata — az erősen specializált tudományágak között — a jelenségek összefüggésbeli vizsgálata, a szintézis megalkotása, a szemléletek egységesítése, és az összehangolt gazdasági fejlesztés fő irányainak a megrajzolása. Tantárgyunk az átfogó gondolkodás megalapozója. A gépesítés, az elektronika és a bolygóközi utazások korában a termelésben részt vevő ember magasabb szellemiségre tesz szert. Szellemi értékei olyan mértékben megsokszorozódtak, hogy új és önálló alkotásokat tömegméretekben végre tud hajtani. A nagy alkotások egyik fő feltétele, hogy széles horizonton közeledik egymáshoz az elmélet és a gyakorlat, valamint a szellemi és a fizikai munka. Több ágazatban a kettő már *egyesült* azon a magas szinten, ahol a gyakorlat nagy része elméletivé válik és viszont. Az oktatás végső célja sem lehet más. Az elmélet nem holt ismeret. Bármilyen jól rendszerezett, de csupán öncélú enciklopédikus ismeretanyagnál többet ér a szellemi munkában és az ismeretek gyakorlati alkalmazásában való *jártasság.* Amikor tanulunk, dolgoznunk kell, amikor dolgozunk, tanulunk.

Az elmondottakból következik, hogy *az elmélet és a gyakorlat viszonyának fő ismérve az egység.* A kettő kölcsönösen feltételezi egymást, és *egymásba hatolva* új és újabb hajtóerőket szabadít fel.

Az elméleti előadások feladata a gyakorlat szempontjából

a) Az elmélet és a gyakorlat egységének a kialakításában *a főiskolai elméleti előadások módszere* is szerepet játszik. Az előadott ismeretanyag didaktikai rendezésére és olyan módszerek alkalmazására gondolunk, amelyek — megfelelő szinvonal-áttétellel — példát mutatnak arra, *hogyan kell tanítani az általános iskolában.* (Az ismeretanyag megfelelő tagolása, a tájjellemzés lényegkiemelő módja, korszerű és ötletes szemléltetés, színes előadás, megjelenítő életszerűség.) A jó és a rossz oktatásmódszerek példája egyaránt kihat a jövendő tanárok munkájára. Sokan, nagy pedagógusok nem egyszer elődeiktől, hajdani tanítóiktól nyerték legelső, örökké magukkal hordott belső indítékaikat.

b) *Az előadásban felhasználjuk a természeti földrajzi szféra és a gazdasági élet példáit.* A térképen is rögzített példák alátámasztják az elméleti megállapításokat, meggyőznek azok igazságáról, különösen ha az illető természeti jelenség vagy gazdasági folyamat minél több fontos belső kapcsolatát tükrözik. Beszélünk például a vizi energiáról. Megvizsgáljuk, milyen tényezőktől függ a folyóvizek munkaképessége. Milyen módon értékesítjük ezt az energiafajtát. Hogyan biztosítunk egyenletes vízmennyiséget, nagyobb esést, milyen új kölcsönhatások lépnek fel a duzzasztásnál. (Talajvíz, öntözés, település, úthálózat stb.) Utalunk társadalmi és politikai kérdésekre is. A dunai erőművek (Nagymaros, Gabcsikovo) csak a termelőeszközök magasabb fejlettsége idején és a szomszéd országgal fennálló előnyös nemzetközi kapcsolatok további fenntartásával épülhetnek meg. Ismeretes, mennyi új természeti és társadalmi kapcsolatot teremtett a Tiszántúl egyre kiterjedő öntözőhálózata. *Az élet hasznos példáit az elméleti előadások nem nélkülözhetik.* Minél több érintkező pontot létesítünk a valósággal — legalább hivatkozás formájában —, minél szorosabb a kapcsolat az előadott ismeret és az adott objektív jelenség között, és minél jobban feltárjuk a jelenség vagy a tájak „potenciális értékét" a termelés szempontjából, annál gyakorlatibb lesz az előadás.

c) *Az előadás motorikus hajtóerő a gyakorlat irányában.* A természeti valóságra és a gyakorlatra való rendszeres utalás, a lényegi kapcsolatok elméleti kidolgozása mellett az előadás feladata az ismereteket felemelni az általánosig, a törvényszerűség megfogalmazásáig. A törvényszerűség ismerete lényeglátást jelent, horizontot biztosít, alkotásra (gyakorlatra) indító gondolatokat ébreszt. *A gyakorlatok tervezéséhez és önálló végzéséhez elengedhetetlen az elméleti ismeretek irányító-szabályozó ereje.* Gondoljunk csak az általános földrajzi anyag fontos alapozó szerepére. A véletlenre nem építhetünk. A gyakorlat, például egy kísérlet elvégzése előtt a hallgatónak ismernie kell a feltételeket, amelyek között a jelenség lezajlik, ezek előzetes rendezéséről is neki kell gondoskodnia. Így lesz részese az alkotás, az „új felfedezése" élményének. Mint mondják, nem „sablon szakemberekre", hanem olyanokra van szükségünk, „akik azt is

megtanulják, hogyan kell és *hogyan lehet* egy tudományos problémát megfogni, a tudomány és *a gyakorlat adott helyzetéhez mérten a legcélirányosabban megoldani*, illetőleg *a továbbkutatás legmegfelelőbb módszereit megtalálni és továbbfejleszteni*" a gyakorlat irányában is [6].

Az előadás adja meg *a tényleges gyakorlati munkához szükséges szempontokat* és módszereket (megfigyelés, mérés, számítás, kísérlet, komplex terepmunka, manuális tevékenység stb.) Vegyünk egy példát. A szél felszínalakító munkáját igazoló demonstrációs kísérletben a folyamat sikeres felidézése megkívánja a fő tényezők és azok összefüggésének *előzetes ismeretét.* A feltételek között szerepel a változó erősségű légáramlás, a laza, a kötött, a száraz, a nedves, a kopár és a növényzettel borított talaj, a domborzat és ezek különböző térbeli eloszlása. Ismernünk kell az erőhatások és az ellenálló anyagok fizikai tulajdonságait, figyelembe kell vennünk az időtényezőket. A kísérlet beállításánál ezek kombinálhatók, természetszerűen, ahogy a valóságban is megvannak. Az előismeretek nyújtása általában az elméleti előadások feladata azonkívül, hogy eddigi gyakorlati tapasztalatainkat is felhasználjuk. A tényezők szerepének ismerete nélkül sem a gyakorlat összeállítása, sem a jelenségek analizálása, sem pedig az eredmények feldolgozása nem lehet tökéletes.

Az elmélet hajtóereje olyan értelemben is érvényesül, hogy az általa nyújtott ismeret *újabb elméleti kérdések spekulatív megoldására is alkalmassá válik* (törvényismeret felhasználása logikai következtetések formájában). Tulajdonképpen ez is gyakorlat, a régi ismeretek *alkalmazása.*

A földrajzi gyakorlatok feladata az elmélet szempontjából

A gyakorlatok általános feladata, hogy tapasztalatot, *megfigyelési anyagot szállítsanak* az elméleti oktatás számára. Ez a cél leginkább a szabad terepen érvényesül, de megvalósítható a zárt tantermi gyakorlatokon is. Más szempontból elméletet igazoló *demonstrációs,* és elméleti ismereteket gyarapító *törvénymegállapító gyakorlatokat* különböztetünk meg. A gyakorlatokon belül ez a két jelző elsősorban, de nem kizárólagosan, a kísérletekre vonatkozik. A gyakorlat *időnként az előadást helyettesíti.*

a) *A demonstrációs gyakorlat fő célja az elméleti ismeretek igazolása* (bár új ismeretek közlésére is alkalmas). Ha a víz munkaképességére jellemző $E = t \cdot \frac{v^2}{2}$ törvényszerűséget akarjuk igazolni, arról a terepen végzett mérések alapján is meggyőződhetünk. De ha laboratóriumban dolgozunk, össze kell állítanunk egy *demonstrációs kísérletet,* amelyből szemmel láthatóan kitűnik a víztömeg és a sebesség döntő szerepe. Mellettük figyelembe vesszük a járulékos tényezőket is, a lejtőszög, a szakaszjelleg, a vízjárás és az időtartam szerepét, történetiségükben és összefüggésükben egyaránt. Az időkeresztmetszet ritmusos (terepasztalon is bemutatható). A völgyek alakja és a teraszok figyelmeztetnek arra, hogy a folyóvizek munkaképessége időben változik.

Cél és feladat szerint a demonstráció az ismeretek igazolása, a jelenségek sokoldalú megvilágítása mellett azok *gyakorlati alkalmazását is*

tisztázza (talajerózió megakadályozása, a folyók felduzzasztása, árvízvédelem stb.) A gazdasági életre utalás, főleg az ilyen kapcsolatok kipróbálása, az ismeretek megerősítése mellett azt is bizonyítja, hogy a gazdasági élet fő pillére a természeti adottságok tudományos vizsgálata és felhasználása. A gyakorlati alkalmazás „kipróbálása" — egyszerű kísérletekben — a hallgatót aktivizálja. Egy vízföldrajzi kísérlet a homokos terepasztalon (esetleg a szabadban), egy patakon végzett méréssorozat, a hallgató fejében saját munkája által tisztázza a jelenségcsoport belső összefüggéseit, és jelzi a jelenségek értékesíthető potenciálkészletét. (Általános iskolában is sokat ér egy házilag készített kis méretű vízturbina.) Ami a hallgató számára eddig csupán *elmélet volt*, most átalakult dialektikus tartalmú *valóságszemléletté*. A módszer deduktív jellegű, mert törvényismeretből indul ki.

b) *A törvénymegállapító gyakorlatok célja új ismeretek nyújtása.* (Lehet igazoló alkalmazó szerepük is.) Vegyük ismét az előbbi példát. Az alapfeltételek összeállítása után — lejtős terep, csapadékhullás a terepasztalon — a hallgató elvégzi a kísérletet. Ezután a lefolyó víz átalakító munkájából, következtetéssel hozza ki a törvényszerűséget: a sebesség, a víztömeg és a munkaképesség általános érvényű összefüggéseit. Ez a módszer induktív jellegű, a jelenségek megfigyeléséből indul ki. *A gyakorlat megelőzi az elméleti megállapításokat.* A folyamat nem a már meglevő ismereteket tükrözi, ellenkezőleg, *az ismeret sugárzik ki* (a valóság elsődlegességének megfelelően) *a munkafolyamatból.* Ez esetben a gyakorlat nem alkalmazó vagy igazoló, hanem *ismeretet létrehozó oktatásfolyamat.* A hallgató nem ismétel; helyette a természeti vagy gazdasági jelenségekből elvon, *primér módon új ismereteket alkot.* Tapasztalati tényekből indul ki, de azért következtetéseinek nagy része tapasztalatra épített észmunka eredménye. Szükséges, hogy a problémákat főiskolai fokon állítsuk fel. Ha elegendő tapasztalati anyag birtokában a hallgató következtetései elvezetnek a törvényszerűség megfogalmazásáig, *a gyakorlattól eljutottunk az elméletig.*

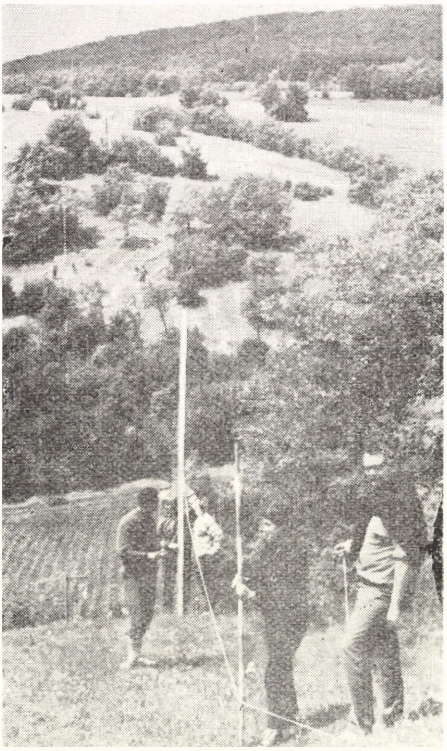
c) *A jól szervezett gyakorlat* — esetenként — *helyettesítheti vagy pótolhatja az előadásokat.* Sok alkalom kínálkozik erre a törvénymegállapító gyakorlatok során, de minden más gyakorlatnál is, valamint a szabadban végzett tanulmányoknál.

Az elmélettől a gyakorlatig, onnan megint vissza az általánosig vezető úton a termelőmunkával is kapcsolatba kerülünk. Ezt az utat járta és járja az ipar és a mezőgazdaság. A talajművelés kezdeti módszerei bizonyára a gyakorlatból nőttek ki. Később, a talaj összetételének és fejlődéstörvényeinek megismerése után már a tudomány volt az, amely termékenyítően hatott vissza a mezőgazdaságra. A földrajzi gyakorlatok feladata is hasonló: az elméleti ismereteket *alkalmazzuk* a gyakorlatok során, a gyakorlati munkát viszont *felhasználjuk az elméleti ismeretek fejlesztésére* [7]. A kettős feladat az oktatótól mindkét területen nagy jártasságot és pedagógiai biztonságot követel. A biztonság, a sokoldalúság és a leleményesség a gyakorlatvezető legfőbb erénye, az igazi jó gyakorlati munka azonban az elmélet előadójával szemben is nagyobb követelményeket támaszt.

A földrajzi gyakorlatok nevelő szerepe

1. A valósággal való közvetlen foglalkozás *ideológiai jelentőségét* érintettük.

2. A gyakorlati munka a *politikai*, a *hazafias*, valamint a *honvédelmi nevelésnek* is értékes eszköze. Érzelmileg is hat a szülőföld kedves tája, a természet szépsége, a benne működő erők összhangja vagy diszharmóniája. Politikai hatóerő egy-egy új szocialista alkotás megismerése, fejlődő iparunk, a falvak, városok átalakuló képének a szemlélete. Az építészet, a műalkotások, a történelmi vagy irodalmi emlékek a haladó hagyományok tiszteletét ébresztik fel hallgatóinkban. Sok tárgyi és érzelmi lehetősége van a honvédelmi nevelésnek. A terepen való mozgás, a nehézségek legyőzése, sokszor a saját erőre való kényszerülés fizikailag edzi a fiatalokat. A szabadban a bátorságnak is fontos szerepe lehet. A tábor- és munkahelyek felderítése, a térképészet, vázlatok szerkesztése, szelvények és látrajzok készítése, a mérésekben megkövetelt kitartás és pontosság értékes ismeretekkel alapozzák meg a honvédelemben tanúsított helytállásukat.

Az I. éves főiskolai hallgatók terepgyakorlata (Jósvafő, Kistohonya-völgy, 1965.) Munkában a térképész-morfológus csoport. (Dr. Udvarhelyi Károly felvétele)

3. A földrajzi gyakorlat jó hatása *a munkára nevelésben* is megmutatkozik. A hallgatók szellemi és fizikai erőit *a konkrét feladat* mozgósítja a legjobban. Az *egyéni feladat* a siker felé hajt, és növeli a fiatalok felelősségtudatát. Jutalmuk a *sikerélmény,* amely semmivel sem kisebb az elméleti tudásban elért sikereknél. Néha még annál is erősebb. Nagy megnyugvást okoz a szellemileg nem kimagasló, de jó gyakorlati érzékű embernek (önbizalom). Az ilyenekből sokszor kitűnő pedagógusok lesznek. A munka a hallgatók megismerésének is legjobb alkalma, egy-egy terepgyakorlat után eddigi ítéleteink nem egyszer módosulnak, sokszor kedvezően.

4. A *gyakorlat* az iskolában (és a *termelés* a társadalomban) többnyire az ismeretek alkalmazása. A kettő mégis más. *A termelés előállít* a fogyasztás érdekében. Az iskolai földrajzi gyakorlat viszont a jelenségek mibenlétét, *az előállítás lehetőségeit és módszerét,* annak területi, társadalmi és politikai összefüggéseit kutatja. Mivel a földrajzi gyakorlat nézőpontja sokrétű, hatása a *politechnikai nevelésben* is érvényesíthető. A már említett és tisztán természeti jellegű vízföldrajzi megfigyelések is politechnikai jellegűvé lesznek, ha a vizsgált jelenségek társadalmi vonatkozásait is feltárjuk (árvízvédelem, öntözés, ipari felhasználás, üdülés, közlekedés, település, egészségügy). Kétségtelen, hogy a főiskolán nem közvetlenül termelő embereket nevelünk. De ők lesznek, akik a termelésbe küldendő embereket nevelik. Ezért van szükségük átfogó politechnikai szemléletre. Ez képesíti őket a földrajzi jelenségek értékelésére és az oktatásban a termelési vonatkozások kidolgozására.

5. *Fontos az érzékszervek összehangolt működése és a munkaeszközök hozzáértő használata.* A természet és a gazdasági élet jelenségeit — felidézve a legkülönbözőbb benyomásokat — minden érzékszervünk közvetíti. Az ingerek sokfélék (fény, szín, szag, forma, hang, hő, keménység, halmazállapot, mozgás, változás, mennyiség, minőség, sokszorosan tapadva egy-egy jelenséghez). Meg kell tanítanunk a hallgatókat arra, hogy ebből az ömlesztett benyomáshalmazból (különösen a szabadban) tudják kiválasztani a lényegest és a jellemzőt, ami éppen szükséges, hogy a vizsgálatot pontosan körülhatárolt kérdésekre irányíthassák. Ismerniök kell a megfigyelés módját. Érteniök kell a minőségi elkülönítéshez és a mennyiség meghatározásához. Munkára összehangolt érzékszerveiket most már kifelé aktivizálják. *Mérjenek* magasságot, lejtőszöget, irányokat, időjárási, vízföldrajzi elemeket. Foglalkozzanak a termelés eredményeivel. *Készítsenek* vázlatot, munkatérképet. *Gyűjtsenek* kőzet-, talaj- és növényföldrajzi mintákat. Szükségük van *leleményességre* és megfelelő *kézügyességre.* Meg kell tanulniok az általános iskolában is használható *egyszerű mérő- és kísérletező eszközök készítését.* A megfigyelések feldolgozásában elengedhetetlen a *rajzolás.* Ezek a műveletek és adottságok nagyban erősítik az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát, *fejlesztik tanítványaink megfigyelő, tervező, kivitelező és manuális képességeit.* Hozzá is tartoznak szorosan a földrajztanárok képzéséhez. A mérő- és a kísérletező eszközök használata fontos az általános iskolában is. Nagy baj, ha ezeket valaki nem tudja kezelni, saját munkájával is nem gyarapítja. Mégis előfordul: „Ma lépten-nyomon tapasztalható, hogy a pedagógusok nem tudnak bánni

azokkal a modern kísérleti és szemléltető eszközökkel, műszaki és technikai berendezésekkel, amelyek arra hivatottak, hogy segítsék munkájukat" [8]. Mindez persze a politechnikai képességek kérdése is.

6. A gyakorlat egyéni munka, de a hallgatók közösségben végzik. A munkaerkölcs fejlesztése mellett *a gyakorlat a közösségi nevelésben is fontos szerepet játszik.* Gyakorlat közben a hallgatók *újszerű munkaviszonyba* kerülnek, jobban megismerik egymást. Együttes akciókban, bajtársi módon összeforrva, egymást támogatva és lelkesítve megoldanak nehéz feladatokat is. A közösség a tanulmányutakon, a terepgyakorlatokon kovácsolódik össze a legjobban. A kellemes visszaemlékezés egyik fő forrása éppen az, hogy a feladatok megoldásában közösen, munkatársaikkal együtt vettek részt.

Észak-magyarországi tanulmányút. Ritka alkalom a rakamazi ártér övzátonyainak megfigyelésére a tokaji Nagyhegyről nézve. A medervál tozások folyamán elhagyott, s most elöntött régi kanyarulatok mellett jól látszanak az ívben görbülő övzátonyok. Háttérben a Nyírség. (Dr. Udvarhelyi Károly felvétele.)

7. *A gyakorlat fejleszti a hallgatók sok irányú, mégis egységalkotó komplex földrajzi szemléletét.* Különösen a szabadban. A terepen a földrajzi tájat teljes szintézisében, összetettségében látják. A belső összefüggések kifejtése miatt azonban szükséges ennek a komplexumnak a szétbontása, azután tudatbeli összetevése. A részek szerepének megismerése után jutnak el a hallgatók *az értelmezett szintézisig.* Az ilyen folyamatot a marxista dialektikus világnézet gyakorlásának is nevezhetnénk.

8. Az oktatás korszerűsítésével kapcsolatos kérdések között szerepel *az önállóság, a kezdeményezés, az aktivitás, az ismeretek önálló fejlesztésének a követelménye.* Az ilyen feladatok megoldásában az előadások szerepe jelentős. Még fontosabb a gyakorlatoké, mert ezek életteljesek és közvetlenek. Alkotásvágyat elégítenek ki, jobb nevelői életközelséget biztosítanak. E célok elérését sikerrel támogatja *a hallgatói önkormányzat.*

A földrajzi gyakorlatok módszere

Módszertani szempontból különítettük el a *demonstrációs* és a *törvénymegállapító* gyakorlatokat. Alkalom szerint lehetnek *órarendi* gyakorlatok, *tanulmányi utak* és *terepgyakorlatok*. Valamennyi lehet természeti és gazdaságföldrajzi vonatkozású. Az órarendi vagy laboratóriumi gyakorlatok az elméleti előadásokat követve, esetleg előzve, azokkal — időbeli koncentrációt is alkotva — párhuzamosan futnak. A tanulmányi utak és a terepgyakorlatok az azonos félév anyagát is érintik. A félévi munkaterv ismeretében előre meghatározzuk, mit végzünk gyakorlati órán — laboratóriumban — és a közeli terepen. Tudnunk kell előre, mi a tanulmányutak és a terepgyakorlatok programja.

Laboratóriumban végezhető valamennyi terepasztali gyakorlat és természeti földrajzi jellegű vizsgálat vagy kísérlet. Itt készülnek a gazdaságföldrajzi ábrázolások, itt hangzanak el a kiselőadások és szaktárgyi viták. *A közeli terepen és a városban* tanulmányozzuk a közvetlen környezet természeti viszonyait, ipari és mezőgazdasági üzemeit. *Az állomásozó terepgyakorlaton* a földrajzi jelenségek rendszeres megfigyelése, mérése és feldolgozása a feladat. Munkába vehető egy-egy kis táj komplex földrajzi leírása is. *A tanulmányutak* célja az országismertetés (belföldön és külföldön).

A gyakorlatok tárgyát és anyagát több tényező határozza meg. Ilyenek a tanterv és az előadások célkitűzése. Fontosak az intézet földrajzi környezete, a felszerelésből adódó objektív lehetőségek, továbbá a társadalmi érdekek, nem kis mértékben *az általános iskolai oktatás szükségletei*. Az objektív kereteket olyan mértékben kell javítani — egy jól felszerelt *földrajzi laboratóriumot* is beleértve —, hogy a tantervben kitűzött célok elérhetők legyenek. A precíziós gyári műszerek mellett legyenek a szertárban általános iskolában is elkészíthető egyszerű eszközök és készülékek. Hadd lássák a fiatal pedagógusok, mik a lehetőségek és a feladatok a szertári munka területén.

Nem először hangsúlyoztuk *az általános iskolai oktatás szempontjait*. A főiskolai gyakorlatok anyaga magas szintű és tág körű. Ha a főiskola érdekeit nézzük, egy-egy kísérletnél gondosan analizáljuk a jelenségek minden fontos tényezőjét, a köztük fennálló belső ellentmondásokat és kölcsönhatásokat. A program is lehetőleg tudományos igényű (például: az antecedens völgyek kialakítása terepasztalon). Olyan jelenségeket tanulmányozunk elsősorban, amelyek egyrészt a *környezetismeret, a mélyebb megértés*, továbbá a *folyamatok igazolása* (pl. kőzetvizsgálat folyóteraszon), *összefüggések értelmezése* (áramláskísérletek vízzel) és *a termeléssel való kapcsolatok kimutatása* (pl. talajerőzió kísérletek) szempontjából fontosak. Sok jelenséget megértenek a hallgatók szemléltetés nélkül is. Nem szükséges már ezen a fokon a napszakok váltakozását igazolni a Föld forgásával kapcsolatban. A bemutatást — földgömbbel és lámpával — mégis elvégeztetjük, és elvégzünk sok más egyszerű kísérletet, mert *erre szükségük lesz az általános iskolában*. Az anyagkiválasztás szempontjából nem ok nélkül kapcsolódik az előbbiekhez az általános iskolai munkára nevelés célja.

Jósvafői terepgyakorlat (1966). Beszámoló a Vörös-tó tanulmányozása után

Fontos követelmény a tervszerűség. A gyakorlati jegyzetek *példatárat* közölnek, amelyből válogatni lehet. Ebből kell, esetleg kiegészítéssel összeállítani azt az anyagot, amelyet az érdekelt főiskola különleges adottságai szerint a legjobb eredménnyel el lehet végezni. Egy-egy félévre *helyi gyakorlati tematikát* állítunk össze, amelyet az oktató a tanszéki együttessel megvitat és elfogadás után magára kötelezőnek tart. *A félévi tematika a tervszerű munka alapja.* A tapasztalatok alapján később lehet módosítani.

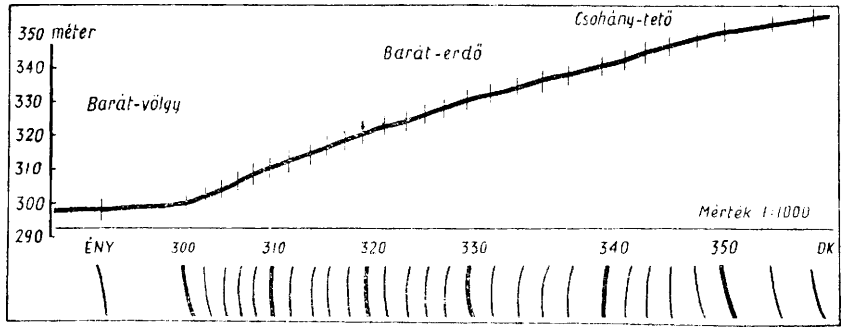
Az *időbeli elhelyezést* tekintve a demonstrációs gyakorlatok általában követik az előadásokat. Ez a gyakoribb. Ilyenkor a hallgatóknak az elméleti anyagot a gyakorlat előtt meg kell tanulniok. Ha azonban törvénymegállapítás a cél, a gyakorlat az előadásokat meg is előzheti. Az időeltolódás lehetőleg kicsi legyen. Ha kevés a hallgató, az elmélet és a gyakorlat egyidőben tartása is elképzelhető. A szegedi tanárképző főiskolán eredménnyel próbáltak ki egy negyedik rendszert. A hézagtalan belső koncentráció érdekében egy-egy nagyobb tárgyi egység előadása után a kellő időben és a szükséges mértékben állították be a gyakorlatokat.

A gyakorlatvezető feladatai

A földrajzi gyakorlat új módszerek alkalmazását kívánja. A gyakorlaton az ismeretszerzés három tényezőjének a szerepe megváltozik (ismeretanyag—oktató—tanuló). Ellentétben az előadással, ahol leginkább a térképre, a közlésre, a kérdések polemikus vizsgálatára szorítkozunk, a gyakorlaton magukkal a földrajzi tárgyakkal és jelenségekkel kerülünk közvetlen kapcsolatba. Magukkal a dolgokkal foglalkozunk. A hőmér-

séklet — például —, mint földrajzi jelenség, nem számokban és jelekben, izotermákban és grafikonokban jelenik meg, és nem izolálva, hanem *érezhető, mérhető* valóságában és más jelenségekkel összefüggésben (észleljük a sugárzás forrását, a légkör fizikai állapotát, jelen vannak a különböző hőgazdálkodású talajok, lejtők, növénytakarók). Az alkalmazott új módszerek a valósággal való érintkezésnek a biztosítására, valamint az ismeretanyag—oktató—tanuló megváltozott viszonyához mért munka megszervezésére irányulnak.

A gyakorlatvezető arra törekszik, hogy a hallgatókat *tényleges munkára* szervezze (aktivitás). Az előadáson szokásos ismeret—oktató—tanuló helyett a gyakorlatokon a *valóság—tanuló—oktató* utat követjük, amelyen a hallgatók a megfigyelés és kutatás módszerének a gyakorlásával, a földrajzi tényezők szerepének analizálásával és szintézisével *maguk jutnak új ismeretekhez.* Ha a hallgatók előző tanulmányaik alapján már rendelkeznek a szükséges elméleti alappal és némi gyakorlati készséggel, a vezető oktató feladata alig több mint az indítás és a beszámoltatás.

1. ábra
A Tárkányi-patak egyik völgyoldalának (Barát-erdő) szintezése és 2 méteres szintvonalak szerkesztése a 298-tól a 354 m t. sz. feletti magasságig. (I. éves főiskolai hallgatók mérése, 1969. június)

Nemcsak maga a gyakorlat, de *minden gyakorlat-fajta is sajátos módszereket kíván.* Új eszközök használatára is sor kerül, a módszerek megválasztásánál ez is szerepet játszik. Bármilyen módszerrel dolgozunk — a már említett *aktivitás mellett — fontos a hallgatók önállósága.* Ez viszont csak világos, konkrét feladatokkal alapozható meg. Növeli az önállóságot, ha a hallgatók a különböző feladatköröket *önkormányzat keretében* bontják le, osztják szét a munkacsoportoknak, ezek pedig az egyéneknek, és ilyen keretekben hajtják is végre. Az önállóság ebben az esetben a csoportok és az egyének *felelősségét* is pontosan körülhatárolja.

Vannak nagyobb erőkifejtést igénylő gyakorlatok. A szabadban nemegyszer küzdenek a hallgatók a terep nehézségeivel, a felszerelés cipelésével, a tűző nappal, sokszor a szomjúsággal is [9]. A kitartást követelő feladatok, a belső elégedettséget tápláló *munkaélmények* erősítik a hallgatók önismeretét, önbizalmát, emberségét. Hozzájuk kapcsolódik a szép tájak, a színek, a formák és a fények esztétikája. A pedagógiai ér-

tékű tudományos tevékenység mellett tehát — éppen a bonyolultabb feladatok megoldásánál — *a személyiség-alakítás szempontjai is szót kérnek.* Nem egyszerű ezért a módszerek megválogatása. Azzal, hogy a gyakorlatvezető a munka nagy részét a hallgatókra bízza, semmit sem könnyít magán. Ellenkezőleg, nő a felelőssége. A vezetés javítása végett meg kell figyelnie más oktatók munkáját, s jó, ha a legfontosabb kérdéseket tanszéki konzultáció elé viszi.

a) Tantermi (laboratóriumi) gyakorlatok

A zárt helyen végzett gyakorlatok célszerű időtartama két óra, előnyös csoportlétszáma 8—12 hallgató. A feladatokat a féléves tematikából a gyakorlatvezető tanár jelöli ki. A szükséges eszközöket és anyagokat a hallgatók készítik elő. A téma természeti vagy gazdaságföldrajzi jellegű lehet.

Példák az általános természeti földrajz köréből

1. *A víz konvekciós áramlásának vizsgálata demonstrációs kísérlettel.* Fizikai törvényszerűség, hogy a felszínen lehűlő víz (a +4 °C alatti kivételével) alábukik, és helyébe melegebb víz emelkedik fel. Feladat *az ismert törvényszerűség igazolása.* Üvegkádban álló hideg víz felszínére előzőleg megfestett meleg vízréteget eresztünk. A meleg víz a felszínen marad. Alumíniumtálkába összetört jeget teszünk, majd óvatosan ráhelyezzük a víz felszínére. A tálka alatt a víz lehűl, és láthatóan lefelé áramlik. A jelenség *igazolta* az ismert törvényszerűséget: a víztömegben mutatkozó hőkülönbség valóban áramlást okoz.

2. *Törvénymegállapító kísérlet konvekciós áramlással.* A feltételek elrendezése után az előbbi kísérletet végeztetjük el. A hallgatók két kérdésre válaszolnak:

a) Miért marad a felszínen a meleg vízréteg?

b) Miért süllyed le a hideg víztömeg?

A kísérlet végrehajtása után következik *a törvényszerűség megfogalmazása:* a konvekciós áramlások egyik oka a víztömegek eltérő hőmérséklete. A jelenségre mindkét esetben földrajzi példákat, tapasztalati anyagot keresünk. A példákat a térképen is rögzítjük. Az áramlástípust a hallgatók lerajzolják és megvitatják annak éghajlati, gazdasági vonatkozásait. Hasonló kísérleteket végeznek különböző sótartalmú vízzel és vízre irányított tartós légáramlással.

3. *Csillagászati földrajz.* Június 22-i helyzetébe állított glóbuson állapítsa meg a hallgató — megvilágítással — a nappalok és az éjszakák hosszát, különböző földrajzi szélességen. Határozza meg a tágasságot, és számítsa ki adott helyeken a beeső napsugár hajlásszögét. Mi a hatása az itt szereplő kozmikus tényezőknek az éghajlati jelenségekre, a mezőgazdaság évszakos ritmusára?

4. *Klimatológiai gyakorlatok.* Három példa: laboratóriumban kimutatható a légáramlás, a csapadék kialakulása. Megfigyelhető, milyen mértékben melegszik fel a talaj besugárzáskor, különböző mélységben. (Terepasztal.)

5. Több mérés, kísérlet végezhető *a geomorfológia* tárgyköréből is. Mérhető a rétegek dőlés- és csapásiránya, a rétegek dőlésszöge a terepasztalon. Mutassa be a hallgató — plasztilinnel és gumiszalaggal — hogyan redőződik a földkéreg tangenciális irányú nyomásra. Mutassa be terepasztalon, milyen következményei vannak a szélerózionak a különböző ellenállású kőzetrétegeken. A törvénymegállapító kísérlet tanulsága: a domborzat alakulásában a kőzetminőség is szerepet játszik. Hasonló kísérletek végezhetők a szél szállító és felhalmozó munkájára a legkülönbözőbb körülmények között. Eresszen a hallgató légáramlást például száraz és nedves homokra. Mi történik? Fogalmazza meg a törvényszerűséget (és terjessze ki földfelszíni viszonyokra, alkalmazza például a sivatagi klimatikus felszinformákra). Próbálja megállítani a futóhomokot a terepasztalon (gazdasági kapcsolat). Tanulságosak a vízzel kapcsolatos morfológiai gyakorlatok. Előfordul, hogy *a hallgatónak igazolnia kell,* hogyan növekszik a folyami erózió az erózióbázis süllyedésével, vagy milyen kapcsolatban áll az a kőzetanyaggal, a növénytakaróval.

6. Példák *a folyóvíz munkájával* kapcsolatos gyakorlatokra. Eresszen vizet a hallgató a terepasztalon megépített hegyoldalra és változtassa a feltételeket. Válasszon lankás és meredek lejtőt. Öntsön rá több vagy kevesebb vizet, irányítsa keményebb kőzetekre is (homokba ágyazott agyag és egyéb kőzet) és engedje lefolyni a hegyláb előtti sík területre. Rendszerezze a különböző körülmények között kialakult eróziós formákat, említsen ilyen példákat a természetből. (Általános iskolában is alkalmazható törvénymegállapító kísérlet.) Terepasztalon ki lehet alakítani regressziós és antecedens völgyet, be lehet mutatni a kaptura kialakulását (főiskolai szintű demonstráció).

Példa a gazdaságföldrajzi gyakorlatok köréből

Legyen a téma *Magyarország energiahelyzete.* A gyakorlatsorozat az ismeretek igazolását, térbeli ábrázolással is alátámasztva, azok megerősítését szolgálja. Az elméleti anyagot a hallgatók már ismerik. A munkát a statisztikai anyag összeírásával kezdik.

Első feladatuk *egy térképvázlat elkészítése* az energiahordozók hazai elterjedéséről.

A továbbiakban *egyesített* (összehasonlító) *grafikont* szerkesztenek a szén-, a kőolaj- és a földgáztermelés fejlődéséről.

Kör- vagy *oszlopdiagramot rajzolnak* a három tüzelőanyag egymásközötti arányáról, legalább három jellemző időpont adatainak alapján. A munkához kapcsolódó *szabad vita tárgya:*

1. Ismeri-e minden hallgató a termelés területi adatait? Meg tudják-e mutatni a térképen a fő lelőhelyeket? Mit tudnak a kőszén kialakulásáról, fajták szerinti elterjedéséről? Mi volt a „széncsata" gazdasági jelentősége?

2. A kőszéntelepek térképvázlata *Magyarország energiatengelyét* szemlélteti. Megbeszéljük az energiatengely földszerkezeti kapcsolatait.

3. Milyen *összefüggést* látnak a hallgatók a múlt század végi kapitalista fejlődés, a vasútépítés, valamint a széntermelés növekedése között?

4. Kifejtendő *a szénbányászat és a villamosenergia-termelés területi*

kapcsolata. A térképvázlatba rajzolják be a hallgatók — jelekkel — hazánk tíz nagyobb hőerőművét.

5. *A szénvegyészet, a vas- és acélgyártás területi kapcsolata a szénvidékekkel* és a szállítási viszonyokkal. A hallgatók jelöljék be a legfontosabb ilyen üzemeket is a térképvázlatba (házi feladat).

6. *A termelékenység kérdése.* A gazdaságtalan bányák felszámolása.

7. *A szénhidrogéntermelés fejlődése* és a korszerű vegyipar. A hagyományos energiatengely megnyúlása a Zalai-dombság irányába, kiszélesedése a Délkelet-Alföldre. A szénhidrogének korszerű szállítása, ezáltal a vegyipar némi függetlenedése a lelőhelyektől. Földgáz- és kőolajvezetékrendszerünk vizsgálata térképen.

8. *Energiamérlegünk* egyenlőtlensége és *kiegészítése importból.* A „Barátság I. és II." kőolajvezeték és a román földgáz szerepe a vegyiparban.

9. A megbeszélést kiegészítheti *egy-két hallgató kiselőadása* a fontosabb európai országok energiahelyzetéről, hazánk energiagazdálkodásának reális megítélése végett.

A sok szempontú megbeszélés célja az ismeretek elmélyítése, kiegészítése, a térképi és egyéb ábrázolások értelmezése, a hallgatók gondolkodásának a fejlesztése és betekintés egy gazdasági ágazat mechanizmusába.

Megjegyezzük *a speciáltérképek készítésének a fontosságát.* A legkisebb követelmény, hogy minden hallgató évenként legalább egy természeti vagy gazdaságföldrajzi térképet tervezzen és rajzoljon meg, íves nagyságban, szemléltetés céljára. A fenti témához két térkép javasolható, egyik Magyarország szénvidékei, kiegészítve a termelés grafikonjaival és a hőerőművek elterjedésével, a másik Magyarország kőolaj- és gázmezőinek a térképe, kiegészítve a termelés grafikonjaival, a hazai és az import csővezetékekkel, valamint a legfontosabb műtrágya- és műanyagipari központokkal.

A magyar energiaprobléma feldolgozása ilyen módon, legalább négy órát igényel. Ennyi idő alatt minden hallgató munkához jut. Elfér benne a jelzett kiselőadás, a kapcsolatos irodalom ismertetése, néhány rövid szemelvény felolvasása. Arra is marad idő, hogy a hallgatók a mágneses táblán is dolgozzanak. A speciáltérképek készítése azonban órán kívüli feladat. Az egri és a szegedi főiskolán — félnapos külön tanulmányi út keretében — a közeli kőolajkutakat is megtekintik. Az év végi tanulmányúton mód nyílik egy-egy szénbánya és hőerőmű megismerésére is.

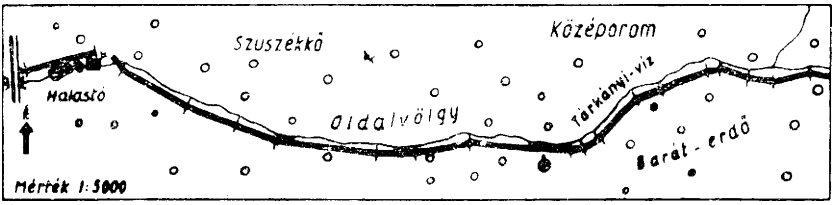
A laboratóriumi gyakorlatok értékelése

A gyakorlati jegyet egyénenként és az alábbi szempontok szerint állapítjuk meg:

a) Részvétel és jártasság a munka elméleti előkészítésében, megtervezésében és végrehajtásában. Gyakorlati munkafolyamatokat külön is értékelhetünk [10].

b) Kezdeményezés, eredeti elgondolások és ötletek megvalósítása. Az önállóság foka, a közösség munkájának támogatása.

c) A laboratóriumi napló rendszeressége, pontossága, szépsége. Az osztályozás mellett állandóan alkalmazzuk a szóbeli kritika, a tanácsadás, az elismerés, dicséret hatékony eszközeit.

2. ábra
Példa a térképgyakorlatokból. A vastag vonallal jelzett útvonal felvétele az Oldalvölgyben 1:5000 mértékben, távolság- és azimut (fok)-méréssel. A keresztvonalakról kijelölt pontok a méréshelyek. (I. éves hallgatók munkája, 1969. június)

B) Állomásozó terepgyakorlatok

Terepgyakorlaton a hallgatók ismereteiket a valóságban *gyarapítják, megfigyeléseikkel, következtetéseikkel, feldolgozó munkájukkal igazolják és megerősítik.* Közben megismerkednek új módszerekkel. Tevékenységük a tudományos munka első lépéseinek tekinthető. A tanárképzés szempontjából annál is több. A munka jellemük fejlődésére is kedvező, s ha áthatotta őket a hivatás- és munkaszeretet belső kényszere, e tulajdonságokat a gyermekekre is átsugározzák majd, ahol tanítani fognak. Tanítványaik pedig hálásak lesznek. A fiatalok a bátor, a gyakorlati érzékű nevelőkért lelkesednek, akik otthonosan mozognak velük a szabadban, hozzáértően vezetik őket a természet tanulmányozásában és válaszolni tudnak kérdéseikre. A fiatal tanítványokat az iskola szükségszerűen a padba kényszeríti. A földrajz és a biológia tanárának a feladata, hogy megismertesse velük a szabad természetet, ahol árad a napsugár, ahol minden érdekes. Jó előiskola erre a főiskolán a terepgyakorlat, amely oktató-nevelőmunkánk szerves része. Lássuk néhány szóval az itt felmerülő feladatokat.

Hogy a szabadban szerzett ismeretek a szakirodalom lényeglátó kritikai tanulmányozására is rávezessék a hallgatót, meg kell tanítani őt önálló gondolkodásra, a látottak önálló feldolgozására. Tanulja meg a bonyolult összefüggések kibogozását, a kölcsönhatások látható jeleinek értelmezését. *Minden észlelését jegyezze fel.* Hű barátja a napló, amelyben egy folyókanyarulattól, zátonytól, erdőtől, szakadéktól kezdve egy csupasz mészkőszikláig és időjárási jelenségig minden benne van. A továbbiakban szükséges, hogy a gyűjtött tényeket *meglevő ismeretei alapján,* de azoktól nem gépiesen irányítva, inkább *a földrajzi tényezők helyszíni sajátos csoportosulásának* mérlegelésével, mindenesetre *alkotó aggyal* ítélje meg. Már ott helyben figyeljen a tényezők külön és együttes szerepére, nézze meg a kapcsolatokat és alkossa meg következtetéseit.

A terepgyakorlat rendszerint *állomásozó jellegű.* Központja adott hely, valamely épület (szállás), vagy a szabadban álló sátortábor. A természeti földrajzi terepgyakorlatokat a szabadban, többféle munkára is alkalmas, változatos környezetben végezzük. (Az egri tanszék leggyakoribb állomáshelye a jósvafői Kistohonya-völgy, a Bükk-fennsík, a Szalajka-völgy és Felsőtárkány környéke.)

A terepgyakorlati munka három mozzanata az *előkészítés,* a *végrehajtás* és *a végzett munka értékelése* (ellenőrzés) [11]. A hallgatók előre

megismerkednek azokkal a földrajzi tárgyakkal és folyamatokkal, amelyekkel kint találkoznak. Ezekre az előadásokon is hivatkozunk. A laboratóriumi munka alkalmas a módszerek előzetes gyakorlására, a műszerek megismerésére. A hallgatók érdeklődését az is fokozza, ha a tanulmányi és technikai előkészítésben nekik is megfelelő szerepet juttatunk.

1. *A terepgyakorlat programját előre összeállítjuk írásban.* Belekerülnek azok az elméleti vagy gyakorlati anyagrészek is, amelyeket az órarendi keretből kiemelve nem a tanszéken, hanem kint a terepen ismertetünk. Sok ilyen részlet adódik a kőzettanból, a földtani, klimatológiai, vízföldrajzi tételekből, a térképismeret köréből. A program a kijelölt terület földtani, szerkezeti, kőzettani, domborzati, mikroklimatológiai, vízrajzi, növényzeti viszonyainak a megismerésére irányul, az általános földrajzi tudásanyag mélyreható alkalmazásával, ez utóbbinak is a gyarapításával. Kiegészíti a munkát a településviszonyok, az úthálózat és a gazdasági élet felmérése. (A IV. félév végére a tanterv külön gazdaságföldrajzi terepgyakorlatokat ír elő.) A tanulmányi program elkészítését a *technikai előkészítés* követi.

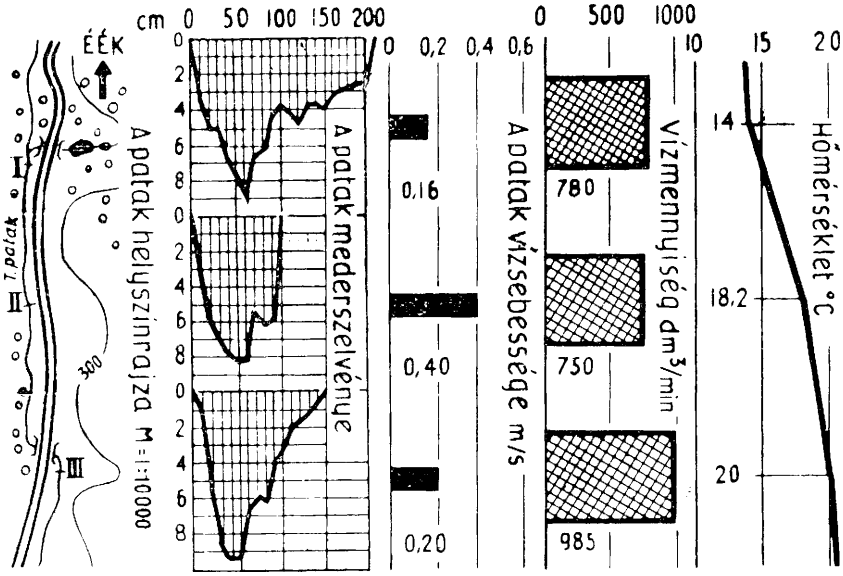
Morfológiai tanulmányok a Magas-Tátrában (főiskolai hallgatókkal, 1967.) Glaciális teknővölgy a Poprádi-tó felett. (Dr. Udvarhelyi Károly felvétele.)

2. *A terepgyakorlat végrehajtása.* A részt vevő évfolyamot *munkacsoportokra* osztjuk. A *maga választotta vezetővel* külön dolgozik a geológus-kőzettanos-morfológus csoport, külön a klimatológus-víz- és növényföldrajzos, külön a térképész, az ellátó stb. csoport. A csoportok munkáját a vezetők saját jegyzőkönyvükben összegezik. Az egyes tagokra a csoport maga osztja ki a feladatokat, és — miután erre a vezetőket előkészítettük —, maga beszéli meg a végrehajtás részleteit. A munkacsoportok feladat-

köre naponta *forgószínpad-szerűen változik.* A morfológus-csoport feladatkörét holnap egy másik csoport veszi át, a tegnapi morfológusok pedig ma a mikroklíma-állomáson dolgoznak. A hallgatók így többfajta munkával is megismerkednek, bár — amiatt, hogy a stafétabotot mindig gyakorlatlanok veszik át —, a „forgószínpadon" nehezebb biztosítani a munka folytonosságát. Nehezebb biztosítani — de azért megoldható — a munka pontosságát és hézagtalanságát. A csoportmunka-rendszernek ezzel szemben több előnye van.

a) Mindenki közösségben dolgozik, mégis *egyéni és pontosan meghatározott feladatokat teljesít.* Érvényre jutnak a hallgató sajátos képességei, növekedik önállósága és felelősségtudata. Részesül a siker-élményben és a közösség elismerésében [12], amely lendületet ad, és újabb teljesítményre ösztönzi őt.

b) *Egy csoport-tagra viszonylag kevés feladat jut,* tehát a megoldás részletekbe menő és alapos lehet. A sok kicsi a végén összeadódik és a csoport összmunkája gazdag anyaggá nő. Kiegészítésekkel szakdolgozat alapjául is szolgálhat.

3. ábra

A Tárkányi-patak részletének helyszínrajza, és az I—II—III. pontokon mért mederszelvénye, vízsebessége, vízmennyisége és hőmérséklete. (I. éves hallgatók mérése 1969. június 27-én de. 11—12 óra között.) *A viszonylag kis vízmennyiségre erősen hatnak a karsztos és a helyi mikroklimatikus tényezők*

3. *Az eredmények összegezése és feldolgozása* komoly feladat. Hiszen a munkacsoportok csak egy nap alatt 600—700 adatot gyűjtenek össze. Fontos az ellenőrzés munka közben is, mert ezen fordul meg a munka pontossága, a gyűjtött anyag felhasználhatósága. Irányításunk mellett a napi (esti) ellenőrzést és összefoglalást elvégezhetik a csoportvezetők. Az anyag teljes feldolgozása és a következtetések végső összegezése is megkezdődik már a terepen, de csak hazatérés után fejeződik be, a közbejött nyári szünet miatt csak a következő félévben. Az eredményt a vezető tanár számszerűen értékeli, és ha módja van, beszámítja a félév végi osztályzatokba. — Terepgyakorlaton, a csoportrendszer keretében az egri földrajzi tanszék *a programozás módszerét* is alkalmazza.

Egy természeti földrajzi terepgyakorlat témavázlata

A gyakorlat helye: Felsőtárkány-Répásvölgy. Részt vevő évfolyam: I. A változatos terület karsztkutatásra is alkalmas.

I. feladatkör (váltó csoportokkal). A terület földrajzi helyzete és térképvázlata. A közelebbi környék földtani felépítése, fejlődésének fő mozzanatai, szerkezete és kőzetanyaga. Ismerkedés a terület földtani térképével (azonosítás). A környezet geomorfológiai kifejlődése, kapcsolatban az epirogén mozgásokkal, a kőzetek fizikai tulajdonságaival és a víz munkájával, különös tekintettel a karsztmorfológiára. A teodolit használata: szög (azimut)- és magasságmérés. A völgyoldalak szintvonalas felvétele (szelvényezés, l. 1. ábra). Kőzetgyűjtés. Morfológiai séta a Tarkő alá, és az Oldal-völgybe. Térképgyakorlatok, (l. 2. ábra). Tájékozódás a csillagos égen.

Nézzünk egy példát a fenti feladatkörből: *milyen szempontok szerint vizsgálhatók a környezet lejtői* [13].

A lejtők kialakulásánál figyelembe vesszük a földkéreg mozgását, szerkezetét, a kőzetek minőségét, a folyóvizek munkáját. Gondolunk a külső erők fajta- és energiabeli készletére és ezek összefüggéseire. Fontos az időtartam is. Részletesebben:

a) *Normális lejtő* vizsgálata. Milyen a lejtő alakja és kőzetanyaga? Fejlődésének alapvető oka. A pusztulás-épülés folyamatának összefüggése a domború és a homorú hajlatokon. Hol gyűlt össze a lejtő lepusztulásterméke? Megvizsgálandó a lejtő pusztuló és épülő részletének anyaga, a talaj vastagsága lent és fent. Meg kell mérni különböző helyeken a lejtőszögeket. Rajzolják meg a hallgatók a lejtő profilját vagy tömbszelvényét.

b) Megvizsgálandó, *milyen munkát végzett a lejtőn a víz*. Milyen a terület növénytakarója? Van-e valami jele a talajerózionak? Mi módon lehetséges a lejtő gazdasági értékesítése?

c) Hasonló szempontok érvényesülnek az összetett és az egyenes lejtő vizsgálatánál. Itt a szerkezet hatása a döntő. A lejtőkről közvetlen mérés és térkép alapján szelvényeket készítünk. Megmérjük a környezet több lejtőjének a hajlásszögét, és megbeszéljük, miért fontos a meredek formák erdősítése. Felkeressük és feljegyezzük azokat a helyeket, ahol teraszokat, bukógátakat építettek, vagy erdőt telepítettek a vadul lezúdúló víz pusztításának a megfékezésére.

II. feladatkör (váltó csoportokkal). A környezet vízföldrajzi viszonyai. Forrásvizsgálatok (Imókői-forrás, Sziklaforrás, oldal-völgyi források és halastavak). A források hőfoka és vízmennyisége. A Tárkányi-patak egy részletének helyszínrajza, vízmennyisége, hőmérséklete és néhány meder-

szelvénye (eredeti felvételek, l. 3. ábra). Hordalék gyűjtése és mérése a patak több pontján. Grafikonok készítése a vízrajzi megfigyelésekről. A vízválasztók felkeresése és a patakvíz gazdasági értékesítése. Térképgyakorlatok.

III. feladatkör (váltó csoportokkal). A terület összehasonlító mikroklímája. A műszereket erősen besugárzott és árnyékos völgyoldalra, nedves völgytalpra, növényzettel borított helyre, víz mellé, erdőbe, kiemelkedő nyílt dombhátra, gazdasági növények állományába, tehát *különböző körülmények közé* telepítjük. A hallgatók — az éjjel-nappal — óránként leolvasott adatokat táblázatba írják és összehasonlító grafikonokba átteszik [14], majd egymással és a makroklimatikus adatokkal összevetik. Megmérik a talaj hőmérsékletét is különböző mélységben, különböző fekvésű helyen, és az eredményeket kapcsolatba hozzák a besugárzással, a talaj minőségével, víztartalmával és borítottságával (4. ábra).

IV. feladatkör (váltott csoportokkal). A növénytakaró és a gazdasági élet. Az éghajlat, a reliefenergia és a növénytakaró kapcsolata. Talajféleségek (talajszelvény készítése). A növénytakaró visszahatása szűk térben a mikroklima alakulására, különös tekintettel a hőmérséklet-ingásra és a légnedvességre. Fenológiai állapotok és a mikroklíma. A környezet erdőállománya, az erdők vágása és újratelepítése. Erdei gazdasági vasút, szállítás, feldolgozás, Eger-felnémeti fűrésztelep. A Barát-völgy mezőgazdasági kihasználása a növénytermelésben. A mészkő ipari felhasználása. (Felsőtárkányi mészégető kemencék.)

Évfolyamfeladat: összeállítható *egy kirándulás tanulmányterve általános iskolások részére.* Mit tanítunk ugyanezen a területen az általános iskolai tanulóknak, milyen önálló megfigyeléseket tűzhetünk ki részükre.

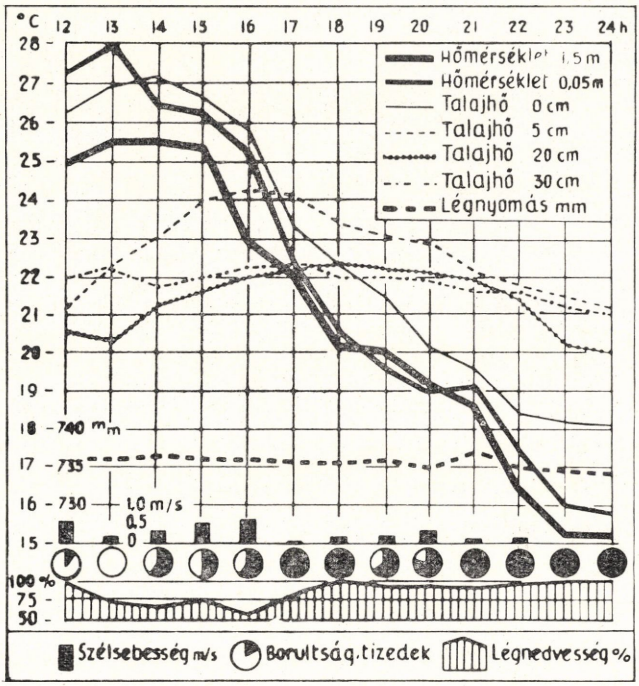
Egy gazdaságföldrajzi terepgyakorlat témavázlata [15]

A terepgyakorlat helye a *Bélapátfalvi-medence.* Résztvevő évfolyam: II. A terület sokoldalú tanulmányozásra alkalmas természeti és *gazdaságföldrajzi egység.*

I. csoport. Ipar. Az Észak-magyarországi Cement- és Mészipari Országos Vállalat Bélapátfalvi Cement- és Mészművében a csoport tagjai a következőket tanulmányozták: A természeti és a társadalmi ipartelepítő tényezők. A nyers- és segédanyagok (bélkői mészkő- és agyagpalabányászat). Energia- és vízellátás. Az üzem megközelíthetősége, az energia, a víz és a nyersanyagok szállításának földrajzi körülményei. Belső anyagmozgatás.

II. csoport. Az üzem története. Üzemszervezés. Gazdaságosság. Az önköltségcsökkentés módszerei, a termelékenység fokozásának más lehetőségei. Szocialista brigádmozgalom. Szociális, kulturális és sportintézmények. *Munkatérkép* a kooperáló üzemekről.

III. csoport. Gépellátás, a gépesítés foka (automatizálás). A korszerűsítés további lehetőségei, rekonstrukció. A termelés mennyisége, fejlődése időkeresztmetszetben. A termékek értékesítése, piachelyzet. *Munkatérkép* a piacokról, a forgalom grafikus ábrázolása. Kiemelt feladat: a munkaerő-gazdálkodás adatainak összeállítása.

4. ábra

Félnapos részlet az I. éves egri főiskolai hallgatók mikroklíma-méréseiből. (Répás-völgy, 1969. június 27.) *Példa az adatok feldolgozására (összesített grafikon). A grafikon alkalmas a talajközeli időjárási tényezők összefüggésének a kimutatására. A mikroklimatikus térben a szűk területen változó hatótényezők (növényzet, talajszerkezet, nedvesség stb.) szerepe élénken kifejeződik*

IV. csoport. Mezőgazdaság. Megfigyelés, adatok gyűjtése a bélapátfalvi „Március 15." Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben. A szövetkezet földrajzi fekvése, természeti adottságai. Területének megoszlása művelési ágak szerint. (Kördiagram). *A terület térképvázlata* a művelési ágakkal. A növénytermelés, az állattenyésztés hatékonysága (termelékenység), fejlődése és számbeli eredménye (grafikonok). A hozamnövelés módszerei (talajmunka javítása, műtrágya-felhasználás stb.). Piachelyzet, értékesítés. A szövetkezet munkaerő-gazdálkodása és szociális problémái.

V. csoport. A gazdasági élet *természeti adottságainak* vizsgálata. Mennyiségi és minőségi mérések a forrásokról és a patakokról. Ipari víz, öntözővíz. A Gyári-tó felmérhető adatai. Bélapátfalva csapadékviszonyainak feldolgozása grafikonokban 60 évre visszamenőleg az erdészetnél elfekvő észlelés-anyag alapján.

VI. csoport. Földtan és geomorfológia. A Bélkő geológiai viszonyai a kőzet ipari felhasználása szempontjából (felépítés, szerkezet, kőzetminőség, lejtőszögek). A csoport elkészíti a község melletti Márgás-domb *tömbszelvényét.* Látrajzot készít a Bélkőről (rendkívül meredek mészkőszirt, erősen diszlokált rétegekkel).

VII. csoport. Térképészet. Közreműködik a munkatérképek elkészítésében. Részletes térképről felnagyítja Bélapátfalva és környéke térképét. Egy kisebb területről — a cementmű és a bányaudvar között — saját felvétele alapján térképvázlatot készít.

VIII. csoport. Gazdaságtörténet és településföldrajz. A csoport felvázolja a régebben megszűnt bélapátfalvi kőedénygyár történetét. Gyűjt az ott készült és a faluban még megtalálható régi edényekből. A község fejlődése, régebbi és mai településföldrajzi vázlata (alaprajza).

Évfolyamfeladat: Közös tanulmányút az egercsehi szénbányákba és a monosbéli szénosztályozóba. Az Árpád-kori román ízlésű bélmonostori műemlék-templom megtekintése.

Vázlatos *tanulmányút-terv* ugyanerre a területre általános iskolások részére.

C) Országjáró (külföldjáró) tanulmányutak

A tanulmányút — akárcsak az előbbiek — az oktató-nevelő munka intenzív formája. Csakhogy itt a résztvevők szinte állandó mozgásban vannak, nagy területet járnak be. (Az egri tanszék Krasznodar-kaukázusi útja 8 ezer, romániai útja 3 ezer km hosszú volt.) Utazás közben a tájak filmszerűen peregnek a hallgatók előtt, a térképet szinte érzékelik, percenként új benyomásokkal gazdagodnak. A bő lehetőségek kiaknázása gondos előkészületet kíván. Nem könnyű a szinte naponként változó szállás- és étkezőhelyek biztosítása, nagy figyelmet igényel a fáradalmak leküzdése, a biztonság, az önfegyelem, a jó modor, az egészség fenntartása útközben, a terepen, az eddig ismeretlen emberekkel való érintkezésben, intézetek, kollégiumok, üzemek meglátogatásakor. A körültekintő *technikai szervezést* az indulás előtt hónapokkal meg kell kezdeni. Éppen ilyen fontos a *tanulmányi előkészítés.* Jó előre ismertetjük és megbeszéljük a tervet. Az útvonal térképét kifüggesztjük. A tanulmányút legtöbbször anyagkövető, a hallgatók előre megismerik a bejárandó hazai vagy külföldi tájakat egyrészt az előadásokból, másrészt az irodalomból. Ismereteik az úton valósággá válnak, sok új ismeretet is szereznek, új összefüggésekről értesülnek. Módszer szempontjából a tanulmányút *megerősítő, kiegészítő, ismeretet igazoló és törvénymegállapító* jellegű. Minden tekintetben komplex. Sokrétűsége nemcsak a földrajzi tényezők természetes együttesében és belső összefüggéseiben nyilvánul meg (teljes szintézis), hanem a tantárgyak közötti koncentrációban is. Egy tájban nemcsak föld, víz, levegő van. Ott vannak az ember alkotásai, utak, városok, stílusok, műalkotások, irodalmi és történeti emlékek, ipari és mezőgazdasági üzemek is. Látható az újnak és a réginek a kapcsolódása, szem előtt vannak a fejlődés tényei. Az általános iskola érdeke is azt kívánja, hogy ezekre figyeljünk. Így kerültek tanulmányaink körébe például a kurgánok, a Kaukázusban, a honvédő háborúban összelőtt vasúti kocsi Novoroszijszkban, Mátyás király szülőháza Kolozsváron, a Kongresszusi Palota Bukarestben, a római mozaikpadló és Ovidius szobra Constanţában, a pákozdi csata emlékműve a Velencei-hegységben, Lóczy Lajos sírja Balatonfüreden

(Arács), iskolák, különböző múzeumok, kiállítások és sok más irodalmi, történeti, néprajzi látnivaló, politikai nevelést is szolgáló objektum. Útközben irodalmi szemelvényeket olvasunk az érintett tájakról, a tájhoz kapcsolódó neves emberek írásaiból.

Tanulmányút a Kaukázusban. (1968.) Krasznyanszkij F., a krasznodári tanárképző főiskola professzora a hegység földtani kialakulásáról tart előadást hallgatóinknak. (Dr. Udvarhelyi Károly felvétele.)

A tanulmányút is három részből áll: előkészítés, végrehajtás, az eredmények feldolgozása. A hallgatók önkormányzatát a tanulmányutakon is megszervezzük. Részt vesznek a tervek elkészítésében és a tanulmányi program végrehajtásában. Földrajzi témákról és más kérdésekről *útközben* (mikrofon az autóbuszban) *és a fontosabb helyeken kiselőadásokat tartanak.* A munkacsoport-rendszer az országjáró utakon is bevált. Komoly segítség a vezetésben, ha a csoportvezető a maga néhány emberét összefogja, és menetközben megoldja a felmerült kérdéseket. Adott helyeken a vezető tanárok is több előadást tartanak (tájak vagy üzemek tudományos jellegű ismertetése, a látottak összekapcsolása a tanult földrajzi anyaggal). Az egri tanszék a bejárandó tájak teljes földrajzi leírását előre kiadja minden hallgatónak.

Részletek egy külföldi tanulmányút programjából

A tanulmányút helye a *Román Szocialista Köztársaság.* Résztvevő évfolyam: II. és III. Útvonala: Eger—Nagyvárad (Oradea)—Kolozsvár (Cluj) —Nagyszeben (Sibiu)—Brassó (Braşov)—Predeal—Bucses—Ploeşti—Bu-

cureşti—Constanţa—Mangalia—Mamaia —, és *vissza:* Constanţa—Buzău—Bodza-szoros—Sepsiszentgyörgy—Tusnád—Gyergyószentmiklós—Békás-szoros—Parajd—Szováta—Marosvásárhely (Tirgu-Mureş)—Torda—Tordai-hasadék—Kolozsvár—Bihar-hegység—Nagyvárad—Debrecen—Hortobágy—Eger. A 12 napos autóbuszút előzetes tervéből közlünk kétnapi részletet.

1969. május 24. Útvonal: Mangalia—Eforia—Constanţa—Eforia—Mangalia.

Tanulmányok. Tengerkutatás. Rövid előadás a Fekete-tengerről (Huppán Béla főiskolai hallgató). A tenger abráziós és felhalmozó munkája. Parti képződmények. Pusztuló és épülő partformák, turzások, limánok és ezek anyaga. Ezekről helyszíni előadás (Pápista Jánosné főiskolai adjunktus). Városnézés, városismertetés: a constanţai kikötő berendezése — Ganz-emelődaruk —, Casinó, Aquarium, Ovidius-szobor, római mozaikpadló, mohamedán mecset. Idegenforgalmi létesítmények. Általános kép egy világfürdő berendezéseiről. Vacsora, szállás Mangáliában.

Évfolyamfeladat. Jegyzetkészítés. Fürdés a tengerben (filmfelvétel). A parti képződmények rajza, hordalékgyűjtés a tengerparton.

Csoportfeladatok. I. csoport. Hullámok mérése (méretek, periódus). Szélirány, szélerősség.

II. csoport. A tengervíz és a levegő hőmérséklete. A tengervíz egyéb fizikai jellemzői (sótartalom, szín- és hangtünemények).

III. csoport. A tenger élővilágának megfigyelése (Aquarium).

IV. csoport. Vázlatrajzok (térkép és szelvények) a tengerpart jellemző formáiról. A növényzet megfigyelése.

1969. május 27. Útvonal: Marosfő—Gyergyószentmiklós (816 m a t. sz. f.)—Pongrác-tető (1257 m)—Gyilkos-tó (995 m)—Békásszoros—Gyergyóalfalu—Görgényi-havasok (Mezőhavas, 1777 m)—Bucsin-hágó (1287 m)—Parajd (506 m)—Szováta (fürdő: 520 m)—Erdőszentgyörgy—Marosvásárhely (332 m, 100 ezer lakos).

Tanulmányok. A Maros forrása. A Nagy-Hagymás mészkőszirtjei (látkép). Előadás a Keleti-Kárpátok kialakulásáról, szerkezeti felépítéséről és mészkőszirtjeiről (Udvarhelyi Károly). A tektonikus eredetű Gyergyói-medence, magasan fekvő települések. A Békény-patak völgye és a Pongrác-tető fenyves növényzete. Tájszemlélet: a Gyilkos-tó és környéke (Gyilkoskő, Nagy-Cohárd). Előadás a Gyilkos-tó kialakulásáról (Csanádi Kunigunda főiskolai hallgató). Tájékoztatás a Békás-szoros kialakulásáról és a Beszterce folyón épült Lenin-erőműről. (Futó József főiskolai docens.) Az általános iskola Gyergyóalfaluban. A Görgényi-havasokban tájékoztatás a Mezőhavas 6 km átmérőjű vulkáni kráteréről. Monda és a valóság Rabsonné-váráról (Tarr Katalin főiskolai hallgató előadása). Parajdon *az általános iskola megtekintése.* Lelkesítő beszéd az iskolában a nevelői hivatásról (Udvarhelyi Károly). A közeli Farkaslaka teszi aktuálissá egy Tamási-novella felolvasását. Szováta fürdő. A sóstavak kialakulása. A napsugártól felmelegedő Medve-tó (Budai István főiskolai hallgató előadása). Erdőszentgyörgy környékén a Kis-Küküllő völgyteraszai-

nak a bemutatása. Földgázzal fűtött villamos erőmű ugyanitt. Vacsora, szállás Marosvásárhelyen.

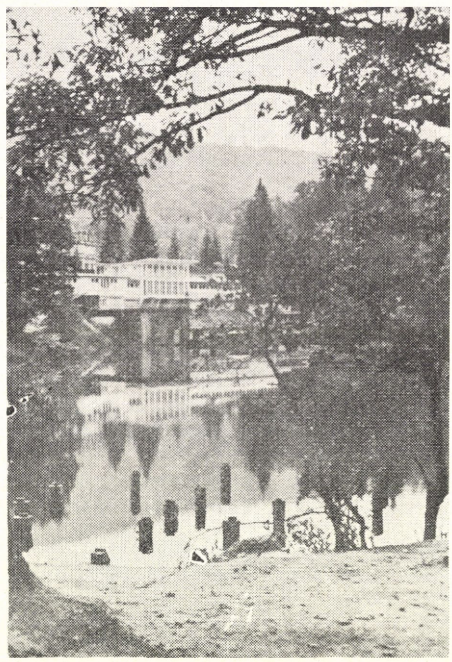
Évfolyamfeladat. A Maros forrásságának hőmérséklete. Látrajzok a Gyilkos-tó környéki mészőszirtekről. Fürdés a szovátai sóstavakban. Filmfelvétel, fényképezés, kőzetgyűjtés.

Csoportfeladatok. I. csoport. A hallgatók több helyen megmérik a Békény, a Gyilkos-tó és a Békás patak hőmérsékletét.

II. csoport. A hallgatók részletes térkép alapján elkészítik a Gyergyószentmiklós—Pongrác-tető—Gyilkos-tó és a Békás patak alsó nyílása közötti útvonal magassági hossz-szelvényét.

III. csoport. A levegő hőmérséklete különböző tengerszint feletti magasságban az említett útvonalon. Az erdei növényzet megfigyelése a Görgényi-havasok keleti és nyugati oldalán.

IV. csoport. Az erdőkitermelés és fafeldolgozás látható jelei. A szovátai sós tavak hőmérséklete.

Tanulmányút Romániában (1969). A Naptól felmelegedő sós vizű Medve-tó Szovátán. (Dr. Udvarhelyi Károly felvétele.)

Megjegyzés. A május 27-i nap zsúfoltnak bizonyult, a parajdi sóbányát csak kívülről néztük meg (sóhegyek). Nem tudtuk megmérni a Maros forrásságának hőmérsékletét. A 12 napos program általában mégis megvalósult, tekintettel a gyorsjáratú autóbuszra. Előre nem látott okok miatt a terv kismértékben módosult is, de az

esetlegesen elmaradt látnivalókért, ugyancsak előre nem látott új tanulmányi lehetőségek kárpótolták a hallgatókat [kolozsi sósfürdő, nagyváradi román- és körösfői (kalotaszegi) magyar népviselet].

A hallgatók Románia földrajzi leírását és a napokra szóló útiprogramot (feladatokat) előre megkapták írásban. A 12 nap alatt 19 hallgató tartott helyszíni előadást, amelyre előzetesen felkészültek. Menetközben mikrofonon kaptak tájékoztatást valamennyi látnivalóról. Az útra szívesen emlékeznek vissza. A romániai ifjúsági szervezetek és intézmények mindenütt nagy előzékenységgel és barátsággal fogadták a főiskolás csoportot. A külföldi tanulmányutak *politikai nevelő hatása is jelentős,* értékben egyenlő rangú a gazdag tanulmányi eredményekkel.

IRODALOM, JEGYZETEK

[1] Az Izvesztyija Vszeszojuznovo Geograficseszkovo Obscsesztva cikke (1961. 5. sz.) a SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program végrehajtásával kapcsolatban.
[2] Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus, 137. old. Szikra, Budapest, 1952.
[3] Fontosabb főiskolai földrajzi gyakorlati jegyzetek a Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, illetőleg a Tankönyvkiadó Vállalat kiadásában, időrendi sorrendben:
Udvarhelyi Károly: Csillagászati földrajz (Debrecen, 1949. Házi sokszorosítás).
Udvarhelyi Károly: Földrajzi gyakorlatok — térképgyakorlatok, 1951.
Udvarhelyi Károly: Globus- és klimatológiai gyakorlatok, 1953.
Udvarhelyi Károly: Földrajzi gyakorlatok: Csillagászati földrajzi gyakorlatok, hidrológiai és klimatológiai gyakorlatok, 1955.
Udvarhelyi Károly: Csillagászati földrajzi gyakorlatok, 1964.
Udvarhelyi Károly: Geomorfológiai gyakorlatok, 1964.
Csanálosi Sándor: Kőzettani gyakorlatok, 1964.
Klebniczky József: Hidrogeográfiai gyakorlatok, 1965.
Moholi Károly: Térképészeti gyakorlatok, 1965.
Strbák István: A gazdaságföldrajzi számítások és ábrázolások módszere, 1965.
Gertig Béla: Általános gazdaságföldrajzi gyakorlatok, 1967.
[4] Engels: A természet dialektikája, 59. old. Sikra, Budapest, 1952.
[5] Kádár László: Földrajzoktatásunk helyzete az egyetemen és a középiskolában. Felsőoktatási Szemle, 1966. 10. sz.
[6] Bakos József: Az egyetemi és főiskolai előadások helye és szerepe a hallgatók képzésében (I.) Felsőoktatási Szemle, 1966. 7—8. sz.
[7] Széll Tamás: A szaktárgyi külső szakmai gyakorlatok a természettudományszakos tanárok képzésében. Felsőoktatási Szemle, 1966., 6. sz.
[8] Miklósvári Sándor: Az általános iskolai pedagógusképzés helyzete és fejlesztésének feladatai. (Az általános iskolai tanárképzés pedagógiai problémái, Eger, 1968.)
[9] Futó József: A földrajzi terepgyakorlatokról. Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, 173. sz. Eger, 1960.
[10] Forgách Géza: Gyakorlat az oktatásban. Felsőokt. Szemle, 1965., 7—8. sz. A gyakorlatok háromlépcsős értékelése: a) a laboratóriumi napló alapján, b) laboratóriumi napló és demonstráció, c) laboratóriumi napló, demonstráció és egyes gyakorlatokra adott érdemjegyek alapján.
[11] Futó József: i. mű, részletesen szól a terepgyakorlatokkal kapcsolatos munkálatokról és módszerekről.
[12] Zsámbéki László: A munkához való erkölcsi viszony és a munka ellenértéke. Felsőoktatási Szemle, 1966., 2. sz. A munka-motiváció fő tényezői, értéksorrendben: 1. Belső megelégedettség. 2. A közösség elismerése. 3. Társadalmi haszon. 4. Anyagi haszon.
[13] Udvarhelyi Károly: Geomorfológiai gyakorlatok. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
[14] H. J. Richter: Beiträge zur Methodik des Geographieunterrichts. I. Potsdami Pedagógiai Főiskola, é. n. Jó példákat közöl összesített időjárási grafikonokra.

A módszert az egri főiskola megalakulásától kezdve használja. Ezzel a módszerrel készült az egri földrajzi tanszék mechanikus időjárási grafikon táblája (Udvarhelyi Károly).

[15] Strbák István végrehajtott tervezete alapján.

LE SYSTEME ET LA MÉTHODE DES EXERCICES DE GÉOGRAPHIE A L'INSTITUT PÉDAGOGIQUE

DR. KÁROLY UDVARHELYI

Resserrer les liens entre l'enseignement et la vie pratique, c'est une exigence de notre temps. De ce point de vue, les exercices pratiques de géographie ont aussi une grande importance. Les trois principales parties constituantes de notre conception scientifique du monde sont les suivantes: a) connaissance de la réalité, b) conviction de la justesse de nos connaissances et c) emploi pratique de nos connaissances. Par conséquent, la pratique est une partie organique de notre conception scientifique du monde. Dans l'enseignement nous devons faire connaître à nos étudiants, outre les connaissances lexicales et la manière de penser, l'emploi pratique des régularités aussi. Nous devons développer leurs dispositions respectives. Les exercices pratiques, introduit à l'institut pédagogique sont les suivants:

Exercices de géographie astronomiques, de pétrographie, de géologie, exercices climatologiques, hydrographiques et de géographie régionale. Les étudiants s'occupent, à part, d'exercices géographico-pédagogiques et d'enseignement (à l'école). Ils prennent part à des exercices de terrain (extérieurs) et à des voyages d'études dans le pays et à l'étranger qui durent quelques semaines.

Les cours théorétiques et les exercices pratiques sont en rapport entre eux, ils se complètent et ils dépendent l'un de l'autre. La théorie prête la ligne en direction et la méthode à la pratique, et celle-ci, de son côté (démonstration), rend les connaissances plus approfondies, en outre elle fournit de nouvelles connaissances (exercices formant des lois et des régularités). La pratique a la valeur extraordinaire qu'elle crée *une rélation immédiate entre la réalité et les étudiants.* Elle a un grand rôle dans le domaine de l'éducation idéologique, politique, patriotique et de défense nationale. Elle endurcit les jeunes et *les accoûtume au travail.* Elle développe leur indépendance, leur activité, leurs connaissances, et *leur conduite sociale.* Elle enrichit leur *vue polytechnique* et *les rend capables de développer indépendamment leurs connaissances.*

Les traits fondamentaux *de la méthode des exercices pratiques* sont: le caractère systématique, le travail réel et l'exécution des devoirs concrets. Les trois phases du travail sont la préparation, l' exécution et la récapitulation, le dépouillement des résultats. Toutes les trois phases exigent la contrôle et l'évaluation. Les étudiants ont *de l'independance* et *de la responsabilité. Ils travaillent, en général,* dans des *groupes autonomes,* surtout aux exercices de terrains. Ils font des observations et des mesurages. Ils font les observations des phénomènes géographiques d'une façon complexe, par l'analyse des relations et des procès du développement. Ils font la connaissance des appareils et résument leur travail en écrit, avec des esquisses, des dessins, des segments, des diagrammes, suppléés par des conclusions et éventuellement par des propositions. Nous cherchons à insérer des exercices qui, au point de vue de la formation des professeurs et des exigences spéciales de l'école générale, peuvent être précieux. Les exercices stationnaires de terrain sont très utiles; Ici on a la possibilité à l'observation complexe d'un petit paysage.

Comme supplément des problèmes méthodiques, l'auteur publie des plans de thèmes pour des exercices de géographie en laboratoire et pour des exercices de terrain au point de vue de géographie économique.

ÚTKERESÉS A FŐISKOLAI SZERVES KÉMIAI GYAKORLATOZTATÁSBAN

MOLNÁR DEZSŐ

(Közlésre érkezett: 1969. december 1.)*

Napjainkban egyre nagyobb problémát jelent a felsőfokú oktatásban, így a tanárképzésben is az, hogy az óriási mértékben megnövekedett kémiai ismeretanyagot a felnövekvő generációnak átadjuk. Mindezt azzal a törekvéssel, hogy eközben gondolkodásra, lényeglátásra, az összefüggések felismerésére, az új ismeretek önállóbb alkalmazására is neveljünk [1].

Útkeresésünk egyik célja az volt, hogy megvizsgálja: mit tehetünk utóbbiak érdekében a szerves kémiai gyakorlatokon.

A szerves kémiai gyakorlatokon hosszú évtizedekig a Gattermann, Vogel-féle preparátumgyűjteményből vett receptek alapján végeztük a munkát, állítottunk elő meghatározott vegyületeket [2]. Ez a „klasszikus módszer" sokáig és a maga idejében jól szolgálta a vegyészképzést és a tanárképzést. Ez a mód azonban túl sok mechanikus elemet tartalmazott. Nem inspirálta a hallgatókat arra, hogy az elméleti ismeretek mélységeit meglássák és főleg azok gyakorlati oldalát, az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazhatóságát közelebbről megismerjék. Nem mozgatta meg a hallgatókat a „miért"-ekre adandó válasz keresésében.

A 60-as évek elején külföldön is — főleg Angliában — jelentkezett az a nézet, hogy a gyakorlatokra fordított idő nem áll arányban azok eredményességével [3]. A vegyipar és a kutatások rohamos fejlődésével a kémiai ismeretek rendkívüli megnövekedésével új helyzet állt elő, s ezzel a felsőfokú oktatásnak szembe kellett néznie [4].

Nyilvánvalóvá vált, hogy a tananyag alapos átdolgozásán túlmenően, az ismeretátadás „hogyan"-jának kérdése is napirendre kell, hogy kerüljön. Az is világossá vált, hogy az új ismeretek feldolgozásába a hallgatót jobban be kell vonni, hogy élményszerűbb, mélyebb legyen az anyag elsajátítása, jobban érvényre jusson annak hatása és tudatos alkalmazása. E cél elérése érdekében igen sokat tehetnek a szerves kémiai gyakorlatok. Ezeken egyre inkább háttérbe kell szorulnia a gyakorlatokra való mechanikus előkészületnek, a gépies kísérletezésnek [5]. Ezek helyett a hallga-

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató, tanszékvezető
Lektorálta: dr. Kóbor Jenő kandidátus, Szegedi Tanárképző Főiskola

tók egyaránt aktív részeseivé válnak a felkészülésnek és a kísérletek végrehajtásának. Mélyebben meglátják a kémiai jelenségek, a kötés, a funkcióscsoportok és a reakciók közötti összefüggéseket. Analizálják ezeket és az eredményekből új, magasabb rendű ismereteket szintetizálnak. Ehhez viszont már a bővebb kémiai szakirodalom használata is szükséges. Ez azonban alapvető könyvtári és irodalmazási ismeretek nélkül nem lehet eredményes. A szakirodalom feldolgozásában követelményrendszerünket a tanárképzés speciális aspektusából kellett felállítani. A tanárképző főiskolákon nem lehet cél az eredeti forrásmunkák kikeresése, tehát még a Beilstein, vagy a Chemical Abstracts használatában sem kell gyakorlatra szert tétetnünk hallgatóinkkal. Képzési céljaink különbözősége miatt nem vehetjük át tehát azt a módszert, amit a Budapesti Műszaki Egyetem Vegyészkarán [6, 7], vagy a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karán folyó vegyészképzésben alkalmaznak [8]. Igényeinket az általános iskolai tanárképzés céljaihoz és lehetőségeinkhez kellett igazítanunk. Ezek alapján hallgatóinknak képesnek kell lenniük egy-egy szerves kémiai részterület (pl. halogénezés) problematikájának tisztázására, az adott témával kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek összegyűjtésére, azok mérlegelésére, súlypontozására, „ötvözésére", a feladattal kapcsolatos számítások és mérések elvégzésére, megfelelő készülékek összeállítására stb., a rendelkezésre álló forrásmunkák alapján.

E lehetőségek vizsgálata is célja volt kétéves útkeresésünknek.

E gondolatoktól indíttatva szeretnénk az alábbiakban a kémiai látókör bővítését, a szélesebb kémiai szakirodalom használatát, a szakirodalom önálló feldolgozását segítő próbálkozásainkról beszámolni.

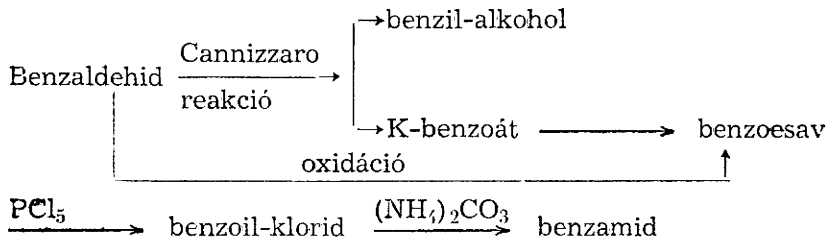
Céljaink az alábbiak voltak:

1. Fokozottabban *felkeltsük a hallgatók érdeklődését* a szerves kémia elméleti és gyakorlati problémái iránt.
2. Megismertessük őket a *szakirodalmi tájékozódás* alapjaival, az ismeretszerzés új módjával.
3. Következetességre, az *összefüggések mélyebb meglátására* szoktassuk hallgatóinkat.
4. Az *önálló gondolkodás* fejlesztése is célunk volt.
5. Mindezeken keresztül *javíthassuk* szerves kémiai tudásukat, *kémiai intelligenciájukat.*

Mivel a IV. tanévet megelőzően a hallgatók már megismerkedtek a főiskolai szerves kémia teljes elméleti anyagával, és egy féléves gyakorlati jártasságuk is van e téren — mód nyílhat a VII. félévben a sokkal önállóbb, mélyebb elméleti és gyakorlati ismereteket igénylő munkára is. Ezért jó felkészültségű, jó manuális készségű hallgatóinknak lehetővé tettük, hogy egy-egy preparátumkészítéssel kapcsolatos témakörben a szakirodalom önálló feldolgozásával ismereteiket elmélyíthessék.

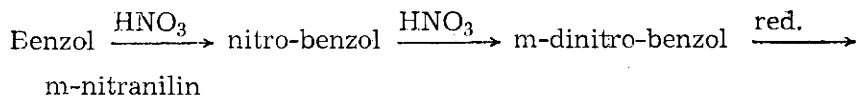
A kiadott feladatok a következők voltak:

1. Állítson elő benzaldehidből benzamidot. A folyamat didaktikailag és gazdaságilag optimális menete a következő lehetett:

2. Hogyan állítható elő benzolból m-nitranilin?

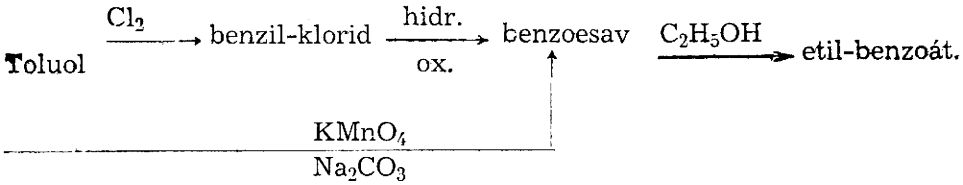
Ezt a következőképpen lehet megvalósítani.

m-nitranilin

3. Készítsen toluolból benzoesavas-etilésztert.

A folyamat állomásai:

A kiadott feladatoknál a következőkre kellett választ adni a hallgatóknak.

1. Tisztázza és nevezze meg, hogy milyen folyamatokon keresztül jut el a kiindulási anyagból a végtermékhez.
2. Az irodalomban lehetséges megoldások közül válassza ki azt az utat, amely jelen körülményeink közt járható. (Vegyszerek, felszerelés stb.)
3. Fenti reakciók elméletét fejtse ki, ennek során használja fel általános szervetlen-, fizikai-kémiai ismereteit is.
4. Elemezze előbbi reakciók körülményeit, tisztázza az egyes anyagok szerepét.
5. Az irodalomban megadott kitermelési arányok figyelembevételével végezze el a megfelelő számításokat.

Az első reakció-sornál tisztázniok kellett a Cannizzaro-reakció lényegét, körülményeit, majd a halogénezéssel kapcsolatos ismereteket kellett rendszerezniök. A savkloridok reakcióképességének magyarázata alapján már egyszerű volt az út a benzamidhoz.

A második problémakörnél mélyebb áttekintést kértünk a nitrálás feltételeiről és körülményeiről, elektroneltolódásokról.

A harmadik témakörben rá kellett mutatniuk a magban és oldallánchan történő halogénezés közti különbség okaira. Magyarázni kellett a benzil-klorid fokozott reakcióképességét. Az észterképzésnél az egyensúly befolyásolásával kapcsolatos kérdésekre is rá kellett mutatni.

A megszokottól eltérő volt a számítások menete is. Megadtuk pl., hogy 6 g m-nitranilint kell a hallgatónak előállítania. A megfelelő egyenletekkel számolva, a kitermelési százalékok figyelembevételével magának kellett (a megfelelő fajsúlyok kikeresésével) meghatároznia a kiindulási anyagok mennyiségét. Ez igen termékenynek és érdekesnek bizonyult. Természetesen a receptbeli mennyiségeket mindig át kellett számolniok a megfelelő molarányok figyelembevételével.

Két-két hallgató kapott egy feladatot, így mód nyílt arra, hogy gondolataikat kicseréljék egymással, érvelhessenek, vitatkozhassanak a jobb megoldás érdekében. Közben alkalmuk nyílt arra, hogy a forrásmunkák használatának legelemibb fogásait elsajátítsák.

Itt szeretnénk pár szóval kitérni a szakirodalom feldolgozásával kapcsolatos lehetőségeinkre, gondjainkra. Tanszéki könyvtárunk állományának fejlesztése megadta a tárgyi lehetőséget e munkához. Mindenekelőtt a könyvtári katalógusokkal ismerkedtek meg a hallgatóink, majd a tárgymutatókban való eligazodást kellett elsajátítaniuk. Kezdetben közösen oldottuk meg az adatgyűjtési, igen szerteágazó feladatokat. Választ kaptak ennek során a táblázatok, különböző számok, grafikonok értékelésével kapcsolatos kérdéseikre. Rámutattunk a részletek kikeresésének fontosságára is, valamint az egységes jelölésekre, rövidítésekre. Ismertettük röviden az ETO-rendszer előnyeit, az ezen alapuló tájékozódást. Mindez módot nyújtott nekik a szakirodalom feldolgozása során az elméleti anyag új — a megadott szempontok alapján történő — rendszerezésére, elmélyítésére. Így új oldalról is növelhettük ismereteik gyakorlati alkalmazásának készségét. Ezzel viszont nagy lépést tettünk előre az önállóságra nevelés útján is.

A szakkönyvek kis — sokszor egyedi — példányszáma miatt a kikölcsönzést nem tudtuk minden esetben megoldani. Újabb nehézséget okozott az olvasóterem hiánya is. Az idegen nyelvek ismeretének hiánya nálunk is, mint másutt [9], sok problémát okozott.

Megbeszéléseinket rendszerint a laboratóriumi gyakorlatok után tartottuk. Sok gondot fordítottunk arra, hogy az általuk kikeresett információkat hogyan „dolgozzák össze" egységes egésszé és ezeket hogyan alkalmazzák a megadott feladatnál. Ezen a területen is sok tennivaló akad még. Viszont kétéves tapasztalatunk is azt bizonyítja, hogy hallgatóink valóban mobilizálni tudták a korábban szerzett kémiai ismereteiket, ötletekkel, új gondolatokkal gazdagodtak, miközben megtanulták a szakkönyveket alkotó módon használni. Így könyvtárunk anyagát közelebb tudtuk hozni az oktatói tevékenységhez.

A hallgatók egyénenkénti önálló munkáját feltétlenül igényelte (az ellenőrzésen és a közbenső konzultációk sarkalló hatásán túl) az a tény, hogy mind a részletkérdésekre, mind az átfogó kérdésekre válaszolniuk kellett vagy írásban, vagy elbeszélgetés formájában. A gyakorlati jegyet a témával kapcsolatos elméleti ismeretekben való tájékozottság, a munka

gyakorlati részének kivitelezése, a kitermelési százalék együttesen döntötték el, nagyon egyértelműen és reálisan.

A hatékony gyakorlatoztatásnak elengedhetetlen feltétele az anyag megfelelő és rendszeres számonkérése is [10]. Erről úgy gondoskodtunk, hogy a hallgatók minden laborgyakorlatot kezdetekor (olykor a végén), 10—15 perces „zárthelyi" írásával bizonyíthatták jártasságukat egy témakör elméleti kérdéseiben és azoknak a gyakorlatban való alkalmazásában. A kérdések összeállításánál arra törekedtünk, hogy az alapvetően fontos ismeretek ne csak felszínen maradjanak, hanem a kísérletek anyagába is beépüljenek. Így problémalátásban, új ok-okozati összefüggések meglátásában, a szakkönyvek (ha nem is oly széles körű és igényes, de) rendszeres használatában a gyengébb képességű hallgatók is nagy gyakorlatra tettek szert.

Még egy dolgot szeretnénk érinteni. A több gondolkodást, a hallgatók nagyobb igénybevételét jelentő, összetettebb munkát igénylő gyakorlatoztatás nem visszalépést jelent a túlterhelés irányában, hanem előreléptést a jövőben járandó út felé. Ismét más kérdés az, hogy az óriási mértékben megnövekedett ismeretanyag megfelelő súlypontozással, a lényegtelenebb részek lecsökkentésével, a fölös „ballasztanyag" elhagyásával a a hallgatóknak könnyíteni kell. Az itt nyert idő minden bizonnyal bőségesen kamatozik az elmélet és gyakorlat számára egyaránt, ha a hallgató a mélyebb összefüggéseket is felismeri, megérti, sőt azokat alkalmazza is.

A szerves kémiai gyakorlatok jegyei, valamint a VII. félév végén tett szerves kémiai szigorlat eredményei bizonyítják, hogy sokat fejlődött a hallgatók látóköre, kémiai intelligenciája. Tehát bőségesen kamatozik a befektetett több energia, hisz így képzettebb, önmagukkal, munkájukkal szemben igényesebb fiatal általános iskolai tanárokat nevelhetünk tanszékünkön, akik ezt az igényességet viszik magukkal és várhatóan a felnövekvő újabb generációba is ezt oltják majd be.

Próbálkozásunk útkeresés, ami minden bizonnyal korrekcióra is szorul. Ez a korrekció, a kísérlet továbbfejlesztése, a következő évek feladatát jelenti.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] *Melvin S. Newman and Paul G. Gassman:* An experimental Laboratory Course. Journal of Chemical Education 1963. 20—204.

[2] *Forgách Géza:* Kémiai gyakorlatok a Pedagógiai Főiskolán. Módszertani dolgozatok. 1954. 5—8.

[3] *Rees, D. T.:* Is laboratory work really necessary? Technical Education and Industrial Training. 1964. 6. 243—245.

[4] *Colliuson, T.:* The sore finger of laboratory work. Technical Education and Industrial Training. 1964. 6. 305—307.

[5] *Dr. Biczók Ferenc:* A hallgatók önállóságra nevelésének főbb problémái. Felsőoktatási Szemle, 1968. 2. 101—106.

[6] *Farkas Endréné Taubner Márta:* Észrevételek a műszaki szakirodalmi dokumentáció oktatásához. Felsőokt. Szemle, 1964. 7—8. 472—473.

[7] *Farkas Endréné Taubner Márta:* Az információs forráskutatás módszereinek elsajátítása a vegyészeti felsőoktatás keretében. Felsőokt. Szemle, 1963. 10 616—619.

[8] *Kazi Ilona:* Vegyészhallgatók szakirodalmi oktatása egy tanszéki könyvtárban. Felsőokt. Szemle, 1967. 4. 251—253.

[9] *Dr. Szarvas Pálné—dr. Szalai Tibor:* Gondolatok az egyetemi oktató-nevelő munkáról. Felsőokt. Szemle, 1968. 2. 113—116.
[10] *Forgách Géza:* Az ellenőrzés intenzitása a kémiaoktatásban, a korszerű gyakorlatvezetés szempontjából. Felsőokt. Szemle, 1965. 7—8. 475—478.

PFADSUCHUNG IN DER DURCHFÜHRUNG ORGANISCHER CHEMIEÜBUNGEN AN DER PÄDAGOGISCHEN HOCHSCHULE

DEZSŐ MOLNÁR

Während der Laboratoriumsarbeiten der organischen Chemie strebten wir die mechanische Vorbereitung zu den Übungen zu verlassen. Wir wollten es mit Lösung solcher Aufgaben erreichen, die von den Studenten beanspruchen, dass sie auf einigen Teilgebieten (z. B. Nitration) ihre Kenntnisse vertiefen sollen. Wir gaben ihnen die dazu nötige Orientierung der Fachliteratur. Die Studenten verstärken während der Aufklärung der theoretischen und praktischen Fragen der Reaktionsreihen mit ihren organisch-chemischen Kenntnissen, dadurch wurde ihre chemische Intelligenz erhöht. erhöht. Auch die Erfolge beweisen es.

PROGRAMOZÁSI KÍSÉRLETEK AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI KÉMIAOKTATÁSBAN

SÁRIK TIBOR

(Közlésre érkezett: 1969. december 1.)*

Világszerte égető probléma az oktatás hatékonyságának fokozása. A hagyományos módszerek alkalmazásával ez nem oldható meg. Új, hatékonyabb módszerekre van szükség. Egy ilyen új módszer pl. a programozott oktatás is.

A programozott oktatás már behatolt a természettudományok minden ágába. Kémiai programot a Szovjetunióban és a nyugati államokban már készítettek.

Magyarországon dr. Garami Károly, az OPI tanszékvezetője középiskolások számára írt kémiai programot, amit publikált is A kémia tanítása c. lapban. Egyébként *a kémia területén hazánkban nem sokat tettünk még e téren.*

Az Egri Tanárképző Főiskola Kémia Tanszéke a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Kémia Tanszékével közösen az elmúlt (1968/69) tanévben programozási kísérleteket hajtott végre.

Anélkül, hogy a programozás elméletével foglalkoznék, szeretném a kísérlet lefolyását, eddigi tapasztalatait elmondani és egy óra programját bemutatni.

I.

A kísérlet elsőrendű célja nem annak a kimutatása volt, hogy ezzel a módszerrel jobb tanulmányi eredmény érhető el (bár később ez a kérdés is elemzésre kerül), hanem az, hogy mi magunk is megismerkedjünk a *programozás gyakorlatával* és ezt a módszert a főiskolai hallgatókkal és a környező megyék (Borsod, Heves stb.) nevelőivel is megismertessük.

A munka elemzése arról győzött meg bennünket, hogy egy óra programozásának nem sok értelme van (2—3 óra kell ui., amíg a tanulók belejönnek az új módszerrel való munkába), célszerűbb egy fejezet feldolgozása, programozott módszerrel.

Elöljáróban ki kell emelni, hogy a kémia programozása csak *frontális*

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató, tanszékvezető
Lektorálta: dr. Garami Károly tanszékvezető, Országos Pedagógiai Intézet

kísérletezéssel egybekapcsolva oldható meg, tehát olyan anyagrészt kellett kiválasztani, ahol viszonylag egyszerű, de főleg veszélytelen kísérletek szerepelnek. Erre legalkalmasabbnak látszott a sók témaköre, amely a fenti előnyökön kívül még azt az előnyt is biztosította, hogy nagyon sok kémiai alapfogalom felújítására és elmélyítésére volt lehetőség.

Több külföldi, főleg német program áttanulmányozása után fogtunk hozzá a programok elkészítéséhez.

A programfüzetet hárman készítettük: Sárdi Béláné főiskolai adjunktus (Nyíregyháza), Szabolcsi László főiskolai adjunktus (Nyíregyháza) és én.

A program jellegét tekintve vegyes program, túlnyomóan lineáris jellegű (kb. 80 százalékban) kis része elágaztatott (kb. 15—20 százalék).

A kísérletet az ország 4 általános iskolájában végeztük:
a Rakamazi Általános Iskolában,
a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Gyakorló Általános Iskolájában,
az Ózdi Bartók Béla Általános Iskolában és
az Egri (IV. sz.) Gagarin Általános Iskolában.

Mivel tanszékünk csak az ózdi és az egri iskolával volt szorosabb kapcsolatban, ezért főleg a két iskola eredményeiről és problémáiról számolok be.

(Az Ózdi Bartók Béla úti iskola kémiatanára Kormosné Varró Karola, az egri Gagarin általános iskola kémiatanára Jenei Arthurné lelkesen és nagy odaadással végezték ezt az egyáltalán nem könnyű munkát, munkájukért ezúton is köszönetet mondok.)

A munka kezdetekor felmértük a bázisokról és savakról tanultakat, majd 10 órában végeztük el a programozást, ezután felmértük a sókról tanultakat, majd az anyagok csoportosítását.

1. óra. A szükséges alapfogalmak felújítása, feladatokon keresztül.
2. óra. A sók képződése helyettesítéssel.
3. óra. A sók képződése cserebomlással.
4. óra. A sók fogalmának általánosítása.
5. óra. A kénsav sói: szulfátok.
6. óra. A szénsav sói: karbonátok.
7. óra. A salétromsav sói: nitrátok.
8. óra. A sósav sói: kloridok.
9. óra. A sók összefoglalása.
10. óra. Az anyagok kémiai csoportosítása.

Itt tanulókísérleti órákat nem állítottunk be a frontális kísérletezletés miatt.

Mindkét iskolában, a 8/a osztályban tanítottak programozott módszerrel,

a 8/b osztályban hagyományos módszerrel.

(Ezek voltak a kontrollosztályok, a felméréseket itt is ott is elvégeztük.) A b) kontrollosztályokban az 1. és 4. sz. program helyett tanulókísérleti órák folytak.

A német programfüzet szerint a tanulók külön jegyzőkönyvet vezet-

tek. Nálunk minden órára más és más programfüzetet kaptak a tanulók és ebben kihagytuk a helyet a megfelelő válaszoknak.

A programfüzetek megvalósították az *apró lépések* elvét, így:

az 1. sz. program 31 lépésre + 1 szorgalmi feladatra (KÉMIAI TOTÓ)
a 2. sz. program 23 lépésre + 4 szorgalmi feladatra
a 3. sz. program 26 lépésre + 2 szorgalmi feladatra
a 4. sz. program 27 lépésre + (röpdolgozat)
az 5. sz. program 32 lépésre + 3 szorgalmi feladatra
a 6. sz. program 26 lépésre + 4 szorgalmi feladatra
a 7. sz. program 15 lépésre + 6 szorgalmi feladatra (+ röpdolgozat)
a 8. sz. program 29 lépésre + 3 szorgalmi feladatra
a 9. sz. program 27 lépésre + 2 szorgalmi feladatra
a 10. sz. program 28 lépésre + 1 szorgalmi feladatra bomlott.

A programozásnál tökéletesen érvényesült a *fokozatosság* elve is.

Az 1. sz. programnak közel a felét a nevelővel közösen dolgozták fel a tanulók. Ezután önálló munka következett, s a nevelők az órák alatt főleg a gyenge tanulókkal foglalkoztak. A jobbak saját erejükre, s főleg az eddig tanult alapismeretekre támaszkodva önállóan tudtak dolgozni.

A programozott oktatás eredményeiről számszerűen a következő évben számolok be, amikor a feladatlapos, programozott és hagyományos módszert több iskolában történő felmérés alapján szeretném összehasonlítani. Most röviden összegezem a módszer, illetve a kísérlet pozitívumait és negatívumait.

Pozitívumok

1. A tanulók többsége a közvetlen feladatokon és kísérleteken keresztül nagyon *megszerette a kémiát*. Erről a tanulókkal való elbeszélgetés és az oktatást követő írásbeli beszámoló alapján győződtünk meg.

2. A program önálló általánosítások felismerésére késztette a tanulókat, ami nagyban fejlesztette *a logikus gondolkodásukat*.

3. Bebizonyosodott, hogy a tanulók *írásbeli munkája sokkal jobb* és gyorsabb ütemű lett, mint a hagyományos módszerrel vezetett kontrollosztályokban (a kémiai egyenletek felírása, a kémiai átalakulások önálló felismerése stb. terén).

4. Fejlesztette a tanulók *manuális készségét* a kísérletek elvégzésében. (A hagyományos módszerrel dolgozó osztályok ugyanis csak a szokásos tanulókísérleti órán kísérleteztek.)

5. A program nem mechanikus tudást nyújtott, de az ismeretek alkalmazását követelte meg (pl. egész sereg só képletét kellett a tanulóknak önállóan megalkotni).

6. Alkalom adódott *a gyengébb tanulókkal* való foglalkozásra, miközben a jobbak teljesen önállóan dolgoztak.

7. Az érdeklődő tanulóknak a program igyekezett többet nyújtani a tankönyv anyagánál, főleg a szorgalmi feladatoknál.

A tanulók véleményét is megkérdeztük az új módszerrel kapcsolatban. Kivétel nélkül minden tanuló *jobbnak tartotta* ezt a módszert a hagyományos módszernél.

Idézünk egy párat az egri tanulók válaszából (szó szerint):

„A programozott oktatással könnyebben tanulok, mert magam felelek a kérdésekre a tanár segítsége nélkül." (Szontagh Antal)

„A program nagyon jó, mert az egyes fogalmakat olyan kicsikre darabolja, hogy meg lehetett érteni." (Szabó Éva)

„A programfüzettel gyorsabban tudtam megtanulni a kémiát, mert ha a tanuló írja is azt az anyagot, amit tanul, gyorsabban megérti." (Németh Zsuzsa)

„A hagyományos módszernél a tanulók nem mind figyelnek, mert nincs mindenkinek konkrét feladata, azonban a programfüzetben a kérdésekre nekik kell felelni, mert önállóan kell kitölteni." (Szontagh Antal)

Negatívumok

1. Azoknak a tanulóknak, akik a bázisokból és savakból elégtelen és elégséges dolgozatot írtak, nem volt meg a megfelelő alapjuk a témakör kielégítő feldolgozásához.

2. A tanulók egy része az otthoni tanulást elhanyagolta, mert a számonkérés nem volt elég következetes (főleg írásbeli munkákra szorítkozott).

3. Az elágaztatás nagy nehézséget jelentett a tanulók többségénél. Bebizonyosodott, hogy általános iskolákban ezt csak nagyon óvatosan lehet alkalmazni.

4. Egyes programok túl hosszúak voltak. Általános tapasztalat, hogy egy órán 4, maximum 5 oldalt lehet eredményesen feldolgozni. (Így jutna egy kis idő a szóbeli számonkérésre is.) Az eddigi programokat a tapasztalatok alapján át kell dolgozni és le kell rövidíteni.

II.

Ezután bemutatom a VI. sz. programot, amelynek címe:

VI. fejezet.

A szénsav sói: karbonátok

1. *A karbonátokról általában*
A mai órán a szénsav sóival, a karbonátokkal ismerkedünk meg.
Hány vegyértékű a karbonát atomcsoport? ..... 35.

2. A fémek és az ammónium-atomcsoport vegyértékének ismeretében képezzétek a karbonátokat.
(Egészítsd ki az alábbi táblázatot!)

A só neve	Képlete	Esetleges hétköznapi neve
Kalcium-karbonát	$CaCO_3$	Mészkő
Nátrium-karbonát		Mosószóda
Kálium-karbonát		Hamuzsír
	$FeCO_3$	—
	$(NH_4)_2CO_3$	Szarvasagancssó
Magnézium-karbonát		—

43.

3. Írd fel a kalcium-karbonát szerkezeti képletét (a) és számítsd ki a molekulasúlyát (b):

a) b)

.... 38.

4. Írd fel a nátrium-karbonát képződésének egyenletét (helyettesítéssel)!

..... + ... → Na_2CO_3 + ... 50.

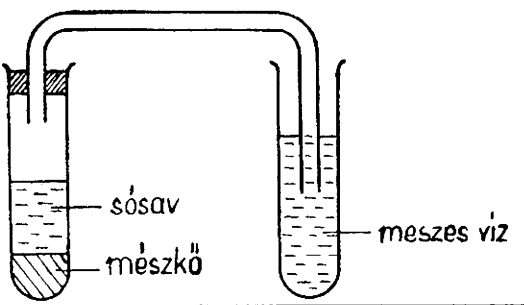
5. *A kalcium-karbonát ($CaCO_3$) mészkő.*

A karbonátok közül legfontosabb a kalcium-karbonát, ezért részletesen ezzel fogunk foglalkozni.

Előfordulása: a Föld legelterjedtebb ásványai közé tartozik. Ez építi fel a mészkövet, a márványt, a cseppkövet, ugyanez van a csontokban, tojáshéjban, kagylóban stb.

6. *Tulajdonságait* kísérleteken keresztül ismerjük meg.

Állítsunk elő cserebomlással kalcium-karbonátot!

1. sz. kísérlet. Mészkőből sósav segítségével szén-dioxidot fejlesztünk és meszes vízbe vezetjük! (Nézd a rajzot!) Mi történt a meszes vízzel?

..... 41.

7. Elemezzük ki a meszes víz megzavarodásának okát!

a) Mi a meszes víz képlete? .....

b) Mi keletkezik, ha szén-dioxid és víz hat egymásra?

..... 34.

8. Kísérletünkben a meszes víz és a szénsav hatott egymásra. Írd fel egyenlettel a meszes víz és szénsav egymásrahatásakor, milyen anyagok keletkeznek:

..... + ... = ... + ... 43.

9. A meszes víz, a kalcium-karbonát kiválásától zavarodott meg. Tehát a kalcium-karbonát fontos tulajdonságai:

..... színű, vízben ..... oldódik 36.

2. sz. kísérlet:

10. Vezessetek több szén-dioxidot az oldatba, egészen addig, amíg az oldat kitisztul!

Magyarázat. Több CO_2 hatására a kalcium-karbonát vízben oldódó kalciumsóvá alakul.

(Ennek a vegyületnek a képletét gimnáziumban tanuljátok majd.)

3. sz. kísérlet:

11. Hevítsétek az oldatot!

Mit tapasztaltok? .....

Magyarázat: hevítés hatására a vízben oldott kalciumsó ismét visszaalakul vízben oldhatatlan kalcium-karbonáttá. 31.

12. Ha a víz sok oldott kalciumsót tartalmaz kemény víznek, ha kevés oldott kalciumsót tartalmaz, lágy víznek nevezzük.

Írjatok példát a lágy vízre:..... 40.

13. A kemény vízben a szappan nem habzik jól,
a hüvelyesek lassabban főnek meg,
a kiváló mészkő kazánkövet képez.

14. Ezért az iparban és háztartásban a vizet lágyítani kell. Ilyen vízlágyítószerek: nátrium-hidroxid NaOH
nátrium-karbonát Na_2CO_3
trisó (Na_3PO_4)

Édesanyátok mit tesz a vízbe, ha a bab nem akar megpuhulni?

.....

Tehát ez is vízlágyítószer. 45.

4. sz. kísérlet.

15. Kémcsőben levő mészkődarabra (márványra) cseppents híg sósavat!

Mit tapasztalsz? ..... 49.

16. Mutasd ki a fejlődő gázt, égő gyújtópálcával!

Milyen gáz jelenlétét igazoltad? ..... 39.

17. Értelmezzük a kísérletet! Írjuk fel a mészkő és sósav cserebomlását egyenlettel!

..... + ... = ... + ... 37.

18. Miért lehetett itt a szén-dioxidot kimutatni?

..... 44.

19. Tehát a mészkőnek fontos tulajdonsága, hogy sósav (vagy más sav) hatására pezseg, mert

..... gáz fejlődik belőle. 32.

20. Már a bázisoknál tanultad, hogy a kalcium elégésével kalcium-oxid (égetett mész) keletkezik.
Ezt a fontos anyagot a gyakorlatban nem a kalcium égetésével, de a kalcium-karbonát zárt térben való hevítésével nyerik.

21. Ha a kalcium-karbonátot zárt térben hevítik, ez megbomlik.

$CaCO_3$ $\xrightarrow{\text{hevítve}}$ CaO + ...

mészkő égetett mész + ... 33.

22. Milyen kémiai folyamat ez? ..... 46.

23. Ha az égetett mészhez vizet adunk, oltott mész keletkezik.
Írjuk fel az egyenletet!

..... + ... = ... 42.

24. Milyen kémiai folyamat a mészoltás? ..... 47.

25. A mészégetésről és mészoltásról a program befejezése után még tanultok.

26. *Felhasználása.* A mészkövet főleg égetett mész előállítására, a márványt szobrok készítésére, a szerves kalcium-karbonátot kréta készítésére használják stb.

Szorgalmi feladatok

27. Krétára csöppents sósavat! Mit tapasztalsz? Miért?

..... 51.

28. Írd fel egyenlettel, mi keletkezik, ha kalcium-karbonátra kénsavat csepegtetünk!

..... 51.

29. Mi keletkezik, ha az égetett mész szén-dioxidot vesz fel?
(Egyenlettel válaszolj!)

..... 51.

30. Számítsd ki az ammónium-karbonát molekulasúlyát!

..... 51.

Hf.: Tankönyv: A szénsav sói: karbonátok
104—105—106. old.

Segítség a VI. fejezet feladatainak megoldásához:

31. Az oldat ismét megzavarosodik. Folytasd a munkát a 12-nél

32. Szén-dioxid a helyes válasz. Folytasd a munkát a 20-nál

33. $CaCO_3 \xrightarrow{\text{hevítve}} CaO \uparrow + CO_2$
kalcium-karbonát — kalcium-oxid (égetett mész) + szén-dioxid
Ha nem ezt válaszolod, javítsd ki. Folytasd a munkát a 22-nél

34. a) $Ca(OH)_2$ b) H_2CO_3 (szénsav). Folytasd a munkát a 8-nál

35. Kettő, ha nem ez a válaszod, nézd át az I. program 2. pontját.
Folytasd a munkát a 2-nél

36. Fehér színű vízben nem oldódik. Folytasd a munkát a 10-nél

37. $CaCO_3 + 2\,HCl = CaCl_2 + H_2CO_3$ Folytasd a munkát a 18-nál

38. $Ca\overset{-O-}{\underset{-O-}{}}C=O$ $40+12+48=100$
Ha nem ez a válaszod, nézd át figyelmesen az I. program 18. pontját.
Folytasd a munkát a 3-nál

39. Szén-dioxid CO_2 Folytasd a munkát a 17-nél

40. Esővíz, desztilláltvíz, egyes folyóvizek stb. Folytasd a munkát a 13-nál

41. Megzavarosodott. Folytasd a munkát a 7-nél

42. $CaO + HOH = Ca(OH)_2$ Az oltott mész kalcium-hidroxid.
Folytasd a munkát a 24-nél

43.

A só neve	Képlete
Kalcium-karbonát	$CaCO_3$
Nátrium-karbonát	Na_2CO_3
Vas(II)-karbonát	$FeCO_3$
Kálium-karbonát	K_2CO_3
Ammónium-karbonát	$(NH_4)_2CO_3$
Magnézium-karbonát	$MgCO_3$

Ha valamelyiket nem tudod felírni, ismételd át az I. program 7. pontját. Folytasd a munkát a 3-nál

44. Mert a szénsav azonnal bomlik szén-dioxidra és vízre.
$H_2CO_3 = CO_2 + H_2O$ Folytasd a munkát a 19-nél

45. Szódabikarbónát (képletét nem kell tudni $NaHCO_3$)
Folytasd a munkát a 15-nél

46. Bomlás. Ha nem ez a válaszod, nézd át az I. program 15. pontját.
Javítsd ki és folytasd a munkát a 23-nál

47. Egyesülés. Folytasd a munkát a 25-nél

48. $Ca(OH)_2 + H_2CO_3 = CaCO_3 + 2\ H_2O$ (cserebomlás).
Folytasd a munkát a 9-nél

49. Pezsgést (gázfejlődést). Folytasd a munkát a 16-nál

50. $2\ Na + H_2CO_3 = Na_2CO_3 + H_2$
Ha nem ez a válaszod, nézd át az I. program 11. és 16. pontját.
Ha van még időd, folytasd a munkát a 27-nél

51. A szorgalmi feladatokat mutasd be a tanárnak.

Egy év kísérletének eredményei igazolták azt, ami ma már világszerte bebizonyított tényként fogadható el, hogy a programozott oktatási módszer *hatékonyabb* a hagyományos módszernél.

Az év végi felmérések azt is megmutatták, hogy a programozott módszerrel tanuló osztályok tudása szilárdabb a kontrollosztályok tudásánál. (Ezt különben kielégítően dokumentálták a városi és megyei kémiai versenyek is, de erről nem akarok bővebben szólni.) Ennek ellenére véleményem szerint nem lenne szerencsés, ha az egész évi anyagot programozott módszerrel dolgoznánk fel, de egyes fejezetek ilyen feldolgozása feltétlenül hasznos.

Jövőjét úgy képzelném el, hogy egyes fejezetekhez ki kellene adni programozott füzetet, amit ambíciózus és az újat szerető tanárok alkalmazhatnának munkájuk során.

Ezzel az évvel az első periódus lezárult. Az 1969/70-es tanévben szeretnénk ezt a kísérletet megismételni új, átdolgozott programokkal még több iskolában és a felmérést még egzaktabban elvégezni, hogy a számok tükrében is be tudjuk mutatni a programozott módszer fölényét a régi, hagyományos módszerrel szemben. Remélem lesz alkalmam a Főiskola Tudományos Közleményében az újabb kísérletsorozatunkról beszámolni.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] *Assmann:* Die praktische Erprobung und Entwicklung des programmierten Unterrichts in den. V. S. A. (Die Deutsche Schule 56 k. 12. sz. 1964. dec. 691—696. o.)

[2] *Cartier Francis A.:* After the Programming Fad Fades — then what? (Visual Education 1964. No. 4. 2—5. p.)

[3] *Fekete József:* A programozott oktatás és a nevelés viszonya, valamint a gondolkodás fejlesztésének néhány kérdése a programozott oktatásban. (Pszichológiai tanulmányok X. 189—194.)
[4] *Garami Károly:* Programozott oktatás a kémiatanításban. (A Kémia Tanítása. 1968. 2 40.)
[5]. *Garami Károly—Gyaraki Frigyes:* A matematikai logika az algoritmus szerepe a kémiatanításban. (A Kémia Tanítása I—II. 1968. 6 171. 1969. 1 14.)
[6] *Heiser:* Salze (Programmiertes Lehrmaterial) Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut Forschungsgemeinschaft Programmierter Unterricht Berlin, 1966.
[7] *Kelemen László:* A programozott oktatás néhány pszichológiai problémája (Pszichológiai tanulmányok X. 185—188. o.)
[8] *Leont' ev A. N. — Galperin P. J.:* Teorija uszvaenija znaniji programmirovannoe obucsenie (Szovetszkaja Pedagogika 1964. No. 10. 56—65.)
[9] *Osterwald* Rolf: Erste Erfahrungen mit programmierten Unterricht (Chemie in der Schule 1964. No. 89., 396—398. p.)
[10] *Osterwald* Rolf: Zu einigen Problemen des programmierten Unterrischts in Fach Chemie (Chemie in der Schule 1969. No. 5. 197—203.)
[11] *Sapovalenko,* Sz. G.: O programmirovannom obucsenie himii (Himija v skole 1963. No. 5. 18—27. p.)
[12] *Paulmann:* Hydroxide und Säuren (Programmiertes Lehrmaterial) Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut Forschungsgemeinschaft Programmierter Unterricht Berlin, 1966.

PROGRAMMIERUNGSVERSUCHE IM CHEMIEUNTERRICHT DER ALLGEMEINEN SCHULEN

TIBOR SARIK

Obige Arbeit veröffentlicht gemeinsame Programmierungsversuche, die durch die Chemielehrstühle der Pädagogischen Hochschulen von Eger und Nyíregyháza durchgeführt wurden.

Im Studienjahr 1968/69 wurde der Themenkreis „Die Salze" in vier Schulen des Landes mit programmierter Methode unterrichtet. Dieser programmierte Lehrstoff wurde von Verfasser und seinen Mitarbeitern zusammengestellt. Das Programm ist die Mischung des linearen und verzweigten Programms, ein sog. gemischtes Programm. Nach der Bekanntmachung der Erfolge und Unvollkommenheiten der Versuche teilt der Verfasser aus dem Stoff der 10 programmierten Stunden den Stoff der 6. Stunde eingehend mit, unter dem Titel: „Die Karbonate, Salze der Kohlensäure".

Schliesslich weist er darauf hin, dass die diesbezüglichen Versuche im Studienjahr 1969/70 mit neu bearbeiteten Programmen und in breiterem Kreis weiter fortgesetzt werden.

A CSELEKEDTETŐ KÉMIAOKTATÁS MÚLTJA HAZÁNKBAN

DR. SZŐKEFALVI-NAGY ZOLTÁN — DR. ÖRHALMI IBOLYA

(Közlésre érkezett: 1969. december 1.)*

A modern pedagógiában sok szó esik arról a didaktikai alapelvről, hogy a tanulóknak *aktívan* kell résztvenniük az oktatási folymatban. *Szokolszky István* ismert könyvével is erre a kérdésre irányította a figyelmet [1]. Sok, lényeges előrehaladás történt azóta is ebben az irányban, azonban távolról sem hihetjük, hogy elértük az elvekben lefektetett célokat.

Különösen sok a teendőnk még a természettudományok, s azon belül is kiváltképpen a kémia aktivizált oktatása terén. A kémiában a tanulói aktivitás következetes megvalósítása esetén a tanulók nemcsak a tanár által bemutatott kémiai jelenségek (kísérletek) megfigyelésében, kiértékelésében vesznek aktívan részt, hanem ők maguk idézik elő — lehetőség szerint — a kémiai változásokat és saját kísérleteik önálló megfigyeléseiből vonják le a tanulságokat.

A kísérletező kémiaoktatás igen nehéz elvi és gyakorlati kérdéseket vet fel. Egyrészt a kémiai kísérletek, még a legegyszerűbbek is bizonyos *felszerelési tárgyakat* követelnek meg, amelyek előteremtése komoly anyagi befektetést kíván meg, használatuk a szokásos iskolai tantermekben nem oldható meg minden további nélkül, s még a felszerelés tárolása is súlyos problémákat vet fel. Másrészt a kémiai kísérletek kivétel nélkül *veszélyesek* lehetnek, ha zsúfolt teremben, gyakorlatlanok végzik. Harmadrészt fennáll az a veszély is, hogy a kísérletezés megfelelő körülményeinek megteremtése közben elvész a tanár vezető szerepének alapelve, a kísérletezés bizonyos receptúra szerinti mechanikus „főzőcskévé" degradálódik.

Úgy hisszük a jelen törekvéseink alátámasztása, egyben a jövő kimunkálása érdekében helyesen járunk el, ha végignézzük, milyen utat járt meg eddig hazánkban a tanulók kísérleteztetésének kérdése, milyen próbálkozások történtek ez irányban, hogy az úttörők küzdelmeiből erőt merítsünk a mai erőfeszítésekhez és a jövő megtervezéséhez.

A cselekedtető kémiaoktatás hazai története mint oktatástörténeti

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató, tanszékvezető
Lektorálta: dr. Garami Károly tanszékvezető, Országos Pedagógiai Intézet

adalék is érdekes és megéri, hogy vele alaposabban foglalkozzunk annál is inkább, mert e kérdésről eddig egy, a közelmúltban megjelent rövidebb cikkünkön kívül [2] áttekintő képet eddig senki sem próbált adni.

1. A 200 éves példamutatás

A tanulóknak a kísérletekbe való bevonása terén 200 évvel ezelőtt Magyarország példamutatóan elöl járt, igaz csak egyetlen intézményben, a Selmeci Bányászati Akadémián, ahol a hallgatók laboratóriumi képzést is kaptak. Hogy ez milyen mértékű haladást jelentett akkor a múlthoz képest, arra rávilágít az a jelentés, amelyet a híres francia kémikus, *Fourcroy* 1794. szeptember 28-án a Közjóléti Bizottság nevében a konventnek benyújtott: „A fizikát és a kémiát eddig csak elméletben tanították Franciaországban. A selmeci bányászati iskola Magyarországon csattanós példát mutat nekünk arra, hogy mennyire hasznos, ha a tanulók a gyakorlatban is elvégzik azokat a műveleteket, amelyek e hasznos tudományok alapjait képezik. Ott laboratóriumokat nyitottak, amelyeket felszereltek a szükséges anyagokkal és eszközökkel, hogy azokon minden tanuló megismételje a kísérleteket és saját szemével győződjön meg mindama jelenségekről, amelyek a testek egyesülésekor megnyilvánulnak. A Közjóléti Bizottság úgy gondolja, hogy a felállítandó iskolában is ezt a módszert kellene bevezetni, amelynek kettős előnye lenne, egyrészt, hogy a diákok minden érzetükkel egyszerre követik a tanítást, másrészt, hogy felhívja figyelmüket egy sereg olyan körülményre, amelyekről az előadásokon majdnem mindig elterelődik vagy a tanár vagy a hallgatóság figyelme" [3].

Ez a példa, amelynek tehát Franciaországban követői voltak, hazai követőket, a sok nehézség miatt, igen sokáig még felsőfokú oktatásban sem kaphatott, még kevésbé voltak adva a lehetőségek a közép- és elemi iskolai fokon.

A gimnáziumokat az első nagy jelentőségű rendezés, az I. Ratio Educationis a kor általános elgondolásának megfelelően humán jellegűnek alakította ki, s ez a jelleg a II. Ratio kiadásával még inkább a humán tárgyak irányába tolódott el. Nem ezek a rendeletek felelősök azonban azért, hogy ez az egyoldalúság akkor is megmaradt, amikor már ez régen korszerűtlen volt, s hogy a természettudományoknak a társadalmi súlyával együtt nem emelkedett azoknak az oktatásban betöltött szerepe. A megmerevedett szervezetű gimnáziumokban a természettudományoknak oktatása nem mutathatott számottevő fejlődést.

2. A gondolat 100 évvel ezelőtti újjászületése

Az a nagy pezsgés, amely 1869-ben az első népoktatási törvény megalkotására is vezetett, nagy mértékben mozgásba hozta a metodikai kérdések irodalmát is. Különösen *Salamon Ferenc* 1873-ban kiadott könyvében találunk a kémia cselekedtető oktatására vonatkozó előremutató javasla-

tokat. A javaslat a „vegy- és ásványtan" számára az algimnáziumban (a gimnázium alsó tagozatában) hetente három csonka félnapot kívánt biztosítani, de ebből csak háromszor egy óra lett volna az elméleté, s mindegyik óra után egy gyakorló óra következett volna, ebből következően követelményként hangsúlyozta, hogy „minden gymnasiumnak el kell látva lenni jó laboratóriummal, hozzávaló szerekkel... Enélkül létezni sem volna szabad a középiskolának" [4]. „Magában a laboratóriumban mindig lenne legalább három vagy négy (tanuló) számára egyszerre egy dolgozó asztal... [5]. „A vegytan és természetrajz tanára szabná meg, kik melyik nap és mely órában jelenjenek meg a kísérletekre" [6].

A *Salamon* által hangoztatott elvek, igaz nem ilyen határozott formában, hivatalos kiadványban is hangot nyertek, a gimnáziumi tantervi utasítás 1880-ban azt írta: „Magától érthető, hogy minden ismeret jól kiválasztott kísérlet segítségével nyújtandó", továbbá „A tanítás a szemléleten kívül gyakorlati foglalkozást is nyújtson, különösen a külső meghatározások körében" [7]. Ez a gyakorlat, mint látható, elsősorban nem a kémiai kísérletekre, hanem ásványhatározásra vonatkozott, azonban mégis értékelendő, mivel ez az első ilyen értelmű miniszteri rendelet.

A református tanügyi bizottság ugyanabban az évben kiadott felekezeti tanterve már tovább ment, amikor ezt szögezte le: „Vegytanból annyit, amennyi a mai időben az általános műveltség megszereztetésére nézve nélkülözhetetlen, csak kísérletek szemlélése útján lehet kihozni és felfogni. Hogy kísérletet tehessen a tanár, s vele együtt a tanuló, arra nézve a vegytant önállóan legalább egy féléven át kell tanítani" [8].

A budapesti egyetem gyakorló főgimnáziumában *Kármán Mór* alapelve az volt, hogy „a tanár semmi olyat ne tegyen az órán, amit a tanulók elvégezhetnek" [9]. Nincs azonban adatunk arra vonatkozóan, hogy ezt az elvet ott alkalmazták volna a kémiai kísérleteztetésre is — veszélyessége, az óraszám alacsonysága és a tárgyi feltételek szegénysége miatt.

Abban a rendeletben, amelyet a minisztérium 1892-ben a középiskolák épületére vonatkozóan kiadott, szerepel ugyan az a mondat: „A természetrajzi szertárnak 72 négyzetméter alapterületének kell lenni, mellette szükséges egy kisebb — 24—48 négyzetméter — nagyságú kémiai helyiség, ha lehet egy kis dolgozószoba, s közvetlenül mellette 72 négyzetméter térségű kísérleti terem" [10], de ez a kifejezés inkább a kémiai előadóteremre vonatkozhat, mintsem egy olyan helyiségre, ahol a tanulók végezhettek volna kísérleteket.

Megvalósultak a kémiai gyakorlatok azokban a középiskolákban, amelyek a termeléssel közvetlenebb kapcsolatban voltak: így elsősorban a *reáliskolákban,* amelyek bizonyos vonatkozásokban a mai középfokú technikumok elődeinek is tekinthetők, s a kereskedelmi technikumok elődeiben a *kereskedelmi iskolákban.*

Ezekben az iskolatípusokban sok helyen már a múlt évszázad utolsó éveiben végeztek a tanulók maguk is gyakorlatokat. Ezek a *kémiai gyakorlatok* azonban nem mindenben tekinthetők analógoknak a mai hazai kémiai oktatásban alkalmazott tanulókísérleti órákkal, hanem inkább a

szakköröknek elődjét kell bennük látnunk. Nem az egész osztály, hanem csak a jelentkezettek, beiratkozottak számára szervezték ezeket. A jelentkezést azonban — s ez a mai szakköröktől is élesen elhatárolja — jelentős részben befolyásolta az, hogy az akkori kereseti viszonyokhoz mérten számottevő részvételi díj befizetésétől tették függővé.

A kereskedelmi iskolákban ugyan 1895-ben az addig külön oktatott áruismeretet a kémiába beolvasztva kémiai gyakorlatokat hivatalosan is előírt a minisztérium, ez azonban éppen úgy nem valósulhatott meg, mint az az ugyanabban a rendeletben hangoztatott elv, hogy ezek az iskolák a tanítványokat úgy képezték ki, „hogy képesek legyenek a gyári üzem folytonos fejlesztésére és annak a kor színvonalán való megtartására" [11].

Egyes iskolákban be is vezették a gyakorlatokat, így pl. a fogarasi állami felsőkereskedelmi iskola 1898-as évkönyvében arról számolt be, hogy a III. osztályosok részére 3 elméleti óra mellé 2 óra gyakorlati is járult [12]. Máshol a végrehajtás vontatottan indult meg, s a kereskedelmi iskolai tanárok egyesületi közlönye, a Kereskedelmi Szakoktatás helyet adott 1901-ben *Csongor György* ellenvéleményének, amely szerint: „A laboratóriumi gyakorlatok heti 2—2 órában, mint rendkívüli tárgy szerepelhet mind a 3 osztályban". Félreértések elkerülése végett külön is hangsúlyozta, hogy: „A laboratóriumba csak önként jelentkező tanuló vehető fel" [13].

A kémiai gyakorlatoknak központi tanterve nem volt, az azokon elvégzett anyagról egyes cikkekből, s néhány iskola értesítőjéből szerezhetünk tudomást.

Csongor György javasolta, hogy az akkor még 3 éves kereskedelmi iskola középső (II) osztályában az egyszerű analízis és „a szervetlen vegyületek körébe tartozó áruk legelemibb vizsgálati módszerei", a felső (III) osztályban pedig a „szerves chemia keretébe illő áruknak megvizsgálására szolgáló leglényegesebb eszközök és módok", valamint az összetett analízis szerepeljenek. Ugyanakkor viszont *Matavovszky Béla* már a gyakorlatok egész addig kialakult jellegével nem értett egyet, ő ugyanis határozottan áruismereti gyakorlatokat kívánt bevezetni, a kvalitatív elemzésből is csak a speciális reakciókat vette volna, „mert a kereskedőnek nincs rá ideje, sem módja arra, hogy rendszeres elemzéseket végezzen" [14]. Amikor 1914-ben a kereskedelmi iskolát 4 éves felsőkereskedelmi iskolákká szervezték át, a kémia óraszámát csökkentették, s a gyakorlatokról már szó sem esett [15].

Kémiai gyakorlatok a reáliskolákban addig is csak ott szerveződtek, ahol erre a tanár vállalkozott. Az egri reáliskolában 1913-tól kezdve 20 tanuló számára folytak gyakorlatok *Bertalan József* tanár vezetésével [16].

Megmutatkozott ez a szemléleti változás abban is, hogy a kémiai iskolai kísérletezés legelső magyar nyelvű segédkönyve, *Nuricsán József* könyve 1898-ban csak a tanárnak kívánt segítséget nyújtani [17], két év múlva *Dobos Ferenc*, hét év múlva pedig *Simonyi Ernő* már kísérletező könyvvel jelentkezett (18. a. b.). *Simonyi* könyve előszavában elmondja, hogy akkor már „az ország legtöbb reáliskolájában s néhány felsőkereskedelmi iskolában tartanak vegytani gyakorlatot, mert tapasztal-

ják a tanárok, hogy a vegytant kedvvel csak azok a tanulók tanulják, s tudják alaposan megérteni, kik gyakorlatilag is foglalkoznak e tárggyal, miután ekkor alkalmuk van önállóan, helyesen észlelni, s gondolkodni és meggyőződni az elméletileg tanultak igazságáról."

Dobos és *Simonyi* könyvei felfogásban különböznek, mert míg *Dobos* „az összetett qualitatív és a quantitatív analízist" kezdetben mellőzte, csak a négy év múlva kiadott „Pótkötet"-be vett fel a „legfelsőbb" (VII—VIII.) osztályúak számára tritrimetriát, *Simonyi* viszont súlypontot képezett a kémiai analitikai terén, minthogy „ezek nélkül nem végezhetők el értelmesen a fontosabb egészségügyi vizsgálatok", amelyeket pedig mindkét szerző igen lényegesnek tartott.

Mindezek a könyvek elsősorban tanulói munkafüzetnek készültek, a szöveget a tanulókhoz intézett kérdések, felhívások szakítják meg és a könyvekben üresen hagyott oldalak vannak, ahova megfigyeléseket és azok magyarázatát kellett a tanulóknak bejegyezniök. Hibája azonban a *Simonyi* könyvének, hogy irreális követelményeket támasztott tanárral, tanulóval, elsősorban pedig az iskola felszerelésével szemben.

A kísérleteztetést, a tanulói gyakorlatok valamilyen formájának rendszeressé válásával igyekeztek a szertárak fejlesztésében is számolni. A minisztérium 1911. október 20-án kiadott 102 354 számú rendelete, amely a természettudományi szertár kezelésére és rendbentartására vonatkozik, kitér az „eszközök a tanulók gyakorlataihoz" karbantartására is [19].

Rendkívül nagyra kell értékelnünk ezeket a kezdeményezéseket, hiszen jó két emberöltővel ezelőtti időben fáradoztak a természettudományos oktatás megjavításán olyan módszer bevezetésével, amelynek megvalósítása ma is céljaink között szerepel. Akkor történt mindez, amikor a természettudományok társadalmi fontossága meg sem közelítette a mai helyzetet.

Nem szabad azonban túl sem értékelnünk ezeknek a próbálkozásoknak tantárgytörténeti jelentőségét. Csak az iskolák egy töredékében valósultak meg, méghozzá nem a nagyobb számban meglevő gimnáziumokban, csak a kevesebb számú reál- és felsőkereskedelmi iskolák egy részében, s ott is, ezeknek az iskoláknak irányultsága folytán, nem annyira a tanítási anyag alátámasztását, hanem inkább a közvetlenül felhasználható hasznos gyakorlati ismeretek nyújtását tartották a tanárok fontosabbnak.

A *gimnáziumokban* a kémia olyan alárendelten szerepelt a tantárgyak között, hogy a tanulók kísérleteztetésének bevezetésére kezdetben nem is igen gondolhattak. A tízes években azonban már a gimnáziumokban is több kezdeményezéssel találkozunk. Így Erdélyben a kis Erzsébetváros főgimnáziumában a később Egerbe került *Bertalan József* már 1910-ben kémiai gyakorlatokat tartott, 9 végzős tanuló részére, majd a következő tanévben 6 hatodikos diákkal ismertette meg a legegyszerűbb laboratóriumi fogásokat és a minőségi analízis vázlatát [20].

Ezek, az első világháborút közvetlenül megelőző évek a gyakorlatoztató oktatásban ugrásszerű fejlődést ígértek. A *tanítóképzőkben* az 1911—12-es tanévben kötelezően bevezették a fizikai tanulókísérleteket heti egy órában [21]. Ezzel egyidejűleg a kémiai kötelező gyakorlatok

bevezetése is szóba került. *Dr. D. Veress Julia* pozsonyi tanár már tovább is ment, s a tanári kísérlet szerepét a tanulói kísérlettel kívánta szinte általánosan helyettesíteni: „A tanulók kísérlete képezi a tanítás kiindulópontját, s adja az alapot a demonstrációkhoz. A tanító is kísérletezhetik tehát, de ehhez a tanulók tervszerűen végzett kísérletei szolgálnak alapul" [22]. Azt is hangsúlyozta, hogy „A tanulónak egyetlen experimentuma többet ér a tanító legszebben végzett kísérleténél".

Ezekkel egyidejűleg a természettudományok oktatásának kiterjedése és a gyakorlati oktatás általános bevezetése érdekében társadalmi szervek is megmozdultak. Már 1905-ben a Társadalomtudományi Társaság a természettudományok szélesebb körű tanítását és a munkaoktatás bevezetését követelte [23]. 1912-ben pedig az Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésén szögezte le alapos reformok szükségességét. A közgyűlés szakosztályában *Simonyi Ernő* előadása után *Méhes Gyula* indítványára elfogadták azt a tervet, hogy „a vegytan a gimnáziumokban is külön tárgyként, az eddiginél szélesebb alapon taníttassék, ... gyakorlatokkal kapcsolatban" [24]. A javaslatokat *Ilosvay Lajos* egy bizottság élén a képviselőházban adta át a kultuszminiszternek. Ez a próbálkozás azonban nem indította meg a kémia gimnáziumi oktatásának azt az általános átalakulását, amit az úttörők vártak volna. Ebben azonban elsősorban nem a módszer, még nem is a kortársak meg nem értése játszotta a szerepet, hanem az I. világháború kitörése, amely a nagyon sokadrendű feladatok közé sorolta a természettudományi oktatás korszerűsítését.

3. A Tanácsköztársaság alatti elgondolások

Amikor az annyi szenvedést hozó első világháború végéhez ért, derült ki, hogy a természettudományok oktatásának modernizálására való törekvés nem halt meg, s a fegyverek elhallgatása után azonnal hangot kapott. Ébren tartotta a gondolatot a nagy haladó pedagógus, *Nagy László*, amint arra *Nagy Sándor* is rámutatott [25].

A polgári forradalom idejében a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége (VAOSZ) 1918 decemberében Iskolai Reformokat Előkészítő Bizottságot hívott életre, amelynek elgondolásai közül *Garami* is kiemeli azt, hogy *politechnikai* irányban kívánták a képzést átalakítani [26]. Ez azonban csak helyi kezdeményezés maradt, mindaddig, míg a diadalmaskodó Magyar Tanácsköztársaság le nem döntötte mindazokat a lényeges gátakat, amelyek az ország társadalmi és kulturális fejlődésének útjába álltak és a természettudományok cselekedtető oktatásának kérdését egyszeriben a sürgősen megoldandó problémák közé emelte. Az akkor megújult Iskolai Reformbizottság középiskolai vegytani albizottsága is olyan javaslatot készített, amely ezt az elvet állította elgondolásainak középpontjába.

A bizottság által készített javaslat a kémiatanítás történetének egyik legérdekesebb dokumentuma, amellyel más vonatkozásban is érdemes volna behatóan foglalkozni [27]. *Garami Károly* is felhívta tan-

tárgytörténeti munkájában erre a figyelmet, de a részletes elemzésre ott érthetően nem térhetett ki [28]. Újabb, többször idézett, a Tanácsköztársaság jubileumára írt cikkében a tervezet ilyen szempontú részletes elemzésére ugyancsak nem volt lehetőség. *Köte Sándor* abban a hosszabb dolgozatában, amely a munkaiskolának a Tanácsköztársaság ideje alatti problémáit általánosságban tárgyalja, a kémiai kísérleteztetés speciális kérdéseire csak pár mondatban utalhatott [29].

Az Iskolai Reformbizottság középiskolai vegytani albizottsága (amelynek mozgatója *Balló Rezső* volt, s amelynek tagjai között olyan tekintélyes neveket is találunk, mint *Doby Géza, Maucha Rezső, Gombocz Endre, Rex Sandor,* hogy csak az ismertebbeket említsük) jelentésében hangsúlyozta, hogy a vegytannak, mint a természettudományoknak általában „nem szabad katedra tantárgyaknak maradniok, hanem az ismereteket a tanuló saját megfigyelései, megállapításai eredményeként szerezze meg". Tudatossá kell válnia minden tanító és természetbúvár előtt, hogy a természettudományos ismereteket mint *természettanulmányok eredményeit* kell megszereznünk és megszereztetnünk és *nem mint könyvből tanulandó* tárgyakat tanulnunk, illetve tanítanunk."

„A tanulónak magának kell *felfedeznie* a természet igazságait — írja tovább a reformbizottság jelentése —. Kísérleteznie, észlelnie kell és a tanító munkája csak arra szorítkozzék, hogy a tanuló munkálatait észrevétlenül úgy vezesse és irányítsa, hogy a gyermek megtanuljon kísérleteiből olvasni, látni: megfigyelései gondolkodásra, kérdés feltevésre, sőt megválaszolásra is késztessék; a tanító mutatta kísérletek is ugyanerre ingereljék." Ezeket a klasszikusan szép, mai pedagógiai felfogásunkkal olyannyira egyező felfogásával a bizottság nem esett az egyoldalú empirizmus hibás túlzásába. Kiemelten foglalkozott azzal is, hogy a nevelőnek, ha bizonyos mértékben háttérben kell maradnia is, nehogy a tanulónak a megismerésen érzett nagy örömét megrontsa, ezen vágyakozás frisseségét tompítsa, de a vezetést határozottan kezében kell tartania, hogy a tanulók érdeklődését elkalandozni ne engedje, s a megfigyelést mindig a leglényegesebb irányba fordítsa. Nem engedi a javaslat elfelejtetni, hogy az iskolának rendszeres tárgyi ismeretekkel kell eliátnia a tanulókat. Talán a legjobban mutatja a javaslat lényegét egy mondat: „Nem az a fontos, hogy a tanuló sokat, sokfélét tanuljon, hanem úgy, hogy amit megszerez, az alapja legyen gondolkodásának, továbbfejlődésének; viszont a megszerzés módja is olyan legyen, hogy azzal megtanulja az újabb ismeretek megszerzésének az útját is."

Ezek a rendkívül előremutató elgondolások a Tanácsköztársaság rövid ideje alatt nem mehettek át a gyakorlatba, elsősorban azért, mert nemcsak az oktatási módszert, de még a tantermeket is át kellett volna alakítaniok ahhoz. „A tanítás nem az emelkedő padsorokkal beépített »kísérleti teremben«, hanem a laboratóriumban folyik" — írja a javaslat. A módszer sikerének előfeltételét abban látta a bizottság, hogy egy-egy kísérletező csoport létszáma ne haladja meg a 15-öt. Úgy képzelték, hogy az osztályok fele kémiai, másik fele viszont fizikai kísérleteket végzett volna ugyanabban az időben, illetve ott, ahol az illető évfolyamban

nincsen fizika, ott a műhelygyakorlatok, vagy pedig a természetrajz gyakorlataival párhuzamosan mentek volna a kémiai gyakorlatok.

Természetesen ilyen alapos kémiaoktatás megfelelő óraszámkereteket is megkövetelt volna. Az öt osztályra tervezett középiskola minden osztályában akartak kémiát tanítani, gyakorlatok azonban csak az alsó három osztályban lettek volna, ezért azokban a heti óraszám nem lehet — a bizottság szerint — kevesebb, mint heti 4, legrosszabb esetben 3.

A tanítási anyag beosztása is tükrözte az általános elgondolást. Az első év anyagát a tervezet így foglalta össze: „A laboratóriumi munkálatokba való bevezetés. Az anyagi változások törvényeinek megállapítása néhány ismertebb, alkalmas anyagon." A tananyag részletezése is — egyedülálló módon — anorganikus kémiából, általános kémiából, kísérletekből, mérésekből és más tárgyakból való kapcsolatokból összetett sajátságos, de mindvégig szigorúan logikusan felépített konglomerát. Összeállítója, *Váradi László* valóban úttörő munkát végzett.

A második évben a szervetlen kémia, a harmadik évben a szerves kémia rendszeres tárgyalása következett volna. Ezek gyakorlatainak részletes feldolgozása már nem történhetett meg. A negyedik év kémiai technológiája számára már csak rövidebb tematika készült, itt is mindenhol felsorolták a végzendő gyakorlatokat. Az ötödik év, a „Fizikai és elméleti kémia" tematikája is már csak egészen vázlatosan készült el.

Szerényen, mégis öntudattal írta a bizottság javaslatába: „tudtunkkal a jelen munkálat egyike az elsőknek, amely következetesen felfedeztető tanítási móddal akarja a vegytant tanítani." Az addig annyira elmaradott Magyarország a nyugodtabban fejlődő nyugatot megelőzte ezzel az elgondolással.

Ötven év telt el azóta, s máig sem jutottunk el oda, hogy az akkor lefektetett elveket, s ma is jónak talált elgondolásokat maradéktalanul megvalósíthattuk volna. A Tanácsköztársaság rövid ideje alatt született számos kulturális elgondolás egyik legérdekesebb, sajnos egyik legelfelejtettebb dokumentumát helyes lenne minél többször elővenni, belőle útmutatást nyerni.

A javaslat nem valósulhatott meg, elsősorban az idő hiányzott hozzá. 1919. május 5-én azonban a Közoktatásügyi Népbizottság abban a rendeletében, amely a tanítás zavartalanságának biztosításáról szól, ajánlotta a tanulói kísérletek bevezetését: „A természetrajzi órák száma lehetőleg szaporítandó. Az így nyert órákat gyakorlatokra (elemi kísérletezésekre), gyűjtő és szemléltető kirándulásokra és gyűjtemények látogatására kell felhasználni" [30].

4. Munkaiskolai próbálkozások középiskoláinkban 1930—1944 között

A Tanácsköztársaság bukását követő időkben hosszú ideig nemcsak azokat a politikai elgondolásokat volt bűn említeni, hanem azokat a kulturális elgondolásokat is, amelyek a rövid idejű szabad gondolkodás idejében hangot kaptak.

Így állott elő az az igen jellemző, sajnos nem is egyedülálló helyzet, hogy az a Magyarország, amely a kísérleteztető kémia oktatásához 1919-ben mindenki mást megelőzően kiváló módszert dolgozott ki, tíz évvel később mégis idegenből vette azt a módszert, amely ugyan meg sem közelítette a hazai elgondolások újszerűségét, de amelyet nem tett „gyanússá" keletkezésének körülménye.

Azok az első cikkek, amelyek a Tanácsköztársaság bukása után a kémia tanításáról szóltak, a *kísérletező* eljárás leglényegesebb metodikai követelményeit tisztázták, a tanulókkal való kísérleteztetésről azonban említést sem tettek [31, 32]).

A cselekedtető oktatásra vonatkozó, nyugaton már az első világháború előtt kialakult iskolai reformtörekvésekre, amelyeket elsősorban *Kerschensteiner* (1854—1932) és *Dewey* (1859—1952) fogalmazott meg a legtisztábban, s a legmesszebb hallhatóan, Magyarország vezető pedagógusai is felfigyelni voltak kénytelenek. Különösen *Kornis Gyula,* az államtitkári posztot is betöltő professzor látott fantáziát ebben az újfajta eljárásban, s az új, bizonyos mértékben egyoldalú elveknek megfelelően azt hirdette: „Csak az az igazi szellemi birtokunk, amit magunk munkájával, erőfeszítésével — nem puszta szó, de cselekvés, begyakorlás útján — szereztünk meg, mintegy beleorganizáltunk idegrendszerünkbe" [33].

Külföldön a cselekedtető oktatás elmélete és gyakorlata igen sokféleképpen alakult ki, amikor tehát nálunk a húszas évek végén, a harmincas évek elején ezek a próbálkozások megindultak, lényeges eltérés mutatkozott aszerint, honnan vettek mintát, s milyen elgondolások alapján alakították ki a hazai gyakorlatot.

A későbbiekben a különböző irányzatok változtak, fejlődtek, a hazai viszonyokhoz alkalmazkodtak, két kezdeményezés azonban olyan távolról indult, hogy azok találkozása, összeolvadása a munkaiskolai próbálkozások kb. másfél évtizede alatt nem történhetett meg.

Az egyik az ún. középiskolák (gimnázium, reálgimnázium, reáliskola), a felsőkereskedelmi iskolák és a tanítóképző intézetek gyakorlata volt, míg a másik elgondolást a polgári iskolák (és részben a népiskolák) képviselték, ezért, bár időrendben is kb. egyidejűek voltak, a következőkben elkülönítetten tárgyaljuk ezeket.

A *középiskolák* legfőbb irányítója, *Kornis Gyula* államtitkár a külföldi próbálkozások alaposabb tanulmányozása érdekében két évre Amerikába küldötte ki *Loczka Alajos* kémiai szakfelügyelőt. *Loczka Alajos* hazajövetelétől kezdve számíthatjuk a hazai gimnáziumokban a szervezett ún. munkaiskolai próbálkozásokat. Ekkor került nálunk a kísérleteztetés a kémiai oktatás módszerei közé [34]. A fizikában 1929-ben nyíltak meg az első munkaiskolai osztályok.

A fizika cselekedtető oktatásában szerzett jó első tapasztalatok alapján a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1930-ban elrendelte egyes középiskolákban az 1930/31-es tanévtől kezdve a vegytan és természetrajz keretében is a munkaiskola kísérleti bevezetését. „Ezen kísérletnek az a célja, hogy a tanulókat az említett két tantárgyban is öntevékenységre serkentsük és ily módon elérjük, hogy a tanulók a tan-

anyagnak arra alkalmas részleteit önmunkásságuk útján sajátítsák el, miáltal bizonyára mélyebb betekintést fognak nyerni ezen tantárgya mintha azokat tisztán appercipiálás útján kell megtanulniok. A munkatanítás anyagának természetesen szoros összefüggésben kell lennie az előírt tananyaggal" [35].

A rendelet előírja, hogy a kémiában a munkatanításra évente osztályonként 10 órát kell fordítani, s azt is, hogy a gyakorlatok alatt az osztályt együtt kell foglalkoztatni, nem szabad felosztani úgy, mint a fizikánál. Ez az előírás indokolásképpen a tanítás egységességére hivatkozott, de nyilván takarékossági elgondolások folytán született, azonban — érthetően — már kezdetben gátjává vált a módszer általános elterjedésének, hiszen az átlag 40-es osztálylétszám olyan nagyméretű kísérleteztető tantermet (laboratóriumot) követelt volna, amilyennel igen-igen kevés középiskolánk rendelkezhetett. A bemutató tanítást tornateremben volt kénytelen tartani az egyik legjobb adottságokkal rendelkező középiskola. Más esetben is a képek egészségtelen zsúfoltságról tanúskodnak.

Kivételesnek számított a VI. ker. Kemény Zsigmond Gimnázium, ahol *Csengő Nándor* szaktanár szerint „bőséges és alkalmas" helyük volt 30 egyszerre dolgozó tanuló számára [36].

Minden valószínűség szerint a minisztérium már kezdetben sem gondolt arra, hogy a kísérleteztető tanítást az ország összes középiskolájában megvalósítsa. Két különlegesen jó helyzetben levő állami gimnáziumban folyt a kísérlet, amelyeknek a tapasztalatait általánosítani az ország többi, túlnyomórészt jóval rosszabb adottságokkal rendelkező iskoláira, szinte lehetetlen volt.

A kijelölt iskolák: *Erzsébet Nőiskola leánylíceuma,* szaktanár: *Davida Leóné,* és *Mária Terézia leánylíceum,* szaktanár: *Bodrossi Lajos.*

A kijelölt iskolákban is csak egyetlen osztályban folyt kísérletezés, pl. a Mária Teréziában a 3 párhuzamos III. osztály közül csak az egyikben [37].

A kísérlet irányítását és ellenőrzését *Loczka Alajos,* az Országos Közoktatási Tanács előadótanácsosa végezte.

A kijelölt, összesen 2 osztály sem kapta meg azt az anyagi segítséget, amelyet ennek a jelentős tanügyi kísérletnek meg kellett volna kapnia. Kezdetben mindkét osztály 500—500 pengőt kapott a vegytani szertár fejlesztésére. A Mária Terézia leánylíceum értesítője szerint ekkor az addigi 73 darabból álló szertárat 50 darabbal gadagították. A későbbiekben azonban a támogatás folytatása elmaradt, s az ország e kiemelt iskolája, ahová — ugyancsak az értesítők tanúsága szerint — más iskolák tanárai, s a gyakorló tanárjelöltek is elmentek új módszert tanulni, semmit sem fordított kémiaszertárának fejlesztésére. Az 1931—32-es tanévben a gyarapodás 3, utána pedig három teljes tanéven keresztül teljesen változatlan maradt az állomány, s 1935—36-ban tesznek csak említést újabb egy tárgy vásárlásáról [38]. Addigra azonban maga a kísérlet is lezárult. *Bodrossi Lajos* nyugalomba vonultával nem volt már

olyan lelkes tanár, aki nyomdokába lépjen. Ilyen közönyös környezetben ez nem is történhetett másképpen.

Egészen más légkörben folyt a munka a másik kijelölt iskolában. Az Erzsébet Nőiskola leánylíceuma (később leány gimnázium) évkönyveiben is megmutatkozott, mennyire megértéssel kezelték *Davida Leóné, Bíró Erzsébet* munkáját. A lelkes szaktanár elgondolásait gyakran közölték le, s a kémiaoktatás története szempontjából igen értékesek a rendszeresen közölt fényképek, amelyek a munkát végző osztályokat ábrázolják [39].

A kémia cselekedtető oktatása már kezdetben sok értékes tapasztalattal gazdagította hazai pedagógusainkat. Bebizonyosodott, hogy a gyakorlati órák a hagyományos módon megtartott órák eredményességét is növelték. *Bodrossi* szerint „a tanulók a rendes tanórák demonstrációit is oly intenzív érdeklődéssel kísérték, mintha azokat maguk végezték volna" [40].

A munkaiskolai módszer, a szerzett jó tapasztalatok alapján rövidesen terjedni kezdett. Munkáltató oktatás folyt az 1934—35-ös tanévben *fizikából,* már 10 középiskolában, a VII. osztályosok 6,05 százaléka, a VIII. osztályosok 4 százaléka vett ilyenen részt [41]. Az 1937/38-as tanévben már 16 középiskolában folyt munkáltató oktatás. Ugyanakkor viszont a munkáltató oktatásnak ún. alacsonyabb formája is szerepelt, még inkább terjedő mértékben: 1934—35-ben a középiskolák 40,9 százalékában volt fizikai gyakorlat (166 középiskolából 67, ebben: 74 reálgimnáziumból 37-ben, de 45 leányközépiskolából csak 8-ban), 3 évvel később már 53 százalékra nőtt ez az arány (173 középiskolából 92) [42]. Ezek az adatok az akkori szakdidaktikai folyóiratokból származnak, véleményünk szerint a valóságot erősen megszépített formában tükrözték.

A kémiai kísérleteztetés kiterjedése már sokkal-sokkal vontatottabb volt, aminek elsősorban az volt az oka, hogy sokkal nagyobb beruházásokat követelt volna, egyszerű tanteremben való végrehajtása, különösen teljes létszámú (akkori átlag szerint 40 körüli) osztályokkal szinte lehetetlen volt, amellett elég kevés iskolában volt kémia szakos tanár.

Bár a feljegyzések a kémiai tanulókísérletezésnek a gimnáziumban való terjedésére vonatkozóan meglehetősen szűkszavúak, sok esetben az iskolai értesítőknek a szertárakról szóló adataiból mégis következtethetünk erre. Gyönk református gimnáziumában a vegytani szertár állománya 1927-től 1936-ig, vagyis 10 éven keresztül *változatlan,* akkor hirtelen 156-ról 177-re ugrik a leltári állomány. (Vásároltak a vegytani gyakorlathoz szükséges 4 db felerősíthető asztallapot, 7 db kémszerállványt, továbbá 21 db különböző vegytani eszközt.) Igaz viszont, hogy ezt az ugrást itt sem követte állandó haladás, 177 darab maradt a szertári állomány egészen 1947-ig, csak a becsérték változott, érthetően [43].

A nagyobb anyagi eszközökkel rendelkező szerzetesi iskolák közül több oldhatott meg nagyobb beruházásokat. Először a budapesti Szent Margit leánygimnáziumban az V. osztályban heti 2 órában vezette be a munkáltató tanítást *Szabó M. Erika* tanárnő, ahogyan ő maga leírta: „ideális körülmények között (jól felszerelt tanterem, kevés növendék)" [44].

Az ebben az időben 1935-ben felépült pécsi ciszterci gimnázium pedig ideális lehetőségeket biztosított a munkáltató oktatás számára. Itt „... a III. emeleten a chemiai előadóterem (125,5 négyzetméter) ... 4 hosszú tanulói dolgozóasztallal van felszerelve, amelyeknél összesen 60 tanuló végezhet chemiai kísérleti munkát. Az asztalok víz-, gáz- és villanyvezetékkel, légsűrítő és légritkító berendezéssel összekapcsolható vezetékkel vannak felszerelve, ezenkívül minden tanulónak elzárható polc és fiók áll rendelkezésére a chemiai kísérleti felszerelés számára. Tanári dolgozó és ásványtár csatlakoznak a chemiai előadóhoz" [45].

E gimnázium példája egyben azt is mutatja, hogy a kísérleteztető oktatás legelső tényezője nem a pazar berendezésű tanterem, hanem a szaktanár áldozatvállalása. Ebben a csodálatos „kémiai paradicsomban" nem folyt különösen számottevő tanulókísérletezés. Az első tanévben az Értesítő szerint „a felszerelés hiánya és az a tény, hogy már a kémiai anyag érdemleges elvégzése után lett csak használható a munkaterem ..., három munkaóra (lángfestések, néhány egyszerűbb reakció a szerves vegytan köréből)" volt meg. A későbbi évek munkájáról sem szólnak az évkönyvben. A természetrajzi és vegytani szertár viszonylag nagy összegű vásárlásai (1935/36: 844 P; 1936/37: 647 P; 1937/38: 421 P.) elsősorban a biológiai bemutatásokat és a biológiai munkaórákat kívánták szolgálni.

Működött viszont itt a régi értelemben vett „vegytani gyakorlatok" című foglalkozás, amely mint említettük, inkább a mai kémiai szakkörnek felelt meg. Ezek a „gyakorlatok" kevés, átlag 10 tanulóval dolgoztak, így a foglalkozások előkészítése könnyebb volt a tanár számára, emellett a tanulók által befizetett részvételi díjból a tanárnak számottevő mellékes jövedelme származott. Ez elég általános jelenség volt akkor. Az is bizonyítja, hogy rendes munkaoktatás nem folyt, hogy „a gyakorlatok" során elvégzett évi 100 kísérlet „egy része párhuzamosan haladt a tanítás anyagával."

Nem lehet mindebben csak a tanári önzés jelét látnunk, a helyzet szinte rászorította az iskolákat, hogy ne vállalják a munkaiskolai kémiaoktatás bevezetésének terhét. Mert igaz ugyan, hogy — mint *Sándor János* is írta — azok az állami középiskolák, amelyek a kémiai cselekedtető módszert bevezetik, alapfelszerelésre 800 pengőt kapnak, ami — megállapítása szerint arra elegendő is —, de a fogyóanyagokat a tanulók anyagi hozzájárulásából kellett előteremteniök a tanároknak. Még a leginkább egyszerűsített, primitív eszközökkel végzett kísérletek minden tanulótól havi 50 fillér hozzájárulást követeltek, ami akkor sokaknál számított [46].

Történtek olyan próbálkozások, hogy az alapfelszerelés összeállításánál jobban takarékoskodjanak. *S. Evangelista* egy tanuló felszerelését kb. 11 pengőből ki tudta hozni [47]. Mások a vegyszerfogyasztás leszorítására adtak tanácsot. *Regős József* a kénnel foglalkozó gyakorló óra összes költségét egy osztályra 92 fillérre (tanulónként 1,5 fillér) számolta ki [48].

A gimnáziumok túlnyomó többségében azonban nem is merült fel

az a gondolat, hogy a tanulók is végezzenek kísérleteket, hiszen még a tanári kísérletezés sem valósult meg sok helyen. Az 1938-ban bevezetett új gimnáziumi tanterv utasításai sem merték a cselekedtető oktatást elrendelni, csak nagyon óvatos fogalmazásban említi meg, hogy „A vegytanban is akad sok olyan fejezet, amelyet csak a rávezető, sőt a közlő módszerrel végezhetünk el, de a tananyagnak más részeiben a tanulók cselekvő hozzájárulásával, közös munkával érhetjük el a legjobb eredményt." Mindjárt utána az óvatosságra int az Utasítás, „ha szűk helyen, összezsúfolva kell foglalatoskodniok, még a lánggal való dolgozás is kockázatos" [49].

Ez idő tájt megjelent viszont egy kémiai kísérletező könyv, amelyik a tanulók *otthoni* kísérleteire ad jó, a biztonsági szempontokat helyesen szem előtt tartó előírásokat. *Méhes Gyula* könyvéhez írt előszavában *Loczka* a mű megjelenését is a tanulók aktivitásnövelése érdekében tett hatékony lépésnek értékelte [50].

Az egyes gimnáziumok cselekedtető oktatásának legelső tapasztalatai arra ösztönözték a *másféle iskolatípusok* vezetőit, és legkiválóbb nevelőit, hogy vállalják az új útkeresés nehézségeit. Így *Balás-Piri Lajos* a Fizikai Kémiai Didaktikai Lapokban arról számolt be, hogy Gyöngyösön a *felső mezőgazdasági iskola* I. osztályába vezette be a munkaórákat [51].

A *felsőkereskedelmi iskolák,* ahol az anyagvizsgálati módszerek fontos tananyagot jelentettek, és sok helyen voltak már addig is régi típusú kémiai gyakorlatok, az új módszerben fejlődési lehetőséget láttak. A Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző intézet gyakorló felsőkereskedelmi iskolája igyekezett a tanárjelöltek számára is példát mutatni. Az iskola kísérleteztető felszerelése *Loczka Alajos* irányításával történt meg.

Sándor Jánost a kormányzat a munkaiskolai próbálkozások tanulmányozására Németországba és Angliába is kiküldötte, amiről 1935-ben számolt be az iskola tanév végi értesítőjében. Megállapította, hogy „a mi iskoláink inkább az angol rendszert követik, de dicsekvés nélkül állíthatom, hogy módszerünkben van sok olyan momentum is, amely egyikhez sem hasonlítható, hanem az eredeti magyar iskolához, a magyar fiúhoz alkalmazkodik.. [52].

A külföldi példából a hazai viszonyokra alkalmasabb kiválaszthatóságát kívánta *Sándor* elősegíteni azzal, hogy az általa közölt óravázlatok egy része az angol, másik része a német elgondolást követte.

A beszámoló és a nyújtott példa ezen iskolatípus tanárai között nagy érdeklődést keltett, ezért a következő tanévi értesítőben tanítási terveket közölt le, nagyjából követve a gimnáziumi munkaoktatás példáját, de megjegyezte „... az óratervek összeállításánál számoltam iskolánk célkitűzésével, amit a kémiának, technológiának és a végső fokon az áruismeretnek szolgálnia kell".

Jelentős volt, hogy a felsőkereskedelmi iskolák gyakorló iskolája valósította meg ezen iskolatípusból elsőnek a cselekedtető módszert, ahol a jövő felsőkereskedelmi iskolái tanárgenerációja felnőtt. (A buda-

pesti tudományegyetem tanárképző intézete a leendő középiskolai tanárokat ugyancsak elküldte a modern oktatási formák műhelyeibe, a vidéki tanárjelöltek azonban minderről semmit sem hallottak, s főleg nem láttak ilyen próbálkozásokat.)

1931-ben a *tanító és tanítóképző intézetek* főigazgatósága is gondoskodott arról, hogy ezen intézetek szaktanárai is megismerkedjenek az új elgondolásokkal [53]. A győri állami tanítóképző intézet példája mutatja, hogy ez a kezdeményezés hamar követésre talált ott, ahol volt megfelelő szakképzettségű lelkes tanár. *Tompa Margit* az elsők között (már az 1931/32-es tanévben) vezette be a tanulókísérleti órákat.

(A munkaiskola lelkes apostola volt *Jaloveczky Péter,* a budapesti tanítóképző intézet tanára is.)

Abban az időben a tanítóképzők tantervében I. és IV. osztályban szerepelt kémia [54].

A tanítóképző sajátos profiljának megfelelően az I. osztályban elsősorban a népiskolai tanításhoz szükséges eszközök (pl. borszeszlámpa, hidrogénfejlesztő, vízlepárló készülék stb.) összeállítása és a készülékkel végzendő kísérletek begyakorlása volt a feladat. A gyakorlatok második részében megismerték a legegyszerűbb „minőleges" elemzési módokat, továbbá az egyszerűbb ásványhatározási eljárásokat. A gyakorlat kisebb részében egyes használati cikkeket (pl. fémtisztító szereket) készítettek a növendékek.

A IV. osztályban a növendékek kísérleteik alapján megfigyelték a legegyszerűbb szerves kémiai folyamatokat, pl. a szerves erjedést, ecetképződést, készítettek keményítőt, különböző észtereket, vizsgáltak cellulózrostokat. Itt is készítettek használati cikkeket is (pl. folttisztító, cipőkrém, tinta, ragasztóanyag, fogpor stb.), s gyakorolták az élelmiszerek hamisításának felismerését.

A tanítóképzőkből 1939-ben szervezett *líceumok* tantervében a kémiában heti egy gyakorlati órát iktattak be, amelyen az elvégzendő anyagra vonatkozóan így intézkedett a minisztérium: „A mindennapi életben legfontosabb ipari, mezőgazdasági és háztartási anyagok minőségi vizsgálata, egyszerűbb közhasznú cikkek és kísérleti eszközök készítése, könnyebb kísérletek, ásványok, kőzetek gyűjtése" [55].

Szükséges a továbbiakban néhány szót szólnunk azokról a módszertani elgondolásokról, amelyek az akkori középiskolai cselekedtető oktatói kísérletek során felmerültek. A munkáltató módszer hazai alkalmazásának elvi alapjai azért is figyelemre méltóak, mert — amint *Davidáné* 1936-ban írta: „A mi iskoláinkban alkalmazott módszer a külföldön bevezetett módszerek egyikével sem azonosítható teljesen. A módszer alapgondolata ugyanaz, kialakulása, alkalmazása azonban a speciális hazai viszonyoknak megfelelően módosul" [56].

Mások voltak azok a körülmények, amelyek között ez a módszer nálunk helyet kapott. A harmincas évek elején, amikor középiskoláinkban a cselekedtető oktatás első próbálkozásai folytak, a hazai pedagógiában a rávezető, heurisztikus módszer uralkodott. Érthetően úgy érezték a munkáltató tanítás hívei, hogy a rávezető módszer túlhajtásainak

bírálatával mutathatják meg legjobban, mennyiben új, mennyiben ad többet oktatási és nevelési téren az új eljárás. Erre rákényszerítette őket az a sok ellenvélemény is, amely részben a maradiak gondolkodásából fakadt, de talán ennél is több ellenkezést szült a munkáltató oktatás kevéssé átgondolt minden áron való erőltetése. „Engem annyira elriasztottak a munkaoktatás szélsőséges torzalakjai, hogy már hallani sem akartam róla" — írta 1934-ben egy tanárnő (Sajópál Delfina), aki később saját próbálkozása alapján meggyőződéses híve lett az új elgondolásnak [57].

Nem bocsátkozhatunk a különböző vélemények és ellenvélemények értékelésébe, úgy hisszük, hogy vitathatatlanul elfogadhatjuk *Bruckner Győző,* a későbbi akadémikus professzor 1936-os szavait: „Lehetnek a munkáltató módszernek elvi ellenzői, de semmiképpen sem lehet helytálló az az állítás, hogy éppen a kísérleti természettudományoknak ilyen irányú oktatását közlő módszer eredményesebben tudná helyettesíteni" [58].

A középiskolai cselekedtető kémiaoktatás legfőbb jellemző vonása, hogy a tanulók *külön kísérleti* (munka) *órában* kísérleteztek. Ezeknek az óráknak számát, az oktatásban betöltött szerepét kívánták fokozatosan növelni, hogy egyre inkább ezeké legyen a döntő szerep. Az Erzsébet Nőiskolában *Davidáné* 1931/32-ben a III. osztályban 8 gyakorlatot végeztetett, 1935 36-ban már 14 gyakorlati óra beállításáról számolt be.

A külön munkaórákat laboratóriumszerű berendezésű teremben végezték. Gyakran alkalmaztak kettős órákat, amelyből 20 percet megbeszélésre szántak, a többi időt a tanulók önálló munkája töltötte be. A minisztérium abból a meggondolásból kiindulva, hogy az osztálykeret megbontása még jobban elszakítaná a gyakorlati órákat az elméleti óráktól, ezért nem engedélyezte azt, hogy a munkaórák félosztályokkal folyjanak. Ez az alapjában véve jó elgondolás viszont a legtöbb iskolát megoldhatatlan kérdés elé állította.

Értékes javaslatok is születtek a gyakorló órákon elvégezhető kísérletekre vonatkozóan [59, 60]. A középiskolai kémiai munkaórák megtervezésében a szaktanároknak nagy szabadságuk volt, kialakultak azonban az egységes alapelvek, amelyeket *Davida Leóné* így foglalt össze:

1. „A munkaórák anyaga szorosan illeszkedjék bele a tanítási anyag didaktikusan felépített tanmenetébe." Elítélték tehát az öncélú, a tanítási anyagtól elkülönülő gyakorlatok alkalmazását. *Csengő Nándor* is azt emeli ki, hogy az ő munkáltató órái nem paralell haladtak a tanévi anyag tanításával, hanem annak szerves részét képezték [61].
2. „A feldolgozásra szánt munkaórai anyag egységessége, vagyis egy gyakorlat (munkaóra) anyagát egyetlen tárgykörből kell meríteni".
3. „A feladatok egy óra keretén belül is adjanak alkalmat a gyermek szellemi képességének sokoldalú fejlesztésére" [62].

A feldolgozásban kétféle lehetőséget láttak, elsősorban az induktív eljárást, amely olyan mértékben óvakodott a tanulók befolyásolásától, hogy még meg sem említették milyen elemet, vagy vegyületet fognak vizsgálni. Ezzel a túlzó és a valóságban nem teljes értékű felfogással

szemben általánosabbá az az eljárás vált, amely szükségesnek látta az óra eleji *célkitűzést* még akkor is, ha egészen ismeretlen tárgykörről volt szó. E szerint a felfogás szerint a tervszerű gondolkodás érdekében nélkülözhetetlen, hogy a tanuló előtt cél lebegjen, amely felé törekednie kell.

A feladatokat általában a táblára írta fel a tanár, de voltak olyanok (pl. *Csengő Nándor),* akik a mostani feladatlapokhoz hasonlókat sokszorosítottak le, sőt *Regős József* 1933-ban arról számolt be, hogy ő nyomtatott szöveget adott a tanulók kezébe [63].

A gyakorló felsőkereskedelmi iskolában is a feladatlapokat „kellően rovatozva, készen kapják a tanulók a helyükön. Ők a rovatokat csak a megállapításokkal és az eredményekkel töltik ki" [64].

A különböző foglalkozásokat általában négyféle *típusba* sorolták:

1. leíró,
2. fogalommegállapító,
3. törvénykutató,
4. alkalmazó.

Leíró jellegű volt pl. az, amely a vas sajátságainak megállapítását tűzte ki céljául. *Bodrossi Lajos* ezt úgy oldotta meg, hogy először kiválogattatta a színvastárgyakat, majd a többi közül azokat, amelyek mágneses sajátságot mutattak. Savban oldva a vasat és mágneses „port" (vas-oxidot), csersavval megállapítja, hogy mindkét anyagból ugyanolyan sót kapott.

A *fogalommegállapító* típusú órák közül *Davida Leóné* egyik órája, az oxidáció fogalmának kialakítása vált klasszikus példává. Ennek leírásával több helyen is találkozunk a korabeli irodalomban. Tekintve azt, hogy ez a tanítás a programozott oktatás elgondolásaival teljesen megegyezően épül fel, érdemes és szükséges is, annak részletes ismertetése.

Anyag: A redukció fogalma

1. Vörösrézlemez oxidálása.
2. Fekete réz-oxid szénporba ágyazása.
3. Ólom-oxidnak szénporral való hevítése.
4. A redukció gyakorlati jelentősége.

Táblára írt kérdések:

1. Tartsátok a vörösrézlemezt lángba!
2. Milyen változást láttok?
3 Mi a változás oka?
4. Milyen folyamat megy itt végbe?
5. Dobjátok az izzó rézlemezt nedves szénporba és utána vizsgáljátok meg a rézlemezt!
6. Mi történhetett?
7. A sárga por ólom-oxid. Keverjétek össze kevés szénporral és hevítsétek!
8. Írjátok le a változást!
9. Az olvadt tömeget öntsétek vízbe!
10. Magyarázzátok meg a változásokat!

Törvénykutató foglalkozások példájául *Loczka Alajos* a könyvében *Csengő Nándor,* későbbi gyöngyösi igazgatónak óráját említette. Ez az óra a VI. ker. Kemény Zsigmond reáliskola IV. osztályában a fémek lángfestésének megállapításával és a lángreakciók alkalmazásával foglalkozott.

Alkalmazó foglalkozás mintapéldányaként *Bodrossi Lajos* egy órája a III. osztályos ásványtan és vegytan keretében szolgált: Megnevezés nélküli anyagok felismerése fizikai és kémiai sajátságaik alapján. (Kősót, szódát, kalcitot és kvarcot kaptak kézhez, s üveglap, vasszeg, víz és ecetsav szolgált segítségül [65].

Szabó M. Erika háromféle kémiai munkaórával dolgozott:

1. Egész órai dolgoztatás, írásbeli beszámoló.
2. Az óra végén 10—15 perc összefoglalás, a téves megfigyelés javítása.
3. Csak néhány perces kísérletezés a szokásos óravezetés közben [66].

A munkaórák bevezetésével lényegesen meg kellett változnia a tanórák berögződött, klasszikussá vált tagozódásának. Sokkal több időt kellett szentelni az új anyag feldolgozására, mint amennyit az addigi eljárások megengedtek. Ugyanakkor viszont az összefoglalás szerepe bizonyos fokig a számonkéréshez közeledett.

Azóta a didaktikai „formabontás"-nak sok példájával találkozhattunk oktatásunkban, azonban éppen az új elgondolások megvalósítása során tapasztalt ellenállással mérhető le, milyen nagy jelentőségű, s milyen, mondhatni forradalmi jellegű volt a munkaiskolai foglalkozások előharcosainak törekvése abban az időben, amikor a társadalmi élet minden vonalán a maradiság, a konzervativizmus volt az uralkodó irányzat.

5. A „Cselekvés Iskolája"-mozgalom és a polgári iskolai kémiaoktatás

A „Cselekvés Iskolája" mozgalom, s különösen annak a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola gyakorló polgári iskolájában való kialakulását, megerősödését *Simon Gyula* tanulmánya részletesen feldolgozta. Ebben utal arra, hogy a szegedi gyakorló iskola elődjének, a budai iskolának kiadásában már 1928-ban napvilágot lát a *Szenes Adolf* szerkesztette „Az élet iskolája" című kötet, amelynek alapján 1929. december 9-én a szegedi tantestület elhatározza, hogy: „A gyakorló iskola a munkaiskola elveit igyekszik megvalósítani" [67].

Már ezek a dátumok is bizonyítják, hogy a Cselekvés Iskolája mozgalom nem az előbbi fejezetben tárgyalt középiskolai munkaiskola kisugárzása volt, hiszen előbb indult meg, s általánosabb igénnyel lépett fel, nemcsak a természettudományi tárgyak gyakorló óráira terjedt ki, hanem az oktatás egész szemléletének átalakítására törekedett.

Mintája nem annyira az angol—amerikai példa volt, hanem inkább a német *Kerschensteiner, Sprenger* és *Gaudig* tanításaiból indultak ki,

s abból erős kritikával alakították ki saját módszerüket. Ellenezték azt az elgondolást, hogy a munkáltatást és az elméleti oktatást szétválasszák. A „cselekvő oktatás" módját választották, amely *Jávor Albert* szavai szerint: „olyan munkaoktatást jelent, mely nem e célra szánt külön műhelyekben történik, hanem az elméleti tárgyak tanításával organikus összefüggésben" [68].

A természettudományos tárgyakban sem laboratóriumok létesítésére törekedtek ennek az elvnek megfelelően, hanem a tananyagot lehetőleg minden esetben a tanulók kísérletei, megfigyelései alapján igyekeztek elvégezni.

Mindenestől át akarták törni a hagyományos oktatás kereteit, *Jávor* szerint „A munkaiskola tankönyveiben hiába keressük a tanítási anyag módszeres feldolgozását, sőt az ismereteredményeket sem foglalják összse, hanem csak az iskolai munkára nyújtanak nyers anyagot" [69].

Az új „cselekvő iskola" kikísérletezésére a polgári iskolák igen kedvező körülményeket találtak. Az 1928-ban létesített szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola első pedagógia tanára, *Mester János* már kezdetben elkötelezte magát a munkaiskola mellett [70]. A polgári iskolák országos főigazgatója, *Leidenfrost Gyula* pedig a kísérletek eredményét meg sem várva, elrendelte, hogy a polgári iskolák egészében alkalmazni kell ezt a módszert (még a humán tárgyaknál is). Ezt az elsietett, akkor végrehajthatatlan rendelkezést később vissza kellett vonatni. Addig azonban az erőltetéssel sok ellenséget szerzett magának maga az elv is, amely pedig spontán módon, de mértéktartással igen biztatóan kezdett előre haladni.

A polgári iskolák próbálkozásai, ha végül nem valósulhattak meg teljes egészében, mégis rendkívül értékesek, mert példát mutattak, hogyan lehetne ezt a módszert még inkább az oktatás szolgálatába állítani.

A kémiai cselekedtető oktatás kimunkálására az első lépéseket a budapesti, Mester utcai irányító polgári iskola tette. Itt született meg az első ilyen irányú módszertani munka, *Ruzsinszki Henrietta* tanulmánya [71]. Hogy ezt a munkát a kortársak is úttörő jellegűnek tartották, eléggé jellemzi az, hogy a főváros polgármestere, *Szendy Károly* írt hozzá előszavat, ebben is buzdítva a polgári iskolák tanárait a cselekedtető iskola megvalósítására: „Indítson kezdeményező lépésre, késztessen önálló gondolkodásra, serkentsen eredményt kierőszakoló, kitartó munkára, élessze a kutatás és tanulás vágyát, ismertesse fel a természet nagyszerű és bölcs berendezését..."

Ruzsinszki Henrietta munkájában foglalkozik a cselekedtető kémiaoktatás elvi és gyakorlati kérdéseivel egyaránt, hivatkozva *Loczka Alajos* [65] és *Loschdorfer János* munkáira [72]. Igen értékes a polgári iskolai egész kémiai anyagnak a cselekedtető oktatás elveinek megfelelő áttekintése és a minta-óravázlatok szép kivitele.

A kísérleteztetés kiemelt helyzetére utal az is, ahogy *Ruzsinszki* a kémiai (és ásványtani) tanórákat típusokba sorolta:

1. *Kísérleti óra* (tanulókísérletek)
2. *Kísérleti bemutató óra* (részben tanári kísérletek),

3. *Ásványtani óra* (kiosztott ásványok megfigyeltetése),
4. *Dalton-rendszerű óra* (ismeretlen anyag sajátságainak megfigyeltetése),
5. *Törvények levonása,*
6. *Részbeni közlő óra,*
7. *Technológiai óra* (film, gyárlátogatás megbeszélése),
8. *Rendszer kiépítése,*
9. *Ismétlő óra.*

Amikor *Ruzsinszki* könyve megjelent, már készülőben volt Szegeden *Jeges Sándor* módszertani munkája: „Vegytanítás a cselekvő iskolában", amely a munkáltató kémiaoktatás elterjesztésében különösen nagy szerepet játszott. Sokan fogadták el *Jeges* nézetét, amely szerint „az anyagi világ megismerését csak úgy munkálhatjuk eredményesen, ha a tanulók kezébe vegyi anyagokat adva, alkalmat adunk arra, hogy a gyermek saját küzdelmével, lázas buzgóságával, figyelme teljes összpontosításával befolyhasson a munkába" [73]. *Jeges* könyve óravázlatokban tárgyalta le a polgári iskolai tananyagot, úgy, hogy abban elvileg kifogástalanul keveredtek a bemutató és tanulókísérletek, jól elvégezhető módon — feltéve, ha olyan terem van, ahol minden tanuló önálló munkájára megvan a lehetőség. Ilyen viszont, különösebben a szegényebb rétegeket magában foglaló polgári iskolákban alig-alig volt található. Maga az az elgondolás, hogy a tanulókat minél többször, minél alaposabban vonják be a munkába, ha nem is ilyen mértékben, meglehetősen általánosan áthatotta az ország ilyen iskolafajtáit.

Jeges a Cselekvés Iskolájában ilyen szellemben később további tanácsokat is adott, s őt tekintette az ország a polgári iskolai cselekedtető oktatás legjelentősebb képviselőjének [74, 75].

A polgári iskolákban követett módszer bizonyos további egyszerűsítéssel még a népiskolákban is megvalósíthatónak mutatkozott. *Éber Rezső* tanítóképző intézeti tanár már 1930-ban propagálta ezt a Néptanítók Lapjában: „Régen eldöntött kérdés — írta —, hogy a természettani és vegytani ismereteket csakis kísérleti alapon szabad tanítani. Ma már az is vitán felül áll, hogy a legértékesebb kísérlet a tanulókísérlet, amelyet a tanuló saját maga végez" [76].

Egy másik tanítóképző intézeti tanár, *Móczár Miklós* pedig a népiskolák V. és VI. osztályában könnyen végrehajtható kémiai kísérletekre állított össze tanácsadó könyvecskét [77]. Nincsen viszont adat arról, hogy ezeket a tanulókísérleteket gyakorló népiskolán kívül bárhol is megvalósították volna, nehezen képzelhető el ez ugyanis, mert még ha meg is lettek volna a feltételek, amelyek a valóban a nép, a legszegényebb nép iskoláiban a legtávolabbról sem voltak meg, akkor is leküzdhetetlen akadályt jelentett volna az időhiány, hiszen az osztott iskolákban is csak 1—1 óra volt az V. és VI. osztályban kémiából.

Még akkor is így kell kételkednünk a jó útmutatás követésében, ha tudjuk, hogy *Móczár* a tanítóknak Szolnok megyében többfelé rendezett pedagógiai szemináriumon előadta és bemutatta, és azt rövidített formában a tanítók lapjában is közreadta [78]. Hasonlóképpen illúziónak

bizonyult a minisztériumnak az az utasítása, hogy — ahol csak lehetséges — a vegytan keretében a tanulók maguk végezzék a kísérleteket a tanító vezetése mellett [79], s az a nézet, hogy a „ma népiskolájának ... munkaiskolának kell lenni".

A polgári iskolák és még inkább a népiskolák esetében még döntőbb jelentőségű kérdés volt a szükséges *felszerelés* kérdése, minthogy az iskolák is kevésbé ellátottak voltak, mint a gimnáziumok, a tanulók pedig lényegesen szegényebb rétegekből származtak, nem az úri osztály iskolái voltak. Itt még inkább szükség volt a buzgó szaktanárok leleményére. Sok jó elgondolást közölt *Jaloveczky Péter* „A kis vegyész" c. könyvében, ebben a megszokott felszerelési tárgyakat a mindennapi élet eszközeivel (befőttes üveg, pohár, tus-tál, orvosságos üveg) helyettesítette [80]. Sokan ebben dicséretes ötleteket, de kényszerű megalkuvást láttak. *Éber Rezső* azonban azt hirdette, hogy még akkor sem szabad nélkülözni a közhasználati tárgyakkal végezhető kísérleteket, ha a különleges eszközök meg is volnának [81]. Úgy vélte ugyanis, hogy a köznapi eszközök nem vonják el a tanulók figyelmét a kémiai jelenségről, s hamarabb felismerik a hasonló változásokat a mindennapi életben. *Jaszovszky Miklós* is ezt akarta elérni azzal a javaslatával, hogy a kémia keretén belül „végezzenek a tanulók megfigyeléseket a természetben, a háztartásban, ipari és gazdasági körökben. Irányítsuk figyelmüket mindarra, amit érdemes megfigyelni" [82].

Az egyszerű kísérleti eszközökkel végzett munkát nevelési indokok is alátámasztották. *Jeges* is magáévá tette a cselekedtető fizikatanítás módszerén dolgozó *Matzkó Gyula* nézetét, amely szerint „A maguk készítette primitív készülékeknek munkakedvet élesztő és találékonyságra nevelő hatása is van a tanulókra [83].

Ezek az elgondolások — s mellette a kényszerű szükség is — nyitottak utat a kémiai kísérletek eszközei között az elhasznált villanykörte (lombik), a ruha szárításánál használt rugós csipesz (kémcsőfogó), az üres cipőkenőcs doboz (vastégely), sőt még az uborkásüveg (üvegkád) részére is.

Megerősítette elgondolásukat a kémia egyik világhírű tudósa, *Zechmeister László,* aki 1935-ben azokkal szemben, akik a köznapi eszközök bevonásától a kémiai tekintélyét féltették, hangsúlyozta: „a vegyi anyagok éppúgy reagálnak egy olcsó üvegben vagy a tenyéren, mint a drága jénai készülékben [84].

A középiskolákban is voltak, akik hajlandók voltak közeledni ehhez az elgondoláshoz. *Balázs-Piri Lajos* pl. így állította össze a tanulók kísérleti ládáját, jórészt közhasználati tárgyakból:

Négy-öt kémcső, orvosságos üvegcsék, pohár, villanykörtéből főzőlombik, porceláncsésze, festékes csészék, tintásüvegből készült borszeszlámpa, üveglap, bádogkanál, késpenge, vasdrót, rézdrót, saját készítésű drótállvány és kémcsőállvány, cseppentő üvegcső, üvegbot, hajlított üvegcsövek, dugók, rövid gumicső, szög, gyújtó, törlőruhák, gyufásdobozok porszerű anyagoknak, megjelölt kis üvegben erős ecet, mészvíz, esővíz, szóda, lakmuszpapír, vízüveg stb. [85].

6. A kémia munkáltató tanításának hanyatlása és újjászületése

A két világháború közti gazdasági válság még azt a szerény anyagi alapot is elvitte, amelyet a munkáltató oktatás kiterjesztésére eredetileg szántak, a nehéz körülmények között az ügy néhány apostolán kívül alig maradt olyan tanár az országban, aki e módszer további térnyeréséért síkraszállt volna. Az a közöny, amely a tanügyigazgatás terén általában megmutatkozott, lehűtötte az ingadozók érdeklődését. Hozzájárult ehhez az a tény is, hogy különösen a középiskolákban kevés helyen volt kémia szakos tanár. Más szakosoktól különleges lelkesedést nem is lehetett várni.

Így tehát, amikor a második világháború ideje elérkezett, s a viszonyok még nehezebbek lettek, erről a kérdésről már alig-alig beszélt valaki.

A munkáltató oktatás háttérbe szorulását politikai elgondolások is elősegítették. Feltétlenül sok igazság van *Szenes Adolf* megállapításában, aki éppen a német munkaiskolai mozgalom sorsából vonta le azt a következtetést, hogy „A munkaiskola szelleme, szabadabb levegője nem egyeztethető össze a nemzeti szocialista politikai törekvésekkel, de az is bizonyos, hogy az új iskola túlzásai adtak tápot az ellenmozgalomnak" [86].

A felszabadulás után, iskolarendszerünk hirtelen fejlesztése még nehezebb tárgyi lehetőségeket biztosított a kísérletező tanítás számára, tantermeink kétszeres, sőt olykor háromszoros kihasználása mellett szó sem lehetett olyan laboratóriumok beállítására, amilyenre a munkaiskola eredeti elgondolásai szerint szükség lett volna a kémia cselekedtető oktatása érdekében. Hogy azonban az oktatás elsősorban társadalmi felépítmény jellegű, s csak másodsorban függ az anyagi lehetőségektől, igen jól megmutatkozott abban, hogy szinte legnagyobb anyagi nehézségeink között sikerült az általános iskolák egész sorában megvalósítani a tanulókísérleti órákat. Már a felszabadulás utáni első rendeletek utaltak erre a megvalósítandó feladatra. Már 1946-ban ezt írja az egyik miniszteri rendelet: „Ha a tanulóink bármely csekély mértékben maguk is kísérletezhetnek, újabb értékes nevelő hatások érvényesülhetnek tárgyunk tanításában" [87].

Az általános iskola legelső tanterve a vegytan és ásványtan céljául ezt tűzte ki: „A környező világ legfontosabb kémiai folyamatainak megismertetése megfigyelések és kísérletek alapján [88].

Ezek az elvek, a megértő vezetés ellenére csak a hősiesen dolgozó tanárok munkáján keresztül valósulhatott meg. A munkaiskola egykori úttörőit ott láthattuk azok között, akik e nehéz körülmények között felélesztett kísérleteztetési módszer bevezetésén, elterjesztésén fáradoztak. *Jeges Sándor* már 1947-ben jelentkezett új vezérkönyvével, amelyben a munkáltató kémiaoktatás módszerének az új, általános iskolai tanterv szelleméhez való alkalmazását kísérelte meg [89]. *Jeges* figyelmeztető szava azonban nagyon kevéshez jutott el, s a különösen nagy tárgyi és személyi nehézségekkel küzdő általános iskola akkor még nem is volt abban az állapotban, hogy megvalósíthatta volna.

A realitásokat nélkülözte az általános iskola tantervéhez 1951-ben kiadott Módszertani Útmutatás, amely „csoportos kísérletekről" szól, s azt írja elő, hogy „Minden csoport ugyanazt a kísérletet párhuzamosan végezze" [90].

Nagy segítséget jelentett rövidesen az általános iskola megerősödésével egyidőben, a szovjet pedagógusok ez irányú tapasztalatainak megismerése [91], s különösen az, hogy *N. Szkatkin:* Élettelen természet című könyvéből tantárgyat és tankönyvet készítettek, s ebben a könyvben sok egyéni megfigyelést, kísérletet javasolt a szerző a tanulóknak [92]. Sok tanuló készített a tankönyv végén ismertetett egyszerű kémiai kísérletező berendezéséhez hasonlót, házi laboratóriuma számára.

Eme előkészületek után 1953-ban a minisztérium illetékesei döntő változásokat készítettek. Megállapították, hogy „A laboratóriumi kísérleteket igen kevés iskola valósította meg, mert nem voltak meg az objektív feltételei" [93]. Ugyanaz a rendelet három lappal tovább ezt írta: „Az 1953/54-es tanévben el kell érni, hogy az általános iskolai tanulóink nagyobb része jártas legyen a legegyszerűbb kémiai eszközök használatában, kémiai folyamatok kivitelezésében".

Ez a törekvés szülte az új, ugyancsak 1953-ban bevezetett általános iskolai kémia tankönyvet, *Pais István* művét, amelyben az általános iskolai tankönyvek közül először közölt a szerző tanulói kísérleteket [94]. Ez a tankönyv akkor a tantervet is pótolta, az abban szereplő tanulókísérleti órák tehát elvileg mindenkire kötelezők lettek volna, s így értelmezte az egyidejűleg kiadott irányító tanmenet is: Az új tanterv „Tanulókísérleti órákat iktat be, melyek számos élen járó nevelő gyakorlatában már eddig is helyet kaptak, de ettől a tanévtől kezdve valamennyi általános iskolában megvalósítandók" [95].

Ez a rendelkezés is irreálisnak bizonyult, ezért aztán az 1957-ben bevezetett általános iskolai tanterv csak annyit írt elő: „Tanulókísérleti órákat kell tartani minden olyan iskolában, ahol a kísérletek végzéséhez szükséges minimális felszerelés és vegyszer megvan" [96]. E rendeletnek negatív hatása abban mutatkozott, hogy sok helyen nem is tettek lépéseket az irányban, hogy a lehetőségeket maguk teremtsék meg. Az 1958-as általános iskolai tanterv viszont a kémia követelményei közé beiktatta: „Tudjanak előkészítés és irányítás mellett egyszerű kísérleteket elvégezni" [97].

Az 1963-as ált. isk. tanterv már határozottabban szögezi le, hogy a tanulókísérleti órák „száma, helye, valamint tankönyvi anyaga meghatározott és feldolgozásuk minden iskolafajban kötelező" [98]. Ez az utasítás abban is továbblépést jelent, hogy leszögezte: „A tanulói kísérletek szerepének nem egyedüli területe a tanulókísérleti óra". Megnyílt az a — mozgalomnak is nevezhető — törekvés, amely az ún. frontális kísérletezés egyre általánosabb megvalósítása felé mutat, s ezzel a cselekvés iskolája modern, magasabb fejlettségű megteremtésének küszöbét széles fronton át kívánjuk lépni.

Az általános iskolai tanulókísérletek tárgyi feltételeivel, s helyenként a megvalósításával sem lehetünk teljesen ma sem megelégedve. A fővárosi szakfelügyelők a közelmúltban (1967) azt szögezték le, hogy a

tanulókísérletezéshez az ált. iskoláknak mindössze 23 százaléka rendelkezik megfelelő felszereléssel, s 6 százalék az olyan iskolák száma, ahol semmilyen felszerelés sincs, emiatt a fővárosi iskolák *egynegyed részében* az előírt tanulókísérletek teljes vagy részleges elmaradása a fogalmak megszilárdítását hátráltatja [99].

A felszabadudást követő nagy kulturális fellendülés éreztette hatását a gimnáziumi tanulóknak a kémiai kísérletezésben való bevonása terén is. Legelőször 1950-ben a kémiai szakkörök részére adott ki a minisztérium útmutatót [100].

Az 1950 51. tanévre, a tankönyv használatához kiadott tájékoztatóban közölt tanmenet két órát a tanulók által végzendő kationkeresési gyakorlatra, illetve a kristályok fizikai tulajdonságainak vizsgálatára kívánt fordítani [101]. Az 1953—54-ben kiadott tankönyvek függelékében tanulókísérletek leírása szerepelt [102, 103]. Azok a tankönyvek viszont, amelyek ezeket felváltották, elhagyták ezt a függeléket, hiszen ilyen tanulókísérleteket úgyis csak nagyon kevés iskolában folytattak.

Ehelyett más irányban fejlődött a középiskolai tanulókísérleteztetés ügye. 1955-ben a minisztérium néhány kísérleti iskola reálosztályaiban rendeletileg írta elő, hogy a kémiaórák mellett (laboratóriumi) gyakorlati órákat is tartsanak. A meglepetést az okozta, hogy nemcsak a kijelöltek, hanem sok más iskola is elindult akkor a tanítási órák anyagától jobban elkülönített tanulókísérletezés útján. Természetesen az iskolák erősen eltérő adottságai miatt az eredmények eltérő voltát állapíthatta meg a minisztérium 1957-es felmérése. Az ekkor kiadott útmutatónak egy mondatára, mint jellemzőre érdemes felfigyelnünk: „A gyakorlati óráknak olyan kísérlet-többletet kell nyújtania, ami különbözik az eddigi középiskolai oktatás tartalmától" [104].

Az ún. 5+1-es oktatás bevezetésével együttjáró óraszámcsökkentés után kialakított új óratervben „nem szerepelnek külön gyakorlati órák, hanem a tanítási órák egy részét laboratóriumi gyakorlati munkára kell fordítani" — rendelte el a minisztérium [105]. Ugyanakkor azt írták elő, hogy a kémiai órák közül hetente egyet az első vagy utolsó órákra kell bontani, hogy így lehetőség nyíljon a nagylétszámú osztályok megosztott gyakorlatoztatására [106].

Azonban a reálosztályok, amelyekben a 6 napon át történő tanítás megmaradt, az I. osztályban heti 1, a II. és III. osztályokban pedig heti fél-fél óra gyakorlat szerepelt [107].

Amikor 1962-ben először erősen eltérő természettudományos és humán tagozat megvalósítását tervezték, a reáltagozat I—IV. osztályában összesen 18 óra kémiai gyakorlat (évente 4—6—6—2 óra), a humán tagozat I—II. osztályában összesen 8 óra (4—4 óra) gyakorlat kísérte volna a kémiaoktatást. Ez a tervezet hangsúlyozta, hogy a reáltagozaton „a tanulók gyakorlati munkájának fokozása érdekében be kell vezetnünk az új anyag tárgyalásával kapcsolatos frontálisan végzett tanulói kísérleteket" [108].

Az 1963-ban megszületett végleges egységes tanterv már jóval szerényebb előírást tartalmaz, összesen kb. 12 kémiai tanulókísérleti órát írt elő az I—III. osztályban. Ezeknek a tanulókísérleti óráknak anyaga

a tanterv alapján megjelent új tankönyvekben újra helyet kapott [109, 110, 111], igaz, nem részletezve a felölelendő kísérleteket, csak a tárgyköröket jelölve meg, a felszereltségben, kísérleti lehetőségekben, sőt a kémiai gyakorlatok óraszámkeretében is annyira eltérő középiskolák tanáraira bízva a kísérletek kiválasztását és azok megvalósítási módját. Különösen jó helyzetben vannak az ugyanakkor több kijelölt iskolában megszervezett *kémiai* (fizikai-kémiai, illetve biológiai-kémiai) *tagozatos osztályok*, amelyekben heti 2—4 órás laboratóriumi gyakorlatok, s hozzá egyre jobb laboratóriumok is vannak. E gyakorlatok anyaga meglehetősen lazán kapcsolódik az elméleti anyaghoz. A tagozatos osztályok működését hivatalosan csak 1968-ban szabályozta a minisztérium egy, inkább csak a kereteket felvázoló tantervvel [112].

Értékes segítséget nyújt mindenféle tagozat laboratóriumi gyakorlata vezetői számára az ugyancsak 1968-ban kiadott tanári segédkönyv [113]. Egyelőre hiányzik a tanulók számára szóló kísérletező könyv. Erre vonatkozóan *Dobos Ferenc* 70 évvel ezelőtti ma is érvényes szavait érdemes idézni: „... alkalmas segédkönyv híján a vezető tanárok vagy másoltatják vagy diktálják a végzendő kísérletekre vonatkozó utasításokat. Ezen nehézkes eljárás... egyrészt elkedvetleníti és untatja a tanulókat, másrészt pedig igen sokat von el a kísérletek végrehajtására, a nyugodt észlelésre és az észlelt tünetek szükségképpen írásba foglalandó magyarázására szánt időből" [114].

A laboratóriumi gyakorlatok rendszere mellett viszont széles körben kezd érni annak az elvnek a megvalósítása is, amelyet a tanterv már 1963-ban javasolt, amely szerint „mind nagyobb szerepet kell biztosítani a tanulók kísérletező munkájának az új anyag elsajátításának menetében" [115]. Elérkeztünk oda, hogy a „frontális" kísérleteztetés kérdésében szinte mindenki magáévá teszi a művelődésügyi minisztérium nyolc évvel ezelőtti álláspontját: „A fejlődésnek erre a szükségszerűen elénk nyíló útjára feltétlenül rá kell lépnünk, ha nem akarjuk vállalni a módszertan általános fejlődésétől való elszakadás veszélyét és kockázatát" [116].

Az a gondolat, amely nálunk már csaknem egy évszázaddal ezelőtt buzgó hirdetőket kapott, amely gondolatot legtisztábban és leghatározottabban éppen félévszázada a Tanácsköztársaság reformtörekvései fogalmaztak meg, s amelyet a két világháború közötti években a leglelkesebb tanárok kikísérleteztek, mostani kiteljesedése közben a múlt példájából kíván a további előrehaladáshoz, a nehézségek leküzdésére megújuló erőt nyerni.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] *Szokolszky István:* A tanulók aktivitása a szocialista iskolában. Tankönyvkiadó, 1962.

[2] *Szőkefalvi-Nagy Zoltán—Őrhalmi Ibolya:* Tanulókísérletek a felszabadulás előtti kémia tanításban. Magyar Pedagógia, 1969. 328—342. o.

[3] *Szabadváry Ferenc:* A Selmecbányai Bányászati Akadémia úttörő szerepe a kémiai laboratóriumi oktatás kialakításában. Technikatört. Szemle, 1963. 201. o.

[4] *Salamon Ferenc:* Közoktatásunk reformja. Pest, 1873. 76. o.

[5] Ugyanott 193. o.
[6] Ugyanott 194. o.
[7] Utasítás a gymnasiumi tanítás tantervéhez. Budapest, 1880. 91. o.
[8] A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottsága által IX és VIII osztályú gymnasiumra készített és megállapított tanterv. Budapest, 1880. 46. o.
[9] *Felkai László:* Új eljárások meghonosodása a budapesti gyakorló gimnázium XIX. század végi oktatómunkájában. „A munkára nevelés hazai történetéből". Budapest, 1965. 353. o.
[10] VKM. 6125/1892. 10. Idézi *Pirchla Imre:* A magyarországi középiskolák rendje. Budapest, 1905. 262. o.
[11] 44001/1895. VKM.
[12] A Fogarasi Magy. Kir. Állami Felsőkereskedelmi Iskola értesítvénye 1897/98.
[13] *Csongor György:* A chemia és áruismeret a kereskedelmi iskolákban. Kereskedelmi Szakoktatás. 1901/02. 137. o.
[14] *Matavovszky Béla:* Az áruismeret, technológia és a chemia, ill. chemiai gyakorlatok tanításáról. Keresk. Szakokt. 1903/04. 416. o.
[15] *Bankó Lajos:* A chemia és áruismeret új tanítási tervezete. Keresk. Szakokt. 1914/15. 159—163. o.
[16] Az Egri Magy. Kir. Állami Főreáliskola értesítője az 1913—1914. iskolai évről. 52. o.
[17] *Nuricsán József:* Útmutatás a chemiai kísérletezéshez. Budapest, Term. Tud. Társulat kiadása, 1898.
[18/a] *Dobos Ferenc:* Kísérletek és feladatok a reáliskola és felső kereskedelmi iskolai tanulók chemiai gyakorlataihoz. I—III. Rész. Győr, 1900.
IV. Pótkötet. Győr, 1904.
[18/b] *Simonyi Ernő:* Vegytani gyakorlatok reál- és felsőkereskedelmi iskolai tanulók számára. Nagyvárad, 1905.
[19] Útmutatás a felsőbb leányiskolák természettudományi szertárainak kezelésére és renbentartására. O. P. K. és T. M. Hiv. Ért. 1911. 3. sz.
[20] Az erzsébetvárosi bentlakással összekötött m. kir. állami főgimnázium értesítője.
[21] *Szendi János:* A fizikai tanuló gyakorlatokról. M. Tanítóképző, 1913. 400—408. o.
[22] *D. Veress Julia:* Legújabb methodikai lépések a chemiában. M. Tanítóképző, 1913. 596. o.
[23] *Garami Károly:* A Tanácsköztársaság kémiai tantervi reformjavaslatai. A Kémia Tanítása, 1969. 34. o.
[24] A természetrajz-vegytani reformbizottság ülése 1912. július 2. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 1912/13. 121. o.
[25] *Nagy Sándor:* A tanulói aktivitás Nagy László pedagógiájában. „A munkára nevelés hazai történetéből". Akad. Kiadó, Bp. 1965. 371—406. o.
[26] *Garami:* id. cikk. 35. o.
[27] Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Iskolai Reformtervezete, Főv. Ped. Szeminárium kiad. Bp. 1959. 211—217. o.
[28] *Garami Károly:* Az általánosan képző iskolai kémiaoktatás művelődési anyagának alakulása. Tantárgytörténeti tanulmányok II. köt. Bp. 1963. 316. o.
[29] *Köte Sándor:* A munkaiskola problémái a Tanácsköztársaság idején. A munkára nevelés hazai történetéből. Akad. Kiadó, Bp. 1965. 407—440. o.
[30] Közoktatásügyi Népbizottság 87 039. sz. Idézi: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Budapest, 1959. 32. o.
[31] *Loczka Alajos:* A kémia tanításának metodikája, Magy. Középiskola, 1924. 10—15.
[32] *Bodrossy Lajos:* Hogyan tanítsuk a vegytant. Magyar Középiskola, 1927.
[33] Idézi *Loschdorfer János:* A munkaiskolákról. A budapesti székesfőváros IX. Mester utcai irányító polg. isk. évkönyve az 1932/33. és 1933/34. isk. évről.
[34] *Loczka Alajos:* A kémia tanítása a magyar középfokú iskolákban. Fizikai Kémiai Didaktikai Lapok, 1930/31 — 1932/33.
[35] VKM. 540—05—142/1930. sz.
[36] *Csengő Nándor:* A kémiai munkáltató tanítás és módszere. A budapesti VI. ker. m. kir. áll. Kemény Zsigmond Reáliskola Értesítője az 1931—32. isk. évről. 6—15. o.

[37] *Bodrossy Lajos:* A munkatanítás bevezetése a középiskolai kémiaoktatásban. Fiz. és Kém. Did. Lapok, 1931/32. 11—12. o.
[38] A budapesti VI. ker. m. kir. áll. Mária Terézia leánylíceum Értesítője az 1930—1931. iskolai évről 10. o.
[39] A budapesti m. kir. áll. Erzsébet Nőisk. Leánygimn. Értesítője, 1935—36.
[40] *Bodrossy:* id. cikk. 21. o.
[41] *Balyi Károly:* Statisztika az 1934—35. tanévi középiskolai fizikai gyakorlatokról. Fiz. Kém. Did. L. 1935/36.
[42] Ugyanott 1939/40. 26. o.
[43] A gyönki ref. reálgimn. Értesítője 1927-től 1947-ig.
[44] *Szabó M. Erika:* A kémia leánygimnáziumi munkáltató tanításának eredményeiről. Fiz. és Kém. Did. Lapok. 1932/33. 115—117. o.
[45] A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziumának Értesítője, 1935/36. 19. o.
[46] *Sándor János:* A cselekvő módszer alkalmazása a kémia tanításában. A Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Felsőkereskedelmi Iskolájának 1935—36. évi értesítője. Klny.
[47] *S. Evangelista:* Egyszerű felszerelés a munkáltató kémiatanításban. Fiz. Kém. Didaktikai Lapok 1933/34. 123—125. o.
[48] *Regős József:* A vegytani munkatanítás általános elterjedésének akadályai. Fiz. és Kém. Did. Lapok, 1934/35. 54—56. o.
[49] Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. II. köt. Bp. 1938. 107. o.
[50] *Méhes Gyula:* Kémiai kísérletek. Bp. 1932.
[51] *Balázs-Piri Lajos:* A munkaóra szerepe a kémiatanításban. Fiz. Kém. Did. L. 1935/36. 22—25. o.
[52] *Sándor János:* A cselekvő módszer alkalmazása a kémiatanításban. A Felsőkereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Felsőkereskedelmi Iskolájának értesítője az 1934/35. tanévről 3—16. o.
[53] A tanító- és tanítóképző intézetek kir. főigazgatósága, 3114/1931. sz.
[54] A győri m. kir. áll. elemi népisk. tanítóképző int. Értesítője 1938/39.
[55] Tanterv és utasítások a líceum és leánylíceum számára. VKM 1939.
[56] *Davida Leóné, Bíró Erzsébet:* A munkáltató módszer alkalmazása a kémia tanításában. Erzsébet Nőisk. Ért. 1935—36. 8. o.
[57] *Sajópál Delfina:* Történelem és munkaoktatás. Erzsébet Nőisk. Ért. 1933—34. 19. o.
[58] *Jeges Sándor:* Vegytantanítás a cselekvő iskolában. Szeged, 1936. Előszó.
[59] *Csengő Nándor:* Kísérletsorozatok a kémiai munkáltató tanításhoz. Fiz. Kém. Did. Lapok, 1933/34. 22—25. o.
[60] *Jaloveczky Péter:* Mérleg a kémiai cselekedtető tanításhoz. Fiz. Kém. Did. Lapok, 1935/36. 58—60. o.
[61] *Csengő Nándor:* A kémiai munkáltató tanítás és módszere. A budapesti VI. ker. m. kir. áll. Kemény Zsigmond reálisk. értesítője az 1931—32. isk. évről, 3. o.
[62] *Davidáné:* id. cikk 9. o.
[63] *Regős József:* Munkatanítási óra a nátrium és káliumról. Fiz. Kém. Did. L. 1932/33. 124—25. o.
[64] *Sándor:* id. cikk. 5. o.
[65] *Loczka Alajos:* A kémiai oktatás alapelvei a középfokú iskolákban (Didaktikai tanulmány) Bp. 1933.
[66] *Szabó M. Erika:* id. cikk.
[67] *Simon Gyula:* A szegedi Cselekvés Iskolája. „A munkára nevelés hazai történetéből." Akad. Kiadó. 1965. 487. o.
[68] *Jávor Albert:* A nemzeti munkaiskola gondolata. „Az élet iskolája" Bp. 1928. 47. o.
[69] Ugyanott: 77. o.
[70] *Mester János:* A munkaiskola lélektani alapvetése és új formális fokozatai. „Az élet iskolája". 85—117. o.
[71] *Ruzsinszki Henrietta:* A vegytan és ásványtan tanítása a székesfővárosi irányító polgári leányiskolában. Bp. 1935.
[72] *Loschdorfer János:* Évkönyv az 1932/33. és 1933/34. iskolaévről. A Budapest székesfővárosi IX., Mester utcai irányító polg. isk. kiadványa. Bp. 1934.

[73] *Jeges Sándor:* Vegytantanítás a cselekvő iskolában. (Gyakorlati tanítások) Szeged, 1936.
[74] *Jeges Sándor:* A munkáltató vegytantanításról. Cselekvés Iskolája 1935—36. 177—184., 276. o.
[75] Cselekvés Iskolája 1939—40, 42—46, 142—146, 212—215. o.
[76] *Éber Rezső:* Természettani és vegytani gyakorlatok a népiskolákban. Néptanítók Lapja, 1930. 45—46. sz. 9—10. o. és 47—48. sz. 9—11. o.
[77] *Móczár Miklós:* Olcsó népiskolai vegytani kísérletek. Jászberény, é. n.
[78] Néptanítók Lapja, 1932. 12. szám.
[79] VKM. 2495—1932. eln.
[80] *Jaloveczky Péter:* A kis vegyész. Budapest, é. n.
[81] *Éber:* id. cikk.
[82] *Jaszovszky Miklós:* A kémia és ásványtan tanítása a cselekedtető oktatás szellemében. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyesületi Közlöny, 1932—33. 366. o.
[83] *Matzkó Gyula:* Kísérletező fizikatanítás. Szeged, 1933. 35. o.
[84] *Zechmeister László:* Néhány észrevétel a chemia tanításáról, középiskolai fokon. Fiz. Kém. Did. L. 1935 36. 65—67. o.
[85] *Balázs-Piri Lajos:* id. cikk.
[86] *Szenes Adolf:* A munkaiskola mérlege. Cselekvés Isk. 1934/35. 357. o.
[87] VKM. 130 000/1946. II.
[88] Tanterv az ált. iskolák számára. 37. o.
[89] *Jeges Sándor:* Ásványtan-vegytan tanítás az általános iskola VIII. osztályában. Orosháza, 1947.
[90] Módszertani Útmutatás az általános iskolák tantervéhez. Kémia VIII. osztály. Tankönyvkiadó, 1951. 16. o.
[91] A kémia tanítása az iskolában. Szerk. Levcsenko és Szmorgonszkogo, Budapest, 1951.
[92] Természetrajz. (Az élettelen természet.) Az ált. isk. V. osztálya számára. Tankönyvkiadó, 1952.
[93] Útmutató az ált. iskolai szaktárgyi tanácskozáshoz (vázlat). 1953/54. tanév. Kémia. Bp. (1953.) 8. o.
[94] *Pais István:* Kémia az ált. isk. VIII. oszt. számára.
[95] Irányító tanmenet az ált. isk. VIII. oszt. kémia tanításához. Bp. 1953. 1. o.
[96] 48/1957. MM. utasítás melléklete. 8. Kémia. 15. o.
[97] Tanterv az ált. iskola V—VIII. oszt. számára. Műv. Min. 1958. 144. o.
[98] Tanterv és utasítás az ált. iskolák számára. Műv. Min. 1963. 450. o.
[99] A kémiai alapfogalmak kialakításának tapasztalatai az új tanterv alapján, az általános iskola 7. és 8. osztályában. (Szerk.: Soós József). A fővárosi szakfelügyelők tapasztalataiból. Bp. 1967.
[100] *Raksányi Edit—Székely György:* Útmutató a középiskolák kémiai szakkörei számára. 1950.
[101] Tájékoztató az általános gimnáziumok I. osztálya számára a kémia tankönyv használatához. É. n. 25. o.
[102] *Benkő Károly:* Szerves kémia az ált. gimn. II. oszt. számára. Tankönyvkiadó. 1953. 164—169. o.
[103] *Vermes Miklós—Garami Károly:* Kémia az ált. gimn. III. oszt. számára. Tankönyvkiadó. 1954. 161—165. o.
[104] *Jodál Károly—Nánási Pál:* Útmutató az általános gimnáziumi kémiai gyakorlati órákhoz. I. Rész. Tankönyvkiadó, 1957. 3. o.
[105] Melléklet az 55/1959. MM. sz. utasításhoz.
[106] 43/1959. MM. utasítás.
[107] 10. sz. melléklet a 156/1960. MM. számú utasításhoz.
[108] Tantervtervezet kémiából a gimnáziumok számára. Bp. 1962. 28. o.
[109] *Bánhidi—Székely—Zimányi:* Kémia a gimn. I. o. számára. Tankönyvkiadó, 1965. 112. o.
[110] *Kelemen László—Szalay Imre:* Kémia a gimn. II. o. számára. Tankönyvkiadó, 1966. 141. o.
[111] *Sárdi Béláné—Szalay Imre:* Kémia a gimn. III. o. számára. Tankönyvkiadó, 1967. 159. o.

[112] *Kárpáti László—Szereday Éva:* Kémiai laboratóriumi gyakorlatok. Tankönyvkiadó, 1968.
[113] Tanterv a szakosított gimnáziumi osztályok számára. Kémia. Tankönyvkiadó, 1968.
[114] *Dobos Ferenc:* id. mü. I. rész. 3. o.
[115] Tanterv és utasítás a gimn. számára. Kémia. 1965. 24. o.
[116] Tantervtervezet kémiából a gimnáziumok számára. Bp. 1962. 28. o.

DIE VERGANGENHEIT DES CHEMIEUNTERRICHTS MIT SCHÜLEREXPERIMENTEN IN UNGARN

ZOLTÁN SZŐKEFALVI-NAGY und IBOLYA ŐRHALMI

Das Entwickeln der Aktivität der Schüler im Laufe des Unterrichts ist eine Zentralfrage unserer Pädagogie. In der Chemie ist jener Unterricht am besten geeignet, der die Schüler selbst experimentieren und beobachten lässt. Diese Methode bringt aber viele Probleme mit, darum sind auch die früheren diesbezüglichen Bestrebungen sehr lehrreich. Davon ist es zu erwähnen, dass die Bergakademie von Selmecbánya im XVIII. Jh. die erste Versuche in der Welt machte, mit Schülerexperimenten zu unterrichten. Im 1919 war der Reformplan der Ungarischen Räterepublik auch über dem Weltniveau. Zwischen den zwei Weltkriegen wurden auch bemerkenswerte Versuche, solche Methoden in die ungarischen Schulen einzuführen, die aber im Allgemeinen erst nach der Befreiung unserer Heimat verbreitet und benützt wurden.

III.

TANULMÁNYOK A NYELV- ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ASBÓTH OSZKÁR OROSZ TUDÓSOKHOZ ÍRT LEVELEI

(Adalékok a magyar—orosz tudományos kapcsolatok történetéhez)

DR. BIHARI JÓZSEF—DR. H. TÓTH IMRE

(Közlésre érkezett: 1969. december 3.)*

1970-ben lesz Asbóth Oszkár halálának 50. évfordulója. A magyar szlavisztika egyik legkiválóbb képviselője 1920. augusztus 24-én halt meg. Halálában nagy szerepe volt azoknak a megaláztatásoknak, retorzióknak, amelyeket az ellenforradalmi rendszer zúdított rá 1919-ben tanúsított haladó magatartásáért.

A magyarországi szlavisztika első nagy alakja volt ő. Eredetileg indoeurópai összehasonlító nyelvtannal akar foglalkozni. Ezért évekig tanul szanszkritul. Wéber Albert, berlini professzor biztatására kezd szlavisztikával foglalkozni. 1881-től a budapesti egyetem szláv tanszékén dolgozik. 1882-ben és 1889-ben Oroszországba utazik tanulmányútra. 1892-től a szláv filológia professzora. Sikerekben gazdag tudományos munkássága csúcsán, 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején elvállalja az egyetemen a dékáni tisztet. Orosz plakátot fordít magyarra. Az ellenforradalmi rendszer természetesen nem nézi el Asbóth haladó szereplését, és ahogyan az egykori nekrológ írja: „szigorúbb megítélésben" részesíti, azaz megfosztja katedrájától. Az Akadémia részéről is „marasztaló ítélet" jut ki neki: [1] törlik az akadémiai tagok sorából.

Ezzel magyarázható az a tény, hogy az egykorú hazai nyelvészeti folyóiratok rendkívül szűkszavúan emlékeztek meg Asbóth Oszkár haláláról, pedig mind idehaza, mind külföldön, nagy tekintélye volt a szlavisták körében, amit az is bizonyít, hogy több akadémia és tudóstársaság tiszteletbeli tagja volt. A Magyar Tudományos Akadémián kívül 1906-ban levelező tagjává választotta az orosz akadémia is.

Asbóth Oszkár tudományos örökségét két területre oszthatjuk:

1. Általános szlavisztikai kérdések.

Ez irányú munkásságából kitűnik *A hangsúly a szláv nyelvekben* c. tanulmánya.

Értékes dolgozatot szentelt a Nyelvtudomány c. folyóiratban a $k > č$ palatalizációjának. 1896-ban az ún. *Zenggi missale* leírását készítette el,

* Közlésre javasolta: Szűcs László igazgató
Lektorálta: dr. Rosta Sándor adjunktus, József Attila Tudományegyetem

ASBÓTH OSZKÁR
1877.

ASBÓTH OSZKÁR

amelyben egy 1494-ben Zenggen nyomtatott glagolita horvát nyelvemlék keletkezésének körülményeit és nyelvi sajátosságait vizsgálta meg.

Különös figyelmet szentelt Asbóth az orosz nyelvnek, amelyet nagy kedvvel, szorgalommal tanulmányozott. 1888-ban jelentette meg rövid orosz nyelvtanát, amelyet németre is lefordítottak. Ez négy kiadást ért meg. J. Mikkola, a kiváló finn szlavista, finnre is lefordította. Orosz olvasókönyvet is adott ki német nyelven. A *Magyarországi szláv nyelvjárások* c. kiadványsorozat szerkesztője is ő volt.

2. *A magyar—szláv nyelvi érintkezések vizsgálata.* Asbóth Oszkár egyik tanulmánya, amely a szláv nazális magánhangzók magyar megfeleléseivel foglalkozik (*Die Reflexe von* $\overset{e}{c}$, $\overset{o}{c}$ *in den slavischen Lehnwörten der ungarischen Sprache, Berlin,* 1908), jól szemlélteti, hogy az általános szlavisztikai kérdések is gyakorlati szempontok miatt érdeklik. A magyar—szláv nyelvi érintkezés kezdete, valamint szláv jövevényszavaink átadó nyelvének meghatározása volt az a kérdés, amely leginkább érdekelte. E témakörből jelent meg a legtöbb publikációja, amelyek közül *A szlávság a magyar keresztény terminógiában* (Budapest, 1884), *Szláv szók a magyar nyelvben* (Bp. 1893), *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora,* (Bp. 1900) és *Szláv jövevényszavaink* (Bp. 1907) c. tanulmányait kell megemlítenünk.

Mindez sokoldalú tudósra vall. De ez mégsem minden. Mikor Munkácsi Bernát megjelentette *Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben* (Bp. 1901) c. nagy munkáját, a magyar szókincs nem szláv eredetű kölcsönzései felé fordult figyelme. Indoeurópai és általános nyelvészeti érdeklődése vezette, amikor elvállalta a Nyelvtudomány c. rendkívül színvonalas indoeuropeisztikai és általános nyelvészeti folyóirat szerkesztését.

Sokoldalú munkásságát szemlélve, igazat adunk Rubinyi Mózesnek, aki a következőképpen méltatja Asbóth Oszkárt: „Azok közé a nagy tudósok közé tartozott, akik többet zárnak a lelkükbe, mint amennyit megírnak, többet tanulnak, mint amennyit kiadnak" [2]. Hogy milyen jelentős és tartalmas volt Asbóth tudományos munkássága, arról egy műveiből összeállított bibliográfia adhatna számot. Adhatna-e, írjuk ezt feltételes módban, mert adósak vagyunk e nagy tudós műveinek bibliográfiájával. Az érdeklődőnek meg kell elégednie azzal az áttekintéssel, amit Melich János, Rubinyi Mózes és legutóbb Angyal Endre [3] nyújt Asbóth szakirodalmi munkásságáról.

De nemcsak az életműről nincsenek körülhatárolt, pontos ismereteink. Asbóth Oszkár életrajzában is vannak hiányos, fehér foltok. Eddig úgy tudtuk, hogy kétszer járt Oroszországban (1882. Melich J. szerint 1883. és 1889.). Az alábbi levelek tanulmányozása során megtudjuk, hogy 1913-ban is volt Oroszországban a Magyar Tudományos Akadémia küldötteként. Ismeretes az is, hogy 1906-ban Asbóthot az orosz akadémia levelező tagjává választotta. Ennek a körülményei is tisztázatlanok voltak. Csak az utóbbi időben derült fény akadémiai taggá való megválasztásának körülményeire. Szerencsére Angyal Endre Asbóth életrajza, Váradi Sternberg János: Asbóth oroszországi útinaplója kiadása révén [4] pontosabbá válnak ismereteink e kiváló szlavista életéről és tudományos munkásságáról. Azonban még sok forrásként szolgáló anyag publikálatlan. Gondolunk itt elsősorban Asbóth külföldi tudósokkal folytatott gazdag levelezésére, amelynek csak kis részét tették közzé.

Asbóth Oszkár széles körű tudományos levelezést folytatott a nemzetközi szlavisztika és általános nyelvészet kiválóságaival. Ez a levelezés, tudományos jellegénél fogva, a magyar nyelv szláv elemeivel foglalkozó szakembereknek, de a szlavistáknak is érdekes anyagot szolgáltat Asbóth tudományos felkészültségéről, lelkiismeretességéről. Ugyanakkor gazdagítja nemcsak a tudósról, hanem az emberről szerzett ismereteinket is.

Asbóth levelezéséből az utóbbi időben két alkalommal is adtak ki. F. Šebjanić a magyar szlavista szlovén tudósokhoz írt levelezését publikálta [5]. Angyal Endre Asbóth Anton Aškerehez, Janko Šlebingerhez, Matija Murkóhoz és Iván Prijateljhez írt leveleit adta ki [6]. Angyal Endre Asbóth Oszkárról írt jubileumi tanulmányában megemlíti, hogy a jeles szlavistának „rendszeres orosz tudományos kapcsolatai voltak" [7]. Valóban, Asbóth törekedett arra, hogy oroszországi kollégái-

val megismerkedjék. 1882-ben, illetve 1889-ben tanulmányútja idején személyesen is igyekezett kapcsolatba kerülni az orosz nyelvtudomány kiválóságaival. 1882-ben írt naplójából kiderül, hogy meglátogatta az orosz nyelvészet nesztorát, az akkor már nyugdíjban levő nyelvészt, filológust: F. F. Buslajevet.*

Naplója alapján arra következtethetünk, hogy akkor ismerte meg a néprajzkutató és iránista Vs. Millert is, akivel később levelet is váltott. 1889-ben végrehajtott tanulmányútja során is gazdagította személyes ismeretségét, ekkor ismerte meg Baudouin de Courtenayt is. Akikkel nem volt ilyen kapcsolata, azokat is szívesen keresi fel leveleivel. Így pl. az orosz nyelvészet talán legnagyobb alakjával, A. A. Šachmatovval intenzív levelezést folytat 1889-től, de csak 1913-ban került sor közöttük találkozásra. Az ekkor már külföldön is ismertté váló szlavista tudományos kérdésekben szívesen fordult eligazításért kollégáihoz, ha valamilyen probléma megoldásában szüksége volt egy-egy szaktekintély véleményére.

Így kereste fel leveleivel az általa vagy személyesen, vagy munkásságuk alapján ismert orosz tudósokat is.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Levéltárának leningrádi osztálya őriz néhány levelet, amelyet Asbóth I. A. Baudouin de Courtenayhoz, F. F. Fortunatovhoz, Ja. K. Grothoz, Vl. I. Lamanskijhoz, Vs. Millerhez és A. A. Šachmatovhoz írt. E leveleket egy kivételével (amelyből Váradi Sternberg János idéz néhány sort) nem adták ki.

A leningrádi levéltár vezetőjének jóvoltából sikerült e kiadatlan Asbóth-levelekről mikrofilmet kapnunk. Itt fejezzük ki köszönetünket a Szovjetunió Tudományos Akadémiája leningrádi osztálya vezetőjének és munkatársainak azért, hogy lehetőséget adtak a levelek mikrofilmezésére.

Leningrádban I. A. Baudouin de Courtenay, F. F. Fortunatov, I. K. Grot, Vl. I. Lamanskij, Vs. Miller és A. A. Šachmatov hagyatékában találtunk Asbóth-anyagot. Mielőtt e leveleket közölnénk, szeretnénk néhány megjegyzést tenni a) a levelek címzettjeiről, b) a levelek tartalmáról.

A levelek címzettjeiről a következőket mondhatjuk:

I. A. Baudouin de Courtenay a modern nyelvészeti irányzatok F. de Saussure mellett legismertebb előkészítője, aki nagy hatással volt az oroszországi és lengyelországi nyelvészeti gondolkodásra. Ő tekinthető a fonológia megalapítójának.

Saussure mellett elsőként hangsúlyozta a nyelv rendszerszerű felépítését, különbséget tett szinkrónia és diakrónia, belső és külső nyelvtörténet között. Nagy szerepet tulajdonított a nyelvek keveredésének. Hangsúlyozta a matematika alkalmazásának szükségességét a nyelvtudományban. A nyelvek tipológiai szabályozásának egyik előfutára volt. Őt tekintik az ún. kazányi, pétervári és varsói nyelvészeti iskola megalapítójának. Hozzá két levelet intézett Asbóth Oszkár, amelyeket F. 102. Op. 2. N° 2. jelzet alatt találunk.

* 1882-ben I. I. Sokolov volt Asbóth kalauza. (Я. И. Штернберг: Idézett mű, 432. l.)

F. F. Fortunatov (1848—1914) a moszkvai egyetemen az indoeurópai összehasonlító nyelvészet professzora és az orosz akadémia II. osztálya elnöke volt. Őt tekintik a legnagyobb orosz komparativistának az indoeurópai nyelvek területén. Megírta az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtanát. Nevéhez fűződik több balti-szláv, ill. ősszláv hangsúlyra és intonációra vonatkozó törvényszerűség megállapítása. Foglalkozott ószlávval is. Mondattani kutatásai közül a szintagma meghatározása volt nagy hatással az orosz nyelvészetre. Fortunatov volt az ún. moszkvai formalista nyelvészeti iskola megalapítója. Fortunatovhoz egy levelet írt Asbóth, amelynek jelezte: F. 2. Op. 11—1907. N° 14.

Ja. K. Grot (1812—1893) a régebbi orosz nyelvészeti iskola kimagasló egyénisége. Filológus és nyelvész. Különösen nevezetes kitűnő Deržavin kritikai kiadásáról. Nyelvészeti munkásságából legmaradandóbb *Filológiai kutatások* c. műve és az orosz helyesírás vitás kérdéseivel foglalkozó tanulmánya (1873). Az orosz helyesírás reformjainak nagy előfutára volt. Hagyatékában két Asbóth-levelet tartanak nyilván. Jelzetük: F. 281. Op. 2. N° 4.

Vs. F. Miller (1848—1913) neves iránista, aki főleg az oszét nyelvet tanulmányozta. Oszét tanulmányok és *Die Sprache der Osseten* c. művei napjainkig sem avultak el. A moszkvai egyetem professzora volt. Hagyatékában három Asbóth-levél található. Jelzetük: F. 87. Op. 3. N° 17.

Vl. Iv. Lamanskij (1833—1914) az orosz szlavisták több nemzedékének nevelője. Pétervári professzor. Kiváló szervező egyéniség volt. Magyarországra dialektológiai expedíciót szervezett volna, amelyet személyesen akart vezetni. A 3 Lamanskijhoz írt levél jelzése: F: 35. Op. 1. N° 53.

A. A. Šachmatov (1864—1920), az orosz nyelvtudomány talán legnagyobb, legegyetemesebb alakja. Nagy volt mint nyelvtörténész, mint leíró nyelvész, mint fonetikus, és mint a szintaxis kutatója is. Nincs az orosz nyelvtudománynak egyetlen olyan területe, ahol ne alkotott volna. Az orosz és keleti szláv nyelvészet mellett művelte az összehasonlító szláv nyelvtant, és kitűnt mint finnugrista is. Ő szerkesztette az Orosz Tudományos Akadémia II. osztályának a közleményeit. Asbóth 1913-ig levelező kapcsolatban volt vele; 20 levelét, ill. lapját őrzi Šachmatov hagyatéka. Jelzetük: F. 134. Op. 3. N° 68.

Amint e felsorolás mutatja, Asbóth Oszkár az orosz tudósok idősebb és ifjabb nemzedékével egyaránt igyekezett jó kapcsolatot teremteni.

Ami e levelezés tartalmi oldalát illeti, megállapítható, hogy tudományos jellegű volt.

Röviden szeretnénk áttekinteni Asbóth levelezését az orosz nyelvészekkel. Ezt A. A. Šachmatovhoz küldött levelekkel kezdjük. mert a legtöbbet nyújt a magyar—orosz tudományos kapcsolatok jellegének meghatározásához is. Ezen kiadásunkban ezeket a leveleket közöljük először.

Asbóth Oszkárt 1898 táján Stojane Stanojevic' közvetítésével felkérte A. A. Šachmatov, hogy az Orosz Tudományos Akadémia II. osztálya Известия Отделения русского языка и словесности c. alatt megjelentetett folyóiratának legyen a munkatársa. E megtisztelő felhívás

Asbóth tudományos elismerését jelentette, hiszen Šachmatov igyekezett a folyóirat munkatársainak megnyerni a külföldi rangos szlavistákat. Asbóth 1899. szeptember 27-én írt Šachmatovnak, amelyben közli azokat a témákat, amelyekről írni kíván, amelyek az orosz nyelvészeket is érdekelhetik, bár a szlavisztika magyarországi problémáira vonatkoznak. Asbóth ebben az időben a magyar nyelv szláv jövevényszavainak problematikájával foglalkozott. 1893-ban megjelent *A szláv szók a magyar nyelvben* c. munkájában arra a megállapításra jutott, hogy a szláv jövevényszavak nagyrésze egy ószlávhoz közelálló dialektusból került a magyar nyelvbe [8]. Ezzel ellentétes véleményen volt Munkácsi Bernát. *A magyar szláv ethnikai érintkezés kezdetei* c. cikkében arra a következtetésre jutott, hogy ez az érintkezés a honfoglalás előtt kezdődött és nem Pannóniában történt, hanem Lebédiában, vagy az Etelközben [9]. Asbóth nem fogadta el Munkácsi véleményét. Készül dolgozata, amelyben előbbi álláspontját kívánja megvédeni. Ekkor jut el hozzá Šachmatov felkérése. Mivel elsősorban a magyar nyelv szláv elemeinek tanulmányozásával foglalkozik, természetes, hogy az ezzel kapcsolatos kérdésekről fog írni az Izvesztijába is. Nemcsak mások munkásságát (Budenz J., Simonyi Zs.) kívánja ismertetni, hanem olyan önálló tanulmányokat is akar közölni, amelyek bár szlavisztikai problémák, de a magyar nyelvtudomány kérdéseivel is összefüggnek. Ilyennek tartja az óbolgár *št, žd* tükröződésének, a *jať* betűvel jelölt magánhangzó, a *ra, la, oro* hangkapcsolatok, a nazális és a redukált magánhangzók tükröződését a magyar nyelv szláv jövevényszavaiban. Ugyanis éppen ezek a hangtani sajátságok azok, amelyek alapján a magyar nyelv szláv elemeit az átadó nyelvek alapján osztályozni lehet. Ugyanekkor, mint ismeretes, az átvételekben jelentkező sajátságok az átadó nyelvek története szempontjából is fontosak, mert rávilágítanak az átadó nyelvek olyan hangtani sajátosságaira, amelyek nem tükröződnek az átadó nyelv nyelvemlékeiben és nyelvjárásaiban sem.

Ilyen módon Asbóth egy több évre kiterjedő nagy munka körvonalait vázolja fel Šachmatovnak.

Asbóthnak igaza volt, amikor a magyar nyelv szláv elemeinek sajátosságait fontosnak tartotta az egész szlavisztika számára. Az utóbbi évek kutatásai fényesen igazolták azt a tudományos kutatási módszert, amely a jövevényszavak sajátosságaiból von le következtetést az átadó nyelv történetére vonatkozólag is. Így sikerült orosz nyelvtörténeti vonatkozásban V. Kiparskijnak a balti nyelvek, ill. a finn és az észt, és a kisebb balti finn nyelvek orosz jövevényszavainak fonetikai sajátságai alapján imponáló biztonsággal rekonstruálni az írásbeliség előtti ősorosz nyelv hangrendszerét [10]. Hasonlóan érdekes A. I. Isačenko tanulmánya, amelyben mintegy az Asbóth által felvetett ötlet alapján a redukált hangok kiveszésének részletesebb vizsgálatát végzi el a nyugati finnbe került orosz jövevényszavak alapján [11]. Az utóbbi kérdésre a nyelvemlékek tradicionális helyesírása miatt (amelyekben a ъ, ь betűt mindig írják) a nyelvemlékek tanulmányozása semmiféle támpontot nem nyújt.

1900-ban megjelent Asbóth Oszkár válasza Munkácsi tanulmányára.

A cikk címe: *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora* (Bp. 1900). Ebben a következőket állapítja meg: 1. a szláv szók nagy része a honfoglalás után kerülhetett nyelvünkbe, 2. a szláv szók többsége bolgár nyelvjárásból származott, 3. a bolgár hatás Magyarország területén érte nyelvünket [12].

Asbóth a magyar szókincs szláv elemeinek hangtani vizsgálata alapján bizonyítani kívánja ezt az elméletét. Erre jó alkalom Jagić egyházi szláv nyelvről szóló munkájának megjelenése. Az Izvesztyija számára kért és ígért tanulmány Jagićnak az ószláv nyelv eredetéről alkotott elméletével foglalkozik. Címe: Несколько замеечаний на сочинение В И. Ягича об истории происхождения церковно-славянского языка.

A tanulmány 1902-ben lett kész és az Izvesztyija 1902. évfolyam 4. könyvében jelent meg. Asbóth egész 1902-re visszamenő levélváltása a cikk megjelentetésének gyakorlati problémáival kapcsolatos. Jagić klasszikus munkája, amelynek címe: *Entstehungsgeschichte der Altkirchenslavischen Sprache* az ószláv nyelv szempontjából fontosnak tartja a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tanúságát. Asbóthnak e nagy munkát illetően, amint ezt Šachmatovhoz 1902-ben küldött levelében kifejti, két megjegyzése volt:

1. Az ószláv шт helyén levő magyar *cs* nem mindig jelenti azt, hogy az átadó szláv nyelv nem az ószláv volt. Az ősszláv * tj-ből fejlődött ószláv шт megléte nem hagy kétséget *mostoha* szavunk óbolgár eredetét illetően. A *szerencse, lencse, csuka, csorba* szavunk hangtanilag ellentmondani látszik az óbolgár származtatásnak. Asbóth szerint e szavaknál *cs* megléte nem zárja ki az óbolgár kölcsönzés lehetőségét. Itt ugyanis az óbolgár št' helyettesítéseként jött létre a magyar *cs*. Asbóth e feltételezését az utóbbi évek kutatásai részben igazolták. Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* c. művében arra a megállapításra jut, hogy Asbóthnak igaza van a *szerencse, lencse* főnév bolgár eredetének feltételezésében [13]. A *csorba* esetében Kniezsa nem jelöli meg a pontos forrást, a *csukát* pedig bizonytalan eredetűnek tartja [14].

2. *Angyal* szavunk nem szláv, hanem olasz eredetű. A magyar nyelv keresztény terminológiája ugyanis nem teljesen szláv eredetű. Kniezsa sem tekinti e szót kétségtelenül szláv eredetűnek. Kniezsa csak részben igazolja Asbóth véleményét, mert nem foglal állást a szó olasz származtatása mellett sem [15].

Érdekes Asbóth Oszkár 1913. IX. 25-én írt levele is. Ebben Šachmatov véleményét kéri a nazális magánhangzók sorsáról az orosz nyelvben. Az indok itt is egy magyar szó: *lengyel* szavunk eredete, amelyet keleti szláv átvételnek (VIII—IX. sz.) tartanak [16]. Ez ellen szól Šachmatovnak az a véleménye, hogy az óorosz nazális magánhangzó, amelyet a magyar *e+n* hangkapcsolat ad vissza, az átvétel korában már az óorosz nyelvben nem volt meg; denazalizálódott. Ily módon sem a magyar *lengyel*, sem a finn *kuontala, suntia* nem származtatható az oroszból, ahogy ezt Melich, ill. a finn esetében J. Mikkola tette. Mivel Asbóth pontosan nem ismeri Šachmatov véleményét a kérdésről, kéri, írja meg véleményét cikk formájában a Nyelvtudomány számára. Sajnos, a világháború közbejötte megszakította a két szlavista levelezését. A budapesti

egyetem szlavista professzora, amikor e levelet elküldte Pétervárra, nem sejtette, hogy ez az utolsó levele Šachmatovhoz, akit évekig tartó levelezése és személyes találkozásuk révén közelálló barátnak tekintett. A világháború megszakította tudományos kapcsolatukat. Asbóth 1920. júl. 20-án halt meg. Nem sokkal később követte őt A. A. Šachmatov is, aki 1920. augusztus 16-án hunyt el.

A többi orosz nyelvészhez írt levelek közül megemlítjük még a Vs. Millerhez írtakat, amelyek elsősorban tudományos jellegűek.

Asbóth figyelmét a magyar szókincs eredetének tanulmányozása során azok a jövevényszavaink is magukra vonták, amelyek nem szláv eredetűek. Ebben nagy része volt a kiváló szlavista indoeurópai nyelvtudomány iránti érdeklődésének és Munkácsi Bernát *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* c. művének.

Pétervári ismeretségükre hivatkozva fordul Millerhez, mint a legkompetensebbhez, néhány iranisztikai kérdésben. E levelek közül a legérdekesebb az egyúttal legterjedelmesebb, 1905. febr. 1-én írt levél, amelyben a magyar öszvér, üveg, mérleg [17] szavak eredetével foglalkozik. Ezeknek az iráni eredetűnek tartott jövevényszavainknak akarja pontosabb átadó forrását meghatározni, felvetve az etimológiai nehézségeket. Szabályos etimológiai tanulmány kerekedik ebből a levélből. Az Asbóth által felvetett problémák ma sem nyertek megnyugtató megoldást, amint ezt Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótárának idevonatkozó cikkei mutatják [18].

Ami a többi orosz nyelvészekhez írt leveleket illeti, megjegyezzük, hogy azokban elsősorban a magyar—orosz tudományos kapcsolatok külső keretére vonatkozólag kapunk felvilágosítást. 1884. február 26-án I. A. Baudouin de Courtenayhoz írt levelében Asbóth közli, hogy megküldi a Budenz jubileum meghívóját és felkéri Baudouin de Courtenayt, hogy vegyen részt Budenz ünneplésében. A levélből kitűnik, hogy Baudouin de Courtenay és Budenz József személyesen ismerték egymást. Utal a levélíró arra is, hogy a kazányi iskola alapítója mindig szívélyes viszonyban volt Budenz Józseffel. Valóban, Baudouin de Courtenay számon tartotta Budenz tudományos munkásságát, és a magyarországi nyelvészek eredményeit méltatva, hivatkozik Budenzra [19]. Egyébként ismerte Hunfalvy, Munkácsi és Szinnyei műveit is.

Hogy Baudouin de Courtenay Budenzcel való ismeretsége mikor kezdődött, nem tudjuk. Bundenz 1858-ban jött hazánkba, Baudouin de Courtenay pedig 1866-ban indul először külföldi tanulmányútra. Így azt is nehéz eldönteni, hogy 1866 után hol került sor találkozásukra.

Baudouin de Courtenay Asbóth e levelére azonnal válaszolt, amit a levél hátlapján ceruzával felvázolt, majd tintával rögzített távirat tesz valószínűvé.

Asbóth II. levele olyan nehezen olvasható, hogy félremagyarázás nélkül nehéz volna rekonstruálni szövegét. Ezért az olvashatatlan leveleket pontozással jelöljük. A levélből az tűnik ki, hogy 1890-ben már ismerték egymást. Megismerkedésük Asbóth 2. oroszországi tanulmányútja idején történhetett.

F. F. Fortunátovhoz intézett 1907-ben írt levelében Asbóth köszönetet mond akadémiai levelező taggá való választásáért.

A Ja. Grothoz 1884-ben írt I. levele szintén a Bundenz jubileummal kapcsolatos. A második, 1893-ban írt levélben Szamota Istvánt ajánlotta Grot figyelmébe. Érdekesek a V. I. Lamanskijhoz írt levelek is. I. levelében, amely 1903-ban kelt, Lamanskijnak küldendő cikke határidejének módosítását kéri. A szláv nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó gyűjtemény Сборник статей по славяноведению címen jelent meg 1906-ban. Tartalmazta Asbóth cikkét is, amelyben a trьt, tlьt, trьt, tlьt hangkapcsolat szláv eredetű jövevényszavainkban való tükröződését vizsgálja. A levélből kitűnik, hogy a cikkgyűjtemény számára Munkácsi Bernát és Jankó János is készült kéziratot küldeni. II. levele (1904) a Magyarországra készülő orosz nyelvjárási expedíció megszervezésével kapcsolatos. Vázolva az expedíció magyarországi nehézségeit, segítséget ajánl. Hangsúlyozta, hogy nemcsak személyesen ő, de az Oroszországban járt magyar tudósok is hajlandók erre. „Hiszen — írja — minden tudós, aki valamikor tudományos céllal utazott Oroszországba, kell, hogy beismerje, hogy örömmel fogadták őket. Szégyen és sértő volna, ha nem fogadnánk ilyen örömmel az expedíciót." Utal arra, hogy a végletekig kész harcolni az expedíció érdekeiért. A III. levél Asbóth már említett tanulmányának elküldésével kapcsolatos. Ez lassú tempóban készülhetett, hiszen Asbóthot teljesen lefoglalta Munkácsi Bernáttal folytatott vitája a magyar nyelv indoeurópai és kaukázusi nyelvekből vett jövevényszavairól.

Végül hadd említsük meg a Šachmatovhoz írt XVIII. és XIX. Asbóth levelet. Ez a Tudományos Akadémiák 1913-ban tartott kongresszusával kapcsolatos, amelyre az Akadémiánk Asbóth Oszkárt és Kövesligethy Radó professzort küldte ki.** A levelek bizonyítékai szerint a két akadémia kapcsolata az I. világháború előtt jó volt. A magyar szlavista izgatottan készült a kongresszusra, amelyen sokat akart tanulni és ahol lehetősége nyílt a régi kollégáival való találkozásra is. Különösen sokat várt a Šachmatovval való személyes ismeretségtől. A kongresszusról való hazatérte után, 1913. IX. 25-én kelt levelében a legnagyobb öröm és elismerés hangján szól a Šachmatovnál töltött látogatásáról: „Az Önök házában tényleg úgy fogadtak és olyan otthonosan éreztem magam, mintha már sok-sok éve ismernénk egymást és ezért teljes szívemből köszönetet mondok Önnek és kedves Feleségének. Ez a legszebb emlékeim közé tartozik, amit Pétervárról magammal hoztam" [20].

** 1913. V. 11—18 között került sor az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége ötödik közgyűlésére, amelyet Pétervárott tartottak. A közgyűlésre a Magyar Tudományos Akadémia Asbóth Oszkárt és Kövesligethy Radót küldte el. 1913. június 6-án az Akadémián tartott beszámolójukban a küldöttek megelégedéssel nyiatkoznak fogadtatásukról és kollégáikkal kialakult kapcsolataikról: „Jóleső érzéssel láttuk, mennyi szeretettel csüngnek a Magyar Tudományos Akadémia szellemtudományi osztályait képviselő delegátusain . . ." „Sok jó barátot és régi időtől fogva munkatársat találtunk és azok, valamint új orosz kollégáink szeretetreméltósága elfeledtette velünk, hogy a szövetségben még újoncok vagyunk" — írják beszámolójukban. (Jelentés az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének 1913. május 11-től 18-ig Szentpétervárott tartott ötödik közgyűléséről. Akadémiai Értesítő. Bp. 1913. 492. l.).
Asbóth a jelentés szerint a búcsúvacsorán az idegen delegátusok nevében pohárköszöntőt is mondott.

Asbóth levelei arról tanúskodnak, hogy a jó szándékú és a tudományukat igazán szerető emberek az őket körülvevő nehézségek ellenére is meg tudták érteni egymást. Valóban, Asbóth vállalta az orosz tudósokkal való kapcsolatát és kész volt ezért a kapcsolatért, illetve fenntartásért a végsőkig harcolni, ahogyan ezt 1907-ben írt levelében írta. Ezt az ígéretét a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartásával be is váltotta.

És végül szeretnénk még néhány szót szólni arról, hogy milyennek ismerjük meg leveleiből Asbóthot, az embert. Erről így nehéz írni. Ugyanis a jeles szlavista szinte teljesen azonosult a tudományával, a szlavistikával. Mégis, leveleit olvasva, néhány jellemvonása elénk tárul. Közülük kitűnik a hazai tudomány előbbrevitele iránti vágya és törekvése: írhatna előkelő külföldi tudományos közleményekbe, és így még ismertebbé tehetné nevét. Ír is, amikor erre a magyarországi szlavisztika „nyugalmi állapota" időt, energiát és lehetőséget ad neki. Elsősorban a magyarországi szlavisztika érdekli és ennek kívánalmaitól teszi függővé külföldi szakfolyóiratokban való publikálását is. Ha nem ragaszkodott volna ennyire a magyar nyelv szláv jövevényszavai problémáinak vizsgálatához, hanem szakmai tudását az általános szlavisztika művelésére fordította volna, talán valóban Jagić és Leskien nevével együtt emlegetnénk őt. De Asbóth hű maradt eredeti célkitűzéséhez és attól nem tágított. Levelei önérzetes, de szerény embernek mutatják, aki nem átallotta bevallani, ha valamit nem tudott. Ugyanakkor hatalmas tudásszomj is párosult alaposságával: 60. életévén felül kaukázusi nyelvek tanulására szánja magát. Vs. Millerhez írt levele mutatja alaposságát, amellyel az etimológiai vizsgálatoknál eljárt. Méreg, öszvér, üveg szavunk szófejtésénél olyan alaposan veszi figyelembe az átadó nyelvként feltüntetett iráni nyelvek adatait, hogy levele önálló etimológiai tanulmányként is megállja helyét és szélesebb érdeklődésre is számot tarthat napjainkban is.

Segítőkészsége is megnyilvánul leveleiben. Bonkáló Sándort meleg szavakkal ajánlta Šachmatov figyelmébe. Szamota Istvánnak, a Magyar Oklevélszótár egyik szerzőjének érdekében K. Ja. Grotnak ír. Szívesen küld könyvet tudóstársainak, és nem szégyenkezik, ha könyvek beszerzésére kéri őket, hogy nyomon követhesse a külföldi tudomány haladását.

Asbóth leveleinek kiadásában a következő elvekhez tartottuk magunkat:

1. Megőriztük Asbóth nyelvi és helyesírási sajátságait. Csupán a központozásnál pótoltuk az eredetiből hiányzó vesszőt. Ezt zárójelbe tett vesszővel jelöltük.

2. Ahol a levél nem volt olvasható, nem találgattuk az olvashatatlan szó értelmét, hanem pontozással kihagytuk, nehogy megmásítsuk a helytelen olvasattal az eredetit.

3. Az orosz szöveget az 1917 utáni írásreform alapján adjuk vissza. Az ettől eltérő grafikai és helyesírási sajátságokat nyomdatechnikai okokból nem tudtuk visszaadni.

4. A levelek publikálásában első helyen a Šachmatovhoz írtakat

közöltük időrendi sorrendben, római számmal ellátva. Ezt a Millerhez írt levelek követik szintén időrendi sorrendben. Majd a kronológiai sorrend betartásával publikáljuk a többi levelet is, a címzettek nevének ábécé-sorrendben való felsorolásához tartva magunkat.

5. Asbóth aláhúzott sorait kurzívval szedettük.

Asbóth Oszkár köszönő levele
F. F. Fortunátovhoz
(1907. febr. 28.)
Jelzete: F. 2. Op. 11—1907. N° 14

I.

Budapest d. 27. Sept. 1899.
VI. Epreskert G. 25.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Vor etwas mehr als einem Jahr überbrachte mir Stanoje Stanojević Ihre freundliche Aufforderung in den Известия über ungarische Werke zu referieren. Ich war damals mit Arbeiten ganz anderer Natur beschäftigt, so dass ich nur nach 1—2 Jahren meine Mitwirkung zusagen konnte. Stanojević versprach dies Ihnen zu melden u. meinte zugleich, dass ich auch bis dahin schon die Известия zugeschickt bekommen würde. Letzteres wäre mir lieb gewesen, denn unsere Akademie der Wissenschaften hatte bis dahin kein Heft der Известия bekommen (ob seither etwas geschickt worden, weiss ich nicht) u. ich möchte doch die ganze Richtung kennen lernen u. auch gelegentlich in meinen Arbeiten, die ich indenselben veröffentlichen möchte, mich auf dort Publiziertes beziehen, soweit es mir nöthig erscheint.

Nun bin ich so weit frei, dass ich Ihnen in allernächster Zukunft, d. h. jedenfalls noch vor Ablauf dieses Jahres etwas liefern könnte, nur müsste ich erst wissen, ob Sie einverstanden sind mit dem Plan, den ich mir allerings ohne nähere Kenntnis Ihres Programmes zurecht gelegt habe.

Ich halte es für nothwendig, dass eine kleine Übersicht über das bisher geleistete gegeben wird. Es liesse sich das nicht immer an ein einzelnes Werk anknüpfen, oft müsste man mehr von einer Persönlichkeit ausgehen. Z. b. würde ich zuerst darüber sprechen, was in Budenz' s Werken für den Slavisten interessant ist. Dann würde ich vielleicht Szarvas behandeln, der unter anderm Miklosich's „slavische Elemente im Magy., ins Ungarische übersetzt hat u. mehrere kleinere Aufsätze über slavische Lehnwörter geschrieben hat. Dann können allerdings auch Besprechungen von einzelnen Aufsätzen, die sich ausschliesslich mit Lehnwörtern beschäftigen, die aus dem Slavischen ins Magy. gekommen u. umgekehrt, schliesslich in neurer Zeit eine ziemlich lebhafte Diskussion von Fragen, die für den Slavisten von Interesse sind.

Das wäre die Geschichte gleichsam, an diese reiht sich die Besprechung der Werke an, die jetzt u. noch in Zukunft erscheinen. Ob dieselben auch allgemein sprachwissentschaftlicher Natur sein dürften, weiss ich nicht, einstweilen gedenke ich immer nur das hervorzuheben, was den Slavisten interessiert.

Doch möchte ich neben diesen Referaten selbständige Arbeiten über wichtige Fragen in Ihren Известия publizieren, Fragen des Slavistik, insofern sie mit ungarischer Sprachforschung zusammenhängen. Die erste Abhandlung, die ich bis Neujahr fertig haben werde, würde über шт, жд im Altslav. Bulgarischen handeln im Zusammenhang mit *Pest, mostoha* (маштеха), *rozsda* (ръжда), *mesgye* (межда); die Provenienz v. Szerencse (срешта) u. lencse (лешта) mit seinem *cs* würde darin in etwas anderer Weise erklärt, als es in der Slavistik bisher geschenen ist, daran reite sich csuka (штука) csorba (шръба); dann die aus dem Kr. Serb. entlehnten gatya (räbe), parittya (präha) megye (métya). Weiter würde theilweise anknüpfend an csuka — штука, csorba — щръба von *št* in slavischen Sprachen die Rede sein, die nicht auf t' (kt) beruhen, bes. würde auf die irrige Ansicht hinzuweisen sein, als sei — ište in Ortsnamen an u. für sich schon ein sicherer Beweis f. alte bulgarische Bevölkerung. Kurz alles, was im Zusammenhang mit *št, žd* steht, sei es wie immer entstanden, soll beleuchtet werden, insofern es in der ungarischen Sprachforschung theilweise aber auf sonst zu Missverständnissen geführt hat. Diese Aufsätze sollen ferner über ра, ла-оро, оло, über ě, über die Nasalvokale, über die irrationalen Vokale, über das slavische in der ungarischen Christlichen Terminologie, kurz über alle wichtigen Fragen handeln, die irgend im Zusammenhang stehen mit einem vertieften Verständnis der slavischen ungarischen Berührungen, wie sie sich in unserer Sprache spiegeln. Ich denke jedes Jahr ungefähr 2—3 dieser ungef(ähr) auf 2 Druckbogen berechneten Aufsätze fertig bringen zu können. Die Aufsätze lege ich jedesmal der ungarischen Akademie vor u. sie erscheinen in einer ungarischen sprachw. Zeitschrift, werden gleichzeitig für Ihre Zwecke u. mit Rücksicht auf ein Publikum, das die Geschichte der ungarischen Sprache nicht kennt, aber auf dem Gebiet der slavischen Sprachen bewandert ist, umgearbeitet, theilweise ganz neu gruppiert. Wenn mir Stanojavić sagte, nehmen Sie meine Aufsätze *deutsch* geschrieben an — Ich bitte (um) freundlichst um Antwort, ob Sie in Grossem Ganzen mit meinem Plan einverstanden sind u. für wann Sie das erste Referat wünschen.

Ich bitte gleichzeitig um Zusendung der bishin erschienenen Bände der Известия, damit ich möglichst im Geiste derselben referieren u. auch die selbständige Erörterung einzelner Fragen niederschreibe. Das Manuscript ist wohl mittelst Kreuzband (rekomandiert??) zu suchen, wohin? Auch sonst bitte ich mir Ihre Bedingungen freundlichst mitzuteilen.

Es hat mich gefreut, dass ich durch Miletić, der auf der Durchreise sich einige Tage hier aufhielt u. mich oft besuchte, etwas Näheres über d. Известия u. die Pläne in der Zukumft gehört habe, doch ganz im klaren bin ich doch nicht, hoffe aber wir werden, geehrter Herr Kollege, bald gute Bekannte werden.

Mit freundlichem Gruss u. mit besonderer Hochachtung.

Ihr Dr. O. Ásbóth

II.

Budapest d. 11. März 1900
VI. Epreskert G. 25.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Ich weiss nicht, ob Sie meinen Brief, den ich vergangenen Herbst an Sie gesendet habe, erhalten haben. Antwort habe ich keine bekommen, was ich blos erwähne, damit kein Missverständnis entsteht. Ich hatte darin in der Hoffnung dass ich für die Известия II. отд. Anzeigen werde liefern, gefragt ob ich nicht die bisher erschienen Bände zugeschickt bekommen könnte. Nun würde ich sehr bitten wenigstens veranlassen zu wollen, dass unsere Akademie der Wissenschaft so bald als möglich die bish. Bd. der Известия bekommen. Vielleicht liessen sich zu gleicher Zeit die Материалы для слов. древнер. я И. И. Срезневский mitschicken, so weit dieselben erschienen sind, dämit wir nicht gar zu lange die Sachen entbehren. Ich bedauere lebhaft, dass ich bes. Ihre Arbeiten immer erst so spät zu lesen bekomme. Auf Ihre Abh. in Журнмин habe noch nicht zu Gesicht bekommen, da wir diese Zeitschrift durch d. russ. G. Consulat ziemlich spät u. unregelmässig bekommen. Melich hat mir gesagt, Sie, geehrter Herr Kollege, hätten die Absicht gehabt mir dieselbe zuzuschicken. Ich Wäre Ihnen sehr dankbar wenn Sie mir die Sep. Abdrucke Ihrer letzten Arbeiten, soweit Sie dieselben entbehren können, verehren wollten.

Mit ausgezeichneter Hochachtung und
Freundlichem Gruss
Ihr ergebenster

Dr. O. Ásbóth

III.

Budapest d. 29. Dec. 1900
11 Jan. 1901

Sehr geehrter Herr Kollege!

Ich habe in letzterer Zeit bes. viel an Sie gedacht u. meine Schuld nicht ganz in das neue Jahrhundert mit hinüber nehmen wollen. Längst drückt es mich, dass ich noch kein Referat f. d. Известия geliefert habe, doch scheine ich eben nicht der rechte Mann dafür zu sein. Sie wünschen kurze Berichte u. ich schreibe an einem Aufsatz für Sie, der kaum kürzer als 2 Bogen stark wird. Doch befinde ich mich in einer ganz bes. schwierigen Lage. Mit kurzen Besprechungen, kurzen Andeutungen kann ich nicht hoffen verstanden zu werden, die Slavisten können in der Regel nicht mehr Ungarisch, als was sie aus Miklosich gelernt haben, so kommt es dann, dass Vondrák in seiner sonst vortrefflichen altks. Grammatik das Machwerk v. Munkácsy eine „beachtenswerte Abhandlung" nennt od. dass Jagić meine Stelle über gy = italienisch g vor e, i (Archiv XXII. 453) in angyal, evangyélion, Egyiptom so wenig versteht, (Entstehungsgeschichte, II. 78) dass er auch einmal ahnt, wie einst sowohl die Ungarn zu ihrem angyal als die Slavenapostel nie in das grossmährische Reich gekommen wären. Ich gedenke in meiner Abhandlung, die sich in Jagić Entstehungsgeschichte d. Kirchenslav. Sprache anschliesst, ausser diesem gy, auch den Refelex vor шт im Ungarischen zu besprechen, über den Jagić II 40 f (§ 42) seine Abhandlung, bes in der Note auf S. 41, ganz sonderbare Dinge vorbringt. Schliesslich dürfte es auch nicht uninteressant sein zu erfahren, dass jener wirklich ganz kuriose G. Volf, über den Jagić mit Recht so empört ist, doch auch für die Slavistik manches sehr Beachtenswerte geleistet hat. Alles das soll also den Slavisten, hoffe ich maches Neue bieten u. streng genommen ist es ein Referat über ungarische Sprachforschung, nur nicht gerade Besprechung eines bestimmten Werkes. Die Hauptsache dürfte ja aber doch die sein, dass man die Resultate allgemein kaum kennt, zu denen weiter eine sehr intensive Erforschung unserer Muttersprache gekommen sind, natürlich nur insoweit, als dies für d. Slavistik zu wissen wichtig ist.

Ich bitte mir gelegentlich zu schreiben, wie ich das Mscr. zu schicken habe (Kreuzband—eingeschrieben?) u. ob. Sie bis Ostern darauf warten wollen. Ich habe nämlich manches andere noch in Arbeit, auch gibt es einige Detailfragen, zu denen

ich noch Material sammeln muss, gleichwohl arbeite ich aber jede Woche daran u. lasse die Arbeit keinen Tag aus dem Gesicht.

А теперь я уж по-русски поздравляю Вас с новым годом с новым счастьем. Преданный Вам:

О. И. Ажбот

Dr. Oskar Asbóth
VI. Munkácsy u. 25.

(Ich wohne noch in d. alten Wohnung, doch hat man di Gasse umgetauft.)

A boríték címzése:

С Петербург
Его Высокоблагородию А. А. Шахматову академику

St. Petersburg
Russland

Знаменская
Митавский пер. 7.

IV.

Будапешт, 1/14 февр 1901

Многоуважаемый господин коллега
Алексей Александрович!

Я сегодня получил деньги за свою статью, о чем вот и посылаю Вам с благодарностью расписку. Я надеюсь, что получу скоро и один экземпляр статьи; ведь я ссылаюсь на нее и могу сказывать на котором месте находится мое рассуждение об отдельных вопросах.

Искренне Вас уважающий
О. Ашбот

A levelezőlap címzése:

Его Высокоблагородию А. А. Шахматову академику
С Петербург

St. Petersburg
Russland

V.

Budapest d. 24/10 1901

Sehr geehrter Herr Kollege! Sie würden mich sehr verpflichten, wenn Sie mir auf meiner Karte mittheilen wollten, ob mein Manuscript angekommen ist u. wann die Abhandlung ungefähr erscheinen dürfte. Ich habe noch immer keine Bestätigung dessen erhaltan, dass Sie es wirklich bekommen haben. Natürlich erwarte ich die Correctur schon wegen der ungarischen Muster.

Wenn Sie mir überdies etwas über die Ursprung desz v. Даль aus вор s' нов mitgetheiltes Schimpfwort гизы, sagen könnten, so bitte ich das gleich auf derselben Postkarte zu thun. Известия habe ich, wie ich in meinem Brief v. September Ihnen geschrieben habe, v. 1900 u. 1901 nicht erhalten—Sie hatten die Freundlichkeit mir die Komplettierung in Aussicht zu stellen. Mit freundlichen Gruss

Ihre Adresse ist?

Ihr ganz ergebener
Dr. Oskar Asboth
VI. Munkácsy G. 25.

VI.

Budap. d. 27/II 1902

Sehr geehrter Herr Kollege!

Ich sende heute den 3-ten Bogen, der Rest folgt spätestens Sonntag nach. Darf ich Sie noch einmal auf meine Bitte, mir *Vsevolod Miller's* Adresse freund-

lichst angeben zu wollen, aufmerksam machen? Ich möchte möglichst rasch erfahren, auf welche Weise man sich in das Georgische (Gruzische) hineinarbeiten kann u. suche Grammatik u. leichte Lektüre mit Übersetzung. Sollten Sie zufällig Kenntniss davon haben oder leicht Auskunft bekommen können, so wäre ich Ihnen äusserst verbunden, wenn Sie mir auf einer Postkarte die Büchertitel angeben wollten. Mit freundlichem Gruss

Ihr ganz ergebener
Dr. O. Ásbóth
VI. Munkácsy u. 25.

Der Brief ist gestern liegen geblieben, so sende ich heute die ganze noch ausstehende Korrektur!

VII.

Budapest, d. 26. März 1902
VI. Munkácsy G. 25.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Sie würden mich sehr verbinden, wenn Sie mich auf einer Karte verständigen würden, wann Aussicht vorhanden ist, dass die Übersetzung meiner Abhandlung im Druck erscheinen dürfte. Sollte das Manuscript schwer zu lesen sein u. dies die Übersetzung verzögern, so bitte ich mir dasselbe zurückzuschicken, damit ich es sorgfältiger abschreibe. Mir wäre sehr viel daran gelegen, dass ich die Korrektur vor Beginn unserer Sommerferien, d. i. vor 7/20 Juni schon absolviert hätte, da ich dabei meine Bibliothek bei der Hand haben muss.

So eben ist eine grössere Abhandlung von Melich erschienen über die slavischen Elemente im Ungarischen; ich würde Ihnen gerne darüber eine kürzere oder längere Anzeige schreiben, wenn ich wüsste, dass dieselbe bald gedruckt werden kann; vor dem Herbst freilich würde ich Ihnen dieselbe schwerlich senden können, da dieselbe in einer Vierteljahres Zeitschrift (Nyelvtudományi Közlemények) erscheint u. im besten Fall in Juni vollständig erschienem sein wird.

Ihnen recht angenehme Osterfeiertage wünschend achtungsvoll

Ihr ergebener
Dr. O. Ásbóth

NB. Meine Osternwünsche bitte ich „kalt" zu stellen, ich bemerke so eben, dass Ihre Ostern heuer viel später fallen als unsere!

VIII.

Budapest d. 29. Mai 1902

Geehrter Herr Kollege!

Darf ich um rasche Beantwortung folgender Frage bitten: Erscheint Известия noch (wir bekommen diese Ausgabe in d. Akademie nicht!) u. haben Sie Platz für meine Abhandlung, die ich Ihnen angekündigt habe? Dieselbe knüpft an Jagić's neuestes Werk (Über d. Entstehungsgeschichte d. Kirchensl.) an u. sucht einige mit der ungarischen Philologie zusammenhängende Fragen ins Reine zu bringen: I. asl. ит u. ung. szerencse, lencse; angebliche dialektische Verschiedenheiten im Slavischen *csu*ka gegenüber von mo*st*oha u. sw. II. angyal Engel italienisch u. nicht slavisch — gv in lat. ital. Lehnwörtern, der Reflex. von altbulg. a im Ung. *á* (nicht a) christliche Terminologie im Ung. nur theilweise slavisch, Taufnamen italienisch u. sw. Alles das ungefähr 3 Druckbogen. Ich hoffe in einer Woche damit fertig zu werden u. die Abhandlung noch vor meiner Abreise den 7/20 Juni abschreiben zu können. Wenn ich also bis dahin Ihre Antwort habe, um die ich freundlichst bitte, so könnte ich die Abhandlung noch von hier übersenden. Ich bitte mir gleichzeitig zu schreiben, ob die Sendung Kreuzband rekommandiert zu schicken ist.

Mir hat Stanoje Stanojević seiner Zeit gesagt, dass die Übersetzung in Petersburg besorgt wird, natürlich müsste ich aber die Korrektur bekommen. Ich bringe

den Sommer d. h. bis 7-ten September in der Nähe von Hermanstadt zu u. bekomme die Briefe unter der Adresse

Nagy Szeben Salzgasse 2
(Ungarn)

Mit freundlichen Gruss
Ihr ergebener
Dr. Oskar Ásbóth

Bis 20 juni ist meine Adresse:
Budapest, VI. Munkácsy u. 25.

IX.

Budapest d. 20 Jun: 1902...

Sehr geehrter Herr Kollege!

Nach Ihrem Wunsche habe ich das Mscr. an I.отделение Библ- Академии Н. über Ihren Namen abgesendet u.zwar an dem heutigen Tag. Die Korrektur komt voraussichtlich nicht vor September, wo ich wieder hier bin u. alle Wörterbücher u. anderen Quellen stets bei der Hand habe. Meine Sommeradresse ist *Nagy Szeben* Salzgasse 2. Im Jahre 1900 u. 1901 habe ich kein Heft der Известия bekommen, doch ist es wol Ihnen bequemer u. beinahe auch mir lieber, wenn ich die mir fehlenden Hefte erst im September bekomme, wo ich wieder in gewohnter Ruhe bin. Meine ständige Adresse ist dann VI. Munkácsy G. 25. Den neuen Bd der Материалы, habe ich gewiss Ihrer Liebenswürdigkeit zu verdanken, herzlichsten Dank dafür! Mit freundlichem Gruss

Ihr ergebener
A. O. Ásbóth

N. B. Ich habe am Schluss unter meinem Namen bemerkt, dass er Ажбот zu transkribieren ist, nicht nur weil vor *b* ¡ ш nicht gesprochen wird, sondern weil mein Name früher A'sbóth geschrieben wurde, 's aber zum Unterschied v. s. = ш den ж Laut bezeichnete. Вот беда! Man will das Manuscript als Kreuzband nicht annehmen, ich habe es also als recommandierten *Brief* aufgeben müssen, hoffentlich macht das keine Konfusion!

X.

Kis Disznód, letzte Post
Nagy Disznód Ungarn
d. 4. Aug. 1902.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Ich habe Ihr w. Schreiben, worin Sie mir die Absendung der Korrektur anmelden, erhalten u. werde hoffentlich bald auch die Korrektur selbst bekommen. Eile hat es wol für Sie nicht damit, da Sie für alle Fälle auch die Petersburger Adresse angeben. Da ich alle meine Notizen in Budapest habe, so wäre es mir sehr lieb, wenn Sie bis Mitte September u. Styls warten könnten, damit ich die Korrektur in Budapest vornehmen könnte. Zugleich danke ich Ihnen sehr für die Freundlichkeit, die Korrektur abermals durchlesen zu wollen. Sollte ich die Korrektur, wie ich hoffe, diese Tage bekommen, so melde ich das auf einer Postkarte. Mit freundlichem Gruss u. besonderer Hochachtung

Ihr
Dr. O. Ásbóth

Meine Andresse ist bis 3 Sept. n. St. *die obige*, in Budapest treffe ich am 8 September n. St. ein un dann ist meine Adresse wieder die alte VI. Munkácsy u. 25.

A boríték címzése

Russland
Guv. Saratov
Vjazovka

Russland
Vjazovska

Высок.благородию
Алексею Александр Шахматову академику
Саратовская губ.
Саратовского уезда
Вязовка

XI.

Geehrter Herr Kollege!

Die Korrektur habe ich gestern erhalten, muss aber wiederhollen, dass ich vor Mitte September dieselbe nicht zurückschicken kann, da ich nicht nur meine Notizen nicht bei der Hand habe, sondern auch das deutsche Original des Mscr. mir schmerzlich abgeht, da in einigen Stellen sich Fehler eingeschlichen haben. Da ich in Budapest das Impurum habe, so braucht deshalb das Manuskript mir nicht zugeschickt zu werden. Mit fr. Gruss.

Kis Disznód l. P. N. Disznód

Ihr ergebener

d. 8 8 1902 *Dr. O. Ásbóth*

XII.

Budapest d. 6. Okt. 1902.

Geehrter Herr College!

Ich schicke endlich den I Bogen der Correctur; es war mir unmöglich(,) früher damit fertig zu werden, doch folgen jetzt die die folgenden Bogen in einem Zwischenraum von 5—6 Tagen nach. So sehr ich auch wünsche, dass meine Abhandlung endlich erscheine, muss ich doch selbst noch die Revision durchnehmen, ich bitte mir also die Bogen, nachdem sie corrigiert worden, *möglichst* bald noch einmal zuzuschicken, ich werde dann dieselben umgehend zurücksenden. Bes. mache ich Sie, Herr College, auf Stellen aufmerksam, wo ich genöthigt war, die oft unverständliche Übersetzung wesentlich umzugestalten. Ich muss viel serbisch sprechen und so liegt meine praktische Kenntsiss der russischen Sprache seit langem mehr oder weniger brach. Sollten Sie einen Turkologen oder Finologen fragen können, so bitte ich (,) sich vielleicht schon jetzt zu erkundigen, wie sie die *„tiefe* und *hohe Vokalreihe"* der ungarischen Grammatiker wiedergeben. Melioranskij nennt die betreffende Vokale гортанные и мягкие гласные respektive твердые и мягкие гласные „Reidhe" ist wohl mit ряд wiederzugeben. In den spätern Parthien wird dieser Begriff öfter erwähnt und der Übersetzer hat ihn gründlich missverstanden. Wenn Sie mir gefälligst auf einer Postkarte, das Ergebniss Ihrer Erkundigungen mittheilen wollten! Oder wenn Sie dies auch nicht thun, so ist es rathsam bei Zeiten sich zu orientieren, damit Sie meinen Versuch (,) die Sache russisch auszudrücken (,) sofort einer entsprechenden Kritik unterwerfen können. In der Hoffnung dass sich bald die Revision des I Bogens erhalte, bleibe ich mit freundlichem Grusse

Ihr ergebener

Dr. O. Ásbóth
Munkácsy u. 25.

XIII.

d. 10. Okt. 1902.

Geehrter Herr Collega!

Den nächsten Halbbogen, derwegen einer Anmerkung, die auf S. 8. zu übertragen ist, unbedingt nöthig ist zur endgiltigen Drucklegung des II Bogens, sende ich Ihnen am Sonntag! Mit freundlichem Gruss Ihr ergebener

Dr. Ásbóth

XIV.

Budapest, d. 23. okt. 1902.
VI. Munkácsy u. 25.

Sehr geehrter Herr College!

Ich sende heute die letzte Parthie der Correktur. Sie haben Recht, dass ich viel Mühe damit gehabt, doch schliesslich bin *ich* ja der Verfasser und so ist es nur recht und billig, dass ich dabei auch meine Plage habe. Viel unangenehmer war mir bei der ganzen Sache, dass auch Sie, geehrter Herr College, dabei viel Verdruss und Arbeit gehabt haben, mehr als ich ursprünglich voraussetzen konnte und als selbst von dem Redacteur einer Zeitschrift sonst verlangt werden kann. Empfangen sie als geringe Entschädigung nochmals meinen wärmsten Dank für all die Mühe, welche Sie sich gegeben haben, meine Abhandlung in möglichst tadelloser Form erscheinen zu lassen. Für ein anderes Mal muss ich mir ernstlich überlegen, ob ich nicht vielleicht doch lieber versuchen soll mich in das Russische so weit hinein zu arbeiten, dass ich vielleicht wenigstens dem deutschen Mscr. einen Übersetzungsversuch von mir selbst beilegen kann, der hoffentlich Missverständnisse zum grössten Theil ausschliesst.

Und nun möchte ich noch eine letzte Frage aufwerfen. Ich schriebe meinen Namen: Ásbóth, ein aderer Zweig der Familie schreibt ihn Asbóth ohne Zeichen auf A. Dieses Zeichen ist von dem darauf folgenden *s* auf das A gerathen, man schreib früher A'sbóth, wobei's das modifizierte Zeichen für das noch ältere *s* = š u. ž war und die Aufgabe hatte zu bezeichnen das(s) der s(š) Laut tönend ist also zs = ж zu bezeichnen hat. Nach der jetztigen Aussprache und dieser geschichtlichen Entstehung der Schreibung unseres Familiennamens weiss ich nicht ob derselbe im Russischen nicht Ажбот zu schreiben ist. Sie schreiben ja ohne weiters Миклошич nach der Aussprache, ein Миклосих wäre entsetzlich, und doch ist die Umschreibung Ашбот ein wenig danach angethan. Eine genaue Buchstabenumschrift ist es ja ohnedies nicht schon wegen des fortgelassenen, allerdings nicht gesprochen *h*-s am Ende. Sollten Sie meine Ansicht theilen, so bitte ich die Unterschrift am Schlusse des Aufsatzes in Ажбот zu ändern; bes. Gewicht lege ich natürlich nicht darauf, da sich ja die richtige Aussprache auch aus der Schreibung mit ш von selbst ergibt.

Ihren freundlichen Vorschlag statt der Мелих gebrauchten гортанные и небные гласные lieber задние и предние гласные zu gebrauchen, konnte ich leider nicht mehr befolgen, da die Correctur abgeschlossen und abgeschickt war. Ich habe überall гортанные u. палатальные гласные geschrieben, doch wenn Sie wünschen (,) lässt sich das bei der Revision leicht ändern. Hoffentlich bekomme ich dieselbe bald!

Mit ausgezeichneter Hochachtung und freundlichem Gruss

Ihr ganz ergebener
Dr. O. Iv. Ásbóth

XV.

Budapest, d. 13/1907.

Sehr geehrter Herr Kollega!

Für Ihr freundliches Briefchen besten Dank, es hat mir wohl getan zu hören; dass ich auch sonst Freunde in Ihrer Abteilung habe. Vielleicht kommt doch endlich wieder eine Gelegenheit auch persönliche Bekanntschaft mit meinen dortigen Kollegen zu machen. Erlauben Sie dass ich zugleich eine Anfrage richte, um deren freundliche Beantwortung auf einer Korrespondenzkarte ich bitte. Ich habe seiner Zeit für meinen Aufsatz in Известия auch ein Honorar bekommen, sollten die Verfasser, welche Beiträge zu Статьи по славяноведению liefern, keinen Anspruch auf Honorar haben? Ich habe für meinen Aufsatz in dem II Bd. der genannten Статьи nichts bekommen. Ist das bei dem genannten Unternehmen so Usus, so hat das ja weiter gar nichts auf sich, kann ich aber etwas dafür bekommen, so wäre es mir lieb, wenn ich das Honorar im Laufe des Sommers (nach *Kis-Disznód* l. P. N. Disznód Ungarn) erhalten könnte.

Herr Kollega hatten es in Ihren 1. Brief erwartet, dass ich Anspruch auf alle von der Akademia, wenn ich recht verstehe, wann immer auch vorher herausgege-

bene Werke habe. Da wäre allerdings ein Katalog sehr erwünscht oder eine Angabe, wo ich eine Übersicht wenigstens der auf meinem Gebiet von der Akademie herausgegebenen Werke finden könnte. Wenn es etwas derartges gibt, wäre ich sehr dankbar für Zusendung oder wenigstens Nennung des betreffenden Verzeichnisses.

Mit freundlichem Gruss

hochachtungsvoll
Ihr
Dr. O. Alsbóth

Ich bleibe noch bis 12 25 in Budapest (VI. Munkácsy u. 25.); 26 Juni — 1 Juli bin ich Nagy Szeben Honterus G. 7; 1 Juli — 1 Sept. — Kis-Disznód l. P. N. Disznód Ungarn.

XVI.

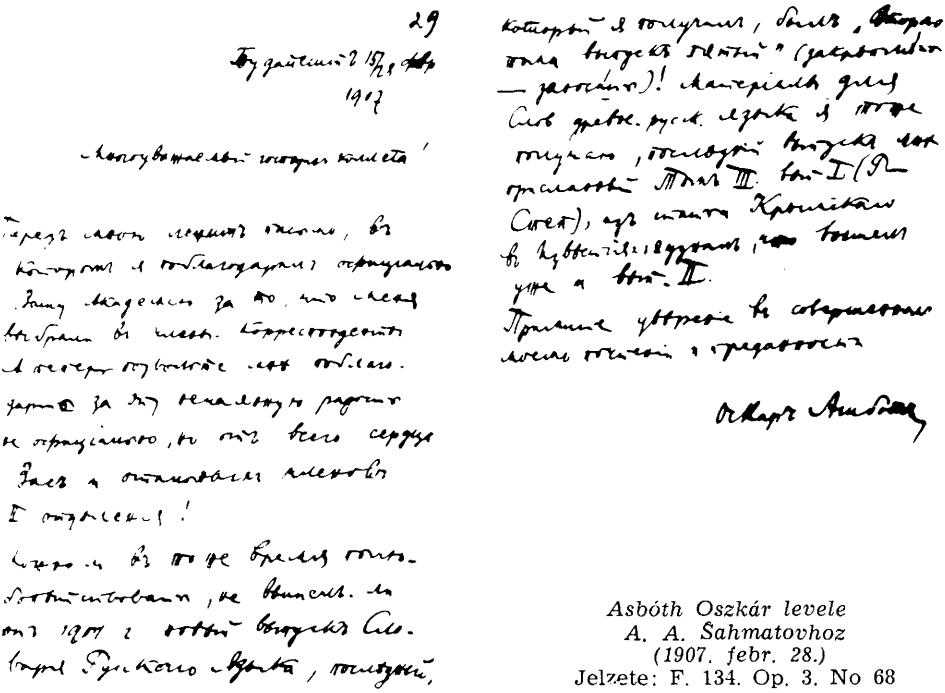
Будапешт, 9/17 февр. 1908 г.

Высокоуважаемый г. Коллега!

Извините меня, что я опять так безпокою Вас, но дело в том, что я очень желаю иметь Словарь Русск. яз. составл. II. Отд. — Ак. Н. и его уже давно не получаю. Прежде, когда я ещё не бывал членом Вашей академии, я получал выпуск, но уже давно не получал ничего. Последний вып., который я получил, есть II т. вып. VIII. заудок — зелье!! Вместе с новыми выпусками нельзя ли мне прислать также роспис с сочинениями выданными академиею; я раз уже попросил Вас о том, но видно(,) это дело не очень важное опять забылось. Я спереди Вам очень благодарен за Ваши труды и остаюсь с уважением

преданный Вам О. Ашбот

XVII.

Asbóth Oszkár levele
A. A. Sahmatovhoz
(1907. febr. 28.)
Jelzete: F. 134. Op. 3. No 68

Будапешт, 15/28 февр. 1907

Многоуважаемый господин коллега!

Перед мною лежит письмо, в котором я поблагодарил официально Вашу Академию за то, что меня выбрали в члены корреспонденты.

А теперь позвольте мне поблагодарить за эту нечаянную радость не официально, но от всего сердца Вас и остальных членов II. отделения!

Можно ли в то же время полюбопытствовать, вышел ли от 1901 г. новый выпуск Словаря Русского Языка; последний, который я получил, был, „Второго тома выпуск пятый" (закреплять — заносить)! Материалы для Слов. древне. русск. языка я тоже получаю, последний выпуск мне присланный Том III. вып. I (Р — Степ —), из статьи Крымскаго в Известиях я узнал, что вышел уже и вып. II.

Примите уверение в совершенном моем почтении и
преданности

Оскар Ашбот

XVIII.

Dr. O. Asbóth
II., Bimbó u. 28.

Будапешт, 3 мая 1913 г.

Алексей Александрович!

Любезнейший коллега!

Я только вчера вечером узнал, что наша академия наук выслала меня и коллегу, Kövesligethy (Кёвешлигеты) проф. космографии на конгрес академии. Я очень рад что буду иметь случай видеть Вас и других мне только по их сочинениям знакомых ученых, но мне немножко и страшно, ведь тому больше 30-ти лет назад что я был в С. Петербурге а и тогда я не приехал сам но с молодым русским ученым, который жил уже прежде в Петербурге. Всетаки радуюсь, что найдем кого-нибудь на вокзале, у которого можно будет узнать в котором отеле остановиться. Я еще вчера написал проф. Ягичу в этом деле и послал сегодня Вашей Академии Наук телеграмм, в котором я явил, что уезжаем в четверг вечером, и приедем в субот у в полдень. Но это все не важное дело, главное в том, что увижу опять С Петербург, что я лично познакомлюсь с Вами и что буду иметь случай многому учиться, а этому я рад, немножко неловко, что давно уже не упражнялся в русском языке, это ничего, ведь я буду больше слушать неж ли говорить. И так до свидания!

Преданный
Вам
Оскар И. Ашбот

В этот случай здешний генер. Конзул засвидетельствует так что именно мы высланы венг. академию (sic) вместо Goldziher-a и Königa. Итак может быть, что мы уедем только в воскресенье вечером, известнаго впрочем не могу сегодня написать потому что без моего коллеги ничего решать не могу, хотя он моложе меня, я всетаки не желаю ничего делать, в чем он не согласен. Извините что Вас опять так безпокоил.

До скорого свиданья
Ваш
Оскар Ашбот

XIX.

Будапешт, 4 мая 1913

Многоуважаемый Алексей Александрович!

Сегодня я получил письмо от Ягича и кроме того также программы и другие бумаги. Теперь знаю уже где остановиться ..... только не знаю, когда уехать, потому что во первых мы не получили ещё билетов. (Старые были выставлены на имя Голдцигера, вместо которого приеду я, и скоро помершего Кёныга, вместо которого приедет Radó de Kövesligethy проф. космологии) а во вторых потому что нам не к

..... ведь мы не члены комитета. Если г. Коллега позволит мне бы Вам телеграфировал день нашего приезда с просьбою взять для нас двух одну общую комнату с двумя кроватями в .... Конечно только эсли мыслите, что без того будет трудно получить номера. Но важнее этого другая просьба. Я вчера, когда ещё не знал программа, телеграфировал „Академии Наук", что мы уезжаем в четверг вечером и приедем в субботу в полдень. Будьте так любезны, любезнейший Алексей Александрович сказать г. секретарю прежде всего ожидаем наши билеты, только если уже нельзя дальще ждать, уедем и без новых на наши имена (Dr. Oskar Asbóth Dr. Radó de Kövesligethy .....) выставленных билетов. Коллеге Кёвешлигети, по совету русск. ген. Конзулу (sic) телеграфировал сегодня г. председателю, которого лично знает, ради билетов!

XX.

Budapest 12/25/9. 1913.
II. Bimbó u. 28.

Sehr Geehrter Herr Kollege!

Ich habe heute doppelte Veranlassung Ihnen zu schreiben, u. Ihnen endlich für Ihren herzlichen Brief o. 29. Juli/5. Aug. zu danken. Es hat mich ausserordentlich gefreut, dass Sie mit mir Einer Meinung sind betreffs der Angelegenheit Perfecki. Ich habe erst nach meiner Rückkehr rein zufällig erfahren, dass P. doch nach Munkács gefahren ist, obwohl vom ihm dringend abgeraten hatte; hoffentlich hat er keine gar zu unangenehmen Erfahrungen dort gemacht, es wäre mir leid. Dann aber hat mich in Ihrem Brief die Bemerkung hoch erfreut, dass Sie u. Ihre l. Frau Gemahlin froh sind meine Bekanntschaft gemacht zu haben. Ich ward in Ihren l. Haus wirklich so aufgenommen u. fühlte mich so heimisch, als seien wir seit vielen, vielen Jahren bekannt, dafür danke ich Ihnen u. Ihrer l. Frau Gemahlin von ganzem Herzen, dies gehört mir zu den schönsten Erinnerungen, die ich aus Petersburg mit nachhause gebracht habe!

Und nun gehe ich zu der anfangs erwähnten „doppelten" Veranlassung Ihnen gerade heute zu schreiben, über Am Morgen, bevor ich in meine Vorträge ging, las ich eine kleine Notiz über — *Sie*, als ich dann zu Mittag nachhause kam, fand ich einen Brief von Bonkálo, der mir nicht genug danken kann, dass ich ihm behilflich war, einen längeren Urlaub zu erhatten u. dass ich ihn an Sie, geehrter Herr Kollege empfohlen habe. Ich danke Ihnen u. dem übringen Herren für alles, was Sie dem jungen Mann Gutes tun; wenn in Ihm das Streben nach rein wissenschaftlicher Forschung erstarkt, so soll u. wird er auch Ihnen stets dankbar sein, so wie er auch mir bis jetzt doch als ein treuer, dankbarer Schüler erwiesen hat, der auch manche etwas bittere Lection von mir gern u. ohne Groll hingenommen hat u. nun, wie es scheint, auf dem richtigen Wege ist.

Und nun komme ich zu der ersten, ernsteren Veranlassung. Ich übersetze Ihnen wörtlich, was Melich von Ihnen in einer kleinen Notiz sagt (Magyar Nyelv September Heft p. 333. Diese Zeitschrift erscheint immer am 25-ten d. monaten u. ich habe sie erst heute morgens erhalten). „... Derartige finische Wörter slavischen Ursprungs sind: kuontalo, suntia. Diese Wörter sind nach Mikkola altrussische Lehnwörter. Sachmatov schreibt nun von diesen finnischen Wörtern (s. Russkij filolog. vjestnik 1913. p. 11). dass sie nicht altrussische Entlehnungen sein können, denn die derartigen Vokale (er denkt natürlich an *ę, ǫ*) *sind schon im Ur-Russischen geschwunden* damals aber konnten die Finnen noch nicht mit Russen verkehren. Nach ihm sind die obigen Wörter entweder dem Urslawischen, oder irgend einer westslaw. Sprache, vielleicht dem Altpolnischen entlehnt. — Wir können Sachmatovs Lehre nicht annehmen. Da ist ja das ungarische Wort lengyel (=Pole), welches altruss. Lehnwort im Ungarischen ist (im VIII. IX. Jahrh.) und in dem ebenfalls ein altruss. Nasalvokal steckt."

Ich weiss noch nicht, der ob Melich Русский Фил. Вестник selbst besitzt, oder für die Bibliothek des National Museums bestellt hat, deren Custos er ist, jedenfalls sitzt er darauf u. ich kann schwerlich dazu gelangen, ohne ihn persönlich darum anzusprechen, was bei dem gespannten Verhältnis für mich nicht gern angenehm ist. Aber daran bin ich überzeugt, dass, es sich hier um ein Missverständnis handelt u. am liebsten wäre es mir, wenn Herr Kollege selbst gern kurz (oder wenn

Sie wollen auch ausführlicher) darauf antworten wollten. Ich würde dann Ihre Antwort übersetzen, u. sie könnte Ende November in meiner Zeitschrift Nyelvtudomány erscheinen. Wenn aus irgendeinem Grunde das ablehnen würden (ich hoffe aber sehr, dass dies nicht geschehen wird (so müsste ich darauf antworten, was schon viel schwerer wäre, da ich 1. dem antworten, was schon viel schwerer wäre, da ich 1. den Aufsatz in Русск. Фил. Вестник nicht gelesen habe; z. Ihre Antwort über e, o im Altruss, zwar sehr wohl ohne, aber in Ihren zerstreuten, mir 2. Teil gar nicht zugänglichen Aufsätzen sehr schwer zusammentragen könnte; 3. Auch Ihr Aussicht über die ersten Berührungen zwischen Finnen u. Russen nicht kenne. Wenn Sie also, lieber Herr Kollege, mich nicht in der Lage versetzen können Ihre Sache zu vertreten — u. ich fürchte, dass wird eben nicht leicht gehen — so ist es doch wohl am einfachsten, Sie übernehmen es selbst auf Melich's Behauptung zu antworten, dass im Russischen im VIII—IX. Jahrhundert nach Ihrer Ansicht keine Nasalvokale mehr existiert hätten. Mir wäre es ein grosses Vergnügen von Ihnen wenigstens in dieser bescheidenen Form einen kleinen Beitrag für meine Zeitschrift zu gewinnen, wollen Sie aber Ihre Ansicht über das Bestehen der Nasalvokale im Altslawischen eingehender behandeln, à la bonheure! ich stelle Ihnen so wenig oder so viel Raum zur Verfügung als Ihnen angenehm ist.

Nun aber viele herzliche Grüsse an sie alle, hoffentlich haben Sie einen guten sommer gehabt u. sind frisch u, fröhlich nach Petersburg zurückgekehrt!

Ihr getreuer
Dr. O. Asbóth

Asbóth Oszkár levelei Vs. Millerhez

I.

Budapest, d. 9. Deč. 1890*

Sehr geehrter Herr Collega!

Ich weiss nicht, wie ich Ihnen für Ihre Mühe u. Liebenswürdigkeit genug danken soll. Sie haben in freundlichster Weise die Erinnerung an jenen schönen Tag geweckt, die wir zusammen verbracht haben.

Hilferdings erwähntes Werk wird vol die Universitätsbuchandlung anschaffen.

Von den Werken über die Vogelwelt habe ich Kajgorodovs' Werk gewählt u. schon bestellt. Nach dem, was ich bisher von diesem Autor weiss, verspreche ich mir viel von dem Buch, das sich angenehm liest u. aus dem ich gerade so viel werde lernen können, als ich meinem Zweck brauche.

Ich bin Ihnen sehr dankbar dafür, dass Sie auch noch die Mühe übernehmen wollen, die Anschaffung der Bücher zu vermitteln. Da ich jedoch in directer Verbindung mit A. Deubner in Petersburg stehe, so fällt das natürlich von selbst weg u. ich brauche Ihre Liebenswürdigkeit nicht zu missbrauchen. Prof. Budenz ist wohlauf. Wir haben gegenwärtig wieder einen Gast aus Russland (A. L. Petrov aus St. Petersburg) u. hören in Folge dessen manches aus erster Quelle was uns interessiert.

Mit freundlichem Gruss

Ihr.
ergebener
Dr. O. Ásbóth

II.

Budapest d. 31. Dez. 1903.
VI. Munkácsy G. 25.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Das freundliche Entgegenkommen, das ich stets in Petersburg gefunden habe, gibt mir den Mut mich mit einer wissenschaftlichen Frage an Sie, sehr geehrter Herr Kollege, als einen der kompetentesten Richter zu wenden. Es handelt sich um ein Gebiet, das, wie am besten wissen, einem Laien ganz bes. Schwierigkeiten entgegenbringt, um ein pehlevi Wort.

Horn führt in seinem Grundr. d. pers. Et. N° 501 zu p. xvaher Schwester eine Form x*oh* und ein pehlevi x*uk* ans PTgl. an. Mir ist es nun, als ich weitern Aufschluss über dies pehl. xuk suchte, aufgefallen, dass in dem Grundr. d. iran. Philol. dies xuk ebensowenig vorkommt, wie jenes pers. xoh. Dies veranlasste mich in erster Linie Horn selbst zu fragen, seine Antwort befriedigt mich aber nicht ganz: beide stammten „aus den neup. Wörterbüchern resp. aus den Pehlevi-Pâfond Glossary" „Belege" habe er „für keines der beiden Wörter gehabt". Und nun kommt, etwas, was ich nicht ganz verstehe: „Neup, x*oh*, phlv. xuk müssen gegen x*uâhar* Nominativa sein, wie pid. gegen pi*dar* etc." Ja dann muss aber pehl. x*uh* doch gewiss x*uh* gelesen werden od. x*oh;* denn *k* kann in dieser Stelle sonst nicht erklärt werden. Nun führen Sie, sehr geehrter Herr Kollege, allerdings vereinzelte Schreibungen von k statt h in. Gr. I. 262. Anm. 9. an, im Ganzen scheint dies aber doch eben sehr selten zu sein. Sie würden mich sehr verpflichten wollten, damit ich weiss, was man darauf bauen kann u. was nicht. Könnte in xuk etwa ein Suffix stecken, lässt sich überhaupt mit einiger Sicherheit konstruiren, was aus dem Wort für Schwester mit einem -k Suffix geworden wäre? Wenn Herr Kollege überdies noch Musse finden mir in ein par Worten mitzuteilen was für ein altes persisches Werk Sie veranlasst hat *Georgisch* zu treiben, um die georgische Übersetzung des schlecht überlieferten persischen Werkes zur Restaurirung des persischen Originals zu benützen, wie mir Prof. Jakob erzählte, so wäre ich auch dafür sehr denkbar. Es liesse sich dies als interessanter Beleg dafür anführen, wie manches für den Iranisten gerade im Georgischen zu holen wäre; hat doch das Persische früh einen mächtigen Einfluss auf das Georgische gehabt. Vor allem bitte ich freilich um gütige Beantwortung meiner ersten Frage, wofür Ihnen höchst dankbar sein wird

Ihr ganz ergebener
Dr. O. Ásbóth Univ. Prof. u. Akad.

III.

Budapest d. 1. Febr. 1905.
VI. Munkácsy G. 25.

Sehr geehrter Herr Kollege!

Ihre überaus liebenswürdige Beantwortung einer Frage, die ich Ende 1903 an Sie gerichtet, gibt mir den Mut mich abermals mit einigen Fragen an Sie zu wenden. In erster Reihe interessiert mich die 1. Frage, die andern bitte ich blos als mitgelaufene zu betrachten u. einfach nicht zu beantworten, wenn die Beantwortung derselben Ihnen Mühe bereitet.

1. Das Maultier heisst im Ungarischen *öszvér*, in einem alten Glossar finden wir statt desselben *eszpér* und dies gilt als die ältere Form. Man hat seit mehr als 100 Jahren das Wort immer wieder aus p. *altar* (ester) zu erklären gesucht, doch diesem gegenüber würden wir höchstens ein ösztér erwarten können. Munkácsi hat *asp+xar* darin gesucht, doch das hätte doch wohl im Persischen selbst ein *asxar* mit ähnlichen Verlust von -p- zw. d. Kons. ergeben, wie wir ihn in *astar* selbst bemerken.

Oder glauben Sie nicht?

Da wir gar nichts Näheres über den iranischen Einfluss in unserer Sprache wissen — wir haben eben noch keinen tüchtig geschulten Iranisten —, darf man sich nicht auf das Schriftpersische beschränken, sonder muss auch in den Dialekten sich umsehen, ob nicht eine einfachere u. auch lautlich ungezwungenere Erklärung dort zu finden ist. Wenn der Name des Maultieres jedenfalls ein altes iranisches Element im Ung. ist, so kann es nur eventuell geradezu als Leitmuschel zur Entdeckung des Dialektgebietes dienen, in dem wir vielleicht die Lösung auch anderer Rätsel entdecken werden, deshalb liegt mir so viel daran dies Wort womöglich in seinem Habitus zu verstehen. Ich bin zunächst von einer Lauterscheinung der *westlichen* Dialekte ausgegangen, in denen *intervocalisches t schwindet* u. habe zunächst an die kaspischen Dialekte als auch geographisch so gelegen gedacht, dass eine Berührung mit dem Ungarischen in alter Zeit denkbar wäre. Wenn in den Kasp. Dialekten (D. Grundriss I: 2:352. 110) der „Vater" maz. *pir, per,* gil *pier,* tat. *pier,* wenn

der „Bruder" maz. birar gil *brar*, tat. *biruor* samn. *berar* lautet, so kann einen skr. as'vatara- „Maultier" in diesen Dialekten eine Form entsprechen (etwa* *espar*?) aus, welcher das alte ung. *eszpér* (e — a ergibt um Ung. durch Ausgleichung der Vokale e—é: челядь > cseléd!) spielend zu erklären wäre. Der Umstand, dass *as'vatara* seiner Bildung nach wol ursp. ein Compar. ist, spräche nicht gegen meine Erklärung, obwohl das Comp. — *tarter* wie § 124 zeigt sonst sein -t- bewahrt, denn das Wort wurde gewiss späterhin nicht mehr als Comparativ empfunden, konnte wenigstens sehr leicht entgleisen.

Ich würde Sie nun, sehr geehrter Herr Kollege bitten, sich darüber zu äussern was Sie zunächst vom prinzipiellen Standpunkt gegen die Möglichkeit einer solchen Erklärung etwa einzuwenden hätten. Dann aber würde ich sehr bitten mir womöglich einige Spuren anzudeuten, die mich vielleicht zur Auffindung eines derartigen Reflexes in den t-losen Dialekten von *as'vatara* führen könnten. Einstweilen steht mir hier gar nichts zur Verfügung als die im Grundriss I: 2:345 angeführte kleine Studie v. Fr. Müller über d. Maz. Dialekt u. Melgounov Essai sur les dialectes de Mazanderan et de Ghilan im ZDhg 22. 1868. doch werde ich auch die Arbeiten, welche in dem Petersb. Bulletin erschienen sind, aus der Ak. Bibliothek nach Hause bringen. Überdies hoffe ich mir Dorn's Beiträge zur Kenntniss der iranischen Sprache verschaffen zu können. Aus Melgounov's Aufsatz erfahre ich, dass im Maz. f. das Maultier ein aus d. Türk. entlehnter Ausdruck (*katir*) gebracht wird. Wenn Herr Kollege, wie ich annehmen kann, Hilfsmittel bei der Hand haben, aus denen ersichtlich ist wie das Maultier in andern Dialekten heisst, die hier in Betracht kommen, so bitte ich freundlichst nachsehen zu wollen.

2. Das ung. Wort f. „Glas" (= стекло) *üveg* ist von Tomaschek aus ossetisch *awg* erklärt worden. Doch kann ich diesem osset. *awg* (zu dem Munkácsi auch ein osset. *awgä* anführt) nicht recht auf die Spur kommen (Bischof Josephs russ. oss. Wörterbuch besitze ich nicht!) nur eins ist mir ziemlich klar, es kann kein echt oss. Wort sein, das direkt einem pehl. apak entsprechen könnte. Munkácsi zitiert mit Berufung auf eine Mitteilung v. Vsev. Miller nach d. Adj. *avg'in* „gläsern" dies ist aber offenbar identisch mit einem pers. Adj. *abgin (*avgin) aus dem abgina „Krystall, Glass mittelst- a = pehl.-ak stammt. Sie würden mich sehr verbinden, wenn Sie über dies pers. *abgina* ein par aufklärende Worte mir schreiben wollten; ich kenne es blos aus Hübschmann Armenische Grammatik I 103, wo er in d. Note auch jung. pehl. awginak Quecksilber oder Spiegel zitiert, was d. pers. Wort lautlich genau entsprechen würde. Da die Übertragung d. Bedeutung „wässrig" > „gläsern" gewiss nicht zufällig in Pers. u. Osset. sich unabhängig von einander zufälliger Weise ganz gleichmässig vollzogen haben dürfte, nehme ich an, dass die ganze Bildung entweder auf eine gemeinsame ältere Quelle zurückgeht od. dass das osset, awg'in ein pers. Lehnwort ist. Das oss. *awg.* ist lautlich nicht gut anders erklärbar, als wenn wir eine spätere Abstraction des Subst. aus dem Adj. awg'in anehmen u. eine ähnliche Abstrahierung eines *avg aus *avgin (zu avgina-abgina) liesse sich auch f. einen pers. Dialekt vermuten. Ich habe also keinen Mut das Ung. *üveg* direkt f. osset, zu halten, einmal weil ich oss. *awg.* (wenn es auch wirklich existieren sollte) nicht für eine echte, alte oss. Bildung halten kann, zweitens aber weil auch lautliche Schwierigkeiten uns zwingen einen etwas andern Lautkomplex als Ausgangspunkt anzunehmen, und dieser lautkomplex Hätte nach meiner Annahme ebenso gut pers. als osset. sein können.

3. Ung *méreg* Accus. *mérge*-t „Gift" wird aus d. Osset. erklärt, weil hier *marg* ganz dieselbe Bedeutungsentwicklung zeigt, während z. B. pers. *marg* die urspr. Bedeutung „Tod" bewahrt hat. Nun könnte man allerdings annehmen, dass die Bedeutung „Gift" aus d. „Tod" sich so leicht auch selbständig entwickeln konnte („den Tod trinken" > „Gift trinken"), dass diese Übereinstimmung der Bedeutung gar nicht sehr schwer in die Wagschale fällt, es wäre mir aber doch lieber, wenn ich, falls es etwas derartiges gäbe, direkt auf einen andern iranischen Dialekt hinweisen könnte, wo das Wort dieselbe Bedeutung wie im Oss. angenommen hat.

4. Schliesslich hätte ich noch eine Bitte. Meine Zeit erlaubt es gegenwärtig u. voraussichtlich auch in d. allernächsten Zukunft nicht, dass ich so intensiv u. ohne Unterbrechung Persisch treibe, um mir die Aussprache der einzelnen Wörter so zu

merken, dass ich sie später mit Sicherheit in der Urschrift zu lesen im Stande wäre. Gleichwohl möchte ich eine persische Grammatik mit einer einfachen Beispielsammlung halb durchlesen halb durcharbeiten, um einen Einblick in dem Sprachbau zu bekommen u. leichter das einschlägige Material zu verstehen. Ich habe Clair-Tisdall's Modern Persian Conv. Grammar durchzunehmen angefangen, als aber die *Transcription* der Übungsstücke aufhörte, hörte auch die Sicherheit auf. Ich möchte daher eine Grammatik benützen, die mich von Anfang bis zu Ende als Anfänger betrachtet u. alles transcribiert (die Urschrift möchte ich allerdings dabei nicht vermissen!). Wenn es ein derartiges Hifsmittel gibt, so bitte ich es mir freundlichst anzugeben. Die Grammatik kann in welcher europäischen Sprache immer geschrieben sein. Ich habe mir seiner Zeit auf Vsev. M'ller's Rat *Kazimirski*'s Werk angeschaft, aber die *Dialogues* français-persan sind ganz u. gar nicht geeignet einem Anfänger in die Sprache einzuführen u. das dazu gehörige Vocabulaire benütze ich nur äusserst selten, weil die Umschreibung in der Regel fehlt. Überdies brauchte ich ein viel kürzeres Handbuch, das ich tatsächlich von Anfang bis zu Ende durchzuarbeiten im Stande wäre.

Und nun, sehr geehrter Herr Kollege, entschuldigen Sie, dass ich so viel auf einmal bitte. So vielseitig ich auch mich auf den riesigen Gebiet zu orientieren suche, das gerade der ung. Sprachforscher gelegentlich betreten muss, so bin ich doch natürlich nur auf einen ganz winzigen Teil desselben halbwegs sicher nicht vollkommen irre zu gehen u. lasse mich gern von den Männern belehren, die nur das Beste u. Zuverlässigste zu bieten vermögen. Für ihre freundliche Unterstützung habe die ich allerdings nichts als meinen innigsten Dank! Mit ausgezeichneter Hochachtung

Ihr
dankbarer u. ergeb.

Dr. O. Ásbóth
Univ. Prof.

Asbóth O. levelei I. A. Baudouin de Courtenayhoz

1.

Будапешт *6 аго марта* 1884 г.
23 аго февр.

Милостивый Государь!

Мне известно, как Вы уважаете проф. Буденца. Вы были всегда так вежливы про- (ив него до самаго последнего времени, по этому я уверен, что Вы с удовольствием тудете участвовать в праздновании 25 летнаго юбилея его ученнаго деятельности (sic) б нашей земле. Банкет будет 4/16 аго числа в Hotel Hungaria и начнется в 8 часов вадрес Budenz Banket). Поздравления от Вас непременно очень обрадует профессора.

Преданный Вам
Оскар И. Ашбот
суплент славя. каф.

A levél hátoldalán I. A. Baudouin de Courtenay kézírásával az általa elküldendő üdvözlő távirat szövege található ceruzával, majd tintával.

A távirat a következőképpen hangzik:

Budapest Budenz Banket
Hoch dem Indogermanen, welcher
das Feld der finnischen Philologie
so fruchtbar bebautet
Baudouin,

Asbóth mellékelte leveléhez a Budenz-bankett meghívóját is.

Asbóth O. levele F. F. Fortunátovhoz, amelyben köszönetet mond, hogy az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

Будапешт 15/28 февр. 1907

Милостивый Государь!

Прошу Вас покорно выразить Императорской Академии Наук мою глубочайшую благодарность за неожиданное и незаслуженное отличие и преданный мне диплом.

Примите уверение в совершенном моем почтении и преданности

Оскар Ашбот
член. коррес.

Asbóth Oszkár levelei K. Ja. Grothoz

I.

Будапешт, *8 ого марта 1884*
25 февр.

Многоуважаемый Константин Яковлевич!

Мне теперь не до того, чтобы написать длинное письмо, хотя уже давно хотел бы Вам послать несколько строк. Сегодня я хочу только уведомить Вас о том, что 4/16 аго числа будет чрезвычайное интересное празднование 25 аго юбилея писательской деятельности проф. Будэнца в 8 ч. вечера (Budenz Banket Hotel Hungaria). Вот Вам и приглашение! Я все ещё не успел перечитать всех Ваших интересных статей. В сборнике Ламанск. я прочитал с живым нитересом статью о Ниче и Марцали.

Если Вам известно, где мне искать дельных замечаний об основании монастыря в Meseritz-е (в Позене), кто его основал и кто был первый игумен его, прошу покорно Вас напишите мне чем скорее.

Жму Вам крепко руку.

Преданный Вам
Оскар Ив. Ашбот

II.

Будапешт 10 апр. 1893 г.

Многоуважаемый Константин Яковлевич!

Рекомандую Вам молодого человека, именем Степан Самота, который будет оставаться несколько времени в Варшаве, чтобы заниматься в библиотеках.

Жму Вам крепко руку

Весь вам
Оскар Ашбот

Asbóth Oszkár levelei Vl. I. Lamanskijhoz

I.

Будапешт, *7 ноя* 1903.
25 окт.

Владимир Иванович,
Многоуважаемый Коллега!

Я получил Ваше м. письмо немного познее, потому что меня зовут Оскаром — мой двоюродной брат Иван (ведь Вы написали на конверт Johann), ... автор большого сочинения о Боснии, не знает славянских языков, кроме того мне не удалось тотчас узнать какого Вы именно сочинения желаете. Теперь я знаю и надеюсь, что скоро получу его от книгопродавца чтоб его послать немедленно Вам.

Мне очень приятно, что можно посылать статьи для Вашего Сборника до 2/15 апр.; я теперь через-чур занят острой полемикой против Мункачия, который писал скандалозное сочинение (Árja — kaukázusi elemek a magyar—finn nyelvekben), и мне приходится заниматься между прочим и Кавказкими, языками особенно грузинским.* Так я не мог написать до сих пор хоть маленькую статейку для Вас, но до апреля мо-

* Munkácsi nevezett könyvéről Asbóth terjedelmes recenziót is írt a Nyelvtudományi Közleményekbe (XXXIII. évf. 92—122., 216—235., 449—475. l.)

жет быть хватит время и на это, что я очень и очень желал бы. Я ..сказал о новом сроке и Мункачию а Йенку (т. е. Янку — Jankó János) некуда послать известия, он переселился в другой свет!

Если уже знаете, когда будет конгресс, напишите мне пожалуйста; у меня разные планы за будущий год и я очень желал бы знать вовремя, когда мне собираться в Петербург.

Прошу Вас принять уверение, что Вы Уважаемый Владимир Иванович, чрезвычайно обрадовали меня, что Вы обратились с Вашей просьбой именно ко мне, и что я в всякое время буду очень доволен, если мне представится случай быть к Вашим услугам. С глубочайшим уважением

Оскар Ив. Ашбот

Мой адрес
Dr. O. Asbóth
BUDAPEST, VI.,
Munkácsy u. 25.

II.

Будапешт, 12 дек 1903
30 ноя

Глубокоуважаемый Коллега!

Я никогда и не думал о том, что Вы мне пришлете деньги за отправл. книгу, ведь я получая много русских книг даром и я редко могу оказаться за это признательным. Теперь уже поздно, но в другой случай прошу покорно обра(титься) на меня без церемоний и не спрашивать цены книг, я буду всегда счастлив, как найдется что-нибудь интересное для Вас, в нашей литературе.

Но это пустяки, перейдемте на ваш вопрос о наших русских. Я конечно все сделаю, что в моей силе, что экспедиция не нашла у нас и нахожу составление экспедиции самым счастливым, только сомневаюсь немного, будет ли г. Czambel участвовать в нем хотя я очень желал бы это и сам буду стараться, чтобы убедил его, что он непременно должен принять лестивое поручение. Все наши ученые, которые когданибудь путешествовали с научными целями по России, должны признаться, что приняли их радушием, было бы стыдно и обидно, если б не приняли таким же радушием и Вашу экспедицию. Вот это мое мнение о деле и я готов бороться до крайности против других мнений, если будет надобно. Поэтому я покорно прошу Вас, напишите мне когда момент придет, я буду говорить в Академии и в министерствах в пользу Вашего дела, мне надо только знать когда Вы думаете прислать експедицию и подробный программ её деятельности. Может быть и Вы найдете уместным намекнуть на то, что Вам будет очень приятно, если и венгерская Ак., или правительство назначат кого нибудь из наших ученых, который проважал бы экспедицию и участвовал в её работах, хоть это конечно не кажется непременно нужным, если г. Czambel или другой ученый из Венгрии будет там. Я жду только новых указаний, особенно и о сроке экспедиции, чтобы начать агитацию. Пока прошу Вас быть уверен

в глубоком моем уважении
и преданности

О. Ашбот
Dr. O. Asbóth VI., Munkácsy u. 25

III.

Будапешт, 10/23 февр. 1904

Глубокоуважаемый коллега!

Я знаю, что теперь у Вас не до конгресса и до Конгрессного Сборника ведь настали тяжелые дни для русского народа. Но так как мне велели послать статью за Сборник до 2-ого Апреля то, я как акуратный человек не буду спокоен, пока Вы и явите, статью не *надо теперь* послать.

На днях она будет готова, дело только в том, переписать ли ее или отложить в сторону. Если она теперь все равно не будет печататься, я оставлю ее в концепте, потому что я переписывая свои статьи, всегда переработываю их; значит мне не до того переслать ее теперь, если она выйдет может быть только через год, или еще познее.

Поэтому покорно прошу Вас, будьте так любезны и напишите мне на открытом письме, послать ли статью теперь. Если она пока остается в концепте, я смогу ее послать Вам как только мне явите срок две недели через.

Желаю Вам от всего сердца, чтобы Вы пережили это тревожное время как можно мирнее и прошу Вас быть уверену

в глубоком моем уважении и преданности

О. Ашбот

IRODALOM

1. Melich János, Asbóth Oszkár (Nekrológ) Magyar Nyelv. XVI. 1920. 156. l.
2. Rubinyi Mózes (Alföldi Mihály), Asbóth Oszkár (Nekrológ) Magyar Nyelvőr XLIX. 1920. 122. l.
3. Angyal Endre, Asbóth Oszkár. Magyar Nyelvőr. 1952. 407—419. l.
4. Я. И. Штернберг, Дневник поездки в Россию Оскара Ашбота в 1882 году. Studia Slavica. 1964. T. 10, fasc. 3—4.
5. F. Šebjanić, Slovenske pisma madžarskega slavista Oskarja Asbótha, — Murska Sobota. 1964.
6. A. Angyal, Oszkár Asbóth und die Slovenische Gelehrtenwelt. Studia Slavica. XIII. 1967. 127—144. l.
7. Angyal Endre, Asbóth Oszkár. 410. l.
8. Asbóth Oszkár, Szláv szók a magyar nyelvben. Bp. 1893. 42. l.
9. Munkácsi Bernát, A magyar—szláv ethnikai érintkezés kezdetei. Ethnográphia VIII. 1897. 1—30. l.
10. V. Kiparsky, Russische historische Grammatik Bd. I. Heidelberg, 1963. 74—84. l.
11. А. И. Исаченко, Древнерусские этюды. Любляна 1940. 9—11. l.
12. Asbóth Oszkár, A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora. Bp. 1903. 36—37. l.
13. Kniezsa István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Bp. 1955. 312., 501. l.
14. Kniezsa István, Idézett mű 140., 145. l.
15. Kniezsa István, Idézett mű 587. l.
16. Magyar Nyelv, 1916. 333. l.
17. Munkácsi Bernát, Idézett mű. 465., 510. l., 620. l.
18. Bárczi Géza, Magyar Szófejtő Szótár. Bp. 194. l., 203., 320. l.
19. И. А. Бодуэн де Куртенэ, Избранные работы, I. Moszkva, 1963. 16. l
20. „Asbóth kiváló szlávista barátainak és kartársainak körében töltötte szabad idejét" — írja az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének 1913. május 11-től 18-ig Szentpétervárott tartott ötödik közgyűléséről készült jelentés. Akadémiai Értesítő. Bp. 1913. 504. l.
21. Nyomdatechnikai okok miatt a szerb kirillica néhány betűjét és néhány mellékjelet nem jelölhettünk a levelekben.

ПИСЬМА О. АШБОТА К РУССКИМ УЧЕНЫМ

(Данные к истории венгеро-русских научных связей)

Й. БИХАРИ — И. ТОТ

(Резюме)

В этом году отмечается 50-летняя годовщина со дня смерти О. Ашбота. Виднейший представитель венгерской славистики умер 2-ого августа 1920 г. Его преждевременная смерть вызвана унижениями и реторсиями, имевшими место в период контрреволюционного режима в 1919 году за его прогрессивные взгляды.

Он был первым большим представителем венгерской славистики. Первоначально он намеревается заниматься сравнительной грамматикой индоевропейских языков, поэтому в течение долгих лет изучал санскритский язык. По предложению берлинского профессора А. Вебера, он начинает заниматься славистикой. С 1881 года работает на кафедре славистики Будапештского университета; в 1882 и 1889 годах совершает научную

поездку в Россию; с 1892 г. О. Ашбот является профессором славянской филологии. К этому времени он уже стал известным ученым и в период Первой Венгерской советской республики в 1919 году берет на себя обязанность быть деканом в университете и даже переводит русские плакаты на венгерский язык. Разумеется, что контрреволюционный режим тогдашний Венгрии не терпел его прогрессивного поведения и, как можно читать в одном из некрологов того времени, режим „осуждает его деятельность более строго", т. е. лишает его кафедры. Он был осужден и Венгерской Академией, исключившей его из списка академиков. Этим объясняется то, что лингвистические журналы того времени писали очень мало о смерти Ашбота, хотя он пользовался большим авторитетом как в кругу венгерских славистов, так и за рубежом, свидетельством чего является тот факт, что он был избран почетным членом многих академий и научных обществ. Будучи членом Венгерской Академии Наук, он избирается в 1906 г. член-корреспондентом Петербургской Академии Наук.

Научное наследие Ашбота относится к 2 областям:

1. Общие вопросы славистики.
2. Исследование венгеро-славянских языковых контактов.

Настоящая статья дает краткий анализ упомянутой деятельности Ашбота в этих двух областях. В этой статье впервые раскрывается новый, до сих пор неизвестный факт, говоряший о том, что О. Ашбот был и в 1916 г. в России по поручению Венгерской Академии Наук. Он вел широкую переписку с представителями международной славистики и общей лингвистики. Некоторые из его писем уже были изданы. Мы публикуем до сих пор неизданные его письма, направленные к таким знаменитым лингвистам как И. А. Бодуэн де Куртенэ, Ф. Ф. Фортунатов, Я. К. Грот, Вс. Ф. Миллер, Вл. Ив. Ламанский, А. А. Шахматов.

Пользуемся случаем и выражаем глубокую благодарность руководителю Ленинградского Академического Архива и его сотрудникам за то, что дали нам возможность сделать микрофильмы этих писем, значение которых для науки, по нашему мнению, бесспорно.

A DEMOKRATIKUS PÁRTOK ÉS AZ EGYHÁZ ÁLTAL SZERVEZETT IFJÚSÁGI SZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGE 1945—1946 [1]

NAGY SÁNDOR

(Közlésre érkezett: 1970. január 25.)*

1. A demokratikus pártok ifjúsági szervezeteinek létrehozása, az ifjúsági egység megbomlása

A koalíciós pártok közül elsőnek a *Szociáldemokrata Párt* bontotta meg a kibontakozó ifjúsági egységet. 1945 márciusában létrehozták a párt külön ifjúsági szervezetét, a Szocialista Ifjúsági Mozgalmat. Ez a lépés szemben állt a kommunista és szociáldemokrata párt között létrejött egység-megállapodás szellemével. A két párt megbízottai 1944. október 10-én megállapodást kötöttek, amely hangsúlyozza, hogy a magyar nép harcát a háború gyors befejezéséért és az új, demokratikus Magyarország megteremtéséért csakis a „munkásosztály harcos, forradalmi egysége, határozottsága és vezetése biztosíthatja." Az okmány azt is megállapítja, hogy a szocializmus győzelemre vitele céljából a két párt „a legteljesebben együttműködik", s amikor az időszerű lesz, megteremtik az „egységes és egyetlen forradalmi szocialista munkáspártot" [2].

A Kommunista és Szociáldemokrata Párt között létrejött fenti megállapodás tervezete arra vonatkozóan is tartalmazott javaslatot, hogy „függetlenül a két párt egyesülésének időpontjától, jelenlegi vagy jövőbeni egymáshoz való viszonyától", azonnal meg kell alakítani a szociáldemokrata és kommunista ifjúság „egyetlen és egységes szervezetét" az »Ifjú Szocialisták Szövetségét«" [3].

A Szociáldemokrata Párt vezetősége azonban nem tudott ebben a kérdésben egyetértésre jutni [4], ezért az október 10-én véglegesített együttműködési megállapodásban ilyen állásfoglalást nem találunk.

Mint látjuk, a két munkáspárt képviselői között már a felszabadulás előtt jelentkezik az ifjúsági egység fontosságának a felismerése. A Szociáldemokrata Párt és annak hamar felocsúdó jobboldali vezetői azonban

* Közlésre javasolta: Friedrichné dr. Kovács Irén tanszékvezető
Lektorálta: dr. Farkas Dezső kandidátus, Kossuth Lajos Tudományegyetem

a felszabadulás után megakadályozták a munkásifjúság egységén alapuló ifjúsági egység megteremtését.

A külön ifjúsági szervezet létrehozásával a Szociáldemokrata Pártot szűk pártérdekei vezérelték. Ezt bizonyítja *Bán Antalnak* az SZDP akkori főtitkárhelyettesének válaszlevele is, amelyet az ifjúsági és nőmozgalmi egységszervezet tárgyában a pécsi pártszervezethez küldött. Eszerint az SZDP vezetősége a Magyar Kommunista Párt által kezdeményezett egységszervezet megalakításához „elsősorban a párt utánpótlásának biztosítása érdekében, valamint elvi okokból" nem járul hozzá. „A pártvezetőség — folytatja Bán Antal — nem tartotta helyesnek, hogy az említett mozgalmak, mintegy eltagadva szocialista lényegüket, igyekezzenek az ifjúsági, illetőleg a nőtömegek megnyerésére. A szocialista eszme hódító képességében bízva, különösen a mai időben szükségesnek tartjuk egy világos és félreérthetetlen szocialista politika folytatását" [5].

Az SZDP vezetősége tehát a párt „utánpótlásának" biztosítására hozza létre, külön ifjúsági szervezetét. A demokratikus ifjúsági szervezettől, a MADISZ-tól félti az ifjúságot, egy „világos és félreérthetetlen szocialista politikát" folytató ifjúsági szervezetet állít azzal szembe. A munkásifjúság szocialista nevelésének célkitűzése önmagában véve szép és helyes célkitűzés. Erről a kommunista párt, a kommunista fiatalok sem mondanak le. De az adott történelmi helyzetben többről volt szó. A munkásosztály érdeke, a népi demokratikus forradalom győzelme az egész ifjúság megnyerését, demokratikus átnevelését tételezte fel.

Valójában a Szociáldemokrata Párt vezetőségét e döntés meghozatalánál az vezette, hogy elejét vegye a kommunista befolyás növekedésének az ifjúság körében, s hogy a soron következő választások idején a fiatal választók szavazatait biztosíthassa a maga számára. Lépésével viszont gyakorlatilag megakadályozta a munkásifjúság egységének megvalósítását. Akarva, nem akarva a reakciónak kedvezett, mert elősegítette az ifjúság széttagolását és egy olyan helyzet kialakulását, hogy a reakciós ifjúsági szervezetek is megkíséreljék újjászerveződésüket.

Heves megyében a SZIM-szervezetek megalakítása néhány hónappal később kezdődött meg, mint a központi szervező munka. 1945 tavaszától több szociáldemokrata pártszervezeten belül léteztek már ugyan ifjúsági csoportok, ezek azonban a Rendező Gárda, a párttagság gyermekei és a fiatalabb párttagok szervezetlen csoportosulását jelentették csupán.

A SZIM megalakulásáig a fiatalok nagy része a MADISZ-ban dolgozott [6]. Az első SZIM-szervezeteket a városokban hozták létre [7]. Az egész megyére kiterjedő tényleges szervezeti élet 1945 végén és 1946 elején kezdődött el. A megyében hozzávetőlegesen mintegy 30—40 SZIM-szervezet működött. A három város — *Eger, Gyöngyös, Hatvan* — kivételével például *Apcon, Egercsehiben, Balatonban, Verpeléten, Füzesabonyban, Bekölcén, Felnémeten, Tiszafüreden, Poroszlón, Hevesen, Átányban, Kiskörén, Tófaluban* és *Recsken* voltak SZIM-szervezetek [8].

A SZIM szervezeti befolyását tekintve — a vizsgált korszakban — a MADISZ mellett a legerősebb demokratikus ifjúsági szervezet a megyében. *Befolyása* a városokban főleg a kisüzemi, kisipari munkásifjúságra, valamint az értelmiségi és diákifjúság kisebb részére terjedt ki. Az egri

szervezethez körülbelül 300 fiatal tortozott, s ebből mintegy 50—60 volt aktivizálható [9]. Falusi tömegbázisát elsősorban a kis számban található, tanonc- és segédfiatalság, valamint a kisparaszti ifjúság egy része alkotta. Néhány helyen bekapcsolódtak a szervezetek munkájába a fiatal tanítók is [10]. Önálló politikai akcióiról a tárgyalt időre vonatkozó adataink nincsenek. A források és visszaemlékezések szerint a SZIM-szervezetek elsősorban az SZDP politikai akcióit támogatták [11]. „Legélénkebb tevékenységet a párt által irányított választási harcok időszakában fejtették ki" [12]. A szervezetek tevékenységére inkább a kulturális munka szervezése és az egyletszerű élet volt jellemző [13].

A SZIM-szervezetek tagjai a párttagok képzését szolgáló politikai és ideológiai rendezvényeken, szemináriumokon vettek részt. *Egerben, Gyöngyösön, Hevesen* a fiatalok részére külön is szerveztek hasonló foglalkozásokat [14]. Ezek kétségtelenül elősegítették a szociáldemokrata ifjúság ideológiai nevelését és pozitívan értékelhetjük még akkor is, ha ez a tevékenység csak a munkásifjúság kisebb csoportjaira terjedt ki.

A SZIM *egri* szervezete a hétfői napokon tartotta összejöveteleit. Ezenkívül tagjai klubdélutánokon, alkalmi táncestélyeken találkoztak [15]. Hasonló volt a helyzet a *hevesi* [16], a *tiszafüredi*, a *bekölcei*, az *átányi* és a *balatoni* szervezetben is [17]. A SZIM szervezetei közreműködtek a történelmi évfordulók, politikai és állami ünnepségek megrendezésében, de említésre méltó az öntevékeny kulturális tevékenység is, pl. színjátszó csoportjaik működése. Néhány ifjúsági szervezet (a hevesi, a bekölcei, a tófalusi, a tiszafüredi, a maklári) nagy sikerű előadásokat rendezett. Az egri SZIM 25 tagú csoportja pl. sokszor vidékre is kiutazott, s többek között előadást tartottak *Besenyőtelken, Verpeléten* és *Egercsehiben* [18]. Rendezvényeik bevételét a hadifoglyok megsegítésére ajánlották fel [19].

Mindez azonban nem elégítette ki a SZIM-tagság öntudatosabb tagjait, s annak ellenére, hogy a párt megtiltotta a fiataloknak a MADISZban való tevékenységet, sok ifjú kereste fel annak rendezvényeit, sőt számosan vezető szerepet is vállaltak a MADISZ-szervezetben [20]. A szociáldemokrata ifjúság egy részének közeledése a MADISZ-hoz alulról jövő bírálata volt az SZDP helytelen állásfoglalásának az ifjúsági egységgel kapcsolatban.

A Nemzeti Parasztpárt egyetértett az egységes demokratikus ifjúsági szervezet megalakításával. Fiatal tagjai a kommunista ifjakkal együtt a MADISZ szervezőivé váltak. A MADISZ megalakítását követően a Parasztpárt egy ideig még támogatta az egységes ifjúsági szervezetet, de a Kisgazdapárttal kiéleződött versenye miatt [21], 1945 őszén szintén megalakította külön ifjúsági szervezetét, a *Népi Ifjúsági Szövetséget*. A NISZ a megyei pártifjúsági szervezetek sorában a legkevesebb csoporttal rendelkezett. (Körülbelül 12—15 szervezete volt.) Tagjai zömmel a falusi szegényparaszt fiatalok közül kerültek ki. A Nemzeti Parasztpárt célkitűzéséből következőleg, a NISZ az ifjúsági mozgalom baloldali szárnyához tartozott. Mind megyei, mind alapszervezeti szinten „teljes akcióegységben dolgozott a MADISZ-szal" [22]. Ezt az alapvető célok egyezése mellett a két szervezet ifjúsági tömegeinek azonos osztályhelyzete is elősegítette.

1945 első felében a *Független Kisgazda Párt is kialakította ifjúsági politikáját.* A párt vezetői márciusban és áprilisban még szavakban általában az „ifjúsági egység" mellett nyilatkoznak [23]. De nem sokkal később — amikor a párton belül a jobboldal megerősödött — megteremtették a *párt önálló ifjúsági szervezetét.* A háború befejezése után — amint az nemzetközi méretekben is tapasztalható volt — hazánkban is kiéleződtek az ellentétek a burzsoázia és a népi erők között. Miután lekerültek napirendről azok a legfontosabb feladatok, amelyek összetartották a Függetlenségi Front pártjait (a fasizmus fegyveres leverése, a demokrácia megteremtése), súlyos ellentétek jelentkeztek a koalíción belül is. A különböző árnyalatú jobboldali erők a nemzeti koalíción belül és azon kívül tömörültek, hogy megállítsák és visszaszorítsák az ország demokratikus fejlődését, visszaszorítsák a forradalmi erőket. A munkásosztály a népi demokrácia továbbfejlesztését, a kizsákmányoló osztályok a kapitalista viszonyok fenntartását akarták. Célkitűzéseik megvalósítására mind az előbbiek, mind az utóbbiak törekedtek megszervezni és mozgósítani erőiket. Az ellenforradalmi elemek a Kisgazda Párt jobbszárnyában látták azt az erőt, amelynek segítségével megvalósíthatónak vélték célkitűzéseiket. Megfelelő bázist igyekeztek teremteni az ifjúság körében is.

A *Független Ifjúsági Szövetség* Heves megyei szervezeteinek számáról és taglétszámának alakulásáról, forrás hiányában nem tudunk pontos képet alkotni. A rendelkezésre álló adatokból arra lehet következtetni, hogy a „jobbára klubszerű" életet élő FISZ-nek a járási székhelyeken és különösen a *gyöngyösi,* a *hevesi,* a *hatvani,* és az *egri* járások módosabb községeiben működtek szervezetei [24]. Életre hívásukban és irányításukban a párt jobboldali beállítottságú fiatal tagjai játszottak vezető szerepet [25]. Szervezeteit a városokban (Egerben és Gyöngyösön) a kispolgárság, a közép- és főiskolás diákság egy része, valamint a gazdag parasztság gyermekei támogatták. Falusi tömegbefolyását a jómódú fiatalok és a középparaszt ifjúság egy része alkotta [26]. A Kisgazda Párton belüli jobboldal a párt ifjúsági szervezetét saját politikai céljainak szolgálatára használta fel. A FISZ a baloldali ifjúsági szervezetek — mindenekelőtt a MADISZ — elleni politikai harc útján igyekezett a párt tömegbefolyását növelni.

Ennek érdekében a legdurvább eszközöket és módszereket is igénybe vette. Számos községben provokálták és megtámadták a MADISZ vezetőit, rongálták helyiségeiket, berendezéseit [27], zavarták a baloldali pártok politikai rendezvényeit [28]. Ezek a cselekedetek morálisan csökkentették a FISZ befolyását az ifjúság és a felnőtt lakosság körébe, annál is inkább, mert emellett a szervezet „nem tett semmit a falu közösségéért" [29].

A pártok ifjúsági szervezeteinek megalakulásával átmenetileg megszűnt a magyar ifjúság demokratikus elvi alapokon nyugvó egyesítésének és forradalmi nevelésének lehetősége. A pártifjúsági szervezetek *mellőzték az ifjúság egészének érdekeit,* fő feladatuknak azt tartották, hogy minél több fiatalt toborozzanak soraikba, s ezen keresztül pártjuk tömegbefolyását is növeljék. Ez pedig ifjúsági egység helyett az ifjúságon belüli harcra vezetett. Ezeket az ifjúsági szervezeteket a párttag fiatalok

alakították meg és általában a pártszervezetek helyiségeiben működtek. Szervezeti és politikai vezetésük természetesen az országos, illetve a helyi pártvezetőségek kezében volt, így tevékenységük a pártok közötti politikai harc, a baloldal és a jobboldal viszonyának függvénye volt. Sajátos ifjúsági megmozdulásaikon kívül pártjuk akcióit támogatták [30].

A különböző pártifjúsági szervezetek létrehozása új helyzetet teremtett. Továbbra is az ifjúság demokratikus egysége volt napirenden, de a MADISZ fenntartása mellett már törekedni kellett a különböző demokratikus ifjúsági szervezetek közötti akcióegységre. Az adott viszonyok között ez volt az egyetlen járható út. 1945 nyarán a MADISZ ugyan *még nem dolgozott ki részletes tervet* az ifjúsági szervezetek közötti akcióegységre, de megtette az első lépéseket ebben az irányban.

1945. június 9—10-én a MADISZ kezdeményezésére, rendezték meg első ízben a „Magyar Ifjúság Napját". A rendezvény célja többek között az volt, hogy a fiatalság újból állást foglaljon az egység és a demokratikus átalakulás mellett.

Az ifjúsági nap vidéki rendezvényeit a korabeli források jelentős eseményként értékelik, amelyek „politikailag nagy sikert jelentettek a MADISZ részére" [31]. *Egerben* ezen a napon „az ifjúság minden rétege együtt" ünnepelt, s a rendezvényeken a demokratikus pártok képviselői is részt vettek.

Az ifjúsági nap kapcsán kialakult kedvező hangulatot felhasználva a MADISZ megyei vezetősége, 1945. július 26-án tanácskozásra hívta össze a pártok és az ifjúsági szervezetek képviselőit. Az összejövetel célja az ifjúsági egység lehetőségeinek megvizsgálása. *Turcsányi Lajos*, MADISZ-titkár bevezető előadásában javasolta, hogy a dolgozó és tanuló ifjúság közötti jobb megértés és „egymásra találás" megkönnyítésére a MADISZ és a pártok ifjúsági szervezetei az ifjúsági naphoz hasonlóan, szervezzenek akciókat. A megbeszélés résztvevői megnyilatkozásukban hangsúlyozták ugyan az együttműködés fontosságát, de az ifjúsági szervezetek tevékenységének összehangolására megfogalmazott akcióprogram nem született [32]. A tanácskozás mégsem volt hiábavaló, mert azt követően, több helyen került sor a MADISZ és egyes pártifjúsági szervezetek közös rendezvényére. Így például augusztus 12-én *Gyöngyösön* a MADISZ és a SZIM a Szociáldemokrata Párt nagytermében rendezett összejövetelt. A SZIM képviselője *Aba Iván* bevezető beszédében a két mozgalom rokon vonásait és az együttműködés szükségességét hangsúlyozta.

Ezt követően *Szurdi István* nemzetgyűlési képviselő tartott előadást „Ifjúság és szocializmus" címmel. Részletesen foglalkozott az ifjúság múltjával, jelenlegi helyzetével. A jövőről szólva hangsúlyozta, hogy a fiatalság gazdasági és kulturális felemelkedését csak a szocializmusban érheti el. Beszélt a nevelés fontosságáról is. Ezzel kapcsolatban utalt a reakció által megtévesztett ifjúság közömbösségére, amely bármily — a nép sorsát érintő — kérdés felett kézlegyintéssel, nemtörődömséggel képes elsiklani [33]. A „közömbös" és az „ország gondjaival nem törődő" ifjúság alatt nyilvánvalóan jobboldali elemek befolyása alatt álló ifjúsági csoportokat érti, akik 1945 nyarán a gyöngyösi FISZ-ben és az egyházi ifjúsági egyesületekben szervezkednek, és mint látni fogjuk, néhány hó-

nap múlva súlyos politikai károkat is okoznak. A gyöngyösi fiatalság többsége a kibontakozó népi demokratikus forradalommal vállalt közösséget, s a demokratikus ifjúsági szervezetekben és mozgalmakban kifejtett tevékenységével támogatta azt [34].

Az ifjúsági egységet szem előtt tartva *Gyöngyössolymoson* is sikerült a MADISZ és a SZIM között jó együttműködést kialakítani. A két ifjúsági szervezet fiatalsága vasárnaponként a kőbányában együtt dolgozott és termelte ki a romos kultúrotthon, illetve az orvosi lakás felépítéséhez szükséges építőanyagot [35]. Balatonban, Nagyivánon pedig közös kulturális műsorokat adtak a MADISZ és a SZIM tagjai [36]. E közös rendezvények és munkaakciók elősegítették a különböző szervezetekhez tartozó fiatalok barátkozását. 1945-ben azonban az egész megyére kiterjedő és átfogó akcióegységet még nem sikerült megvalósítani.

Pedig a MADISZ és a többi demokratikus ifjúsági szervezet közeledésére annál is inkább szükség lett volna, mert 1945 őszén ifjúsági fronton is kibontakozott a jobboldali erők támadása [37].

2. A katolikus egyházi ifjúsági szervezetek újjáalakulása, a reakció befolyása a politikailag tájékozatlan és vallásos nevelésű fiatalság körében

A volt uralkodó osztályok restaurációs törekvéseikben az egyháznak különösen nagy szerepet szántak. Miután a reakció fő erőinek szervezkedési lehetőségei leszűkültek, és mivel nyíltan nem mertek fellépni, elsősorban egyházi lepelbe burkolóztak. Célkitűzéseik megvalósítására az egyházi egyesületek és szervezetek egyik legfontosabb politikai fedezékül szolgáltak. Ezeken keresztül lehetőségük nyílt a lakosság egy részének politikai befolyásolására.

Az egyházak (elsősorban a katolikus egyházról van szó) a Tanácsköztársaság leverését követő ellenforradalmi rendszer ideológiai és politikai alátámasztására az egyházi szervezetek és egyesületek egész sorát létesítették. Különös figyelmet fordítottak az ifjúság megszervezésére. Ennek érdekében a Horthy-korszak idején az ifjúság minden rétegének megfelelő szervezeteket hívtak életre. Létrehozták többek között a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletet a KALOT-ot, a Katolikus Agrárifjúsági Leányszövetséget a KALÁSZ-t (1938-ban az előbbinek 44, az utóbbinak 43 szervezete működött a megyében), továbbá a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi szövetségét, az Emericaná-t [38].

A felszabadulást követően az egyházak politikájában még fokozottabb mértékben előtérbe került az ifjúság megszervezése. Jellemző, hogy Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek éppen 1945-ben hangsúlyozza: „Akié az ifjúság, azé a jövő" [39]. E jelszó világosan mutatja, mennyire fontosnak tekintették a fiatalság megnyerését. Célkitűzéseikből következőleg a korábbinál határozottabb politikai szerepet szántak ifjúsági szervezeteiknek is. A KALOT vezetői például politikai pártként, „katolikus pártként" ajánlották szervezetüket a demokratikus koalícióba [40].

Az egyházi ifjúsági szervezetek 1945 első hónapjaiban még nem léptek fel határozott programmal. Nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy

kereteiket és az ifjúság különböző rétegeiben meglevő befolyásukat megőrizzék, néhány helyen beléptek a MADISZ szervezetbe. Így történt *Egerben* is. Lankás László hittantanár a MADISZ megalakulását előkészítő ifjúsági nagygyűlésen bejelentette a KALOT csatlakozását és „felajánlotta a legényegylet épületét a demokratikus ifjúsági szövetségnek" [41]. Az egri Nemzeti Bizottság (NB) április 14-i döntésével határozatilag megerősítette a MADISZ birtoklási jogát [42].

A csatlakozás azonban formális volt. A KALOT tovább folytatta működését. Az egyház vezetői néhány hónap múlva a kialakult politikai viszonyokat már megfelelőnek tartották arra, hogy az épületet a KALOT részére visszaköveteljék. Az érsekség számíthatott az államhatalmi szervekben dolgozó jobboldali elemek támogatására, s így a miniszterelnökség — az NB többszöri tiltakozása ellenére — visszaadta a helyiséget a KALOT-nak [43].

A *felnémeti* KALOT elnökének az alispánhoz küldött jelentésében azt olvashatjuk, hogy az egyesület működése 1944 végétől 1945 tavaszáig „a tagok katonai szolgálatra való behívása miatt szünetelt". A felszabadulás után pedig „a megmaradt tagság a MADISZ-ba lépett be." Az év közepére már itt is élénk egyesületi élet folyik a KALOT-ban. A „tanító vezetése alatt" hetenként kétszer tartanak összejövetelt, ahol a tagok „felfogásához mért vallásos tárgyú előadásokat" tartanak [44].

Az egyház és a KALOT vezetői azonban a Kisgazda Párt ifjúsági szervezetét megbízhatóbb keretnek tekintették a MADISZ-nál. A *gyöngyösi* KALOT-ot, mivel annak idején a Levente Egyesülettel szorosan együttműködött, a betiltás veszélye fenyegette. Ezért a vezetők egy ügyes sakkhúzással a Kisgazda Párt szárnyai alá mentették szervezetüket. Ennek alapján a KALOT gyöngyösi szervezete márciusban már a Kisgazda Párt helyiségében tartotta meg tisztújító közgyűlését. A gyűlést *Nemes János* r. kat. lelkész nyitotta meg, s a következőket mondotta: „ . . . Hálatelt szívvel mondunk köszönetet a Független Kisgazda Pártnak, hogy otthont, védelmet ad az ifjúságnak. Az apák szárnyaik alá vették gyermekeiket" [45]. A vezetést a világi papoktól csakhamar a ferencrendi szerzetesek vették át [46]. Közülük leginkább *Páter Kiss Szaléz* emelkedett ki [47]. Az ifjúság közötti reakciós propaganda kiszélesítésére P. Kiss Szaléz vezetésével ugyancsak Gyöngyösön létrehozták a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). A KEDIM-ben elsősorban a tanulóifjúság soraiból szerveztek be jobboldali érzelmű fiatalokat [48]. P. Kiss Szaléz bevallása szerint a KEDIM egyenes folytatója volt az 1933-ban — ugyancsak az egri egyházmegye területén — létrejött Ifjak Katolikus Akciója (IKA) nevű szervezetnek, amely az Actio Catolica ifjúsági szervezete volt. „Itt csak a név új — írja P. Kiss Szaléz —, s ha ez bánt valakit, mi szívesen használjuk az IKA-t" [49]. (Ennek az egyesületnek a keretében kibontakozó szervezkedések beletorkollottak az 1946 tavaszán felfedett népidemokrácia- és szovjetellenes terrorcselekményekbe.)

1945 nyarán az egyház ifjúsági szervezetei és egyesületei gombamódra nőttek ki a földből. A KALOT megkezdte tevékenységét többek között: *Bélapátfalván, Markazon, Mezőtárkányban* [50], *Szurdokpüspöki-*

ben, Makláron [51], *Hevesen, Verpeléten* [52]. Az év őszére újjáalakultak az egyházmegye területén korábban működő leányegyesületek, a KALÁSZ-csoportok is [53]. A középiskolákban megkezdte tevékenységét a KDSZ és az érseki jogakadémián az Emericane [54]. A Cserkész Szövetség is nagy részben egyházi befolyás alatt áll még ebben az időben [55].

E szervezetek és egyesületek teljes programjait nem ismerjük. A felnémeti KALOT „krisztusibb és önérzetesebb ember" nevelését tűzi ki célul [56]. P. Kiss Szaléz a gyöngyösi KALOT gyűlésén „a tömegből való kiemelkedést, az elitté nemesülés" feladatát fogalmazza meg [57]. Az „Új Ember" c. egyházi lap pedig a KALOT-ról — amely befolyását, erejét tekintve valamennyi közül legjelentősebb — ezt írja: „A KALOT igazi lényege: a kereszténység és a magyarság szintézise" [58]. Olyan célkitűzésekkel, amelyek a kibontakozó demokratikus rend erkölcsi-politikai támogatására utalnának, nem találkoztunk. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az egyházi ifjúsági szervezetek célkitűzéseiket és programjaikat illetően, nem szakítottak a múlttal. De nemcsak a programjuk, hanem a vezetésük is a régi maradt. Újjáalakuló gyűléseiken sorra megerősítették az egyesületek régi tisztikarait [59]. Megőrizték tevékenységük folytonosságát, korábbi kereteiket átmentették a felszabadulás utánra. Az „Actio Catolica — írta a katolikus egyház egyik vezetője — új szervezetet éppen azért nem létesített, mert meglevő, jól működő szervezeteket talált" [60].

Az egyházi ifjúsági szervezetek tömegbefolyását csak hozzávetőleges pontossággal tudjuk meghatározni. E szervezeteknek többnyire nem volt nyilvántartott és igazolt tagsága, kereteik is elég lazák voltak.

Az MKP megyei ifjúsági titkára 1945 végén 10—13 ezerre becsüli a befolyásuk alatt álló fiatalok számát [61]. Legjelentősebb pozíciókkal a diákság és a falusi lányok körében rendelkeztek [62]. Egerben és Gyöngyösön megőrizték korábbi kapcsolataikat a kispolgári ifjúság kisebb csoportjaival is. Az ipari munkásifjúság között nem sikerült bázist kiépíteniök. A munkásfiatalok érdekvédelmével egyre jobban törődő MADISZ, illetve SZIT-szervezetekkel nem tudták a versenyt felvenni [63]. Bár az egyházi ifjúsági egyesületek szervezeti helyzetét nehezen tudjuk ellenőrizni, annyi bizonyos, hogy befolyásuk az ifjúság egyes rétegeiben, ha átmenetileg is, de jelentősnek látszott.

A Kommunista Párt és a baloldal más erőit lekötötték az ország előtt álló nagy feladatok: az új államapparátus kiépítése, a közlekedés, az ipar, a mezőgazdaság talpra állítása. A háború sújtotta ország tengernyi nehézségeivel küzdő új demokratikus rendszer az ifjúságnak máról holnapra nem volt képes jobb életet teremteni. Ezt a helyzetet a burzsoázia erői arra igyekeztek felhasználni, hogy az ifjúság különböző csoportjait újra megnyerjék vak eszközül, népellenes céljaiknak. A reakció kedvezőbb helyzetben volt ebből a szempontból. A Horthy-korszak fasiszta nevelésének hatása még nem tűnt el az ifjúság egyes rétegeinek tudatából. Ugyanakkor a meglehetősen fogékony, 20 éven aluli fiatalság körében az egyházi reakció teljes erővel dolgozott.

Az egyház reakciós vezetői és a kisgazdapárt jobboldala az ifjúsági politikában is hamarosan egymásra talált. Politikai céljaik érdeké-

ben mind az előbbiek, mind az utóbbiak igyekeztek kihasználni a fiatalság vallásos érzelmeit. Taktikájuk ebben is nagyon hasonló volt. A FISZ *vámosgyörki* szervezete által helyileg kiadott fekete keresztes plakáton például ezt olvashatjuk: „Adjon Isten! Magyar Lányok! Magyar Legények! Akartok keresztény szellemben tanulni, sportolni, szórakozni? Tömörüljetek a falu legnívósabb ifjúsági szervezetébe, amely munkátokban támogatást, kételyeitekben eligazítást, szórakozásaitokban keresztény erkölcsöt és mindenek felett katolikus világnézetet ad . . ." [64].

Az egyház vezetői és ifjúsági szervezetei erőteljesen segítették a FISZ-nek a vallásos nevelésű és politikailag tájékozatlan fiatalok megnyerésére irányuló akcióit. Így például az egri FISZ-t — amely tagjait főleg az egri érseki jogakadémia hallgatóiból és középiskolás fiatalokból toborozta — az érsek is „hatékonyan támogatta" [65]. Számos helyen (Karácsondon, Vécsen, Adácson, Hevesen, Zaránkon stb.) a FISZ és a KALOT szervezetei összefonódtak [66]. A gyöngyösi KEDIM vezetője, P. Kiss Szaléz rendszeresen tartott propaganda jellegű előadásokat ezekben a szervezetekben.

„Szaléz atya" az ifjúság megnyerésére irányuló törekvéseinek a sajtóban is hangot adott. 1945 nyarán a „Fiatal Magyarok" c. helyi ifjúsági lapban a következőket írja: „Ifjúságunkhoz isteni és emberi jogunk van, sőt nevelése hivatásunk is. Ezt a jogot, mint kötelességet is magunkban hordozzuk és becsülettel teljesítjük. Mindenkivel szívesen vállaljuk az összmunkát, aki nem sérti meg bennünk és ifjúságunkban azt a kétezer esztendős világnézetet, amely nekünk szentebb, mint bárki más világnézete. Kereszténységünk és magyarságunk egyaránt szent nekünk, s ezeknek az értékeknek a védelmében mindenre készek vagyunk" [67]. P. Kiss Szaléz tehát „összmunkát" vállal, csak a keresztény világnézetet és a magyarságot védi. S ez nem is lett volna baj! Állásfoglalása azonban nem egyéb puszta demagógiánál. Valójában az a célja, hogy elterelje kommunista- és szovjetellenes voltukat, demokráciaellenességüket. Ezt a következő adatok is meggyőzően bizonyítják.

P. Kiss Szaléznak sikerült elérnie, hogy az 1945 elején szépen kibontakozó gyöngyösi MADISZ előadássorozatán fellépjen. A ferencrendi teológiai tanár éveket töltött az Amerikai Egyesült Államokban. Az ott „szerzett tapasztalatainak értékesítése" céljából előadást tartott az amerikai demokráciáról, tendenciózusan bemutatva, hogy miben „rejlik az amerikai élet vonzóereje". „Mi lett kint a lenézett, írni és olvasni alig tudó magyarjainkból" . . . Lehotai bácsi tehénfarmja közel ezer tehénnel . . . Az öreg együtt él fiaival és unokáival, s életük az álomországbelivel egyenlő". Előadását a következőkkel zárja: „Meg kell találnunk a sajátosan magyar értékek átmentésének módját. A levegőben nem lóghatunk, de nem lehetünk a nagyhatalmak játéktáblája sem. Semmiben ne túlozzunk, ne legyünk szolgalelkek, egyetlen nagyhatalom felé sem . . . Minden magyarra szükség van, s a józanságot ne csúfoljuk meg a múltbeli hibák túlzott feszegetésével, a gyűlöletre és széthúzásra úgyis hajló ösztöneink táplálásával" [68]. Ez a beszéd világosan és egyértelműen a Szovjetunió és a baloldali pártok — elsősorban a kommunista párt — ellen irányult. Példaképül azt az amerikai életformát állította hallgatói

elé, amelytől természetesen nem féltette a magyar demokráciát. Nyilvánvalóan a kommunistákkal szemben akarta „átmenteni" a sajátosan magyar értékeket és ugyancsak a kommunistákat ítéli el azért, mert a „múltbeli hibák feszegetésével" nem hagyják szóhoz jutni a reakciós elemeket.

Az ifjúság egyes csoportjai körében kibontakozott népidemokrácia-ellenes támadásban sajátos szerepük volt az egyházi iskoláknak. Ebben az időben a közoktatás területén az egyházak még döntő befolyással rendelkeztek, mivel az állami iskolákban is komoly bázist jelentett számukra a különböző egyházi vezetésű ifjúsági egyesületek hálózata. (Mária Kongregáció, Szívgárda, Oltáregyletek stb.), továbbá a kötelező hitoktatás.

Szórványosan az egyházi iskolákban is jelentkezik a fiatal demokráciát üdvözlő hang. Az egri Érseki Tanítóképző Intézet 1944—45. évi iskolai évkönyve például ezt írja: „Nevelésünk eddigi rendjét és szellemét új feladatok módosítják. Örömmel köszöntjük a demokrácia eszméit. A mindennapi kérdések óráit a demokrácia és a szabadság eszméinek, elveinek és intézményeinek megismerésére fordítjuk" [69]. Ezt a kinyilatkoztatást azonban a konkrét intézkedések általában nem igazolták.

1945 tavaszán például az egri NB felszólította a középiskolák igazgatóit, hogy a tanulóifjúság politikai nevelése és tájékoztatása céljából heti 1—1 órában tanítsák a Nemzeti Függetlenségi Front programját. Az egyházi iskolák igazgatói „tudomásul vették" a felszólítást, de miután tantervi változásokat „csak felső szerveik utasítására eszközölhetnek," a program oktatásának bevezetésére nem került sor. (Nem ismertették a programot az érseki tanítóképző intézetben sem.) A Dobó István Állami Gimnázium igazgatója megkezdte a program ismertetését, de a Miskolci Tankerületi Főigazgatóság utasítására kénytelen volt felfüggeszteni [70]. A közoktatás irányításában jelenlevő reakció mindezt az iskola és a pártpolitika egymástól való „távol tartásának" szükségességével indokolta. A valóságban pedig a „politikamentes ifjúság" megtévesztő jelszava alatt nagyon is céltudatos, népidemokrácia-ellenes nevelés folyt az egyházi iskolákban [71].

A tanulóifjúság erős jobboldali befolyásolására mutatnak azok a tények is, amelyek a március 15-i, illetve a felszabadulás első évfordulójának megünneplésében való részvételnél jelentkeztek. Mindkét ünnepségen nagy számban vett részt a város ifjúsága. A korabeli sajtó méltatja a MADISZ vezetésével felvonult munkásifjúság „őszinte lelkesedését", akiknek képviselői „szónoklataikkal" is állást foglaltak a népi demokratikus fejlődés mellett. Ugyanakkor az egyházi iskolák egy része — így például az Angolkisasszonyok Intézete nem engedte meg tanulóinak az ünnepségekbe való bekapcsolódást [72].

Mások ugyan nem gátolták meg a részvételt, de a demokratikus fejlődéssel kapcsolatos minden megnyilatkozással szemben passzivitásra, néma tüntetésre inspirálták a diákságot. Az *„Igazság"* 1946. április 7-i száma erről így ír: „A diákság imponáló fegyelmezettséggel hajtja végre sugalmazói és patrónusai ama utasítását, mely szerint kizárólag a kisgazdapárti szónokok tapsolandók, a többi pedig — legyen az akár Adyvers, Tildy Zoltán [73] vagy a Magyar Köztársaság említése — néma csendben hallgatandó végig, ha annak előadója baloldali" [74].

Az egyházi iskolákban folyó *tanítás tartalmát* is az ellenforradalom szelleme hatotta át. Erre leginkább az jellemző, hogy az új állami tankönyveket visszautasították [75], s újra előkerültek a régi tantervek, tankönyvek. Az egyházi reakciós körök hivatalosan is tiltakoztak az ellen, hogy az „egységes állami könyvek használatát valamennyi iskolában" elrendeljék [76]. Ilyen körülmények között egyáltalán nem csodálatos, hogy iskoláik ifjúságát első helyen sorakoztathatták fel az 1946 elejére kibontakozó demokráciaellenes támadáshoz.

1945 őszére az ifjúsági mozgalom politikailag és szervezetileg erősen differenciálódott. Ahogyan a politikai pártok körében kialakult a demokrácia jobb- és balszárnya, úgy bontakozott ki a kétféle ifjúsági front is: a demokratikus és a reakciós. A megye ifjúsága is alapvetően két tábort alkotott. A demokratikus, illetve forradalmi baloldalhoz tartozott a MADISZ, a SZIM és a NISZ, míg a fiatalság másik része a jobboldali ifjúsági szervezeteket, a FISZ-t és az egyházi ifjúsági egyesületeket követte. A baloldalhoz tartozó fiataloknál a politikai elkötelezettség a népi demokratikus forradalommal való azonosulást jelentette. Ezek a fiatalok az ifjúsági mozgalomban végzett munkájukkal bizonyították, hogy életüket össze tudják kötni a felszabadult ország demokratikus társadalmi rendjének támogatásával [77]. Ugyanakkor a FISZ, valamint az egyházi ifjúsági szervezetek és egyesületek tagjai közül kerültek ki azok a fiatalok, akiket a burzsoá reakció tartaléknak tekintett a népi demokratikus forradalom fékezésére irányuló akcióihoz. A fiatalok többsége nem volt tagja ifjúsági szervezetnek. Ezek egy részénél a politikai elkötelezettség hiánya a mindennapi lét gondjaival való küszködésből, a politikai bizonytalanságból és ingadozásból következett.

Az ifjúsági frontok körülhatárolódása szükségessé tette a kialakult helyzet megvizsgálását. A MADISZ 1945. szeptember 13—16. között megtartott kongresszusára várt ez a feladat. Az első kongresszuson elfogadott program újból hangsúlyozta, hogy a MADISZ küzdeni fog a munkás, paraszt és értelmiségi ifjúság összefogásáért és egységéért. „Meg nem alkuvó harcot folytat a reakció mindenfajta megnyilvánulásával szemben, amely gátolni igyekszik a demokratikus célkitűzések megvalósítását" [78]. A program ugyanakkor nem elemezte megfelelő módon az ifjúság között kialakult valóságos helyzetet. A MADISZ tevékenységének értékeléséből erőltetett optimizmus sugárzott. Ez a hiba megmutatkozott 1945 őszén az országgyűlési választások idején is. A választásokra a MADISZ nem készült fel kellő időben, „választási propagandája politikailag bizonytalan és erőtlen volt" [79].

Heves megyében a kommunista fiatalok kezdeményezésére néhány MADISZ-szervezet tevékenyen bekapcsolódott a választási küzdelembe. *Egerben* például 1945. október 24-én ifjúsági választási nagygyűlést tartottak. A MADISZ egyik vezetője ismertette a Kommunista Párt választási programját, amelyet a fiatalok „nagy tetszéssel fogadtak" [80]. Volt hasonló rendezvény Gyöngyösön és Bodonyban is [81]. Részt vettek a MADISZ-tagok a kommunista párt propagandaanyagainak a terjesztésében. Plakátokat ragasztottak és őriztek. Aktivistáik egy része (Verpelét, Gyöngyössolymos, Gyöngyös, Eger) a konkrét házi agitációban is részt

vett [82]. Sajnos ez az aktivitás a választási harcban a MADISZ-szervezeteknek csak kisebb részét jellemezte. A MADISZ-ban dolgozó kommunista fiatalok többsége az MKP kultúrgárdáiban és agitációs brigádjaiban végezte választási propagandáját.

Az 1945-ös választások — akárcsak országosan — Heves megyében is a kisgazdapárt győzelmét hozták. A választási eredmények kapcsán 1945 46 telén megyeszerte *növekedett az ellentét a baloldali erők és a jobboldal között.* A számszerű eredmények láttán erőre kapott reakció elérkezettnek látta az időt arra, hogy a *demokratikus formákat felhasználva* a forradalmi erők ellen nyílt támadást indítson és ezzel feltartóztassa vagy megakadályozza a demokratikus előrehaladást. Ez a támadás elsősorban a kommunista párt ellen irányult, s időleges eredménnyel is járt. 1945. október 20-án Heves megyében 25 510 tagja volt a kommunista pártnak. 1946 januárjában ez a létszám 21 510-re csökkent [83]. Az MKP megyei bizottságának 1946 februári jelentése is a reakció támadásáról számol be. „Még mindig a suttogó propaganda kedvenc témája, hogy az oroszok kimennek, helyükbe az angolok jönnek, akik mindennel el fognak látni bennünket és a kommunistákat felakasztják. Ehhez járul még az utóbbi időben az az ijesztgetés, hogy a földet visszaadják majd a régi tulajdonosaiknak, és internálják azokat, akik a földosztást végezték. Sajnos azokban a községekben, ahol pártunk gyenge, ennek a propagandának megvan a maga félemlítő eredménye, és sokszor még az elvtársak sem mernek állást foglalni ellene" [84].

A választások után kiéleződött a harc ifjúsági vonalon is. A jobboldali ifjúsági szervezetek vezetői hol burkoltan, hol nyiltan terjesztették alaptalan vádjaikat a kommunisták és a baloldali ifjúsági szervezetek ellen [85]. A kisgazdapárt szónokai a népgyűléseket, a klérus pedig a szószéket használta fel a MADISZ támadására [86]. A *felnémeti* plébános azért bírálta az ifjúsági szervezetet, mert politikával fertőzi meg az ifjúságot. „Az ifjúság kevés kivétellel le van züllve. Részt vesznek a különböző gyűléseken, s hiába akarjuk őket visszatartani" [87]. A *siroki* pap durvább kifejezéseket használt. Szerinte „. . . minden olyan fiú vagy leány, aki a MADISZ-nak tagja, az elvetemült bűnözők közé tartozik" [88]. A kisgazdapárt egyik szónoka hasonló dühös kirohanásokkal illette az ifjúsági szervezetet: „A MADISZ egy csürhe banda, és ott az ifjúságnak nincs mit keresnie [89]. A párt nyilvános fórumot is adott a MADISZ elleni politikai kampánynak. A *„Barázda"* c. kisgazdapárti helyi újságban gyakran jelentek meg a MADISZ-t rágalmazó és támadó írások és kijelentések [90].

Az a tény, hogy a reakció minden támadása a MADISZ ellen fordult annak is bizonyítéka, hogy a *reakciós körök — ifjúsági* vonalon — *a MADISZ-ban látták az egyedüli komoly ellenfelet.* Természetesen ezek a támadások fokozott erőpróbának tették ki a MADISZ-t. Annál is inkább, mert a jobboldali erők igyekeztek kihasználni a még kellő mozgalmi tapasztalatokkal nem rendelkező ifjúsági szervezet gyengeségeit és szembeállítani az ifjúságot a MADISZ-szal. Ebben a harcban a reakció számára — számos vonatkozásban — kedvezőbbek voltak a feltételek. Így például az egyházi ifjúsági szervezetek még a legeldugottabb községek-

ben is kitűnően képzett káderekkel rendelkeztek, míg a MADISZ vezetői csak akkor kezdték megismerni a mozgalmi élet szabályait.

A reakció támadása következtében egyes községekben napirenden voltak a fiatalok között a verekedések. *Sirokon* például a MADISZ-fiatalok és a katolikus hitbuzgalmi egyesület tagjai között annyira elmérgesedett a viszony, hogy a községi képviselőtestület volt kénytelen a fiatalok közötti ellentét elsimításával foglalkozni. A képviselőtestületi ülésre meghívták a MADISZ elnökét és a hitbuzgalmi egyesületet vezető katolikus káplánt. A békítgetés azonban nem járt sikerrel, mert a káplán kijelentette, hogy a MADISZ „politikai testület, s mint ilyennel nézeteit azonosítani nem tudja" [91]. Hasonló ellentétek voltak *Gyöngyössolymoson* [92], *Demjénben, Poroszlón, Szilvásváradon, Kálban, Balatonban* is a demokratikus és reakciós ifjúsági szervezetek között [93].

Az 1945-ös választásokat követően a felbátorodott jobboldali ifjúsági szervezetek — főként a KALOT és KEDIM — egyes helyeken *részt vettek a kommunisták és a szovjet katonák elleni támadásokban is.* Az újjáalakult reakciós egyházi ifjúsági szervezetekben 1945 végén, 1946 elején több helyen alakultak illegális terrorista csoportok. E csoportok fegyvereket gyűjtöttek és merényleteket követtek el, illetve kíséreltek meg a Vörös Hadsereg és a magyar demokratikus rendőrség ellen. Szabotázsakciókat hajtottak végre az újjáépítés akadályozására. *Aldebrőn* felrobbantották a lőszerraktár egy részét, és szovjet katonákat gyilkoltak meg [94]. *Egerszóláton* a KALOT tagjai valósággal rettegésben tartották a demokratikus érzelmű lakosságot. Bár 1945 őszén a rendőrség több puskát és géppisztolyt kobozott el a KALOT tagjaitól, 1946-ban a bíróválasztás alkalmával kézigránátos merényletet kíséreltek meg. A csoport tagjai még a KALOT feloszlatása után is hosszú ideig garázdálkodtak. Esténként Horthy-nótákat énekeltek a község utcáin, megtámadták a MADISZ vezetőit és tagjait [95].

Az említett akciók közül a legnagyobb visszhangot P. Kiss Szaléz gyöngyösi katolikus ifjúsági vezető által kezdeményezett és irányított terrorista csoport tevékenysége keltette. P. Kiss Szaléz a KEDIM adta legális lehetőséget felhasználva 1945-ben még csak politikai és világnézeti síkon harcolt a kommunisták ellen, 1946-ban azonban a Páter elnökletével már gyilkosságokat is végrehajtanak. Kihasználva jó szónoki tehetségét, tábort teremtett az ifjúság körében, s a legjobban befolyás alatt álló KEDIM-tagok, másrészt a nem szervezett, de jobboldali beállítottságú fiatalok közül válogatta ki mintegy 30 főnyi terrorista csoportját. Bandájának tagjait azzal biztatta, hogy öljenek meg nyugodtan minél több szovjet katonát és kommunistát, s a gyilkosság után „feloldozza őket". *Kizmann Ottó* középiskolai tanulót, aki az 1946 tavaszi P. *Kiss* Szaléz-féle diverziós tevékenység résztvevője volt, a gyilkosságok előtt a következőképpen nyugtatta meg: „Ha te ellenségednek tartod az oroszokat, és ha meg is gyilkolod őket, ez nem számít bűnnek, mert az ellenség megölése nem ugyanazt jelenti, mint más embertársad életének kioltása" [96].

A „Szaléz atya" által vezetett terrorista banda súlyos diverzáns tetteket hajtott végre, amelyekről a Szabad Nép a következőkben tudósít:

„1945. november 2-án a *nagyrédei* rendőrbiztosságon 5 álarcos fiatalember géppisztollyal és pisztollyal felfegyverkezve kényszerítette a rendőrbiztosság tagjait, hogy a fal mellé állva tűrjék el a rendőrbiztosság kirablását. Összeszedték a fegyvereket, elvették a rendőrök egyéb értéktárgyait és a rablott holmival eltűntek. A tettesek személyleírása részben megegyezett azokkal a merénylőkkel, akik 1945. szeptember 4-én *Gyöngyösön*, a Bethlen utcában lelőttek egy orosz tisztet, és a következő este ugyancsak *Gyöngyösön*, a Vak Bottyán utcában három lövést adtak le az egyik házból kilépő orosz tisztre. 1945. december 1-én a *gyöngyössolymosi* rendőrbiztosságot rabolták ki. 1945. december 25-én a *gyöngyösoroszi* rendőrbiztosság került sorra. A rendőrbiztosság itt felkészülve várta a támadókat és azok rövid tűzharc után megfutottak. Az azt követő időben óvatosabbak lettek. 1946. január 3-án azonban ismét megmozdultak. *Gyöngyösön* a Deák Ferenc utcában egy orosz tisztet lelőttek, majd 10-én a Jászkürt utcában egy másikat támadtak meg [97].

Ime, ezek takargatására használta fel az együttműködésre vonatkozó ígéretét és más jelszavakat! Tehát a szép szó, s a frázisok mögött mi rejlett!

A jobboldali ifjúsági szervezetek és reakciós elemek arra törekedtek, hogy erőiket tömörítve, politikailag elszigeteljék az ifjúság baloldali erőit. E törekvésük nem volt teljesen hatástalan. A MADISZ tekintélye és befolyása valóban hanyatlott és szervezeteinek egy része feloszlott. A MADISZ megyei titkársága 1946. február haváról készült jelentése szerint az 1945. augusztusi 18 000-es taglétszám a felére csökkent [98]. Szétzilálódott a MADISZ-szervezet többek között *Hatvanban, Pétervására, Átányban* [99], valamint a gyöngyösi járás néhány községében [100]. Egerben és Gyöngyösön — elsősorban a FISZ és a reakciós egyházi ifjúsági szervezetek tevékenységének hatására — nagymértékben csökkent a MADISZ taglétszáma. A tanulóifjúság szinte teljes egészében otthagyta az ifjúsági szervezetet. Távol tartotta magát a MADISZ-tól a munkásifjúság egy része is [101].

Az ifjúság mozgalmi tevékenységének csökkenéséhez az ország gazdasági helyzetének romlása is hozzájárult. Heves megyében „tömeges volt a munkanélküliség", amely elsősorban a földmunkásokat és az ipari munkásokat érintette [102]. A szociális felügyelőség által közzétett adatok szerint 1946-ban a megye 100 958 családjából csak 72 511 családnak van biztosítva a megélhetése, a többi kisebb vagy nagyobb mértékben állami vagy társadalmi támogatásra szorul, vagy fog szorulni [103].

A gazdasági és szociális viszonyok romlása az ifjúságot is súlyosan érintette. Különösen a munkásifjúság helyzete fordult válságosra. A nyomor és az elkeseredés kedvező talajt szolgáltatott a reakció számára, hogy azért a „kommunistákat, a forradalom látható és tényleges vezető erejét tegyék felelőssé [104]. Ezt a nehéz helyzetet kihasználták a baloldali ifjúsági mozgalom elleni politikai harcban, de más módon is törekedtek gátolni szervezetei tevékenységét. Például a miniszterelnökség utasítására az egri MADISZ-t a legényegylet székházából még 1946 nyarán kiköltöztették. Az új helyiség — a Klapka utcai Siket-Néma Intézet — távol esett a városközponttól, különben sem volt megfelelő [105].

A községek egy részében az ifjúsági szervezet tagjai saját erőből teremtették meg a mozgalmi élethez szükséges feltételeket. Helyreállították a romos kultúrházakat és leventeotthonokat, majd lefoglalták azokat a fiatalság részére. A *nagyfügedi* Nemzeti Bizottság — a kommunista párt javaslatára — a községben levő Eisele-kastélyt utalta ki a fiatalok részére [106]. Ugyanakkor 1945—46 telén egyes MADISZ-szervezetekben (a hevesi és tiszafüredi járásban) tüzelőhiány miatt szüneteltetni kellett a mozgalmi életet [107].

Az ifjúsági fronton jelentkező jobboldali támadás fokozódására jelentkeztek a szektás törekvések is. Egyes pártszervezetekben „baloldalról" bírálták a kommunista párt ifjúsági politikáját. Úgy vélték, hogy a MADISZ feladása az osztályharcos szellemnek. A reakció támadásától féltve, kivonták a kommunista fiatalokat a MADISZ-ból, s önálló kommunista ifjúsági szervezetet kezdtek létrehozni. KISZ-t alakítottak például *Átányban* és a *pétervásári* járás több községében. Ebben a járásban a MADISZ-t teljesen újjá kellett szervezni [108]. Szektás megnyilvánulások jelentkeztek a kommunista fiatalok körében is. Sokan „nem hajlandók a MADISZ-ba menni és ha nem engedik meg, hogy a pártban dolgozzanak, egyáltalán nem vesznek részt a mozgalmi életben". Ezért — állapítja meg a MADISZ megyei titkár jelentése — „a KMP ifjúsága sok helyütt kultúrgárda... és rendező gárda néven működik" [109].

Ezek a baloldali túlzások akarva, nem akarva, keresztezték a párt politikáját, elősegítették a MADISZ gyengülését. A szektás törekvések azt tükrözték, hogy a párttagság egy része nem értette azt a különbséget, amely 1919 és 1945 között fennállt. Nem értette meg, hogy miért kell széles körű demokratikus összefogásra törekedni a hatalom azonnali megragadása és a proletárdiktatúra kikiáltása helyett. A szektás hibák maradványai az illegalitás időszakába nyúltak vissza, mely a Kommunista Párt szövetségi politikájának leszűkítésében jelentkezett. A KMP a Kommunista Internacionálé VB elnökségének és titkárságának, 1935. novemberi, illetve decemberi határozata után kidolgozta a proletárdiktatúrához vezető átmeneti szakasz új stratégiáját és az annak megfelelő széles körű szövetségi politikát [110]. Ennek alapján az illegális párttagság zöme felkészült a fordulatra, egy része azonban nem volt képes megérteni az új idők követelményeit.

Az MKP-nak a népi demokratikus forradalom megvalósítására vonatkozó célkitűzései az ifjúság megnyerését is feltételezték. Az adott történelmi helyzetben és az adott feltételek mellett az önálló pártifjúsági szervezet létrehozása hiba lett volna, mert a KISZ nem lett volna képes magával ragadni az ifjúság széles tömegeit.

A mozgalomba bekapcsolódott számos fiatal azt remélte, hogy az új helyzet azonnali, gyökeres változást eredményez, s amikor ez nem következett be, és a reakció megerősödött, megkezdte támadását a MADISZ ellen, hibákat is elkövettek, türelmetlenekké váltak és elkedvetlenedtek [111].

Az említett hibák jelentkezését kétségtelenül elősegítette a politikai iskolázatlanság és a mozgalmi tapasztalatok hiánya is. A forradalmi fejlődés gyors irama az ifjúsági mozgalom vezetésének új problémáit vetette

fel. Ezek megoldása nagyobb elméleti tudást, több tapasztalatot és sok tekintetben fokozottabb rugalmasságot követelt.

Kállai Gyula erről az MKP 1945. májusi értekezletén a következőket mondja: „A párttagság növekedése nem jelentette a párt ideológiai megerősödését is, ellenkezőleg, a párt ideológiai gyengülését jelentette... Azok az elvtársak, akik az utóbbi három hónap alatt bekapcsolódtak a Magyar Kommunista Pártba, addig semmiféle marxista nevelésben nem részesültek, ezeknek még csak kapcsolatuk sem volt a munkásmozgalommal", s hangsúlyozta, hogy ezeknek az embereknek a kommunistává nevelését „feltétlenül a legdöntőbb feladatnak kell tekinteni" [112].

1945 végén szükségszerűen adódott a feladat: megvédeni a MADISZ-t a jobboldal támadásával szemben, kijavítani a szervezetekben jelentkező szektás hibákat, és megszervezni a demokratikus és baloldali ifjúság ellentámadását. A Magyar Kommunista Párt elemezte az ifjúsági mozgalomban kialakult helyzetet. 1945 őszén megalakította az *Ifjúsági Titkárságot,* amely a párt vezetőinek javaslata alapján kidolgozta az ifjúsági egységpolitika új irányelveit. Eszerint a baloldali ifjúsági erők ellentámadásának sikere érdekében a következő feladatokat kellet megoldani:

Először: megvédeni és megerősíteni a MADISZ-t, törekedni arra, hogy a MADISZ olyan ifjúsági szövetség legyen, amely következetesen küzd a fiatalság érdekeiért, s a magyar népi demokrácia következetes szárnyával együtt harcol a reakció ellen. A maga sajátos eszközeivel mozgósítja az ifjúságot a Nemzeti Függetlenségi Front követeléseinek végrehajtásáért.

Másodszor: biztosítani a munkásifjúság vezető szerepének kialakítását az ifjúsági mozgalomban.

Harmadszor: az ifjúság együttes fellépésének és cselekvési egységének érdekében megvalósítani a demokratikus ifjúsági szervezetek akcióegységét. Ennek érdekében javaslat született egy demokratikus összekötő szerv felállítására, amely tömöríti a baloldali és haladó ifjúságot [113].

Az MKP megyei bizottsága 1945. decemberi ülésén már a fent vázolt elvek szellemében értékelte az ifjúsági fronton kialakult helyzetet. Az elfogadott határozat megállapítja, hogy a reakciós erőknek az ifjúság körében kibontakozott támadása visszaverésének elengedhetetlen feltétele a MADISZ-szervezetek megerősítése. A pártértekezlet határozottan visszautasítja az ifjúsági politikában jelentkező szektás törekvéseket. Bírálja azokat a pártszervezeteket és kommunistákat, akik a párt ifjúsági politikáját a párton belüli fiatalokkal való foglalkozásra szűkítik. Felhívja a pártszervezetek figyelmét, hogy a „kommunista fiatalok elsődleges feladata továbbra is a MADISZ-ban való tevékenység", s a MADISZ erősítésével kell „összekapcsolni az ifjúság tömegeit pártunk politikájával" [114].

A MADISZ megerősítéséhez segítséget nyújtott a megyei Kommunista Ifjúsági Bizottság (KIB) is [115]. A KIB 1946. január 4-én irányelveket dolgozott ki a MADISZ-ban dolgozó kommunista fiatalok részére. Ebben részletes tanácsokat ad a MADISZ tartalmi munkájának továbbfejlesztésére, az ifjúság egyes rétegei között végzendő tevékenység differenciálására.

Első helyen emeli ki, hogy törődni kell a *szakszervezeti és tanoncifjúság* érdekvédelmével és politikai nevelésével. Ebből a célból fontosnak tartja a fiatalok részvételét az üzemi bizottságokban és más érdekvédelmi szervezetekben. Figyelemre méltó megállapításokat tartalmaz az *értelmiségi és tanulóifjúság* megítélésével a velük való foglalkozás módjával kapcsolatban. „Az ellenforradalmi rendszer — olvashatjuk az irányelvekben — mesterségesen választalat vont az értelmiségi- és munkásifjúság közé. A jelenlegi passzivitásért vagy ingadozásért a tanuló és értelmiségi ifjúság túlnyomó többsége nem felelős. Nem szabad közeledésüket elzárkózással megnehezíteni. Nekünk — kommunista fiataloknak — kell... az egymásra találás útját megmutatni. Mi ragadjuk ki az értelmiségi ifjúságot a passzivitásból. Segítünk abban, hogy a soraikban mutatkozó ideológiai zavart a helyes világszemlélet váltsa fel." Befejezésül óva int attól, hogy szigorú politikai feltételeket „állítsunk" az értelmiségi és tanulóifjúság elé. „Amit kérünk az, hogy becsületesen dolgozzanak az új, demokratikus Magyarország felépítésén" [116].

Az ifjúsági mozgalomban jelentkező hibák felszámolása azonban nem ment simán. A február 17-én megtartott pártbizottsági ülés újból megállapította, hogy „sokan még ma sem értik meg ifjúsági politikánkat". Ugyanakkor már érezhető a korábbi intézkedések pozitív hatása. Több felszólaló beszélt arról, hogy „a fiatalok kezdik otthagyni a FISZ-t és újból a MADISZ-ba lépnek be [117]. A pártbizottsági ülésen megfogalmazást nyert az ifjúsági munka továbbszélesítésének igénye, s annak felismerése is, hogy új módon kell harcot folytatni ifjúsági fronton a reakció ellen. Ez pedig azt jelenti, hogy a pártszervezetek ne csak a MADISZ-t tekintsék olyan ifjúsági szervezetnek, ahol a kommunistáknak feladataik vannak, hanem támogatniok kell valamennyi baloldali ifjúsági szervezetet és mozgalmat [118].

Ebben az időben a KIB vezetésével már folytak a tárgyalások a MADISZ és a pártifjúsági szervezetek vezetői között, a demokratikus ifjúsági szervezetek akcióinak összeegyeztetésére. Az együttműködés és a közös akciók kibontakozásához kedvező feltételeket teremtett az MKP vezetésével 1946 elején létrejött baloldali blokk, melynek keretében indult meg a demokratikus erők ellentámadása a burzsoá erőkkel szemben.

FORRÁSOK

[1] A tanulmány második része „A demokratikus ifjúsági mozgalom története Heves megyében 1945—1950" címmel készülő dolgozatnak. Az első fejezet (megjelent: Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VII. kötetben 1969-ben) a MADISZ megalakulásáról, politikai célkitűzéseiről és tevékenységéről nyújt képet.

[2] A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozata a fasiszták elleni közös harcról és a munkásosztály egységének megteremtéséről. Budapest, 1944. október 10. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. Kossuth, 1967. 30—33. oldal.

[3] Ugyanott.

[4] Magyarország felszabadulása és a demokratikus nemzeti újjászületés 1944. október — 1945. április. (A készülő párttörténeti tankönyv XI. fejezetének tervezete). Párttörténeti Közlemények, XIV. évf. Budapest, 1968. március. XV. old.

[5] A Szociáldemokrata Párt Országos Vezetőségének levele a pécsi szociáldemokrata vezetőséghez, az egységes ifjúsági szervezet és a nőmozgalom egysége ellen. Közli: Felszabadulás (Továbbiakban: Felszabadulás...) Szikra K. 1955. 325—327. old.
[6] Bányi László a SZIM volt Heves megyei titkárának írásos visszaemlékezése. (Saját gyűjtésem.)
[7] Ugyanott. — Mikus László, a SZIM volt Heves községi titkárának írásos visszaemlékezése. (Saját gyűjtésem.)
[8] Bányi László és Mikus László visszaemlékezése.
[9] EAL. 1945 A62 NB levelek. Az SZDP egri szervezetének jelentése a SZIM működéséről.
[10] Mikus László és Bányi László visszaemlékezése...
[11] Az MSZMP Heves megyei Bizottsága archívuma (továbbiakban: MPA) 1945. 8/11.
[12] Bányi László visszaemlékezése...
[13] Mikus László és Bányi László visszaemlékezése...
[14] Igazság, 1945. június 3. sz. — Bányi László visszaemlékezése...
[15] Ugyanott.
[16] Mikus László visszaemlékezése...
[17] MPA 1945/9 szám nélküli jelentés. — Bányi László visszaemlékezése...
[18] Igazság, 1946. augusztus 25. sz.
[19] Ugyanott.
[20] PTI Arch. 1945. 274—18/2. A MADISZ Országos Vezetőségének 1945. július 26-i üléséről készült jegyzőkönyv — Mikus László visszaemlékezése...
[21] Párttörténeti Közlemények. XIV. évf. Bp., 1968. március XLVIII. oldal.
[22] PTI Arch. 1945/46. 274—17/59. — MPA 11/1947/V. — Horváth Nándorné, a MADISZ volt verpeléti titkárának írásos visszaemlékezése. (Saját gyűjtésem.)
[23] PTI Arch. 1945. VIII/5. Jegyzőkönyv az ifjúsági szervezetek küldötteinek 1945. április 25-i üléséről.
[24] MPA. 1945/8. Az MKP gyöngyösi járási titkárságának jelentése. — PTI Arch. 1945. 274—17/35. — Igazság, 1945. szeptember 27. sz. — Gyöngyös és Vidéke (továbbiakban: GyV) a Független Kisgazda Párt helyi lapja, 1945. december 8. sz.
[25] PTI Arch. 1946/I. 274—17/59. A Heves megyei kommunista ifjúsági titkár jelentése. (Továbbiakban: Hm. ifj. titk.) GyV. 1945. december 8. sz.
[26] PTI Arch. 1945. 274—17/59. Hm. ifj. titk. jelentése. 1946. február 5. — Horváth Nándorné visszaemlékezése...
[27] PTI Arch. 1946. 274—17/59. A MADISZ megyei titkárság április havi jelentése.
[28] MPA 1946/11. V.
[29] Horváth Nándorné visszaemlékezése...
[30] Svéd László—Gál Lajos: Fél évszázados harc az ifjúság szolgálatában. Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség KB kiadványa. Ifjúság Lapkiadó Váll. Bp., 1968. 94. old.
[31] PTI Arch. 1945. 274—18/2. Az MKP Központi Vezetősége Ifjúsági Osztálya értekezletén felvett jegyzőkönyv. 1945. június 14.
[32] Igazság, 1945. július 26. sz. — A MADISZ-nak a többi demokratikus ifjúsági szervezethez való viszonya, a kapcsolat kérdései a MADISZ több rendezvényén már ekkor is napirenden szerepeltek. Lásd pl. Igazság, 1945. július 29. sz.
[33] Dr. Sereg József—Dr. Hornert Rezső: Gyöngyös története a felszabadulás után. A Gyöngyösi Áll. Vak Bottyán Gimnázium és Szakközépiskola értesítője. 1963—64. tanév, 23—24. old.
[34] A források és visszaemlékezések alapján megállapítható, hogy a gyöngyösi MADISZ, a SZIM és az 1946 elején megalakult SZIT hozzávetőlegesen 450—500 fiatalt tudott egy-egy akcióra mozgósítani.
PTI Arch. 1945. 274—17/35. A MADISZ megyei titkár havi jelentése. Kovács András. Szemes István, Gál Imre volt MADISZ-vezetők írásos visszaemlékezése. (Saját gyűjtésem.)
[35] Szemes István visszaemlékezése...
[36] MPA. 1945. 9/7. MKP járási titkári jelentés.
[37] PTI. 1946. 247—17/59. Hm. ifj. titk. jelentése. 1946. január 27.

[38] Kolacskovszky Lajos: Heves megye és a papi reakció 1919—1949. Kézirat.
[39] Orbán Sándor: Egyház és állam 1945—1950. Kossuth, 1962. 68. old.
[40] Ugyanott.
[41] Igazság, 1945. március 15. sz.
[42] EAL 1945. A. 1/a NB levelek.
[43] EAL 1945. A. 1/a NB levelek. (Lásd részletesebben az E/1331, E/1231, E/1246 és 11 945 számú iratokat.)
[44] EAL XVII.—21. NB levelek.
[45] Dr. Sereg József—Dr. Hornert Rezső: I. m. 24. old.
[46] Ugyanott.
[47] Páter Kiss Szaléz gyöngyösi katolikus lelkész, ferencrendi teológiai tanár. Elnöke a Független Kisgazda Párt gyöngyösi szervezetének, a KEDIM-nek és tagja a FISZ Országos Tanácsadó Testületének.
[48] „Fiatal Magyarok". 1945. június 1. I. évf. 2. sz.
Irodalmi és Tudományos Szemle. A gyöngyösi MADISZ kiadásában jelent meg. (Az idézett szám a gyöngyösi Mátra Múzeumban található meg.)
[49] Ugyanott.
[50] EAL XVII—21. NB levelek.
[51] EAL XVII—61. NB levelek.
[52] Horváth Nándorné és Mikus László visszaemlékezése...
[53] Új Ember, 1945. okt. 14. I. évf. 10. sz.
[54] Az Érseki Jogakadémia Évkönyve az 1945—46. iskolai évről. — Működésére vonatkozóan sajnos jóformán semmit sem tudunk.
[55] Az egri Dobó István Állami Gimnázium cserkészcsapata és a tiszafüredi csapat élén 1945-ben már szociáldemokrata, illetve kommunista pedagógusok álltak. — Az Egri Dobó I. Gimn. évkönyve, az 1946—47. évre. — MPA. 1945/9. járási titkári jelentés.
[56] EAL XVII—21. NB levelek.
[57] GyV. 1946. április 7. sz.
[58] Új Ember, 1946. július 26. sz.
[59] Lásd a KALOT és KALÁSZ felülvizsgálásával foglalkozó jegyzőkönyveket. EAL—XVII—21., XVII—26., XVII—43 NB levelek. — GyV. 1946. március 31. sz.
[60] Egri Érseki L. t. 467/1945. Levél április 7-én az egri érsekhez. Idézi: Orbán Sándor: Egyház és állam, 1945., 1950. Kossuth, 1962. 72. old.
[61] PTI Arch. 1945. 274—17/59. Hm. ifj. titk. 1946. január 27-i jelentése.
[62] Mikus László visszaemlékezése...
[63] PTI. Arch. 1945. 274—17/59. Hm. ifj. titk. jelentése.
[64] EAL. 1946. A. 1/3. NB levelek.
[65] PTI. Arch. 1945. 274—17/59. Hm. ifj. titk. jelentése. 1965. febr. 5.
[66] MPA 1945/VIII. MKP járási titkárság jelentése.
[67] Fiatal Magyarok. 1945. június 1. I. évf. 2. sz.
[68] Ugyanott.
[69] Az Egri Érseki Róm. Kat. Tanítóképző Intézet és Líceum évkönyve az 1944—45. iskolai évre.
[70] EAL. 1945. A. 1/a. NB levelek.
[71] Igazság, 1946. április 7. sz.
[72] Igazság, 1946. március 26. sz.
[73] Tildi Zoltán, a Független Kisgazda Párt egyik alapító tagja, 1945-től miniszterelnök, 1946—48 között köztársasági elnök.
[74] Igazság, 1946. április 7. sz.
[75] Orbán Sándor: I. m. 94. old.
[76] Ugyanott.
[77] Svéd László—Gál Lajos: I. m. 66. old.
[78] Ifjúság, 1945. szeptember 22. sz. Az első kongresszus által elfogadott határozatok. Idézi: Svéd László—Gál Lajos: I. m. 96. old.
[79] Ugyanott.
[80] PTI. Arch. 1945. 274—17/35. Jelentés az egri ifjúsági nagygyűlésről.
[81] Kovács András és Szemes István visszaemlékezése...

[82] Gál Imre, volt gyöngyössolymosi MADISZ-titkár írásos visszaemlékezése. (Saját gyűjtésem.) — Horváth Nándorné visszaemlékezésében ugyancsak ezt erősíti meg.
[83] MPA 1946. 25/1. II. 17. A megyei pártértekezlet jegyzőkönyve.
[84] MPA 1946. 26/5. III. 5. MB havi jelentés.
[85] Svéd László—Gál Lajos: I. m. 97. old.
[86] MPA 1945. X. szám nélküli jelentés. — PTI Arch. 1945—46. 21. III. csop. 22/3. Jelentés a MADISZ általános helyzetéről.
[87] MPA 1946/47. 3/11.
[88] EAL 231/9. 1946—47. Sirok község képviselőtestületének jegyzőkönyve.
[89] MPA 1945/46. szám nélküli iratok.
[90] PTI Arch. 1945. 274—17/59. Hm. ifj. titk. jelentése. 1946. febr. 5.
[91] EAL 231/9. 1946/47. Sirok község képviselőtestületének jegyzőkönyve.
[92] EAL 1946. XVIII—26. A gyöngyössolymosi NB iratanyaga.
[93] PTI. Arch. 1946. 274—17/59. A MADISZ m. titk. 1946. május 4-i jelentése.
[94] Ugyanott.
[95] Igazság, 1946. október 20. sz.
[96] Szabad Nép, 1946. május 3.
[97] Szabad Nép, 1946. május 3., május 4. és május 5. sz.
[98] PTI Arch. 1946. 21. III. csop. 3/8. A MADISZ m. titkár jelentése.
[99] PTI Arch. 1946. 274—17/59. Hm. ifj. titk. 1946. február 5-i jelentése.
[100] MPA 1946/12. V. 21.
[101] MPA 1946/16. I. 36—37/5.
[102] MPA 1946. 25/5. IX. 5. NB jelentés augusztus hóról.
[103] Heves Népe, 1946. november 24. sz.
[104] Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947. Kossuth, 1964. 191. old.
[105] EAL 1946. B 1/6 NB levelek.
[106] EAL Nagyfügedi NB jegyzőkönyve, 1945. május 10.
[107] MPA 1946. 17. szám nélküli jelentés.
[108] PTI Arch. 1946. 274—17/59. Hm. ifj. titk. 1946. január 7-i jelentése — MPA 1946. 11/V. 8.
[109] PTI Arch. 1945/46. 21. III. csop. 3/8. A MADISZ szervezeti helyzete a me-
[110] Pintér István: A KMP szövetségi politikájának főbb vonásai 1936 és 1945. kögyében.
zött. A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962. Az MSZMP Párttörténeti Intézetének kiadványa. Szerkesztette: Vass Henrik. Kossuth, 1966. 13—18. old.
[111] MPA 1946. 16. I. 36—37/15. A megyei pártbizottság 1946. február 17. ülésének jegyzőkönyve.
[112] Harc az újjáépítésért. A Magyar Kommunista Párt 1945. május 20—21-én tartott országos értekezletének jegyzőkönyve. 70. old.
[113] PTI Arch. 1946. 274—18/1. „Helyzetkép az ifjúsági fronton". A Kommunista Ifjúsági Titkárság előterjesztése. V. ö. Svéd László—Gál Lajos: I. m. 97. old.
[114] MPA 1945. 22/12/10. A megyei pártbizottság decemberi ülésének jegyzőkönyve.
[115] Megalakulásának pontos idejét nem tudjuk. A KIB által kiadott első dokumentum 1946. január 4-i keltezésű.
[116] PTI Arch. 1946. 274—17/59. A Hm. KIB irányelvei. 1946. január 4.
[117] MPA 1946. 16. I. 36—37/15. A megyei pártbizottság 1946. február 17. ülésének jegyzőkönyve.
[118] Ugyanott.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИЙ МОЛОДЁЖИ, СОЗДАННЫХ ДЕМОКРАТИЧЕСКИМИ ПАРТИЯМИ И ЦЕРКОВЬЮ, ЗА ГОДЫ 1945—1946

НАДЬ ШАНДОР

Эта работа является второй частью статьи „История демократического движения молодёжи за годы 1945—1950 в области Хевеш". Первая глава представляет картину о создании, политической целевой установке и деятельности МАДИС-а до конца 1945 г.*

В 1945 г. демократические партии основали из узких партийных интересов свои особые организации молодёжи и таким образом расстроили формирующееся единство молодёжи. Увидев это осмелились и реакционные политические силы. Они реорганизовали большую часть приловутых реакционных организаций молодёжи из годов режима Хорти. К осени 1945 г. движение молодёжи политически и по организации сильно дифференцировалось. Как и в жизни политических партий создались правое и левое крылья демократии так развернулся и двойной фронт молодёжи: демократический и реакционный.

В обмане политически не ориентированной и религиоиой молодёжи католическая церковь имела особую роль. Используя свои средства и возможности, она стремилась приобрести толпы молодёжи за резервы буржуазной реакции.

Заведующие коммунистической партией и МАДИС-ом постоянно вели борьбу за единство молодёжи. Весной 1946 г. развернулся конрудар левых сил на инициативу ВКП. Это обстоятельство создало благоприятную политическую атмосферу для осуществления единства действия демократических организаций молодёжи и для постепенного оттеснения реакции и в кругах молодёжи.

*(Была опубликована в Научных Публикациях Эгерского Пединститута, 7. том, 1969 г.)

TISZASZÓLLŐS KÖZSÉG FÖLDRAJZI NEVEI II.

Vö.: TK. VII. 207—226.

FEKETE PÉTER

(Közlésre érkezett: 1969. december 11.)*

Csontos-laposs,-ba Csontos-lapos (Mf., l., 61).
1859: *„Csontos lapos"* (EÁL. Úrb. tag. 3), 1864: *„Csontos lapos legelőnek vétetett"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1886: *„Csontos lapos"* (EÁL. Úrb. tag. 10), 1893: „Legelő a *Csontos laposon"* (EÁL. Úrb. tag. 5); T/1: *„Csontos lapos"*, T/4: *„Csontos lapos"; PESTY:* „. . . a *Csontos lapos* terméketlen, mocsaras föld".
A *Csontos-part* mentén elterülő széles, vízállásos terület. A név utótagját ezért kapta, előtagját l. *Csontos*. Csak legelőnek használható. Gyakori név.

Csontos-part l. Csontos

Csontos-tó̱,-ba Csontos-tó (Tm., l., 80).
1864: „A *Csontos-tó* melletti szántóföldek . . .", 1878: „A *Csontos tó* terület, mint örökös vízállás hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/2: *„Csontos tó"*.
A *Csontos-laposs* északi részén fekvő mélyebb terület. Nagy esőzések idején a *Csontos-laposs* vize is ide fut össze. *Csontos* l. ott, a *tó̱* régi ‚állóvíz' jelentésére az esős időben megmaradt víz emlékeztet.

Csordagyëp,-re (Csordagyep (S., l., 77).
A *Csontos-part* és a *Naty-szőűllőű* közötti terület. Régen csak a teheneket legeltették rajta. Ezért kapta ezt a nevet. Most községi tulajdon, s mindenfajta állat közös legelője. Ma már gyakrabban csak a *Gyëp* utótagot használják.

Csúdzs-düllőű,-be Csúcs-dűlő (S., sz., 61).
1864: „Az úgynevezett *Csúcs düllő* urasági birtoknak hagyatván fel", 1874: *„Csúcs düllő"*, 1882: „A panasz fő tárgyát képező *Csúcs düllő* . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4).
Szántó, mely csúcsszerűen átnyúlik a szomszéd határba. Innen kapta a *Csúcs* nevet. *Düllőű* l. *Csonka-dűlő*. A nevet nem használják.

Csű,-be (S., sz., 136).
1864: „Járandóságunk a *Csű*ben adassék ki", 1864: „. . . kezdve a *Csű*beli

* Közlésre javasolta: dr. Bakos József tanszékvezető
Lektorálta: dr. Végh József tudományos főmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézete

osztást a *derzsi* határ alatti erdővel" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „*Csű*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1873: „Három Duna hálló Tanyákat tisztíttatott ki, egyet a *Csű*ben . . ." (EÁL. Polg. periratok, 1873), 1878: „*Csű*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1897: „*Csű düllő*" (EÁL. Úrb. tag. 14); T/1: „*Csű*", T/2: „*Csű*".
A falutól DNy-ra, a *Tisza* holt ága mellett fekvő nagy kiterjedésű szántóföld. A felszíne igen változatos. Lapályos, mélyedéses, kötött és homokos talaj. A régi iratok szerint erdő, rét, kaszáló, szántó. Ma már az egész terület szántó. E nagy területen belül igen sok név keletkezett. *Csű eleje, Csű hátúja, Csű-erdőü, Csű átjáróu, Ökörcsorda-fok.* Ezeket l. ott. A néphagyomány szerint nevét onnan kapta, hogy a *Naty-fok* és a *Hóut-Tisza* között levő területnek csőre emlékeztető alakja van. „*Ojan csű alakja van.*" Valószínű azonban, hogy a név egy kipusztult madárfajta emlékét őrzi (l. *Csű-erdőü).*

Csű átjáróu,-ra Csű átjáró (Ú., 141).
1878: „A *derzsi úttól* a *Csű átjáróig* 3 öl szélességű útnak kinyitása elhatároztatott" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1866: „Út a *Csűi átjáróhoz*" (EÁL. Úrb. tag. 11).
A *Csű* dűlőben a *Hóut-Tisza* gátján átvezető út. Ma is használt, gyakori név. *Csű* l. ott, *átjáróu* l. *Aranyosi átjáróu.*

Csű eleje, elejibe ~ (S., sz., 138).
1864: „A *Csű elején* elágazandó *derzsi útnak* . . . megszélesítését . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „A *Csű elején*", 1870: „Az úgynevezett *Csű eleji* 97 hold birtoknak átadása iránt . . .", 1874: „A tiszaszőllősi határbeli *Csüllő-eleji* düllőben fekvő 97 1/2 hold föld 1872ik évi termésének átadása iránt . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1886: „A *Csű elején* . . ." (EÁL. Úrb. tag. 11), 1892: „A *Csű elején* a *Csapónál*" (EÁL. Úrb. tag. 13); T/1: „*Csű eleji*", T/3: „*Csű eleje*".
A *Csű* dűlőnek a falu felé eső része. Ma az egész terület szántó. Régen jelentős része kaszáló, legelő s erdő volt. *Csű* l. ott, *eleje* a dűlőnek a 'falu felé eső része'. Nh.: „*Azír eleje, mer esz tanájjuk előüsször, amikor dóugozni mëgyünk. Tulajdonkippen ot kezdődik a Csű.*" Ma is élő, gyakran használt név.

Csű-erdőü,-be Csű-erdő (S., sz., e., 137).
1859: „*Csű erdő*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „A *Csűi* ráták mint kaszállók második osztályúaknak becsültettek" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1864: „*Csű-erdő*" (EÁL. Úrb. tag. 7); T/4 „*Csű erdő*", T/5: „*Csüllő Erdő*"; PESTY: „A *Görcsösfok* hajlásától beljebb . . . a *csűerdő* . . .".
A *Csű* dűlő legtávolabb eső része. Ma már csak a *Tisza* gátján belül van erdő, a gáton kívüli rész szántó, s a *Csű erdőü* elnevezést csak a gáton belüli területre használják. A kívül eső rész az erdő kiirtása után sokáig kaszáló volt. A *Csű* elnevezés valószínűleg népetimológia eredménye. Az erdőben élő, ma már kipusztult *csüllő* 'sirályféle madár' adhatta az elnevezés alapját (vö.: Tört. Et. Sz. I. 1967.). Az 1874-es *Csüllő eleji* és a T/5-ös térkép adata is erre enged következtetni. Élő, gyakran használt név.

Csű-erdő laposa (Mf., sz., 139).
T/4: „*Csű erdő Lapossa*".
A *Csű* dűlő középső részén, a *Csű-erdőü* régi határa mellett elterülő szé-

lesebb, mélyebben fekvő lapos terület. Ma szántó. Kihalt név, csupán a régi térkép őrzi az emlékét. *Csű-erdő* l. ott, *lapos* l. *Kisaszóu̯-laposs.*

Csű hátúja,-ra Csű hátulja (S., sz., 140).
A *Csű* dűlőben a határnak a falutól legtávolabb eső része. Innen van a név utótagja. *Csű* l. ott. Gyakori név.

Csű-lapáj,-ra Csű-lapály (L., sz., 140).
1873: „... három Duna hálló tanyákat tisztíttatott ki, úgy mint a *Csű lapájon* ..." (EÁL. Polg. periratok, 1873.).
A *Csű átjáróu̯* környékén enyhén lejtő terület. Ezt jelzi a név utótagja. *Csű* l. ott. A nevet ma már ritkán használják.

Dërzsi út,-ra Derzsi út (Ú., 121).
Országút *Tiszaszőu̯llőu̯s* és *Tiszadërzs* között. Gyakori név.

Domaháza,-ra ~ (Ds., sz., l., szó., 20).
1775: „*Domaháza*" (EÁL. Közigazgatási iratok, 1775.), 1778: „*Domaházi* Görög árendás ki velünk határos, egy Bikánkat a *Domaházi Pusztán* agyon lőtt" (EÁL. Közigazgatási iratok, 1778.), „*Tisza Szöllös* és *Domaháza* között valósággal van határkérdés" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: „*Domaházi puszta*" (EÁL. Úrb. tag. 4); PESTY: „A *Kerek-halom* után következik a *Tiszaszőllős*höz tartozó *Domaháza puszta*".
Nagy kiterjedésű terület a falutól É-ra. Valamikor önálló falu volt. A területén több csontvázat találtak vaskengyelekkel, lándzsával, vasnyilhegyekkel. A leletek és koponyák az Árpád-kori temetők leleteihez hasonlóak (vö.: Tariczky Endre, a Tiszavidéki Hun Földpyramis-Halmok Ismertetése. Eger, 1906. 15). A név előtagja személynév, a birtokos neve valószínűleg a XIII. századból. Az utótag a ház köznév birtokos személyragos formája (vö.: Kálmán Béla, A nevek világa 175). Gyakran használt név. Hivatalos neve *Domaháza-puszta.* Ezt nem használják.

Domaházi-kaszállóu̯, l. Kaszállóu̯

Domaházi-oldal
1859: „*Domaházi oldal*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1865: „... a többi kivételesekével együtt a *domaházi oldalon* adatik ki" (EÁL. Úrb. tag. 8).
A nevet nem használják, nem is igen jelölt pontosan meghatározható területet, hanem a határnak a *Domaháza* felé, hozzá közel eső részét jelenthette.

Domaháza-puszta l. Domaháza

Döglött,-re l. Hóu̯t-Tisza

Dök-Tisza,-ra l. Hóu̯t-Tisza

Dunakunyhóu̯-ba Dunakunyhó (Át., k., e., 168).
1859: „*Duna kunyhó*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Duna kunyhó*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „*Duna kunyhói* erdőig ..." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „*Duna kunyhó* erdő vizes rész ..." (EÁL. Úrb. tag. 8), 1882: „A *Dunakunyhói* erdőrészekhez vezet... közlekedési út", 1886: „A *Dunakunyhónál* ..." (EÁL. Úrb. tag. 10); T 1: „*Duna kunyhó*", T 3: „*Duna kunyhó*".
A *Hóu̯t-Tisza* mellett a falutól Ny-ra a *Tisza* gátján belül és kívül eső kis terület. A gáton belüli rész erdő, a kívül eső kaszáló. A kunyhónak nyoma sincs. A név valószínű ősi halásztanya emlékét őrzi. A Tisza-szabályozás előtt csak a hátas, partos részek voltak ki a vízből, a fenekekben, laposok-

ban az árvíz után is ott maradt a víz. Régen virágzó halászat volt ezen a vidéken. A halastavakat a *Tisza* mentén húzódó állóvizek alkották (vö.: BOROVSZKY: Heves vármegye története 482). Egy 1783-ból származó perirat szerint „... ismét három Duna hálló Tanyákat tisztíttatott ki, úgy mint kettejét a *Csű Lapájon*, harmadik pedig a *Cserőköz* iránt az *Orsós fok* felől" (Polgári periratok, 1783). A megjelölt területen volt a *Dunakunyhóu*. Az említett *Cserököz* és az *Orsósfok Tiszadërzs*hez tartozik. A *Duna* jelentése itt 'víz, folyó' (vö.: Kálmán Béla, i. m. 139). Ezt a feltevést a *Dunakunyhóu* melletti *Göbe* név (l. ott) is bizonyítja. A kunyhó halásztanya, halászó hely melletti építmény ‚kunyhó' jelentésű.

Düllőüpartajja,-ra, Dűlőpartalja (L., sz., 3).
Közvetlen a falu mellett fekvő kis terület. A nevet kevesen használják. Az alacsonyabban fekvő *riti főüd* s a magasabb fekvésű *fëlsőü főüdek* határán van. A kiemelkedő, magasabban fekvő földdarab lejtős részét jelenti.

Elsőü-düllőü,-be Első-dűlő (Ds., szó., 70).
1886: „*Első dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 11).
Szőlő a *Naty-szőüllőü* dűlőben, amely három dűlőt foglal magába: az *Elsőü-düllőüt*, a *Középsőü-düllőüt* meg a *Hátulsóu-düllőüt*. Ezeket dűlőút választja el egymástól. A faluhoz legközelebb eső, tehát „*az elsőü hejën állóunak*" a neve. Igen elterjedt, gyakran használt név. *Elsőü* a faluhoz viszonyítva 'a három dűlő közül az első helyen álló', *düllőü* meghatározott földdarabot jelent.

Farkasz-sziget,-re Farkas-sziget (S., sz., 8).
1863: „*Farkas sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Farkas sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1878: „*Farkas Sziget* 1863-ban termékennyé vált. 1877 év végéig adómentes" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: „*Farkas Sziget* szántó" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Farkas sziget*", T/2: „*Farkas Sziget*", T/4: „*Farkas Sziget*". A falu északi részén fekszik. A sziget elnevezés ma már értelmetlen. Régen víz vette körül ezt a földarabot, s a vízből kiemelkedő hátas területet jelölte a név. Nh.:„*Nagy nádas vóut körülte, osz lëszorúltak bele a farkasok.*" A névadás okát pontosan megállapítani nem lehet. Egyesek szerint „... *nem vóut ot farkas sosë, csak kitanálták, mer fíltek tűlle, mëg a gyerëkëket íjjezgettík vele*". Igen gyakran használt név.

Fazëkas-halom,-ra Fazekas-halom (H., sz., 31).
1863: „*Fazekas halom*" (EÁL. Úrb. tag. 7); PESTY: „*Fazekas halom*".
A határ keleti részén, az ún. *Fëlsőüfőüdön* található. *Fazëkas* csn. Több jobbákynévsorban előfordul ez a név. *Halom* l. *Balás-halom.*

Fazëkas-laposs,-ra Fazekas-lapos (Mf., sz., 30).
1863: „*Fazekas lapos*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Fazekas lapos*" (EÁL. Úrb. tag. 8); PESTY: „*Fazekas lapos*".
A *Fazëkas-halom* mellett elterülő mélyebb fekvésű széles, lapos terület. Élő név, ritkán használják. Fazëkas csn., *laposs* l. *Kisaszóu-laposs.*

Fëlsőüfőüd,-re Felsőföld (Ds., sz., 43).
1876: „... ezen *felső földeknek* négy tagban kiosztását..." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1885: „... a *felső földön* kiadandó..." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1887: „... a *Felső földeinkből* a tőlünk megkívántatott 35 hold helyett..."

(EÁL. Úrb. tag. 4.), 1896: „... az úgynevezett *felső föld* évi jövedelme..." (EÁL. Úrb. tag. 14).
Nagy kiterjedésű, magas fekvésü terület a falutól K-re. A *Csordagyëp* után következik. A határnak három nagy része van: *Fëlsőűfőűd, Rít* vagy *Nagy-rít* és az *Alsóűrit*. A *Fëlsőűfőűd* jelöli azt a területet, mely a *Rítt*el szemben a vízszabályozás előtt is művelhető volt. Magas fekvése miatt ide nem jutott el az árviz, legfeljebb csak az ott is előforduló laposokba vagy fenekekbe, ahol aztán az ár visszahúzódása után jó takarmány termett. Neve magas fekvését jelzi.

Fertő-tó

1859: „*Fertő tó*" (EÁL. Úrb. tag. 6).
Nevét az 1859-ben keletkezett irat őrzi. Ma már nem ismerik. Helyét sem lehet megállapitani. Talán azonos a *Róűkás-fertőűvel* (l. ott).

Forrás-dűlő

1859: „*Forrás dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 6).
A név ismeretlen. A helyét megállapítani nem lehet.

Forrás-kút

1865: „*Forrás-kút*nál" (EÁL. Úrb. tag. 8).
Valószínű a *Forrás-dűlő*ben levő kút volt. Kihalt név, a helyét megállapítani nem lehet.

Füredi út,-ra ~ (Ú., 23).
Tiszaszőűllőűs és *Tiszafüred* közötti országút. Gyakran használt név.

Gátőűrház,-ho Gátőrház (ház, 193).
Az *Aranyosi átjáróű* melletti ház. A gát gondozására, a gáton belüli erdő őrzésére felvett alkalmazott lakása. Ismert, használt név.

Gátőűrház,-ho Gátőrház (ház, 153).
A *Kisfoki átjáróű* mellett. Magyarázatát lásd az előbbi címszónál.

Gëllér,-re Gellér (S., sz., 85).
1859: „*Gellért Dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Gellért Dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Gellért Dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 9), 1878: „*Gellért*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T 1 „*Gellért*".
Sík fekvésű, sok helyen szikes terület a faluhoz közel. A név személynévi eredetű lehet. Igen gyakran használják.

Gëllér-düllőű óűdala,-ba Gellér-dűlő oldala (L., sz., 84).
A *Gëllér-laposs* és a *Gëllér* dűlő közötti keskeny, lejtős terület. Innen az *óűdal* elnevezés. *Gëllér* l. ott, *düllőű* l. *Csonka-dűlő*. A nevet ritkán használják.

Gëllér-hát,-ra Gellér-hát (Ke., sz., 89).
1859: „*Gellért hát*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1885: „*Gellért hát*" (EÁL. Úrb. tag. 4).
A *Gëllér* hosszan elnyúló, szélesebb kiemelkedő része. Ritkán használt név.

Gëllér-laposs,-ra Gellér-lapos (Mf., k., 88).
1886: „*Gellért lapos*" (EÁL. Úrb. tag. 10); T 4: „*Gellért lapos*".
A *Gëllér* mellett húzódó hosszú, széles, lapos terület. *Gëllér* l. ott, *laposs* l. *Kisaszóű-laposs*. A nevét gyakran használják.

Gëllér-tóű,-ba Gellér-tó (Tm., sz., 87).
1859: „*Gellért tó* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „*Gellért tó*"

(EÁL. Úrb. tag. 4), 1878: „... *igari út* a *Gellért tavon* át vezetvén..." (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Gellért tó*".
A *Gëllér-laposs* legmélyebben fekvő része, a környékről ide fut össze a víz, itt marad meg legtovább. Régen állóvíz volt. A név ennek az emlékét őrzi. *Gëllér* l. ott, a *tóu̯* most már 'időszakos vízállás' jelentésű.

Göbe (Mf., sz., k., e., 170).
1859: „*Göbe*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Göbe*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „*Göbe erdő*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „Két hold kaszáló a *Göbénél*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1886: „Dűlőút a *Göbéhez*..." (EÁL. Úrb. tag. 10); T/1: „*Göbe*", T/3: „*Göbe*".
A *Dunakunyhóu̯* melletti terület neve. Most szántó, kaszáló s a *Tisza* gátján belüli rész erdő. Régen az egész terület terméketlen, mocsaras, kaszáló. A név a vízszabályozás előtti idő emlékét őrzi, amikor a *Göbe* 'sással, vízzel telt gödör' jelentésű volt. (vö.: Tört. Et. Sz. I. 1967.). Ma már nem használják a nevet. A régi térképek segítségével találtam meg a helyét.

Göbe-ér (S., sz., 169).
PESTY: „*Göbe ér*".
A *Tiszá*ba vezető, alig észrevehető keskeny mélyedés. *Göbe* l. ott, *ér* l. *Aszó-ér*. Kihalt név.

Göbe-hát (Ke., sz., 171).
1859: „*Göbe hát*" (EÁL. Úrb. tag. 6).
Helyét a régi térképek segítségével a határ bejárásakor rögzítettem. Hosszan elnyúló hátszerű kiemelkedés a *Göbe-ér* mellett. *Göbe* l. ott, *hát* l. *Kisaszóu̯-hát*. Kihalt név.

Görbe
PESTY: „A *Nagyhát* melletti tó *görbé*nek neveztetik."
A helyét nem tudtam megállapítani. Kihalt név. Valószínű *Domaháza* szomszédságában a *Tisza* kanyarulatának környékén volt. Nevét alakjáról kaphatta.

Görbe-ér (S., sz., 6).
A nevet nem használják, de az idősebbek között vannak, akik még emlékeznek rá. Ezek szerint a falu alatti *Tóu̯* és a *Pünkös-tóu̯* közötti ér volt. *Görbe nevét* kanyargós volta miatt kapta. *Ér* l. *Aszó-ér*.

Görbe-fenék
PESTY: „Az *Öntéserdőtől* délre a *Görbefenék* nádat termő lapály."
Kihalt név. A pontos helyét megállapítani nem tudtam. A *Görbe* tájékán levő mélyen fekvő terület lehetett.

Görbe-lapos (Mf., k., 189).
PESTY: „Az *Aranyosi erdőtől* tovább a *Görbelapos*."
Kihalt név. Csak kevesen emlékeznek rá, de azok sem használják. A *Göbe* és az *Aranyosi-erdőu̯* közötti részen levő félkör alakú, mélyebben fekvő lapos terület. *Görbe* nevét alakjáról kapta, *lapos* l. *Kisaszóu̯-laposs*.

Görcsös-fok,-ba ~ (Á., 144).
T/4: „*Görcsös Fok*".
PESTY: „Az *Ökörtótól* nyugatra a *Görcsösfok* girbegurba hajlásaival".

A *Csű elejin* levő természetes keletkezésű kanyargós árok. A *Görcsös* nevet alakjáról kapta, *fok.* l. *Kicsapó-fok.* Ismert, igen gyakran használt név.

Gréfli-szőüllőü,-be Graefli-szőlő (M., sző., 25).
Szőlő *Domaháza* keleti részében. Graefl nevű nagybirtokosé volt. 1945-ben kiosztották a falubelieknek. *Gréfli* csn., *szőüllőü* 'szőlővel beültetett terület'. A név ritkán még ma is előfordul.

Gréfli-tanya,-ra Graefli-tanya (Ta., 26).
Domaháza keleti részében a *Gréfli-szőüllőü mellett* néhány épület. Régi cselédházak meg gazdasági épületek. Most a helyi termelőszövetkezet tulajdona. A *Gréfli* nevet volt tulajdonosáról kapta, *tanya* l. *Bánóu-tanya.* A nevet ma is használják.

Gyíkínyës,-re Gyékényes (Mf., sz., 18).
T/4: *„Gyékényes";* PESTY: „A *Határhát* végénél van a *Gyékényes lapos.*" A falutól ÉK-re *Domaháza* mellett van. Ma szántó, de esős időszakban megáll rajta a víz, s ilyenkor gyékényt, kákát terem. Neve a régi vizes világ emlékét őrzi. Ma már nem használják, de elég sokan ismerik.

Gyëp l. Csordagyëp

Gyëpre-járóu,-ba Gyepre-járó (Ds., sz., 41).
1863: *„Gyeprejáró* a szőlő éjszaki oldalán" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: *„Gyeprejáró"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1874: *„Gyeprejáró* dűlő" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/2: *„Gyepre járó"*, T/6: *„Gyepre járó".*
A falutól ÉK-re a Naty-szőüllőü mellett van. A *Fëlsőüfőüd*nek közvetlenül a *Csordagyëp* után következő része. A dűlőben levő parcellák a *Csordagyëpre* „járnak véggel". Ezért kapta ezt a nevet. Helyette is *Fëlsőüfőüd* és *Jeddzőü-főüd* név használatos. Ezeket l. ott.

Gyümőücsös,-be Gyümölcsös (Át., gy., 150).
Almafával betelepített s körülkerített terület a *Hóut-Tisza* árterén. A *Gátőürház* és a *Csapóu átjáróu* környékén van. Nem régi név, körülbelül 30 éve, a telepítéskor született, s ma már általánosan ismert.

Hajzër-tanya,-ra Haizer-tanya (Ta., 183).
A *Sujmos* és az *Aranyos* határán egy lakóház s mellette néhány gazdasági épület. Ma már csak a régi lakóház van meg. A termelőszövetkezet birtoka. Nevét régi tulajdonosáról kapta. *Hajzër* csn., *tanya* l. *Balás-tanya.* Egyre ritkábban használják.

Halászóu-fenek,-be Halászó-fenék (Mé., k., 192).
1859: *„Halászó tó"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Halászó fenék* harmadik osztályú kaszáló" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Halászó fenék"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/1: „Halászó fenék"; PESTY: *„Halászó fenék".*
Az *Aranyos* dűlőben levő mély fekvésű, széles, száraz meder. Régen állóvíz volt, halászatra használták. Egy régi irat szerint „... az *Aranyos ódal*on levő legutolsó Tanyát is Duna hállóval halászhatta" (Polg. periratok. 1783.). Nevünk a régi halászat emlékét őrzi.

Halsózó (Mf., k., 160).
1864: *„Sziget szőllő* alatt levő úgy nevezett *Halsózó..."* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1864: „Úsztató gödör a *Halsózó*nál" (EÁL. Úrb. tag. 4).
Alacsony fekvésű terület a *Hóut-Tisza* közelében a *Sziget-szőüllőü* nyugati

oldalán. Most kaszáló. Tavaszi áradáskor sokáig vízállás. Valószínű halászó hely volt. BOROVSZKY szerint a halakat élve bocsátották kereskedésbe, vagy pedig besózva eltették (vö.: BOROVSZKY, i. m. 482—83). Feltehetőleg a ma már kihalt név ennek az emlékét őrzi.

Határ-fenek,-be Határ-fenék (Mé., sz., 16).

A falutól É-ra a *szőllősi* és *domaházi* határnál találjuk, ezért kapta a név előtagját. Árvíz vagy esős idő esetén vízállás. Ilyenkor sás, gyékény nő benne. *Fenek* l. *Aranyosi-fenék.*

Határ-hát,-ra ~ (Ke., sz., 14).

1863: „*Határhát* harmadik osztályos kaszáló, erdő" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Határhát*nál kaszáló" (EÁL. Úrb. tag 8), 1878: „*Határhát*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: „*Határhát*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Határhát*"; PESTY: „*Határhát* nevű kaszáló".

A *Határ-fenek* mellett húzódó hosszú, széles kiemelkedés. Régen erdő, kaszáló, szántó. Tavak, fenekek vették körül, ezek közül emelkedett ki. A gyakran használt név előtagját l. *Határ-fenek, hát* l. *Kisaszóu-hát.*

Hátulsóu-düllőü,-be Hátulsó-dűlő (Ds., sző., 67).

Szőlő a *Naty-szőüllőü* dűlőben. A név előtagját fekvéséről kapta. *Düllőü* l. *Csonka-dűlő.* Igen gyakori név.

Hollóhát

PESTY: „A *Tisza* kanyarulata mellett a *Hollóhát* a rajta nőtt nagy nyárfákon fészkelő sok hollóról neveztetve."

Kihalt név. PESTYN kívül más adatot nem találtam.

Hóut-Tisza,-ra Holt-Tisza (Áv., 168).

A vízszabályozás után a *Tisza* levágott kanyarulatának a neve. Állandó vízállás. Használják még a *Döglött, Dök-Tisza* neveket is. „*A Döglödbe vóutam pëccőüzni.*"

Igari út,-ra ~ (Ú., 95).

1859: „*Igari út*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „Az *Igari út*nál" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1886: „*Igari út* a legelő sarkától" (EÁL. Úrb. tag. 12).

A falut *Tiszaigar*ral összekötő országút. Gyakori név.

Jeddzőü-főüd,-be Jegyző-föld (Ds., sz., 42).

A *Gyëpre-járóu* dűlőnek egy része. A mindenkori községi főjegyző járandósága volt. Nevét ezért kapta. Ma már nem használják.

Juhúsztató (Mé., k., 161).

1878: „*Juhúsztató* a közbirtokosságnak közös tulajdonát képezi... csupán juhúsztatás czéljára használtathatik" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1885: „A *juhúsztató* tárgyában régebben kapott határozat (EÁL. Úrb. tag. 4).

Mély, száraz fenék a *Szigetszőüllőü* mellett, mely csak árvíz idején telik meg vízzel. Az idősebb emberek visszaemlékezése szerint az uradalmakban virágzó juhtenyésztés folyt. A régi iratok is bizonyítják ezt. A név ennek az emléke. Ma már nem használják.

Kakucsi-halom,-ra ~ (H., sz., 58).

1864: „A *Kakucsi* Péterné földjéig..." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „*Kakucsi* Sándor szántóföldje szélhordta futó homok" (EÁL. Úrb. tag. 8).

A *Fëlsőüfőüd* és a *Naty-páncílos* találkozásánál magasabb kiemelkedésű domborulat. *Kakucsi* csn., *halom* l. *Balás-halom.* Ritkán használt név.

Káposztás l. Csapóu

Kárászos
1859: „*Kárászos*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1895: „*Kárászos Pünkösd tó* termé-ketlen kaszáló, erdő" (EÁL. Úrb. tag. 14).
A név a régi halászélettel kapcsolatos. A *Tisza* mentén levő állóvizekben gondot fordítottak a különböző halfajták tenyésztésére is (vö.: BOROVSZ-KY, i. m. 482—83). Kihalt név. Pontos helyét megállapítani nem lehet. Az 1895-ből származó irat alapján azonos a mai *Pünkös-tóval*.
Kaszállóra,-ba Kaszáló (Át., e., k., 210).
Domaházának a *Tisza* túlsó oldalára eső része. Régen a *Gréfli* birtokhoz tartozott, 1945-ben kiosztották a falubelieknek. Most a termelőszövetkezet kaszálója. Nevezik *Domaházi-kaszállónak* is. Mind a két név gyakori.
Kendërásztatóra,-ba Kenderáztató (Mé., k., 202).
1859: „*Kenderáztató*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Kenderáztató fenek*" (EÁL. Úrb. tag. 7); T/1: „*Kenderáztató*"; PESTY: „*Kenderáztató fenék*".
Az *Aranyoson* a *Cëglédi-hát* környékén mederszerű mélyedés. Régen a faluban sok kendert termeltek. A kender áztatására szolgáló állóvíz volt. Ma már a kiszáradt meder kaszáló. Csak kevesen ismerik.
Kendërfőrd,-re Kenderföld (Ke., sz., 82).
1859: „*Kenderföld*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Kenderföld*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1870: „*Kenderföld*eink közt vannak teljes gazdák, melyek úgy hisszük, a rövidségünkkel adattak ki" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1874: „*Kenderföld*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Kenderföld*ek".
A falu délkeleti részén a *Gëllér* mellett elterülő hátas kiemelkedés. Teljes egészében szántó. A név a kendertermelés emléke. A név 'kendert termő földdarab' jelentésű.
Kerektó (Tm., sz., 15).
1863: „*Kerektó*i első osztályú kaszáló" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Kerektó*" (EÁL. Úrb. tag. 8).
A *Határ-hát* és a *Határ-fenek* melletti régi tómeder. Ma szántó, de árvizes, esős években műveletlen marad, mert sokáig rajta marad a víz. Ilyenkor sás, gyékény terem benne, s vadkacsák búvóhelye. Nevét valószínűleg kerek alakjáról kapta. A vízszabályozás után sokáig kaszáló volt, csak később törték fel szántónak. A nevet ma már nem használják.
Kërëzgát,-ra Keresztgát (S., sz., 93).
1865: „*Keresztgát* környék" (EÁL. Úrb. tag. 9), 1877: „A *keresztgát*nak fenntartása, felemelése és közlekedési úttá alakítása előnyös: miután véletlen töltés szakadás esetén a veszélyt lehetne a *Tiszaszőllős* határbeli földektől, esetleg a falutól eltávolítani, továbbá ez az út szolgálna arra is, hogy árvíz idején a közlekedést a Tiszai védtöltés és a falu között mindig biztosan lehetne fenntartani" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1877: „*Kereszt Gát*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/6: „*Keresztgát*".
Kiváló minőségű termőföld. Gátnak nyoma sem látszik. A dűlő falu felé eső végén kicsiny, keskeny hátszerű kiemelkedés vezet végig a *Hóut-Tisza* folyását keresztező irányba. Ez volt régen a gát, aminek emlékét a név őrzi. Ez védte a falut, ha a *Tisza* kiöntött. A név jelentése 'mesterségesen létrehozott földhányás, mely a Tisza folyásának irányával keresztben halad'. Nevezték volt tulajdonosáról *Levente-főrdnek* is, ezt ma már nem használják. A *Kërëzgát* név igen gyakori.

Kicsapó-fok l. Csapóu után

Kisaszóu és Kisaszóu előtagú neveket l. Aszóu után.

Kis-fok,-ba ~ (Á., 151).

1859: „*Kisfok*tól a *Csű*jig tartó legelő középosztályú" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Kis fok* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Kisfok*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1870: „*Kisfok* vizes része" (EÁL. Úrb. tag. 4); T 1: „*Kisfok*". A falutól DNy-ra természetes eredetű árok, mely a *Hóut-Tiszá*ba vezet. A név előtagját a *Naty-fok*hoz viszonyítva kapta. Jóval keskenyebb és kevésbé mély annál. *Fok* l. *Kicsapó-fok*. Gyakran használt név.

Kisfoki átjáróu,-ra Kisfoki átjáró (Ú., 152).

A *Kis-fok* mellett a *Hóut-Tisza* gátján átvezető út. *Kis-fok* l. ott, *átjáróu* l. *Aranyosi átjáróu*. Gyakori név.

Kisfok-Papere köze (Ke., sz., 154).

1863: „*Kisfok-papere köze*" (EÁL. Úrb. tag. 7).

A *Kis-fok* és a *Papere* között fekvő hátszerű kiemelkedés. *Kisfok* l. ott, *Papere* l. ott, *köze* 'a megnevezett területek között fekvő' jelentésű. A nevet nem használják.

Kis-nyilas,-ba ~ (S., sz., gy., 209).

1886: „*Kisnyilasrét*" (EÁL. Úrb. tag. 12), 1890: „*Kisnyilas*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1892: „*Kis nyilas*" (EÁL. Úrb. tag. 13).

A falutól ÉNy-ra a *Csërje átjáróu* mellett van. Régen a *Tisza* vize öntözte, sokáig kaszáló volt. A név a régi földosztás emléke. A nyílhúzás bizonyos alkalmakkor még ma is szokásos a faluban. „*Nem jóu nyilat húsztam, rossz lëtt a kaszállóum.*" Egy kis nyilas 300—400 négyszögöl, szemben a nagy nyilas 800—1000 négyszögölével. Ezért van a megkülönböztető előtag.

Kis-páncílos,-ra Kis-páncélos (S., l., sz., 97).

1859: „*Kis Páncélos*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1865: „*Kis pánczélos* száraz rész" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1874: „*Kis páncélos*" (EÁL. Úrb. tag. 4); PESTY: „*Kis-páncélos*".

A falutól DK-re a határ legtávolabb eső része. Szikes, nehezen művelhető talaj. Régen szántó, legelő, erdő volt. Ma szántó és legelő. A *Naty-páncílos* mellett jóval kisebb a területe. Ezért van a név megkülönböztető előtagja. Feltehető, hogy a név utótagja a talaj nehezen művelhetőségére, keménységére utal. „*Ëggy-ëty száraz nyár vigin ojan ez a főüd, mint a páncíl, eke lëgyën, amejik belemëgy.*" Igen gyakori név.

Kis-páncílozs-domb,-ra Kis-páncélos-domb (H., sz., 96).

1859: „*Kispáncélos domb*" (EÁL. Úrb. tag. 6).

A *Kis-páncílos* dűlőben halomszerű kiemelkedés. Innen a név utótagja. *Kis-páncílos* l. ott. Ritkán használják.

Kis-páncílos-hát,-ra Kis-páncélos-hát (Ke., sz., 98).

Hosszan elnyúló kiemelkedés a *Kis-páncílos* dűlőben. *Kis-páncílos* l. ott, *hát* l. *Kisaszóu-hát*. A nevet ritkán használják.

Kis-páncílos-laposs,-ra Kis-páncélos-lapos (Mf., sz., 99).

1865: „*Kispáncélos lapos*" (EÁL. Úrb. tag. 8).

30—35 méter széles, mélyebben fekvő lapos terület a *Kis-páncílos* dűlő-

ben. Nevét innen kapta. Kettévágja a dűlőben levő szántóterületet. Száraz években felszántják, de árvizes időben vízállás. Az ötvenes években rizst termeltek benne. A név elég gyakori.

Kis-Papere l. Papere után

Kisz-sziget,-re Kis-sziget (S., sz., 163).

1863: „*Kis Sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „*Kis Sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/3: „*Kis Sziget*"; PESTY: „*Kissziget*".

A falu alatt a *Szigetszőllőű* szomszédságában levő kis terület. A sziget név ma már értelmetlen, de régen a falu alatti *Tóű* vette körül, s az elnevezés ennek alapján történt. A *Kis* előtagja megkülönböztető név. A szomszédos *Naty-sziget* jóval nagyobb területet jelöl. Ritkán és kevesen használják.

Kisz-Szilvőűgy,-re Kis-Szilvölgy (Mf., sz., 55).

1864: „*Kis Szilvölgy*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1892: „*Kisszilvölgy*" (EÁL. Úrb. tag. 13); T/2: „*Kis Szilvölgy*".

A *Fëlsőűfőűd* déli részén fekszik. A *szil* 'szilfa' jelentésű, a *vőűgy* 'két magas part közötti mélyebb területet' jelent. A névadás alapjául a térszínforma és a korábban rajta növő szilfa szolgált. A mellette levő *Naty-Szilvőűgy* jóval nagyobb területet jelölt. Ezért van a *Kis* előnév. A kettőt a *Szilvőűgyi-tóű* választja el egymástól. A három név által jelölt terület megnevezésére leggyakrabban csak a *Szilvőűgy* nevet használják. Nh.: „*Szilfa vóűt ot mëg vad növinyzet.*"

Kis-Tóű,-ba Kis-Tó (Mf., sz., 182).

A *Tóű*nak a falu melletti nyugati része. Ma már szántó. Nevét azért kapta, mert apró 40—50 négyszögöles darabka földek voltak ott. A zsellérek kapták. Ritkán még ma is használják.

Kis-Tóűhát l. Tóűhát

Klán-főűd,-be Klein-föld (S., sz., 92).

A falutól D-re nagy területet jelölt. A tulajdonosának nevéről nevezték el. A Klein Aladár birtokában levő földdarabot jelölte. 1945-ben kiosztották a falubelieknek. Ekkor igen gyakran használt név volt. „*A Klán-főűdbe kaptam én is főűdet.*" Ma már alig fordul elő.

Klán gyümőűcsöse,-be Klein gyümölcsöse (S., gy., 190).

Almafával beültetett 30 holdnyi terület a falutól Ny-ra a *Hóűt-Tisza* közelében. 1945-ben kiosztották. Most a termelőszövetkezet tulajdona. Volt tulajdonosáról nevezték el. A nevét még ma is gyakran használják.

Klán-tanya,-ra Klein-tanya (Fr., 91).

A falutól D-re, hozzá közel feküdt. Ma már a tanyának nyoma sincs. 1945-ben házhelynek kiosztották, s szép új házak emelkednek rajta. *Klán* csn., a volt tulajdonos neve, *tanya* l. *Balás-tanya.*

Kolokányos (Mf., sz., 13).

1859: „*Kolokányos kasználó*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1861: „*Kolokányos lapos* terméketlen" (EÁL. Úrb. tag. 3); PESTY: „Kollokeányos".

Mélyebb fekvésű szántó a *Határ-hát* mellett. Nagy esőzések idején vízállás. Régen terméketlen, vízállásos hely volt. Nevét a benne levő *kolokány* vízi növényről kapta (vö.: PESTY, Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. Bp., 1888.). Kihalt név.

K o m j á t i
1859: *„Komjáti"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1878: *„Kis Komjáthy* részen levő birtokosok birtok aránya" (EÁL. Úrb. tag. 4).
A helye ma már nem állapítható meg. A faluban senki sem emlékszik rá. A név családnév. A régi iratok szerint a Komjáthyak a falu birtokosai voltak.

K o t a n y a (Mf., sz., 17).
T/4: *„Kotanya"*.
A *Gyíkinyës* és a *Határ-fenek* környékén fekvő mocsaras, terméketlen terület. A nevet ma már egyáltalán nem használják.

K o t ú,-ba ~ (Vá., 158).
Igen mély, kerek alakú vízállás a *Szigetszőllőü* mellett. Állandó benne a piszkos, büdös víz. A partja tele van náddal, sással, gyékénnyel s egyéb vad növénnyel. Jelentése 'piszkos, vízzel telt mély gödör'. Nh.: *„A vadvíz nekimënt osz kimosta. Aszonygyák, hogy nem lëhet annak a közepire mënni, ojam mij."* Gyakran használt név.

K o v á c s D e z s ő ü t a n y á j a (S., sz., 176).
Lakóház s gazdasági épület volt. A tulajdonos lakott benne, róla nevezték el. Ma szántó, a tanyát elbontották. *Tanya* l. *Balás-tanya*. 10—15 évvel ezelőtt még gyakori név volt, ma már nem használják.

K ö h é r,-re ~ (S., sz., 127).
1859: *„Kőhér"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1859: *„Köhér tó* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1899: *„Köhér tó* terméketlen kavicsos" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Köhér"*, T/4: *„Köhér"*.
A falutól D-re. Nagyobb része *Tiszaszentimréhez* tartozik. Gyenge minőségű, köves talaj. Az osztályozási okiratok köves, terméketlen talajként említik. A név lehet a *kő* és *ér* összetétele. Gyakori név.

K ö h é r - h á t,-ra ~ (Ke., sz., 126).
1775: *„Kőhér hát"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1859: *„Kőhér hát"* (EÁL. Úrb. tag. 6).
A *Köhér* mellett végighúzódó szélesebb kiemelkedés. Innen van a név utótagja. *Köhér* l. ott.

K ö z é p s ő ü - d ü l l ő ü,-be K ö z é p s ő - d ű l ő (Ds., sz., 68).
Szőlő a *Naty-szőüllőü* dűlőben. Az *Elsőü-düllőü* és a *Hátulsóu-düllőü* között fekvő földdarabot jelöli. Igen gyakori név.

K u b i k,-ba ~ (Gö., e., 200).
1864: *„Kubik gödrök"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: *„Kubik Gödrök"* (EÁL. Úrb. tag. 8).
A gát készítésekor keletkezett gödrök a *Tisza* gátján belül. Gyakori név.

K u c i g - d ü l l ő ü,-be K u c z i k - d ű l ő (Ds., sz., 29).
1863: *„Kuczik dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1864: *„Kuczik dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: *„Kuczik dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/2: *„Kuczik dűlő"*.
Szántó a határ északkeleti részén a *Fëlsőüfőüdön*. *Kucig* csn., a falubeli jobbágynévsorban többször megtaláltam ezt a nevet. A *düllőü* 'meghatározott földdarabot' jelent. Gyakori név.

K u c z i k - h a l o m (H., sz., 28).
1859: *„Kutzik halom"* (EÁL. Úrb. tag. 6); PESTY: *„Kucik halom,* birtokosának nevéről".

Magasan kiemelkedő kerek domb a *Kucig-düllőű*ben. A nevet nem használják. *Kuczik* l. *Kucig-düllőű*.

Lapáj,-ra Lapály (Át., terml., 194).

Az *Aranyosi-sarok*ban közvetlenül a *Tisza* folyása melletti terület. A tavaszi áradás után a víz visszahúzódik eredeti medrébe, s a vízből kimaradt, enyhén lejtő rész neve. Igen gyakran használják.

Legelőű l. Csordagyëp

Levente-főűd l. Kërëzgát

Lippaji-ér,-re Lippai-ér (Á., l., 72).

1863: *„Lippai ér"* (EÁL. Úrb. tag. 4).

A *Lippaji-laposs* közepén húzódó keskeny, árokszerű mélyedés. A laposból is ide húzódik a víz. *Lippaji csn.*, a jobbágynevek között többször szerepel. *Ér* l. *Aszó-ér*

Lippaji-laposs,-ra Lippai-lapos (Mf., l., 71).

1863: *„Lippai lapos tó"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1886: *„Lippai lapos"* (EÁL. Úrb. tag. 11); T 1: *„Lippai lapos"*; PESTY: „A *Nagyszőllő* és a falu közötti gyep között fekszik a *Lippai lapos* terméketlen mocsaras hely".

A *Lippaji-ér* melletti mélyen fekvő sík terület. Innen van a név utótagja. Tavasszal sokáig víz áll rajta, amit a *Lippaji-ér* vezet le. *Lippaji* l. *Lippaji-ér*.

Lippai és Sásas-tó köze (Mé., l., 73).

1863: „A *Lippai ér* és *Sásas tó* közti kis fenék szinte rossz minőségű legelőnek állapíttatott meg" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1886: *„Lippai és Sásos tó köze"* (EÁL. Úrb. tag. 11).

A *Lippaji-ér* és a *Sásas-tóű* között levő terület. Nevét fekvéséről kapta, nem használják.

Lóri-fenék (Mé., sz., 113).

T/4: *„Lóri Fenek"*.

A határ déli részén a *Köhér* és a *Kisaszóű* közötti mélyedéses terület. A nevet ma már nem ismerik. *Fenék* l. *Aranyosi-fenek*

Lóri-hát (Ke., sz., 114).

T 4: *„Lóri Hát"*; PESTY: „Lóré hát".

A *Lóri-fenék* mellett húzódó hosszabb hátszerű kiemelkedés. *Hát*, l. *Kisaszóű-hát*. A nevet nem használják.

Lyukashalom (H., sz., 49).

1859: *„Lyukas halom"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1865: *„Lyukas halom*nál szántó" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1864: *„Juhkas halom"* (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Jukashalom"*, T/4: *„Jukas Halom"*; PESTY: *„Jukas halom"*.

A *Felsőűfőűd* és a *Naty-páncílos* határán kiemelkedő kisebb domborulat. A nevet nem használják.

Magyar-halom (H., sz., 54).

1859: *„Magyar halom"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Magyar halom* szántó" (EÁL. Úrb. tag. 7); T/1: „Magyar-halom"; PESTY: *„Magyar halom"*.

A környékből magasan kiemelkedő kerek domb a *Naty-páncílos* dűlőben. A *Magyar* csn., *halom* l. *Balás-halom*. A nevet nem használják.

Monori-lapos

1864: *„Monori lapos"* (EÁL. Úrb. tag. 4).

Kihalt név, a helyét megállapítani nem lehet. *Monori* csn.

Morotva (Gö., terml., 120).
T/1: *„Morotva"*.
Kihalt név. Csak a térkép adata őrzi. A térképen jelölt területen nagy gödör van. Vízállásos hely lehetett, melyet a *Papere* táplált.

Nádas
1859: *„Nádas"* (EÁL. Úrb. tag. 6).
Kihalt név. Hogy a sok, nádat termő, vizes, mocsaras hely közül melyik területnek adták ezt a nevet, ma már nem lehet megállapítani. Lehetséges, hogy a *Fëlsőüfőüd* valamelyik részén volt, mivel ott aránylag kevés helyen nőtt nád, s itt volt jogosultsága ennek a névnek.

Nagyalé,-ra ~ (S., sz., 118).
Ma már csak a név őrzi az emlékét ennek a széles, nagy fákkal szegélyezett dűlőútnak. Az *Alsóurítën* volt, a névre emlékeznek, de nem használják. A *Nagyalé* itt a régi 'fákkal szegélyezett széles dűlőutat' jelenti.

Nagyaszóu és **Nagyaszóu** előtagú neveket l. Aszóu után.

Naty-fok,-ba Nagy-fok (Á., 134).
1776: *„Nagyfok"* (EÁL. Közigazgatási iratok, 1776/125), 1782: *„Nagy-Fok"* (EÁL. Polgári periratok, 2245.); 1859: *„Nagy fok"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „A határt képező *nagy fok* . . ." (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Csű* mellett a *Nagy fok*nál . . ." (EÁL. Úrb. tag. 9), 1877: „ . . . *Derzsi út* a mint a tanya alatt a *nagy fok*ot érinti . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Nagy fok"*, T/5: *„Nagy fok"*; PESTY: „A *Csűerdőt* a *Tisza* körül folyja, innen jő ki a *Nagyfok"*.
Mély, széles kanális. Természetes képződmény. A környék vizét gyűjti össze, nyáron is állandóan víz van benne. A *Csű* dűlő mellett halad végig. Az előnevet nagysága miatt kapta. A határban levő sok fok közül ez a legnagyobb. *Fok* l. *Kicsapó-fok*. Igen gyakran használt név.

Nagyhát
1863: *„Nagyhát"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Nagyhát"* (EÁL. Úrb. tag. 8); PESTY: „A *Görbefenéken* felül a *Nagyhát* kaszáló".
Kihalt név. A helyét megállapítani nem tudtam. A PESTY adatából következtetve talán a *Tisza* mellett a *domaházi* határ közelében volt.

Nagy Jenőü-szőüllőü,-be Nagy Jenő-szőlő (S., sző., 21).
Domaházán a *Bubori-tanya* mellett van. Nevét tulajdonosáról kapta. *Szőüllőü* l. *Bánóu-szőüllőü*. 1945-ben kiosztották a falubelieknek. A név ma is használatos.

Nany-nyilas,-ba Nagy-nyilas (S., sz., 11).
A falutól É-ra, a *Kis-nyilas* mellett van. A név a régi földosztás emlékét őrzi (l. *Kis-nyilas*). Gyakran használt név.

Naty-páncílos,-ra Nagy-páncélos (Ds., l., sz., 59).
1859: *„Nagy páncélos"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Nagy páncélos"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1874: *„Nagypáncélos* dűlőben szántó" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: *„Nagy pánczélos"* (EÁL. Úrb. tag. 4); PESTY: „A *Kispáncélos* dűlőtől keletre fekszik a *Nagypáncélos* dűlő".
Jóval nagyobb területet jelöl, mint a tőle nyugatra fekvő s vele szomszédos *Kis-páncílos*. Innen van a név megkülönböztető előtagja. Az utótagját l. *Kis-páncílos*. Igen gyakran használt név.

Naty-páncílos-laposs,-ra Nagy-páncélos-lapos (Mf., sz., l., 62).
Mélyen fekvő, széles sík terület a *Naty-páncílos* dűlőben. A név előtagját l. *Naty-páncílos*, az utótagot l. *Kisaszóu̯-laposs*. Ma is használt név.

Naty-Papere l. Papere

Naty-sziget,-re Nagy-sziget (S., sz., 181).
1776: A *Nagysziget*ben fekvő közös legelő nagyobb részét a földesurak elfoglalták" (EÁL. Közigazgatási iratok, 1776 313), 1776: „... a Szőllősy Lakos Szegénység részére *Nagy Sziget* nevezetű Rétet Kaszállónak kihagyni és a köz javára kiszakasztani méltóztattak vala mindeddig birtokunkba megtartatott" (EÁL. Közigazgatási iratok, 1776 125); 1863: „*Nagysziget* kaszáló" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1870: „... azon lakótársaink, kiknek réti földjeiket a *Tisza* tagosítás előtt kisebb nagyobb mértékben elszaggatta, a községnek közös birtokából az ún. *Nagy szigeten* levő 86 hold kaszálóból kárpótoltassanak" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1878: „*Nagy sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Nagysziget*", T/6: „*Nagysziget*"; PESTY: „A falu alá nyúló hátas kaszáló a *Nagysziget*".

A falu nyugati részén fekszik. Régen kaszáló, legelő volt. Különböző tavak vették körül. Ez adta az elnevezés alapját. *Sziget* voltát ma csak a neve őrzi. A név előtagját a mellette levő jóval kisebb területet jelölő *Kisz-szigettől* való megkülönböztetés miatt kapta. Élő név, de a *Sziget* utótag használata a gyakoribb. „*A Szigetën vóu̯tam kaszálni.*"

Naty-Szilvőü̯gy,-re Nagy-Szilvölgy (Mf., sz., 51).
1859: „*Nagy Szilvölgy*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „*Nagy Szilvölgy*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1874: „*Nagy Szilvölgy*" (EÁL. Úrb. tag. 4).
Szántó a *Fëlsőü̯főü̯d* déli részén (l. *Kisz-Szilvőü̯gy*).

Naty-szőü̯llőü̯,-be Nagy-szőlő (Ds., sző., 66).
1869: „*Nagy Szőllő*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „*Nagy Szőllő*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „Kérjük a közös legelő közt a *nagy szőlő*be vezető útnak kijelölését" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1874: „*Nagy szőllő*ben szőllő" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Nagy Szőllő*", T/4: „*Nagy Szőllő*"; PESTY: „A *Rókástól* a falu felé van a *Nagyszőllő*".
A falutól K-re a *Fëlsőü̯főü̯dön a Gyëpre-járóu̯ dűlő* és a *Szeretetfőü̯d* között kerítéssel körülvett, szőlővel és gyümölcsfával beültetett terület. A falubeliek szerint itt „*embër-emlíkëzet óu̯ta szőü̯llőü̯ vóu̯t*". A név előtagja e területnek a *Szigetszőü̯llőü̯*höz viszonyított nagyságát jelöli. Nh.: „*Ocs csak kevész szőü̯llőü̯ vóu̯t mindig*".

Országút,-ra ~ (Ú., 46).
1840: „... *Országút* szélén álló föld..." (EÁL. Úrb. tag. 2).
A *Tiszafüred* és *Tiszaigar* között vezető országút, a falu keleti határa. Gyakran használt név.

Oszkár,-ba ~ (Ta., 133).
A *Csű elején* kastélyból, cselédházakból s gazdasági épületekből álló település, a *Csű* dűlőbeli urasági birtok központja volt. A néphagyomány szerint az egyik birtokos *Oszkár* nevű kisfiáról kapta a nevét. „*A fijú mëghalt, oszt emlíkekínt az apja Oszkárnak nevesztette el a tanyát.*" Gyakori név. Sokan a *Csű* dűlő helyett is ezt a nevet használják.

Ökörcsorda-fok (S., sz., 143).
T 4: „*Ökörcsorda Fok*".
A térkép adata szerint vízér a *Csű elején*. Ez a terület a *Csű* dűlőbeli uraság ökreinek legelője volt. *Fok* l. *Kicsapó-fok*. A nevet nem használják.

Ökörtóu,-ba Ökörtó (Mf., sz., 131).
1859: „*Ökörtó* terméketlen" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Ökörtó*" (EÁL. Úrb. tag. 7); T 1: „*Ökörtó*", T/4: „*Ökörtó*".
Mederszerű terület. Ma szántó, régen az uraság ökreinek legelője. „*Nem vóut ojjan naty, hogy az összes álatot ot tarcsák, ezír az ökröket vertík oda, mer asz közel vóut a tanyáho.*"

Ökörtó-lapos (S., sz., 132).
1859: „*Ökörtó lapos* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 6).
Az *Ökörtóu* mellett kissé mélyebben fekvő sík terület. Innen van a *lapos* elnevezés. *Ökörtóu* l. ott. Helyette is az *Ökörtóu* név szokásos.

Öntéserdő PESTY: „A *Tisza* folyásában van az *Öntéserdő*". A helyét megállapítani nem lehet. A faluban nem ismerik. PESTYN kívül más adatot nem találtam.

Örvényi-halom (H., sz., 24).
PESTY: „Az *Örvényi halom*, mely az *Örvény* nevű szomszéd faluval határos".
Őürvíny és *Tiszaszőüllőüs* határán levő kerek domborulat. A nevet nem használják.

Papere, eribe ~ (Mé., sz., 165).
1859: „*Pap ere*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Pap ere*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1885: „*Pap ere*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Pap ere*", T/4: „*Pap ere*".
A *Sujmos-tóuból* kiágazó, hosszan elnyúló széles vízmosás. Két ága van. Egyik a *Kis-Papere* (l. ott), másik a *Papere* vagy *Naty-Papere*. Jóval nagyobb, szélesebb és hosszabb a *Kis-Paperénél*. Régen az egyház tulajdonát képezte papi jövedelmi földként. A név *Pap* tagját ezért kapta. Az *ér* 'természetes vízmosás, csatorna' jelentésű. A *Papere* név használata gyakori.

Papere farka (Mé., sz., 167).
1863: „*Papere farka*" (EÁL. Úrb. tag. 7).
A *Paperének* a *Tisza* irányába tartó rövid, keskeny nyúlványa. A *fark* 'ellenkező irányú keskeny nyúlvány' jelentésű. *Papere* l. ott. A nevet nem használják.

Papere gátja (Ke., sz., 164).
1879: „A községből a *Papere gátján* vezető út fenntartása . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4).
A *Papere* mentén húzódó kiemelkedés. Ma már nem lehet eldönteni, hogy természetes kiemelkedés-e, vagy pedig mesterséges földhányás. *Papere* l. ott. A nevet nem használják.

Papere-hajlás (Mf., k., 159).
1864: „*Papere hajlás*" (EÁL. Úrb. tag. 4).
A *Papere Szigetszőüllőü* melletti kanyarja. A *hajlás* 'kanyar' jelentésű. *Papere* l. ott. A nevet nem használják.

Papere-hát (Ke., sz., 155).
1859: „*Pap ér hát*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „*Papere hát*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/4: „*Pap ere hátja*"; PESTY: „*Paperehát*".

A *Papere* közelében levő hosszú árvízmentes magaslat. Régen kaszáló volt. *Papere* l. ott, *hát* l. *Kisaszóu̯-hát*. A nevet nem használják.

Papere-zug (S., sz., 173).

1863: „*Papere Zug* kaszáló" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Papere Zug*" (EÁL. Úrb. tag. 8).

A *Papere* és a *Kis-Papere* közötti, magasabban fekvő sík terület. Régen kaszáló. *Papere* l. ott, *zug* l. *Rëndëzzug*. A nevet nem használják.

Kis-Papere, eribe ~ (Mé., sz., 174).

1863: „*Kispapere*" (EÁL. Úrb. tag. 7); PESTY: „*Kispapere*".

A *Sujmos-laposból* eredő természetes eredetű széles vízmosás (l. *Papere*). Most szántó. A nevet ritkán használják.

Kis-Papere-hát (Ke., sz., 175).

1863: „A *Kispapere háton* a kaszállók második osztályúak" (EÁL. Úrb. tag. 7).

A *Kis-Papere* mellett húzódó hátszerű kiemelkedés. Régen kaszáló volt. *Kis-Papere* l. ott, *hát* l. *Kisaszóu̯-hát*. A nevet ma már nem használják.

Pap Miklózs-düllőu̯,-be Pap Miklós-dűlő (S., sz., 56).

1859: „*Pap Miklós dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Papp Miklós féle dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Pap Miklós*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1890: „*Pap Miklós dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T 2: „*Pap Miklós*".

A *Fëlsőu̯főu̯dön* a *Naty-páncílos* közelében van. Tulajdonosáról nevezték el. Jelentése 'Pap Miklós tulajdonában levő földdarab'. A nevet ritkán használják.

Pap Miklós-halom (H., sz., 57).

1863: „*Pap Miklós halomtól* kezdve" (EÁL. Úrb. tag. 7); PESTY: „*Pap Miklós*".

Kisebb kerek kiemelkedés a *Pap Miklózs-düllőu̯*ben. A falubeliek szerint „*hordot halom vóu̯t, valami temetőu̯ lëhetëtt*". A nevet nem használják.

Part ajja,-ra Part alja (A., 1).

1865: „*Falu körüli csapás*" (EÁL. Úrb. tag. 9.), 1868: „*Part alatti út*" (EÁL. Úrb. tag. 4).

A *Tiszafüred*re vezető országúttól a *Topáncsig* tartó tíz méter szélességű gyepes terület a falu északi részén. Libalegelőnek használják. A falu kiemelkedő, partos területre épült. Ennek a partnak közvetlen alsó részét jelöli ez az igen gyakori név.

Porong,-ra Porong (Sziget, e., sz., 142).

1859: „. . . *Porong*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „. . . a *Porond sziget* és azon levő Füzes . . ." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „*Porond sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1886: „*Porond sziget*" (EÁL. Úrb. tag. 10); T/3: „*Porond sziget*".

A *Hóu̯t-Tiszából* kiemelkedő sziget. Régen fűzerdő. Most főképp káposztát, paprikát termelnek rajta. Gyakran használt név.

Pünkös-tóu̯,-ba Pünkösd-tó (Mf., sz., 7).

1859: „*Pünkösd tó* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 6); T/3: „*Pünkösdtó*", T/4: „*Pünkösd Tava*"; PESTY: „*Pünkösdtó*".

A falutól É-ra fekvő nagy lapos. Valamikor állandó vízállás, halászó hely lehetett. Tavaszi áradáskor most is megáll rajta a víz, ilyenkor sokáig terméketlenné válik, sás, vad növényzet lepi el. Feltehető, hogy nevét a pün-

kösti nevű nagy, gömbölyű fejű sárga virágról kapta. Nh.: *„Pünkös táján elborította ez a sárga virág, sokszor pedig még víz vóut rajta, de mán virított."* Gyakori név.

Rendes (S., sz., 129).
1859: *„Rendes Fok"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Rendes"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: *„... Rendes* nevű részen levő gyep" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Rendes"*; PESTY: *„Rendes Fok"*.
A falutól távol a *Köhér* mellett találjuk. Valamikor természetes keletkezésű vízér volt, a *Naty-fok*hoz csatlakozott. A feltüntetett térképen megfigyelhető ez a nyílegyenes irányú ér. A névadás alapjául is ez szolgált megkülönböztetésül a közelben levő girbegörbe *Görcsös-fok*kal szemben. Kihalt név.

Rëndëzzug,-ba Rendeszug (S., sz., 130).
1878: *„Rendes Zug"* (EÁL Úrb. tag. 4), 1890: *„Rendes Zug"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1892: *„Rendes zug"* (EÁL. Úrb. tag. 13).
Szántó a *Naty-fok* és a *Rëndës* találkozása következtében létrejött szögben. Nevét a régi *Rëndës* nevű vízértől és a 'szöglet' jelentésű *zug* szóról kapta. Az *ér*nek és a *zug*nak ma már nyoma sincs, de a név még mindig gyakori.

Répaföld (S., l., 78).
T/4: *„Répaföld"*.
A nevet csak a térkép őrzi. Eszerint a *Csontos-part* melletti mai legelő szántó volt. Az ott termesztett répáról kapta a nevét.

Rít,-re Rét (Mf., k., sz., 12).
1870: *„... réti* nyilasokat a *Tisza* tagosítás előtt elnagyolta" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1873: *„... réti* földjeinket két évben teljesen tönkre tette a vízár..." (EÁL. Úrb. tag. 4), 1874: *Rétföld"* (EÁL. Úrb. tag. 4).
A falutól ÉK-re eső mély fekvésű terület. Összefoglaló neve egy nagyobb földterületnek, megkülönböztetve azt a jóval magasabban fekvő, mindig ármentes *Fëlsőüfőüdtől* és a nálánál is mélyebben fekvő, a falutól D-re levő *Alsóuríttől*. Régen vizes, mocsaras terület volt, tavak, laposok, hátak váltogatták egymást. Ma túlnyomórészt szántó, s csak kevés a kaszáló. Igen gyakran használt név.

Róukás,-ra Rókás (Ds., sz., 35).
1859: *„Rókás"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: *„Rókás"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: *„Rókás"* (EÁL. Úrb. tag. 8), 1876: „A *Rókás* és *Szilvölgy ...*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Rókás"*, T/2: *„Rókás düllő"*, T/4: *„Rókás düllő"*; PESTY: „A *Rókáslapos* mellett elnyúló szántóföld a *Rókásdűlő*".
A *Fëlsőüfőüd* K-i részén az *Országút* mellett fekszik. Nevét a benne tanyázó rókákról kapta. Ma is sok róka található ott. Gyakori név.

Rókás-csárda (Ds., sz., 38).
1840: *„Rókás kortsma ház"* (EÁL. Úrb. tag. 2), 1863: „A Tiszafüred, Szolnoki út mellett levő úgynevezett *Rókás csárda*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1876: *„... Rókás csárdáig"* (EÁL. Úrb. tag. 4).
Ma már csak a név őrzi emlékét az egykori csárdának. A *Róukás* dűlőben az *Országút* melletti csárda volt. A nevet ismerik, de nem használják.

Rókás-farka (Ds., sz., 37).
1859: *„Rókás farki düllő"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1865: *„Rókás farka"* (EÁL. Úrb. tag. 9).
Róu̯kás l. ott. A *farka* 'vége' jelentésű. Nh.: *„Azír híjják így, mer ez a vége."* Csak kevesen ismerik.

Róu̯kás-fertőü̯,-be Rókás-fertő (Mo., sz., 33).
1840: *„Rókás-Fertő"* (EÁL. Úrb. tag. 2), 1859: *„Rókás-fertő"* (EÁL. Úrb. tag. 6); T/2: *„Rókás-fertő"*.
A *Róu̯kás-tóu̯* környékén levő vizenyős terület, sás, nád terem rajta ma is. Vízimadarak lakhelye. *Róu̯kás* l. ott, *fertőü̯* 'mocsaras, vizenyős, termékétlen terület'. A név ma is gyakori.

Róu̯kás-halom,-ra Rókás-halom (H., sz., 32).
1859: *„Rókás halmi dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 6).
A *Róu̯kás* dűlőben a környezetéből jó magasan kiemelkedő kerek domb. Innen van ez a ma már ritkán használt név.

Róu̯kás-laposs,-ra Rókás-lapos (Mf., sz., 36).
1865: *„Rókás lapos"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1876: „. . . nagy kiterjedésben vízállásos vagy szikes természetű terület, mely *Rókás-lapos* nevezet alatt mindenki előtt ismeretes" (EÁL. Úrb. tag. 4); PESTY: *„Rókás lapos"*.
A *Róu̯kás* dűlőben a *Róu̯kás-fertőü̯* és *Róu̯kás-tóu̯ környékén elterülő*, nagy kiterjedésű sík terület. Nagy esőzések idején megáll rajta a víz. *Róu̯kás* l. ott, *laposs* l. *Kisaszóu̯-laposs*. Gyakran használt név.

Róu̯kás-tóu̯,-ba Rókás-tó (Tó, 34).
1865: *„Rókás tó"* (EÁL. Úrb. tag. 8).
Vízállás a *Róu̯kás* dűlőben. Szélén nád, sás terem. A negyvenes években kenderáztatónak használták. A név ma is gyakori.

Rövid-düllőü̯,-be Rövid-dűlő (Ds., sz., 53).
1863: *„Rövid dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Rövid dűlő"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/2: *„Rövid dűlő"*, T/6: *„Rövid dűlő"*.
Szántó a *Fölsőüfőüdön* a *Naty-szőüllőütől* délre a *Naty-páncílos* közelében. A mellette fekvő hoszabb dűlőtől különböztetik meg. A nevet ritkán használják.

Sásas-hát (Ke., l., 76).
1859: *„Sásos háti* legelő" (EÁL. Úrb. tag. 6).
A *Sásas-laposs* mellett végighúzódó kiemelkedés. *Sásas* nevét mellette, a *Sásas-laposs*ban termő sásról kapta. *Hát* l. *Kisaszóu̯-hát*. A nevet nem használják.

Sásas-laposs,-ba Sásas-lapos (Mf., l., 75).
1863: *„Sásas lapos* és környéke rossz minőségű legelő földnek vétetett fel" (EÁL. Úrb. tag. 7); T/1: *„Sásas lapos"*; PESTY: *„Sásas lapos"*.
A *Sásas-hát* melletti mély, széles, lapos terület. A *laposs* elnevezést ezért kapta. A név előtagját l. *Sásas-hát*. Gyakori név.

Sásas-tóu̯,-ba Sásas-tó (Tm., l., 74).
A *Sásas-laposs* északi részén fenékszerű mélyedés. Ide folyik a *Sásas-laposs* vize, s sokszor nyár közepéig megmarad, esős nyáron pedig egész évben vízzel van tele. Régen állandó jellegű állóvíz volt, ezért kapta a *tóu̯* nevet. *Sásas* l. *Sásas-hát*.

Sebes-fok (S., sz., k., 205).
1863: „*Sebes fok*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „. . . . 12 hold kaszállót az úgy nevezett *Sebes*be használatra kárpótlásul kapott" (EÁL. Úrb. tag. 8); T/1: „*Sebes*", T/5: „*Sebes fok*"; PESTY: „A *Tisza* mentén van a *Sebes fok*".
A Tiszával összeköttetésben levő természetes eredetű vízér volt. A régi térképeken megtalálható, egyébként ma már nyoma sincs. Nevét sebes folyásáról kapta. *Fok* l. *Kicsapó-fok*. Kihalt név.

Sirok,-ba ~ (Mf., sz., 128).
1859: „*Sirok*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „A *Sirok* folyásán belül a *Tisza gátig*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1878: „*Sirok*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: „*Sirok dűlő*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Sirok*", T/2: „*Sirok*".
A falutól D-re a *Köhér* szomszédságában hosszan elnyúló, széles, mély terület. Egy 1878-beli irat szerint 1863-ban vált termékennyé. A *Sirok-hát, Sirok-laposs* és *Sirok-tó* összefoglaló neve. Igen gyakori név.

Sirok-hát (Ke., sz., 122).
1865: „*Sirok Hát*" (EÁL. Úrb. tag. 9).
A *Sirok-laposs* mellett húzódó hátszerű kiemelkedés (l. *Kisaszóu-hát*). A nevet ma már nem használják.

Sirok-laposs,-ra Sirok-lapos (Mf., sz., 123).
PESTY: „A *Rendes fok* a most már szántónak használt *Sirok-laposs*ból ered".
Mélyen fekvő lapos terület a *Sirok* dűlőben. *Laposs* l. *Kisaszóu-laposs*. Régen terméketlen, ma szántó. Gyakori név.

Sirok-tó (Mf., terml., 124).
1859: „*Sirok tó*" (EÁL. Úrb. tag. 6).
Mocsaras, vízállásos terület a *Sirok-laposs*ban. Vad növényzet, sás, nád nőtte be. Ma helyette is a *Sirok-laposs* nevet használják.

Sóutísz-part,-ra Soltész-part (P., sz., 44).
1863: „*Soltészpart*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „*Soltészpart*" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: „*Soltészpart*" (EÁL. Úrb. tag. 9); T/2: „*Soltész part*".
Szántó a *Fölsőüfőüdön* a *Busznyák* dűlő mellett. *Sóutísz* ma is meglevő csn., több jobbágynévsorban is megtaláltam. *Part* l. *Aszóupart*.

Sós-fertőü,-be Sós-fertő (Vá., 86).
1859: „*Sós fertő*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: „*Sós fertő*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „*Sósfertő*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1885: „A *Sós Fertő* végénél a fent említett *Igari út*ba beérne" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Sós Fertő*"; PESTY: „. . . a *Sósfertő* vízállásos terméketlen lapály".
Állandó vízállás a *Kis-páncilos* északi szélén. Csekély, sáros víz van benne. A legelőn levő disznók fürdőhelye. Innen van a *fertőü* elnevezés. A *Sós* ma is meglevő csn. Régi jobbágynévsorokban is megtaláltam.

Sulymos-fark (Mf., sz., 187).
1859: „*Sulymos fark*" (EÁL. Úrb. tag. 6).
A félkör alakú *Sujmos-tóu Hóut-Tisza* felé eső félkörének keskeny, hosszúkás nyúlványa. A *fark* nevet innen kapta. *Sujmos* l. *Sujmos-tóu*. A nevet nem használják.

Sujmos-laposs,-ra Sulymos-lapos (Mf., sz., 185).
1863: „*Sulymoszug*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „*Sulymos köz*" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1865: „*Sulymos zug*" (EÁL. Úrb. tag. 9), 1884: „*Sulymos szög*"

(EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Sulymos zug"*, T/4: *„Sulymos zug;* PESTY: *„Sulymoslapos"*.
A *Sujmos-tóų* félkörében fekvő lapos, sík terület. Innen kapta nevének utótagját *(l. Kisaszóų-laposs). Sujmos* l. *Sujmos-tóų*. Nevezik *Sujmoszug*nak is. A *zug* a *tóų* félköre által körülvett területet jelöli (l. Rëndëzzug). Régen legelő, mocsár, silány nádas. Mind a két név igen gyakori.

Sulymos széle (Mf., sz., 186).
1863: *„Sulymos széle"* (EÁL. Úrb. tag. 7).
A *Sujmos-tóų Hóųt-Tisza* felé eső részének közvetlen környéke. A nevet nem használják.

Sujmos-tóų-ba Sulymos-tó (Mf., sz., 184).
1859: *„Sulymos"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Sulymos"* (EÁL. Úrb. tag 7), 1865: *„Sulymos"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/1: *„Sulymos"*, T/3: *„Sulymos"*, T/4: *„Sulymos"*.
Ma már szántó a falutól nyugatra. Régen állandó vízállás, hasznavehetetlen volt. A *Sujmos-laposs*-sal együtt igen nehezen művelhető, nagyon gyomosodó talaj. Esőzések idején azonnal megjelenik a sás. A tóra csupán ezek emlékeztetnek. *Sujmos* nevét a benne termő sulyom növénytől kapta. *Sujmos* alakban igen gyakori név.

Sujmoz-zug l. Sujmos-laposs

Szártos (Mé., k., 204).
1859: *„Kenderáztató Szartos"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1883: *„Szártos"* (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Szártos"*.
Az *Aranyos* szántóterülete és a *Tisza gát*ja közötti területen fekvő kisebb fenék. Régen vízállás, kenderáztatásra használták, aminek következtében zavaros, sáros, piszkos lett a vize. Erre utal a neve is, mely a 'zavaros, piszkos' jelentésű szurtos szó változata (vö.: Kálmán Béla, i. m. 142). A nevet ma már nem ismerik.

Szélmalom (S., sz., 83).
1859: *„Malomsziget"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1886: „A *szélmalom*nál van..." (EÁL. Úrb. tag. 4).
A *Gëllér* és a *Csontos* által alkotott szigeten régen szélmalom állt. A harmincas években bontották le. A nevet ismerik, de nem használják.

Szeretetfőųd,-be Szeretetföld (Ds., sz., 64).
A *Fëlsőųfőųdön* a *Naty-szőųllőų* déli végénél van. Tulajdonosa a református egyháznak adományozta. Ezért kapta ezt a nevet. Ma már nem használják.

Sziget l. Naty-sziget

Sziget-hát (Ke., sz., 180).
A *Naty-sziget* kiemelkedő gerincszerű része. Nevét ezért kapta. Nem használják.

Szigetszőųllőų,-be Szigetszőlő (S., szó., 162).
1859: *„Sziget Szőllő"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1864: „... a *sziget szőllő* nyugati oldalában" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1879: „A *Szigetszőlő* mellett a Tiszai védgátra vezető út fenntartása..." (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Sziget Szőllő"*, T/3: *„Sziget Szőllő"*; PESTY: *„Szigetszőlő"*.
Kerítéssel körülvett, gyümölcsfával és szőlővel beültetett terület a *Naty-sziget* déli végénél. Innen van a név utótagja. *Sziget* l. *Naty-sziget*.

Szík-halom,-ra Szik-halom (H., sz., 108).
PESTY: *„Szikhalom"*.
Szántó a határ DNy-i részén. Kisebb, kerek kiemelkedés. Az egész környék keveset termő szikes talaj. Erről kapta a nevét is. Ritkán használják.

Szilvőügy l. Kisz-Szilvőügy

Szilvölgyi-tó (Tm., terml., 52).
1859: *„Szilvölgyi-tó"*. (EÁL. Úrb. tag. 6).
A *Kisz-Szilvőügy* és a *Naty-Szilvőügy* között fekvő kiszáradt meder. Esős időben állóvíz. Ma is terméketlen, nád, gyékény található benne. A nevet nem használják.

Szőüllőü l. Naty-szőüllőü

Szőlőalatti-tó (Mé., l., 63).
1863: *„Szőllő alatti tó"* (EÁL. Úrb. tag. 7).
A *Naty-szőüllőü* déli végének a falu felé eső oldalán fenékszerű kis terület. Tavasszal sokáig rajta marad a víz. Tó voltát csak a neve őrzi. A nevet nem használják.

Szőüllőü mëgëtt,-mëgé Szőlő megett (Ds., sz., 65).
1863: *„Szőllő megett"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Szőllő megett"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/2: *„Szőllő megetti"*.
Közvetlenül a *Naty-szőüllőü* után következő szántóföld. Nevét földrajzi fekvéséről kapta. Használják még a *Szőüllőü háta mëgëtt* nevet is. Igen gyakori név.

Táglát-hát (Ke., k., 203).
1863: *„Téglás hát"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: *„Táglát hát"* (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: *„Táglás hát"* (EÁL. Úrb. tag. 9), 1870: *„Nyilas*aikat a *Tisza* tagosítás előtt elnagyolta" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/2: *„Táglás hát"*, T/4: *„Taglat hát"*.
Kaszáló a *Tisza* közvetlen közelében. A környező fenekekből, laposokból kiemelkedő terület (l. *Kisaszóu-hát*). A vízszabályozás előtt a *Tisza* vize állandóan koptatta, szaggatta ezt a területet. *Taglat* nevét ezért kapta (vö.: Magyar Nyelvtörténeti Szótár, 372). *„Vóut ojan embër, akinek a Tisza tejjesen elkoptatta a kaszállóujját."* A nevet nem ismerik, nem használják.

Tajbok,-ra ~ (Mf., sz., 101).
1863: *„Tajbok"* (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: *„Tajbok tó"* (EÁL. Úrb. tag. 8), 1882: „... a felszólalók a *Tajbok*nál a köztük és a Gyergyai Kálmán birtoka közti területek kiigazítását kérik" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: *„Tajbok tó"*.
A falutól DK-re a *Tarján* melletti terület. Mélyen fekvő, rossz minőségű, szikes talaj. Valamikor tó volt. Ma is gyakran megáll rajta a víz. Nevezik *Tajbok-tóu*nak is. A név valószínű a 'hitvány, silány' jelentésű *tajdok* tájnyelvi szó alakváltozata (vö.: Szinnyei, Magyar Tájszótár, 633). Gyakori név.

Tajbok farka (Mf., sz., 100).
1859: *„Tajbok farka"* (EÁL. Úrb. tag. 6), 1863: *„Tajbok farká*ig bemenve rossz minőségű" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: *„Tajbok farka* benne ingoványnyal" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1865: *„Tajbok farka"* (EÁL. Úrb. tag. 8); T/1: *„Tajbok farka"*.

A *Tajbok*nak a *Kis-páncílos* irányába húzódó keskenyebb nyúlványa, vége. *Tajbok* l. ott A nevet nem használják.

Tarján,-ba ~ (S., sz., 94).

1859: „*Tarján*" (EÁL. Úrb. tag. 6), 1865: „*Tarjány*ban" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1882: „A *tarjáni* táblán" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1890: „*Tarján*" (EÁL. Úrb. tag. 4); T/1: „*Tarján*", T/6: „*Tarján*"; PESTY: „*Tarjány*".

Szántó a falu közelében. Valószínű, hogy a *Tarján* törzsnév emléke a név. Igen gyakran használják.

Telek-ér (S., sz., 119).

T/4: „*Telek Ér*"; PESTY: „*Telek* nevű legelő, ma szántóföld".

Kihalt név. Csak a régi térkép tünteti fel.

Tisza,-ra ~ (F., 211).

A *Tisza folyó*. Mindenki által ismert név.

Tisza-gát,-ra ~ (G., 206).

Mesterséges magas töltés végig a *Tisza* mentén. Gyakrabban csak a rövidebb *Gát* nevet használják.

„*A Gáton dóugosztam egisz nap.*"

Tóu,-ba Tó (Mf., sz., 2).

1863: „A falut környező *tó*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1865: „. . . a soha nem használható *tó*nak az úrbéri részes területbe beszámítása ellen" (EÁL. Úrb. tag. 8), 1870: „. . . birtoka az úgy nevezett *tó* lapos térrel lévén érintkezésben" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1878: „*Tófenék*" (EÁL. Úrb. tag 4), 1893: „*Tó*" (EÁL. Úrb. tag. 13); PESTY: „A *Nagyszigetet* a falutól a *Tó* választja el, mely észak és nyugati oldalon körül öleli a falut".

A falut északon és délen körülvevő tó volt. Ma jó minőségű, mélyebb fekvésű szántóföld. A név a régi tó emlékét őrzi. Az idősebb emberek elmondása szerint a *Topáncson* (most falurész) „*ilt eggy örek halász, aki a csóunakján a háza küszöbijig ment, mer odájig vóut a Tóu vize*". Gyakori név. Hivatalos neve *Tófenék*.

Tóuhát,-ra Tóhát (Ke.. sz., 4, 5).

1863: „*Tóhát*" (EÁL. Úrb. tag. 7), 1864: „. . . az úgy nevezett *Tóháti* területet elfogadják" (EÁL. Úrb. tag. 4), 1870: „. . . a *tóháti* illetőségében út kivágva nincs" (EÁL. Úrb. tag. 4).

A *Tóunak* a *Tisza* felőli részén kiemelkedő, hosszan elnyúló hátas terület. Jó minőségű szántóföld. Nevét földrajzi helyzetéről kapta. A falubeliek *Kis-Tóuhát* és *Naty-Tóuhát* nevet is használnak. A megkülönböztetés alapja a területen levő parcellák nagysága. A *Kis-Tóuhát* a *Tóuhát* keleti része (sz. 4). Itt 700 ölesek voltak a parcellák.

Tóut Pista gyümőücsöse,-be Tóth Pista gyümölcsöse (S., gy., 177).

Almafával beültetett 20 holdnyi terület a falu nyugati részén. 1945-ben kiosztották a falubelieknek. Most a termelőszövetkezet tulajdona. A volt tulajdonosáról nevezték el. Gyakran használják a nevet még ma is.

Tóut Pista tanyája,-ra Tóth Pista tanyája (Mf., sz., 178).

Egy cselédházból s néhány gazdasági épületből állt a *Sujmos* dűlőben. Az épületet a negyvenes években bontották le. Ma már szántó ez a terület.

Nevét tulajdonosáról kapta. *Tanya* l. *Balás-tanya*. Nagyon ritkán használják.

Tökös-fenék (Mé., sz., 116).

1859: „*Tökös fenek* hasznavehetetlen" (EÁL. Úrb. tag. 6); PESTY: „... most szántóföld a *Tökösfenek*".

Az *Alsóuráton* enyhén mélyedéses terület. A hagyomány szerint a mellette levő tóban régen vízitök termett. Innen a név előtagja. *Fenék* l. *Aranyosi-fenek*. A nevet nem használják.

Tökös-tóu,-ba Tökös-tó (Tm., sz., 115).

T/1: „*Tökös tó*", T/4: „*Tökös tó*".

Mélyebb fekvésű terület a *Tökös-fenék* mellett. *Tökös* l. *Tökös-fenék, tóu* a régi állandó vízállás emléke. Gyakori név.

Uracshát

PESTY: „... az *Uracshát* egy hajdani kocsmáros használójáról nevezztetve."

Kihalt név. A helyét megállapítani nem tudtam.

Vájugvetőü-gödör,-be Vályogvető-gödör (Gö., 90).

Mesterséges úton keletkezett gödrök a temető mellett. Itt készítették az építkezéshez a vályogot. A nevet gyakran használják.

Vinceföld (Ds., sz., 50).

PESTY: „A *Nagypáncélos*tól északkeletre van a *Vinceföld*, hajdan Vince nevű gazdájáról nevezve el."

Kihalt név. PESTY adata alapján jelöltem a térképen is.

Névmutató

1. Part ajja
2. Tóu
3. Düllőüpartajja
4. Naty-Tóuhát
5. Kis-Tóuhát
6. Görbe-ér
7. Pönkös-tóu
8. Farkasz-sziget
9. Csákánszëg
10. Csákánszëgajj
11. Nany-nyilas
12. Rít
13. Kolokányos
14. Határ-hát
15. Kerektó
16. Határ-fenek
17. Kotonya
18. Gyíkínyës
19. Bubori-főüd
20. Domaháza
21. Nagy Jenőü-szőüllőü
22. Bubori-tanya
23. Füredi út
24. Örvényi-halom
25. Gréfli-szőüllőü
26. Gréfli-tanya
27. Cigánlaposs
28. Kucik-halom
29. Kucig-düllőü
30. Fazëkas-laposs
31. Fazëkas-halom
32. Róukás-halom
33. Róukás-fertőü
34. Róukás-tóu
35. Róukás
36. Róukás-laposs
37. Róukás farka
38. Róukás-csárda
39. Busznyák-halom
40. Busznyák
41. Gyëpre-járóu
42. Jeddzőü-főüd
43. Fëlsőüfőüd
44. Sóutísz-part
45. Balás-fertőü
46. Országút
47. Balás-halom
48. Balázshalmi-tó
49. Lyukashalom
50. Vinczeföld
51. Naty-Szilvőügy
52. Szilvölgyi-tó
53. Rövid-düllőü
54. Magyar-halom
55. Kisz-Szilvőügy
56. Pap Miklózs-düllőü
57. Pap Miklós-halom

58. Kakucsi-halom
59. Naty-páncílos
60. Bánóu-tanya
61. Csúdzs-düllőü
62. Naty-páncílos-laposs
63. Szőlőalatti-tó
64. Szeretetfőüd
65. Szőüllőü mëgëtt
66. Naty-szőüllőü
67. Hátulsóu-düllőü
68. Középsőü-düllőü
69. Bánóu-szőüllőü
70. Elsőü-düllőü
71. Lippaji-laposs
72. Lippaji-ér
73. Lippai és Sásastó köze
74. Sásas-tóu
75. Sásas-laposs
76. Sásas-hát
77. Csordagyëp
78. Répaföld
79. Csontos
80. Csontós-tóu
81. Csontos-laposs
82. Kendërfőüd
83. Szélmalom
84. Gëllér-düllőü óudala
85. Gëllér
86. Sós-fertőü
87. Gëllér-tóu
88. Gëllér-laposs
89. Gëllér-hát
90. Vájugvetőügödör
91. Klán-tanya
92. Klán-főüd
93. Kërëzgát
94. Tarján
95. Igari út
96. Kis-páncílozsdomb
97. Kis-páncílos
98. Kis-páncílos-hát
99. Kis-páncílos-laposs
100. Tajbok farka
101. Tajbok
102. Aszóu
103. Nagyaszóu
104. Nagyaszóuji-tóu
105. Aszóupart
106. Aszó-ér
107. Kisaszóu-laposs
108. Szík-halom
109. Kisaszóu-part
110. Kisaszó-ér
111. Kisaszóu-hát
112. Kisaszóu
113. Lóri-fenék
114. Lóri-hát
115. Tökös-tóu
116. Tökös-fenék
117. Alsóurít
118. Nagyalé
119. Telek-ér
120. Morotva
121. Dërzsi út
122. Sirok-hát
123. Sirok-laposs
124. Sirok-tó
125. Ásot-fok
126. Köhér-hát
127. Köhér
128. Sirok
129. Rendes
130. Rëndëzzug
131. Ökörtóu
132. Ökörtó-lapos
133. Oszkár
134. Naty-fok
135. Csű hátúja
136. Csű
137. Csű-erdőü
138. Csű eleje
139. Csű-erdő laposa
140. Csű-lapáj
141. Csű átjáróu
142. Porong
143. Ökörcsorda-fok
144. Görcsös-fok
145. Kicsapó-fok
146. Csapóu
147. Csapóu átjáróu
148. Csëmëtekert
149. Káposztás
150. Gyömőücsös
151. Kis-fok
152. Kisfoki átjáróu
153. Gátőürház
154. Kisfok-Papere köze
155. Papere-hát
156. Bornyúsziget
157. Borjúsziget-tó
158. Kotú
159. Papere-hajlás
160. Halsózó
161. Juhúsztató
162. Szigetszőüllőü
163. Kisz-sziget
164. Papere gátja
165. Papere
166. Akácos
167. Papere farka
168. Hóut-Tisza
169. Göbe-ér
170. Göbe
171. Göbe-hát
172. Dunakunyhóu
173. Papere-zug
174. Kis-Papere
175. Kis-Papere-hát
176. Kovács Dezsőü tanyája
177. Tóut Pista gyümőücsöse
178. Tóut Pista tanyája
179. Cirjákné tanyája
180. Sziget-hát
181. Naty-sziget
182. Kis-Tóu
183. Hajzër-tanya
184. Sujmos-tóu
185. Sujmos-laposs
186. Sujmos széle
187. Sulymos-fark
188. Balás-tanya
189. Görbe-lapos
190. Klán gyümőücsöse

191. Cëglédi-fenek
192. Halászóu-fenek
193. Gátőürház
194. Lapáj
195. Aranyosi átjáróu
196. Aranyos
197. Aranyosi-fenek
198. Aranyosi-erdőü
199. Aranyosi-sarok
200. Kubik
201. Cëglédi-hát
202. Kendërásztatóu
203. Táglát-hát
204. Szártos
205. Sebes-fok
206. Tisza-gát
207. Csërje
208. Csërje átjáróu
209. Kis-nyilas
210. Kaszállóu
211. Tisza

Kihalt nevek, a dolgozatban szám nélkül szerepelnek
(A neveket a címszónál megjelölt forrásanyagban találtam.)

Csonka-dűlő
Domaházi-oldal
Fertő-tó
Forrás-dűlő
Forrás-kút
Görbe
Görbe-fenék
Hollóhát
Kárászos
Komjáti
Monori-lapos
Nádas
Nagyhát
Öntéserdő
Uracshát

A rövidítések jegyzéke

A.: alj
Á.: árok
Át.: ártér
Ds.: dombos
Ép.: épület
F.: folyó
Fk.: folyókanyar
Fr.: falurész
G.: gát
Gö.: gödör
H.: halom
Isk.: iskola
Ke.: kiemelkedés
Ko.: kocsma
l.: lejtő
Lh.: lakóház
Mé.: mélyedés
Mf.: mélyenfekvő
Mo.: mocsár
P.: part
S.: sík terület
T.: tó
Ta.: tanya
Te.: temető
Tm.: tómeder
U.: utca
Ú.: út
Vá.: vízállás
Vú.: vasút
Hnt.: helységnévtár
csa.: családnév
cse.: csemetekert
e.: erdő
gy.: gyümölcsös
ka.: kaszáló
kert
kút
l.: legelő
sz.: szántó
sző.: szőlő
tér
terml.: terméketlen

~: a köznyelvi alak azonos a népnyelvivel

A számok a dolgozat első részében közölt térképre utalnak. Velük a névvel megnevezett terület központját jelöltem.

A forrásul használt régi térképek rövidítései

T/1: Tettes Heves és Külső Szolnok t. c. vármegyékben fekvő Tisza Szőllős helység határának rendezés előtti Térképe.
Készítette Csapó Lajos rendszeres mérnök.
T/2: Tisza-Szőllős helység határának az 1858-ban készült és az 1863-ban hitelesített térkép alapján és az 1865. évi rendezés szerinti Térképe.
T/3: Tisza-Szőllős község rendezett és tagosítva kiosztott határának térképe. Rendezte, kiosztotta és rajzolta az 1886-ik évben Ruttkay Kálmán okleveles mérnök.
T/4: A Tisza folyó és Árhatárának Térképe Tettes Nemes Heves vármegyében, 1845.
T/5: Középtiszai Ármentesítő Társulat. Régi térképek a 18-ik századból.

A FELHASZNÁLT FORRÁSANYAG ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

A közös legelő felosztása. 1893. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 1—5. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Az árteret és a Tisza töltést is magába foglaló telekkönyv. 1863. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 7. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Bártfai Szabó László, Gyöngyös és vidéke bortermelésének története 1850-ig. Gyöngyösi kalendárium. 1937. VIII. évf.

Borovszky, Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerk.: Borovszky Samu Bp., 1900.

Csapó-féle úrbériség telekkönyve, földesurasági birtokos telekkönyv. 1865. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős, 9. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Fényes Elek, Magyarország geográfiai szótára. Pest. 1851.

Földtehermentesítési bemondási táblák és főkimutatások. 1855. 1—5. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Gyergyai Kálmán kataszteri birtokíve. 1897. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 14. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Heves megyei Ismertető és Adattár. Magyar városok és vármegyék monográfiája. XX. Budapest, 1936.

Kálmán Béla, A nevek világa. Budapest, 1967.

Közigazgatási iratok. 1773: 364., 1773: 267., 1775: 294., 1776: 125. iratszámok. Heves megyei Levéltár.

Majorsági birtokok, beltelkek, szőlőskertek földkönyve. 1886. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 11. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Maradványföldek kimutatása, váltságuk felszámítási táblázata. 1886. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 12. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Ortvay Tivadar, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest, 1891.

OL. DL. 24754.

OL. DL. 38830.

OL. DL. 50398.

Pappszász-Györgyei, és Elek—Györgyei-féle birtokok kimutatása. 1892. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 13. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Pesty Frigyes, Helynevek és történelem. Magyarország helynevei. I. Bp., 1888.

Pesty Frigyes, Helységnévtár (kézirat az OSZK-ban).

Polgári peniratok. 1782: 2245. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Rendezés előtti birtokos telekkönyv. 1865. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 8. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Soós Imre, Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger, 1955.

Szederkényi, Heves vármegye története. 1890—97.

Szolnok megyei Néplap. 1963. júl. 7.

Sztárai oklevéltár, I. 307—308.

Tariczky Endre, A Tiszavidéki Hun Földpyramis-Halmok Ismertetése. Eger, 1906.

Tiszaszőllős község határában rendezett és tagosítva kiosztott birtokok földkönyve. 1886. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 15. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Tiszaszőllős község határának telekkönyve. 1859. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 6. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Tiszaszőllősi közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve. 1854. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 1—5. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Tisza-Szőllősi Pót osztályzati ok-irat. 1863. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 1—5. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Úrbéri birtokok rendezési utáni földkönyve. 1886. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 10. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Úrbéri rendbeszedési, arányosítási és tagosítási per, a helyi közbirtokosság 1864—65. évi ülés jegyzőkönyvei a közös árterek arányosítása és felosztása tárgyában. 1863—1890. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 4. iratszám. Heves megyei Levéltár.

Úrbéri szabályozási, legelőelkülönítési per. 1857—1861. Úrbéri tagosítás. Tiszaszőllős. 3. iratszám. Heves megyei Levéltár.

KOSSUTH A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL EMIGRÁCIÓS IRATAIBAN

DR. KÁVÁSSY SÁNDOR

(Közlésre érkezett: 1969. december 4.)*

Minden bizonnyal érdekes, és tanulságok levonására is alkalmas adalékot nyújtunk a nemzeti múltunk kérdései iránt érdeklődő olvasónak, ha röviden összefoglaljuk, hogy a Duna-völgy népeinek nagy sorskérdésein töprengő és azok demokratikus megoldását kereső Kossuth valójában miként, milyen elvi alapról is szemlélte, milyen eredetű és természetű problémát látott a nemzetiségi kérdésben, és milyen feladatok, tennivalók elvégzése útján vélte azt megoldhatónak.

Ahhoz, hogy erről alkotott nézetei világosan állhassanak előttünk, elsősorban is azt a kérdést kell tisztáznunk, hogy tulajdonképpen milyen közösséget tekintett nemzetiségnek, és hogyan határozta meg az általa nemzetiségnek minősített egységek társadalmi valóságban elfoglalt helyét.

Amennyiben helyesen értelmezzük egyik idevonatkozó utalását, nemzetiségen az egyazon nyelvhez tartozók összességét értette, akiket többnyire nem a terület, hanem a nyelv közössége kapcsol egybe, s akik szétszórtságuk, vagy egyéb okok folytán önálló államot nem alkothatván, más állam politikai közösségébe tartoznak. A nemzetiség fogalma tehát Kossuth szemléletében nyelvi-etnikai egységgel azonosult, azon államtalan közösséget értett, melynek legfontosabb meghatározója a nyelv [1]. Írásaiban „természeti minőség"-ként [2], „ethnográphiai véletlen"-ként [3] jellemezte azokat, ami önmagában is világosan tanúskodik róla, hogy a nemzetiségek Kossuth szemléletében valójában mint alacsonyabb fokú egységek, közösségek szerepeltek.

Kristálytisztán tükröződik e felfogás egyébként nemzetelméletének alaptézisében is. Azt véve alapul, hogy a nemzet magával az állammal azonos, s így a nemzet fogalmát is az állam fogalmával fogva fel azonosnak [4], úgy vélte, hogy amiként az épületek a kövekből és téglákból, akként a nemzetek a nemzetiségekből épülnek fel, illetve tevődnek össze. S mint történeti eredetű szervezeteknek [5] egyebek közt az a funkciójuk,

* Közlésre javasolta: dr. Nagy József igazgatóhelyettes, tanszékvezető
Lektorálta: dr. Katus László kandidátus, MTA Történettudományi Intézete

hogy a nemzetiségeket, amelyek valójában nem mások, mint etnikai egységek, magasabb, vagyis politikai egységekbe fogják.

A fent ismertetett alapok logikus következményeként magát a nemzetiségi kérdést is természetes következménynek, a nemzeti lét szükségszerű velejárójának tekintette. Mint arra az 1850-es és 60-as években kelt írásaiból egyértelműen következtethetünk, felmerülését két formában tartotta lehetségesnek. Az egyiket a kérdés egyszerű formájának nevezhetnénk. Ez esetben a kérdés nem politikai kérdés, pusztán abból az egyszerű tényből adódik, hogy a nemzet különböző fajú, nyelvű és nemzetiségű emberekből áll. Ebben a formában megoldása sem okoz nehézségeket, csupán arra van szükség, hogy az állam következetesen érvényesítse a „nemzetiségi egyenjogúság elvét", és „a nemzetiségi érdekek szabad társadalmi fejlődését"-t ne akadályozza. Szerinte a kérdés ilyenformán Amerikában, Európában pedig Angliában, Belgiumban, Franciaországban és Svájcban jelentkezett, és az ismertetett elvek alkalmazása révén minden további nélkül megoldást is nyert [6].

A kérdés másik létezési módjának azt tekintette, amit kifejlett formának nevezhetünk. Ez esetben a kérdés politikai síkon jelentkezik, céltudatos politikai akaratot és törekvést fejez ki. Ezt a formát azonban sajátosan magyarországi jelenségként magyarázta. „Nem egyedül Magyarország van azon helyzetben — írta —, hogy polgárai különféle nemzetiséghez tartoznak, de egyedül Magyarországnak jutott azon balszerencse, hogy ... nem volt képes a nemzetiségi kérdés felmerülését eltávolítani" [7]. Ezt a „balszerencsé"-t három okra vezette vissza. Ezek sorában elsőként is „a nemzetiség felébredett szellemé"-t hangsúlyozta, amely — mint írta — ellenállhatatlanul tör magának utat „az élet felé, mint a természet tenyésző ereje ... a sziklák repedésein" [8]. Emellett a Habsburgok divide et impera elvét alkalmazó politikájára mutatott rá, s erre vezette vissza a nemzetiségi kérdés részproblémájaként szerepet játszó nyelvkérdést is. A nyelvkérdés — írta — „csak ott lett Eris almájává, mely miatt ugyanazon egy nemzet különböző nyelvű fiai egymást marcangolják", „ahol az osztrák ház uralkodik" [9]. Végül, a pánszláv izgatásnak tulajdonított szerepet [10]. Ez utóbbi formájában már a fogas, és a nehezebben megoldható társadalmi kérdések közé sorolta, de így sem tartotta megoldhatatlannak.

Kossuthot természetesen elsősorban a kérdésnek ez utóbbi, sajátosan „magyar betegségnek" minősített formája foglalkoztatta, ennek megoldási lehetőségeit kutatta ,és ezzel összefüggésben fejtette ki lépésről lépésre haladva előre, és ismerve fel a tennivalókat, a nemzetiségek jogairól alkotott felfogását. Ahhoz azonban, hogy erről világos képet alkothassunk, tudnunk kell, hogy meddig jutott, és hol tartott Kossuth szemléletének fejlődése akkor, amikor hontalan lett.

Első olyan (1833-ból származó) írása, amelyben már érinti a kérdést, még annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a nemzetiségi kérdés a társadalmi haladás fő kérdéseinek megoldásával egyidejűleg, simán, mintegy önmagától oldódik meg, ha a jobbágyfelszabadítás a nemzetiségek körében is végbemegy, és a szabadságjogokat rájuk is kiterjesztik [11]. Ismeretes, hogy ez nem csupán Kossuthnak volt hite, lényegé-

ben ebben az illúzióban élt az egész hazai liberális tábor is. Mint I. Tóth Zoltán rámutat, 1848-ban a köznemességi többség „azzal a tudattal hozta meg a márciusi törvényeket, hogy a nemzetiségi kérdést lényegében egy csapásra, mindenestől megoldotta" [12].

Arra, hogy a nemzetiségi kérdés a társadalmi haladás fő kérdéseinek megoldásán túl még egyéb, sajátos tennivalókat tartalmaz, Kossuth is, a liberálisok is, csak a márciusi forradalom után, az ország nem magyar népének mozgalmai nyomán döbbentek rá, amikor is azok nemzetiségük törvényes elismerésére, nyelvhasználatra, autonómiára, függetlenségre, önrendelkezési joguk elismerésére irányuló követelésekkel léptek fel.

Az események hatására fokozatosan elejtette a liberális doktrínát, és szemlélete a lassú fejlődés útjára lépett. Mint arról a horvát nemzeti követelések kapcsán elhangzott fejtegetései tanúskodnak, 1848 szeptemberére végleg megszilárdult benne, hogy amennyiben a kérdés nemzeti közösség követelései nyomán merül fel, az egyetlen helyes megoldás az önrendelkezési jog elismerése és megadása [13]. Ettől később sem tágított, és évtizedek múltán is teljes hittel és meggyőződéssel írta, hogy a „kifejlett s külön személyiségük teljes öntudatával bíró nemzeteket egy állammá összeolvasztani lehetetlen" [14].

Lassabban ugyan, de 1849 nyarán körvonalazódtak benne a feladatok arra az esetre is, ha a kérdés nem nemzet, hanem nemzetiség követelései nyomán áll elő, és megformálódott valamelyes kezdeti képe a nemzetiségek jogállásáról is. Így elismerte, hogy a nemzetiségeknek joguk van nemzetiségük törvényes elismertetésére, és jogot formálhatnak nyelvük használatára. Ennek alapján elvként hangoztatta, hogy amennyiben azt a nemzetiség kéri, nemzetiségét törvényesen is el kell ismerni, és az államterületi egység, valamint az államnyelv fenntartása mellett módot kell nyújtani nyelvének használatára a „magánéletben, iskolában, egyházban és községi igazgatásban" [15].

Itt tartott a tennivalók felismerésében, amikor 1849 augusztusában emigrációba kényszerült, ahol tovább töprengve a kérdésen, egyre nagyobb lépésekkel haladt előre a feladatok és tennivalók meghatározásának útján, ami a nemzetiségek jogainak egyre teljesebb elismerésében és méltánylásában jutott kifejezésre. Tekintve, hogy az események és fejlemények, melyek kitágították szemhatárát, ma már világosan állnak előttünk, ismerjük belső fejlődését, s azok szerepét, akik szemléletének fejlődésére befolyást gyakoroltak [16], megengedhetjük, hogy egyenesen azon dokumentumok alapján szóljunk elveinek fejlődéséről, amelyek már — mintegy — kiforrott alakban mutatják azokat.

Amint arról a „Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására" c., 1851-ben írott, röviden csak kiutahiai alkotmányterv néven emlegetett munkája tanúskodik, Kossuth már az emigráció első éveiben eljutott a nemzetiségi igények iránt vak, s 1848—49-ben csúfos kudarcra jutott liberális doktrínával való végleges leszámolásig, s mint a munka bevezető fejtegetései fényes bizonyítékául szolgálnak, meggyőződésévé vált, hogy azokban az országokban, „hol az emberek különféle nyelveken beszélvén, különféle nemzetiségeket képeznek", a népfelség elve következetesen csak akkor érvényesülhet,

demokráciáról és szabadságról csak akkor lehet beszélni, ha a demokratikus polgári szabadságjogok rendszerét a nemzeti kisebbségek szabadságjogainak rendszere teszi teljessé, ha a jogalkotás gondol a kisebbségek igényeire, lehetővé teszi számukra, hogy egyenként és összesen munkálkodhassanak „nemzetiségük fejlesztésé"-n és „biztosításá"-n, még akkor is, ha önálló településterületet nem alkotnak, szétszórtan, mások közé „bevegyített"-en élnek [17]. E felismerés nyomán világossá vált előtte, hogy a nemzetiségi kérdés demokratikus rendezésének elvi alapja csakis annak elismerése lehet, amit jó másfél évtizeddel később „A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal" című, az alkotmányterv gondolataihoz visszatérő, s egyben annak gondolatrendszerét is világosabbá tevő cikkében „nemzetiségi érdekek"-nek nevezett, s amelyeknek létjogosultságát ezután sohasem szűnt meg hangsúlyozni [18].

Tekintve, hogy Kossuth rendszerében épp a nemzetiségi érdekek létjogának elismerése volt az az alap, amelyből a továbbiak folytak, fontos tisztáznunk, hogy valójában mit értett nemzetiségi érdekeken. Az alkotmányterv és az idézett cikk fejtegetéseit egybevetve az a végeredmény látszik levonhatónak, hogy ezen a nemzetiség, a nemzetiségi kultúra ápolását, a nyelvhasználatot, a nemzetiségi egyház igazgatását, a „nemzeties tanügyet", valamint azokat az „erkölcsi érdekeket" értette, „melyeknek összessége nemzetiségnek neveztetik" [19].

Mindezek alapján határozott képe alakult ki a nemzetiségek jogállását illetően is. Elismerte a nemzetiségi érdekek védelméhez való jogot, a védelem biztosítására történő szervezkedés jogát, a nemzetiségi érdekek körébe tartozó ügyek autonóm intézésének jogát, valamint helyet adott annak, hogy a nemzetiségi érdekek mind a magán-, mind a társadalmi, mind pedig az állami élet síkján a legmesszebbmenően juthassanak érvényre [20].

A fentiek alapján világos és határozott koncepciója alakult ki a kérdés megoldására foganatosítandó tennivalókra és feladatokra nézve. Abból kiindulva, hogy a nemzetiségi érdekek védelme és érvényesítése vonatkozásában egyes ügyek társadalmi, mások pedig „politikai térre" tartoznak [21], alkotmánytervében részletes ismertetését adta az ide és oda tartozó ügyeknek, valamint az itt és ott megvalósítandó feladatoknak. (Jóllehet a feladatok ilyen rendszerezése csak az alkotmányterv és az idézett cikk egybevetése alapján állapítható meg teljes határozottsággal, visszakövetkeztetés alapján azonban igazoltnak látszik, hogy elméjében már 1851-ben ilyen kép élt a tennivalókat és azok rendszerét illetően. Csekély kétséget sem hagy fenn eziránt az alkotmányterv szerkezeti felépítése. A figyelmes olvasónak már első olvasásra feltűnhetik, hogy a kérdést most már a nemzetiségi érdekek létjogának elismerése, valamint az azok védelméhez való jogosultság elvének elfogadása alapján megoldani és rendezni kívánó Kossuth, a feladatok felett szemlét tartva, külön szól a nemzetiségi érdekek társadalmi és állami úton történő védelméről.)

A tennivalókat felmérő, azokat már osztályozó és rendszerbe foglaló Kossuth az alkotmányterv és az idézett cikk tanúságai szerint, társadalmi feladatnak az egyházigazgatást, a kulturális ügyeket és az ilyen

jellegű tennivalókat tekintette [22]. Ezekre nézve feladatként azt jelölte meg, hogy teljes egészükben a nemzetiségek kezére kell adni azokat, hogy azután az államon belül autonómiát élvezve, szabadon és demokratikusan intézhessék azokat. Ez ügyek intézésére javasolta, hogy miként az „egy vallásúak egyesülnek", akként az egy „nemzetiséghez tartozó egyének" is „egyesülend"-jenek, hozzanak létre „szervezetet", „egylet"-et, „egyesület"-et, „nemzetiségi egyetem"-et, válasszanak „főnököt", alkossanak „szabályokat az egyesület" számára, kormányozzák azt, s intézzék az ügyeket szabadon, saját tetszésük és belátásuk szerint. Az állam ügyeik intézésébe nem szól bele. „Az egyletnek semmi dolga az állammal, az államnak semmi az egylettel." Mintául a Magyarországi Evangélikus Egyház szervezeti felépítését ajánlotta, melyet „kitűnően szabad" és demokratikus szervezetnek tartott [23].

Az állam feladatát a nemzetiség „politikai érvényesítésé"-ben vélte felismerni, amin elsősorban a „közéletbeni szabad nyelvhasználatot" értette [24]. Ezt, mint a konföderáció tervének bevezetőjében mondotta, a „lehető széles körű decentralizáció" [25] érvényesítése révén tartotta lehetségesnek, mint később hozzátette, „többség elvének alapján, s a kevesebbség jogainak respektálása mellett" [26]. Ennek megfelelően az alkotmánytervben olyan erőteljesen decentralizált állam létrehozását jelölte meg feladatnak, amely épp decentralizáltságánál fogva, minden nemzetiség érdekeinek védelmére alkalmas. Amelyben már a községek is igen széles körű autonómiával vannak felruházva, maguk választják tisztviselőiket, s alkotmány garantálja a községek „politikai nemzetiségét", vagyis azt a jogot, hogy a községek maguk döntsék el többség alapján, hogy mely nyelven érintkeznek a kormánnyal és a törvényhozással, s kérnek jelentéseikre, leveleikre, kérvényeikre választ, amelyben alkotmány biztosítja a „tanítás szabadságá"-t, s a „nemzetiség fejlesztésé"-re, hogy a községi iskolákban „az oktatási nyelv a község igazgatási nyelvével" legyen azonos. Amelyben ugyanakkor az alkotmány a kisebbséget is védelmébe veszi a „többség elnyomása ellen", s „biztosítja a kisebbség azon jogát, hogy panaszait és követeléseit a község elébe, perügyelését a bíróságok elébe saját nyelvén terjeszthesse, vagy hogy külön községgé alakulhasson, ha teljesíteni képes azon föltételeket, amiket az alkotmány községképzésre meghatározott", s a tanítás szabadságának elve és joga alapján biztosítja, hogy „bármely községi kisebbség" „tanodákat alapít"-hasson és tarthasson fenn. Kívánatosnak tartotta a megyék községekhez hasonló átszervezését is. Eszerint „politikai nemzetiség"-ének biztosítására minden megye a választások utáni első ülésén megállapítja hivatalos nyelvét, s a „nemzetiségnek a megyébeni kifejtése végett" „legalább egy megyei tanodát" létesít, melynek „tannyelvét a megye határozza meg". A községekhez hasonlóan, a megye is teret nyújt a kisebbségek érdekeinek. Saját „nyelvén szónokolhat" a megyegyűlésén, és ezen terjesztheti be kérelmeit a megyei hatóságokhoz. Joga van kultúrájának ápolásához iskolákat alapítani.

Jóllehet a törvényhozó hatalomról és a kormányról szóló részek csupán azt emelik ki, hogy a törvényhozó testület maga határozza meg tárgyalási nyelvét, s a törvényeket mindazokon a nyelveken közzéteszi,

„amelyek az ország községeiben ... divatosak", az alkotmányterv alapján kimondatlanul is világos, hogy a nemzetiségi érdek ezen a fokon sem sikkad el. Az alkotmányterv ugyanis kétkamrás törvényhozást vesz tervbe, a képviselőházat, melyet népképviseleti alapon választanak, és a tanácsot, melynek tagjait a megyék küldik ki. Az ismertetett községi és megyei autonómia alapján világos, hogy a nemzetiségi képviselet e helyeken is éppoly biztosított, mint a községek és megyék esetében. A fegyveres erőre nézve kifejti az alkotmánytervezet, hogy a nemzetiséget e tekintetben is érvényesíteni kívánja, s a zászlóaljak felállítása a nemzetiségi hovatartozás figyelembe vétele alapján történik [27].

Az alkotmánytervhez három függelék kapcsolódik. Az első Horvátországról szólva, Kossuth régi meggyőződésének megfelelően, elismeri a horvátok önrendelkezési jogát. A második Erdéllyel kapcsolatosan arra mutat rá, hogy miután Erdély Magyarország szerves része, s Erdély lakossága „nem képez tömör és magában elzárt nemzetet", itt az alkotmánytervben ismertetett elvek alkalmazásával autonómia biztosítandó a szászok, székelyek számára, a románság nemzetiségi érdekei pedig kielégítéshez jutnak a megyei és községi autonómia szervezete révén, továbbá az országgyűlési képviselet útján. A harmadik a szerbekről szólva hangsúlyozza, hogy nemzetiségi érdekeik szintén érvényre jutnak az alkotmányterv elvei szerint, minthogy így „nemzetiségük társadalmi egysége, egy vajda választása, egyházuk független igazgatása, egyházi fejök szabad választása" „nyelvök szabad használata a községek és megyék igazgatása körében, s a vele élhetés joga ... az országgyűlésen" lesz az eredmény, amit elnyernek [28].

Az alkotmánytervet értékelve nem hallgatjuk el, hogy Kossuth ezúttal sem jutott el a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismeréséig, s a kérdés ilyen alapon való rendezéséig. Míg a nemzetek e jogát minden fenntartás nélkül ismerte el, hangsúlyozva, hogy a nemzeteknek „minden időben, minden körülmények közt" joguk van a függetlenséghez, minthogy enélkül „a szó igazi értelmében még maga a nemzeti lét is lehetetlen" [29], addig a nemzetiségek ilyen jogállását elismerni megtorpant. Megmaradt lényegében azon álláspontón, amit pár évvel az alkotmánytervezet keletkezése után így fejezett ki: „Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek között az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben" [30]. Jól ismerjük, hogy Kossuth e felfogása mögött a történeti Magyarország területi egységének gondolata állott meghatározó tényezőként, amellett a kor felfogására is joggal utalhatunk, hiszen területi állományát, határait minden állam féltékenyen védte, s önként egyetlen nemzet képviselője járult hozzá területei átengedéséhez. Nem kérhetjük hát Kossuthtól számon, hogy 1851-ben nem tette magáévá azt az álláspontot, amelyet a nemzetiségi mozgalmak körében is csak azok leghaladóbb, legkövetkezetesebben nacionalista képviselői vallottak magukénak. Azonban korban, történeti körülményekben gondolkodva, véleményünk szerint nagyra kell értékelni azt a lépést, amit Kossuth az alkotmányterv megalkotásával tett meg. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Kossuthnak, aki itthon és külföldön a magyar nacionalizmus egyik reprezentánsának és

kiemelkedő teoretikusának számított, önmagával viaskodva, korábbi önmagát lebírva kellett eljutnia ahhoz, hogy a kérdés mélyére tekinthessen és abból következtetéseket vonjon le. Nem tekinthető kis eredménynek, hogy eljutott a nemzetiségi érdekek létjogának elismeréséhez, a nemzetiségek jogállásának tisztázásához, s olyan gyakorlati teendők elvi megfogalmazásához, aminők az alkotmánytervben találhatók. Figyelemre kell méltatnunk, hogy az alkotmányterv azoknak a terveknek a sorában, melyek a korabeli Európában a nemzetiségi kérdés megoldására ez idő tájt születtek, a leghaladóbbak mellé állítható, s bátran állíthatjuk, hogy megvalósulása esetén az egykorú Európa leghaladóbb nemzetiségpolitikai gyakorlata alakulhatott volna ki. Joggal írhatta Kossuth: „Én e szervezést nagymértékben demokratikusnak tartom és valósággal demokratikusabb az, mint az Amerikai Egyesült Államoké". „E megoldás ... honunkat, s annak minden népét szabadokká, boldogokká teendi, s a hazát kevés idő alatt egy paradicsommá varázsolja, melyen az emberiség tekintete örömmel fog megállapodni" [31]. Nem kerülheti el figyelmünket továbbá az sem, hogy Kossuth az alkotmánytervhez kapcsolt függelékek egyikében további engedményekre is késznek nyilatkozott. „Kijelentem ... nyíltan, a bennem élő testvéri érzelmek egész őszinteségével ..., ha azon polgártársaink, akiknek nyelve más, mint a mienk, óhajokat táplálnak, melyek figyelmes kutatásomat kikerülték, az csak onnan származik, hogy azon óhajok nem jöttek tudomásomra. De legyenek, kérem, meggyőződve polgártársaink, hogy a magyar nemzet feledségbe süllyesztette a hajdani kölcsönös sérelmeket, hogy testvérileg nyújt nekik kezet, s hogy semmiképp sem idegenkedik megadni mindent, amit testvér testvértől kívánhat" [32]. Nem hagyhatjuk említés nélkül végül, hogy Kossuth a nemzetiségi érdekek védelmét alkotmányos jogok alapján kívánta biztosítani, s nem feledhetjük, hogy Kossuth jogász volt, s mélyen tisztában volt azzal, hogy minden ország legfőbb törvénye az alkotmánytörvény. Szándékainak komolyságát egyébként misem bizonyítja jobban, mint az, hogy ezek az elvek politikai gyakorlatában is azonnal érvényre emelkedtek [33].

Már az alkotmánytervezet megfogalmazása idején világos volt Kossuth előtt, hogy a nemzetiségi kérdések Magyarországon a belpolitikai oldal mellett külpolitikai, „internacionális" oldala is van, s — mint később írta — az arra „való gondos figyelem nélkül a nemzetiségi kérdés biztosan, tartósan, s kielégítőleg meg nem oldható" [34]. E felismerés alapján alig pár hónappal a szabadságharc bukása után megfogalmazódott benne a nemzetiségi kérdés, egy közép-európai szintű megoldásának igénye is. Már 1850. január 18-án eljutott végkövetkeztetésként ahhoz a meggyőződéshez, hogy a Duna-völgy népeinek „jövőjét csak az biztosíthatja, ha ezek erős konföderáció alapján" egyesülnek [35]. Ez a felismerés volt lényegében egyike azoknak a motívumoknak, amelyek arra sarkallták, hogy az egész közép-európai nemzetiségi bonyodalom megoldására nagyvonalú tervben mutasson utat. Így történt, hogy még ez év június 15-én Teleki Lászlóhoz írott levelében már részletesen is körvonalazta a konföderációra vonatkozó elképzeléseit [36]. Nem volt véletlen tehát, hogy az alkotmányterv zárósoraiban, mint hatékonyabb megoldást, államszövetség létrehozását ajánlotta. „Ha azonban nemzetem hinné — írta —, hogy biztonságát

még nagyobb mértékben szükséges szilárdítani . . . , akkor e szilárdulást a szomszéd országokkali testvéries frigyesülésben fogja fellelni, mely eszmének én őszinte pártolója vagyok". Igaz, hogy itt elsősorban mint a „kültámadások ellen"-i védelem eszközére történik erre utalás [37], Kossuth valójában már ekkor mint a nemzetiségi kérdés megoldásának leghatékonyabb eszközét tekintette a föderációt, amint az az 1862-ben nyilvánosságra került tervből is világosan állapítható meg.

Ha a fentiek után a Dunai Szövetség tervére térve, melyet mint olyan dokumentumot szokás felmutatni, melyben Kossuth nemzetiségpolitikai elvei fejlődésüknek legmagasabb fokára értek, azt kérdezzük, hogy a föderáció tervében kifejtett koncepció mutat-e fejlődést a tennivalókat, a nemzetiségek jogállását illetően, az 1851. évi alkotmánytervhez viszonyítva, úgy találjuk, hogy a „nemzetiségek" „egymáshoz való viszonyá"-nak rendezésével foglalkozó 11. pont lényegében nem más, mint az 1851. évi alkotmányterv kivonata [38]. A tervhez fűzött „Felvilágosítások"-ban maga is megmondja, hogy a 11. pontban elmondottak „1851-i organisationális tervvázlatomból vannak kivéve" [39]. Mégis jelentékeny fejlődésként kell értékelnünk, hogy Kossuth mindezeket a feladatokat egy nagy, közép-európai államszövetség keretébe helyezi át, mely legalkalmasabb a „nemzeti viszályok kiegyenlítésé"-re [40]. Ennek, mint kiemelkedő jelentőségű elemnek fontosságát sokszorosan húzzák alá Kossuth azóta számtalanszor ismételt szavai: „Az ég nevére kérem a magyar, szláv és román testvéreket, borítsanak fátyolt a múltra, s nyújtsanak egymásnak kezet . . . fogadják el a tervet" [41]. Nehezebb feladat annak eldöntése, hogy hozott-e a terv vajon valamelyes fejlődést Kossuth felfogásában a nemzetiségek önrendelkezését illetően. Révai József ismert tanulmánya óta a terv Erdéllyel kapcsolatos passzusa alapján [42] általában elfogadásra talál, hogy Kossuth ezzel lényegében eljutott a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismeréséig. A kutatók figyelmét általában el szokta kerülni, hogy Kossuth Erdéllyel kapcsolatos kitételei nem a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó 11. pontban, hanem a terv bevezetőjében olvashatók [43], ami önmagában is világosan utal rá, hogy Kossuth Erdély hovatartozásának kérdését a tervezetben elsősorban mint államjogi kérdést kezelte, s nem mint szorosan a nemzetiségi kérdés megoldásának körébe tartozó kérdést kívánta felvetni. Ezt tekintetbe véve teljesen érthető és világos Kossuth felháborodása, melyet a „Felvilágosítások"-ban olvashatunk [44]. Ha Kossuth szubjektív szándékaitól el is tekintünk, s elismerjük, hogy Erdély kérdésének felvetése objektíve mégis összefügg az önrendelkezés jogának kérdésével, úgy tárgyilagosan csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a konföderáció tervében meglehetősen felemás módon, egyetlen vonatkozásban eljutott odáig, hogy a nemzetiségi kérdés rendezésében az önrendelkezés elvét is szóhoz engedte jutni. Amennyiben tehát beszélhetünk arról, hogy Kossuth a konföderáció tervében eljutott a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismeréséhez, erről csak a fenti értelemben beszélhetünk, a tárgyilagos igazság ugyanis az, hogy a nemzetiségi önrendelkezési jognak valójában csak részleges elismeréséig jutott el, de ennek is csak egyetlen egyszer adott hangot. Kossuth nemzetiségpolitikai elveinek további fejlődésére azonban ennek nem volt

semmi kihatása, minthogy az önrendelkezési jognak e részleges és felemás elismerését is azonnal visszavonta, s korábbi álláspontjára helyezkedett vissza, s „rendíthetetlen elv"-ként hangoztatta, hogy a „territoriális integritás" és a „politikai egység" határán túlmenni nem kíván, ezt a „nemzetiségi kérdések elintézésénél szentnek és sérthetetlennek kell tekinteni." Ehhez viszont nyomban hozzáfűzte: „Ezen határon belül mindent a nemzetiségi igényeknek, mit csak az igazság követelhet, a méltányosság kívánhat, s testvér a testvértől, honpolgár a honpolgártársától igénybe vehet" [45]. Nem kíván tehát további dokumentációt annak igazolása, hogy Kossuth nemzetiségpolitikai rendszerére valójában a nemzetiségi igényeknek az önrendelkezés kizárásával történő kielégítésének elve nyomta rá a bélyeget.

Miután a terv elutasításban, sőt ellenséges fogadtatásban részesült, a kérdést az 1851. évi alkotmánytervben lefektetett elvek alapján, államszövetség létrehozása nélkül is megoldhatónak tartotta, ha Magyarország független és szabad, ha magyar részről „őszinte, igazságos testvériség" nyilatkozik meg a nemzetiségek jogos követelései iránt, és ha azok az államterületi egység alapjára helyezkednek [46].

Nem kis fontosságú annak felvetése, hogy vajon Kossuth koncepciója tartalmazta-e a nemzetiségi igények kielégítését. Szabadjon egy utalás erejéig erre is kitérnünk. Ha Kossuth álláspontját a nemzetiségek leghaladóbb és legkövetkezetesebb képviselőinek nézeteivel, így pl. Balcescuéval vetjük egybe, úgy határozott igennel nem válaszolhatunk, mivel ezek már az önrendelkezési jog elismerése alapján keresték és sürgették a megoldást. Ha viszont a nemzetiségek hazai képviselőinek elgondolásait vesszük alapul, s Kossuth nézeteit pl. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában 1868-ban előterjesztett kisebbségi javaslat [47] tükrében vesszük szemügyre, úgy azt kell mondanunk, hogy a nemzetiségiek igényei Kossuth elvei alapján teljes kielégítéshez juthattak volna. Bár az említett 1868. évi javaslatról meg kell jegyeznünk, hogy azt a nemzetiségi képviselők hátrányos helyzetben fogalmazták, bátran állíthatjuk, hogy Kossuth programja azon jóval túlmenő igények kielégítésére is alkalmas lett volna.

Összegezve tehát: Kossuth a nemzetiségi kérdésben megoldásra váró feladatokat a korabeli nemzeti mozgalmak és törekvések tekintetbe vétele alapján fogalmazta meg. A megoldás útját általa nemzetnek elismert közösség követelései esetén az önrendelkezés jogának megadásában, nemzetiségi igények esetén a követeléseknek az önrendelkezés jogának megadása nélkül történő elismerésében és teljesítésében határozta meg. Bár az utókor Kossuthnak szemére vetheti, hogy távol tartotta magát attól, hogy a nemzetiségek önrendelkezésjogát elismerje. s végeredményében nacionalista alapon kereste a megoldás útjait és lehetőségeit, a demokratizmust és megértést azonban, amellyel a Duna-táj népeinek törekvéseihez közeledett, „valamennyiök számára" „mosolygó jövő"-t álmodva [48], legszebb demokratikus hagyományaink között tarthatjuk számon.

JEGYZETEK

[1] Erre nézve legtanulságosabb az a megállapítása, melyet „Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására" c. munkájában olvashatunk, Deák Ferenc beszédei 1867—1868. V. Összegyűjtötte: Kónyi Manó Bp., 1898. 23. l.
[2] Értekezés Magyarországról, Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból II. Bp., 1881. 145. l.
[3] Kossuth Lajos iratai IX. Szerk.: Kossuth Ferenc. Bp., 1902. 394. l.
[4] Kávássy Sándor: Kossuth nemzetfogalma emigrációs irataiban, a Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1963. Szeged, 1963. 181—182. l.
[5] Ugyanott 182. l.
[6] A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal, Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 373—374. l.
[7] Ugyanott 372. l.
[8] Ugyanott 373. l.
[9] Értekezés Magyarországról, Irataim az emigrációból II. Bp., 1881. 145. l.
[10] Ugyanott 152—163. l.
[11] Barta István: Kossuth ismeretlen politikai munkája 1833 elejéről. Századok, 1965. 3. sz. 415. l.; uő.: A fiatal Kossuth. Bp., 1966. 224. l.
[12] I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—49-ben. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp., 1952. 249. l.
[13] Ugyanott 291. l.
[14] Kossuth levele a váci választókhoz, Kossuth Lajos iratai VIII. Szerk.: Kossuth Ferenc Bp., 1900. 43. l.
[15] I. Tóth Zoltán: i. m. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp., 1952. 336. l.
[16] Részletesen és igen behatóan foglalkozik ezzel Kovács Endre A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak Bp., 1967. c. munkája 273—417. lapjain.
[17] Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. Deák Ferenc beszédei 1867—1868. V. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 22—23. l.
[18] A nemzetiségi kérdés, kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 374—375. l.
[19] Vö. A nemzetiségi kérdés, kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 374—375. l., Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására V. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 23. l.
[20] Ugyanott.
[21] A nemzetiségi kérdés, kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 374—375. l.
[22] Ld. a 20. sz. jegyzetben idézett helyeket.
[23] Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. Deák Ferenc beszédei 1867—1868. V. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 23. l.
[24] A nemzetiségi kérdés, kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai. VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 375. l.
[25] Dunai szövetség. Kossuth Lajos iratai VI. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1898. 9. l.
[26] A nemzetiségi kérdés, kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 375. l.
[27] Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. Deák Ferenc beszédei 1867—1868. V. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 24—32. l.
[28] Ugyanott 34—37. l.
[29] Kossuth Lajos iratai IV. Sajtó alá rend.: Helfy Ignác. Bp., 1894. 31—32. l.
[30] Értekezés Magyarországról. Irataim az emigrációból II. Bp., 1881. 145. l.
[31] Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés meg-

oldására. Deák Ferenc beszédei 1867—1868. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 32—34. l.
[32] Ugyanott 36—37. l.
[33] Ld. erre: a) Kossuth kiáltványa a magyarsághoz az új felkelés előkészítése érdekében. London, 1851. november 17. A Kossuth-emigáció Angliában és Amerikában. Összeáll.: Jánossy Dénes. II. Bp., 1944. 12. l. b) Az erdélyi oláhokkal és örményekkel való egyezkedés feltételei. London (valószínűleg) 1851. november 11. Jánossy Dénes i. m. II. Bp., 1944. 408—409. l.
[34] A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 375. l.
[35] Kossuth és Batthyány hivatalos megbízó levele Carosini számára Garasamimhoz. Szemle, 1850. január 18. A Kossuth-emigráció Törökországban. Szerk.: Hajnal István I. Bp., 1927. 664. l.
[36] Az alkotmánytervről értekezve utalt erre Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860—61) Bp., 1967. 22. l.
[37] Magyarország alkotmányának alapvonásai, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. Deák Ferenc beszédei 1867—1868. V. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Bp., 1898. 32—33. l.
[38] Dunai szövetség. Kossuth Lajos iratai. VI. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1898. 11—12. l.
[39] Ugyanott. 18. l.
[40] Ugyanott. 14. l.
[41] Dunai Szövetség. Uo. 12. l.
[42] Ugyanott. 9. l.
[43] Ugyanott. 9. l.
[44] Ugyanott 20—22. l.
[45] Ugyanott. 19. l.
[46] A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Kossuth Lajos iratai VII. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp., 1900. 374. l.
[47] Deák Ferenc beszédei 1868—1873. VI. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Bp., 1903. 97—101. l.
[48] Dunai szövetség, Kossuth Lajos iratai VI. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp.. 1898. 12. l.

IV.

TANULMÁNYOK
A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

AZ R[u (x) v (x)] = R[u (x)] + R[v (x)] TÍPUSÚ LEKÉPZÉS NÉHÁNY MEGOLDÁSÁRÓL ÉS ALKALMAZÁSÁRÓL

DR. PERGE IMRE

(Közlésre érkezett: 1969. november 27.)*

1. §. Az R(u) és R^{-1}(u) típusú leképzések tulajdonságai

Tekintsük az (a, b) intervallumon értelmezett pozitív valós függvények halmazát $P(a, b)$–*t, vagyis* ha $u(x) \in P(a, b)$, akkor $u(x) > 0$ minden $x \in (a, b)$-re. Legyen $P^* \subset P(a, b)$ olyan, hogy

a) ha u és $v \in P^*$, akkor $uv \in P^*$

b) *ha* $u \in P^*$ és λ tetszőleges valós szám, akkor $u^\lambda \in P^*$

DEFINÍCIÓ: Az $R : P^* \to F(a, b)$ (1)

leképzést (ahol $F(a, b)$ *az* (a, b)*-ben értelmezett függvények halmaza), ha teljesülnek az alábbi feltételek*

$$R(u\,v) = R(u) + R(v), \text{ ha } u, v \in P^*, \tag{2}$$

$$R(u^\lambda) = \lambda R(u), \text{ ha } u \in P^* \text{ és } \lambda \text{ tetszőleges valós} \tag{3}$$

szám R típusú leképzésnek nevezzük.

Mindazon $L(u)$ leképzéseket, amelyek kielégítik a *(2, 3)* feltételeket az R leképzés megvalósítható megoldásainak, röviden R megoldásoknak nevezzük.

A következőkben az R leképzés és inverze, az R^{-1} leképzés néhány tulajdonságát ismertetjük. Foglalkozunk e leképzések megoldásával is. Végül pedig egy speciális határértékkel definiált R megoldást, mint műveletet vizsgáljuk meg.

1. TÉTEL: *Ha* $L_1(u)$ *és* $L_2(u)$ *két különböző megoldása az R leképzésnek, akkor*

$$L(u) = \alpha L_1(u) + \beta L_2(u) \tag{4}$$

is megoldása R-nek, ahol α *és* β *teszőleges valós szám.*

---

*Közlésre javasolta: dr. Pelle Béla tanszékvezető
Lektorálta: dr. Daróczy Zoltán tanszékvezető egyetemi docens, Kossuth Lajos Tudományegyetem

BIZONYÍTÁS: Mivel L_1 és L_2 megoldásai R-nek, *ezért*

$$L(u\,v)=\alpha\,L_1(u\,v)+\beta\,L_2(u\,v)=L(u)+L(v) \text{ és}$$

$$L(u^\lambda)=\lambda\,[\alpha\,L_1(u)+\beta\,L_2(u)]=\lambda\,L(u),$$

vagyis $L(u)$-ra is teljesül a (2, 3) feltétel.

MEGJEGYZÉS. Nyilván igaz az alábbi általánosabb tétel is.

Ha $L_i(u), i=1,2,\ldots,n$ különböző megoldásai R-nek, akkor ezen megoldások lineáris kombinációja is megoldása R-nek,

vagyis

$$L(u)=\sum_{i=1}^{n}\alpha_i\,L_i(u).$$

2. TÉTEL. *Az R leképzésre, illetve megoldására alkalmazva bármilyen A lineáris leképzést, újra R leképzést kapunk.*

BIZONYÍTÁS. Az A lineáris leképzés

$$\begin{aligned} A(u+v)&=A(u)+A(v)\\ A(\lambda\,u)&=\lambda\,A(u), \end{aligned} \tag{5}$$

ahol $u,\ v\in F(a,b)$ és λ tetszőleges valós szám, tulajdonsága miatt

$$A[R(u\,v)]=A[R(u)]+A[R(v)] \text{ és}$$

$$A[R(u^\lambda)]=\lambda\,A[R(u)],$$

vagyis röviden az

$$L(u)=AR(u) \tag{6}$$

szorzatleképzés ugyancsak megoldása az R leképzésnek. Ezáltal az R leképzés újabb megoldásait kaphatjuk.

Az R leképzésnek megfelelő Cauchy típusú függvényegyenletből például közvetlenül adódik R egy megoldása

$$L(u)=ln\,u \qquad u\in P^*. \tag{7}$$

Mivel $ln\,u(x)$ megoldása R-nek, így a

$$D(u)=\frac{du}{dx}$$

lineáris leképzés miatt $ln\,u(x)$ differenciálhányadosa is megoldása R-nek, ha létezik. Vagyis (6) miatt

$$L_1(u)=D(ln\,u)=\frac{D(u)}{u}, \tag{8}$$

ugyancsak megoldása R-nek, amit logaritmikus deriválás néven szoktunk emlegetni. Hasonlóan adódik, hogy pl.

$$L_2(u)=\int_i^x ln\,u(s)\,ds, \qquad (u(x)>o \text{ folytonos függvény}) \tag{9}$$

ugyancsak megoldása R-nek.

3. TÉTEL. *Az R leképzés még — az R definíciója alapján könnyen igazolható — alábbi tulajdonságokkal rendelkezik:*

$\lambda = -1$ esetén nyerjük, hogy

$$R(u^{-1}) = -R(u)\ ,\ ha\ u \in P^*\ ,\ és\ így \tag{10}$$

$$R\left(\frac{u}{v}\right) = R(u) - R(v)\ ,\ \text{ha}\ u,\ v \in P^*, \tag{11}$$

ahonnan $u = v$ esetén nyerjük, hogy

$$R(1) = 0 \tag{12}$$

és végül teljes indukcióval igazolható, hogy

$$R\left(\prod_{i=1}^{n} u_i\right) = \sum_{i=1}^{n} R(u_i)\ ,\ u_i \in P^*\ \text{és}\ i = 1, 2, \ldots, n\ . \tag{13}$$

Könnyen belátható, hogy ha R-nek létezik az R^{-1} inverz leképzése, akkor az az alábbi tulajdonságokkal rendelkezik:

$$R^{-1}(u+v) = R^{-1}(u) \cdot R^{-1}(v)\ , \tag{14}$$

$$R^{-1}(\lambda u) = [R^{-1}(u)]^{\lambda}\ , \tag{15}$$

ahol $u, v \in F(a, b)$ és λ tetszőleges valós szám.

Nyilvánvaló, hogy $R^{-1}(u) = 0$ triviális megoldása az R^{-1} leképzésnek. A nem triviális megoldás azonban egyetlenegy $u(x)$ függvényhez sem rendeli a nulla függvényt, mert ha $R^{-1}(v) = 0$ lenne, akkor bármely $u \neq v$ függvényhez is az azonosan nulla függvényt rendelné, mivel akkor

$$R^{-1}(u) = R^{-1}[(u - v) + v] = R^{-1}(u - v) \cdot R^{-1}(v) = 0$$

lenne a feltevéssel ellentétben.

4. TÉTEL: *R^{-1} pozitív leképzés, vagyis minden $u \in F(a, b)$-re $R^{-1}(u) > 0$, ha létezik.*

BIZONYÍTÁS: $R^{-1}(u) = \left[R^{-1}\left(\frac{u}{2}\right)\right]^2 > 0\ .$

Az R^{-1} inverz leképzés még az alábbi könnyen igazolható tulajdonságokkal is rendelkezik.

Mivel $R^{-1}(u) = R^{-1}(u+0) = R^{-1}(u) \cdot R^{-1}(0)$ *és* $R^{-1}(u) \neq 0$,

$$\text{ezért}\ R^{-1}(0) = 1\ , \tag{16}$$

vagyis a leképzés az azonosan nulla függvényhez az azonosan 1 függvényt rendeli. Továbbá $\lambda = -1$-re (15)-ből nyerjük, hogy

$$R^{-1}(-u) = \frac{1}{R^{-1}(u)}\ , \tag{17}$$

és mivel $R^{-1}(u) \neq 0$, ezért (14) és (17) egybevetéséből kapjuk, hogy

$$R^{-1}(u-v) = \frac{R^{-1}(u)}{R^{-1}(v)}. \tag{18}$$

Végül könnyen igazolható teljes indukcióval, hogy (14) tetszőleges n természetes számra is igaz.

$$R^{-1}\left(\sum_{i=1}^{n} u_i\right) = \prod_{i=1}^{n} R^{-1}(u_i). \tag{19}$$

5. TÉTEL: *Az R^{-1} inverz leképzés létezésének szükséges és elégséges feltétele, hogy az $R(u)=0$ egyenletnek, csak az $u(x)=1$ megoldása legyen.*

BIZONYÍTÁS: Tegyük fel, hogy R^{-1} létezik és $R[u_0(x)]=0$. Bebizonyítjuk, hogy $u_0(x)=1$. Nyilván

$$u_0 = R^{-1} R(u_0) = R^{-1}(0)$$

és így (18) és (16) miatt

$$u_0(x) = R^{-1}(u-u) = 1.$$

A bizonyítás másik részében tegyük fel, hogy az $R(u)=0$ egyenletnek csak az $u(x)=1$ megoldása van. Az R^{-1} inverz leképzés létezéséhez elegendő bizonyítani, hogy $R(u)$ a P* különböző elemeihez, különböző elemeket rendel $F(a, b)$-ben. Legyen $u_1 \neq u_2$, ahol $u_1, u_2 \in P^*$. Tegyük fel, hogy R nem rendel különböző elemeket u_1 és u_2-höz, tehát

$$R(u_1) = R(u_2),$$

vagyis

$$R\left(\frac{u_1}{u_2}\right) = 0,$$

ami azt jelenti, hogy az $u = \frac{u_1}{u_2} \neq 1$ is megoldása az $R(u)=0$ egyenletnek, ami ellentmondásban van az elfogadott feltételünkkel. Tehát az R^{-1} leképzés létezik.

MEGJEGYZÉS: Az $L(u) = \ln u(x)$, $u \in P^*$ leképzésnek létezik az inverze, mivel az $\ln u(x) = 0$ egyenletnek, csak az $u(x) = 1$ megoldása van. Az L leképzés inverze.

$$L^{-1}(v) = e^v, \; v \in F(a, b), \text{ ahol} \tag{20}$$

$L(u) = v = \ln u$. De pl. az $L_2(u) = \frac{D(u)}{u}$ (ahol $u \neq 0$ és differenciálható függvény) leképzésnek nem létezik az inverze, mivel az $L_2(u)=0$ egyenletnek valamennyi $u(x) = \text{constans}$ megoldása lesz.

6. TÉTEL: *Ha* $E_1(u)$ *és* $E_2(u)$ *két különböző megoldása az* R^{-1} *leképzésnek, akkor*

$$E(u) = E_1^{\alpha}(u) \cdot E_2^{\beta}(u) \tag{21}$$

is megoldása R^{-1}*-nek, ahol* α *és* β *tetszőleges valós szám.*

BIZONYÍTÁS: Mivel E_1 és E_2 megoldása R^{-1}-nek, ezért $E(u+v) = E_1^{\alpha}(u) \cdot E_2^{\beta}(u) \cdot E_1^{\alpha}(v) \cdot E_2^{\beta}(v) = E(u) \cdot E(v)$, továbbá $E(\lambda u) = [E_1^{\alpha}(u) \cdot E_2^{\beta}(u)]^{\lambda} = E^{\lambda}(u)$, vagyis $E(u)$ is megoldása R^{-1}-nek.

MEGJEGYZÉS. Teljes indukcióval hasonlóan könnyen bizonyítható az alábbi általánosabb tétel is. Ha $E_i(u)$, $i = 1, 2, \ldots, n$ különböző megoldásai R^{-1}-nek, akkor

$$E(u) = \prod_{i=1}^{n} E_i^{\alpha_i} u \tag{22}$$

is megoldása az $R^{-1}(u)$ leképzésnek.

7. TÉTEL. *Bármely* $A(u)$ *lineáris leképzésre, amely az (5) tulajdonságokkal rendelkezik, alkalmazva az* R^{-1} *leképzést, újra* R^{-1} *leképzést kapunk.*

BIZONYÍTÁS. Tekintettel az $A(u)$ lineáris leképzés (5) tulajdonságaira

$$R^{-1}[A(u+v)] = R^{-1}[A(u)] \cdot R^{-1}[A(v)],$$

és

$$R^{-1}[A(\lambda u)] = \{R^{-1}[A(u)]\}^{\lambda},$$

vagyis röviden az

$$E(u) = R^{-1} A(u) \tag{23}$$

szorzatleképzés ugyancsak megoldása az R^{-1} leképzésnek. Ezáltal tehát újabb R^{-1} típusú leképzéseket nyerünk. Pl. az $R^{-1}(u)$ egy megvalósítható megoldása $E(u) = e^{u(x)}$, $u(x) \in F(a, b)$, és mivel $D(u) = \dfrac{du}{dx}$ egy lineáris leképzés, ezért

$$ED(u) = e^{u'(x)} \qquad (\text{u (x) differenciálható}) \tag{24}$$

ugyancsak megoldása R^{-1}-nek.

2. §. A relativált fogalma és tulajdonságai

A következőkben egy speciális

$$R(u): \quad P^* \to F(a, b)$$

leképzéssel foglalkozunk. A függvények vizsgálata szempontjából fontos lehet a függvény relatív változása is. Alkalmazást nyer a relatív hibakorlát meghatározásánál, továbbá a gyakorlati életben is, pl. a kereske-

delemben. Előnyös azért is, mert független az egyes mennyiségekre önkényesen bevezetett egységektől is.

DEFINÍCIÓ: A

$$\lim_{h\to 1} \underset{\log}{h} \frac{u(hx)}{u(x)}; \quad u(u) \in P^* \tag{25}$$

határértéket, ha létezik az $y=u(x)$ függvény x pontjában vett „relativáltˮ-jának nevezzük és az alábbi formulával jelöljük,

$$\tilde{u}(x) = \underset{\log}{rx}\, ru(x). \tag{26}$$

8. *TÉTEL: Ha létezik az u és v függvények relativáltja, akkor az $R(u)=\tilde{u}(x)$ megoldása az $R(u)$ leképzésnek.*

BIZONYÍTÁS. A határérték, valamint a logaritmus tulajdonságai alapján a definícióból könnyen belátható, hogy

$$[u(x)\cdot v(x)]^{\sim} = \tilde{u}(x) + \tilde{v}(x),$$

és

$$[u^{\lambda}(x)]^{\sim} = \lambda\, \tilde{u}(x),$$

vagy más alakban

$$\underset{\log}{rx}\, r(uv) = \underset{\log}{rx}\, ru + \underset{\log}{rx}\, rv,$$

és

$$\underset{\log}{rx}\, ru^{\lambda} = \lambda \underset{\log}{rx}\, ru.$$

DEFINÍCIÓ. *Az $u(x)$ függvényről akkor mondjuk, hogy relativálható az x pontban, ha*

$$\frac{u(hx)}{u(x)} = h^{A\cdot\varepsilon(h)} \tag{27}$$

alakba előállítható, ahol A konstans és $\lim_{h\to 1} \varepsilon(h)=1$.

Például az $u(x)=e^x$ függvény minden x rögzített pontban relativálható, mert

$$\frac{e^{xh}}{e^x} = h^{x\cdot\left(\frac{h-1}{\ln h}\right)}$$

ahol $A=x$ és $\varepsilon(h)=\dfrac{h-1}{\ln h}$, továbbá $\lim_{h\to 1} \dfrac{h-1}{\ln h} = 1$.

9. TÉTEL. *Ha az $u(x)$ függvény relativálható az x pontban, akkor ebben a pontban létezik a relativáltja.*

BIZONYÍTÁS. Az x pontbeli relativálhatóság miatt

$$\underset{\smile}{\log}\, \frac{u(hx)}{u(x)} = A \cdot \varepsilon(h)$$

és így

$$\tilde{u}(x) = A \lim_{h \to 1} \varepsilon(h) = A$$

10. TÉTEL. *Ha az $u(x)$ függvénynek létezik az x helyen nullától különböző relativáltja, akkor*

$$\frac{u(hx)}{u(x)} = h^{\tilde{u}(x) \cdot \omega(h)},$$

ahol $\omega(h)$ a $h=1$ helyen folytonos.

BIZONYÍTÁS. Legyen ugyanis

$$\omega(h) = \frac{1}{\tilde{u}(x)} \cdot \frac{h}{\underset{\smile}{\log}\, \frac{u(hx)}{u(x)}}, \quad \text{ha } h \neq 1$$

és $\omega(1)=1$, *akkor*

$$\lim_{h \to 1} \omega(h) = \frac{\tilde{u}(x)}{\tilde{u}(x)} = 1 \text{ és így } \lim_{h \to 1} \omega(h) = 1 = \omega(1).$$

A két tétel alapján az alábbi tételt fogalmazhatjuk meg:

11. TÉTEL. *Az $u(x)$ függvény az x helyen akkor és csak akkor relativálható, ha létezik az x helyen $\tilde{u}(x) \neq 0$ relativáltja.* Tehát az x helyen relativálható függvény, valamint az olyan függvény, amelynek van relativáltja az x helyen, ugyanazt jelenti.

12. TÉTEL. *Az $u(x)$ függvény relatív változásának*

$$\frac{u(hx)}{u(x)} = h^{A \cdot \varepsilon(h)},$$

ahol $\varepsilon(h) \to 1$-hez, ha $h \to 1$-hez, alakba való előállítása csak egyetlen módon lehetséges.

BIZONYÍTÁS. A bizonyítás indirekt úton könnyen elvégezhető.

13. TÉTEL. *Ha az $u(x)$ függvény elsőrendben folytonosan differenciálható, akkor létezik a relativáltja és*

$$\tilde{u}(x) = \frac{x u'(x)}{u(x)}. \tag{28}$$

BIZONYÍTÁS. Mivel (25)-re teljesülnek a L. Hospital szabály feltételei, ezért

$$\tilde{u}(x) = \lim_{h \to 1} \frac{\ln u(hx) - \ln u(x)}{\ln h},$$

vagyis

$$\tilde{u}(x) = \lim_{h \to 1} hx \frac{u'(hx)}{u(xh)} = x \frac{u'(x)}{u(x)}.$$

14. TÉTEL. *Ha az $u(x)$ függvény az x pontban relativálható, akkor ott folytonos is.*

BIZONYÍTÁS. Legyen $x_n = hx$. Ha $h \to 1$, akkor $x_n \to x$ és mivel $h \to 1$ esetén $\varepsilon(h) \to 1$, ezért

$$\frac{u(x_n)}{u(x)} \to 1, \text{ ahonnan } u(x_n) \to u(x) \text{ adódik.}$$

3. §. A relativálás és az exponenciális integrálás

Mivel a leképzés függvény, a műveletet pedig mint függvényt vizsgálhatjuk, ezért az ismertetett $R(u)$ és $R^{-1}(u)$ leképzések a $P^*(a, b)$, illetve az $F(a, b)$ függvényhalmazon értelmezett műveleteknek tekinthetők, hasonlóan, mint az $A(u)$ lineáris leképzés esetében a függvények deriválása és integrálása. Természetesen a leképzés tulajdonságai mint műveleti tulajdonságok ugyancsak érvényben maradnak, és egy-egy konkrét megvalósítható megoldás esetén, még további új műveleti tulajdonságokkal bővülhetnek.

DEFINÍCIÓ. *Az $u(x)$ függvény relativáltjának meghatározását relativálásnak nevezzük.*

Mivel az $\tilde{u}(x)$ az $R(u)$ leképzés egy megvalósítható megoldása, ezért érvényesek az alábbi relativálási szabályok:

1. Szorzat függvény relativáltja megegyezik a tényezők relativáltjainak összegével, feltéve, hogy a szóban forgó relativáltak léteznek, vagyis

$$[u(x) \cdot v(x)]^{\sim} = \tilde{u}(x) + \tilde{v}(x). \tag{29}$$

2. Az $u(x)/v(x)$ tört függvény relativáltja

$$\left[\frac{u(x)}{v(x)}\right]^{\sim} = \tilde{u}(x) - \tilde{v}(x), \tag{30}$$

feltéve, hogy a szóban forgó relativáltak léteznek.

3. Tetszőleges konstans kitevőjű függvény relativáltja megegyezik az illető függvény relativáltjának és a kitevőjének a szorzatával, vagyis

$$[u^{\lambda}(x)]^{\sim} = \lambda \tilde{u}(x). \tag{31}$$

A fenti tulajdonságokon kívül a relativálás mint speciális $R(u)$ leképzés még az alábbi könnyen igazolható tulajdonságokkal is rendelkezik:

4. Az $u(x) =$ constans függvény relativáltja nulla, vagyis

$$\tilde{c} = 0. \tag{32}$$

5. Összeg relativáltja megegyezik a tagok relativáltjainak az adott függvényekkel súlyozott számtani közepével, feltéve, hogy a szóban forgó relativáltak léteznek, vagyis

$$[u+v]^{\sim} = \frac{u\tilde{u}+v\tilde{v}}{u+v}, \tag{33}$$

ahol $u=u(x)$ és $v=v(x)$.

Az $R(u)=\tilde{u}(x)$ jelölés mellett más alakba írva nyerjük, hogy

$$(u+v)\,R(u+v)=u\,R(u)+v\,R(v), \tag{34}$$

ahonnan $v=\lambda > 0$ (valós szám) helyettesítéssel az

$$\frac{u+\lambda}{u} = \frac{R(u)}{R(u+\lambda)} \tag{35}$$

összefüggést kapjuk. Így tehát bármely $u > 0$ relativálható függvényt előállíthatjuk az

$$u=\frac{\lambda}{\dfrac{R(u)}{R(u+\lambda)}-1} \tag{36}$$

alakban, illetve a (31) miatt

$$u=\frac{\lambda}{\dfrac{R(u^{\alpha})}{R[(u+\lambda)^{\alpha}]}-1} \tag{37}$$

alakban, ahol α tetszőleges valós szám.

Végül megemlítjük még a deriválásra és a relativálásra egyaránt vonatkozó általános tulajdonságokat.

6. Az összetett függvény relativáltja, illetve differenciálhányadosa

$$R[u(v(x))] = R[u(v)] \cdot R[v(x)]. \tag{38}$$

Ha $v(x)=x$, akkor $R[u(x)] = R[u(x)] \cdot R(x)$, ahonnan adódik, hogy $R(x)=1$.

7. Ha $u=u(x)$ és ebből $x=x(u)$, akkor

$$R[u(x)] \cdot R[x(u)]=1,$$

vagy más alakban

$$R[u(x)]=\frac{1}{R[x(u)]}, \tag{39}$$

amely az inverz függvény relativáltjának, illetve deriváltjának meghatározására szolgál.

MEGJEGYZÉS. A *(32)*, *(38)* és *(39)*-es tulajdonságok egyaránt érvényes sajátosságai a deriválásnak és a relativálásnak is. Érdemes lenne megvizsálni, hogy van-e még más — nem a lineáris, illetve az $R(u)$ leképzés által generált — művelet is, amely rendelkezik az említett tulajdonságokkal.

DEFINÍCIÓ. *Akkor mondjuk, hogy az $F(x)$ függvény az $u(x)$ függvény határozatlan exponenciális integrálja valamely intervallumban, ha ennek minden pontjában*

$$\tilde{F}(x) = u(x), \tag{40}$$

$F(x)$-et a következőképpen jelöljük:

$$F(x) = \int rx^{u(x)}. \tag{41}$$

A relativálás ezen inverz művelete nyilván rendelkezik az R^{-1} leképzés valamennyi tulajdonságával.

1. Könnyen bizonyítható, hogy $u(x)$ exponenciális integráljai csak konstans szorzóban különbözhetnek egymástól, vagyis

$$\int rx^{u(x)} = c\,F(x). \tag{42}$$

2. Összeg függvény exponenciális integrálja egyenlő a tagok exponenciális integráljainak a szorzatával; különbség exponenciális integrálja egyenlő a szereplő tagok exponenciális integráljának a hányadosával, feltéve, hogy a tagok exponenciális integráljai léteznek, vagyis

$$\int rx^{u(x)+v(x)} = \int rx^{u(x)} \cdot \int rx^{v(x)} \quad \text{és} \tag{43}$$

$$\int rx^{u(x)-v(x)} = \frac{\int rx^{u(x)}}{\int rx^{v(x)}}. \tag{44}$$

3. A konstans szorzó kivihető hatványkitevőnek az exponenciális integrál jele alól, vagyis

$$\int rx^{cu(x)} = \left[\int rx^{u(x)}\right]^c. \tag{45}$$

Megemlítjük még az exponenciális és közönséges integrál kapcsolatát is.

15. TÉTEL. Ha $\int rx^{u(x)}$ relativálható, akkor előállítható

$$\int rx^{u(x)} = \exp\left\{\int \frac{u(x)}{x}\,dx\right\} \tag{46}$$

alakban.

BIZONYÍTÁS. Legyen $\int rx^{u(x)} = F(x)$. Mivel

$$\tilde{F}(x) = \frac{x F'(x)}{F(x)} = u(x) ,$$

ezért

$$\frac{F'(x)}{F(x)} = \frac{u(x)}{x} , \quad \text{illetve} \quad [ln\, F(x)]' = \frac{u(x)}{x} ,$$

és így

$$\int rx^{u(x)} = \exp \left\{ \int \frac{u(x)}{x} dx \right\} .$$

MEGJEGYZÉS. A fenti fogalmak segítségével értelmezhető a határozott exponenciális integrál is, amely az alábbi könnyen bizonyítható formulával számolható

$$\int_a^b rx^{u(x)} = [F(x)]_a^b = \frac{F(b)}{F(a)} , \tag{47}$$

ahol $F(x)$ az $u(x)$ függvény határozatlan exponenciális integrálja.

Nyilván érvényes, az alábbi két tulajdonság jogos feltételezése mellett

$$\int_a^a rx^{u(x)} = 1 \qquad \text{és} \tag{48}$$

$$\int_a^b rx^{u(x)} = \frac{1}{\int_b^a rx^{u(x)}} , \tag{49}$$

az alábbi tulajdonság is. Ha a, b *és* c tetszőleges számok, akkor

$$\int_a^b rx^{u(x)} = \int_a^c rx^{u(x)} \cdot \int_c^b rx^{u(x)} . \tag{50}$$

A parciális deriváltakhoz hasonlóan természetesen a relativált is értelmezhető többváltozós függvényekre. Ezek vizsgálatára itt nem térünk ki.

Végül megemlítjük még a relativált két egyszerű gyakorlati alkalmazását is.

a) A függvény relatív hibakorlátja. Ismeretes, hogy a függvény hibakorlátját megkaphatjuk, ha a differenciálhányadosa abszolút értékét megszorozzuk a független változó hibájával, vagyis

$$\triangle u(x) = | u'(x) | \triangle x .$$

Ehhez hasonló formulát kaphatunk a függvény relatív hibakorlátjára a relativált segítségével. A függvény relatív hibakorlátja egyenlő a függ-

vény relativáltja abszolút értékének és a független változó relatív hibakorlátjának a szorzatával, vagyis

$$ru(x) = |\tilde{u}(x)|\, rx\,,$$

ahol $r\,u\,(x)$ a függvény és rx a független változó relatív hibakorlátját jelöli.

Az elemi alapfüggvények relativáltjainak ismeretében, természetesen akármilyen elemi függvény relativáltja meghatározható, és így azok ismeretében a relatív hibakorlátjuk is.

b) Az elaszticitás. Mivel az

$$\tilde{u}(x) = \frac{x}{u(x)} \lim_{h\to o} \frac{u(x+h)-u(x)}{h} = \lim_{h\to o} \frac{\dfrac{u(x+h)-u(x)}{u(x)}}{\dfrac{h}{x}}$$

alakba is írható, ezért az $u\,(x)$ függvény valamely x pontjában vett relativáltja, az azon helyhez tartozó relatív változások hányadosának határértékeként is tekinthető.

A közgazdasági számításoknál pl. a keresletkutatásnál éppen az említett relatív változások kapnak fontos szerepet, ahol az

$$\frac{x\,u'(x)}{u(x)} \tag{51}$$

előbb említett határértékét elaszticitásnak nevezik.

Ha pl. x az egy főre jutó jövedelmet és u valamely cikkcsoport egy főre jutó volumenét jelenti, akkor a volumenelaszticitás az (51) segítségével számítható.

Vagy pl. ha p a kérdéses árucikk ára és m a jövedelem, akkor az $u=u\,(m, p)$ kereslet az ár és jövedelem függvénye. Az u-nak az m szerinti elaszticitását jövedelem-, p szerinti elaszticitását ár-elaszticitásnak nevezzük.

IRODALOM

1. Szász Pál: A differenciál- és integrálszámítás elemei. Budapest, 1951.
2. Dr. Szép Jenő: Analízis. Budapest, 1965.
3. R. Courant: Vorlesungen über Differential — und Integralrechnung. Berlin, 1955.
4. Ja. Sz. Bjezikovics: Közelítő számítások. Budapest, 1952.

ÜBER EINIGE LÖSUNGEN UND ANWENDUNGEN DER ABBILDUNG VON DEM TYPUS R(u v) = R(u) + R(v)

E. PERGE

Es sei $P(a, b)$ eine Menge der im Intervall (a, b) erklärten positiven reellen Funktionen und $P^* \subset P(a, b)$ eine Teilmenge, in dieser Hinsicht wenn

a) ist $u, v \in P^*$, dann $uv \in P^*$ und wenn

b) *ist* $u \in P^*$ und λ ein beliebiger reller Zahl, dann $u^\lambda \in P^*$. Die Abbildung mit der Eigenschaft

$$R(uv) = R(u) + R(v),$$

und

$$R(u^\lambda) = \lambda R(u)$$

$(u, v \in P^*$ und λ ein beliebiger reeller Zahl) ist eine so genannte „R" Abbildung. Die inverse Abbildung wird durch $R^{-1}(u)$ gezeichnet. Es handelt sich um die Eigenschaften und die Lösungen dieser Abbildung. Wir geben hier eine spezielle Lösungen von $R(u)$

$$\tilde{u}(x) = \lim_{h \to 1} \frac{h}{\log} \frac{u(hx)}{u(x)}; \quad u(x) \in P^*,$$

die „das Relativierte" der Funktion $u(x)$ an der Stelle x genannt wird.

Die Operation $\tilde{u}(x)$ besitzt hat die folgenden Grundeigenschaften

1. $[u+v]^\sim = \dfrac{u\tilde{u} + v\tilde{v}}{u+v}$,
2. $[uv]^\sim = \tilde{u} + \tilde{v}$,
3. $\left[\dfrac{u}{v}\right]^\sim = \tilde{u} - \tilde{v}$,
4. $[u^\lambda]^\sim = \lambda\tilde{u}$

und die inverse $\tilde{u}(x)$ Operation hat die nächsten Grundeigenschaften

1. $\int rx^{u(x)+v(x)} = \int rx^{u(x)} \int rx^{v(x)}$,
2. $\int rx^{u(x)-v(x)} = \dfrac{\int rx^{u(x)}}{\int rx^{v(x)}}$,
3. $\int rx^{c\,u(x)} = \left[\int rx^{u(x)}\right]^c$

Zuletzt weisen wir an einige praktischen Anwendungen hin.

A KÉN FIZIKAI-KÉMIAI VISELKEDÉSE FOLYÉKONY ACÉLFÜRDŐBEN

SZŰCS LÁSZLÓ

(Közlésre érkezett: 1970. február 11.)*

Westgren és Hume-Rothery [1] vizsgálatai bebizonyították azt a korábbi feltételezést, hogy a szilárd oldatok *intersztíciós* és *szubsztitúciós* típusra oszthatók.

Westgrenék megállapításai a nem rozsdásodó Cr—Ni-acélok gyártásakor a fémfázisban megfigyelt [Fe-S-Me]-rendszerre is beigazolódtak. Zuchovickij és Zuravlov [2], később Buzek [3] ugyanis kísérleti úton bebizonyították, hogy ha a [Fe-S-Me]-rendszerben az Me-komponens *karbon* vagy szilícium, akkor az oldat intersztíciós szerkezetű. Szubsztitúciós szerkezetűnek találták az oldatot akkor, amikor az Me-komponens *foszfor* vagy *mangán* volt.

E megállapítás elsősorban a kéntelenítés szempontjából érdemel különös figyelmet, mert a vasban oldott kén aktivitásának, illetve az aktivitás koefficiensének értéke függ az oldat szerkezetétől is. Ismeretes ugyanis, hogy:

$$\frac{1}{\gamma_S^{Me}(N_S+N_{Me})} = \frac{N_{Fe}}{N_S+N_{Me}} - \frac{1}{Z_S^{Me}}, \qquad [2] \qquad (1)$$

és ebben Z *konstans*, amely a ternér oldatszerkezet pontszerű hibáinak (vakancia helyek) számától függ (*„Kirkendall-jelenség"*).

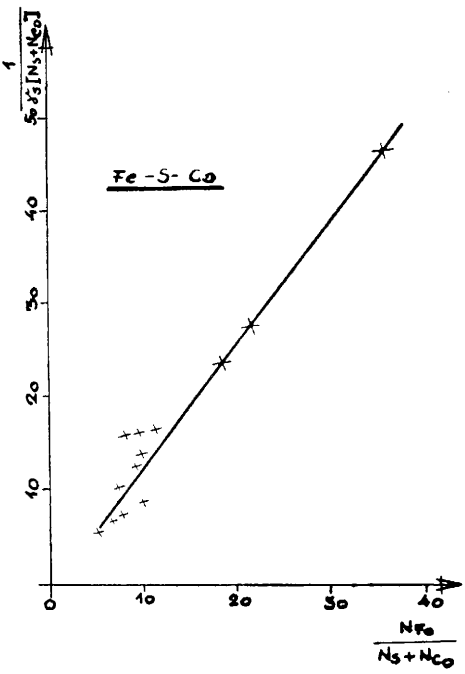
Buzek [3] azt is bebizonyította, hogy e ternér oldatrendszerekben a kén aktivitása szoros összefüggésben van a rendszerben kialakuló *vegyületlettípusokkal,* azaz azzal a körülménnyel, hogy a kén milyen típusú szulfidokat produkál a fémfürdőben. E megállapítás a *különböző* [Fe-S-Me] ternér rendszerekre az alábbi módon differenciálható:

1. A *Fe-S-Al*-rendszerre még nincs elegendő kísérleti eredmény a pontos konklúzió levonásához [4], de a γ_S^{Al} értékét pozitívnak találták [10].

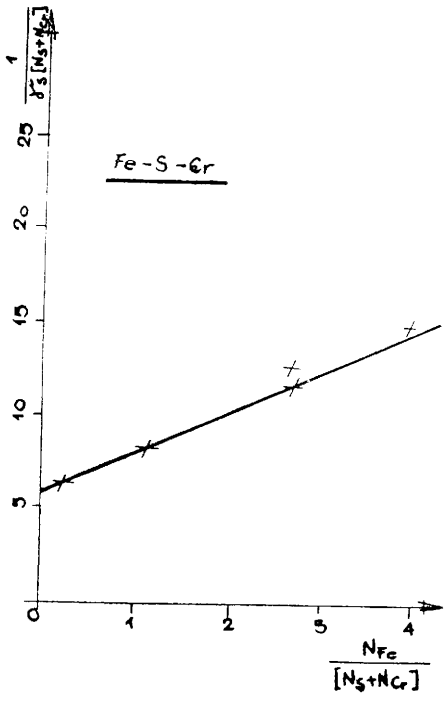
2. A *Fe-S-Cu*-rendszerre az oldat molekulatípusának változása nem mutatható ki [4]. Viszont a kísérletek szerint a γ_S^{Cu} értéke negatív [10].

---

* Közlésre javasolta: dr. Mátrai Tibor, a Tudományos Bizottság elnöke
Lektorálta: dr. Sziklavári János főmetallurgus, kandidátus, Lenin Kohászati Művek

1. ábra

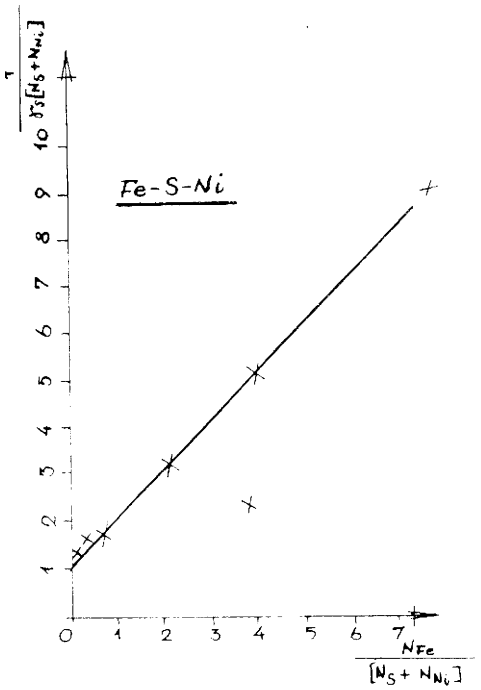
2. ábra

3. *A Fe-S-Co-rendszerben* (1. ábra) — figyelembe véve Chipman kísérleteit [5] is — az oldat típusának változása nem vehető észre. Ugyanakkor azok a kísérletek, amelyek e ternér rendszerben a kénatomoknak vagy kénionoknak az ötvöző elem atomjaival vagy ionjaival létrejövő molekuláris kapcsolódását vizsgálták, a Fe-S-Co-rendszerben olyan Co:S-arányt bizonyítottak (Co:S = 0,97 = $CoS_{0,97}$), amely kb. a CoS vegyületnek felel meg [6]. Shiró Ban-ya értékelése [10] szerint teljesen bizonyított a Co kénaktivitást (γ_S^{Co}) növelő hatása.

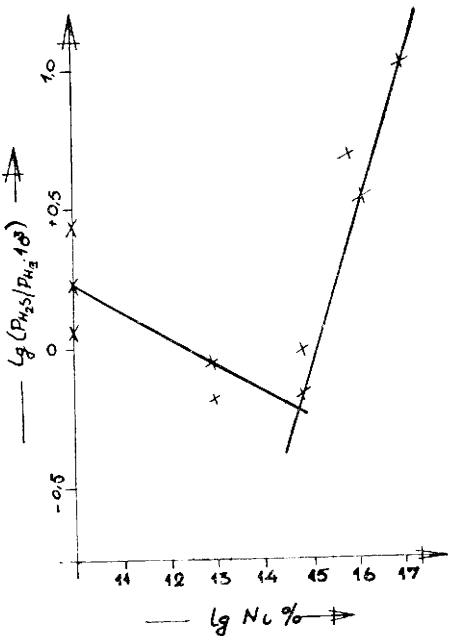
4. A *Fe-S-Cr*-rendszerben (2. ábra) sem észleltek szerkezeti változást. Néhány kísérleti adat [5 és 6] szerint egy $CrS_{0,74}$ arány feltételezhető, amely kb. a $FeSCr_7O_7$ vegyületnek felel meg.

Bár a Cr *illékonyabb* mint a vas, de ez az aktivitási értéket nem zavarja, mert 18 százaléknál kisebb Cr-tartalom mellett az illékonyság nem jelentékeny. A kísérleti eredmények szerint [10] a Cr a ternér rendszerben csökkenti a kén aktivitását.

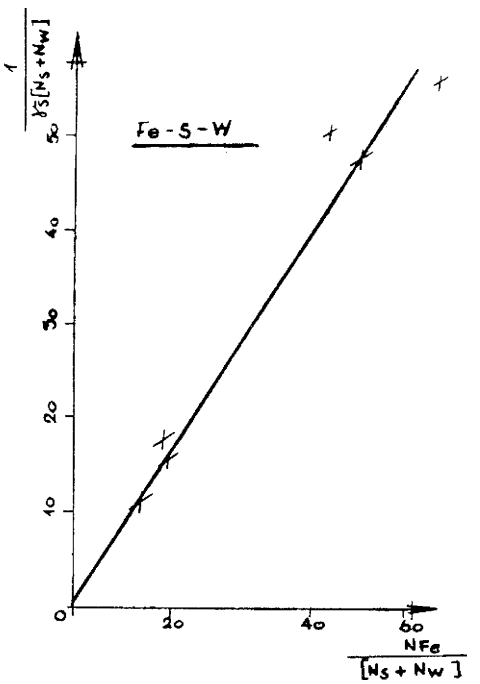
5. A *Fe-S-Ni*-rendszerben sem változott az oldat szerkezete (3. ábra), [3 és 4], de találtak benne 30 százalék Ni-tartalmú kénvegyületet ($NiS_{0,88}$), ami kb. megfelel a NiS vegyületnek. Ha a Ni több, mint 30 százalék, akkor a 4. ábra szerint egy $NiS_{5,5}$ típusú *hipotetikus* vegyület jön létre, ami a NiS_2 molekulának (nikkel-diszulfid) felel meg. Ez egy piritrácstípusú ve-

3. ábra

4. ábra

5. ábra

gyület, mely igen könnyen oxidálódva, az acélgyártás hőmérsékletén *jó kénoldó* tulajdonsággal rendelkezik. Alcock és munkatársai [7] tanulmányozták a Fe-S-Ni-rendszer kénaktivitási viszonyait. Kísérleteik szerint a nikkelnek a kén aktivitására gyakorolt hatása csaknem nulla.

6. A *Fe-S-W*-ternér rendszerben nem találtak (5. ábra) vegyületet [7]. Az oldat szerkezetében sem észleltek változást [7].

A legfrissebb szakirodalmi adatok szerint [10] a B, Al, C, Si, Sn, P, As, Sb, Mo, W, Co és Pt *növelik*, a Cu, Au, Ti, Zr, V, Nb, Ta, Cr, Mn és Ni *csökkentik* a „Fe-S-Me" ternér rendszerekben a kén *aktivitását*.

IRODALOM

[1] *Westgren—Hume—Rothery:* Elektrons, Atoms, Metals and Alloys, Iliffe and Sons Ltd, London 1948.

[2] *Žuchovickij A. A., Žuravlov V. K.:* K teorii rastvorov metalloidov v. metalle, Proizvodstvo i obrabotka stali i splevov, M. I. S., 1958. str. 226, Moskva.

[3] *Bužek Z.:* „Mechanismus pusobeni některeých prvku na termodynamickou aktivitu siry", Sbornik VŠB v Ostravě, ročnik VII, 1961, c. 3. str. 177.

[4] *Bužek Z., Benda M.:* „Teorie roztoku siry v roztaveném zeleze", Sbornik VŠB v Ostravě, ročnik VII, 1961. č. 2, str. 171.

[5] *Chipman J., Cordier J. A.:* „Aktivity of Sulphur in liquid Fe-Ni Alloys" Journal of metals, 1955, August.

[6] *Zen-Ichiro Morita, Adachi A.:* „Effect of cobalt and tungsten on the activity of sulphur in molten iron", Journal of Iron and Steel Institute of Japan, September 1963.

[7] *Alcock C. B., Cheng L. L.:* „A Thermodynamic study of dilute solutions of Sulphur in liquid Iron, Cobalt, and Nickel, and binary alloys between these metalls". Journal of Iron and Steel Institute, 1960. June, str. 169.

[8] *Griffing N. R., Healy G. W.:* „The Effect of Cr on the Activity of Sulphur in Liquid Iron." Transactions of the American Institute of Metallurgical Engineers, October, 1960.

[9] *Biltz W., Voigt A., Meisl K.:* Anorg. Chem., 228, 1936. str. 275—285. Ref. Constitution of Binary Alloys, Max Hansen, Anderko K., Mc GraW, Hill Book Co, New York, London, Toronto, 1958.

[10] *Shiro Ban-ya and J. Chipman:* Sulfur in Liquid Iron Alloys: II. Effects of Alloying Elements.
Transactions of The Metallurgical Society of Aiml. 1969. V. 245. Január. 133.

PHYSICAL AND CHEMICAL CONDUCT OF THE (Fe-S-Me) TERNER SYSTEMS IN THE LIQUID STEEL-BATHS

Written by *LÁSZLÓ SZÜCS*, metallurgical engineer

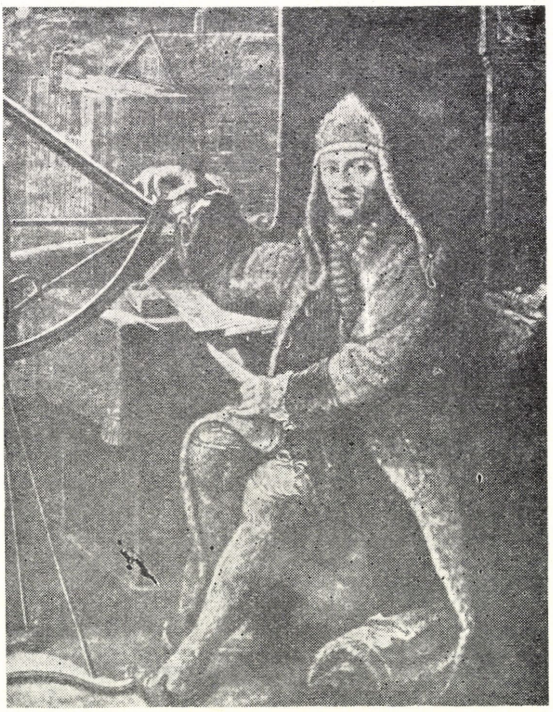
In this paper of his the author has examined the interstitional and substitutional structure-position of (Fe-S-Me) structures on the influence of C and Si in the metal phase of the non-becoming rusty Cr-Ni steels. He touches in his paper upon such terner systems, when the third (Me) component is Al, Cu, Co, Cr, Ni and W. He states that the components produce solution compounds only in the cases of Co, Cr and Ni. The researches include the fact that in these systems Al, Co and W increase, Cu, Cr and Ni decrease the activity of sulphur.

HELL MIKSA CSILLAGÁSZ
(1720—1970)

DR. ZÉTÉNYI ENDRE

(Közlésre érkezett: 1969. december 17.)*

Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tornyában elhelyezett „tízablakos" Csillagászati Múzeum a XVIII. sz. legnagyobb magyar származású csillagászának az emlékét őrzi és idézi. 250 évvel ezelőtt, 1720. május

HELL MIKSA CSILLAGÁSZ
(1720—1792)

* Közlésre javasolta: Szűcs László főigazgató
Lektorálta: dr. Dezső Loránd, az MTA Napfizikai Obszervatórium igazgatója és Róka Gedeon, a TIT csillagászati választmányának titkára.

15-én született Hell Miksa, „a szabad művészetek és a philosophia doktora", számos európai tudóstársaság tagja. Élete második felét Bécsben élte le. Onnan küldözte terveit, javaslatait 4 épülő magyar csillagda felé. Közben arra is volt ideje és ereje, hogy élete legnagyobb tettét, a Venusnak a Nap előtt való elvonulását tudományos szinten megfigyelhesse.

Származása, útkeresése

Selmecbányán, a bányavároshoz tartozó Szélaknán, a kies Leányvárral szemben, meredek lejtőn a század elején még állt (?) Hell Miksa szülőháza, a népes Hell család otthona. Széles, egyemeletes kúria. Családi nevüket eredetileg „Höll" alakban használták, de a bécsi egyetem katalógusából bizonyítható, hogy 1766-tól már a „Hell" névírásra tért át. Hell Miksa atyja Hell (Höll) Máté Kornél volt. Az okiratok szerint családjuk eredetileg Bajorországból származott. Majd Csehországban, Schaggenwertben telepedett le. Hell Máté Kornél innen költözött át Selmecbányára 1694-ben. Itt kötött házasságot — mint özvegy ember — Miksa édesanyjával, Staidl Julianna Viktóriával. Az első és második házasságából Hell Máténak — Miksán kívül — még 22 gyermeke volt. A népes családot sok munkával szerzett jövedelmével igyekezett eltartani az atya, akinek az eredeti fogalmazás szerint „a bányák matematikusa és gépmestere" volt a foglalkozása. A feljegyzésekből arra is következtetni lehet, hogy feladatai közé tartozott a bányavíz eltávolítása a tárnákból. Hell Máté szerkesztette és kezelte a víz kiszivattyúzását végző ún. vízi gépeket. Az apán kívül a család több tagja kapott alkalmazást a bányaüzemben. Az egyszerű gépek tervezésében, a matematikai feladatok megoldásában az apa mellett a testvérek közül különösen József és Ignác Kornél jeleskedett.

Hell Miksa e környezetben kapott kedvet és érdeklődést a matematika, a gyakorlati technikai problémák megfejtése irányában. Selmecbányán végezte el középiskoláit. Tehetsége már itt megmutatkozott. Tanulmányait felső fokon kívánta folytatni. Ezt csak úgy látta megoldhatónak, ha a jezsuita-rendbe lép. 1738-ban így került a rend tagjai közé előbb Zsolnára, majd a trencséni újoncházba. Az ottani kimutatásban fel vannak tüntetve személyi adatai, többek között ez a szó: „Rhetor", ami annyit jelentett: a középiskolát elvégezte.

Fiatalkori útja Bécsbe vezetett. 1741-ben az ottani egyetemre íratkozott be. Elsősorban a filozófia alapjával, a logikával ismerkedett. Mellette egyik legkedvesebb tárgyát, a fizikát tanulta, de más természettudományi ismeretekkel is foglalkozott. Előmenetele és jó viselkedése alapján rövidesen tanulótársai „előljárója" lett. Filozófiai tanulmányait a „methaphisikával" tetőzte be. A gyakorlati feladatok megoldása iránti vonzalmat magával hozta a szülői házból. Szabad idejében itt is „vízi-órák", földgömbök és „égi-glóbuszok" szerkesztésével foglalkozott. A hivatalos katalógus szerint 1774-ben Frőlich Erasmus-tól általános matematikát tanult. Ugyanakkor Francz Jozsef professzor tanársegédje lett, aki a csillagászati megfigyeléseknél foglalkoztatta. De igénybe vették munkáját a

természettudományi múzeum rendezésénél is. Már ekkor maradandó mű fogalmazására is vállalkozott, olasz szövegű, az ún. „aritmetica" tárgyköréből vett tanulmányt latinra fordította, azt kibővítette sajtó alá. E fordítással oly hasznos munkát végzett, hogy azt az egyetemen tankönyvül is használták. Még azon években, 1744—45-ben az önálló csillagászati megfigyeléseit is kiadta.

Az egyetemen töltött 4 év után búcsút mondott Bécsnek és visszatért hazánkba. 1745-ben Lőcsére érkezett. Megkezdte gyakorlótanári működését. Az ottani középiskolában klasszikus nyelveket, poetikát, retorikát tanított. Kapott egyházi feladatot is. De magával vitte a Bécsben vásárolt, vagy maga által szerkesztett műszereit, azokkal Lőcsén is folytatta kísérletezéseit. Ugyanakkor a Kőnigseck grófi család egyik fiú tagját bányaméréstanra is tanította.

1748-ban ismét Bécs következett. Akkor a teológiai tanulmányait folytatta. Mellékfoglalkozásul itt is bányamérnök-hallgatókat gyűjtött maga mellé, s azokat matematikára oktatta. Ugyanakkor a mérnöki kamara megbízásából a német nyelvű „bányatörvénytárt" latinra fordította. S ami nagy rendszerező készséget igényelt, úttörő munkát vállalt: szerkesztette a „tudományok adattárát", mely több kiadást ért meg, külföldön is használták. Ezeket követte egy módszertani tanulmány: „geographico — historicum", benne a két tárgy kapcsolatairól értekezett.

Hell, a gyakorlati tudós és előadó tanár

1751-ben fejezte be bécsi tanulmányait. Ekkor Zsolnára kapott megbízást. Itt is folytatta önképzését. Még abban az évben megszerezte a „philosophia doktora" címet. Már Zsolnán tartózkodott, amikor felkérték a nagyszombati csillagda újratervezésére és az építés irányítására. Ezen idő alatt bizonyára Nagyszombaton is töltött rövidebb időt. Tudása, munkabírása miatt mind nagyobb feladatok elé állítják. 1752-ben Kolozsvárra került, ahol a Báthory-egyetemen a matematika és a csillagászattan tanításával bízták meg. A kolozsvári egyetem vezetősége is úgy találta, iskolájuk természettudományi részlegét erősíteni kell. Ehhez egy csillagvizsgáló hozzátartozik. Elvállalta az ottani csillagvizsgáló tervezését is. A három kolozsvári év szorgos munkával telt el. Kiadott itt két matematikai könyvet, melyeket az egyetemen is használtak. Míg a kolozsvári obszervatórium nem készült el, csillagászati észleléseket csak a magánlakásán berendezett állomáson végezhetett. Az új intézetet korszerűvé igyekezett fejleszteni, hogy a kísérleti fizikához minden kellék biztosítva legyen. Abban az időben a mágnesesség és az elektromosság összefüggésének a kutatása volt előtérben. Elégtétel volt számára, hogy később Franklin és Beccoria kísérleteivel saját elméletét látta igazoltnak.

1755-ben életpályája újabb ívelést mutatott. Mivel meghalt Marinoni, a bécsi udvari csillagász és matematikus, a megüresedett állás betöltésénél rá gondoltak. Az udvari csillagda műszereit átadták az egyetemnek. A most már egyetemi csillagda igazgatói állására Hell Miksát tartották legalkalmasabbnak. A császári kinevezési okirat 1755. október 25-én kelt.

(L. Bécsi Egyetemi Levéltár, Fasc. I. No. 2. Reg. No. 101.) Fizetését évi 300 forintban állapították meg. Az egyetemi előljáróság október 30-án a kinevezési okmányhoz „Instructio"-t mellékelt, mely a kötelességeit, feladatait foglalja össze 7 szakaszban. Érdemes annak magyar fordítását ide iktatni, hogy ilyen állást betöltő tudóstól már akkor is milyen pontos és részletes munkát vártak.

„INSTRUCTIO

Hell Miksa cs. és kir. csillagász részére:

Először: A cs. és kir. csillagász a tanulmányaihoz tartozó teljes fölszerelésről és ennek időközönként történendő javításáról és megőrzéséről fog gondoskodni.

Másodszor: Kötelességéhez tartozik, hogy a bolygók pályájának megfigyelését végezze és hogy ezáltal a megboldogult Marinoni által kezdett és sok éven át folytatott Ephemerides Astronomicae-t tovább vezesse és mindent az arra rendelt könyvbe iktasson.

Harmadszor: A közönség a nap- és holdfogyatkozások, csillagelfödések, üstökösök, vagy más rendkívüli csillagászati jelenségek megfigyelésére nyilvános, a kapura kifüggesztett táblákkal figyelmeztetendő meghívandó.

Negyedszer: Hogy ezen főváros és egyetem dicsősége előmozdíttassék, és hogy haszon származzék belőle, a császári és királyi csillagász tartsa fönn a folytonos levelezési összeköttetést a külföldi hírneves megfigyelőkkel és törekedjék különösen arra, hogy az idegennek mindennemű, a földrajzhoz tartozó csillagászati megfigyelést az itteni csillagvizsgáló intézettel közöljenek és hogy semmiféle olyfajta megfigyelést el ne hanyagoljanak, amelyet más csillagászok is végezhetnek.

Ötödször: Rábízzuk és meghagyjuk neki a naptár gondozását. Ez nemcsak abban fog állani, hogy teljesen megelőzze mindazt, amit régieknek és köznépnek babonája és az alaptalan astrológia az időjárásról, orvosságról, érvágásról, növények növekedéséről és emberi balesetekről beszél, hanem arra legyen gondja, hogy évente csillagászati naptárt szerkesszen és annak idején nyomtatásban kiadjon.

Hatodszor: Az említett csillagászathoz és erőműtanhoz és az ebből folyó számításokhoz járulnak még a mechanikáról szóló előadások, amelyeket vasárnaponként az országos német nyelven a philosophiai aulában köteles tartani és kényelmesebbé tegye az előadást az által, hogy ezt mechanikai bemutatásokkal kísérje, és ezt az előre kifüggesztett hirdető táblákon tartozik közhírré tenni.

Hetedszer: Az eszközölt megfigyelésekről és a tudományos levelezésről hetenként tegyen jelentést a philosophiai kar igazgatójának, és tőle vegye át az utasításokat arra nézve, mit kell a jövőben tennie, milyen anyagokat válasszon a naptárak számára és miből kell a mechanikáról szóló előadásokban tárgyalni, mit kell kiadnia nyomtatásban; őreá van utalva mindennemű, hivatalához tartozó ügyben."

Az itt közölt utasításból is kiderül, hogy Hell milyen széleskörű munkát végzett a bécsi egyetemen. Az instructió átvétele után, november 10-én meg is kezdte működését. Szorosan vett hivatali elfoglaltsága mellett tudományos körökben gyakran és eredményesen képviselte intézetét. Csillagdáját sok érdeklődő kereste fel, akikkel szívesen és szenvedélyesen vitatkozott. A felszaporodott csillagdai és egyetemi feladatokat egyedül nem végezhette. Felváltva a következők voltak munkatársai, tanársegédei: Tirnberger Károly, Sajnovics János, Rain Ignác, Pilgram Antal. Feljegyzések szerint az egyetemi csillagda Hell idején a régi „Schottenbastei" mellett állott, de ez a környezet azóta teljesen átalakult.

Hell a csillagászati elméleti tudását igyekezett a gyakorlati életben is hasznosítani. Ilyen feladat volt — ami az előírt feladatai között is szerepelt — a naptárak csillagászati kronológiájának a szerkesztése. E munka közben támadt fel benne a tudomány népszerűsítésére való törekvése.

Akik a falvak életét még e század első évtizedében láthatták, megfigyelhették, hogy a falusi ember egyedüli gyakorlati hasznú olvasmánya a kalendárium volt. Erről így vélekedett Hell: „A naptár olyan könyv, melyet az emberek mindenütt olvasni szoktak, hasznos dolgokat találnak benne, ezért az államnak is törődnie kell vele. Még a paraszt embernek szánt naptár is fontos, mert ebben a köznépet fel lehet világosítani és meg lehet javítani (bizonyára: művelni). A paraszt népnek bizonyára azáltal lehet kezére járni, ha az állattenyésztésről és a földművelésről írunk, a polgári osztály inkább a különböző mesterségekről szeretne olvasni. Hivatkozik kínai példára, ahol „... a kínai császári udvar ünnepélyes szertartásokkal osztja el a naptárt, ... illetve a császár legértékesebb ajándékai gyanánt küldi szét az egész birodalmában." Hell javaslatára felsőbb rendelet intézkedett a naptárak kiadatásáról.

Érdemei közé sorolható a Bécsi Tudományos Akadémia szervezésének az előkészítése. A kormány a tervezet kidolgozásával Hell Miksát bízta meg. Az Akadémia megalakításáról a rendelet meg is jelent, de működését nem kezdhette meg, mivel a vezetésével megbízott jezsuita-rendet időközben feloszlatták. Hell Miksát elismerés illeti azért is, hogy a humanisztikus tudományok uralma idején a természettudományok fontosságát elismertette.

Vénusz-lesen a Jeges-tenger partján

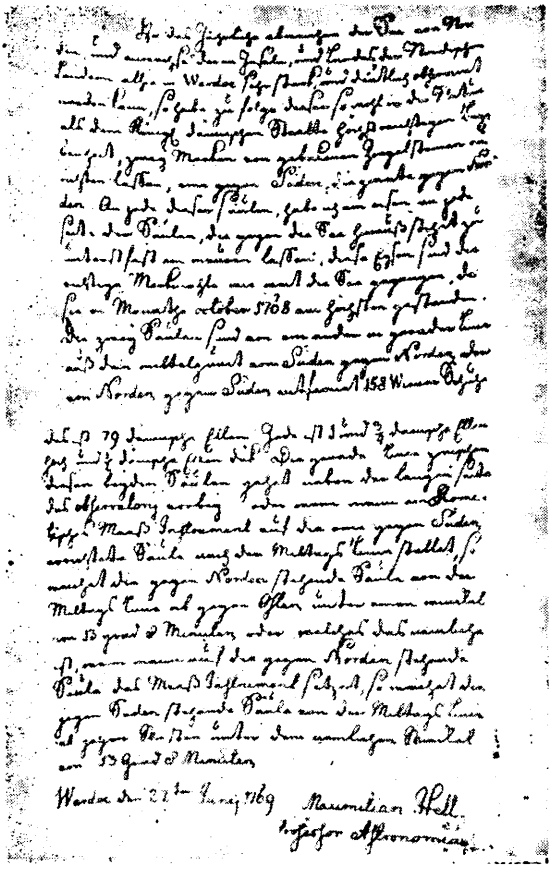
1769. június 3-án nevezetes csillagászati eseményt, a Vénusz-bolygónak a Nap korongja előtt való elvonulását várták. Ennek pontos megfigyelése a XVIII. században legjobb lehetőségnek látszott a Nap parallaxisának, tehát voltaképpen a Föld Naptól való távolságának a meghatározásához. E ritka csillagászati tünemény nagyban foglalkoztatta a csillagászati tudományos köröket, s e tudomány pártfogóit. VII. Keresztély Dánia és Norvégia királya elhatározta, hogy a Vénusz elvonulását saját országa területén is megfigyelteti. Ehhez anyagi áldozatra is kész. Ebből a célból még 1767. augusztusában Bécsbe íratott az ottani dán követhez. Utasította, érdeklődje meg, hogy Hell Miksa, az európai hírű csillagász hajlandó volna-e a fenti cél érdekében a tudományos expedíció vezetését elvállalni? Tudakozza meg, melyek a feltételei, mik a kívánságai? A király a megfigyelés helyéül egy észak-skandináviai szigetet javasolt. A kéziratban a megfigyelés helye két alakban szerepel: Wardoe és Wardoehuus. Az első egy szigetre, illetve a rajta levő településre, a második névalak az oda épített erdőre vonatkozik. A sziget a Jeges-tenger partján, a Varangerfjord mellett fekszik. (Kiejtés: vardő.) A kedvező válasz szeptember 7-én elment Koppenhágába. Hell elvállalta az expedíció vezetését. Utazásához a császárnő írásos engedélyét 1768. február 24-én vette kézhez. Utazási feltételei között szerepelt, hogy vele utazhassék volt tanítványa, rendtársa, aki akkor a nagyszombati csillagdát vezette: *Sajnovics János* is. Feltehetően azért is ragaszkodott hozzá, hogy a jó alkalmat felhasználva, közösen a helyszínen tisztázhassák a magyar—lapp nyelvrokonság kérdését. Hell útitervéhez ez is hozzátartozott.

Már előzőleg több külföldi forrásból (pl. Comenius) is olvasott annak feltevéséről, hogy a magyarok és lappok rokonok. Itt említjük meg, hogy Hell életrajzírói nincsenek egy véleményen abban a tekintetben, vajon Hell tudott-e magyarul? Ha Selmecbányán gyakorolhatta is nyelvünket. időközben elfelejthette, azért is keresett maga mellé egy magyarul tökéletesen tudó munkatársat.

A két csillagász 1768. április 28-án indult el Bécsből. Az útjuk Prágán, Drezdán, Lipcsén, Hallén, Hamburgon és Lübecken, a balti kikötőn át vezetett Haffniába (Koppenhága). Ott a királyi udvar, a miniszterek, akadémikusok államférfiaknak kijáró figyelemmel fogadták. Itt csatlakozott hozzájuk tolmácsuk és kísérőjük: Jens Borchgrevingk egyetemi hallgató is. Majd a Sund-szoroson átkelve Svédország déli területén keresztül érték el Norvégiát, Kristianiat (Oslo), ahonnan a Skandináv-hegységen átkelve jutottak el Trondhjem kikötőig július 30-án. Itt készültek fel északi útjukra részleteiben. Három hét múlva, augusztus 22-én szálltak fel az Urániának elnevezett tágas vitorlás hajóra, melyre előzőleg 13 hónapra elegendő élelmet, tűzifát, szenet, továbbá építőanyagot raktak fel. Ötvennapos nehéz tengeri út következett, fjordos, sziklás part mentén haladtak észak felé. Az utolsó tengeri napot, október 10-ét tomboló viharban tették meg. Már a Jeges-tenger partja mentén hajóztak. A vihar másnapra lecsendesedett, megpillanthatták Wardoe-szigetét, ahova 11-én ki is hajóztak. Bécsből eddig 5 hónap és 13 nap telt el.

Wardoe földrajzi helyzete a következő: az északi szélesség 70° 20', a keleti hosszúság 31° 15' alatt fekszik. A sziget két ovális alakú részre osztható, melyeket alacsony, keskeny földszoros, nyak köt össze. Lekoptatott, sziklás dombhát a felszínük. Fákat, bokrokat nem láthatunk ott, csupán moha a növényzete. A települések a védett, alacsonyabb térszínre épültek. Az erőd a nyugati szigetrész magaslatán található. Hell ennek közelében, egy élelmiszer-tárház két szobáját kérte lakásul. Annak a nyugati falához építették az obszervatóriumot, melynek mind a déli, mind az északi végéhez falazott gnómot szerkesztettek, hogy a benti délvonalon a Nap felső és alsó delelését is észlelhessék. Még a téli teljes besötétedés előtt igyekeztek az obszervatóriumot rendbehozni, a műszereket beállítani. A Sarkkörön belül vagyunk, november 25. és január 15-e között ott nem kél fel a Nap. E sötét időszak alatt is változatos munkával foglalatoskodtak. Kutatták többek között az északi fény okát, többször volt alkalmuk megfigyelni e tüneményt.

Hell tudott arról is, hogy a Skandináv-félsziget emelkedőben van. Hogy az utódok erről adatszerűen is meggyőződhessenek, égetett téglából két oszlopot emeltetett a tengerparton. Megjelölte azokon a tenger akkori középszintjét. Ennek tényéről, az oszlopok helyzetéről Wardoe anyakönyvébe hiteles bejegyzést tett 1769. június 22-én. Herman Ottó, aki Hell emlékének nagy tisztelője volt, 1888-ban, amikor az északi madárhegyeket felkereste, elhajózott Wardoe-szigetére is. Kérésére a feljegyzett szöveget később az egyik anyakönyvben meg is találták, de a két oszlopnak és Hell obszervatóriumának már nyomaveszett. Az anyakönyvi bejegyzés magyar fordítása:

HELL MIKSA BEJEGYZÉSE
A WARDOE-I ANYAKÖNYVBE

„Mivel, hogy a tengernek észak felé való hátrálása, ennek révén a szigetnek és a földrésznek folytonos nagyobbodása itt Wardoeben nagyon szembeötlő és világosan megfigyelhető, engem a természetben, valamint a dán királyi államban folyó e nevezetes jelenség arra bírt, hogy égetett téglából két oszlopot emeltessek, az egyiket délnek, a másikat északnak állítva. Mindkét oszlop tövéhez, mégpedig a tenger felé néző oldalon egy-egy vasat rakattam szilárdan, mely vasak fontosabb jelzői annak a hátrálásnak, melyet a tenger 1768 október óta, amikor a legmagasabban állott, végzett. A két oszlopnak egymástól való távolsága a központtól, délről észak felé, vagy északról dél felé 158 bécsi láb, annyi, mint 79 dán sing. Mindenik 1 és háromnegyed dán singnyi magas és fél dán singnyi vastag. A két oszlop között futó egyenes vonal az obszervatórium hosszú oldalával talál. Másképpen kifejezve: ha a dél felőli oszlopra egy földmérő szerszámot helyezünk, s ezt a dél-vonalra állítjuk, akkor az északi oszlop a délvonaltól keletre 13° és 08'-nyire tér el. Vagy ami ugyanaz, ha a szerszámot az észak felőli oldalra helyezzük, akkor a dél felőli oszlop nyugatnak ugyancsak 13° 08'-nyire tér el.

Wardoe, 1769. jún. 22.

Maximilian Hell s. k."

Június 3.-a Vénusznak a Nap előtt való elvonulása

Ettől a megfigyeléstől függött a Nap úgynevezett parallaxisának a meghatározása. (A Nap parallaxisa az a szög, mely alatt a Nap középpontjából a Föld egyenlítői fél átmérőjét látni lehetne.) A távolságmérés a Földön háromszögeléssel történik. Mérőszalaggal lemérnek egy alapvonalat, bázist, a mérnök odaáll távcsövével (teodolit) a bázis egyik végére, aztán a másikra, beirányozza a megmérendő távolságú tárgyat, megállapítja, hogy a két látóvonal mekkora szöget zár be az alapvonallal. Ennek hosszából és a két szög értékéből a háromszögtan szabályai szerint ki tudja számítani a kérdéses tárgy távolságát akkor is, ha ezt a távolságot nagysága, vagy a közbeeső akadályok miatt nem lehet lemérni. Így működnek az egyes fényképezőgépekre szerelt távolságmérők is. Az itt szóbajövő, legfeljebb 10—15 méteres távolságok megméréséhez az a néhány cm-es alapvonal is elegendő, amivel a fényképezőgép rendelkezik. De minél hosszabb a megmérendő távolság, annál hosszabb bázist kell választanunk, ha azt akarjuk, hogy a mérés eredménye megközelítőleg pontos legyen.

A Nap igen messze van tőlünk. Nem is lehet a Földön elég hosszú bázist fölvenni távolságának a méréséhez. Ezért használták fel közvetítőül a Vénuszt is. Az átvonulás közép-európai időben az éjjeli órákban következett be, ami azt jelentette, hogy Európában egyedül a Sarkkörön belül észlelhető. Wardoeben ugyanis V. hó 16-tól VII. hó 27-ig nem nyugszik le a Nap. A Vénusz elvonulása a Nap előtt „alsó-együttállás" esetén lehetséges. A helyzet hasonlít a napfogyatkozás térbeli elrendeződéséhez, ha az alsó együttállás akkor következik be, amikor a Vénusz a „csomóponton" halad át. Ekkor a bolygó a Nap előtt vonul el, távolsága és aránya miatt kis fekete koronghoz hasonlóan. A bolygó 243 éves periódusok alatt négy esetben kerül ilyen helyzetbe: 8 + 121,5 + 8 + 105,5 éves időközökben.

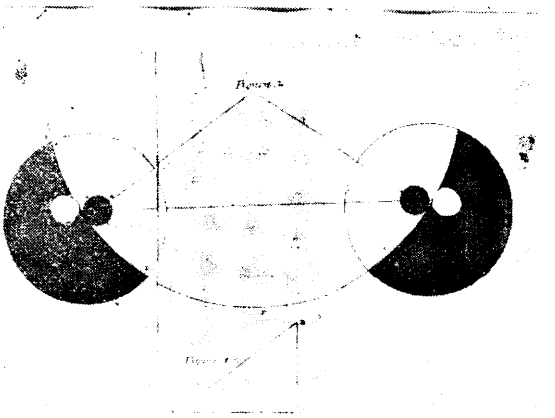
A Vénusz átvonulási időpontjainak egyes dátumai:

1631. XII. 6 — 1639. XII. 4. — 1761. VI. 6. — 1769. VI. 3 — 1874. XII. 9. — 1882. XII. 6. — 2004. VI. 8. — 2012. VI. 6.

1769. június 3-án a fedést Hell, Sajnovics és a tolmács észlelték. A belépés ideje este 9 óra 32 perc 01 másodperc, a kilépés ideje 15 óra (éjfél után 3 óra), 25 perc, 04 másodperc volt. A be- és kilépés helye között a Vénusz a Nap korongját egy húr mentén szelte át. Ugyanakkor a Föld egy távoli más pontjáról is megfigyelve a Vénusz átvonulását, onnan nézve a Nap korongján más húr mentén haladt el a Vénusz.

Az átvonulás megfigyelése a felhős időjárás miatt több angol, német és svéd csillagásznak nem sikerült. De Cook expedíciójával utazó Green csillagász megfigyelése a Tahiti-szigete közelében sikerrel járt. Ezt használta fel Hell elsődlegesen. Eredményes méréseket végeztek még Kaliforniában és a Hudson-öböl mellékén is, melyeket szintén figyelembe vett Hell.

Ismerve a két hely (Wardoe és Tahiti) egymástól való távolságát, valamint a két húrnak a korongon való szögtávolságát, a két mérési adat segítségével felállítható volt egy egyenlet, mely két ismeretlent a Vénusz és a

HELL MIKSA VÁZLATA
A VÉNUSZ ATVONULÁSÁRÓL

Föld, Naptól való távolságát tartalmazta. A Vénusz és a Föld ismert keringési ideje alapján, Kepler harmadik törvénye is ad egy összefüggést a Föld és a Vénusz, Naptól mért távolságához. Most már a két ismeretlent a két egyenletből ki lehetett számítani. Hell az észlelések felhasználásával a parallaxis értékét 8.70 ívmásodpercben rögzítette. Ezzel — a ő korában — igen jó eredményhez jutott. E parallaxis-érték szerint a Naptól való középtávolságunk 151,2 millió km. Jóval ez után, 1824-ben Encke, korának sokra tartott csillagásza 8,57-es parallaxisával e távolságot 153,45 millió km-re értékelte. Végül 1964-ben a Csillagászati Unió a Nap parallaxisát 8.79405 ívmásodpercben állapította meg, mely szerint a F—N távolság középértéke 149,6 millió km. Hell tehát jó eredményhez jutott, sikere messze a csillagász kortársai fölé emelte. Ennek ellenére sokan támadták, adatai helyességét és valódiságát kétségbe vonták. Nem tetszett néhány csillagásznak, hogy észlelési adatait nem sietett közzétenni. Nem is tehette, mert ő a dán király költségén és megbízásából végezte a megfigyeléseket, az eredményt is a dán Akadémia előtt óhajtotta először ismertetni. Az összefüggések megállapításához és megfogalmazásához pedig időre volt szükség. Még Encke korában is pontatlannak tartották észlelését, igaza még akkor sem derült ki.

Littrow — a bécsi csillagdában Hell későbbi utóda — megbízta fiát, aki szintén csillagász volt, derítsen fényt a Hellt ért támadások körülményeire. Az ifjú Littrow a feladatot el is végezte, de hogyan? Hellről elmarasztaló véleményt alkotott. Terhelő megállapításai között szerepelt az is, hogy a kéziratban található javításokat későbbi átírásoknak minősítette, vagyis műszaki szóval élve, Hell „célszerűzött". Közel 100 év telt el Hell halála után, míg a tudományos világ előtt tisztázódott igaza. Newcomb amerikai csillagász szolgáltatott Hellnek igazságot 1883-ban. Newcomb Bécsbe utazott, ahol egy teleszkópot kellett átvennie. A kedvezőtlen időjárás miatt a kipróbálásra várnia kellett, így a tervezettnél hosszabb időt

töltött Bécsben. Eszébe jutott Hell esete, a levéltárban volt ideje Hell kéziratainak az átnézéséhez. Littrow vádjai között szerepelt az is, hogy kivakarást és más színű tintával való későbbi bejegyzést alkalmazott. — Ezzel semben Newcomb megállapította, hogy a javítások észlelés közben történtek, mielőtt a tinta megszáradt volna. Gyatra lúdtollal írtak. első írásra olvashatatlan is lehetett. Esetleg az is gondot okozhatott, hogy a három észlelő megfigyelési adatai nem egyeztek, egyeztetnie kellett. Hell a téves bejegyzést ujjával törölte, a jót írta helyébe. Newcomb sötét kamrában győződött meg arról, hogy kaparás sem történt, mint ahogyan azt az ifjú Littrow állította. Közben az is kitudódott, hogy Littrow színtévesztő volt.

Hell vállalkozásának másik célja az volt, bizonyítható-e a magyar—lapp nyelvrokonság? E feladatot Sajnovicsra bízta, aki ehhez bőséges anyagot gyűjtött. Feljegyzéseit rendezte, azt a következő cím alatt adták ki:

„*DEMONSTRATIO — Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*". Sajnovics nem volt hivatásos nyelvész. Érdeme, hogy a nyelvészek és történészek figyelmét e problémára irányította. Azt azonban megállapította, hogy a két nyelv szerkezete rokon vonásokat mutat.

Hell és Sajnovics 1769. június 22-én indult vissza Wardoe-ből. Október 18-án érkeztek Koppenhágába. Megérkezésük után Hell a csillagászati megfigyeléseit, Sajnovics a nyelvészeti és néprajzi kutatásait rendezte. Azokról a dán Akadémia előtt beszámoltak. Munkájuk eredményének elismeréséül az Akadémia mindkettőjüket a tagjai közé választotta. 1870. májusában indultak vissza Bécsbe. Elindulásuk előtt 1—1 aranyszelencét kaptak emlékül a dán királytól. (Hell hagyatékában a szelence 250 Ft értékkel szerepel.)

Hell Miksa és az egri Specula

Az egri Líceum épülete, az egyetem és csillagda létesítésének a terve Eszterházy Károly püspök nevéhez fűződik. Az építtető főpap 1762. október 1-én Gerl József építészt bízta meg az épület tervének a kidolgozásával, aki a tervet el is készítette. De egy év múlva tőle a megbízást visszavonta és az építés vezetésére Fellner Jakabot, az Eszterházy család tatai építészét kérte föl. A püspök az egyetemet úgy vélte korszerűnek, ha ahhoz csillagászati obszervatórium is tartozik.

B. Borsody Béla, a csillagda történetének egyik írója e célt így foglalta össze: „A forradalom (felvilágosodás) természettudománnyal, elsősorban csillagászattal világosít fel, és azzal izgat az egyház ellen. A forradalmat levezetni akaró bécsi politika tudatosan a természettudományok propagálásával a tömeghangulatot az egyház ellen vezeti. De az egyház, hogy versenyben maradjon, a maradiság vádja se érje, természettudományosságot csinál, nehogy azt ellene fordítsák."

Bécsnek azonban az egri Specula létesítésében nem volt különös szerepe. A fentiek mellett Eszterházy tervében közrejátszhatott római diákkori emléke, benyomásai is, ahol a szeminárium közelében levő csillagdának olykor látogatója volt. Eszterházy Egerben teljes, négy fakultásos

egyetemet tervezett: theológiát, jogot, orvosi fakultást és természettudományi-bölcsészeti kart. Ez utóbbi keretbe tartozott a csillagda tervezése is. Kitűnt abból is, hogy a Specula építését lényegesnek tartotta. (L. Érseki Levéltár: Nr. 589.) Többek javaslatára a csillagda tervezéséhez, patronálásához Hell Miksát kérte föl, aki már 1762-ben munkához is látott, hogy tervét idejében elkészíthesse. Fellner — a megadott tervek szerint — 1765 májusában jelölte ki a csillagásztorony-épületrész alapjait. De az építkezés üteme akkor igen lassú volt, hat év alatt mindössze a második emeletig jutottak. Erre az időre esett Hell wardoe-i útja is. 1773 tavaszára készültek el a meridián-terem boltozatai. Hell Miksa írta elő, miként történjék a napsugár beeséséhez szükséges nyílások utólagos kivésése a meridián-termek ablakíveiből és a fölöttük levő főpárkányból. Hell utasítására a teraszon az eredeti Gerl-terven Hellner módosított, sötétkamrát (Camera obscura) és obszerváló helyiséget emeltetett.

Mivel a Specula építése nagyobb ütemben haladt, gondoskodni kellett képzett csillagászról is. Előbb Balajthy Mátét szemelték ki erre a célra, aki meg is jelent Bécsben, Hell intézetében. De a vele való kísérletezés nem vezetett eredményre. — Majd a püspök Madarassy János líceumi tanárt jelölte utódául, aki 1774-ben utazott Bécsbe Hell Miksához. Madarassy gyakorlati csillagászatot, matematikát, geometriát és nyelveket tanult Hell mellett. Fontos feladata volt még a műszerek megrendelése, beszerzése, a könyvtár gyarapítása is. Madarassy Bécsben a Pázmáneumban kapott szállást. Innen járt a Schottenbastei (bástya) fokára, az ott elhelyezett csillagásztoronyba a megfigyelések céljából.

Az érseki levéltár Hell 28 levelét őrzi, melyeket Eszterházyhoz írt. Egyik 1774-ben irott leveléből ezek olvashatók: „Semmit nem óhajtok jobban, minthogy ezzel (t. i. a Specula létesítéséhez adott segítségével) hasznára légyek hazámnak. Kívánom, hogy a Specula és az egri egyetem a legcélravezetőbb tudományossággal felszerelve legyen hasznára az égbolti dolgok kutatásában."

Elérkezett annak az ideje, hogy a műszerek felállítása után Egerben is megkezdődhessék az észlelés. Madarassy visszatérhetett Egerbe. Ami nagy jelentőségű, vele tartott Hell Miksa is, aki vágyott arra, hogy a valóságban lássa a terve megtestesülését. Már április hóban értesítést küldött Egerbe Madarassy, hogy Hell az egri látogatásakor fogja kitűzni a délvonalat (Linea Meridionális), s az obszervatórium dél felé néző falán kijelölik azon nyílás helyét, mely majd a napsugár bebocsájtására szolgál.

Bécsből 1776. május 10-én indultak el. Útközben megnézték a nagyszombati Speculát, amit szintén Hell tervezett. Majd Szered, Érsekújvár, Komárom és Pest érintésével 17-én érkeztek Egerbe. Legelső feladatuk volt a nyugati teremben az említett Linea Meridonalis kitűzése. Ehhez fel voltak szerelve hordozható, kalibrált quadránssal, és ingaórával. Ezt a munkát 18-án be is fejezték. A délvonalat carrarai márványból rakatta ki Hell, kiegészítésül tárkányi csiszolt szürke mészkövet használtak. A márvány-meridián darabjai 4 és fél láb hosszú darabokból áll. Ma is sértetlenek. Azokat Mundi nevezetű „főpallér" készítette és helyezte el. Hell előírása közé tartozott, hogy az obszervatóriumok padlózatai márványlemezekkel legyenek burkolva, ne falemezekkel, mert ezek a járás-kelés-

kor „megereszkednének", s az instrumentumok nem állnának szilárdan. A délvonalon minden napfényes délben megfigyelhető a napsugár beesése, mely *az egri valódi delet jelzi*. Hell itt-tartózkodása idején meghatározta Eger földrajzi szélességét is, ami: É. sz. 47° 53', 30". (Madarassy későbbi mérésének eredménye: 47° 53, 54,5" volt.) A méréseket és észleléseket május 19-e után is folytatták, melyeknek több érdeklődő is tanúja volt, többek között a csillagászathoz és matematikához vonzódó líceumi tanulók. — Hell június 3-án indult vissza Egerből. Útja közben Jászapáti, Buda, Szabadbattyán, Székesfehérvár, Szentgrót, Eszterháza és Sopron földrajzi szélességét is megállapította. Az egri és a budai obszervatóriumban végzett földrajzi szélességi és hosszúsági mérésekről az 1780-as csillagászati évkönyvben számolt be.

1778-ban Hell arról írt a püspöknek, hogy elkészítette az egri Specula részére a mozgatható kupola mintáját. A tervrajzot Fellner Jakab építészhez küldte el, Madarassyt is értesítette, hogy a beszerelést kísérje figyelemmel. Hell e javított rendszerű kupoláját először Egerben, azután az új budai csillagdában, majd a varsói királyi palota csillagtornyában is felépítették. Szaniszló Ágost lengyel király a mintát, a tervet meleg szavakkal köszönte meg, leveléhez egy arany érmét is mellékelt. (Hell hagyatékában ez is szerepelt.)

Az egri Specula 9. emeletén kapott helyet a Camera Obscura, abba szerelték be az ún. panoráma-periszkópot, amit szintén Hell tervezett „a vendégek mulattatására." Fő alkatrészei: egy állítható síktükör, egy domború lencse, melyen át a sugarak a sötét kamrában elhelyezett asztalra esnek, a város képét színesen oda vetíti. Ennek ma is nagy sikere van. Hell ennek a pontos beállítására is gondolt, még 1776. év elején üzente, hogy a Camera Obscurában jövetele előtt semmi ne történjék. Csak a fókusztávolság megállapítása után állították be a tükröt. — 1779. január 1-i levelében is támogatásáról biztosította a püspököt. Írja: „. . . hírt fogok szerezni Egernek, gondoskodom arról, hogy a világ tudomást szerezzen az egri Speculáról".

Keveset tudunk arról, használták-e az ún. függőleges aknát, melyet nappali megfigyelésre szántak, ez a pincéből a 9. emelet magasságába nyúlt.

A „Magyar Hírmondó" 1781-ben így számolt be az egri csillagvizsgálóról: „Egerben a nézőtorony már egészen elkészült. A cs. és kir. asztronómusnak, P. Hell úrnak hiteles mondása szerint ennél különb nézőtornyot nem igen látni Európában . . . A hozzá való eszközök, melyek messzünnen összeszereztettek, 15 000 forintnál feljebb becsültettek. Mostani gondviselője, Madarassy uram ama nagyhírű és nevezetes Hell asztronómusnak a tanítványa. Ezek szerint Magyarország most három nevezetes nézőtoronnyal rendelkezik: a nagyszombati, a budai és az egrivel." (A kolozsváriról nem tesz említést, valószínű azért, mert Erdélyt különállónak tartották.)

De nem sokáig virulhatott az egri Specula. 1780-ban lépett trónra II. József, a kalapos király. Később Egerben is megfordult, megszemlélte a Líceum kész épületét. Az egyetem létesítésével ezek után sem értett egyet. A helytartó tanács útján 1783. augusztus 14-én kiadott rendeletével csa-

pást mért Eszterházy tervezett egyetemére. Nem adta meg részére a működési engedélyt. Még a teológiát is Budára helyeztette. Megszűnt Madarassy rektori és csillagász-igazgatói állása is. A csillagda életében „interregnum" következett. Gyengültek a szálak Bécs és Eger között is.

Hell életének utolsó évtizede

Bécsben és annak környékén folytonos munkával töltötte el öreg napjait. Tudományos érdemeiért a párizsi, bolonyai (koppenhágait már említettük), stockholmi, götingai, dortheimi akadémiák a tagjai közé választották. Hírét, tudományos felkészültségét igazolja, hogy meghívást kapott Angliába, ahol fényes állást ajánlottak fel neki, amit köszönettel elhárított magától.

1792 koratavaszán hurutos bántalmak vettek rajta erőt. Bécsbe érkezett ekkor a török követ, aki meg akarta tekinteni Hell híres csillagvizsgálóját. A beteg Hell maga vállalkozott a vendég kalauzolására. Több órát időztek a szellős, hűvös toronyban. Ekkor tüdőgyulladást kapott, amiből nem gyógyult ki, s április 14-én meghalt. Tizenhatodikán temették el a közeli Erzerdorfban. Meghitt barátjára, Penckler báróra bízta végrendelete hiánytalan végrehajtását. Penckler hosszú sorokat vésett sírkövére, melyen kérésére, többek között ez állt: „Maximilián Hell . . . HUNGARUS." A temető felszámolása után a sírkövét kiemelték, s a kápolna falába építették. Herman Ottó a múlt század végén még látta, de az 1930-as években már nem találták ott az emléket.

Kéziratai sorsa bizonytalan. Egy része Penckler örököseihez kerülhetett. Más része általános örököse: Rauscher nevű rendtársa birtokába jutott, aki, mint a megszűnt jezsuita-rend tagja, az akkori Fehér-Oroszországba távozott, a kézirat ezen része tehát ide-oda vándorolhatott, elkallódhatott. Kisebb része, négy kéziratos köteg a bécsi egyetem csillagdájában maradt, ezek közül kettő az 1769-es Vénusz-átvonulás leírását tartalmazza, de Sajnovics tollából. Egyik kéziratban Hell a magyarok eredetét taglalja, kutatja.

Az életrajzírókon kívül Hell emlékének Herman Ottó áldozott legszebben, amidőn az északi madárhegyek tagjait bejárva, tovább ment Wardoe-szigetére és ott Hell emlékeit kereste. Mi 200—250 év távlatából nagy tisztelettel emlékezünk rá, az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Csillagászati Múzeumában a látogatók ezrei előtt hirdetjük nagyságát, s nem feledkezünk meg tanításáról, hogy nem elég a tudományokat csak művelni, azokat a dolgozó nép között terjeszteni is kell.

IRODALOMJEGYZÉK:

[1] Bartha Lajos: Hell Miksa expedíciója... Csillagászati Évkönyv 1969.
[2] Bevilaqua—Borsody Béla: Az egri egyetem csillagvizsgálójának a története. (Budapest, Stephaneum Nyomda R. T. 1930.)
[3] Dezső Lóránt: A magyar csillagászat története. (Múzeumi Füzetek, Kolozsvár, 1944.)
[5] Hám Sándor: Sajnovics élete és Demonstratiója.

[6] Herman Ottó: Az északi madárhegyek tájairól. (Természettudományi Társulat kiadása, 1893.)
[7] Kelényi B. Ottó: A Pázmány Péter Tudományegyetem Csillagvizsgáló Intézete (Budapest, Egyetemi Nyomda, 1929.).
[8] Kelényi B. Ottó: Az egri érseki Lyceum csillagvizsgálójának története. (Budapest, Stephaneum Nyomda, R. T. 1930.)
[9] Kelényi B. Ottó: A magyar csillagászat története. (Budapest, Stephaneum Nyomda R. T. 1930.)
[10] Kisbán Emil: Sajnovics János, K. M. E. Ny. Budapest, 1942.
[11] Lőrincz Zoltán: A finn—magyar rokonság felfedezése. Hell emlékezete. (Búvár, 1940. VI. évf. 1. sz.).
[12] Maximiliano Hell: Ephemerides Astronomicae. (Vienna, 1777—1780.)
[13] Pinzger Ferenc: Hell Miksa emlékezete. I. (Budapest, M. T. A. 1920.)
[14] Pinzger Ferenc: Hell és Sajnovics wardoe-i útja. (Kalocsai Érseki Gimnázium értesítője, 1912.)
[15] Soós—Zétényi: A kétszáz éves Specula (Természettudományi Közlöny, 1967. 4. sz.).
[16] Szinyei József: Magyar írók élete és munkája.
[17] Természettudományi Közlöny: 1869., 1871., 1888., 1891. évfolyamai.
[18] Zsiray Miklós: A modern nyelvtudomány magyar úttörői. (Sajnovics és Gyarmati, Budapest, Akadémia Kiadó, 1952.)

MAXIMILIAN HELL
(1720—1970)

DR ENDRE ZÉTÉNYI

Im astronomischen Museum der Pädagogischen Hochschule in Eger erinnerte man sich in diesen Tagen an doppelten Jahrestag. — Maximilian Hell, der Wiener Astronom ungarischer Abstammung wurde am 15-ten Mai 1720 in Selmecbánya geboren. Er hat die Universität in Wien beendet, wo er Mathematiker und Astronom, bald der Student der Theologie war. Als Lehrer unterrichtete er eher in Lőcse, bald in Zsolna und schliesslich in Kolozsvár. Von hier wurde er in Wien von der Kaiserin Marie Theresie in die Direktorstelle der Sternwarte an der Universität im Jahre 1755 ernannt.

Das bedeutendste Ereignis in seinem Leben war es, als man das Vorüberziehen der Venus an der Sonne im Jahre 1769 beobachtete. Zur Führung der Expedition wurde Hell vom König des Dänemarks Christian VII. ersucht. Die Beobachtung ist gelungen. Mit Hilfe der dort erworbenen Daten hat Hell die Entfernung zwischen der Erde und der Sonne (151,2 Mill. km) ziemlich genau festgestellt.

Sein Mitreisender, János Sajnovics war der Leiter der Sternwarte in Nagyszombat, der als Aufgabe bekam, Angaben in Verbindung mit der ungarisch-lapp ländischen Verwandschaft zu sammeln.

In Ungarn wurden vier Observatorien: in Nagyszombat, Eger, Buda und Kolozsvár nach seinen Plänen und Anweisungen gebaut. Hell hat die Erfolge der an diesen Stellen vollführten Beobachtungen in von ihm redigierten „Ephemerides Astronomicae" mitgeteilt. Hell ist im Jahre 1792 gestorben, er wurde in Erzersdorf begraben. Das neuerrichtete astronomische Museum in Eger bewahrt sein Andenken am redlichsten.

A GALAGONYALEPKE (APORIA CRATAEGI) HERNYÓ IDEGRENDSZERÉNEK ANATÓMIÁJA

DR. VAJON IMRE

(Közlésre érkezett: 1969. november 29.)*

Bevezetés

Az ízeltlábú állatok testfelépítésének a kutatása világviszonylatban nagy lendülettel folyik. Ez érthető, hiszen a gerinces állatok anatómiájának úgyszólván maradéktalan megismerése után a kutatók figyelme a legnépesebb állattörzs tagjai felé fordult, természetesen egyéb gerinctelen állatcsoportok vizsgálata mellett.

Az ízeltlábú állatok külső és belső alkatának a felderítése rendkívül hosszadalmas munka lesz. Még a legintenzívebb kutatások esetén is hosszú időn keresztül csak hézagos ismereteink lesznek az ízeltlábúak testfelépítését illetően, mert az állatok nagy fajszámához viszonyítva, kevés a vizsgált állatok száma.

Részben ez a körülmény, másrészt az a tény, hogy az ízeltlábú állatok igen szoros kapcsolatban vannak az emberrel, indokolttá teszi a vizsgálatok meggyorsítását.

Az emberiség javait károsító és pusztító állatok nagyobbik része a rovarok osztályából kerül ki. A mezőgazdasági, erdészeti, magtári, raktári stb. kártevők évi kártétele országonként több milliós összegekre rúg. A kártevők elleni küzdelem mindenütt, nagyon változatos módszerekkel és eszközökkel folyik. Ennek ellenére még nem áll az emberiség rendelkezésére olyan anyag, eszköz vagy módszer, melynek birtokában képes lenne felszámolni, vagy legalábbis alapvetően csökkenteni a rovarok kártételét.

További eredmények ezen a téren csak úgy várhatók, ha még alaposabban megismerjük a kártevők anatómiáját, fiziológiáját, életmódját, ökológiáját stb.

A komplex vizsgálatok egy részét az anatómiai vizsgálatok alkotják. Ezek képezik az alapot. A pontos morfológiai ismeretek feltétlenül megkönnyítik a fiziológiai vizsgálatokat is. Ezért vállalkoztam én arra, hogy a lepkék és azok igen káros lárváinak, a hernyóknak az idegrendszerét kutassam.

* Közlésre javasolta: dr. Bende Sándor tanszékvezető
Lektorálta: dr. Ábrahám Ambrus akadémikus

Köztudott, hogy bizonyos években pl. a Lymantria dispar L. hernyója a kizöldült fáknak a lombját nagy területeken tarra rágja. Ezzel igen nagy károkat okoz. Ha a pusztítására alkalmazott idegmérgek és az idegrendszerrel kapcsolatos vizsgálatok között újabb összefüggéseket sikerül majd meglátnunk, eljöhet az idő, amikor még eredményesebben tudjuk felvenni a harcot ellene és más különböző kártevő hernyók, vagy azok imágói ellen.

A rovarok idegrendszerének a kutatása — be kell vallanunk — Magyarországon eléggé elmaradott. Pedig a bevezetőben vázolt körülmények is indokolják, hogy több gondot fordítsunk erre a kutatási területre. Nálunk csak *Ábrahám A.*, továbbá iskolája és *Steinmann H.* azok, akik kimagasló eredményeket értek el a rovarok idegrendszerének a kutatásában.

Ábrahám professzor a rovarok, elsősorban a Dytiscus marginalis L. idegrendszerének citológiai, hisztológiai, hisztokémiai és elektronmikroszkópos vizsgálatával foglalkozik. Steinmann Henrik az egyenesszárnyú rovarok (Orthoptera) idegrendszerének összehasonlító anatómiai vizsgálatát végezte el.

A lepkék és hernyók idegrendszerének tanulmányozásával hazai kutatók nem foglalkoztak és nem is foglalkoznak. Külföldi kutatók közül *Peterson* (1912) volt az, aki először írta le a *Protoparce carolina* lárvájának idegrendszerét. Ugyanebben az évben *Duporte* (1912) a *Sphida obliqua* idegrendszeréről írt. Ezután *Swine* (1920) vizsgálta meg a *Sthenopis thule* hernyójának az idegrendszerét. Utána *Hilleman* (1933) a *Papalio polyxenes* idegrendszeréről közölt tanulmányt. Később ilyen irányú vizsgálatot végzett még *Chattoraj* (1955) és *Sriwastava* (1958), aki a *Leucinodes orbonalis Guen.* (Lepidoptera, Pyraustidae) kifejlett lárvája idegrendszerének morfológiáját ismertette.

Anyag és módszer

A boncolásra felhasznált, teljesen kifejlett hernyókat április végén és május elején gyűjtöttem. A gyűjtés idején a hernyók nagy inváziója volt tapasztalható. Ezért gyűjtésük nem okozott nehézséget. A hernyók kerti szilvafáról (Prunus domestica) kerültek a gyűjtőüvegbe, de nem a lombok közül, hanem a fák levéltelen ágairól és törzseiről. Ezek a példányok már nem táplálkoztak, minden bizonnyal a bebábozódás stádiumához voltak közel. A lárvákat a gyűjtés helyén ecetéterrel kábítottam el, majd kb. fél óra múlva 50 százalékos etilalkoholba helyeztem azokat. Másnap az anyagot 60, majd a következő napon 70 és 80 százalékos alkoholba tettem. A 80 százalékos alkoholból a lárvák testüregébe is fecskendeztem be, s így tároltam az anyagot hónapokon keresztül, a feldolgozásig. Több példánynak a testét felemagasságánál körbe vágtam, s a dorsalis részt eltávolítottam, a ventralis részt pedig — mely a hasdúcláncot és a fejet is tartalmazta — 80 százalékos alkoholba helyeztem. Ezáltal az idegrendszer gyorsabb konzerválását értem el.

Az idegrendszer megismeréséhez 32 db hernyót vizsgáltam meg. Az idegrendszer helyzetéről a testen belül és azon kívül is stereomikroszkópos vizsgálattal győződtem meg. Az idegrendszer kiboncolását mindig víz

alatt végeztem. Az alkohollal konzervált állatok idegrendszerének a testből való izolálása nehéz volt, mert az alkohol nem biztosított kellő merevséget az idegek számára. Az idegek testben való követéséhez viszont jóknak bizonyultak az alkoholos példányok, mert a rugalmasabb idegeket mindig jobban lehetett követni anélkül, hogy azok elszakadtak volna. Amikor az idegrendszer helyzetét mintegy feltérképeztem a testen belül, az idegrendszer testből való kiemelése előtt az anyagra 5 százalékos formalint öntöttem. A formalin másnapra a dúcokat és idegeket megkeményítette és így könnyebbé vált az idegrendszer testből való kiemelése. Boncolások alkalmával mindig dorsalis irányból közelítettem meg az idegrendszer központjait (dúcait), a dúcokból kilépő idegeket és a dúcokat összekötő ventralis connectivumokat. Az idegeket a belső szervek között követtem, ameddig csak lehetett, majd átvágtam azokat.

Az idegrendszer fejben, torban és potrohban levő részét külön tanulmányoztam. Az említett testrészekből az idegrendszer ottani részét kiemeltem, hogy arról fényképfelvételt készíthessek.

Tapasztalatok

A galagonyalepke hernyó idegrendszere hasdúclánc típusú. A lárva idegrendszere jobban megőrizte ősi vonását, mint az imágóé, ami a dúcok jobb elkülönülésében jut kifejezésre.

A szelvényekben levő kétoldali dúcok mindig összenőttek egyetlen dúccá, tehát azok nem különíthetők el. Egyes helyeken az egymás utáni dúcok is közel kerültek egymáshoz, vagy teljesen összeolvadtak és ezáltal többé-kevésbé egységes idegközpontot hoztak létre. Elsősorban a fej és az utolsó potrohszelvény dúcai alkotnak egységes dúckomplexumokat. A tori dúcok és a többi potrohdúc önállóan helyezkedik el a testben.

A hernyó központi idegrendszere az alábbi idegközpontokra tagolódik.

A fejben van az *agy (ganglion supraoesophageum) és a garatalatti dúc (g. infraoesophageum.)* A torban *három tordúcot (g. thoracale I., II., III.) találunk.* A potrohban pedig *nyolc potrohdúcot (g. abdominale I—VIII)* figyelhetünk meg. Az utolsó idegközpont tulajdonképpen a 7. és 8. potrohdúcok összeolvadásából kialakult dúckomplexum.

A hernyó testének hossza általában 3,7 cm. A torban és a potrohban levő dúcok a szelvényekhez képest a következőképpen helyezkednek el. Az első tordúc az előtor elülső részében fekszik. A második és a harmadik tordúcok a nekik megfelelő szelvények közepe táján helyezkednek el. A potrohdúcok közül az első három szintén az első három potrohszelvény közepében van. A negyedik, ötödik és hatodik potrohdúcok saját szelvényük elejébe húzódtak fel. A hetedik és nyolcadik szelvények dúcaiból létrejött idegközpont a hatodik szelvény hátulsó és a hetedik szelvény elülső részében van. A nyolcadik és kilencedik szelvényekből előrehúzódtak az idegközpontok. Idegeket természetesen bőven találunk ezekben a szelvényekben is. A dúcok mindig ventralisan, izompárnák közé mintegy beágyazva találhatók meg.

A dúcokon és az idegeken mindig különböző vastagságú tracheák mutatkoznak. A légcsövek a dúcokból kifutó idegekkel párhuzamosan haladnak és az idegek vékonyodásának és elágazásának megfelelően vékonyodnak és el is ágaznak.

A fej dúcai és idegei

A fejben két nagy idegközpont helyezkedik el. Egyik az agydúc, vagy garatfeletti dúc, mely az első három fejszelvény dúcainak egybeolvadásaként fogható fel. A másik pedig a garatalatti dúc, amelyik a következő három fejszelvény dúcának egybekeléséből keletkezett. A homlok izmai között, az agy előtt megtalálható még a kis gömbölyű *frontalis dúc*, mely a sympathicus idegrendszer feji központja.

Az agy a fej dorsalis izmai között helyezkedik el úgy, hogy ventralis felszínével a garat dorsalis falára fekszik. A fej izomzatának tömege nagy. Az izmok elsősorban a fejlett rágószájszervek mozgatásában vesznek részt. Az agy egészében véve két gömb alakú testből tevődik össze, amelyek frontális irányban kissé nyélszerűen kihúzottak. Talán nem rossz a hasonlat, ha azt mondom, hogy az agy két féltekéje, két egymás mellé illesztett villanykörtére emlékeztet, ahol a csavaros részek szabadok és előre tekintenek. A féltekék felülete sima, egységes és nem tagolódik. Csak a két félteke között nyílirányban futó mély *protocerebralis árok* osztja az agyat két félre. Az agy idegei és a hozzá tartozó connectivumok az előre kihúzott részből lépnek ki belőle.

Az agyhoz két connectivum pár tartozik. Homlok felé indulnak el a *frontalis connectivumok*, amelyek rövid szakasz után elérik a homlok izmai között levő *frontalis idegdúcot*. Ezek a connectivumok vékonyak. Az

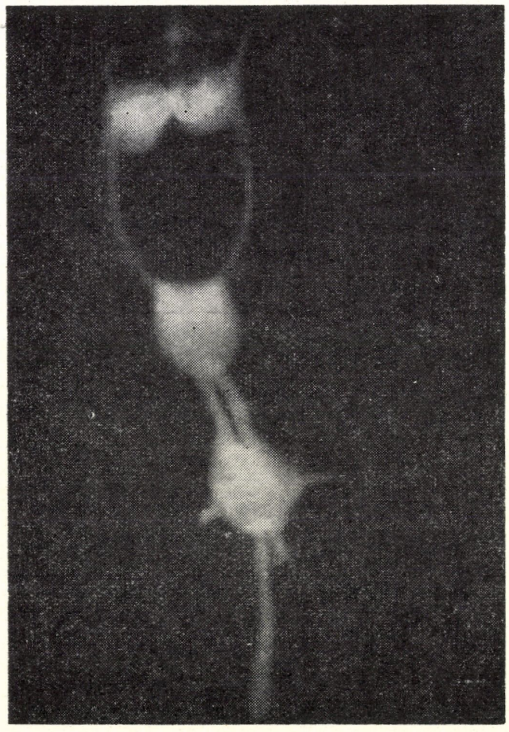
Az agy, a garatalatti dúc és az első tordúc oldalról.

agyat a sympathicus idegrendszer feji központjával kötik össze. Az agytól vízszintesen mennek előre, míg a frontalis idegdúc vonalát el nem érik. Ott azután derékszögű hajlatot írva le, érik el a sympathicus központot. A sympathicus központ közepének caudalis részéről ered a *nervus recurrens*, elejéről a homlok felé mennek vékony idegek.

A második connectivum párt az *első ventralis connectivumok* alkotják, amelyek az agyat a garatalatti dúchoz kapcsolják. Az előbbi idegtörzseknél hosszabbak és vastagabbak. Az agy tritocerebralis régiójának ventralis felületéről veszik kezdetüket. Caudoventralis irányba futnak, közben két oldalról ívszerű hajlattal körülölelik a garatot és úgy érik el a garatalatti dúcot, mely az agy végső vonalától kissé hátrább húzódott. A connectivumok a garat nagy átmérője miatt hosszúak, mert ezáltal az agy és a garatalatti dúc távol került egymástól.

Az első ventralis connectivumok közvetlen szomszédságában az agy ventralis felszínének két széléről ered a garatalatti, vagy *tritocerebralis commissura*. Ez a connectivumok előtt hurokszerűen körülöleli a garatot úgy, hogy arra szorosan ráfekszik. A kétoldali agyfélteke között így létesít haránt összeköttetést.

A fejen levő különböző szervek idegei, az agynak egy meghatározott

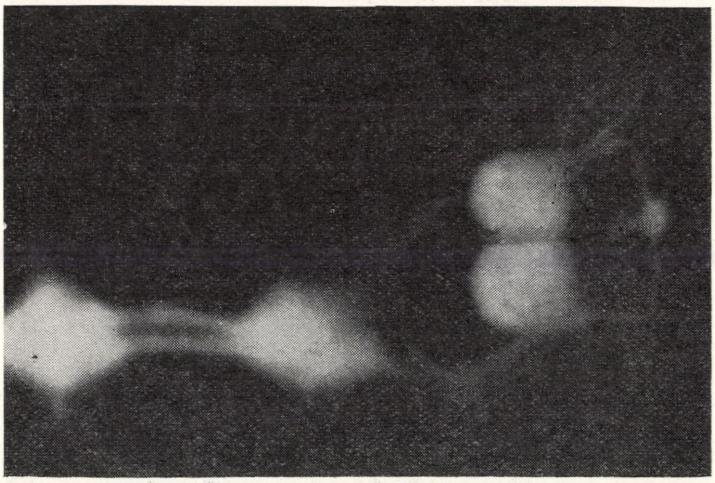
A frontalis dúc, az agy, a garat alatti dúc és az első tordúc, felülről.

aránylag kis területéről erednek. Ez a hely az agy előrenyúló és elvékonyodó nyélszerű részének végén van. Itt felülről lefelé az alábbi sorrendben lépnek ki az idegek az agyból: 1. *látóideg (nervus opticus)*, 2. *csápideg (nervus antennalis)* és 3. a *felsőajakideg (nervus labralis)*.

1. *A látóideg (n. opticus)* az agy antero-lateralis felületéről eredő igen vastag, fejlett ideg. Először homlok felé halad, majd oldalra fordul és a szemek irányába tart. Mielőtt az egyszerű szemeket elérné, hat ágra válik szét, az egyik oldalon levő szemek számának megfelelően. Az így keletkezett vékony *ocellus idegek* a lárva pontszemeibe jutnak.

2. *A csápideg (n. antennalis)* szintén vastag és fejlett. A látóideg közelében, de attól kissé ventralisabb helyzetből ered. Kezdetben ez is a homlok felé húzódik az izmok között, majd lefelé hajlik a csáp irányába. A csáp gyökerénél kettéágazik. A keletkezett ágak közül az egyik a tulajdonképpeni csápideg belép a csápba. A másik pedig a csáp tövénél elhelyezkedő csápmozgató izmokba fut.

3. *A felsőajakideg (nervus labralis)* az előbbi két idegnél jóval vékonyabb. A látó- és csápidegtől lejjebb lép ki az agyból. Először ventralis irányba fut, majd előrehajlik és úgy közelíti meg a felső ajkat.

A frontalis dúc, az agy, a garatalatti dúc és az első tordúc dorsolateralis helyzetben.

A garatalatti dúc (gangl. infraoesophageum) a garat ventralis felszíne alatt, ahhoz hozzásimulva helyezkedik el. Kisebb méretű, mint az agy. Az alsó szájszerveket mozgató izmok veszik körül. Alakja tojásra emlékeztet, két vége tompán lekerekített. Dorsalis felszínén a garat enyhe benyomata sekély árok formájában jelentkezik. Ventralis felszíne kidomborodó. Elejének két széléhez felül lépnek be hozzá az első ventralis connectivumok, melyek az aggyal kötik össze. Ezek a connectivumok az agy és garatalatti dúccal létesítik a garatideggyűrűt. Elülső vastagabb végéből erednek a jól fejlett *szájszervi idegek*. Hátulsó vékonyabb végé-

ből pedig a páros *második ventralis connectivumok veszik kezdetüket.* A connectivumok nagyon rövidek. A fejből átlépnek az előtorba, ahol hamarosan elérik az első tordúc cranilalis végének közepét. A connectivumok rövidsége miatt a garatalatti dúc és az első tordúc feltűnően közel került egymáshoz. A kétoldali connectivumok különváltan haladnak egymás mellett. A garatalatti dúcból egymás alatt erednek a szájszervi idegek az alábbi sorrendben.

1. A rágóideg (nervus mandibularis), 2. az állkapocsideg (nervus maxillaris) és *3. az alsóajakideg (nervus labialis).*

A szájszervi idegek az erős rágó szájszerveknek megfelelően fejlettek.

1. *A rágóideg (n. mandibularis)* az első ventralis connectivum mellől indul ki. Ez a legvastagabb szájszervi ideg. Fölfelé tart az izmok között és a rágó alapjánál két vékony ágra válik szét. Az egyik, a tulajdonképpeni rágóideg a rágóba lép, a másik pedig a rágó tövénél levő izomcsoportba.

2. *Az állkapocsideg (n. maxillaris)* az előbbi idegtől ventrolateralisan ered a dúcból. Megközelítően vízszintes helyzetben kúszik előre az izmok között, azután kettéágazik. Egyik ága az állkapocsba, a másik annak mozgató izmába lép.

3. *Az alsóajakideg (n. labialis)* a legvékonyabb szájszervi ideg. A dúc frontoventralis területéről veszi kezdetét, majd kissé lefelé, azután előre tart. Az alsó ajak tövénél ez is elágazik a tényleges alsóajakidegre és az alsó ajak izomzatának idegére.

A tor dúcai és idegei

A hernyónak jól elkülönült elő-, közép- és utótori szelvénye van. A három torszelvényben egy-egy önálló idegdúcot találunk. A dúcok eléggé hasonlítanak egymáshoz, dorsoventralisan lapítottak.

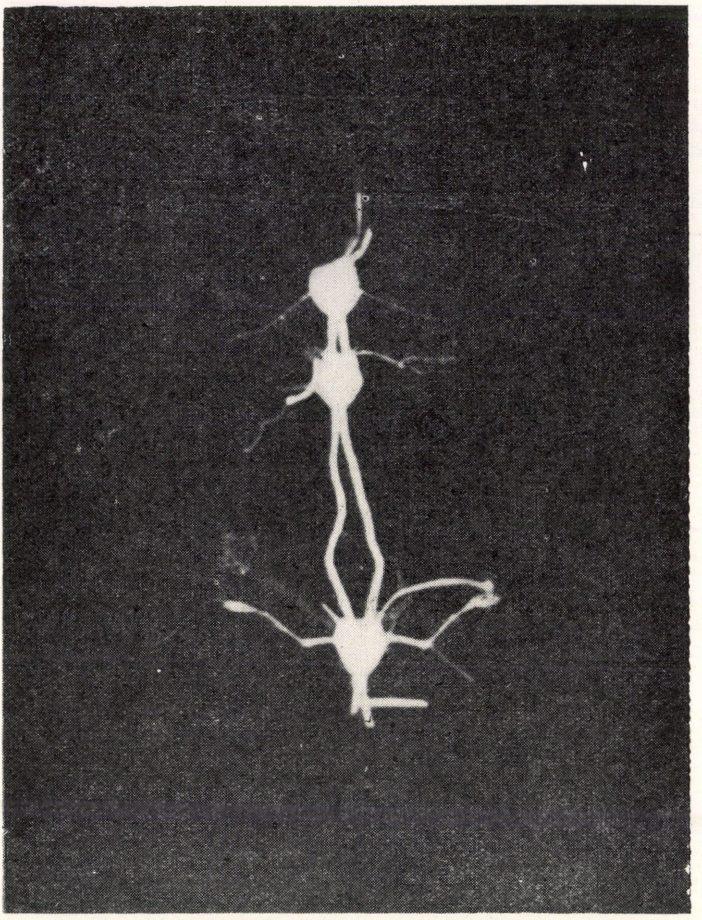
A közép- és utótor dúca nem nőtt össze egységes idegközponttá, mint az imágónál. A dúcok a tor ventralis izmai közé vannak beékelve.

Az *első tordúc (ganglion prothoracale)* felül- és alulnézetben körszerű, egészében véve pogácsa alakú. Cranialis végéhez a már említett második ventralis connectivumok csatlakoznak. Caudalis végéből pedig a hosszabb *harmadik ventralis connectivumok* lépnek ki. A dúcból egy pár lateralis-, egy pár ventralis- és egy magános medialis ideg veszi kezdetét.

A *lateralis ideg (nervus lateralis)* a dúc anterolateralis pereméből indul ki. A tor oldala felé megy, s mielőtt a prothorax elülső-oldalsó területét elérné, vékony ágakra oszlik az izmok között.

A *ventralis ideg (nervus ventralis)* az előbbi idegtől jóval hátrább és kissé ventralisan eltolódva lép ki a dúcból. Ez is oldalra húzódik, majd kettéágazik. Ágai a prothorax ventro-lateralis területét látják el idegekkel.

A *medialis ideg v. középideg (nervus medialis)* a dúc dorsalis felszínének végén középen ered. Vékony, magános ideg. Hátrafelé halad és a következő dúc előtt V-alakban elágazik. A létrejött ágak a *transversalis* idegek. Ezek lateralisan haladnak és a stigmák izmaiba érkeznek.

A három tordúc felülnézetben.

A *harmadik ventralis connectivumok* a dúc caudalis végéből indulnak hátra. Nem haladnak egymással párhuzamosan, hanem kilépésük után oldalirányba eltávolodnak egymástól, majd ismét közelednek egymáshoz és úgy érik el a második tordúc feji végének közepét.

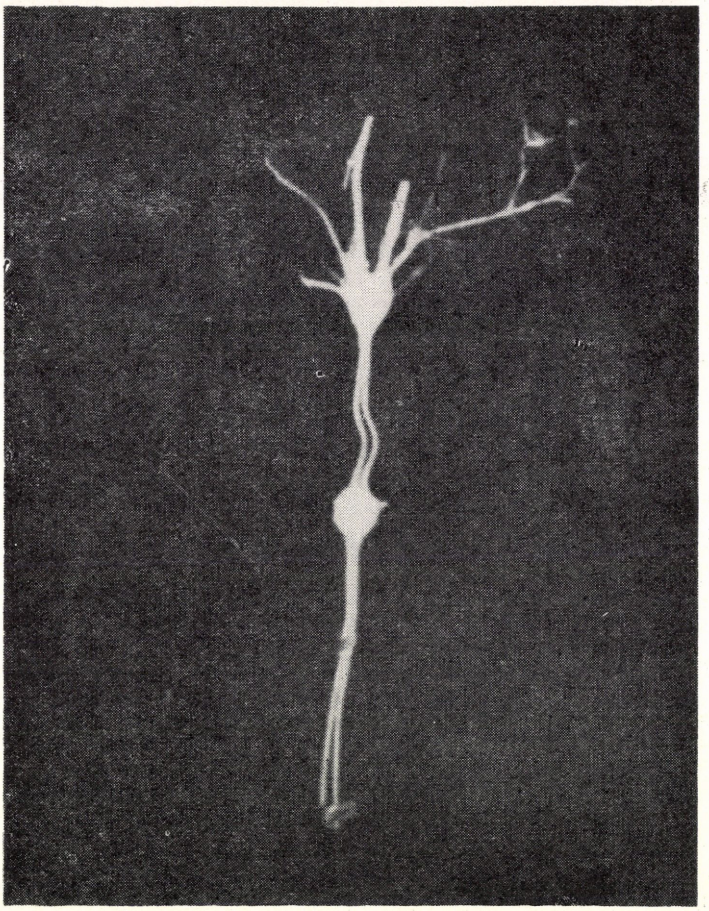
A *második tordúc (ganglion mesothoracale)* hasonlít az elsőhöz, szintén pogácsa alakú. A hozzá tartozó *lateralis ideg (n. lateralis)* a dúc elülső részén a harmadik ventralis connectivum közelében ered. Lateralisan halad a test széle felé. Közben a vékony összekötő ideggel kapcsolatot létesít az első dúc medialis idegének transversalis ágával.

A dúc oldalsó peremének közepéről indul el a *ventralis ideg (n. ventralis)*. Kilépése után caudo-lateralisan halad, majd a második torszelvény ventralis területét idegzi be.

A medialis ideg (n. medialis) itt is megvan. A dúc caudodorsalis fel-

színének a közepéről ered. Farok felé tart majdnem a harmadik tori dúcig, ahol létrehozza a transversalis ágait. A transversalis idegek itt is a stigmaizmokhoz futnak.

A *negyedik ventralis connectivumok* a középső tordúc végéből indulnak el. Ezek sem haladnak párhuzamosan, hanem ugyanolyan ívet formálnak, mint a harmadik ventralis connectivumok. Végül az utolsó tordúc cranialis végéhez lépnek.

Az utolsó tordúc és az első potrohdúc felülről.

A *harmadik tordúc (ganglion metathoracale)* formáját tekintve emlékeztet a két előbbire, de azért laposabb. Azt mondhatjuk tehát rá, hogy korong alakú. A szokványos idegek itt is megvannak. *A lateralis* és a *ventralis* idegek oldalra futnak, míg a nekik megfelelő izmokat el nem érik. A *medialis ideg* a dúc dorsalis felszínén ered középen, onnan vízszintesen húzódik hátra, majd kettéágazik.

Az utolsó tori dúc végéből veszik kezdetüket az *ötödik ventralis connectivumok*. Ezek nem távolodnak el egymástól hanem párhuzamosan futnak. A torból rövidesen átlépnek a potrohba és csatlakoznak az első vumok fölött húzódnak hátra majdnem a következő dúcig és annak közeközpontjai között létesítenek kapcsolatot. Az itt levő idegtörzsek aránylag rövidek.

A potroh dúcai és idegei

A hernyó potroha 9 szelvényből épül föl, de a dúcok száma kevesebb. A lárva potrohában csak hét jól elhatárolható idegközpontot találunk. Az utolsó idegközpont nem magános dúc, hanem a két végső, tehát a hetedik és nyolcadik dúc összeolvadásából keletkezett dúckomplexum. Az imágónál a három utolsó (VI—VIII.) potrohdúcból jön létre dúckomplexum. (L. Vajon I.: Ideganatómiai vizsgálatok az Aporia crataegi L. (Lepidop, Pieridae) központi idegrendszerén. Egri Ped. Főisk. Évkönyve VIII. 1962. 517—531). A nyolcadik és kilencedik potrohszelvényekben nincsenek dúcok, mert azok előrébb húzódtak. Itt csak azokat az idegeket találjuk meg, amelyek a dúckomplexumból erednek, s továbbra is a végső potrohszelvények szerveit idegzik be.

A potroh önálló dúcai, vagyis az *első hat dúc gangl. abdominale* I—VI. nagyságra csaknem megegyeznek, és az alakjuk is hasonló. Ezek a dúcok megnyúltak, felülnézetben ellipszisszerűek és hát—hasi irányba lapítottak. Különösen az oldalsó peremek felé erőteljesen elvékonyodnak. A potroh önálló dúcai kisebbek mint a fej és a tor dúcai.

Az első hat potrohdúc idegei számukat, formájukat, helyzetüket és haladásukat illetően nagy hasonlóságot mutatnak, ezért azokat külön nem ismertetem. Ugyanez vonatkozik a potrohban futó ventralis connectivumokra is.

Ami a potroh területén levő *ventralis connectivumokat* illeti, az alábbiakat állapítottam meg. A torból a potrohba jutó ötödik ventralis connectivumokról már tettem említést. Az első és második potrohdúcokat a hatodik-, a másodikat és a harmadikat a hetedik-, a harmadikat és negyediket a nyolcadik-, a negyediket és ötödiket a kilencedik-, az ötödiket és hatodikat a tizedik-, a hatodik és hetedik dúcokat pedig a tizenegyedik ventralis connectivumok kötik össze. A hetedik és nyolcadik dúc, vagyis a dúckomplexum dúcai között levő ventralis connectivumok nem látszanak, mert ezek a dúcok szorosan összeolvadtak egymással.

A ventralis connectivumok mindig a dúcok caudalis végének közepéről indulnak el. A kétoldali connectivumok közel vannak egymáshoz, de ennek ellenére külön-külön jól láthatók. A connectivumok mindig a következő dúc cranialis végének közepén lépnek be.

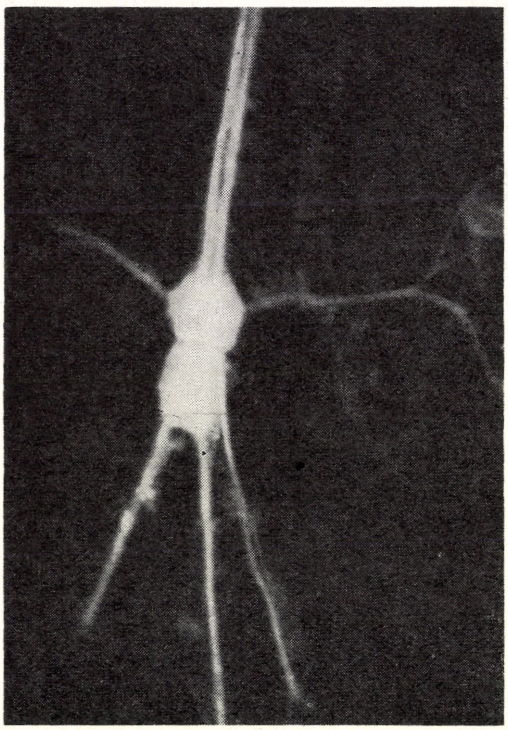
Az első hat potrohdúc mindegyikéből ered egy pár *lateralis*, egy pár *ventralis* és egy magános *medialis* ideg.

A *lateralis* idegek mindig a dúcok cranialis felületének oldalsó szegélyéből erednek. Kiindulásuk után egy darabon anterolateralis irányba haladnak, majd kettéágaznak. Az ágak további vékony ágakra esnek szét, amelyek behálózzák a potrohszelvények falának laterodorsalis területeit.

A *ventralis idegek* a dúcok caudalis felének ventrolateralis széleiből lépnek ki. Mindig a lateralis idegek mögött erednek a dúcok közepétől kissé caudalisan. Először egy kis szakaszon caudolateralis irányba kúsznak, majd ezek is egyre vékonyabb ágakra különülnek el. A létrejött ágak a szelvények ventralis falának izomzatát látják el idegrostokkal.

A *medialis idegek* mindig vékonyak és páratlanok. A dúcok caudodorsalis felszínének közepéből indulnak ki, és mindig a ventralis connecticumok fölött húzódnak hátra majdnem a következő dúcig és annak közelében ágaznak ketté. Ágaik a transversalis idegpárok, amelyek oldalra futnak, a tracheákhoz és a stigmákhoz. A medialis és a transversalis idegek mindenütt — így a potrohban is — a sympathicus idegrendszer részét képezik.

A lárva *két utolsó potrohdúca (VII—VIII) egyetlen nagy idegközponttá* nőtt össze. A két dúcból való összeolvadásnak megfelelően a dúckomplexum kétszer akkora, mint egy magános potrohdúc. A dúckomplexum dorsoventralisan mérsékelten lapított. Fölül- és alulnézetből körvonala nyolcasra emlékeztet. A közepén körbefut egy erőteljes harántbarázda, amely határozottan jelöli a két dúc összenövésének vonalát. Emellett a dúcokból kilépő idegek száma is bizonyítja, hogy két dúc összenövéséről van szó.

A hetedik és nyolcadik potrohdúc (dúckomplexum), felülről.

A dúckomplexum dúcaihoz tartozó idegek éppenúgy megvannak, mint a szabad dúcok idegei, kivéve a nyolcadik potrohdúcot, amelynek a mediális idege hiányzik.

A dúckomplexum elülső felének *lateralis idege* oldalt ered annak közepe tájáról. Kilépése után craniolateralisan halad egy darabon önállóan, majd egyre finomabb ágakra esik szét, amelyek a szelvény izmaiba futnak.

A *ventralis ideg* a lateralis ideg mögött és attól ventralisabb helyzetből veszi kezdetét. Eredése után caudolaterálisan fut, ventralis helyzetű izmokba.

A hetedik potrohdúci rész *medialis idege* dorsalhelyzetből ered a dúckomplexum elülső felének közepe tájáról. A hátrahúzódó medialis ideg hamarosan létrehozza transversalis ágait.

A dúckomplexum második felének idegei a nyolcadik potrohdúci szakasz legvégéről erednek. Ennek oka a dúc előrehúzódásával magyarázható. Mivel a szelvények a dúc mögött maradtak, a kilépő idegek nem lateralis irányba, hanem claudalis irányba haladnak. A *lateralis* és *ventralis* idegek csupán enyhén tartanak oldalra, és úgy húzódnak hátra a végső szelvényekbe.

Összefoglalás

Szerző dolgozatában a *galagonyalepke (Aporia carataegi)* hernyó idegrendszerének anatómiai viszonyait ismerteti.

Közli azokat a módszereket, melyeknek alkalmazásával viszonylag könnyen sikerült a lárva idegrendszerét stereomikroszkóp alatt kiboncolni, megfigyelni, majd pedig a testből kiemelni.

A hernyó idegrendszerével kapcsolatos főbb megállapításai a következők:

A fejben két nagy idegközpont helyezkedik el. Egyik az *agy* vagy garatfeletti dúc (ganglion supraoesophageum), a másik a *garatalatti* dúc (ganglion infraoesophageum). Mindkét idegközpont 3—3 szelvény dúcainak összeolvadásából keletkezett. Az agy kétoldali féltekéi villanykörtéhez hasonlítanak. Közöttük húzódik a mély *protocerebralis árok*. A garat alatti dúc kisebb mint az agy, és tojás alakú.

A fejben az agy előtt van még egy kis gömbölyű idegdúc. Ez a frontalis ganglion, mely a sympathicus idegrendszer feji részének a központja. A frontalis connectivumok kötik az agyhoz.

Az agyat az *első ventralis connectivumok* kapcsolják a garatalatti dúchoz. A lárva garatjának terjedelmessége miatt a connectivumok viszonylag hosszúak. A trito-cerebralis commisura a garatalatti dúc érintése nélkül veszi körül a garatot.

Az agyból eredő idegek egymáshoz közel, az agy elülső csúcsából indulnak ki, felülről lefelé az alábbi sorrendben:

1. *látóideg (nervus opticus),*
2. *csápideg (nervus antennalis),*
3. *felsőajakideg (nervus labralis).*

A látólebeny hiányzik. A látóideg a mellékszemek számának megfelelően hat ágra oszlik. A csápideg a csáp gyökerénél, a felsőajakideg pedig rövid lefutása után kettéágazik.

A garatalatti dúc frontalis felszínéből a szájszervi idegek veszik kezdetüket, felülről lefelé a következő sorrendben:

1. *a rágóideg (nervus mandibularis),*
2. *az állkapocsideg (nervus maxillaris),*
3. *az alsóajakideg (nervus labialis).*

A lárva három torszelvényének megfelelően a torban három önálló tordúcot figyelhetünk meg. Ezek a *ganglion pro-, meso- és metathoracale.* A dúcok dorsoventralisan lapítottak, pogácsa alakúak. Minden dúcból cranialisan egy pár *lateralis-*, caudalisan pedig egy pár *ventralis ideg* ered. A dúcokon van még egy dorsalis helyzetű *medialis ideg* is.

A *második ventralis connectivumok rövidek.* A tordúcok között levő *harmadik és negyedik ventralis connectivumok* egymástól ívszerűen eltávolodva futnak a dúcok között.

A potrohszelvényeknek a száma kilenc. Ennek ellenére csak hét jól elkülönült idegközpontot figyelhetünk meg a potrohban.

Az idegközpontok közül az első *hat potrohdúc* (ganglion abdominale I—VI) önálló. *A hetedik és nyolcadik potrohdúcok* (ganglion abdominale VII—VIII.) többé-kevésbé egységes dúckomplexumot alkotnak. Az önálló és az összeolvadt dúcoknak is megvannak a *lateralis, ventralis* és *medialis idegeik.* Kivételt képez az utolsó dúc, amelynek a középidege hiányzik.

A harmadik tori dúc és a potrohdúcok között fekszenek az egymástól elkülönült V., VI., VII., VIII., IX., X. és XI. *ventralis connectivumok.*

IRODALOM

Chattoraj, A. N.: Contributions to the morphology of the nervous system of mature larva of Prodenia litura Fab. (Lep., Noctuidae); Proc. Nat. Acta, Sci., India; Vol. 25, Sec. B. Parts V—VI (1955) 68—78.

Duporte, E. E.: On the nervous system of the larva of Sphida obliqua Wlk.; Trans. Roy Soc., Canada; Vol. 8. (1912) 225—252.

Hillemann, H. M. Contributions to the morphology of the nervous system of the mature larva of Papilio polxsenes; Ann. Ent. Soc. Amer. Vol. 26 (1933) 575—585.

Kopec, S.: Studies on the necessity of brain for the inception of Insect Metamorphosis; Biol. Bull., Woods Hole; Vol. 42. (1922) 324—342.

Norris, M. S.: Contributions towards the study of insect fertility (1). The structure and operation of the reproductive organs in genera Ephestia and Plodia; Proc. Zool. Soc., London; Part 3 (1932) 595—611.

Peterson, A.: Anatomy of the Tomato Worm Larva-Protoparce carolina; Ann. Ent, Soc. Amer. Vol. 5. (1912) 246—272.

Swine, J. M.: The nervous system of the larva of Sthenopis thule; Can. Ent. Vol. 52. (1920) 29—34.

Srivastava, B. P.: The Morphology of the Nervous System of the Full Goown Larva of Leucinodes orbonalis Guen. (Lepidoptera, Pyraustidae) Zool. Anzeig. 1959. 163. Band. 9—10. 228—297.

Vajon I.: Ideganatómiai vizsgálatok az Aporia crataegi L. (Lepidop., Pieridae) központi idegrendszerén. (Egri Tanárképző Főiskola Évkönyve VIII. 1962. 5—7—531.)

Vajon Imre: Vizsgálatok a Papilio podalirius L. (Lepidop. Papilionidae) központi idegrendszerén. (Egri Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei I. 1963. 285—299.)
Vajon I.: A kis apollólepke Papilio Mnemosyne L. (Lepidop., Papilionidae) idegrendszerének makroszkópos anatómiája (Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. 1964. 613—624).
Vajon I.: A káposztalepke (Pieris brassicae L.) idegrendszerének makroszkópos anatómiája (Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. III. 1965. 505—513.).
Vajon I.: A répalepke (Pieris-rapae L.) idegrendszerének bonctana (Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. 1966. 483—489).
Vajon I.: A barna szemeslepke (Satyrus semele L.) idegrendszerének bonctani viszonyai. (Állattani Közlemények LV. 1—4 sz. 1968. 141—147.
Vajon I.: A nagypávaszem (Saturnia Pyri) hernyó idegrendszerének anatómiája. Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. VI. 1968. 417—429.

DIE ANATOMIE DES NERVENSYSTEMS DER RAUPE DES BAUMWEISSLINGS (APORIA CRATAEGI)

DR. IMRE VAJON

Der Autor berichtet in seiner Arbeit über die anatomischen Verhältnissen des Nervensystems der *Raupe* von dem *Hagedornfalter (Aporia crataegi).*

Er gibt die Verfahren bekannt, mit deren Anwendung es verhältnismässig leicht gelang, das Nervensystem der Larve unter einem Stereomikroskop zu sezieren, beobachten und letztenendes aus dem Körper herauszuheben.

Bezüglich des Nervensystems der Raupe sind seine Hauptfeststellungen die folgenden:

Im Kopf befinden sich zwei Nervenzentren: das eine ist das *Gehirn* oder *Oberschlund-Ganglion (Ganglion supraoesophageum),* das andere das *Unterschlund-Ganglion (Ganglion infraoesophageum).* Beide Nervenzentren entstanden durch Zusammenschmelzung der Ganglien von 3—3 Segmenten. Die beiderseitigen Hämispheren des Gehirns sind einer Glühlampe ähnlich. Zwischen beidem zieht sich der tiefe *protocerebrale Graben.* Das Unterschlund-Ganglion ist kleiner als das Gehirn und es ist eierförmig.

Im Kopf vor dem Gehirn gibt es noch ein kleines *frontale Ganglion,* welches Zentrum des sympathischen Nervensystems im Kopf ist. Es wird durch die frontalen Connectiven zum Gehirn gebunden.

Das Gehirn wird durch die ersten ventralen Connectiven zum Unterschlund-Ganglion gebunden. Wegen grossen Umfang des Schlundes der Raupe, sind die Connectiven verhältnismässig lang. Die Tritocerebral Commissura nimmt den Schlund, ohne Rührung des Unterschlundganglions, um.

Die vom Gehirn stammenden Nerven entspringen nahe zueinander, von der oberen Spitze des Gehirns, von oben nach unten, in folgender Reihe:

1. Das Sehnerv (nervus opticus),
2. Das Fühlernerv (nervus antennalis),
3. Das Oberlippennerv (nervus labralis).

Der Sehlappen fehlt. Das Sehnerv entzweigt sich, entsprechend der Zahl der Nebenaugen, in sechs Teilen. Das Fühlernerv entzweigt sich gleich beim Wurzel in zwei Teilen, das Oberlippennerv ebenfalls, nach, kurzem Verlauf. Von der frontalen Oberfläche des Unterschlund-Ganglions, entspringen die Mundorgan-Nerven, von oben nach unten in folgender Reihe:

1. Das Kaunerv (nervus mandibularis),
2. Das Kiefernerv (nervus maxillaris),
3. Das Unterlippennerv (nervus labialis).

Entsprechend die drei Brust-Abschnitten der Raupe, kann man in der Brust drei selbstständige Brust-Ganglien beobachten. Das sind die *Pro-Meso- und Meta-*

thoracale-Ganglien. Die Ganglien sind dorsoventral platt und kuchenförmig. Aus jedem Ganglion entspringen cranial ein Paar *laterale* und caudal ein Paar *ventrale Nerven.* Auf den Ganglien gibt es auch noch ein dorsal liegendes Medialnerv.

Die zweiten ventralen Connectiven sind kurz. Die sich zwischen die Brust-Ganglien befindlichen *dritten und viertem ventralen Connectiven* laufen — Bogen förmigen — unter dem Ganglien.

Die Zahl der Hinterleib (Abdominal) Abschnitte ist 9. Trotzdem kann man im Hinterleib nur 7 gut differenzierbare Nervenzentren beobachten.

Von dem Nervenzentren sind die ersten *sechs Hinterleibganglien (Ganglion abdominale I.—VI.)* selbstständig. *Die VII. und VIII. Hinterleibganglien (Ganglion abdominale VII—VIII.)* bilden mehr oder weniger einheitliche Ganglion-Komplexen. Die selbstständigen und die sich vereinigten Ganglien haben auch ihre *lateralen-ventralen und medialen-nerven.* Ausnahme bildet das letzte Ganglion, bei dem das medialen nerv fehlt.

Zwischen dem dritten Brust-Ganglion und den Hinterleib-ganglien liegen, von einander getrennt, die V., VI., VII., VIII., IX., X. und XI. ventralen Connectiven.

DÉLNYUGAT-DUNÁNTÚL FLÓRÁJA III.
FLORA REGIONIS HUNGARIAE MERIDIO-OCCIDENTALIS III.*

KÁROLYI ÁRPÁD[1]*—DR. PÓCS TAMÁS*[2]*—DR. BALOGH MÁRTON*[3]

(Közlésre érkezett: 1969. november 27.)**

Flóraművünk harmadik része a zárvatermő növények első ágazatának végét (Rubiales és Dipsacales) és részben a második (Malvales — Solanales)) ágazatot tartalmazza. Az előző részekhez hasonlóan a növényföldrajzi szempontból érdekesebb fajokról areatérképet is közlünk. Az ábrák számozása a második részhez képest folyamatosan történik. Az időközben megjelent, vagy esetlegesen kimaradt forrásmunkákat az utolsó rész fogja tartalmazni, az újabb adatokat magába foglaló pótlással együtt.

A szerzői kollektívához csatlakozott *Dr. Balogh Márton* egyetemi tanársegéd, aki Pócs Tamás távollétében nagyobb részt vállalt a herbáriumi anyag revíziójából.

A növények felsorolása. Folytatás. **Enumeratio Plantarum.** Continuatio.

RUBIACEAE

378. Sherardia arvensis L. — Szántóföldi gyomtársulásokban nem ritka. **V:** Szakonyfalu *P;* **Ő:** Szalafő, Őriszentpéter! *J* 959:1 *sz. tábl;* Velemér *Sz—T felv;* Csákánydoroszló *P;* **H:** Vasvár *K;* **G:** Páka *HP;* Zalalövő és attól D-re *P;* Rám, Ormándlak, Gellénháza *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47; Kehida *Ujv mscpt;* Telekes, Nemeshetés *P;* Vasboldogasszony, Söjtör *K;* **D:** Maróc *HP;* Lispeszentadorján, Tornyiszentmiklós, Korpavár, Sormás, Sand *K;* **Z:** Gyékényes *Bo* 925:52 *apud Bh* 960:249, Csurgó *HH in Bh* 960:249.

var. arvensis G: Nagylengyel *K.*

f. hirsuta Baguet — **V:** Kétvölgy *P;* **É:** Kisbucsa; **D:** Homokkomárom, Lendvaújfalu *K.*

var. maritima Gris. — **É:** Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás *K;* **D:** Szepetnek, Bagola *K.*

379. Asperula Arvensis L. — Utak mentén ritka. **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47.

380. Asperula cynanchica L. — Cseres tölgyesekben, irtásréteken, száraz legelőkön, homokbuckákon **V:** Apátistvánfalva *B in HM;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:203 sz. felv.; Szalafő *P;* **G:** Zalalövő *P,* **É:** Győrvár *Borb* 897:544; Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Petőhenye, Nemesapáti *P;* **D:** Homokkomárom *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249.

---

* I—II. rész megjelent: Acta Acad. Paed. Agriensis, VI. 1968. p. 329—390, VII. 1969. p. 329—377.

[1] Nagykanizsa, Kun Béla utca 11, [2] Morogoro, Agricultural College, Afrika (Eger, Tanárképző Főiskola), [3] KLTE Növénytani Intézet

** Közlésre javasolta: Szűcs László főigazgató
Lektorálta: dr. Újhelyi József osztályvezető helyettes, a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára

ssp. cynanchica var. cynanchica f. cynanchica — **É:** Kisbucsa *K;* **D:** Nagykanizsa-Gördövény, Fityeháza *K—P;* Komárváros *K.*

381. Cruciata pedemontana (Bell.) Ehrend. Syn: *Galium pedemontanum* (Bell.) All. — Homokos réteken, száraz gyepekben. **Ő:** Körmend *Waisb.* 891:34; Bajánsenye *Kov. in notis;* Szőce *P;* **H:** Vasvár *Borb* 887:204; **G:** Rózsásszeg *K—P* 964:46; Zalalövőtől D-re *P;* **É:** Zalaudvarnok, Kisbucsa *K—P* 954:262; **D:** Zalaszentjakab, Nagykanizsa *K—P* 954:262; Hosszúvölgy, Homokkomárom *K—P* 964:46.

var. pedemontana f. reflexa (Presl) Soó; Syn: var. reflexum (Presl) DC; G. retrorsum DC. — **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47; Botfa *P;* **D:** Nagykanizsa Gördövény *K—P.*

var. glabrescens (Bég.) Soó — **É:** Kiscsatár *K;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K—P* 964:46.

382. Cruciata glabra (L.) Ehrend. Syn: *Galium vernum* Scop. — Erdei fenyvesekben, gyertyános tölgyesekben, erdőszéleken, hegyi réteken **V:** Szentgotthárd *Gáy* 927:111; Rábatótfalu, Máriaújfalu, Alsószölnök, Szakonyfalu, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:53, 56, 90, 98, 114, 120, 138, 245, 249, 267, 289, 327, 335 és 337 sz. felv.: Magyarszombatfa, Velemér, Szentgyörgyvölgy és attól D-re *Sz—T felv;* Halogy, Csákánydoroszló, Daraboshegy, Iváne Maláka res. Farkasfa, Kondorfa, Szalafő, Őriszentpéter, Nagynákos, Kerkafalva, Gödörháza *P;* **H:** Oszkó *Borb* 887:204; **G:** Rédics, Pördefölde *Jáv ex litt;* Zalalövő és attól D-re, Kustánszeg, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Lentiszombathely, Csömödér, Lendvadedes, Várfölde *P;* Rám, Kerkabarabás, Lenti, Szentpéterfölde *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Bocfölde, Sárhida, Pölöskei erdő *P;* Egervár, Söjtör *K;* **D:** Tormafölde, Bázakerettye, Korpavár, Muraszemenye, Murarátka *P;* Nagykanizsa-Hétforrás, Bagola, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Csurgószentmárton *Jáv ex litt.*

var. glabra — **V:** Kétvölgy *P;* **G:** Gellénháza *P;* Ormándlak *K;* **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Lasztonya-Borshely *K 949:21;* Obornak Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Lispeszentadorján, Homokkomárom, Szepetnek *K.*

var. hirticaulis (Beck) Soó — **É:** Nagykapornak *K;* **D:** Nagykanizsa-Gördövény *P;* **Z:** Őrtilos *K—P.*

383. Cruciata ciliata (Presl.) Op. 1852 Soó 1962. Syn: Galium cruciata (L.) Scop. — Cserjés, füves helyeken, erdőszéleken, akácosokban **Ő:** *Zs* 941:23 sine loco speciali; **G:** Rám, Gellénháza, Szentpéterfölde *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Zalaszentiván, Nagykapornak, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Esztergály, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Letenye *O in HA;* Bázakerettye, Korpavár, Obornak, Zalasárszeg, Nagykanizsa-Hétforrás, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Őrtilos, Zákány *K.*

var. ciliata (Opiz) Soó — **G:** Ormándlak *K;* **D:** Kistolmács, Homokkomárom, Nagykanizsa Felső városi erdő *K;* **Z:** Murakeresztúr *K.*

384. Galium boreale L. — Nedves kaszálókon, réteken szórványosan **Ő:** Szalafő, Bajánsenye *Kov in notis;* **D:** Nagykanizsa-Gördövény *K;* **Z:** Murakeresztúr *K;*

var. intermedium DC. — **V:** Szentgotthárd Zsidai völgy *K;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K;* 949:19.

var. hyssopifolium (Hoffm.) DC. — **D:** Homokkomárom *K.*

385. Galium rotundifolium L. Syn: *G. scabrum* auct. — Lucosokban, erdei fenyvesekben és fenyőelegyes erdőkben, mindenfelé szigorúan a tűlevelű erdők aljnövényzetéhez tartozik, még ültetett fenyvesekben is. **V:** Orfalu, Máriaújfalu-Farkasfa, Szentgotthárd—Apátistvánfalva—Szakonyfalu *Ho* 944:47; Felsőszölnök! *Bo in notis;* Szentgotthárd Zsidai vgy.; Apátistvánfalva *B in HM;* Rábatótfalu, Alsószölnök, Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Dávidháza! *Gáy* 925:15; *J ex litt;* Gödörháza! *Gáy* 936:152; Háromház-Farkasfa, Kondorfa!—Rábagyarmat *Ho* 944:47; Szőce *P—D—G—V* 958:14 db. felv.-ben szerepel; Kerkafalva *K—P* 964:46; Őriszentpéter! Kerka *Jáv ex litt;* Rábagyarmat, Rábagyarmat-Kondorfa! *Bo in notis;* Farkasfa! Szalafő *B in HM;* Gödörháza! Velemér! Szentgyörgyvölgy! *Sz—T* felv; Ispánk! *Ta* felv; Nádasd, Daraboshegy, Csörötnek, Nagyrákos, Magyarszombatfa *P;* **H:** Csipkerek-Szemenye *Ta* felv; **G:** Zalabaksa *Gáy* 925:16; Nova *K in S—J* 951:433 *apud K—P* 954:262; Zalalövő, Babosdöbréte, Várfölde *K—P* 954:262; Kálócfa, Szilvágy, Hernyék, Lenti, Lentiszombathely, Rédics, Csömödér, Lendvadedes *K—P* 964:46; Lenti! Rédics! *Jáv ex litt;* Németfalu, Bárszentmihályfa *P;* **D:** Nagykanizsa-Gördövény ültetett fenyvesben subspontán *K;* **Z:** Őrtilos ültetett fenyvesben subspontán *K—P.*

386. Galium odoratum Scop. Syn: *Asperula odorata* L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben fácies képző, néha ligeterdőkben, erdőirtásokban **V:** Alsószölnök, Szakonyfalu, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Gödörháza! *Gáy* 936:152; Szőce *P—D—G—V* 958:49, 53, 56 és 63 sz. felv; Szentgyörgyvölgy *Sz—T* felv; Halogy, Daraboshegy, Iváne Maláka res. Kondorfa, Velemér *P;* **H:** Katafa *Borb* 887:206; Vasvári-Szentkút! *Gáy* 925:15 *apud Má* 932:24; Csipkerek *Ta* felv; **G:** Kustánszeg! Lenti! Pördefölde *Jáv ex litt;* Zalalövő és attól D-re, Hernyék, Rédics, Lendvadedes, Várfölde *P;* Kerkabarabás, Gutorfölde, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47; Zalaegerszeg-Bak! *Jáv ex litt;* Kehida! *Ujv mscpt;* Baki erdő *Ko in HA;* Csáford, Kallosd, Alsónemesapáti, Almásháza, Kosbucsa, Nemeshetés, Bocfa, Bocfölde, Pölöskei erdő *P;* Gősfa, Zalaszentiván, Nemesszentandrás, Söjtör *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *Bo* 925:52; Maróc Vétyem puszta *HP;* Lasztonya, Tormafölde, Bajcsa, *P;* Újudvar, Lovászi, Korpavár, Csörnyefölde, Zalasárszeg, Miklósfa, Pogányszentpéter, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Csurgószentmárton *Jáv ex litt;* Murakeresztúr, Őrtilos *K—P.*

f. odoratum — **É:** Nagykapornak, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Bázakeretytye, Obornak, Lispeszentadorján, Homokkomárom *K;* **Z:** Zákány *K—P.*

f. platyehyllum Soó latifolium (Marsson) Soó non Opiz — **É:** Zalacsány *K.*

f. axilliflorum (Dom.) Soó — Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

387. Galium rivale (Sibth.) Griseb. Syn: *Asperula rivalis* Sibth; A. aparine M. B. — Láperdőkben ritka **Z:** Csurgó Sötét erdő *HH in S—J* 951:1072 *apud Bh* 960:249 *apud S* 966:501.

388. Galium aparine L. — Ligeterdőkben és elgyomosodott kultúrerdőkben, pl. akácosokban gyakori **Ő:** *Zs* 941:16 sine loco speciali; **H:** Csipkerek *Ta* felv; **G:** Kustánszeg *P;* Rám, Gellénháza, Iborfia, Kerkabarabás, Gutorfölde, Szentpéterfölde *K;* **É:** Kehida! *Ujv mscpt;* Telekes, Csáford, Csáford-Gyűrűs, Kallosd, Alsónemesapáti, Almásháza, Bocfölde, Pölöske *P;* Egervár, Zalaszentiván, Nagykapornak, Zalacsány, Búcsúszentlászló, Pötréte, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Zalaszabar, Lasztonya, Újudvar, Lispeszentadorján, Tormafölde, Bázakerettye Tornyiszentmiklós, Korpavár, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Miklósfa, Bajcsa *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Zákány, Őrtilos *K—P.*

var. aparine f. aparine — **D:** Nagykanizsa-Hétforrás *K;* **Z:** Murakeresztúr *K—P.*

f. hirsutum M. et K. — **É:** Vasboldogasszony, Nemesszentandrás *K;* **D:** Obornak *K.*

var. intermedium (Merat) Bonnet **f. subglabrum** Peterm. — **D:** Lendvaújfalu *K.*

389. Galium spurium L. — Lenvetésben ritka **Ő:** Csákánydoroszló *Borb* 887:205.

390. Galium tricornutum Dandy. Syn: *G. tricorne* Stokes. — Szántóföldi gyomtársulásokban ritka **Ő:** Őriszentpéter *J*:959:1 sz. tábl; **H:** Vasvár *Borb* 887:204; *Z:* Somogyberzence *Bo* 925:52 *apud Bh* 960:249, ex limitis territorii.

391. Galium parisiense L. — Napos helyeken, száraz legelőkön szórványosan **Ő:** Szőce *K—P;* **É:** Kehida *Ujv* 947:100; Telekes, Bak-Zalatárnok *P;*

ssp. parisiense f. parisiense — **V:** Kétvölgy *K—P;* **D:** Obornak *K—P* 954:262.

f. interjectum Waisb. — **G:** Zalalövő *K—P* 954:262.

ssp. anglicum (Huds.) Arc. — **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Iharos et **Z:** Csurgó-Gyékényes *Bo* 925:52 *apud Bh* 960:249. Zalalövő.

392. Galium divaricatum Lam. — Legelőkön, száraz gyepekben szórványosan **Ő:** Csörötnek *Bo in notis;* **D:** Tormafölde, Nagykanizsa *K in S—J* 951:434 *apud K—P* 954:262; Sand *K.*

var. divaricatum — **G:** Gellénháza *K—P* 954:262; **D:** Pogányszentpéter *K in S—J* 951:434 *apud K—P* 954:262; Bagola *K—P* 954:262; Szentmargitfalva *K—P* 964:46.

var. lasiocarpum Reut. — **G:** Zalalövő *K.*

393. Galium uliginosum L. — Lápréteken, átmeneti lápokon szórványosan **V:** Apátistvánfalva *B in HM;* Kétvölgy *P;* **Ő:** Bajánsenye! *Borb* 887:205; Szőce *P—D—G—V* 958:98, 103, 114, 120, 123, 125, 212, 245, 249, 255, 258, 271 és 277 sz. felv; Nádasd *Jáv ex litt;* Csörötnek, Nádasd *Bo in notis;* Szalafő! Körmend *Kov in notis;* Ispánk *K—P;*

Daraboshegy, Nagyrákos *P;* **G:** Zalalövő *Jáv ex litt;* **É:** Sárhida-Bak, Bak, Zalaszentmihály, Söjtör-Bak *Kov in notis;* Petőhenye *P;* **D:** Nagykanizsa-Hétforrás, Nagykanizsa-Gördövény *cum M. Újvárosi,* Muraszemenye *K.*

var. uliginosum — **V:** Szakonyfalu *P;* **Ő:** Őriszentpéter *K—P;* **D:** Bázakerettye, Homokkomárom, Nagykanizsa-Sormás *K.*

f. glabratum Döll. Syn: f. károlyianum Pénzes — **Ő:** Ispánk *K—P* 954:262.

394. Galium palustre L. — Lápréteken és mocsárréteken gyakori **V:** Máriaújfalu *J* 960:5 sz. tábl; Rábatótfalu, Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Körmend *Borb* 897:537; Szőce *P—D—G—V* 958:21 db. felv.-ben szerepel; Körmend, Szalafő, Bajánsenye *Kov in notis;* Ispánk, Velemér *P;* **H:** Vasvár *Borb* 897:537; Kám Jeli puszta *Bo in notis;* **G:** Csesztreg *Kov in notis;* Zalalövő, Belsősárd *P;* Iborfia, Kerkabarabás *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47; Kehida *Ujv* 947:95; Alibánfa, Almásháza, Zalaegerszeg, Bak, Söjtör-Bak *Kov in notis;* Telekes, Alsónemesapáti *P;* Egervár *K;* **D:** Miháld *Bo* 925:52; Letenye-Zsírosrét *O in HA;* Korpavár *P;* Lispeszentadorján, Zalaszentjakab, Nagykanizsa-Gördövény, Semjénháza *K;* **Z:** Csurgó, Nagyberek és Istó *HH in Bh* 960:249.

ssp. palustre var. palustre — **É:** Búcsúszentlászló, Zalaszentmihály, Pótréte, *K;* **D:** Börzönce, Pogányszentpéter *K.*

f. palustre — **V:** Kétvölgy *P.*

f. leiogonum Láng — **V:** Szentgotthárd **Ő:** Körmend, Bajánsenye **H:** Vasvár *Borb* 887:205; **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

f. turfaceum Schleich. — **D:** Komárváros *K.*

var brachyphyllum Opiz **f. caespitosum** G. F. Mey. — **H:** Vasvár *Borb* 887:205.

ssp. elongatum (Presl.) Lange — **G:** Lentitől Ny-ra *Jáv ex litt;* **Z:** Csurgó Nagyberek *HH in Bh* 960:249; Murakeresztúr-Gyurgyánc erdő *Jáv ex litt.*

var. elongatum — **D:** Komárváros, Nagykanizsa-Sormás *K.*

395. Galium silvaticum L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben, ritkábban fenyvesekben, ligeterdőkben, erdős, cserjés helyeken humuszos talajon. **V:** Szentgotthárd—Apátistvánfalva—Szakonyfalu! Orfalu, Máriaújfalu!-Farkasfa *Ho* 944:47; Szentgotthárd-Zsidai völgy *B in HM;* Felsőszölnök! *Bo in notis;* Rábatótfalu, Alsószölnök, Kétvölgy *P;* **Ő:** Háromház—Farkasfa! Kondorfa—Rábagyarmat *Ho* 944:47, Szőce *P—D—G—V* 958:53, 56 és 63 sz. felv; Rábagyarmat *Bo in notis;* Szalafő *B in HM;* Velemér, Magyarszombatfa! *Sz—T felv;* Dávidháza *Jáv in HM in Soó* 966:508 *sub A. Schultesii;* Halogy, Iványc Maláka res., Őriszentpéter, Gödörháza *P;* **H:** Oszkó *Borb* 887:205, Vasvár *K;* **G:** Lenti! Pördefölde *Jáv ex litt;* Zalalövő és attól D-re, Hernyék *P;* Rám, Ormándlak, Kerkabarabás, Gutorfölde, Szentpéterfölde *K;* **É:** Gősfa, Egervár *Borb* 887:205; Zalaegerszeg! *Jáv ex litt;* Zalaapáti, Misefa, Orbányosfa *Ko in HA;* Csáford, Kehida, Nemeshetés, Bocfölde, Bak *P;* Zalaszentiván, Alsónemesapáti, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Tófej *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:359; Bázakerettye *K* 949:21; Tormafölde *Pé ex litt;* Szentmargitfalva, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Murarátka *P;* Gelse, Lovászi, Lispeszentadorján, Korpavár, Zalaszentjakab, Miklósfa, Pogányszentpéter, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó *Kit l. c. et HH in Bh* 960:249; Murakeresztúr! Csurgónagymarton, Csurgószentmárton *Jáv ex litt;* Zákány *K—P.*

var. silvaticum f. silvaticum — **G:** Petrikeresztúr *K;* **D:** Tormafölde, Homokkomárom, Obornak, Szepetnek *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

396. Galium schultesii Vest. — Területünk határán. Máshol mindenütt a *G. silvaticum* helyettesíti.* **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

397. Galium glaucum L. Syn: *Asperula glauca* (L.) Bess. — Cseres tölgyesekben ritka **V:** Szakonyfalu *P;* **Ő:** Csákánydoroszló *P.*

398. Galium verum L. — Száraz erdei fenyvesekben, fenyéreken, hegyi réteken, kaszálókon, legelőkön gyakori **V:** Szentgotthárd *Borb* 897:526; Rábatótfalu *Má* 938:37; Jakabháza *J 960:2* sz. tábl; Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:90, 109, 138, 203, 269, 315, 334 és 335 sz. felv; Csörötnek, Felsőrönök, Körmend—Alsóberkifalu, Alsórönök *J* 960:2,4, ill. 6 sz. tábl; Őriszentpéter! *Jáv ex litt; Kov in notis;* Szentgyörgyvölgy! *Sz—T* felv; Szalafő, Bajánsenye, Kerkafalva, Magyarszombatfa,

* In Ő: Dávidháza Soó 966:508 ex erroneo publicata (est: G. silvaticum)

Gödörháza, Velemér *P;* **H:** Csipkerek *Ta felv;* **G:** Kálócfa, Hernyék *P;* Kerkabarabás, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt,* Zalaegerszeg *Kov in notis;* Pakod *P;* Zalacsány, Búcsúszentlászló, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Újudvar, Tormafölde, Homokkomárom, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Pogányszentpéter *K;*

ssp. verum var. verum — **G:** Gellénháza *K;* **D:** Nagykanizsa, Fityeháza *K.*

f. leiocaulon (Opiz) Soó. — **D:** Komárváros *K.*

399. Galium mollugo L. — Erdőkben, vágásterületeken és irtásréteken **V:** Apátistvánfalva *Kov in notis;* Kétvölgy *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:14, 90, 109, 269, 281, 289, 298, 300 és 315 sz. felv; Őriszentpéter! Callunetumban *Ják ex litt;* Körmend, Szalafő! Bajánsenye *Kov in notis;* Velemér, Szentgyörgyvölgy! és attól D-re *Sz—T felv;* Daraboshegy, Farkasfa, Kerkafalva, Magyarszombatfa, Gödörháza *P;* **H:** Csipkerek *Ta felv;* **G:** Gutorfölde-Ortaháza *Kov in notis;* Kustánszeg, Kálócfa, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Lentiszombathely, Csömödér *P;* Dobronhegy, Rám, Gellénháza, Szentpéterfölde *K;* **É:** Kehida *Ujv* 947:98; Misefa *Ko in HA;* Alibánfa, Bocfölde, Bak *Kov in notis;* Telekes, Petőhenye, Nemesapáti *P;* Nagykapornak, Pötréte, Zalaapáti, Söjtör *K;* **D:** Pogányszentpéter! *Ujv felv;* Bázakerettye, Sand, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Murakeresztúr, Őrtilos *K—P.*

ssp. elatum (Thuill.) Syme. Syn. G. tyrolense auct — **V:** Jakabháza et **Ő:** Csörötnek *J* 960:2 sz. tábl; Szőce *P;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **Z:** Csurgó Alsók *HH in Bh* 960:249.

f. elatum — **É:** Kisbucsa, Tófej *K;* **D:** Oltárc, Nagykanizsa *K.*

ssp. mollugo var. angustifolium Roth. — **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Nagykanizsa *K.*

f. angustifolium — **V:** Kétvölgy *P.*

ssp. erectum* (Huds.) Syme — **V:** Kétvölgy *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:90, 109, 269, 281 és 315 sz. felv; **G:** Resznek *Gáy* 905:36; Csömödér *P;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Petőhenye, Alsónemesapáti *P;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Nagykanizsa-Hétforrás *K—P* 964:49.

var. erectum — **V:** Szakonyfalu *P.*

var. nemorosum Wierzb. — **É:** Kisbucsa *K;* **D:** Nagykanizsa-Gördövény *P.*

400. Galium lucidum All. — Füves, napos lejtőkön ritka **Z:** Csurgó Alsók *HH in Bh* 960:249.

var. lucidum **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K—P* 964:49, *apud S* 966: 515.

401. Galium pumilum Murr. Syn: *G. silvestre* Poll. — Kiszáradó lápréteken, hegyi réteken szórványosan **V:** Szentgotthárd—Apátistvánfalva—Szakonyfalu, Máriaújfalu-Farkasfa, Orfalu *Ho* 944:47; Szakonyfalu, Kétvölgy *K—P* 964:46; Szentgotthárd-Zsidai völgy, Apátistvánfalva *B in HM;* **Ő:** Rábagyarmat-Kondorfa, Háromház-Farkasfa *Ho* 944:47; **H:** Katafa *Borb* 887:206; **G:** Zalalövő és attól D-re *K—P* 964:46; **D:** Nagykanizsa környéke (Bagolai legelő) *K in S—J* 951:435 *apud S* 966:516.

—. Galium ochroleucum Wolff. *(G. mollugo x verum)* — **V:** Rábatótfalu *Má* 938:37; **Ő:** Bajánsenye *Borb* 887:206; Kehida *Ujv mscpt;* Egervár *K;* **D:** Zalaszentjakab, Nagykanizsa-Gördövény *K.*

CAPRIFOLIACEAE

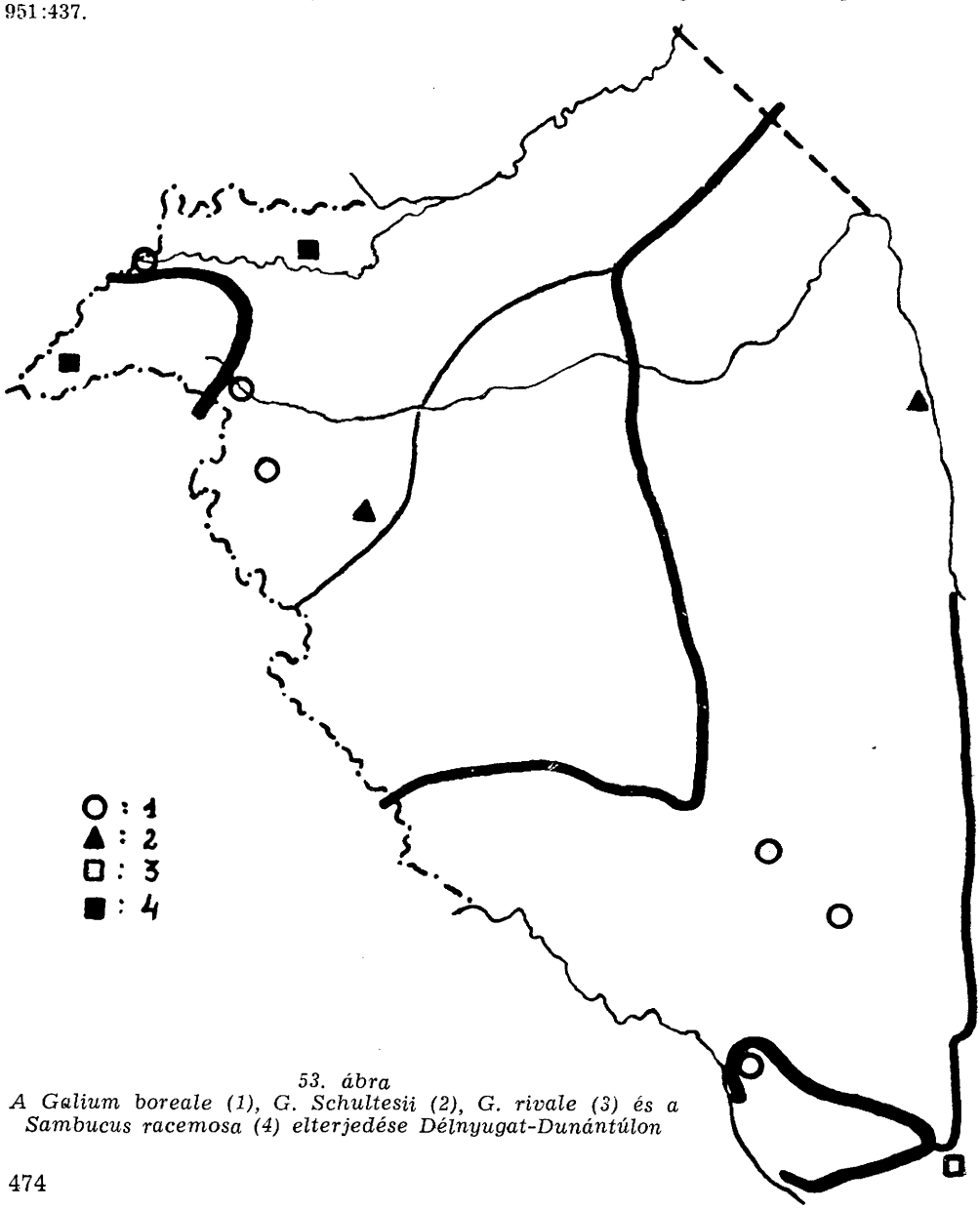
402. Sambucus ebulus L. — Erdőszéleken, vágásterületeken, árokpartokon néhol seregesen **V:** Szakonyfalu *P;* **G:** Dobronhegy, Gellénháza, Ormándlak, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Telekes *P;* Nagykapornak, Nemeshetés, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Magyarszerdahely, Bázakerettye, Murarátka *P;* Lovászi, Lasztonya, Tormafölde, Csörnyefölde, Zalasárszeg, Obornak, Zalaszentjakab, Nagykanizsa, Sand, Bajcsa *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Őrtilos, Zákány *K—P.*

403. Sambucus nigra L. — Kultúrerdőkben, különösen akácosokban, gyomtársulásokban gyakori **V:** Alsószölnök, Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:83, 274 és 322 sz. felv; Halogy, Csörötnek, Iváne Maláka res. *P;* **H:** Csipkerek *Ta felv;* Vasvári Szentkút *K;* **G:** Zalalövő, Kustánszeg, Mumor *P;* Dobronhegy,

* Soó 1966. 514 szerint délnyugat-dunántúli adatai tévesek.

Rám, Ormándlak, Gellénháza-Iborfia, Gutorfölde *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Telekes, Csáford-Gyűrűs, Nagykapornak, Nemeshetés *P;* Vasboldogasszony, Zalacsány, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Zalaszentmihály, Esztergály, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Maróc Vétyem puszta *HP;* Bázakerettye, Korpavár, Obornak, Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Zalaszabar, Nagybakónak, Lasztonya, Lispeszentadorján, Homokkomárom, Szentmargitfalva, Zalasárszeg, Nagykanizsa, Bajcsa, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Örtilos, Zákány *K—P.*

404. Sambucus racemosa L. — Lucosok vágásterületén ritka **V:** Felsőszölnök *Barabits E. közlése in K—P* 957:199; **Ő:** Rátót a parkban vadon *Gáy* 927—29:73 apud S—J 951:437.

53. ábra
A Galium boreale (1), G. Schultesii (2), G. rivale (3) és a Sambucus racemosa (4) elterjedése Délnyugat-Dunántúlon

405. Viburnum opulus L. — Lomberdőkben, különösen láp- és ligeterdőkben gyakori **V:** Rábatótfalu, Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:90, 93, 208, 255, 274, 286, 289, 291, 300 és 322 sz. felv; Csákánydoroszló, Iváne Maláka res. Farkasfa, Kondorfa, Szalafő, Őriszentpéter, Nagyrákos, Kerkafalva, Gödörháza *F;* Magyarszombatfa! Velemér! Szentgyörgyvölgy! *Sz—T felv;* **H:** Csipkerek *Ta felv;* Vasvár *K;* **G:** Lenti *Jáv ex litt;* Zalalövő és attól D-re, Kustánszeg, Kálócfa, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Mumor, Lentiszombathely, Várfölde *P;* Kerkabarabás *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Kallosd, Alsónemesapáti *P;* Kisbucsa, Búcsúszentlászló, Pötréte *K;* **D:** Lovászi! *Jáv ex litt;* Tormafölde, Korpavár, *P;* Zalaszabar, Lispeszentadorján, Homokkomárom, Obornak, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Bagola, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Zákány! *Bo* 925:52; Csurgó *HH in Bh* 960:249, Őrtilos *K—P.*

406. Viburnum lantana L. — Cseres és mészkedvelő tölgyesekben, mészkedvelő erdei fenyvesben, gyertyános tölgyesekben, erdőszéleken, főleg meszes-, lösz- és homoktalajon **H:** Katafa *Borb* 887:207; **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:47; Egervár *Borb* 887:207; Petőhenye, Nemesapáti, Alsónemesapáti, Kisbucsa *P;* Zalaszentiván, Zalaegerszeg, Nemeshetés, Rádó, Nemesszentandrás *K.*

var. thyraicum Rehm. — **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Fityeháza *K—P.*

407. Lonicera caprifolium L. — Gyertyános tölgyesben ritka **Ő:** Gödörháza *Gáy* 936: 153; Velemér, Szentgyörgyvölgy *Sz—T* felv; **D:** Murarátka fölött *K—P* 957:199 *apud S* 966:522.

ADOXACEAE

408. Adoxa moschatellina L. — Bükkösökben és gyertyános tölgyesekben nyirkos, humuszos talajon **V:** Szentgotthárd Zsidai völgy *Bo in notis;* Kétvölgy *P;* **Ő:** Iváne! *Borb* 887:237; Csákánydoroszló, Daraboshegy *P;* **H:** Vasvári Szentkút *K;* **G:** Zalalövőtől D-re, Bárszentmihályfa *P;* Hagyárosbörönd *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Telekes, Zalaszentiván, Bocfölde *P;* Zalaegerszeg *K;* **D:** Lasztonya, Újudvar, Korpavár, Obornak *P;* Homokkomárom, Szentmargitfalva, Nagyrécse, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Sormás, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Őrtilos, Csurgó *HH in Bh* 960:249.

VALERIANACEAE

409. Valerianella dentata (L.) Poll. — Szántókon, parlagokon, leginkább meszes lösz vagy homoktalajon **H:** Katafa *Pr in notis;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:47; **D:** Pogányszentpéter *Ujv felv;* Komárváros, Korpavár *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249.

var. dentata — **H:** Vasvár *Borb* 887:185.

var. leiosperma (Wallr.) Bég — **V:** Szentgotthárd *Borb* 887:185; **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

410. Valerianella rimosa Bast. — Szántokon, parlagokon, utak mentén **V:** Szentgotthárd m. *Borb* 897:538; **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:85, 87, 133 és 135 sz. felv; Magyarszombatfa *Sz—T* 965:24; Gödörháza *Sz—T felv;* **G:** Nagylengyel, Petrikeresztúr *K;* **É:** Győrvár *Borb* 897:544; Kehida *Ujv mscpt;* Nagykapornak, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Zalaszentjakab *Bo* 925:52; Bagola, Becsehely *K.*

var. dasycarpa (Rchb.) Krok — **É:** Nagykapornak *K.*

411. Valerianella locusta (L.) Latter. Syn: *V. olitoria* (L.) Poll. — Bokrok közt, szántókon, utak mentén gyakori **G:** Rám, Gellénháza, Lenti-Mumor *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Gősfa, Egervár, Nagykapornak, Kisbucsa, Zalacsány, Nemesszentandrás, Zalaapáti, Esztergály, Söjtör *K;* **D:** Gelse, Bázakerettye, Lasztonya, Kistolmács, Obornak, Muraszemenye, Nagykanizsa, Bagola, Bajcsa *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Őrtilos *K.*

412. Valerianella carinata Lois. — Száraz, homokos szántókon ritka **D:** Nagykanizsa-Szepetnek *K—P* 954:262 *apud S* 966:527.

—. Valeriana sambucifolia Mikan. — Előfordulása a területen erősen kétes. Valamennyi megvizsgált, korábban V. sambucifolia-nak tartott példány a V. officinalis var. officinalis széles levélkéjű alakjának bizonyult. Hazánkban igazi V. sambucifolia Mikan minden bizonnyal csak a Börzsönyben fordul elő. Területünkre vonatkozó adatai **Ő:** Kondorfa *S—J* 951:442 *apud S* 966:528; **Z:** Csurgó *HH in S—J* 951:1072 *apud Bh* 960:249 *apud S* 966:528.

413. Valeriana officinalis L. s. str. **var. officinalis** — Ligeterdőkben, mocsaras réteken, magaskórós vízparti növényzetben gyakori **V:** Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:289 sz. felv; Őriszentpéter *Jáv ex litt;* Kondorfa, Szalafő, Gödörháza *P;* **H:** Sárfimizdó *Pr in notis;* Vasvári Szentkút alatt *K;* **G:** Hernyék, Csömödér *P;* Lenti-Nova *K;* **É:** Zalaszentmihály *Kov in notis;* Csáford *P:* Zalaegerszeg, Nagykapornak, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Zalaszabar, Korpavár, Zalaszentjakab, Nagykanizsa Gördövény, Bagola, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249; Őrtilos *P.*

var. Sárkányi Soó — **D:** Galambok *K.*

414. Valeriana collina Wallr. **ssp. collina.** Syn: V. officinalis L. var. tenuifolia Vahl. V. officinalis ssp. collina Nym. — **H:** Vasvár *Borb* 887:186; Sárfimizdó *Pr in notis;* **É:** Győrvár *Borb* 887:186; Kehida *Ujv mscpt;* Pölöskei erdő *P;* Búcsúszentlászló *K;* **Z:** Surd *K.*

f. glabra (Schur) Soó — **É:** Gősfa *K.*

415. Valeriana dioica L. — Lápos, mocsaras réteken, láperdőkben gyakori **V:** Szakonyfalu, Kétvölgy, Apátistvánfalva, Alsószölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:83, 98, 103, 120, 122, 245, 260, 263, 274, 276, 277, 322, 328 és 330 sz. felv; Darabcshegy, Velemér *P;* **G:** Lenti *Jáv ex litt;* Zalalövőtől D-re, Kislengyel, Szilvágy *P;* Rám, Ormándlak, Iborfia, Szentpéterfölde *K;* **É:** Zalaegerszeg *Jáv ex litt;* Alibánfa, Almásháza! Zalaegerszeg Bozsoki Alsórét, Bocfölde, Bak, Zalaszentmihály, Söjtör-Bak, Tófej *Kov in notis;* Telekes, Zalaudvarnok, Gyűrűs, Bezeréd, Petőhenye, Alsónemesapáti, Nagycsatár *P;* Zalaszentiván, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Pötréte *K;* **D:** Letenye *O in HA;* Zalaszabar, Lovászi, Lispeszentadorján, Korpavár, Homokkomárom, Obornak, Nagyrécse, Nagykanizsa-Hétforrás, Szepetnek, Muraszemenye *K;* **Z:** Surd *Toponári F. állatorvos közlése;* Gyékényesi berek *Bo in notis;* Csurgó-Nagyberek *Héjjas mscpt.* sed in herbarium deest (*Bh* 960:249); Őrtilos *K—P.*

DIPSACACEAE

416. Dipsacus laciniatus L. — Utak menten, legelőkön, szikár gyomtársulásokban nem túl gyakori **H:** Petőmihályfa *K—P;* **G:** Zalalövő *Jáv ex litt;* Rám, Ormándlak, Iborfia *K;* **É:** Győrvár *Borb* 897:544; Bezeréd *P;* Búcsúszentlászló, Zalaszentmihály, Pötréte, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Lispeszentadorján, Tormafölde, Korpavár, Obornak, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Muraszemenye, Nagykanizsa, Sormás, Sand, Semjénháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249.

417. Dipsacus silvester Huds. — Utak mellett, erdőszéleken, parlagokon kövér, nedves talajon **V:** Rábatótfalu **Ő:** Iváne *Borb* 887:186; **G:** Zalalövő *P;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Kisbucsa, Zalacsány, Nemeshetés *K;* **D:** Kilimán, Gelse, Lispeszentadorján, Homokkomárom, Nagykanizsa, Bagola, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249.

418. Cephalaria pilosa (L.) Gren. et Godr. Syn: *Dipsacus pilosus* L. — Ligeterdőkben, patakok mentén **Ő:** Iváne *Borb* 887:186; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Zalaszentiván, Nagykapornak, Kisbucsa *P;* Alsónemesapáti, Nemesszentandrás, Söjtör *K;* **D:** Börzönce, Sand *K.*

419. Cephalaria transsilvanica (L.) Schrad. — **É:** Zalaszentiván *Borb* 887:186 *apud S* 966:534. Újabban nem találtuk. Vö.: *K—P* 957:199.

420. Succisa pratensis Mnch. — Lápréteken, néha láperdőkben, erdei fenyvesekben, fenyéreken **V:** Orfalu *Ho* 944:47; Máriaújfalu *J* 960:6 sz. tábl; Apátistvánfalva *Kov in notis;* Rábatótfalu, Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Bajánsenye *Borb* 887:187; Szőce *P—D—G—V* 958:90, 96, 98, 145, 212, 245, 249, 258, 271, 315, 327 és 337 sz. felv; Vasszentmihály *J* 960:3 sz. tábl; Dávidháza—Kerka *Jáv ex litt;* Szalafő, Bajánsenye *Kov in notis;* Velemér! Szentgyörgyvölgy! *Sz—T felv;* Ispánk! *Ta felv;* Őrimagyarosd, Gödörháza. Alsószenterzsébet *P;* **G:** Zalalövő! Méhesirsai erdő *Jáv ex litt;* Belsősárd, Lendvadedes *P;* **É:** Egervár *Borb* 897:535; Alibánfa, Zalaegerszeg. Bocfölde, Bak. Zalaszentmihály! *Kov in notis;* Telekes, Petőhenye, Alsónemesapáti *P;* **D:** Bázakerettye, Homokkomárom, Nagykanizsa-Gördövény *K;* **Z:** Csurgó *Kit* l. c. 421 *apud et HH in Bh* 960:249.

var. hirsuta Rchb. — **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:187; **É:** Zalaszentmihály *K;* **G:** Rédics *K—P.*

var. glabrata (Schott.) Peterm. — **V:** Orfalu *B in HM;* **Ő:** Körmend *Borb* 897:537; Ispánk *B in HM;* Őriszentpéter *Kov in notis;* **H:** Vasvár *Borb* 897:537; **É:** Zalaegerszeg Bozsoki Alsórét *Kov in notis.*

421: Succisella inflexa (Kluk) Beck — lápréteken és irtásréteken **V:** Felsőszölnök *Bo in notis;* Kétvölgy *P;* **Ő:** Körmend *Borb* 897:507; Szőce *P—D—G—V* 958:143, 145, 212, 245 és 274 sz. felv; Nádasd *Bo in notis;* Ispánk! *B in HM;* Őriszentpéter *Kov in notis;* Órimagyarosd, Szalafő, Velemér, Szentgyörgyvölgy *P;* **H:** Vasvár! *Borb* 897:507; **G:** Resznek *Gáy* 905:36; Zalabaksa *Gáy* 925:16; Zalalövő *Csa* 939; Páka *HP;* Belsősárd *P;* Kerkabarabás *K;* **É:** Egervár *Borb* 897:535; Zalaegerszeg, Sárhida-Bak, Tófej *Kov in notis;* Zalakoppány *P;* **D:** Nagyrécse, Inke-Szulok *Bo* 925:52; Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Korpavár, Zalaszentjakab *P;* Komárváros, Galambok *K;* **Z:** Csurgó-Gyékényes *Bo* 925:52 *apud Bh* 960:249; Csurgó *HH in Bh* 960:249; Murakeresztúr *Jáv ex litt;* Őrtilos *K.*

f. dentata (Waisb.) Jáv. — **É:** Zalaszentiván *P;* **D:** Homokkomárom *K.*

422. Knautia arvensis (L.) Coult. Syn.: K. polymorpha (Schm.) Szb. — Hegyi réteken, kaszálókon gyakori **V:** Jakabháza, Máriaújfalu *J* 960:1 és 2 sz. tábl; Szakonyfalu *P;* **Ő:** Csörötnek *J* 960:2 sz. tábl; Iváne Maláka res. Szőce *P;* **H:** Vasvár *K;* **G:** Dobronhegy, Rám, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Egervár, Zalaszentiván, Nagykapornak, Nemesszentandrás *K;* **D:** Inke *Bo* 925:52; Zalaszabar, Nagybakónak, Zalaszentjakab, Bagola, Sand, Semjénháza *K;* **Z:** Belezna-Őrtilos, Őrtilos! Zákány *Bo* 925:52; Csurgó Alsók *HH in Bh* 960:249; Murakeresztúr *Jáv ex litt.*

ssp. arvensis var. arvensis subvar. arvensis f. arvensis — **V:** Rábatótfalu *Simk. et. Má* **H:** Mákfa *Má in Szb* 911:232; **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

f. pinnatifida (W. et Gr.) Peterm. — **V:** Szentgotthárd *Borb* 887:186; **É:** Nemeshetés *K;* **D:** Nagykanizsa-Hétforrás *K.*

subvar. agrestis (Schm.) Beck — **H:** Püspökmolnári *Má in Szb* 911:238; **D:** Homokkomárom, Nagyrécse *K.*

f. hispida Mutel — **Z:** Őrtilos *K—P.*

var. glandulifera (Schur.) Gremli **subvar. integrata** Briq. **f. integrata** Szabó — **D:** Homokkomárom *K* det. A. Pénzes. Hazánk mai területére új, a Szabó-féle monográfia (Szb 911:242) csak: Prope Késmárk, comit. Szepes Hosszúerdő (Leg. Nyárády) lelőhelyről említi.

m. teratologica, egy virágzatból 2—3 cm-es kocsányokon sok, apró virágzat fejlődik ki **É:** Zalaapáti *K.*

423. Knautia dumetorum Heuff.* Syn: *K. arvensis* (L.) Coult.

ssp. dumetorum (rosea) Baumg.; K. arvensis var. dumetorum (Heuff.) Simk. — Bővebben l. *K—P* 964:49. **É:** Misefa *Ko in HM det. P;* Pakod, Petőhenye *P.*

f. rosea (Baumg.) — **V:** Szentgotthárd *Janka in Szb* 911:249.

f. pseudosilvatica (Borb.) — **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

424. Knautia drymeia Heuff. Syn: *K. pannonica* (Jacq.) Wettst. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben, erdei fenyvesekben, ligeterdőkben az egész területen széltében elterjedt alpin-balkáni flóraelem. Elterjedési térképét l. Jáv 940:986. **V:** Szentgotthárd *Gáy* 927:206 *apud Ho* 944:44; *B in HM;* Felsőszölnök! *Bo in notis;* Kétvölgy *K—P;* Rábatótfalu, Alsószölnök, Szakonyfalu *P;* **Ő:** Nádasd *Borb* 897:186; Szőce *P—D—G—V* 958:26, 103, 267 és 322 sz. felv; Őriszentpéter! *Jáv ex litt:* Rábagyarmat *Bo in notis* et *J ex litt;* Velemér! Szentgyörgyvölgy! és attól D-re *Sz—T felv;* Csörötnek, Iváne Maláka res, Farkasfa, Kondorfa, Szalafő, Nagyrákos, Kerkafalva, Magyarszombatfa, Alsószenterzsébet *P;* **H:** Kám Jeli puszta *Bo* 926:8; Vasvári Szentkút *K;* **G:** Lenti! Zajda erdő *Jáv ex litt;* Nova *K—P;* Csöde, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Lentiszombathely, Csömödér, Várfölde *P;* Bagodvitenyéd, Dobronhegy, Rám, Gellénháza, Kerkabarabás, Gutorfölde, Mumor *K;* **É:** Gősfa, Egervár *Borb* 897:186; Zalaegerszeg, Bak pölöskei erdő! *Jáv ex litt;* Kehida *Ujv mscpt;* Csáford, Petőhenye, Nemesapáti, Alsónemesapáti, Bocfölde *P;* Zalaszentiván, Nagykapornak, Kisbucsa, Hetés, Búcsúszentlászló, Esztergály, Gősfa, Pötréte, Söjtör,

* A Soó-kézikönyv alapján K. arvensis ssp. rosea (Baumg.) Borb. in Jáv.

54. ábra
Knautia drymeia Heuff.

Tófej *K;* **D:** Nagyrécse, Nagykanizsa! *Borb* 900:344 *apud Bo* 925:52; Bázakerettye *K* 949:21; Lovászi *Jáv ex litt;* Korpavár Zsigárdi erdő, Obornak, Murarátka, Bajcsa *K—P;* Gelse, Lovászi, Zalaújlak, Lasztonya, Újudvar, Lispeszentadorján, Tormafölde, Zalasárszeg, Muraszemenye, Sand, Bagola, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó-Gyékényes, Inke, Őrtilos! Zákány! *Bo* 925:52; Csurgó *HH in Bh* 960:249; Csurgónagymarton, Csurgószentmárton, Murakeresztúr! Gyurgyánc erdő *Jáv ex litt;* Surd *K.*

ssp. drymeia. Syn: var. Heuffeliana Szabó — **D:** Nagyrécse *Borb in Szb* 911:358.

f. angustata (Borb.) Soó — **D:** Nagykanizsa, Bagolai erdő *K.*

f. dolichodonta (Borb.) Soó — **É:** Zalaszentiván, Alibánfa *K—P;* **D:** Homokkomárom *K.*

m. phyllocalathia (Borb.) Soó — **G:** Gellénháza *K.*

—. **Knautia intermedia** Pernh. et Wettst. — Gáyer szerint (905:36) erdőkben, bokros helyeken. Gáyer a *Borb.* 887:186-on levő K. drymeia Heuff. Gősfa, Egervár, Nádasd stb. adatokat is kijavította K. intermedia (Wettst.) Simk.-ra. Ez alighanem tévedés, mert a K. intermedia termőhelye: (Szb 911:364) a magasabb hegyi régió erdei és a szubalpin régió törpefenyő bozótja. Nálunk nem fordul elő.

—. **Knautia szabói** Lengyel *(K. arvensis* x *drymeia)* — Erdőszéleken, cserjés helyeken, a két tőfaj életterének találkozásánál gyakori. **Ő:** Csákánydoroszló **G:** Gellénháza **É:** Gősfa, Búcsúszentlászló **D:** Zalaszentbalázs, Komárváros, Homokkomárom, Nagykanizsa Alsó városi erdő *(cum A. Boros)* és Hétforrás *K—P* 957:199; **Z:** Őrtilos *K—P.*

—. **Knautia ramosissima** Szb. *(K. arvensis var. polymorpha* x *drymeia)* **Z:** Őrtilos Szőlőhegy, Zákány Látóhegy *Bo* 925:52.

425. Scabiosa canescens W. et K. — Mészkedvelő erdei fenyvesben, homokos réteken, füves helyeken száraz, meleg, meszes lösz és homoktalajon **ü:** Jeli Gáy 932.11; **É:** Gősfa *Borb* 887:184.

var. canescens — Ő: Szalafő *K.*

var. virens (Wallr.) Rouy — **É:** Petőhenye *K—P* 954:262; Pakod, Zalaszentiván, Alibánfa, Kisbucsa *P;* **D:** Homokkomárom, Nagykanizsa-Hétforrás és Lőtér *K.*

426. Scabiosa ochroleuca L. — Száraz gyepekben, legelőkön, homokbuckákon, inkább meszes lösz és homoktalajon **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:203 és 281 sz. felv; **É:** Pakod, Petőhenye, Nemesapáti, Alsónemesapáti *P;* Zalaegerszeg, Kisbucsa, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Korpavár, Homokkomarom, Nagykanizsa-Gördöveny, Fityeháza *P;* Zalaszentjakab *K;* **Z:** Csurgó *HH in Bh* 960:249.

var. ochroleuca f. glabrescens (Schur.) Soó — **D:** Sormás *K.*

l. aequiflora Borb. — **É:** Gősfa *Borb* 887:187.

var. polymorpha (Baumg.) Simk. — **É:** Kehida *Ujv;* **Z:** Őrtilos *K.*

427. Scabiosa columbaria L. **ssp. columbaria** — Füves helyeken, réteken, irtásokban szórványosan **V:** Felsőszölnök *Bo in notis;* **D:** Nagyrécse *Bo* 925:53, Nagykanizsa-Hétforrás *K* 949:20; Nagykanizsa, Pogányszentpéter *K—P* 957:199; Magyarszentmiklós *K* sub nomine S. agrestis W. et K publicata *K—P* 957:199; Bagola, Fityeháza *K;* **Z:** Surd *K.*

f. dentata Wi. Christiansen — **Ő:** Szalafő *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

428. Scabiosa gramuntia L. **ssp. agrestis** (W. et K.) Sch. et K. Syn: *S. agrestis* W. et K; *S. triandra* L. *var. agrestis* (W. et K.) Rouy — Száraz gyepekben, töltéseken szórványosan **V:** Szentgotthárd *S—J* 951:446; **O:** Szalafő *P;* **D:** Nagykanizsa *K in S—J* 951:446 *apud K—P* 957:199; Homokkomárom *K.*

f. leiocephala (Hoppe) Hay. — **D:** Fityeháza *K.*

f. paucisecta Neilr. — **D:** Nagyrécse; Nagykanizsa-Hétforrás *K.*

TILIACEAE

—. **Tilia argentea** Desf. — Néha találkozhatunk vele, de ez kizárólag ültetés eredménye.

429. Tilia platyphyllos Scop. — Vegyes lomberdőkben szálanként és sokfelé ültetik. **V:** Szentgotthárd *Borb* 887:262; Alsószölnök, Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Halogy, Iváne Maláka res. Kondorfa *P;* **G:** Zalalövő, Bárszentmihályfa, Hernyék *P;* Gellénháza, Kerkabarabás *K;* **E:** Gősfa, Egervár *Borb* 887:262; Csáford, Nemeshetés, Bak

P; Kisbucsa—Alsónemesapáti, Nagykapornak, Pötréte *K;* **D:** Obornak, Murarátka *P;* Nagykanizsa Alsó városi erdő *K—P;* **Z:** Murakeresztúr *P;* Surd *K.*

ssp. platyphyllos — D: Lasztonya *K—P;* Nagykanizsa-Hétforrás, Nagykanizsa *K.*

ssp. pseudorubra Schneid. = **T. obliqua** Host. em. Soó — **G:** Lenti Zajda erdő *Jáv ex litt;* **É:** Bak pölöskei erdő *Jáv ex litt;* Söjtör *K;* **D:** Maróc *K—P;* Ormándpuszta Komárváros mellett *K;* **Z:** Murakeresztúr *S—J* 951:449.

430. Tilia cordata Mill. — Vegyes lomberdőkben szálanként gyakori és ültetik. **V:** Rábatótfalu, Máriaújfalu, Szakonyfalu *P;* **Ő:** Körmend *Borb* 887:266; Szőce *P—D—G—V* 958:53, 56, 63, 90 *és* 267 *sz. felv; (Culta pp.* 289, 291, 293, 298, 300); Kondorfa *Jáv ex litt;* Iváne Maláka res; *P;* **H:** Katafa *Borb* 887:266; **G:** Hernyék, Várfölde *P;* Ormándlak, Kerkabarabás *K;* **É:** Nagykapornak erdők szélén *Wiesb* 874:45; Egervár *Borb* 887:266; Bak pölöskei erdő *Jáv ex litt;* Petőhenye, Nemesapáti *P;* Búcsúszentlászló *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *Bo* 925:40; Murarátka *Jáv ex litt;* Tormafölde *P;* Itt kell megjegyezni, hogy a Homokkomárom határában levő Zrínyi korabeli és az 1942. VII. 27-én kelt 90.823 1942 F. M. sz. határozattal védetté nyilvánított kislevelű hárs sajnos kipusztult. **Z:** Murakeresztúr Gyurgyánc erdő és a belezna állomás felé *Jáv ex litt;* Őrtilos, Zákány *K—P.*

var. cordata — D: Bázakerettye. Nagykanizsa-Hétforrás *K.*

f. macrodonta Borb. — **Ő:** Körmend *Borb* 887:266.

f. eriocarpa Borb. — **D:** Nagyrécse *Borb* 887:266.

var. major (Spach) V. Engler — **D:** Korpavár, Pogányszentpéter *K.*

var. ulmifolia (Scop.) Dybowsky — **Ő:** Körmend *Borb* 887:266.

MALVACEAE

431. Lavatera thuringiaca L. Parlagokon, gazos helyeken, legelők szélén gyakran tömegesen, de nem láttuk ÉNy-on. **G:** Rám *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Kisbucsa *K;* **D:** Lasztonya, Tormafölde, Nagykanizsa, Pogányszentpéter *K;*

f. protensa Beck — É: Csácsbozsok—Nemeshetés *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

f. obtusiloba — Beck — **É:** Nagykapornak *K.*

f. villosa Griesb. — **É:** Kemendollár *K—P;* Nemesrádó *K.*

432. Althaea cannabina L. — Kerítéseknél, utak mentén leginkább csak szálanként. **Ő:** Szalafő, Őriszentpéter et **G:** Zalalövő *K—P* 954:262; **É:** Nagykapornak *Wiesb* 877:351; **Z:** Zákány *K—P* 954:262; Őrtilos *P.*

433. Althaea officinalis L. — Nedvesebb réteken, árkokban, bokros, gazos helyeken. **Ő:** Háromház-Farkasfa *Ho* 944:46; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Nagykapornak *Wiesb* 874:42; Pakod *P;* **D:** Nagybakónak, Zalaszentjakab, Homokkomárom, Nagykanizsa *K;* **Z:** Csurgó *HH* et Gyékényes *Bh in H—Bh* 960:250.

ssp. officinalis var. officinalis f. officinalis — D: Sand *K.*

f. argutidens Borb. — **D:** Nagyrécse *K.*

var. micrantha (Wiesb.) Beck — **V:** Szentgotthárd et **Ő:** Rátót, Rábadoroszló *Borb* 887:261; **H:** Vasvár *Gáy mscpt;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:42; Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Lasztonya *K—P;* Nagykanizsa, Sormás *K.*

ssp. pseudarmeniaca (Polgár) Kárp. ap. Soó — **D:** Homokkomárom *K.*

434. Althaea pallida W. et K. Syn; *A. biennis* (Winterl) Borb. — A területen ritka. **Ő:** Szőce *Bo in K—P* 957:199 *apud H—J* 962:36; **É:** Nemesrádó *Kov in HA* et *K—P* 957:199.

435. Malva Alcea L. — Elég gyakori füves lankákon, töltéseken, erdőszéleken száraz talajon, szikár gyomtársulásokban. **V:** Szentgotthárd *Borb* 887:261; Rábatótfalu *Bo ex litt;* **Ő:** Iváne *Borb* 887:261; Körmend *Gáy mscpt;* et *Bo in notis;* Szőce *P;* **H:** Püspökmolnári, Oszkó *Borb* 887:261; Vasvár *Gáy mscpt;* **G:** Várfölde *P;* Lenti-Nova, Lentiszombathely *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:43; Győrvár *Borb* 887:261; Misefa *Kov in HA;* Pölöskei e. *Jáv ex litt;* Kehida *Ujv mscpt;* Pötréte *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:401 *apud Bo* 925:41; Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Kútfej, Lasztonya, Obornak *P;* Lispeszentadorján, Tormafölde, Zalaszentjakab, Sand, Fityeháza *K;* **Z:** Belezna *Borb* 900:401; Murakeresztúr *Jáv ex litt;* Csurgó, Csurgó-Sárgáti dűlő *HH in H—Bh* 960:250.

var. Alcea — É: Zalaszentmihály *K;* **D:** Kilimán *K.*

f. hirsuta Rosenbohm — **D:** Pogányszentpéter *K*

var. multidentata Koch — **V:** Kétvölgy *K;* **Ő:** Felsőmarác *P;* **G:** Zalalövő *K;* **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Hosszúvölgy, Komárváros, Nagykanizsa-Sormás, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Szepetnek *K;* **Z:** Zákány, Örtilos *K.*

436. Malva silvestris L. **ssp. silvestris** — Ruderáliákban, szemetes, gazos helyeken gyakori. **G:** Rám, Mumor *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:44; Kehida *Ujv mscpt;* Egervár—Zalaegerszeg, Zalaapáti, Söjtör *K;* **D:** Tormaföle, Zalaszentjakab, Obornak, Nagykanizsa, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. dasycarpa Peterm. — **D:** Szepetnek *K.*

437. Malva neglecta Wallr. — Útszéleken, parlagokon, mívelt talajon gyakori. **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Komárváros, Zalaszentjakab, Sormás, Nagykanizsa, Bagola, Bajcsa, Sand, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Murakeresztúr, Belezna *K.*

438. Malva pusilla Sm. — Házak körül, ruderáliákban, nem gyakori. **D:** Korpavár, Zalaszentjakab, Nagykanizsa, Sormás *K.*

439. Hibiscus trionum L. — Szántókon ritka. **Ő:** Körmend *Borb* 887:261; *apud K—P* 957:199; **H:** Püspökmolnári *Má* 938:35; Gersekarát *K—P;* **D:** Lovászi *K—P* 957:199; **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

LINACEAE

440. Radiola linoides Roth. — Nedves szántókon, ritka. **Ő:** Szőce-Őrimagyarosd *K—P* 957:199 *apud H—J* 960:294 *apud S* 966:569; Szőce *P—D—G—V* 958:85, 87, 133 és 137 *sz. felv;* Felsőmarác *P.*

441. Linum catharticum L. **var. catharticum** — Nedves réteken gyakori. **V:** Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Daraboshegy, Szőce, Gödörháza *P;* **H:** Vasvár Rábaparti rétek *Bo in notis;* **G:** Németfalu *P;* Kányavár *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Bozsok Alsórét, Zalaegerszeg, Zalaszentmihály, Bocfölde, Bak *KM in notis;* Petőhenye, Zalakoppány *P;* Búcsúszentlászló, Pötréte *K;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Lasztonya *P;* Lispeszentadorján, Zalaszentjakab *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

f. alternifolium Wiesb. — **D:** Oltárc *K.*

442. Linum flavum L. — Ritka, leginkább csak a meszes lösztalajon. **É:** Gősfa *Borb* 887:271; Alibánfa, Petőhenye, Nemesapáti *P.*

443. Linum trigynum L. Syn.: L. gallicum L. — Szántókon, füves helyeken laza, száraz talajon. **Ő:** Gödörháza *Gáy* 936:153; Magyarszombatfa *Zs* 941:26; Szőce, Őrimagyarosd, Őriszentpéter *P;* Szalafő *K;* **G:** Méhesirsai erdő Zalalövő mellett *Jáv ex litt;* Németfalu, Kerkakutas *P;* **É:** Bak-Zalatárnok *P;* **D:** Maróc *HP;* Lovászi *K—P;* **Z:** Csurgó *Kit lc. apud Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250.

f. ramosissimum F. Zimm. — **É:** Zalaújlak *K;* **D:** Pogányszentpéter *K—P;* Szentmargitfalva *K.*

444. Linum hirsutum L. **ssp. glabrescens** (Roch.) Soó — Napos lejtőkön ritka. **É:** Gősfa *Borb* 887:271; *apud S—J* 951:457 *apud Tatár M. AGH.* 938—39:95; Kiscsatár *K.*

445. Linum tenuifolium L. — Száraz, meszes lösztalajon. **H:** Petőmihályfa *Gáy mscpt;* **É:** Petőhenye, Alsónemesapáti *P.*

var. tenuifolium É: Alibánfa *P;* Kiscsatár, Nagykapornak, Kisbucsa, Nemesrádó *K.*

446. Linum austriacum L. **ssp. austriacum** — Száraz, meszes lösztalajon ritka. **É:** Kisbucsa *K.*

f. marginatum (Poir.) A. et G. — **É:** Nagykapornak *K—P* 957:199.

447. Linum perenne L. — Meleg, száraz talajon, ritka. **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250 *apud S* 966:575.

—. Linum usitatissimum L. — Vetik és itt-ott elvadul.

OXALIDACEAE

448. Oxalis acetosella L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben gyakori. **V:** Zsida *Gáy* 927:206 *apud Ho* 944:44; *B in HM;* Rábatótfalu, Alsószölnök, Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Iváne, Rátót *Borb* 887:271; Gödörháza *Gáy* 936:148; Szőce *P—D—G—V* 958:49, 56, 63, 208 és 286 *sz. felv;* Kercától ÉK-re *Jáv ex litt;* Szentgyörgyvölgytől D-re *SZ—T felv;* Halogy, Daraboshegy, Csörötnek, Iváne Maláka res.; Kondorfa, Őriszentpéter, Szentgyörgyvölgy *P;* **H:** Vasvári Szentkút! *Gáy* 925:15 *apud Pa* 932:24; Jeli Koponyáspatak völgye *Bo in notis;* **G:** Lenti Zajda erdő

Jáv ex litt; Zalalövő és attól D-re, Várfölde *P;* Bárszentmihályfa, Hernyék, Lentiszombathely *K—P;* Hagyárosbörönd, Gellénháza, Kerkabarabás, Gutorfölde, Lenti-Nova, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:42; Bak! Pölöskei erdő *Jáv ex litt;* Kehida *Ujv mscpt;* Misefa, Orbányosfa *Kov in HA;* Alsónemesapáti, Nemeshetés, Bocfölde, Sárhida, Kustánszeg *P;* Nemesszentandrás, Kisbucsa, Búcsúszentlászló, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Gelse! *Gáy* 925:16; Nagykanizsa Alsó városi erdő *Bo* 925:40 *apud K* 949:20; *Páka HP;* Bocska, Újudvar, Tormafölde, Bázakerettye, Hosszúvölgy, Obornak, Murarátka *P;* Lovászi, Lasztonya, Lispeszentadorján, Csörnyefölde, Homokkomárom, Nagyrécse, Iharosberény *K;* **Z:** Zákány! *Bo* 925:40; Csurgó Cseke erdő *HH in H—Bh* 960:250; Murakeresztúr *Jáv ex litt;* Őrtilos *K—P.*

var. acetosella l. **subpurpurescens** DC. — **D:** Magyarszerdahely *K.*

449. Oxalis europaea Jord. Syn.: *O. stricta* auct. eur. non L. — Szántókon, ruderáliákban különösen nedves agyagtalajon. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:271; Alsószölnök, Szakonyfalu, Orfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Nádasd, Rátót *Borb* 887:271; Szőce *P—D—G—V* 958:85, 135 és 137 *sz. felv;* Őriszentpéter *J* 959:102; Szalafő *J* 959:104; Halogy, Csákánydoroszló, Csörötnek *P;* **H:** Alsóujlak *Ta felv;* **G:** Zalalövő, Lendvadedes *P;* Rám, Ormándlak, Kerkabarabás *K;* **É:** Kehida *Ujv mspct;* Telekes, Pölöskei erdő *P;* Vasboldogasszony, Egervár, Kisbucsa-Alsónemesapáti, Nemeshetés, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Gelse *Gáy* 925:16; Nagykanizsa—Sormás *K* 949:19; Obornak, Zalasárszeg, Muraszemenye, Sand *K;* **Z:** Őrtilos-Murapart *Bo* 925:40; Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Zákány *K.*

var. europaea — **H:** Vasvár *K;* **G:** Petrikeresztúr *K;* **D:** Homokkomárom, Nagykanizsa, Bagola *K.*

f. ramosissima (Schur) Soó — **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Kilimán *K.*

450. Oxalis corniculata L. — Adventív, terjedőben. Sok helyen kerti dísz és elvadul. **Ő:** Körmend *Pr in K—P* 957:199 *apud S* 966:578; Velemér *Sz—T* 965:24; **É:** Zalaapáti *K—P* 957:199 *apud S* 966:578; **D:** Nagykanizsa *KM* 949:20 *apud K—P* 957:199 *apud S* 966:578. **Z:** Belezna *Toponári F. m K—P* 957:199; Csurgó *HH in K—P* 957:199 *apud H—Bh* 960:250 *apud S* 966:578.

var. corniculata f. **atropurpurea** Van Houtte — **D:** Nagykanizsa *K.*

GERANIACEAE

451. Geranium phaeum L. — Nedves bükkösökben, gyertyános tölgyesekben. **V:** Szentgotthárd a Rába mellett *Borb* 887:271 *apud Ho* 944:44; **Ő:** Nádasd, Rátót *Borb* 887:271; Halogy, Iványc Maláka res.; *P;* **H:** Vasvár! *Gáy mscpt;* **G:** Zalalövő és attól D-re *P;* Dobronhegy *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:46; Misefa *Kov in HA;* Csáford, Pölöskei erdő, Bak *P;* Tófej *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő! *Bo* 925:40; Nagykanizsa Hétforrás, Lasztonya *K* 949:20—21; Újudvar, Murarátka *P;* Lispeszentadorján, Komárváros, Korpavár, Homokkomárom, Obornak, Zalaszentjakab, Bagola *K;* **Z:** Csurgó *Kit lc.* 422 *apud et HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos! Zákány! *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250; Murakeresztúr *Jáv ex litt.*

452. Geranium Robertianum L. **ssp. Robertianum** — Árnyas, erdős helyeken gyakori. **Ő:** Őrség *Zs* 941:18 sine loco speciali; Szentgyörgyvölgytől D-re *Sz—T felv;* Halogy, Farkasfa, Szőce *P;* **H:** Csipkerek *Ta felv;* **G:** Hernyék *P;* Hagyárosbörönd, Rám, Gellénháza, Kerkabarabás, Lenti-Nova *K;* **É:** Misefa *Kov in HA;* Kehida! *Ujv mscpt;* Telekes, Csáford-Gyűrűs, Kallósd, Nemeshetés, Bocfölde, Sárhida, Bak, Tófej *P;* Gősfa, Bozsok, Zalacsány, Nemesszentandrás, Esztergály, Söjtör *K;* **D:** Bázakerettye, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Fityeháza *P;* Zalaszabar, Lispeszentadorján, Zalasárszeg, Pogányszentpéter, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó, Porrogszentkirály *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos, Zákány *K—P.*

var. Robertianum f. Robertianum — É: Nagykapornak *K.*

f. villosulum J. Murr. — **É:** Vasboldogasszony *K;* **D:** Lasztonya, Homokkomárom, Obornak *K;* **Z:** Murakeresztúr *K—P.*

l. leucanthum (Dum.) Lange — **É:** Gősfa, Vasboldogasszony *K.*

453. Geranium molle L. — Parlagos, homokos helyeken. **H:** Vasvár *Borb* 887:271; **G:** Rám, Petrikeresztúr *K;* **É:** Orbányosfa *Kov in HA;* Gősfa, Egervár, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Korpavár *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Belezna, Surd *Toponári F. állatorvos közlése;* Őrtilos *K.*

ssp. molle var. molle l. albiflora Uechtr. — **É:** Gősfa *K.*

454. Geranium columbinum L. — Száraz lejtőkön, kaszálóréteken, erdei tisztásokon. **Ő:** Őrség *Zs* 941:22. Sine loco speciali, *n. v.* **H:** Vasvár *Borb* 897:544; **G:** Zalalövő *P;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Győrvár *Borb* 897:544; Kehida *Ujv mscpt;* Gősfa, Kisbucsa, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:407; Zalamerenye, Tormafölde, Hosszúvölgy, Homokkomárom, Nagykanizsa Felső városi erdő, Sand *K;* **Z:** Zákány *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250; Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Vasboldogasszony *K.*

455. Geranium dissectum Jusl. — Szántókon, útszéleken gyakori gyom. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:271; Kétvölgy *K—P* 964:49; **Ő:** Velemér *Sz—T* 965:24; Körmend *Pr in notis;* **G:** Iborfia *K—P* 964:49; Zalalövő *P;* Rám, Ormándlak, Kerkabarabás *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45 *apud K—P* 954:262; Vasboldogasszony, Söjtör *K;* **D:** Nagykanizsa Felső városi erdő, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Őrtilos *K—P* 964:49; Zákány *K.*

456. Geranium rotundifolium L. — Utak mellett, szántók szélén elég ritka. **Ő:** Őrség *Zs* 941:22 sine loco speciali, *n. v.* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; **D:** Szepetnek, Nagykanizsa *K.*

457. Geranium pusillum Burm. f. — Kertekben, utak mentén gyakori gyom. **G:** Szentistvánlak, Lenti *Jáv ex litt;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Kehida *Ujv mscpt;* Gősfa, Egervár, Zalacsány, Zalaapáti *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:407; Esztergály, Oltárc, Bázakerettye, Homokkomárom, Nagykanizsa Szentgyörgyvári hegy, Sormás, Muraszemenye, Bagola, Semjénháza, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *K.*

var. pusillum f. humile (Cav.) DC. — **É:** Vasboldogasszony *K.*

f. gracillimum Schur — **É:** Nagykapornak et **Z:** Zákány *K.*

l. albiflorum Schur — **D:** Sormás *K.*

458. Geranium pyrenaicum Burman f. — Laza, humuszos talajon. Nem gyakori. **Ő:** Körmend *Waisb.* 891:57 *apud K—P* 957:199 *apud KM—Pr* 957:89 *apud S* 966:584; **H:** Katafa *Waisb in H. Braun* 890:245; Jeli *S* 966:584; **É:** Misefa *Kov in HA apud K—P* 957:199 apud *S* 966:584.

var. pyrenaicum — D: Zalaszentjakab, Komárváros *K.*

459. Geranium palustre Torn. — Ligeterdőkben, patakok mentén nyirkos talajon. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:271; Felsőszölnök *Bo in notis;* Szakonyfalu *P;* **Ő:** Nádasd *Borb* 887:271; Háromház-Farkasfa *Ho* 944:46; Nádasd, Csörötnek, Rábagyarmat *Bo in notis;* **H:** Katafa *Borb* 887:271; Szarvaskend, Vaspör tömegesen *K—P;* **G:** Zalaháshagy *K—P;* **D:** Homokkomárom Zsigárdi erdő, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Zákány *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250; Murakeresztúr Gyurgyánc erdő *Jáv ex litt.*

f. palustre — Ő: *Szőce* K—P; **G:** Petrikeresztúr *K;* **É:** Tófej *K;* **D:** Palin, Nagykanizsa Hétforrás *K.*

460. Geranium sanguineum L. — Füves, bokros lejtőkön száraz meleg, inkább meszes talajon. **V:** Máriaújfalu-Farkasfa *Ho* 944:46; Szakonyfalu *P;* **Ő:** Rábagyarmat *Jáv ex litt;* Ispánk, Őriszentpéter *P;* **H:** Vasvár *Borb* 887:271; **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Gősfa *Borb* 887:271; Pakod, Csáford, Gyűrűs, Petőhenye *P;* Zalaszentiván *K;* **D:** Alsószemenye *Jáv ex litt;* Nagykanizsa *K;* **Z:** Őrtilos *HH in H—Bh* 960:250.

var. saguineum f. sanguineum É: Nagykapornak *K;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Homokkomárom, Bagola *K.*

f. biflorum Nyár. — **D:** Lasztonya *K—P.*

461. Erodium cicutarium (L.) L'Hérit **ssp. cicutarium** — Száraz, füves helyeken, utak mellett, töltéseken gyakori. **Ő:** Őrség *Zs* 941:22. Sine loco speciali; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Zalaudvarnok, Bezeréd *P;* Vasboldogasszony, Nagykapornak, Búcsúszentlászló, Zalaapáti *K;* **D:** Letenye *Olgy in HA;* Homokkomárom *P;* Korpavár, Zalasárszeg, Nagyrécse, Zalaszentjakab, Nagykanizsa, Bagola *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. cicutarium f. chaerophyllum (Cav.) DC. — Alsok Berzence felé *HH in H—Bh* 960:250.

EUPHORBIACEAE

462. Mercurialis annua L. — Szántókon, kapás kultúrákban, főleg csak az É.-zalai meszes lösztalajon. **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Petőhenye *K—P;* 964:49; **Z:** Alsok *HH in K—P* 954:262 *apud H—Bh* 960:250.

var. annua — **É:** Kisbucsa *K—P* 957:199; Kemendollár, Söjtör *K—P* 964:49; Nagykapornak *K.*

f. transsilvanica Schur. — **É:** Rádó *K.*

463. Mercurialis perennis L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben laza, humuszos talajon. **Ő:** Iványc Maláka res. *P;* **G:** Hernyék *P;* Szentpéterfölde *K;* **É:** Csáford *P;* **D:** Újudvar, Tormafölde, Bázakerettye, Homokkomárom, Obornak, Murarátka *P;* Lispeszentadorján *K;* **Z:** Gáy *HH in H—Bh* 960:250; Csurgónagymarton *Jáv ex litt;* Örtilos Földvári hegy, Vázsonymajori erdő, Porrogszentkirály *K—P.*

var. perennis f. perennis — **D:** Zalaszentjakab, Iharosberény *K;* **Z:** Zákány *K.*

f. silvatica (Hoppe) R. et F. — **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

f. subalpina Schur. — **D:** Nagyrécse, Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

464. Mercurialis longistipes (Borb.) Baksay — Gyertyános tölgyesekben, igen ritka. **É:** Nagykapornak *K.*

465. Mercurialis ovata Sternb. et Hoppe — Ritka, csak egyetlen adattal rendelkezünk. **H:** Nagymákfa *Má* 938:35; **É:** Zalai dombvidék *S* 966:593 sine loco speciali.

466. Euphorbia supina Raf. Syn.: *E. maculata* L. — Adventív, főleg a vasútvonalak mentén terjed. **D:** Nagykanizsa *K* 949:20 *apud S—J* 951:472 *apud S* 966:594; **Z:** Örtilos *K—P* 964:49 *apud S* 966:594; Murakeresztúr *K.*

467. Euphorbia palustris L. —Mocsarakban, nedves réteken. **Ő:** Őrség *Zs* 941:27 sine loco speciali, non vidimus; **D:** Nagykanizsa—Szepetnek, Homokkomárom *K;* **Z:** Csurgó Kiserdő *HH in H—Bh* 960:250; Zákány—Porrogszentkirály *K.*

468. Euphorbia villosa W. et K. — Nedves ligeterdőkben, magassásos társulásokban, lápréteken. **V:** Orfalu Fekete tó *B in HM;* Kétvölgy *K—P;* Szentgotthárd Zsidai völgy *K;* **Ő:** Dávidháza *Gáy* 925:15; Őriszentpéter *Gáy* 925:31; Kondorfa *Jáv ex litt;* **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Homokkomárom, Sormás, Szepetnek *K;* **Z:** Csurgó *Kit lc.* 421 *apud H—Bh* 960:250.

var. glabrata Heuff. — **V:** Zsida *Pa* 932:26 *apud Ho* 944:44; **Ő:** Senyeháza *Borb* 887:269 *apud Gáy* 926—27:254; Dávidháza *Gáy* 925:15; Őriszentpéter *Gáy* 926—27:254; Kondorfa *Bo in notis.*

469. Euphorbia polychroma Kern. **ssp. polychroma** — Füves, bokros lejtőkön száraz, laza talajon. **G:** Ormándlak, Hernyék *P;* Rám, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Győrvár, Egervár *Borb* 887:269; Csáford, Petőhenye, Almásháza *P;* Gősfa, Nemesszentandrás *K;* **D:** Homokkomárom, Muraszemenye, Murarátka *P;* Maróc, Obornak, Bagola *K;* **Z:** Csurgó Sötét erdő *HH in H—Bh* 960:250; Örtilos *K—P.*

f. polychroma — **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Lasztonya, Nagykanizsa *K.*

f. elliptica (Kit.) Jáv. — **Z:** Zákány *K.*

f. subepithymoides Prod. — **É:** Zalaszentiván *K;* **D:** Eszteregnye *K.*

470. Euphorbia dulcis L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben, erdős, nyirkos helyeken. **V:** Alsószölnök, Szakonyfalu *K—P* 957:199 *apud H—J* 962:36; Máriaújfalu, Felsőszölnök *P;* **G:** Lendvadedes felett *Jáv ex litt;* **É:** Petőhenye *P;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K* 949:20 *apud S—J* 951:473 *apud Bo* 954:248 *apud S* 966:597; Lasztonya, Lispeszentadorján, Homokkomárom, Obornak *K—P* 957—199; Tormafölde, Murarátka *P;* Sand *K.*

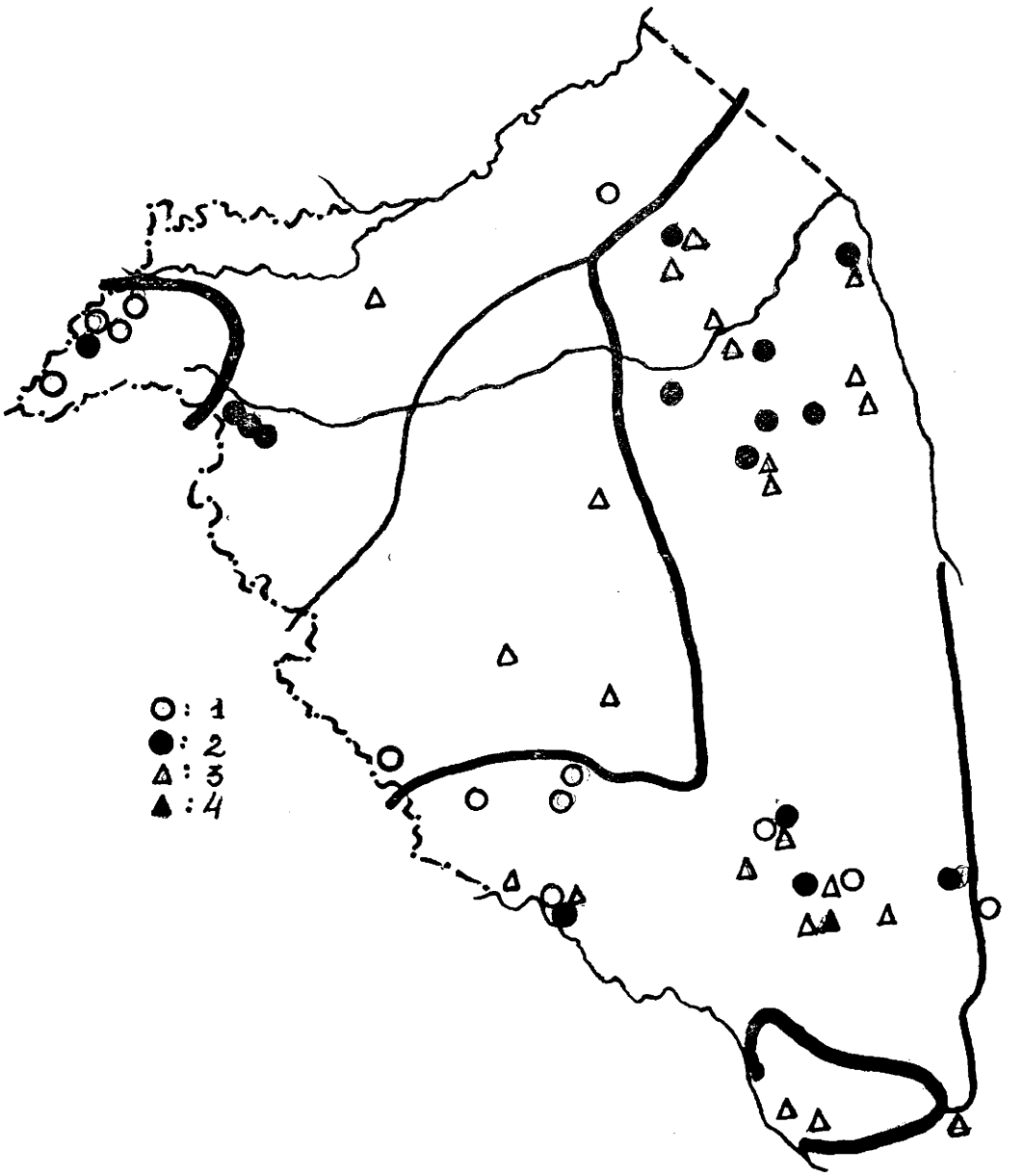
471. Euphorbia angulata Jacq. — Mészkedvelő tölgyesekben, erdős, cserjés helyeken. **V:** Alsószölnök *P;* **Ő:** Őriszentpéter *Jáv ex litt;* Kondorfa, Szőce *P;* Őriszentpéter—Szalafő *K—P;* **É:** Zalaegerszeg *Jáv ex litt;* Csáford *P;* **D:** Miháld *Bo* 925:40.

var. angulata f. angulata — **É:** Petőhenye *K—P;* Gősfa, Nagykapornak, Kisbucsa *K;* **D:** Nagykanizsa—Sormás *K.*

f. nemoralis Kit. — **É:** Alsónemesapáti, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Homokkomárom, Murarátka *K.*

f. Károlyiana Balogh, **f. nova** — Flores etiam in caule sessiles. Dedicavi ad honorem A. Károlyi (Nagykanizsa) Ht: Castrieferricum: Őriszentpéter. Leg.: Károlyi.

472. Euphorbia verrucosa L. — Irtásréteken ritka. **D:** Obornak Mántai patak völgye *K.*

55. ábra
Az Euphorbia dulcis (1), E. angulata (2), E. polychroma (3), és az E. verrucosa (4) elterjedése Délnyugat-Dunántúlon

473. Euphorbia platyphyllos L. — Szántókon, parlagokon, gyomos helyeken. **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Zalaszentjakab *Bo* 925:40; Zalasárszeg *K;* **Z:** Porrogszentkirály *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250; Gyékényes *Bo* 925:40; Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. platyphyllos f. platyphyllos — D: Börzönce, Nagykanizsa *K.*

f. serrulata Pers. — **É:** Nagykapornak, Tófej *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

f. Pócsii Balogh, **f. nova** — Radii umbellae multoties dichotomice ramificati.

Dedicavi ad honorem Prof. T. Pócs (Eger)

Ht: Petovicum: Zalaszentmihály. Leg: Á. Károlyi.

474. Euphorbia stricta L. — Erdős helyeken, vizek mentén, hordaléktalajon. **Ő:** Rátót *Borb* 887:269; Szőce *P—D—G—V* 958:201, 203 és 335 *sz. felv;* **É:** Zalaszentmihály *K;* **D:** Nagykanizsa-Sormás *K* 949:19; Börzönce, Magyarszentmiklós *K.*

var. stricta — V: Szakonyfalu *K—P;* **G:** Gellénháza *K;* **É:** Pölöskei erdő *K—P;* Nemeshetés, Söjtör *K;* **D:** Komárváros, Lendvaújfalu, Homokkomárom, Obornak, Nagykanizsa Alsó és Felső városi erdő, Fityeháza, Pogányszentpéter *K.*

f. latifolia Murb. — **G:** Ormándlak *K.*

475. Euphorbia helioscopia L. **ssp. helioscopia** — Szántókon, mívelt talajon. **V:** Szakonyfalu *P;* **G:** Hagyárosbörönd, Rám *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Vasboldogasszony, Bozsok-Hetés, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Pötréte *K;* **D:** Lovászi, Obornak, Eszteregnye, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Alsók *HH in H—Bh* 960:250.

f. major Lange — **É:** Gősfa, Nagykapornak *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

f. praecox Junge — **D:** Nagykanizsa *K.*

f. Waisbeckeri Soó — **G:** Gellénháza, Iborfia *K.*

f. glabra Andreucci — **D:** Nagyrécse *K.*

476. Euphorbia amygdaloides L. — Bükkösökben, gyertyános tölgyesekben, fenyvesekben és irtásokban is. **V:** Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **G:** Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Győrvár *Borb* 887:269; Kehida! *Ujv mscpt;* Bak Pölöskei erdő *Ják ex litt;* Csáford, Almásháza *P;* Zalaszentiván, Nemesszentandrás, Kisbucsa—Alsónemesapáti, Pötréte *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *Bo* 925:40; Tormafölde, Bázakerettye, Homokkomárom, Obornak *P;* Lispeszentadorján, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. amygdaloides f. amygdaloides — D: Oltárc, Nagyrécse, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Mihálđ *K.*

f. foliosa Simk. — Pogányszentpéter *K.*

477. Euphorbia Cyparissias L. — Legelőkön, napos, füves helyeken gyakori. **V:** Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:3, 5, 90, 138, 201, 203, 205, 269, 281, 286, 289, 315, 327, 335 *sz. felv;* Bajánsenye! Kerka völgye *KM in notis;* Velemér! Szentgyörgyvölgy! és attól D-re *Sz—T felv;* Nádasd, Daraboshegy, Farkasfa, Szalafő, Kerkafalva, Gödörháza *P;* **H:** Csipkerek, Oszkó *Ta felv;* **G:** Zalalövő és attól D-re, Kustánszeg, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Csömödér *P;* Rám, Gellénháza, Gutorfölde, Szentpéterfölde *K;* **É:** Pakod, Petőhenye, Kallosd, Nemesapáti *P;* Gősfa, Vasboldogasszony, Egervár, Zalaegerszeg, Nagykapornak, Zalacsány, Zalaapáti, Esztergály, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Tormafölde, Korpavár, Bázakerettye, Obornak, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Muraszemenye, Sand *K;* **Z:** Csurgó, Alsók *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *K—P;* Murakeresztúr *K.*

var. Cyparissias — D: Homokkomárom, Sormás *K.*

f. polyceps Beck — **D:** Nagykanizsa Hétforrás *K.*

f. longibracteata Lec. et Lam. — **É:** Nemesszentandrás *K.*

f. latebracteata Schröter — **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

478. Euphorbia Esula L. — Útszéleken, füves, bokros helyeken. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:269; **H:** Vasvár *Borb* 887:269; **G:** Nagylengyel, Gellénháza, *K;* **É:** Zalaszentmihály—Nagykapornak *Wiesb* 874:45; Kehida *Ujv mscpt;* Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Zalaapáti *K;* **D:** Zalasárszeg, Nagyrécse, Nagykanizsa, Miklósfa, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó-Avasmajor *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. Esula var. Esula f. Esula — G: Iborfia *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

f. subracemosa Schur. — **D:** Bagola *K;* **Z:** Zákány *K.*

var. tristis (Bess.) Coss. et Germ. — **D:** Sormás *K.*

ssp. pinifolia (Lam.) A. et G. — **É:** Nagykapornak *K;* **D:** Nagykanizsa *S* 966:602: Nagyrécse, Szepetnek *K.*

—. **Euphorbia lucida** W. et K. — A területről határozott adatunk nincs. **Ő:** Őrség *Zs* 941:27 és NyDt (É-Zala) *S* 966:603. Mindkettő közelebbi lelőhely megjelölése nélkül.

479. **Euphorbia falcata** L. — Utak mellett, szántókon, leginkább meszes lösztalajon. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:269; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Petőhenye *P.*

ssp. falcata f. falcata — **É:** Kisbucsa, Búcsúszentlászló *K.*

480. **Euphorbia peplus** L. — Kertekben, területünkön ritka. **D:** Iharosberény *K—P* 957:199.

481. **Euphorbia taurinesis All.** Syn.: *E. graeca* Boiss. et Sprun. — Adventív szántókon, meleg, száraz lösztalajon. **É:** Misefa *K—P* 964:49 *apud S* 966:607; Nagykapornak *K.*

482. **Euphorbia exigua** L. — Szántókon, művelt, inkább meszes talajon. **Ő:** Csákánydoroszló, Rátót *Borb* 887:270; **G:** Zalalövő *P;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Nagykanizsa *K;* **Z:** Gyékényes *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250 *apud S* 966:607.

f. exigua — **G:** Gellénháza, Petrikeresztúr *K;* **É:** Nagykapornak, Kisbucsa, Búcsúszentlászló *K.*

f. heterophylla Vis. — **É:** Misefa *K.*

CALLITRICHACEAE

483. **Callitriche palustris** L. em Druce. Syn: C. verna L. —Álló vagy lassan folyó vizekben. **V:** Zsida *Vajda BK* 936:215 *apud Ho* 944:45; Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Bajánsenye *Borb* 887:275; Szőce *P—D—G—V* 958:83 *sz. felv;* Gödörháza *Sz—T* 965:24; **G:** Zalalövő *K—P* 954:262; Hernyék, Dömefölde *K;* **É:** Gősfa *Borb* 887:275; **D:** Nagykanizsa—Szepetnek *K;* **Z:** Csurgó-Gyékényes *Bo* 925:40 *apud H—Bh* 960:250.

484. **Callitriche cophocarpa** Sendtn. Syn.: *C. polymorpha* Lönnr. **C. hamulata** Kütz. — Álló vagy lassan folyó vizekben, nedves iszapon. **V:** Szakonyfalu *P;* **Ő:** Rátót, Csákánydoroszló *Borb* 887:175; Szalafő Zala völgye *B in HM;* Szőce *P—D—G—V* 958:244, 247 és 251 *sz. felv;* Vasszentmihály, Pankasz *KM in notis;* Őriszentpéter, Kerkafalva, Magyarszombatfa, Szentgyörgyvölgy *P;* **H:** Molnaszecsőd *Bo in notis;* **G:** Pördefölde Budnya erdő *Jáv ex litt;* Iborfia *K;* **É:** Sárhida—Bak, Bak, Zalaszentmihály, Söjtör—Bak *KM in notis;* Gősfa, Bozsok—Hetés *K;* **D:** Homokkomárom, Nagyrécse, Nagykanizsa, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó—Nagyberek *HH in H—Bh* 960:250.

OLEACEAE

485. **Fraxinus ornus** L. — Vegyes lomberdőkben leginkább csak szálanként a D-i részeken. **G:** Páka *HP in K—P* 954:262; **D:** Dobri—Kislakos, Murarátka! *Jáv in K—P* 954:262; Bázakerettye *K—P* 954:262; Lasztonya, Maróc *K—P* 964:49; Sormás, Bagola *K;* **Z:** Csurgó *F—B* 913:615 *apud U. Szabó M.* 938—29:210; Gyékényes *HH in H—Bh* 960:250.

var. ornus f. rotundifolia (Lam.) Ten. — **D:** Dobri és Kislakostól K-re *Jáv in K—P* 954:262.

486. **Fraxinus excelsior L.** — Nyirkos helyeken, patakmentén és sokfelé ültetik. **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:103 *sz. felv;* Csákánydoroszló *P;* **H:** Vasvár! *Borb* 887:207 *apud Pa* 932:24; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Telekes *P;* Vasboldogasszony, Nemesszentandrás, Zalaszentmihály, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Homokkomárom, Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Zalaszabar, Lispeszentadorján, Tormafölde, Bajcsa, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Murakeresztúr *P;* Őrtilos *K.*

487. **Fraxinus angustifolia** Vahl. **ssp. pannonica** Soó et Simon. Syn.: F. oxycarpa auct. hung. — **Z:** Borhidi szerint (957:107) Csurgó mellett a Lankóci erdőben Querceto Ulmetumban és Cariceto remotae-Fraxinetumban gyakori.

—. **Fraxinus pennsylvanica** Marsh. — Sok helyen ültetik.

488. **Syringa vulgaris** L. — Útszéleken, gyepükben elvadul, meghonosodik. **D:** Nagykanizsa—Sormás *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

489. **Ligustrum vulgare L. var. vulgare** — Erdős, bokros helyeken gyakori. Sokfelé élősövénynek ültetik. **V:** Felsőszölnök *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:255, 269, 286, 289, 300 és 315 *sz. felv;* Velemér! Szentgyörgyvölgy és attól D-re *Sz—T felv;* Dara-

boshegy, Iványc Maláka res. Farkasfa, Szalafő, Őriszentpéter, Nagyrákos, Kerkafalva, Magyarszombatfa, Gödörháza *P;* **H:** Csipkerek, Oszkó *Ta felv;* **G:** Zalalövő és attól D-re, Kustánszeg, Szilvágy, Bárszentmihályfa, Hernyék, Várfölde *P;* Dobronhegy, Rám, Ormándlak, Gellénháza, Kerkabarabás, Gutorfölde, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:45; Kehida! *Ujv mscpt;* Zalaegerszeg—Csácsbozsok *Ják ex litt;* Telekes, Kallósd, Petőhenye, Nemesapáti, Alsónemesapáti, Almásháza, Kisbucsa, Bocfölde, Sárhida *P;* Nemeshetés, Pölöskei erdő *K—P;* Vasboldogasszony, Zalaszentiván, Zalaegerszeg, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Pötréte, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Zalamerenye Kiskúti völgy *Ják ex litt;* Újudvar, Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Zalaszabar, Lispeszentadorján, Tormafölde, Korpavár, Homokkomárom, Obornak, Nagykanizsa, Sormás, Miklósfa, Semjénháza, Bajcsa, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó Kiserdő *HH in H—Bh* 960:250; Csurgónagymarton *Ják ex litt;* Őrtilos, Zákány Vázsonymajori erdő *K—P.*

f. triphyllum Lüscher — **D:** Nagyrécse *K.*

GENTIANACEAE

490. Centaurium vulgare Raf. **ssp. uliginosum** (W. et K.) Soó Syn.: *C. uliginosum* Beck. — Nedves, homokos helyeken szórványosan. **Ő:** Őriszentpéter *KM in notis,* **D:** Nagykanizsa—Sormás *K* 949:19; Sand *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

491. Centaurium minus Mönch Syn.: *C. umbellatum* Gilib. — Réteken, kaszálókon elég gyakori. **V:** Máriaújfalu *J* 960:1 sz. tábl; **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:201, 203, 335 és 337 *sz. felv;* Vasszentmihály *J* 960:3 *sz. tábl;* Csörötnek *Bo in notis;* Szalafő *P;* **H:** Jeli Koponyáspatak völgye *Bo in notis;* Vasvár *K;* **G:** Páka *HP;* Németfalu, Várfölde *P;* Petrikeresztúr, Lenti-Nova *K;* **É:** Telekes *P;* Hetés környékén sok van, gyógynövénynek gyűjtik *K;* **D:** Tormafölde, Obornak, Sormás, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Őrtilos—Belezna *Bo* 925:43; Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. minus f. minus — D: Nagykanizsa, Fityeháza *K.*

l. albiflorum Peterm. — **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

ssp. austriacum (Ronn.) Schwarz — **Z:** Őrtilos *K.*

492. Centaurium pulchellum (Sw.) Druce — Nedves, iszapos helyeken. **Ő:** Körmend *Borb 887:208;* **É:** Zalaegerszeg, Zalaszentmihály *KM in notis;* **D:** Nagykanizsa Lőtér *K.*

f. pulchellum — H: Vasvár *K;* **D:** Nagyrécse, Hosszúvölgy *K.*

f. palustre (Gaud.) Sch. et Th. — **D:** Nagykanizsa—Sormás *K* 949:19.

f. subcurta (Wittr.) Ronn. — **D:** Nagykanizsa—Sormás *K* 949:19.

493. Gentiana cruciata L. — Ritka. **É:** Gősfa *Borb* 887:208.

494. Gentiana asclepiadea L. — Fenyvesekben, bükkösökben, erdőszéli magaskórós társulásokban csak a Vendvidéken és az Őrségben. **V:** Felsőszölnök! Dugosze erdő *Bo* 944:97; Zsidai völgy *B in HM;* Rábatótfalu *P;* **Ő:** Velemér, Magyarszombatfa *Sz—T* felv; Szaknyér—Viszák *P.*

f. asclepiadea — V: Alsószölnök, Kétvölgy *P.*

f. cruciata Watzmann et Schlatter — **V:** Szakonyfalu *P.*

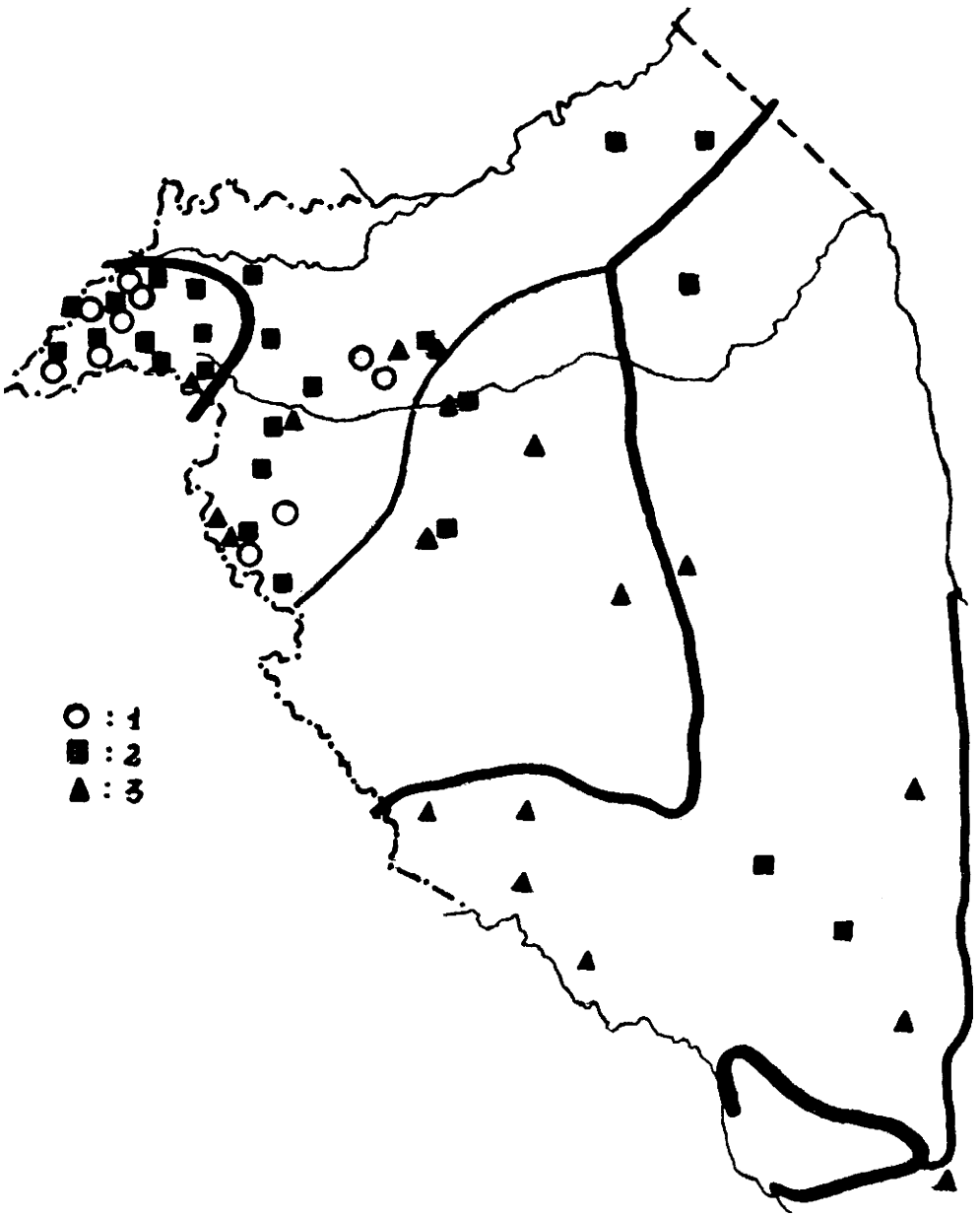
495. Gentiana Pneumonanthe L. — Nedves réteken, kaszálókon néhol tömegesen. **V:** Zsida—Apátistvánfalva—Szakonyfalu, Máriaújfalu-Farkasfa, Orfalu *Ho* 944:47; Zsidai völgy *B in HM* et *Bo in notis;* Máriaújfalu, Szakonyfalu, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Bajánsenye *Borb* 887:208 et *KM in notis;* Gödörháza *Gáy* 936:153; Háromház-Farkasfa *Ho* 944:47; Szalafő *Ják ex litt* et *Bo in notis;* Csörötnek, Kondorfa *Bo in notis;* Szalafő, Őriszentpéter *KM in notis;* Velemér *P;* **H:** Oszkó *Pa* 932:22; Kismákfa *Gáy mscpt;* **G:** Zalalövő *Ják ex litt;* Lenti *P;* **É:** Egervár *Borb* 887:208; **D:** Nagykanizsa—Sormás *K.*

f. Pneumonanthe — V: Alsószölnök, Kétvölgy *P;* **Ő:** Szalafő, Szőce, Szentgyörgyvölgy *P;* Ispánk *K—P;* **G:** Kálócfa *K;* **D:** Homokkomárom K.

f. uniflora Peterm. — **V:** Alsószölnök *P;* **Ő:** Ispánk *K—P.*

f. nutans Klett. et Richt. — **Ő:** Szőce *P.*

496. Menyanthes trifoliata L. — Zsombékos, mocsaras helyeken, árkokban. **V:** Zsida Gáy 929:73 *apud Pa* 932:26 *apud U. Szabó M.* 938—39:218 *apud Ho* 944:44; Fekete tó *Ják ex litt;* Apátistvánfalva *B in HM;* **Ő:** Farkasfa! *Zs* 941:282 *apud H—J* 962:36 et *Bo in notis;* Gödörháza *Sz—T felv;* Magyarszombatfa *P;* **H:** Vasvár—Rábahídvég *Papp J. in H—J* 962:36; **É:** Zalaszentmihály *Ják in U. Szabó M.* 938—39: 218; Zala-

57. ábra
A Gentiana asclepiadea (1), G. pneumonanthe (2) és a Linum Trigynum (3) elterjedése Délnyugat-Dunántúlon

56. ábra
Gentiana asclepiadea L.

egerszeg, Sárhida—Bak *KM in notis,* Alsónemesapáti *P;* **D:** Nagykanizsa—Szepetnek *K* 949:19; **Z:** Murakeresztúr a beleznai állomás felé *Ják ex litt;* Őrtilos *K—P.*

f. macrophylla Bolzon — **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:34 *apud H—J* 962:36 *et Bo in notis;* **G:** Ozmánbük *K;* **D:** Korpavár *K.*

497. Nymphoides peltata (Gmel) Ktze. — Halastavakban szórványosan. **D:** Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgónagymarton *HH in H—Bh* 960:250 et *Ják ex litt.*

ASCLEPIADACEAE

498. Asclepias syriaca L. — Ültetik és elvadul. Nehezen irtható. **D:** Nagykanizsa-Gördövény *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

499. Cynanchum Vincetoxicum (L.) Pers. — Füves, bokros helyeken, nem nagyon gyakori. **V:** Máriaújfalu *P;* **Ő:** Ispánk, Őriszentpéter *P;* **G:** Zalalövő *P;* Gellénháza, Kerkabarabás, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod, Csáford, Petőhenye *P;* Egervár—Bak, Zalaszentiván, Nagykapornak, Kisbucsa, Búcsúszentlászló, Pötréte *K;* **D:** Nagykanizsa—Sormás *K* 949:19; Nagykanizsa Felső városi erdő, Murarátka, Fityeháza *P;* Tormafölde, Korpavár, Homokkomárom, Bagola, Bajcsa *K;* **Z:** Csurgó *Kit. lc.* et *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *P;* Surd, Zákány *K.*

APOCYNACEAE

500. Vinca minor L. — Gyertyános tölgyesekben, vegyes lomberdőkben, helyenként tömegesen. **V:** Orfalu *Ho* 944:47; Apátistvánfalva *B in HM;* Alsószölnök, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Háromház-Farkasfa *Ho* 944:47; Szőce *P—D—G—V* 958:63 *sz. felv;* Rábagyarmat, Farkasfa—Máriaújfalu *Bo in notis;* Iváne Maláka res. Kondorfa *P;* **H:** Vasvár *K;* **G:** Lenti, Rédics *Ják ex litt;* Zalalövő és attól D-re, Ozmánbük, Bárszentmihályfa *P;* Hagyárosbörönd, Gellénháza, Kerkabarabás, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:46; Zalaegerszeg, Bak Pölöskei erdő, Baki erdő *Ják ex litt;;* Kehida *Ujv mscpt;* Csáford—Gyűrűs, Almásháza, Nemeshetés, Botfa *P;* Zalaszentiván, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Zalamerenye *Ják ex litt;* Újudvar, Hosszúvölgy, Obornak *P;* Lovászi, Lispeszentadorján, Csörnyefölde, Homokkomárom, Nagyrécse, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Miklósfa, Pogányszentpéter, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Csurgónagymarton *Ják ex litt;* Őrtilos, Zákány Vázsonymajori erdő *K—P.*

501. Vinca herbacea L. — Homokos domboldalon, ritka. **Z:** Porrog *HH in H—Bh* 960: 250.

CONVOLVULACEAE

502. Cuscuta europaea L. — Főleg csalánon élősködik. Nem nagyon gyakori. **Ő:** Nádasd, Rátót *Borb* 887:225; Ispánk *K—P* 954:262; Kondorfa *P in S—B* 957:97; **H:** Katafa *Borb* 887:225; **G:** Csesztreg *K—P;* **É:** Csatár *Borb* 887:225; Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Homokkomárom, Nagykanizsa Alsó városi erdő, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250 *apud S* 968:18.

503. Cuscuta epithymum (L.) Nath. — Különböző növényeken élősködik. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:225; **Ő:** Csákánydoroszló, Rátót, Iváne *Borb* 887:225; Szőce *P;* **G:** Zalalövő *Ják ex litt;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Alibánfa, Búcsúszentlászló, Felsőrajk, Pötréte *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:374; Nagykanizsa *Bo* 925:44; Obornak, Sormás *K;* **Z:** Alsok Istó *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. micrantha (Boiss.) Schwarz — **É:** Búcsúszentlászló *K.*

504. Cuscuta Trifolii Bab. — Főleg vöröshere élősködik. **Ő:** Körmend *Borb* 887:225; **É:** Misefa, Orbányosfa *Kov in HA;* Kehida *Ujv mscpt;* Kisbucsa *K;* **D:** Obornak, Nagyrécse, Nagykanizsa *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

505. Cuscuta campestris Yuncker Syn.: *C. arvensis* Bayr.; C. pentagona Engelm. ssp. calycina (Engelm.) Yunck. — A legkülönbözőbb növényeken gyakori élősködő. **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Komárváros *Bo* 925:44; Homokkomárom *K;* **Z:** Csurgó, Alsok *HH in H—Bh* 960:250.

var. campestris — **D:** Palin *K.*

var. minor Buia — **D:** Komárváros, Tormafölde, Obornak, Palin, Nagykanizsa *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

506. Convolvulus arvensis L. — Utak mellett, töltéseken, kertekben, kapás kultúrákban gyakori gyom. **Ő:** Szalafő, Őriszentpéter *J* 959:103; Szőce *P—D—G—V* 958:87 és 135 *sz. felv;* **G:** Dobronhegy, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv* 947:100; Pakod *P;* Vasboldogasszony, Söjtör *K;* **D:** Pogányszentpéter! *Ujv felv;* Lasztonya *P;* Zalaszentjakab, Obornak, Sand *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

f. hastifolius Lasch — **G:** Nagylengyel *K;* **D:** Nagykanizsa, Sormás *K.*

f. sagittatus (Thunbg.) Ledeb. — **D:** Fityeháza *K.*

f. auriculatus R. et Sch. — **D:** Nagyrécse *K.*

507. Calystegia sepium (L.) R. Br. — Magaskórós társulásokban, ligetekben, bokros nedves helyeken gyakori. **V:** Apátistvánfalva *KM in notis;* Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:103 *sz. felv;* Magyarszombatfa *Sz—T felv;* **H:** Vasvár *K;* **G:** Iborfia, Kerkabarabás, Lenti-Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv* 947:102; Zalaegerszeg, Zalaszentmihály *KM in notis;* Rádó *K;* **D:** Homokkomárom *P;* Zalaújlak, Tormafölde, Korpavár, Obornak, Zalaszentjakab, Muraszemenye, Nagykanizsa, Szepetnek, Sand, Miklósfa, Bagola, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *K.*

BORAGINACEAE

508. Heliotropium europaeum L. — Megművelt talajon, ritka. **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

509. Omphalodes scorpioides (Hänke) Schrank — Erdős, nyirkos helyeken, ritka. **H:** Vasvár *S—J* 951:492 *apud S* 968:27; **D:** Homokkomárom Zsigárdi erdő *K—P* 954:262 *apud S* 968:27.

510. Cynoglossum officinale L. — Parlagokon, füves helyeken, akácosok másodlagos gyepjében. **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:46; Kehida *Ujv mscpt;* Vasboldogasszony, Egervár—Zalaegerszeg, Zalaszentiván, Zalacsány, Nemesszentandrás, Zalaszentmihály, Esztergály, Pötréte *K;* **D:** Korpavár *P;* Tormafölde, Homokkomárom, Obornak, Zalaszentjakab, Muraszemenye, Sormás, Semjénháza, Bajcsa, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

511. Cynoglossum hungaricum Simk. — Cserjés helyeken, homokos talajon. **D:** Homokkomárom et **Z:** Őrtilos *K—P* 964:49.

512. Lappula squarrosa (Retz.) Dum. Syn.: *L. echinata* Gilib; L. Myosotis Mnch. — Száraz mezőkön, ritka. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:225; **D:** Pogányszentpéter *Ujv felv.*

513. Asperugo procumbens L. — Házak körül, ruderáliákban, nem gyakori. **É:** Zalacsány, Zalaszentmihály *K;* **D:** Zalaszabar, Nagykanizsa *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

514. Symphytum tuberosum L. **ssp. nodosum** (Schur) Soó — Erdős, cserjés helyeken, erdőszéleken, ligetekben gyakori. **V:** Zsida *Gáy* 927:206; Szakonyfalu, Alsó- és Felsőszölnök közt, Kétvölgy *P;* **Ő:** Őriszentpéter *Ják ex litt;* Velemér, Szentgyörgyvölgy!-től D-re *Sz—T felv;* Daraboshegy, Csörötnek *P;* **G:** Hernyék *P;* Hagyárosbörönd, Gellénháza, Kerkabarabás, Szentpéterfölde *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:46; Csáford, Almásháza *P;* Zalaegerszeg, Zalaszentiván, Búcsúszentlászló, Söjtör *K;* **D:** A lovászi gesztenyésben *Ják ex litt;* Tormafölde, Homokkomárom, Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Korpavár, Obornak, Zalasárszeg, Nagyrécse, Nagykanizsa Hétforrás, Sormás, Miklósfa *K;* **Z:** Őrtilos! *Bo* 925:44; Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Csurgónagymarton *Ják ex litt;* Zákány *K—P;* Murakeresztúr, Belezna *K.*

f. longifolium (Beck) Ják. — **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

515. Symphytum officinale L. — Nedves, mocsaras helyeken, árkokban gyakori. **V:** Máriaújfalu *J* 960:5 sz. tábl; Kétvölgy *P;* **Ő:** Rátót *J* 960:5 sz. tábl; **H:** Vasvár *K;* **G:** Hagyárosbörönd, Dobronhegy, Rám, Gellénháza *K;* **É:** Egervár *Borb* 897:535; Kehida *Ujv* 947:95; Sárhida—Bak, Söjtör—Bak *KM in notis;* Alsónemesapáti *P;* Vasboldogasszony, Nagykapornak, Zalacsány, Búcsúszentlászló, Zalaapáti, Pötréte *K;* **D:** Zalaszabar, Kútfej, Lasztonya, Csörnyefölde, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Sormás, Miklósfa, Bagola *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. officinale — D: Obornak, Nagyrécse, Nagykanizsa *K.*

l. albiflorum Kirschl. — Főleg tőzegtalajon. **D:** Hosszúvölgy, Pötréte, Komárváros *K.*

l. roseum Priszter — **D:** Nagykanizsa *K.*

516. Anchusa officinalis L. — Füves helyeken, parlagokon, töltéseken gyakori. **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Egervár—Zalaegerszeg, Zalaapáti, Söjtör *K;* **D:** Korpavár, Zalaszentjakab, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. officinalis f. officinalis — **É:** Nagykapornak *K;* **D:** Nagykanizsa Hétforrás *K.*

f. molliissima Schur — **É:** Búcsúszentlászló *K.*

l. subochroleuca (Schur) Soó — **D:** Sormás *K.*

l. lilacina Beck — **É:** Búcsúszentlászló *P.*

l. alba Tausch — **D:** Szepetnek *K.*

517. Nonea pulla (L.) Lam. et DC. — Füves domboldalakon, főleg csak az É-i meszes lösztalajon. **V:** Rábatótfalu *Borb* 887:224; **É:** Zalaszentmihály! Nagykapornak! *Wiesb* 874:46; Kehida *Ujv mscpt;* Alsónemesapáti *P;* Gősfa, Zalaszentiván, Petőhenye, Kisbucsa, Zalacsány, Búcsúszentlászló, Kiscsatár, Nemesszentandrás, Zalaapáti, Pötréte *K;* **D:** Zalasárszeg *K;* **Z:** Csurgónagymarton *HH in H—Bh* 960:250.

519. Pulmonaria angustifolia — Lomberdőkben, erdei fenyvesekben, árnyas, bokros- **V:** Zsidai völgy *Gáy* 926—27:250 *apud Pa* 932:26 *apud Ho* 944:44; Kétvölgy *K—P* 964:49; **G:** Dobronhegy *Pé ex litt;* **É:** Zalaegerszeg *S* 968:40.

518. Pulmonaria angustifolia L. — Bokros helyeken, erdei tisztásokon, réteken ritka. helyeken gyakori. **V:** Zsidai völgy *Bo in notis;* Alsószölnök, Szakonyfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök *P;* **Ő:** Rátót *Borb* 897:526; Szőce *P—D—G—V* 958:53 *sz. felv;* Halogy, Iványc Maláka res. *P;* **H:** Vasvár! *Borb* 887:223; **G:** Pördefölde *Ják ex litt;* Páka *HPé* Zalalövő és attól D-re, Várfölde *P;* Hagyárosbörönd, Rám, Ormándlak, Gellénháza, Kerkabarabás, Szentpéterfölde *K;* **É:** Győrvár *Borb* 887:223; Pölöskei erdő *Ják ex litt;* Telekes, Csáford, Bezeréd, Kallosd, Alsónemesapáti, Almásháza, Kehida, Kisbucsa, Nemeshetés, Botfa, Bocfölde, Sárhida, Bak *P;* Zalaszentiván, Zalaegerszeg, Nagykapornak, Zalacsány, Búcsúszentlászló, Nemesszentandrás, Söjtör, Tófej *K;* **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *Bo* 925:44; Maróc *HPé* Lasztonya, Újudvar, Tormafölde, Bázakerettye, Homokkomárom, Obornak *P;* Zalaszabar, Gelse, Lispeszentadorján, Csörnyefölde, Szentmargitfalva, Zalasárszeg, Nagykanizsa Hétforrás, Miháld, Miklósfa, Pogányszentpéter, Iharosberény *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Zákány! *Bo in notis;* Őrtilos *K—P.*

ssp. officinalis f. longistipes Borb. — **D:** Nagykanizsa Alsó városi erdő *K.*

ssp. obscura (Dum.) Murb. — **Ő:** Iványc *Borb* 887:223; **H:** Katafa *Borb* 887: *223;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** Obornak *P;* Tormafölde, Nagyrécse, *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Csurgónagymarton *Ják ex litt.*

520. Pulmonaria mollissima Kern. — Füves, bokros helyeken, nem túl gyakori. **Ő:** Kondorfa—Rábagyarmat *Ho* 944:47; Alsószenterzsébet, Kerkafalva *P;* **H:** Rába jobbparti erdei, Mizdói völgy *Pr in notis;* **G:** Bárszentmihályfa *P;* Szentpéterfölde *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* **D:** A lovászi gesztenyésben *Ják ex litt;* Homokkomárom, Szentmargitfalva, Muraszemenye, Nagykanizsa Alsó városi erdő *P;* Magyarszerdahely, Borsfa, Csörnyefölde, Obornak, Eszteregnye, Rigyác, Nagykanizsa Hétforrás, Iharosberény *K;* **Z:** Murakeresztúr *K—P.*

f. mollissima D: Murarátka *K;* **Z:** Zákány *K—P.*

521. Myosotis sparsiflora Mikan — Lomberdőkben, erdők szélén, cserjés helyeken főleg csak D-en. **H:** Katafai erdő *Pr in notis;* **É:** Búcsúszentlászló *K;* **D:** Nagykanizsa —Sormás—Szepetnek *K* 949:19; Korpavár, Murarátka *P;* Lispeszentadorján, Homokkomárom, Obornak *K;* **Z:** Csurgó Sötét erdő *HH in H—Bh* 960:250.

522. Myosotis caespitosa K. F. Schultz — Nedves, mocsaras helyeken szórványosan. **Ő:** Kerkafalva *K;* **H:** Vasvári Szentkút *K—P* 954:262 *apud S* 968:43; **D:** Nagykanizsa Gördövény *K;* **Z:** Csurgó *H in S—J* 951:1072 *apud K—P* 954:262 *apud H—Bh* 960:250.

523. Myosotis palustris (L.) Nath. Syn.: *M. scorpioides* L. — Árkokban, mocsarakban, patakok mentén gyakori. **V:** Szentgotthárd *Borb* 897:538; Máriaújfalu *J* 960:6 *sz. tábl;* Apátistvánfalva *KM in notis,* Szakonyfalu, Kétvölgy *P;* **Ő:** Bajánsenye *Borb* 887:224 et *KM in notis;* Szőce *P—D—G—V* 958:98, 103, 118, 120, 122, 123, 127, 128, 129, 183, 185, 244, 263, 264, 274, 298, 300 és 328 *sz. felv;* Alsó- és Felsőrönök, Vasszentmihály *J* 960:3, 4 és 6 *sz. tábl;* Dávidháza—Kerka *Ják ex litt;* Körmend, Őriszentpéter, Pankasz *KM in notis,* Csörötnek, Gödörháza, Velemér *P;* **H:** Oszkó *Ta felv;* **G:** Cseszt-reg *KM in notis;* Zalalövő *P;* Hagyárosbörönd, Dobronhegy, Ormándlak, Iborfia, Kerkabarabás *K;* **É:** Nagykapornak! Vöckönd—Nemesapáti *Wiesb* 874:46; Kehida *Ujv* 947:96; Alibánfa, Bozsok, Bocfölde, Tófej *KM in notis;* Telekes *P;* Zalaegerszeg, Ne-

meshetés, Búcsúszentlászló, Pötréte *K;* **D:** Nagyrécse *Borb 900:373,* Borsfa *KM in notis;* Murarátka *P;* Zalaszabar, Lispeszentadorján, Bázakerettye, Korpavár, Zalasárszeg, Zalaszentjakab, Nagykanizsa Hétforrás, Miklósfa, Semjénháza, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. palustris var. palustris l. leucantha Soó — **D:** Nagykanizsa-Szepetnek *K.*

var. memor Kitt. — **V:** Apátistvánfalva *Gáy* 926—27:206; **D:** Sormás *K;* **Z:** Zákány *K.*

ssp. nemorosa (Bess.) Jáv. — **H:** Vasvár *K;* **D:** Homokkomárom *P;* Obornak *K.*

ssp. strigulosa (Rchb.) Arc. **var. laxiflora** (Rchb.) M. et K. — **É:** Kehida *Ujv mscpt.*

524. Myosotis silvatica (Ehrh.) Hoffm. — Erdőszéleken ritka. **H:** Vasvár *Borb* 887:224; **Z:** Csurgó *H in S—J* 951:1072 *apud H—Bh* 960:250 *apud S* 968:47.

525. Myosotis arvensis (L.) Hill. — Szántókon, parlagokon gyakori. **Ő:** Szőce *P—D—G—V* 958:87 és 135 *sz. felv;* Szalafő *J* 959:1 *sz. tábl;* Vasszentmihály *KM in notis;* **H:** Vasvár *K;* **G:** Ormándlak, Lenti-Nova *K;* **É:** Baki erdő *Kov in HA;* Kehida *Ujv mscpt;* Gősfa, Vasboldogasszony, Egervár, Alsónemesapáti, Nagykapornak, Kisbucsa, Nemesszentandrás, Esztergály *K;* **D:** Nagyrécse *Borb* 900:373 *apud Bo* 925:44; Gelse, Újudvar, Tormafölde, Korpavár, Zalaszentjakab *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *K.*

ssp. arvensis f. arvensis — **G:** Gellénháza *K;* **É:** Zalacsány, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Sormás, Bagola *K.*

f. micrantha (Opiz) Soó — **D:** Obornak, Nagykanizsa *K.*

526. Myosotis hispida Schlechtd. Syn.: *M. collina* Hoffm. — Füves helyeken, parlagokon. **V:** Rábatótfalu, Szentgotthárd *Borb* 887:224; Jakabháza *J* 960:2 *sz. tábl;* **H:** Vasvár *Borb* 887:224; **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Zalaudvarnok *P,* **D:** Bagola *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

527. Myosotis stricta Lk. Syn.: *M. micrantha* Pall. — Füves helyeken, szántókon, parlagokon gyakori. **V:** Rábatótfalu, Szentgotthárd *Borb* 887:224; **Ő:** Kerkafalva *K;* **H:** Vasvár, Katafa *Borb* 887:224; **G:** Dobronhegy, Rám, Gellénháza, Iborfia, Kerkabarabás *K;* **É:** Nagykapornak! *Wiesb* 874:46; Győrvár, Gősfa! *Borb* 887:224; Vasboldogasszony, Egervár, Zalaegerszeg, Alsónemesapáti, Kisbucsa, Búcsúszentlászló, Söjtör *K;* **D:** Nagykanizsa Gördövény *P;* Zalaszabar, Bázakerettye, Obornak, Miklósfa, Fityeháza *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Őrtilos *K—P.*

f. stricta — **D:** Nagykanizsa *K;* **Z:** Zákány *K.*

f. multicaulis Boenn. — **D:** Bagola *K;* **Z:** Zákány *K.*

f. minissza Dvorák — **D:** Homokkomárom *K.*

528. Myosotis discolor Pers. Syn.: *M. versicolor* (Pers.) Sm. — Tisztásokon, erdőszéleken, napos, füves helyeken. **V:** Szentgotthárd *Gáy* 932:10 *apud Ho* 944:44; Jakabháza, Máriaújfalu *J* 958:121; **Ő:** Alsórönök *Gáy* 932:10 *apud J* 958:121; Kerkafalva *K;* **H:** Vasvár, Oszkó *J* 958:121; **G:** Pördefölde Budnya erdő *Jáv ex litt;* Nova *P;* Becsvölgye, Bárszentmihályfa *K;* **É:** Egervár *K;* **D:** Bagolai erdő *K 949:20;* Sormás, Fityeháza *K.*

529. Lithospermum officinale L. — Irtásokban, szántók szélén, bokros helyeken. **É:** Nagykapornak—Zalaszentmihály *Wiesb* 874:46; Kehida *Ujv mscpt;* Petőhenye *P;* Bozsok, Nemeshetés, Nemesszentandrás, Esztergály *K;* **D:** Nagykanizsa—Szepetnek *K* 949:19; Korpavár, Homokkomárom, Muraszemenye *K;* **Z:** Csurgó Lankóci erdő *Bh in H—Bh* 960:250; Őrtilos Szentmihály hegy *P.*

530. Lithospermum purpureo-coeruleum L. — Erdős, bokros helyeken ritka. **É:** Nagykapornak *Wiesb* 874:46 *apud K—P* 954:262; Csáford, Kallosd *K—P* 954:262; Nemesszentandrás *K—P* 957:200: Őrtilos *K—P* 964:49; Zákány *K. S* 968:53.

531. Lithospermum arvense L. — Utak mellett, füves, parlagos helyeken gyakori. **V:** Szakonyfalu *P;* **G:** Hagyárosbörönd, Dobronhegy, Rám, Gellénháza, Hernyék *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Gősfa, Nagykapornak, Búcsúszentlászló *K;* **D:** Bázakerettye, Zalasárszeg, Sormás *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

ssp. arvense var. arvense — **D:** Homokkomárom *P;* Nagyrécse, Nagykanizsa *K.*

f. strigulosum Dom. — **D:** Nagykanizsa *K.*

532. **Onosma arenaria** W. et K. — Homokbuckákon, napos lejtőkön ritka. **Z:** Csurgó *H in S—J* 951:1072 *apud K—P* 957:199 törlendő. Az adat Szentára vonatkozik ami a területünkön kívül esik. Cf. *H—Bh* 960:250.

ssp. tuberculata (Kit.) Jáv. — **D:** Homokkomárom *K—P* 957:199 *apud S* 968:53.

533. **Cerinthe minor** L. — Szántókon, parlagokon főleg a meszes lösztalajon. **H:** Vasvár *Borb* 897:530; **G:** Dobronhegy, Rám, Gellénháza *K;* **É:** Nagykapornak—Zalaszentmihály *Wiesb* 874:46; Kehida *Ujv mscpt;* Zalaudvarnok, Petőhenye *P;* Kemendollár, Zalaszentiván, Zalaegerszeg, Búcsúszentlászló, Zalaszentmihály, Zalaapáti, Esztergály, Söjtör *K;* **D:** Zalaszabar, Nagybakónak, Újudvar, Homokkomárom, Nagykanizsa *K;* **Z:** Alsok Csente *HH in H—Bh* 960:250.

var. minor — **É:** Nagykapornak, Gősfa, Egervár, Kisbucsa, Pötréte *K;* **D:** Gelse, Börzönce, Hosszúvölgy *K;* **Z:** Zákány *K—P.*

534. **Echium vulgare** L. — Parlagokon, utak mellett, töltéseken gyakori de V. és Ő. ritka. **V:** Kétvölgy *P;* **Ő:** Őrség *Zs* 941:23 sine loco speciali; **G:** Lenti—Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Vasboldogasszony, Csatár, Söjtör *K;* **D:** Nagykanizsa—Sormás *P;* Tormafölde, Sand, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250.

var. vulgare f. vulgare — **D:** Börzönce, Zalaszentjakab, Nagykanizsa *K.*

l. albiflorum Koch — **D:** Nagykanizsa *K.*

VERBENACEAE

535. **Verbena officinalis** L. — Utak mentén, házak körül, falusi ruderáliákban. **Ő:** Őrség *Zs* 941:29 sine loco speciali; **G:** Lenti—Nova *K;* **É:** Kehida *Ujv mscpt;* Pakod *P;* Bozsok, Nemeshetés, Pötréte, Söjtör *K;* **D:** Lasztonya *K;* **É:** Lasztonya *P;* Tormafölde, Hosszúvölgy, Korpavár, Obornak, Zalaszentjakab, Sormás, Sand, Fityeháza, Pogányszentpéter *K;* **Z:** Csurgó *HH in H—Bh* 960:250; Murakeresztúr *K.*

f. officinalis — **É:** Nemesrádó *K;* **D:** Pusztaszentlászló, Nagykanizsa *K;* **Z:** Őrtilos *K.*

A BAROMFI-HIBRIDEK MEGVÁLASZTÁSÁNAK NÉHÁNY SZEMPONTJA AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA KISÁLLATTENYÉSZTŐ TELEPÉN

SÁNDOR FERENC

(Közlésre érkezett: 1970. január 7.)*

BEVEZETÉS

Az általános iskolák gyakorló kertjeiben kialakítandó állattenyésztési telepek feladata kell, hogy legyen az állattenyésztéssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek elsajátításának elősegítése. Továbbá:

1. Ismerjék meg tanulóink állattenyésztésünk jelenlegi helyzetét és a jövő fejlődésének útját, irányát.
2. Nyújtson minden tanulónak egységes, korszerű alapműveltséget.
3. Ismertesse meg a tanulókat az állattenyésztés alapelemeivel.
4. Mutassa be a tanulóknak a korszerű állattenyésztés módját.
5. Kapcsolja be a tanulókat — a tantervben meghatározott keretek között — az állattenyésztés termelésébe, tenyésztésébe.

E téma dolgozat megírásánál (gondolatánál) a felsorolt feladatok mellett az a cél is vezetett, hogy előmozdítsam az általános iskola gyakorlati foglalkozása keretén belül az állattenyésztés gyakorlatiasabb oktatását azzal, hogy némi támpontot adjak általános iskolai tanárainknak az állattenyésztési telep kialakításához. Sajnos, még mindig nagyon kevés azoknak az általános iskoláknak a száma, ahol az oktatás igényeienek megfelelő állattenyésztési telep van. Pedig e létesítmény nélkül az állattenyésztés gyakorlati oktatása nehezen képzelhető el, még akkor is, ha a helyi nagyüzemekben némi lehetőség kínálkozik a gyakorlati órák megtartására.

A dolgozat megírásánál nem törekedtem a saját kísérletekre hivatkozni, mert szélesebb körűek az említett kísérletek. Arra vállalkoztam, hogy a közölt eredményeket összegezem, s ezek alapján segítséget adjak az általános iskolai tanároknak a baromfihibridek megválasztását illetően. Későbbi feladatnak tartjuk azt a célt, hogy a már kiválasztott állomány nagyüzemi eredményeinek figyelembevételével kidolgozzuk az általános iskolák lehetőségeinek viszonylatában azokat a takarmányozási, elhelyezési és munkaerő-szükségleteket, melyeket optimális körülmények között minden általános iskola meg tud valósítani. Hasonló elgondolás kell, hogy vezessen bennünket a többi kisállat (nyúl, galamb, méh stb.) eredményes tenyésztésénél az állattenyésztő telepeken. E gondolatból kiindulva tartottuk szükségesnek e dolgozat megírását — mint a terv első fejezetét — az általános iskolák állattenyésztési telepének megvalósításához.

I. A modern baromfitenyésztés múltja

A baromfi domesztikációja óta hosszú idő telt el, mégis a korszerű baromfitenyésztés rövid időre tekinthet vissza. Tulajdonképpen csak a

* Közlésre javasolta: dr. Nagy József Simon tanszékvezető
Lektorálta: dr. Oroszi András adjunktus, Országos Pedagógiai Intézet

századfordulótól kezdve beszélhetünk a mai fogalmaink szerint értelmezett modern baromfitenyésztésről. Az azóta eltelt aránylag rövid idő alatt a baromfitenyésztésben egyre több és eredményesebb eljárást alkalmaztak. Ezeknek feltételeit fokozatosan teremtették meg. A tenyésztési, tartási módok, a takarmányozás, az állatgyógyászat terén elért eredmények egyaránt nélkülözhetetlenek voltak, hogy a napjainkban kibontakozó nagyarányú és gyors fejlődés kezdetét vehesse.

Az 1700-as évek vége felé Buffon francia természetbúvár munkásságának hatására már Európa-szerte ismerték a keresztezéseket és ezek felhasználásával számos új fajtát állítottak elő. A keresztezések másik felfedezése a két világháború közötti időszakra esik, és már az 1930-as években megkezdték a keresztezett haszonbaromfiak előállítását.

A második világháború után hatalmas fejlődésnek indult a baromfitenyésztés. A fokozatosan kibontakozó iparszerű nagyüzemi baromfitenyésztés olyan állományokat kívánt meg, melyek nagyfokú kiegyenlítettséget mutatnak és magas termelőképességűek. E feladatnak a keresztezett haszonállatok bizonyultak a leggazdaságosabbnak.

A keresztezés azért jelentős, mert az így előállított baromfiak között sok esetben találhatók olyanok, melyek a szülők eredményeit a gazdaságilag fontos kvantitatív tulajdonságok terén (tojáshozam, testsúly stb.) túlszárnyalják. A keresztezés eredményeként jelentkezik a nagyobb életképesség (vigor) ellenállóképesség, jobb kelési eredmény és takarmányértékesítés, de számolhatunk olyan tulajdonságokkal is, mely gazdaságilag nem előnyös (pl. kotlási hajlam). A heterózis-hatás annál nagyobb, minél távolabbi fajtákat keresztezünk.

Beszélünk:

1. fajok közötti,
2. fajták közötti,
3. egy fajta kereten belüli ún. vonalkeresztezésekről.

A fajok közötti keresztezéseknél hazai vizsgálatok során Horn és munkatársai értek el igen jó eredményt pézsma, gácsér és magyar kacsa keresztezésével. Ezeknél a keresztezéseknél az ivadékok növekedése 17 százalékkal gyorsabb fejlődést mutatott, s a normál kacsamájnál 2—3 szor nagyobb súlyú (40—50 dkg) májat szolgáltattak. A gyakorlatban a keresztezés mégsem terjedt el, mert a szülőfajok párosítása nehézkés.

A gyakorlatban a fajták közötti egyedek párosítása terjedt el a legjobban. Az itt jelentkező heterózis-hatás attól függ, hogy melyik fajta kakasait vagy tojóit használjuk fel a párosításnál, azaz milyen a felhasznált fajták kapcsolódó képessége.

Az utóbbi években nemcsak az egyes fajtákat, hanem a fajtán belül különböző tulajdonságra kitenyésztett vonalakat is használnak keresztezésre. Ezeknél a kapcsolódó képességnek fokozott jelentősége van. A haterózis hatás fokozására gyakran szoros rokontenyésztett vonalakat is állítanak elő és ezeket keresztezik. Hátrányuk, hogy a szoros rokontenyésztés következtében szülővonalaik életereje gyenge.

A baromfikeresztezések elterjedését jól szemlélteti az a tény, hogy még a fejlettebb baromfitenyésztő államokban (USA, Hollandia, Dánia,

Anglia) az 1946—47-es években a keresztezésből származó tyúkok aránya alig érte el a 2—3 százalékot, addig ez a szám 1949—1950-re 10—15 százalékra, 1960—1961-re 70—75 százalékra, napjainkban pedig majdnem 100 százalékra tehető.

II. A hibrid-előállítás elméleti alapjai

A korszerű tenyésztéstechnika, mely a populációs genetikán alapul, létrehozta a nagy teljesítményű hibrideket (tojó, hús). A tojástermelés sok tényező által meghatározott tulajdonság. Genetikai alapjait számos kutató vizsgálta. A Mendeli génelméletek szellemében PEARL (1912), végzett kísérletet, aki két faktorpárhoz egy autoszomális és egy ivarhoz kötötte a tojáshozam örökletességét.

GOODALE és MACHELLEN 1919-ben két autoszomális génpárhoz kötött tulajdonságnak tartotta a tojástermelést, melynek tényezői az öt alaptulajdonságban keresendők.

HURST 1921-ben egy domináns és egy recesszív génpárt feltételezett, Punnet 1930-ban a tojástermelést kvantitatív tulajdonságnak tekinti és cáfolja PEARL felfogását.

A mai álláspont szerint, a tojástermelés számos egymástól eltérő fiziológiai és genetikai tényezőktől függ. Ezek:

1. A tojástermelés anatómiai és fiziológiai feltételei.
2. A környezet hatása (fény, hőmérséklet, tartás stb.).
3. Korosodás hatása.
4. Limitáló örökletes tényezők (ivarérés ideje, kotlás stb.).

Ezek a tényezők alkotják az általános tenyészértéket, melyet additív öröklődő hatások szabnak meg.

Szigeti szerint a kvantitatív tulajdonságok az őket létrehozó alapvető élettani sajátosságok összegezett eredményeinek tekinthetők.

Az állat különleges tenyésztértéket a dominancia és episztázis hatások adják. Az a jelenség, hogy az F_1 nemzedék a vártnál kedvezőbb eredményt mutat, a szuperdominancia elmélettel magyarázható. Az elmélet szerint a domináns és recesszív faktor egyidejű jelenléte nagyobb és több kapcsolódási lehetőséget nyújt, mint a két domináns faktoré. Szoros rokontenyésztett vonalakból állították elő pl. a HY—LINE tojóhibrideket. A rokonság annak a valószínűségét növeli, hogy a rokonságban levő egyedek genetikai alapjában több azonos gén van, mint az ugyanazon populációhoz tartozó, de rokonságban nem levő egyedek genetikai alapjában. A legszorosabb rokontenyésztést a baromfiak esetében az édestestvérek párosítása jelenti. A rokontenyésztést hátrányai ellenére fontos tenyésztési eljárásnak tartják, mert a nagyfokú homozigócia csak így érhető el. Enélkül pedig heterozigóta végtermék előállítása alig képzelhető el. Ha a kívánatos tulajdonság nemcsak a rokontenyésztett vonalban, hanem a keresztezett utódban is nagymértékben jelentkezik, a vonal alkalmassá válik a hibrid előállítására. Kísérletek igazolták, hogy a tojástermelés esetében legjobb keresztezési eredményt akkor kapták, ha

nagy teljesítményű vonalakat átlagos teljesítményű vonalakkal párosítottak. Ezen jelenségnek genetikai magyarázata még ismeretlen.

A rokontenyésztés kiküszöbölése érdekében egyes tenyésztők áttértek a vonaltenyésztésre. Ez azt jelenti, hogy egy populációt attól idegen genetikai anyag bevitele nélkül párosítunk. Így minden generációban kismértékű (1—2 százalék) rokontenyésztés-csökkenés következik be. Ez a módszer csak nagy populációnál, sok kakas esetében alkalmazható, mert ellenkező esetben a rokontenyésztettségi fok emelkedésével kell számolni.

Hibrid előállításra gyakran használják a kombinációs keresztezést, mikor a kívánatos tulajdonságokra kitenyésztett vonalat vagy fajtát keresztezik, s az így kapott F_1-et, mint anyai szülőpárvonalat egy másik fajta F_1 kakasaival párosítanak. Ez a keresztezés a hibridet adja. Ez esetben a kedvező kapcsolódási képességet előzetesen teszt-vizsgálatokkal próbálják ki.

III. Tojóhibrid-előállítás jelenlegi helyzete

A fejlett baromfitenyésztő államok baromfitenyésztése az iparszerű termelés formáját öltötte, s így az árutermelés teljesen specializálódott. Az árutermelő telepek nem foglalkoznak tenyésztéssel, hanem hibrid naposcsibét vásárolnak, azt felnevelik, tojóházba helyezik és étkezési tojást állítanak elő. Terjed az a gyakorlat is, hogy 20—22 hetes jércéket vásárolnak. Így a jércenevelés külön speciális üzemággá alakul át.

A nagy termelőképességű hibridek forgalomba hozatalára hatalmas cégek alakultak, melyek a hibridek előállításához szükséges tiszta vonalak tenyésztésével és a szülőpárok előállításával foglalkoznak. A vásárlóknak csak a hibrid teljesítményét garantálják, ha az általuk meghatározott tartási és takarmányozási feltételeket betartják.

A legelterjedtebb és legnépszerűbb tojóhibrideket forgalmazó cégek a következők: HY-LINE, BABCOCK, KIMBER, DEKALB, HEISDORF-NELSON, HONEGGER, SHÉVER, s magyar viszonylatban ma már a gödöllői Kisállattenyésztési Kutató Intézet is.

A HY-LIN cég fogalma kb. 140 millió naposcsibe évente. Két hibridet tart jelenleg kereskedelmi forgalomba. Jelzésük: 934—H, 934—D, HY-LINE. Mindkettő rokontenyésztett vonalak keresztezéséből származik. A 934—H könnyű testű (1,90 kg), leghorn típusú hibrid. Az RST eredményei szerint évi tojástermelése 237 db. Egy kg tojás előállítására 2,71 kg takarmányt használ fel.

A 934—B ellenállóbb szervezetű, bár tojástermelése csak 220 db. A BABCOCK cég forgalma kb. 80 millió naposcsibe évente. A B—300 jelzésű hibridje vonalkeresztezésből származik. Jellemző rá, hogy nyugodt vérmérsékletű, s különösen ketreces tartásra alkalmas. Az RST szerint 235 db tojást termel évente. Kifejlett korban élősúlya 2,04 kg. Egy kg tojás termeléséhez 2,78 kg takarmányt használt fel. Ellenállóképessége jó.

A KIMBER cég 100 millió naposcsibét forgalmaz évente. Jelenleg négy hibriddel szerepel a világkereskedelemben. Különösen jelentős a

K—137-es és a K—155-ös hibridjei. Éves tojástermelésük 228, illetve 224 db évente.

A DEKALB cég éves naposcsibe forgalma 110 millió. A világkereskedelemben a 131 és a 151 jelzésű rokontenyésztett vonalkeresztezéssel szerepel. Mindkét hibrid kis testű (1,80 kg), s az átlagos termelésük 235 db tojás évente.

A HEISDORF-NELSON cég nálunk is jól ismert NICK-CHICK tojóhibridet állítja elő. Évi forgalma 140 millió db naposcsibe. A tojók évi termelése 225 db tojás.

A HONNEGER cég 110 millió naposcsibét forgalmaz évente. Vonalkeresztezésből származó hibridjeink éves termelése 229 db tojás.

A külföldi cégek mellett hazai viszonylatban egyre nagyobb jelentőségű hibrid előállításunk.

IV. Tojóhibridek előállítása Magyarországon

Gödöllőn a Kisállattenyésztési Kutató Intézetben 1963-tól folyik ez a munka, s ma már a tojóhibrid-előállítás egyik hazai bázisa. A munkához nélkülözhetetlen zárt vonalak egy részét külföldről szerezték be. A beszerzésnél az intézet nem egyenes vonalakat vásárolt, hanem egy-egy tojóhibrid előállításához szükséges valamennyi zárt vonalat. E megfontolások alapján Angliából három tojóhibrid alapanyagát sikerült megvásárolni az Alexander and Angell cégtől a Duble—A. L. elnevezésű tojóhibrid leghorn apai és sussex anyai vonalát és a Duble A 3. elnevezésű nehéz testű tojóhibrid rhode apai és sussex anyai vonalait, valamint a Curnisk nevű tenyész cég a CH—20 jelű középnehéz tojóhibrid leghorn apai és rhode anyai vonalait.

A megvásárolt hat vonal mellett rendelkezésre állott még a gödöllői telepen régóta tenyésztett rhode vonal, valamint a Bolyi Állami Gazdaság részére megvásárolt és annak beszerzett két Shéver leghorn vonal.

Azért, hogy a több helyről beszerzett különféle vonalakat egységesen elnevezhessék, a vonalakat az alábbi rendszer szerint jelölték.

Minden vonal egy betű és egy számjelet kapott. A leghorn vonalakat nagy L, a rhode vonalakat R, és a sussex vonalakat S betűvel jelölték.

A Duble—A 1. jelű tojóhibrid előállításában részt vevő vonalak 1-es sorszámot kaptak. Tehát az apai leghorn vonal L 1, az anyai sussex vonal S 1-et.

A Duble—A 3 jelű tojóhibrid előállításában részt vevő vonalak 3-as sorszámot kaptak. Tehát az apai rhode vonal R 3, az anyai sessex vonal S 3-at.

A CH—20 jelű tojóhibrid előállításában résztvevő vonalak 2-es sorszámot kaptak. Tehát az apai leghorn vonal L 2. Az anyai rhode vonal R 2.

A Shéver Starcoss 288-as tojóhibrid előállításában résztvevő leghorn vonalak eredetileg is 5-ös és 6-os számozásúak, Gödöllőn L—5-ös és L—6-os jelzést kaptak. A gödöllői rhode anyag R 1. jelzést kapott.

A vonalak legjellemzőbb értékmérő tulajdonságait a következőkben foglalhatjuk össze.

L 1. vonal:

Viszonylag nagy testű (2—2,1) jó életképességű, 210—220 tojást tojó leghorn. Tojásainak súlya 59 gr. Csibéi jól nevelhetők, korán válnak ivaréretté. Jó eredménnyel keltethető.

L 2. vonal:

Kistestű (1,6—1,7 kg) leghorn vonal. Éves tojástermelése 200 db. Tojásainak súlya 60 gr. Reciprok rekurrens szelekcióval tenyésztették ki, ezért ma már nagymértékben rokontenyésztett. A csibék nevelhetősége rossz, 9 hetes korig 5—7, beólazásig 12—15 százalékos veszteséggel kell számolni. Későn válik ivaréretté (130—200 nap).

L 5. vonal:

Viszonylag nagytestű (2 kg feletti), jó életképességű állomány. Éves tojástermelése 220—230 db. Tojásainak súlya 59—60 gr. A csibék nevelhetősége közepes. A tojás vastaghéjú, s emiatt a kelésnél problémák jelentkeznek.

L 6. vonal:

Közepes nagyságú (1,8—1,9 kg), gyengébb életképességű vonal. Éves tojástermelése 205—215 db. Tojásainak súlya 59 gr. Tojásainak héja vékony, keltethetősége közepes. Légzőszervi megbetegedésekkel szemben kissé érzékeny.

R 1. vonal:

Nagyobb testű, 2,4—2,6 kg súlyú vonal. Éves tojástermelése 190 db. Tojásainak súlya 60 gr. A tojáshéj színe sötét. Jól keltethető és nevelhető.

R 2. vonal:

Nagyobb testű, 2,4—2,5 kg súlyú vonal. Nagymértékben rokontenyésztett állomány. Éves tojástermelése 180 db. Tojásainak súlya 60 gr. A csibék nevelhetősége rossz. Tojóházi tartás esetén a tojáshéj gyakran porózussá válik. Csibék tollasodása lassú.

R 3. vonal:

Nagyobb testű 2,4—2,6 kg súlyú vonal. Éves tojástermelése 190—200 db. Tojásainak súlya 58—59 gr. Jól keltethető és nevelhető. A csibék jól tollasodnak.

S 1. vonal:

A kifejlett tyúk súlya 2,6—2,7 kg. Éves tojástermelése 180—190 db. Tojásainak súlya 57—58 gr. A csibék közepes eredménnyel keltethetők és nevelhetők.

S 3. vonal:

A tyúkok súlya 2,7 kg. Éves tojástermelése 180—190 db. Tojásainak súlya 57—58 gr. Közepes eredménnyel keltethetők. Tollasodásuk lassú,

A keresztezésekhez felhasznált két vonal betűjelét egymás mellé teszik. Elől az apa, majd az anya betűjelzését, s utána pedig ugyanilyen sorrendben a két vonal sorszámát. Pl.: az L 2. leghorn kakasnak és az S 3. sussex tojónak a keresztezéséből származó keresztezett jérce az LS 23. jelzést kapja.

V. Az egyes keresztezési kombinációk jellemzése és értékelése

1. *Tojástermelő-képesség:*

A tojóhibrid kombinációkat úgy lehet összeállítani, hogy két-két vonallal előállítható mindkét kombináció szerepeljen a kísérleti csoportok között, azaz minden keresztezési kombináció mellett annak reciprok keresztezése is megtalálható legyen. Ez a módszer a vonalak kapcsolódó képességének értékeléséhez hasznos támpontot adhat, amint azt az 1. és 2. sz. táblázat is mutatja.

1. sz. táblázat.

Az 1966/67 évi állományok tojástermelőképességének összehasonlítása (8 havi termelés)

Kombináció jele	Keresztezett állatok	Apai vonal	Anyai vonal	Apai+Anyai 2	Hatékonysági hányados
	átlagos tojástermelés				
LL 12	177,69	169,70	158,02	163,86	2,37
LL 21	174,67	158,02	169,70	163,86	1,85
LL 25	159,77	158,02	173,85	165,93	— 0,78
LL 51	177,23	173,85	169,70	171,77	2,63
LL 52	170,60	173,85	158,02	165,93	0,59
LL 56	169,64	173,85	168,72	171,28	0,64
LR 11	186,16	169,70	144,06	156,88	2,28
LR 22	161,20	158,02	137,28	147,60	1,31
LS 11	163,78	169,70	156,93	163,31	0,07
RS 33	167,39	149,46	143,36	146,41	6,88

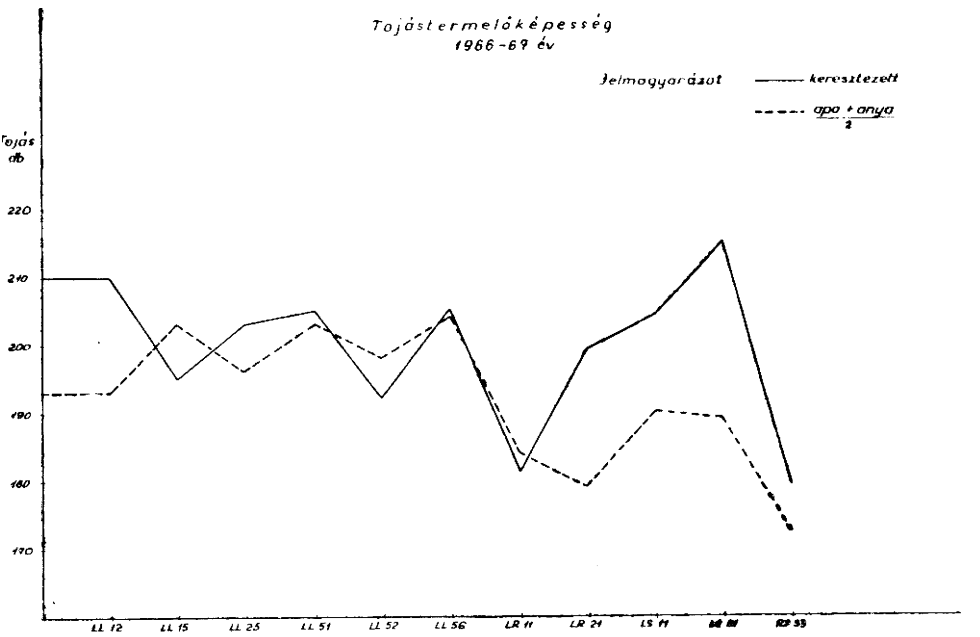
2. sz. táblázat.

Az 1965/66. évi állományok tojástermelő képességének összehasonlítása (8 havi termelés)

Kombináció jele	Keresztezett állatok	Apai vonal	Anyai vonal	Apai+Anyai 2	Hatékonysági hányados
	átlagos tojástermelés				
LL 12	209,79	198,14	187,43	192,78	3,17
LL 15	195,15	198,14	207,57	202,85	— 1,63
LL 25	203,17	187,43	207,57	197,50	0,56
LL 51	204,63	207,57	198,85	202,85	0,38
LL 52	191,52	207,57	187,43	197,50	— 0,56
LL 56	204,56	207,57	200,29	203,93	0,26
LR 11	181,43	198,14	169,84	183,99	— 0,18
LR 21	198,85	187,43	169,84	178,63	2,30
LS 11	203,62	198,14	182,17	190,15	1,69
LS 21	214,51	207,57	179,14	188,64	1,35
RS 33	179,14	177,25	166,46	171,85	1,30

A táblázatban kimutatott eredmények jobb áttekintése végett a grafikonokon történő ábrázolás az alábbi képet mutatja.

A 12-es kombináció tűnik jónak, mert az értékelés szerint mindkét évben a hatékonysági hányados meglehetősen magas (2,37, ill. 3,17). Az LL 21-es reciprok keresztezés hatékonysági hányadosa valamivel kisebb (1,85), bár kétségtelenül heterózis hatást mutat. Az eredmények azt mutatják, hogy az 1. és 2. vonal egymással keresztezve jó hibrideket ad.

Az LL 25 jelű kombináció hatékonysági hányadosa alacsony (—0,78 és 0,56). Nem jobb az eredmény az LL 52 jelű reciprok keresztezésnél sem (0,59 és — 0,56).

Az LL 51 leghorn vonalak keresztezéséből származó kombináció már sikeresebbnek látszik (2,63 és 0,38). Az egyik évben kimondottan heterózis hatást mutatott, a másik évben pedig a szülők átlagát érte el. A reciprok keresztezésből származó LL 15-ös kombináció heterózis hatása — 1,63. Tehát egyik szülői vonal eredményét sem éri el. Az 5. és 1-es vonal keresztezésének ez a változata hibrid előállításra alkalmatlan.

A könnyű vonalak kontrolljaként szereplő LL 56-os vonal (megfelel a Starcross 288-as hibridnek) átlagos tojástermelése mindkét évben a hibridek átlagánál jobb, heterózishatást azonban nem mutat (80,67 és + 0,26).

Kipróbálásra érdemesnek látszik még az LR 11 és az LR 21-es komkombináció.

Az LS 11-es (G 11) kombináció egyik évben átlagos eredményt (0,07), a másik évben heterózis hatást mutatott (1,69). Ugyancsak heterózis hatást mutattak az LR 22-es (G 22-es) kombinációk is. (1,31). Az RS 33 jelű nehéz testű, barna tojást termelő hibrid mindkét évben jó heterózis hatást mutatott és a felhasznált vonalak eredményét jelentősen túlszárnyalta.

A többi kombinációk heterózis hatást nem mutatnak.

Ha az általános iskolák állattenyésztő telepén baromfihibrid tartásával kíván valamely iskola foglalkozni, úgy a tojástermelőképesség alapján ajánlatosnak és gazdaságosnak látszik az LL 12-es, az LS 11-es (G—11), az LR 22-es (G 22), az RS 33-as (G 33) tojóhibridek körül történő választás. Oktatási (fajtaismeret) és összehasonlítási szempontból természetesen nem hagyható figyelmen kívül a hagyományos fajták tenyésztése sem, melynek eredményeit a gyakorlatból és a szakirodalomból már jól ismerjük.

2. *Tojás súly:*

Irodalmi ismereteink és gyakorlati tapasztalataink szerint a tojás súly a rosszul öröklődő tulajdonságok közé tartozik. A tojások súlyában jelentős heterózis hatással nem számolhatunk. A gödöllői kísérleteknél az 1965/66. évi eredményekben a keresztezett kombinációk zöme is a két tiszta vonal átlagát érte el, sőt esetenként még alacsonyabb súlyt. Az 1966/67. évben néhány kombináció tojás súlya elérte, sőt meghaladta a jobbik szülői vonalét. A tojások átlagsúlyának alakulását a 3., 4. sz. táblázat szemlélteti.

4. sz. táblázat

A tiszta vonalak és a keresztezett ivadékok tojás súlyának alakulása 1965/66-ban

Kombináció jele	Keresztezett állatok g	Tiszta vonalak apai g	Tiszta vonalak anyai g	Tiszta vonalak átlag g
LL 12	57,6	57,3	59,2	57,9
LL 21	58,4	59,2	57,3	58,3
LL 25	57,4	59,2	58,5	58,9
LL 51	58,6	58,5	57,3	57,9
LL 52	56,7	58,5	59,2	58,9
LL 56	57,4	58,5	59,4	59,0
LR 11	57,4	57,3	59,8	58,6
LR 22	58,9	59,2	60,9	60,1
LS 11	57,6	57,3	58,4	57,9
RS 53	58,2	57,7	58,0	57,9

3. sz. táblázat.

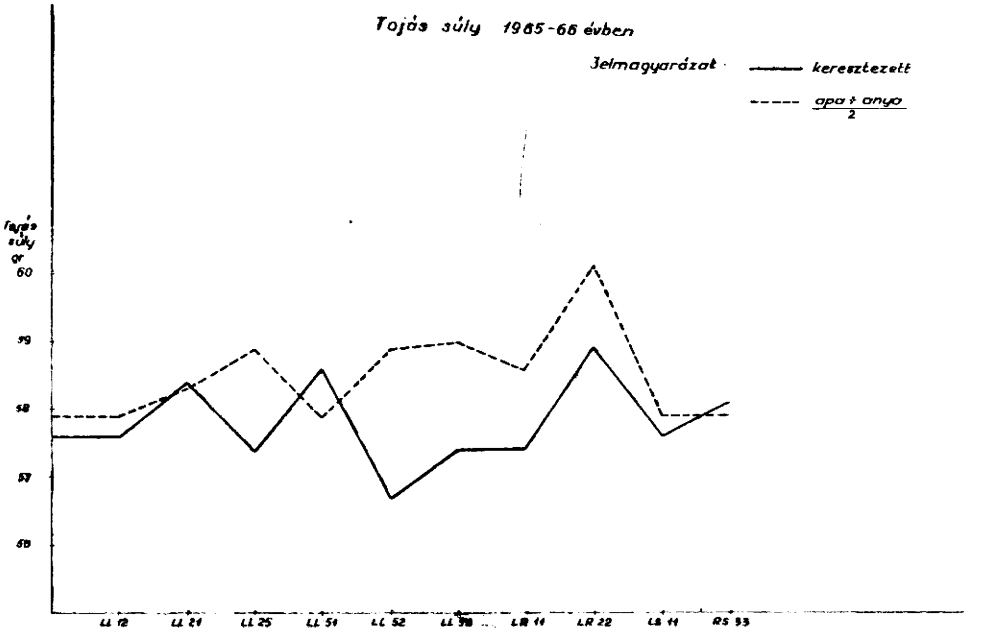
Tojás súly alakulása 1966/67-ben

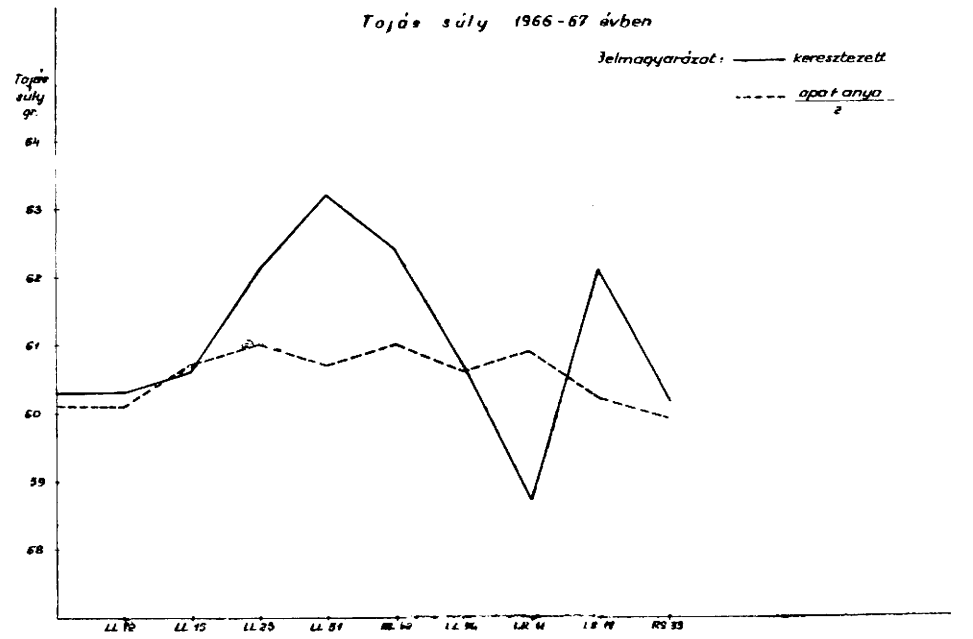
Kombináció jele	Keresztezett állatok g	Tiszta vonalak apai g	Tiszta vonalak anyai g	Tiszta vonalak átlag g
LL 12	60,3	59,7	60,4	60,1
LL 15	60,6	59,7	61,6	60,7
LL 25	62,1	60,4	61,6	61,6
LL 51	63,2	61,6	59,7	60,7
LL 52	62,4	61,6	60,4	61,0
LL 56	60,7	61,6	59,6	60,6
LR 11	58,7	59,7	62,0	60,9
LS 11	62,1	59,7	60.7	60,2
RS 33	60,2	58,8	60,9	59,9

Kis létszámú állománynál a tojás súly gazdaságosság szempontjából nem jöhet döntően számításba az általános iskola állattenyésztő telepén, mert az értékesítés rendszerint helyi szükséglet kielégítésére szolgál. Oktatási szempontból mégis az látszik ésszerűnek, ha a beállításnál a gyakorlatot vezető tanár erre is gondol. Ilyen meggondolások alapján javaslom az LL 12-es, LR 22-es (G—22) és az RS 33-as (G—33) vonalakból kiválasztani azt, vagy azokat a hibrideket, melyek egy-egy iskolánál beállításra kerülhetnek. Az LL 11-es vonal e tekintetben a kísérleti évek alapján nem mondható maradéktalanul előnyösnek. E tényeket szemléltetően mutatja az 507. oldalon levő két grafikon is.

3. *Tojóházi elhullás:*

A tojóházi elhullások alakulása a tojástermelés szempontjából igen lényeges. Ennek figyelmen kívül hagyása gazdaságossági szempontból igen nagy hiba lenne. Az idevonatkozó irodalom is és a gyakorlati tapasztalatok is egyöntetűen azt igazolják, hogy a keresztezett állatoknál

Tojás súly 1965-66 évben
Jelmagyarázat
keresztezett
apa + anya / 2
Tojás súly gr.
60
59
58
57
56
LL 12
LL 24
LL 25
LL 51
LL 52
LR 11
LR 22
LB 11
RS 33

Tojás súly 1966-67 évben
Jelmagyarázat:
keresztezett
apa + anya / 2
Tojás súly gr.
64
63
62
61
60
59
58
LL 12
LL 15
LL 25
LL 51
LR 11
LB 11
RS 33

az elhullás jelentősen csökken. A keresztezett állatoknak a betegségekkel szembeni ellenállóképességük nagyobb, mint a tiszta vonalak ellenállóképessége. Ezt a tényt bizonyítják a Gödöllőn végzett kísérletek. A kísérleti kombinációk közül életképességével különösen kitűnt az RS 33, LS 11, LL 15, LL 25 és az LL 52-es kombináció.

A tojóházi elhullás alakulását az 5 és a 6-os számú táblázat szemlélteti.

5. sz. táblázat

A tojóházi elhullás alakulása 1965/66-ban

Kombináció jele	Keresztezett állatok %	Tiszta vonalak		
		apa %	anya %	átlag %
LL 12	12,5	15,7	24,6	20,2
LL 21	11,8	24,6	15,7	20,2
LL 25	2,9	24,6	9,8	17,2
LL 51	12,9	9,8	15,7	12,8
LL 52	12,9	9,8	24,6	17,2
LL 56	15,7	9,8	9,5	9,7
LR 11	20,3	15,7	6,1	10,9
LR 22	21,6	24,6	6,0	15,3
LS 11	6,8	15,7	6,9	11,3
RS 33	10,0	4,2	7,3	5,7

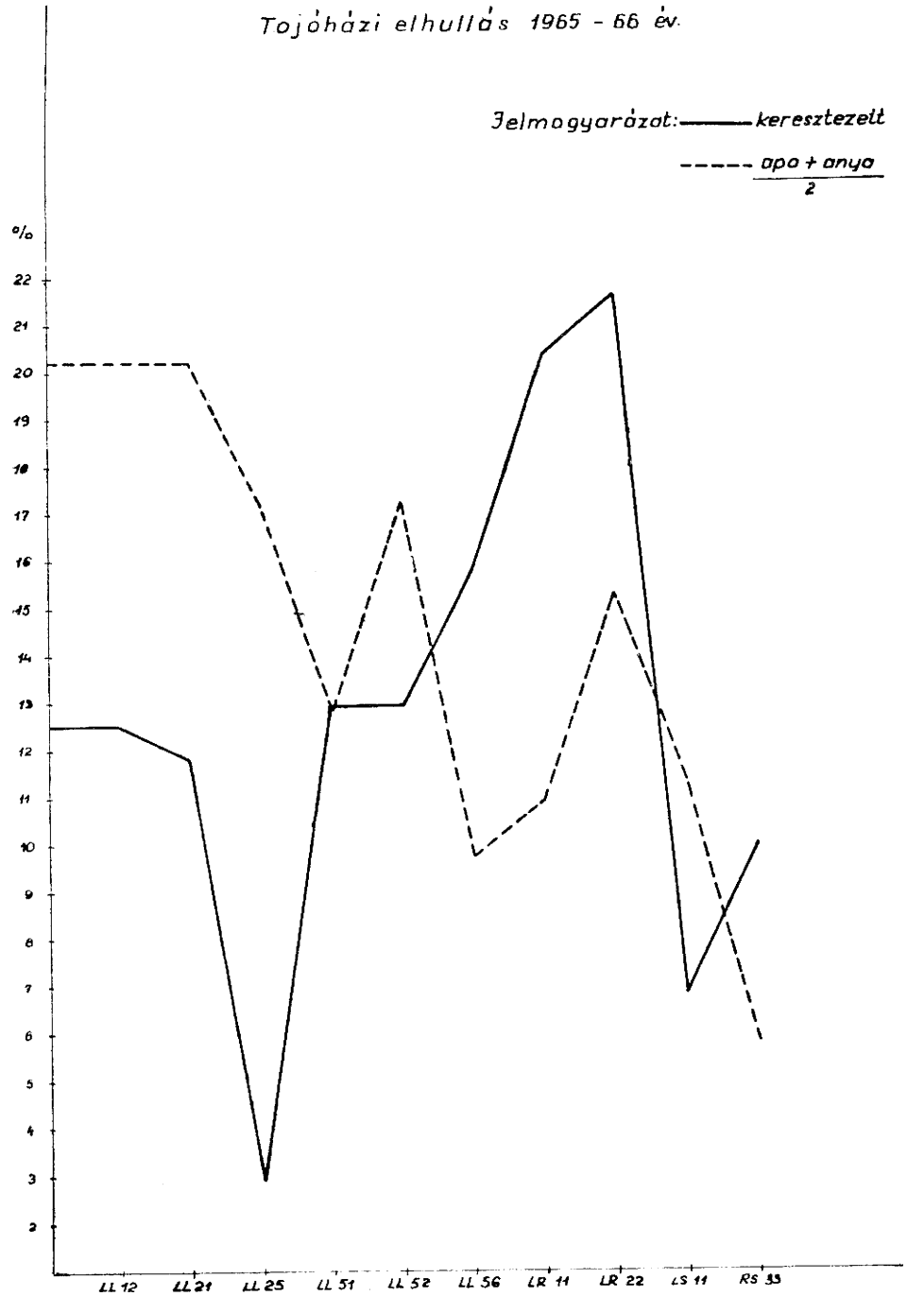
6. sz. táblázat

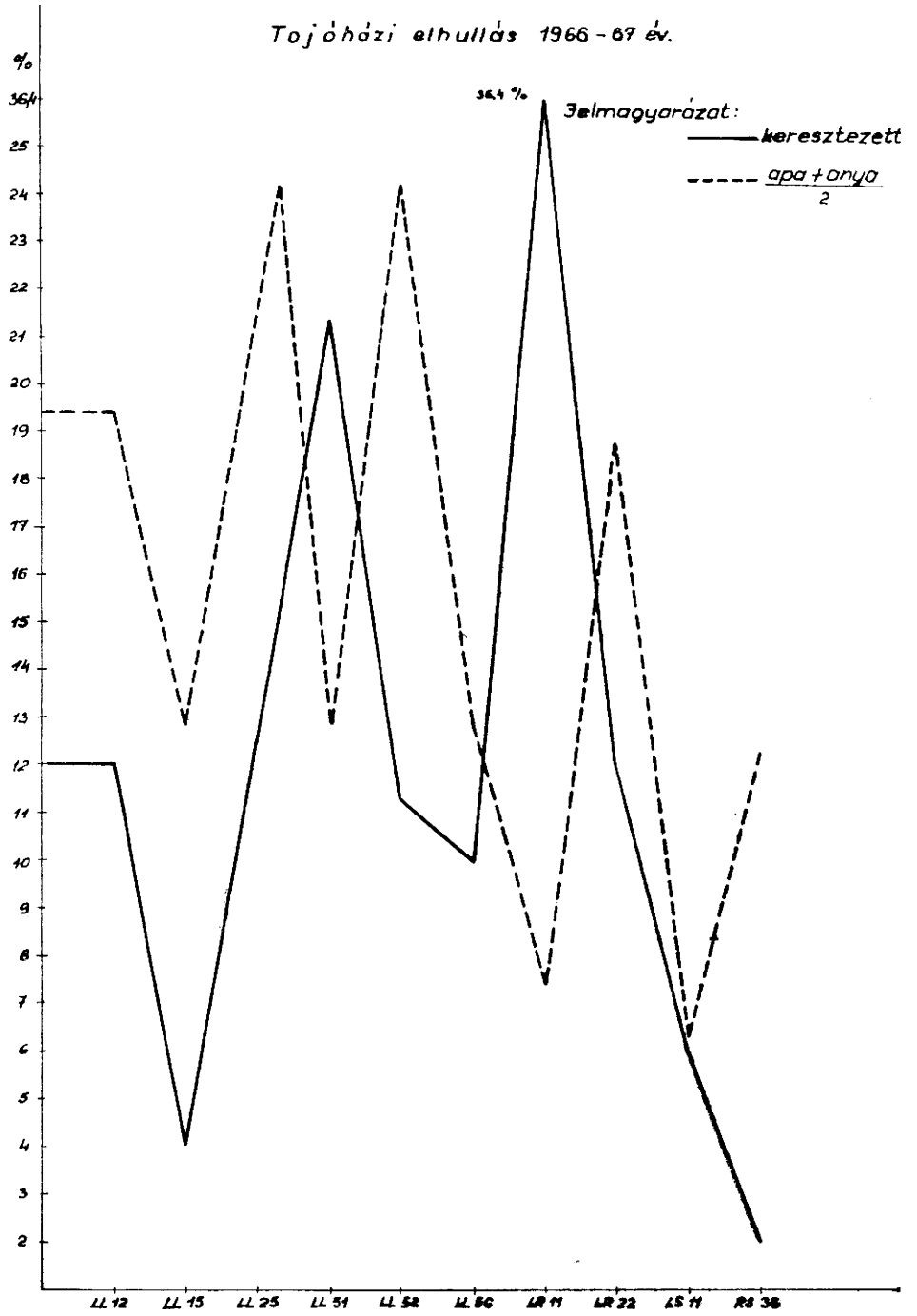
A tojóházi elhullás alakulása 1966/67-ben

Kombináció jele	Keresztezett állatok %	Tiszta vonalak		
		apa %	anya %	átlag %
LL 12	12,0	8,0	30,8	19,4
LL 15	4,0	8,0	17,6	12,8
LL 25	12,5	30,8	17,6	24,2
LL 51	21,4	17,6	8,0	12,8
LL 52	11,3	17,6	30,8	24,2
LL 56	10,0	17,6	8,0	12,8
LR 11	36,4	8,0	6,8	7,4
LR 21	12,0	30,8	6,8	18,8
LS 11	6,0	8,0	4,6	6,3
RS 33	2,0	14,1	10,5	12,3

A tojóházi elhullás figyelembevételét fontosnak látom, mert az optimális elhelyezési lehetőségek alig, vagy nehezen oldhatók meg általános iskolai vonatkozásban. Éppen ezért a vizsgált hibridek közül az LL 12-es, az LS 11-es (G—11) vonalak látszanak alkalmasnak arra, hogy beállítsuk nagyobb kockázat nélkül. Az LR 22 (G 22) és az RS 33 (G 33) hibridek tojóházi elhullás tekintetében a kísérleti évek alapján nem látszanak megnyugtatónak az állattenyésztési telepre történő beállítás tekintetében, bár az RS 33 (G 33)-as kombináció az 1966—67-es évben alacsony elhullási százalékot mutatott.

Ezt a tényt szintén jól szemlélteti az alábbi két grafikon.

Tojóházi elhullás 1965 - 66 év.
Jelmagyarázat: keresztezett
apa + anya / 2
%
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
LL 12
LL 21
LL 25
LL 51
LL 52
LL 56
LR 11
LR 22
LS 11
RS 33

Tojóházi elhullás 1966 - 67 év.
%
36,4
25
24
23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
36,4 %
Jelmagyarázat:
keresztezett
apa + anya / 2
LL 12
LL 15
LL 25
LL 51
LL 52
LL 56
LR 11
LR 22
LS 11
RS 36

VI. Az egyes keresztezési kombinációk jellemzése és értékelése

1. *LL 12 (G 12)*

Kistestű, jól kiegyenlített, tetszetős formájú állat. Hasonló a Shaverhez és a Nick Chick-hez. Fehér színű, fehér színű tojást termel. Minden tekintetben versenyképes a két külföldi hibriddel. Beólazáskor 1,55—1,65 kg, a tojóév végén 1,90 kg. 175—180 napos korban eléri az 50 százalékos termelést. Tojásainak súlya 58—60 g. A hazai teljesítmény-vizsgálaton 231,3 db tojást termelt és tojásonként 194 g takarmányt fogyasztott.

2. *LL 15*

Az LL 51 keresztezés reciprok változata. Kísérleti eredményei kimondottan negatív heterózis hatást mutattak.

3. *LL 21*

Az LL 12 kombináció reciprok változata, s azzal küllemileg teljesen megegyezik. Figyelemreméltó eredményt nem mutatott.

4. *LL 25*

A középnehéz súlyú leghorn hibridek közé tartozik. Beólazáskor 1,6—1,7 kg, a tojóév végén 1,9 kg súlyúak. Tojáshozama a tiszta vonalak átlagát is alig éri el.

5. *LL 51*

A nehezebb súlyú leghorn vonalak közé tartozik. Beólazáskor 1,6—1,7 kg, a tojóév végén 2—2,1 kg súlyú. Jól nevelhető, a tojóházi időszakban közepes életképességet mutató állomány. Korai ivarérő, 170—175 napos korban éri el az 50 százalékos termelést. A teljesítményvizsgálaton 215,8 db tojást termelt, s tojásonként 207 g takarmányt fogyasztott.

6. *LS 11 (G 11)*

Fehérbőrű és fehérlábú állomány, krétafehér tollazattal. A tyúkok beólazáskor 1,9—2 kg, a tojóév végén 2,35—2,45 kg súlyúak. Korai ivarérők, 170 napos korban eléri az 50%-os hozamot. Évi termelése 240—260 db tojás. Egy tojás előállításához 200 g takarmányt fogyaszt. Nagy előnye, hogy a naposcsibék ivar szerinti meghatározásához nem kell japán szekszáló, mert az napos korban a szárny végén a fedőtollak és az elsőrendű evezőtollak egymáshoz való aránya alapján elvégezhető.

7. *LR 22 (G 22)*

A nagyüzemben egyik legértékesebb tojóhibrid. Jó ellenállóképességű. Ezt bizonyítja, hogy az évenkénti elhullás 2 százalék alatt marad. Éves tojástermelés 240—260 db. Egy tojás előállítására 186 g takarmányt fogyaszt.
A tyúk fehér, tojásai krémszínűek. Teste formás, zömök, bőre sárga.

8. *RS 33 (G 33)*

Éves tojástermelése 220 db. Egy tojás előállításához 229 g takarmányt fogyaszt. Előnye, hogy szín szerint napos korban a csibék szétválaszthatók. A jérce barna, a kakas ezüst színű. A csibék közepes eredménnyel nevelhetők, a félintenzív tartást is jól bírja.

Az eredmények összegezése

A mezőgazdasági ismeretek és gyakorlatok oktatása az általános iskolákban 10 éves múltra tekint vissza. A tíz év a tárgy oktatásában nem múlt el nyomtalanul. A cél az volt és ma is az kell legyen, hogy az általános iskolás tanulókat megtanítsuk a mezőgazdasági alapismeretekre és ezzel együtt megszerettessük a mezőgazdasági munkát. E törekvéseink ellenére még nem sikerült a gyakorló területén az állattenyésztést úgy meghonosítani, mint ahogy fontosságánál fogva indokolt lenne. Ennek jelen pillanatban még sok tényező szab gátat. A legfontosabbak: épülethiány, munkaerőhiány, s nem utolsósorban megfelelő állatfajok és fajták megválasztásának hiánya. E hiányosságok felszámolása még a jövő feladatai közé tartozik. Az már eldöntött ténynek látszik — mellyel magam is teljesen egyetértek —, hogy az állattenyésztési oktatáson belül főleg a kisállatok (baromfi, nyúl, galamb stb.) jöhetnek szóba a gyakorlókertben.

E dolgozat feladata is az lenne, hogy némi segítséget, s tájékozottságot nyújtson azoknak az oktatóknak, akik szívükön viselik az állattenyésztési telep megvalósítását a gyakorlókertben. A baromfitenyésztésen belül azok az eredmények melyeket a hibridek produkálnak meggyőzően alátámasztják azt a tényt, hogy a Gödöllőn előállított hibridek a külföldi fajtákkal is felveszik a versenyt. Ezeknek a hibrideknek nagy része eredményei alapján megérdemlik, hogy az általános iskolai kisállattenyésztő telepén a hagyományos fajták mellett foglalkozzunk velük.

Amennyiben az iskolának bevételi terve is van, úgy a hibridek beállítása a magas termelésük miatt is indokolttá válik. Tekintettel azonban arra, hogy elhelyezési és tartási igénye jóval nagyobb, mint a hagyományos fajtáknak, így csak ott ajánlom beállítását, ahol az elhelyezés, gondozás és takarmányozás megoldottnak látszik. Amennyiben erre sor kerül valamelyik általános iskola kisállattenyésztő telepén, úgy a vizsgált eredmények alapján maradéktalanul javaslom az LL 12-es kombináció beállítását. Ezen kívül eredményesnek látszik az LS 11 (G 11), LR 22 (G 22) és az RS 33 (G 33)-as kombinációk beállítása a több pozitív eredményük alapján. Úgy gondolom, hogy a kiválasztásnál helyesen jár el az a tanár, aki e dolgozatban megállapított tényeket döntésénél figyelembe veszi.

IRODALOMJEGYZÉK

Bakai J.—Pálfi F.: Eredményeink, tapasztalataink a gödöllői tojóhibridekkel. Baromfitenyésztés, 9. évf. 1965., 4. szám.
Bögre J.: A tyúktenyésztés kézikönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1964.

Fábián Gy.: Bevezetés a baromfi genetikába. Gödöllő, 1963.
Gonda I.: Baromfi a ház körül. Mezőgazdasági Kiadó Bp., 1963.
Holdas S.: A legnépszerűbb amerikai tojóhibridek. Baromfitenyésztés 1966. 10. évf. 12. szám.
Kappéter—Kaposi: A baromfitartás épületei. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1964.
Pataki P.: Tapasztalatok a G 33-assal. Baromfitenyésztés 1968. 12. évf. 9. szám.
Petőházi G.: A gödöllői tojóhibridek eredményei. Baromfitenyésztés. 1965., 9. évf. 8. szám.
Petőházi G.: A gödöllői tojó- és húshibridek eredményei. Baromfitenyésztés, 1966. 10. évf. 11. szám.
Petőházi G.: Több hazai tojóhibridet. Baromfitenyésztés, 1967. 11. évf. 12. szám.
Szlameniczky J.: Baromfitenyésztés a világgazdaságban. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Bp. 1963.
Szmatnyev—Usakov: Baromfitenyésztés. Mezőgazdasági Kiadó Bp., 1951.
Szórád K.: Baromfitenyésztési ismeretek, I., II., III. évf. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1959.
Wettstein F.: Baromfitenyésztés. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1962.
Wettstein F.: Tyúktartás nagyüzemben és háztájon. Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1965.

EINIGE GESICHTSPUNKTE DES AUSWÄHLENS DER GEFLÜGELHYBRIDEN AN DER KLEINTIERZUCHTFARM DER GRUNDSCHULE

FERENC SÁNDOR

Die Arbeit leistet den Lehrern in der Grundschule Hilfe zum Viehzuchtunterricht im Ramen der praktischen Beschäftigung. Der Autor gibt innerhalb des Themas einen kurzen historischen Überblick über die Entwicklung der Geflügelhybriden. Der Autor untersucht die Eiproduktionsfähigkeit der Gerflügelhybriden, das Gewicht des Eis und das Verenden der Legenhenne. Die Untersuchungen werden vom Standpunkt der Möglichkeiten der Grundschulen ausgeführt. Auf Grund der geprüften Erfolge wurden die Legehennehybriden festgestellt, deren Einstellung in den Grundschulen vorgeschlagen ist.

V.

MISCELLANEA

SZIGETVÁRI JELIGE

ARY TIBOR

Dr. Vargha Károly verse

Vegyeskarra
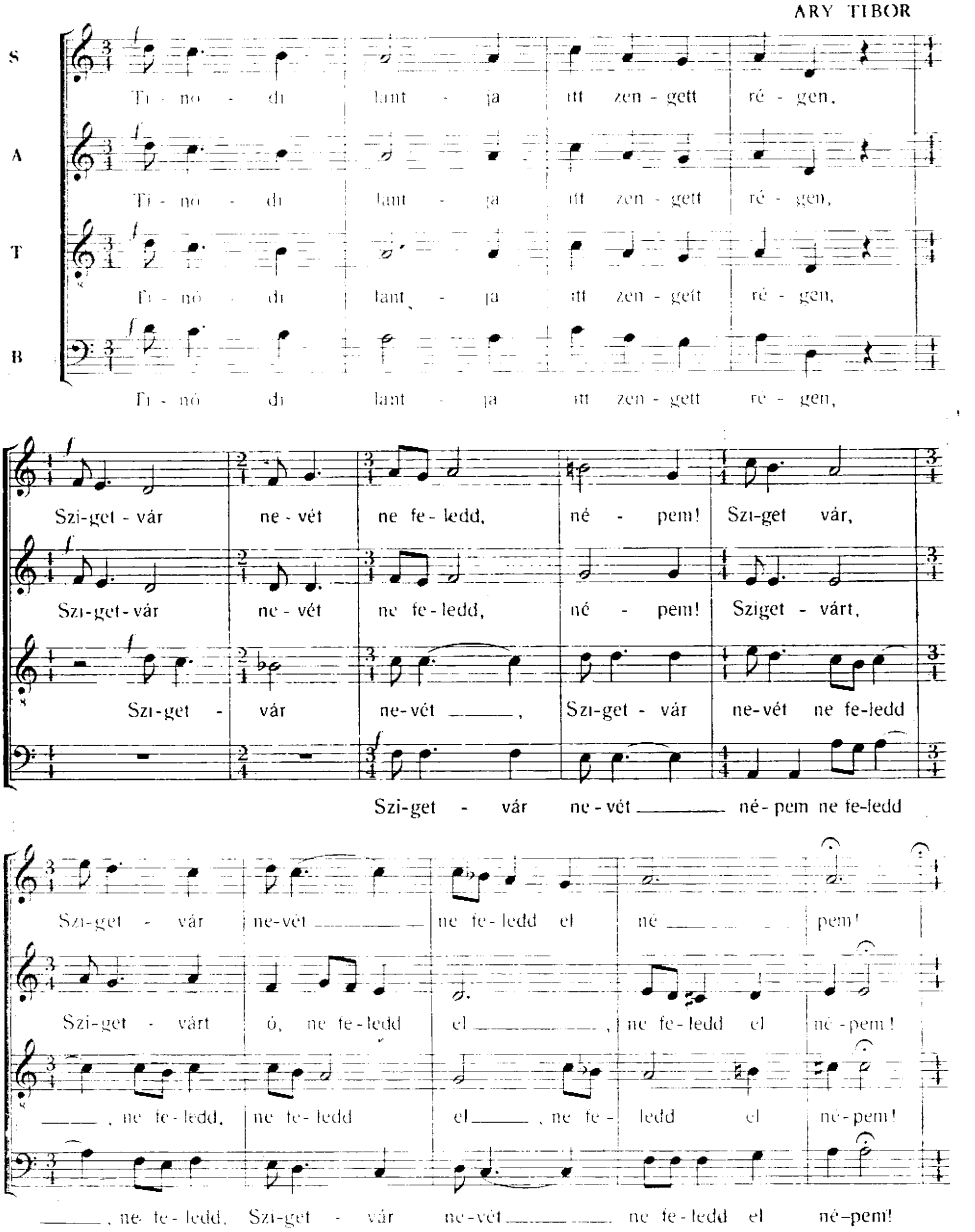
Közlésre javasolta:
Rezessy László tanszékvezető
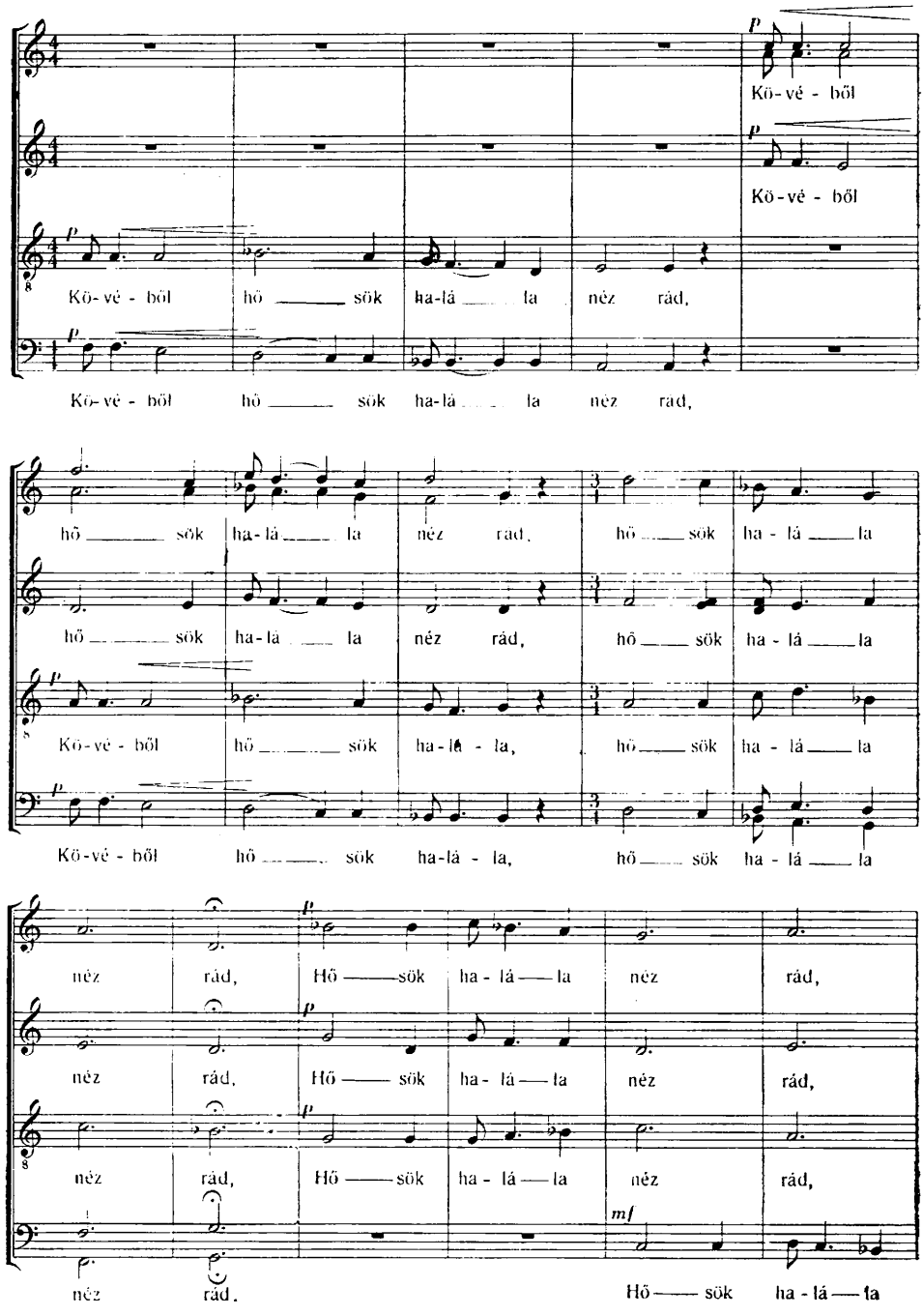
Hangverseny bemutató: 1966. március 30. Eger

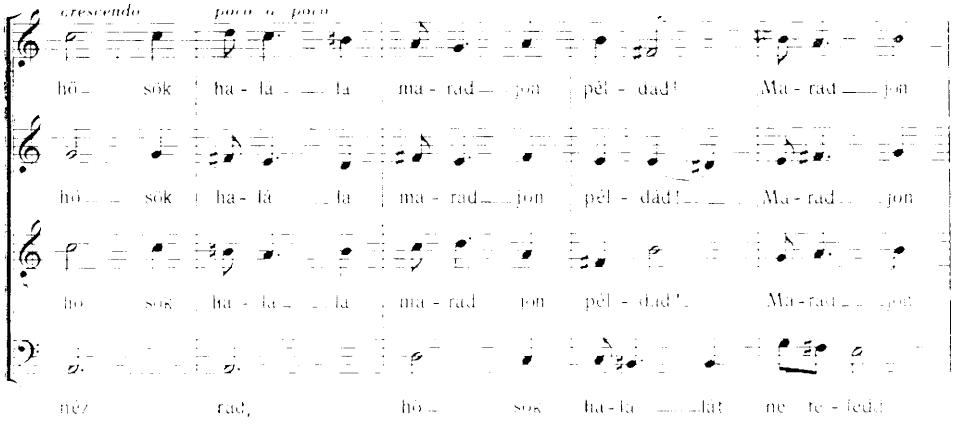
SZIGETVÁRI JELIGE

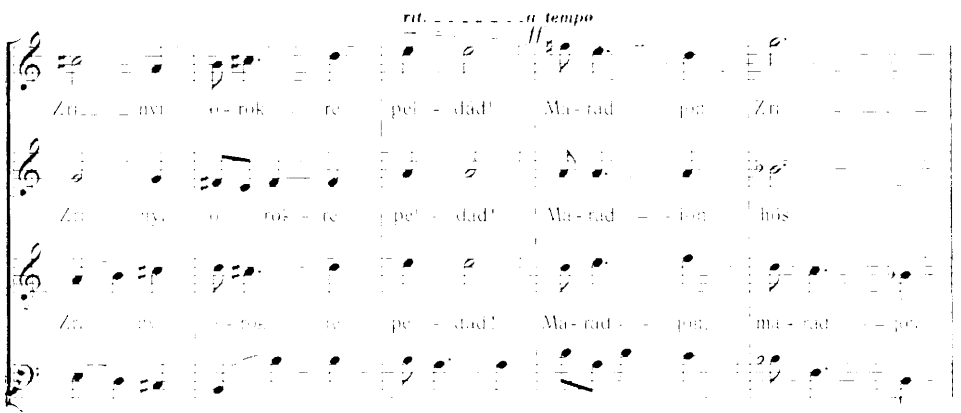
dr Vargha Károly verse
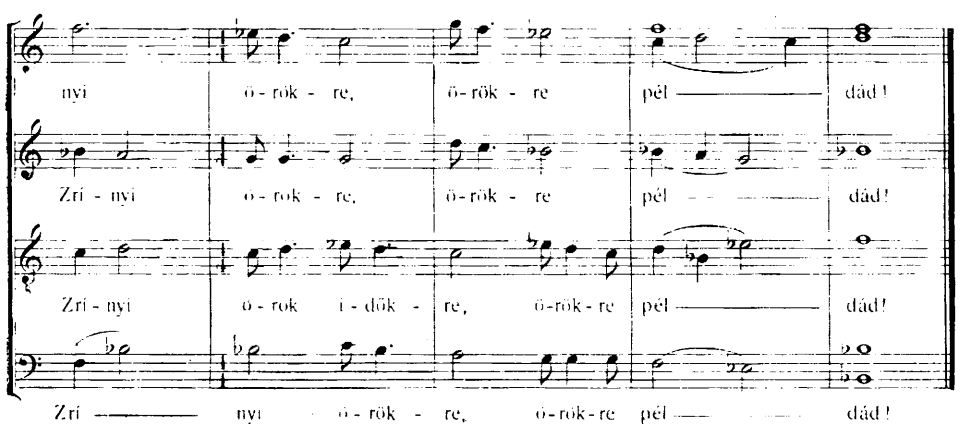
ARY TIBOR

Kö-vé - ből hő sök ha-lá la néz rád,
Kö-vé - ből hő sök ha-lá la néz rád,
hő sök ha-lá la néz rád, hő sök ha - lá la
Kö-vé - ből hő sök ha-lá la néz rád, hő sök ha - lá la
Kö-vé - ből hő sök ha-lá - la, hő sök ha - lá la
néz rád, Hő sök ha - lá la néz rád,
mf
Hő sök ha - lá la

crescendo
poco a poco
hő sök ha - la - la ma - rad jön pél - dád! Ma - rad jön
hő sök ha - la - la ma - rad jön pél - dád! Ma - rad jön
hó sök ha - la - la ma - rad jön pél - dád! Ma - rad jön
néz rad, hő sök ha - la - lát ne fe - led!

rit.
in tempo
Zrí nyi ö - rök re pél - dád! Ma - rad jön Zrí
Zrí nyi ö - rök re pél - dád! Ma - rad jön hős
Zrí nyi ö - rök re pél - dád! Ma - rad jön ma - rad jön
né pem, hő sök ha - la - la ne fe - led el, Ma - rad jön

nyi ö - rök - re, ö - rök - re pél dád!
Zrí - nyi ö - rök - re, ö - rök - re pél dád!
Zrí - nyi ö - rök i - dők - re, ö - rök - re pél dád!
Zrí nyi ö - rök - re, ö - rök - re pél dád!

HÁROM MŰDAL ÁTIRAT

ARY TIBOR

(Pergolesi, Weber, Schubert művei)

Női tercettre vagy női karra
zongorakísérettel

Közlésre javasolta:
Rezessy László tanszékvezető
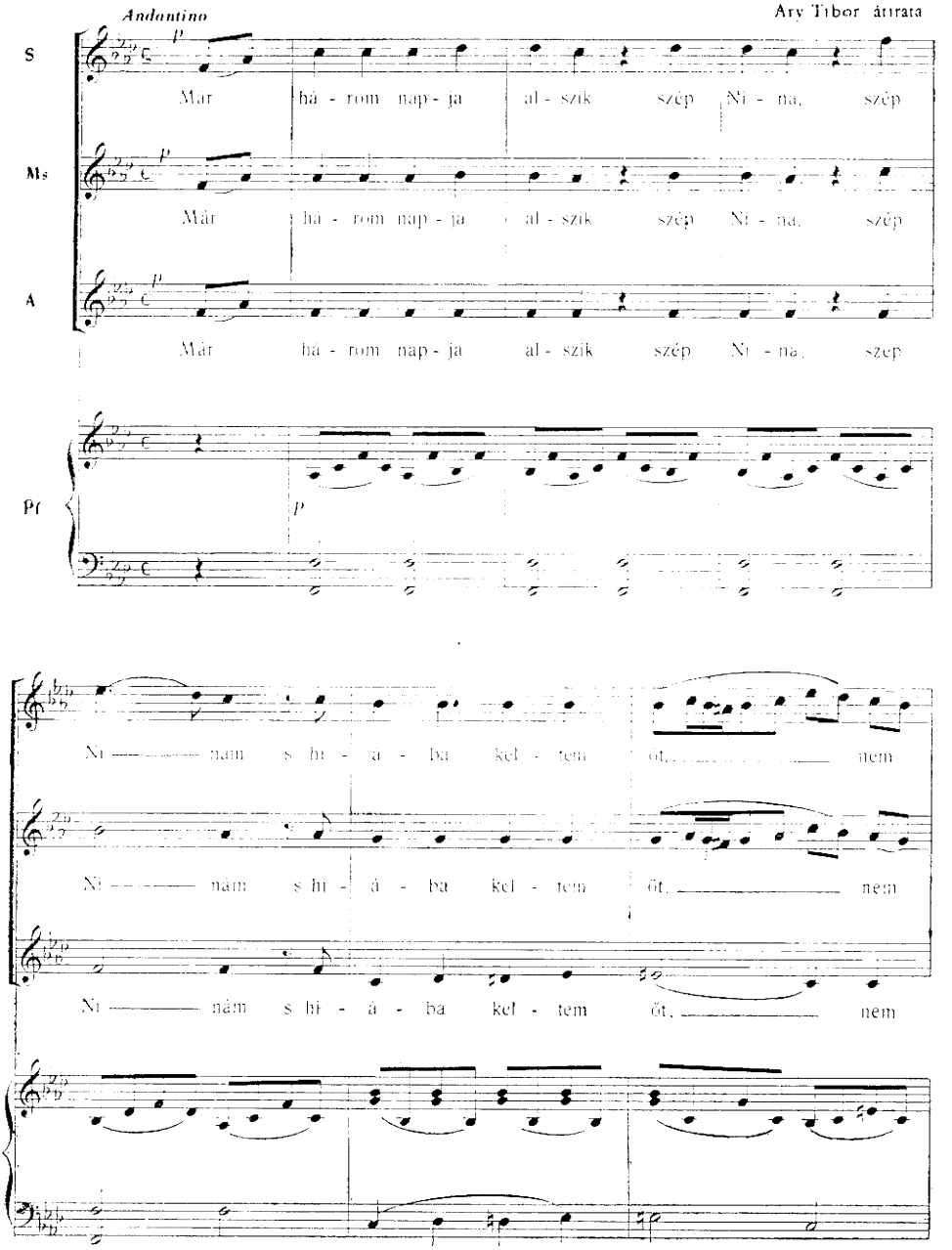
Hangverseny bemutató: 1969. november 28. Eger
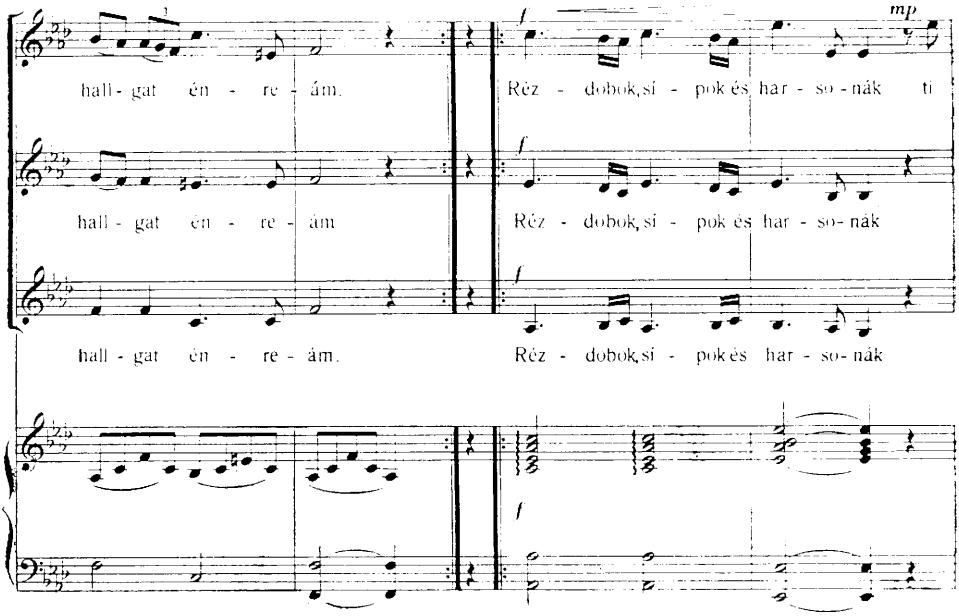
NINA
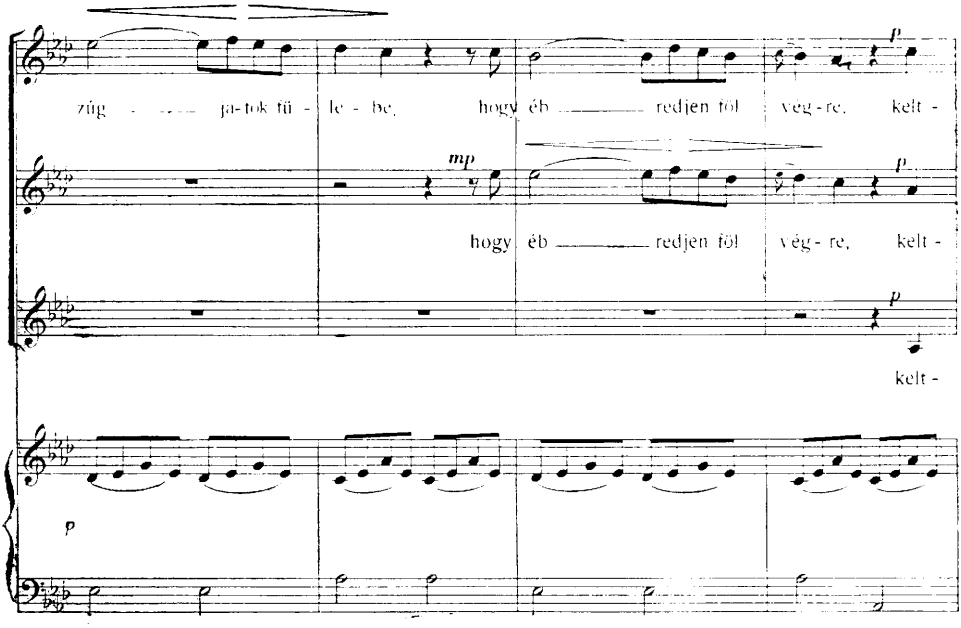
Lányi Viktor fordirása
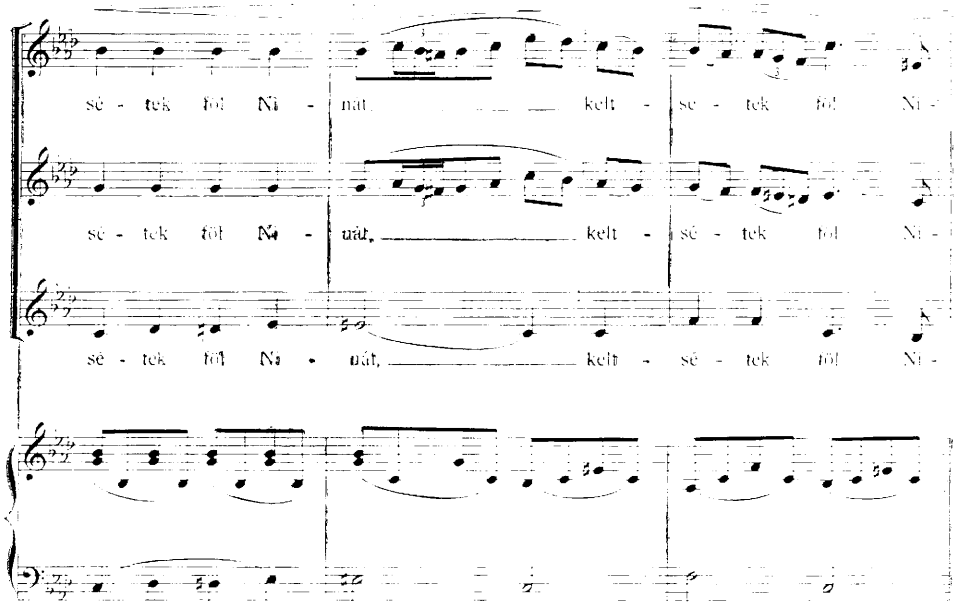
G. B. PERGOLÉSI

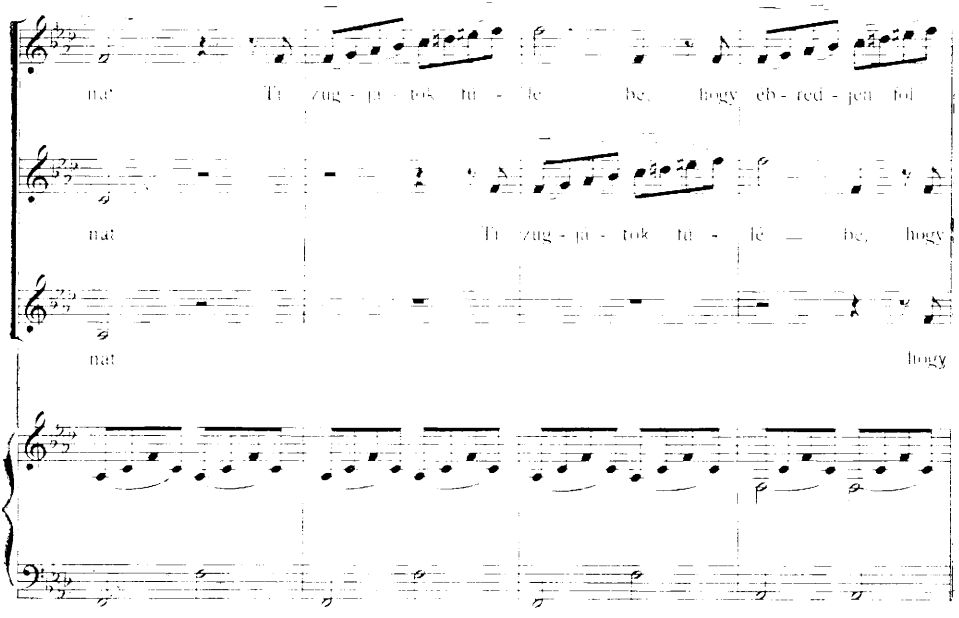
Ary Tibor átirata

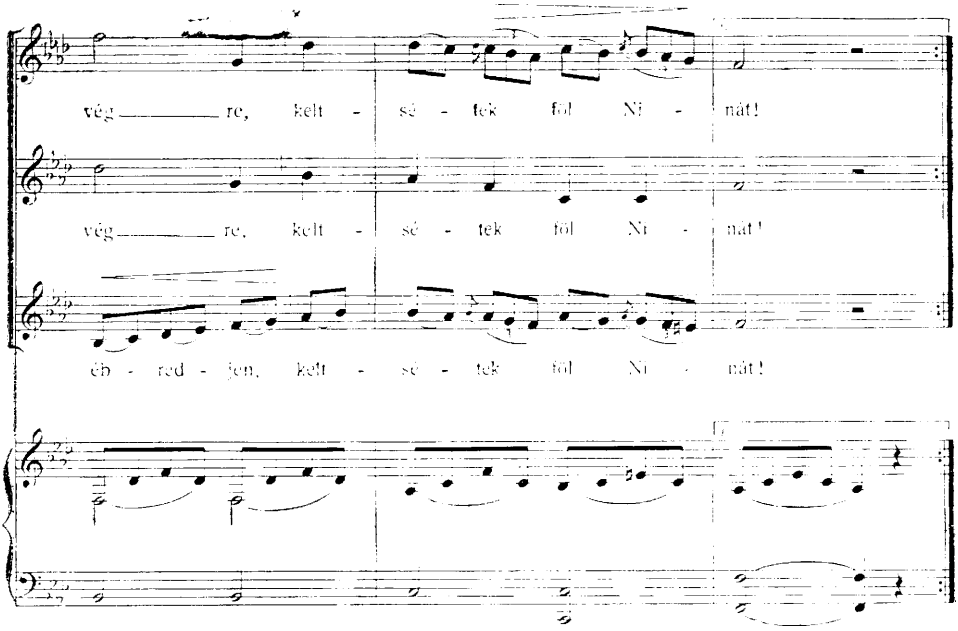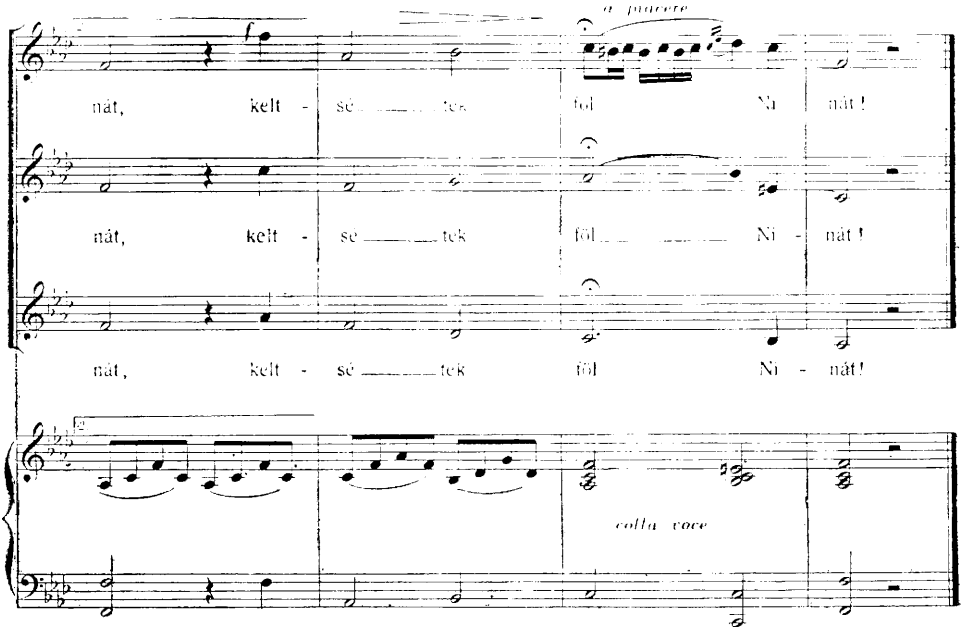

hall - gat én - re - ám.
Réz - dobok, sí - pok és har - so - nák ti
hall - gat én - re - ám
Réz - dobok, sí - pok és har - so - nák
hall - gat én - re - ám.
Réz - dobok, sí - pok és har - so - nák

zűg - ja-tok fü - le - be, hogy éb - redjen föl vég - re, kelt -
hogy éb - redjen föl vég - re, kelt -
kelt -

sé - tek föl Ni - nat, kelt - sé - tek föl Ni -
sé - tek föl Ni - nát, kelt - sé - tek föl Ni -
sé - tek föl Ni - nát, kelt - sé - tek föl Ni -

nat Tü - zug - ja - tok tu - lé be, hogy eb - red - jen föl
nat Tü - zug - ja - tok tu - lé be, hogy
nat hogy
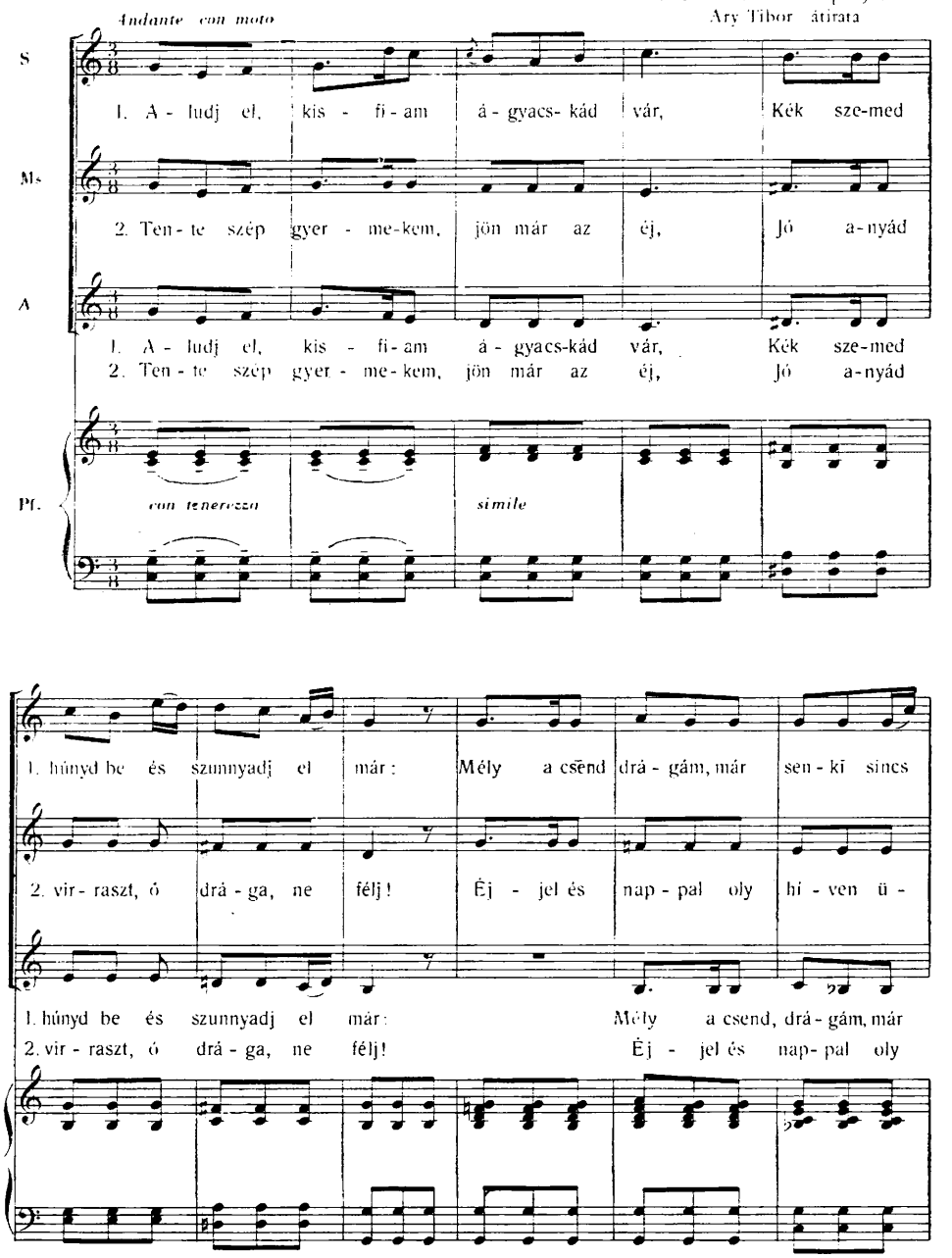

vég re, kelt - sé - tek föl Ni - nát!
vég re, kelt - sé - tek föl Ni - nát!
éb - red - jen, kelt - sé - tek föl Ni - nát!

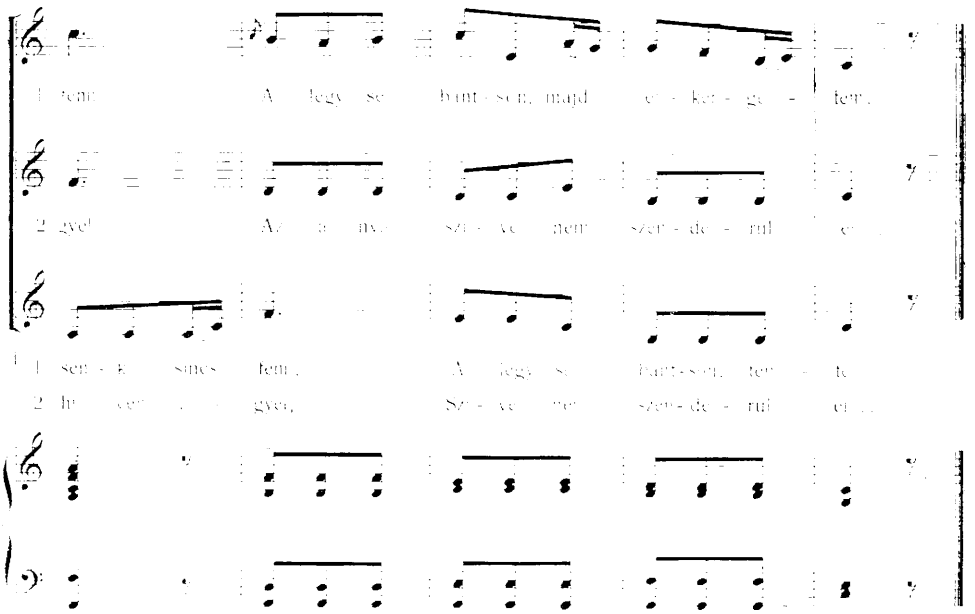

a piacere
nát, kelt - sé tek föl Ni nát!
nát, kelt - sé tek föl Ni - nát!
nát, kelt - sé tek föl Ni - nát!
colla voce

BÖLCSŐDAL

C.E. Hiemer
Hankiss János fordítása

C.M.v. WEBER Op. 15. Nº 2.
Ary Tibor átirata
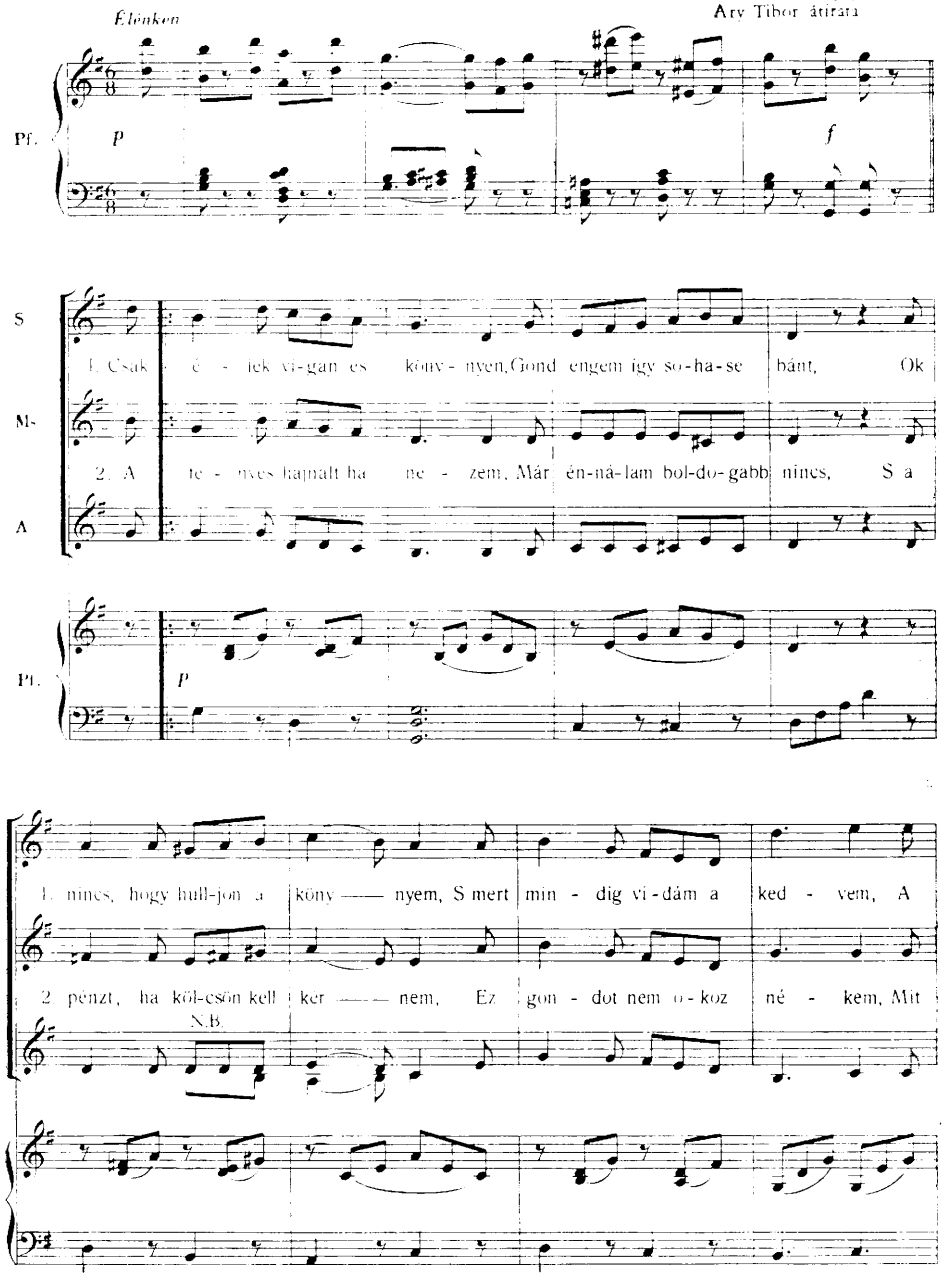

1 sem - mi
A legy se
hant - sem, majd
ez - ker - ge -
lem.
2 gyel
Az a nyo
szo - ve nem
szen - de - rul
ez
1 sem - mi sincs ben - nem,
A legy se
hant - sem, ter - te
2 hi
gyes,
Szo - ve nye
szen - de - rul
ez
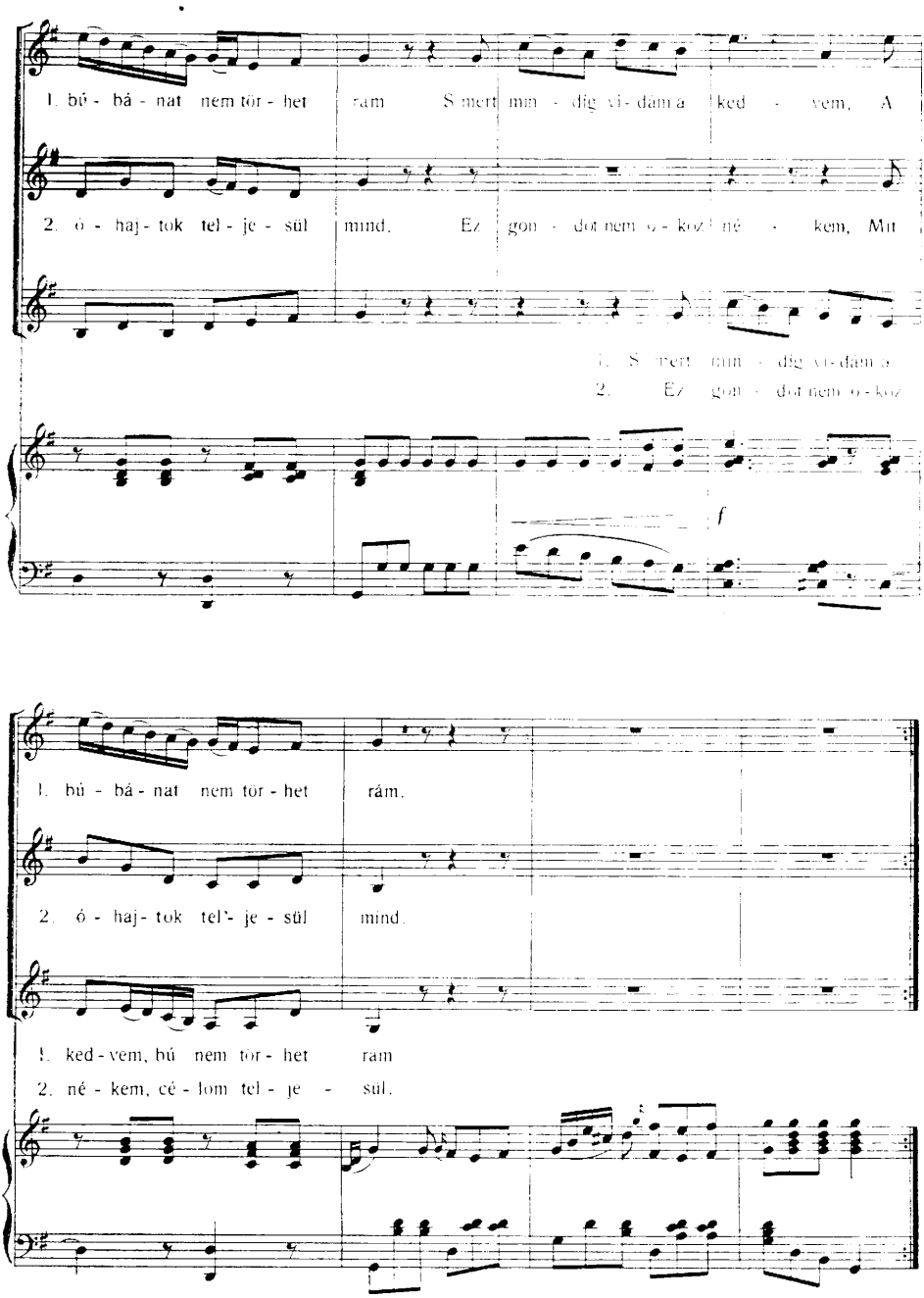
JÓKEDV

Závodszky Zoltán fordítása

F. SCHUBERT Op. posth. 45.

Arv Tibor átírása

1. bú - bá - nat nem tör - het rám S mert min - dig vi - dám a ked - vem, A
2. ó - haj - tok tel - je - sül mind. Ez gon - dot nem o - koz ' né - kem, Mit
1. S mert min - dig vi - dám a
2. Ez gon - dot nem o - koz
f
1. bú - bá - nat nem tör - het rám.
2. ó - haj - tok tel - je - sül mind.
1. ked - vem, bú nem tör - het rám
2. né - kem, cé - lom tel - je - sül.

A TESTNEVELÉS- ÉS SPORTTERMINOLÓGIA

BÉLY MIKLÓS

Közlésre érkezett: 1970. január 7.*

I. Alapfogalmak

Nálunk kb. 15 ezer pedagógus — óvodától az egyetemig másfél millió tanulót — 12—16 éven át testnevelésre és sportra oktat. A sok százezer felnőtt sportoló mellett a testedzők száma is állandóan növekszik, és több millió a szurkoló. Társadalmunkban a testnevelés és a sport mozgalommá fejlődött, államunk jelentős mértékben anyagilag is dotálja. Tehát a testnevelés és a sport irányban tartása és hatékonyságának fokozása folyamatos feladatunk.

Minthogy a testnevelés- és sportoktatás tárgya a mozgásfeladat technikája, ezért a beszéddel közölt ismeret végtelenül jelentős. A tanulóknak, valamint a felnőtt sportolóknak pontosan és egyértelműen tudniok kell, hogy mit miért csinálnak és azt hogyan kell végrehajtaniok. Az ilyen igényű testnevelő- és sportpedagógia az oktató, a nevelő és a képző eredmények hatékonyságát döntően meghatározza. Jelentős ez azért, mert a testnevelés és a sportolás eredményei — a személyiséget formáló eredmények közvetlenül — a szellemi és a fizikai munkában anyagi erővé válhatnak. Tehát egyéni és társadalmi igény is indokolja, hogy ne csak a pedagógusok és az edzők ismerjék, hanem a diákok és a felnőtt sportolók, sőt a testedzők és a szurkolók egyértelműen megértsék a testnevelés és sport szaknyelvét.

Ilyen megfontolások alapján figyelembe kell vennünk, hogy a testnevelés és sport állandó fejlődésekor szókincse új szavakkal gyarapszik. A használt szavak egy részének jelentése pedig a gyakorlat és az elmélet hatására változik és fejlődik, sőt egy szónak többféle jelentése is kialakul; más szavak és jelentésváltozások elavulnak — azokat már nem használjuk.

A testnevelés- és sportterminológia tárgyalását célszerű három fejezetben összefoglalni: I. Alapfogalmak. II. Technika. Taktika. Erőnlét. III. Módszer. Szervezés.

Az alábbi I. fejezetben közölt kezdeményezés csak az alapfogalmakhoz tartozó jelentősebb szavak jelentésének lényegét meghatározó jellemzők-

* Közlésre javasolta Markos Tibor megbízott tanszékvezető felterjesztése alapján dr. Mátrai Tibor, a Tudományos Bizottság elnöke

kel foglalkozik. Egy szó különféle jellemzőire, többféle jelentésére, illetve a szó jelentésváltozataira a számozás utal.

A közölt anyag természetesen csak tervezet. Egyáltalán nem valamiféle „végső szöveg", még kevésbé a múlandó definíciók gyűjteménye. A választott irodalmi műfaj struktúrája bár szokatlan, de tartalma — úgy gondolom — meggondolkoztató. Alkalmas a bírálatra, hiányosságainak számbavételére, valamint az alapfogalmak szükséges és elégséges, de egzakt jellemzőinek folyamatos finomítására. Ugyanakkor már ez a fejezet tükrözi, hogy testnevelés- és sportkultúránk szókincse milyen gigantikus méretekben fejlődött a felszabadulás óta. Az elmúlt negyed évszázad alatt szókincsünk jelentésfejlődése is felgyorsult, amit tudományos szemléletünk megerősödése elősegített.

Ez a terminológiai tervezet meggondolkoztató azért is, mert állásfoglalásra, véleményalkotásra ösztönöz, sőt a kételyeket tisztázhatja, a tudományos szemléletet megerősíti, az ehhez szükséges tudományos tények bizonyító erejének érvényesülését igényli stb.

Tehát ez a vitaanyag a szakvélemények és ellenvélemények dialógusát megtermékenyítheti. Szakkörökben az ilyen tendenciák érvényesítésével a gyakorlati és az elméleti munkánkat elemezzük, ellenőrizzük, értékeljük, tervezzük és továbbfejlesztjük.

A testnevelés- és sportterminológia differenciálódása és állandó finomítása szükséges, hogy a gyakorlat fejlődő eredményeivel az elmélet tartalmát formáló terminológia szinkronba jusson. A gyakorlat és az elmélet dialektikus érvényesítése azért is jelentős, mert terminológiánk logikai rendszere és a tudományos tényekkel igazolt tartalma milliók gondolkodásában — így vagy úgy — szerephez jut. Ma már nem túlzás az a kívánság, hogy a tudományos igényű testnevelés- és sportterminológia szemlélete a közgondolkodásban és a köznyelvben fokozottabb mértékben érvényesüljön és ez is a gyakorlat különféle eredményeinek kibontakoztatását elősegítse.

— Mit tehetünk ennek érdekében?

A jövőben fokozottabb mértékben törekedjünk, hogy *Lenin* ismeretelméletének spirális útján haladó testnevelésünk és sportunk dinamizmusa, a testnevelés és sport gyakorlatának lényeges újabb jellemzőit — mint a különféle legújabb elméleti megállapításokat — érvényesítse. Így a gyakorlat eredményei kezdeményezik a terminológia megfelelő finomítását is, hogy annak tartalma a gyakorlatra visszakapcsolva, mint lendítőerő, a magasabb szintű eredmények elérését elősegítse. A terminológiának ezzel a funkciójával összefüggésben a gyakorlatban és az elméletben fellelhető hibák javítása hatásosabb lesz, a visszahúzó hagyományok erejüket vesztik, a testnevelés és sport tudományos szemléletét megerősítjük, szaknyelvünk egzaktabb és közérthetőbb lesz.

*

Állóképes a huzamosabb ideig tartó erőkifejtés.

— *teljesítőképesség* (1) a konkrét mozgásfeladat technikájának huzamos időn át tartó és állandó értékű teljesítményéhez szükséges komplex képesség; (2) erőnlét; (3) kondíció.

Cselekvés konkrét cél elérése érdekében végzett testgyakorlat.

-siker a testgyakorlat teljesítményével elért eredmények következményeként jelentkező érzelmi átélés.

Csúcs (1) valamely versenyszámban hitelesített legjobb eredmény; (2) rekord.

-tartó (1) aki a csúcseredményt teljesítette; (2) rekorder.

Edzés (1) a sportoktatás alapvető szervezeti formája; (2) a sportági technika és taktika oktatásakor a képző és nevelő feladatok megoldásának egyik hatásos módszere; (3) a sportági teljesítményre történő technikai, taktikai és erőnléti felkészítés; (4) a sporttudás-szint fejlesztésére alkalmas pedagógiai eljárás; (5) a fizikai ellenállóképességek fejlesztésének módszere; (6) a tréning.

-rendszer a testgyakorlati ág céljának, feladatainak, alapelveinek érvényesítésével kialakított és az edzési feladatok követelményei szerint csoportosított testgyakorlati mozgásanyag-rendszer.

-módszer az a tevékenységi mód, ahogyan az edzésrendszer felhasználásával az adott környezetben és sportolókkal a sportági felkészítés oktatással, neveléssel történik.

Túl- az optimálisnál nagyobb terheléssel végzett edzés, ami teljesítménycsökkenéshez, sőt letöréshez vezethet.

Keret- általában az élsportolókból alakított válogatott kerettel végzett oktató, nevelő és képző tevékenység.

Technikai — az egyéni, illetve a csapattechnika javításával a teljesítmény fokozásának módszere.

Taktikai — a taktikai feladatok technikai megoldásával végzett képzés.

Erőnléti — az állóképes-teljesítőképesség fejlesztése érdekében magasfokú, de még teljesíthető pszichofiziológiai igénybevétellel történő teljesítményre nevelés.

Edzettség (1) az erőnlét és a technikai valamint taktikai tudásszint; (2) a sportoló felkészültségének mértéke; (3) klimatikus változásokkal szemben a szervezet ellenállóképességének mértéke.

Élmény a testnevelés és sporttevékenységek hatására a személyiségben kialakuló pszichés átélés.

Emóció (1) pszichés funkció; (2) pszichés energia; (3) általában a testnevelő- és spottevékenység döntő szakaszában jelentkező érzelmi, főleg hangulati, indulati és szenvedélyen alapuló pillanatnyi effektus, ami az egyéni teljesítőképesség maximális kifejtését elősegítheti, de ronthatja is azt.

Energia erő.

Izom- (1) izomerő; (2) az izmok fiziológiás funkciójával kifejtett erő.

Akarati — (1) akaraterő; (2) az akarat pszichés funkciójával kifejtett erő.

Fiziológiás — a képességek hatékonyságához szükséges, a szervek és szervrendszerek funkcióival kifejtett erő; (2) a képesség fiziológiás összetevője.

Pszichés — *(1)* a képességek hatékonyságához szükséges, a szervek és

szervrendszerek működtetésével kifejtett erő; (2) a képesség pszichés összetevője; (3) pszichikai.

Eredmény (1) a teljesítménnyel elért különféle értékek; (2) a teljesítmény cm, g, sec mértékegységgel kifejezett abszolút értéke; (3) a versenyben elért helyezés számának és a mérkőzés számszerű eredményének relatív értéke; (4) a testnevelő- és sporttevékenység hatására a személyiségben létrejött pszichofizikai változások nevelő értéke; (5) észleléssel megállapított technikai és taktikai tudásszint értéke; (6) az erőnlét fejlettségének értéke; (7) a technikai és taktikai tudásban, valamint az erőnlétben elért fejlődés értéke; (8) az edzettség értékszintje; (9) a testnevelő- és sporttevékenységgel megszerezhető anyagi és erkölcsi ösztönzők értéke; (10) a nézőkben, illetve a szurkolókban létrejött pszichés átélés hatásértéke.

Erőnlét (1) komplex-képesség; (2) az edzettség egyik összetevője; (3) az állóképes-teljesítőképesség; (4) kondició.

Érzékelés (1) a külső környezeti ingereknek érzékszerveinkkel történő észlelő-megfigyelése; (2) a belső, fiziológiás funkciók észlelése.

Felkészítés (1) versenyre, mérkőzésre történő pszichofizikai előkészítés; (2) a versenyző, illetve játékos formájának időzítése.

Forma (1) a versenyre időzített optimális erőnlét; (2) a versenyző legjobb teljesítményének kifejtésére beállított erőnlét; (3) az optimális erőnlét érvényesítésének lehetősége; (4) a versenyre-kész edzettség; (5) fitt kondíció; (6) fitt.

-ingadozás (1) a változó erőnlét; (2) a változó teljesítmény oka; (3) a bizonytalan tudás egyik magyarázata; (4) a hiányos felkészítés következménye; (5) a negatív értékű pszichés erők hatása; (6) az anyagi vagy erkölcsi ösztönző erők hiányának következménye; (7) a negatív értékű motívumok érvényesülésének eredménye.

Gimnasztika (1) testgyakorlati fajta, aminek tartalma testedző feladatok megoldására szerkesztett szabad-, kézi-szer- és szergyakorlatok; (2) a testnevelés egyik eszköze; (3) a sportági edzést kiegészítő gyakorlatok; (4) a gimnasztika gyakorlatainak gyakorlása; (5) testedző tevékenység.

— *ága* az önálló, a sajátos részfeladatok megoldására stilizált gyakorlatok rendszere és módszere: a nevelő-, gyógy-, bemutató-, modern-, esztétikai, kozmetikai, sportági, katonai, víz alatti, akrobatikus, egyperces stb. gimnasztika.

— *területe* az a helyszín, ahol a gimnasztika ágait alkalmazzák: az iskola, kórház, üzem, műhely, szoba stb.

Tanórai — amit és ahogyan a testnevelési órán alkalmaznak.

Ismeret a tanulással fejlesztett teljesítőképesség.

Technikai — (1) a mozgásfeladat teljesítéséhez szükséges teljesítőképesség; (2) az erőnléti követelményeket is teljesítő teljesítőképesség.

Taktikai — a taktika pszichés szerveződéséhez és annak technikai végrehajtásához szükséges teljesítőképesség.

Honvédelmi — (1) meghatározott óraszámban az iskolai testnevelési órán oktatott honvédelmi tudnivalók; (2) a honvédelem tárgyköréből elsajátított tudás.

Játék (1) testgyakorlati fajta, aminek tartalma a testnevelési és sportjáték; (2) testedző tevékenység; (3) szervezeti forma.

— *célja* a sport céljával megegyezik.

Testnevelési — a mozgásfeladatokkal szabályozott vetélkedő.

Sport- a nemzetközi játékszabályokkal szervezett és országos szakszövetséggel irányított olyan sportág, aminek teljesítményét a mérkőzés eredménye határozza meg.

Tanórai — az amelyik és ahogyan a testnevelési órán szerepel.

Készség (1) a konkrét mozgásfeladat technikájának automatizált komponense; (2) a központi idegrendszerben kialakított feltételes reflexlánc funkciójának eredménye, ami a technika részcselekvéseinek a tudat ellenőrzése nélkül történő végrehajtását lehetővé teszi; (3) a technika dinamikus sztereotípiája; (4) az ügyesség egyik összetevője.

Képesség konkrét mozgásfeladat technikájának pszichés szerveződését kialakító, azt végrehajtó és a teljesítményét meghatározó pszichofiziológiai energia, ami a környezeti ingerekkel összefüggésben a pszichés és a fiziológiás funkciók kölcsönhatásának az eredménye.

— *környezeti összetevői* a mozgásfeladat sikeres megoldásakor érvényesülő külső ingerek.

— *pszichés összetevői* a környezeti ingerek észlelésével összhangban, a technika pszichés szerveződését kialakító, a cselekvés fiziológiás összetevőit aktivizáló, továbbá azok sikerét elősegítő pszichés funkciók energiája.

— *fiziológiás összetevői* a technika végrehajtásához szükséges szervek és szervrendszerek fiziológiás funkcióinak energiája.

Teljesítő- (1) a konkrét mozgásfeladat technikájának teljesítményéhez szükséges komplex-képesség; (2) a teljesítményhez szükséges tudás.

Komplex- az olyan, amelyiknek több, különféle, de egymással kölcsönhatásban érvényesülő pszichés és fiziológiás összetevője van, amelyeknek funkciói a konkrét testgyakorlat technikájának teljesítményét döntően meghatározzák.

Képzés a technika készségének kialakításához szükséges és azzal összefüggésben, a teljesítmény nagyságát döntően meghatározó teljesítőképesség fokozására irányuló oktató-nevelő tevékenység.

Képzettség (1) a testgyakorlat technikai és taktikai készségeinek kialakításával kölcsönhatásban fejlesztett állóképes-teljesítőképesség értéke és változott viszonyok között történő alkalmazásának tudásszintje; (2) meghatározott testgyakorlathoz szükséges mozgáskultúra fejlettségének értéke.

Mérkőzés a sportjátékok nemzetközi szabályaiban meghatározott versenyforma.

Mozgás a test és a testrészek hely- és helyzetváltoztatása.

— *formája* (1) a mozgásforma; (2) a mozgás technikája; (3) a mozgásmód; (4) az a mechanikai szerkezet, ahogyan a mozgás tartalma térben és időben megvalósul.

-anyag meghatározott szempontok szerint kiválasztott és szerkesztett mozgások.

-anyag-rendszer sajátos szempontok szerint csoportosított mozgásanyag.

-*igény* (1) a mozgás szükségességének a vágya; (2) a testnevelő- és sporttevékenység egyik pszichés ösztönzője; (3) motívum; (4) pszichés energia.

-*kultúra* (1) a mozgásműveltség; (2) meghatározott munkakörhöz, illetve testgyakorlati ág technikájához szükséges teljesítőképesség; (3) valamelyik testgyakorlati ághoz szükséges edzettség.

-*forma-változat* (1) egy mozgásfeladat többféle mozgásformával történő végrehajtásának tipikus módja; (2) a technika tipikus változata; (3) stílus.

-*feladat* (1) testgyakorlat; (2) testgyakorlati mozgáskövetelmény, amit szabad elhatározással megválasztott célszerű, ötletes, egyéni technikával lehet megoldani; (3) helyzetmegoldás; (4) pillanatnyi helyzet tisztázása; (5) a taktika technikája.

-*tevékenység* rendszeresen, tartósan és folyamatosan végzett cselekvés.

-*hiány* (1) az egyoldalú szellemi munka és zárt helyiségben az ülő életmód következménye miatt jelentkező állapot, ami az egyes szervek és szervrendszerek fejlődését korlátozhatja, és azok funkcionális zavarát előidézheti; (2) testedzésre ösztönző érzés.

-*forma meghatározója* a mozgás szerkezete: kiterjedése, iránya, terjedelme, sebessége, tempója és ritmusa.

— *iránya* az útvonala.

— *terjedelme* a mozgás megkezdésétől a befejezéséig megtett út nagysága.

— *sebessége* a mozgásidő és a megtett út viszonya.

— *tempója* az időegység alatt megtett mozgáselemek, ciklikus mozgáskor a ciklusok száma.

— *ritmusa* a jelentős mozgáselemek erőkifejtéssel történő végrehajtásakor észlelhető dinamikus lüktetés.

Motiváció a motívumok érvényesülésének folyamata.

Motívum (1) pszichés funkció; (2) a technika teljesítményére ösztönző pszichés energia; (3) a mozgásfeladat végrehajtásakor a cselekvés akarati indítékainak aktivizálásával a teljesítőképességet optimális technika végrehajtására ösztönző erő: (4) a versenyző maximális teljesítményéhez szükséges forma kialakítását elősegítő pszichés ösztönző erő.

-*pár* ellentétes érzelmi jelenség, ami azonban nem a motívumok pozitív és negatív értékű polarizálódását jelenti: lelkesedés—elkeseredés, ujjongás—csüggedés, mozgásigény—mozgásundor, ösztönzés—lehangolás, szeretet—gyűlölet, szereplési vágy—elzárkózás, öröm—szomorúság, megnyugvás—nyugtalanság, feloldódás—szorongás, felelősségtudat—felelőtlenség, siker—sikertelenség, elégedettség—elégedetlenség, tettvágy—közömbösség, bátorság—félelem.

Pozitív — a cselekvéssikert elősegíti.

Negatív — a cselekvéssikert gátolja.

Motiválás a testnevelő- és sporttevékenység teljesítményének fokozása érdekében a pozitív motívumok érvényesülését biztosító nevelő módszerek alkalmazása.

Motívumok harca a negatív és pozitív motívumok dialektikus ellentmondásainak feloldása.

Pszichikus (1) lelki; (2) pszichés.

— *energia* (1) pszichés erő; (2) lelki ösztönző erő; (3) drive.

Pszichofiziológiai a fiziológiai és pszichológiai funkciók kölcsönhatásainak érvényesülése.

— *energia* a technika teljesítményéhez szükséges erő.

Pszichofizikai (1) testi és lelki; (2) szervi és lelki.

— *tulajdonságok* a személyiség meghatározásában jelentős szervi: morfológiai, anatómiai, fiziológiai, továbbá lelki sajátosságok.

Sport (1) testgyakorlati fajta; (2) sportágakkal végzett versenyzés; (3) testedző tevékenység; (4) sportági edzés; (5) versenyzés; (6) testkultúra önkéntesen vállalt összetevője; (7) a testnevelés egyik eszköze; (8) sportág; (9) sportok; (10) sportjátékok; (11) sportolás.

— *célja* (1) győzelem; (2) teljesítményre törekvés; (3) eredmények javítása; (4) nevelőhatások érvényesítése; (5) anyagi javak megszerzése; (6) erkölcsi megbecsülés kiérdemlése; (7) szórakozás; (8) szórakoztatás; (9) magunk mutatása; (10) testedzés; (11) a testkultúra fejlesztése.

— *ág* (1) egy sport; (2) egy sportjáték; (3) testgyakorlati ág.

— *fajta* (1) versenysport: él- és tömeg-, egyéni és csapat, szabadtéri és terem-, téli és nyári sport stb.; (2) testedző sport: nem versenyzés, hanem elsősorban szórakozás és egészségi célból végzett sporttevékenység.

-élet (1) meghatározott területen, adott időszakban és társadalmi formák között a sporttényezők érvényesülése; (2) a sportkultúra fejlettségére történő utalás.

-szeretet (1) pszichés energia; (2) motívum; (3) a sportolási igény érzelmi összetevője.

-tevékenység tartósan, folyamatosan, rendszeresen végzett sportolás.

-kultúra a sport tényezőinek fejlettségi szintje, ami a testkultúra egyik összetevője.

Tanórai — az a sport, ami és ahogyan a testnevelési órán alkalmazásra kerül.

Tanórán kívüli — a tanulók testnevelési órán kívüli sportja az iskolai sportkörben és az iskolán kívüli sportszakosztályokban.

Él- (1) a sportági teljesítmény alapján kiválasztott legeredményesebb versenyzők felkészítésének módja; (2) válogatottak sportja; (3) minőségi sport.

Tömeg- az egyes sportágak élsportolói mellett a többi versenyző és a sportoló testedzők sportja.

Sportok (1) a sportágak; (2) sportjátékok; (3) sportágak és sportjátékok.

Sportolási igény (1) általában biológiai szükségérzésből eredő mozgásvágy értelmi belátása; (2) a sportszeretet motívumának értelmi következménye.

Stílus (1) a testgyakorlat technikájának tipikus változata; (2) a testnevelő és sporttevékenységben az egyén, a csapat és a közösség jellemző magatartása, amit a sajátos személyiségtulajdonságok meghatároznak.

Tanterv állami okmány.

Testnevelési — a testnevelés feladatain kívül a testnevelési órák oktatási anyagát és követelményeit osztályok szerinti csoportosításban tartalmazza.

Taktika adott helyzetet és körülményeket a szabályok betartásával eredményesen kihasználó feladatmegoldás módja.

Technika (1) a testgyakorlat mozgásformája; (2) a cselekvésmód; (3) a cselekvés mozgásformájának automatizált végrehajtása; (4) a testnevelés és sportoktatás tárgya; (5) a testgyakorlat teljesítményének mozgásformai meghatározója; (6) a testgyakorlat mozgásformájának tipikus változata, pl.: átlépő-, ollózó-, guruló-, hasmánt-, bukó-guruló-, Fasbury-stílus; (7) a taktika végrehajtásának mozgásformája; (8) a játékhelyzet tisztázásának cselekvésmódja.

— *tipikus változata* (1) egy testgyakorlat jellemző és különféle mechanikai szerkezetű mozgásformája; (2) a stílus.

— *gyakorlása* (1) az edzés egyik módszere; (2) a mozgástanulás alapvető módja; (3) a készség kialakításának hatásos módszere; (4) a mozgáskészség kialakításához szükséges különféle képességek fejlesztésének egyik hagyományos módja.

— *elsajátítása* (1) a testnevelés- és sportpedagógia egyik jelentős eredménye; (2) a sportági mozgásműveltséghez szükséges technikai képzettségi szint emelése; (3) a sporttudás egyik meghatározója.

— *oktatása* (1) a technika edzése; (2) a technika elsajátítását eredményező pedagógiai eljárás; (3) a technikával elért teljesítményhez szükséges készség javítása, a hozzá szükséges képességek fejlesztésével kölcsönhatásban.

— *javítása* (1) a technika oktatásának egyik feladata; (2) a teljesítőképes technika fejlesztésének előfeltétele; (3) az erőnléti edzés alapja.

Stílusos — a testgyakorlat technikájának tipikus változata.

Tetszetős — a mozgásfeladat változatos, meglepő, izgalmas és eredményes részcselekvésekkel történő egyéni megoldása.

Eredményes — a teljesítményre képes mozgásforma.

Gazdaságos — a képességek szükséges és elégséges mértékű igénybevételével végzett mozgásforma.

Ideális — (1) biomechanikai megfontolások alapján szerkesztett legeredményesebb mozgásforma-változat lehetősége, aminek végrehajtásához azonban egészen különleges pszichofizikai tulajdonságok és képességek szükségesek; (2) eszményi stílus.

Csiszolatlan — hibák miatt akadozva végzett mozgásforma.

Hibás — az eredménytelen teljesítmény egyik oka.

Technikai (1) technikára történő utalás; (2) kosárlabdában technikai hiba.

— *elem* a testgyakorlat helyzetei és részcselekvései: a mozgáselem, mozdulat, mozzanat, elmozdulás.

— *megoldás* (1) a mozgásfeladat teljesítésére választott cselekvésmód; (2) a taktika technikájának megoldása; (3) a játékhelyzet kihasználásának cselekvésmódja; (4) a helyzet tisztázása.

— *virtuozitás* a mozgásfeladat ötletes, egyéni megoldása, amit magas szintű ügyességgel megoldott teljesítőképesség biztosít.

— *fölény* az ellenfélnél eredményesebb technikai tudás.

— *bravúr* olyan sikeres mozgásformai megoldás, amiben nagy a rizikó.

— *képzettség* (1) az edzettség egyik összetevője; (2) a sporttudás egyik meghatározója.

— *haladás* a mozgásforma egyéni fejlődése, amit részben a technika javuló teljesítménye is igazolhat.

— *edzés* (1) az edzés egyik részfeladata; (2) a technika elsajátítására, tökéletesítésére, a sportoló egyéni értékeinek kialakítására, alkalmazására irányuló és oktatással megoldott képzés és nevelés; (3) az egyéni, illetve csapattechnika javításával a teljesítmény fokozásának módszere.

Teljesítmény (1) a teljesítőképesség mértéke; (2) a teljesítőképes tudás eredményei; (3) a végzett munka és az idő hányadosa.

Terhelés (1) a teljesítmény fokozásához szükséges pszichofiziológiai igénybevétel optimális mennyiségi és minőségi mértéke; (2) a technika teljesítményének fokozásához szükséges állóképes-teljesítőképességet fejlesztő pszichofiziológiai igénybevétel; (3) az erőnlét fejlesztésének alapvető módszere; (4) az erőnléti edzés lényege.

Testedzés (1) testgyakorlati fajta; (2) önkéntesen, de nem versenyzés, hanem elsősorban szórakozásból és egészségi célból a testgyakorlati ágakkal: sport-, gimnasztikai, testedzési ágakkal vagy játékkal végzett testedző tevékenység; (3) szervezeti forma.

— *feladata:* a felüdülés, időtöltés, egészség megerősítése, mozgásigény kielégítése, képességek fejlesztése, erőnlét javítása, szellemi frisseség állandósítása, fizikai és szellemi munkabírás felajzása, a szellemi és fizikai munka termelékenységének fokozása.

Testedzési ágak (1) a ház körüli munka: a konyha- és virágkertészkedés, favágás, takarítás, szobafestés, mázolás, barkácsolás stb.; (2) a fizikai terheléssel kapcsolatos időtöltés: a sétálás, kirándulás, városnézés, napozás, fürdés, úszkálás, csónakázás, vitorlázás, strandolás, vízisízés, campingélet, vízi táborozás, vándorlás, közlekedés és túrázás különféle közlekedési eszközökkel, mozgásos játékok, halászás, horgászás, vadászás stb.

Testedző (1) a testedzésre utalás; (2) aki a testedzést végzi.

— *tevékenység* a tartós, folyamatos és rendszeres testedzés.

Testgyakorlat (1) a testgyakorlati ágak önálló részcselekvései; (2) mozgásanyag; (3) mozgásfeladat; (4) mozgástevékenység; (5) mozgással végzett helyzetmegoldás; (6) mozgásos követelmény; (7) testedző feladat; (8) testedző gyakorlat; (9) tantervi követelmény; (10) gyakorlat; (11) versenyszám; (12) gyakorlatelem; (13) figura; (14) technikai elem; (15) a taktika technikája.

— *tartalma* mozgásának funkciói.

— *formája* (1) a mozgásmód, ahogyan a tartalom térben és időben megvalósul; (2) a technikája.

— *célja* azok az eredmények, amelyek a testgyakorlatok feladatainak teljesítésével elérhetők.

Testgyakorlati a testgyakorlat sajátosságára utal.

— *mozgásanyag-rendszer* az anyagi értéket termelő fizikai munka-mozgásokból, harci cselekedetekből, stilizált mozgásokból szerkesztett, továbbá a különféle testgyakorlati ágak sajátosságainak megfelelő mozgásfeladatok megoldására kialakított és csoportosított testgyakorlatok.

-fajta a testgyakorlati mozgásanyag-rendszer négy fő csoportja: a gimnasztika, a sport, a játék és a testedzés.

-ág a testgyakorlati fajtákon belül az alcsoportok: a gimnasztikai ágak, a sportágak, a játékok és a testedző ágak.

-anyag meghatározott szempontok szerint kialakított és csoportosított testgyakorlatok.

Testi nevelés a nevelés önálló ága, melynek tartalmát az egészségi nevelés: ápolás, gondozás, szórakozás, edzés stb., valamint a testnevelés és sport tényezői határozzák meg.

Testkultúra (1) a kultúrának azok az anyagi és szellemi értékei, melyek az emberek fizikai életkörülményeire kedvezően hatnak; (2) adott társadalomban és időszakban a testnevelés és sport tényezőinek fejlettségi szintje.

Testnevelés (1) a testkultúra kötelező jellegű testgyakorlati összetevője; (2) kötelező iskolai tantárgy, melynek célját, feladatát, tartalmát, követelményeit és módszerét a tanterv állapítja meg; (3) a testnevelés és sport.

— *célja* a testnevelés területei és ágai szerint az egyéni és társadalmi igénynek megfelelően, tudományos megállapítások alapján szerkesztett feladatrendszer követelményei.

— *feladatai* azok a követelmények, melyek teljesítésével a feladatok megoldhatók, és így a testnevelés célja elérhető.

— *tartalma* testgyakorlati ágakból kiválasztott mozgásanyag-rendszer.

— *formája* az oktatási módszer és a szervezési mód, ahogyan a tartalom hatásos lesz.

— *tudomány* a testnevelés és sport tudományos tényekkel igazolt ismereteinek rendszere.

— *területe* az a helyszín, ahol a testnevelést alkalmazzák: az iskola, műhely, kórház, egyetem stb.

— *ága* a testnevelésben résztvevők különféle csoportjai részére szerkesztett rendszer és módszer: a tanulók, a dolgozók, a betegek, egyetemi hallgatók, katonák, mozgássérültek, süketnémák stb. testnevelése.

Testnevelés és sport a testkultúra kötelezően végzett és önként vállalt testgyakorlati összetevői.

— *tartalma* az alkalmazott testgyakorlati ágak mozgásanyag-rendszerei.

— *formája* az a módszer és szervezés, ahogyan a tartalmat a testnevelő- és sporttényezők gyakorlata kibontakoztatja.

— *tényezői* adott társadalomban és időszakban a testkultúra fejlettségi szintjének értékmeghatározói közül: a testnevelés és sport elméleti megalapozottsága, gyakorlati értéke, tárgyi alkotása, személyi felké-

szültsége, anyagi alapja, mozgalmi lényege, társadalmi szemléletmódja, szervezése, szervezeti formái stb.

— *elméleti megalapozottsága* a tudományos ismeretek érvényesítése, amelyek a jobb gyakorlati eredmények kialakításához szükségesek.

— *gyakorlati értéke* a testnevelés és sport eredményeivel igazolt fejlettségi szint.

— *tárgyi alkotásai* azok a sportszerek, eszközök, műszerek, berendezések, létesítmények, intézmények, amelyek a testkultúra fejlettségét befolyásolják.

— *személyi felkészültsége* a testnevelés- és sportban aktívan résztvevők személyiségét meghatározó pszichofizikai tulajdonságok fejlettségi szintje.

— *anyagi alapja* az az összeg, amit testnevelésre és sportra az egyének, az állam és a közületek anyagi támogatásai, valamint a testnevelés és sport üzemeltetésének bevételei különféle címeken biztosítanak.

— *mozgalmi lényege* annak a társadalmi tevékenységnek az eredménye, ami a testnevelés és sport terjesztését, megerősítését, össznépi jellegének érvényesülését elősegíti.

— *szemlélete* annak az ítéletalkotásnak a tartalma, amivel az egyén a testnevelés és sport tényezőit világnézetétől meghatározottan értékeli.

— *szervezése* (1) a testnevelésben és a sportéletben, a különféle szintű állami és társadalmi szervek, intézmények, valamint személyek és jogszabályok irányító és ellenőrző tevékenysége; (2) a testnevelés és sport tartalmi és formai elemeinek kibontakoztatásához szükséges tárgyi, személyi és szakmai feltételek biztosítása; (3) az a módszer, ahogyan a sportoló, edző, tanár, egyesületi vezető, a párt, az állami és társadalmi szervek a sportolás lehetőségeit és feltételeit kialakítják.

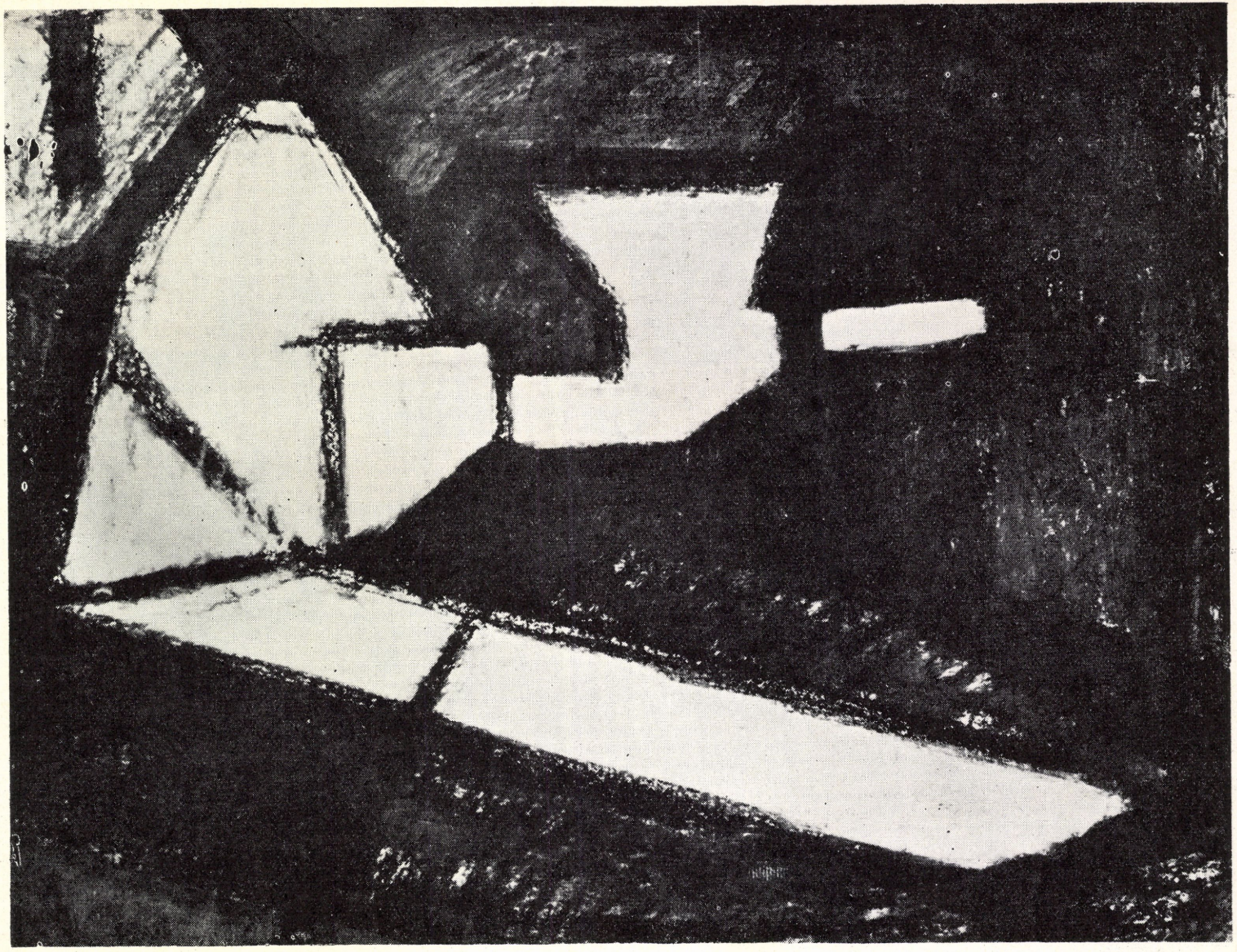
— *szervezeti formái* a tanóra, különóra, sportköri és szakosztályi edzés, keretedzés, versenyre felkészülés, alkalmi foglalkozás, próbázás, szórakozás, szórakoztatás, gyakorlás, testedzés, a testedző szórakozások, alapozás, versenyzés, vetélkedés, mérkőzés, viadal, villámtorna, játék, bemelegítés, bemutató stb.

Tevékenység a tartós, folyamatos, rendszeres cselekvés.

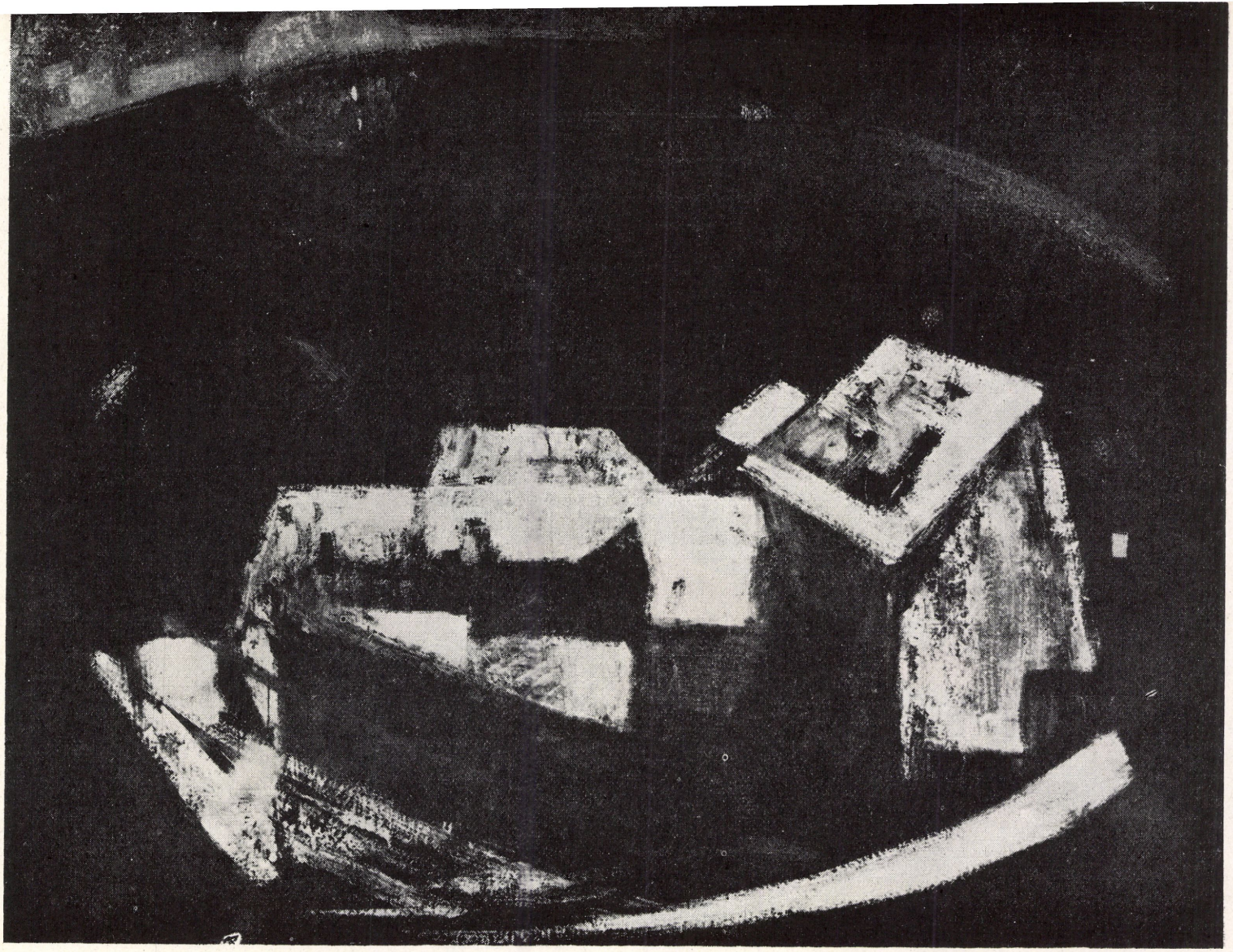
Tudás a teljesítőképességgel elért teljesítmény mértéke.

VI.

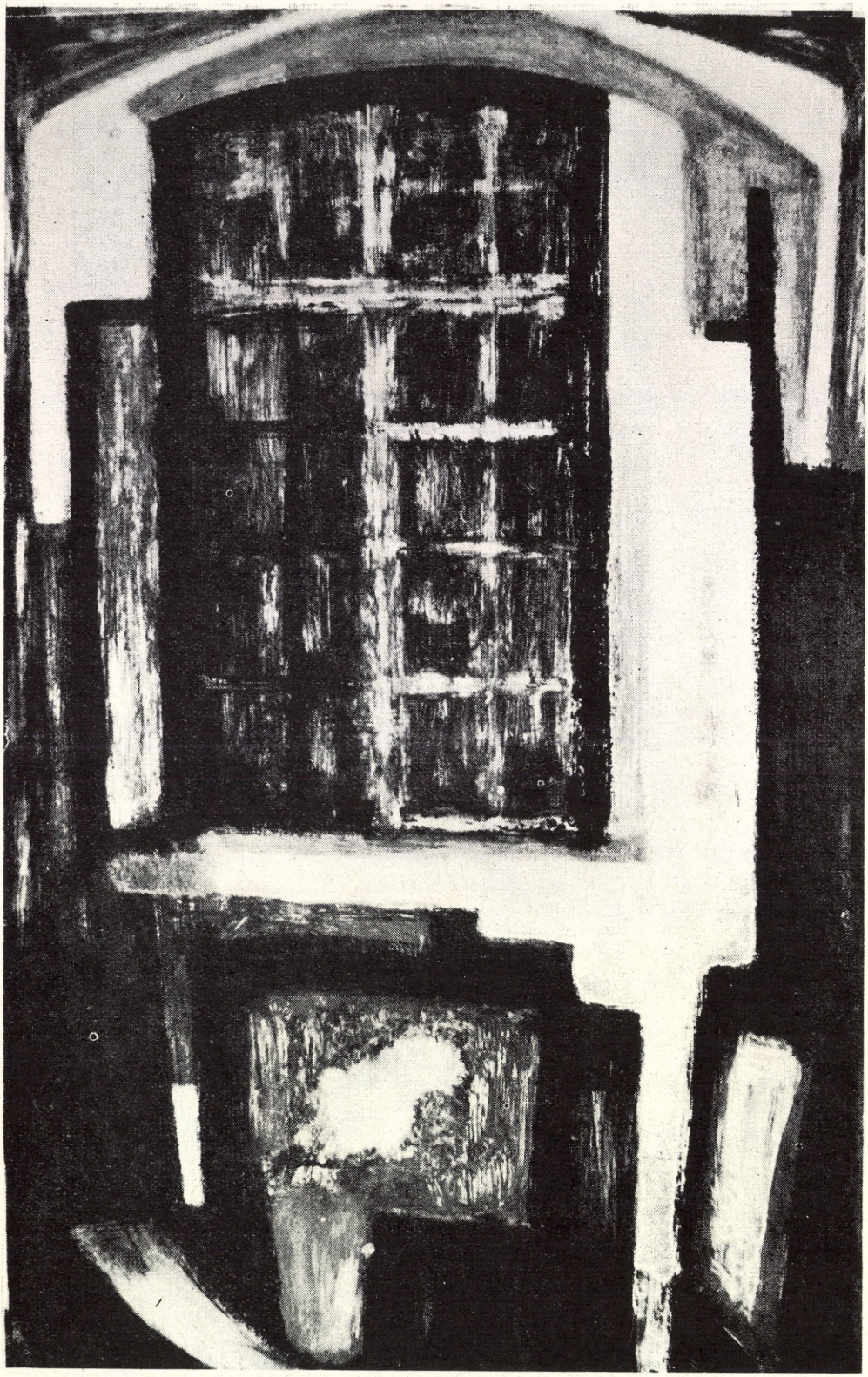
REPRODUKCIÓK A RAJZ TANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI MUNKÁIBÓL

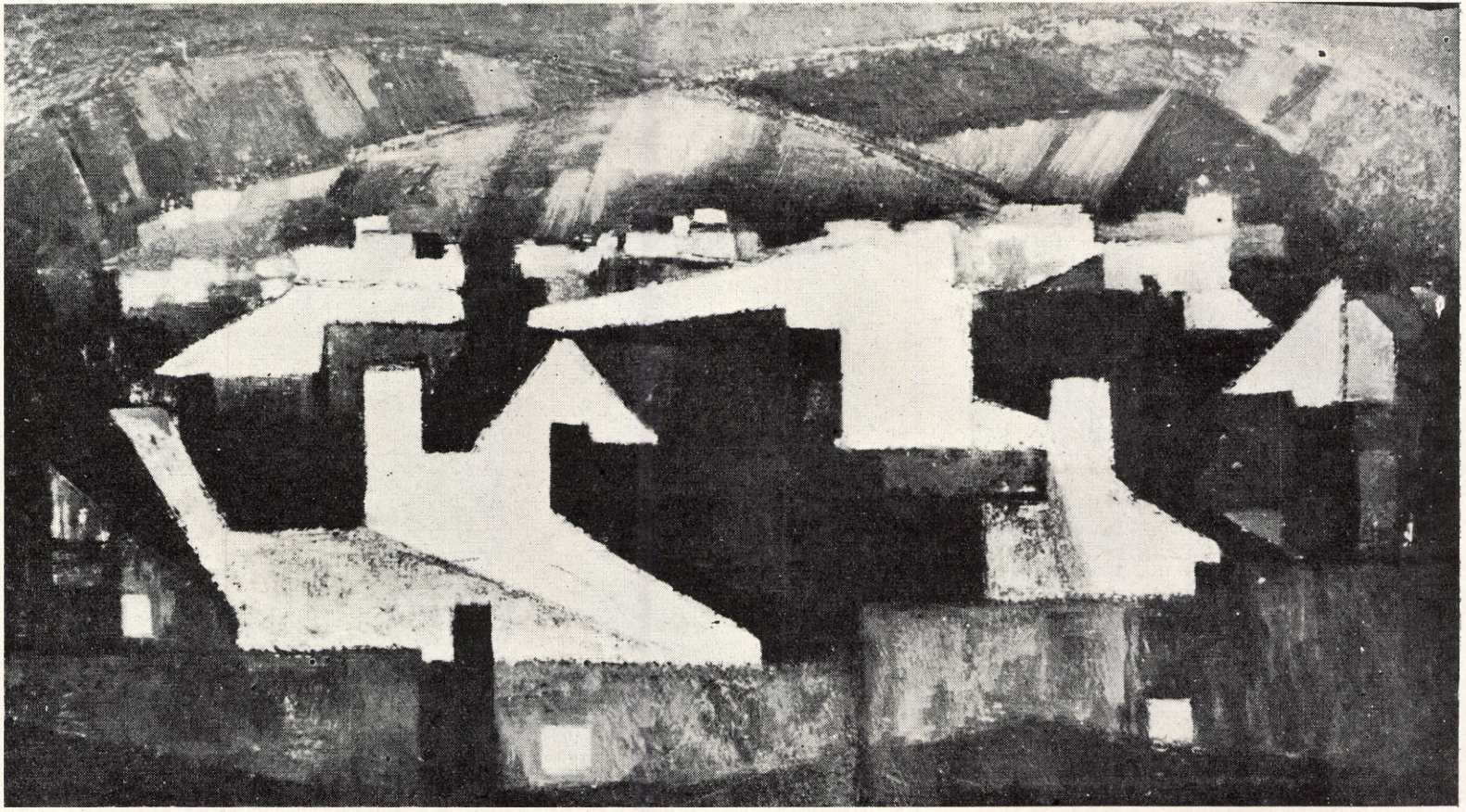
Blaskó János: Tokaji utca. 60x80, panda kréta

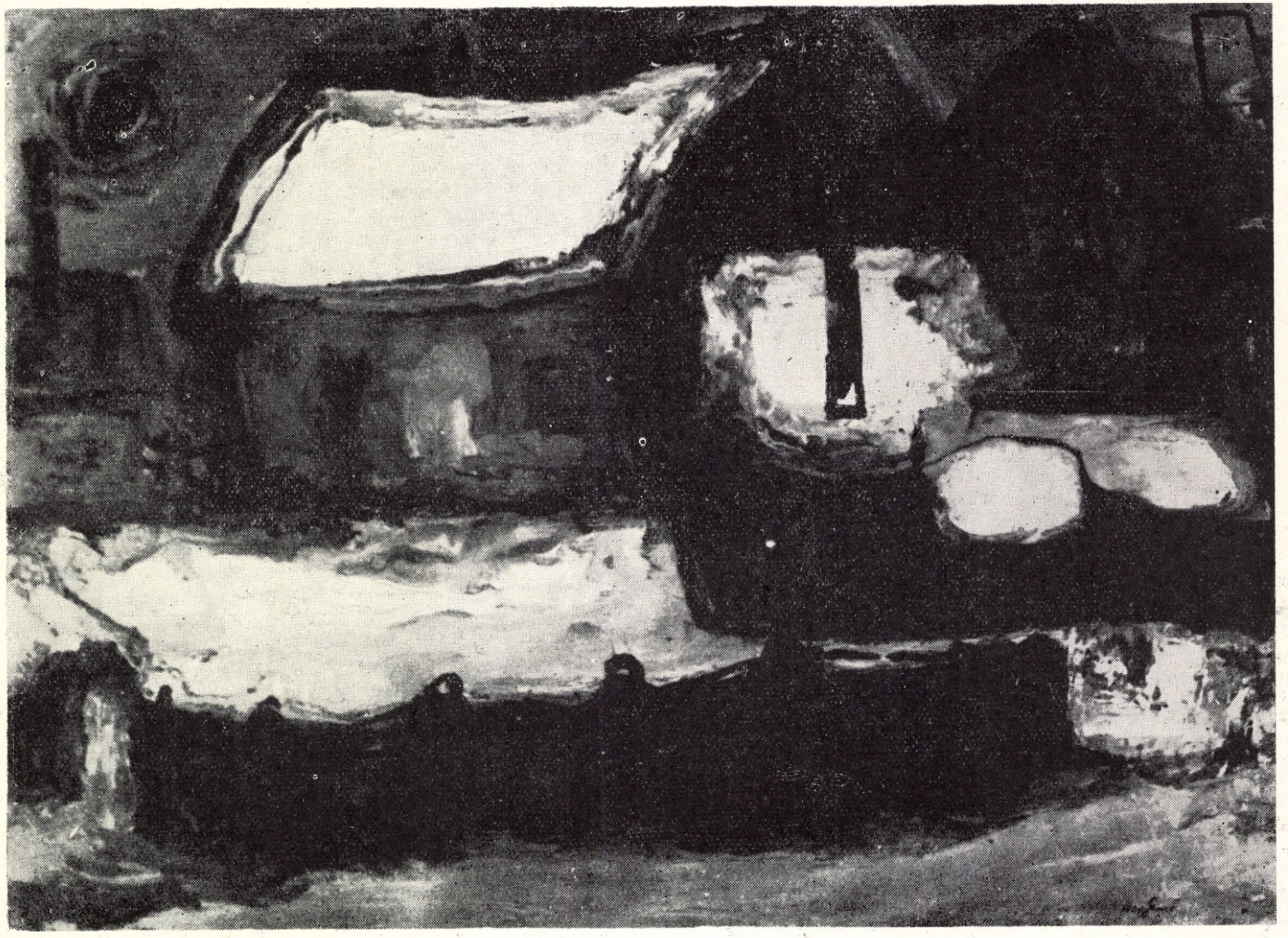
Blaskó János: Öreg bánya. 100x120, olaj

Blaskó János: Szobám. 100x65, olaj

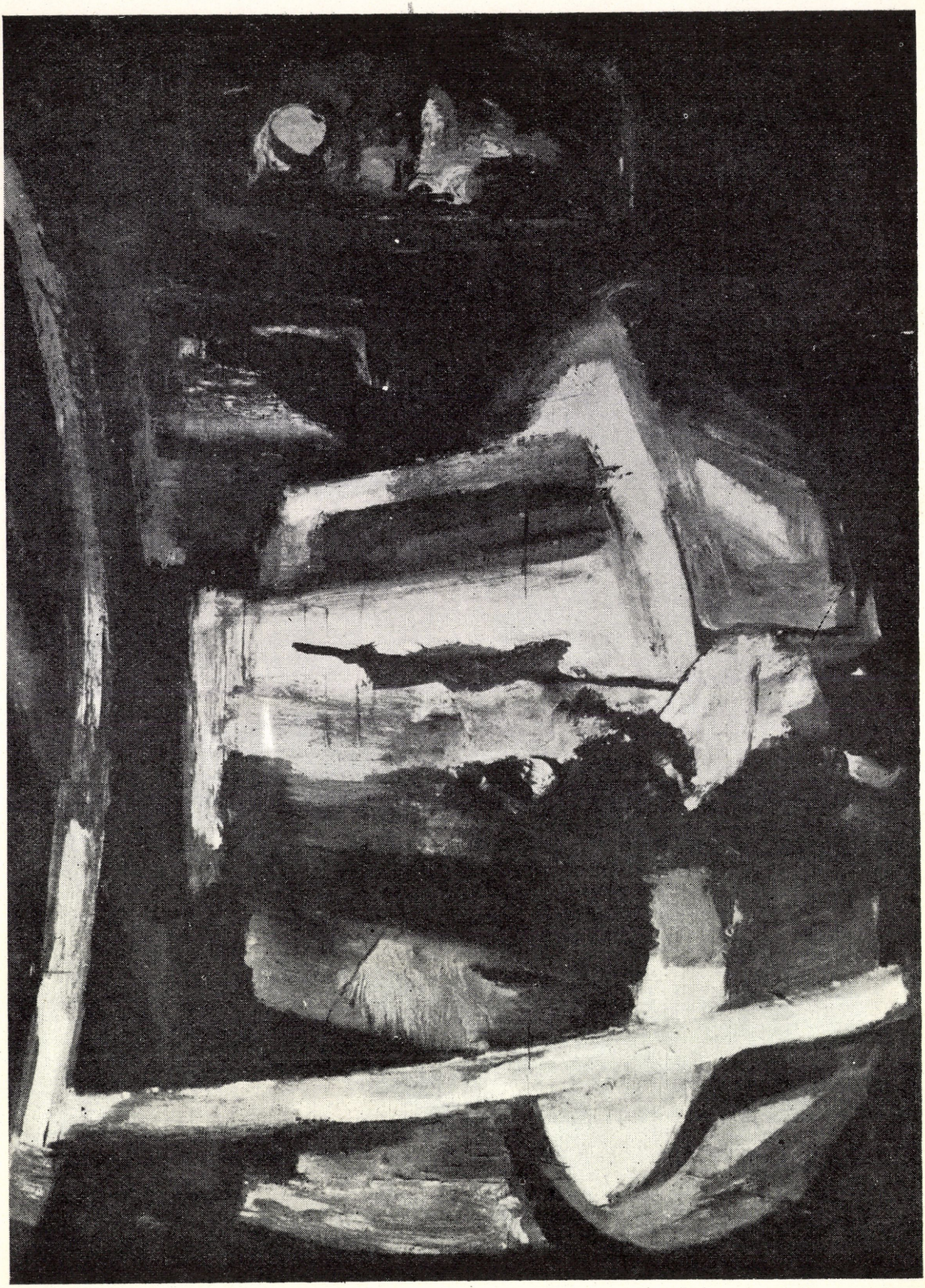
Blaskó János: Egri házak. 60x100, olaj

Nagy Ernő: Tél. 60x80, wallkyd

Nagy Ernő: Csendélet. 50x70, wallkyd

Nagy Ernő: Tiszapart. 50x70, gouache

Seres János: Nagy Balogh János, fametszet

Seres János: Folyópart, ecsetrajz

Seres János: Mese, linóleum

Seres János: Egry József, fametszet

TARTALOMJEGYZÉK

A JUBILEUMI TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKON ELHANGZOTT ELŐADÁSOK

Dr. Zombor Zoltán: Lenin személyisége — Lenin pedagógiai öröksége — — 5
Lakatos Imre: Lenin a tudomány és a technika társadalmi fejlődésében betöltött szerepéről — — — — — — — — — — — — — — — — — 25
Dr. Király Gyula: Az úttörőszervezet hatása a magyar pedagógia fejlődésére 33
Dr. Bihari József: Eger orosz és szovjet útleírások tükrében — — — — — 49
Dr. Nagy Sándor: Sarkadi Imre és a felszabadulás utáni magyar próza fejlődésének egyes kérdései — — — — — — — — — — — — 69

II.
TANULMÁNYOK AZ OKTATÁS ÉS NEVELÉS KÉRDÉSEIRŐL

Dr. Zombor Zoltán: A pedagógusképzés hatásfokának vizsgálata és eredményeinek hasznosítása — — — — — — — — — — — — — — — — 89
Mák Mihály: Tanodai Lapok harca az 1868. évi népoktatási törvény ellen — — 111
Friedrich Sándorné dr. Kovács Irén—Szecskó Károly: Kolacskovszky Lajos élete és munkássága — — — — — — — — — — — — — — — 125
Dr. Chikán Zoltánné: A magyar nyelvtanítás célkitűzéseinek változása a tantervek tükrében — — — — — — — — — — — — — — — 147
Dr. Annási Ferenc: Egy feladatlapos történelemóra — — — — — — — 181
Nagy Lajosné—Erdész Edéné: A komplex matematikatanítási kísérlet bemutatása — — — — — — — — — — — — — — — — — — 193
Dr. Futó József: A földrajzi írásbeli vizsgáztatás tapasztalatai — — — — 219
Strbák István: A másodéves főiskolai hallgatók nyári gazdaságföldrajzi gyakorlatai — — — — — — — — — — — — — — — — — 237
Dr. Udvarhelyi Károly: A földrajzi gyakorlatok rendszere és módszere — — 251
Molnár Dezső: Útkeresés a főiskolai szerves kémiai gyakorlatoztatásban — — 281
Sárik Tibor: Programozási kísérletek az általános iskolai kémiaoktatásban — 287
Dr. Szőkefalvi-Nagy Zoltán—dr. Őrhalmi Ibolya: A cselekedtető kémiaoktatás múltja hazánkban — — — — — — — — — — — — — — 297

III.
TANULMÁNY A NYELV- ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Dr. Bihari József—H. Tóth Imre: Asbóth Oszkár orosz tudósokhoz írt levelei 327
Nagy Sándor: A demokratikus pártok és az egyház által szervezett ifjúsági szervezetek tevékenysége 1945—1946. — — — — — — — — — — 357

Fekete Péter: Tiszaszőllős község földrajzi nevei, II. — — — — — — — 379
Dr. Kávássy Sándor: Kossuth a nemzetiségi kérdésről emigrációs irataiban — 407

IV.

TANULMÁNYOK A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Dr. Perge Imre: Az R[uv] = R[u] + R[v] típusú leképzés — — — — — 421
Szűcs László: A kén fizikai-kémiai viselkedése folyékony acélfürdőben — — 435
Dr. Zétényi Endre: Hell Miksa csillagász — — — — — — — — — 439
Dr. Vajon Imre: A galagonyalepke (Aporia Crataegi) hernyó idegrendszerének anatómiája — — — — — — — — — — — — — — — 453
Károlyi Árpád—Pócs Tamás—Balogh Márton: Délnyugat-Dunántúl flórája III. 469
Sándor Ferenc: A baromfi-hibridek megválasztásának néhány szempontja az általános iskola kisállattenyésztő telepén — — — — — — — — — 497

V.

MISCELLANEA

Ary Tibor: Szigetvári jelige — — — — — — — — — — — — — 517
Ary Tibor: Három kórusmű — — — — — — — — — — — — — 523
Bély Miklós: A testnevelés- és sportterminológia — — — — — — — 533

VI.

REPRODUKCIÓK A RAJZ TANSZÉK TANÁRAINAK MŰVÉSZI MUNKÁIBÓL

Blaskó János munkái — — — — — — — — — — — — — — 547
Nagy Ernő munkái — — — — — — — — — — — — — — 551
Seres János munkái — — — — — — — — — — — — — — 555

СОДЕРЖАНИЕ

I.

ДОКЛАДЫ, ПРОИЗНЕСЕННЫЕ НА ЮБИЛЕЙНОЙ НАУЧНОЙ СЕССИИ

Д-р. Зольтан Зомбор: Личность Ленина — педагогическое наследство Ленина — 5
Д-р. Имре Лакатош: О роли Ленина в социальном развитии науки и техники — 25
Д-р. Дьюла Кирай: Воздействие пионерской организации на развитие венгерской педагогии — — — — — — — — — — — — — — — — 33
Д-р. Йожеф Бихари: Русские об Эгере — — — — — — — — — — — — 49
Д-р. Шандор Надь: Имре Шаркади и некоторые вопросы развития венгерской прозы после освобождения — — — — — — — — — — — — 69

II.

СТАТЬИ О ВОПРОСАХ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Д-р. Зольтан Зомбор: Значение самоконтроля и использование его данных — 89
Михай Мак: Нападение клерикального журнала „Танодаи Лапок" против закона народного образования 1868-го года — — — — — — — — — 111
Д-р. Ирен Ковач, Фридрихне—Карой Сечко: Жизнь и творчество Лайоша Колачковски — — — — — — — — — — — — — — — — 125
Д-р. Зольтанне Чикан: Изменение целей обучения венгерскому языку в зеркале учебных планов — — — — — — — — — — — — — — — 147
Д-р. Ференц Аннаши: Один урок по истории с листом заданий — — — — 181
Лайоше Надь—Эдене Эрдес: Представление комплексного опыта обучения математике — — — — — — — — — — — — — — — — 193
Д-р. Йожеф Футо: Опыты письменного экзамена по географии — — — — 219
Иштван Штрбак: О летных полевих практиках по экономической географии — 237
Д-р. Карой Удвархеи: Система и метод практических занятий по географии — 251
Деже Мольнар: Поиски путей для занятий по органической химии в пединституте — — — — — — — — — — — — — — — — — 281
Тибор Шарик: Опыты программирования в обучении химии в общей школе — 287
Д-р. Зольтан Секефальви-Надь—Д-р. Ибойа Эрхальми: Отечественное прошлое обучения химии, побуждающего учеников к активным действиям — — 297

III.

СТАТЬИ ИЗ ОБЛАСТИ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРНЫХ НАУК

Д-р. Йожеф Бихари—Д-р. Х. Имре Тот: Письма Оскара Ашбота к русским ученым — — — — — — — — — — — — — — — — 327
Шандор Надь: Деятельность молодежных организаций, организованных демократическими партиями и церковью в 1945—1946 гг. — — — — — — 357

Петер Фекете: Географические наименования в деревне Тисаселлеш, 2. — — 379
Д-р. Шандор Каваши: Кошут о вопросе народностей по своим запискам в эмиграции — — — — — — — — — — — — — — — — — 407

IV.
СТАТЬИ ИЗ ОБЛАСТИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Д-р. Имре Перге: О нескольких решениях и употреблений аббильдунга типа: Ru(x) v(x)=Ru(x)+Rv(x) — — — — — — — — — — — — — — 421
Ласло Сюч: Физико-химическое поведение серы в мойке жидкой стали — — 435
Д-р. Имре Зетени: Астроном Максимилиан Хелл — — — — — — — — 439
Д-р. Имре Вайон: Анатомия нервной системы гусеницы боярышницы (Aporia Crataegi) — — — — — — — — — — — — — — — — 453
Арпад Каройи—Д-р. Тамаш Поч—Мартон Балог Флора Югозапада Задунайского края, 3. — — — — — — — — — — — — — — — — 469
Ференц Шандор: Некоторые точки зрения для выбора птице-гибридов на ферме мелкого скотоводства общей школы — — — — — — — — — 497

V.
СМЕШАННОЕ

Тибор Ари: Три хоровых сочинения — — — — — — — — — — — 523
Миклош Бели: Физкультура и терминология спорта — — — — — — — 533

VI.
РЕПРОДУКЦИИ ИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ РАБОТ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КАФЕДРЫ РИСОВАНИЯ

Творения Яноша Блашко — — — — — — — — — — — — — — 547
Творения Эрне Надь — — — — — — — — — — — — — — — 551
Творения Яноша Шереш — — — — — — — — — — — — — — 555

INHALT

I.

VORTRÄGE AN DER WISSENSCHAFTLICHEN SESSION FÜR JUBILÄUM

Dr. Zombor Zoltán: Persönlichkeit und pädagogische Erbschaft von Lenin — — 5
Dr. Lakatos Imre: Meinungen von Lenin über die Rolle der Wissenschaft und der Technik in der Gesellschaftsentwicklung — — — — — — — 25
Dr. Király Gyula: Einfluss der Pionierorganisation auf die Entwicklung der ungarischen Pädagogik — — — — — — — — — — — — — 33
Dr. Bihari József: Russische und sowjetische Reisebeschreibungen über Eger — 49
Dr. Nagy Sándor: Imre Sarkadi und einige Fragen der Entwicklung der ungarischen Prose nach der Befreiung — — — — — — — — — 69

II.

STUDIEN ÜBER DIE FRAGEN DES UNTERRICHTES UND DER ERZIEHUNG

Dr. Zombor Zoltán: Die Bedeutung der Selbstkontrolle und die Nutzanwendung ihrer Angaben — — — — — — — — — — — — — — — 89
Mák Mihály: Angriff der klerikalen Zeitschrift „Tanodai Lapok" gegen das Gesetz des Volksunterrichts von 1868 — — — — — — — — — 111
Friedrichné Dr. Kovács Irén—Szecskó Károly: Leben und Tätigkeit von Kolacskovszky Lajos — — — — — — — — — — — — — — 125
Dr. Chikán Zoltánné: Umänderung der Zielaussetzungen für den ungarischen Sprachunterricht in den einzelnen Lehrplänen — — — — — — — 147
Dr. Annási Ferenc: Geschichtsstunde mit Aufgabenblättern — — — — — 181
Nagy Lajosné—Erdész Edéné: Demonstration des Experiments zum komplexen Mathematik-Unterricht — — — — — — — — — — — — — — 193
Dr. Futó József: Erfahrungen der schriftlichen Prüfung von Geographie — — 219
Strbák István: Über die sommerlichen ökonomischen Erdkundeübungen — — 237
Dr. Udvarhelyi Károly: System und Methode der Erdkundeübungen — — — 251
Molnár Dezső: Suche nach Wege in den organischen Chemieübungen an der Pädagogischen Hochschule — — — — — — — — — — — — — 281
Sárik Tibor: Programmierungsversuche im Chemieunterricht der allgemeinen Schulen — — — — — — — — — — — — — — — — 287
Dr. Szőkefalvi Nagy Zoltán—Dr. Őrhalmi Ibolya: Die Vergangenheit dec Chemieunterrichtes mit Schülerexperimenten in Ungarn — — — — — 297

III.

STUDIEN AUS DEM BEREICHE DER SPRACH-, LITERATUR- UND GESCHICHTSWISSENSCHAFTEN

Dr. Bihari József—H. Tóth Imre: Briefe von Asbóth Oszkár an die russischen Wissenschaftler — — — — — — — — — — — — — — 327
Nagy Sándor: Tätigkeit der von den demokratischen Parteien und der Kirche organisierten Jugendorganisationen — — — — — — — — — — — 357
Fekete Péter: Geographische Namen des Dorfes Tiszaszöllős — — — — — 379
Dr. Kávássy Sándor: Meinung von Kossuth über die Nationalitätenfrage in seinen Emigrationsschriften — — — — — — — — — — — 407

IV.

STUDIEN AUS DEM BEREICHE DER NATURWISSENSCHAFTEN

Dr. Perge Imre: Über einige Lösungen und Anwendungen der Abbildung von dem Typus R u(x) v(x) = R u(x) + R v(x) — — — — — — — — — 421
Szűcs László: Das physikalisch-chemische Betragen des Schwefels im Stahlbad 435
Dr. Zétényi Endre: Der Astronom Maximilian Hell — — — — — — — — 439
Dr. Vajon Imre: Die Anatomie des Nervensystems der Raupe des Baumweisslings (Aporia Crataegi) — — — — — — — — — — — — — — 453
Károlyi Árpád—Dr. Pócs Tamás—Balogh Márton: Flora im südwestlichen Teil von jenseits der Donau III. — — — — — — — — — — — — — 469
Sándor Ferenc: Einige Gesichtspunkte des Auswählens der Geflügelhybriden an der Kleintierzuchtfarm der Grundschule — — — — — — — — — 497

V.

MISCELLANEA

Ary Tibor: Drei Chorwerke — — — — — — — — — — — — — — 523
Bély Miklós: Die Terminologie der Körpererziehung und des Sports — — — 533

VI.

REPRODUKTIONEN AUS DEN KÜNSTLERISCHEN ARBEITEN DER PROFESSOREN AUF DEM LEHRSTUHL FÜR ZEICHNEN

Arbeiten von Blaskó János — — — — — — — — — — — — — — 547
Arbeiten von Nagy Ernő — — — — — — — — — — — — — — 551
Arbeiten von Seres János — — — — — — — — — — — — — — 555

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc — Felelős vezető: Szemes István
Megjelent 450 példányban, 49 6/8 A/5-ös ív terjedelemben — 70 -- 4646